Майбутнина

Збірник

Том II

Український Архів
Том XLVII

НАДБУЖАНЩИНА
Том 2

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Ukrainian Archives
Vol. XLVII

THE BUH RIVER REGION OF WESTERN UKRAINE

SOKAL, BELZ, RADEKHIV, KAMINKA STRUMYLOVA, KHOLM AND PIDLIASHSHIA

A COLLECTION OF ESSAYS, MATERIALS AND MEMOIRS

Vol. 2

Editorial Board:
Mykola Martyniuk (editor-in-chief), Nadia Olynyk (literary editor), Anatol Demus, Ilarion Kalynevych, Volodymyr Makar, Volodymyr Orenchuk, Ivan Choma

NEW YORK — PARIS — SYDNEY — TORONTO

THE BUH RIVER REGION ASSOCIATION
1989

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Український Архів
Том XLVII

НАДБУЖАНЩИНА

СОКАЛЬЩИНА, БЕЛЗЧИНА, РАДЕХІВЩИНА, КАМІНЕЧЧИНА, ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

ІСТОРИЧНО—МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

Том 2

Редакційна Колегія
Микола Мартинюк (головний редактор), Надія Олійник (літературний редактор), Анатоль Демусь, Іларіон Калинович, Іван Кравчук, Володимир Макар, Володимир Оренчук, Іван Хома.

НЬЮ-ЙОРК — ПАРИЖ — СИДНЕЙ — ТОРОНТО

ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ
1989

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

КОМІСІЯ РЕҐІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ

Голова — *проф. д-р Василь Лев*
Секретар — *мгр. Микола Турецький*
Науковий секретар НТШ — *проф. д-р Леонід Рудницький*

Обкладинка і заставки у виконанні графіка
Володимира Каплуна

Copyright © 1989 by The Buh River Region Association
Library of Congress Catalog Card Number: 88-60572
ISBN: 0-88054-161-X

Друкарня: Computoprint Corporation, 35 Harding Avenue, Clifton, N.J. 07011
Tel. (201) 772-2166

ПЕРЕДМОВА

Три роки тому Об'єднання Надбужанців видало перший том свого земляцького збірника *Надбужанщина.* Своїм змістом він охоплює надбужанські землі давньоукраїнських племен бужан, дулібів і волинян, які становили оборонний бастіон всієї нашої країни проти загарбницьких сусідів, що намагалися захопити її територію та поневолити її населення.

Появу першого тому *Надбужанщини* з вдоволенням привітали не тільки самі надбужанці, але й читачі українського роду в різних державах світу. Знайшов він дорогу теж до наших земляків у Польщі та в інших країнах центрально-східньої Европи. Зокрема сердечно зустріло його далеке, але дороге нашому серцю, українське Підляшшя.

Рецензійні відгуки на цей том появилися в щоденних часописах ЗСА — у *Свободі* та *Америці,* в канадських тижневиках — *Гомін України, Наша Мета, Український Голос і Поступ,* в австралійській *Вільній Думці* та в радіопередачі *Радіо Канада* в Україну. Вони одностайно відзначили високий рівень окремих есеїв та документальну обґрунтованість уміщених у збірнику праць, напр., на тему ліквідування московським окупантом уніятської Церкви на Підляшші, нищення наступним окупантом українських православних церков там же й на Холмщині, та вкінці виселення українців із забужанських земель поряд з Лемківщиною. Більшість авторів вказувала на значення Надбужанщини, як західнього оборонного бастіону України теж у наших часах. Публіцист Роман Рахманний вирізнив зокрема цінність спільного зусилля надбужанців:

"Це велика морально-політична перемога Об'єднання Надбужанців, як групи і окремих осіб. Адже їм довелося перемогти почуття льокального патріотизму, зовсім виправданого в умовах життя на чужині. Сокальчани і белзчани могли опрацювати і давно видати окрему книгу про свій "регіон". Колишні мешканці Радехівщини і Камінеччини — разом чи окремо — могли б мати свій збірник (чи збірники). Подібно могли були вчинити і жителі Холмщини та Підляшшя. Але тоді ми мали би ще три-чотири книги про окремі повіти з незначним загальноукраїнським змістом та зі збільшеними тенденціями до партикуляризму. Включивши в своє ґроно Холмщину і Підляшшя, потрактувавши надбужанські землі, як одну цілу частину соборної України, Об'єднання Надбужанців вивело перед очі всесвітньої української громадськости всю проблему західньоукраїнських окраїн, виставлених протягом віків на різнонаціональний "Дранґ нах Остен". І той тиск із заходу досі не при-

пинився, а навпаки, збільшився, зміцнився підтримкою з боку Москви. Тому сьогодні, у зв'язку з появою першого тому надбужанського збірника, годиться сказати щире слово признання активістам правобережної та лівобережної Надбужанщини". Закінчує свою рецензію автор такими словами: "Як реґіональний збірник, *Надбужанщина* є водночас політично-державницьким свідченням про нерозривну цілість території історичної і сучасної України".

Випускаючи тепер у світ другий том збірника, ми усвідомляємо і те, що ще не всі ділянки багатогранного життя цих надбужанських земель охоплено нашими дослідженнями. Територія і обсяг наших досліджень і документації дуже великі, а наші робочі кадри не такі то численні та й дедалі маліють із зовсім природних причин. Все таки наш збірник нараховує понад сто співробітників — авторів. В цьому томі, поряд із загальнонадбужанською тематикою, введено три нові розділи: "Революційно-визвольна боротьба", "З літературної творчости надбужанців" та "Народній побут, звичаї, ноша"; вони доповнюють тематику основних розділів про окремі підреґіони.

Підготовка такої великої книги збірного характеру вимагала багато праці авторів, дописувачів і порадників. Редакційна Колегія в своїй роботі натрапляла на численні труднощі, намагаючись у короткому термінi видати вже другий том такого об'єму з відповідним ілюстраційним матеріялом. Завдяки дружній співпраці з членами Центрального Комітету Об'єднання Надбужанців та щирій підтримці членів Об'єднання, нам пощастило перемогти всі перешкоди і сьогодні передати цю книгу нашій громадськості. Щира подяка всім, хто співробітництвом, порадами, моральною і фінансовою підтримкою причинився до завершення цього етапу нашої праці.

Другим томом *Надбужанщини* ще не закінчується видавнича діяльність Об'єднання Надбужанців: ще багато різних питань із багатьох ділянок життя й історії нашої вужчої батьківщини залишилося поза рамками обох книг і годилося б включити їх в історичну документацію. Тому виникає потреба опрацювати й видати ще третій том *Надбужанщини.* Це завдання можна практично здійснити тільки тоді, коли вся надбужанська громада єдиною лавою, як і досі, візьметься за проведення цього проєкту в дійсність. Треба напружити всі сили для того, щоб зібрати якомога більше матеріялів історичного значення, цінних не тільки для надбужанського краю, але й для всієї України з її сучасною проблематикою. Тоді в нашій історії буде менше т.зв. "білих плям", а наші нащадки переймуть від нас своє документоване минуле і славні українські традиції. Як кожен реґіональний збірник, так і наша *Надбужанщина* становить основну базу для майбутніх дослідників минулого України та її прав до всього того, що було наше від віків.

Микола Мартинюк
Головний редактор *Надбужанщини*

ЗАГАЛЬНОНАДБУЖАНСЬКА ТЕМАТИКА

Д-р Іван Олексишин

НАРИС ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНІХ І СУМІЖНИХ ПРОСТОРІВ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗЕМЕЛЬ

Північно-західні українські етнографічні землі майже в цілості розташовані в сточищах горішніх і середніх течій рік Бугу і Стиру. Цей простір, розташований на північ від стрімкого схилу Подільської височини, охоплює західню частину Волині, південно-західню частину Полісся, Томашівщину, Грубешівщину, Холмщину й південно-західню частину Підляшшя (Рис. І).

Західня межа цього простору припадає на півночі приблизно на вододіл між сточищами середньої течії ріки Бугу й ріки Вепру, а на півдні — вододіл на горбовинній височині Розточчя. Південну межу цього простору творить головний европейський вододіл, який простягається з південно-східньої частини Розточчя на північні лісисті горбовини Опілля і Подільської височини. На сході ця межа проходить на пласкому, переважно забагненому просторі південної Волині, т. зв. Малого Полісся, а далі, на півночі, на просторі Волинської височини в сточищі ріки Стиру. На півночі ця межа припадає на північний простір західнього Полісся і південно-західній простір Підляшшя.

З геологічного погляду, північно-західні українські етнографічні землі розташовані на південно-західньому схилі північної частини *Українського кристалічного щита* і його дещо обниженого продовження *Поліського кристалічного масиву,* який на півночі сполучається з *Білорусько-Литовським кристалічним масивом.* Український кристалічний щит і оба згадані масиви є збудовані з *магмово-кристалічних скель* —таких, як ґраніти, гранодіорити, аплїти, пегматити й габбро-норити; з *вулканічних скель* — базальти, туфи й туфіти; з *метаморфічних скель* — ґнайси, сланці, кварцити, мармури та інші. Вік цих скель, які творять основу українських земель, оцінюється на приблизно 3600 до 600 мільйонів років. Ці скелі відслонюються на поверхні землі на просторі *Українського кристалічного щита,* який простягається від Полісся на північному заході до Приозівської височини включно на південному сході. Довжина цього щита по простій лінії — близько 1000 км, а най-

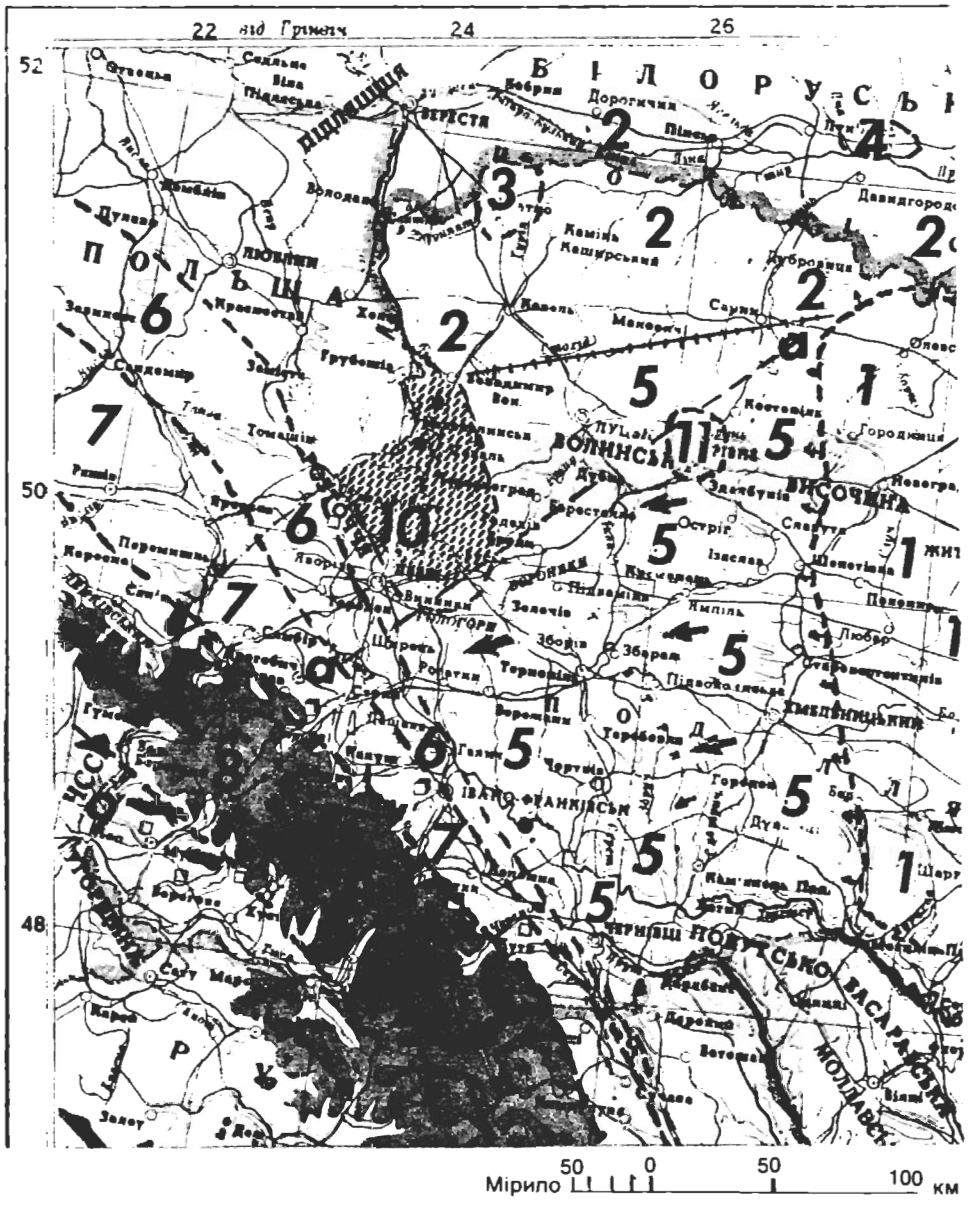

1. Український кристалічний щит, 2. Поліський масив, 3. Ратинський горст, 4. Мікашевицький горст, 5. Волино-Подільський схил Українського кристалічного щита, 6. Львівський палеозойський прогин, 7. Передкарпатський прогин, 8. Карпати, 9. Закарпаття, 10. Лінія геологічного перекрою Волино-Подільської плити, 11. Рівненський грабен.

більша ширина між ріками Дніпро й Дністер, на лінії Богуслав —Ямпіль, досягає 250 км.

Докембрійські скелі в *Поліському масиві* піднімаються майже до поверхні землі в двох місцях: на заході — в *Ратненському горсті*, й на сході — при гирлі ріки Горинь до Прип'яті в *Мінашевацькому горсті*. На інших західніх просторах України вони залягають на різній глибині під поверхнею землі, залежно від віддалення від Українського кристалічного щита, де вони є прикриті молодшими скельними осадами, відложеними на дні морів, які в минулому на протязі короткого або довгого часу заливали ці простори, або осадами, відложеними на поверхні суші, яка по уступленні морської води появлялася на цих просторах. Скелі вулканічного походження появляються тільки в деяких місцях на Волині.

Докембрійська основа, яка відслонюється в річкових долинах і ярах на просторі Українського кристалічного щита, творить неначе вісь українських земель. Найдальше на захід розміщені відслонення кристалічного щита припадають на лінію, поведену біля місцевостей Рокитне (на Поліссі) — Корець і Шепетівка (на Волині) — Старокостянтинів — Голоскове — Ялтушків — Могилів (на Поділлі). На захід від цієї лінії поверхня Українського кристалічного щита повільно обнижується на просторі Волино-Подільської плити в південно-західньому напрямі, замикаючи на своїй похилій поверхні т. зв. Рівенський грабен, обмежований на сході й заході скидами в кристалічній основі (Рис. 2).

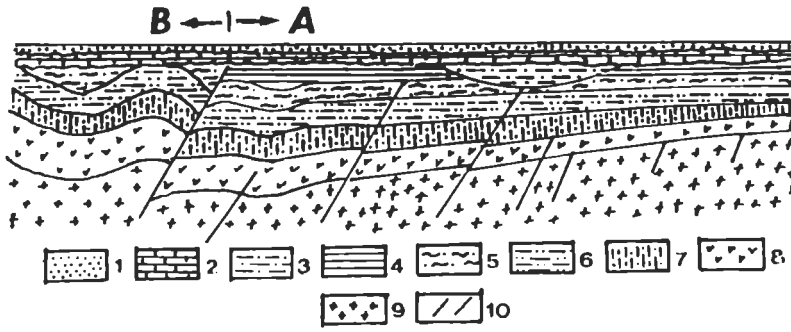

ЗАГАЛЬНИЙ НАРИС

геологічної будови західнього простору південно-західнього схилу Українського кристалічного щита (А) і Львівського палеозойського прогину (В), в якому ранньопалеозойські відклади були вигнені в складки під час каледонської орогенези при кінці силюрського періоду, утворюючи гірське пасмо Каледонід (Пракарпат).

1. *Кайнозойські відклади — переважно тортон і сармат*
2. *Мезозойські відклади — крейда і юра*
3. *Кам'яновугільні відклади в Львівсько-Волинському басейні*
4. *Девонські відклади*
5. *Силюрські відклади*
6. *Ордовицькі відклади*
7. *Кембрійські відклади*
8. *Протерозойські відклади разом з докембрійськими (рифейськими)*
9. *Кристалічна основа Українського кристалічного щита*
10. *Розломи в земній корі.*

Найстарші осадові відклади на південно-західньому схилі Українського кристалічного щита, які залягають на дуже зметаморфізованих скелях докембрійської основи — переважно ґнайсах, звітрілих на своїй поверхні, належать до *рифейської системи* і були відложені при кінці докембрійського (еокембрійського) віку.

Рифейські відклади за своїм складом поділяються на три серії: 1) долішня — *поліська*, 2) середня — *волинська* й 3) горішня — *валдайська.* У складі *поліської* (підефузивної) *серії* переважають вишнево-червоні нерівнозернисті пісковики, в деяких місцях укісноверствуваті, й сочки аркозових пісковиків, які свідчать про відложення цих осадів на суші. Потужність цієї серії відкладів досягає 800 м.

Вище залягають відклади *волинської* (ефузивної) *серії,* зложені переважно з базальтів, наприклад, в околиці Берестовця, а в околиці міста Рівного з трахітодіоритів, переділених верствами вулканічних туфів і туфобрекчій. Скелі вулканічного походження дуже поширені на захід від Українського кристалічного щита. У зв'язку з вулканічною діяльністю того часу постали різні системи розломів у докембрійській основі кристалічного щита.

Молодшими від вулканічного походження скель є відклади *валдайської серії,* зложені внизу з різнокольорових бурувато-червоних і зелених аргілітів, прикритих сірими аргілітами й пісковиками.

Загальна потужність рифейських відкладів оцінюється на 1000-1350 м. Вони відслонюються на поверхні землі тільки в кількох місцях, у невеликому віддаленні від найдальше на захід розміщених відслонень докембрійської кристалічної основи щита в околиці Берестовця на Рівенщині й на березі річки Горинь (на Волині) та на березі ріки Дністра біля Могилева-Подільського. Малометаморфізовані рифейські відклади залягають на поверхні докембрійської кристалічної основи також дальше на заході Волино-Подільської плити, у Львівському палеозойському прогині, Передкарпатському прогині і в основі сучасних Східніх Карпат, де вони є прикриті палеозойськими та іншими молодшими відкладами.

Глибина залягання докембрійської кристалічної основи, на якій залягають рифейські відклади, збільшується в південно-західньому напрямі з віддаленням від південно-західньої межі відслонень Українського кристалічного щита; наприклад, у Горохові на Волині поверхня докембрійської кристалічної основи є на глибині 3466 м, а в околиці Львова вона є на глибині понад 6000 м.

Обнижування південно-західнього схилу Українського кристалічного щита розпочалось уже протягом еокембрійського часу, приблизно перед 600 мільйонами років, внаслідок чого море під час кембрійського періоду залило обнижені простори Волино-Подільської плити,

Львівського палеозойського прогину, Передкарпатського прогину й сучасних Східніх Карпат. (Рис. 3).

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ ГОРОТВОРЧИХ РУХІВ НА ЗЕМЛІ

Ери	Періоди	Вік	Важніші горотворчі рухи
КАЙНОЗОЙСЬКА	Неогеновий	28	Альпейська орогенеза
	Палеогеновий	65	Піренейська орогенеза
МЕЗОЗОЙСЬКА	Крейдовий	135	Лярамідська орогенеза
	Юрський	181	Кіммерійська ороген. фаза
	Тріясовий	230	Палісадова вулканічна діяльність
ПАЛЕОЗОЙСЬКА	Пермський	280	Уральська фаза герцинської орогенези
	Кам'яновугільний	345	
	Девонський	405	Акадська орогенічна фаза
	Силюрський	440	Гол. фаза Каледонської орогенези
	Ордовицький	500	Таконська орогенічна фаза
	Кембрійський	600	Сардинська орогенічна фаза
ПЕРЕДКЕМБРІЙСЬКИЙ ЧАС	(Еокембрійський = Рифейський час) Пізньопередкембрійський час	2000	По-калевійський діястрофізм
	Середньопередкембрійський час	3000	Лаврентійський діястрофізм
	Ранньопередкембрійський час	4600	Поява органічного життя. Формування гідросфери й атмосфери. Хемічна еволюція. Формування Землі.

На розмитій поверхні рифейських скель, які творили дно тодішнього моря, відложились *долішньокембрійські відклади*, зложені переважно з пісковиків і прошарків попелястих глин, на яких залягають сині глини з прошарками фосфоритових конкрецій, прикритих главконітовими пісковиками.

Середньокембрійські відклади, виявлені в глибоких свердловинах біля Володимира Волинського й Кобрина на Волині, складаються переважно з кварцитових, дрібнозернистих, крихких світло-сірих пісковиків, у деяких місцях укісноверствуватих із гніздами каоліну.

Горішньокембрійські відклади зложені переважно з дрібнозернистих пісковиків, переверствованих темними глинами.

Кембрійські відклади, подібно як рифейські скелі, відслонюються на берегах річки Горинь на Волині й ріки Дністра та її лівобічних приток на просторі південно-східнього Поділля. На просторі, розташованому далі на південний захід і захід, вони прикриті відкладами молодших систем, що стверджено в глибоких свердловинах біля Горохова, Нового Виткова, Олеська та інших місцевостей.

Горотворчі рухи земної кори під час т. зв. *сардинської фази — каледонської орогенези*, яка є сучасницею т. зв. *вермонтської фази* у ЗСА і східній Канаді, наприкінці кембрійського періоду спричинили деяке піднесення Українського кристалічного щита і рівночасно обниження просторів на його південно-західньому схилі, на які спочатку *ордовицького періоду* поширився морський басейн з кембрійського часу. На дні того басейну, під час ордовицького періоду, відложилися сіро-зелені главконітові пісковики, глинисті лупаки та доломітизовані й кристалічні вапняки. Ордовицькі відклади відслонюються тільки на берегах ріки Дністра і в долішніх частинах течій її лівобічних приток Тернави й Студениці на південно-східньому Поділлі. На інших просторах Волино-Подільської плити й на південному схилі Поліського масиву ордовицькі відклади знайдено тільки в глибоких свердловинах.

Під впливом горотворчих рухів т. зв. *таконської фази — каледонської орогенези*, при кінці ордовицького періоду, морський басейн на західньому й південно-західньому просторах України поширився від сучасного Полісся до теперішнього Чорного моря. Залежно від віддалення східніх і північно-східніх берегів того моря та скельного матеріялу, який ріки й вітри приносили з Українського кристалічного щита, в прибережній смузі моря відкладалися грубозернисті піски. З них пізніше, по зцементуванні їх, постали пісковики, в деяких місцях зелені главконітові пісковики. Далі від берега відкладалися піщано-глинисті осади, з яких пізніше постали лупаки, ще дальше від берега на дні неглибокого моря відкладалися вапняки органічного походження; зате в ляґунах і частинно відокремлених затоках моря відкладалися осади хемічного походження.

Силюрські відклади відслонюються на схилах долини ріки Дністра і в долішніх частинах її лівобічних приток на просторі південного Поділля. Східня межа відслонень силюрських відкладів покривається з найдальше на захід висуненими відслоненнями докембрійських скель Українського кристалічного щита. Західню межу відслонень силюрських відкладів можна повести приблизно вздовж долини ріки Серету на південь від устя її лівобічної притоки Нічлави на середущому Поділлі. Дальше на заході силюрські відклади, обнижуючись у південно-західньому напрямі, на поверхні землі ніде не появляються.

Цеглясто-червоний колір пізньосилюрських пісковиків, у деяких місцях з конкреціями фосфоритів, вказує на те, що ті осади відкладалися на дні відокремлених мілководних морських басейнів і ляґун під час реґресії (уступлення) тодішнього моря з південно-західнього схилу Українського кристалічного щита, який у тому часі почав підніматися вгору.

Скельний матеріял, видобутий із глибоких свердловин, виконаних в останніх десятиріччях на південно-західньому й західньому просторах українських етнографічних земель в околицях Рави Руської, Львова, Стрия і в багатьох інших місцях, на просторах Львівського палеозойського прогину, Передкарпатського прогину та Східніх Карпат, виявив, що там залягають рифейські (пізньодокембрійські), кембрійські, ордовицькі й силюрські скелі, зім'яті в складки та розломані на окремі бльоки північно-західнього і південно-східнього простягання. Горотворчі рухи при кінці силюрського періоду (приблизно перед 405 мільйонами років), які спричинили структуральні зміни цих скель, є відомі як головна (пізня) фаза *каледонської орогенези,* а гірська споруда, створена цими горотворчими рухами, як *каледоніди.* Гірська споруда каледонід охоплювала не тільки вузьку смугу простору між горами св. Хреста в Польщі й Добруджею, на південь від гирла Дунаю в Румунії, але також смугу в середущій і західній Европі, на Скандинавському півострові, Шпіцберзьких островах, у Новій Скошії східньої Канади та північно-східній простір З'єднаних Стейтів Америки, які в тому часі разом з Европою й Азією творили одну цілість, т. зв. *Лявразію.* (Рис. 4).

Каледоніди на просторі теперішніх Східніх Карпат при кінці силюрського періоду творили гірську споруду "Пракарпат", яка пізніше була майже зовсім еродована й денудована чинністю спливаючої з неї води та іншими кліматичними чинниками. Залишками Пракарпат зосталися рифейські й ранньопалеозойські скелі в Чивчинських горах, у Рахівському масиві й на просторі горішньої течії потоку Черемошу, які були неначе острівцями між молодими скельними відкладами, нагромадженими протягом приблизно 350 мільйонів років на дні пізнішого морського басейну, частини "Тетиди". З цих відкладів пізніше, під час трьох фаз горотворчих рухів т. зв. *альпійської орогенези,* в Карпатах

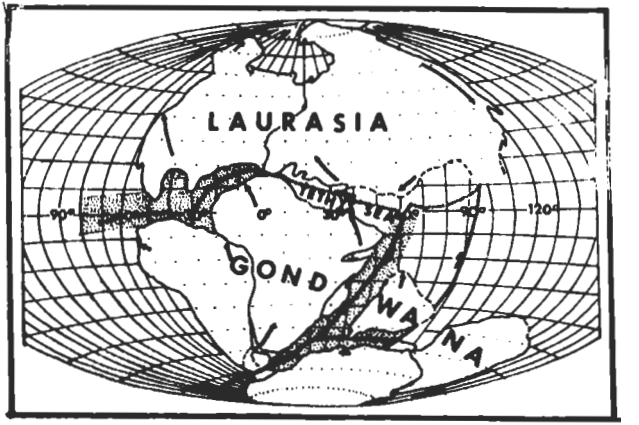

Початки розломання суцільної суші "Пангеї" при кінці тріасового періоду приблизно перед 181 мільйона років на дві суші "Лявразію" на Північній Півкулі й "Гондвану" на Південній Півкулі.

постали сучасні молоді гори Карпати. Одна з горотворчих фаз у Карпатах відбулася під час раннього міоцену (передбурдигальська), друга — під час пізньотортонської епохи, а третя — під час сармату ранньопліоценської епохи. В тому самому часі постали інші молоді гори південної Європи й Азії, а серед них Альпи, Балканські гори, Гімалаї та інші.

З початку *ранньодевонської епохи* майже весь простір України був сушею, доказом чого є червонаво-цеглястий колір тодішніх оксидових відкладів, наприклад, т. зв. теребовельського пісковика, в якому часто появляються скам'янілі рештки риб, голова й тулуб яких були покриті твердим кістяним панцером. Ці панцерні риби є репрезентовані такими родами, як *Pteraspis* і *Cephalaspis*, що жили в тому часі в ріках та озерах і звідки щойно пізніше вони переплили до морських басейнів. Червонаво-цеглястий теребовельський пісковик (відомий також під назвою Old-Red) у горішніх рівнях є звичайно перевертовований зелено-бурими піщано-мергелистими глинами й лупаками. Долішньодевонські відклади відслонюються на просторі південно-західнього Поділля і в деяких місцях на Волині. Вони залягають на багато ширшому просторі дальше на заході, де вони прикриті молодшими відкладами.

Під час *середньодевонської епохи* трансґресія (наступ) моря, поширюючись у східньому напрямі, покрила широкий простір Волино-Подільської плити, доказом чого є відклади лупаків, пісковиків, аргі-

літів, вапняків і доломітів зі скам'янілими рештками морських організмів, таких, як корали, головоногі й слимаки середньодевонського віку.

На просторі Поділля є відомі тільки ранньодевонські відклади континентального й середньодевонські морського походження, що, разом зі силюрськими і старшими відкладами на південному та середньому Поділлі, є вигнуті в кілька невеликих рієнобіжних до себе антиклінальних структур. Ці структури простягаються з північного заходу на південний схід і відповідають подібним структурам у Келецько-Сандомирському кряжі. Вони є рівнобіжні до ранньопалеозойських гірських складок каледонід на просторах Львівського палеозойського й Передкарпатського прогинів та Східніх Карпат.

Під час *пізньодевонської епохи*, у зв'язку з поширенням морського басейну, на його дні відложилися внизу кристалічні доломіти, в багатьох місцях з прошарками вапняків, глинистих лупаків і пісковиків, прикритих у вищих рівнях вапняками з прошарками доломітів із частими скам'янілими рештками головоногих. Пізньодевонські відклади виявлено в глибоких свердловинах у Львівському палеозойському прогині й на північному просторі Волино-Подільської плити; на поверхні землі вони відслонюються тільки в деяких місцях.

Кам'яновугільні відклади, поширені на північно-західньому просторі України, перший раз виявив у 1937-1939 рр. професор палеонтології Львівського університету, д-р Я. Самсонович, у глибоких свердловинах біля місцевостей Задвір'я — Куткір, Кізлів і Пархач на Прибужвщині (Побужжі), де вони залягають безпосередньо на пізньодевонських ляґунових відкладах. Внизу кам'яновугільних відкладів залягають доломітизовані вапняки, пісковики, доломіти з прошарками різнокольорових глин, прикриті ліскоеиками, глинистими лупаками й доломітизованими вапняками, на яких залягають прибережно-континентальні відклади з пластами кам'яного вугілля в 0.5 — 1.2 м завтовшки.

Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн є найдальше на південний схід висуненою частиною великого Львівсько-Люблінського басейну. Північно-східня межа Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну проходить від Устилугу (на правому березі ріки Бугу) в напрямі на Володимир Волинський — Торчин — Олесько, а відтак, на півдні, в напрямі на Перемишляни і Ставчани, де вздовж рубця Львівського палеозойського прогину звертає на північний захід у напрямі дещо на схід від Рави Руської; а далі, ця межа простягається в напрямі м. Замостя — тепер у Польщі.

Коливальні рухи земної кори на просторах Волино-Подільської плити й Львівського палеозойського прогину, в зв'язку з т. зв. *уральською фазою — герцинської орогенези*, підняли вгору деякі місця морського дна, що спричинило розбиття мілководного морського басейну на

окремі ляґуни. Вони повільно перемінялися в забагнені простори суші, на яких появлялась буйна, переважно папоротеподібна й плаунова рослинність і з якої пізніше, протягом мільйонів років, постали зложжя кам'яного вугілля.

Кам'яне вугілля у Львівсько-Волинському басейні залягає на глибині 345-535 м. Воно є автохтонного походження, себто воно постало з рослин, які росли на тому самому місці. Поряд із цим воно гумусове, газове, довгополум'яне, а його кальорійна вартість вагається між 6190 і 8400 к./кал./кілограм. Кам'яне вугілля цього басейну має дуже велике господарське значення для населення північно-західнього й західнього просторів України.

Скельні відклади в Львівсько-Волинському басейні є раннього і середньокам'яновугільного віку; вони є прикриті незгідно на деякому просторі ляґуново-континентальними пізньоюрськими відкладами, а на іншому просторі крейдовими мергелями й вапняками.

Відносно відкладів *пермської* і *тріясової систем* на просторі Волино-Подільської плити досі нічого певного не знаємо. Можливо, яскраво забарвлені піщано-глинисті відклади, які виповняють заглибини на еродованій поверхні долішнього рівня середньокам'яновугільних відкладів на західньому й південно-західньому просторі Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну є не-еродованою залишкою пермо-тріясових відкладів.

Горотворчі рухи *старокіммерійської фази — альпійської орогенези* з початку юрського періоду (ліясу), які на Україні зазначилися коливальними рухами земної кори й вулканічною діяльністю, спричинили обниження деяких просторів суші та залиття цих обнижень морською водою.

Юрські відклади на західньому просторі України відслонюються в долині ріки Дністра між місцевостями Зелене Устя і Незвиська та на схилах річкових долин у долішній течії лівобічних приток Дністра — Золотої Липи й Коропця на південно-східньому просторі Опілля. Юрські відклади на тому просторі є зложені внизу з кристалічних вапняків, доломітизованих вапняків, у деяких місцях з прошарками глин і жовтих мергелів. Вище залягає сіра, пластична глина з конкреціями лімоніту (жовто-бурого залізняка — 2 Fe_2O_3. 3 H_2O) й прошарками звуглілих рослинних решток, на яких залягають тонкі верстви щільного вапняка, доломітизованого мергелю й ангідриту, прикритого жовтавими глинами.

Юрські відклади виявлено також у глибоких свердловинах на просторі Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну, де вони залягають незгідно на еродованій поверхні середньокам'яновугільних відкладів з прошарками вугілля. Потужність юрських відкладів на просторі Волино-Подільської плити зменшується в східньому напрямі та

на лінії, поведеній через місцевості Кристинопіль (Червоноград) — Перемишляни — Незвиська, юрські відклади зовсім заникають.

Коливальні рухи земної кори, викликані *молодокіммерійською фазою альпійської орогенези* наприкінці юрського періоду, спричинили реґресію (уступлення) морської води з північного простору України; тому на просторі Волино-Подільської плити була седиментаційна перерва протягом майже всієї ранньокрейдової епохи. Відновлення коливальних рухів земної кори при кінці ранньокрейдової епохи спричинило поступове обнижування простору Волино-Подільської плити, яку почала заливати морська вода. На дні того морського басейну на просторі південного Поділля відложились піщано-глинисті осади із фосфоровими конкреціями, які утворюють *альбський ярус*.

Відклади *горішньої крейди* на просторі Волино-Подільської плити, Львівського палеозойського прогину й Передкарпатського прогину є заступлені всіма її рівнями: ценоманським, туронським, коньяцьким, сантонським, кампанським і маастрихтським.

Відклади найстаршого рівня горішньої крейди, т. зв. *ценоманського ярусу*, є зложені з пісковиків, на деякому просторі главконітових з конкреціями фосфоритів, вапняків і конґльомератів. Ці відклади залягають на старших скелях незгідно, переважно на еродованій поверхні червоно-цеглястих ранньодевонських пісковиків на східньому просторі Волині й південно-східньому просторі Поділля. З просуванням на захід появляються щораз молодші відклади горішньої крейди, а саме: *туронського ярусу*, зложені з білих грубоплитових вапняків з нереґулярними конкреціями темно-сірого кременя, а відтак відклади *коньяцького ярусу*, зложені з темно-сірих і жовтаво-білих мергелів та вапняків; *сантонського ярусу*, зложені з жовтаво-білих вапняків, серед яких появляються сочки й прошарки піску з конкреціями фосфоритів; *кампанського ярусу*, зложені з мергелів, вапняків і піщанистих мергелів та *маастрихтського ярусу*, зложені з темно-сірих піщанистих мергелів, серед яких часто появляються рештки рослинности. Крейдові відклади, які залягають на просторі Львівського палеозойського прогину в осьовій смузі прогину, досягають понад 1000 м потужности.

Коливальні рухи земної кори при кінці крейдового періоду, т. зв. *лярамідської фази — альпійської орогенези* спричинили піднесення Волино-Подільської плити й реґресію (уступлення) пізньокрейдового моря з того простору.

Кайнозойська ера поділяється на два періоди: палеогеновий і неогеновий.

На початку палеогенового періоду північно-західні простори українських етнографічних земель були суходолом, на якому річкова вода, що спливала по його поверхні, нагромаджувала в заглибинах суші алювіяльні відклади — гальку, пісок, глину й рослинні рештки.

Під час *пізньоеоценської епохи* цей суходіл почав обнижуватися і його стала заливати морська вода, доказом чого є морські відклади, які залягають на Волині в басейнах рік Стохід, Стир, Горинь і Случ, а на Поліссі у верхів'ях Прип'яті. Відклади ті є зложені внизу із зеленувато-сірого піску, серед якого появляється крем'яна галька і на якому залягають дрібнозернисті, темно-зелені главконітові піски, прикриті зелено-сірими глинами або мергелем.

Безпосередньо на цих відкладах залягають *олігоценські відклади*, зложені внизу з темно-зелених глин і главконітових пісків, на яких залягає пласт фосфоритоносного мергелю, прикритого зелено-сірим главконітовим піском.

Неогенові відклади збереглись від ерозії переважно тільки на Подільській височині й на відокремлених останцях, розміщених на північ від північного рубця Поділля, на вищому просторі північної Волині, на Розточчі і в деяких місцях на схід від цієї горбовинної височини, наприклад, біля Батятич на захід від Камінки Струмилової (тепер: Кам'янки Бузької).

Найстарші неогенові відклади на просторі Подільської височини є *гельвецького віку*. Вони відслонюються тільки на невеликому просторі на схилі долини ріки Стрипи біля місцевости Нагорінка (коло Бучача) й на схилі ріки Золота Липа біля Бережан. Гельвецькі відклади є зложені внизу з тонкої верстви т. зв. *онкофорових пісків* з характерною скам'янілістю *Oncophora socialis*, які є морського походження, прикритих пластичними глинами й мергельними вапняками з рештками солодководних м'якунів *Limnea sp.* і *Planorbis sp.*

Молодші неогенові відклади на просторі Волино-Подільської плити й Розточчя відложилися на дні моря, яке на початку тортонського (середньоміоценського) часу, поширюючися з півдня і південного заходу, залило ті простори, відкладаючи свої осади на еродованій поверхні переважно крейдових, а на сході девонських скель. Ці відклади, залежно від віддалення морського берега й глибини морського басейну, мають різний літологічний склад і вигляд. Вони поділяються на долішньотортонські й горішньотортонські.

Долішньотортонські відклади поширені переважно на Придністров'ї, Опіллі й Розточчі. Внизу вони є зложені переважно з піщано-мергелистих відкладів з *Amussium denudatum* Reuss., відомих як баранівські верстви, на яких залягають піски й літотамнійові вапняки, прикриті вапняками, переповненими *Ervilia pusilla Phil., Modiola hoernesi Reuss.*, гідробіями та серпулями, що вказує на висолоджування й обміління морського басейну наприкінці долішнього тортонського часу.

Горотворчі рухи на просторі Карпат і коливальні рухи земної кори на просторі Передкарпатського прогину спричинили деяке піднесення вгору південного простору Поділля й Опілля, обміління моря при кінці

допішнього тортону й розбиття його на окремі ляґуни, відділені від себе новопосталою сушею, на якій літотамнійові вапняки були руйновані спливаючою з поверхні цієї суші водою і чинниками звітрювання. У висихаючих ляґунах на просторах Опілля, південного й середнього Поділля спершу почали відкладатися *гіпси* ($CaSO_4 \cdot 2\ H_2O$), пізніше *ангідрити* ($CaSO_4$), яким часово відповідають на північному Опіллі щільні ратинські вапняки, іноді кавернозні хемогенні вапняки. В прибережній смузі тортонського моря на просторах Розточчя, північного Опілля і Волино-Подільської плити на початку *горішнього тортону* відкладались піски, між якими в багатьох місцях появляються сочки *бурого вугілля*; наприклад, біля місцевостей Потилич і Монастирок коло Рави Руської, Хвійна, Глинсько, Скварява, Майдан, Мокротин і Попяна коло Жовкви на схід від Розточчя і на північному просторі Поділля, а саме біля місцевостей Плугів, Нуще і Ясенів коло Золочева.

Дещо дальше від морського берега, куди вже не був заношуваний скельний матеріял зі суші, на дні мілководного моря жили водорості *Litothamnium sp.*, які з морської води забирали кальцій ($CaCO_3$) і будували свої скелети у формі конкрецій, відомих під назвою літотамнійового вапняка. Коли заглибини на дні моря були виповнені піском і глиною, тоді й на ті простори поширювалися водорості, прикриваючи своїми вапняковими конкреціями місця, де раніше відкладалися піски.

В тому самому часі на підводних горбовинах на просторі літотамнійової смуги скелетворчі м'якуни та інші організми почали будувати зі своїх черепашок білі вапняки, відомі під назвою "богутські", основу рифи Товтрів (Медоборів), яка простягається від Підкаменя коло Бродів, через Залізці — Збараж — Крутилів (у долині річки Збруч), а відтак уздовж річок Смотрич і Прут до місцевости Стефанівка в Бесарабії. Подібні вапняки залягають в основі відокремлених горбовин біля Івачева-Горішнього, Гаїв коло Тернополя та в багатьох інших місцях на захід від Товтрової рифи. Крім літотамнійових вапняків біля рифи Товтрів запягають глинисто-мергелисті осади, посталі з розмиву вапняків, які творять основу рифи. Наймоподші відклади тортонського віку звичайно є піщані верстви. Вони є перехідними до відкладів сарматського ярусу, якого найнижчий рівень творять зеленувато-сірі й сіро-білі *буглівські піски*, переповнені черепашками м'якунів *Ervilia trigonula Sok., E. podolica Eichw., Mactra eichwaldii Lask.* та іншими. Ці піски творять т. зв. *прибережну фацію* долішньосарматських відкладів. Східня межа долішньосарматських піщаних відкладів припадає на лінію, поведену через місцевості: Спавута — Шепетівка — Меджибіж — Межирів. На захід від піщаної прибережної смуги, поблизу рифи Товтрів, простягається т. зв. *товтрова фація,* зложена зі серпулево-моховаткового вапняка, який залягає на білому богутському вапняку і творить горішню надбудову Товтрів. Їхні західні схили (звернені до

тодішнього отвертого моря) є стрімкі, а східні схили (звернені в сторону ляґуни, що їх відділяла від суходолу) — лагідні тому, що пісок і глини, які були приношувані поверхневою водою, особливо ріками, сповільнювали розвиток організмів, що будували рифу. Рівновіковими відкладами зі серпулево-моховатковим вапняком в товтровій фації, особливо добре розвиненими на захід від рифи Товтрів, були глинисто-мергельні відклади, переповнені черепашками слимаків *Potamides mitralis Eichw., P. bicarinatus Eichw.* та іншими м'якунами.

Молодші відклади середнього сармату є зложені з оолітових і черепашкових вапняків, пісків та глин, переповнених черепашками м'якунів.

Збільшені горотворчі рухи в Карпатах і коливальні рухи земної кори на просторах Передкарпатського прогину та Волино-Подільської плити пересунули західні береги морського басейну під час середнього сармату майже до Товтрової рифи, а відтак повільне уступання моря з Поділля в південно-східньому напрямі встановляло на просторі Волино-Подільської плити сушу, виставлену на діяння атмосферних чинників, поверхневої й річкової води. В тому часі розпочалося хемічне і механічне звітрювання скель на їхній поверхні й усування звітрілого скельного матеріялу вітром, під впливом власного тягару і спливаючої води, та відкладання його в нижчих місцях, переважно під видом бурих і темно-сірих глин.

Під час *плейстоценської епохи* змінилися фізико-географічні умови на просторах північної півкулі Землі, а до найважливіших належать похолодніння клімату і збільшення атмосферних опадів переважно у формі снігу. В тому часі гористі простори Скандинавії (Феноскандії) покрилися постійною поволокою снігу, яка по деякому часі перемінилася в льодовик. Таких льодовикових центрів на північній півкулі нашої планети Землі було кілька.

Льодовик, центр якого був у Скандинавії, під впливом власного тягару в своїй основі мав прикмети пластичної маси, що посувалася на боки в різні сторони. Південна частина льодовикової маси у своєму пересуванні на південь, пройшла почерез простір сучасного Балтицького моря і прибалтицьких країв, як це вказують скелі, які льодовик включив у свою масу під час пересування. Найдальше на південь насунувся цей континентальний льодовик під час т. зв. *дніпровського зледеніння*. Його південне поширення на західньоукраїнському етнографічному просторі — на Лемківщині — досягнуло Карпат, а далі на схід — по лінію, поведену через місцевості: Рудки — Городок — Вишенька — Белз — Горбків (на схід від Сокаля) — в напрямі на Овруч; відтак його чільна межа зверталася в напрямі на Житомир і Дніпропетровськ. На деяких відтинках південна межа льодовика є невиразна, наприклад, між селом Вишенька та містечком Белз, тому, що чолова морена льодовика є розмита польодовиковою водою, спливаючою з

розталого льодовика під час т. зв. прип'ять-окської (пізнішої) стадії дніпровського зледеніння.

Скельний матеріял, що його льодовик приніс із собою, по стопленні льодовика залишився у різних формах на поверхні підложжя, по якому він пересувався. На місці найдальшої межі насування льодовика залишались: *чолова морена* у формі валу, в якому зберігся різної величини скельний матеріял, що його льодовик горнув перед собою, і — *донна морена* у формі розкинених скельних відломів, які були втиснені у приосновну частину льодовика на просторі, по якому він пересувався. Скельні відломки, залишені льодовиком, є різної величини. Більші з них досягають кількох метрів у промірі, розміри інших — переважно від 15 до 30 сантиметрів у промірі; всі вони є більше чи менше заокруглені внаслідок пересування льодовика. На просторі, що прилягав до чола льодовика, знаходиться багато озер, в яких назбирувалась вода з розталого льодовика. Вода, спливаючи з цих озер у блукаючі безруслові потоки, відкладала на широкому просторі багато піскового, супіщаного й суглинистого матеріялу. Влітку всі ці потоки відкладали більше скельного матеріялу, як під час зими, коли вода в озерах і потоках була частинно або зовсім замерзла. Брак суцільного рослинного покриття в прильодовиковій смузі сприяв дії еолових процесів; тому вітер, забираючи суглинок із відложених осадів, переносив його на інші місця і відкладав у формі *лесу*, залишивши тяжчі частинки — пісок, яким є тепер покриті широкі рівнинні простори "Малого Полісся". Крім нагромадження морен, флювіоґляціяльних й еолових відкладів, багато передльодовикового скельного матеріялу забрала вода, спливаюча з льодовика із простору т. зв. Малого Полісся, і створила північний стрімкий рубець Подільської височини й Опілля. В тому часі на північному рубці Поділля і на Розточчі між ріками сточищ Прип'яті й Дністра постало багато прохідних долин та інших геоморфологічних елементів.

ЛІТЕРАТУРА

Бондарчук, В. Г., *Геологія України.* Київ: Академія Наук Української РСР, 1959. (832 стор., 124 рис., 38 табл., 1 карта).

———————— "Основні риси палеографії та умови осадкоутворення на території Української РСР за четвертинного періоду", *Геологічний Журнал,* т. XIX, вип. 2, (Київ: Академія Наук Української РСР, 1959), стор. 6-15, 2 рис.

———————— "Нарис тектонічної будови території Української РСР", *Геологічний Журнал,* т. XV, вип. 3, (Київ: Академія Наук Української РСР, 1955), стор. 7-29, 1 карта (схема).

Гофштайн, І. Д., "Про фази складчастості в Карпатах", *Геологічний Журнал*, т. XXI, вип. 5,(Київ: Академія Наук Української РСР, 1961), стор. 70-75, 2 рис.

Oleksyshyn, J. "Brown coal beds in the vicinity of Zovkva and Rava Ruska, Ukraine", *Proceedings of the Pennsylvania Academy of Science*, v. 28, 1954, pp. 173-178.

——————— "Gypsum deposits in Podolia and Opolia, Ukraine, and their stratigraphic significance", *Proceedings of the Pennsylvania Academy of Science*, v. 28, 1954, pp. 179-188.

——————— "Geology and mineral resources of Ukraine", *Proceedings of the Pennsylvania Academy of Science*, v. 29, 1955, pp. 158-170, 3 maps, 3 charts.

Володимир Ревнвр

ХТО ТАКІ ГУРИ?

Заки підійти до розв'язки цього питання, треба насвітлити тло історії народів Малої Азії і зміни ходу історичних подій, які зайшли в нашому столітті, на основі здобутків розкопалин, ведених від кінця 19 століття до 60-их років нашого століття.

До кінця 19 століття вдержалося переконання, що всі малоазійські народи в сивій давнині були семітами. Аж 1905 р. норвезький археолог Кнудзен заперечив це переконання, але, коли семітські історики учинили з того приводу великий галас, він, для святого спокою, відкликав свої твердження. Але вже в 1917 р. чеський археолог Бедржіх Грозни відчитав клинопис племени "неситих", яке належало до з'єднання 20 племен під одною назвою "хати" (асирійці назвали їх "гатті", з того пішло геттіті і так вони записані в світовій історії, а в українській мові гетиди) і доказав, що ці всі племена це прарусичі, індоевропейської раси. Всі ці племена знали арамейську мову, але урядовою мовою в гетидській імперії була мова неситих.

Між різнонаціональними археологами, світової слави англійський археолог, історик і мистецтвознавець Леонард Вуллі ствердив у своїй монументальній праці "Початки цивілізації людства", що по сумерійцях, які поселилися в південній Месопотамії приблизно 6 тисяч літ тому, тобто перед потопом, а пізніше в добі бронзи, тобто 4 тисячі літ тому, прийшли до Малої Азії численні племена рільників і номадів з українських земель. Він сам зладив мапу, на якій назвав усі племена і зазначив, якими шляхами йшли вони не тільки до Малої Азії, але й до Індії. Крім того він підкреслив, що всі вони йшли цілеспрямовано жити на новому поселенні не як піддані, але як володарі. Сильні племена окупували дану країну силою, а слабші, свідомі своєї вищої культури, ставали володарями ними новозаснованої держави. Ці племена застали в Малій Азії, крім сумерійців, часи поселення яких історично окреслені, також багато різних племен, як еляміти, моавіти, ханаанці, самаряни, ґути й інші малі племена, з якими вони могли порозумітися, значить вони були також арійцями, які вийшли з українських земель, тільки не знати, в яких часах.

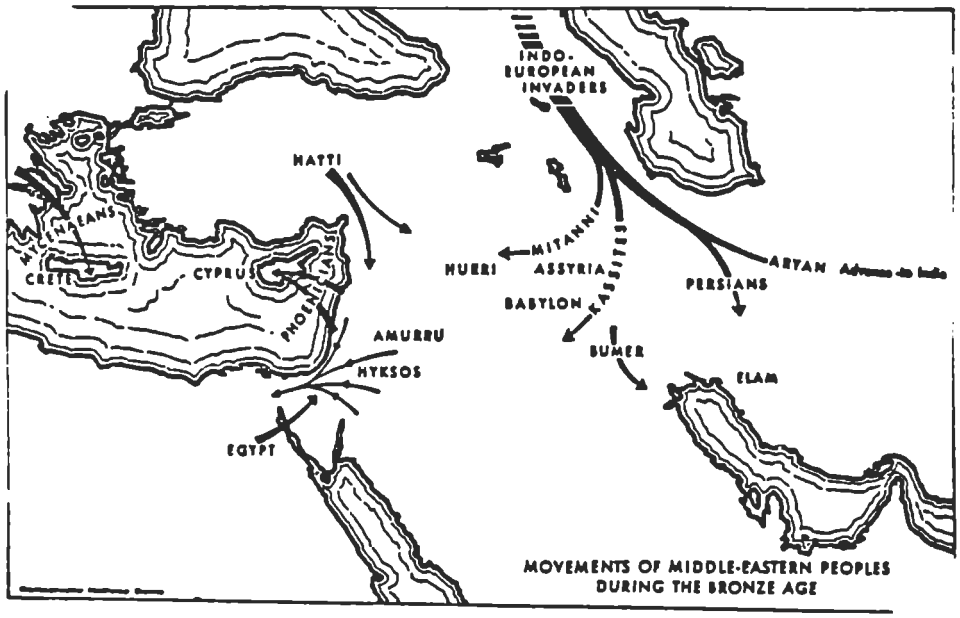

Мапа мандрівки народів. Зладив проф. Л. Вуллі.

Коли в другій половині нашого століття славний сумеролог, жид, С. Н. Крамер, професор різних американських університетів і наукових інституцій в ЗСА і інших країнах, переклав з допомогою підручника сумерійської мови, зладженого німецькими лінґвістами Арно Пиблем і А. Фалькенштайном, історію й літературу сумерійського народу і дав заголовок тому перекладові "Гісторі беґінс ет Сумер", семітські історики мусіли замовкнути перед лицем такої навали доказів археологів, істориків, лінґвістів, антропологів і мистецтвознавців, що Мала Азія в доісторичних часах була доменою поселень не семітів, а народів індоевропейської раси, які вийшли, як це зазначено на мапі, з українських земель.

Батьківщиною східніх семітів був Арабський півострів, а західніх — Сінайський півострів. В часах, коли сумерійці, вихідці з-понад 6 тисяч літ тому зі західньої Трипільщини, себто Галичини, мали вже дуже високорозвинену культуру, цивілізацію й прекрасно організовану державну адміністрацію, тоді семіти жили на дуже низькому рівні. Коли семіти в пізніших часах стали посуватися з Арабського півострова на північ, а зі Сінайського на північний схід, вони зустрілися з нашими добросердечними, щирими і, як діти, довірливими племенами, вони не мали ніяких труднощів учитися від наших племен їхньої мови, а далі — писати й читати. Рисунково-образковий спосіб писання, винайдений

сумерійцями, який названо клинописом ("кунейформ"), був свого роду есперантом на ті часи. Ті рисуночки — образки кожен міг легко читати своєю рідною мовою.

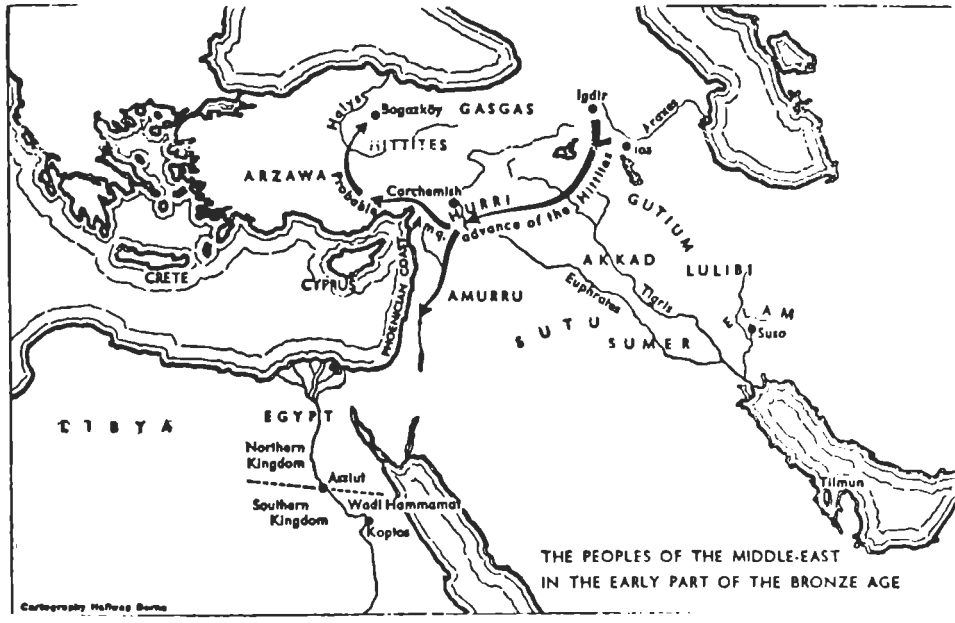

Плем'я гурів, як це видно з мапи мандрівки народів, вийшло на початку 2-го тисячоліття до Христа з українських земель і поселилося, як це видно на цій мапі, в Анатолії на південь від гетидів (у нас вони звалися: *хатu*). Суспільний устрій гурів був подібний до устрою всіх інших племен рільників, а зокрема до устрою їхніх сусідів, гетидів, про який маємо докладні дані. Князі мусіли походити з племінних вождів. Подібно було і в сумерійців, як і в ранніх антів — слов'ян і русів. Найвищої ранґи князь мав титул Великого князя, а не царя, якому мали підпорядкуватися всі інші князі. Демократичну систему правління завели вони на взір сумерійців. Навчилися від них клинопису і загально перебрали все від своїх старших братів — їхню цивілізацію і різні практичні надбання — і вміли поширювати те все, чого вони навчилися від них, серед інших наших племен, а також серед племен мішаної раси. Значить, були вони дуже практичними, добрими посередниками. Чого навчилися самі, вміли продати другим, але самі не були винахідливими. Нічого нового вони самі не створили може й тому, що культура й цивілізація та прекрасно організований демократично-монархічний устрій сумерійців були на ті часи неперевершені. Брали вони участь і в походах гетидів (хатів). Приблизно з кінцем 11-го ст. до Христа вони разом з

арамейцями помогли нашим каситам опанувати Вавилонію, якою володіли 550 літ. Державною мовою Вавилонії в тому часі була мова арамейська, яку розуміли касити й гури. Касити по нашому звалися каші. Каша — це зерно, яке дає життя, отже, бог зерна, яке дає життя, звався у них Каші, значить бог життя; і так само звалися його діти — каші. Вони перші навчилися варити зі зерна на самій воді, або воді розведеній молоком, кашу. Згодом вони навчилися опихати зерно й варити кашу таку саму, як ми варимо її сьогодні.

Докладніше описав я це в моїй праці "Українська Земля — колиска культури людства", а тут тільки згадаю, що касити — правдоподібно наше гірське плем'я — поселилися в горах Заґрос, точніше, в сьогоднішньому Курдистані. Частина каситів поселилася в північно-західній Індії, де вони створили свою власну державу зі столицею Буй (буйний, сміливий). В "Слові о полку Ігоревім" стрічаємо ім'я героя Буйтур (сміливий і сильний як тур). Це, очевидно, не випадково й доказує, що каші (касити, бо так записані вони в світовій історії) є таки наші.

Від тої хвилини індійці починають цивілізуватися. Навчилися вони також варити нашу кашу, яка і сьогодні зветься у них "качча". Часи 1800 рр. до Христа археологи й історики визнають як початки цивілізації всієї Індії, отже, наші арійці принесли їм цю цивілізацію, яка до 1200 р. до Христа поширилася по всій Індії. При тому треба ще пояснити, як це можливо було, що наші каші, яких асирійці прозвали каситами, могли опанувати сильну й багату Вавилонію. До того часу в Малій Азії не було освоєних коней. Бойові колісниці вавилонців були запряжені ослами. Отже, коли касити своєю кіннотою заатакували збройні сили вавилонців, в лавах вавилонців постала нечувана паніка і внаслідок своєї перемоги касити запанували над Вавилонією. Та не тільки Вавилонія попала під володіння наших племен в тих часах, але й Єгипет. За даними єгиптолога Едварда Маєра, наші гиксоси, неустрашимі войовники, напали 1720 р. до Хр. на Єгипет і своєю кіннотою розгромили добре організовану єгипетську армію і володіли Єгиптом повних 200 літ. Гиксоси були номадним плем'ям і коли єгиптяни вигнали їх зі своєї країни, вони пропали в історії народів. Подібне явище в історії нашої давнини стрічаємо рівно 2 тисячі літ пізніше. Це історія скитів.

Це відхилення від властивої теми було потрібне для того, щоб бодай дещо насвітлити відносини тих часів на Близькому Сході.

Перський король Дарій І розбив 539 р. до Хр. ту коаліцію, яка правила тоді Вавилонією, і сам опанував цілу Вавилонію. Касити вернулися на своє первісне поселення в горах Заґрос (тепер — Курдистан), гури приєдналися до гетидів, які мали тоді ще могутню імперію, щоб разом з ними боротися проти нового ворога, тим часом арамейці правдоподібно залишилися на місці. Того ж року, тобто 539 р. до Хр., Дарій І звільнив жидів із вавилонської неволі. Тільки мала частина

жидів вернулася на свою батьківщину, більшість їх залишилася дальше жити в багатій вавилонській державі, яку опанували перси і яка від тої пори стала зватися Персією аж до наших часів. Щойно 21 березня 1935 р., себто в день Нового Року, згідно з літочисленням персів, перезвано Персію на Іран, про що іранський уряд повідомив офіційно всі держави.

З поворотцями з вавилонської держави жидівські рабини мали багато клопотів, бо вони зовсім забули свою рідну мову, а говорили тільки арамейською мовою. Отже, рабини стали навчати їх юдейської віри жарґоном "карум" (це, правдоподібно, мішанина арамейської мови з гебрейською). Це незаперечний доказ того, що самі жиди не уважали тоді арамейців за семітів, бо не хотіли говорити арамейською мовою як не-семітською, але тільки гебрейською.

Новий Рік святкували всі наші племена на рідних землях і на різних поселеннях в дні зрівняння дня і ночі, то є 21 березня, повні три дні дуже радісно й урочисто, бо в той день природа починає воскресати до нового життя. Новий рік називався тоді на наших землях Великий день. Християнська Церква перейняла це святкування як свято Христового Воскресення, але в нас задержалася його первісна назва — Великдень, який ми святкували на рідних землях також три дні.

Доля наших гурів подібна до долі всіх наших більших чи менших племен. Як довго вони жили в згоді одні з одними, доти вони творили попросту чудеса, мали блискучі успіхи в усіх ділянках знання, мистецтва й науки, що їх сьогодні подивляє ввесь науковий світ. Але коли постали між ними міжусобиці і вони, нацьковані ще й своїми жерцями, почали воювати між собою, тоді вони впали легкою жертвою своїх ворогів і щезли з історії людства.

Та не всі гури покинули тоді свою батьківщину; багато родів гурів живе й до сьогодні в Україні та в розсіянні. А що найбільше гурів жило в Сокальщині, ширше — в Надбужанщині, то можна твердити, що їхні пращури чотири тисячі літ тому, з невідомих причин, вийшли із цього реґіону української землі.

Василь Гамуляк

НАСЕЛЕННЯ НАДБУЖАНЩИНИ У СВІТЛІ СТАТИСТИКИ

Віковий склад і ріст населення

У першій частині моєї праці про статистику населення Надбужанщини[1] подано загальну кількість населення і його національний склад для Кам'янецького і Радехівського повітів, про що докладні дані з років 1880 і 1890 є в праці-монографії Я. Миколаєвича[2]. У цій другій частині поданий склад населення з 1880 року для Сокальського повіту[3] і з 15 березня 1959 року для Львівської области[4], а також ріст населення.

В діяграмі, що представляє віковий склад населення, подано на прямій лінії-осі вік людей. На другій прямій лінії, збоку, подано рік народження. На поземній лінії внизу подано численність даної вікової групи у відсотках цілого населення. По лівому боці осі подано кількість чоловіків (хлопців), а по правому — жінок (дівчат).

В нормальних умовах людність має чимраз менше осіб старших річників і тому, йдучи вгору, бічні лінії діяграми наближуються до осі, так що ціла фіґура звужується вгорі, як піраміда (це видно у першій діяграмі з 1880 р.)

Віковий склад населення подано також у табелях.

При уважному розгляді такої діяграми чи табелі можна дізнатися багато про життя даної людности. І так, у першій діяграмі, з минулого століття, бачимо широку підставу — це велике число дітей. Число

---

1. Василь Гамуляк, "Кам'янеччина і Радехівщина у світлі статистики", *Надбужанщина*, т. 1, стор. 586-593.

2. Яків Миколаєвич, *Опис ґеоґрафічно-статистичний повіта Камянецького*, Львів 1894.

3. *Oesterreichische Statistik* (Wien: Ergebnisse der Vokszählung von 31 Dezember 1880). Числа перепису щодо вікового складу бували недокладні, бо в тому часі було багато неписьменних і вони не знали докладно свого віку, а урядник перепису подавав приблизні числа. Деякі урядники завдавали собі більше труду і їхні числа були точніші. До повітів з точнішими даними належав Сокальський повіт і його тут подано як типовий для цілої Надбужанщини. Це не може зробити великої різниці в загальному обліку.

4. *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР.* Москва, 1963. Числа вікового складу подані для цілих областей і тому взято тут Львівську область, до якої належить частина Надбужанщини.

народжених у році було 4.7% (хлопців і дівчат разом). З них до кінця року вмирало 0.8%, а залишалося живими 3.9%, приблизно по 2% хлопців і стільки ж дівчат. В другому році вмирало 0.7% і виживало 3.2%. Ті перші два роки були найбільш критичні, з найбільшими втратами. Вмирало 1.5%, тобто одна третина народжених немовлят і це було внаслідок примітивних гігієнічних умов і браку медичної опіки. Діти, що народилися з фізичними недомаганнями, слабі, вмирали перші, а залишалися сильніші, здоровіші. В дальших роках смертність зменшувалась так, що з числа новонароджених половина дожила 18 літ. Це був для них пересічний сподіваний правдоподібний вік життя. Людність була многодітна, бо половину становили діти і молодь нижче 18 літ. Можна прийняти як приклад ті подружжя, в яких було народжено 6 дітей; двоє з них вмирали, не доживши двох літ, одне вмирало перед 18-им роком життя, а лише троє жило довше.

Серед старшого населення були часті недуги, як туберкульоза й віспа, і вони забирали багато жертв. Переживав лише той, хто мав сильний, більш відпорний організм. Все слабе, кволе, пропадало. Це був такий природний добір того, що було сильніше, більш здатне до життя.

Для 1880 р. подано також число неодружених, одружених і повдовілих (вдівців і вдів). В діяграмі показано це різнорідно зарисованим тлом. З того бачимо, що хлопці одружувалися вже з 20-го року життя, а дівчата навіть від 15 літ. До 30-го року майже всі були вже одружені і з того року бували вже вдівці і вдови; вдів більше, як вдівців.

Хлопців і дівчат родиться однакове число, але пізніше чоловіків вмирає більше і тому чоловіків було 49.3% — дещо менше, як жінок: 50.7%. На сто чоловіків було 103 жінки. Ця надвишка жінок не є велика у спокійних часах, але буває значно більша внаслідок воєн, як це побачимо згодом.

Люди жили тоді назагал коротко. Таких, що пережили 65 літ, було дуже мало — менш як два відсотки. Це показує вершок піраміди-діяграми. Сьогодні — це "пенсійний" вік і багато людей втішаються ним, користуючися різними удогідненнями і ще багатьма роками життя.

Річне число народжених було 4.7%, а померлих 3.5%. Надвишка народжених була 1.2% і це був природний приріст населення. Це відносно великий приріст, що можна завдячувати тому, що в той час не було жадних воєн, великих пошестей чи інших нещасть, які стримували б цей ріст. Число населення за 60 літ зростало вдвічі. З початком минулого століття густота населення була 20 до 30 осіб на кв. км (як це подано в табелі в першій частині цієї праці), і дійшла до 80 осіб. Це вже найбільша густота, яка могла вижити з тогочасного сільського господарства; отже, країна ставала перенаселена. Відчувався брак землі і почалася еміґрація до заокеанських країн.

ДІЯГРАМА DIAGRAM

Віковий склад населення: чоловіки і жінки у відсотках всього населення
Population distribution by age and sex in percent of total population

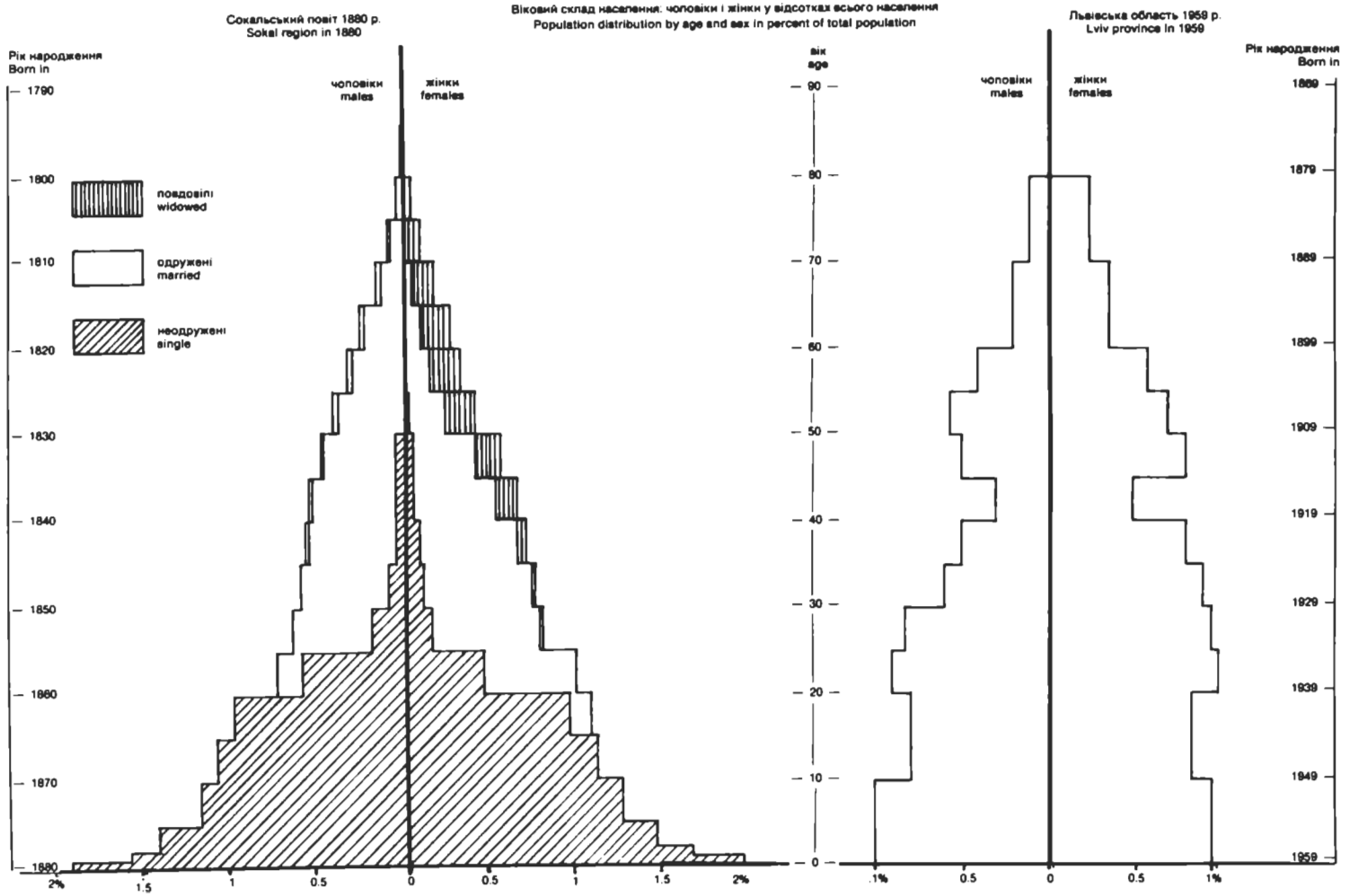

ТАБЕЛЯ I TABLE I

Віковий склад населення Сокальського повіту у 1880 році
Population distribution by age in Sokal region in 1880

Рік народження Born	Вік річники від — до Age	Кількість осіб в одному річнику в відсотках								Разом Total
		Чоловіки Males				Жінки Females				
		неодр. singles	одруж. married	вдівці widowed	разом total	неодр. singles	одруж. married	вдови widows	разом total	
1880	0 1	1.954			1.954	1.955			1.955	3.909
1879	1 2	1.648			1.648	1.561			1.561	3.209
1878 до 1876	3 5	1.450			1.450	1.489			1.489	2.939
1875 1871	6 10	1.186			1.186	1.201			1.201	2.387
1870 1866	11 15	1.066			1.066	1.096	0.001		1.097	2.163
1865 1861	16 20	0.998	0.001		0.999	0.924	0.114	0.001	1.039	2.038
1860 1856	21 25	0.608	0.169	0.001	0.778	0.440	0.494	0.006	0.940	1.718
1855 1851	26 30	0.183	0.503	0.004	0.690	0.149	0.572	0.015	0.736	1.426
1850 1846	31 35	0.069	0.604	0.004	0.678	0.074	0.601	0.020	0.695	1.373
1845 1841	36 40	0.042	0.612	0.011	0.665	0.062	0.574	0.052	0.688	1.353
1840 1836	41 45	0.031	0.523	0.010	0.564	0.050	0.444	0.065	0.559	1.123
1835 1831	46 50	0.028	0.431	0.020	0.479	0.037	0.386	0.090	0.514	0.993
1830 1826	51 55	0.015	0.313	0.027	0.355	0.025	0.230	0.109	0.364	0.719
1825 1821	56 60	0.014	0.261	0.045	0.320	0.015	0.178	0.116	0.309	0.629
1820 1916	61 65	0.011	0.177	0.057	0.245	0.012	0.098	0.101	0.211	0.456
1815 1811	66 70	0.009	0.081	0.041	0.131	0.005	0.038	0.071	0.114	0.245
1810 1806	71 75	0.004	0.031	0.026	0.061	0.002	0.007	0.037	0.046	0.107
1805 1801	76 80	0.001	0.009	0.015	0.025	0.001	0.002	0.016	0.019	0.035
1800 1796	81 85		0.004	0.005	0.009		0.001	0.005	0.006	0.015
1795 1791	86 90			0.002	0.002			0.001	0.001	0.003
Зі всіх річників % In all population %		29.4	18.6	1.3	49.3	25.0	18.7	7.0	50.7	100

ТАБЕЛЯ II TABLE II

Віковий склад населення Львівської области в 1959 році
Population distribution by age in Lviv province in 1959

Рік народження від до / Born		Вік (річники) від до / Age from to		Кількість осіб в одному річнику, в відсотках / Number of one age group (percent)			На сто чоловіків припадає жінок / Number of women per 100 men
				Чоловіки Males	Жінки Females	Разом Total	
1958	1949	0	9	0.984	0.948	1.931	96
1948	1939	10	19	0.807	0.836	1.643	104
1938	1934	20	24	0.886	0.989	1.875	112
1933	1929	25	29	0.865	0.971	1.836	112
1928	1924	30	34	0.661	0.937	1.598	142
1923	1919	35	39	0.501	0.800	1.301	160
1918	1914	40	44	0.337	0.494	0.831	147
1913	1909	45	49	0.530	0.732	1.262	138
1908	1904	50	54	0.567	0.656	1.223	116
1903	1899	55	59	0.421	0.593	1.014	141
1898	1889	60	69	0.256	0.353	0.588	149
1888		70		0.128	0.238	0.366	186
Зі всіх річників % In all population %				45.4	54.6	100	120

Це було життя в природних примітивних обставинах. Наш народ, здавалося, століттями спав довгим сном. Той суспільний лад ілюструвало прислів'я: "Пан панує, жид торгує, хлоп за плугом ходить". І люди до того звикли, не думали про якісь зміни, якийсь розвиток. Але в тому ж 19-ому столітті якраз прийшли ті зміни: знесення панщини, запровадження обов'язкового загального навчання, заснування читалень. Жертвенна праця наших діячів спричинила національне пробудження народу і його громадсько-культурний розвиток. Селянські діти пішли до шкіл, середніх і високих, витворилася верства інтеліґентів і професіоналістів; крім священиків, були вже й учителі, правники, лікарі, тісно зв'язані з народом.

Перша світова війна (1914-1920) спричинила біля 13% людських втрат. Люди пізнали ширший світ, відкрився кордон з Волинню. Визвольні змагання (1918-1920) не мали успіху, але дуже спричинилися до піднесення національної свідомости. Водночас край став перенаселений і з сільського господарства не можна було вижити. Виникла конечна потреба економічного розвитку в інших ділянках поза рільництвом. Тому постала ціла мережа кооперативних крамниць і певна кількість працівників кооперації та приватних підприємств.

Великі зміни зайшли також у загальній гігієні та в зрості медичної обслуги, що давніше майже не існувала. Деяка кількість наших молодих ідейних лікарів не тримається виключно міст, як це було раніше, вимагаючи, щоб пацієнти здалеку приїздили до них, але самі ішли їм назустріч, поселюючись у сільських районах, у ключевих осередках, влаштовуючи там свої лікарські бюра, звідки можна було скорше й успішніше обслуговувати пацієнтів. Лікарі по селах доповідали на медичні теми та усвідомляли селян про потребу гігієни. В 1930-их роках постали спеціяльні "кооперативи здоров'я", що займалися піднесенням стану гігієни і медичної опіки. Ті заходи значно поліпшили здоровний стан села, обнизили смертність дітей.

Друга світова війна (1939-1945) спричинила людських втрат на 20-30%, цебто вдвічі більше, як перша, а головно — знищення нашої провідної верстви та всіх культурно-освітніх установ, вільного громадського й товариського життя.

По війні почалася відбудова знищених об'єктів і розбудова на совєтських засадах. Врешті 1959 року зроблено перший перепис населення. З даних того перепису тут подано віковий склад населення Львівської области, куди входять Надбужанські повіти. Та друга діяграма-фіґура представляє стан майже 80 літ пізніший, як попередня. Вона мало подібна до піраміди: її підстава вдвічі вужча, бо число народжених дітей зменшилось на 2%. Не видно зменшення числа дітей внаслідок смертности немовлят. Замість цього бачимо інші прикмети — непра-

вильності у формі, які вказують на історію людности, що перенесла воєнні нещастя і переслідування.

Бачимо неправильні вищерблення-звужування фіґури для річників 10- до 20-річних, цебто народжених між роками 1939 і 1949. Це переважно роки другої світової війни, що спричинила значне зменшення числа народжених дітей. Друге таке вищерблення є у старших річників — 40 до 45-річних, роджених між 1914 і 1919 роками, отже, за першої світової війни.[4]

Завважуємо тут також значно більше число осіб старших віком, як у попередньому столітті, а саме 7.5% осіб у пенсійному віці, понад 65-річних. Не подано числа одружених і повдовілих.

Коли порівняємо число чоловіків і жінок, то побачимо, що у наймолодших, до 20-літніх, число хлопців і дівчат однакове, спершу навіть з невеликою перевагою хлопців. Далі вгору, в напрямі старших річників, чоловіків є значно менше, як жінок. Це тому, що чоловіки брали участь у двох світових війнах та зазнали великих втрат. Через це фіґура стає несиметрична, пересунена супроти осі вправо, в сторону жінок. У цілій області припадає на сто чоловіків 121 жінка. Ця перевага жінок позначується сильніше у старших річників, понад 20-літніх, де перевага числа жінок є ще більша: на сто чоловіків припадає 134 жінки. Це — приблизно 4 жінки на трьох чоловіків. У найкращому випадку, якщо б усі чоловіки одружувалися, то з жінок кожна четверта мусить остатися неодружена. Та обставина зменшила також кількість народжень у дальших роках.

В порівнянні з попереднім століттям річна кількість народжень значно зменшилася — приблизно наполовину і становила в 1959 році 2.1%. Кількість померлих зменшилася ще значніше — до 1.1%, цебто до третини того, що було давніше, як наслідок поліпшення гігієнічних умов і наявности лікарської обслуги. Різниця тих двох чисел — народжень і смертностей (або надвишка народжених супроти померлих) — це природний річний приріст населення і в 1959 році він становив 1%, дещо менше, як у попередньому столітті, коли було 1.2%. Той приріст у наступних роках зменшується далі і в 1975 році було 1.56% народжень і 0.59% смертностей, отже приріст — 0.67%. Це зменшування триває й далі.

Природний приріст населення є приблизно наполовину менший, як у минулому столітті, і він ще далі зменшується. Можна передбачати, що його не буде зовсім. Це значить, що кількість народжених не буде

4. У таких же діяграмах, роблених для східніх областей України, що були під владою більшовиків від 1920 року, є ще одне вищерблення для 20 до 30-літніх, роджених у роках 1929-1934, коли там влада здійснила масовий голод.

перевищувати кількости померлих і загальна кількість народжених не буде збільшуватися. Так є у високорозвинених країнах, де кількість населення є незмінна і його є стільки, скільки країна може виживити своїми господарськими й економічними ресурсами. (Деякі країни з великою густотою населення і великим приростом, як Індія, Китай, Єгипет, мають чимраз то більші труднощі у вижившенні свого населення і мусять проводити драстичні заходи в напрямі зменшення народин і контролювання їх).

По другій світовій війні почалася збільшена розбудова промислу, індустріялізація та розвиток міських центрів. Люди з сіл переходять у великій кількості до міст, де знаходять більше можливостей праці і кращі життєві умови. Цей процес "урбанізації" проходить у країнах з розвиненою індустрією, де міське населення зростає, а сільське зменшується. У деяких високорозвинених країнах міське населення набагато численніше від сільського.

Микола Мартинюк

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА НАДБУЖАНЩИНИ, 1907-1944

БУГ: ґазета. 1907.

Холм.

"Вночі з 28 на 29 червня холмська поліція, прийшовши до друкарні Ерміза, де складалося перше число української ґазети *Буг* під редаґуванням Сполітика, розсипала набір, забрала рукописи й свідоцтво на видання. Редактора-видавця не було повідомлено".

Рада, 1907, ч. 149.

Бібл.: Ігнатієнко, В. *Бібліографія української преси,* 1930.

БУРШТИНОВИЙ ШЛЯХ, квіт. 1941-?

Біла Підляська.

Вид. Курінь Молоді при Українській Торговельній Школі в Білій на Підляшші. Машинопис.

Прим.: Вийшли 2 числа (1-ше за квітень, 2-ге за травень 1941).

Бібл.: *Краківські Вісті,* ч. 132, 1941.

БЮЛЕТЕНЬ ФІЛІЇ "ПРОСВІТИ" в Белзі. ч. 1-34? 1927?-1939.

Друк.: Циклостиль.

БЮЛЕТЕНЬ ФІЛІЇ Т-ВА "ПРОСВІТА" в Сокалі. 1927?-1939.

4-ка по 4-8 стор. Неперіод. Циклостиль.

ВІСТНИК ХОЛМСЬКОГО ГУБЕРНІЯЛЬНОГО СТАРОСТВА. 1918.

Берестя на Холмщині.

Ред. П. Базилевич.

Фоліо; тижневик.

ГОЛОС З-НАД БУГА: орган Повітової Ради. р. 1-2. 1918-1919.

Сокаль.

Гол. ред. Ярослав Біленький.

По 6 стор., мале фоліо; виходить кожної середи. Поодиноке число 60 сотиків.

Друк. М. Л. Ґлязера.

Ред. і адм.: Сокаль, Рада Повітова.

ГОЛОС З-НАД БУГА: безпартійно-суспільний двотижневик. р. 1-4. 15 трав. 1936-серп. 1939.
Сокаль.
Редаґує Колеґія. За ред. відпов. Євген Томчак. Видає: Петро Стефанишин.
По 4-6 стор., фоліо; двотижневик, 1936-1937; тижневик, 1938-1939.
Накл. 500 прим.
Друк. М. Л. Ґлязера, вул. Височанського 3.
Адреса Видавництва: Косцюшка 91.

ГОЛОС ПРАЦІ. р. 1. 1929.
Холм.
Видавець і відпов. ред. Степан Маківка.
По 4 стор., фоліо; тижневик.
Друк. Вайнштейна.
Прим.: 1-ше число вийшло 24 січня; 2-ге 2 червня 1929. Комуністична газета.

ГОЛОС СЕЛА. 1928.
Грубешів.
Двотижневик.
Прим.: Орган безпартійного і незалежного українського селянства.
Виходив у часі виборів до польського сейму в 1928 році.

ЄВАНГЕЛИСТ: часопис присвячений поширенню євангельської думки. квіт. 1929-берез./квіт. 1932.
Белз, пов. Сокаль.
8-ка; місячник.
Накл. 1000 прим.
Друк. Е. Шпильки в Яворові.
Прим.: 1-ше число друковане в Друк. Ставропігійського Інституту у Львові.

ЖИТТЯ СЕЛЬ-РОБУ. 26 лют. 1928.
Холм.
Одноднівка.

ЖИТТЯ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ: орган українського з'єднаного руху. р. 1. 1928.
Холм.
По 4 стор., фоліо; тижневик. Окреме число 15 ґрошів; передплата на 6 місяців — 3.60 зл. Накл. 3600 прим.
Прим.: Видаване і фінансоване польською урядовою партією "Безпартийни Бльок Вспулпраци з Жондем". В польській мові

подано прізвище видавця і друкарні: "Redaktor-wydawca Włodzimierz Sołomko. Drukarnia Wajnsztejnów".

ЗВІДОМЛЕННЯ З ХОЛМСЬКО-ПІДЛЯСЬКОЇ ЄПАРХІЇ. 1942-1944.
Холм.
Вид. Холмсько-Підляської Єпархії.
Прим.: В 1942 році вийшли 2 числа; в 1943 — 24 числа; в 1944 —10 чисел.

ЗМАГАННЯ. р. 1—? 1930-?
Прага.
Вид. Українська Громада Студентів з Волині, Холмщини і Підляшшя.
Ред. М. Павлічук.
Прим.: 1-ше число вийшло в червні 1930 р.

ЗМАГАННЯ: український безпартійний ілюстрований часопис.
р. 1-2. лип. 1931-черв. 1932.
Сокаль.
Редаґує Колеґія. Відпов. ред. Іван Рачинський. Ред. В. Баричко.
Адреса: вул. Колонія ч. 14.
По 4-6 стор., фоліо; двотижневик.
Друк. М. Л. Ґлязера.
Прим.: 1-ше число вийшло з датою 14 липня 1931.

ЗОРЯ ПІДЛЯШШЯ: орган Підляського Комітету Української Соціялістичної Партії. 1923.
Заболоття.
Двотижневик.
Бібл.: Misiło, E. *Spis tytułów prasy ukraińskiej drugiej Rzeczypospolitej, 1918-1939.* Warszawa, PAN, 1983.

КАМІНЕЦЬКІ ВІСТИ. 1919.
Камінка Струмилова.
Ред. Денис Білик.

КОЗАЦЬКИЙ ГОЛОС: орган Прескватири НК УГА. р. 1. 1919.
Камінка Струмилова (16 берез. — 15 трав. 1919); Тернопіль, Кам'янець Подільський.
Редаґує Колеґія. Гол. ред. Михайло Старосольський.
По 4 стор., мале фоліо; два рази в тижні.
Друк. 00. Василіян у Жовкві.
Прим.: Газета почала появлятися в Камінці Струмиловій 16 берез. 1919 р.; орган Нач. Команди УГА. Всіх чисел вийшло 68 (з того в Галичині 24 числа).

МИР. р. 1-2. 1918-1919.
Берестя.
Редактор: Михайло Кіт.
Таблойд по 4 стор.; тижневик.
Друк. Холмського Губерніяльного Староства.
Прим.: *Мир* почав виходити на початку жовтня 1918 р. Цей часопис ставив собі завдання привернути римо-католиків, спольщених українців, до свого народу.

НАШЕ ЖИТТЯ: краєвий тижневик по справам політичним, культурним і суспільно-економічним. р. 1-8. 1920-1928.
Холм.
По 4 стор., фоліо; тижневик.
Друк. Вайнштейна.

НАШЕ ЖИТТЯ. р. 1. 1933.
Сокаль.
Вид. і ред. Комітет. За ред. відпов. Павло Томчук.
По 6 стор. фоліо; двотижневик.
Друк. М. Л. Ґлязера.
Прим.: Льокальний інформаційний часопис, присвячений культурно-освітнім, суспільним та економічним справам повіту. Перше число появилося 15 червня 1933. Вийшли 4 числа.

НОВЕ ЖИТТЯ. 12 лютого 1928.
Холм.
Однодніівка.
4 стор., вел. фоліо.
Прим.: Видання Сель-роб Єдности, яке заповідало появу тижневика однойменної назви.

НОВЕ ЖИТТЯ: щотижнева газета. р. 1-3. 1928-1930.
Холм.
Відпов. ред. В. Косса. Редактори: Степан Маківка, П. Щербак.
По 4 стор., фоліо; тижневик. Накл. 1000 прим.
Друк. Вайнштейна.
Прим.: Комуністична газета, орган Сель-роб Єдности, в 1930 р. заборонена польською владою. В 1929-1930 газета виходила з підзаголовком: "Ілюстрований селянсько-робітничий тижневик".

ПЛАСТ: орган Сокальського пластового куреня. 1914.
Сокаль.
Форм.: 29 х 23; раз у місяць.
Друк.: Видання гектографоване.
Прим.: 1-ше число вийшло за квітень 1914 р. Видавця, редактора,

адреси редакції не зазначено. Передплата не зазначена.
Бібл.: Ігнатієнко, В. *Бібліографія української преси, 1816-1916.*

РІДНЕ СЛОВО: український тижневий народний часопис. р. 1-3. 1917-1919.
Біла на Підляшші.
Вид. Просвітнє видавництво "Рідне Слово".
По 4 стор., вел. фоліо.
Прим.: 2 грудня 1918 р. видання перенесено до Берестя, бо Білу Підляську зайняли польські війська. Газета почала виходити 23 червня 1917 р.; припинила свою появу на початку лютого 1919 р.

РІДНОШКІЛЬНІ ВІСТИ: щомісячний бюлетень Повітового Союза Кружків "Рідної Школи". 1938-1939.
Камінка Струмилова.
8-ка; місячник. Циклостиль.

СВІТАНКИ. 1936.
Сокаль.
Вид. і ред. Нестор Ріпецький.
Мала 8-ка; місячник.
Друк. М.Л. Ґлязера.
Прим.: Журнал молоді; вийшло лише одне число.

СЕЛЯНСЬКИЙ ШЛЯХ: тижневик Українського Соціялістичного Селянського Об'єднання "Селянський Союз". р. 1-2. 1927-1928.
Холм.
Вид. П. Васильчук. Ред. В. Гуль.
По 4 стор., вел. фоліо; тижневик.
З Друкарні Бронфельда в Холмі.

СЕЛЯНСЬКИЙ ШЛЯХ. 10 квітня 1929.
Холм.
Одноднівка.

СОКАЛЬСЬКЕ СЛОВО. 1941-трав. 1942.
Сокаль.
Редаґує Колеґія. Гол. ред. Іван Базарко.
По 4 стор., фоліо; тижневик.
Прим.: Газета виходила на місце заборонених німцями Українських Вістей.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ВІСНИК. 1941-?
Холм.
Вид.: Холмсько-Підляська Православна Єпархія.
Двотижневик.

УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ. ч. 1-60. 1941.

Сокаль.

Редаґує Колеґія. Гол. ред. Іван Базарко. Члени Редколеґії: Нестор Ріпецький та ін.

По 4 стор., фоліо; щоденник (пізніше двічі в тиждень).

Прим.: Газета заборонена німцями (див. Сокальське Слово).

ХОЛМСЬКА ЗЕМЛЯ. р. 1-3. 1942-1944.

Краків.

Ред. Степан Баран.

Вид. "Українське Видавництво" в Кракові.

По 8 стор., фоліо; тижневик.

ХОЛМСЬКИЙ ГОЛОС. 21 вересня 1933.

Холм.

Одноднівка.

Видавець і відпов. ред. Олександер Рочняк.

4 стор., мале фоліо.

Друк. "Культура" М.І. Бронфельда, вул. Люблінська 10.

Прим.: Одноднівка присвячена релігійним, національним і культурним справам Холмщини.

ХОЛМСЬКІ ВІСТІ. лист.-груд. 1939.

Холм.

Вид. "Ортскоманди німецької армії".

4-ка по 4 стор.; двотижневик.

УНІЯ ІПАТІЯ ПОТІЯ

Унія, полемічний твір Іпатія Потія (повний заголовок: "Унія альбо виклад преднійших артикулов к зодноченью Греков с костелом Римским належащих") — це перша відома нам його літературна праця, видана в Вільні 1595 р. Авторства цього видання не подано, хоча з усього видно, що один з єпископів та ініціяторів Берестейської Унії написав цей твір. Стилістичні схожості тієї праці з іншими відомими творами Потія не залишають сумніву, що саме він і є автор *Унії.* Тут Іпатій Потій з'ясовує причини, що привели наших владик до унії з Римською Церквою в Бересті й обговорює п'ять найголовніших "артикулів" — спірних принципів, що стоять на перешкоді католицько-православного об'єднання. Вони заторкують питання: 1. Походження святого Духа, 2. Чистилища, 3. Зверхности відомого й найстаршого пастиря, 4. Календаря і 5. Проблеми Антихриста. Вже у вступній частині *Унії* проглядає чітко рішуча, безкомпромісна особистість Іпатія Потія. Тут приводимо прикметні для стилю і змісту твору винятки в перекладі на сучасну українську мову.

"... Що ж було нам, бідним і пригніченим, діяти? Залишилось єдине — перед обличчям недбайливости та неспочутливости наших чільних пастирів, повернутись до основ, себто до старовинности і святої згоди, що знаменували віру наших предків. Коли ж, згідно з нашою повинністю, почали над тим задумуватись і радити, замість подяки і вдячности за наші старання, попали ми в неласку і свої ж зненавиділи нас. Дізнали ми за те не тільки образливі слова з різних писань і наклепів, але, в додатку, кидають на нас погрози, що загрожують нашому здоров'ю. Про фізичне здоров'я не дуже дбаємо, бо заради Божої правди не страх і його втратити. Та найболючіше при тому те, що всім отим єретичним і дияволом спонуканим сектам воля верховодити між старшими від себе чином і знаннями, та людей, вірних християнському православ'ю, до своїх вірувань навертати — то словом, то письмом, то синодами. Вільно їм, накінець, своїм блюзнірством перед Господом Богом грішити і проти предвічного маєстату Сина Божого свої пошесні письма друком поширювати, а добрих людей, уже охрещених у церкві в ім'я Отця і Сина і Святого Духа — ще раз хрестити та в облуду вводити. А є й такі серед них, що явно вдаються до жидівства та старозаконного ярма, від якого нас Христос, Господь наш, уже визво-

лив... А зрештою, всі мовчать і не лиш не осудять їх перехвалок, але і твердого слова на їхні вихватки сказати не сміють. А нам, часто звинувачуваним єпископам, що поставлені виконувати свою владу в Церкві, дану нам не поспіллям, але Богом і рукоположенням пастирів, не вільно змагати до кращого порядку й оновлення в Божій Церкві?

І не було б нам жаль, якби ми вели людей до якоїсь новизни, нечуваної досі. Алеж ми їх ведемо до тієї стародавньої згоди, що панувала спершу в Божій Церкві за нашої єдности — саме за те терпимо переслідування, не від чужих, не від поган, але від своїх, так званих православних християн! Скільки доводилось зазнавати на собі їхніх творив злоби, ширених словом і на письмі! Наче б ми хотіли свою православну віру, а потім і євангельську, знищити, позбутись усіх наших церковних обрядів і святощів старовинного уладу Східньої Церкви... Та ще багато інших причин своїх напастей подають вони. Начебто ми руководимось нашою власною користю, заради посад в сенаті, з гордости, з лакімства. Погляньте на одну признаку тієї затії — хто це чинить, і хто такі гидкі вісті розсіває? Певне, не люди з духовного стану, перед якими було б пристойніше отримати таку осторогу, а роблять це простаки з поспілля, з невченого робочого стану, що покинули своє ремесло (дратву, ножиці, шило), натомість привласнивши собі пастирське покликання, щоб легковажити Божим Письмом, знецінювати його, перекидати все і повертати на свої нікчемні і фальшиві дороги. При тім же соромлять своїх власних пастирів, безчестять і спотворюють усе в їхньому імені. А про більшу нікчемність тих лиходіїв указує те, що вони свої письма подають не з руки в руку, але роблять це посередньо, через легкодухих, незнаючих людей..."[1]

Про невідрадний тогочасний стан занепаду, в якому находилась православна Церква під грецькою всевладною контролею, ось як відзивається Іпатій Потій у своєму листі до князя Острозького в 1598 р.:

"... Не бачу, щоб Грецька Церква упродовж тих декількох минулих років мала стати побожнішою, кращою, і що мала б зростати; вона — навпаки, з ходом часу попадає вона в нужду, темноту, поширює грубіянство. Таж там, між церковними старостами й наглядачами, завелось таке пияцтво, лакімство, підкупство, неправда, ненависть, наклепи, впертість, бундючність і всілякі інші пороки. Стає це все уже такою буденщиною, що важко й подумати про їхню поправу чи опам'ятання. Про навчання зі Святого Письма та про інші світські науки, що доводять до ушляхетнення й поступу людського роду, не може й бути мови у таких! Учителів чи освічених духовників між ними й зі свічкою за білого

1. Михайло Грушевський: *Історія української літератури*, т. 5, Нью-Йорк, "Книгоспілка", 1960, стор. 384-385.

дня не знайти! Надолужують своїми казаннями про папську єресь, почитанням себе самих, отим і приховуючи своє незнання та грубіянство. Що б то не могли стіни Острозького Собору посвідчити, коли антіохійський патріярх там бував і коли пресвітер вашої княжої милости хотів проповідувати там Боже слово — проте мусів мовчки з катедри зійти".[2]

Митр. І. Потій

2. *Там же,* стор. 386.

Іван Крипякевич

ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ ЧЕРНЕЦЬКИЙ І ЙОГО ІСТОРИЧНО-КРАЄЗНАВЧІ ПРАЦІ

Всім дослідникам льокальної історії відоме ім'я Венедикта Площанського, діяча русофільського табору, що перший почав широку акцію історичного опису галицьких міст і сіл, і від 1860-их до 1880-их років дав історії кількадесят галицьких місцевин.

Зате дещо в тіні залишилася праця другого дослідника місцевої старовини, о. Василя Чернецького, пароха Сільця Белзького, співробітника *Діла*, одного з перших народовців, що багато займався освітньою працею і рівночасно досліджував минуле своїх околиць і різних значніших місцевостей. Із праць о. Чернецького більше відомі тільки деякі його книжечки, що вийшли окремими виданнями, натомість забулися його численні статті й завваги, порозкидані по часописах і інших періодичних виданнях, — писання найхарактеристичніші для його краєзнавчої праці.

Василь Чернецький уродився 7 січня 1837 р. в Тарнавці, Сяніцького повіту; його батько був парохом у Лімні, а рід Чернецьких походив із солтисів у Вислочку Малім і деякі його члени були там парохами.

Дитячі роки Василь перебув у свого діда в Цеклинській Волі, до нормальних шкіл ходив у Яслі між 1844 і 1847 рр. (разом із пізнішим кардиналом Сильвестром Сембратовичем); спомини про ті часи подав пізніше у "Згадках з 1864 р." Нижчу гімназію перейшов у 1848-1853 рр. у Ряшеві, Перемишлі й Новому Санчі, вищу — в 1854-1858 рр. у Пряшеві, Кошицях і Ужгороді й там склав матуру. Переживання з того часу описав у "Згадках із студентського й семінарського життя". По закінченні богословських студій оженився й висвятився в 1862 р. В 1862-1865 рр. був завідателем парафії у Туринці, Жовківського повіту, в 1865-1884 рр. у Стронятині, від 1884 р. парохом у Сільці Белзькому,

---

Стаття друкована у *Нашій Батьківщині*, журналі краєзнавства і туристики. Орган українського туристично-краєзнавчого товариства "Плай" у Львові, 1939, ч. 4, стор. 91-96.

пізніше белзьким деканом і почесним крилошанином. Умер у Сільці Белзькому 5 квітня 1900 р.*

В. Чернецький займався живо освітньою працею й оснував читальні у Стронятині, Підлісках Малих, Кошелеві, Новім Селі, Вислобоках, Ременові, Жидятичах, Зіболках, Сільці Белзькому, Кристинополі, Пархачі й Добрачині. На його запросини на відкритті читалень бували гімназійні професори зі Львова — Е. Савицький, А. Вахнянин, Курилович, Г. Врецьона, І. Кокорудз і деякі студенти університету. Про причини слабого читальняного руху Чернецький писав у *Ділі* 1886 р. ряд статтей: "Чому упадають у нас читальні", а в 1888 р. видав книжечку: *До чого дійшли люди через просвіту і працю.* З особливим завзяттям займався справою матеріяльного піднесення дяків, в 1885 р. скликав перші дяківські збори у Кристинополі, старався порушити цю справу послами галицького сейму й віденського парляменту, в 1891 р. заснував дяківське товариство для перемиської епархії. В 1895 р. дав почин до заснування політичного товариства "Руська Рада" в Сокалі.

В 1862 р. Чернецький постійно містив дописи про життя своїх околиць у *Слові, Проломі, Руській Раді, Ділі, Батьківщині* й ін. Рівночасно почав містити популярні оповідання і розвідки в виданнях Общества ім. Качковського й у Бібліотеці для руської молодежі Насальського — найбільше на історичні теми. Але головною його спеціяльністю стали історичні описи місцевин.

На цьому полі Василь Чернецький займає одне з найперших місць, поруч із Венедиктом Площанським, — ніхто більше не дав такої маси різних дрібних завваг про всякі оселі, як вони оба. Каталог його історичних праць обіймає понад 100 позицій, а число сіл, містечок і міст, які він описав, переходить п'ятдесят. Свої історичні зайняття він почав від згаданих вже споминів про свої студії на Закарпатті й у Львові, дальше склав хроніку львівської Духовної Семінарії, такий сам літопис монастиря ОО. Василіян у Кристинополі, а дальше почав займатися селами свого повіту й сусідніх околиць. Ці дрібні праці він містив у фейлетонах *Діла, Бібліотеці для руської молодежі, Временнику Ставропигійського Інститута,* а найчастіше у *Місійних Книжечках,* що їх видавав о. Лев Джулинський. Це маленьке щомісячне видавництво, що розходилося масово серед народа (одна книжечка коштувала 3 крейцарі), стало улюбленим полем його праці, так що майже до кожного числа давав якусь свою заввагу. Белз, Бориничі,

* Біографія В. Чернецького була надрукована у *Батьківщині* 1890 р., ч. 18 (з портретом), і в некролозі у *Ділі* 1900 р., ч. 69. Ширша автобіографія з 26 лютого 1896 р., зі списом творів, находилася в теках Ів. Ем. Левицького в Бібліотеці Наук. Т-ва ім. Шевченка.

Бутини, Варяж, Вербиця, Городище Василіянське, Гута Рожанецька, Двірці, Деревня, Добромиль, Жовква, Жовтанці, Завишня, Зборів, Золочів, Камінка Струмилова, Краковець, Крехів, Криниця, Крупець, Лаврів, Лежайськ, Любачів, Любича Княжа, Львів, Маґерів, Мачішин, Мисцова, Мости Великі, Наріль, Острів, Пацлав, Перемишль, Підліски Малі, Плазів, Пристань, Рава Руська, Салаші, Сасів, Сілець Белзький, Сокаль, Станиславів, Тартаків, Туринка, Угнів, Кристинопіль, Шишаки, Яворів, Ярослав, Ясло — в Галичині; Кошиці, Мукачів, Пряшів, Ужгород на Закарпатті — це ті оселі, яких історичне минуле й сучасний стан змалював Чернецький у своїх маленьких розвідках. Неодну з цих місцевин він опрацьовував двічі, тричі й більше разів, то в широкому виді, то в популярному нарисі. Треба зазначити ще й те, що він дбав, щоб ці невеликі праці видавати відбитками. Таких окремих видань віднайшлося 18; не абиякий вклад до краєзнавчої літератури. При багатьох розвідках В. Чернецького, особливо в *Місійних Книжечках,* є ілюстрації церков із рисунків або фотографій; тепер вони мають велику вартість, бо багато цих будов вже тепер не існує і це одинокі рисунки з них.

Нижче подаємо хронологічний список краєзнавчих праць о. Василя Чернецького, від 1886 до 1900 р. Чи повелося нам віднайти всі праці нашого історика, це тяжко сказати; можливо, що деякі статтейки ще віднайдуться в малодоступних періодиках.

1. Згадки зъ студентского житя въ Пришовѣ на Уграхъ. Дѣло, 1886, 102., 103., 107.—109. чч.

2. Счастный Потоцкій и Христина Коморовска. Историчне оповѣданье. Изданія Общества имени М. Качковаского 121. і 122. чч., Львів, 1886.

3. Згадки изъ студентского житя въ Кошицахъ на Уграхъ. Дѣло, 1887, 19., 20. чч.

4. Згадки изъ студентского житя въ Уитварѣ на Уграхъ. Дѣло, 1887, 25.—30. чч.

5. Згадки изъ семинарского житя у Львовѣ. Дѣло, 1888, 72., 73., 75.. 76., 78., 79, 81., 82., 84., 85., 87., 93., 100., 101., 166., 282., 286. чч.

6. Хроника духовнои семинарїи Львовскои одъ 1783 до 1888 р. Дѣло, 1888, 166.—171., 173., 174., 176.—179., 188, 190., 224., 225., 227., 228., 234., 240., 255., 256., 272., 275., 278., 282. чч.

7. Зъ Кристинополя. (Балька з 1713. р. в манастирі василіян). Дѣло, 1888, 184. ч.

8. Згадки зъ семинарского житя въ Перемышли. Дѣло, 1889, 158., 160.—161., 166.—167., 173., 182.—183., 203., 290. чч.

9. Зъ Сокальщины (археольогічні знаходи). Дѣло, 1889, 182. ч.

10. Знамя мертвои руки (Похорони Анни Потоцької в 1772. р. і її з'ява). Дѣло, 1889, 258.—261. чч.

11. Два упыри. Правдиве оповѣданіе. Изданія Общ. им. Качковского, 1889.

12. Лѣтопись монастыря оо. Василіянъ въ Кристинополи одъ єго основаня въ 1776. р. до 1889. р. Дѣло, 1890, 42., 43., 53.—55., 57., 59., 60., 68., 90., 92. чч.

13. Одъ Мостовъ великихъ. (Могили під фуидаментами церкви). Дѣло, 1890, 192. ч.

Церква у Крупці

14. Зъ Кристинополя. Реставрація гробовъ родины Потоцкихъ.. Дѣло, 1890, 209. ч.

15. Церковь въ Тартаковѣ. Батьковщина. 1890, 27.. 28. чч.

Церква в Вербиці

16. Короткіи историчныи вѣдомости про Тартаковъ и чудотворну св. Икону Матери Божой въ церкви Тартаковской. Львів, 1890, 13 стор. (із видами церкви й ікони).

17. Пѣснь до чудотворнои Матери Божой въ церкви тартаковской въ округѣ Сокальскомъ, надѣленой отпустами. Львів, [1890], 2 ст. [з видом ікони].

18. О чудесномъ образѣ Матери Божои въ церквѣ Тартаковской. Книжочка Мисійна, 1891, 4. ч., 14.—18. ст., (з видом церкви).

19. Одъ Белзы. Цѣнна книга Минія при церкви въ Салашахъ. Дѣло, 1891, 22. ч.

20. Лѣтописни матеріялы до исторіи мѣста Сокаля одъ єго основаня до 1890. р. Дѣло, 1891, 118., 119., 122., 124. чч.

21. Лѣтописни матеріялы до исторіи мѣста Сокаля одъ єго основаня до 1890. (Передрукъ зъ Дѣла). Львів, 1891, 39. ст.

22. Короткн исторични вѣдомости про кириичку и капличку въ Шишакахъ въ округѣ львовскомъ. Львів, 1891, 8 ст. (із ілюстрацією).

23. Кириичка и капличка въ Шишакахъ въ округѣ Жолковскомъ. Книжочка Мисійна, 1892. р., 7. ч., 12.—17. ст., (із ілюстрацією).

24. Коротки исторични вѣдомости про кириичку и капличку въ Шишакахъ въ округѣ Жолковскомъ. Львів, 1892, 8. ст.

25. Черничя ковбаня [між Підліськами Малими й Сетиховом]. Дѣло, 1892, 114. ч.

26. Згадки зъ 1846. р. (Село. Куба Шеля. Страшна ночь). Дѣло, 1892, 174., 176., 177. чч.

27. Згадки зъ 1846. року. Передрукъ зъ Дѣла. Львів, 1892. 25 ст.

28. Турииха и церковь турииецка. Дѣло, 1892. 198. ч.

29. Турииха и чудотворна икона Спаси-

теля въ церкви туринецкой. Львів 1892, 13 ст. (із ілюстр.).

30. Капличка въ Бориничахъ. Книжочка Мисійна 1892, 8. ч., 2., 13.—16. ст., (з ілюстраціями).

Церква в Магерові

31. Звѣстки о старинномъ мѣстѣ Белзѣ. Дѣло, 1893. 35., 37., 38., 44., 49., 50. чч.

32. Въ доповненію до монографіи мѣста Белза. Дѣло, 1893, 190. ч.

33. Звѣстки о старинномъ мѣстѣ Белзѣ. Львів, 1893, 30. і 4. ст.

34. Монастыр оо. Василіянъ въ Жовквѣ. Книжочка Мисійна, 1893, 3. ч., 13.—19. ст. (з ілюстрацією).

35. Монастыръ оо. Василіянъ въ Кристинополи. Книжочка Мисійна, 1893, 8. ч., 18.—24. ст. (з ілюстр.).

36. Монастырь оо. Василіянъ въ Добромили. Книжочка Мисійна, 1893, 11. ч., 17.—21. ст. (з ілюстр.).

37. Лѣтопись монастыря оо. Василіянъ въ Кристинополи одъ его основанія 1763. до 1890. р. Львів, 1893. 76 ст. (із ілюстр.).

38. Исторични вѣдомости у чудотворной св. иконѣ Матери Божои въ церкви крупецкой, Львів. 1893, 14. ст. (із ілюстр.).

39. Пацлавъ и чудотворна св. икона Матери Божои въ церкви Пацлавской. Львів. 1893, 9 ст. (із ілюстр.).

40. Монастырь оо. Василіянъ въ Креховѣ. Книжочка Мисійна. 1894. 1. ч., 19.—25. ст. (з ілюстр.).

41. Монастырь монахинь Василіянокъ въ Яворовѣ. Книжочка Мисійна, 1894. 5. ч., 14.—18. ст. (з ілюстр.).

42. Церковь въ Добрячинѣ, въ окрузѣ Сокальскомъ. Книжочка Мисійна, 1894. 8 ч., 14.—17. ст. (з ілюстр.).

43. Звѣстки о старинномъ мѣстѣ Ярославѣ и его церквахъ. Дѣло, 1894. 150., 151. чч.

44. Замѣтки о старинномъ мѣстѣ Ярославѣ и его церквахъ. Львів. 1894. 18 ст.

45. Звѣстки о старинной церкви св. отца Николая въ Сокали. Львів, 1894. 16 ст.

46. Крыници въ окрузѣ Сандецкомъ. Книж. Мис., 1894. 9. ч., 18.—24. ст. (з іл.).

47. Руска катедральна церковь въ Перемышли. Книж. Мис. 1895. 1. ч., 12.—18. ст. (з ілюстр.).

48. Мацишинъ въ окрузѣ Жолковскомъ. Книж. Мис., 1895. 2. ч., 10.—16. ст. (з іл.).

49. Старинна церковь св. Отца Николая въ Сокали. Книж. Мис., 1895, 6. ч., 13.—17. ст. (з ілюстр.).

50. Монастырь ОО. Василіянъ въ Лаврові. Книж. Мис., 1895. 7. ч., 12.—16. ст. (з ілюстр.).

51. Тартаковъ. Временникъ Ставропигійского Института на 1895. г., 122.—125. ст.

52. Богданъ Хмельницкій подъ Наролемъ 1648. р. Дѣло, 1895, 212. ч.

53. Церковь св. Аѳанасія въ Римѣ. Кн. Мис., 1895, 3. ч., 13.—18. ст. (з видом церкви).

54. Церковь Крупецка въ окрузѣ Цѣшановскомъ. Книж. Мис., 1895, 8. ч., 18.—21. ст., (з видом церкви).

55. Островъ въ окрузѣ Сокальскомъ. Книж. Мис. 1895, 11. ч., 15.—20. ст. (з видом церкви).

56. Шведы во Львовѣ 1704. року. Исторична повѣстка. Библіотека для русскои молодежи, 11. вип., Львів, 1896, 155.—168. стор.

57. Старинне мѣсто Белзъ и его церквп. Книжочка Мисійна, 1896, 1. ч., 10.—17. ст. (з ілюстр.).

58. Церковь въ Турынцѣ въ окрузѣ жолковскомъ. Книж. Мис., 1896, 3. ч., 14.—22. ст. (з ілюстр.).

59. Село Гута-рожанецка въ повѣтѣ Цѣшановскомъ. Книж. Мис., 1896, 6. ч., 13.—19. ст. (з ілюстр.).

60. Сѣлецъ Белзкій въ окрузѣ сокальскомъ. Книж. Мис., 1896, 8. ч., 20.—26. ст. (з ілюстр.).

61. Катедральни церкви трехъ рускихъ славычихъ столицъ въ Галичинѣ. Кн. Мис., 1896. 9. ч. (Памятка зъ мисіи). 8.—16. ст. (з ілюстр.).

62. Руска катедральна церковь въ Унгварѣ. Кн. Мис., 1896. 10. ч., 21.—26., ст. (з ілюстр.).

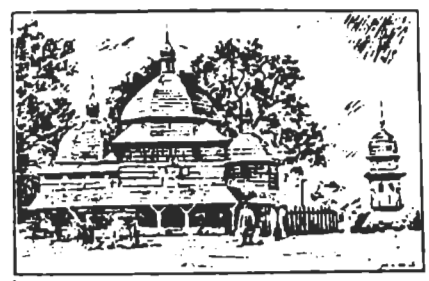

Церква у Плазові

63. Село Дворцѣ въ окрузѣ жолковскомъ. Кн. Мис., 1896. 12. ч., 13.—19. ст. (з іл.).

64. Чудотворна икона св. Отца Николая въ катедральной церкві въ Перемышли. Кн. Мис., 1897. 1. ч., 11.—16. ст. (з ілюстр.).

65. Мѣсточко Угновъ въ повѣтѣ равскомъ. Кн. Мис., 1897. 2. ч., 15.—21. ст. (з видом церкви).

66. Звѣстки о мѣсточку Магерѣ (sic) въ округѣ равскомъ. Дѣло, 1897, 18. ч.

67. Звѣстки о мѣсточку Магерѣ въ округѣ равскомъ (без місця й року видання), 8 ст.

68. Звѣстки о Любичи Княжой въ округѣ равскомъ. Дѣло. 1897. 187., 188. чч.

69. Звѣстки о мѣстѣ Перемышли. Библіотека для русской молодежи. 15. ч., 1897. р., 1.—66. ст. (з 4 ілюстр.).

70. Мѣсточко Вариже въ округѣ сокальскомъ. Дѣло, 1897, 263. ч.

71. Каплиця надъ керницею въ селѣ Вербицѣ, въ округѣ равскомъ. Кн. Мис., 1897, 4. ч., 19.—25. ст. (з ілюстр.).

72. Руска церковь звана катедральна въ Мункачи. Кн. Мис., 1897, 5. ч., 11.—18. ст. (з ілюстр.).

73. Мѣсточко Мосты Велики. Кн. Мис., 1897, 6. ч., 15.—21. ст. (з ілюстр.).

74. Мѣсточко Любачѣвъ въ повѣтѣ цѣшановскомъ. Кн. Мис., 1897, 7. ч., 14.—19. ст. (з ілюстр.).

75. Мѣсточко Магера въ округѣ равскомъ. Кн. Мис., 1897, 8. ч., 13.—20. ст. (з ілюстр.).

76. Плазовъ въ округѣ цѣшаиовскомъ. Кн. Мис., 1897, 9. ч., 15.—21. ст. (з ілюстр.).

77. Мѣсточко Сасовъ въ повѣтѣ золочовскомъ. Кн. Мис., 1897. 10. ч., 22.—26. ст. (з ілюстр.).

78. Монастыре ОО. Василіянъ во Львовѣ. Кн. Мис., 1897, 11. ч., 22.—27. ст. (з іл.).

79. Церковь рускои духовнои семинаріи во Львовѣ. Кн. Мис., 1897, 12. ч., 18.—24. ст. (з ілюстр.).

80. Городокъ Магера. русско-равского повѣта. Временникъ Ставропигійского Института на 1898. р., 132.—136. ст.

81. Мѣсточко Мосты велики въ округѣ жовковскомъ. Дѣло, 1898. 168. ч.

82. Мѣсточко Мосты великн въ округѣ жовковскомъ. Львів, 1898, 16 ст.

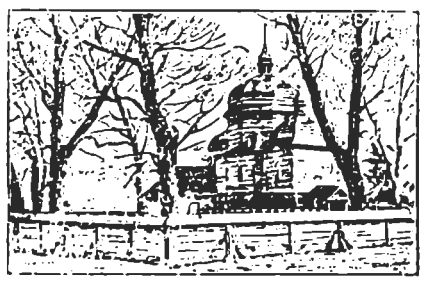

Церква в Сасові

83. Село Жовтанцѣ въ округѣ жовковскомъ. Дѣло. 1898. 34. ч.

84. Село Жовтанцѣ въ повѣтѣ жовковскомъ. Львів. 1898. 11 ст.

85. Мѣсточко Варижъ въ округѣ равскомъ. Книжочка Мисійна. 1898. 2. ч. 16.—22. ст. (з ілюстр.).

86. Село Жовтанцѣ въ округѣ жолковскомъ. Кн. Мис., 1898. 3. ч., 17.—23. ст. (з ілюстр.).

87. Церковь монахинь Василіянокъ въ Львовѣ. Книж. Мис., 1898, 4. ч., 22.—27. ст. (з ілюстр.).

Церква в Сільці Белзькому

88. Село Бутыны въ округѣ жовковскомъ. Книж. Мис., 1898, 5. ч., 17.—24. ст. (з іл.).

89. Церковь св. Апостола Петра и Павла во Львовѣ. Кн. Мис., 1898, 6. ч., 15.—20. ст. (з ілюстр.).

90. Пацлавска Кальварія. Кн. Мис., 1898, 7. ч., 12.—23. ст. (з ілюстр.).

91. Мѣсто Ярославъ. Кн. Мис., 1898, 8. ч., 13.—19. ст. (з ілюстр.).

92. Пацлавска Кальварія. Памятка зъ Пацлавскои Кальваріи. Перемишль. 1898.

93. Церковь Преображенія Господняго при „Народномъ Домѣ" во Львовѣ. Кн. Мис., 1898, 9. ч., 24.—29. ст. (з ілюстр.).

94. Церковь св. Отца Николая во Львовѣ. Кн. Мис., 1898, 10. ч., 22.—27. ст. (з ілюстр.).

95. Мѣсто Краковець въ пов. яворовскомъ. Дѣло. 1899. 26., 28. чч.

96. Мѣсто Краковець въ повѣтѣ яворовскомъ. Львів. 1899. 15 ст. і 1 табл.

97. Мѣсточко Зборовъ. Дѣло. 1899. 250., 251. чч.

98. Мыєцова въ повѣтѣ коросныньскомъ. Дѣло. 1899. 108. ч.

99. Мѣсточко Краковецъ въ повѣтѣ яворовскомъ. Кн. Мис., 1899. 2. ч., 26.—32. ст. (з ілюстр.).

100. Село Завишень въ округѣ сокальскомъ. Кн. Мис., 1899, 3. ч., 18.—25. ст. (з ілюстр.).

101. Мѣсточко Лежайскъ въ округѣ ланцутскомъ. Кн. Мис., 1899, 6. ч., 14.—20. ст. (з ілюстр.).

102. Село Деревня въ округѣ жолковскомъ. Кн. Мис., 1899. 7. ч., 13.—19. ст. (з ілюстр.).

103. Село Мыєцова въ повѣтѣ коросняньскомъ. Кн. Мис., 1899. 9. ч., 11.—21. ст. (з ілюстр.).

104. Село Пристань въ повѣтѣ жовковскомъ. Кн. Мис., 1899. 10. ч., 15.—21. ст. (з ілюстр.).

о. Василь Чернецький

105. Мѣсто Рава Руска. Кн. Мис., 1899, 11.—12. чч., 10.—16. ст. (з видом церкви).

106. Мѣсточко Зборовъ въ повѣтѣ золочѣвскомъ. Книж. Мис., 1900, 1. ч., 11.—18. ст. (з ілюстр.).

107. Село Городище - василіянське въ повѣтѣ сокальскомъ. Кн. Мис., 1900., 2. ч., 13.—18. ст. (з ілюстр.).

108. Камѣнка - Струмѣлова. Кн. Мис., 1900. 3. ч., 12.—20. ст. (з люстр.).

109. Мѣсто Золочевъ. Кн. Мис., 1900, 5. ч., 10.—19. ст. (з ілюстр.).

Євген Стефанишин

УКРАЇНСЬКА ЧУДОТВОРНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ В ЧЕНСТОХОВІ

Багато писалося в Польщі про чудотворну ікону Божої Матері в Ченстохові, а спеціяльно про чудесне врятування Польщі від упадку під час т. зв. "потопу", коли то ворожі для Польщі війська зайняли майже цілу її територію, а король Ян Казимір мусів утікати за границю, до Угорщини. Зі сходу війська гетьмана Богдана Хмельницького підійшли аж до Замостя, а москалі зайняли Литву з Вільном, з півночі шведи зайняли решту краю і підійшли аж під Ченстохову. Під час коли майже всі польські війська піддалися шведам, тільки мала горстка війська та шляхти, що схоронилася в ченстоховському монастирі, не хотіла їм піддатися і відстояла облогу генерала Міллєра. По відступі шведів з-під Ченстохови повстав польський народ і прогнав їх із свого краю, а король Ян Казимір міг повернутися назад до Польщі.

До другої світової війни в Польщі мало писали про перші історичні дані цієї чудотворної ікони, а якщо писали, то в тому дусі, що в 1382 р. князь Владислав Опольський, званий поляками "Опольчик", перевіз цю ікону з міста Белза, що було наражене на напади татарів, в безпечніше місце — до Ченстохови. При цьому звичайно замовчували, що Белз був українським містом, колишньою столицею Белзького князівства (1170-1234 рр.), яке охоплювало етнічні землі руcько-українського народу, що боровся з поляками в обороні своєї приналежности до України в роках 1352-53 і 1366. Сьогодні про це пишуть уже відверто польські історики та журналісти, бо ніде правди діти. Хоч 50 років тому було б "гріхом" проти польської держави сказати про чудотворну ікону Божої Матері, що вона походить із Руси-України, то однак до нинішніх часів задержалися народні перекази про це. Від нашої мами, яка походила зі селянського простолюддя, я сам чув такий переказ про образ (ікону) Божої Матері, що був колись у дерев'яній церковці в Белзі. Згідно з цим переказом, під час нападу татарів ця дерев'яна церковця була знищена вогнем, коли люди повтікали у сусідні ліси, шукаючи там схоронища перед татарами. Коли татари відступили, а люди вернулися з лісів, вони найшли, як звичайно бувало в таких випадках, страшне знищення і спалену церковцю. Люди дуже боліли з цієї причини. Але

вночі трапилась дивна річ. Люди побачили в сусідніх кущах якусь ясність. Коли вони підійшли ближче до цього місця, де була ясність, то там найшли образ Божої Матері з татарською стрілою, застряглою в шиї Богородиці. Яким чудом цей образ там попав, ніхто не знав, але цей сам факт уважали за чудо і пізніше цю чудотворну ікону приміс-тили в новій мурованій церковці. Згодом поляки забрали цю ікону і перевезли її до Ченстохови. Одначе місцевий народ не забув про свою ікону і не перестав її почитувати, чого доказом є її чудотворна копія, т. зв. сокальська, що також уславилася численними чудами. Вона була приміщена також у польському монастирі ОО. Бернардинів, що, згідно з переданням, був збудований близько 600 років тому. На відпуст, що відбувався на свято Успення Пресвятої Богородиці, зване поляками святом "Маткі Боскєй Сєвней", 15 серпня, щорічно численні українські селяни зі сокальської, белзької і сусідніх земель приїжджали до Сокаля, щоб вимолювати для себе ласк у Пресвятої Богородиці, дарма що Її ікона перебувала в польських руках і вони не розуміли відправ латинсь-кого обряду. Це тільки доказ глибокої релігійности нашого народу й великого почитання Божої Матері. Хто малював і як постала сокальська ікона Богоматері, говорить переказ, про який згадує пок. митрополит Іларіон (Огієнко) у статті, поміщеній у місячнику української бого-словської думки та культури *Віра і Культура* (ч. 4, лютий 1966, Вінні-пеґ, Канада, стор. 2-5). В статті п. н. "Белзька чи Ченстоховська Ікона Божої Матері", митрополит Іларіон подає, що мистець-маляр Іван Вен-жин, який мешкав недалеко міста Сокаля, забажав намалювати копію з белзько-ченстоховської ікони та подарувати її сокальській церкві. Він малював старанно й терпеливо, але копія не виходила як слід. Врешті Венжин, працюючи день-у-день, вже почав зневірюватися, чи зможе він точно намалювати копію ориґінальної ікони, коли нагло почув голос: "За твоє усердя ікона вже готова, глянь!" І так постала чудо-творна ікона Богоматері в м. Сокалі.

Як постала ориґінальна Белзько-Ченстоховська ікона Божої Матері, хто її малював, та як вона дісталася на Русь-Україну і коли, не маємо ніяких історичних даних, а тільки існують численні перекази. Всі ці перекази та найновіші наукові досліди стверджують, що це найстарша ікона Божої Матері і що ця ікона з Візантії дісталася на Русь-Україну, звідки була перевезена до Ченстохови 1382 р.

В польському журналику *Ґвінал Маріяцкі,* що виходить у Вар-шаві, уродженець Ченстохови Станіслав Подлєвський помістив у ч. 9 (295) за вересень 1975 р. (стор. 11) свій допис-спомин п. н. "Панно Сьвєнта, цо ясней броніш Ченстохови" (Діво Свята, що ясну бороніш Ченстохову). Він стверджує, що в Польщі існує багато леґенд і народ-ніх оповідань про заснування монастиря ОО. Павлінів на Ясній Горі, та у зв'язку з цим подає історію ікони Богородиці. Він згадує про те, що в

імені угорського короля Людвіка, який став польським королем по смерті Казиміра Великого, володів у Польщі Владислав, князь Опольський, його племінник. Владислав Опольчик зайняв Червону Русь, Володимирсько-Галицьке князівство, ламав опір руських князів. У белзькому замку він знайшов старий образ Богоматері, який був там 500 років і славився ласками й чудами. Загально говорили, що цей образ намалював св. Лука-Євангелист на верхній дошці стола з кипарисового дерева. Під час збурення Єрусалиму за Тита християни зберегли цей образ... Св. Олена перевезла його до Константинополя і передала синові Константинові, першому християнському цісареві. Потім образ опинився на Русі. Під Белз часто підходили татари. Під час одної облоги крізь вікно до каплиці впала татарська стріла, яка застрягла в образі і залишила близну на шиї Богородиці, видиму ще й сьогодні. Владислав Опольчик, щоб захоронити образ від загибелі, рішив перевезти його до свого оборонного замку в Ополі на Шлезьку. Збройний почот вирушив у далеку дорогу. На постої під Ясною Горою, недалеко Шлезька, згідно з повір'ям, запряжені коні не могли рушити воза з місця. Владислав Опольчик благав Творця, щоб надхнув його, що він має робити. У сні сказано йому, щоб він залишив образ Найсвятішої Матері в дерев'яній церкві на Ясній Горі під селом Ченстоховою. Далі, Станіслав Подлєвський пише, що ікона славилася в Белзі ласками й чудами протягом 500 років, але цього числа не можна брати дослівно, бо тоді ікона мусіла би бути в Русі-Україні ще перед прийняттям християнства князем св. Володимиром Великим у 988 р.

Нема найменшого сумніву, що славлену за її ласки й чуда ікону Богородиці ввесь український народ любив, почитав і боронив її перед ворогами, польськими зазіханнями в 1352-53 і 1366 рр. за часів польського короля Казиміра Великого, захищаючи свої землі й віру. Про цю боротьбу пише Н. Полонська-Василенко в *Історії України* (т. I, 1972, стор. 308). По смерті короля Казиміра ця боротьба продовжувалася за часів угорсько-польського короля Людвіка, що її проводив його племінник і намісник князь Владислав Опольський; він врешті зламав опір українського народу і прилучив Червону Русь до Польщі. Як пише Н. Полонська-Василенко (стор. 214 і 309), Опольський поводився як володар Галичини, титулував себе "Божою милостю пан і дідич Руської Землі", мав велику печатку з гербом і карбував монету з галицьким гербом. Цей же самий Опольчик за часів свого володіння (1372-1378) заснував у Галичині польське архиєпископство латинського обряду у Львові 1375 р., до якого належали латинські єпископства в Перемишлі, Холмі й Володимирі. Спочатку, всі ці єпископства й архиєпископство були *де факто* тільки номінальні, бо тоді ще не було на наших землях багато поляків. Як подає Маріян Ковальський під гаслом "Павліні" в книжечці *Мали словнік твольоґічни,* виданій у Познані 1960 р. (стор.

279),ОО.Павлінів запросив до Польщі Владислав Опольський. Чин цей був оснований в Угорщині 1250 р., а затверджений був Апостольською Столицею 1308 р. Спершу 16 монахів Чину Павлінів приїхали до новоосновaного для них Владиславом Опольчиком монастиря на Ясній Горі 1382 р. і цього ж самого року забрали з української замкової церкви в Белзі чудотворну ікону Божої Матері Одигітрії-Провідниці та перевезли її до цього монастиря. Дещо докладніше про заснування монастиря ОО. Павлінів на Ясній Горі пише о. мґр. Й. Бухаєвіч у статті п. н. "Звідки маємо образ Божої Матері Ясногірської ("Сконд мами образ Маткі Боскєй Ясноґурскєй?"). Ця стаття появилася в американсько-польському місячнику *Ружe Марії* (Рожі Марії; жовтень 1978 р., стор. 10-12), що його видають отці Маріяни у Стакбридж, Масс. У своїй статті о. Бухаєвіч подає історичні документи, що відносяться до цієї ікони, а то з рр. 1382 і 1474. У монастирському архіві зберігся документ фундації монастиря ОО.Павлінів з червня 1382 р., силою якого князь Опольський заснував парафіяльний костел Преславної Діви Марії на Ясній Горі, близько міста Ченстохови та подарував його "Братам чину св. Павла Пустинника" в тому монастирі. (О. Й. Фіялек, *Збюр документуф Закону оо. Павлінуф в Польсце,* т. І, Краків 1938, ч. 14, ст. 30). Другим документом з 1474 р. є латинською мовою написана історія "Перенесення образу Благословенної Діви Марії, що його намалював св. Лука". З цього документу довідуємося, що: 1) Образ Пречистої Діви Марії, ще поки кн. Опольський перевіз його до польського монастиря, був відомий як чудотворчий і дуже почитаний та шанований; 2) що це зображення Божої Матері (стор. 11-12) було почитане перш усього як богородицька реліквія і врешті 3) ще в Константинополі завдяки цьому образові діялися чуда. Коли "руський князь Лев (стор. 12) побачив образ, він попросив цісаря Константина, щоб той дав йому його в нагороду, а в душі зложив обітницю, що коли цісар вислухає його, тоді він перевезе цей образ до свого князівства, вибудує храм та прикрасить його золотом і дорогоцінним камінням. Цісар Константин піддався настирливим проханням князя Льва, який згідно зі своєю обітницею це зображення Богородиці перевіз на свої землі та велів підданим почитати цю ікону. По довшому часі він багато прикрасив його. Образ прославився чудами." Свою статтю о. Бухаєвіч закінчує словами: "Про докладну історію Ясногірського Образу і про приявність Марії на Ясній Горі будемо продовжувати описи; йдеться теж про те, щоб і ми самі, як Помічники Матері-Церкви були в посіданні правди про Образ з Ясної Гори і іншим ці відомості передавали". Цілком слушно проф. Григор Лужницький завважує, що "коли б ці слова о. Бухаєвіч надрукував був 50 років тому в якомусь журналі в тодішній польській державі, то польська державна цензура сконфіскувала б журнал, а духовна влада до 24-ох годин його суспендувала б (*Америка,* Філядельфія, ч. 9, 1979,

"З нотатника Шпарґляра"). Монаший чин ОО. Павлінів має, крім монастиря в Ченстохові, ще й інші монаші доми в Польщі та Угорщині, як також один польський монастир у Римі. Десь 1950 р. вигнані мадярським комуністичним урядом польські ОО. Павліни, як чужинці, перенеслися до Риму та вже у 1951 р. дістали від свого монашого проводу дозвіл перенестися до ЗСА. Тут на протязі кількох років вони розгорнули свою діяльність серед місцевої Польонії та зуміли закупити 40-акрову посілість з будинками в Дойлєставн, Па., недалеко Філядельфії.

Там вони побудували святиню Матері Божої Ченстоховської (Санктуаріюм Маткі Боскєй Ченстоховскєй), яка ще до сьогодні не є викінчена внутрі. Посвячення цього "Санктуаріюму" відбулося 1966 р. Видавництво ОО. Павлінів видало "Пам'ятний альбом" (Альбум Памйонткови), друкований в Арлінґтон Прінтінґ Ко. в Нью Йорку. В цьому альбомі, крім даних про заснування монастиря і його початкової діяльности, пишеться також про копію чудотворної ікони ченстоховської в Дойлєставн так: Коли ОО. Павліни в Польщі довідалися про новий монастир свого чину, вони постаралися про дуже гарну копію чудотворного образа, яка б можливо якнайточніше віддавала ориґінал. Копію цю виконали визначні малярі: проф. Ян Рутковський і його син Б. Рутковський. Образ в Дойлєставні щодо вимірів, кольорів та під кожним іншим оглядом найдокладніше відтворює ченстоховський ориґінал. По намалюванні цей образ урочисто посвячено в каплиці на Ясній Горі, зіткнено з чудотворним образом і вислано до Америки. Без уваги на труднощі, що їх робила комуністична влада, образ по 7 місяцях прибув до Дойлєставну, Па. Відносно початків та історії ориґінального образа в Ченстохові "Пам'ятний альбом" подає загально відомі передання: що цей образ намалював св. євангелист Лука ще за життя Пресвятої Діви Марії; що переховувано його в Єрусалимі до часу, коли св. Олена забрала його до Константинополя в 4-му столітті; що був він там близько 500 літ, а опісля, як дуже цінний дарунок, дістався на Русь — до Києва, відтак на Червону Русь — до Львова і до Белза, де в цих містах мав перебувати ще 500 літ аж до часу, коли князь Владислав Опольчик забрав його до Ченстохови в 1382 р. Дальше в альбомі подано, що, поминаючи усі найстарші перекази, науковці зі своєї сторони стараються подати автентичну й докладну історію образа. Всі вони однозгідно твердять, що ченстоховський образ — дуже старий і один з найстарших образів Матері Божої на світі. Наукові досліди образа, аналіза дерева, фарб і матеріялу вказують на те, що образ був кількакратно поправлюваний, перемальовуваний і консервований. Знані є консервації переведені в 1430, 1682 і 1926 рр. Більшість науковців думає, що образ постав у VI або VII вв. Мав би отже поверх 1300 літ. Майже 600 років перебуває він у Польщі, де від самого початку вспа-

вився також численними чудами, що сталися за ласками Божої Матері. Слава цих чудес стягала постійно великі прощі віруючих не тільки з краю, але також із сусідніх країн — Чехії, Угорщини та Словаччини. За одержані чудесні ласки люди складали в монастирі великі скарби, які, як каже переказ, стягнули банду грабіжників, що на Великдень 1430 р. напали на монастир, замордували 5 отців і, наладувавши віз дорогоцінностями враз із самим образом, хотіли тікати. Одначе вони не могли рушити з місця воза, що був неначе вмурований. Тоді розлючені грабіжники скинули образ на землю так, що він розбився на три частини, а один із грабіжників ще й ударив мечем лице Пресвятої Богоматері два рази, як це показують дві близни на Її обличчі. Ці поважні ушкодження образа мали бути причиною першої знаної нам його реставрації й консервації, що були виконані в Кракові з наказу польського короля Владислава III Варненчика в 1430 р. Після цього образ вернувся назад до Ченстохови, а його слава зросла ще більше. Починаючи від короля Владислава III, всі королі Польщі мали звичай відбувати прощу до Ченстохови зараз після своєї коронації. Не зробив цього останній король Польщі Станіслав Авґуст Понятовський, який втратив корону. Через Ченстохову польський народ став "Марійським", то є посвяченим Марії, а офіційно це сталося 1 квітня 1656 р., коли то польський король Ян Казимір, повернувшися з Угорщини, у Львові зложив Богові свої приречення, що дасть волю гнобленим хлопам, запровадить

загальну справедливість в цьому краю, а своє королівство віддав під владу Пресвятої Матері. На бажання цього ж короля папський нунцій, відмовляючи літанію, додав: "Королево Корони Польської, молися за нами".

Коли читаємо в історії Польщі про це віддання Польщі під владу Божої Матері і про приречення польського короля Яна Казиміра, тоді мимоволі приходить нам на думку, що він не був першим таким володарем, що це зробив, бо з нашої історії знаємо, що вже князь Ярослав Мудрий віддав свою державу під покров Пречистої Богоматері ще 1037 р.; а ще перед тим на Її честь хреститель Руси-України, великий князь св. Володимир Великий збудував у Києві величавий храм — Десятинну церкву. Нема найменшого сумніву, що князь Ярослав Мудрий прикрасив ікону Богоматері золотом і дорогоцінними каменями, як рівнож князь Лев зробив це саме згідно з приреченням, даним грецькому цісареві Константинові. Також певним є те, що славлення і культ Божої Матері виникли вже в перших роках існування Христової Церкви, тобто в апостольських часах у Єрусалимі, звідки з поширенням християнства цей культ прийнявся у Візантії і зріс після успішної оборони Константинополя перед сараценами. Це чудесне врятування Константинополя чи не найбільше причинилося до поширення культу Божої Матері, а спеціяльно поширилася "благальна пісня": "Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас". Мільйони християн різними мовами співають її, не знаючи її походження.

З приходом християнства в Україну прийшов також і культ Богородиці, де Її найбільше шанували серед усіх слов'янських народів. За це Вона обдарувала наш край численними чудотворними іконами, як сокальська, зарваницька, почаївська, холмська, теребовельська та інші, що їх наші владики коронували коронами. Завдяки белзько-ченстоховській іконі культ Богородиці сильно поширився в Польщі. Культ Богородиці знаний також і в інших народів. Деякі з цих народів віддавали свої країни під опіку Божої Матері, ставали т. зв. Марійськими народами, встановляли окремі народньо-державні свята Богородиці за згодою Апостольського Престола в Римі. І так Папа Климент XI затвердив день 3 травня як свято королеви Корони Польської і чудотворний образ Матері Божої Ченстоховської на просьбу польського народу і за згодою Ватикану урочисто короновано коронами, що їх папа пожертвував 1717 р. Папа Бенедикт XV, на прохання короля Людвіка III і його дружини Тереси, затвердив день 14 травня як народнє свято Богородиці-опікунки "Патроне Баварії". В Угорщині таким народньо-державним святом Богородиці є затверджений Римом день 8 жовтня.

Ми, українці, що не маємо своєї вільної держави, не маємо такого самого офіційного народньо-державного свята Богородиці, але можна вважати, що таким народнім святом Богородиці, прийнятним так для

православних, як і для католиків, є Свято Покрови Богородиці, що припадає на 1 жовтня старого та на 14 жовтня нового стилю. Варто нагадати історичне рішення Української Головної Визвольної Ради з 30 травня 1947 р., в силу якого Свято Покрови проголошено "святковим днем Української Повстанської Армії". Таким чином пов'язано традиційне українсько-козацьке Свято Покрови з новочасною збройною Україною під омофором Богоматері.

Покійний митрополит Іларіон Огієнко у згаданій статті подав, що українська Православна Церква почитає белзько-ченстоховську ікону Божої Матері дня 6 березня. Її дальша історія така: 1909 р. невідомі злочинці пограбували цю ікону і втекли з украденими коронами, що їх папа був подарував 1717 р. Тоді папа Пій X подарував нові гарні та не менш коштовні корони і друга коронація відбулася вже наступного року — 1910. Чудотворний образ Матері Божої під час крадежі не був ушкоджений, але вимагав уже деякої реставрації й консервації, бо минуло майже 250 літ від часу попередньої консервації 1682 р. До цієї праці заанґажовано найвизначніших спеціялістів і науковців в тій ділянці. При відновлюванні образа не покривали його новою верствою фарби, але, уживаючи найновіших технічних засобів і способів, стягали одну за другою верстви фарб аж до першої, ориґінальної, і в цей спосіб відкрили деякі таємниці образа, незнані до того часу, та найшли факти, які потверджували деякі передання. По відновленні ікони в 1926 р. приміщено біля чудотворної ікони ще золотий скіпетр та інші відзнаки королівської влади. Протягом другої світової війни ані монастир, ані ікона не були пошкоджені, а тепер ще більше паломників, як колинебудь, відвідує Ясну Гору, бо понад 2 мільйони осіб річно.

Існує багато копій чудотворної ікони белзько-ченстоховської Матері Божої. Як пише пок. митрополит Іларіон у згаданій уже статті, згідно з переданнями, св. Лука-Євангелист був видатний маляр, дуже любив і шанував Божу Матір і намалював яких 70 ікон Її. Крім уже згаданих чудотворних копій-відписів почаївської і сокальської ікон Богородиці, митр. Іларіон згадує, що є ще одна гарна копія, яка знаходиться в Ленінграді, в південному боковому приділі Казанського Собору Народження Божої Матері, та подає про цю копію наступне: Коли російські війська під командою ген. Сакена в погоні за недобитками армії Наполеона захопили місто Ченстохову враз із Ясною Горою 1813 р. (стор. 4), тоді "настоятель і браття ченстоховського монастиря вирішили подарувати цареві Олександрові I, за те, що він звелів не забирати ікони з Ясної Гори, найкращу копію ясногірської чудотворної ікони". А цар Олександер звелів розкішно оздобити цю ікону і примістити її на збереження в Казанському Соборі. Інші важливіші копії-відписи з белзько-ченстоховської чудотворної ікони Богородиці зберігаються: 1) у церкві Кирилівського монастиря в Києві, 2) у Хорошевському жіночому монастирі,

Харківщина, 3) в селі Смолява, Дубенського повіту, Волинь, 4) в містечку Остромзьку, у Вознесінській церкві, Вороніжчина, 5) в селі Каташино, Ольгопільського повіту, Поділля.

Доповняючи відомості про чудотворну копію в Сокалі, не від речі буде теж згадати про монастир ОО. Бернардинів, де ця копія переховується. Монастир цей з костелом був побудований приблизно 600 років тому немов на острові серед ріки Бугу і був обведений подвійними оборонними мурами з наріжними баштами та забезпечений глибокими ровами. В тих часах цей монастир був оборонним пунктом, в якому місцеве населення хоронилося від нападів татарів, а костельна вежа, збудована у ґотицькому стилі, була найвищою точкою в місті і служила як обсерваційна станція. Зовнішні оборонні мури з баштами були приблизно 6 м заввишки, а внутрішні мури були майже два рази вищі. На другій, східній стороні ріки Бугу стоїть костел св. Михаїла, що був також обведений оборонними мурами з баштами і, як каже переказ, між обома цими костелами був виритий підземний тунель. Це дуже можливе. До сьогодні частинно збереглися ці оборонні мури й башти. Під час весняних повеней або й літніх більших виливів води Бугу кругом обливають монастир так, що він стоїть на малому острівчику, а сполучення з ним є можливе тільки човном. Дуже рідко коли води дістаються навіть до самого монастиря. ОО. Бернардини в Сокалі вели свою хроніку не тільки чудес, що там сталися за посередництвом Пречистої Діви Марії, але й також важливіших історичних подій відносно самого монастиря. Дослідники історії чудотворної ікони Божої Матері белзько-ченстоховської і її сокальської копії найшли б багато цінного матеріялу в архівах цього монастиря. Архіви ці повинні були зберегтися, тільки доступ до них є утруднений, бо вони є під комуністичною владою. Сам костел є досить великих розмірів, з трьома навами і кількома вівтарями. Копія чудотворної ікони Богоматері міститься у головному вівтарі в лівій бічній наві. Злучений з костелом є великий поверховий будинок самого монастиря, де могло добре приміститися кілька сотень монахів. В останніх 50 роках там було біля десяти ОО. Бернардинів і стільки ж братів, які провадили господарство монастиря і займалися городництвом. В 1928 р. там приміщувалася середня школа для молодих "клєриків", яких було приблизно сто. Сокальський монастир ОО. Бернардинів у своїх початках був неначе твердинею і вславився в тодішній Польщі. В старій польській літературі знаходимо "Пісню про Фридруша" (Пєсьнь о Фридрушу) у хрестоматії, призначеній до навчання в гімназії 1920-30 рр. Автор цієї "пісні", прізвища якого я не пригадую, описує облогу монастиря татарами 1419 р., під час якої командир оборони Фридруш вдалим випадом із монастиря відбив цю облогу, наложивши своєю головою. Поховали його і, думаю, також інших полеглих оборонців у висипаній могилі, на якій поставили мурований

круглий (проміром коло 2½ м) 5-6 м заввишки пам'ятник, що заховався до наших часів над берегом Бугу за яких 300 м на південь від мурів монастиря. В пізнішій історії Польщі поляки славили сокальський монастир ОО. Бернардинів як другу Ченстохову, що завдячував своє звільнення від облоги військом гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р. саме чудотворній іконі Богородиці. У зв'язку з цією облогою постала леґенда, що начебто гетьман Богдан Хмельницький осліп під час облоги і щойно коли перед чудотворною іконою Богородиці благав про відзискання зору та приобіцяв відступити від облоги, він знову прозрів. На цю пам'ятку був намальований на дуже високій фасаді монастиря, над головним входом до нього, великий образ, на якому зображене козацьке військо з головною постаттю: гетьман Б. Хмельницький на коні перед монастирем, над яким появилася Божа Мати. Знаємо з історії, що гетьман Б. Хмельницький був під Сокалем, а до наших часів заховалися вали, за яких 2 км на північ від міста, де таборував гетьман. Як пишуть літописці, сокальський монастир ОО. Бернардинів був збірним місцем польського війська і шляхти перед битвою під Берестечком. Там мало зібратися багато війська, а копитами коней земля була така збита, що не було видно трави, лише чорну землю. На початку другої світової війни (1939-41) монастир ОО. Бернардинів і передмістя Сокаля, т. зв. Забужжя зі залізнодорожньою станцією, опинилися під німецькою окупацією, а саме місто знайшлося під совєторосійською. І знову висока вежа костела ОО. Бернадинів була використана німцями як обсерваційний пункт, звідкіля німці слідкували за діями і рухами більшовицьких військ по другому боці Бугу і звідки, мабуть, впав перший гарматний вистріл, що дав сиґнал до атаки на Совєтський Союз, а за цим пострілом через декілька секунд слідувала барабанна канонада німецької легкої, середньої і тяжкої артилерії та мінометів. Протягом 5 хвилин Сокаль був зайнятий німцями. Тепер Сокаль знову знайшовся під московсько-більшовицькою владою і я не знаю, що діється тепер у монастирі ОО. Бернардинів з копією чудотворної ікони Божої Матері белзько-ченстоховської. Думаю, що оскільки ця ікона збереглася там близько 600 літ, то перебуде ще одне сьогочасне лихоліття XX сторіччя, а Сокаль зі своєю чудотворною іконою Божої Матері вернеться знову до Української Незалежної Держави.

Зіновій Лисько

З-ПІД ПИЛУ СТОРІЧ

(Про *Побужанський Ірмолой*)

Історія відкриття цього пам'ятника дуже звичайна.

1921 року гостював у мене арт. Лев Ґец і ми разом робили туристичні прогулянки по цілій околиці старовинного міста Бузька (Буськ) а бузецька околиця цікава вже хоч би самими топографічними назвами, що свідчать про колишню славу і вагу цього політичного й торговельного центру. Передмістя і села в найближчому сусідстві Бузька мають такі назви, як: Підзамче, Купче, Ракобовти, Німецький Бік, Побужани, Деревляни, Воляни (Волиняни?), тощо; всі вони скупчені дуже густо, у віддалі 1-5 км одне від одного. Ось по цій околиці мандрували ми з другом день-у-день і звертали увагу на всякі особливості природи і культури. Звичайно, слідів з княжої доби ніде не запримітили, зате мали нагоду любуватися дерев'яним церковним будівництвом, а в Бузеччині воно досить багате. Найдавніша і найбільш оригінальна церква — таки в самому Бузьку, проте і в сусідніх селах трапляються цікаві пам'ятки.

Ось так прийшла черга на Побужани. Село велике, розкидане в зелені понад Бугом. Посередині, на горбочку, старовинна дерев'яна церковця з похиленими хрестами. Церковця справді чудова. Невеличка, неначе іграшка, з трьома верхами, в надзвичайно шляхетних пропорціях, українське барокко.

Артист Ґец знайшов собі куточок на цвинтарі і вже малює.

— Ось ти, малярі є образотворча, щаслива! Сам собі пан; сам зробиш, сам за себе відповідаєш, а головне, що зробиш, те вже є... А ми музики завжди залежні від когось; скомпонуєш "геніяльний" твір і ніби вже він є, а проте ще його нема і невідомо, чи взагалі колинебудь буде (в такому вигляді, як ти його думав).

— Пусте! Треба виховувати інтеліґентних виконавців.

— А я волів би в композиції самому бути цілком відповідальним!

— І хотів би, щоб, наприклад, оця церковця зараз же сама задзвеніла тими мелодіями, що дзвеніли в ній перед 200-300 роками?

— Жартуєш, а для композитора це часто справжня трагедія.

Підходить до нас сивий, як голуб, старенький, ніби та його церковця, священик, о. Терентій Доманик; мабуть, ще "antiquae educationis".

— Малюєте? І що ви бачите в цій старій церкві?

— А давно вона будована? — відповідаю запитаням.

— Докладно невідомо. Десь на початку 18-го століття.

— Дозволите, отче добродію, оглянути церкву всередині?

— Дуже прошу. Але там нема нічого цікавого!

Всередині наш артист кинувся, звичайно, до старих образів. Поки він приступав, відступав, прижмурював око, пошкрябував нігтем, я нишком подався на крилос і перегортаю книги. Але, справді, нічого цікавого; самі відомі друковані видання ірмологів, осьмигласників, тощо.

— Отче добродію, а нема у вас схованих яких давніх книг?

— Нема. Оці, що бачите, найдавніші.

— А що це лежить отам на горі, на цій шафі? Дозволите поглянути?

— Та дивіться собі. Тільки обережно, бо там купа пороху. На Великдень хотіли провізори чистити, але дали спокій, занадто багато роботи. Фу, Боже мій, та лишіть ви це, — бачите, ціла хмара куряви. Не шкода вам убрання?

Та я не лишив. Витагаю з-під купи сміття старезну книгу, розгортаю, бачу — нотний рукопис...

— Отче добродію, а що це таке?

— Бачите, якийсь старий Ірмолой.

— А ви його вживаєте?

— Та де там. От валяється вже бозна відколи і тільки заваджає. Що? Хочете його забрати? Прошу дуже, беріть, вибавите від клопоту!

І так побужанська церковця задзвеніла віковими мелодіями, не гірше, ніж своїми архітектурними формами!

* * *

Побужанський Ірмолой показався справді цінним рукописом. Це книжка, що має 384 паґіновані картки, розміром 14x19 см, у ясножовтій шкуряній оправі. Заголовкової картки бракує. Видно, що оправа книжки не первісна, бо всякі записи і ґльоси, густо повиписувані на полях книжки, часто поврізувані переплетником і не мають закінчень. Палеографічні дані тексту і нотного письма вказують більш-менш на перелім 16-17 століття і з тим погоджуються також різні датовані записи на полях книжки, з яких можна відтворити до певної міри й історію цього *Ірмолоя.* Продавався він і купувався не один раз і зміняв кількох власників, поки врешті опинився в побужанській церкві. Напр., на картках 372-374, в самому верху праворуч, є такий запис:

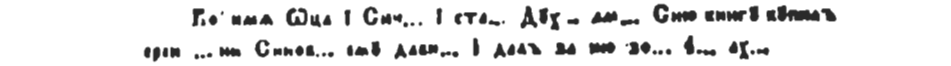

На жаль, краї карток обрізані переплетником і з ними також кінець дати. На всякий випадок запис із 17-го ст. В другому місці, на картках 251-252, є інший докладніший:

Siie xiążkie kupił naymie człowiek Dmiter synowi swemu Michałowi 1631 Stephan Prezbiter.

Коли був писаний *Побужанський Ірмолой* — невідомо, все таки раніше від усяких таких записів. Якщо зважити, що в музичній бібліографії за найдавніший писаний ірмологіон вважався досі т. зв. *Супрасльський Ірмолой* 1598 року, то побужанський рукопис являється для нього сильним конкурентом за хронологією і у всякому разі одною з найдавніших пам'яток цього роду.

Побужанський Ірмолой повинен збудити зацікавлення не тільки музик, але й знавців графічного мистецтва і філологів. Письмо цього рукопису, підставлене під ноти, визначається дуже гарною, мистецьки виробленою формою, легкістю, розмахом і одноцілим стилем. Особливе багатство виявляє останній рядок на кожній сторінці, де нотатор мав більше місця для попису. Численні ініціяли, мальовані всі червоною фарбою, врізуються глибоко між текст і ноти. Є й спеціяльні заставки з графічними кольоровими рисунками.

А хіба для мовознавців не цікаво, напр., які звуки підкладали у цьому часі у співі під літери "ь" і "ъ"? В *Побужанському Ірмолої* є докази, що літери ці мали іноді значення справжніх голосівок, напр. на 217 картці:

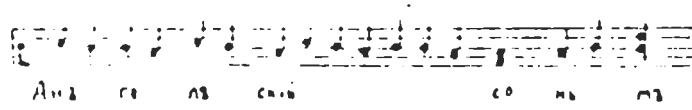

Чи цей спів був лише традиційною співочою манерою, чи йшов за вимовою живої говореної мови?

А богословів хіба не зацікавлять всякі варіянти церковних текстів, як, напр., відомої молитви: "Честнъшую Херувимь и славнъшую безь разсужденія Серафимь"... (карт. 180).

Але, кінець-кінцем *Побужанський Ірмолой* — пам'ятка музична і насамперед цікава музикам. Писаний він т. зв. київською нотацією, як звичайно на 5-ти лініях. Ключів уживає найчастіше альтового, або тенорового, але поза тим допускає також мецосопрановий (на другій лінії), а навіть сопрановий (на першій). З приключевих знаків трапляється часто "б".

Взагалі, київська нотація своєю хронологією і походженням являє собою велику загадку, що над її розв'язанням варто попрацювати. Річ у тому, що київська нотація з різних поглядів більш поступова і доско-

наліша від тогочасної західньоевропейської церковної нотації. На переломі 16-17 сторіч латинські богослужбові книги писані т. зв. хоральною нотацією майже завжди на 4-ох лініях (іноді на 6-ох), натомість тогочасна київська нотація вживає вже виключно 5 ліній. Західньоевропейська хоральна нотація вживала в тому часі ще досить багато ліґатур — це кілька тонів, що співалися на один склад тексту, а в письмі ці ноти з'єднувалися в одну своєрідну фіґуру, дуже незручну для розшифрування. Натомість у київській нотації вже нема ніяких ліґатур, усі вони розв'язані окремими нотами, — те в західньоевропейській церковній нотації перевели остаточно аж два сторіччя пізніше. І найважливіше: на переломі 16-17 сторіч лише винятково в декотрих богослужбових латинських книгах було по кілька пісень, записаних мензуральною нотацією (тобто ритмізованим способом). Подавляюча більшість, загал усіх богослужебників був писаний хоральною нотацією, яка знала довші і коротші вартості нот, але без докладного їх визначення і через те зафіксовувала лише мовний ритм латинських текстів, а не справжній музичний ритм мелодій. В тому самому часі київська нотація послуговувалася вже при записах своїх канонічних напівів своєрідною мензуральною системою, що могла зафіксувати найбільш скомпліковані ритми церковних мелодій.

Виходить, що українська церква в часі свого найбільшого занепаду була в ділянці церковного нотопису проґресивніша від латинської, якій з політичного погляду мусіла поступатись. Ясно також, що київську церковну нотацію взяли українці не з католицьких церковних книг, бо там не було для неї первовзору.

Генетично її можна зв'язати тільки з західньоевропейською, т. зв. мензуральною, нотацією, яку українці, перейнявши, зреформували і застосували до потреб своєї церковно-культової музики, та при кінці 16-го ст. створили вже остаточно устійнену систему і форму, яка без великих змін протрималася до сьогодні. Майбутні докладні палеографічні досліди приведуть, мабуть, до переконання, що київська нотація пішла не від квадратної італійської "nota romana", а скоріш від нотації ґотичної, яка послуговувалася нотами у формі ромбів. Зокрема, варт детально порівняти графічну сторінку київської нотації з чеською ґотичною нотацією 16-го ст., що залюбки вживала ромбів, подібних до київських. Ствердження цього привело б до дуже цікавих висновків про тогочасні культурні впливи в Україні, спеціяльно в музичній ділянці.

І ще дальші здогади насуває *Побужанський Ірмолой*. 16-те сторіччя це цілковито темна доба в історії української музики. Ніяких пам'яток, ніяких історичних документів. Аж тут раптом ірмолой в глухому селі, писаний київською, напівмензуральною нотацією! Це значить, що в 16-му сторіччі в Україні мензуральна нотація була в широкому вжитку у світській музиці, і — звичайно, не сама тільки нотація, а взагалі

західньоевропейська мензуральна музика, світська й духовна. Вона могла культивуватися по дворах українських маґнатів, князів, по дворах дрібнішої православної шляхти, у багатших міщан і т. д. Музика ця мусіла мати в Україні вже таку міцну традицію і мусіла культурно так засимілюватися, що врешті почала проникати і в найбільш консервативну ділянку — церковну. Спершу в формі багатоголосного т. зв. партесного співу всяких концертів, а врешті, при кінці 16-го ст. у формі канонічних співочих книг, писаних західньоевропейською нотаційною системою. Це значить, що поки в селі Побужанах міг появитися ірмолой київською нотацією, мусів пройти довгий підготовчий період відповідних культурних впливів і музичної практики у світських жанрах, що могли тривати ціле 16-те сторіччя, коли не більше.

Знаємо, що на Московщині лінійну нотацію до церковних книг намагалися запровадити аж за патріярха Нікона, при кінці 17-го ст., але це викликало там сильний спротив і цілу єресь раскольників, які і далі в своїх книгах уперто трималися традиційних невм-крюків. Культурний рівень України був настільки вищий, що подібна нотна реформа прийнялася тут на сторіччя раніше, загально і безболісно. Отже і з цього погляду *Побужанський Ірмолой* заслуговує на пильну увагу.

Покищо він зберігається у мене і чекає на систематичну і скоординовану працю музичних палеографів, істориків та знавців церковного співу. Та чи скоро вони знайдуться? Чи скоро задзвенять для ширшої громадськости мелодії зі старої побужанської церковці у всебічному мистецькому та історичному насвітленні?

Наші Дні, Львів, ч. 2, 1944

НАДБУЖАНСЬКІ ДУШПАСТИРІ

Витяги із Шематизму Королівства Галичини і Лодомерії за 1823 рік

З розділу: Греко-Католицька Церква, Львівська Греко-Католицька Митрополія

VI. Золочівська округа (стор. 470)

Буський деканат: о. Микола Дроздовський, парох у Козлові.
Холоївський деканат: о. Степан Ганкевич, парох у Добротворі.
Камінко-Струмилівський деканат: о. Симон Тарнавський, парох у Желехові.
Щуровицький деканат: о. Тома Шанковський, парох в Оглядові.

Перемиська дієцезія греко-католицького обряду (стор. 476)

Потелицький деканат: о. Матей Сабатович, інспектор шкільної округи, парох у Камінці.
Угнівський деканат: о. Степан Бачинський, інспектор шкільної округи, парох у Мостах.
Угнівський віце-декан: о. Симеон Рожейовський, парох у Двірцях.
Белзький деканат: о. Іван Трильовський, інспектор шкільної округи, парох у Себечеві.
Сокальський деканат: о. Григорій Парисевич, парох у Войславичах.
Тартаківський деканат: о. Климентій Склепкович, інспектор шкільної округи, парох у Туринці.
Віце-декан: о. Іван Ковшевич, парох у Глинську.
Варязький деканат: о. Іван Лучкевич, інспектор шкільної округи, парох у Мачошині.
Віце-декан: о. Іван Децикевич, парох у Кукизові.

Відбитку з німецького оригіналу Шематизму отримано з архіву Східньоевропейського Дослідного Інституту ім. В.К. Липинського у Філядельфії, ЗСА, заходами Богдана Казанівського. Дані, що стосуються тільки місцевостей Надбужанщини, вибрав В. Макар. — *Ред.*

Льонгин Цегельський

СПОМИНИ ПРО НАДБУЖАНЩИНУ, 1918-1919

Склалося так, що перша польська влада по розпаді Австро-Угорщини та по перевороті в Німеччині була складена в Любліні саме з галицьких поляків. На її чолі станули два польські соціялісти з Галичини, Дашинський і Морачевський. Морачевський був навіть послом до австрійського парляменту зі Східньої Галичини; Дашинський — з Кракова. Хоч соціял-демократи, вони оба були гарячими польськими патріотами, а Морачевський був навіть польським шовіністом у відношенні до українців. Так складена польська влада зараз відгукнулась на польський зрив у Львові та поспішила з допомогою польській залозі у Львові під командою Мончинського. Оця поміч могла іти трьома шляхами: з Перемишля просто до Львова, з Ярослава через Любачів на Раву Руську або з Томашева на Белз і Раву Руську. Ми — значить — були загрожені від північного заходу і заходу.

До того ще оця північно-західня смуга складалася з наших найменш свідомих і найслабше зорганізованих повітів (Рава, Белз, Чесанів, Любачів, Синява тощо). Всякі мої спроби получитися з ними телефонічно були безуспішні. Наша влада у Львові не знала, що там діється. Доходили глухі слухи, що польські війська з "Конґресівки" зайняли Белз чи Любачів, або знову, що польські сили посуваються з Ярослава через Сян на схід. Не пам'ятаю вже, звідки саме, але тямлю, що з котрогось із згаданих повітів дійшло до нас благання, щоб хтось із центру приїхав зорганізувати і піддержати їх. Разом із тим наспіли до нас — а саме з Радехова, Холоєва і з Белза та, мабуть, ще й зі Сколього — перші вістки про непорозуміння, надужиття, крадежі державного майна та акти самоволі з боку деяких молодих старшин.

На нараді секретарів (цебто кабінету міністрів) рішено, щоб я поїхав у ті повіти, провірив зажалення, завів лад, де треба, піддержав їх на дусі, зорганізував, де треба, оборону та якнайскоріше вертався до Львова і склав звіт раді державних секретарів. Мене вибрано для цього завдання з двох причин. Поперше, я добре знав ті повіти (Камінка-Радехів, це мої родинні сторони, а Чесанів-Любачів-Ярослав це була моя кол. виборча округа, з якої я послував у парляменті), та всі наші

провідні люди з тамтих сторін знали мене особисто як одного з довголітніх організаторів нашого політичного руху. Подруге — це вже була, сказати б, традиція висилати мене з такими дорученнями туди, де треба було скоро рішатись та вжити натиску — і де інші нерадо їхали. Чималу ролю грало, мабуть, і моє залізне здоров'я та деяка відвага пускатись у невідоме. Отже виставлено мені спеціяльне уповноваження, що давало право необмежених доручень та рішень у вищезгаданих повітах. Не пам'ятаю вже, котрого саме листопада пустився я автом, гостинцем на Винники-Задвір'я-Камінку, до Радехова і т. д.

Як виглядав тоді край поза Львовом і що там діялось? Тут розкажу дещо такого, що може і є дрібницею, але що дає картину того, як формується само собою життя в країні в часах політичних революцій. Ось так, їдучи на Винники-Задвір'я, в кожній місцевості при в'їзді і виїзді з неї, а так само на важніших роздоріжжях, мене затримували стійки, декуди в військових австрійських одностроях, але звичайно були вони по-сільському одіті, неозброєні, а тільки з добрими палицями. Всі вони мали синьо-жовті опаски на рамені, а деякі носили на грудях "бляхи" сільських поліцаїв чи присяжних. Переглянувши мою леґітимацію, вони салютували та пускали мене в дальшу дорогу. Деякі знали мене особисто чи з віч, чи з фотографій, уміщуваних по часописах і календарях. Всі випитували про положення у Львові, про що я їм — з деякою обережністю — коротко розказував, запевнюючи, що з поляками зробимо лад. Тоді я сам ще вірив, що Київські Січові Стрільці допоможуть Львову.

Я знов випитував їх, що чувати по селах. Вони запевнювали мене, що всюди тихо, лад і спокій. Поляки по дворах, містечках тощо, принишкли, сидять тихо по домах, не показуються. Всюди урядують українські війти (сільські начальники); де був війтом поляк, він зрікся, а українець перейняв владу. Як я спитав, хто їх наставляв, відповідали: "Самі себе настановили", або "читальники настановили", "свідоміші господарі порадились між собою і настановили" і т. д. Значить — була це самостійна, спонтанно зроджена сітка місцевої влади. Ніхто її зразу згори не організував, бо і часу на це не було. Сама себе та влада наставляла. Свідомі чи менше свідомі села діяли в однаковий спосіб.

Глядів я на цих обгорілих від сонця і вітру вояків-жандармів чи сільських старшин-селян з попідстриганими вусами, в сіряках чи кожухах, підперезаних "очкуром", з палюгою в руці та з "бляхою" на грудях і синьо-жовтою опаскою на рамені — а в душі щось грало величного тріюмфального марша, аж груди розпирало...

— Оце народ! Оце свідомість! Оце дисципліна! Це державотворча сила Галицької землі! Тут село само подбало, щоб українську владу на місцях настановити, береже ладу в себе та — як видно по їхньому повному респекті для мене, як державного секретаря — тільки й чекає

наказів від центральної української влади. А покищо, самі автоматично все так роблять, якби це центральна влада їм згори наказувала.

Так! Бо в них самих була невидима українська центральна влада. Нею була — від десятиліть вщеплена в них українська ідея, національна дисципліна, довір'я до свого проводу. Не пішли на марно літа праці — все це писання в часописах, обіжниках "Народнього Комітету", його брошурках, всі ті віча, наради, з'їзди, маніфестації, промови, читальні, Січі, Соколи, кооперативи і т. д. Оце нині бачу плоди цієї праці. Оці здисципліновані селяни, одушевлені ідеєю своєї держави, серйозно та статочно будуючі її у себе, в своєму селі — це була та скала, що на ній можна було певно будувати.

Ось так — усюди стрічаючи місцеву українську владу — я доїхав до Камінки. Вступив по дорозі до "староства", а властиво не вступав. Наш повітовий "комісар української держави", суддя Роман Петрушевич (молодший брат президента д-ра Євгена Петрушевича, а мій товариш з гімназії і з Академічної Громади) саме виходив, коли я заїхав перед староство. Додам, що на старості маяв синьо-жовтий стяг. Комісар Петрушевич присівся до мене і ми разом поїхали до мого батька, о. Михайла Цегельського, що був головою всіх українських установ та Української Повітової Національної Ради — новоутвореної політичної установи, складеної з провідних українців повіту. Ця установа заступила Раду Повітову, а навіть більше, як те. Вона перейняла владу від австрійських старостів, найменувала нашого повітового "комісара" (суддю Петрушевича), ввела українського комісара у місцевому міському магістраті, видала перші розпорядки і т. д.

На цих Українських Повітових Національних Радах також можна було робити знамениті студії над державотворчими здібностями галицьких українців. Щоправда — закладання їх наказано згори (Українською Національною Радою) ще в жовтні і надано їм характер та компетенцію повітової національної керми й репрезентації. Але те, як вони себе всюди самі зорганізували, як самі захопили владу, встановили екзекутивні органи (повітових "комісарів української держави"), поліцію чи жандармерію і т. д., втримали авторитет — це дійсна епопея державного будівництва.

Коли так нераз передумую минуле та згадую ті дні, стають мені перед очима наче живі всі, мені особисто добре знайомі, місцеві провідники, мужі ідеального патріотизму, чистого як кристаль характеру, повні самопосвяти, без зависти, амбіціонування — оці священики, адвокати, лікарі, судді, вчителі, управителі наших банків, торгівель, кооператив, поважні міщани та статечні селяни. Я їх усіх знав чи то з так званих Українських Народніх З'їздів, чи з Ширших Народніх Комітетів, чи з моїх численних організаційних поїздок по краю, чи знову з віч і

нарад під час аґрарних страйків, боротьби за виборчу реформу, в часі виборів, на Січово-Сокільських здвигах і т.д.

Майже всі "повітові комісари української держави" — це були мої однолітки, товариші з університетських літ, з Академічної Громади, з "Молодої України" (тайна організація молоді з 1900 рр. і т.д., що обіймала кілька тисяч університетської і середньошкільної молоді). Вичисляти їх імена?... Сотні їх, тисячі...

Всі ті Петрушевичі, Гарасимовичі, Бриковичі, Брилинські, Білинські, Матковські, Нагірні, Метеллі, Вахнянини, Королі, Фолиси, Федаки, Кормоші, Драгани, Старухи, Дикі, Гарматії, Мохи, Думки, Кивелюки, Макухи, Ґоруки, Рондяки, Бачинські, Кульчицькі, Городецькі, Голубовичі, Левицькі, Ганкевичі, Горбачевські, Романчуки, Стефановичі, Реваковичі, Лежогубські, Мохнацькі, Галущинські, Сембратовичі, Масляки, Тарнавські, Січинські, Дольницькі, Цегельські, Дзеровичі, Заячківські, Нижанковські, Бобикевичі, Яворські, Бурачинські, Огоновські, Гладиловичі, Заклинські, Крушельницькі, Целевичі, Темницькі, Сінгалевичі, Старосольські, Попелі, Поповичі, Стоцькі, Ясеницькі, Сандуляки, Окуневські, Озаркевичі і сотки інших родів. Хотілося б їх усіх назвати, золотими буквами їх імена записати — тих предтеч і тих будівників української держави. Півстоліття праці двох поколінь не пішло намарне.

В кілька днів після перевороту, в околицях, де вже діяла українська влада, був лад, працювала державна машина. Якось так складно, однодумно те все йшло, неначе б один мозок усім тим керував. Вони всі знали себе, шанували себе, довіряли собі, не завидували один одному, льояльно попирали друг друга. Лиш у кількох виїмкових повітах треба було допомогти місцевим людям, установлюючи їм "комісара" згори. Поза тим усюди вони самі це зробили, а мені, як державному секретареві внутрішніх справ, оставало лиш прийняти їх вибір до відома і формально затвердити установлену вже повітову владу. Була це дійсно самостійна влада, що зродилася автоматично з нутра самого громадянства — влада не з загального голосування і не з накинення, а з добору, з вибору найкращих. А ті, що переймали і виконували її, робили це не для амбіції, зиску чи для хліба (платні зразу ніхто не брав), — а для святого обов'язку, для народнього добра й для дійсної служби справі.

В цілому моєму досвіді за перші два місяці на посту секретаря внутрішніх справ західньоукраїнської держави (потім я став секретарем зовнішніх справ, а ресорт внутрішніх справ перейняв знаменитий адміністратор д-р Іван Макух (поміркований радикал), я стрінувся лише з одним-одиноким повітовим "комісарем української держави", що не виправдував себе на цьому становищі.

Годиться також піднести й те, що ми мали кілька "повітових

комісарів української держави" з кол. москвофілів, як комісар Радехівщини, інженер Р., та комісар Гусятинщини, суддя Ґижовський і ще дехто. Саме оці кол. москвофіли показалися найльояльнішими слугами-урядовцями української держави та знаменитими адміністраторами. Вони самі виявили безоглядну дисципліну супроти центральної української влади, а в своїх повітах уміли вдержати авторитет української влади і лад. Обсервуючи їх, я зрозумів, скільки позитивного було в наших "старорусинів". Вони змалку виростали в ідеях монархізму, льояльности, послуху, дисципліни й державности. Це ввійшло в їх мозок, душі і кров. Як постала українська держава, вони показалися найкращим матеріялом на адміністраторів.

Першим повітом, де я дійсно мав що "інспектувати" та полагоджувати, була Радехівщина, комісар якої (згаданий уже інженер Р., кол. москвофіл чи "старорусин") спричинив, між іншим, мою поїздку своїми рапортами до влади про відносини в його повіті. З другого боку, на нього вплинули доноси, що це "москвофіл", що "вороже ставиться до українського народу" та "боронить ляхів". Згори зазначу, що ці доноси виявилися брехнею кількох типів, яких небаром опісля віддано під суд за крадіж державного майна. Наш "комісар" — чесний наскрізь чоловік — стояв їм на дорозі й вони хотіли збутися його з повіту.

Приїхавши в Радехівщину, я перше всього заїхав до голови Української Національної Ради — о. Петрушевича в Холоєві (середущого брата президента), довголітнього організатора колись москвофільського повіту. Отець Петрушевич поінформував мене, що інженера Р. зроблено тому комісаром, бо не було під рукою правника, але він показався першорядним адміністратором. Коли я спитав о. Петрушевича, скільки правди в доносах проти цього комісара, о. Петрушевич заручив, що інженер Р. є льояльним урядовцем української держави. Він одначе не потурає анархічним вибрикам кількох молодиків — старшин і цивільних, які демагогічно підбурюють селян до граблення дворів, а самі на спілку з якимись московськими жидами перепачковують цілими возами державні припаси з військових маґазинів за близький кордон, на територію Великої України, де це крадене добро продають на свою користь. Докладні дані про це дасть мені сам комісар.

Коли наступного дня я нагло з'явився разом з о. Петрушевичем у Радехові в старості, зійшлася екзекутива повітової Української Національної Ради та явився комісар. В їхній приявності я з'ясував ті донесення, що ми їх мали. Ціла екзекутива потвердила інформації о. Петрушевича, а комісар дав короткий, ядерний та ясний образ відносин у повіті та звіт із того, що зарядив. Рідко коли в житті я чув такий діловий і зв'язкий реферат. Це видно був чоловік діла, практичний, серйозний, розумний, енерґійний. З того засідання списано протокол, що його усі

приявні підписали. З черги, комісар і приявні члени повітової Української Національної Ради подавали мені вичерпний матеріял щодо згаданих уже старшин, їх витівок із державними маґазинами, їх підкопування авторитету комісара, аґітацію і т.д. Імен їх не тямлю. Один із них (чи не Сивуляк або Сивула) — як я чув опісля в Америці — опинився потім у Канаді як "більшовик". Не маючи юрисдикції над військовими, я лиш взяв увесь той матеріял та кур'єром того ж дня післав до Львова Вітовському. За кілька днів — як я опісля дізнався — приїхала військова слідча комісія зі Львова, провірила діло, заарештувала тих старшин і поставила перед суд. Їх засуджено й здеґрадовано. Мушу однак додати в користь нашого старшинства, що я не знаю подібних випадків у нашій Галицькій армії.

Згадане засідання взяло нам цілий день. На ніч приміщено мене у дворі графа Генрика Бадені, якого будинки були переважно зарекві-ровані ще Австрією, а тепер нашою державою. Вранці я мав їхати дальше на Кристинопіль до Сокаля.

НА ЛІВОМУ БОЦІ БУГУ

Коли я біля Кристинополя великим мостом переїхав Буг та сів у поїзд до Сокаля, я завважив, що настрій тут інший, як на схід від Бугу. На станції пусто і в поїзді пусто. Я забув згадати, що я залишив державний автомобіль у Радехові та відіслав його до Львова, бо подорожування ним показалося непрактичне. Шофер не був певний, чи по дорозі найдемо бензину, а до того тяжкий автомобіль уже в Холоєві, як тільки ми з'їхали з мурованого гостинця, попсувався. Щоправда, шофер із місцевим слюсарем направили його, але я не хотів більше ризикувати.

Я взяв, одначе, зі собою жандарма, що мені його додала команда у Львові для охорони. Жандарм — плечистий, рослий і з марсовим виглядом, але коли раз дійсно треба було його охорони, цей грізний Марс показався неймовірним боягузом. Та по цім моїм жандармі з перших днів по перевороті ніяк не можна судити нашої жандармерії, яку ми мали вже в половині грудня 1918 р. (в півтора місяця після перевороту!). Була це справжня жандармерія першої якости! Зорганізував її до півмісяця отаман (майор) Михайло Федитник.

*

Ось пригадую: десь у половині грудня я, як секретар внутрішніх справ, якому підлягала жандармерія, заприсягав у Тернополі перший вишкіл отамана Федитника — 1200 мужа. Це була жандармерія! Інтеліґентна, енерґійна, патріотична, знала закони, реґулямін і своє завдання — бути підпорою і сторожем ладу, закону й державного авторитету.

Бачу їх: стоять випрямлені на "позір" лавами. Наче б це вчора було. Синьо-жовті кокардки на кашкетах. Тисяча двісті сторожів права і державної влади! Тисяча двісті сердець вірно відданих Україні, службовиків до стрижня костей. Тисяча двісті пар очей вп'ялених у мене, що в тій хвилині був для них уосібленням влади! Тисяча двісті уст, що повторяли присягу служити вірно — та хоч би й ціною життя — Україні та її владі! А отаман Федитник, сам видно зворушений повагою моменту, випрямлений як струна перед фронтом, голосно і ясно "доносить послушно":

— Ексцеленціє! Перший батальйон української жандармерії — 1200 мужа! До наказу!...

Зазначую, що титулу "ексцеленції" для державних секретарів у нас не вживали. Але М. Федитник був твердим службовиком австрійської школи. Він знав, що в очах його жандармів "державний секретар" — це якась невідома величина. Жандармам "секретарі" [громадські, магістратські, повітові] не імпонували. Що інше — "ексцеленція"! Жандарм відразу зрозумів "з ким діло"... Тому я завдяки імпровізованій номінації отамана Федитника став "ексцеленцією"...

А геть потім — і "ексцеленція" і отаман тиняються по Америці. А де ж ті 1200 жандармів, ті перші жандарми української держави?... Більшість, мабуть, у могилах — від Львова по Київ та Одесу. Чимало також на чужині. Перші жандарми української держави — слава вам!

*

До Сокаля я дібрався вечером. Повідомлені телефонічно, зібралися члени повітової Української Національної Ради, повітовий комісар і т.д. Хто там був, не можу сьогодні пригадати. Єдиного, кого тямлю з них, це Драгана з Тудоркович, повітового кошового Січей і коменданта яких 200 людей нашої міліції. Драгана я знав від 18 років, а от забув його хресне ім'я. Це був заможний, інтеліґентний, енерґійний селянин-радикал, але в практиці був гарячим прихильником д-ра Євгена Петрушевича, кол. організатора, а опісля посла цього повіту, пізнішого президента держави. Моя приязнь із Драганом зачалася 1900 р. Як один із лідерів "Молодої України" і фактичний видавець друкованих у Львові брошур РУП (Революційної Української Партії з Великої України), я мав обов'язок допильнувати перепачкування цих брошур (часом і 20 000 та більше), а також зброї і вибухових матеріялів "товаром" — на Велику Україну. Це було в 1900, 1901 і пізніших роках. Ми помагали тоді й російській соціял-революційній партії, якої визначні та голосні опісля члени (Карпович, пізніший атентатник на прем'єра Боголєпова, і Каляєв, замаховець на великого князя Сергія, та інші) проживали в 1900 і 1901 рр. у Львові і були моїми особистими знайомими. Для пачкування мали

ми три дороги: з Сокальщини в Грубешівщину, зі Збаражчини в околиці Крем'янця, та коло Скали через Збруч. Я налагоджував із Драганом у Сокальщині та з Яцком Остапчуком у Збаражчині. Дорогу на Скалу налагоджував Володимир Темницький (соціял-демократ). З того часу з Драганом ми були приятелями.

Драган був знаменитий сільський музика. Він їздив часто через кордон у Грубешівщину грати на весіллях, празниках і т.д., знав пачкарів, граничних стражників і т.д., знав дороги, ліси і т.д. Це послужило нам у пачкуванні літератури та зброї. Драган переводив це знаменито. Ні одного транспорту не виловлено. Опісля я стрічав його на вічах, нарадах, Січово-Сокільських здвигах тощо, чи в Сокалі, чи у Львові. Як сказано, була це енерґійна натура, трохи навіть брусувата. З вигляду і певно з походження він був серб або чорногорець. На це вказує сербська назва його села (Тудорковичі), його сербське родинне прізвище (Драган), його зовнішній вигляд (рослий, сильний, чорноокий і з сильним чорним вусом та смаглявий) і його палкий темперамент.

Тепер Драган був домінуючою постаттю серед якось наполоханих патріотів у Сокалі. Вони не були певні себе. Вони чули про якісь польські збройні сили в Любліні і побоювалися їхнього приходу леда день у Сокальщину. Єдиний Драган був спокійний. Ціла розмова велася довкола способів оборони Сокальщини. Деталів не тямлю. Пам'ятаю лиш, що Драган був певний себе та сподівався до двох-трьох днів мати 600 до 800 охотників-міліціонерів із кол. січовиків, вояків на відпустках тощо. Були там два-три молоді старшини, які обняли команду тієї збройної сили. Але я бачив, що дійсним комендантом є Драган. Він і дотримав слова. Оборонив повіт, поки не утворився правильний український фронт, що сталося аж коло Нового Року.

Із Сокаля я пустився дальше залізницею на Белз до Рави Руської. Поїзд знову був пустий, неопалений, неосвітлений. Шиби у вікнах повибивані. Лізе поїзд раком. Змучений нарадами, враженнями, дорогою і холодом, я переважно спав. Між тим упав глибокий сніг.

НА ЗАХІДНЄ ПОГРАНИЧЧЯ...

Коли я добився до Рави Руської — вже не тямлю. І небагато з того тямлю, що там робив. Нічого надзвичайного не застав. Відбулася нарада з тамошніми лідерами та комісаром української держави; з наради я бачив, що самі лідери стараються завести лад та виробити авторитет українській владі, але населення повіту, відстале і пасивне, не виявляє належної активности. Довкола того оберталася дискусія. Поскільки собі пригадую, провідником на місці був д-р Дурделло. Хто був комісаром української держави, не тямлю. Вони також побоювалися наїзду польських збройних сил від Томашева та готовили міліцію на випадок польського походу.

Давши потрібні інструкції щодо орґанізації влади, я поспішно виїхав до Любачева, бо звідтіль повідомляли, що кожної хвилини сподіються поляків або з півночі — з "Крулєства", або зі заходу — з Ярослава, через Сян. У Раві Руській були якісь австрійські маґазини з вибуховими матеріялами (екразитом тощо). З них узяли кілька пачок екразиту і доручили відділові 20 молодих вояків поїхати поїздом до Сорохова над Сяном та висадити тамошні мости на Сяні в повітря. Вони їхали тим самим поїздом, що я — тільки в сусідньому вагоні. З пачками екразиту поводилися вони як з пачками цукру. Цього екразиту вистачало б рознести на порох цілий поїзд. Ось так ми їхали ціліську ніч із Рави Руської до Любачева черепашиним ходом. Пізніше я довідався, що машиніст був мазур, завзятий поляк. Він, мабуть, знав, що везуть наші хлопці й куди — та навмисне так їхав.

Коли ми вкінці приїхали на станцію Любачів, і я з комендантом наших "екразитників" висів із поїзду, я завважив, що машиніст зіскочив із машини і скоро побіг на станцію. Я тоді не приписував тому ніякого особливого значення. Опісля зрозумів, що воно було інакше. На шляху перед станцією я стрінув двох знайомих мені українців — одного залізничника, а другого — міщанина з Любачева. Я знав їх, бо впродовж кількох літ я був парляментарним послом із Чесанівщини-Любачівщини-Ярославщини і знав Любачів дуже добре. Я об'їхав був тоді цілий повіт, знав усіх провідних священиків, світських інтеліґентів, міщан і селян у десятках місцевостей.

Ці мої знайомі були "стійкою", поставленою на станції на те, щоб мене зустріти. Вони мене поінформували скорими, нервовими реченнями, що місцеві поляки сподіються польського війська кожної хвилини, що нашим комісаром є нотар Кокуревич, та що наші міщани з Любачева і з Олешич утворили міліцію. Додали, що місцевий начальник станції, завзятий лях, має зв'язки з польськими силами в Ярославі телефоном і через залізничників-поляків. Звернули мені також увагу, що машиніст поїзду, яким я приїхав, — завзятий "вшехполяк". Але є на станції також урядники українці. Мене дещо здивувала непорадність місцевих людей, зрештою прекрасних патріотів. Не було між ними душі — директора українського банку, Козоріза, чоловіка енерґійного, першої кляси організатора. Він був ще десь при австрійському війську.

Треба було мені дати якісь зарядження. Перш усього, щоб екразит доїхав до Сорохова. Не подаючи виду, що я щонебудь знаю або підозріваю, я ввійшов до бюра начальника. У начальника був машиніст. Оба якось зніяковіли. Я був сам. Вояки, що везли екразит, залишилися в поїзді, а комендант їх у почекальні. Я сказав, хто я (вони мусіли мене з видження знати, бо я нераз приїздив до Любачева), себто подав мій урядовий характер — і запитав, коли поїзд піде до Сорохова-Ярослава.

Дещо дрижачим голосом, але таки по-польськи, начальник відповів, що поїзд не поїде, бо Ярослав не дає знаку, чи шлях вільний.

— Поїзд мусить відійти за п'ять хвилин, — сказав я спокійно, наче не зауваживши нічого. — Прошу його пустити без проволоки.

— Я маю свої інструкції, — каже по-польськи начальник станції. — Якщо Ярослав не відповідає, я не можу випустити поїзду зі станції. Правда, пане машиніст?

Машиніст, очевидно, потвердив це.

— А я вам наказую зараз пустити поїзд. Ви, машиніст, на машину!

— Я не можу ламати моїх інструкцій, — заявляє далі по-польськи начальник, хоч його голос тепер тремтів.

— На машину! — закомандував я машиністові.

Він миттю зник. Залишився сам начальник.

— Ви з тим моментом звільнені зі служби, — сказав я до нього.

— Де ви живете?

— В тому самому будинку над бюрами, на поверсі, — я, моя жінка і діти.

— Ви інтерновані в своїй хаті до дальшого заряджения. Ідіть зараз нагору і вам не вільно сходити вниз та з ніким стрічатись. Остерігаю вас, що нарушення цього мого наказу скінчиться для вас тим... — і я підніс револьвер.

— Добре, пане міністре, — вишепотів начальник. — Кому маю передати урядування? Я маю тільки одного телефоніста.

Я знав, що телефоніст був українець.

— Телефоніст буде вести станційну службу, — сказав я і закликав його з другої кімнати.

— Пане телефоніст! — сказав я. — Передаю вам начальництво станції. Дотеперішній начальник суспендований та інтернований у своїй хаті. Йому не вільно виходити з помешкання. Ви відповідаєте за станцію. Щоб тут ніхто вам не мішався. Пускайте поїзд до Сорохова!

За хвилину поїзд до Сорохова (цебто в сторону Сяну й Ярослава) рушив. Одинокими його пасажирами булі ті наші вояки, що везли екразит. Перед від'їздом я підійшов до машини разом із нашим молодим хорунжим, що був "комендантом поїзду" та сказав до машиніста:

— Пане машиніст! Ви маєте слухати в усьому пана хорунжого і вести машину, згідно з його наказами. Якщо ви, як поляк, не хочете вести машини, то можете злізти і йти собі геть. Кочегар поведе машину!

Я знав уже, що кочегар був добрим українцем, та що він готов був вести машину в разі потреби. На моє здивування, мазур-машиніст заявив, що поведе машину. І повів. Потім одначе виявилося, чому. Він мав у Ярославі родину та хотів дістатися туди.

Як допровадив поїзд до Сорохова, покинув машину і зник. Там уже через Сян мав близько додому. Коли за яких шість годин поїзд вернувся

назад до Любачева, вів його кочегар, а вугілля докидував один із наших вояків.

Мимоходом кажучи, нашим екразитникам не вдалося висадити в повітря мосту на Сяні. Не будучи фахівцями в тому ділі, вони якось зле підкладали міни, наробили багато гуку, легко ушкодили одно прясло моста — і на тому їх виправа скінчилася, бо не стало їм екразиту.

Тут, так само як у Перемишлі, виявився брак фахівців у воєнному ділі. Політичний переворот ми вміли перевести взірцево; захопити зненацька касарні, жандармерію, уряди — ми вміли. Це все була справа доброї організації. Але наші перші військові операції були жалюгідні. Чи то у Львові, чи в Перемишлі, чи під Ярославом. Ми не вспіли знищити мостів на Сяні, що можна було зробити негайно по перевороті, і тими мостами опісля з легкістю ішла польська інвазія на нас. Обсада головної команди у Львові і взагалі військового секретаріяту малодосвідченими людьми, заважили в тім. Ми спартачили цілу військову справу з самого початку, і це мало потім рішальний вплив на дальший розвиток польсько-української війни. Замість фронту на Сяні, ми мали його від самого початку у Львові. І політично, і військово нас це відразу поставило в некорисне положення.

Вертаючись до самого оповідання, скажу, що в міжчасі як наші вояки їздили до Сорохова висаджувати міст, я поїхав до міста (Любачева), де відбув нараду з місцевими патріотами та з нашим "комісаром", нотарем Кокуревичем.

Настрій їх був дуже мінорний. Вони мали відомості, що зараз за границею — яких тридцять п'ять кілометрів на північ від Любачева — збирається більша польська сила та має ось-ось рушити на Любачів. Наші в Любачеві мали може яких 30 озброєних міщан та студентів. І то все. Я бачив, що Любачів з його прекрасним міщанством, а так само Великі Очі, — пропащі, якщо ми зі сходу не вспіємо прислати підмоги на час, цебто впродовж кількох днів. Я був певний одначе, що тієї підмоги не буде скоро, бо я бачив, як східні і південні повіти не мали зрозуміння для положення у Львові та не спішили з поміччю для Львова. Тим менше можна було сподіватися підмоги для загрожених північно-західніх районів Галичини.

Все, що я міг зробити, було порадити їм зібрати разом до Любачева всі порозкидані по селах відділи міліції — яких 200 рушниць разом, та старатися силою відперти поляків в разі наступу. Я обіцював прислати їм зі Львова двох-трьох старшин, як комендантів.

З тим я і від'їхав — по кількагодинному побуті у Любачеві — тим поїздом, що вернувся зі Сорохова, та поїхав на Раву Руську-Камінку Струмилову-Підзамче до Львова. Я поспішав до Львова скласти звіт про загрожені терени Любачівщини та Равщини і про слабий стан нашої організації на цих теренах, пропонуючи поміч для них.

Президент Західньо-Української Народньої Республіки д-р Євген Петрушевич зі своїм урядом на еміграції у Відні в 1920 році. Сидять зліва: Лев Петрушевич, Лев Сироїчковський, д-р Кость Левицький, д-р Євген Петрушевич, Володимир Сінгалевич, д-р Роман Перфецький, д-р Ярослав Селезінка, Мирон Гаврисевич. Стоїть за д-р Перфецьким: Ольга Басарабова.

Перший зліва: д-р Ярослав Селезінка, посередині д-р Євген Петрушевич, третій — НН.

Звіт я склав, потребу порятунку для цих прикордонних повітів представив я з усією вимовою, що її мені дав Господь, але все це надармо.

Команда у Львові (полк. Стефанів) сама задихалася від недостачі сил, а полк. Вітовський, як секретар військових справ, був безсилий. Де лиш яких 50 чи 100 хлопців прийшло зі Золочева чи відки інде, все це йшло скріпляти надщерблений фронт у самому Львові. Помочі для Рави і Любачева так і не вислано, а за кілька днів прийшла вістка, принесена утікачами з Любачева, що дві доби по моєму побуті у Любачеві явився там сподіваний польський військовий загін та зайняв Любачів. Місцеву українську міліцію частинно роззброєно і взято в полон, частина втекла на схід. Нашого комісара Кокуревича поляки заарештували, збили до безтями та вивезли. Що з ним дальше сталося, не знаю.

Мені ця доля Любачівщини ніколи не сходить з тямки. Скільки разів пригадаю її собі, щось у грудях скиглить. Я знав цих гарних людей і бачив їхнє тяжке експоноване становище власними очима. Я старався про допомогу для них, та в тому безголов'ї, що було зразу у військових справах, не міг я нічого зробити. Ми видали Любачівщину на поталу.

Уривки зі спогадів Л. Цегельського
Від леґенди до правди, Нью-Йорк, Вид-во "Булава", 1960.

Зенон Карпатюк

УКРАЇНЦІ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ: 1946-1976

Коли на Ялтській конференції в лютому 1945 року Рузвельт, Черчіль і Сталін домовилися провести кордон між Польщею і Совєтським Союзом по лінії Керзона, то під Польщею осталася значна смуга української етнографічної території — Лемківщина, Посяння, Холмщина і Підляшшя. Ще раніше, 9 вересня 1944 року, уряди Української і Білоруської ССР підписали з Польським Комітетом Національного Визволення умову, на підставі якої українці й білоруси мали переселитися з Польщі в Совєтський Союз, а поляки звідтіль — у Польщу.

Люди не хотіли нікуди виїжджати з тієї землі, де родилися, до того ж — у колгоспи. Білоруси таки не поїхали, ніхто їх звідти не виганяв, так вони й досі живуть компактною масою в частині Білосточчини, що лишилася при Польщі. Осталися на місці й українські села північного Підляшшя, яке належало до Білостоцького воєводства, бо його ціле стали вважати білоруським. В'яжеться це з фактом, що таку ж українську землю по другому боці кордону, південне Полісся, "визволителі" приєднали до БССР. Завзяту, натомість, боротьбу поведено за очищення з українців території, що межує з УССР, а також частини Лемківщини, яку забрали поляки по упадку Австро-Угорщини.

Скільки тут по війні жило українців — докладно сказати важко, бо різні дослідники подають різні цифри, а різниця в обчисленнях сягає кількасот тисяч. Ось в матеріялах наукової сесії Польської Академії Наук з 1959 року генерал Блюм подавав, що українців жило тоді в Польщі 1,061,920; натомість Генрик Копєц у *Збірнику 2-ої Сесії Наукової Ради для Проблем Відзисканих Земель* начислив їх 701,361 на Люблінщині й Ряшівщині, чомусь не згадуючи Краківського воєводства.

Поверх два роки — з 15 жовтня 1944 до кінця 1946 — виселювано українців до УССР. Переселювали їх польські військові відділи, хоч подекуди помагали й совєтські. Виселювано етапами. Село на світанку обставляли військом, вантажили на автомашини, звідтіль у вагони, люди крились у лісах. Пусті й пограбовані села йшли з димом. Тікали люди з вагонів, то знову відділи УПА нападали на транспорти, перебивали конвой та визволяли невільників. Так вивезено в УССР приблизно

півмільйона людей. Проте сотні тисяч збереглися в лісах до кінця 1946 року, аж вигасла важність репатріяційної умови.

Цю решту, з невеликими винятками, поляки перевезли у першій половині 1947 року на північні й західні землі нової Польщі, забрані від німців. Зайво малювати процес переселення, його жахливі умови, важкі початки на новому місці, бо це вже давно описали інші. Варто лише згадати причини. Поляки увесь час говорили й далі говорять, що переселити мусіли, бо інакше не зліквідували б УПА. Про наївність тієї балачки знають не лише українці, але й самі поляки, хоч трохи обізнані з цифрами.

За даними згаданої сесії ПАН, у квітні 1947 року УПА на Закерзонні мала всього 2500 бійців. Замкнено їх у мішок трьох держав: СССР, ЧСР і Польщі. На ліквідацію спершу кинено 8 і 9 дивізії піхоти, 36 полк піхоти, бриґади й оперативні батальйони Корпусу внутрішньої безпеки. Потім до цього дійшла спеціяльно створена оперативна група "Вісла" — 12 комбінованих полків, комбінована дівізія Корпусу внутрішньої безпеки, відділи МО (Міліції Обивательської), полк саперів, самохідовий полк і літунська ескадра. Яка була сила тих всіх формацій, ніхто не пише, лише теоретичний підрахунок дає орієнтаційну суму — 87 тисяч реґулярного війська, оснащеного технікою і зброєю. Хай би у практиці того війська було й наполовину менше, то все ж таки відношення сил отримує пропорцію 1:20.

При такій пропорції мова про конечність виселення стає абсурдом. Насправді йшлося про те, щоб очистити з українців усе Закерзоння, навіки присвоїти чужу землю, польонізуючи людей, позбутися клопоту з українцями. Прийшовши до влади, польські комуністи забули співпрацю з українськими у міжвоєнний період і повторили те, що зробив Сталін з кримськими татарами, тільке в дещо гіршому виданні.

В українських селах Підляшшя й Холмщини поселилися поляки з Галичини, Лемківщина здебільшого залишилася пусткою. Уряд намагався перекинути сюди колоністів з Краківщини й центральної Польщі, давав банкові кредити на будову, але наслідки виявились мізерними. Колоністи приїжджали, закладали фундаменти, брали гроші й тікали назад. Над згарищами, полями й полонинами, крізь сотні тисяч гектарів піднялася в горах пуща. Експорт збіжжя замінився імпортом. Жадного року по війні не мала Польща вдосталь м'яса, а тепер з ним повна катастрофа. То не значить, що увесь корінь лиха в Лемківщині, але її значення в тому процесі зовсім не мале.

Два роки заселювано понімецькі землі, заки туди привезено українців. Остались їм розбиті, пограбовані та знищені решткі, які звалися колись господарствами, чи бараки в економіях на кілька родин. Інструкція про виселення наказувала розміщувати переселенців так, щоб їх кількість в одному селі не перевищувала 10% місцевого насе-

лення, так що її мета — швидке винародовлення — абсолютно незаперечлива. "На щастя" траплялися села розбиті до тієї міри, що ніхто з поляків не хотів там поселитися. Завезено туди наших і села стали чисто українські. Скільки це коштувало праці, скільки люди зазнали тут горя і пролили сліз — можна сьогодні тільки уявити.

Як над Бугом, так і над Одрою запала майже на десять років безпросвітня ніч. Дві, три чи п'ять родин замовкали, хіба тільки думали по-своєму. Зокрема там, де поруч жили поляки з Галичини чи Волині. Значно легше було при переселенцях з Віленщини. Жахлива обстановка витворилась у Кракові, де за німців був український центр Закерзоння. При наближенні фронту всі діячі звідти евакуювалися, осталися українці непричетні до політики. На них обрушилася злість поляків, роз'ярених звірствами гітлеризму. В Явожні створено концентраційний табір і пропущено крізь нього всіх українців Кракова. Пройшли вони пекельні тортури, які можуть видумати садисти. Для виловлення всіх українців у греко-католицькій церкві створено "котел". Коли в неділю рано люди заходили в церкву, аґенти УБ за дверима їх в'язали, затикали рота, клали в кутку і чекали на інших. Акція викрилася, коли якась невідома жінка вискочила крізь вікно, залишаючи посіпакам немовля. Професор Лев Ґец сам оповідав авторові цих рядків, що його з дружиною протримали в Явожні понад один рік. По звільненні їм запропонували співпрацю з УБ і мучили так довго, що подружжя вирішило отруїтися ґазом. Непритомного професора сусіди врятували, дружина померла.

Проте час робив своє, хвилювання з роками влягалося. В дещо більших скупченнях з'явилися церковні парафії. Люди співали в церкві, потім на весіллях та хрестинах, в Банях Мазурських на Білосточчині заспівали на сцені в якесь державне свято. Як умер Сталін, відлига прокотилася Польщею. В ЦК ПОРП (Центральний Комітет Польської Об'єднаної Робітничої Партії) визріла думка, що треба вивести національні меншості, зокрема українців, з "культурного підпілля", аби розрядити атмосферу і якось тим життям покерувати. Проєкти готовились довгенько. Щойно в лютому 1956 року створено білоруське культурно-освітнє товариство, в червні — українське, потім чесько-словацьке, жидівське, литовське і грецьке. Ще від війни діяло російське, перетворене з давнього "Русского благотворительного общества", заснованого біло-еміґрантами.

З цього видно, що в Польщі найшлося меншостей чимало, хоч тільки деякі могли похвалитися численністю. За обрахунком МСВ (Міністерство Внутрішніх Справ), якому підпорядковано діяльність всіх національних товариств, у 1956 році було в Польщі приблизно 300,000 українців, 100,000 білорусів, 20,000 росіян і по кілька тисяч інших.

Українці найшлися у всіх воєводствах, найбільше на окраїнах Польщі, при кордонах, отже центр приміщено у столиці. До організації

Товариства МСВ покликало в цілому краю відомих активістів-українців, партійних і безпартійних. Вони включилися в роботу з ентузіязмом, притягали до неї кого тільки знали. В березні 1956 року влаштовано у Варшаві першу по війні прилюдну Шевченківську академію, а в квітні створився Організаційний Комітет (досі він діяв неоформлений) в складі: Степан Макух (лемко) — голова, Микола Щирба (холмщак) — заступник, Микола Сивіцький (волиняк) — секретар. Усі — колишні в'язні: перші два — санаційні (за КПЗУ), а останній — новіший, з Воркути. Інша група ентузіястів видала до з'їзду перший випуск газети *Наше Слово*. Все це робилося по хатах, бо приміщення для Товариства й редакції було щойно в мріях.

16, 17 і 18 червня 1956 року відбувся в Палаці Культури у Варшаві перший з'їзд УСКТ (Українське Суспільно-Культурне Товариство). Це була потрясаюча подія не лише для українців, але й для польських журналістів, партії та влади. 239 делеґатів, скликаних Міністерством Внутрішніх Справ, говорили відверто про насильство, терор, польський шовінізм, домагалися шкіл, книжок, газет, церков, розвитку національної культури, повороту на рідні землі. З'їзд закінчено виборами (формально, бо кандидатів заздалегідь намітило МСВ) керівництва в складі: С. Макух — голова, М. Щирба і Т. Марищук — заступники, Григорій Боярський — секретар.

По з'їзді будова Товариства пішла швидко. З 1 липня 1956 року почалось реґулярне видавання тижневика *Наше Слово,* яке організували М. Щирба (головний редактор), Адріян Гошовський (заступник, кол. член КПЗУ) і М. Сивіцький (секретар). До кінця 1956 року створено 199 гуртків УСКТ, які нараховували біля 3000 членів. Упродовж двадцятиріччя кількість членів Товариства подвоїлась; на початку 1975 року воно мало 6 воєводських та 14 повітових правлінь і 178 гуртків.

Українське життя відродилося в процесі загальнопольського перевороту, який закінчився критикою діяльности тодішнього керівництва партії та виборами нового. Старе керівництво наробило стільки помилок, що роз'ярений народ міг розвалити партію. До чого б це довело, вказував приклад Мадярщини. Тому витягнено з тюрми й поставлено у проводі партії Ґомулку з надією, що помилки будуть виправлені. Одною з них було виселення українців, тому партія хотіла справді щиро їх заспокоїти, наскільки було можна. Так почалося відродження.

Але щирих бажань не надовго вистачило. І під проводом Ґомулки партія почала вертатися на старий шлях. Особливо це виявилось у боротьбі з лемками. 23 лютого 1958 р. скликано у Вроцлаві з'їзд ветеранів-лемків, що воювали проти німців у Червоній Армії, Польському Війську і партизанці ППР (Польської Робітничої Партії). З'їзд почався за дозволом влади, але як біля 400 делеґатів схвалило домагання про дозвіл повороту на Лемківщину, розсилаючи копії до голов-

ного командування Польської Армії у Варшаві і Червоної Армії в Москві, — влада визнала з'їзд нелеґальним. Організаторів покарано.

12 березня 1958 р. сейм схвалив закон, що всі землі, залишені без господаря, переходять на власність держави, отже, якби хтось з українців хотів повернутися, то мусить власне господарство купити. Звісно, міг продати отримане понімецьке, але тут землі ніхто не купував. Капезетівці з УСКТ і редакції — С. Макух і А. Гошовський — зареаґували дуже гостро проти беззаконного законопроєкту, але протест був "голосом вопіющого в пустині". Все ж таки, частина переселенців вернулася, з того на Холмщину і Підляшшя біля 14 тисяч, менше на Лемківщину.

За старої Польщі Закерзоння було сильно скомунізоване. Саме на Лемківщині створено навесні 1942 р. першу клітину ППР, тут в одній лемківській хаті переховувався від німців Ґомулка. Біля 10 тисяч лемків пішло добровільцями в Червону Армію в 1944 і 1945 роках. Отже лемки мали повне моральне право домагатися справедливости від комуністичної Польщі, за яку воювали. Вийшло інакше. Місцева адміністраційна влада повела завзяту боротьбу з гуртками УСКТ, а римсько-католицький клір з нашою церквою. В 1971 році повітові правління УСКТ в Горлицях і Сяноці та 9 гуртків УСКТ вислали меморандум до 6-го з'їзду ПОРП з переліком фактів національної дискримінації, як ліквідація усіх 14 пунктів навчання української мови, усіх 12 гуртків художньої самодіяльности, ліквідація біля 300 церков, заборона фестивалів української пісні на території Лемківщини і ряд інших. Крім того розіслано скарги до різних державних достойників, навіть до консульства СССР у Варшаві. Наслідки були поважні: усі правління завішено в діяльності, організаторів викинено з партії, виключено з УСКТ. Вони відкликались до З'їзду УСКТ. На З'їзді відбулася бурхлива дискусія, в якій делеґатів перемогло ЦК ПОРП і МСВ — постанову президії ГП УСКТ про виключення "ворохобників" затверджено. Головного провідника, Михайла Донського, звільнено з посади директора, кілька років не міг він дістати й фізичної праці, аж йому запропоновано взагалі виїхати з Польщі. Завзятий лемко виїхав до ЗСА, а за ним полетіло повідомлення, що це комуністичний шпигун. Так він і сидить у нас біля Сиракюз на пайку безробітного. Інші далі залишаються в Польщі під наглядом безпеки.

Перед обличчям фактів заломилася віра старих комуністів у слушність ідеї, за яку вони все життя боролися. Ось дослівне речення одного капезетівця: "Сидів я в тюрмі за комунізм, але чи **за такий** комунізм я сидів?"

Не легка обстановка культурно-освітньої праці українців на всій території Польщі. До 1-го з'їзду УСКТ і опісля центральна влада забезпечила розпорядженнями розвиток освіти і культурного життя українців, але теренова влада ці розпорядження саботувала й саботує, ховаючись

за "об'єктивні причини". Центральна влада сприймає це байдуже, делікатно кажучи. Подвійна політика яскраво позначилася в шкільництві.

4 грудня 1956 р. міністерство освіти дало наказ відкривати пункти навчання української мови в школах, де батьки зголосять хоч семеро дітей. Не було вчителів, підручників ані досвіду — як вчити, коли діти будуть з різних кляс. Проте навчання рушило. До праці стали "суспільні вчителі", що зроду не вчили, а знали мову з практики. Подекуди найшлися й кваліфіковані. Літом суспільники привчалися на курсах. В Бартошицях на Ольштинщині відкрито український педагогічний ліцей, в Щеціні — вчительську студію для кандидатів зі середньою освітою, у Варшавському університеті є з 1953 року Катедра української філології. Трохи студентів з Польщі вивчилося в Київському університеті, ще й тепер кожного літа група вчителів виїжджає до Києва для вдосконалення української мови. Таким чином за 20 літ виросло в Польщі понад 300 кваліфікованих українських учителів, кількох докторів філології та економії, Катедра україністики випустила понад 60 магістрів, з яких частина працює вчителями, дехто в редакції, а решта діє в УСКТ. Ягайлонський університет у Кракові останньо відкрив лекторат української мови. Видано всі підручники навчання української мови й літератури — до 1974 року 18 книжок. Збудовано таким чином базу для розвитку українського шкільництва.

А воно занепадає, замість розвиватися. В зеніті розвитку стало воно тоді, коли база щойно починала творитися — у 1958/59 шкільному році. Було тоді 6 початкових шкіл з українською мовою навчання, один педагогічний та три загальноосвітні ліцеї, у 152 школах викладалася українська мова як предмет, всіх учнів було понад три тисячі, тобто —один процент населення. Другий процент у зголошених пунктах не міг вчитися з приводу браку вчителів. Але далі з кожним роком пішло все на спад. В 1976/77 році осталася одна початкова школа, два ліцеї та приблизно 30 пунктів. Кількість дітей в газеті стидливо промовчується, але напевно це вже тільки сотні.

В катастрофальному "доробку" діють причини об'єктивні і суб'єктивні. Період заляканости минув, зате обізвалося право асиміляції, незвичайно сильне в тих умовах. Нема літератури, яка б підтримувала національний дух, нема преси, виховних організацій, навіть української церкви. Низька свідомість батьків. Не стало більшости активістів, які не то що з посвятою, але з фанатизмом працювали для майбутнього, як от старенький вчитель Михайло Кутинський, що ходив з паличкою по селах від хати до хати і збирав дітей на рідну мову. Одні фанатики вимерли, інших викинено за надмірну активність. При перебудові шкільництва ліквідовано малі школи, педагогічні ліцеї, вчительські студії. Тепер можна вчителювати лише з вищою освітою, на Варшавську ж

україністику приймається тільки десять кандидатів річно. Другий десяток у 1976 році відійшов із-за браку місця.

Але не тільки це склало історію двадцятиріччя. Основним гальмом стала ненависть шкільної ж таки адміністрації. При переселенні українців в УССР їхали в Польщу поляки з Галичини й Волині на їхнє місце; потім доля звела одних і других на "зємях одзисканих", чи й на Закерзонні, куди українці частково вернулися. З народом приїхали й польські вчителі і то багато, бо в усіх селах Західньої України були польські школи. З плином років зростав стаж, вчителі ставали директорами, інспекторами, візитаторами, кураторами — господарями шкільництва. Зустрівши й тут українців, робили все, щоб "нащадки бандерівців" скорше асимілювалися. Розпорядження міністерства обійти було можна сотнями доріг.

Цифри вказують, що й те мізерне українське (зване так умовно) шкільництво поляки викінчують. Ще працюють ліцеї в Ліґниці й Ґурові Ілавецькому, та навряд чи довго втримаються. Вже було кілька спроб об'єднати в Ліґниці український ліцей з польським, що сталося б початком кінця. Багато зусиль вклали українці у створення і розбудову того ліцею, отже й завзято його обороняють. Лише сили надто нерівні.

Три українські школи, які ще в Польщі тримаються, відіграють значно більшу ролю, ніж польські школи того типу. Крім навчання мови та загального виховання, вони прищеплюють дітям національний дух, знайомлять їх зі своїми традиціями й культурою, формують відчуття потреби нести ці багатства в народ, творити нові цінності. Діти з Білого Бору і ліцеалісти з Ліґниці й Ґурова виступають по містах і селах з музикою, танцем, піснею. Гуртожиток, зміст лекцій, концертні виїзди та віддана праця вчителів викрешують іскру, яка з випускниками розходиться по всій країні. Це дає наснагу до вчительської праці, яка інколи набирає прикмет подвигу, стає ціллю життя.

Знаменним прикладом є постать Михайла Дуди. В Ліґницькому ліцею він створив досконалий хор і музичний гурток, та по кількох роках праці повністю осліп. Трагедія цього роду може зламати наймічнішу людину, бож — здавалося — рятунку нема. Але вражені горем учні його найшли: вони попросили дириґента вести заняття, мов би нічого не сталося. Мало хто вірив у таку можливість, проте учні всіх переконали: вони заопікувалися вчителем, як дитиною, приводили й відводили, садовили, де треба, підказували й слухали дуже уважно. І коли на фестивалі учениця вивела за руку на сцену дириґента в чорних окулярах і повернула обличчям до хору — з тисячної публіки не сягнув по хустину лише той, хто не знав таємниці окулярів. За кілька хвилин її знали всі. Так людина, вернувшись у творчу лаву, працює досі.

Завдяки таким учням, студентам, інтеліґенції, УСКТ веде культурну працю. Як розгорнулася вона у п'ятдесяті роки, так рівномірно й пливе,

щораз підсилювана молодими кадрами. Починали з нічого; були люди, не було інструкторів. Для їх вишколу організовано курси, де викладали свої фахівці та гості такої міри, як професор Олександер Міньківський, директор Київської капелі бандуристів. За перших п'ять років вишколено понад 120 осіб. В 1961 році УСКТ мало 62 художні гуртки, в тому 27 хорів, 21 драматичних, 9 балетних і 5 музичних, в яких діяло 1200 людей. По десятьох роках кількість гуртків не змінилася, зросли тільки учасники до 1500. В 1970-71 р. музично-вокальні гуртки дали 185 концертів для 50 тисяч чоловік, а драматичні — 55 вистав для 14,000 глядачів. То не значить, що десять літ була стаґнація, навпаки; гуртки творилися, розпадалися, відроджувалися, завмирали в одному місці, виринали в іншому. З таких, що співали усе двадцятиріччя і співають досі, є лише хори в Варшаві і Ґданську, які останнім часом об'єднуються на важливіші концерти в один хор під керівництвом Ярослава Полянського, випускника Вищої музичної школи у Варшаві.

Феноменальним твором цього лемка є "Журавлі" — чоловічий хор, який годі найти деінде. І в Польщі нема його адреси, бо 65 хористів живуть і працюють по містах і селах цілого краю. На листовний поклик вони беруть відпустки з роботи, злітаються в якесь місто, дім культури чи табір, біля тижня вивчають репертуар, дають в різних місцях два-три концерти і розлітаються на всі сторони. Звичайно, все коштує — поїзди, харчі, приміщення. Годі вимагати, щоб при низьких заробітках співаки докладали до свого часу ще й власні гроші. Прибуток з концертів коштів не покриває. Колись різницю платило міністерство, тепер не хоче. А бувають концерти й без прибутків, як виступ в червні 1975 року на фестивалі української пісні в Свиднику (Чехо-Словаччина), де кошти винесли 70,000 злотих — приблизно двохрічний заробіток одної людини. Тож поклик до злету диктує не потреба, а рішення дилеми: звідки взяти гроші?

В шістдесяті роки появилися на сцені УСКТ молодечі естрадні групи. Маленькі, вигідні до транспорту, вони притягали модним і легким репертуаром, черпаним із Заходу і Сходу, жевріли два-три роки й зникали, у міжчасі виринали інші. Так у 1963 році в північно-західньому кутку Польщі, Банях Мазурських, заблисла на кілька літ "Зірка". Тепер на її місці виросли "Смерічки". В Щеціні з'явились "Чумаки", в Перемишлі "Бескиди" й "Синя ленточка", в горах "Ослав'яни" й "Лемковина", у Вроцлаві "Трембіта". Етнографічні гуртки діють в Лісах і Кальникові, народня капеля — в Бобровнику. Грала й грає юнь на мандолінах. Важче з бандурою. Завдяки здібностям самоука Петра Лахтюка грали бандуристи у Тшебятові, Щеціні й Варшаві, аж замовкли із-за браку можливости вишколу. Але тут є надія: кандидатка на інструктора кінчає консерваторію в Києві. Мають українці також оперних співаків, що допомагають аматорському рухові. Це солісти польських сцен — Б. Ла-

диш, Володимир Денисенко, Маруся Щуцька, Ольга Табачник, М. Кравчук, Ая Маціґановська.

Поштовхом у розвитку аматорського руху стали музично-вокальні фестивалі УСКТ. Досі відбулося їх п'ять: в Сяноці 1967 р., в Кентшині 1968, в Кошаліні 1969, в Варшаві 1971 і 1973. На фестиваль дістаються лише найкращі, переможці в повітових і воєводських елімінаціях, до яких допускаються лише ті гуртки, що мають за собою певну кількість концертів. Це змушує до невпинного досконалення і в окремих випадках підтягає аматорів до професіонального рівня. Фестиваль стає багатолюдним святом української культури. Останній фестиваль у Варшаві з участю 420 виконавців проходив два дні в Літньому театрі (Лазєнки) та в Фільгармонії Народовій, притягаючи багато польської публіки. Фестиваль запляновано в Перемишлі, але там, "з об'єктивних причин", в останній хвилині відмовлено приміщення.

Важливу ролю в праці УСКТ грають світлиці. Є їх тільки 14, діють вони в містах, села користуються громадськими приміщеннями або хатами членів. У світлицях відбуваються збори, доповіді, зустрічі з письменниками й науковцями, тут виступають польські історики, перекладачі, літературознавці й мовознавці. Такі зустрічі відбуваються в Кракові, Варшаві, Катовицях, Ольштині, Ґданську. Перше місце займає світлиця в Щеціні, де від 1957 року відбулося понад 700 зустрічей, званих літературними п'ятницями. Люди так до цього привикли, що коли якийсь гість з-за кордону прибуває несподівано, то світлиця заповнюється на телефонічні повідомлення. Тут влаштовуються популярно-наукові сесії, молодечі забави, виставки українського мистецтва, або праць своїх художників.

Додаймо для повноти образу, що радіостанції в Ольштині, Кошаліні, Ряшеві і Любліні віддають щотижня (в Щеціні раз у місяць) 15-20 хвилин діячам УСКТ на радіопередачі українською мовою, а центральна радіостанція передає на увесь край українські пісні й музику. В Різдвяні свята звідтіль чути коляди й щедрівки, награні хором "Дума" в Варшаві. Їздило ще в шістдесяті роки по гуртках рухоме кіно УСКТ з українськими й кращими польськими фільмами, аж поки авто не пішло на злом, проїхавши 175 тисяч кілометрів. Нового нема за що купити.

А було воно куплене таки за власні гроші. Наприкінці п'ятдесятих років актив національних товариств почав суспільно-господарську діяльність, щоб дати своїм людям заробіток, створити економічну базу для культурної праці та хоч трохи унезалежнитись від партійно-державної ласки в формі дотацій. Ця робота почала дуже швидко набирати розмаху. Особливо добрі успіхи мала білоруська кооператива "Бетеска", яка діяла в компактному середовищі, створилася хіба перша, отже й найдовше працювала. Російську швидко зліквідовано за зловживання. Досконало розвивалась українська кооператива "Ферротекс",

організована при ГП УСКТ. Створено кілька філій "Ферротексу". В Кліщелях на Підляшші виробляли з місцевої вовни чудові килими гуцульського взору, розхоплювані в експорті, в Перемишлі була фабрика дикти й інших виробів з дерева, ще там щось виробляли на Шлезьку і в Лодзі. Були вже мільйонові обороти, добрі заробітки в економічно-відсталих районах, широкі пляни охоплення кооперативою більшости українського населення, що мало б своє значення і в економічному розвитку Польщі.

Але поляки налякалися, що може повторитися галицька історія міжвоєнного періоду, коли то українці розбудували кооперативну потугу і кинули зароблені мільйони на розвиток своєї культури. Сам голова ради міністрів підписав розпорядження, що забороняло суспільним організаціям вести господарську діяльність. Мовляв, у їхньому ж інтересі, бо діячі стали більше займатися фабричками ніж культурою. На культуру дістануть фонди з державного бюджету. Після того УСКТ кілька разів підряд вставляло в бюджетний плян суму на закуп авта, аж дало спокій, бо її завжди скреслювано, мотивуючи браком грошей. Організація, що охоплює увесь край, не має досі жадного авта, навіть редакція газети.

Економічний затиск має ще одну ціль: вимушення абсолютного послуху. Кілька осіб керівництва та інструкторів УСКТ працюють у штаті, оплачуваному з державного бюджету, отже й мусять робити, що їм накажуть. Якщо ні — найдуться інші. В цій "демократії" незалежність заборонена.

Українці в Польщі мають вже чималу групу інтеліґенції, яку очолює заступник голови ГП УСКТ, редактор *Українського Календаря* та член редакційної ради *Нашої Культури* — А. Середницький. Члени цього колективу активно включаються до праці УСКТ і вносять свій вклад до скарбниці як української, так і польської науки і культури. До гуртка входить понад 50 чоловік, між ними поети, прозаїки, публіцисти, історики, перекладачі, композитори, фолкльористи, художники, графіки і журналісти. Згадаймо хоч би такі імена, як Г. Боярський, М. Вербовий, І. Зінич, Р. Галан. Літератори: А. Верба, Д. Галицький, О. Петик, Ю. Крилач, С. Демчук, І. Шелюк, К. Джуринка, І. Бойчук, М. Тарасенко, Є. Самохваленко, Я. Гудемчук, О. Лапський, І. Златокудр, І. Рейт, Г. Майстренко, П. Щипавка, композитор Я. Полянський, різьбар Г. Пецух. Художники: В. Васьківський (лавреат державної нагороди II ступеня в 1951 р.), Тирс Венгринович, М. Смерек, В. Паньків, М. Саванюк, Р. Цимбрила, І. Кузик, А. Ментух. Фолкльористи: І. Ігнатюк, М. Лесів; літературознавці: С. Козак, Н. Грицков'ян, А. Верба, М. Сивіцький, В. Назарук, І. Гулявий; мовознавці: М. Лесів, М. Балій і М. Голинська; історик С. Заброварний, дослідники революційного руху М. Щирба і М. Королько та популяризатор історії М. Трухан, археолог А. Цинка-

ловський. В процесі відбудови Варшави заслужився архітектор Б. Боберський, а в реставрації пам'яток архітектури Ґданського й Ольштинського воєводств художник Р. Цимбрила..." (*Український Календар,* 1976).

Ця інтеліґенція частково лише репрезентує український актив у Польщі, одначе в її доробку є значні досягнення. Між іншим, вона втримує робочий контакт з польськими літераторами й науковцями, особливо з істориками, що приносить добрі наслідки для обох сторін. Тому в Польщі з'являються цікаві дослідження з української літератури, давньої та найновішої історії українського народу, оперті на аналізі документів, уперше витягнених з архівів.

Видавнича ділянка виглядає досить мізерно. Робиться далі те, що започатковано у п'ятдесяті роки, двадцятиріччя не принесло майже ніякого поступу. З того часу виходить:

— Тижневик *Наше Слово* з постійною сторінкою *Лемківське Слово,* редаґованою переважно лемківським діялектом. Тижневик редаґував М. Щирба, тепер — Г. Боярський. Газета в основному обмежується хронікою українського життя в Польщі. Відчувається в ній брак доброго організатора і гострого журналістичного пера. Відсутній аналіз власних пекучих проблем. Редаґується доброю літературною мовою, краща від інших українських газет підсовєтського табору;

— Місячний літературно-науковий додаток *Наша Культура* під редакцією Мирослава Вербового. Приносить цінні розвідки з історії, літератури і культури України, спомини діячів театру, сучасну місцеву поезію і прозу, рецензії українознавчих видань, хроніку українського літературного життя в підсовєтському таборі;

— Місячний додаток *Світанок* для дітей молодшого і середнього віку. Редаґований в загальновиховному дусі з елементами національних аспектів;

— *Український Календар* під довголітньою редакцією Антона Середницького. Це літературно-науковий щорічник, цікавий збірник україніки, на який щораз частіше посилаються українські і польські науковці. Пошукуваний зокрема в Україні. Останньо можна його часом набути в українській книгарні "Арка" в Нью-Йорку.

На цьому вичерпується список періодичних видань. З неперіодичних видано ще в 1964 році літературну антологію *Гомін,* а в 1974 одноаркушеві збірки поезій Є. Самохваленка, Я. Гудемчука та І. Златокудра. В 1976 році вийшла інформативна брошура А. Середницького (польською мовою) *Українське Суспільно-Культурне Товариство.*

Одначе навіть той невеликий доробок виявляється для Москви небезпечним. Еміґранти з Польщі розповідають, що українські видання проходять там потрійну цензуру: працівників ГП УСКТ, які "бояться вихилитися", Міністерства Внутрішніх Справ і щойно тоді відділу

контролю преси. Годі сподіватися, щоб після такої чистки щось там підозрілого осталося. Проте, незважаючи на довгі старання, *Межкнига* в Москві не включила тих видань у свій каталог і офіційно в СССР замовити їх не можна, хоч пошта доручує, а за читання переслідують рідко (трапляються поодинокі випадки). Видання йдуть в Україну, Росію та Сибір лише тим щасливцям, для яких передплату заплатять знайомі в Польщі.

Хоч українське національне життя в Польщі не б'є прискореним ритмом, алеж проявляючись у газеті в конденсованій формі, мимоволі вказує, що навіть нецілих 6 тисяч членів УСКТ можуть в Польщі боротися за збереження свого національного обличчя набагато краще, як мільйони українців в Україні. Саме тому ці видання небезпечні. Одначе й припинити їх не дуже можна, бо в Польщі піднявся б крик про національну дискримінацію.

Тому й журяться деякі ревні "землячки". Пише про це захалявний журнал з України:

"В січні 1974 р. Маланчук зустрівся з Генеральним консулом ПНР у Києві, Томашевським, і вимагав посилити цензуру над видавничою діяльністю українців у Польщі" (*Український Вісник,* вип. 7-8, 1975, стор. 122).

Українське життя в сучасній Польщі, поставлене раз на рейки в 1956 році, котиться силою інерції вперед і спинити його неможливо. Замикаються українські школи і пункти навчання рідної мови, проте на уескатівських сценах виступає щораз більше молоді, ба — дітей, які, співаючи "Як умру, то поховайте...", самі часом дивляться здивовані, чому то вусаті дядьки в цілій залі підіймаються з крісел.

"Як видно, — кажуть поляки, — то вам вистачить духу ще на двадцять років".

Безперечно.

Пригадується, що ті самі слова доводилося вже чути якраз двадцять років тому на концерті першого з'їзду УСКТ.

РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА В НАДБУЖАНЩИНІ

Іларіон Калиневич

ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ У КАМІНЦІ СТРУМИЛОВІЙ

Листопадовий Зрив у Камінці Струмиловій розпочався в австрійській старшинській школі, в касарнях, де були приміщені Українські Січові Стрільці та інші вояки-українці на вишкільних курсах. Звідтіля переворот поширився на місто й цілий Камінецький повіт. В школі на курсах, крім українців, були ще чехи, поляки, мадяри, німці і трохи жидів. Між інструкторами, яких було біля 20, тільки один був українець, а саме Михайло Саляк, колишній народній учитель. На загальний стан військовиків, що становив приблизно 600 вояків, всіх українців було біля 110.

Офіцерська школа була приміщена в колишніх артилерійських касарнях, на невеликому узгір'ї за містом, недалеко залізничного вузла Сапіжанки. В школі між старшинами (головно чотарі й хорунжі УСС) були тоді на курсах: Юліян Рабій, Володимир Назаревич, Семен Лісовець, Юрій Шепарович, Володимир Черевко, Іван Пашкевич та інші. Всі вони були свідомі українські патріоти, добрі вояки, готові стати в обороні своєї батьківщини.

В команді школи начальником канцелярії був один чех з Олумця, Квапель, який ставився вороже до австрійського уряду, був чеським патріотом, а своїм обов'язком уважав допомагати українцям. Квапель став дуже у пригоді нашим УСС-ам, коли надійшов критичний час перебрати владу від австрійців.

Вже у вересні 1918 року зі Львова наспівали до школи тривожні вісті. Українці в Галичині відчували, що наближаються важливі події і треба бути готовими до якогось великого чину. У Львові почав діяти український Центральний Військовий Комітет. Заворушились і наші "Усусуси" в старшинській школі. Вже в половині вересня 1918 р., за почином чотаря Ю. Рабія, у великій тайні створився Військовий Комітет, що його очолив ініціятор і до якого увійшли старшини УСС-ів, що були тоді на курсах у касарнях: В. Назаревич, Ю. Шепарович, В. Черевко і підхорунжий І. Пашкевич. Зв'язковим зі Львовом назначено хорунжого В. Назаревича, дуже спосібного й розсудливого старшину. Назаревич відразу зв'язався з Центральним Військовим Комітетом у Львові і був в

особистому контакті з Дмитром Палієвом і комендантом Комітету, поручником Петром Бубелою.

Військовий Комітет у Камінці Струмиловій діставав секретні вказівки і доручення, що стосувалися точного пляну захоплення всіх будинків і маґазинів на терені касарень та евентуального перебрання влади від австрійців. Доручення приходили навіть телефоном, у секретних формах, до канцелярії нашого приятеля чеха, який довірочно передавав їх через свою пасербицю нашим змовникам. Квапель був добре поінформований про те, "що діялось у світі" і віщував близький упадок Австрії.

Тим часом, вернувшися зі Львова, хор. Назаревич повідомив, що сот. Д. Вітовський перебрав команду Ц.В.К., який переіменовано на Українську Ґенеральну Команду і рішено збройно виступити в обороні нашої батьківщини та перебрати владу в свої руки. Час зриву мав бути пересланий кур'єрами або кличками по телефонах.

31-го жовтня 1918 року приятель українців Квапель передав Ю. Рабієві телефонічно записаний наказ, у німецькій мові, приблизно такого змісту: "Батальйон має бути готовий до бойових нічних вправ опівночі 1-го листопада 1918 року".

Чотар Рабій відразу зрозумів наказ. Скликано сейчас таємну нараду членів Військового Комітету, до якої запрошено з міста поручника Омеляна Косаревича та ще декількох зв'язкових, включно з чотарем Прокоповом. На нараді рішено, що вночі з 31-го жовтня на 1-го листопада українські курсанти мусять зайняти призначені їм місця і, як сурмач заграє "Алярм", тоді мають взятися до роззброювання чужих військовиків. Всіх чужих вояків слід інтернувати на їхніх квартирах і ждати на дальші накази. Справа суворо таємна!

Згідно зі заздалегідь умовленим пляном з Квапелем, на ніч із 31 жовтня на 1 листопада інспекційним офіцером у касарнях призначено Юліяна Рабія, а його заступником також українця УСС-а, так що українці в цю ніч мали контроль над вартою, телефоном і сурмачем. Усе було готове до чину, кожний знав, що йому робити, тільки сурмач мав подати поклик до виступу.

Однак несподівано заскочила наших змовників нова подія. До квартири Рабія, де зібрався штаб на наради, десь біля шостої год. вечора поспішно вбіг зв'язковий і зголосив, що капітан д-р Маркштайн, який був лікарем при військовій школі в касарнях, на чолі чоти в силі 30-ох курсантів-поляків, з крісами "нагостро", маршує просто в напрямі будинку, де зібрався штаб українців і де містилися маґазини зброї й амуніції.

Можливо, що д-р Маркштайн, жид з походження, який співпрацював з польською таємною організацією, здогадувався, що українці готу-

ються до якогось чину, тому хотів їх заскочити, випередити і віддати склади зброї в польські руки.

Командуючий штабом Ю. Рабій негайно звелів зв'язковим і вістовим не стримувати поляків, а впустити їх разом з провідником до сходової клітки будинку, опісля замкнути сходи внизу і нагорі, а їм самим з крісами бути готовими до чину. У випадку опору — стріляти вгору. Самі ж старшини, що були на нарадах, з крісами загородили дорогу капітанові, який з револьвером в одній руці і з шаблею в другій ішов на чолі чоти.

"Руки вгору! Віддати зброю!" — залунав наказ. Заскочений, здивований і лютий д-р Маркштайн хотів ще щось сказати, але внизу залунали постріли наших курсантів і він зрозумів, що попав у засідку. Без дальшого опору віддав свій револьвер і шаблю, а тоді жовніри пішли за його прикладом. Роззброєних відведено до одної з кімнат касарні, а сам Маркштайн, користаючи із замішання, з кількома своїми змовниками непомітно зник. Подія з д-ром Маркштайном прискорила сам "алярм". Зараз після зліквідування інциденту Ю. Рабій видав наказ сурмачеві сурмити "Алярм"!

Згідно з пляном, українські вояки, почувши сурму, зайняли вартівню і роззброїли там усіх чужинців, які в той час відбували службу. Відтак приступлено до роззброювання всіх чужинців-вояків, що були на терені касарень. До офіцерського павільйону зайшла українська стежа, складена зі старшин: Ю. Рабій, О. Косаревич, Ю. Шепарович, І. Пашкевич та ще інші. Вони зажадали признання української влади і складення зброї.

Заскочені фактом офіцери-чужинці без спротиву виконали наказ і склали зброю. В такий спосіб 31 жовтня 1918 року біля 8-ої год. вечора наші війська в касарнях Камінки Струмилової перебрали владу від австрійців.

Звільняючи всіх чужинців від обов'язків, український штаб зайняв для себе касарняну канцелярію. Підхорунжого Ґулу призначено до помочі чехові Квапелеві і вони обидва майже цілу ніч видавали перепустки австрійцям, мадярам, чехам та іншим воякам, які хотіли вертатися додому. Всіх їх поручник О. Косаревич приміщував у вагонах і, спрямовуючи на Раву Руську і Любачів, відсилав на їхню батьківщину. За кілька днів і сам Квапель виїхав до Чехії і в касарнях не залишилося вже ні одного чужинця.

В той час і в самій Камінці Струмиловій цивільні українські громадяни також не дармували. В Народньому Домі від ранку велися гарячі наради. Створено тимчасовий Український Громадянський Комітет, до якого увійшли: о. шамбелян Михайло Цегельський — парох міста, як голова, о. Петро Казанівський — сотрудник о. Цегельського, як заступник голови. Членами Комітету стали: суддя Роман Петрушевич, рідний брат пізнішого диктатора ЗУНР, правник д-р Роман Савойка,

управитель народньої школи у Сільці Беньковім Іван Вертипорох, гімназійний учитель Євген Бачинський, народні учителі Денис Снилик та Осип Мулькевич, місцевий лікар д-р Теодор Яців та ще кількох інших. Вони знали, що переворот має відбутися вночі з 31 жовтня на 1 листопада, тому, коли з касарень прибув вістун із новиною, що в касарнях вже перебрано владу 31 жовтня, всі були заскочені, здивовані, але й вдоволені цим успіхом.

Після перевороту в Камінці Струмиловій Український Громадянський Комітет прийняв нову назву: Повітова Українська Національна Рада, яка виділила з себе Український Повітовий Комісаріят. Він перебрав у місті всі колишні австрійські управління і став адмініструвати містом і повітом. Головою Повітової Української Національної Ради обрано о. М. Цегельського, повітовим комісаром суддю Р. Петрушевича, а його заступником о. П. Казанівського. Повітовим шкільним інспектором став директор І. Вертипорох, а повітовим лікарем д-р Т. Яців, заслужений громадський діяч і патріот. У військових колах також зайшли зміни. Комендантом Коша Камінки Струмилової назначено чотаря Михайла Саляка, інструктора зі старшинської школи, а його адьютантом — чотаря Юліяна Рабія. Комендантом міста і залізничної станції став поручник Осип Ґлодзінський з Руди Сілецької і підхорунжий Ґула. Комендантом жандармерії став Семен Лісовець, підхорунжий УСС.

Для вишколу добровільців назначено УСС-ів: В. Назаревича, І. Пашкевича, Ю. Шепаровича, хорунжого Моду та інших. Маґазини зброї були у віданні Івана Гащини, досвідченого знавця справи, а провіянтовим старшиною став Володимир Черевко. Чотаря Савчука назначено рахунковим старшиною.

Ось так "безкровно" перебрали владу від австрійців українці міста Камінки Струмилової 1-го листопада 1918 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцуляк, Михайло. *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях* України. Нью-Йорк: Накл. Комітету Виконавців Листопадового Чину, 1973. Стаття: "Першолистопадовий спогад д-ра Юліяна Євгена Рабія з Камінки Струмилової".

2. Дольницький, Мирон. "Військова підготовка Листопадового Зриву та її здійснення". *УГА*, т. І. Вінніпеґ, 1958.

3. *Історія українського війська.* Вид. Івана Тиктора. Вінніпеґ, 1953.

4. Ріпецький, Степан. *Листопад 1918 року.* Нью-Йорк: В-во УСС, 1961.

Володимир Макар

НА ШЛЯХУ ДО ДЕРЖАВИ

Вибух німецько-совєтської війни 22 червня 1941 року застав мене в Сокалі над Бугом, на самому кордоні загарбаних теренів двох конкуруючих із собою народожерних імперіялістів. Я був тоді наочним свідком панічної втечі більшовицько-енкаведівських вельмож та бундючного в'їзду самовпевнених у своїй перемозі на сході Европи німецьких "юберменшів". Була гарна соняшна неділя. Того дня пополудні ми, гурток вчорашніх "совєтських граждан", зійшлись в пошкодженому гарматнім обстрілом будинку Союзу Кооператив на нараду для обміркування становища та винесення рішень, що нам треба робити. Рішено насамперед зорганізувати народню міліцію для охорони маґазинів і об'єктів загального громадського значення від грабунків жадібних наживи елементів. Не менш важливою була справа організованого виступу українських господарів перед німецькою владою. До офіційної зустрічі з німецьким Ортскомендантом та його адьютантом прийшло в понеділок 23 червня в будинку міської ради. Ортскомендант висловив своє задоволення і подяку українцям за спонтанне зорганізування міліції і перешкодження грабункам та погодився на запропонований нами склад Тимчасової Міської Управи.

Перші дні нової влади були повні напруження і неспокою. Совєтські армії поспішно відступали на схід. За ними просувалися нестримною лявіною німецькі війська. За Львів ішли ще бої. З довколишніх підлісних сіл алярмували раз-у-раз про появу більшовицьких недобитків із залог прикордонних бункрів, які не встигли вчас відступити на схід. В с. Лучицях більшовицькі мародери вбили українського священика о. Мартина Миколайчука. В Тартакові наступаючі п'яні німецькі солдати розстріляли всіх мешканців кільканадцяти будинків, під закидом, що до них хтось стріляв. Над Сокалем майже кожного дня появлявся совєтський літак та обкидав бомбами скупчення німецьких автомашин на вулицях, вбиваючи знову ж цивільне населення. На кілька днів затримався в місті відділ ґештапівських "фазанів", що дав усім поглядову лекцію методів діяння гітлерівського Райху. Ґештапівці забрали з державного банку кілька мільйонів карбованців і всі дорогоцінності,

негайно розстріляли 300 вибраних найздоровіших молодих жидів та від'їхали на схід, заповідаючи свій поворот за місяць-два. Вони були певні, що до того часу зовсім розгромлять СССР.

По їхнім від'їзді ми почали щораз більше брати під свої впливи літнього і досить добродушного Ортскоменданта. Ми страшили його більшовицькими партизанами по лісах та діставали від нього все більше карабінів і амуніції для озброєння наших міліціонерів не тільки в Сокалі, але й по селах.

Вже на другий день після вибуху війни почали через Буг перекрадатися поодинокі люди і групи з т. зв. "похідних груп", зорганізованих віддавна по німецькому боці демаркаційної лінії Організацією Українських Націоналістів під проводом С. Бандери та висиланих тепер з визначеними завданнями на схід. Вони мусіли критися перед все більш пильним оком німецьких стійок на Бузі та німецької польової жандармерії, яким дуже не по-нутру була ця мандрівка українського самостійницького активу на схід. Зорганізована нами повітова Команда української народньої міліції в Сокалі видавала їм посвідки в українській і німецькій мовах, що — мовляв — такий то чоловік, приналежний до громади "ікс" (в одному зі східніх повітів Галичини), вертається до своїх рідних. Ці посвідки не одному допомогли вирватися з німецьких лабет під час мандрівки на схід. В числі багатьох соток людей, які в останніх днях червня перейшли через Сокаль і одержали від нас супровідну посвідку, була теж дружина Романа Шухевича з дітьми. Ми знали, що Роман Шухевич очолював у той час український курінь в складі німецької армії, яка мала здобути Львів.

У вівторок 1 липня в Сокалі вже кружляли неясні чутки про здобуття Львова, про гори змасакрованих більшовиками трупів українських політв'язнів у Бриґідках і т. п. Про щось докладніше годі було в той час довідатися, бо майже всі радіоапарати німецька Ортскомендантура сконфіскувала вже в перших днях по вибуху війни. Але в середу перед полуднем до бюра Тимчасової Міської Управи і Команди української народньої міліції зайшли нові гості, що саме приїхали з-за Бугу. Це були: Микола Климишин, М. М-ч і М. Кравс (розстріляний німцями в Житомирі в лютому 1942 р.) Вони сповістили нас, що вчора зловили апаратом радіопередачу зі Львова з повідомленням про проголошення Народніми Зборами у Львові Акту відновлення Української Держави та створення Українського Державного Правління з Ярославом Стецьком як прем'єром. Ми прийняли цю вістку з бурхливою радістю. Але деякі речі були для мене неясні. Тому я взяв "на допити" Миколу Климишина, що був моїм шкільним другом з гімназійних часів та з часів польських криміналів. Микола не скривав передо мною правди, а сказав довірочно таке: Гітлер і його кліка ставляться скрито вороже до ідеї української самостійної держави. Вони трактують Україну і весь "схід Европи" як

свій "лебенсравм". В кругах Вермахту маємо симпатиків ідеї незалежної України, Білорусії та ін., але вони не мають ніякого впливу на політику Третього Райху. Тактика ОУН під проводом С. Бандери йде тепер по лінії заскакування німців та творення доконаних фактів. Актом проголошення відновлення української держави будуть в Берліні напевно дуже заскочені і розлючені, так що незабаром треба буде сподіватися протидій з боку Ґештапо. Але на це нема ради. Нашим завданням є якнайбільше розголосити Акт відновлення Української Держави та творити на всіх ділянках самостійне українське життя, не оглядаючись на німців. Якщо німці мають (а вони напевно мають) якісь укриті наміри у відношенні до України й українців, то Актом 30 червня ми їх примусимо скинути маску і розкрити карти, що вийде тільки на користь українській справі. М. Климишин радив нам не відкладати справи, тільки кувати залізо, поки гаряче.

Вістки про події у Львові блискавкою облітали всі села, міста і містечка. Вони скрізь викликали величезний ентузіязм і радість, притьмарену тільки вістками про мученичу смерть у Бриґідках багатьох рідних і знайомих. Між іншими, в числі закатованих був теж загально відомий і люблений в Сокалі д-р Богдан Чайковський. Загал населення зразу не дуже застановлявся над тим, чи Акт проголошення був доконаний за згодою німців чи проти їх волі. Народ прийняв цей акт як зовсім природну і самозрозумілу подію. Ми, попереджені М. Климишином, відповідно інструктували провідний актив по селах, де до голосу прийшли численні підпільники-революціонери з часів совєтської окупації.

На довірочній нараді повітового Проводу рішено проголосити Акт відновлення Української Держави в найближчу неділю, 6 липня 1941 р. До Львова поїхав по довірочні інструкції та по всі потрібні матеріяли спеціяльний кур'єр. Очікуючи нетерпеливо його повороту (а їзда до Львова була в той час ще сильно утруднена та навіть рисковна), ми вели інтенсивну підготову не так до маніфестації, як радше до того, що могло після неї наступити, чи то з боку німців, чи з боку доволі сильного і численного в Сокальському повіті польського елементу. Ряди міліції по селах і в самому Сокалі сильно скріплено, очевидно, не питаючи згоди Ортскоменданта. Всі сільські управи були в руках випробуваних і готових на все українських громадян. В самому Сокалі українські "батьки міста" з певним занепокоєнням і резервою слідкували за нашими приготуваннями, бо не знали, як до маніфестації поставляться німці. Ортскоменданта повідомлено тільки, що в неділю відбудеться богослуження подяки за визволення. Наші хлопці, міліціонери, приводили до ладу сильно знищену німецькими гарматніми стрільнами церкву св. Петра і Павла. На площі біля церкви поставлено трибуну. Тут мало відбутися масове віче і властива маніфестація.

На жаль, не все відбулось так, як нам бажалось. Передовсім не повернувся зі Львова наш посланець, так що ми не дістали на час ніяких потрібних матеріялів, зокрема тексту Акту проголошення та Пастирського листа Митрополита Андрея Шептицького. До того, наші старші "батьки міста", зміркувавши, що справа не зовсім льояльна у відношенні до німців, вмили від усього руки і зайняли невтральну позицію. Та ми вирішили все одно не відкладати проголошення, хоч прийшлося зрезиґнувати з "паради", походу і ширшої програми.

Прийшла неділя 6 липня. Надворі була чудова погода. Церква св. Петра і Павла наповнилася вщерть людьми. Отець декан Степан Ничай виголосив патріотичну проповідь, закликаючи народ до вірности Богові й Україні в цей переломовий час. По богослуженні площу довкола церкви залили тисячні маси народу. Довкола трибуни, на якій маяв великий синьо-жовтий прапор, уставились потрійною лавою міліціонери під проводом Петра Щудла. За ними — розколихана маса народу.

У схвильовану товпу я кинув з трибуни грімкий заклик-привіт:

— "Слава Україні!"

— "Героям слава!" — відгукнула маса і з тисячів грудей зовсім спонтанно залунав спів-гимн "Ще не вмерла Україна".

Схвильований рівно ж незвичайністю моменту, я розпочав з трибуни промову:

"Українці, громадяни Сокальської землі! Мені припала велика честь сповістити вас про Акт відновлення Української Державности на звільненій від московсько-більшовицького ворога українській Землі..."

— Слава! Слава! Слава! — понеслось грімким гомоном по площі і всьому місті.

Я продовжував:

"Цей радісний факт стався 30 червня цього року в княжому городі Льва, рясно зрошеному кров'ю українських борців і мучеників. На чолі Українського Державного Правління став член Проводу Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери, довголітній в'язень польських тюрем, Ярослав Стецько..."

— Слава! Слава! Слава! — знову перебили оклики промову.

"З підпілля, з тюрем, із заслання вертаються добре вам відомі бойовики-революціонери, яких першою ціллю життя є самовіддана служба українському народові... В імені ОУН під проводом Степана Бандери я закликаю Вас бути вірними і жертвенними оборонцями ідеї Незалежної Української Держави, без огляду на все, що може нам ще принести ця війна...

— Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

— Хай живе непереможна Українська Нація!

— Хай живе Тимчасове Державне Правління України та його перший Голова Ярослав Стецько!

— Хай живе Організація Українських Націоналістів та її Провідник Степан Бандера!

— Слава Україні!

Кожний оклик підхоплював народ, повторяючи грімко "Хай живе!" і на закінчення "Героям слава!"

Голосні оклики і спів притягнули увагу нечисленних німців із Ортскомендантури. Вони стояли збоку і з цікавістю все обсервували.

— "Це було гарно зроблено!" — ствердив пізніше Ортскомендант.

— "Маєте здисциплінований народ!"

На трибуну виступив голова Тимчасової Міської Управи д-р Степан Ріпецький, заохочений великим числом та ентузіязмом маніфестантів. Його промова була обережна, в ній він віддав належне і справі української державности, і справі німецьких "визволителів". Що ж, треба було...

Маніфестацію закінчено відспіванням "Не пора".

Народ розсівався по вулицях міста в радісному піднесеному настрою. Хотілося вірити, що справді настала нова, щаслива доба історії України. Але душу мимоволі огортали недобрі передчуття, та одночасно росло завзяття й детермінація: наперекір усім ворожим силам втримати, розбудувати й боронити незалежне українське життя на своїй землі.

Кілька днів пізніше всім було вже відомо про арештування німцями Провідника Степана Бандери та Голови Українського Державного Правління Ярослава Стецька і їхніх найближчих співробітників. У пресі появилося німецьке "спростування", що — мовляв — про ніяке відновлення української держави не може бути мови, бож про це буде рішати пізніше... Берлін. (Як відомо, той "Берлін" незабаром вирішив прилучити т. зв. "Трансністрію" до Румунії, а Галичину до Генеральної Губернії).

Але розбурхана народня стихія не прийняла до відома цих німецьких "спростувань". В душах мас наростала все більше нехіть, а далі глуха злість і ненависть до туполобих німців за їхню непоправну зарозумілість та політичну короткозорість. Українське життя ішло своїм порядком. Згідно з виданими Проводом українського націоналістичного революційного руху інструкціями, скрізь по всіх містах, містечках і селах відбувались масові маніфестації в честь Акту 30 червня, получені з всенародньою присягою на вірність Українській Державі та її незалежному Правлінню. Це був справжній всенародній плебісцит, який мав особливо велике пропаґандивне і мобілізуюче значення на Осередніх і Східніх Українських Землях.

Розбудова незалежного українського державного життя проводилась інтенсивно впродовж двох з половиною місяців без ніякої уваги на те, чи це подобалось німцям чи ні. Вже в половині липня ми мали в самому Сокалі озброєну крісами сотню української народньої міліції в

силі понад 300 людей. Українські інструктори вели з ними щоденний інтенсивний вишкіл. Раділо кожне українське серце на вид цього відділу 300 озброєних і умундированих (не в німецькі, а в свої українські уніформи) юнаків, які маршували вулицями міста. По всіх селах повіту була рівно ж українська міліція, так що повіт нараховував тоді понад 700 озброєних українських міліціонерів. Ні один ворожий диверсант (а шлялося їх тоді чимало) не міг просмикнутись крізь повіт непомітно для пильного ока української міліції! До військового вишколу приймали всю українську молодь і юнацтво. В сусідньому повіті, в Мостах Великих, відкрито підстаршинську школу.

Все господарське життя повіту було кріпко взято в руки українських фахівців. Українське шкільництво інтенсивно переорганізовувалось під керівництвом досвідчених педагогів. Опікою і допомогою повертаючим з німецького полону українцям — кол. червоноармійцям — займався Український Червоний Хрест.

Щоправда, в містах ЗУЗ почали вже в серпні появлятися представники німецької цивільної влади, зокрема ляндскомісари й ляндвірти, але вони з респектом оглядались на те, що роблять і плянують українці.

Щойно в половині вересня 1941 р. Ґештапо рішилось на рішучий удар. У Львові і по всіх містах виарештовано сотки українських націоналістів. Почалася ліквідація української державности німцями. Але одночасно з тим почало зростати українське підпілля ОУН, яке виповіло боротьбу на життя і смерть як московсько-більшовицьким, так і німецько-гітлерівським окупантам. В ході цієї боротьби прийшло до створення славної Української Повстанської Армії на Волині-Поліссі в жовтні 1942 року, Української Народньої Самооборони (пізніше: "УПА-Захід") в Галичині в липні 1943 р. та врешті Української Головної Визвольної Ради, найвищого революційного керівництва українського народу на час його збройної боротьби за Українську Державу, — в липні 1944 р.

В половині 1944 року не стало на українських землях німецьких окупантів. На їх місце прийшли знову московсько-більшовицькі загарбники-людожери. Та вони застали весь народ кріпко згуртований довкола ідеї незалежної Української Держави, під проводом УГВР, під збройною охороною УПА і під ідейним керівництвом ОУН. Боротьба за повне визволення України ведеться з очайдушним завзяттям безупину далі, і вона буде продовжуватись до остаточної перемоги українського народу, єдиного господаря української землі.

Згадуючи сьогодні на чужині ці бурхливі події з-перед багатьох років, я згадую з болем в душі всіх тих безчисленних моїх друзів, між ними й мого незабутнього брата, які все своє життя посвятили справі визволення України і чесно полягли в бою. При тому мені на гадку приходять глибокі хвилюючі слова сл. п. гол. Отамана Симона Петлюри:

"Шлях звільнення кожної нації густо скроплюється кров'ю. Нашою

так само..." І та свята кров — "все відіграватиме ролю непокоючого тривожного ферменту, що пригадує про нескінчене і кличе продовжувати розпочате..."

Допоможи ж нам, Боже, гідно докінчити розпочате велике діло визволення!

Зі збірника: Ярослав Стецько, *30 червня 1941,* Торонто, 1967 р.

Церква в Поториці, родинному селі В. Макара.

Семен Романів

РЕВОЛЮЦІЙНА СОКАЛЬЩИНА В МОЇХ СПОГАДАХ

Після падіння Української Народньої Республіки на переломі 1920-21 рр. патріотично-революційний дух не погас у нашому народі. Зникли лінії військових фронтів, але зараз почали творитися революційно-підпільні фронти. На західньоукраїнських землях під польською окупацією постала Українська Військова Організація (УВО) під проводом полк. Є. Коновальця. Велику ролю в оформленні УВО відіграв Ярослав Селезінка, військовий референт, що був у постійному зв'язку з екзильним урядом д-ра Є. Петрушевича.

Цей уряд Західньої Области УНР не визнавав польської окупації та надіявся дипломатичними заходами, при моральній підтримці українського населення, вплинути на рішення керівників західніх великодержав щодо державної майбутности своєї території. З тією метою українці в Галичині бойкотували польську державну адміністрацію, студенти не вписувалися на навчання в польських університетах, а коли проголошено перші вибори до польського сейму й сенату, українські виборці відмовилися від голосування. Ця політика уряду Є. Петрушевича явно суперечила політиці уряду Головного Отамана С. Петлюри, що через свого представника А. Лівицького 1920 р. підписав "Варшавський договір" між УНР і Польською Річпосполитою. Нічого дивного, що особа Гол. Отамана С. Петлюри тривалий час не була популярна серед патріотів Галичини, а в тому числі й серед членів УВО, які підтримували позиції уряду Є. Петрушевича щодо Польщі. Але українські націоналісти перші почали влаштовувати жалобні академії на честь С. Петлюри, як жертви московського терору.

Зате навіть після того, як Рада Амбасадорів Мирової Конференції визнала тимчасову окупацію Галичини поляками, УВО далі вела свої підпільно-революційні акції. Сокальщина мала давню традицію національного бастіону, об який розбивалися ворожі сили Заходу і Сходу. І тепер, після закінчення української визвольної війни, Сокальщина стала придатним тереном дій УВО. Мабуть першим ініціятором та організатором УВО в Сокальщині був кол. старшина УГА М. Мельничук — кооперативний ревізор чи інспектор із с. Винники біля Белза. Він працював у системі Ревізійного Союзу Українських Кооператив. Варто

додати, що він був учасником Другого Конґресу СКВУ в Торонті 1973 року.

А тоді, на початку 1920-их років, Мельничук оформив таємне ядро УВО на Сокальщину, до якого належали: 1. Володимир Кохан — кооператор із с. Тудорковичі; 2. Володимир Матвіяс — син пароха з с. Яструбичі; 3. Кость Мигаль — громадський діяч із с. Себечів. Це були ветерани УГА та активні діячі в усіх ділянках суспільного життя — в політичній, господарській та культурно-освітній.

Коли ситуація змінилася й українські політичні діячі вирішили використати польську парляментську систему для своїх національних цілей, тоді — перед виборами 1928 р. — керівники партії УНДО у Львові переговорювали з провідним членом УВО Дмитром Палієвим про можливість спільної, одностайної акції. Ішлося про те, щоб провести серед українських виборців кампанію *за* участь у цих виборах і ввести до варшавського сейму своїх діячів, як послів. Дмитро Паліїв запевнив діячів УНДО, що УВО таємно підтримає цей плян, але з умовою, що у певних виборчих округах УНДО поставить на свій виборчий список тих кандидатів, яких запропонує він, Паліїв. У Сокальщині на виборчий список Д. Паліїв подав керівникам УНДО саме прізвища В. Кохана, В. Матвіяса і К. Мигаля. Так і сталося. Щоправда в той час у Сокалі головою повітового Комітету УНДО був відомий політично-громадський діяч д-р Олександер Ріпецький і, по-справедливості, його прізвище повинно було бути на списку кандидатів УНДО. Тим часом Централя УНДО у Львові мусіла укласти такий список кандидатів, який — згідно із домовленням — подав від УВО Д. Паліїв.

В. Кохан не міг рівнятися популярністю в народі з д-ром Ріпецьким та й під час виборчої кампанії не мав часу спопуляризувати себе у цій виборчій окрузі, бо працював справником у споживчо-збутовій кооперативі, а тим часом його виборча округа охоплювала не тільки Сокальський повіт, але й також прилеглі повіти. Все ж таки, оскільки його прізвище було перше на виборчому списку, В. Кохан переміг на виборах.

Після тієї перемоги Кость Мигаль зорганізував політичне зібрання на подвір'ї себечівського приходства влітку 1928 р. До численної громади людей з довколишніх сіл промовляв В. Кохан, вже як посол, і говорив досить бойовим тоном. Він закликав усіх обороняти свої національні політичні права. Пригадую собі його слова: "А тюрми не біймося! Якщо будемо всі одностайно боротися за свої права, то всіх нас не поарештують, бо й тюрем не вистачить для всіх!..."

Після віча К. Мигаль запросив нас — трьох середньошкільників до себе в хату; я тоді закінчив шосту клясу гімназії та був сьомикляс-ником. Коли ми привіталися з послом Коханом, що був гостем Мигаля, він — під час розмови з нами — відкрив свою посольську "недотор-

канну" течку, витягнув з неї жмуток підпільної літератури — т. зв. бібули і кожному з нас дав по одному примірникові видання УВО *Сурма.* Я вже був ознайомлений з тією літературою через Петра Саноцького, мого кол. "полковника" в організації Пласт. Однак цей жест В. Кохана переконав тоді мене, що такі посли, як він, таки справді жили ідеями УВО.

Це тим важливе, що в той час багато українців у Галичині й на Волині були дезорієнтовані, як їм ставитися до становища у підсовєтській Україні, не знали тамтешньої дійсности і легко піддавалися пропаґанді про т. зв. Нову економічну політику (НЕП) в СССР та про "українізацію" в Українській ССР. Ось чому тоді навіть деякі ідейні українські патріоти втікали на той бік, у совєтську Україну. Із Сокаля, м. ін., втік туди Богдан Блащук — талановитий студент права в Таємному Українському Університеті, голова Т-ва "Січ" у Сокалі. З ним подався туди студент медицини в цьому самому університеті, передовий член Пласту Сокальської гімназії, Дмитро Зінько. Разом з ними збирався втікати на той бік Петро Саноцький, але якось передумав свій намір: з ним у Тартакові жила його самітня матір, залишити її без опіки він не хотів, тому на її гарячі мольби він вирішив зістатися вдома.

Коли постала Організація Українських Націоналістів (1929 р.), тоді її членство негайно повело гостру кампанію проти совєтофільської аґітації та взагалі більшовицької окупації України. Голод 1933 р. в Україні був чи не найсильнішим антидотом на недугу совєтофільства серед західньоукраїнської молоді. ОУН своєю інформацією та спеціяльними акціями протестувала проти московської політики в Україні, де арештами, засланнями, розстрілами і масовим голодом знищувано біологічну субстанцію українського народу. Член ОУН Микола Лемик убив у Львові секретаря совєтського консульства Майлова саме на знак цього протесту. Велику протестну акцію по всій Галичині повела ОУН 1 листопада 1933 р. Тоді було дивно спостерігати і сьогодні я дивуюся, як це так польська влада переслідувала членів ОУН саме за їхні протимосковські виступи. В переддень 1 листопада ув'язнено всіх відомих поліції націоналістичних активістів і перетримано їх два-три дні в переповнених поліційних тюрмах.

В Сокалі поліційний комісаріят влаштувався так, що — згідно з законом — нас усіх звільнено після 24-ох годин ув'язнення, але тільки ми вийшли за браму тюрми, як вільні громадяни, там зараз нас обступили поліціянти і повели до іншої в'язниці ще на чергових 24 години. Польський уряд робив це для того, щоб послабити чи зірвати нашу протисовєтську акцію. Польща солідаризувалася з Москвою і сприяла їй у її диявольському пляні нищення українського народу. Сьогодні українці, наприклад, у Вінніпеґу полякам віддячуються таки добром, бо коли канадські поляки проводять акції протесту проти Москви у

зв'язку з придушуванням профспілки "Солідарність" у Польщі, тоді на таких вічах виступають наші чільні провідники і промовляють (навіть польською мовою) в обороні прав польського народу. Це дуже благородний жест українців, але чи поляки розуміють це?...

Перед постанням ОУН, УВО мала великий вплив на сільську молодь всього Сокальського повіту саме своїми терористичними акціями, а зокрема саботажними підпалами скирт збіжжя у "панських" маєтках. Таємні революційно-націоналістичні гуртки творилися спершу серед студіюючої молоді і той дух опору поступово охоплював селянську молодь. В Сокальській гімназії та Учительській семінарії були такі гуртки ще перед створенням ОУН. Члени таких гуртків виховувалися на підпільній літературі, зокрема на журналі *Сурма,* друкованому на тоненькому бібулковому папері: *Сурму* передавали одні одним з рук до рук. Організаторами гімназійної молоді буди університетські студенти. Видатнішим серед них був саме Петро Саноцький.

Це була людина справді хрустального характеру. Походив він із Тартакова, матуру склав у Сокальській гімназії 1924 р., де він був керівником пластової молоді — "полковником" (курінним) Сокальського Пласту. Після матури вписався на теологію в Перемишлі, але по перших двох роках навчання покинув цю науку і, замість того, вписався на правничий факультет державного Львівського університету (в той час уже не було Таємного Українського Університету).

Вже як студент права, Саноцький був пов'язаний з однією організацією української молоді; а було їх дві — незалежні одна від одної, які відтак разом з УВО приєдналися до ОУН. Згідно з практикою всіх студентів права, Саноцький вивчав юридичні науки вдома і тільки час-від часу їздив до Львова, щоб в університеті скласти кольоквіюм з даного предмету. На початку 1928 р. він зорганізував у Сокальській гімназії таємну ланку (тоді ми казали: звено) націоналістичної молоді. Провідником ланки був Осип Яхимович, учень сьомої кляси, також із Тартакова. Членами ланки чи гуртка були: Іван Климів (всі звали його "Івась") із Сільця Белзького; Євген Віюра з Хороброва; Іван Самотюк з Поториці; Семен Романів із Себечева. Свої таємні сходини ми відбували за містом, мандруючи до лісу "Валявки", а деколи також у Поторицький ліс. Взимку такі сходини ми влаштовували у гімназійній бібліотеці, до якої С. Романів мав ключ, бо проф. С. Шах доручив йому вести українську бібліотеку. В тій самій залі була також польська бібліотека, якою завідував проф. Шуфа. Сходини в бібліотеці були тим вигідні, що учасникам давали задовільне "алібі", мовляв, "учні прийшли позичати книжки..."

З-поміж нас усіх Іван Климів перевищував нас на цілу голову своєю революційністю. На одних сходинах він домагався встановити бойкот супроти Дмитра Штикала за те, що той — разом з іншими українськими

учнями та під проводом українських учителів нашої гімназії — пішов був до церкви на богослуження з приводу якогось польського державного свята. Такі революціонери, як ми — члени таємного гуртка — не були тоді в церкві тільки тому, що ми якось викрутилися від того обов'язку. Дмитро Штикало тоді ще не належав до підпільної організації.

Рішучу вимогу І. Климова бойкотувати Д. Штикала Петро Саноцький заперечив так само рішуче і при тому, знаючи Климова з його хлоп'ячих літ у Пласті, зробив йому таке завваження: "Івасю! Як уже буде українська держава, тоді тебе треба буде ціле життя держати в криміналі, бо ти будеш робити революцію навіть проти свого уряду..." Незважаючи на нашу спільну відмову, І. Климів особисто таки бойкотував Д. Штикала, а більш ніхто з нас. Климів і Штикало вчилися в тій самій клясі та були відмінниками. Климів відзначався великою пильністю, багато працював, а Штикало мав хист і дуже добру пам'ять. Ще як учень шостої кляси Штикало переклав з польської на українську мову частину поеми Міцкєвіча "Конрад Валєнрод". Наш професор польської мови й літератури, доктор славістики Єжи Поґоновський прочитав цей переклад і при всіх учнях у клясі з радости поцілував Д. Штикала та, ґратулюючи йому за успіх, сказав: "Ти єстесь ґеніяльни!" (Ти — геніяльний!...). Звичайно, І. Климову ніяк не подобався такий успіх його колеґи.

По матурі Климів і Штикало восени 1929 р. вписалися на правничий факультет Львівського університету. Згодом Штикало став членом ОУН і відіграв важливу ролю в націоналістичному русі, головно в ідеологічній ділянці. Помер після другої світової війни в Західній Німеччині, як голова Товариського суду ОУН.

Іван Климів, як революціонер по своїй вдачі, негайно реаґував на всякі прояви в українському суспільному й політичному житті, якщо вони не йшли по його лінії революції. Коли наша кооперація взяла участь у польській державній виставці у Львові п. н. "Східні торги", тоді Климів зорганізував групу хлопців, що під час великого ярмарку в Сокалі літом 1932 р. (коли було багато людей з усього повіту) — за його ініціятивою і під його проводом — побили вікна в будинку Окружного Союзу Українських Кооператив. Це був його протест проти української кооперації за те, що її вироби включено у програму польської виставки. Подібно було у випадку відкриття пам'ятника І. Франкові у Львові 1933 р. В церемонії посвячення і відкриття пам'ятника участь брали члени Української Соціялістично-радикальної Партії та її прибудівки і Т-во "Луг". Климів тоді також зорганізував бойовиків, що камінням обкидали маршуючих соціялістів-радикалів, незважаючи на те, що І. Франко був співзасновником Радикальної Партії. На думку І. Климова, соціялісти не повинні були мати місця в організованій українській

спільноті.

Климів мав великий вплив на революційну молодь Сокаля й околиці; та молодь готова була йти за ним "у вогонь і в воду". Ось ще одна ілюстрація підходу Климова до практичних справ. Він жив у приязних стосунках зі своїм парохом, о. Степаном Ничаєм — згодом і парохом Сокаля, і деканом сокальським. Ще як парох Сільця Белзького, о. Ничай був членом Повітової Ради, яку в різних господарських справах скликував сокальський староста, повідомляючи при тому про порядок наради. Одного разу в такій програмі була тема: "Заведення расової худоби в повіті..." Іван Климів, обговорюючи з о. Ничаєм всі пункти тієї чергової наради членів Повітової Ради, стосовно проєкту розведення расової худоби сказав: "Якщо староста запропонує розводити худобу червоного кольору, то ви, отче, скажіть, що ви пропонуєте зелений колір... бо треба мати на увазі, що все те, що говорить ворог, є зле для нас і ми мусимо мати свою власну думку..." Про цю розмову оповідав мені сам Климів. Очевидно, він не вірив в існування худоби зеленої масти, але для підкреслення свого неґативного ставлення до польської влади, він давав такі яскраві вислови свого мислення.

Коли ж о. С. Ничай став жити і працювати в Сокалі, І. Климів часто відвідував його і там навіть мав свої зустрічі зі мною. Під час німецько-польської війни Климів сидів у тюрмі, звідкіля вийшов після розпаду польської адміністраційної влади і додому вертався з Богданом Казанівським. Про це широко пише Казанівський у своїх спогадах *Шляхом Леґенди.* Автор характеризує Климова-Леґенду, як реального політика, що в поворотній дорозі вже обмірковує, як би то не втратити своїх людей у боротьбі з ворогом, коли на перемогу немає ніяких надій. Це видно з розповіді про те, як вони мандрували попри м. Ковель і дізналися, що совєторосійські війська перейшли р. Збруч та окупують Галичину і Волинь. Казанівський пише: "Ми запиталися Івана Климова, чи ОУН може підняти повстання проти москалів, щоб створити уряд на З.У. Землях? — ОУН ще до такої революції не підготована", — відповів Климів.

Можливо, що Климів був фізично надто вичерпаний у той час і тому не вірив у готовість до революції. Одначе, коли він повернувся у своє село, добре виспався і відпочив, тоді він, неначе той Антей, доторкнувшися рідної землі, відчув у собі свою силу. А його сила була сила революції, тому навіть після короткого відпочинку він уже через день був у Сокалі. Того дня я ровером приїхав із Себечева до Сокаля і на вулиці коло церкви св. Петра і Павла зустрівся з о. деканом Ничаєм. Він мені сказав: "Пане Романів, Івась Климів вернувся з в'язниці і готує тут фронт проти більшовицької армії. Він хоче воювати проти них. Розшукайте його та відмовте від того наміру, бо він нічого не вдіє, а народ потерпить..."

Я знав, що ніхто не міг Климова відмовити від такого наміру, а водночас, знаючи його вдачу, я вірив о. парохові, що Івась справді має такий плян. Я розпитував стрічних знайомих мені людей і врешті побачив Гриця Дубського, власника харчової крамниці в с. Завишня, яких 3 км від Сокаля. На моє запитання, чи він бачив І. Климова, Дубський відповів, що так; Климів є в його хаті та якщо я хочу стрінутися з ним, то хай їду з ним до Завишні. Ми зараз таки роверами поїхали туди і саме в хаті Дубського я зустрів Івася після яких трьох років уперше. Ми тільки що привіталися, як він каже мені: "Ти знаєш, приходять більшовики і ми мусимо їх скорострілами привітати. У Володимирі Волинському вже йде бій. Я там зорганізував фронт і це треба зробити тут".

Климів виклав мені весь свій плян такого фронту і якими селами проходитиме бойова лінія. Свій виклад він закінчив словами: "Цілим фронтом я буду командувати". Все це я спокійно вислухав, бо, знаючи його характер, я був певний, що не переконаю його в недоцільності його пляну і при тому він може потрактувати мене, як "опортуніста"; а в ті часи слово "опортуніст" для нас означало щось немов зрадник народу. На думку Климова, "ворога треба бити в кожний час і на кожному кроці, незважаючи на те, догідний це чи недогідний час!" Зате, коли він скінчив виклад своїх планів, я запитався його: "Івасю, чи про цей плян знає Провід ОУН?... Можливо, що Провід має інший плян, а ти можеш знівечити його своїм виступом..." На це Климів запитав мене, чи в мене є зв'язок до Проводу і я йому відповів, що так — маю у Львові. Тоді він доручив мені негайно їхати до Львова, з'ясувати Проводові його плян і переказати, "що той плян конче треба реалізувати".

Тоді я не мав контакту з Проводом ОУН і не збирався їхати до Львова, а через два дні опісля совєтське військо вже було в Сокалі. Незабаром я знову зустрінувся з Климовим, але в Белзі. Звідтіль совєтська армія відступала на схід за Буг, а на те місце прийшли перші німецькі стежі, що їх мешканці Белза при в'їзді до міста вітали "хлібом і сіллю". Спостерігаючи це все, І. Климів відкрито сказав: "Я б тих с... синів скорострілом привітав!" Очевидно, хто почув цю його заяву, промовчав її та не робив з цього ніякого вжитку.

Родинне село Климова, за нового розподілу України, залишилося по совєтському боці. Він поїхав до Кракова, куди в лютому 1940 р. я навідався до свого приятеля Василя Сидора. Ночуючи в його помешканні — на одному ліжку, бо другого там не було, ми цілу ніч пробалакали. На ділі, це була остання наша розмова в житті. І Сидор сказав мені, що Провід ОУН посилає І. Климова в підсовєтську Україну очолити там організаційну мережу. При тому додав, що в Кракові Климову надто тісно, він не може робити тут революції. Проти німців Климів говорить голосно і без обиняків та навіть багатьох своїх друзів прозиває "опортуністами" і "зрадниками революції", які, мовляв, гасять револю-

ційний дух свого народу.

Наступного дня на залізничній станції я побачив І. Климова, що також виїжджав з Кракова у Белзчину, бо звідтіль він збирався перейти кордон. Ми разом їхали залізницею цілу ніч (з пересідкою в Тарнові) і наступного дня прибули до Грубешева. По дорозі Климів багато говорив мені про свої революційні пляни, що їх він мав намір здійснити в Україні. В Грубешеві ми заночували в наших галицьких хлопців-революціонерів, до яких Климів мав зв'язкову адресу. Їх п'ятеро жило в одній кімнаті, мали тільки одне ліжко чи канапу, яку відпустили для нас, своїх гостей, а самі спали на підлозі. Після скромної вечері, поки пішли спати, заспівали ми декілька пісень, з них пригадую уривок однієї: "Під білою тою березою отамана б'ють..." Климів не був співучий, але деякі хлопці мали гарні голоси, а зокрема один, що співав тенором. Ні його, ні інших прізвищ не пригадую сьогодні, але дехто з-поміж них був мені тоді знайомий.

З Грубешева ми з Іваном вибралися в дорогу до Себечева, де я жив якийсь час за війни. Це моє рідне село, 9 км від Белза. В селі перебувало багато хлопців, які перебралися з-під совєтської окупації через Буг, що становив тоді кордон між Генерал-губернаторством і УССР. Одної ночі Климів пішов над Буг, щоб перейти на схід, але вже наступного дня повернувся назад, бо здійснити перехід не пощастило. Деякі хлопці в ту ніч переправилися за Буг і попалися в руки пограничної застави. Климів ще два дні перебував у моїй хаті, аж діждався сніговиці-хуртовини. Наші люди придбали для нього білу "кирею" із простирала і, зодягнувшися в цю кирею, в саму заметіль пішов над Буг і щасливо перейшов кордон. Там він проводив свою підпільну роботу, як "Провідник на підсовєтські землі України".

Про І. Климова надрукував спогад у *Гомоні України* В. Макар, до якого він мав зв'язок. Макар жив у волинському селі та, будучи інвалідом, не міг ходити на якісь зустрічі, що вимагали цілковитої справности. Тож Климів мав з ним зв'язок через зв'язкових хлопців. Вже за німців у 1941 р., раз їдучи до Львова вантажною автомашиною з Климовим, Макар запитав його: "Чи ти не думав про те, що твоїх хлопців у мене в селі могло застукати НКВД?..." Климів на це сказав: "Так, я думав... я сказав хлопцям, щоб у такому випадку застрілили тебе, а самі щоб утікали..." В такому революційному переконанні й вимогливості до себе й до інших І. Климів жив тільки для ідеї української революції і для тієї ідеї він загинув. Під час допиту в ката-ґештапівця Вірзінґа Климів сміливо і ясно заявив, що він революціонер, член ОУН і бореться проти всіх ворогів українського народу за здобуття української незалежної держави. Знаючи його з хлоп'ячих літ і стрічаючися з ним кожного дня впродовж довгих років у школі в Сокалі, я знав тоді і вірю сьогодні, що Іван Климів прагнув загинути геройською смертю, як

невгнутий борець — революціонер без плями, в обороні своєї нації. І так воно сталося без найменшого вагання з його боку.

Якщо йдеться про початки ОУН у Сокальщині та Белзчині, то треба підкреслити, що піонером тієї організації був у нас Петро Саноцький. Ще як студент, він певний час учителював у Белзчині, в с. Русині. Там не було державної школи, тому він приватно вчив грамоти не лише дітей, але й старших. Своє перебування в тому селі він використовував для поширення загальної освіти серед селян у навколишніх селах, а де він знайшов національно свідоміших хлопців, він притягав їх до національно-революційного вишколу.

Після того, як у Белзчині створено повітовий провід ОУН, очолений студентом права Мироном Богуном, тоді виявилося, що деякі хлопці по селах вже були пов'язані з революційним рухом (напр. в Осердові був Іван Кравчук) і вже читали підпільну літературу. Все це завдяки П. Саноцькому, що пов'язався з ними ще тоді, як був у с. Русині. Через два роки після закінчення правничих студій Саноцький промувався на доктора канонічного права. Після польсько-німецької війни він еміґрував до Кракова, а влітку 1941 р., після звільнення Львова, він перебрався у Львів. Спочатку він працював в Українському Допомоговому Комітеті, але скоро покинув цю працю в секторі суспільної опіки, бо — як сам мені пояснив — "і професор, і панотець дали йому зрозуміти, що він до тієї роботи не годиться". Покинувши роботу в УДК, він зорганізував бурсу для ремісничої молоді. В тій бурсі жили хлопці, які теоретично вчилися в ремісничій школі, а практику набували, працюючи по майстернях. Коли я відвідував цю бурсу (і навіть ночував там у 1942 р.), тоді жило там коло 50 хлопців, що їх д-р П. Саноцький виховував своїми доповідями й гутірками на зрілих членів своєї нації.

Після окупування Львова совєтською армією Саноцький жив у Львові. Його вбила польська боївка, яка в той час ще непокоїла українців та убивала чільних українських діячів. (Таку інформацію подала мені пані Е. Т., що часто стрічалася з П. Саноцьким, бо її чоловік був колись пластуном у Сокальському "полку" під його проводом).

З першої п'ятки націоналістів, якою керував Саноцький у Сокальській гімназії, Іван Климів загинув у німецькій тюрмі у Львові; Осип Яхимович — священик у с. Дубецько на Ряшівщині — загинув з рук польських терористів 1945 р.; Євген Віюра помер у Польщі, куди його виселено разом з іншими українцями після війни; доля Івана Самотюка невідома, а Семен Романів — автор цих рядків — живе у Вінніпеґу, Канада.

У Сокальській гімназії, незалежно від націоналістичного гуртка, створеного під проводом Осипа Яхимовича й під опікою П. Саноцького, існував ще один гурток націоналістичної молоді під проводом Теодозія Цьвікули; їхнім зв'язковим був студент права Богдан Занько.

Його батько свого часу вчителював у Нисмичах, родинному селі Т. Цьвікули, ще живе тепер у Франції. У 1926 р. він був учнем шостої кляси і під наглядом Занька розбудовував мережу націоналістичного дорасту серед середньошкільної молоді, яка вже 1929 р. входить у склад ОУН. Навесні 1929 р. всі члени гуртка під опікою Саноцького (за винятком Є. Віюри) вийшли із Сокальської гімназії, а Цьвікула — як мені відомо — далі розбудовував мережу націоналістичного дорасту ОУН не лише в гімназії, а й також в Учительській семінарії в Сокалі.

Богдан Занько, на два роки старший від Саноцького, був т. зв. "залізним студентом" права у Львівському університеті протягом 5-6 років, але не закінчив своїх студій. Згодом він записався на журналістику у Варшаві та пробув там до вибуху війни. Коли Д. Паліїв зорганізував партію Фронт Національної Єдности (ФНЄ), Занько покинув ОУН і, мабуть, став членом ФНЄ, бо я пригадую, що він жив у близьких відносинах з В. Коханом, який грав передову ролю у ФНЄ і мав пост обласного, а його заступником був кол. член ОУН Андрій Дячишин. По війні Б. Занько еміґрував із французької зони Німеччини до ЗСА, працював у друкарні газети *Свобода* і там помер.

Як було згадано, Мирон Богун ще як студент права зорганізував 1930 р. Повітову Екзекутиву ОУН на Белзчину, до якої входили: Іван Базарко й Семен Романів. Вже в 1931 р. С. Романів очолив цю Екзекутиву і тоді в Себечеві зформовано цілий Провід, що складався із себечівських студентів. Це були: Василь Ваврук, Михайло Климчак, Ярослав Скопляк і Петро Манькут. У 1933 р. Василь Ваврук очолив цей Провід. Треба згадати, що в ті часи Сокальський повіт поділявся на дві адміністраційні одиниці: в Сокалі був повітовий староста для навколишніх сіл, а в Белзі була Експозитура Сокальського Староства. Паралельно з цим адміністраційним поділом теж ОУН мала свій організаційний поділ: діяли два окремі Проводи — в Сокалі та в Белзі. Зчасом, коли Повітову Експозитуру в Белзі зліквідовано, тоді ОУН встановила свій єдиний Провід на весь Сокальський повіт.

Провідними членами ОУН були: Ілля Масиник — у Сокальщині (згодом він виїхав на студії медицини в Заґребі); в Радехівщині — Зеня Кравців з Лопатина; в Равщині — Богдан Дороцький з Потилича. З ними всіма я стрічався на організаційній "відправі" в Академічному Домі у Львові 1932 р., де присутніми були також Степан Бандера, Іван Малюца і Богдан Кордюк. Зв'язковим на Камінку Струмилову був тоді Данило Чайковський і також був на одній відправі, але потім відмовився від роботи, бо жив у Себечеві, Сокальського повіту. Згадую ці повіти, бо вони творили одну "під-область", до якої входила ще Жовква. Почавши з 1934 р., коли на Сокальщину і Белзчину був один Повітовий Провід ОУН у Сокалі (аж до вибуху війни 1939 р.), провідними членами на цьому терені були: Павло Мигаль, Василь Сидор, Іван Климів, Гриць

Климів, Теодор Шиш, Петро Башук, Петриченко, Василь Макар і Володимир Свидницький. До цих прізвищ треба було б додати прізвища багатьох селянських хлопців чи молодих господарів, що активно жили ідейним життям свого народу і боролися за його права підпільними методами і водночас явною працею, як члени наших леґальних установ.

Павло Мигаль 1936 р. переїхав на Волинь, в одне село поблизу містечка Порицьк, де він готував до гімназійної матури, як екстерніста, сина тамтешнього священика. На Волині Мигаль старався поширити мережу ОУН, але вже 1937 р. польська поліція арештувала його і він просидів у тюрмі до війни 1939 р. і тоді вийшов на волю. Напередодні німецько-польської війни, в 1938-1939 рр., в краю була вже напружена політична атмосфера. Багато молодих українців арештовано, польська адміністрація замикала по селах читальні "Просвіти", народ жив під тиском психологічного терору. Дійшло до того, що в березні 1939 р., коли українці рік-річно влаштовують Шевченківську академію, в Сокалі ніхто зі старших провідних громадян не хотів читати доповідь на святковій академії, бо всі лякалися переслідування поліції. Ще в 1937 р. були арештовані члени ОУН: Теодор Шиш, Василь Сидор, Петро Башук і багато хлопців із різних сіл всього повіту. Цими масовими арештами польський уряд силкувався обезголовити наш революційний рух у повіті. Оскільки в багатьох селах були закриті читальні, то взагалі не можна було сходитися на будь-які зібрання. Ще тільки Церква залишалася релятивно вільна.

Після падіння Польщі під ударами Німеччини українське населення Сокальщини відразу почало творити своє організоване життя. В самому Сокалі вирішено перейняти адміністрацію в українські руки та укладено плян захоплення повітової та міської влади. Плян цей оформили на таємному засіданні в приватному домі: кол. старшина УГА інж. П. Стефанівський, Нестор Ріпецький і Семен Романів. Захоплення влади повинно було завершитися протягом однієї ночі і для того зорганізовано групу хлопців із навколишніх сіл (деякі озброєні) над Бугом біля с. Поториці. (Мґр. Іван Іванчук привів хлопців із Спасова і сусідніх сіл.) Дуже багато молодих людей зібралося, щоб походом піти на Сокаль, але у переддень цього наступу з радіоповідомлень ми дізналися, що Німеччина і Сов. Союз поділилися воєнною здобиччю та що частина українських земель, раніше під польським володінням, буде включена в Сов. Союз. Ми тоді вирішили, що нам не треба перебирати адміністрацію в свої руки для того, щоб зараз передати її другому ворогові. Згідно з цим рішенням наша "армія хлопців з-над Бугу" розформувалася і вони розійшлися до своїх домів.

Після цього одної ночі місцеві комуністи зорганізувалися і пробували захопити владу в Сокалі, щоб "піднести подарунок Сталінові", як тільки прийде Червона Армія в наші сторони. Польська адміністрація

не здалася цим напасникам і в перестрілці навіть загинув один комуністичний провідник — робітник із цегельні в Сокалі. Коли ж совєтські військові частини в другій половині вересня увійшли у Сокаль, тоді поляки спокійно передали владу в місті совєторосіянам.

Як тільки вибухла німецько-польська війна, ми з жінкою перенеслися до Себечева, де жили мої й жінчині батьки. Себечів, розташований на захід від Бугу, увійшов у склад Генерал-губернаторства. Однак Червона Армія в своєму поході на захід спершу перейшла Буг і зайняла наші села, Холмщину і дійшла десь аж під Люблін. Щойно опісля, згідно з новим домовленням між Берліном і Москвою, її з'єднання відступили на схід і тоді кордон стабілізувався на ріці Буг. Все ж таки, вже за першого перебування совєтських військ по наших селах політруки намагалися заводити совєтську адміністрацію.

Одного дня до Себечева вантажною машиною приїхала зі своїм політруком група солдатів, озброєних ґвинтовками з наїженими багнетами. Ще до того, вранці того самого дня, місцевий комуніст Павло Харко, що жив на краю села, заповів мешканцям, що після обіду на подвір'ї поміщицького двора відбудеться мітинґ для вибору сільради. По обіді зійшлося там приблизно 200 господарів. Вони розсілися на лавках і в'язках соломи, а навколо зібраних ходили солдати з багнетами на ґвинтовках. Врешті на підвищення перед зібраними селянами виступив політрук і гарною українською мовою виголосив слово про тяжку польську неволю, що її пережив наш народ, та обіцяв: відтепер народ буде правити собою по своїй волі. Він запропонував вибрати сільраду, а її головою "товариша Харка". Але коли політрук запитався, хто голосує за Харка, тоді піднялося тільки шість рук. Це політрука трохи збентежило і він почав знову промовляти. Тим часом один солдат підійшов до одного господаря і запитав його, "чому Харка не хочуть?", то цей йому відповів, що "Харко дурний". На це солдат сказав: "То він підхожа людина на голову сільради і він ним буде". Так і сталося, бо політрук, закінчуючи свою промову, сказав: "Тов. Харко буде у вас головою сільради". Так закінчився мітинґ, але ця сільрада недовго урядувала, бо через два тижні опісля Червона Армія відійшла за Буг і на наші терени прийшла німецька адміністрація.

Коли вже усталилася границя між СССР і Німеччиною вздовж ріки Буг і її притоки Солокії, Сокаль залишився в УССР, а велика частина Сокальського повіту — з містами Кристинопіль, Белз і Варяж — була по німецькому боці.

В той час багато наших інтеліґентів і активної сільської молоді переходили кордон із совєтської зони та поселювалися по наших селах і містах, а потім роз'їжджалися по різних містах всього Генерал-губернаторства. Тоді ОУН почала влаштовувати свої таємні вишкільні курси для молоді, а організаційна праця розширилася на села й міста Холм-

щини. В с. Турковичі, біля Белза, влаштовано один такий вишкільний табір, через який пройшло багато молоді. Багато селянських хлопців, що раніше сиділи по тюрмах, як політичні в'язні за польської влади, повернулися додому і тепер часто бували провідниками для молоді у своїх селах. З провідних передвоєнних членів ОУН були: Петро Башук, Павло Мигаль, Василь Ваврук, Олена Жарська, Іван Кравчук та інші. Довгий час жив і одружився в Себечеві Василь Макар, досвідчений і вишколений бойовик, а водночас ідеологічно добре підготований і загартований. Перебуваючи в польських в'язницях із визначними членами ОУН, він доповнив і поглибив своє розуміння ідеологічних основ українського націоналізму. Василь Макар нелеґально переходив німецько-совєтський кордон і бував у свого молодшого брата Володимира в Радехівщині. Про ті свої переходи він сам оповідав мені в той час, коли це діялося, в 1940-41 рр.

Як відомо, в 1940 р. виник розкол в ОУН: на чолі частини членів ОУН залишився провід з полк. А. Мельником, а другу — значно численнішу частину очолив Степан Бандера зі своїм проводом. У Белзчині та Грубешівщині революційно наснажена молодь майже повністю була організована в мережі ОУН під проводом С. Бандери або прихильно ставилася до тієї ОУН. Коли влітку 1941 р. німецька армія вдарила на СССР, багато наших хлопців — усупереч німцям! — пішли на схід у Похідних групах ОУН.

Я працював у Союзі Українських Кооператив у Белзі, що мав свої філії у Забужжі коло Сокаля, у Кристинополі та Угнові; з усіх тих наших кооперативних складів багато працівників відійшло з цими групами. Крім того, два директори з головного складу — інж. К. Бородайко і дир. Ярослав Сербин — пішли з німецькою армією на схід як перекладачі. Тоді я був заступником директора. Голова Надзірної Ради, інж. М. Блащук, просив мене і промовляв до мого льокального патріотизму, як белзчанина, не покидати праці, бо це загрожує прямим занепадом Кооперативного Союзу; і я послухав його, залишився, хоч як манив мене до себе золотоверхий Київ — хотілося принаймні один раз за свого життя побачити його.

У зв'язку зі складним становищем на центрально-східніх землях України, окупованих німцями, багато наших хлопців — учасників Похідних груп повернулося додому і тоді, з їхньою допомогою, розгорнулося інтенсивніше готування кадрів для затяжної боротьби з обома наїзниками. На ділі, ця боротьба почалася восени 1942 р., коли німці почали втрачати свою дотеперішню бундючність. Головою Проводу Під-области ОУН став тоді Павло Мигаль-Павур, що жив головно в Белзі та в околиці. До цієї під-области входили повіти: Сокаль, Радехів, Буськ, Жовква, Камінка Струмилова і Рава Руська. В 1943 р. військово-оборонні операції розгорнулися на широку скалю й обсяг. В багатьох

повітах наше підпілля творило на ділі "підпільну українську адміністрацію", що не дозволяла німцям безкарно експлуатувати українське населення. Це стосується і нашої Під-области; про деякі аспекти становища цієї території я дізнався безпосередньо з розмов із П. Мигалем.

Багато праці, матеріялу і часу вимагало будування бункрів по лісах, полях і селах, як опірних пунктів для наших повстанських збройних сил. В цих замаскованих бункрах маґазиновано зброю, харчі, медикаменти, одіж і всякі інші припаси та матеріяли. На терені Сокальського повіту було тоді, восени 1943 р., п'ять аптек: дві в Сокалі та по одній у Кристинополі, Белзі й Варяжі. За винятком Варяжа, всюди там працювали фармацевтами не українці, але чужинці, однак вони були підчинені санітарному центрові, що складався з українських лікарів під головуванням д-ра Савки з Кристинополя. На всьому терені був відчутний дошкульний брак медикаментів, а зокрема перев'язочних матеріялів, як ґаза, вата тощо. Часті бойові сутички з польськими партизанами, які нападали головно на наші села на північному сході Белзчини (як Ліски, Переводів, Сулимів і ін.), вимагали збільшеної оборони; допомогу тим селам давали хлопці з наших сіл. Ці оборонні акції були пов'язані зі значними втратами в людях — бувало кільканадцять убитих і багато поранених. Для цих останніх організовано шпиталь у Белзі. Сестри Служебниці в Белзі для тієї цілі відступили ціле приміщення своєї захоронки і самі стали медсестрами у цьому шпиталі для ранених вояків УПА. Шпиталь цей обслуговував д-р Мизюк. Він не був хірургом, але в той тяжкий час мусів із конечности робити все потрібне: він проводив операції та, коли треба було, ампутував руки й ноги... Деколи в нашому шпиталі лежало понад 40 поранених українських вояків. Для всіх треба було мати медикаменти і перев'язочні матеріяли, а купити їх було можливо тільки на офіційні замовлення аптек.

Такі замовлення я придбав із п'ятьох згаданих аптек нашого терену. На основі цих замовлень я роздобув у Кракові 1944 р. стільки всього шпитального постачання, що довелося три рази їхати до Львова вантажною автомашиною нашого Кооперативного Союзу, щоб привезти всі закуплені припаси. Централя продажу медикаментів була в Кракові, але для Сокальського повіту вона мала свій склад у Львові. Після двох тижнів я повернувся додому і тоді в стодолі свого батька застав великий склад медикаментів, а в хаті шість лікарів мали свою нараду. Для такої наради хата моїх батьків була дуже підхожа й вигідна, бо розташована далеко від Себечева у присілку Мельники.

Польська партизанка спричинювала нам багато втрат і проблем. Згадаю тут про похорон двох воїнів УПА з нашого Себечева. В одному з оборонних боїв проти польських партизанів, які нападали на поблизькі наші села та в сусідній Холмщині, було багато вбитих і поранених, а серед перших — два себечівці — Микола Поліха і Михаль Климчак.

Їхній похорон відбувся в неділю з масовою участю громадян, що прийшли супроводити покійників на цвинтар. Похоронні відправи служив і жалобне слово виголосив о. С. Гарасовський. І це були не перші й не останні жертви польської партизанки на наших землях. На Холмщині поляки вбили багато українських передових діячів, головно в рр. 1943-44. В самому Грубешеві польські терористи вбили голову Українського Допомогового Комітету, адвоката д-ра М. Струтинського. В той час оповідали мені в Грубешеві (де я часто бував, бо це було наше повітове місто за воєнних років), поляки вбили в одному селі війта — національно дуже свідомого українця. На його похорон приїхав крайсгавптман (староста) — німець і в похоронній промові заявив, що він знає, хто вбиває цих чільних людей і що "справедлива рука німецької влади" досягне цих злочинців. Незабаром арештовано шість українських патріотів і розстріляно, бо "справедливою німецькою рукою" керували польські шовіністи, які залишилися працювати по всіх німецьких урядових установах, включно з поліцією; ось чому наш народ на Холмщині зазнав стільки горя.

Згадаю ще випадок у зв'язку з вербуванням охотників до Дивізії "Галичина" 1943 р. Охотники із Сокальщини, звичайно, їхали фірами з навколишніх сіл до Сокаля, де було вербункове бюро. ОУН не погоджувалася з тим, щоб наша молодь ішла до армії держави, яка поневолює Україну, і тому робила всілякі перешкоди в наборі охотників. В день такого вербунку один бойовик, Мандрик, ровером їздив по шляху між Горбковом і Сокалем та завертав фіри з добровільцями назад. Про це донесено крайсгавптманові в Сокалі і він, взявши з собою шефа сокальського Ґештапо, поїхав з ним автомашиною на те місце. Водієм авта був таки "наш землячок". Німці за містом спостерегли хлопця, що на ровері їхав стежкою на високому горбі вздовж дороги. Вони зупинили автомашину, вийшли з авта і покликали хлопця до себе. Він залишив ровер на стежці, зійшов по схилі горбка на шлях. Німці зупинилися перед ним і зажадали леґітимації. Хлопець сягнув рукою в кишеню і замість документу витягнув пістолю... Німці прожогом кинулись за авто, а хлопець побіг до свого ровера, але коли він досягав вершка схилу, тоді його наздогнав "землячок" — шофер і схопив його за ногу Бойовик одним пострілом убив того "героя" і хотів добратися до ровера... Тим часом ґештапівець уже взяв з автомашини свою автоматичну пістолю і прострілив бойовикові ногу; раненого німці взяли з собою.

На переломі 1943-44 рр. совєторосійська армія досягла Волині і там зимувала, чекаючи літа. Німецька адміністрація вже сильно розгубилася, але поліція далі ув'язнювала наших людей. В сокальській тюрмі було чимало ув'язнених українських патріотів. Між іншими був ув'язнений передовий член ОУН мґр. Василь Дишкант. Одної ночі

відділ в силі біля 200 озброєних українських бойовиків оточив тюрму, щоб визволити в'язнів, але ця операція не вдалася. Німецька розвідка заздалегідь довідалася про можливість нападу, тому охоронці в'язниці розмістилися з автоматичною зброєю при вікнах між ув'язненими і відбили атаку.

Незабаром цілістю української визвольної боротьби почала керувати Українська Головна Визвольна Рада. Це революційне правління плянувало мати своїх представників — звичайно, таємних — у різних державах для нав'язування взаємовідносин і здобування прихильників серед чужих народів для української справи. Нестор Ріпецький, що помер у Торонті, був намічений на представника в Болгарію, але туди не добився. Мґр. Мирон Богун був призначений до Англії, але загинув з рук польської боївки у своїй адвокатській канцелярії у Львові. Він уже був готовий виїжджати і конечні свої речі мав у Кракові. Після його смерти його жінка (родом з Волині) приїхала до його батьків у с. Цеблів; там народилася їхня дитина, якої її батько не діждався побачити.

Згадані раніше бункри, що їх завбачливо будували наші люди, тривалий час служили українським бойовикам і воякам УПА за сховища й опірні пункти. Організацією будування їх займався господарсько-фінансовий референт ОУН, Дмитро Заворотюк, що після війни трагічно загинув у Польщі. Я сам уже деякою мірою був зорієнтований у цих господарських справах, знав про бункри та харчові й інші припаси, бо офіційно я мав перейняти фінансову референтуру области. Заворотюк, знаючи це, заздалегідь інформував мене про пляни фінансових витрат. І вже 18 липня 1944 р. я повинен був зустрінутися в Белзі з "другом Урбаном", якого я раніше не знав і ніколи опісля не бачив. Воєнні події були сильніші за нас. З Команчі, де жила моя дружина (і там під опікою мого приятеля д-ра Романа Граба народила сина), я вирушив у дорогу ще перед 18 липня, але до Белза не доїхав. Поїзд завернули із Самбора назад, бо до Львова прямували совєтські з'єднання, а Белз був уже зайнятий.

Підпільні бункри виправдалися у практиці, бо стали житлами і фортецями для наших бойовиків, коли на наші землі прийшли совєторосіяни і поляки. В одному з таких бункрів серед поля (знаю це місце дуже добре, бо це коло поля мого батька) до загину оборонявся один наш воїн, Василь Топоровський (Бобів), що в безвихідній ситуації розірвав себе останньою ґранатою... А в Себечеві три вояки УПА 1945 р. також, щоб не попастись живими в руки поляків, відібрали собі життя. Між ними був теж один себечівець, Мирон Бриль. Їхні тіла польські вояки поклали біля церкви і скликали людей розпізнавати вбитих. Між людьми була рідна матір Мирона, але вона зберегла рівновагу духа й назовні спокійно прийняла цей тяжкий удар долі, цю велику жертву, і

нічим не зрадилась, щоб вороги не мстилися ще й на живих членах її родини. В тому часі живцем згорів вояк УПА, Тадей Бриль з нашого села, у стодолі, яку підпалили збройні вороги. Багато українських борців у тих часах кінчали своє життя в подібний спосіб, щоб уникнути мук і тортур у руках ворогів — окупантів України.

Група активістів руху національного опору в Сокальщині. Сокаль, 12 липня 1933. Сидять в другому ряді від права до ліва: Худик, Іван Мельник — згинув в бою з НКВД в 1940 р., Василь Баран ("Гефайст") — згинув в УПА. Стоять від ліва: НН., Роман Михалюк — розстріляний 1943 р. Ґештапом в Умані; Василь Хмара — замордований енкаведистами осінню 1944; Володимир Коханьчук — розстріляний німцями в Умані літом 1943 р.

Іван Кравчук

ВАРЯЗЬКИЙ ІНЦИДЕНТ 1936 РОКУ

У 1936 р. комуністичні боївки нападами на зібрання української патріотичної громадськости довели до кількох кривавих сутичок з українською націоналістичною молоддю. Так під час всенароднього відзначування 20-річчя з дня смерти Івана Франка у травні, вони своїм ворохобницьким нападом на фестин читальні "Просвіти" у с. Верчанах, біля Стрия, спричинили смерть молодого патріота Ярослава Барабаша. В липні того ж року виникла подібна сутичка на горі Маківці, де врочисто відзначувано пам'ять полеглих Українських Січових Стрільців. Тоді загинули два комуністи — Пона і фотограф Люкс. 30 серпня комуністи провели напад на національне зібрання в с. Настасові на Тернопільщині. Польська поліція встрянула в цю сутичку та арештувала не напасників, але нападених, які оборонялися. Подібний випадок був у с. Жупанові на Равщині, де учасників свята обжинок атакувала група ворохобників, очолена комуністами. В кожному випадку комуністи намагалися скинути вину на українську національну громадськість, а польська поліція їм у тому потурала.

30 серпня 1936 р. трапився оборонний бій українських націоналістів у Варяжі з комуністичними ватагами і розаґітованим, переважно польським, "шумовинням". Вже 1935 р. діяла у Варяжі комуністична група з принаймні п'ятьох осіб. Декілька разів вони погрожували о. С. Ґаукові своїми репресіями та вимагали грошової контрибуції, бо парох у своїх проповідях торкався часто теж національних питань і парафіянам пояснював небезпеку від проникання комуністичних аґітаторів у наші села. В *Історії міст і сіл УРСР* сказано, що за 1930-их років у Варяжі діяв осередок КПЗУ в числі 8-12 осіб. Ми тоді знали прізвища п'ятьох з них. У с. Ліски вони пробували поширити свої аґіт-летючки, але чуйні наші хлопці в тому селі перехопили їх і знешкодили цю спробу масової аґітації. Всю посилку комуністичної літератури, призначену для шевця Сидора в Белзі, вони також перехопили, а посланців переконливими арґументами прогнали геть. Тепер, у серпні 1936 р. ми в Варяжі дізналися, що на сусідній польській колонії Полянці відбудеться масове віче з участю комуністів і прихильників т.зв. Людового Фронту. Досвід повчив нас, що такі "віча" кінчалися нераз нападом на українське

мирне населення. Тому треба було підготуватися до самооборони. Подруга Олена Жарська в Белзі, яку я поінформував про можливість участи в тому "вічі" теж людей із Томашівщини й Грубешівщини, шукала поради й допомоги в наших громадських діячів. Вони радили не допустити до цього бешкетного збіговиська, але ніхто з них не хотів узяти на себе будь-якої відповідальности за акцію, бо всі знали, що цим викликали б репресії польської влади проти себе.

Не залишалося нічого іншого, як готувати самооборону силами місцевих клітин ОУН. Олена взялась за організування тих сил у селах поблизу Варяжа, а я зайнявся подібним завданням в околиці Белза. На збірне місце в ліску Фащики прибули 120 вибранців із мережі ОУН, о 6-ій год. ранку. Нас своєчасно повідомили розвідники, що на Полянці збирається дуже численна група людей, тисяч зо дві; вони прибули возами навіть із Замойщини і Томашівщини. Та не це зібрання було загрозливе, як радше група комуно-людовців, які голосно намірялися розігнати греко-католицьку місію, що тієї неділі відбувалася у Варяжі. Про цю небезпеку я повідомив одного із василіянських місіонерів. Він відповів, що він та інші душпастирі покладаються на Божу волю. Я пояснив, що ми готуємось до самооборони; в тій хвилині надійшов наш відділ під проводом Олени. Священик наблизився до нашої колони, поблагословив нас і ми незабаром зайняли призначені нам місця згідно з пляном. Коли прочани проспівали релігійну пісню навколішки, тоді ми розпочали пісню "Боже, вислухай благання...". Сотні учасників місії разом з нами об'єднались у цій національній пісні і цим надали самій місії національно-патріотичного характеру.

Обрядовий похід рушив у напрямі української церкви в центрі міста, де мали поставити дубового хреста на пам'ятку про цю духовну місію. Попереду їхали верхівці в козацько-українській одежі, а за ними ішла процесія: діти сипали квіти перед Найсвятішими Дарами, за священиками несли хреста. На місійній площі окремі парафії ще уставлялися в похід, а вже почувся з віддалі гул оркестри комуністичної колони, яка незабаром наблизилася до площі. Прочани захвилювались. Ворохобники, озброєні палицями та іншою непальною зброєю, кинулись на процесію: збили з коня одного верхівця, поранили одне дівча, що сипало квіти, почали побивати кого попало. Юрба безборонних наших людей кинулась утікати. В цій хвилині, з голосним покликом "Слава!", наша група вдарила на напасників. Схрестилися палиці, біяки від ціпів, коли з плота, загупали удари, почулися стогони й крики.

Ворог ставив найсильніший опір на шляху — гостинці, що пробігав північною стороною площі. Тим часом другий відділ нашої групи обійшов напасників городами і вдарив на їхню головну силу на площі-ринку з другого боку. Коні, сполохані ударами по їхніх колінах, рвучко

зриваються, круто повертаються і летять вперед: вози тріщать, перевертаються, ламаються. Це спричинює паніку серед напасників і вони починають рятуватися втечею. За втікачами женеться наша погоня, окремих напасників розшукують по різних закутках. Нагло з дому лікаря-жида, відомого своїми комуністичними переконаннями, пролунали постріли. Одна куля поранила нашого хлопця. Та це не спиняє нас — ми наздоганяємо рештки напасників аж на сіножаті по річку Варяжанку.

Там знову зформувалися чвірками і повернулися в місто. Тепер обабіч дороги бачимо багато поліцаїв, що наїхали з Белза, Сокаля і з поліційної школи в Мостах Великих. Під час нашого зудару з ворохобниками тієї поліції ніде не було видно. Вона зосередила свої сили біля Полянки, здогадуючися, що туди може бути спрямований наш удар. Декілька разів чуємо заклик "Розійтись!", але ми не зважаємо на це; дехто відповідає, що "Розійдемося в безпечному для нас місці!". Поліцаї нас більше не турбували. А ми тоді заспівали маршову пісню проти польських колоністів, що захоплюють нашу землю, але на мелодію польської "Роти". Поліцаї спершу виструнчувались на звук тієї мелодії, та, щойно зрозумівши слова "Гей, гурра, геть мазури...", вони ніяково зміняли поставу, але мовчали.

Під час бою, що протягнувся до трьох годин з багатьма окремими сутичками, наші учасники виявили багато організованости, почуття самодисципліни і діяння згідно з наказами. Всіх напевно одушевляла постать Олени — ідейної, відважної молодої жінки, що своїм словом і чином підбадьорила хлопців у критичних хвилинах битви. Ніхто не хотів показатися менш сміливим за неї.

Декілька днів після того інциденту в Варяжі поліція провела трус у домі Олени та опісля арештувала її. Вістки про жертви інциденту були неточні: чи не 8 убитих напасників, а по нашому боці одна жінка, що вмерла з переляку. В сокальській лікарні лежали 18 поранених напасників. Повідомлення в пресі були конфісковані, тому тяжко сказати, чи ті дані були правдиві. Через деякий час короткі нотатки про подію у Варяжі вмістили часописи *Діло* та *Нове Село;* в другому було сказано, що поранених у Варяжі було 80.

На організаційній зустрічі мені доручено керувати підрайоном, що межував із Холмщиною, для того, щоб поступово розширювати мережу ОУН і на цю землю. Але вже кілька тижнів після ув'язнення Олени поліція арештувала також мене. Спершу приміщено мене в підвальній камері сокальської тюрми, а потім разом з іншими учасниками варязького інциденту перевезено до Бриґідок у Львові. Тим часом Олену городський суд покарав за варязьку подію одним роком тюрми, а Муху з Цеблова засудив на шість місяців ув'язнення.

Наша судова розправа відбулася через рік опісля і тривала від 28

вересня до 4 жовтня 1937 року. Про мобілізування членів ОУН для протидіяння комуно-людовим ворохобникам поліція, мабуть, не знала і всю варязьку подію потрактувала як самооборону учасників масової місії. Тому нас тільки судили за приналежність до революційної організації ОУН, хоч і на це в них не було доказів, а тільки "свідчення" таємного аґента поліції, Кузніцького з Кристинополя. Остаточний вислід процесу за Варяж був: Олена Жарська — разом із попереднім присудом — 6 років; Василь Ваврук — 6; Іван Кравчук — 8; С. Ґ. та Іван Ґрунтас по 4 роки; Гриць Бойчук, Гаврило Моргало, Семен Салдах, Іван Смулка — по 3 роки тюрми. Костя Луцькова звільнено. Після падіння Польщі ми всі вийшли на волю та згодом брали участь у боротьбі визвольного руху проти обох наїзників.

Дмитро Купяк-Весляр

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН У КАМІНЕЧЧИНІ 1939-1941

Влітку 1938 р. наш народ жив у постійному напруженні. В повітрі з кожним днем дедалі більше пахло порохом. Над Центральною і Східньою Европою зарисовувались хмари неминучої бурі. Всі загально говорили про війну. Зазнавши брутального переслідування на протязі кількanадцяти років від польського окупанта, український народ був переконаний, що тільки війна може змінити стан чужого поневолення, отже нетерпеливо чекав зміни.

Коли 1938 рік приніс перші громи і коли в Карпатській Україні блиснула заграва, народ вірив, що надходить новий період його історії. Українські маси з великою увагою прислуховувалися до новин, що неслись на хвилях етеру з княжого Ужгороду. Самостійницькі змагання Карпатської України викликали захоплення і ентузіязм усього українського населення в Західній Україні, а особливо серед галицької і волинської передової молоді, яка готова була йти на Закарпаття, щоб зі зброєю в руках захищати кордони самостійної вітки української землі. Але з не меншим зацікавленням слідкувала за подіями також Польща, яка відкрито зайняла вороже становище до самостійницьких стремлінь Карпатської України, висилаючи туди свої диверсійні групи. Щоб здержати розбурхану стихію українського народу, який спонтанно висловлював свою піддержку братам-закарпатцям масовими демонстраціями, польська поліція застосувала жорстокий терор і насильство, що нагадувало жахливі часи пацифікації в 1930 році.

Українське населення, стероризоване не лише відділами поліції, але й польською вулицею, шукало захисту і самооборони від польських вандалів, які тероризували не лиш українські товариства й установи у Львові, але також у більших і менших містах, а то й селах Західньої України. Тоді, в той критичний час, приходять до голосу керівні чинники ОУН і перебирають оборонну ініціятиву в свої руки.

На захист українського народу перший виступив український Львів. В половині жовтня українські і польські газети принесли вістку, що у Львові відбулася протипольська демонстрація, в якій брало участь

кілька тисяч українців. За прикладом Львова пішли на демонстрацію українці більших і менших міст Західньої України.

В розпалі тих подій районовий Провід ОУН на Бузеччину, до якого входили: Осип Капій як провідник, Осип Короляк, Федір Капій і Дмитро Купяк, вирішив перевести маніфестацію в м. Буську в неділю 30 жовтня. В тій цілі скликано підрайонових ОУН з цілого терену Бузеччини для обговорення справи маніфестації. На сходинах були присутні з підрайонів: Купче — Гриць Макар, Яблонівка — Михайло Купяк (син Миколи), Гумниська — Микола Кушіль і Побужани — Петро Шеремета. На сходинах рішено, щоб кожний підрайоновий провідник зорганізував усю сільську молодь по станицях до Буська на маніфестацію. Це, як виявилось, не було тяжке завдання, бо молодь, спрагнена чинів, сама шукала нагоди, щоб себе виявити.

В неділю 30 жовтня вже зранку до церкви св. о. Миколая в Буську почали сходитися маси українського народу, переважно сільська молодь. Після Служби Божої, яку відправив о. Сильвестер Калиневич, біля церкви і на вулиці зібралася понад тисяча осіб. Вислухавши промову-заклик, яку виголосив Гриць Пришляк, похід рушив у напрямі ринку, сподіваючись зудару з поліцією. Не стрінувши поліції в ринку, демонстранти рушили на постерунок поліції. Але поліція і там не показувалася, позакривавши вікна віконницями. Не було видно на вулицях і войовничих "стшельцуф", яких у Буську було кілька соток.

Відспівавши кілька революційних пісень біля постерунку, маніфестанти розділилися на дві групи. Одні пішли головною дорогою на схід, а другі на захід через Воляни аж до Лянерівки і там розійшлись у свої сторони. Група з села Яблонівки мусіла вертатися додому через село Побужани і польську колонію, де днем "стшельци" відбували свої вправи.

Біля 60 демонстрантів, з піснею "Не дамо землі мазурам", військовим порядком вмаршували головною дорогою в польську колонію. Тут наткнулися на групу "стшельцуф", які заступили їм дорогу, а їхній комендант наказував демонстрантам розійтись. У відповідь посипалось на мазурів каміння, а також, для більшого ефекту, залунало кілька пострілів з пальної зброї. По короткій рукопашній боротьбі напасників усунено з дороги, залишаючи кільком "червоні китайки" на спомин. Не обійшлось без жертв і в нас. Мій брат Михайло вернувся "з походу" з розбитою залізною штабою головою, а двох інших з добрими синцями. Демонстрація в Буську стала неначе барометром національної свідомости українських мас, які в переважаючій більшості оцінювали позитивно цей почин молоді. Однак організатори демонстрації були свідомі, що це їм легко не обійдеться.

Цілий тиждень після демонстрації в Буську й околиці було спокійно, хоча присутність поліцаїв у місті була більш замітна. Вони часто при-

ходили до філії Повітового Союзу Кооператив, де я тоді працював, на перевірку, чи часом не заходять туди якісь "підозрілі типи". Щойно в понеділок, 7-го листопада, до Буська наїхало автобусами ще більше поліції, отже ми відчули, що "буде біда". Вечером того дня я поїхав до батьків на село, бо 8-го листопада був день св. Димитрія і в моєму селі відбувався празник. Раненько того дня в село прибуло багато поліцаїв і вони почали виарештовувати молодих людей. Передбачаючи біду, я пішов спати до стодоли. Раненько на господарство вдерлися поліцаї Сціньський і Лєвандовський, арештували брата Михайла, перевели в хаті ґрунтовний обшук і звеліли батькам переказати мені, що я повинен зголоситися на поліції, як тільки прийду додому з Буська. Виарештувавши всіх, кого мали на списку, разом 13 осіб, відвезли їх підводами до Буська на комісаріят. При переслухуванні, очевидно з побоями, найбільше допитувалися, хто організував демонстрацію.

Перебуваючи кілька днів у непевності, я встановив зв'язок із адвокатом Маріяном М. Струтинським у Буську, щоб порадитись, що мені робити. В суботу 12 листопада, на умовлений час, я зайшов до канцелярії адв. Струтинського. Я ще добре не розсівся, як туди ввійшли непрошено два поліцаї і один з них запитав мене, як я називаюся. Діставши відповідь, він закричав до мене:

— Ще маєш час на адвоката! А тепер ходи з нами! "В імєню Жечипосполітей, єстесь арештовани!"

Після двох діб "гостинного прийняття" на постерунку, де до мене застосовували найновіші методи брутальности (а спеціяльно мій "опікун" Сціньський), мене потовченого відставили до тюрми в Буську. По двох тижнях нас усіх (14 осіб) відставили до тюрми в Золочеві. У той час відбувались арештування теж по інших селах, але арештованих притримували лише по дві доби на поліції і після доброго "маґлю" випускали додому з осторогою більше не попадатись в їхні руки. Не так легко обійшлося Грицеві Пришлякові. Він був поставлений під суд і дістав п'ять років тюрми.

Треба тут згадати, що завдяки відданій праці наших студентів, як: Мирон Матвієйко з Гумниськ, Євген Ковалик і Гілярій Собашек* (римо католик) з Яблонівки та невтомній праці організаційних референтів філій "Сільського Господаря", Хліборобського Вишколу Молоді та "Рідної Школи", а ними були Гриць Пришляк, Осип Короляк та інші, ідея українського націоналізму в другій половині 1930-их років у Бузеччині була вже добре вкорінилася серед сільської молоді. Хоч згадані одиниці безпосередньо не організували мережі ОУН серед молоді, вони в час свого перебування в селах зуміли виховати передових

*Я. Гайвас. *Воля ціни не має*, стор. 223.

провідників села, які в пізніших роках збройної боротьби з окупантами відіграли дуже важливу ролю.

Демонстрація в Буську викликала ще більшу ворожнечу двох противних таборів на терені Бузеччини. Українські села, які межували з польськими, були в постійній небезпеці, бо молодь польських сіл чи колоній, зорганізована в парамілітарних відділах, завжди шукала нагоди, щоб виявити свою "войовничу" здібність і часто жертвами її "геройства" були наші селяни. Кривавих побоїв зазнали від поляків із сусідніх сіл: Федь Вовк, Олекса Прихідко, Василь Лисовець, усі з с. Яблонівки. На відплатні акції з боку українців не прийшлося довго чекати: тяжко підстрілено побережника поляка Гайданюка, в хаті якого сходилися польські шовіністи. В листопаді 1939 р. пострілом з рушниці вбито Бронека Баберецького, активного члена проводу "Стшельца" на мазурській колонії в Яблонівці. У зв'язку з тим вбивством арештовано Василя Бербеку, який посидів шість місяців у тюрмі до розправи в Золочеві, але він мав кілька добрих свідків, які підтвердили його алібі, і його звільнено.

Наша судова розправа відбулася в золочівському Окружному Суді 16 лютого 1939 р. з таким вислідом: Дмитро Купяк — 3 роки, Михайло Купяк, мій брат, Михайло Купяк — син Миколи і його сестра Ольга, Олекса Семенів, Василь Бербека, Тарас Вовк, Євген Парубочий і Микола Романюк — по два роки, а Олекса Вовк — півтора року ув'язнення. Чотири особи були звільнені. Разом зі мною на келії ч. 31 сиділи такі політичні в'язні: Ярослав Дзендровський із Золочева, Ярослав Ласка з Красного, Олекса Горбач і Василь Загинач із Топорова, Петро Вронський з Виткова, Дмитро Штендера, Ілько Долайчук і Микола Токарський з Радехівщини, Петро Нікончук з Костопільщини (Волинь), Теодор Пташник зі Зборівщини. З в'язничних вартових пригадую такі особи: відділові — Круковський, Дудек, Баран, "пшодовнік" Бернард і, найгірший кат, "пшодовнік" Маціборський, що виспеціялізувався у каранні в'язнів ремінним поясом за найменшу провину.

В липні 1939 р. нас — 20 в'язнів із Золочева і 12 з Дрогобича — перевезли до тюрми в Білостоку. В келії, призначеній на одного в'язня, нас сиділо чотирьох. Зі мною сиділи: мій брат Михайло, Мацілинський із Тернопільщини і Мороз із с. Безбруди. Провідником нашої групи був Степан Галамай. Після двох тижнів війни ми 15 вересня вийшли на волю, розбивши двері тюрми. Повернувшись додому при кінці вересня, ми вже застали новий, московський, окупаційний режим.

Після короткого відпочинку я пішов до Буська, щоб зустрітися зі своїми людьми та зорієнтуватися в нових умовах життя. Першим місцем відвідин я вибрав Повітовий Союз Кооператив. В канцелярії я стрінув завідуючого, вже тепер "Райбазою", Демидчука, який дуже радо поінформував мене про дійсний стан справ. При кінці розмови він запро-

понував мені приходити знову до праці. З районового проводу ОУН я не зустрів нікого, бо дехто був мобілізований у польську армію, а дехто вже вибрався за кордон. Незабаром відвідав мене Петро Король з Верблян і подав мені інформації з життя ОУН на терені Бузеччини за час моєї відсутности. З вибухом війни організаційні зв'язки були в більшості перервані. Після зустрічей та розмов із людьми в Буську і П. Королем, я задумав перейти кордон. Щоб не діяти на власну руку, я поїхав до Львова, щоб стрінутися з Гілярієм Собашеком, активістом ОУН.

Зустріч з Гілярієм була надзвичайно щира і конструктивна. Він радив, щоб члени ОУН, які були розконспіровані польською поліцією, зникли, вийшли за кордон; інші повинні включитися в систему більшовицької дійсности і чекати рішень Проводу. Мені він радив лишатися. Потішав мене тим, що моє походження малоземельного селянина в їхній системі може бути для мене плюсом і на якийсь час мене можуть лишити в спокою.

— Ти повинен лишитися в терені бодай тимчасово, аж до тебе зголоситься хтось з Проводу. Мусить же хтось дати моральну підтримку членам, що залишаються в краю.

Після розмови з Гілярієм я вже знав, де моє місце.

При кінці жовтня 1939 р. я почав працювати в Райбазі в Буську. Головою Райбази був українець Гришко, а в грудні приїхав до нас головний начальник Райбази тов. Ґраніт, жид. В січні тов. Гришко покликав мене до своєї канцелярії на розмову після праці. По двогодинній розмові він запропонував мені обов'язково вписатися в комсомол, що дало б мені змогу вступити в інститут та здобувати знання, надробляти те, чого не міг осягнути в минулому.

— В нас ти можеш стати великою людиною, — говорив Гришко.

Після розмови з ним я знав, що мої дні працівника в Райбазі почислені. З пропозицією вписатися в комсомол підходили до мене ще дві комсомолки, які часто запрошували мене до свого клюбу "погулять", але з того нічого не вийшло, бо в мене завжди було "мало часу". Розмови з Гришком, "з просьбами і грозьбами", велися цілу зиму, аж до 30 квітня 1940 року. Після такого кількамісячного діялогу життя ставало нестерпним, бо він вимагав конкретної відповіді: — Вступаєш у комсомол, чи ні? Без уваги на те, в мене витворилось враження, що він мене любив і як українець українцеві "по своєму" бажав мені добра. Одного вечора я відважився поставити йому питання:

— Товаришу Гришко! Скільки є молоді в Україні?

— Ну, біля дванадцяти мільйонів.

— А скільки з них належать до комсомолу?

— Біля одного мільйона.

— Тоді, як же живуть ті одинадцять мільйонів?

— Животіють.

— Тоді й я так хочу жити, як ті одинадцять мільйонів молодих українців, — була моя відповідь йому.

Помовчавши кілька хвилин, він, немов із жалем, сказав:

— Митю, ти добрий парень. Ми думали тобі допомогти, післати в школу здобути освіту, чого ти не міг досягнути в панській Польщі. Подумай, що ти робиш? Замість до інституту, тебе можуть заслати туди, де не лиш України, але й сонця не побачиш...

З жалем слухав я тоді Гришка і співчував йому, бо він мусів виконувати накинену йому ролю, проти власних переконань.

У вівторок, 3 квітня, на третій день Великодніх свят, я пішов до роботи. В канцелярії стрінув мене Демидчук і шепнув мені, що вчора його канцелярію відвідали два енкаведисти і питали, чому я не на роботі, потім були на довгій розмові в Гришка. В поспіху треба було рішати, чи піддатись долі і стати ще одною безіменною жертвою в підвалах НКВД, чи шукати права на вільне життя в нерівній боротьбі. Я вибрав це друге і негайно через бічні двері помандрував у невідоме. Опинившись поза межами міста, я був щасливий, що не пішов на компроміс і не скапітулював перед улесливим ворогом.

Приблизно тиждень після мого переходу в підпілля, приїхав до мене зв'язковий М. Ф. з Полоничної із запискою, щоб зголоситися на організаційну стрічу в Полоничній. Підписаний був "Ворон". Це була для мене новина, на яку я довго чекав. Не звикши до підпільного життя, я спершу був дуже обережний. В Полоничній я без труднощів знайшов зв'язкову хату, яку знав ще перед війною.

Другого дня увечері відбулась очікувана зустріч. Як же ж я був приємно вражений, коли в хаті побачив Миколу Свистуна, відомого революціонера ще задовго перед війною. Ворон був у товаристві одного чоловіка, якого він називав "Чорноморець". По коротких формальностях Ворон розпитував мене про ситуацію в терені Буського району, де я майже півроку працював у гущі ворожого елементу.

По обіді того ж дня Ворон приступив до конкретної справи. Провід ОУН рішив відновити активність Організації, яка внаслідок польсько-німецької війни була на кілька місяців перервана. Всюди, де раніше діяла ОУН, треба її відновити, а де ще не було клітин ОУН, там їх організувати. Люди, які стануть в авангарді цієї боротьби, мусять бути випробувані, карні й готові посвятити своє життя для народу, — говорив Ворон. При кінці він заявив:

— Щоб виконати ці завдання Організації на терені повіту Камінка Струмилова, Провід назначує тереновим провідником друга Лиса (Ярослава Литвина), а вас організаційним.

Ворон подав мені відповідні клички до друга Лиса, а тому що він живе леґально, я повинен був контактуватися з ним за посередництвом

зв'язкових. Моїм безпосереднім зверхником, з яким я повинен був постійно вдержувати зв'язок, мав бути Чорноморець (Роман Мандрика). Коли я заявив Воронові, що не маю відповідного вишколу і доброї підготовки для такого відповідального завдання, він відповів:

— Друже Тятива, ніхто з нас революціонером не народився. Кожний з нас набуває революційно-бойового досвіду на шляху боротьби, а тому я вірю, що ви виконаєте своє завдання гідно.

Повертався я із зустрічі немов інший чоловік. Десь зникли і страх, і нервове напруження, і навіть обережність. Я був щасливий та гордий, що й мені судила доля нести тягар боротьби за мій народ.

Приступаючи до праці в моєму терені, я поділив повіт на три райони, тобто за поділом адміністраційним — Буський, Ново-Милятинський і Кам'янко-Бузький. З найбільш надійних членів ОУН, котрих я знав ще перед війною, я створив районовий провід. Це були: Петро Король, Петро Шеремета, Г. М. "Богун" районовий провідник, Євген Парубочий та Михайло Купяк. Це були люди, на яких я міг покладатись, як на скелю. Всі вони загинули від рук московських опричників у пізніших роках.

На початку червня 1940 р. арештували мого брата Михайла. Заходи мами та його дружини довідатись про його долю в районному та обласному НКВД у Львові були безуспішні. Щойно по чотирьох тижнях несподівано Михайло вернувся додому і негайно прислав мені записку, що хоче зо мною побачитись.

Його фізичний вигляд мене вжахнув... Це була дощенту знищена фізично людина, на яку страшно було глянути; я не мав навіть відваги ставити йому питання. Поволі брат розповів мені про свої пережиття в НКВД. Про фізичні тортури згадувати не буду, про це написано вже чимало. Найбільше добивались, чи був він членом ОУН? Яку позицію займав я в рядах ОУН? Хто є провідником на терені Бузеччини? Не добившись від нього потрібних їм зізнань, почали намовляти його до співпраці в НКВД. Все, що він мав би для них зробити, то повідомити їх вчасно, де я переховуюсь. Як тільки вони дістануть мене в свої руки, його роля буде закінчена. Щоб вирватись з рук катів, брат удавано згодився на все, навіть видати мене їм у руки, і підписав заяву співпраці з ворогом. Випускаючи брата на волю, енкаведисти ще раз пригадали йому, що він має дружину і батьків, а вони жартувати не будуть. Після довшої наради ми рішили, що так довго, як це буде можливим, брат буде вдавати сексота.

Праця на терені повіту Камінка Струмилова була набагато важча порівняно з сусідніми повітами, як Сокальський, Радехівський чи Золочівський. Там ОУН вже глибоко запустила своє коріння, активно діяла на протязі багатьох років та мала вже своє героїчне минуле.

Багато членів із тих теренів, що перейшли в підпілля, мали вже

достатній ґрунт для праці. Зате багато сіл у моєму повіті до 1939 року ще не були охоплені мережею ОУН. Щоб ознайомити молодь у тих селах з ідеями ОУН, я мусів докладати багато праці і зусиль та наздоганяти втрачений час.

Кілька місяців праці в Буському районі дали позитивні наслідки. Мережа ОУН охопила майже всі села в районі. Але праця в Ново-Милятинському районі була складніша, бо я особисто не знав людей, що колись були членами на тому терені. Треба було покладатися на передових діячів з культурно-освітніх товариств, яких я знав особисто з районових і повітових з'їздів та національних свят.

В першій ланці, яку я створив у Ново-Милятинському районі, був насамперед С. В. "Голуб". Це був старший чоловік, одружений, мав двоє дітей. Дуже активний у наших товариствах перед війною. Його я назначив провідником. Другий був Іван С., з яким я познайомився перед війною, коли він приїжджав до Союзу по товарі для кооперативи. Обидва — із с. Милятин Старий. Третій був Івась з Новосілок, якого я також знав ще перед війною із "Хліборобського Вишколу" в 1935 році. Вони допомогли мені дуже багато в розбудові мережі ОУН того району. Згодом мені вдалось віднайти активних членів ОУН з минулого, з виробленим політичним світоглядом, які включились серцем і душею в ряди Організації, як Степан Гірний із с. Убині, Василь Петришин із с. Кудерявці, Микола Малиновський і Михайло Шпирка з с. Стрептова та кілька із с. Железів. (Подаю прізвища лише тих людей, про яких знаю, що вже не живуть).

Для піднесення ідеологічно-політичного рівня провідників у повітах та окрузі, часто відбувались т. зв. відправи-зустрічі. Ці зустрічі були дуже корисні, бо на них людина набиралась підпільно-революційного знання і закріплювала досвід провідника-революціонера.

На одній із цих зустрічей, влітку 1940 р., я вперше побачив Крайового Провідника ОУН Івана Климова-Леґенду, з яким у мене зайшло маленьке "непорозуміння". На призначену зустріч я зголосився у Нивицях і днем перебував з друзями Чорноморцем і Запорожцем. Увечері друг Володимир Фединишин завів нас трьох до хати на вечерю, де вже чекали кілька підпільників. В хаті ще не було світла і не можна було розпізнати людей. До мене присівся невеликий ростом чоловік, назвав моє псевдо і безцеремонно почав випитувати мене про мій терен. Спершу я думав, що це зв'язковий того терену і не хотів входити з ним у розмову. Коли ж він дальше наполегливо докучав мені своїми питаннями, я спокійно звернувся до нього і сказав:

— Друже, не знаю, як вас звати, але це не ваша справа знати про мій терен. Якщо аж так дуже цікавитесь, тоді спитайте мого зверхника друга Ворона, він вам дасть докладні інформації, а мене прошу лишити в спокою.

Раптом у хаті все затихло, ніхто ані словечка. Я почав оглядатись, що сталось. На щастя, увійшов друг Фединишин і попросив нас на вечерю. Переходячи до другої кімнати, я затримав Ворона і спитав, що це за особа, що так цікавилася моїм тереном. Ворон засміявся і підвів мене до мого непрошеного співбесідника, кажучи:

— Друже Провідник! Щоб надалі уникнути між вами, чого доброго, "поєдинку", дозвольте познайомити вас з другом Тятивою з Камінеччини. Друже Тятива, це наш Крайовий Провідник Леґенда.

З несподіванки я остовпів. Леґенда, подаючи мені руку, сказав:

— Я ґратулюю вам за ваш досвід у конспірації, друже Тятива.

Мені було ніяково перед провідником за мою нетактовність. Але Ворон, побачивши моє схвилювання, пояснив мені, що провідник навмисне випробував мене відносно конспірації.

В своєму слові провідник Леґенда чітко накреслив завдання та цілі революційної ОУН, що, як єдиний на той час морально-політичний чинник українського народу, стала на безкомпромісову боротьбу проти окупантів. Він вимагав від підпільника-революціонера посвяти і жертвенности, високої моралі в поведінці, радив поглиблювати знання, вивчати минуле свого народу, щоб пізнати історичні причини наших трагічних помилок тощо.

Організаційні зустрічі зі зверхниками чи групові відправи теренових провідників, були дуже корисні. Вони давали членам духовну наснагу, підсилювали ентузіязм та самовпевненість. Тим разом, більше як колинебудь, я з відбутої зустрічі був надзвичайно задоволений.

На відправі в Нивицях Ворон доручив мені зорганізувати ідеологічний вишкіл на терені Бузеччини і стягнути на цей вишкіл активних членів ОУН. Після кількох тижнів підготовки організаційний вишкіл відбувся в с. Соколя, на якому було дев'ять учасників, у тому шість з Буського, а три з Ново-Милятинського районів. На цей вишкіл прибули з округи друзі Чорноморець і Запорожець. Вишкіл тривав два дні і був дуже успішний.

Під кінець літа Ворон доручив мені упорядкувати організаційні справи повіту, підшукати на своє місце відповідного чоловіка і приготовлятися до переходу за кордон на вишкіл. Саме тоді П. Король перейшов у підпілля і ми вже вдвох вибралися в терен, де він мав заступати мене під час моєї неприсутности.

В жовтні мене повідомлено, щоб я прибув до Полоничної і там одержу дальші інформації щодо переходу за кордон. Там чекав на мене друг Чорноморець з потрібними інформаціями. Звідтам я із зв'язковим щасливо добився до с. Ордова. Під вечір зайшов у стодолу, де я перебував ще з одним підпільником. Схвильований господар повідомив нас, що в околицях села Рожджалова й Андріївки війська НКВД і пограничники оточили групу підпільників і там вив'язався довгий бій. Вістка

була болюча, тривожна. В напруженні чекаємо додаткових інформацій. Увечері прийшов по нас зв'язковий, щоб перевести нас на збірний пункт, звідки мав початись перехід кордону. Він розповів нам про фатальний перебіг подій в околицях Рожджалова. Отже, група підпільників із Бережанщини, які мали переходити кордон, примістилась на стіжках сіна під лісом. Дві сотні військ НКВД оточили той терен і заатакували підпільників. В бою, що тривав яких дві години, згинуло біля п'ятнадцяти осіб.

Увечері зв'язковий відвів мене до с. Торки, і там примістили мене в стодолі разом з підпільником з Бережанщини. Вранці військо обступило село і почались обшуки по господарствах за підпільниками. В стодолу прибіг син господарів і стурбований повідомив нас про події в селі. Він порадив нам, що накриє нас снопами і, якщо щастя буде по нашій стороні, ми переживемо облаву. Нас потішало це, що він не казав нам забиратися геть. Він накрив нас снопами у три верстви, побажав нам щастя і вийшов. По обіді в стодолі ми почули голоси, як командир наказував бійцям лізти на снопи і шукати за німецькими шпигунами. Коли ці енкаведисти опинилися на снопах і повідомили комісара, що "нікого нема", він наказав скидати снопи. Скинувши одну верству і не знайшовши "шпіонов", почали "щупати" багнетами. Про те, що людина переживає в такій ситуації, годі писати. Оце шипіння багнетів у соломі ставало нестерпним, паралізуючим, дихати ставало чимраз важче, психічно я вже не реаґував, здався на Божу волю. Нарешті ми почули: "Злізайте!" Після тих облав мені доручено вертатися у свої сторони. Пізніше, в листопаді, була ще одна спроба перекинути мене за кордон, цим разом через річку Рату і Солокію, але також без успіху. Ну, що ж, не судилось.

Зимою 1941 р. у Верблянах відбувся ще один вишкіл районових і підрайонових провідників ОУН. Після вишколу ми всі розійшлися, а залишився лише Петро Король, бо це було його село. Тієї ж ночі над ранком НКВД обступило стодолу, в якій був Петро і почалась стрілянина. Його поранено і, щоб не попасти живим у руки ворога, він розірвав себе ґранатою. Петро Король був першою жертвою, що своєю кров'ю зросив Бузецьку землю під час першої московської окупації в 1939-1941 роках. В його особі я особисто втратив вірного друга і помічника.

В березні 1941 р. знову відбулася нарада окружних і повітових провідників ОУН на терені Радехівщини. Маючи звіти з терену, Леґенда не скривав свого вдоволення з проробленої роботи членами ОУН. Всупереч ворожій пропаґанді й теророві, приплив членів постійно зростав. Він поінформував присутніх, що по обох сторонах кордону йде шалена підготовка до війни. В деталях було обговорено плян праці на час воєнного конфлікту "союзників", щоб бути готовими до зброй-

ного виступу для остаточного завершення ідеї Української Самостійної Соборної Держави.

З захопленням сприймали учасники нарад напрямні, опрацьовані проводом. Всім нам було ясно, що надходить так довго очікуваний час, коли український народ скаже своє рішуче тверде слово. На прощання Леґенда пригадував нам бути чуйними та обережними, щоб не попасти передчасно в руки ворога.

— Кожний з вас є цінною одиницею в нашій ще не закінченій боротьбі, — говорив Леґенда.

Оновлені та підкріплені на дусі, сповнені вірою в нашу перемогу, прощались учасники зустрічі. Взаємно бажали собі ще раз зустрітись на всенаціональнім святі волі у Золотоверхому.

На моє прохання Ворон прислав мені до помочі ще одного підпільника, Лютого, який походив зі села Тетевчиці на Радехівщині. Після смерти Петра Короля він був мені дуже потрібний, хоч би тому, що вдвох було безпечніше, бо ночами чимраз частіше доводилося стрічати в терені ненависних енкаведистів. В одній із таких зустрічей з ними я ледве вийшов живим. У квітні 1941 р. я та зв'язковий уночі переправлялись човном через ріку Буг із с. Ракобовти до Побужан. Допливаючи майже до половини ріки, я завважив на визначеному місці в Побужанах умовлений знак ліхтарем про небезпеку. Я негайно наказав перевізникові завертати човен назад до Ракобовтів. Коли човен почав завертати, ми почули викрик-наказ московською мовою і відразу посипались постріли в нашу сторону. Не було ради, треба було скакати в воду по шию. Тримаючись човна, що рівночасно охороняв нас від куль, ми щасливо добились до берега по стороні Ракобовтів. Це передчасне купання в Бузі обійшлось мені дуже дорого. Понад два тижні я пролежав у гарячці в с. Желехові, а потім обсипало мене чиряками так, що я довго не міг ходити.

Остаточно навесні нагромадилось у повіті вже багато організаційних справ, які вимагали солідного опрацювання повітовим проводом. Самої переписки, за посередництвом якої ми досі полагоджували організаційні справи з допомогою студента, члена ОУН Миколи Малиновського з с. Стрептова, було замало. Отже, ми заплянували зустріч з повітовим провідником Лисом на день 23 травня, на 5-ту год. на передмісті Камінки Струмилової. Це був дуже пам'ятний день — річниця трагічної смерти провідника ОУН Є. Коновальця — і в цей день всі члени ОУН здержувалися від їжі. Для мене особисто ця дата була дуже пам'ятна також тому, що днем раніше московські окупанти вивезли мою родину на Сибір.

На означеному місці, точно о год. 5-ій, відбулась наша перша зустріч з повітовим провідником Лисом. Після формальностей Лис

заявив, що на розмови мусимо вийти за місто в сторону Тадань і серед природи обговорювати справи нашого повіту.

Розмови тривали приблизно три години. Крім внутрішньо-організаційних справ ми порушували теж питання підбору людей з-поза мережі ОУН, які б могли зорганізувати та розумно провадити адміністративні справи повіту.

Зустріч з Лисом, порівнюючи до зустрічі з загартованими підпільниками-бойовиками, на перший погляд не зробила на мене великого враження. Його чемна, спокійна поведінка з прикметами міського інтеліґента ніяк не відповідала характерові революціонера. Натомість його поміркований підхід та оцінка складної ситуації запевняли успішне переведення доручень проводу. Із зустрічі з провідником Лисом я був дуже вдоволений.

В останніх днях травня мене відвідав провідник Ворон, щоб особисто обговорити проробленую працю в повіті. При тій нагоді відбулася зустріч активу всіх трьох районів. Інформації про військовий зудар, передбачений вже в короткому часі між "союзниками", які подав Ворон, були прийняті всіми з великим захопленням. Довідавшись, що в терені є кільканадцять молодих людей у підпіллі і частина з них перебуває в довколишніх лісах, Ворон доручив мені призначити для них військовика, щоб переводив з ними військовий вишкіл, познайомив зі зброєю, та щоб вони добре вивчили терен того лісу, бо, як він казав, "цей великий масив лісів може стати нам у пригоді".

Перебуваючи з Вороном кілька днів, ми дискутували на різні теми, та найбільше, як поставляться німці до творення незалежної України. Ворон обстоював думку, що перш за все ми мусимо показати німцям, що ми готові та спроможні відбудувати та провадити свою державу без їхньої опіки.

Нарешті прийшов очікуваний день. В суботу 21 червня ми з другом Лютим перебували в с. Желехів Великий. Над ранком почули глухі вибухи в напрямі Львова (30 км.). Коли це повторилося кілька разів, ми зрозуміли, що це вже війна, отже, початок кінця мовковсько-більшовицької імперії. А для нас?... І мені чомусь у той час пригадалась така сама подія, пережита в Білостоцькій тюрмі 1939 року. Тоді також на Білосток падали німецькі бомби, гинули невинні люди. На один ріг тюрми впала бомба, розсуваючи стіни. Наша келія наповнилась димом з вибухових матеріялів, так що не було чим дихати. Тоді ми також раділи, бо вірили і надіялися, що у вирі тих подій нам удасться відзискати волю для свого народу, але в практиці це залишилось і до сьогодні лише мрією.

Для українського народу настав критичний час. Озвірілі опричники докладали всіх зусиль, щоб ніхто з фахових людей, як лікарі, аґрономи, учителі та інші, не залишився на місці своєї праці. Були випадки, що

брали насильно на вивіз, або розстрілювали на місцях. Так розстріляли учителя Ярослава Мацюка в Желехові Великому, а в Побужанах забрали насильно учителя Степана Кужіля і по-звірськи замордували в бузецькій тюрмі.

Для підпільників рух у терені був важкий і дуже небезпечний. Можна було переходити тереном лише групами і то добре озброєними. Одної ночі група підпільників переходила городами попри с. Милятин Старий і натрапила на кілька постатей, які посувались в їхню сторону. Раптом вони почули команду російською мовою: "Стой, кто ідьот?" і відразу впало кілька пострілів у їхню сторону. Прилягши до землі, підпільники сипнули кулями по москалях. По короткій перестрілці напасники втекли, залишивши вбитого майора спецвідділу.

Тут варто згадати ще кількаденний період того часу. Як я вже згадував, навесні 1941 р. багато молодих людей, щоб оминути арешти чи навіть мобілізацію до Червоної Армії, скривались малими групами в лісах Буського району і на доручення провідника Ворона переходили військовий вишкіл. З вибухом війни з тих груп створено один відділ-чоту (34 людей) під проводом військовика Михайла Купяка. Одного дня вони завважили, як зі сторони с. Незнанова переходила в напрямі на Буськ лісом група біля 60 червоноармійців у повному узброєнні. Коли вони зупинилися на відпочинок, наші підпільники несподівано їх оточили і наказали здати зброю. Заскочені вояки склали її без спротиву. Так без труднощів здобуто цінну зброю, але, як виявилось пізніше, вона не задержалась довго в руках підпільників.

Як лиш місто Буськ було звільнене від московських окупантів, підпільник Лютий і провідник району Богун стягнули всіх підпільників у Яблонівку, доповнили цю групу людьми з села і, силою приблизно 50 людей, з українським прапором та синьо-жовтими опасками на рукавах, пішли до Буська, щоб там вдержувати лад і порядок згідно з нашими плянами. Біля ринку групу задержав відділ СС-ів, всіх наших роззброїв і під конвоєм запровадив на фільварок. На щастя, всіх їх звільнили на інтервенцію і поруку найповажніших громадян Буська, однак зброї не повернули.

Саме тоді несподівано розійшлась трагічна вістка, що всі в'язні в бузецькій тюрмі в жахливий спосіб помордовані московськими душогубами. Між замордованими були: Ярослав Ваньо — лікар з Буська, Микола Чучман — підприємець з Буська, Євген Ковалик, Володимир Ковалик, Михайло Купяк (син Михайла) з Яблонівки, учитель Степан Кужіль, Петро Шеремета (Паляруш), Павло і Панько Гарасимчуки — всі останні з Побужан; разом біля 30 осіб. Вістки про жорстоке вбивство українських патріотів у тюрмі східнім окупантом та інтернування молодих націоналістів західнім "визволителем" були неначе пригадкою гіркої правди, що чужа сила несе народові тільки недолю.

В ніч на 1 липня я заночував на хуторі біля с. Убині. Раненько приїхав ровером із села дуже схвильований станичний ОУН і сказав господарям, що мусить негайно побачитись зі мною. Уздрівши мене в хаті, замість привіту, він одним віддихом виголосив:

— Друже Весляр! Ми вже маємо свою державу! Вчора вечером передавали зі Львова по радіо "Акт відновлення Української Держави". Створено тимчасовий уряд...

Для мене це була надзвичайно радісна вістка. Наша мрія в підпіллі стала дійсністю.

Ген. Тарас Чупринка (Роман Шухевич), член Українського Державного Правління 30. 6. 1941 р.

Іван Чуб

НА УКРАЇНСЬКОМУ ПІДЛЯШШІ В РР. 1944-1948

Незлий для партизанської боротьби терен, що його творили ліси й болота Підляшшя, та ще, може, в більшій мірі прокомуністичні настрої деякої частини населення причинилися до того, що за німецької окупації Підляшшя від 1943 р. було гніздом червоної партизанки. Поруч російських за своїм складом відділів, що прийшли сюди з білоруських лісів, діяли тут ще жидівські, польські й українські групи. Німецькі репресії, що посипались на населення (як от напр., вистріляння майже всіх чоловіків українського села Білка б. Парчева "за співпрацю" з партизанами, арешти прокомуністичного елементу, арешти й розстріли за переховування жидів, за нездачу контингентів тощо) — лише доливали олії до вогню.

Правда, ОУН зуміла охопити своїм впливом середньошкільну молодь. Головно українська гімназія в Холмі, торговельні школи у Володаві й Білій Підляській були тереном, де оба відлами ОУН розгорнули були чималу роботу. На терені Володавщини навіть встановлено на деякий час, взимку 1943 р., зв'язок почерез Буг з волинськими відділами УПА, що діяли тоді по східньому боці ріки. Місцевий провід національного підпілля вислав декілька осіб на партизанський вишкіл у старшинську школу УПА в Карпатах, декілька інших пройшли повстанський вишкіл на південній Холмщині; разом — усіх 12. Справу опанування Підляшшя дискутовано доволі часто і наприкінці 1944 р. два курені УПА — один під командуванням Наливайка, а другий із загону Островського — вирушили з південної Холмщини з завданням зайняти підляські ліси. Ці відділи УПА дійшли лише до с. Білополе, займаючи північу і північно-західню Грубешівщину, бо наближення фронту перекреслило всі ці пляни.

Перехід фронту

Щойно з пересуненням німецько-совєтського фронту, коли то українську частину Підляшшя включено в склад червоної Польщі, тут

створюються сприятливіші умови для того, щоб здійснити давній плян. Це ставало тим більш актуальним, що договір поміж урядами червоної Польщі й СССР про "виміну" населення наглив до поспіху, якщо взагалі на терені Підляшшя пляновано ставити тій ворожій акції якийсь серйозніший опір.

Вже наприкінці літа 1944 р. командир відділу УПА "Вовки" Ягода, який оперував у південній Холмщині, носиться з думкою перейти із назагал непригожого для партизанської діяльности, вбогого на ліси терену південної Грубешівщини — на Підляшшя. Він висилає туди розвідувальну групу під командуванням Яструба, чотового однієї з чот "Вовків", уродженця с. Сухава на Володавщині. Група приходить на місце призначення, але, не зумівши зв'язатися з місцевим підпіллям, яке після пересунення фронту було доволі дезорганізоване, та маючи терен назагал трудний для вояків, привиклих до "упівських республік" Галичини й Волині, вертається після двох тижнів назад і складає Ягоді досить песимістичний звіт про відносини в терені і про вигляди для нашої роботи в ньому. Це однак не спинило к-ра Ягоду від наміру перекинути туди бодай частину свого відділу; це вже роблять аж його наступники, бо він сам гине в заскоченні в серпні 1945 р. Але про це потім. Власне в такому пляні треба розглядати теж прихід на Підляшшя пізно восени 1944 р. групи підпільників ОУН.

Десь у листопаді 1944 р. приходять сюди з терену Грубешівщини чотири підпільники (Хмара, Володя, Микола і Ч.) під проводом Хмари. Від весни 1944 р. вони пребували в південній Холмщині, де перейшли відповідний практичний вишкіл у повстанській роботі. Їх завдання було підготовити терен для приходу відділів УПА після невдачі групи Яструба, отже: розбудова підпільної мережі, санітарних пунктів, протирозвідки, як також відповідна пропаґандивна і, в разі потреби, бойова противиселенча акція; коротко — опанування терену. Правда, останнє (акція проти виселювання) не мало виглядів на великий успіх, отже приходилось числити головно на допомогу відділів, що діяли на півдні.

Хоч які неспівмірні були сили в перших початках, то завдяки ентузіязмові своїх членів, знанню терену (він був їхнім рідним тереном!), знанню ментальности й психіки підляського селянина, а в великій мірі теж завдяки специфічним умовам, зв'язаним із пересуненням фронту, а після того з маревом виселення, яке вічно висіло над головами селян, — група зуміла в короткому часі зорганізувати цупку підпільну мережу, що виявила всі ознаки закріпитися тут на довше, а з приходом сюди відділів УПА — вповні опанувати терен.

Не місце тут зупинятись подрібно над окремими виявами діяльности підпілля під час весни й літа 1945 р. Безперечно, вони не мали розмірів і розмаху роботи по інших теренах "Закерзоння". Хто шукав би тут маршуючих сотень, зайнятих міст, горіючих ворожих танкеток, —

буде розчарований, бо він нічого такого не знайде. Навіть тоді, коли на Підляшшя приходять рейдом відділи УПА і згодом терен був вповні опанований нами, — поза декількома сутичками, у яких ворог мав кільканадцять убитих, жадних серйозних бойових операцій тут не було. А все ж досвід того часу, оця дрібна муравлина невидна робота підпільних клітин, селекція й виховання кадрів, поруч головно політично-пропаґандивної та, коли це було доцільно, ще й бойової роботи, — все воно власне стало підставою наших дальших успіхів на Підляшші.

Варто з перспективи часу приглянутись бодай коротко тим основним засновкам нашої діяльности, правильність яких доказала практика. Як сказано, Підляшшя не належало до теренів особливо придатних для розвитку протибільшовицького резистансу і тамошній досвід міг мати не лише історичну вартість. Згадаємо найсуттєвіше. Перше й основне це була ширина рамок і то не лише як прийом, як тактика, але як закон. Ті, що прибули на Підляшшя як вишколені підпільники, були безперечно вихованці ОУН (для історичної правди треба теж додати — групи С. Бандери), але вони вміли знайти спільну платформу для всіх: і для тих "мельниківців", і для тих з колишнього КПЗУ, і для синів учорашніх "руських" та "православних". А тією загальною платформою була УПА, повстанська армія — всеукраїнська, непартійна, та УГВР і її підпільна адміністрація — ОУН. Добре пам'ятаю, як при нашому від'їзді з Грубешівщини в листопаді 1944 р. тодішній керівник Холмської округи ОУН Жен, який дуже добре знав терен Підляшшя ще з 1939-40 рр., даючи нам напрямні для роботи, пішов навіть так далеко, що просто заборонив уживати назву ОУН. А до речі, він був старий ОУНівець; не затратив однак уміння тверезо оцінювати ситуацію і відповідно до того достосувати наші прийоми. Для ілюстрації ще такий факт: видавничий осередок, що перевидавав надіслані "згори", з проводу ОУН, речі, а згодом видавав власний підпільний *Холмсько-Підляський Інформатор,* називався Видавництво УПА "Боротьба".

Коли говорити про конкретний випадок Підляшшя, безперечно, теж сама поява відділів УПА відограла тут вирішальну ролю.

Праця підпілля до літа 1945 р.

Про весну й літо 1945 р. можна лише говорити вже сказане: велася звичайна дрібна праця над монтуванням підпільної мережі. Коли приходилось виконати якісь менші акції, щоб роздобути зброю чи амуніцію, то вони були добре підготовані та успішні. А що найважливіше: вживаючи під час таких акцій польської мови, наше підпілля не притягало надто великої уваги місцевих поліційних органів. Вони мали доволі клопоту з польським національним підпіллям, яке ще від часів німецької

окупації задержалося в терені (група "Ястшемба" та інші, напр., рейдуючий відділ ВІН-у, що його розбили з'єднання УБП Люблін і НКВД біля с. Довгобороди над Бугом взимі 1944/45 р. при спробі прорватись на Полісся).

Створений підпільний пропаґандивний центр займається переважно лише видавничою роботою; СБ (Служба Безпеки) веде розвідкову і протирозвідкову діяльність; господарська референтура проводить експропріяцію державної установи "Рольнік" у Славатичах (літо 1945), щоб роздобути засоби на закуп ліків і медичного приладдя. Створено санітарні пункти й вишколено санітарні кадри, як також зорганізовано маґазин з одягом (одяг був виключно військового походження — здобутий, куплений або просто зареквірований). Зв'язок з округою, що мала осідок у Грубешівщині, діяв назагал нормально.

Зміни в настроях населення

Тим часом багато дечого змінюється теж у настроях населення. Як вже було сказано, на Підляшші були закорінені віддавна впливи комуністичної аґентури. За німецької окупації було створено ППР (Польська Партія Робітнича) і там виявлялася її робота. Не слід забувати, що на Підляшші комуністичні впливи розвинулись були саме в тому вакуумі, який заіснував після того, як поляки заборонили в початках 1930-их років будь-яку культурно-освітню працю, а яка раніше — особливо в формі "Рідних Хат" і кооперації — досягла була немалого розвитку. І тому прокомуністичні елементи Підляшшя в своїй масі були українські. Попри виразно аґентурний елемент, який по пересуненні фронту опинився на чолі червоної адміністрації, більшість людей з партквитками чи без них, але за своїми переконаннями лівої орієнтації, була розчарована тією ролею, яку їй казали грати. Вони були українцями-комуністами і мріяли про прилучення Підляшшя до УССР, а їх заставляли належати до польської ППР і будувати польську червону адміністрацію. Ще в 1939 р. неодин з-поміж них поїхав "на родіну" і опісля ні з чим вернувся назад. І лише божевільна гітлерівська політика терору штовхнула в 1943 р. цей терен знову в обійми червоної партизанської пошести. Вартий окремого відмічення факт, що коли пересувався фронт і набирали до польської армії, то молоді хотіли йти не до неї, але до ЧА (с. Хворостита, с. Коденець). На такому, отже, тлі виселенча акція, яка покищо мала ще форми добровільности — і до того загрожувала тільки українцям, — витворювала почуття національної солідарности. Як не враховувати невеликого числа виразно аґентурного і продажного елементу, то сказане вище можна прикласти до більшости підляських комунізуючих українців. Після періоду протинімецького резистансу,

опинившись тепер і надалі зі зброєю в рядах міліції, або озброєного партійного апарату сіл (зброю всі мали для оборони перед каральними виступами польського національного підпілля!), ці елементи були податливі на впливи нашої пропаґанди бодай настільки, що їх можна було зробити нешкідливими на нашому відтинку.

Ще восени і взимку 1944/45 р. українське населення Холмського повіту виселено до УССР. Цей факт треба приписувати натискові польської червоної адміністрації і національного підпілля (напр., спалення національним підпіллям українського села Верховини взимку 1944/45 р.), бо про примус у такій формі, як він відбувався хоча б у роках 1946-47 тоді ще не було мови. І ось Підляшшя, відповівши рішучим "ні" на всякі аґітаційні заходи в цьому напрямку, опинилося в такому становищі, коли треба було всякими дорогами шукати порятунку перед загрозою, яка все ще висіла над головами. Старше покоління, хоча й розчароване, шукало його в захопленні місцевої червоної адміністрації; молодше — знайшло його в УПА. І тому в нас траплявся, мабуть, не один такий випадок, коли син (як це було у випадку Хмари) керував працею нашого підпілля, хоч його батько був колись чільним членом підпольської КПЗУ; або, що арештованого принагідно нашою СБ працівника володавського УБП (Ужонд Безпєченьства Публічнеґо) Будька зі с. Кривоверба, старого комуніста, випускають, бо він мав за собою великі заслуги у "Рідній Хаті" та в українському культурно-освітньому житті за часів німецької окупації, а врешті й не можна було записати на його рахунок жадного протиукраїнського вчинку.

Приходять перші відділи УПА

В липні 1945 р. на Підляшшя приходить перший відділ УПА — "Кочовики" під командуванням Штиля; згодом приходить ще відділ УПА під командуванням Шумського. Ці відділи належали до групи УПА "Буг" із УССР і мали визначений рейд по терені Люблінського воєводства Польщі. Вони в травні прийшли в південну Грубешівщину, а звідти почерез Холмський повіт, що тоді вже повністю був без українського населення, прийшли на Підляшшя. Відділ Штиля вернувся назад тією ж самою дорогою, а відділ Шумського перейшов біля с. Славатичі на терен УССР. Восени на Підляшшя приходить ще частина відділу "Галайда II" під командуванням Чавса, а незабаром ще й "Вовки I" під командуванням Крапки.

Самозрозуміло, поява такого числа повстанців, а головно ж ще й метода постійного лявірування, створювала враження такої сили, що всі станиці МО по волостях зразу ж втекли до Володави, де мали охорону стаціонованих там ґарнізонів ВП (Войско Польскє), а в терен

показувалися тільки великими групами частини ВП і УБП. Коли ще, на додаток, у бою на колонії Голешів у листопаді 1945 р. один рій відділу "Вовки І" під командуванням ройового Кіндрата нищить майже цілий персонал УБП Володава, то міліційні частини майже нікуди не показуються. Щоб унаочнити, як оце декілька бойових успіхів можуть мати такий вплив на ворога і населення, спинимося докладніше на цьому бою.

На колонії Голешів у поляка-господаря (Червонка) була приміщена шпиталька УПА, де перебували два ранені бійці відділу "Вовки І" та санітар. Син господаря доніс про це до УБП Володава. Двома автомашинами УБП поїхало брати ранених. Тим часом зовсім випадково заквартирував над ранком у тій хаті рій УПА к-ра Кіндрата, — яких 18 вояків. Працівників УБП, що під ослоною ранньої імли оточили хутір і сподівалися зустріти там двох поранених бійців УПА, привітав вогонь сильного зіграного роя УПА. У висліді — 17 чоловік УБП було вбитих, два попали в полон, а тільки декільком пощастило втекти, і то, здається, лише один був цілий. Наступного дня приїхали сюди осталі в живих працівники УБП під охороною ВП, господаря вбили, а хутір спалили. Вони думали, що донос його сина це була звичайна собі провокація. Цей випадок став дуже скоро відомий по всьому Підляшші і не диво, що розвідка УБП не мала чим хвалитися в майбутньому. Цікаво, що — за словами полоненого тоді секретаря ПКМО Володава — сили УПА, які тоді були на Підляшші, ворог оцінював на дві тисячі.

Облави, що їх тоді в терені проводили відділи ВП, обмежувались до обстрілів лісів із мінометів (напр., обстрілювання лісу "Охожа") і до прочісок менших лісових комплексів, які відділам УПА не принесли жадної шкоди. Впродовж літа й осени 1945 р. відділи УПА втратили трьох бійців, між ними політвиховника "Вовків І" Марка (Новину), які впали під час наскоку ВП і УБП біля колонії Королівка в жовтні 1945 р., та кількох хворими й пораненими, які однак скоро були спосібні до дальшої боротьби. Відділ УПА к-ра Шумського, після переходу на терен Полісся, звів бій із частинами погранвійськ НКВД, у висліді якого кілька вояків відбилося на західній берег Бугу.

З чисто бойових успіхів можна ще хіба зарахувати знищення підвідділом "Галайда ІІ" під командуванням Чавса автомашини зі старшиною МВД та декількома рядовиками біля с. Грабівка. Про сміливий наскок роя Кіндрата на державний банк у місті Парчів, який виконано тоді, коли за повідомленням розвідки місто було зовсім без поліції й війська (вони виїхали були на облави), і який — крім коло півмільйона польських злотих — зробив чималу рекляму партизанській вмілості УПА, як про чисто бойовий не можна говорити, бо під час цілого наскоку не вистрілено ні одного набою. Це стосується, правда, нашої сторони, бо заалярмована підмога з Любліна приїхала кільканадцятьма

панцерками та автомашинами і ще довго обстрілювала з мінометів Макоський ліс біля Парчева, куди від'їхав був рій Кіндрата. Арешти цивільного населення, шо їх у зв'язку з тим виконало УБП, надто численні не були та й усі арештовані після деякого часу повернулись додому.

Леґенда про 2000 повстанців

Головна роля, яку відограла поява відділів на Підляшші, лежала, отже, в площині впливу на настрої населення. Не здобуття якоїсь там кількости зброї чи знищення якогось там числа ворожої поліції як таке, — але дослівно параліч ворожої адміністрації самим фактом появи. Піднесений настрій населення, здобуття його прихильности та співпраці — немислимі без такої леґенди про тисячі повстанців, які ворогові ввижались за кожним кущем, хоча фактичний числовий стан усіх відділів не набагато, мабуть, перевищував 200 вояків.

При цій нагоді слід згадати ще один аспект, зв'язаний з приходом відділів УПА: з першими відділами приходять сюди уповноважені округи (Мілько, Граб, Ікар), які передусім заходились біля переговорів із польським протибільшовицьким підпіллям терену. До таких переговорів у скорому часі дійшло. З нашої сторони приймали в них м. ін. участь Мілько, Граб і к-р Чавс, а з польської — Пайонк, Дзірит і інші. Переговори відбулися на колонії Тучна. З української сторони говорено про представників від УПА, з польської — від ВІН-у. У висліді тих переговорів встановлено компетенції обох рухів. У стосунку до українського населення всі компетенції признавались за УПА, в стосунку до польського за ВІН-ом. Встановлено терен діяння обох партнерів, майбутню співпрацю у викриванні більшовицької аґентури, виміну пропаґандивної літератури тощо. Від того часу всі поточні справи на тому відтинку були розв'язувані без поважніших конфліктів поміж обома сторонами. Господар с. Межилісся, у якого був свого часу зв'язковий пункт до УПА, мабуть розказуватиме ще своїм унукам, як то перед тим, поки переїхати через село, до нього приходили члени ВІН-у повідомити, що тими двома автомашинами, які проїздитимуть тоді то через село, їхатимуть їхні хлопці і "хай ваші повстанці не подумають часом, що це якась міліція і хай не нароблять стрілянини". В тому часі всі відділи УПА відійшли були вже давно назад і в терені залишилося лише місцеве підпілля, якого ніколи аж так багато не було, щоб у кожнім селі мати свою боївку.

Дещо з організаційних проблем терену

З організаційних змін, які виникли в тому часі, найважливіша — це піднесення Підляшшя до рівня надрайону з усіма наслідками, що з того випливають. Майже одночасно прийшла болюча втрата: смерть Хмари, що, попавши в руки ворога, був застрілений на вулиці Володави в листопаді 1945 р. Разом із Хмарою попав теж Мілько, заступник керівника Холмської округи. Взимі 1945/46 його засудив на смерть червоний польський суд у Холмі. Між матеріялами, які знайдено в його сумці, був теж протокол із переговорів з польським підпіллям і це послужило люблінському часописові, мабуть *Ґлосові Люду*, темою для серії статтей про те, як то польське підпілля пактує з "найгіршими ворогами Польщі".

Керівництво надрайону перебирає тоді Володя ("Ярий", "Шпиль") і його заслуга це дальша розбудова сил місцевого підпілля. Сталою болячкою терену був брак людей. Місцеве керівництво підпілля домагалося ввесь час призначення на постійно на Підляшшя якогось відділу УПА (вони тоді діяли на Грубешівщині). Відділ "Вовки І" к-ра Крапки, який у 1945 р. прибув останнім у рейд, мав властиво наказ залишитися на Підляшші. Однак нарада старшин відділу чомусь вирішила, що зимування тут для відділу було б надто тяжке і тому відділ повернувся в грудні 1945 р. назад на Грубешівщину; там теж, в лютому 1946 р., частина його — включно з командиром — була знищена в бою з більшовиками біля с. Ліски.

З місцевих підпільників, як теж виздоровців, що позалишалися тут від рейдуючих відділів, зорганізовано впродовж зими 1945/46 та перших місяців весни 1946 р. доволі справну надрайонову БСБ (Боївку Служби Безпеки), яка навесні начислювала вже три повні рої. Вона не засиджувалась ніколи на місці, але невпинними рейдами по Володавському і Більському повітах, окремими добре зорганізованими і проведеними акціями створювала враження, що в терені перебуває відділ УПА.

Підсумки за зиму 1945/46

Із тодішніх вдалих акцій слід назвати роззброєння ППР-у в селах Кривоверба, Кропивники, Замолодиче, Вирики. Властиво ці відділи не представляли великої загрози, але відколи на відтинку польського підпілля відносини унормувалися, їх існування було небажане, а в деяких випадках шкідливе. При цій нагоді арештовано й покарано декілька осіб з-поміж тих, яким доказано діяльність на шкоду УПА. На той час припадає теж пожвавлена протирозвідкова діяльність нашої СБ, яка розкриває червону аґентуру. Так, напр., схоплено лейтенанта

НКВД (на колонії Ганна), який розбудовував аґентуру для Домачівської комендантури погранвійськ НКВД на схід від Бугу; роззброєно станицю МО в с. Ганна, а при цім знищено працівника УБП Володава, який керував ворожою аґентурою на північній Володавщині; зліквідовано декількох менше шкідливих аґентів тощо. Все це тримало ворога в шаху і він у терен запускався лише сильнішими групами вдень зі своїх опірних пунктів по містах, виконуючи менші й більші наскоки. Під час одного такого наскоку на с. Турно 15 лютого 1946 р. гине районовий західньої Володавщини Шрам та референт СБ того району Сосновський. У березні 1946 р. гине в сутичці з відділом ВП у с. Копитів на Більщині кулеметник Щигол із надрайонової БСБ. Це й були б усі втрати підпілля в тому періоді.

І в хмарний день буває часом соняшна година

Ще наприкінці зими 1945/46 розвідка подала, що поляки готують на весну 1946 р. уже примусове виселення українців з Підляшшя. Першою мала б прийти на чергу Володавщина. За цей час частково "відукраїнізовано" теж і червону адміністрацію того терену: функціонарі-українці були вислані в інші, чисто польські терени. Влада ставала справді польська і тепер уже не можна було мати жадних ілюзій щодо того, як виглядатиме виселення, коли до нього прийде. Власне в такій ситуації зрозуміле намагання теренового керівництва підпілля — за всяку ціну створити боєздатну місцеву групу, яка могла б бути готова до дії вже навесні. "Мобілізація", як метода вербування, виявилась не всюди придатною; не було виглядів на якісь великі успіхи теж із тими трьома роями БСБ, що їх створено, та з декількома десятками підпільників, розсіяних по цілому Підляшші, що їх можна б стягнути докупи на випадок потреби. А від однієї лише пропаґанди, від самих летючок і закликів — не виїздити, — годі було ожидати дуже великих успіхів. Можливо, куди інакше була б виглядала справа, коли б тут залишився був на зиму 1945/46 відділ УПА "Вовки І" к-ра Крапки і при ньому було б створено бодай одну місцеву сотню. Роблено отже те, що лиш було можна; доцільною видавалася відповідна пропаґандивна робота за допомогою листівок серед розташованих по містах ґарнізонів ВП, які безперечно були б кинені на продовження такої виселенчої акції. Останнє дало деякі успіхи вже під час самого виселювання.

А все ж були й тоді ясні моменти. Мабуть, ніхто з-поміж п'ятдесятки підпільників — учасників святкування Великодня 1946 р. в лісі біля с. Жещинка на Більщині так скоро не забуде тієї хвилини. Там саме відбувалася тоді відправа керівників окремих районів, прибула також у повному складі БСБ. Сл. п. Микола, керівник господарської референ-

тури надрайону, подбав про те, щоб були не лише паски для кожного; з'явилася навіть бочівка пива. В терені було спокійно, ішла весна і з нею нова надія вступала в повстанське серце. Так воно було з приходом кожної весни, але цієї, мабуть, було найвеселіше.

Акція насильного виселення українців до УССР 1946 р.

Між тим однак лихо не спало і на виселенчу акцію не прийшлося довго ждати. Вона почалася десь у травні 1946 р. Ворог кинув сильні групи ВП. Після прочіски лісів, яка нам не нанесла жадних втрат, та після арештів українського населення і спорадичних погромницьких виступів (як напр. у с. Окуниці на Володавщині) вони при переводженні виселення вели себе доволі пасивно. Впродовж найгіршого часу велика частина населення переховалася в сусідніх польських селах, віддавала на перехування майно до сусідів-поляків із того самого села, а сама тікала до лісу. Оскільки виселювання відбувалося за чергою, село за селом, а вже "виселене" село здебільшого залишали в спокою, то селяни верталися туди назад. І цим разом це було виселення до УССР. Частина селян не видержала нервово. Подруге, це здебільша були колишні опірні пункти протинімецьких червоних партизан і там був найбільший відсоток комуністів: вони, хоч із жалем, покидали свої хати, щоб там — в УССР — все ж бути поміж українцями. Я пригадую собі розмову з одним таким кол. членом КПЗУ із одного з сіл Володавщини. Від першої появи підпілля на Підляшші в нього квартирували наші підпільники; особливо пропаґандивний осередок мав там деякий час своє улюблене місце і я сам декілька разів спокійно приглядався крізь щілини в стрісі хліва, як до нього заїздила міліція і вони випивали собі, згадуючи старі часи. Він належав до "розчарованих" ще з часів відомих випадків зі Скрипником та Хвильовим, хоча це не перешкоджало йому згодом співпрацювати з червоними партизанами за підмецької окупації. Наші видання він студіював досить ґрунтовно і над "Платформою УГВР" велась у нас нераз подрібна дискусія. Перед його від'їздом, влітку 1946 р., я ще бачився з ним і ціла його родина зі сльозами на очах прощалась зо мною. Мені було важко сказати щось переконливе проти його арґументів. В основному вони зводились до того, що, мовляв, оборонитись перед виселенням не вдасться, що все ж це вже рік по війні і збирається на довшу передишку, що поляки рішені за всяку ціну викинути українське населення Підляшшя і спротив може тільки відволікти справу, але ніколи не змінить її ґрунтовно; а тоді вже краще виїхати скоріше на Україну і бодай забрати все своє майно, не чекаючи аж на те, як вивезуть туди під військовою ескортою, дозволивши взяти лише один клунок.

Я довше спинився саме над тим окремим випадком, бо він характеристичний для способу думання тієї частини населення, яка в час виселенчої акції 1946 р. покинула свої села. В тому часі опустіли вповні такі села, як Капленоси, Красівка, Калинка, Замолодиче, а також у великій мірі ще інші села південної Володавщини. І це тоді, коли, напр., наша "столиця" Голешів залишилася зовсім неторкнена, подібно як інші сусідні з Біло-Підляським повітом села, які в цей критичний час просто розбіглися. Повіт Біла Підляська залишився зовсім незаторкнений виселенчою акцією.

Шість проти 150

Під час виселенчої акції загинула ланка бойовиків БСБ. Під проводом "Колі" цих шість бойовиків, опинившися в оточенні серед яких 150 чоловік ВП і УБП на колонії Голешів, билися до останнього набою і загинули всі. Ворог мав кільканадцять ранених і близько десять убитих, між ними старшина-росіянин, працівник УБП Володава; цей останній мав "пеха" підсунутись ближче, щоб закликати оточених здатися. Черга з "дегтяря" Колі закінчила його аґітування. Із цивільного населення поляки вбили тоді двох селян: одного, якого поранила була заблукана куля, а другого, бо знайшли в нього на палатці кров і домагалися, щоб сказав, де є ранені повстанці (звався Адам Трохимюк). Тоді теж спалили 13 хат. Опісля, через два дні ще тривало "переслухування" інших селян, яких зігнали до двох стоділ. Переслухував слідчий з УБП; коли на запит про повстанців переслухуваний відповідав "не знаю", то його кидали на землю і били, доки не зімлів, потім відливали водою і ця процедура повторювалась наново. Це згадую не тільки як один відокремлений епізод, але загалом як типову ілюстрацію "переслухування". Вертаючись до самого бою, треба додати, що ця ланка СБ складалася зі свіжо "змобілізованих" бойовиків і, незважаючи на порівняно невеликий бойовий досвід, показалася справді повновартісною. Тіла полеглих друзів похоронено опісля на цвинтарі біля с. Межилісся на Більщині.

Загалом, літо 1946 р. принесло більше наших втрат. В липні впали на колонії Міхалки (Більщина) три працівники надрайонової господарської референтури, а на колонії Добринка загинув її керівник Микола (Фесь); в половині жовтня на колонії Замолодиче (Володавщина) впала підпільна шпитальна, в якій загинули два ранені (Осип, політвиховник відділу "Вовки І" і Дуб) та дві санітарки УЧХ (Зірка й Леся); в сутичці з ВП на колонії Заболоття загинув у листопаді 1946 р. один бойовик БСБ (Степовий). Ще в липні 1946 р. загинув на колонії Розвадівка в сутичці з УБП Артур, керівник пропаґанди району північної Володавщини, а на

колонії Городники впали три бійці відділу УПА к-ра Чавса (частина відділу "Галайда II"). Між тим, у сутичці з ВП на колонії Кузавка в листопаді 1946 р., паде Незабутий, працівник господарки, три інші підпільники були поранені, а один попав у полон (Перин).

А Граб стріляє

Говорячи вже про цю сутичку, не можна не згадати про справді геройську оборону групи, в якій особливо відзначився Граб. Відділ б. 50 чоловік ВП витіснив групу на рівне поле, але бойовики впродовж трьох годин зуміли витримати ворожий вогонь та під прикриттям вечора — хоч на їх трьох два були легко поранені, — прориваються з оточення. Ворог же мав убитих і ранених. Подібний випадок трапився двом іншим підпільникам на колонії Розвадівка, де їх заскочила яка двадцятка чоловік ВП під час сну. Бойовик Яцько вбиває з пістоля вояка ВП, що ліз по драбині на хлів, де Яцько спав, а зіскочивши на землю, хватає автомат ППШ вбитого та, застріливши ще двох поляків, прориває ться до недалекого лісу.

Котюзі по заслузі

Але крім того були й інші прикрі речі. Найгірша з них це була дезерція Чумака. Це був вояк відділу УПА к-ра Шумського, який від літа 1945 р., коли то цей відділ ішов рейдом через Підляшшя, остався тут. Приділений до БСБ, він мав змогу орієнтуватись передусім про місця квартирування й про шляхи перемаршу БСБ. Під час виселенчої акції і зв'язаних з нею облав він здався ворогові. Перед тим ще — на доказ повного зірвання з усім дотеперішнім — він стріляє підпільника, з яким тоді квартирував у лісі біля с. Любень. Поява Чумака в мундирі УБП з відділом ворога, арешти й побої селян, про яких він казав, що там квартирували повстанці тощо — все те мало пригноблюючий вплив передусім на населення. Восени 1946 р. відділ ВІН Яствшемба зробив нам ту прислугу, що під час наскоку на приміщення УБП у Володаві, мабуть, 22 жовтня 1946 р., вбив між іншими і провокатора Чумака. На тому місці треба однак згадати, що за цілі чотири роки акцій УПА й підпілля на Підляшші це був єдиний випадок, коли хтось з-поміж бойовиків пішов на службу ворогові. У 1946 р. ми мали ще трьох дезертирів із числа "змобілізованих" навесні того ж року, але вони не принесли жадної шкоди: це були хлопці, які просто хотіли врятувати своє життя і за допомогою своїх родин з місця залеґалізувались на "Зємях Одзисканих", не даючи ворогові інформації на шкоду підпілля.

Підсумки

Підсумовуючи все сказане про виселенчу акцію 1946 р., треба сказати, що вона не дала ворогові очікуваного успіху: майже половина українського населення Володавщини перетривала на місцях. Найкраще видержали села, які були нашими "твердинями", незважаючи на те, що саме там ворожий терор був найлютіший. Селяни українського Підляшшя, маючи опору в наявності збройної протибільшовицької боротьби, зважилися на опір ворожій акції, без уваги на всю тимчасовість осягнених при цьому успіхів. Бо цей успіх — це було відтягнення виселення ще на один рік. Частини ВП, які проводили виселення, — треба признати, — вели себе доволі пасивно і це треба записати на рахунок нашої освідомної пропаґанди серед них, як також впливів польського протибільшовицького підпілля, яке зі своїх міркувань осуджувало виселенчу акцію. Окремі звірства — це була робота терористичного апарату УБП.

Як і передбачувано, сили підпілля в розумінні чисто бойового опору були, порівняно з ворогом (один полк ВП), такі малі, що не можна було й думати про бойові успіхи у протиакції виселення. Підвідділ УПА к-ра Чавса, що в самому розпалі акції прибув знову рейдом на Підляшшя зі своїми кількадесятьма повстанцями, ситуації не змінив. Але, з другого боку, при відсутності хай і слабого збройного підпілля широкий пасивний опір цивільного населення був би, мабуть, немислимий. Втрати в людях 1946 р. були теж досить дошкульні. Під охороною батальйонів ВП, що ввесь час вештались по терені, вертається до волостей міліція, яка раніш втекла була до міст. Над р. Бугом закріплюються станиці ВОП, які хоч і майже не приймають участи у виселенчій акції, все ж розбудовують у прикордонній смузі свою розвідку і патрулюють границю. Границя, правда, для нас не представляла такої ваги, як по інших теренах, бо ввесь час зв'язок втримувано з південними теренами Закерзоння, де перебувало тодішнє наше (для Підляшшя) керівництво, але все ж наявність збільшеного числа ворожих пунктів утруднювала ситуацію, навіть після того, як облави й виселення втихли. Сміливий наскок відділу ВІН під командуванням Яструмба на Володаву (сам від уродженець того міста) в жовтні 1946 р., який — хоч і не закінчився повним знищенням УБП Володави — все ж дещо "успокоїв" голови працівників УБП і ПКМО, про станиці МО у волостях і не згадуючи. Декотрі волосні МО втікають на початку зими 1946/47 знову до міст.

Те, що треба записати виключно на рахунок нашого підпілля, це було недопущення до заселення виселених українських сіл польським елементом із корінних польських земель. У пляні тієї акції спалено декілька опустілих сіл (Капленоси, Калинка, Красівка, Замолодиче) та

систематично не допускано поселенців закріпитися.

Крім згаданого вже відділу "Галайда II" к-ра Чавса, що на Підляшші був до осени, приходить ще група СБ к-ра Остапа, к. 25 чоловік. З Остапом, пригадую, прибула тоді теж керівниця окружного УЧХ Світлана. Обі ці згадані групи відходять під кінець осени назад на Грубешівщину і в терені остаються лише місцеві сили. Після деякого розгублення під час зрадницьких дій Чумака місцеве підпілля Підляшшя працювало далі зовсім нормальним темпом.

Тиша перед бурею (зима 1946/47 р.)

Зима 1946/47 була надиво спокійна. В грудні 1946 р. їде Володя, керівник підляського надрайону на Грубешівщину, щоб особисто дістати вказівки про пляни проводу щодо нашої дальшої діяльности. Було зовсім ясно, що з весною наступного року треба знову числитися з якимись несподіванками, хоча договір про "виміну" населення між Польщею й УССР вигас був 15. 6. 1946 р.; а для того були потрібні вже тепер нові напрямні. На тім місці треба сказати, що дотепер нам не все вдавалося на час дістати інструкції, коли приходилося входити в деталі розрібки якогось нового питання і надрайоновий провід мусів багато дечого рішати самостійно. Зв'язок з округою, осідок якої увесь час містився на південній Холмщині, був доволі рідкий. Про таку річ, як напр., щоб святочні матеріяли від крайового проводу прийшли в час, не могли ми й мріяти. Перешкодою було саме те, що підляський надрайон становив собою український острів, до якого доходити треба було через зовсім виселений, і тепер уже вповні польський, терен Холмського повіту і північної Грубешівщини. Яких сто кілометрів такого відкритого терену з неукраїнським населенням не було так дуже легко проходити зв'язковим групам. Були надії теж, що, може, внаслідок відповідних арґументів, представлених особисто, вдасться все ж від командування відтинка УПА "Данилів", до якого належало й Підляшшя, виклопотати для нашого терену призначення на постійно якогось відділу УПА, та в разі потреби в наступнім 1947 році дістати більшу бойову допомогу для протиакцій ворогові. Прикрий досвід із літа 1946 р., коли то на Підляшшя прибув лише один відділ "Галайда II" к-ра Чавса, діяльність якого була обмежилась до самозбереження, далі ж втрати в людях підпільних кадрів, а при цім ще й наука про те, що методою "мобілізації" тяжко створити сильнішу бойову місцеву групу, заставляли серйозно призадуматись над питанням, як і чим протидіяти новому ворожому натискові, що його треба було сподіватися в 1947 році. З поїздкою Володі зв'язувано, отже, чимало надій.

А в міжчасі робота підпілля йшла справно далі. Особливо пропа-

ґандивна робота, вишколи, превишколи, для якої звичайно найкраще надавалась зима, робота СБ тощо.

Як працювала пропаґанда

Цікаво, напр., що саме від грудня 1946 р. почав виходити видаваний силами надрайонової референтури пропаґанди *Холмсько-Підляський Інформатор*, циклостильне видання, що появлялося тиражем 300 примірників і виходило що-десять день. Появилося всього 20 чисел, останнє з 10. 6. 1947 р. Правда, місцевими сипами була редаґована лише сторінка радіо-вістей, всі ж інші були передруками видань надісланих "згори". Тому нераз приходилось робити такі "штучки", як от використовувати старі минулорічні матеріяли, зв'язані з такими святочними подіями, як національні чи релігійні свята, з нагоди яких звичайно бував відповідний наказ чи звернення УГВР, ГК УПА чи КП ОУН, не подаючи при тім давньої дати журналу і лише його число, коли він появився був іще попереднього року; все те, — щоб тільки надати газетці актуальности. До речі, програмові статті, заклики й відозви були звичайно зредаґовані так добре, що їхня актуальність була завжди без закиду. Це може тепер видатись дивним, що редакція *Холмсько-Підляського Інформатора* опрацьовувала звичайно тільки радіо-вісті (переважно лондонського БіБіСі та "Голосу Америки", а також Москви й інших), але на щось більше потрібна була згода КП.

Референтура це не тільки шеф

Може б на цьому місці сказати ще декілька слів і про роботу самого надрайонового осередку пропаґанди. В часі найкращого розвитку він складався з сімох людей: технічний осередок під керівництвом Стефка (він теж — радист), машиніст Ґеник, циклостилісти і загалом "головні техніки" — Ігор та не більший від нього Нитка. Був ще вишкільник — здібний промовець, а коли когось теж цікавило б — колишній політв'язень польських тюрем за ... комуну; він тепер умів, мабуть, найкраще з-поміж усіх нас словом громити її; далі — Сковорода (Кричевський), ну і врешті — сам відповідальний редактор і референт (а в початках 1945 р. в одній особі — ціла "пропаґандивна референтура"!) Ч. із своїм зв'язківцем Вітею. По районах (а Підляшшя поділялось на чотири райони), були ще районові референти пропаґанди. Правда, справу ставлено так, що кожен підпільник повинен бути пропаґандистом, і кожен, в міру своїх сил, і старався ним бути. Не один, мабуть, напам'ять вивчив "Платформу УГВР", хоч це не перешкоджувало, щоб

найскоріш зловив контакт із селянами той, хто починав від добрих протибільшовицьких дотепів. Ще тепер пригадую, як селяни реготались, коли, здається, покійний Артур починав свій дотеп про сталінську конституцію від слів: "Товагіщі мужчина, товагіщі женщина". А Артур, як колишній підстаршина ЧА, знав їх немало. Технічний осередок працював увесь час справно. Тим більше, що, закріпившись подалі від лісів, де вештались БСБ чи відділи УПА, а за ними ганяли УБП і ВП, на надбужніх хуторах Заболоття, Кривовільки й Лішни на Більщині, завдяки бездоганній конспірації зумів спокійно продовжувати свою роботу, не дивлячись на те, що нераз майже "під носом" вешталися вояки ВОП-у. Спокійно, може, власне завдяки тій обставині, що ворог ніколи не сподівався знайти нас там. Правда, згідно з відповідним зарядженням, не сміли туди показуватись інші підпільники, щоб не накликати біди. Тяжче було спершу роздобути такі речі, як папір, матриці, циклостиль тощо. Але відколи наладнано взаємини із ВІН-ом, вдалося все потрібне діставати через одного поляка-спекулянта, який мав теж деяке відношення до польського протибільшовицького підпілля. Отже не диво, що напр. на те, щоб привезти для нас закуплені балі паперу, він наймав з Варшави вантажну автомашину і вона притранспортовує все те до його хати, а звідти перебираємо його ми. Бідні Нитка й Ігор, що це перебирали, мусіли півночі різати пилкою таку одну балю паперу (це був газетний папір, що його ми опісля різали на потрібний формат), щоб загалом його було можна якось навантажити на віз і відвезти замаґазинувати меншими кількостями по різних місцях. Не тут місце вдаватися у всі деталі того, як виглядали свята і будні такого підпільного пропаґандиста, господарника чи СБ-іста, тому й обмежимось тільки оцією маленькою диґресією на тему підляської підпільної пропаґанди. Але може й вона дасть хоч дещо пластичніше уявлення про те, що криється під зчаста сухими даними офіційних звідомлень.

Підсумки за зиму 1946/47 р.

Вертаючись отже до ширшої теми, про зиму 1946/47 р. можна лише сказати, що вона пройшла без замітніших випадків, якщо не числити роззброєння самим Володею і його трьома чоловіками охорони — чотирьох вояків ВП на колонії Голя (Володавщина, де здобуто тоді "дегтяр" і три ППШ), кількох акцій нашого розвідкового апарату та часдо-часу наскоків групи ВП під проводом якогось працівника УБП на те чи інше село. Треба признати, що повстанська протирозвідкова служба перешкодила й тепер ворогові розбудувати свою аґентуру. Виселенча акція літа 1946 р. і успіхи населення у протидії тій акції були тою рішальною силою, яка здобула повну симпатію для УПА й підпілля

серед усього українського населення на Підляшші. І то не лише серед тих свідоміших, тих усіх "колишніх", але і серед тих, у яких поняття національности ще не так давно окреслювалося словами "руський", "православний", "тутешній", чи тих, що за німецької окупації брали польські "кенкарти". Це створювало атмосферу, в якій не могла розвиватися ворожа аґентура. Спокій у терені можна, мабуть, записати — крім слабости ворожої розвідки — ще й на рахунок того факту, що великі сили ворога було тоді кинуто в інші терени дій УПА, передусім у Карпати. Там же гине в одній засідці сам віцеміністер війни Польщі Сьвєрчевський.

"Помста за Сьвєрчевського"

Смерть Сьвєрчевського знайшла й на Підляшші свій відгомін. Під гаслом "Земста за Сьвєрчевскєґо!", володавське УБП (між іншим, його працівник зі с. Турно Іван Матчук) мордує кільканадцятьох українців на Володавщині, а між ними в селі Кривоверба — Андрія Шамрика й Івана Ринковського (перший був "винен" тим, що його син був у підпіллі, другого ж дочка була попереднього року засуджена на сім років в'язниці за співпрацю з УПА), у с. Хворостита селянина Глину, одного селянина в с. Замолодиче і в с. Голя та ще по інших селах. Тіла всіх убитих носили сліди звірських тортур. Це було діло працівників УБП: Пунди, І. Матчука і ще інших, що походили з сіл Коденець, Турно і Кривоверба, з продажного й аґентурного, походженням українського, елементу. Шеф нашої протирозвідки сам походив з того терену і не диво, що після того він ліквідує тут усі менш чи більш винні аґентурні елементи, які ще дотепер до деякої міри толеровано.

На польському відтинку на цей час припадає процес "уявнення" ВІН-у і польське підпілля перестає взагалі діяти на Підляшші.

Горять села

З весною 1947 р. червона адміністрація робить нові спроби заселити порожні українські села Володавщини. В нашій протиакції, яка припала на декілька день перед новою хвилею виселення, було спалено кілька сіл (Пешиволя, Сосновиця, Королівка, Зіньки, Горки, Вигалів, Угрин, Грабівка, Любень).

Цей останній крок був раніш довго дискутований у керівних колах надрайону. З уваги на вістки про нову хвилю насильного вивозу, яка мала б початися з початком червня 1947 р., треба було знову числитися, що лише силами підляського надрайону доведеться вести протидію, а

поляки-поселенці відразу приходили зорганізовані в озброєну ОРМО (і тим самим збільшували число опірних ворожих пунктів), — поспіх у розв'язці того питання був конечний. Загальні напрямні КП були: опір вивозові усіма силами і за всяку ціну. Тому що на відкладання (а воно сталося б, якби так консультуватися окружного проводу) не було місця, рішено скликати нараду керівних чинників підлясього надрайону. На цій нараді, що відбулася в початках травня 1947 р. з участю всіх керівників районів і надрайонових референтур та к-ра Давида від відділу УПА "Вовки III" (який весною 1947 р. прибув сюди з частиною свого відділу), після довгої дискусії прийнято таке рішення. Акція пройшла вдало без наших втрат. Поселені вже місцями поляки панічно розбіглись, а ОРМО не вспіла віддати й пострілу.

Це й був теж і початок нової хвилі облав і засідок ворога; одночасно приходить теж нова хвиля насильного виселення.

Ця хвиля була найсильніша і куди жорстокіша від усіх попередніх — вона й зуміла викинути все українське населення терену. У виселенчій акції приймали участь два полки ВП, скріплені поліційними частинами УБП, МО, ВОП. Вся ця маса ворога була постійно в русі. Порушувалися одиницями не менш півсотні чоловік. Для зілюстрування, як виглядало таке виселення, подаю короткий опис виселення села Голешів на Володавщині.

Виселення с. Голешева відбулось 14. 6. 1947 р. Ще перед сходом сонця село було оточене з усіх сторін, якими 800 чоловік ВП. Треба згадати, що ще вночі ворог підсунувся в бойовому порядку і закопував важкі кулемети, а перед розстрільною, що почала підсуватися з першим блиском сонця, попереду просувалося декілька танкеток. Селяни, що пробували втікати, всюди зустрічали ворожу розстрільну. Селянам дано годину часу на те, щоб узяти щось зі свого майна. Можна було брати лише те, що кожен міг зі собою понести. Опір був якнайдикіше зламаний. Група УБП, що находилася при цім відділі ВП, щоб створити паніку — вбиває селянина Федора Хроля, два сини й дочка якого були в підпіллі. Розбещені вояки грабують селянське майно, насилують молодих дівчат (між іншим, 15-літню Марусю звану "Лобач"), поривають чоловіків. Селян забирають на вантажні автомашини, які під ескортою танкеток від'їжджають до залізничної станції Володава. Після селекції у відповідних таборах — до Східньої Пруссії. Із самого Голешева вивезено теж місцевих поляків.

Не в кожному селі ворог сподівався такого опору, як у Голешеві, і не всюди у виселюванні брали участь такі великі сили ворога, але в кожному був однаковий нелюдський терор, побиття, розстріли, грабунки, насильства. Виселенню підпадають теж декотрі місцеві поляки, особливо на колонії Голешів, Данці, Янівка і інших (це переважно "небажаний" для УБП елемент). Українцям не помагають вже й польські

"кенкарти", бо кожен, у кого в документі стоїть "православний", підпадає виселенню.

У висліді тієї виселенчої акції з Підляшшя були викинені українці на 99%. Всі вони були розсіяні по Східній Пруссії, по Горішнім і Долішнім Шлезьку та Помор'ї.

Для доповнення картини подаю ще статистичні дані про Підляшшя, отримані від голови ЕВ НТШ проф. д-ра В. Кубійовича. Вони подані на основі урядових джерел і власних обчислень проф. Кубійовича.

ПОВІТ	РІК	ПРАВОСЛАВНІ	
Біла	1905	69 900	57.0%
	1908	27 700	23.2%
	1931	18 700	16.1%
Володава	1905	71 400	58.0%
	1908	46 500	37.5%
	1931	33 600	29.4%
Радзинь	1905	32 700	37.3%
	1908	4 000	3.8%
	1931	1 900	1.9%
Сідлець	1905	13 100	36.1%
	1908	800	1.9%
	1931	700	1.9%
Соколів	1905	6 500	9.0%
	1908	1 400	1.7%
	1931	200	0.6%

Подані числа православних назагал покриваються з поняттям українців на цьому терені. Особливо зіставлення за рр. 1905, 1908 і 1931 — цікава картина польського наступу на українське Підляшшя. Порівняння стану за рр. 1905 і 1908 дає дуже ясну картину наших втрат в час масового переходу на римо-католицизм, переходу викликаного попереднім насильним "оправославленням" українців-греко-католиків тих теренів, що його провів раніше російський царський уряд. З появою у 1905 р. царського указу, який дозволяв свободу віровизнання, наступив масовий поворот, але вже до польського католицизму, а це було рівнозначне на цих теренах з переходом до польського національного табору. Хоч і значна частина тих латинників, чи "калакутів" (як їх називали місцеві) залишилась при вживанні української мови, але з бігом часу все зростав польський вплив і в мовнім відношенні, так що в роках, про які говорить наш огляд, українська мова була мовою тільки старшого покоління, а молодь вживала вже польської розговірної мови і вважала себе членами польської національної спільноти.

Порівняння стану за 1908-1931 роки теж не менш виразно унаочнює великі втрати, які зазнав український стан посідання на Підляшші в час першої світової війни, коли то майже всі українці були депортовані відступаючими російськими арміями на Схід. Лише частина з них повернулася назад. Українське Підляшшя пережило вже в роки першої світової війни аналогічну ситуацію до рр. 1944-1947. Тоді також окупант вигнав був українців з їх прадідівських земель і довгі роки прийшлося їм жити розсіяними поза батьківщиною. Але це не перешкодило тому, щоб з приходом можливостей для повороту українці Підляшшя вернулися знову на землю своїх батьків.

Як закінчиться найновіше вигнання з років 1944-47 та які числові втрати треба буде відзначити за цей час, покаже щойно майбутнє. Правда, воно теж стосується і цілости українських земель т. зв. "Закерзоння".

На час тієї виселенчої акції підпілля Підляшшя було здане знову виключно на свої сили. Підкріплення з інших теренів, де, до речі, натиск був ще сильніший, ми так і не дочекалися. Проти двох полків ВП і кількох сотень поліції ми мали всього коло 40 підпільників. У таких випадках нічого не поможе і найкраще знання партизанських прийомів і найгарячіші бажання. Декілька наших сутичок, що мали тоді місце, не могли аж ніяк вплинути на вислід виселенчої акції.

Смерть незабутнього друга

Під час самого розпалу ворожого наступу 18.6.1947 р. гинуть на колонії Кароліна б. Сосновиці керівник підляського надрайону Володя (Ярий) і його три близькі співробітники (Федь, Летун, Міша). Після півгодинного бою, оточені переважаючою силою ворога, вистрілявши всі набої, Володя дострілюється, а Федь розривається ґранатою. Два інші впали від ворожих куль. Тіло Володі, роздягнуте донага, ворог завозить і кидає в його родиннім селі Турно. "Ваш крвави Володя нарешцє здехл", — це й була надгробна промова. Дещо раніше паде, в сутичці біля колонії Замолодиче, Беркут — працівник надрайонового СБ. В обох випадках ворог мав декілька вбитих і поранених.

Завдяки просторості терену, великим лісам і змозі відійти на "гарячий" час у сусідні польські терени, підпілля без якихось дальших втрат видержує акцію ворога. Після закінчення виселення, коли то головні сили ВП відходять та ворог намагається лише силами поліційних частин знову почати акцію поселення поляків, на місце виселених українських селян, сили надрайону вистарчають ще для того, щоб до цього не допустити.

Після смерти Володі керівництво надрайону перебирає Ч., а чле-

нами надрайонового проводу стають Стефко, Василь і Олесь. Окремими районами керували тоді Максим, Славко і Гайдак.

Ми ще тут!

На кінець літа і початок осени 1947 р. припадали б, між іншим, нові наші акції. Засідка на шосе Володава-Люблін, яку виконав Максим, і де в руки підпілля попадає тодішній комендант ПКМО-Володава та два коменданти волосних станиць МО (Сосновиці і, здається, Волосковолі). Двох рядових міліціонерів, що тоді теж попалися, — відпущено. Трьох же згаданих, після переслухання органами СБ, — за довершені ними злочини під час акції виселення — зліквідовано. Може, цікаво було б, нєпр., при тій нагоді згадати, що всі вони були колишні протинімецькі партизани АЛ (Армія Людова) і БХ (Батальйони Хлопскє). Було розброєно станицю ОРМО (к. 25 чоловік) у с. Линів. Це було польське калакутське село на межі Володавщини і Більщини, перше, де створено чисельнішу станицю ОРМО. Для того, щоб підтяти зло в корені, рішено знищити цей опірний пункт. Забрано майже всю зброю без помітнішого опору і загрожено, що в разі спроб творити нову станицю ОРМО село буде спалене. Ліквідовано одного аґента УБП. Подібну акцію проведено теж на станицю ОРМО на колонії Щасники. Тому що ворог ставив тут опір, спалено частину хат членів ОРМО.

Ті дві акції, як теж одночасне нищення виселених сіл, які лежали близько лісів, і де ми переважно діяли (а через створення в них ворожих опірних пунктів ми були б шаховані), — все те держить терен у постійному шаху. Знищені були села Кривовілька, Матяшівка, Межилісся, Ляцьк, Голешів, Мости, Кривоверба, Янівка. Це здебільша села й хутори, отже знищено тільки невелику частину хат. Хутори оставлено, бо на них поселенці однаково не важились залишатися. Місцеві поляки-селяни не брали більше ніде зброї, а постійна наша протиакція не дозволила ніде засісти польським поселенцям.

Зрозуміло, що й ворог не спав, весь час ведуться облави, однак не завдають більшої шкоди. Наші втрати за той час: один бойовик (Карась), який паде під час акції проти заселювання поляками села Голешева, та надрайоновий референт-господар Василь і санітарка УЧХ Оленка, що гинуть у заскоченні ворогом на колонії Ляцьк у вересні 1947 р. Від кінця літа на Підляшші перебувала частина підвідділу "Галайда II" (рій Шепеля), яка восени відходить назад на Грубешівщину. Тим роєм також передано "пошту" "догори" із запитом про дальші напрямні.

Повне виселення українського населення Підляшшя влітку 1947 р. ставило доцільність дальшого існування тут підпілля під знак запиту. Подруге, вигляди на перезимування були малі, себто треба було числи-

тися з більшими втратами в людях. Ми робили останні порахунки з ворогом у терені і ожидали наказу про відхід на територію УССР. Нікому тоді на думку не приходило, що можуть прийти якісь інакші доручення.

Епілог

Однак пізньої осени приходять зовсім неожидані інструкції: вповні добровільний вибір кожного вояка УПА й підпільника поміж трьома можливостями — відхід до УССР, леґалізація на "Зємях Одзисканих", або відхід до Німеччини в американську зону. Для відходу до УССР не подано жадного зв'язку. Леґалізація в Польщі лишала за собою постійну загрозу бути викритим. Отже залишалась — еміґрація: це означало й кінець підляського надрайону.

Під час приходу на терен Підляшшя к-ра П. — окружного провідника холмської округи ОУН, підляський надрайон начислював 33 підпільники. З того: йти на еміґрацію вирішили 14; леґалізуватися в Польщі — 8; пішли в рейд у Східню Пруссію з командиром Прірвою — 6, залишилися поодиноко — 3; пішли на власну руку до Галичини — 2 (оба уродженці тих земель, що під УССР). Такий був стан у грудні 1947 р.

Тому що зима не була пригожа для рейду до Німеччини, перша група перезимовує, відійшовши в сусідні польські терени Межиріччини, конспіруючись як польський протибільшовицький відділ НСЗ (Народове Сіли Збройне). Тому, що тут польське підпілля від зими 1946/47 рр. уже не існувало, вдалося в тій порожнечі, яка там заіснувала, провести цілу зиму 1947/48 рр. Нас це дивувало тим більше, що ми пригадували собі, які були відносини в терені нашого попереднього діяння, де жадна група, яка появлялася, не могла б ніколи перебувати так довго в терені, щоб ми її не помітили.

"Пшиймійце до оддзялу"...

Добрий для партизанської боротьби терен Межиріччини, протибільшовицькі настрої населення і його прихильність до нас (ми всі говорили весь час лише по-польськи) викликала нераз фантастичну думку залишитися тут надалі і справді діяти як польська частина. Двічі траплялися тут моменти, коли до нас зголошувались хлопці, що з якихось там причин пошукувало їх УБП, і просили прийняти до "оддзялу"; треба було бачити, який розчарований був такий молодий поляк-патріот, коли йому говорено, що ми не маємо дозволу від свого

командування на таке, бо наше завдання є перетривати тут зиму, а там далі ми відходимо назад у якийсь там терен центральної Польщі. Хоч у міжчасі УБП спорадично робить випади (особливо після того, як на колонії Козли б. Ломаз ліквідовано декількох поліцистів МО, які просто самі влізли в руки заквартированої тоді в одній хаті нашої групи, ну й після ліквідації одного аґента УБП, чого домагалися місцеві поляки), все ж ворог нічого більш нам заподіяти не міг. На колонії Козли загинув, правда, один підпільник (Лобода), а два інші (Гайдак, колишній керівник району південної Більщини, і працівник СБ — Чміль) гинуть наприкінці лютого 1948 р. на колонії Піщаць під час наскоку УБП —Біла Підляська, а бойовик Крук попав ранений в руки ворога, — але ці випадки треба записати більш на конто власної необережности, як сили ворожої акції. Ту групу, що рейдувала по Межиріччині, очолював від грудня Стефко. Між іншим, він мав на колонії Рудно скрутну хвилину, коли — під заслоною ночі і сніжної завії — десятка червоних міліціонерів з Комарівки оточила хату, де він із частиною друзів задержався. Лише завдяки його відвазі й рішучості вислід бою був: кількох вбитих і ранених міліціонерів, з-поміж яких, здається, лише один чи два втекли цілими, тоді, як наші не мали жадних втрат. З першими днями весни група переходить знову в старі терени діяння на Володавщині. Найдовше лишається вона в багнистому комплексі лісу "Охожа" біля Голешева, що був прекрасний для партизанської дії, а довколишні поляки, які ще де-не-де залишились, прихильно ставились до нас і співпрацювали з нами. Правда, маючи такий великий терен і можливість лявірувати, як Підляшшя, не було й тяжко зберегти групу від втрат і дочекатись літа, коли зелені ліси і жита давали надію успішно виконати рейд до Баварії. Треба згадати, що двічі передало було лондонське БіБіСі вістку (ще восени 1947 р.) про те, що до Баварії прибули групи українських повстанців і що їх інтернувала американська окупаційна влада. Далі згадувано, що домагання більшовиків видати їх, американці відкинули. Хоч ми постійно слухали радіопередач вільного світу, то це й було все, що ми знали про долю тих груп. Все ж — одне було певне, що в випадку нашого приходу до Баварії нас більшовикам не видадуть.

За цей час ми втратили двох підпільників, арештованих ворогом. Це була Буря, довголітня зв'язкова й санітарка, та Зіна, зв'язкова і останньо працівниця осередку пропаґанди підляського надрайону. Вони обі були схоплені ворогом в одній місцевості вже на колишніх німецьких землях, прилучених до Польщі, де вони залеґалізувались. Перевезені опісля до тюрми в Любліні, вони були засуджені польським судом на кільканадцять років в'язниці.

Приблизно ж тоді — у лютому 1948 р. — ворог схопив керівника району західньої Володавщини Максима; перевезений до в'язниці у

Володаві, він повісився в келії, щоб не зрадити ворогові жадних тайн. У Східній Пруссії попадає в руки ворога поранений Кропива. Це й були б усі наші втрати за зиму 1947/48 рр.

В половині березня 1948 р. вертаються три підпільники (Андрій, Сойка і Марко), які в грудні 1947 р. прилучилися були до групи к-ра Прірви, що йшла рейдом у Східню Пруссію. Вони довгий час не могли зв'язатися з групою Стефка; при тому мали дві сутички з УБП на колонії Віторож і, здається, на колонії Конкольовніца на Радзинщині (в останній був убитий комендант ворожої міліційної групи і кількох міліціонерів поранено) та аж під кінець квітня 1948 р. дістали зв'язок.

Останній Великдень у партизанській "столиці"

Великдень 1948 р., що його ми відсвяткували в "Охожі", був останнім того роду святом на підляських пустирях: на ньому було вже лише 15 підпільників.

З того Великодня збереглось у мене декілька знімків. На одному з них: біля провізоричного дерев'яного риштування, що символізувало "стіл", на якому розставлені хліб, яйця, ковбаса і запалена свічка, а по обох боках постаті друзів. Вони лише з поясами й короткою зброєю (довга стояла подалі від стола). Знімок старий, невиразний і лиць тих, що сидять далі, майже не пізнати. Але спереду зовсім добре видно Олега, а напроти Марка похмуро задивився перед себе Сойка; широку усмішку дебелого Андрія закриває вже частинно гілля; зиркає в нашу сторону через плече Стефкові Зенко і блищать відзнаки на здобутому мундирі усміхненого Славка; Остап, що біля нього, хоче й собі показати своє козацьке лице, і ще трохи можна розпізнати Граба, але Нитки й Богдана вже не пізнаєте. Ззаду і з боків — плетиво гілляк гущавника підмоклої Охожі із першими весняними листками.

Дух з автоматом у руках

Треба б ще згадати, що ворог знову пробує заселювати терен поляками, але це важко, бо через попалені села їм немає де задержуватися. Населенці, що появляються на деяких заціліли хуторах, дуже бояться, вони не ночують в хатах, а то й утікають назад. З-поза кожного куща увижається їм рушниця сина того селянина, якого літом минулого року вивезли. Румовища сіл і пустирі, де були колись квітучі поля, створюють відповідну атмосферу для того, щоб ночами бачити всюди духів у піввійськових уніформах із автоматом у руці. Щоб зарадити лиху і все ж не дати урожайній землі лежати облогом, місцеві

польські ґмінні уряди пробують розв'язати це в той спосіб, що обробляють частину землі із виселених сусідніх українських сіл місцевими силами, знаючи, що проти місцевих поляків ми ніколи не виступали, а проганяли лише пришельців з дальших сторін. Місцями плянується заснувати колгоспи (ПҐР). Але, незважаючи на відсутність якоїсь свіжої нашої протиакції, лише дуже невелика частина пустирів була засіяна навесні 1948 р.

У червні від'їздить перша наша трійка і після 10 днів увіходить щасливо на терен Баварії. Решта друзів двома групами вирушає з Підляшшя літом 1948 р. Про те, як відбувався їхній рейд, як їм приходилося провести зиму 1948/49 у Сьвєнтокшиських горах Польщі, це вже тема для іншої статті. Тут треба хіба ще згадати про перехід через Підляшшя групи к-ра Прірви, що вертався назад з рейду по Пруссії. Але все це належить властиво до епілогу історії боротьби одного невеликого теренового центру протибільшовицького резистансу, який починався із чотирьох повстанців.

Трохи математики

Для любителів математики, які шукають її всюди, можна було б ще сказати: підпілля надрайону нараховувало 75 уродженців Підляшшя, до яких приділено ще 12 уродженців інших українських земель. З того загинули 36, пропали під час рейду без вісти 6, засуджені на довголітню в'язницю 6. Це стан з осени 1949 р. Тут подані лише ті, які були підпільниками-"професіоналами". Число "леґальників" було дещо більше, але в деякій частині це були наші хлопці і дівчата, молодь і старші, що ходили на розвідку, возили "пошту", розкидали летючки — без того, щоб бути формально втягненими в наявну підпільну мережу, чи приймати участь у бойовій діяльності. Але їхня робота була тим не менш потрібна й корисна. В своїй головній масі вони не були розкриті ворогом і їх вивезено враз із їхніми родинами під час виселенчих акцій.

Народ з нами

Але передусім це підтримка українського населення вможливила існування, розвиток і боротьбу УПА й нашого підпілля. Без того основного, без протибільшовицького ставлення загалу населення, без його допомоги й співпраці з нами, без його жертвенности й героїзму, немислима була б уся ця кривава маніфестація українськости північно-західніх українських окраїн.

Скептична людина, що шукала б у тій боротьбі передусім військо-

вого аспекту, має всі дані на те, щоб розчаруватися. Бо з військової точки зору ми не розбили ворога, але він нас, а зрештою, привиклому оперувати поняттям "полк" чи "дивізія", наші 70 бойовиків це, властиво, ніщо. Та зовсім інакше виглядає все воно, як підходити з іншого боку, — коли шукати в тих роках перш за все вияву політичного росту українського населення тих земель, вияву всієї антинародньости забріханої більшовицької системи, вияву тих глибоких процесів, які проходять в нутрі нації, і тих таємних могутніх сил, які назрівають у її глибинах; і врешті — вияву правильности й вартости тих ідей, що їх у ці бурхливі роки кинула УГВР, за які в лавах УПА і революційно-визвольного підпілля боролися і борються українські патріоти.

Козацька могила

Колись мій покійний батько, їдучи до церкви в с. Голя на Володавщині, показував мені — малому ще хлопчині — місце, що звалося Козацькі могили. Воно ніби й не відрізнялося від свого оточення, на ньому росли собі такі самі сосонки, як всюди інде, і білий пісок прозирав так само й тут з-під скупої трави. Ніхто не знав, з яких часів ці могили, хто там лежить. Але пам'ять про те, що вони козацькі, жила. І тоді я дістав першу лекцію історії. Таких лекцій не забувається.

Недавно в одній еміґраційній газеті я знайшов слова, якими й можна б закінчити цей нарис:

> Державність і воля — це такі дивні справи, які не тільки вимагають, але й люблять кров. І то не абияку. Тільки добру, найкращу, найшляхетнішу... І тому народ, який хоче мати волю й державність, мусить все тримати напоготові найкращу свою кров, щоб віддати її їм у жертву.

Українське Підляшшя теж склало свою криваву жертву.

Дмитро Купяк-Весляр

ЗИМОВА БЛЬОКАДА НАДБУЖАНЩИНИ ВІЙСЬКАМИ НКВД В 1945 РОЦІ

Взимі 1945 р. Москва організує широкозакроєні облави — бльокаду сіл і лісів на терені Львівської области. На території Надбужанської Землі облави почалися в другій половині лютого. Бльокада охопила Буський, Камінко-Буський, Радехівський, Лопатинський, Олеський та суміжні райони. В кожному селі залога із 100-150 бійців війська з усіма родами зброї. На всіх стратегічних пунктах застави з кулеметами, а лісисті терени об'їжджали тяжкі танки.

Опинившися в українських селах, московські каратели, маючи вільну руку, по-звірячому розправлялися з населенням. Українська земля спливала кров'ю невинних жертв. Гинули не лише члени збройного підпілля, але також і невинні одиниці, зовсім непричетні до визвольного руху.

Для підпілля це був дуже критичний час. Пережити цей період бльокади було дуже важко. Багато відданих патріотів-революціонерів загинуло смертю хоробрих під час тих облав.

Щоб відтворити цей кривавий період московського насильства, наведу епізод групи СБ Крайового Проводу, що під час бльокади перебувала на терені Надбужанщини. Отже, частина групи (8 осіб): провідник групи "Клей", М. Горбач, М. Мартинюк, Богдан Чучман, М. Поцілуйко, М. Купяк, С. Іванів і НН "Ігор", перебувала в околицях Львова, а решта (14 осіб) була в лісах Олеського району. Пожвавлений рух військ НКВД в підльвівських селах був ознакою, що облави, до яких НКВД підготовлялось довший час, вже почалися. Провідник радить вибиратися в лісистий терен і долучитися до решти групи. Марш не був легкий, тим більше, що нам треба зробити біля 70 км дороги засніженими полями при максимумі чуйности, щоб не попасти на московську заставу.

Першої ночі, виминаючи села, ми добились до с. Лісок, Ново-Милятинського району. Перед вечером того дня станичний ОУН повідомив нас, що в село в'їхало військо і розставляє застави на головній дорозі з обох кінців села. Як лише потемніло, дуже обережно вирушаємо в дорогу, щоб ще за ночі добитись у лісистий терен. Без перешкод ми добились під село Ракобути, де плянували перейти ріку

Буг. Щоб дізнатись про ситуацію в терені, треба було вислати розвідку в село за "язиком".

Підповзши майже на животах до одної з крайніх хат, хлопці довідались, що в селі більшовицька залога, а над Бугом застави вдень і вночі; отже перехід ріки в тому місці виключений. Довелось на ходу змінити маршрут, додаючи ще 5 км ходи, щоб перейти Буг. Ситуація була дуже скрутна, бо вже майже розвиднялося, а ми ще мали біля 8 км дороги відкритого терену. Потішаюче було те, що падав сніг. Далеко поза с. Ракобутами щасливо перейшли Буг і вже ранком, вкрай стомлені, увійшли в Яблонівські ліси.

Подякувавши Богові за щасливу путь, ми без відпочинку, хоч ледве трималися на ногах, подались у глиб лісу шукати за місцевим відділом Самооборони. По дорозі ми натрапили на вимінувані бункери, один з харчами, і другий, в якому перебували місцеві члени ОУН, а також часом перехідні люди підпілля. Це нас переконало, що облави на ліси вже також почалися. Далеко в лісі ми натрапили на розвідників відділу Самооборони і вони запровадили нас на місце постою відділу. Побачивши нашу групу, провідник відділу "Соловій" дуже зрадів, бо — як він казав — наша поява "піднесе мораль його людей", які внаслідок кількаденних переслідувань у лісі більшовицькими загонами були фізично і психічно вичерпані докраю.

В розмові з Соловієм ми довідались про дійсно критичний стан в терені. Більшовицькі загони вже чотири дні тероризували дооколишні села. Багато людей арештували, переважно тих, що скривались від мобілізації, а також запідозрених у зв'язках з підпіллям. Над заарештованими по-звірськи знущалися, щоб тортурами вимусити інформації про підпілля. Якщо часом знаходили криївку, навіть порожню, арештували цілу родину. Коли в криївці були повстанці і не здавалися, їх закидали ґранатами, а господарство палили. В п'яному стані вони вдавалися до найбільш ганебних актів насильства. Ґвалтували жінок, а то й малолітніх дівчат. В с. Яблонівка майор знасилував 9-річну дівчину, доньку Анни Савкової, на очах матері.

В с. Побужани, Буського району, енкаведисти знайшли два бункери з підпільниками. На заклик вийти з бункера, підпільники викинули на нападників через отвір бункера кілька ґранат; два енкаведисти були вбиті, а кілька ранених. Всі підпільники в бункері загинули. Між ними Дмитро Божинський — провідник ОУН, його син Василь, Іван Семчук, Микола Семчук (брати) та ще кілька осіб.

Після сваволі в селах, московські каратели зосередили свою увагу на ліси. Щоб легше маневрувати в час облави, Соловій поділив відділ Самооборони (78 осіб) на три групи. На один відділ, який очолював "Крілик" (Євген Парубочий), налізли більшовики і він був змушений прийняти бій. Залігши в смерековому лісі з відділом, Крілик чекав на

ворога. Підпустивши більшовиків на кількадесят кроків, відділ пішов у лобову атаку на прорив, засіваючи ворога вогнем з автоматів. Хоч удар був раптовий, ворог був готовий і на вогонь відповів вогнем. Лісову тишу перервав барабанний вогонь автоматів, вибухи ґранат, вперемішз окликами "Слава!". На білому снігу корчились у смертних судорогах тіла, як північних московських наїзників, так і правних оборонців своєї батьківщини, синів Бузеччини. В тому бою загинули: Євген Парубочий-"Крілик", Степан Ковалик, Микола Вовк (син Кирила), Василь Вовк, Василь Поцілуйко-"Близнюк", було також кілька ранених. Більшовики втратили сімох вбитими і мали кількох ранених.

Після таких гнітючих вісток, про відпочинок не можна було й думати. Мусіли також обходитися без їжі, бо нізвідки було дістати постачання, а харчові маґазини в лісі були вимінувані ворогом. Хоч-не-хоч, готуємось до облави. На наше щастя, сніг почав падати ще більше, як уночі, замітаючи по нас сліди. Заходимо в густий шпильковий ліс, виставляємо сильні застави по краях і, здавшись на Божу волю, чекаємо найгіршого. Щойно пополудні наші розвідники поінформували нас, що подаль від нас пройшли більшовицькі патрулі, не помітивши нашого скупчення. Перший день в лісі перейшов щасливо.

Увечері ми підійшли під с. Боложинів, яке межує з лісом. Виявилось, що в селі військо, а навколо об'їжджають дві танкетки, освітлюючи село. Нам треба було за всяку ціну дістати трохи харчів, бо люди з відділу Самооборони вже два дні нічого не їли. Для цього завдання треба було трьох охотників у совєтських уніформах. Зголосилося трьох очайдухів, а між ними один, який знав дуже добре село. Непомітно ввійшли в село і пішли до знайомої жінки, якої син був в УПА, а чоловіка забрали в Червону Армію. З обережности двоє увійшло в хату, а третій лишився на варті. Щедра господиня дала дещо з'їсти, а сама пішла до комори дістати кілька хлібин. В тім часі стійковий входить до хати і повідомляє, що до хати наближається кількох совєтчиків. Зненацька розчинились двері і троє військових переступило поріг, а побачивши людей у совєтських уніформах, запитали: "С какой же ви часті, товарищі?". У відповідь серія з автомата: два убитих, а третій ранений. Докінчивши третього, підпільники подались до лісу. З остраху господиня теж опинилась в лісі з двома хлібами. Почувши стрілянину, енкаведисти відразу ж прибули на те місце, а побачивши трупи своїх, забрали їх з хати, а хату підпалили. По цій пригоді ми мусіли перейти знову в інший терен. Ми отаборились у лісі біля с. Вербляни. Там відпочивали ми без пригод аж до другої години по-полудні. По другій годині вислані стежі повідомили нас, що з одної сторони, зі сходу, енкаведисти виставили свої застави, а з другої сторони, із заходу, цілою лавою прочісують ліс в нашому напрямі. Отже, мусимо йти на прорив, — другого виходу нема. Команду над

цілим відділом, біля шістдесят людей, перебрав провідник Клей.

Близько один одного залягаємо за смоляками-пеньками в молодому шпильковому лісі, в напруженні чекаючи ворога. Навколо тиша... По тілі пробігає дрож. Б'ються прискорено серця. Мимохіть постає питання: кому із нас призначено сьогодні скласти юне життя на жертівнику нашої розп'ятої Батьківщини?...

Чи ще замало було пролито крови: Батурин, Кодня, Крути, Базар?... Чому не було в нас більше Жовтих Вод, Пилявець, Конотопів?... Такі і подібні питання ще більше збуджують ненависть та жадобу помсти над наїзниками. Прилягаємо до землі, немов би прирісши до неї, і чекаємо зустрічі віч-на-віч з одвічним ворогом — окупантом нашої землі. Вже виразно було чути тріскіт обломлюваних гіллячок з молодих сосон. Напасники наближались. Нарешті, почулася команда з нашої сторони: "Вогонь!... Вперед!...". Полетіло смертоносне олово священної зброї месників. Удар був такий несподіваний і сильний, що ворог опам'ятався щойно тоді, коли ми вже прорвали його лінію. У ворожій лаві зчинилась паніка. Але ми, неначе маратонські змагуни, вмент опинилися поза ворожою лавою.

Прорив удався, але не без наших жертв. Кулеметник "Василько", який забезпечував праве крило відділу своїм улюбленим "Дегтяровом", убитий, а подаль нього лежав важко ранений бойовик "Тис". Друзі спішать допомогти йому. Він, щоб не бути тягарем для інших у відступі, просить: "Бережіть себе, хлопці, поспішайте, а мені, як видно, прийшов кінець..." і пустив собі кулю з власного пістоля. Хто бачив і пережив цю трагедію смерти, той повік не забуде. Тут варто згадати, що у випадку тяжчого поранення в бою, більшість людей докінчувала себе власною пістолею, щоб не бути тягарем для інших. Це був неписаний закон, якого придержувались і рядовий стрілець, і штабовий старшина, отже поведінка "Тиса" не була винятком.

Пройшли роки, здавалось би, все забуто. Та ні! Він і сьогодні передо мною. Лежить. Благає, благає собі смерти заради життя своїх побратимів, а в тім числі, може й мого... Вічна Тобі пам'ять, друже Тис!

Ворог, опам'ятавшись, зрозумів: це ж лише невеликий загін відважних, і, вмить реорганізувавши свої лави, погнався за нами. Відстрілюючись на ходу, ми у поспіху відступали від енкаведистів. Відбившись далеко від ворога, ми розбились на три групи і кожна пішла в протилежному напрямі, щоб дезорієнтувати ворога. Група Клея вирішила пробиватись у ліси Туря-Стовпин, в напрямі Лопатинського району. Після короткого відпочинку вирушили в дорогу, переконані, що погоня ворога втратила сліди за нами. Але це було лише наше гаряче бажання внаслідок великої втоми. Переходячи малу поляну в сосновому лісі, несподівано ми завважили, як з боку тієї самої поляни вискакували більшовики й інші в тому самому напрямі, що й ми.

Стріляємо по них, заки вони побачили нас, і вскакуємо до лісу. Їхній скорострільник зі стоячої позиції почав наводити свій скоростріл на нас, але, мов підкошений, паде на сніг, щоб вже більше не підвестись. Не обійшлось без жертв і в нашій групі. На поляні падає вбитий друг "Прут", родом з с. Лісок, а на самому узліссі упав ранений провідник Клей. Одна куля з ворожого автомата прошила йому наскрізь ногу вище коліна, а друга надщербила чоло над лівим оком. Не то бігти, піднятись не може, а очі залиті кров'ю з рани на чолі. Щоб живим не попасти в руки ворога, витягає пістоль, щоб покінчити з собою. На щастя найближчий бойовик це побачив і, зрозумівши намір, прискочив і вирвав з рук пістоль. Він кликнув ще одного бойовика і вдвох відтягнули провідника в безпечніше місце, щоб перев'язати рани. По стороні ворога також замішання. В паніці відступають до лісу, забираючи з собою двох ранених, а на поляні залишили чотирьох совєтських "героїв" загиблих за "родіну". Це була одна з тих розвідувальних груп, які шукали по лісі за "ворогами народу".

Забравши раненого, наша група посувається дальше лісом, шукаючи за відповідним місцем на відпочинок і для оборони на випадок ще одної зустрічі з ворогом. Слабо обв'язані рани стікають кров'ю і залишають червоні сліди на снігу. Вже вечоріло. В лісі тихо, лиш легенький сніжок пустотливо кружляє між гілками дерев. Як видно, погоня за нами припинилась. Знайшли найкраще місце для оборони і сіли відпочити. Та не довго відпочивали і тим разом. Чуємо, що в нашому напрямі посувається ворог. Нарешті чути голос, "Таваріщ камандір! Здєсь, вот здєсь, слєд!". Лежимо очікуючи ворога, відступати вже немає сили. Приймемо бій, може вже останній... А ще так хотілось би жити. Ми всі ще такі молоді. В боротьбі з різними ворогами ми ще не зазнали щасливої юности, як молодь вільних народів. Ми ж ті, що "зродились із крови народу" і добровільно взяли на себе цей святий обов'язок боротьби за свій Рідний Край. Ми свідомі наших завдань, що в цей грізний час маємо засвідчити перед цілим світом, що Україна бореться і не здасть своїх національних прав, доки не осягне своєї мети, якою є Українська Самостійна Соборна Держава.

Примістившись на високому горбі за пнями дерев, ми почували себе немов в укріпленій твердині. Перед нами біля 50 метрів відкритий стрімкий схил горба, з якого легко спостерігати рух ворога внизу. Повідчіпляли запасові маґазинки і кружки з набоями до автоматів та ґранати, щоб мати все під руками. Готуємось обороняти нашу твердиню до останнього набою, бо іншого виходу ми вже не мали; втікати не було сил. Нарешті, вже здалека показались поодинокі постаті, а відтак малий відділ, який розстрільною обережно посувався нашими слідами. Побачивши,що це мала група з кільканадцяти московських погромників, на душі стало легше; може... може і на цей раз Всевишній збереже нас,

як і багато разів перед тим. Підпустили близько ворога під горб і стріляємо. У ворога замішання, чути зойки ранених, напасники падають на сніг, стріляють по нас і під сильним вогнем "Дєхтярова" стрибками посуваються в нашу сторону на горб. Але їхні зусилля даремні. Густі серії наших автоматів не тільки здержують наступ, але й змушують ворога лежати нерухомо в снігу. На лівому крилі чути команду: "Вперьод ребята! Іх нємноґо!". Одна ґрената в те місце, і команди більше не чути, натомість чути смертельний зойк. Кидають кілька ґранат в нашу сторону. Знову один ранений у нашій групі. Але це була остання жертва з нашої сторони того дня. Московські напасники, втративши командира, втратили ініціятиву атакувати. Підібравши кількох ранених, більшовики залишили поле бою і подались у сторону с. Вербляни. А ми? Куди нам тепер? Де нам примістити ранених, які потребують негайної допомоги? О, яка жахлива іронія долі! Ми, законні, правні нащадки рідної землі, скропленої кров'ю і потом наших предків, не маємо місця притулку на своїй Батьківщині. Правда, тимчасова небезпека минула, але наша ситуація далі критична. Нам треба, за всяку ціну, добитись до якогось села, хоч знаємо, що в селах багато більшовиків. Найближчим було село Боложинів, біля 5 км віддалі.

Починало темніти. Сходимо з горба на позиції, які недавно залишили більшовики, з надією знайти трохи набоїв, яких в нас залишилось вже дуже мало. Між корчами знайшли трьох вбитих; між ними був лейтенант, мабуть командир групи. Підібрали трохи набоїв, дві ґранати та два кружки з набоями до автомата. Збираємо останки сил і вирушаємо в непевну дорогу в напрямі с. Боложинова.

Стомлені, виснажені фізично і психічно безнастанними атаками і безсонням, напружуючи останні сили, добились до околиць села. Двоє пішло в село на розвідку, а решта залишилась на снігу відпочивати. Поверх години довелось чекати на щасливий поворот наших розвідників, які не тільки що розвідали про ситуацію в селі, але й принесли бохонку хліба. Отже, в центрі села — частина загону енкаведистів, які за три дні перешукали все село. Наші зговорилися з одним господарем, який погодився дати приют для групи в стодолі під умовою, що про це не буде знати його дружина. Обережно підходимо близько сільських забудувань і по два входимо в призначену стодолу. Опинившись на сіні, ми почували себе так, немов попали до дуже люксусового готелю. Двоє залишилося на току надслухувати, а всі інші поснули твердим сном на запашному сіні. На другий день в полудне господар прийшов повідомити нас, що московські бешкетники вже залишили село. Ми подякували Богу і почали лікувати наші рани.

Цей короткий епізод учасника цієї групи віддзеркалює в цілому життя й боротьбу ОУН-УПА за московсько-більшовицької окупації, а особливо під час зимових облав і блькад зимою 1945 року.

* * *

Подаю неповне число людей, які загинули в боях з московськими наїзниками під час зимових облав 1945 року:

В околицях села Гумниська, в лісі, члени ОУН-СБ (24 бойовики) попали в оточення. Становище виявилося безвихідним. Провідник групи "Гайдук" (Василь Романишин), побачивши, що прорив неможливий, дав наказ прийняти бій і боротися до останнього набою. Враховуючи, що в атаці на обложених падає багато жертв, команда НКВД закликає повстанців здатися, обіцяє їм помилування. Але на це ніхто з повстанців не пішов, знаючи московські обіцянки. Всі члени групи по-геройськи загинули. Ті, що зазнали поранення, розривали себе ґранатами. Переможці, не знайшовши ні одного живого повстанця, з почуття помсти і люті пустили серію з автоматів у кожного трупа, щоб хтось не "воскрес".

В другій половині лютого між селами Нагірці і Горпин, пов. Камінка Струмилова, попала в оточення повітова боївка СБ: 12 осіб з провідником Теодором Кащаком (родом зі села Убині). Без можливости на прорив, вони прийняли бій і всі загинули, включно з провідником Кащаком.

В Буську, на Довгій Стороні, енкаведисти викрили бункер з підпільниками. На заклик здатись — підпільники відповіли ґранатами, а останніми розірвали себе. Маріян Чучман, член р-го проводу ОУН, Євген Чучман, Михайло Бойко, Роман Бенедикт, загинули відразу, а Дозеві Маркевичеві з Рокитної розірвало живіт. Напівживого Дозя привезли до тюрми і кинули на коридорі, а відтак привезли його дружину і змусили її дивитись, як у передсмертних судорогах кінчав життя її чоловік. Коли вона з розпуки і болю серця вмлівала, її відливали водою.

В Яблонівці згинули ще: Тарас Вовк, Василь Вовк, Демко Поцілуйко, Микола Романюк. В Чучманах Гумниських: Профір Іванів, Володимир Романюк і Василь Романюк. В Гумниськах — Микола Кушіль.

Дмитро Купяк-Весляр

ВІДПЛАТНІ АКЦІЇ УПА В РАДЕХОВІ 1945 РОКУ

Щоб знищити український визвольний рух, який обмежував сваволю московських комісарів і партійного апарату на західньоукраїнських землях, кремлівське керівництво доручило Микиті Хрущову покінчити з українським підпіллям вже в зимовому сезоні 1945 р. Для цього йому підпорядковано найкраще вишколені дивізії внутрішніх військ — НКВД — під командуванням генералів, досвідчених у т.зв. "боротьбі з бандитизмом".

З появою відділів військ НКВД по наших селах починалося справжнє пекло. Солдати сталевими дротами штрикали землю — шукали за підземними криївками, маґазинами, бункерами з підпільниками, розвалювали хатні печі, зривали підлоги. Якщо випадково натрапили на порожню криївку чи землянку, то ув'язнювали цілу родину даного господарства; якщо в бункері були повстанці, але не здавались у полон, їх закидали ґранатами. Грабували все, що попало під руки. По кількаденному погромі села залишалася там жахлива картина: звичайно кільканадцять трупів, спалені господарські забудування, опустілі хати, бо людей вивезено в тюрму або й на Сибір.

Внаслідок таких "бльокадних операцій" НКВД українське населення мало тяжкі втрати в людях і великі матеріяльні шкоди, але це не придушило опору українського визвольного руху. Як тільки відділи військ НКВД залишали даний стероризований терен, наші повстанські відділи відповідали своїми відплатними акціями — нападами на районні центри совєтської влади. Зразком одної такої вдалої операції був напад відділів УПА на Радехів.

Наприкінці квітня 1945 року відділи Військової Округи УПА-БУГ "Галайда" під командою к-ра Перемоги, "Перебийніс" к-ра Шумського, "Тигри" к-ра Ромка, "Пролом" з к-ром Черником, "Кочовики" з к-ром Штилем та бойова група Крайового Проводу СБ під проводом друга Клея — зібралися в Радванецьких лісах для оперативної наради про те, як спільно вдарити на районний центр совєтської влади в Радехові. Було відомо тоді, що людолови з НКВД під час своїх облав у Радехівщині зігнали туди біля 500 осіб для слідства з тортурами і вивоженням на Сибір.

Пополудні того дня курінний Перемога скликав старшин усіх відділів і з'ясував план наступу. Кожний командир мав визначений йому відтинок міста, до кожного відділу додано з місцевої мережі ОУН та СБ окремих зв'язкових, які добре знали план міста. Відділам, які мали знищити станиці НКВД, Воєнкомат, тюрму та гнізда партії, передано протитанкові набої ("панцерфавсти") для розбивання стін будинків та пунктів опору. Устійнено домовлені сиґнали для початку наступу та відступу. Усі дрібниці наступу обмірковано, устійнено і передбачено можливі труднощі операції.

Пізно вночі повстанці обступили Радехів і в визначених їм місцях тільки чекали на домовлений знак. Кожен вояк ждав тієї хвилини відплати за численні кривди, заподіяні українському народові, за страждання своїх родин — жінок, дітей, батьків і матерей. Нарешті, довго очікувана ракета заблисла і зараз кілька серій з автоматів і вибухи ґранат роздерли нічну тишу.

Заскочені енкаведисти кинулися врозтіч, серед солдатів виникла паніка, вони відстрілювалися тільки навмання. Бо хто з них міг був подумати про можливість такого нагального нападу? А тут "панцерфавсти" розбивають стіни-мури й двері станиць НКВД, Воєнкомату... падуть ґранати в середину будинків... Вибухи, зойк і московська лайка лунають з середини. Все таки озвірілі енкаведисти скажено обороняються біля тюрми. Однак і їхній опір зламано. Під напором плечей повстанців врешті подалась тюремна брама і потік в'язнів, що були приречені на загибель, заливає коридори і заповнює подвір'я. Так, одна мить — і всі вони вільні: свої визволили своїх. Радощам не було меж ані слів. Не можна забути ні цієї великої перемоги, ні тієї радости, з якою члени ще вчора розлучених сімей зустрічалися на волі; і не можна забути слави українських повстанців, які в різні епохи історії України визволяли своїх братів і сестер із неволі. Радехівська операція УПА була незвичайно успішна. Визволено поверх 200 людей з тюрми, знищено приміщення НКВД і Воєнкомату, вбито 24 солдати НКВД і членів Воєнкомату. По нашому боці було тільки декілька легко поранених.

Після свого переможного нападу на радехівські центри совєтської влади відділи українських месників зібралися в лісах сіл Радванці та Яструбичі і передбачливо слідкували за реакцією ворога. Вдень на спільній нараді старшин вирішено переправитися на другий бік р. Бугу, в околицях Волсвина-Городища, на захід у жовківські ліси. Але як тільки надвечір передові стежі наших відділів наблизилися до Бугу, звідтіль привітала їх більшовицька застава густим кулеметним вогнем. Іншої можливости не було: треба було повернутися назад у ліс і, згодом, шукати іншого виходу зі скрутної ситуації. Після короткої наради старшини вирішили: прорив почерез ворожі застави може

коштувати надто багато жертв, тому всі відділи покищо розташовуються в лісі для спільної оборони на випадок облави-наступу ворога на ліси.

Для такої зустрічі з напасником підібрано дуже зручне місце оборонного характеру: горби, розташовані у формі підкови. Там наші відділи примістилися на нічліг і заслужений відпочинок, забезпечуючи свої позиції стійками і заставами. Вранці, після доброго відпочинку, вояцтво з запалом готувалося зустріти ворога в якнайбільшій бойовій готовості. Кожен вояк дбайливіше оглядав свою зброю, викопував для себе охоронну яму-окоп, маскував свою позицію чатинням і гілляччям, щоб якнайкраще забезпечити себе від ворожого обстрілу.

Наші розвідники повідомили, що вороже командування стягнуло в цю околицю значні сили війська й оточує ліс, де ми розташувалися. На шляху Радехів-Кристинопіль, по селах Витків, Гоголів і Корчин, розміщено відділи пограничників зі Сокаля і Кристинополя. Багато вантажних автомашин зі солдатами НКВД наїхало зі Львова й Камінки Струмилової до Добротвора й Тишиці. Ворог підготовив координований наступ з усіх боків, щоб не випустити нас живими з оточення.

Ми знали, що ворожа перевага вдесятеро більша, але й знали, що над цим ворогом наше вояцтво має велику ідейно-моральну перевагу, бо наша справа справедлива. Крім того, вояки наших відділів були вже не новики, але ветерани, загартовані в переможних боях проти двох окупантів — німецького і московсько-більшовицького. Для певности, командир Перемога особисто перевіряв оборонний перстень "лісової фортеці", коротким словом підтримки чи поради він додавав оборонцям самовпевненості й бойового запалу. Повстанці вірили у щасливий перебіг бою, бо провід був у надійних руках.

Десь коло другої години пополудні ворожі стежі наткнулися на наші позиції та негайно відступили після кількох кулеметних пострілів. Та не надовго. Підбадьорені своєю чисельністю навколо наших позицій, з ураганним вогнем та галасливим "Ура!" і "Вперьод!" пруть ворожі лави на нашу лінію. Зате по нашому боці пішов наказ: "Підпустити ворога якнайближче, ощаджувати набої!".

Декілька разів підходили вороги до наших позицій, намагаючись витіснити нас із окопів, але за кожним разом мусіли відступити і залишити на полі битви багато своїх трупів. Щоб якось прорвати нашу оборонну лінію, ворог підтягнув тяжкі ґранатомети і смертоносним вогнем б'є не тільки по нас, але й деколи по своїх, бо їхні перші лави вже надто близько наших позицій, а за тими лавами сунуть нові напасники. Створилося справжнє пекло на землі... Безперервні розриви ворожих стрілен заглушують все довкруги, не чути ні наказів старшин, ні стогону тяжко поранених. А їх не було кому й коли доглядати чи забрати з-під обстрілу: наші санітарі також мусіли станути на оборонні

позиції, щоб не допустити до прориву ворога в наші окопи. Декотрі тяжко поранені, бачучи свою безвихідь, докінчували себе власною зброєю. Наше передпілля на схилі гори густо вкрите московськими трупами й пораненими, яких також ніхто не підбирав. Кожен з нас думав тільки про те, щоб якнайдорожче віддати своє життя. Ось поблизу мене кулеметник Олійник з Камінеччини влучними серіями пострілів з важкого кулемета "МҐ" наклав гори трупів на схилі нашого горба; а раптом — розвів руками і поволі обсунувся на землю...

Бій тривав понад три години. Подекуди приходило до рукопашної боротьби, але ворогові таки не пощастило здобути жадної нашої позиції. Вечоріє. Вороже командування знає, що "ніч — наша повстанська мати", тому далі силкується виперти нас із окопів ще поки стемніло. Втративши кількасот убитими й пораненими, він обмежується дошкульним густим ґранатометним обстрілом наших позицій. Коли й це не зрушило нас з місця, напасники пробують вогнем викурити нас: запалюють ліс. На щастя, ліс був вогкий, дерева й кущі не горіли. Ще й ця ворожа спроба закінчилася безуспішно. Нарешті вже зовсім стемніло. Командир Перемога видав наказ іти на прорив. Умовлений постріл із ракети і наші відділи ринули по схилах на ворога. Ще поки він очуняв від несподіванки і нагального вогню-пострілів, ми вже були поза його оточувальним перстенем. Наші втрати — 37 убитих та багато поранених, а між ними і провідник групи СБ, друг Клей. Зате ворог, як ми опісля довідалися, два дні збирав і вивозив з бойовища своїх убитих і поранених.

На закінчення спогаду про радехівську операцію відділів УПА я повинен згадати про те, що важливим допоміжним чинником у цілій тій акції були члени ОУН-СБ й Відділи Самооборони навколишніх теренів. Повітова мережа СБ Радехівщини детально зібрала дані про ворожі гнізда в місті Радехові, як Комісаріят Воєнкомату, кількість вартових біля в'язниці, розміщення будинків НКВД та декілька приватних помешкань московських апаратників. Під час самої акції в місті члени місцевої мережі ОУН-СБ були зв'язковими при тих відділах, які виконували плян здобуття чи знищення ворожих об'єктів. Дуже яскравою особистістю серед них відзначався член СБ "Гультай", приділений до групи Клея. За кожною чергою пострілів зі свого автомата Гультай приговорював: "Це за маму... це за тата... а це за..." і т.д. Вже після закінчення акції, переходячи попри напівзруйнований будинок радехівського НКВД, Гультай кинув до середини ще одну ґранату, хоча в будинку не було ніякого знаку життя. На запитання, чому він це зробив, Гультай відповів: "Бо я хочу бути певний, що моя родина була остання, яку ці гади з отого гнізда вивезли на Сибір. Вивозили вони, а тепер вивезуть теж їх..."

Щоб забезпечити успіх радехівської операції відділів УПА, Те-

реновий Провід ОУН звелів Самооборонним Відділам в лісистих околицях творити застави на головних шляхах, які ведуть у Радехівщину, і цим ускладнити транспортування допоміжних частин НКВД до Радехова. Таку вдалу акцію успішно провели Відділи Самооборони Яблонівки і Побужан Буського району, на околицях Грабової-Мазярні, в лісі, через який веде дорога з Буська до Радехова. Приблизно 90 повстанців цих двох відділів Самооборони засіли поблизу того шляху, щоб привітати московських зайдів, якщо б вони показалися в тому місці. Командири відділів "Крилатий" і "Соловій" та член із групи СБ Клея "Генерал" знали військове діло, бо всі вони мали вишкіл регулярної польської армії. Цілістю операції керував "Генерал", якого приділено до Відділу Самооборони на час тих акцій. Він мав за собою тверду школу підпілля і бойовий досвід у поборюванні більшовицьких загонів. Московські зайди показалися щойно другого дня після радехівського наступу УПА. Отже, з Буська виїхала 12-ма підводами група енкаведистів на допомогу своїм в околиці Радванці-Яструбичі.

В'їхавши в ліс за с. Грабовою, більшовики йшли біля возів, готові дати бій у випадку наскоку повстанців. Коли ж їхній останній віз опинився на терені розташування засідки, повстанці відкрили по возах і солдатах густий вогонь. Від кулеметних пострілів загорівся віз, на якому була амуніція: вибухи набоїв та ручних ґранат викликали невгамовну паніку серед солдатів. Все таки, ті з-поміж них, які пережили перші серії нашого вогню, кинулися в придорожні рови і взялися стріляти в бік повстанців. На щастя, без шкоди для наших. Інші солдати, очунявши від паніки, пробували зняти з воза ґранатомети і спрямувати їх на нашу лінію. Однак "Генерал" був близько нашого кулеметного гнізда і наказав кулеметникові бити саме по тому возі та солдатах, що там вовтузилися. По кількох серіях з МҐ підвода вкрилася туманом диму, лісом почали стрясати вибухи зірваних ґранатометних стрілен. Значить, запас більшовицької зброї знищено.

Та не обійшлося без жертв і повстанцям. Зазнаючи найбільше шкоди від нашого кулеметного обстрілу, ворог спрямував свої постріли саме в цей бік. Тоді тяжко поранено кулеметника "Сойку". Спостерігши, що Сойка безвладно склонив голову на ручку свого кулемета, "Генерал" у розпалі бою кинувся до нього, щоб йому допомогти, але й сам упав тяжко поранений біля друга Сойки. Від цих ран "Генерал" помер через декілька днів опісля.

Без уваги на ці жертви, обидва Відділи Самооборони виконали своє завдання: розгромили ворожу бойову групу, завдали ворогові дошкульної матеріяльної шкоди і, згідно з пляном, відійшли в ліс.

Тим часом більшовицьке командування в Буську, на вістку про цю сутичку, негайно послало вантажні автомашини з новим відділом солдатів підібрати з бойовища своїх убитих і поранених.

Ось такий був додатковий епізод широкозакроєної радехівської операції відділів УПА — нападу на пункти совєтської сили і влади в Радехові 1945 року.

Дереворіз Ніла Хасевича

З ХРОНІКИ ДІЙ УПА І ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ В НАДБУЖАНЩИНІ

Виписки зі збірника *УПА в світлі документів з боротьби за УССД 1942-1950 рр.*, т. II. (Бойові дії УПА), вид. ЗЧ ОУН, серія Бібліотека Українського Підпільника ч. 7, рік 1960, та з інших видань.

20.1.1944 німці наскочили на с. Топорів, Радехівського р-ну, де був приміщений один рій Української Народньої Самооборони (УНС). Українські стрільці привітали напасників кулями так, що вони мусіли втікати. Вечером приїхало більше німців та арештували кількох громадян, але за селом невідомі люди відбили арештованих.

27.1.44 р. о год. 3-ій ранку прибула зі сходу до сіл Нивиці і Трійця, Радехівського р-ну, численна польсько-більшовицька банда (к. 700 чол.) на 140 підводах. Була це кіннота і піхота. Банда була добре озброєна автоматичною зброєю, а також мала протипанцерні гарматки. Червоні бандити зараз почали сильно грабувати села. В с. Нивиці були два рої УНС, які розпочали бій з червоними бандитами. Розгорівся завзятий бій, що тривав 8 годин. Бандити підпалили села. Надвечір на місце бою прибули німці з танками, а більшовики відступили в напрямі Брідщини.

5.2.44 р. відділ УНС звів короткий бій з польською бандою на колонії біля с. Теребінець (Холмщина).

8.2.44 р. у с. Радванці, Сокальського р-ну, одна чота УНС звела бій з численною бандою червоних партизан, яка прорвалася з Волині в Галичину. З нашої сторони впало 13 бойовиків. Втрати ворога невідомі.

16.2.44 р. відділ УНС звів короткий бій з польською бандою на колонії Турка (Холмщина). Вбито 5 польських бандитів.

2.3.44 р. в с. Ператин, Радехівського р-ну, місцева самооборона вбила 4-ох більшовицьких партизанів, які напали на одну хату і хотіли знасилувати матір і дочку. Здобуто дві фінки і два кріси.

14.3.44 р. Українська Народня Самооборона розбила в с. Монастир Брідський, Радехівського р-ну, стежу більшовицької банди. Двох більшовиків убито і двох поранено.

28.3.44 р. відділ УПА під проводом Галайди повів наступ на польську твердиню Острів к. Белза. Бій тривав півдня. Село знищено до тла. Власні втрати: обласний провідник боївки сл. п. Тарас Онишкевич-Галайда і 16 повстанців.

В березні 1944 р. б. Кристинополя відділи УПА знищили більшовицькі банди, що хотіли переправитися через ріку Буг.

3.4.44 р. б. с. Тудорковичі, Сокальського р-ну, відділ УПА знищив 27 червоних бандитів.

5.4.44 р. В околиці сіл Посадів, Стенятин і Жарки (Холмщина) українські збройні відділи "Галайда", "Тигри", "Пролом" і ін. звели завзятий бій з терористичними відділами польської "Армії Крайової". Бій закінчився перемогою українських повстанців. По ворожій стороні впало кількадесят вояків... і м. ін. польський командир Завіша. Здобуто один важкий кулемет, кріси, амуніцію, архів і боєприпаси. Знищено 7 польських колоній. Власні втрати: 11 убитих (у тому числі 3 санітарки) і 14 ранених.

10.4.44 р. на с. Комарів, Сокальського р-ну, німці й поляки повели спільний наступ. Місцева самооборона, підсилена сусідніми селами, збройно відбила напад. В бою загинуло 5 поляків та один німець, а 5 німців важко поранено. Власні втрати: 2 вбиті, один полонений.

29.4.44 р. під с. Лащевом, на Холмщині, українські повстанські відділи, які провадили відплатні акції на поляків, попали в засідку німецької військової частини. Відділи УПА не хотіли зводити бою з німцями, тому відтягнулися в сторону Посадова. Німців, що пустилися на Посадів, криваво відперто. Ворог утратив кільканадцять убитими і багатьох поранено. Власні втрати: 6 убитих, у тому чотовий Кармелюк, 3 ранені і 3 пропали. Здобуто від німців один ґранатомет, один кулемет "Кольт" і 2000 набоїв до нього.

19.4.44 р. в с. Мицові, Сокальського р-ну, новомобілізовані до УПА роззброїли трьох німецьких жандармів. Одного з них, що вчинив багато кривд українцям, застрілено.

20.4.44 р. в с. Боратин, Сокальського р-ну, озброєні українські юнаки роззброїли чотирьох німецьких жандармів.

22.4.44 р. фольксдойчери і поляки грабували с. Поторицю, Сокальського р-ну. Місцева самооборона прогнала їх збройно зі села.

23.4.44 р. в с. Глухові, Сокальського р-ну, стійка УПА роззброїла 4-ох німців.

В квітні 1944 р., на прохання польського ксьондза-шовініста Шукальського в Сокалі, ортскомендант дав польським утікачам зі с. Комарева військову допомогу. Він роздав полякам кількадесят крісів, з якими вони потім рушили на Комарів. Українське населення зустріло напасників зброєю. В бою заплатили життям 21 поляків, а кілька були поранені. Наші втрати: два вбиті. Німці ж вдоволилися двома безрогами.

2.5.44 р. в с. Корчин, Сокальського р-ну, прийшло до бою між німецькою військовою розвідкою і малим відділом УПА. Зловлено в полон 4-ох німецьких вояків. Втрати УПА: один убитий.

3.5.44 р. в с. Гута Бабинська, Радехівського р-ну, німецькі вояки

почали грабити українське населення. Український повстанський відділ убив у бою двох напасників.

7.5.44 р. в с. Яструбичі, Сокальського р-ну, відділ УПА "Сіроманці" звів бій з більшовицькою бандою, що приїхала грабувати село. Втрати ворога: 20 убитих і 4 полонені. Втрати власні: 4 вбиті і 2 поранені.

9.5.44 р. німці зробили велику облаву на села Яструбичі, Радванці і Воля Радванецька, Сокальського р-ну. Місцева самооборона звела з німцями бій. Втрати ворога: 4 вбиті і 2 ранені. Власні втрати: 5 убитих і 18 попало в полон.

10.5.44 р. українські повстанські відділи розбили й розігнали більшовицьку банду, що таборувала в лісі б. Тишиці, р-н Камінка Струмилова. Українські повстанці відібрали все награбоване бандитами добро.

12.5.44 р. відділ УПА заатакував польських партизанів в околиці сіл Конюхи і Маличі, на Грубешівщині. Згадані села спалено. Убито 10 поляків.

14.5.44 р. на польських колоніях Ганачевська і Гонятичі, на Грубешівщині, українські повстанські збройні відділи звели бої з польськими терористичними бандами, які готувалися до протиукраїнських акцій. Бандитів розігнано з кривавими втратами, а колонії спалено.

16.5.44 р. спалено до решти колонії Гонятичі й Гонятички на Грубешівщині, що були випадовими базами польських терористів-грабіжників. Поляки втекли без бою.

1-2.6.44 р. польські терористичні банди рушили повним походом на українські села по лівому боці Бугу. Напасникам удалося погромити тільки 4 українські села, а дальших не могли, бо дістали належну відсіч зі сторони УПА. Хоч польські банди чисельно вкількакрат переважали відділи УПА, однак через завзятість наших повстанців мусіли відступити з великими втратами.

2.9.44 р. в с. Ч., на Холмщині, відділ "Вовки" зробив наскок на школу, де заквартирувала польська міліція в силі від 30 до 50 чоловік. Відділ УПА мав одного пораненого. Втрати міліції невідомі.

5.9.44 р. б. с. Барані Перетоки, Сокальського р-ну, розгорівся великий бій між ватагою енкаведистів і відділом УПА під командуванням Ю. В бою знищено 70 бандитів.

12.9.44 р. відділ "Вовки" обстріляв польську міліцію, яка приїхала з озброєними цивільними поляками до с. Х., на Холмщині, жати збіжжя. Поляки втекли.

15.9.44 р. б. с. Київ (може Клюсів? — прим. переписувача), Сокальського р-ну, відділи УПА під командуванням Б. К. витримали цілоденний бій з переважаючими силами сталінських погромників, які втратили в бою полковника, 18 старшин, к. 80 убитих і 120 ранених.

18.9.44 р. на шляху Лопатин-Радехів транспорт арештованих укра-

їнців, яких конвоювали 30 енкаведистів, попав у засідку самооборони. Конвоїри в паніці втекли, залишаючи кількох убитих, між ними двох лейтенантів. Всіх арештованих звільнено.

20.9.44 р. б. с. В., на Холмщині, відбувся бій з більшовиками. Повстанці втратили 5 убитих, а двох поранено.

1.10.44 р. б. с. Д., на Холмщині, шість польських міліціянтів обстріляли відділ повстанців. Повстанці зловили одного раненого міліціянта.

26.10.44 р. в с. М., на Холмщині, відділ УПА зробив наскок на станицю польської міліції.

18.12.44 р. на колонії В., на Холмщині, відділ УПА зробив наскок на переселенчу комісію.

21.12.44 р. в бою б. с. М., на Холмщині, повстанці вбили 10 енкаведистів. По стороні повстанців упав командир Карпо і 3 стрільці були поранені.

11.3.1945 р. в с. Н., на Холмщині, відділ УПА виконав наскок на станицю організованих сексотів. Вбито 48 сексотів і взято в полон одного енкаведиста та одного сексота.

24.3.45 р. у містечку К., на Холмщині, повстанці зліквідували станицю польської міліції.

8.4.45 р. в лісі під Камінкою Струмиловою, більшовики оточили сотню УПА "Пролом", що нею командував к-р Черник. Зручно маневруючи, сотня вийшла з оточення без значних втрат.

12.4.45 р. в с. Барані Перетоки, Сокальського р-ну, сотня УПА "Тигри", під командуванням к-ра Ромка, наскочила на більшовицьку заставу, завдаючи при тому болючий удар ворогові.

26-27.4.45 р. відділи УПА провели наскок на м. Радехів. Під час бою повстанці знищили електрівню, приміщення НКВД-НКҐБ, прогнали охорону концтабору і звільнили 200 в'язнів. Бій тривав цілу ніч, а рано повстанці залишили місто. Ворожі втрати: 20 убитих і 15 поранених. Втрати повстанців: 5 поранених.

27.4.45 р. відділ УПА "Кочовики", що відступав з Радехова після акції в гори, між селами Тишиця і Воля Радванецька наткнувся на групу більшовиків і цільним вогнем скорострілів зліквідував 15 енкаведистів.

28.4.45 р. більшовики великими з'єднаннями повели наступ з усіх сторін на гори між селами Тишиця і Воля Радванецька, де окопалися відділи УПА, які брали участь у наскоку на м. Радехів у попередніх двох днях. Повстанці відбили всі наступи ворога, а під прикриттям ночі, міцним ударом в одне місце, прорвали ворожий перстень і перейшли в дальші ліси. Цілоденний наступ коштував ворога к. 200 вбитих і 100 поранених.

28.5.45 р. в містечку В., на Холмщині, відділ УПА зліквідував дві станиці польської міліції. Двох міліціянтів повстанці забрали з собою, а

в містечку розкинули летючки. Зі сторони повстанців був один убитий та один поранений.

З початком червня 1945 р. при шосе Варяж-Долобичів, Грубешівського р-ну, відділ УПА зробив засідку на групу МВД. Засідка вдалася. Вбито 36 емведистів з переселенчої комісії.

В серпні 1945 р. одна чота "Вовків" під командуванням Крапки, звела бій із частиною ВП (Військо Польське), що йшла в напрямі Долобичівського лісу, на Холмщині. ВП, залишивши кільканадцять убитих, панічно розбіглося.

В половині серпня 1945 р. відділ УПА к-ра Ягоди із засідки на шосе на північ від містечка Варяжа знищив групу НКВД ст. лейт. Лєонова. Ця група НКВД була найбільш активна і небезпечна тим, що її водив зрадник і провокатор Юрченко (кол. командир УПА), якому вдалося зорганізувати велику мережу донощиків. 17 членів групи були побиті на місці, в тому числі Лєонов і Юрченко, а лише одному провокаторові Габдомкові пощастило втекти живим. Тоді в руки УПА попали вартісні матеріяли НКВД, а також список цілої донощицької сітки з цього терену. Найбільш активних донощиків, із-за яких впали якісь люди, було ліквідовано, а інших перевиховувано.

1.9.45 р. на шосе Белз-Варяж зліквідовано відділ МО (Міліція Обивательська): 19 польських міліціянтів разом з їхнім комендантом.

8.9.45 р. в Новім Селі, на Закерзонні, повстанці з відділу УПА й Народньої Самооборони зліквідували начальника найбільш активної виселенчої комісії — майора Декіна.

26.9.45 р. на шляху б. Варяжа зліквідовано 4-ох членів переселенчої комісії.

Наприкінці вересня 1945 р. чота "Вовки II", під командуванням ст. бул. Дуди, в с. Верещин знищила 13 убепістів, серед них слідчого і поручника УБП. Півгодини пізніше чота роззброїла 17 емведистів із Грубешівського ґарнізону, але, думаючи, що це червоноармійці (саме тоді закінчувався перехід через Грубешівщину частин ЧА, що верталися з Німеччини), після проведення пропаґандивної гутірки, їх відпущено.

5.10.45 р. відділи УПА зайняли залізничні станції Кристинопіль і Сокаль-Забужжя. Станції і всі вагони, призначені на вивіз населення, знищено, а людей відіслано додому. На Бузі висаджено два мости, а в Кристинополі зліквідовано станицю польської міліції.

10.10.45 р. вночі відділ УПА знищив станицю пограничників у присілку Банівка, б. с. Сілець Беньків, р-н Камінка Струмилова. В короткому бою вбито 60 пограничників.

17.10.45 р. на Холмщині відділ УПА зробив успішну засідку при шляху, яким їхало автомашиною 7 енкаведистів. Трьох енкаведистів поранено, одного зловлено, а три втекли. Між пораненими був майор

НКВД. До рук повстанців попали шинелі, коци, матеріял на убрання, взуття і консерви.

19.10.45 р. б. с. Л. (Холмщина) більшовики несподівано наскочили на відділ УПА. В бою впали 2 повстанці і 4-ох поранено.

2.11.45 р. на Холмщині польська міліція несподівано наскочила на відділ УПА. Повстанці "привітали" їх кулеметним вогнем, вбиваючи 12 міліціянтів. Крім того двох поранено, а двох захоплено живими. По стороні повстанців не було жадних втрат.

Восени 1945 р. на засідці б. с. Вижлова (Грубешівщина) підпільна боївка (5 чол. з 3-ма кулеметами) зліквідувала автомашину з 22-ма працівниками польської поліції, в тому коменданта і трьох старшин УБП з Белза.

Пізньою осінню 1945 р. українські повстанці зліквідували станицю МО в Черничині (Холмщина). Будинок МО розбито "торпедою", де руїни похоронили живцем польських міліціянтів.

Пізньою осінню 1945 р. в Крилові на Холмщині відділ УПА взяв підступом станицю МО. В уніформах погранвійськ МВД, відділ прийшов на станицю МО і зарядив збірку всіх міліціянтів, мовляв, вони мають разом іти на облаву. На збірці МО роззброєно, а таких, які знущалися над українським населенням, розстріляно.

31.12.45 р. б. с. Язениця, Кам'янко-Бузького р-ну, підвідділ УПА під командою к-ра Б. висадив у повітря поїзд із транспортом погранвійськ, що їхали зі Львова в напрямі Радехова. Втрати ворога: 40 вбитих і багато поранених.

В половині зими 1945/46 рр. чотовий з відділу УПА "Вовки" зліквідував із засідки в с. Пересоловичі оперативну групу УБП з Грубешева — к. 15 чоловік.

2.1.1946 р. в с. Гучва на Холмщині о 8-ій год. вечора відділ УПА знищив два мости, школу та телефонічну лінію на відтинку 5 км. Крім цього знищено волосну канцелярію, звідки забрано всі урядові книги. Школу знищено тому, що в ній мало заквартирувати ВП з наміром виселити українське населення з цього села; шкільний інвентар увесь збережено і передано польському цивільному населенню для переховання.

7.2.46 р. на шляху Львів-Радехів відділ УПА розгромив колону авт головного штабу НКВД, здобув важні матеріяли і зліквідував членів штабу на чолі з головним уповноваженим НКВД на УССР — полк. Крижанівським.

28.2.46 р. погранвійська МВД несподівано провели облави по селах західньої Белзчини: проходили селами, переглядаючи будинки, чи немає тут більшої військової одиниці. У с. Лісках вдалося частинам МВД заскочити "Вовків III", що збиралися перейти під Грубешів. Два рої "Вовків I" під командуванням сотенного Крапки готовились підводами (може в с. Лущац, Томашівський пов.) від'їхати в рейд на польські терени. Ланка вояків з підвідділу "Вовки II" мала в Лісках свої криївки. Відстрілюючись, відділи УПА відступили в ліс і тут прийняли

бій. Але ця облава була зорганізована добре і їх негайно оточили яких 800 чоловік — майже полк МВД. Після півгодинного бою лягло 40 вбитих вояків УПА (частина з них дострілювала себе, коли забракло амуніції). З оточення прорвався тільки один рій із відділу "Вовки I" і декілька вояків з інших відділів. В бою загинули: к-р "Вовків I" Крапка і к-р підвідділу "Вовки II" Галайда. Більшовики мали к. 150 вбитими і стільки ж пораненими.

4.4.46 р. б. с. Руденко, Лопатинського р-ну, більшовики заскочили в криївці 5 повстанців. У бою повстанці вбили 7 більшовиків і 9 поранили. Повстанці загинули.

8-15.4.46 р. під час генеральної облави на села, поля і ліси Лопатинського і сусідніх районів Львівської области, яку провадили 1000 енкаведистів зі Львова з участю "депутата" Грушевського (1-ий секретар обкому партії), в с. Немилів, Радехівського р-ну, заскочені повстанці вбили в бою 6 енкаведистів, 6 поранили і самі загинули. В с. Руденко (цього ж р-ну) 5 повстанців убили 7 енкаведистів, 9 поранили, а самі також загинули. В с. Стремільче, Лопатинського р-ну, група повстанців убила 11 енкаведистів і кільканадцять поранила. Таких сутичок було більше. За цих кілька днів ворог утратив 58 убитими, а 82 поранено.

9.4.46 р. в с. Незнанів, Кам'янко-Бузького р-ну, боївка повстанців вийшла на більшовицьку заставу. У бою вбито одного енкаведиста та важко поранено лейтенанта НКВД. Повстанці втрат не мали.

12.4.46 р. в с. Немилів, Радехівського р-ну, під час облави банда з 20 енкаведистів обскочила трьох українських повстанців — Явора, Чорногору й Сокола. Повстанці завзято билися. Вони вбили 8 енкаведистів, 6 поранили, самі ж загинули смертю героїв.

13.4.46 р. на присілку с. Стремільче, Завадка, Лопатинського р-ну, більшовики обскочили криївку, в якій було 7 повстанців. У завзятому бою повстанці вбили 13 більшовиків, кільканадцять поранили, та самі загинули.

16.4.46 р. повстанці без власних втрат знищили із засідки на шляху Угнів-Белз 12 польсько-більшовицьких бандитів, між ними одного поручника й одного лейтенанта НКВД.

20.4.46 р. в лісі б. с. Незнанів, Кам'янко-Бузького р-ну, повстанець Голуб наткнувся на більшовицьку засідку. У нерівному бою він убив кількох більшовиків і сам розірвався ґранатою.

24.4.46 р. відділ "Вовки" зробив засідку на шосе Грубешів-Варяж на автомашини ВП. Із 18 авт ні один ворог не втік від повстанців. Під час коли, після переможного бою із залогою цих авт, вбивши деяких з неї і деяких роззброївши, повстанці докінчували палити автомашини, над'їхало ще одне авто і танкетка, повні енкаведистів. Після завзятого бою повстанці розігнали енкаведистів і знищили танкетку. Ворог утратив 51 убитими. Здобуто зброю й амуніцію. Повстанці втратили одного вбитого.

25.4.46 р. в с. Сілець Беньків, Кам'янко-Бузького р-ну, боївка к-ра Б. роззброїла 18 "істребітєлів" і спалила спиртзавод.

28.4.46 р. в лісі б. м. Шмитків (Грубешівщина) заскочені польсько-більшовицькими бандами, постріляпися у безвихідній ситуації 11 повстанців з ройовим Дібровою. Два важкопоранені, що попали в полон, хоч зазнали нелюдських тортур, не зрадили жадних військових таємниць.

5.5.46 р. повстанці наскочили на 300 бандитів ВП, що виселювали с. Хоробрів (Грубешівщина). Ворога цілком розгромлено. Він утратив 15 убитими, 5 попало в полон; їх звільнено. Здобуто багато зброї. Повстанці втрат не мали.

13.5.46 р. відділ УПА звів бій із сотнею військ НКВД і частиною кіннотників НКВД в Долгобичівському лісі (Грубешівщина). Ворога оточено й розгромлено; він утратив к. 30 убитих і багато поранених.

27.5.46 р. вночі відділи УПА і військової частини польського підпілля провели спільний наскок на м. Грубешів. Здобуто міцно укріплені блоки будинків НКВД і знищено їх. Здобуто і знищено будинок УБП, а членів УБП — одних повбивано, інших роззброєно, а ще інші розбіглися. Знищено приміщення пошти й інші урядові будинки. Звільнено всіх в'язнів. Ворожі втрати вбитими — понад 30 чоловік УБП і ВП, один майор, кілька працівників ППР, багато енкаведистів (їхнього числа годі було встановити, бо свої трупи енкаведисти вивозили закритими автами вночі) та багато пораненими. Здобуто різні документи. Втрати українських повстанців — один убитий. У польських відділах були 4 вбиті і 3 поранені.

25.5.46 р. частині відступаючого з Грубешева відділу УПА довелося звести бій у Метелинському лісі з великою бандою енкаведистів і ВП, що квартирувала недалеко лісу й тепер, опам'ятавшись, кинулася переслідувати українських повстанців. У завзятому бою було вбито 32 енкаведистів і 6 членів ВП. Наші втратили 3-ох убитими і 5 поранено.

29.5.46 р. після наскоку на Грубешів ворогові наспіла сильна військова допомога з Холму, Любліна та Замостя. Одна з таких груп КБВ (Корпус Безпєченьства Вевнентшнеґо) з Любліна зустрілася з відділом українських повстанців біля с. Діброва, а пізніше б. колонії Вишнів. В обох випадках з ворогом було зведено короткі запеклі бої, в яких він панічно залишив бойовище. Втрат ворога в першому бою не устійнено, в другому — к. 10 чол. убитими. Наші втрати — 2 вбиті.

4.6.46 р. в с. Ракобовти, Буського р-ну, відділ УПА роззброїв станицю "стрибків".

Влітку 1946 р. на колонії Голешів (Підляшшя) 6 бойовиків БСБ, опинившись в оточенні 150 чоловік ВП і УБП, билися до останнього набою і загинули всі. Ворог мав кільканадцять поранених і к. 10 убитих. Після бою поляки вбили із цивільного населення двох селян.

Влітку 1946 р. на колонії Розвадівка (Підляшшя) к. 20 чоловік ВП заскочили сплячими двох підпільників. Бойовик Яцьо вбив з пістолі вояка ВП, що ліз по драбині на стріху хліва, де Яцьо спав, а зіскочивши на землю, вхопив ППШ вбитого та застрілив ним ще двох поляків, а сам відступив у сторону недалекого лісу.

8.9.1947 р. в с. Яструбичі (р-н Радехів) емведисти, що проводили

розшуки, знайшли криївку двох підпільників. Один з них влучним пострілом убив емведиста, що добирався до криївки. Після того підпільники вискочили з криївки і, стріляючи по емведистах, почали відступати. В нерівному бою один підпільник загинув, другому вдалося щасливо врятуватися.

8.9.47 р. в с. Увин (р-н Лопатин) група підпільників звела бій з емведистами. В бою був важко поранений начальник міліції з райцентру, один емведист убитий та один поранений.

9.9.47 р. в с. Грушки (р-н Лопатин) повстанці обстріляли групу емведистів.

9.9.47 р. в с. Увин (р-н Лопатин) емведисти заскочили раненого підпільника. Зав'язалась перестрілка, у висліді якої підпільник, щоб не попасти живим у руки ворога, застрілився.

12.11.47 р. в с. Щуровичі (р-н Лопатин) група повстанців оточила млин, де забавлялися бандити з адміністрації, що ввесь час тероризували населення. Один повстанець вскочив до середини й автоматною чергою постріляв їх усіх.

8.1.1948 р. на шосе між сс. Холоїв-Добротвір (р-н Радехів) повстанці зліквідували комсомольця, що ходив зі зброєю і тероризував населення.

21.1.48 р. в с. Миколаїв (р-н Лопатин) підпільники мали сутичку з групою емведистів.

6.2.48 р. в с. Лучиці (р-н Сокаль) підпільники зліквідували райуповноваженого мінзагу, що грабував населення.

16.2.48 р. в с. Увин (р-н Лопатин) повстанці обстріляли емведистів, внаслідок чого був поранений слідчий Берестецького РО МҐБ.

17.2.48 р. в с. Язениця (р-н Кам'янка Бузька) повстанці спалили колгосп.

21.2.48 р. в с. Топорів (р-н Лопатин) була перестрілка між групою підпільників і емведистами.

1.8.48 р. в с. Бишів (р-н Радехів) бандити з Бишівського ґарнізону обскочили криївку, в якій перебували три підпільники. Вони вискочили з криївки і протягом 4-ох годин вели завзятий геройський бій. В бою впало двох емведистів, а 3 були поранені. На поміч ґарнізонникам прийшло ще 20 емведистів. Оточені переважаючими силами ворога, перші впали підпільники Байда і Явтух. Підпільник Задирака сам вів бій ще цілу годину, а коли вистріляв усі набої, знищив автомат і останньою кулею пістолі відібрав собі життя.

13.3.48 р. в с. Незнанів (р-н Кам'янка Бузька) 30 емведистів зустрілися з двома квартируючими підпільниками. Зав'язався бій, у висліді якого смертю героїв загинули обидва підпільники. Ворог свої втрати законспірував.

22.3.48 р. повстанці спалили колгосп у с. Язениця (р-н Кам'янка Бузька).

30.3.48 р. в с. Лещатові (р-н Сокаль) повстанці зліквідували фінаґента, що — незважаючи на пересторогу зі сторони підпілля, безправно тероризував населення.

10.4.48 р. в с. Волиця Барилова (р-н Лопатин) підпільники знищили клюб.

14.4.48 р. в с. Сілець Беньків (р-н Кам'янка Бузька) повстанці здемолювали приміщення клюбу.

25.4.48 р. в лісах між селами Радванці-Яструбичі (р-н Радехів) група повстанців зустрілася з двома групами емведистів. В бою три поранені повстанці, щоб не здатись в руки ворога, постріляпися, а одного пораненого друзі винесли з поля бою. Емведисти мали трьох поранених.

3.5.48 р. в с. Нивиці (р-н Лопатин) повстанці виконали атентат на завідувача райкультвідділом, уповноваженого по стяганні континґенту, і ще одного більшовицького вислужника, що знущалися над населенням.

25.5.48 р. в с. Щуровичі (р-н Лопатин) була перестрілка між підпільниками і групою МВД. Обидві сторони втрат не мали.

28.5.48 р. в с. Стоянові (р-н Радехів) підпільники звели бій з емведистами. В бою загинув геройською смертю один підпільник.

Влітку 1948 р. в с. Язениця (р-н Кам'янка Бузька) повстанці спалили колгосп.

6.6.48 р. в с. Ляшків (р-н Лопатин) підпільники застрілили стрибка з райцентру.

8.6.48 р. на присілку Залісся с. Нестаничі (р-н Радехів) підпільники звели бій з емведистами. В бою двох емведистів було вбито та одного поранено.

14.6.48 р. в с. Миколаїв (р-н Лопатин) емведисти зайшли до хати учительки зі східніх областей, в якої у той час були повстанці. Зав'язався бій, в якому емведисти втратили кулеметника.

В половині червня 1948 р. біля с. Сілець Беньків (р-н Кам'янка Бузька) була перестрілка між групою підпільників і емведистами. Втрат не було.

28.6.48 р. в с. Сішно (р-н Радехів) повстанці зліквідували двох стрибків та голову колгоспу, що шкодив населенню. Одночасно знищили канцелярію сільради та телефонні апарати сільради і спиртзаводу.

1.7.48 р. в с. Лещатів (р-н Сокаль) повстанці звели бій з відділом МВД.

Влітку 1948 р. в Сокальському районі підпільники спалили колгоспи в м. Сокаль і в селах Боб'ятин, Волиця, Зубків, Ксаверівка, Спасів, Первятичі, Тартаків, Шарпанці.

5.7.48 р. біля с. Сморжів (р-н Лопатин) була сутичка між підпільниками й емведистами.

18.7.48 р. в с. Барилів (р-н Лопатин) була сутичка між підпільниками і групою емведистів.

30.7.48 р. в с. Завидче (р-н Лопатин) підпільники обстріляли банду

озброєних партійців, які прибули в село для грабежу. Від караючої руки підпільників загинули два аґенти уповмінзагу, а інші повтікали.

8.8.48 р. в с. Гоголів (р-н Радехів) повстанці зліквідували уповноваженого мінзагу, який у нечуваний спосіб тероризував населення.

10.8.48 р. в с. Сморжів (р-н Лопатин) повстанці застрілили стрибка з райцентру.

16.8.48 р. на полях біля с. Торки (р-н Радехів) підпільники мали сутичку з відділом МВД.

18.8.48 р. в с. Барилів (р-н Лопатин) відбувся бій між групою повстанців і відділом МВД. Ворог втратив двох убитих. У бою впав один повстанець.

19.8.48 р. в лісі біля с. Радванці (р-н Радехів) повстанці мали перестрілку з емведистами.

14.9.48 р. в с. Стоянів (р-н Радехів) підпільники спалили колгосп.

20.9.48 р. в с. Первятичі (р-н Сокаль) підпільники спалили колгоспні будинки.

20.9.48 р. в с. Спасів (р-н Сокаль) підпільники спалили колгосп.

20.9.48 р. в с. Первятичі (р-н Сокаль) була сутичка між групою повстанців і відділом МВД.

21.9.48 р. біля с. Ператин (р-н Радехів) була сутичка між групою повстанців і емведистами.

25.9.48 р. на хуторі Грицина (р-н Радехів) була перестрілка між підпільниками і групою МВД.

В жовтні 1948 р. біля с. Тартаків (р-н Сокаль) підпільники зліквідували партійця — відпоручника РК КП(б)У на село Первятичі.

18.10.48 р. в с. Шайноги (р-н Радехів) була сутичка між групою підпільників і емведистами.

21.10.48 р. в лісі біля с. Гряди (р-н Радехів) група повстанців звела бій з емведистами. Емведисти втратили в бою трьох убитими, в тому числі одного лейтенанта, і трьох ранених, з-поміж яких один помер.

29.10.48 р. в с. Первятичі (р-н Сокаль) підпільники спалили солому, що її колгосп пограбував у селян.

В листопаді 1948 р. в с. Горбків (р-н Сокаль) підпільники роззброїли двох стрибків.

Того ж місяця підпільники спалили колгосп в с. Лучиці (р-н Сокаль).

7.11.48 р. в с. Дмитрів (р-н Радехів) була сутичка між групою підпільників і відділом емведистів.

10.11.48 р. на полі біля с. Торки (р-н Радехів) емведисти наскочили на криївку підпільників. Зав'язався бій, в якому оточені ворогом підпільники постріляпися.

15.11.48 р. в с. Первятичі (р-н Сокаль) повстанці спалили колгоспні стодоли.

19.11.48 р. в с. Волиця Комарева (р-н Сокаль) повстанці спалили колгосп.

В грудні 1948 р. в с. Боб'ятин (р-н Сокаль) підпільники спалили колгоспні стайні.

2.12.48 р. в с. Бишів (р-н Радехів) підпільники спалили колгоспні скирти.

19.12.48 р. в с. Тартаків (р-н Сокаль) повстанці спалили колгоспну стодолу.

В січні 1949 р. повстанці спалили колгосп у с. Свитязів (р-н Сокаль).

15.1.49 р. на сіножатях біля с. Яструбичі (р-н Радехів) оточені підпільники звели з емведистами бій. У безвиглядному положенні підпільники постріляпись.

В лютому 1949 р. в с. Спасів (р-н Сокаль) повстанці спалили колгоспні будинки.

В березні 1949 р. в с. Шарпанці (р-н Сокаль) підпільники розбили збіжжевий маґазин і роздали збіжжя населенню.

29.3.49 р. в с. Тартаків (р-н Сокаль) підпільники провели акцію на МТС. Під час акції знищено 8 тракторів, одну автомашину і 10 000 літрів нафти. Внаслідок акції у колгоспах була припинена весняна посівна кампанія.

4.4.49 р. в с. Волиця Комарева (р-н Сокаль) повстанці вимінували колгоспні муровані маґазини.

Виписки зробив Володимир Макар

І. Хоробрівська

В СОВЄТСЬКИЙ СОЮЗ

Два тижні наш поїзд то їхав, то ставав на бічних торах різних попутніх станцій. Лиш одне було певне: з кожним обертом коліс ми наближалися до польсько-совєтської границі.

Асортимент в'язнів — кримінальний рецидив. В цілому транспорті лиш 5 осіб політичних. Ми з братом, о. д-р Граб з Кракова, о. Андрій Гоза з-під Перемишля і кол. польський майор Масловський. Цей останній арештований поляками, літ коло 60-ти, був добрим співтоваришем, видержаним, спокійним і тактовним. Про обох священиків ледве чи можна ще щось додаткове сказати: вони сиділи за нашу справу і були нашою духовною підпорою. Спеціяльно о. д-р Граб завжди вмів до всього підійти з гумором і вірою в краще завтра.

Висадили нас на станції Берестя. Уставили п'ятками і під посиленою ескортою погнали в тюрму. Великий мурований, здається на чотири або й п'ять поверхів, будинок виглядав понуро і таємничо. Перечислення і передання документів не тривало довго і кожного по черзі "проковтував" отвір дверей.

З тяжким серцем піднялась і я на третій поверх. Перед одною з камер вартовий задержався, відчинив двері і проворкотів: "Заході". Я переступила поріг. В присмерку щось заворушилося в стороні нар і назустріч вийшла молода, середнього росту, дівчина і промовила м'яким з ноткою веселости голосом: "Мене зовуть Валя, розгощайся і не журися; їсти і так тут не дають забагато, то й останеться більше часу на говорення". Стало смішно і якось тепло від тих слів. Політичних в'язнів під слідством на роботу не водили і час на розмови був завжди, якщо не сиділося на одиночці, а добра, солідарна співкамерниця, немов хтось близький, загрівала душу самою своєю присутністю.

Два тижні в Бересті — це голодний час. Кусок чорного хліба і хохля рідкої юшки аж ніяк не могли наситити. Пізніше я довідалася, що о. Граб, щоб заглушити голод, спершу молився, потім співав українських, польських і російських пісень, а закінчував циганськими, щоб вже "хоч сон мати спокійний".

А ми з Валею згадували рідних, приятелів, мріяли про волю, а кінчали непевністю щодо завтрішнього дня.

Тим часом ми дізналися, що нашу п'ятку везуть до Москви, або Києва. Це означало, що всі інші "транзитні" тюрми є хвилинні і їхнє начальство до нашого слідства не встряває.

По двох тижнях вирушили в дальшу дорогу і через Орел, Харків доїхали до Києва.

Згадуючи Орел, ніколи не забуду, як у пересильній тюрмі обступила мене громадка в'язнів, переважно галичанок. Вони розпитували, звідки я, за що попала тощо. Звичайні в таких випадках запитання. Коли вони заспокоїли свою цікавість, розійшлися по своїх нарах. Збоку прислухувалася одна чужинка, нічого не питаючи, але як усі вже розійшлися, підсунулась ближче і спитала, чи маю хліб. Стало мені прикро. Здавалося, що вона голодна, але я ж сама ввесь день не мала нічого в устах і ждала, коли приділять "пайок". І я відповіла: "Пробачте, але я не маю ні крихітки". Тоді вона витягнула з-за пазухи кусок хліба і зі словами: "Їж, не стісняйся" скоренько зіскочила з нар. Заки я, заскочена, поглянула з нар униз, вона десь загубилася в гущі в'язнів. Коли б був хтось у тій хвилині відізвався до мене, я зі зворушення, мабуть, не зуміла б промовити слова.

Спасибі, незнайомко! Ти доказала, що є ще **люди** на світі та що в новий розділ в'язничного життя все таки треба йти з вірою в людей.

І. Хоробрівська

МАҐАДАН: ЕТАП — 1949

Затихли машини, тільки хлюпіт води іззовні та біганина і крики на палубі корабля вказували на те, що ми причалили до пристані. Однак довго не відчиняли трюма, а ми з внутрішнім тремтінням ждали, зіщулившись від холоду, та поглядали на білі від інею стіни корабля.

Врешті відчинили трюм і наш конвой з помітним поспіхом почав підганяти: "Вихаді, вихаді, а побистреє... молчать, нє разґаваривать!"... Цей нервовий настрій передався всім в'язням. Ми з поспіхом піднімались на палубу під безперервні крики: "Побистреє!"

Та дійшовши до трапу, по якому мали ми зійти вниз, кожна з нас мусіла глянути вперед, і від картини, що розгорнулась перед нами, леденіла душа і тіло.

Довкруги було біле від снігу поле, а напроти трапу понад сто солдатів із спрямованими на нас штиками. Лиця в них насуплені, азіятські; здавалося, це якісь напівдикі люди. Убрані в білі кожухи-"тулупи", шапки з кляпами на вухах, ноги у валянках, наїженими багнетами вони брали нас у коло, немов у кліщі, і тільки наш конвой викрикував: "Стройсь в пятьоркі!"

А ми, дрижачи від холоду, ставали тісно одна біля одної і просили в думках Бога, щоб скоріше рушити з місця, бо, здавалося, примерзаємо до снігу. Наша переважно вбога літня одежина, і та витерта до дір тюрмами і пересилками, немов зовсім не прикривала грішного тіла. По кількох хвилинах і наші вії злипалися разом від замерзаючого на морозі дихання.

Але вивантажування ("вигрузка") йшла своїм порядком і ті, що вийшли з корабля найпізніше, мали більше "щастя", бо не вспіли заклякнути, ждучи на морозі, що досягав понад 40 ступенів.

Конвой, який прийшов нас відібрати, мовчав, не спускаючи ні на хвилинку рушниць із спрямованими в колону в'язнів штиками, і щойно як останні зійшли з пароплава та уставилися п'ятками, їхній начальник прочитав відому нам, напам'ять завчену, формулку: "Шаґ влєво, шаґ вправо считається побєґом, конвой стреляєт без предупрежденія".

Колона врешті рушила з місця, але не звичайним кроком, а майже бігом. Ми задихалися, доганяючи своїх попередниць, а сльози з холоду

і люті, котячись по наших обличчях, так і застигали на них краплинками льоду... Та нас безперервно підганяли, тоді як нам сил зовсім не ставало. Головно наші хворі перші відставали, а далі падали в сніг, мов підкошені... Ми навіть не могли помогти їм, бо конвой підганяв, б'ючи до крови прикладами рушниць тих, які могли бігти далі. Аж пізніше ми довідалися, що за колоною їхала вантажка і підбирала тих напівживих, що лежали на дорозі. Та й гнали нас бігом мабуть тому, щоб не замерзла "робоча сила" в дорозі.

Нарешті — брама і надія на сяке-таке тепло, відпочинок. Але й тут ми перечислились, не вгадали. Це ще не був лагер, а лазня-"баня", в якій мали нас покупати, "відвошивити", дати уколи проти тифу й одіти в "казьонну" одежу. Дорога до лазні і назад тривала до пізньої ночі. Лазня не містила більш як 70-100 осіб нараз, а нас же понад 700 жінок з УПА і процедура довга.

В передсінку треба було роздягнутись догола, а свій клуночок з одежею віддати через віконце до т.зв. "прожарки"; а як попередня партія в'язнів ще милася, то ждати роздягненими 20-30 хвилин на свою чергу, дрижачи від холоду. Коли ввійшли всередину, знову чекання на воду, що раз ледяна, то гаряча лилася на наші задеревілі, без чуття тіла. Сам час "купання" не тривав більше як сім хвилин. При виході зараз таки в дверях медична обслуга встрикувала протитифозну суровицю. Нікого не питали — хворий він чи ні; попросту давали укол тією самою голкою кільком в'язням підряд. Якщо хтось млів, виносили в прибудівку. Після того був перегляд волосся, чи немає насікомих, бо як знайшли, то зрізували волосся — часом чудові дівочі коси. Зголювали і всі інші оброслі волоссям місця. Щойно тоді кожна ув'язнена діставала одежу: білизну, ватні штани, бушлат, блюзку, рукавиці. Про розмір ніхто не питався — ані ті, що давали, ні ті, що одягались. Вже пізніше ми обмінювалися одягом між собою.

Віддали нам також і наші "прожарені" клуночки, які вийшли зовсім знищені. Ми все ж таки тішилися, бо ці марні, але дорогоцінні для нас речі, немов невидима нитка, в'яжуть нас і з минулим і з волею.

Кожна група помитих в'язнів виходила надвір, або скривалась у затишок напнятої на ту ціль брезентової палатки-шатра, де посередині горіла одна-однісінька піч, до якої не було місця приступити. Та чи одна піч (а була це звичайна бляшана бочка з трубою для диму і вирізаними дверцятами) могла огріти понад 700 осіб при 40 ступенях морозу?...

Переодіті всі на "одну форму", в'язні виглядали чужо. Ми не пізнавали себе самих, немов би від нас відібрали наше особисте, минуле, ніжне й тепле, а наповнили наші душі дозрілою твердістю і ненавистю до катів.

Закінчилося життя і ми, "відновлені" немов не ми, під охороною

того ж самого лютого конвою ішли далі, бродячи снігом, головною — і тоді єдиною — вулицею Маґадану. Тепер таки в лагер, до якого було так само далеко, як і з пристані в "баню".

Вже зовсім пізно вночі ми станули знову перед воротами. Цим разом — маґаданської пересилки. Нас ще раз перечислили, провірили документи начальника конвою, на довгі роки прикріпили в'язничний нумер і розділили по різних бараках...

Однією з учасниць того етапу була Юлія Матвій, нікому незнайома тут, звичайна галицька дівчина. Вона померла в колимському лагері 1955 року. Саме їй присвячую цей спогад і додаю вірш, що його вона написала 1952 року:

"Скрізь де не гляну, сухі тумани розляглися,
Камінні гори у серпанки тонкі повилися.
Марево біле покрило річку і тайгу,
А вітер з полудня мете без кінця лиш тугу...

Світло сліпить, та не гріє, сумне це проміння.
Вітер гуде, та задуха гнітить — мов каміння.
Так у розлуці з Тобою, мій Краю,
Живу я і мучусь, а життя — немає..."

З ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТИ НАДБУЖАНЦІВ

Петро Балей

ОБЛОГА

(Мініятюра)

Стояла проста, як свіча.

Довкола шпихліра залягли бійці з червоними зірочками, а під шпихліром, у ямі, її Петро. Ховався там завжди, коли приходив із чорного лісу, щоб похизуватися своїми скарбами. Приходив увечорі, як на ворога. Обвішаний різьбленими сталевими "писанками", через плече — вояцька торба з бляшаними "колачами", а під пахвою сіра шийка автомата з поздовжніми дірочками довкола.

Часом приходив ще з двома-трьома, а часом сам.

Тоді Настя годувала його в темній хаті яєшнею на салі, поїла пареним молоком і відводила до ями під шпихліром. Батько виходив, ніби про себе, на двір, щоб розглянутись по обійсті і поза обійстям, а вони обоє, відваливши засіяний травою штудерний вхід до ями, йшли під землю. Затягали за собою входову затичку двома мотузками прикріпленими до дна скриньки, в якій росла трава. Батько підходив тоді до шпихліра, ніби перевірити, чи він замкнений, поправляв скуйовджену де-не-де травичку і позбиравши кістлявою рукою їхні сліди з мурожини, повертався в хату.

Так було і вчора.

Петро засвітив у землянці каганець і став перед нею — високий, засмалений, з рижавою щетиною на тесаному обличчі. Настя поклала на тих колючих щоках свої долоні і читала з його очей. Вичитувала все, чого не було часу висловити.

— Насте, — промовив Петро, пригортаючи її за стан, — коли чую твої руки на своїх щоках, то здається мені, що ввесь світ — брехня, а ми обоє — правда.

Так здавалося й Насті...

І коли вдосвіта вийшла з землянки, щоб обійти господарство, то не проминуло й години, як прийшли "вони", оточили ціле обійстя і відвалили вхід до схованки.

Точнісінько, ніби їм хто пальцем показав.

І почалося...

Настя як стала на розі хати, так і стоїть. Не ворушиться, мов би їй з ніг повиростало довге-предовге коріння. Коло неї бренять час від часу

кулі, якими Петро обороняється від ворогів, під шпихліром лежать двоє вбитих, і один поранений постогнує, а Настя стоїть, як без душі. Її душа вилетіла крізь широко розкриті очі, сіла на вершечку сірої тополі біля шпихліра і тремтить разом із листям під подувом ранкового леготу.

Їй здається, що так було завжди. Вже цілі віки тремтить її душа і звикла вже до цього, а тепер жах, що це вже кінець. Упаде її душа разом із відсіченим листком на землю і закам'яніє. Не зашелестить більше, не порушиться і буде, як нежива. Лише коли залопотить коротка черга з Петрового автомата, їй здається, що один вік довше її душа буде живою.

А він чуйно береже доступу до землянки. Стежить пильно, щоб ніхто з ворогів не підвівся і цільним метом не жбурнув ґранати через входову діру. І це власне добре, що крицеві скалки бороздять тільки стіну шпихліра і пень сивої тополі.

Раптом Настя здригнулася й опритомніла. Із землянки гахнула ґраната і розсипалася дрібненькими джмелями. Петрові не стало куль відповідати на погрозливі вигуки облоги.

Настя жахнулася. Повела спітнілою долонею по холодному чолі. Її пальці зложилися до хреста. Уста заворушилися беззвучно і затиснулися вузенькою борозною.

Вийшла з-за рогу хати до облягаючих.

— Я переконаю його, — промовила дерев'яним голосом до командира.

Настала тиша...

Командир, не підіймаючись, обкинув її пронизливим поглядом...

— Іди! А пам'ятай!...

Не слухала. Пішла рівна і врочиста, як з корогвою в час Воскресної Утрені.

За городами дзвонив жайворонок, а над шпихліром шепотіла тополя...

Нагнулася над дірою і пірнула в її челюсті.

Командир підняв голову і пильно зорив. З ями замайорів білий рукав.

— Ходіть! — Він поранений.

Кинулися юрбою і півколом оточили отвір.

— Допоможіть, бо сама не двигну, — чути з-під землі принаглюючий голос. Командир махнув рукою і два бійці, відкинувши кріси, полізли в яму.

Пірнули, як у воду — навіки.

Шпихлір здригнувся від вибуху, аж двері відскочили, а подвір'ям пролунав рев оскаженілого вояцтва...

Із збірки *Пан*, 2, вид. Джерзі Сіті, Н.Дж.: В-во "Свобода", 1986.

О. Данський (Данило Чайковський)

МАЙКОВІ ДРУЗІ

I

Ми зродились із крови народу,
Колисала нас грізна тюрма,
Гартували бої за свободу
І ненависть до ганьби ярма.
(Пісня)

Вони всі слухали мовчки, деколи поглядаючи на худощаве лице оповідача.

Василь Леміш втиснув свої широкі, кремезні плечі межи спинки двох стільців. Він перекосив у бік голову як птах, що збирається глянути на небо. Короткі, з великими нігтями, пальці Василя вистукували відрухово нечутний ритм.

Роман Коваль — "Кім" — держав обличчя в долонях, опертий ліктями на колінах і пильно розглядав носки своїх великих вояцьких черевиків зі сірою латкою по краях.

"Поганин", чи радше Гнат Тирський, затягався міцним димом цигарки, примикаючи при цьому ліве око. Неслухняний клаптик чорного чуба спадав Гнатові на високе чоло, перетяте широкою близною. Синє очко золотої каблучки мигтіло в пасмугах диму, коли Гнат підносив до уст свою плекану, білу руку.

Іван Пилипенко — званий "Круком" — висунув ногу на середину кімнати, відкинувшись на спинку стільця. Його рука гралася любовно ручкою чорного нагана, нащупуючи на ній срібні взори окуття. Очі Івана були гострі, як у птаха, а він сам скидався на великого сторожкого звіря. Від дебелої здорової постаті йшов запах лісових трав і колючого терну. Роки польського й більшовицького підпілля зробили з Пилипенка лісовика. Наче нудьгуючи і в почутті спійманої в пастку чотирьох стін кімнати, Іванова душа тужила за простором і дикою погонею.

В очах Віри Стельмах лежала прозорість озерця, сколихувана деколи подихом кохання. Віра оперла свої високі груди об край стола, довгі пальці лягли спокійно на клявіятурі писальної машини. Золотистий кучер цілував її матовий карк. Чорна суконька щільно вгортала стрункe тіло. Легко дрожали ніздря її тонкого носа, просвічуючи рожевістю. Віра з притаєним віддихом ловила кожне слово Майка.

Властиво його прізвище було Марко Хмурий, але для них усіх він був просто Майк. Вони були його товаришами, співробітниками, а заразом і підвладними.

При тому вони всі знали, що Майк поганий промовець. Та це було неважне. Спільні роки праці й боротьби з окупантом злучили їх так, наче б вони були братами по крові й мислі. А Віра Стельмах кохала його. І тому їм було байдуже, що Майк не вміє промовляти.

Його слова були може холодні й скупі, як ці інструкції з центру. Але товариші розуміли його і Майкові думки лежали в них на серці, як теплота того червневого дня. Це ж було таке просте й зрозуміле для них, як і для всієї української молоді, що роками жила в підпіллі.

Вже вісім днів гуділи німецькі бомбардувальники, а гарматні стрільна рвали достигаючу пшеницю. Вісім днів вони, Майкові товариші, билися з відступаючими частинами більшовиків. І сьогодні лопотіли вже в їхньому районі синьо-жовті прапори.

Тепер вони хотіли знати, що буде завтра і куди їм іти. Вони були добрими бойовиками і боротьба загартувала їх. Та вони не були політиками, а сам вихід на поверхню державного життя лякав їх. Тому вони мовчки, зосереджено слухали Майкових слів. Він був їх провідник, дорадник.

Майк розгортав перед ними картини прийдешнього, тягар суворих днів. Треба було наладнувати державне, самостійне життя, ставити все від основ.

Майк скінчив мову і струсонув по звичці своїми чорними кучерями, що лягали йому на чоло. Він був стрункий, дещо тендітний, з довгими, як у дівчини, віями. У великих очах лежала темнота пізнього вечора. Та він був суворий, як личить провідникові, і твердий, як кремінь.

"Отже ми організуємо район!" — голос Лемеша впав у кімнатну тишу, як камінь. — "Ми наводимо лад, адміністрацію, очищуємо терен від решток ворога, призначуємо міліцію...".

"Ми вишколюємо військо й творимо реґулярну українську армію!" — зі захопленням встряв Пилипенко. Він піднявся на ввесь ріст.

"Видаємо пресу, книжки, відчиняємо театри, кіно, музеї, розгортаємо працю шкіл і читалень...", мріяв Кім.

"Ми знищуємо всякі імперіялізми, а на своїх прапорах виписуємо гасла: Воля Україні! Свобода народам і людині!", сказав Василь Леміш і радощі пройшли серцем, як соняшне тепло.

"А що з німцями?", раптово згасив запал усіх Гнат Тирський. "Невже вони прийшли з добром до нас?".

Очі всіх лягли на Майкових устах, а зідхання схвилювало Вірині груди. Майкові брови збіглися докупи і він сказав:

"Німці прийшли на нашу землю, та ми не чіпатимемо їх, доки вони не покажуть своїх зубів. Вони б'ють нашого ворога, але самі не кращі.

Все одно ми будемо продовжувати свою працю, будемо будувати самостійну державу. Коли німці схочуть бути на Україні хазяїнами, а не гостями, ми вдаримо по них. Я думаю, що це й станеться, бо німці знищують цілу Європу. А втім, пам'ятайте про Гітлерову "боротьбу",* друзі!", докінчив Майк.

Роман Коваль глянув на Майка і йому згадався Акела на Скелі Ради.**

"Краще тоді зразу бити, бо спізнимося!", не втерпів Пилипенко.

"Бити зразу не можна, бо є другий ворог. Ховаючись від дощу, знову попадемо під ринву. "Ліс" наразі скінчився, друже Крук. Нас чекає інша робота, будувати самостійне життя", Майк докінчив твердо й підійшов до столика Віри. Теплота її очей пройняла його радощами.

"Зараз ми будемо писати, Віро!", сказав він.

Василь Леміш добув червоного записника й глянув у нього, як у криницю. Коваль розглядався по кутках, шукаючи за своїм портфелем. Він збирався відходити.

Довгі Гнатові пальці торкнулися чорного ґудзика на радіоприймачі й засвітили лямпу. Гнат поставив стрілку на хвилях Львова і зморщив перенісся, вчуваючи пискливі згуки.

Зично прокричала оркестра. З придушеної далі хтось лепетав незрозумілі слова. Пилипенко вилаявся у півголоса і втих. Майк крутнув тілом на півдороги по кімнаті. Він хотів було сказати Гнатові, щоб перестав, але застиг у статуї. Вірині пальці впали на клявіші машини платками ромену.

Гнат пригнув голову до прозорої тканини приймача й ухом ловив далекий голос. Синій камінь його каблучки зачеркав півкруг, коли Гнат крутив ґудзиком радіоприймача.

Тиша голубом сіла на відчиненому вікні. По кутках віявся сивий дим Ковалевої цигарки.

Голос з приймача міцнішав, ріс і залазив у душу: "Слухайте, слухайте... говорить Львів... перша українська радіостанція імени полковника Євгена Коновальця... Волею українського народу Організація... під проводом Степана Бандери... проголошує відновлення самостійної української держави..."

Час зупинився в своєму ході. По тілі повзла дрож. Очі вдягли прозолоть дня і солодко нило стукітливе серце. Вірині сльози розсипалися, як жемчужини щастя. Обличчя Івана Пилипенка збіліло. Його ніздря бігали швидко, як у коня, що зачув у спеку холодну воду. Майк глянув у вікно, а його уста розхилилися в усмішці, наче б він там

---

* *Майн Кампф.*

** Кіплінг: *Брати Моуглі.*

побачив свою маму. Записник випав з рук Василя Лемеша. Він заслухався увесь, як у музику.

За відчиненим вікном солодкою млостю сонця зідхав сад і пахуча втома червня давила, як незнана туга.

* * *

На в'язничному подвір'ї загув мотор і Пилипенко скочив до ґрат. Він зорко обвів поглядом подвір'я. Під стіною лежав труп жида, а великий поліційний вівчур цікаво обнюхував його. Ноги жида застигли скорчені і Пилипенкові пригадалася вбита ворона.

З-за вугла вийшов довгий ряд людей, що в них Іван упізнав товаришів.

"Станиславів приїхав", гукнув він Майкові.

На подвір'ї стукали замикані дверцята великих авт, кричали СС-мани й дика п'яна лайка вліталa крізь ґрати.

Коридором знявся гамір і Пилипенко звинно зіскочив з вікна. Він припав до "вовчка"* і ловив згуки, як свіже повітря.

"Кого? Скільки?... А Буркут з вами?"...

Пилипенко кидав крізь ситко віконця запитами, наче поспішаючи. Потім він одвернувся од дверей і глянув на Майка.

"Здорово вдарили нас сучі діти німаки", сказав він другові. "Забрали з краю до двох тисяч людей, самий наш актив".

Двері камери відчинилися і на порозі станув новий гість. Він широко посміхнувся і ціле його обличчя вкрилося сіткою тоненьких морщин, як павутинням. Гість глянув по стінах камери й хитнув головою.

"Так і є, моя хата з-перед трьох місяців. Ось ще й слід видно на стіні. Добре лупцювали "товариші".

Василь Леміш побачив пришельця і зрадів.

"Це ти, Юрку? Добре, що навідався до нас. Ану, розказуй, як там на світі!"

Юрко Булат прижмурив око й на його устах осіла насмішка.

"Куди громада, туди й баба, Василько. Німці арештували голову нашого Уряду, Ярослава Стецька, забрали всіх, хто не встиг сховатися в підпіллі, почали розстрілювати нас на Україні, словом, завели і в нас "нову Европу". Ото я й знудьгував за вами, тому й собі тихенько побрив до тюрми. Я ж, як знаєш, брате, зжився з нею!"

Пилипенко глянув на Булата й нагло затужив за своєю пістолею, як за дівчиною.

"А казав я, Майку", — Іван обернувся в кут, де сидів Хмурий, — "биймо німоту, бо буде пізно!", — ніби з докором кинув він товаришеві.

---

* "Вовчок" — кругле віконце в дверях в'язничної камери.

Булат повернув до Пилипенка свою голову в густій сивині й заспокоїв його.

"Не журися, Іване, не всіх же й виарештували. Є ще хлопці і зброя найдеться. Німці хочуть з нами війни й будуть її мати. А хто посягає по Україну, той мусить згинути".

"Добре, Юрку, але так гинути без бою в німецькій тюрмі, як миша під мітлою, це не по душі мені!", жалівся Пилипенко.

"Треба й в німецьку тюрму заглянути, брате. Зрештою, зараз півсвіта за німецькими ґратами, а ми ж теж їхні вороги, бо не хочемо віддати їм своєї землі", голос Майка був спокійний, як приторк руки. "Тепер будуть наші бої і з України зникнуть загрібущі руки всіх окупантів. Ми не злякаємося двох фронтів. Як німці, так і більшовики — наші вороги, і ми мусимо прогнати їх".

За вікном кричали вартові, лунали постріли і чиєсь горе плакало дитиною. Вечір сповзав з дахів і заглядав крізь ґрати. По стінах червоними смугами темніли тіні. На коридорах гомоніли кроки й дзвеніли ключі. З міста плили згуки церковних дзвонів, бадьорі, як стукіт тисячів сердець за товстими дротами ґратів.

II

"Arbeit macht frei!"

Та як мене відібрали,
Впав я до підлоги,
Пішли мої кучерики
Панам попід ноги...
(Карпатська пісня)

Їдко заскреготіли гальма, заторохкотіли востаннє мотори й автомашини зупинилися перед табором. Лиснули до сонця потрійні смуги дротів, вітер сипнув пригорщами пилу. Затужила в далеких полях загублена молода воля.

Іван Пилипенко розняв груди в широкому віддиху й оглянувся назад. Майк упівголос кинув підбадьорюючі слова: "Тільки відважно, як завжди, хлопці!"

Перекладач підійшов до в'язнів і похитав головою:

"Уставтеся в п'ятки та швидше рухайтесь, а то будуть бити", — сказав по-польськи.

Хлопці шикувалися в рядах, перекладаючи в руках свої клунки. Їхні обличчя прив'яли і на них лягла втома дороги. З-поза бараку "блокфюрерштуби" вийшов жах невідомого й білилом повів по спраглих устах.

"Los, aufgehts!",* прокричав вартовий і колона підійшла під браму.

* Рушати!

Високі вартівничі будки поклали межу світові. З комина недалекої крематорії поповз задушливий чорний дим. Півкругом вигнувся над брамою напис: "Arbeit macht frei!"*

Вистукуючи дерев'яниками, надійшов гурт таборових в'язнів у полосатих убраннях.

"Диви, чисто тобі африканські зебри!", дивувався наймолодший з прибулих, Зенко Ловчан.

З бараку вийшов старшина, глянув по в'язнях, не помічаючи нікого, і повернувся до брами.

"Mützen ab!"** гостро, як гаркіт, упав збоку наказ. Мов сполохані птахи, злетіли з голов шапки.

"Останнє поздоровлення волі і привіт прийдешнім дням!", нахилився до вуха Тирського Майк.

"Скрізь те саме!", знудьговано зідхнув Юрко Булат. Він згадав польську Березу Картузьку і жах дальніх концлагерів Алтаю.

Роман Коваль глянув на велику, цілу в просіді, голову Булата й його зморозило.

"Оцей то вже зазнав!", подумав він.

"З польської тюрми попав у Березу, відбув два роки, потім півроку в совєтських лагерах. Утік. Тепер іде до німецького. Здоров'ям і життям найкращих купована воля України!" Коваль ще раз подивився на спокійне, морщинисте лице Булата і його серце вгорнули радощі, наче б він нагло зустрів брата.

Василь Леміш почув слова Булата й розняв у тихому сміху свойого рота.

"А як думаєш, Юрку, котрий лагер кращий?, запитав Василь. Юрко Булат покосив оком на таборову браму, де ввесь час метушився маленький, як ґномик, побігущий* і в його голосі забринів насміх.

"То, як де привикнеш, Василю", сказав, — "табори скрізь однакові. А наш брат, як та верба, в який-будь лагер посадиш, там житиме. І все своє в одно торочить: матері вашій ковінька, бийте, лупцюйте, а я вас, всяких "визволителів" не хочу!"

Майк здавив сміх, що розхиляв його уста. "Недавно" кинув він тихо слово, "на допиті в тюрмі питав мене ґештапівець: "І скажіть, чого ті українці властиво хочуть? З поляками в їхній державі не хотіли жити, совєтів б'ють і нам, німцям, теж пхають ножа в плечі".

Зенкові Ловчанові цікавість пропхала голову через плече друга.

---

* Праця звільнює.

** Шапки з голов!

* При брамі табору в Авшвіці був "льойфер"-ом карлик "Бумбо", колишній сміхун цирку Станєвських у Польщі.

"А що ти йому відповів, Марку?"

Майк глянув на Зенка.

"Що хочемо своєї власної держави, Зеню, як мають інші народи."

Булат видув насмішливо уста:

"Ну, німець так визнається в українських справах, як вовк на астрономії. Читай, брате, які дурниці виписав онде на даху!"

Очі цілої групи побігли туди, де на даху довгого будинку чорнів напис:

"Es gibt nur einen Weg zur Freiheit; seine Meilensteine heissen: Fleiss, Ehrlichkeit, Gehorsamkeit, Sauberkeit, Nüchternheit, Arbeitsamkeit, Liebe zum Vaterland".*

"Глум, цинізм, чи просто неувага? За ту саму любов до своєї батьківщини забирають в людини волю і заразом голосять, що любов до батьківщини є дорогою до волі. Чисто гітлерівський безприкладний парадокс!", кинув крізь зуби Гнат Тирський.

Сонце вийшло з-за дерев, лягло на червоних мурах бльоків, сріблом обдало білі стіни таборового прямокутника. Під поблизькою кухнею дужче запахли різноколірові квіти. Розмахуючи мітлою, підійшов до брами великан-замітач.

Тирський прищурив свої хороші очі й звернув обличчя до товаришів:

"Що й не кажіть, а справді треба було мати якийсь вишуканий в своєму садизмі смак, щоб так підібрати цю пару." Непомітним рухом голови Тирський вказав на маленького бігуна, що пискливим голоском розмовляв з високим у понад два метри замітачем. Личко бігуна було кругле й морщене, як спечене яблуко й він задирав його вгору, щоби глянути на свойого слухача, як на тополю.

"Додайте до того он-ті квіти під кухнею, цих музикантів у білих одягах, що там під дротами розкладають позолоть своїх інструментів, і ми мусимо признати, що є деякий смак навіть у ґештапівських лагерях", — докінчив Гнат, іронічно стискаючи свої тонкі уста.

Оркестра за дротами заграла марша Радецького й згуки труб сколихнули прозорим надвечір'ям. До воріт підійшли відділи в'язнів, що верталися з праці. Ішли п'ятками цілі сотні й тисячі. Різні постаті, різні обличчя, від весняної молодости почерез літо життя аж до сивої старости, всі з однаковим сірим тавром, що його наклало таборове життя. "Mützen ab!", голосно кричав провідник з жовтою пов'язкою на лівому рамені, де чорнів напис: "Capo".* Вартові цоркали замками

---

* "Є тільки одна дорога, що веде до волі; її дороговказами є: пильність, чесність, послух, чистота, тверезість, працьовитість, любов до батьківщини.

* Капо — італійське слово: провідник, наставник. Унтеркапо — помічник капа. Оберкапо — наставник, якому підлягало кількох капів.

рушниць, винімаючи набої. В'язні в такт знімали шапки, притискали руки до швів полосатих штанів і простувались.

"Links! — Links! — eins und zwo! — Links!", — наче приспів вигукував капо й довгі відділи проходили крізь ворота.

В повітрі стояв запах пилу, стиглого літнього дня й людського поту. Млосний дим крематорії стелився до запашних квіток. Пропливала смугаста безконечна ріка людських тіл. А над ними, на носилках і просто на раменах товаришів, наче на древніх щитах, гойдалися трупи. Кров запеклася на худих тілах, або рубінами скапувала в дорожній пил. Стемнілі в жаских обіймах смерти обличчя і широко відкриті очі кричали своєю мукою прокляття високому небові.

Гули труби, плакали скрипки, молилися вечірніми пахощами квіти й літній день відходив у даль.

На чолі Майка стемніла брижа, сіра тінь впала на дрібне лице Зенка Ловчана. Стиснені п'ястуки Івана Пилипенка покрилися жилами. Обличчя новиків перед брамою пригасли, як стіни кімнати, що з них відійде сонце, і тиша поклала свій палець на їхніх устах. Тільки Булатова душа пішла спогадом у пройдені роки концлагерів Березі й Алтаю і його велика, з просіддю, голова хитнулася.

"Скрізь те саме, друзі!" — нудьгою серця озвалися його мовчазні уста.

Щуплий, низький унтершарфюрер підвів під браму в'язня. В тихій, наче приятельській розмові нахилив до нього своє обличчя, пронизав гостротою очей. В'язень стояв на струнко, а його гладко брита голова скидалася на білого кавуна, золоченого сонцем. Враз вона хитнулася від важкого удару й тіло в'язня впало на землю. Швидко, як у танечному ритмі, забилися по ньому чоботи унтершарфюрера. Він зводив в'язня на ноги, бив у щоку й знову копав. Обличчя унтершарфюрера зблідло, а вуста скороговіркою сипали лайку.

"Твердо б'є", сухо кинув Пилипенко.

"Чую передсмак прийдешнього!", здригнувся Леміш і кинув поглядом на вистрашене лице Зенка Ловчана.

Унтершарфюрер втомився і закурив цигарку. Його рука дрижала нервово, коли він світив сірника. Під ногами в нього лежало тіло в'язня, як мокра ганчірка.

До дротів підійшла з табору худа, в брудному лахмітті, людина. Човгаючи ногами, переступила вона перший низький дріт. Мальований на табличці череп зі схрещеними кістками значив межу життя. Але людина наче б шукала її. В її втомлених очах лежала несьогосвітня туга.

В'язень підійшов до другої огорожі, звів руки долонями вверх, як давні праведники при молитві, й важко опустився на дроти. Сухо затріскотіли блакитні вогники й електричний струм дротів зім'яв лице

в'язня морщинами болю. Тільки глибокі, нерухомі очі тужили: "Прийди! Важка є моя мандрівка і я втомився. Дні повільні, як воли в ярмі, забрали мою радість і моє серце зосталося в далекій країні. Я знаю: плакатиме без мене малий синок і жінчина туга заб'ється птахою в зелених виноградниках. Ждатимуть на мою поміч друзі, що стоять під лопітливим стягом моєї країни. Та я — втомився і тому сам кличу тебе: Прийди!"

— Тьовх! — різонуло повітрям і вспокоїлося серце в'язня. З поблизької будки вистрілив вартовий. Тіло шматою звисло на дротах.

Добре знане почуття жаху підповзло до горла, зламало твердість колін, здавило віддих, коли колона рушила крізь ворота. Хтось спотикнувся на камінь, чиїсь груди роздерло зідхання. Тільки Пилипенків крок вибивав вояцький ритм і спокійно, не кваплячись, як у звичайному ході, йшов Юрко Булат. Майкова душа томилася загадкою зачитаного колись вірша: "Гей хлопці-молодці, під Львів ішло триста, а скільки повернесь до дому?"

Передрук з книжки О. Данського *Хочу жити*, Мюнхен, Українська Видавнича С-ка, 1946.

ПРИЙМИ ПІСНІ МОЇ

Прийми пісні мої, Вітчизно люба,
У них мої і серце, і душа.
Не кидай, Україно, їх на згубу,
В них чистої любови й гніву шал.

Зроби прокляттям їх і кидай люто
На тих, що зрадою Тебе кують
Та в благородне серце ллють отруту
І розливають кров святу Твою.

КРИТИКАМ

Убога форма у моїх піснях,
Старі стежки, старі, утерті рими.
Спитаєте: чому на новий шлях
Не вийшов я? — Скажіть, чи біль незримий,

Розпука, сором за моїх братів,
Кайданів брязкіт, сльози, кров, тортури,
Терор могли зродити новий спів,
Чи крик, щоб Бог і люди всі почули?

Я не співаю, лиш кричу, кричу:
— Вкраїну розп'яли! Рятуйте, діти!
О, Боже, Боже, в небесах почуй!
Кинь грім! Хай світ горить! Хай воля світить!

ВОНИ ПРИЙДУТЬ

Вони прийдуть — безсмертні Русичі хоробрі —
Задзвонить зброя їх тяжка.
Дніпро запіниться у крові диких обрів —
Кінця не буде лютих кар!
Мов сонце, в золоті промінням заграє
У загравах Святий Тризуб.
І Прометей, розкований у любім краю,
Благословитиме грозу.

НА ХОЛМСЬКІЙ ГОРІ

I.

Мов князь з могутнього престола,
Глядить у даль Святий Собор
І спомин слави шле в простори —
Поклін Софії і любов.
І Юрові воскресний поцілунок
Могутнім дзвоном посила,
І горду пісню перемоги
Несе від міста до села.

II.

О, Холме мій, предвічна славо,
О, злотий Храме пресвятий,
Осяй серця силам лукавим,
Сліпучим очі просвіти!
Нехай горять серця любов'ю,
Хай очі трискають вогнем!
Хай гордий дух у смілім бою
Століття гнету прокляне!

III.

Віки минають злі й лукаві
І наче в пропасть всі падуть —
Лиш золотом сіяє слава
І величний Данила дух.
І, ось, здається, наче знову
В Соборі молиться король,
Щоб з гордої святої крови
Бог воскресив його народ.

ПОКІРНИМ РАБАМ

Душа моя від сорому згоряє
І серце в муках рветься на шматки
За злочини твої, продажня зграє.

Вам засліпили очі срібняки,
В Москві шукаєте собі спасення
І хліба просите, мов жебраки,

З землі своєї! Підлі теревені
Про волю й рай плете вам лютий кат
І тим ви ситі. Край благословенний,

Старенька мати, батько, рідний брат
В сльозах, у крові бродять по коліна.
Храми святі руйнує супостат,

А вам байдуже все? Хай Україна
Гниє у ранах, марно пропада,
Хай попелом засиплять і руїни,

Хай наша слава згине молода,
Ім'я хай наше гад лукавий злиже, —
Не сором вам? Та ви ж не череда,

Не людожери ви жорстокі, хижі!
В вас — серце людське, гідність і сумління.
Ви не байстрята Катерини рижі,
Ви лицарі Хортиці покоління!

Збудіть хоробру душу, гордість, честь
І поклянітеся героїв тіням:
— З мечами станемо усі на смерть —
Хай знов лунає слава України!

МОЛИТВА ПОВСТАНЦЯ

Боже наш — Правдо і Сило,
Надія в Тобі й любов.
Просять розплати з насиллям
Наші терпіння і кров.

Ворог розп'яв Україну,
Глумом збезчестив храми,
Горем засіяв руїни,
Гнані і цьковані ми.

Рідні святі чорноземи
Соромом вкрили кати.
В месті і гніві ростемо —
Отче, Ти їх освяти!

Батька і матір жорстоко
Ворог катує щодня.
Боже, на землю глянь оком —
Й іскру лиш вкинь до вогня.

Серце громами заграє,
Зброя в руках задзвенить,
Любі простори безкраї
Полум'ям встануть грізним.

Отче, послухай, як гнівно
Душі борців гомонять,
Будемо з рівними рівні —
Іскру лиш кинь до вогня!

ПІСНЯ КУРЕНЯ "ДЗВОНИ"

(*Рейд взимку 1946*)

Ревіли вихри дні і ночі —
Шаліла люта заметіль,
В яругах вили стада вовчі —
Серця давив жорстокий біль.

Ми йшли голодні, з ніг валились,
Ордою ворог наступав.
Ми в ката ласки не просили,
В нас честь Батьківщини — свята!

Не зломиш нас, жорстокий кате,
У наступ, друзі! На пробій!
Хай шлях прочистять нам ґранати!
Вперед! Вперед! В завзятий бій!

Встелили шлях нам трупи ката,
Садист наново скаженів.
Скріпи серця, Вкраїно-Мати!
Вперед! Вперед! До слави днів!

І знову в наступ ми рвонулись —
Славко поліг, а з ним Шугай.
Вогнем дихнули наші дула —
Вперед! За волю! Рідний край!

Вперед! Вперед! По трупах ката,
З Карпат пробоєм за Дністер!
Благослови, Вкраїно-Мати —
В нас дух героїв не умер!

ВОСКРЕСЕННЯ

О, Христе наш, Ти Правду воскресив —
Співають дзвони горду славу.
Летить побідна пісня в небеси —
Тремтять кати сліпі, лукаві!
І кров Твоя свята — Могутнього Борця
Заллє брехню, неначе повінь.
І злотий діядем з тернового вінця
Борців освітить гордих, нових!
Підуть борці з Тобою в лютий бій —
Одкриють камінь новій Перемозі.
Замучені воскреснуть в боротьбі
І привітають славу горду, гожу!

Марта Калитовська

ВИБРАНЕ

(З повзій поза збірками)

Шахи

Студента мали розстріляти над ранком.
.....
Але викликали його опівночі
У дванадцяту годину ночі
в шахи грати.
Як же майстрові шах-мату
та без мату помирати?
А на шахівниці
замість королів
стояли шибениці:
немов гореносні птахи
налетіли грати в шахи.
Бігуни бігали
з червоними головами,
а вежі стояли в пожежах.
Роздерті акварелі
ранами пашіли на пустелі.
Він один між червоними кловнами
під чорними крилами розпачу.
Очі й ніч. І потойбіч —
день і ніч нерозгадане.
З чемности питали над ранком,
чи не втомлений.
І в склянці перлина життя
затремтіла востаннє
о п'ятій годині ранку.

Потрійний ноктюрн

Розбий моє серце —
просив місяць,
щоб ласкавішою стала ніч.

Розбий моє серце —
просила ніч,
щоби синь уся
вилилась у море.

Хто співав таких пісень?

Твоя тінь хиталася
і виросла мовчазним деревом
за одну, єдину ніч.

Молитва за Орфеєм

Як народиться ніч —
хай ясна буде і струнка,
немов Серафим.

Хай зорі струни напинають
і ними пов'язують землю,
щоб усе було піснею.

Щоб зорі від зір
відзвучали,
а луни від лун
напиналися арфами,
і спливали
по срібній ріці.

Як народиться ніч,
щоб ясна була і струнка,
немов Серафим.

Задушні дні

Місяць розколов моє серце
серпом.
На молошній дорозі
я чекаю зустрічі.
Може разом підемо
на великий Коктейль?
Який одяг потрібний
в міжплянетному?
Яка думка, яка мелодія,
щоб зустрінути вічність?
Щоби плисти між зорями,
шукаючи одну загублену,
одну на широкій мандрівці,
одну, щоб блудить світами
в перегонах з вітром,
із синіми кораблями...
Повертається кожного ранку
на базу, щоб знову плисти
між землею і вічністю,
між землею і хмарами
і зідханням хризантем,
і загубленим поглядом
на молошну дорогу...

* *
*

На похорон далій
золоте крещендо
висіло на деревах...
День кришився янтарем,
і слово клалося жовтим овочем
між тіней.
На похорон далій
трави клячали
при стежках.
Над вогкими слідами
день бився в груди
словами, що ясними чолами
гріли серце буднів
і землю.

* *
*

Мімоза під твоїм вікном
розцвіла цього року
так рясно і так вчасно.
Над японським деревом —
зелена сукня з жовтим рукавом
і погляд місяця замислений,
задивлений на ту весну
завчасну, зарясну...

* *
*

Білими клявішами
хвилі женуть
симфонію Брамса.
Міряють зелені милі
і далекі світи: нині,
завтра і в незакаламучену
вічність...

* *
*

Ліс ходить під землею
і зеленими руками
молиться хмарам.
У головах ховається
вічність, а гриби
у ногах.
Мудрість снує
павутиння.

Богдан Кравців

З КОЛЯДОЮ

"Ой, забарився місяць у крузі,
місяць у крузі, гість у дорозі."
З колядки

Одбиті від порогів рідних дому,
від рідної одірвані землі,
заметені в чужину невідому,
як в осінь буревійну журавлі,
струснімо пил доріг чужих і втому
і, зочивши зорю у зимній млі,
сповнімся нині, друзі, благодаром,
далеких вечорів Різдвяних чаром!

Тож різно тут прийдеться, друзі, нам
хвилину Свят-вечірню зустрічати:
Одним в гурті своїх... А дехто ж там
в пивничній буде тугу заливати...
І може хтось такий самотній, сам
в чужі простори вийде — мов на чати —
зорю зорити... Й будуть, чи й одні! —
Що й знать не знатимуть, які це дні...

Усім вам, всім, що вихром супротиви
нещадно зметені в чужі кути,
що все ж у глибах серця зберегти ви
забагли вогник світлої мети,
і вірите, що дасть ще Милостивий
звитяжно у майбутнє перейти —
в колядку, в шелест дідуха й отави
хотів би я сплести оці октави!

Коб тільки зваги!... То ж оце торік
в гурті одному з колядою стали —
і все виходило, немов хто врік,
надірвано так якось, вбого й — далі
порвався спів негадано, ізгірк
в нестримному мовчання інтервалі...
А там світла гасити почали
і згас Свят-вечір у прибоях мли.

Я ж важуся — забувши те й відомі
гіркі слова, що "не співати, ні,
пісень веселих у чужому домі!" —
плести в колядку спогади ясні,
скарби єдині виходня-сіроми,
про радісні, захоплені ті дні,
коли зоря виходила над стріхи
і щасним золотом рясив горіхи

Свят-вечір по хатах... В ясні світла
освівши очі і серця й світлиці,
ставав він край багатого стола,
Як батько роду — владар світлолицій,
І, проскуру діливши спроквола,
домашнім всім підносив по частиці
із добрим словом: Щоб нарічних Свят
діждався кожен і щаслив й багат!

Ні, ні... Не сила нині передати,
як в мить оту не вистачало слів,
як очі млою крилися... Як Мати
схилялася ураз... То ж тих років
твердих, тривожних — в кожній сливе хаті
когось не стало: Часом лист наспів
з далекої в'язниці... Той утік в чужину..
А той, як звір, застрелений загинув...

Та вже ж у двір три радости ішли!
Їм навстріч ясно так горіли свічі
в багатих колачах — і сяйвом плив
святковий, світлий чар в серця й у вічі.
І, повагом засівши за столи,
всі вірили: І туга й біль не вічні,
тож нарік краще буде! Й тричі-три
метали кутю рясно до гори:

За те, щоб нарік знов в пахкому сіні
промінням щасним грався сміх дітей;
щоб знов дідух владарив — як і нині —
багатий на колосся золоте
над двором, статком всім; щоб темні тіні
в дім приступу не мали!... І на те
з-надвору Свят-вечірньою луною
у хату спів вривався колядою.

Колядники ішли... Предвічна коляда
благовіст всьому мирові ясила,
що Бог родився... Завжди молода —
вона одна — нас навік полонила!
Сухим, нікчемним словом не оддать
луни її, ні барви, — як не сила
сказати те, що ймало серце нам
в таку хвилину, в мить далеку — там.

Тож знаємо мелодію — і може
слова ще пригадаємо завжди —
і ще не раз нам так раптово й гоже
задзвонить в усі гомін коляди! —
Алеж почнемо, наче заворожен
порветься спів — не вийде на лади:
— Не той же нам Свят-вечір тут і нині,
і коляда не та, що в Україні!

Дозвольте ж, друзі, ще за словом тим,
не вимагаючи в подяку плати,
за звичаєм прадавнім, роковим —
здоров'ям, щастям всіх вас віншувати!
З роси, з води! Дай, Боже, нам усім
Різдва Святого нарік дочекати
і поривати тисячні ряди
могутнім, вільним співом коляди!

Зіновія Кравців

ЖАННА Д'АРК

Жанні д'Арк, убогій орлеанській пастушці, що кільканадцять перших літ життя ні кроком не ступила поза своє рідне село, ввижається і вчувається голос св. Катерини: — "Чи не чуєш стогону померлих земляків, дикого переможного сміху наїзника? Чи не бачиш, як побагряніла вже від крови своїх синів французька земля? Іди, спасай її —батьківщину свою!"

Жанна д'Арк послухала веління видива, що його вичарувало їй її величне хотіння послужити своїй Нації. Вона покинула батьків, рідне село. Пішла увільняти Францію від англійців. Англійці! О, вона наслухалася про них доволі од найраніших, дитячих літ. Про цих холодних, безпощадних гнобителів. Про тих, що як не мечем і кров'ю, так щедрощами й ласкою до її земляків здобували Францію частину за частиною. Ще далеко перед її народженням почалась ота затяжна війна, що нею задумав заморський нарід зробити Францію однією із своїх колоній. І саме тоді, коли стала ввижатись Жанні св. Катерина, мала рішитись майже столітня війна. Мала рішитися ганебною капітуляцією Франції, майже добровільним признанням Англії своєю володаркою. Ганебною зрадою французькі вельможі, бурґундські князі помагали англійському королеві здобувати французьку корону!

Бунт проти такого соромного приниження запалив серце несвідомої, невченої селянки. Вона може й небагато роздумувала над поголосками, що з бойовищ доходили в її далеке од світу село. Вона може й дальше виспівувала, пильнуючи своїх овець, свої веселі дитячі ще співанки. Але бунт стихійний нестримно ріс, могутнів. Признати англійського короля **своїм** французьким? Ні! Занадто довго поводились уже англійці у Франції, як у завойованій країні. Занадто ненавиділа їх Жанна, хоч і сама не здавала собі з цього справи. Це була та своєрідна, безсердечна ненависть простолюддя. Та несвідома ворожість до чужинця, впоювана нераз із покоління в покоління в кров і душу селянських дітей. Тож коли голос св. Катерини з'ясував Жанні конечність здійснити мечем і кров'ю ненависть, вона вагається так недовго! І так одразу наче перероджується. В очах досі тихих, лагідних, загоряється проблиск нового: сила волі й віра в своє післанництво.

Вона проїздила незнані їй сторони Франції, проводжена здебільша

ворожим дивуванням своїх же земляків. Віднайшла зневіреного у свої і Франції сили французького престолонаслідника. І довершила першого, здавалося б понадсильного селянській дівчині діла — коронування Карла VII. Бо вона вірила: коли у проводі французів стане король, вони переможуть англійців. Але так не сталося. Корона не придала Карлові такої потрібної йому в замислах і ділах рішучости. Він і дальше задля особистої безпеки готовий був зректися володіння над Нацією разом із його правами й обов'язками. Він був людиною слабої волі і Жанні д'Арк довелося зостати при ньому. Вона — така байдужа на славу й почесті для себе, все ж поклала собі стояти найближче нього, бути його безпосереднім остаточним дорадником. І така зовсім невчена в воєнному ділі, стала сама вести в бій, рішати про наступи й відступи, виграну чи програну французької армії. Яким добрим стратегом потрапила бути, доказує найкраще найсвітліша її перемога під Орлеаном у 1429 р. Це було друге велике діло її життя — здобуття так довго обляганого міста. Аж до тихого гірського Домрамі доходили відгомони її звитяжного походу. Але ці відгомони не радували стареньких, стурбованих батьків Жанни. Навпаки, вони навіть трохи соромилися за свою доньку. У своїх незугарних листах вони раз-у-раз закликали її повернутися в рідне село. Одначе Жанна, хоч і знала, як болить незрозуміння її справи й чину батьками, не хотіла ще вертатися. — Я ще не сповнила свойого завдання. — Увільнити Францію так зовсім, щоб не стало в ній ні одного англійця, — ось було завершення її посланництва. Ім'я її ставало все більше відоме. Англійці віддячували їй ненавистю, рівною її ненависті. А французи? Ті, що з ними жила тепер, сприймали її неохоче. І це було зрозуміле. Їм, загартованим у війні войовникам, не дуже то хотілося слухати приказів селянки. Вони нераз дивувалися її влучним наказам, її перемогам. Її вмінню на перший погляд пізнати вдачу людини і правильному вибиранню тих, що не пустими словами бажали добра Франції. Так, вони в глибині душі подивляли орлеанську пастушку — ці французькі вельможі. Але признати себе нижчими, слабшими за неї! Ні, ніколи! І вони всі, старі й молоді (майже ні один із них зрештою не був зовсім чистий супроти Франції і бодай у глибині душі зраджував її за англійську миску сочевиці) перешкоджували їй. Старалися нівечити її вплив на короля і (що було стократ гірше) нівечити її діло визволення Франції.

Справжніх приятелів Жанна д'Арк не мала серед тих, що вважали себе провідниками Нації. Не мала їх ані у вояків, що йшли за нею, слухняні сильнішій за їхню волі, ані в тих мільйонів селян і селянок, що з їхніх рядів піднялася так високо. Не знати, хто перший подав до вірування, що Жанна д'Арк єретичка і чарівниця. Може це виринуло стихійно, як стихійною була її жадоба незвичайних дівчині чинів? Жанна знала і про те, що своєю поведінкою ще скріпляє певність чарівництва

в батьків і знайомих, в земляків і чужинців. Вона бо надто безпосередньо, просто накидала свою волю загалові. А того ні світські, ні духовні не стерпляли.

Жанна д'Арк не слухалася покликів батьків. Чому? Бо вони були б охоронили перед смертю її, але не Францію. І Жанна д'Арк воліла дальше голосно оповідати про візію св. Катерини і її доручення. Вона не переставала повторяти свойого улюбленого: Бог так хоче! І не переставала боротися з англійцями, відбираючи їм п'ядь за п'яддю французьку землю. Аж доки ранена не попала у ворожий полон.

Жанна д'Арк **вірила** — ось у чому її сила. Вірила у видиво св. Катерини і в чарівне видиво вільної Франції. Вірила в своє посланництво. Бог хотів, щоб вона коронувала Карла VII зверхником держави навіть таки проти його ж волі. Бог хотів, щоб вона малощо не цілу Францію увільнила від англійців. І ще за волею Церкви й цієї над усе коханої Франції палена на костирі проговорила надхненно — Бог так хоче! Наче б вгадувала, що мученицька смерть її порве синів Франції до здійснення заповіту, що їй дав його Бог, що їй дала прекрасна віра в прекрасне кохання її життя — Націю.

Постать Орлеанської Дівчини це наявний доказ, як чудесно нераз потрапить оборонитися перед поневоленням живуча нація. Коли зневірився і спроневірився Франції її формальний провід, сільська дівчина спішить батьківщині на рятунок. І врятовує її.

Жанна д'Арк тепер свята й геніяльна. Сьогодні вона признана національною героїнею Франції. В ході віків нащадки тих французів, що в Руані в 1431 р. разом із англійцями раділи муками єретички й чарівниці, — збагнули: орлеанська пастушка була найсильнішою людиною тієї доби французького середньовіччя. Бо в неї вселився Дух Нації і наділив її непереможною волею. І вона була справді чарівницею, бо вміла здійснювати своє "хочу". А це й досі потрапляє так небагато людей.

Обрії, 25-26, 1936

Мирослава Ласовська-Крук

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ

(Уривок з 3-ої дії однойменної історичної драми, виданої в Торонті 1988 р.)

ХОР: Слава Всевишньому Богу на небі! Слава князеві Володимиру на землі! Слава! Слава! Слава!

Вхід. Прапороносці, княжа сторожа, військова старшина, бояри, сам князь Володимир, за ним його сини. Князь стає серед сцени, на підвищенні (це ніби гірка, що йде вниз). По правій стороні (може виходити прямо із залі) виходить почет княгині Анни. Вона оточена пишно одягненими жінками, за нею ідуть посли, священики, що на подушечках і в руках несуть дари, Євангелію, ікони. По лівім боці входить гурт дівчат, із запасок кидають квіти Володимирові під ноги.

ДІВОЧИЙ ХОРОВІД *(співає):*

Із-за моря пташка
Пишна прилетіла.
То царівна ясна
Світ цей звеселила.
Вітай, світлий князю,
Жінку любим словом.
Вас ми увінчаєм
Квітом барвінковим.

(Почет княгині Анни зупиняється, сама княгиня стає навколішки перед Володимиром).

ВОЛОДИМИР: Вітай, моя жоно, княгине Анно. Тебе вітаю я, вся Гора, достойні мужі та увесь город, славний Київ. Слава тобі в городі Києві, на престолі Руси-України!

(Прапороносці піднімають стяги, мужі скидають шапки, жінки схиляють голови).

УСІ: Слава королеві Анні, слава, слава!

АННА: Поклоняюсь тобі, великий володарю багатої Руси-України і всіх її земель. Поклоняється тобі вся Візантія та її імператори, мої великі брати, Василь та Константин. Тут до тебе послання, писане в любові та відданості. Тут окремо печать їхня, якою вони послання своє скріпили. *(Показує на двох послів, які стоять біля неї з подушечками, на яких лежать дари).* Знаком

і силою цієї печаті, по волі моїх братів, ти затверджуватимеш усі свої закони.

ДОБРИНЯ *(до Олеші):* Давно вже тому Віщун предрік: "Ще поклониться тобі, Києве, Візантія".

ВОЛОДИМИР *(подає Анні руку, помагає піднестися з навколішків, ставить її коло себе):* За привіти від великих імператорів, твоїх любих братів, щира подяка. *(Бере печать, приглядається їй, а далі передає лаврикові-писареві, який стоїть за ним).* Це печать ще старого Риму і Другого Риму, Царгороду. Передаю її моєму писареві, щоб заховав її під замок, бо преційний це дар. Берегтимемо цю печать, двоголового орла, як пам'ятку-реґалію, але закони Руси-України будемо затверджувати нашою печаттю, знаком тризуба.

ТРЕТІЙ ПОСОЛ *(до Олеші Поповича):* Вельми мудрий ваш князь. В одну мить протиставився, збагнув інтенції імператорів. Бачу, нам нелегко буде говорити з ним.

ОЛЕША: Такими реґаліями вони князя не куплять.

ВОЛОДИМИР: Ярославе, привітай княгиню.

ЯРОСЛАВ *(клякає перед княгинею Анною, цілує шату):* З волі батька дозволь привітати тебе від нас, усіх дітей.

АННА *(цілує його в голову):* Як любо розуміти твою мову.

ДОБРИНЯ *(до О. Поповича):* От хлопчина, плинно грецькою мовою говорить.

ОЛЕША: Не гірше говорить латинською і німецькою. І другі вже почав вивчати.

ДОБРИНЯ: А таке нещасне народилось. Бачу, ще кульгає на ногу.

ОЛЕША: Шкандибає, але мудріший за всіх синів князя. Ще тільки хлопчина, а вже його Мудрим прозвали.

ДОБРИНЯ: Ярослав Мудрий, непогано. То його Володимир найбільше любить?

ОЛЕША: Ні. Найменших синів, Бориса і Гліба. Це його улюбленці.

ДОБРИНЯ: Ну, що ж. Як звичайно, любиться найменших.

АННА: Не всі тут розуміють мою грецьку мову, але ті, що розуміють, хай знають, що я клоню перед тобою голову, мій Великий князю *(вклоняється перед князем),* дякую за віно — дар, місто Корсунь, яке ти дав моїм братам за мене.

ВОЛОДИМИР: Жона, супутниця життя князя, має мати не тільки великий розум, але й доброту, ласкавість. Ніжна ласкавість, яку ти виявила до мене, варта найбільшого дару.

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ *(просовується між людьми, кидається Володимирові до ніг. В руках у нього ніж):* Якщо не в силі я тебе вбити, вбий ти, князю, мене! *(До нього кидаються воїни, наставляють на горло мечі. Князь їх зупиняє знаком руки).*

ВОЛОДИМИР: Віщуне, як ти смів хвилину радости затьмарити гидотою злочину?!

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ: Дажбог і Перун вимагають жертви. Вбий мене!

ВОЛОДИМИР *(до воїнів):* Пустіть його! *(До Віщуна).* Встань! *(Віщун встає).* Можу скарати тебе смертю, можу прогнати, та вік твій не дає мені. Іди тепер!

(Віщун відходить, стає збоку).

О. АНАСТАСІЙ: Світлий володарю, ми привезли мощі Святого Климентія. Де велиш їх покласти?

ВОЛОДИМИР: Величавий храм звелю здвигнути, храм Пресвятої Богородиці. Сьогодні дарую на цю церкву десяту частину моїх скарбів. Ти, отче Анастасію, настоятелем цієї церкви будеш і мощі туди покладемо. А до того часу, в покорі і ницості нашій, покладемо їх у церкві Святого Іллі. *(Священик із церкви Св. Іллі, за ним мужі з хоругвами ідуть до о. Анастасія, біля якого стоять священики із золотом кованою скринею. Формується процесія).*

ДОБРИНЯ *(до третього посла):* Це у вас, на Заході, у франконській землі, князь Володимир бачив, що по закону Карла Великого увесь народ мусить платити на церкви десяту частину із своїх доходів. Володимир дає десяту частину із своєї скарбниці, не буде брати з народу.

ТРЕТІЙ ПОСОЛ: Це, певне, багата скарбниця!

ВОЛОДИМИР *(до Анни):* З моєї волі стала ти княгинею нашої землі. З моєї волі, любови та пошани до тебе і твого царського роду, велю увінчати тебе короною із золота і самоцвітів роботи наших, київських золотарів! Зичу тобі носити її в радості та любові до мене, пошані до мого народу. *(Один із мужів, який стояв за князем, виступає вперед, в обох руках тримає скриньку, а на ній корону. Князь Володимир бере від нього корону. В міжчасі, до Анни приступає її прибічниця і Анна передає їй свою корону, яку сама зняла з голови. Володимир накладає на голову жінки ним даровану корону).*

АННА: Гідно носитиму корону, яку ти, Великий володарю, наклав мені на голову. Не посоромлю ні тебе, ні твого, а тепер і мого народу.

ХОР: Слава Великому Володимирові! Слава княгині Анні!

ГРЕЦЬКИЙ СВЯЩЕНИК: Прийми від нас, грецьких священиків, цю Святу Книгу, Євангелію, писану кирилицею, і наше запевнення, що в ревності та покорі навчатимемо правд, списаних у ній. *(Володимир бере від нього Євангелію).*

ВОЛОДИМИР: За всі дари, якими сьогодні збагатилась наша країна, шлю подяку Всевишньому. Батько мій, великий Завойовник

Святослав, бажав перенести столицю Руси-України над Дунай у Переяславець, бо там, казав, є середина всіх наших земель. Перед Богом і перед вами усіма сьогодні затверджую столицею Руси-України город Київ! Хай гнівом Господнім буде покараний той, хто мою присягу захоче зломити. Вас, болгарські священики, що прийшли до нас як до своїх братів, запевняю у своїй особистій ласці та опіці.

(Передає Євангелію священикові із церкви Св. Іллі).

ХОР: Слава Всевишньому Богові і мир на землі!

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ: *(несміло підходить до Володимира):* Володимире Святославовичу, дозволь сказати ще тільки одно слово. *(Володимир знаком голови дає йому дозвіл).* Перед тобою — світла путь!

ВОЛОДИМИР: Світла путь хай буде перед усім нашим народом і перед тобою!

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ: Моя путь — у засвіти. Мене кличе Перун! Чуєш? Він уже надходить! *(Чути тихі гуркоти громів. Віщун швидким рухом руки витягає ножа, пробиває себе. Князь Володимир хоче зловити його за руку, запобігти вбивству, але запізно).*

ВОЛОДИМИР: Це моя вина. Я...

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ: Цить... князю, не ти... а час. Невмолимий час, що все міняє, якому все підкоряється. Колись думав, що час — це вічність. Та ні! Час — це лет. Мій лет обривається... я передбачав... *(хапається за груди, на обличчі видно муку)*

ВОЛОДИМИР: Ти правду передбачав.

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ: ...доля буде мінятись, будуть лети у височінь, спади... Ох, князю мій, зникає давня віра. Наша прекрасна віра. Я відходжу... Ти утвердиш наш народ у новій вірі *(хилиться).*

ВОЛОДИМИР *(звертається до бояр):* Підтримайте його!

(Два бояри спішать підтримати Віщуна).

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ *(говорить рештками сил):* У вогні гартується криця — у терпінні душа. Народився ти з великого болю твоєї матері... спіши до неї, вона чекає... Благословення дати... темрява насувається на очі...

(Світить блискавка, вдаряє грім).

ВОЛОДИМИР *(з болем дивиться на помираючого):* Прости, я правду шукав.

ВІЩУН-ЖРЕЦЬ: Ти... її знайшов. *(Помирає. Бояри повільно кладуть його на землю. Дехто із людей тихо співає. Одна із жінок підходить до Віщуна, скидає з плечей хустку і накриває нею померлого, підходять до нього теж дівчата з хороводу, висипають рештки квітів на тіло Віщуна, тихо співають).*

ВОЛОДИМИР *(до воїнів):* Заберіть тіло Віщуна і приготуйте похорони. Човен йому витешіть і напніть шовкові вітрила! По старому закону хай спалене буде тіло його! *(Шість воїнів беруть тіло на щити, підносять на рівень плечей і поволі відносять в протилежний бік від церкви. Поодинокі люди, більшість старші віком, повільним кроком ідуть за ним).*

ДІВОЧИЙ ХОР *(Спів дівчат спершу тихий, сильнішає під час того спонтанного похорону).*

Несіте Віщуна богам у вогонь,
у вирію предки ждуть його давно.
Посипайся, квіте, на віру прадавню,
на Перуна пам'ять, Дажбогову славу!

ГРЕЦЬКИЙ СВЯЩЕНИК *(підступає до Володимира):* Дозволь сказати, Великий володарю, що припливаючи до Києва, город цей здався мені кращим за всі інші, які я в своєму житті бачив. Дивлячись на нього, я згадав записані в наших книгах слова Святого Апостола Андрія, який, много літ тому, вийшов на ці гори *(показує рукою довкруги),* поблагословив їх і пророк їм місію стати твердинею Христової віри тих земель!

(В тому чути сильний звук биття дзвонів із церкви Св. Іллі. Всі звертають голови на князя. Церковний хор тихо співає).

ВОЛОДИМИР *(говорить поволі, рішучим голосом):* Вже давно наші князі були християнами. Велика княгиня Ольга шукала Христової віри у Царгороді! *(Повертається до княгині Анни і подає їй свою руку. Анна повертається до князя, кладе свою руку на його і ласкаво усміхається до нього).* Княгине Анно, ми підемо у церкву. Поклонимось Богові, подякуємо за всі багатства, якими Господь обдарував нашу землю, і помолимось, щоб Він поблагословив увесь наш народ.

ХОР *(Спів хору кріпшає, чути слова):* Слава Отцю і Сину і Святому Духові. *(Знову слабшає спів).*

ВОЛОДИМИР *(Князь продовжує):* Мужі, жони, діти города Києва і ви воїни мого побідоносного війська, я наказую вам увійти у воду Почайни та Дніпра прийняти Світло Правди, Світло Духа Небесного. Тому завтра освятяться води рік і святістю їх вод усі ви будете охрищені!

ХОР: Амінь.

ВОЛОДИМИР: Я, ваш князь, кажу вам, що віднині законом утверджую віру Христову як єдину державну віру в усій Україні!

(Б'ють дзвони).

ХОР: Слава во Вишніх Богу, мир людям на землі!

Кінець

Степан Мечник

НЕДІЛЯ НА ЧУЖИНІ

Мрячний, похмурий день у наддунайському місті Новий Ульм непривітним холодом і тугою лягає на душу. В уяві стає соняшний, життєрадісний ранок в Україні, влітку — покритий зеленню і сповнений пахощів та співу пташат; взимку — дбайливо закутаний грубим сніговим покривалом, з дзвінкою мелодією морозного скрипоту.

Але це тільки уява, бо колишня юна радість не повернеться.

Може, одначе, цей сірий наддунайський день має в собі також якусь радість? Та не для мене, не для нас, дітей соняшної України. Йду понад Дунай і дивлюся на темну, рухливу воду, яка тече в наше українське Чорне море. І хочеться передати на хвилях цієї води вісточку, хочеться поговорити з нею. Та дунайська вода темна, чужа й непривітна, як той день, що завис над нею. Тому тільки думка каже до неї: пливи в наше море, де хвилі Дніпра і Дністра тебе вимиють і виполоскають!

Вода відбиває мою тінь і пригадалося мені, що колись я стояв над Стиром і Дніпром, і тоді ця тінь виглядала інакше. Думками починаю іти від Стиру, Дніпра аж до Дунаю і бачу довгу та тяжку дорогу, що веде крізь темні підпільні ночі, огонь війни, важкі тюремні ґрати й колючий дріт концтабору. Відчуваю тягар тих років, які сідають мені на плечі й, налічивши їх десятки, без жалю стверджую, що моя пригорблена тінь, відбита на дунайській воді, є такою, як повинна бути, — її зробили такою тяжкі роки...

Раптом дзвін на вежі міської "кірхи" обриває мої думки. Люблю слухати й милуватися гомоном дзвонів. Тоді мені завжди стає весело на душі. Але чим дужче й довше дзвонив дзвін чужої церковці, тим краще я пізнавав, що це не наш дзвін. Гомін дзвонів в Україні, у вечірні години, так глибоко запав у мою душу, що я ніколи не забуду про нього.

Іду туди, звідкіль лине голос чужого дзвону, й у моїй душі відзиваються перегуки рідних дзвонів. Вони могутніють, набирають сили, повноти звуків, і я чую їх так, як колись на рідній зелі.

Підходжу під "кірху", попри яку ходив я досі сотні разів, але яку добре розглянув щойно сьогодні, — вона не подібна до нашої церкви. Все на ній якесь кантове, гостре, сіре, подібне до того сірого дня.

Немає на ній ні великих бань, на яких височать ясні хрести, немає прекрасної дзвіниці, з якої лунає гармонійний передзвін.

Повільно відчиняю двері чужої церкви й мене огортає притишена вечірня молитва, що її монотонно проказують вірні. Мої очі зупиняються на білих стінах, від яких тягне холодом. На них нема гарно розмальованих святих ікон. Здається, що цей монотонний голос молитви достосований до стін, а все разом — до сірого, мрячного дня. Знову виринули перед моїми очима стіни нашої церкви в Україні, розмальовані пишними барвами, замерехтіло золото іконостасу, на якому святі ніби ворушилися, святково відчинилися, усі в золоті, царські ворота. Все те зроблено золотими руками, якими керувала душа й безмежна любов.

Замість притишеної і монотонної молитви, я почув громогласний спів "Світе тихий", його співали всі люди на повні груди, співали діти і старі. Починаю молитися і більше нічого не чую і не бачу, але в душі наростає крик: чому ми не можемо молитися вдома, на своїй землі?... Де правда, Боже?... Невже ж вона теж в неволі?...

Холод від муру чужої церкви пронизує моє тіло. Я виходжу з зацілованими устами й іду далі чужими вулицями серед чужих людей...

БЕЗСОННІ НОЧІ

Вони приходили до мене у тяжкі дні моєї підпільної діяльности. Тяглися довгі години нічної тиші. Тоді думки снували тривожні питання: Як буде? Що принесе мені завтрішній день? Що принесе наша боротьба? А потім приходив твердий молодечий сон.

Я мав безсонні ночі в'язня, засудженого на кару смерти, що сидів в одиночці. Поруч мене сиділи такі ж саме друзі, як я. Ми чекали на смерть, чекали в безправному становищі, але з великою вірою і надією на Божу ласку.

Тоді безсонні ночі були дуже довгі. Годинами перед очима проходило фільмовою стрічкою моє недовге, але бурхливе, повне небезпек життя: бойові дні, радість успіхами, гіркота невдачами і незмірна віра в нашу правду.

Все це починалося від дитячих років. У ці безсонні ночі мої уста часто повторювали відому тюремну поезію:

"... А моя юність більш не вернеться,
Без діл докраю, марно пропаде..."

Крім слів поезії, приходила думка, що давала мені внутрішнє вдоволення: "Засни. Твій шлях мужньо пройдений до самих тюремних ґрат".

Пригадую безсонні години молодечого гарячого кохання, переповнені фантазіями і заздрістю; це скоро проходило.

Я маю сьогодні безсонні ночі, але вони є інакшими, ніж були вони в підпіллі чи тюрмі. Нічна темнота і тиша тепер на мене діють спокійно, не хвилююче. Проходить година за годиною, і думка малює мені образ, що потрібно ще зробити, що полагодити. Часто стаю біля вікна і дивлюся на темні бльоки будинків, споглядаю на погашені вікна, де сплять по цілоденній праці люди і набираються сил до прийдешнього дня. Може в тих темних вікнах десь хтось стоїть так само, як і я?

У цю безсонну ніч лечу думками на рідну землю, під рідну стріху, якої вже немає. Відчуваю і бачу там покірну тишу, в якій неспокійно, втомлений працею і духовою неволею, тривожно спить наш брат-українець. Далі перед очима виринають холодні дикі і мрячні північні простори, задушні ночі азійського півдня, де всюди мучиться і карається українець. Я щиро їм всім шлю привіт і бажаю їм щастя, щоб їм приснилася наша соняшна Україна, їхні рідні та друзі.

Потім перед очима стають сильветки понурих будівель-тюрем різних міст московської імперії, колючі дроти концентраційних таборів, скавуління вартових вівчарок-собак і традиційна груба московська лайка.

Ця картина мені знайома. Я сидів у таких тюрмах і концтаборах; лише вони були гітлерівські, нацистські, але вони зовсім подібні до московських, комуністичних. Одні й другі мали і мають одну ціль — нищити український національний зміст, знищити непокірних, незалежних, щоб виховати раба, слухняного, без душі і змісту, що за бляшку й орден продасть матір і брата. Гітлерівські нацисти не могли годитися на нашу непримиренну поставу до расизму і колоніялізму. Ми були ворогами Третього райху. Сьогодні нас нищать москалі, бо ми не хочемо бути совєтськими, чи "радянськими" людьми. Ми хочемо бути українцями, з своєю національною душею, з своїм Богом у наших серцях. Ми хочемо бути собою на своїй землі.

Ми будемо собою, ми будемо незалежними. Час працює з нами для нас, за нашу правду.

Моя безсонна ніч спокійна, з сильною і великою вірою в нашу українську правду.

Тихий такт годинника чутно в темноті, потім голосна крапля води з водопроводу падає лунко. Включаю світло і на білий папір записую думки безсонної ночі.

Панько Невзабудько (Анатоль Демусь)

МУЧЕНИК ПЕРА

Писав би я поеми —
На жаль, бракує теми.
А може б взяти вірші?
Таж справи тут ще гірші.
Хіба вгатити повість,
Нехай не мучить совість?
Та легко так сказати,
А спробуй написати!
Узятись за щоденник? —
Морока повсякденна.
І вирішив я щиро:
Візьмуся за сатиру.

Хоч працював я гірко,
Але стягнувсь на збірку,
Та доленька карає,
Бо видавця немає.
Шукав я безупину,
Нарешті в одну днину
Я лазив, нюхав, товкся —
І видавець знайшовся.
Та знову тут нещастя:
Бракує мовознавця,
Бо мовні редактори
Усі на грипу хворі.

Знайшовсь і мовознавець,
Приклав до лоба палець,
Став помилки шукати,
Рукопис виправляти.
І ось за кілька тижнів
До мене каже "ніжно":
— У вас тут кожне слово
Без змісту, як полова.

Багато москалізмів,
Ще більше — польонізмів,
В правописі — Содома:
Де крапка, треба б кому.
Я вам усе тут чисто
Повиправляв до змісту.
Тож, пане, вашу муку
Вже можна здать до друку.

І вийшла книжка. Клопіт!
Малий на неї попит,
Бо люди, хоч й багаті,
Не хочуть купувати.
Лежать книжок копиці
В книгарні на полиці,
А я за них, бідняга,
Ще не дістав ні шага.
В додаток критик лає,
В газеті ось читаю:
З болотом мене місить,
Збирається повісить.

Отож, повірте щиро,
Що фах тяжкий — сатира.
Та треба й таких віршів —
Без них було б ще гірше.

ІДОЛ

В "країні рад" живе культ надлюдини,
Вірніше — це культ ідола і божка.
Нема там ділянки з життя країни,
Щоб не зв'язать з ім'ям його хоч трошки.

Авторитет він завжди компетентний
У справах всіх, у всіх складних науках,
І дитирамб про нього перманентний
На мовах всіх заглушує нам вуха:

Мудрішого від нього світ не знає,
Бо мудрістю "він перевищив й Бога" —
Від віку світ, що навпаки кружляє,
Він спрямував на правильну дорогу...

Він філософ, великий реформатор,
Соціолог, незрівняний політик,
Великий вождь, блискучий теж оратор
І явищ всіх суспільних аналітик.

Де не ступи, на кожнім бачиш кроці
Його портрет спереду, ззаду, в профіль —
Усюди він держить тебе на оці,
Не покида, як Фавста Мефістофіль.

МІЖНАРОДНЯ ДУРІЙКА

Час настав дивний такий,
Що все ходить навпаки,
Перед нами і за нами
Лазить догори ногами.

Замість вправо — кружля вліво,
Замість прямо — ходить криво,
Замість плакати — радіє,
Росте тіло, дух нидіє.

Мудрим стає все безумне,
Дурним стає все розумне;
Що погане стає гарне,
Модним стає все вульгарне.

Світ до решти розум губить,
Перед чортом скалить зуби
І дурною головою
Клониться перед Москвою.

Буржуям, капіталістам,
Лібералам, пацифістам,
Зблизька, здальша і здалека
Москва, наче свята Мекка.

Їдуть туди президенти,
Королі, князі, реґенти,
Дипломати і прем'єри,
Комерсанти, репортери,

Демократи, комуністи,
Релігійні й атеїсти,
Навіть клер із Ватикану
Дає Москві респект-шану.

Усі Москві кадять, годять,
Перед нею рачки ходять.
Та насправді ця робота
Не варт навіть кілка з плота.

НАСЛІДДЯ ХАМА

Уже з давен-давна,
Уже від прадавна
Серед нас ведуться,
Не переведуться,
Немов бур'ян в ріпі,
Неґативні типи
По наслідстві Хама,
Сина Авраама:

Вислужки, плебеї,
Лакузи, лакеї,
Запроданці-юди,
Татарськії люди,
Нікчеми, гелоти,
Падлюки-сексоти,
В'юни в'юнкотілі
Й хруні тупорилі.

Цю хамську породу —
Болячку народу
Не збулись ми й нині
В краю й на чужині:
На верхах, на низах,
У фраках і ризах
Стрічаємо всюди,
Де є наші люди.

За ласки, корита,
Відкрито і скрито
Служили миршаві
Москві і Варшаві,
Були римотяпи
Ще більші від папи,
Що чуже — хвалили,
Що своє — гудили.

О, типе наш рідний,
Нікчемний і бідний!
Ти — витвір недолі
Народу в неволі!
Ти на його тілі
Сидітимеш цвіллю,
Доки він не встане
Зірвати кайдани!

Із збірки *Сатирикон*, Буенос Айрес, В-во Ю. Середяка, 1987.

Юліян Опільський

АННА

(Уривок з повісти *Ідоли падуть*)

Володимир увійшов у Царгород як купець-гречник із помічниками та посередником-греком і одержав на це при брамі значок. Від часу Святославових воєн годі було крадьки перелізти через потрійні заборола Теодозія, бо всі щерби у стінах направлено, а біля всіх воріт і фірток на вежах стояли варти. Ціла юрба провідників накинулася на приходнів, як тільки вони перейшли третю лінію укріплень. Одні допитувалися, що купець має на продаж, другі, що бажає купити, інші викрикували ціну шкір, меду, воску, риби, челяді, паволок, вина, зброї та сукна.

Зразу повернули всі три мужі ліворуч, де у півокруглому виступі здіймалася церква Влахеронської Богородиці, за нею палата, а при самих укріпленнях та над Золотим Рогом чудові сади. У півтіні церкви серед облаків кадила Анастас полишив обох товаришів, а сам вийшов на площу, де всілякі перекупні продавали пражений біб, горох, дрібну рибу, коржі з медом та овочі. Ще вночі наспіла сюди вістка про погром Варди Фоки між Сестом та Абідом і захоплені оклики зустрічали герольдів городського префекта, які звіщали народові, що за наказом боголюбивих імператорів дружина князя тавроскитів розбила ворохобників.

Коли тільки втихли окличники, почались розмови. Перший голос мали прихильники македонського дому, які прославляли премудрість "панів світа", царів сходу і заходу, що зуміли недавнього ворога повернути у вірного союзника. Саме підійшов Анастас до нестарого ще продавця сира.

— А чи ти не гадаєш, поважаний, що перемога ця дісталася імператорам надто дорогою ціною? — спитав Анастас продавця і прийняв вид дармоїда, який вештається ранком на базарі, щоб дещо "розправити язик".

— Як то? — зневажливо спитав крамар.

— Так ти певно чув, що Володимир бажає руки порфірородної царівни Анни...

— Ах, тріс би клятий поганин! Налякала мене страшно ця швидка перемога, — говорив, віддихаючи глибоко. — Ми всі гадали, що

Володимир поволоводиться з ворохобниками хоч два-три місяці, а за цей час можна буде віддати царівну за когось другого. А тут маєш!

— Врубай мені козячого сира так на півдрахми! — прохав Анастас.

Крамар усміхався весело.

— Так, так! — говорив, краючи сир. — Ми тут у Царгороді добре чуємо, як росте трава та як витоплюється з комаря сало. Ось тобі і сир на два пінязі.

Анастас узяв сир, вийняв дві тоненькі срібні монети, а там наче нагадуючи собі щось, спитав:

— А чи нема страху, щоб цей варвар не взяв Анни силою?

— Не бійся, друже! Царівна тут у Влахерні. Навіть і так не найшли б її варяги. Вони гляділи б її у Маґнаврі, Буколеоні, та ніколи тут, під боком варяго-руської пристані. Ніхто не пройде Теодозія, ніхто не перелізе через високі заборола укріплень палати.

— Так спасибі за вісточку та за потіху! Треба йти у церкву подякувати за ласку Всевишнього для нас грішних.

Анастас відійшов лінивим кроком дармоїда, та коли крамар зі сиром відійшов далеко, підтягнув на собі дещо туніку і побіг у церкву.

— Де ти дівався? — спитав князь.

— Дякуй Богу, милостивий, твоя мрія готова здійснитися швидко. Ходи.

Саме скінчилась відправа. Анастас увійшов на східці, які вели на хори, а Володимир і Роман ішли за ним. З подивом придивлявся великий князь різьбам, які зображали виноградне листя, спілі грозна, голови та крила янголів — усе те пов'язане у мистецькі викрутаси, нібито безладні, а такі гармонійні, наче пісня, співана на вісім голосів. На хорах не було нікого. Запах копоті та воску був сильніший, ніж надолині, а скрізь на скісних пультах лежали фоліянти з напівами.

Пильно розглянувся Анастас довкола, а там і приступив до одного з чималих свічників, що були вмуровані у стіни за стовпи.

— Дивіться пильно на східці, чи не підходить хто чужий! — сказав шепотом, і з усієї сили натиснув від долу одне з рамен свічника.

І вмить безшумно отворилася бічниця грубого стовпа, на якому спочивало синьо-золоте склепіння церкви.

— Живо за мною! — наглив.

І наче привиди щезли всі три у стовпі. Тихо замкнулася за ними стіна й огорнула їх пітьма.

— Позір! Тут східці! — сказав Анастас і поліз уперед.

— Чому тремтить твій голос? — спитав князь.

— Це спомини, князю, гіркі та солодкі, гарні і погані. А є між ними такі осоружні і чорні, мов та ніч...

Мовчки лізли вниз, наче в ад. У закопі ставало щораз то душніше та темніше, доки Анастас не ступив на рівну землю.

— Чи аби не подушимося? — запитав Роман.

— Зараз стане холодно, а навіть вогко. Тут направо гроби, а ліворуч відплив збірника води.

І справді, почувався десь у темряві тихий шум води, яка текла.

Довго ступали так у пітьмі, вкінці грек викресав вогонь.

— Слава Всевишньому! — сказав радісно. — Велике твоє щастя, деспота, і я грішний не гадав, що все піде так гарно та гладко.

— Ми, здається, в якійсь кімнаті — здогадувався Роман, обмацуючи вогкі стіни, які у цьому місці розступались довкола.

— Так! Бачу, що від останнього разу, як я тут був, від дванадцяти літ, не проходила туди жива людина.

Викресав вогню вдруге і запалив грудочку губки. При її слабенькому світлі показав у заглибині стіни якісь тріски.

— Ось бачите, це смолоскипи, які приніс я востаннє. Вони вогкі, але біля них лежить ще золота коробочка з губкою та кресалом.

— Бачу тут якісь сходи! — замітив князь, якого вся мандрівка стала вже сама собою займати.

— Цими сходами підемо! — сказав грек, — але ще не швидко. Покищо мусимо ще одне полагодити, а до цього треба нам світла.

— Ба! Де ж його взяти? Смолоскипи, кажеш, вогкі! — відповів Роман, — хіба пожди! У мене є дерев'яна дощина у піхві меча.

Видобув ніж, протяв шкіру і здер її враз із срібним окуттям. Показалися дві тонкі дощини. Опісля вирвав зі шапки вовняну підшивку, полупав дерево ножиком і швидко у виступі стіни розложив маленьку ватру. При димному світлі побачили мандрівники, що находяться у невеликій склепленій кімнаті. Перед ними був у стіні чотирокутний отвір, у якому видніли перші ступні нових східців.

— За мною сюди! — показав Анастас ліворуч.

— Там теж нічого нема!

— Ба, побачиш!

І справді, коли підійшли, помітив Володимир, що це не одноціла стіна, а дві, які заходять одна перед другу і залишають вузенький перехід десь униз.

— Бачите це перехід. Він веде глибоко, глибоко вділ, аж до рівня Золотого Рога. Морська вода доходить аж сюди, а над нею є ще на яких два лікті склепіння. Під ним був колись човник, яким можна було виплисти на залив, та тепер його нема. Та можна перейти вбрід, бо води всього на лікоть або півтора. Досі все йде гаразд. Може бути, що при повороті не можна буде перейти через церкву, а тоді тобі, князю, придасться цей перехід.

По хвилині опинилися всі наверху у довгавій на які дві стопи широкій комірчині, де панувала сутінь. Комірчина ця творила, видко, складову частину стіни самої палати або огорожі саду. Каміння, з якого

збудована була стіна, не приставало щільно, тому рівними шпарами падало туди світло дня. Анастас надавив щось у стіні, гейби свічник у церкві. І ось стіна розступилася, заскрипіли заржавілі завіси, а Анастас покрутив головою.

— Таки справді не було тут нікого ще з того часу. Тоді Теофано наказала намастити двері — сказав.

Повними грудьми вдихували Володимир і його товариші чисте повітря після духоти підземелля. Вони були у густо оброслій виноградом альтані, посередині якої стояв стіл із гладженого граніту. Довкола були вигідні широкі камінні лежанки. І стіл і лежанки покривав грубий шар торічного листя, пороху, просохлого болота, навіяного піску.

— А тепер ти, Романе, залишися тут — сказав грек — і якщо хто надійде і побачить тебе, то ти не гайся — чуєш? — і вбий його! Убий його без огляду на те, чи це жінка, чи муж, старий чи молодий, цар чи помивач.

— Убити? Як то? — почервонів Роман.

— Уб'єш, кажу! — зашипів грек. — Кров ця впаде на мене і на князя, коли ти не хочеш брати її на свою совість. Це ж не Дніпро, не Київ, це Візантія і Золотий Ріг, а ми граємо високу гру, гру за життя.

— Анастасе! — вмішався князь, — я не хочу, щоб за мною у Влахерні падали трупи. У тебе є ріг, Романе. Задуй у нього, коли тебе відкриють. Не забувай, Анастасе, що ми обидва не греки, ані не варяги!

— Як то, то ми й боронитися не будемо? — хвилювався грек.

Князь засміявся.

— Друге діло оборона.

— Заждемо, аж царівна вийде у сад. Чудова пора для проходу.

— Царівна?!

Та мандрівка була така дивна, що ніяка вістка не здивувала б тепер князя.

Імператорський сад на Влахерні займав собою сам півкруг, що вискакував вперед у місці, де стіна Теодозія підходила до Золотого Рога. Третя лінія укріплень служила вже за огорожу для самого саду, а вершки веж виглядали наче високі альтани з кам'яними балясами. Вершок горбка вирівнювали цісарські будинки в одностайну площу, посередині якої містився доволі великий збірник води. Серед нього на штучній скелі виднів якийсь поганський божок, що виливав воду з амфори. Водяні лілеї, клещінець і коситні росли довкола, а подальше від збірника води насадили садівники у круг пальми, рожі, жасмін, під якими стояли вигідні лавочки для відпочинку. Наче промені від цього осередка розбігалося дванадцять довгих трикутних грядок, засаджених різнобарвними квітами. Довкола збірника бігла широка стежка, висипана білим пісочком. Грядки переплітались та губились між групами

чінар, лаврів, кипарисів, тінистими альтанами або штучними печерами з вапняка та сорокатого зліпняка. Статуети Ероса, німф та сатирів раз-у-раз виринали з-поміж зеленого гилля, якби боялися золотистої бані і високого хреста влахернської церкви. Тому, що імператори здебільша жили в Маґнаврі, Порфіреоні або Буколеоні, божкарі-фанатики патріяршого двора забули про віддалений Влахерн, який любила колись Теофано, а тепер Анна.

Хто перейшов добре стережені ворота, які вели з церковної огради у палату, цей опинився наче в старовинному Елізію, де збереглися ще останки казкового світа клясичної краси.

І ось за плечима чорноризця, наче за полум'яними безоднями Фляґетону та за тихою течвою Лети розвернувся зразок цього забутого раю. Володимирові враз підіймалися груди, ніби при їзді верхи безмежними степами Подніпров'я. Якесь свійське повітря повіяло цілющою струєю розмаху. Ось тут находив він вимріяну волю людини, втілену у творах мистецтва за плечима чорноризої облуди.

Роман і Анастас відступили, бо гадали, що Володимир бажає залишитись сам один зі своїми гадками. І вони не помилялися. Вони заховалися за густі кущі жасміну, які закривали собою тайний вхід у сад Влахерну, і стежили пильно, чи доріжками від церкви або палати не йдуть люди. У саді не було ні живої душі. І не зчувся володар сходу Европи, як дух його полетів у незнану країну вимріяного гаразду.

Стояв, сидів і роздумував довго, поки його думки не розвіяла жива постать.

Перед ним, вийшовши з-поза групи старовинних різьб, стояла дівчина. Синя, золотом ткана туніка обіймала чудові форми молодого, наче з рожевого мармуру кованого тіла. Із-під чорних, гладко у вузол зав'язаних кіс та темних, мов крила крука, брів, гляділи очі. Легесенький серпанок ослонював зад голови та шию дівчини. Один кінець спливав зліва здовж тіла, другий підтримувала вгору піднесена права рука. У розхилених устах блищали двома рядами перел непорочно білі зуби. З усієї постаті бив маєстат свідомої себе краси, не холодної, не недоступної, а палкої, земної, хоча високої та світлої, як чар Афродити.

І ось Афродита підняла руку з серпанком ще вище і звучним голосом спитала:

— Хто ти?

Вмить отямився Володимир і його очі заблищали. Зісунув з плечей нагортку гридня, підступив до чудової постаті і заглядівся у неї.

— Хто ти і відкіля тут узявся? — спитала дівчина удруге.

Вона ні кроком не подалася з місця, на якому стояла, в її голосі почувався гнів.

— Ти Анна, сестра імператорів? — спитав спокійним, рівним, певним відповіді, тоном володаря. Його голос був низький, глибокий, та звучала

в ньому нота незвичайної поваги та тепла, яка звучить у розмові з любою дружиною, або дитиною.

— Увесь Царгород знає мене, — а ти?

— Я Володимир — великий князь росів...

— Ах!

Личко дівчини злегка приблідло.

— Чи знаєш ти, що жде того, хто сюди закрався?

Тут затремтів її голос.

— У майбутньому жде мене твоя ласка, царівно! За неї я мечем боровся зі супостатами твоїх братів, по неї і прийшов!

Похилив голову у поклоні.

— Хто зайде сюди без дозволу, над цим повис засуд смерти.

— Невже ж ти наказала б убити твого судженого?

— Ох, судженого! — відповіла глумливо.

— Так, судженого, Анно. Аж до цієї хвилини не знав я цього, та тепер знаю вже. За цим я сюди й прийшов, щоб дізнатися, чи знайду тільки сестру порфіродних для моєї держави, чи може когось для мене самого. Тебе бачу ось перед собою, наче весняну квітку після лютої зими, за якою тужить людина у довгі холодні вечорі та ночі. Тепер знаю, що тебе виглядала туга моїх диких молодечих літ...

Поступив два кроки, якби хотів її доторкнутись.

— Стій, божевільний! Не дотикай мене. Я ще не твоя. Невже ти гадаєш, що християнські володарі віддали б сестру за поганина?

— Бог свідком мені, що більше в мене розуміння Христової правди, ніж у неодного з висохлих ченців та намазаних діяконів патріярха.

— Ох, це може бути, — згірдно кинула дівчина, — та немає на тобі знамени хреста, яке бачили б очі.

— Очі? Хрест про око на мені є, а навіть записаний я у книгах святого Мами...

— Справді? — скрикнула Анна й мимохіть поступила крок наперед. — Так ти володар росів, охрестився? Ти гадаєш охрестити всі землі тавроскитів і привести їх до послуху боголюбивим? О, вчини це, вчини! Ромейська імперія прожене тоді агарян у піски східньої пустині та покорить західніх варвар, як за царя Юстиніяна...

— Згадай, Анно, ці мільйони нових християн на сході та півночі, а тоді щойно думай про нові завоювання.

Схилила головку.

— Вибач! — сказала. — Ти правду сказав, що в тебе більше розуміння Христової віри, ніж у нас.

Вона ніколи досі не мала нагоди стрічати людей цього типу. Хоч не мала великої освіти та досвіду, вона збагнула, що умом не доросла до нього та що його розмах та сила поривають її за собою. Ні, такої сили не було в нікого з мужів македонського дому, у нікого з придвірних

вельмож, ні з приїзжих князів. З якоюсь дивною самозрозумілістю він сягав по неї і то не рукою, словом, підхлібством, усміхом, чутливою поведінкою, а всією появою. Ні, при боці такої людини, вона не затужить за Золотим Рогом. А все ж дратувала її його мужеська самовпевненість.

— Великий князю, яку вагу мають наші слова? Моя доля в руках імператорів.

— Я не хотів тебе образити, Анно, звертаючись до них, коли йдеться про тебе. Ось чому не з'явився я у хрізотрикліній, ні у Маґнавру, а у Влахерн, бож мені йшлося тільки про тебе, Анно. Будь ти тільки звичайна собі жінка, яких є тисячі по світу, то я певно вдоволився б якоюнебудь грекинею з руки імператорів, якщо за нею йшов би княжий вінок, скиптр та влада. Але спершу я хотів побачити тебе, тільки тебе і забути про все інше.

— Ох, ті жінки, яких у тебе так багато! — спалахнула царівна зовсім по-жіночому.

Володимир засміявся:

— Хто кланявся ідолам і прозрів, цей покине їх для хреста! Хто тебе пізнав, Анно, для цього нема інших жінок у світі.

З-поза кущів показався Анастас і зігнувся в земному поклоні перед царівною.

— Служба йде з палати за тобою, милостива княжно! — сказав.

— Ох, як я забарилася! Відійди, Володимире, щоб тебе ще не знайшли.

І рожі зацвіли на личку царівни.

Ольга Решетило

НАД БУГОМ

Може на мапі не найдете того легкого закруту Бугу. Але він там напевне був і є. У тому місці сходилися три землі українські: волинська, холмська і галицька. Правий берег, височінь, порослий малими берізками, дикою рожею, улітку веселив очі, немов розвішений барвистий килим... Лівий берег рівнявся з сіножатями.

Микола Карась сидів на лівому березі і тихо чекав... на порух плавки на плесі. Коли ж риба не брала, тоді засував кашкета на чоло (від сонця так), руку клав на вудлище та й дивився на берег. Дивився, дивився... і чекав.

Сьогодні йому треба риби, доброї на вагу і на рід. Він має діло у місті. Хоче відвідати доктора. От так собі, принести йому гостинця. Варта ж він у нього. Ноги погоєні (ходить без милиць). А то, от-от, окалічів би був. Куля пройшла попід оба коліна. Мав щастя, що "яблука" не зачіпила. Але й догляд мав. Перевивали, намащували... Цікаво, де обертається тая медсестра, говірлива, жартівлива? Все його передражнювала: "Ну, Карасю, скажіть, які там люди у ваших Зджарах? Тутешні, польські, чи може українці?" Він навмисне не відповідав, тільки підсміхався... А по довшій хвилині, казав: "От такі розмаїті..."

І з чого вона так сміялася? Микола Карась випростав ноги на холодній траві, щоб подивитися на загоєні місця.

Війна прогула... Границі знов попересували...

Саме на другому березі, між корчами, мусів скритися... той чорт пограничний! Якже ж було не йти, коли треба. В хаті ні сірників, ні нафти, ні ниток до машини. І може зачує що зі світу, та не буде так, як у мішку сидіти. — "Не йди, небезпечно!" — казали йому вдома.

Коли ж манить отой риск... Смерком, принести ниток до гапту і чекати... А хтось закутаний у вовняну хустку блисне щасливими очима: — "Я тобі на Великдень вишию...!"

Одного дня, обвантажений дрібним товаром, перебрив кілька кроків, як за ним захлюпотіло... "Дядьку, я мушу на другий бік". Хлопчина, літ може 15. Перший раз переходив. Дійшли вони до середини, аж з правого берега впав постріл... Кров розходилася з водою...

Карась вхопив його, витягнув на берег, хотів нести до села, але не міг. Упав другий постріл... Карась почув страшний біль в колінах...

Хлопець вмирав... "Перекажіть на нумер 107, коло моста, у Варяжі. Дядьку... я за Україну!"

Той шепіт...! Лице Карасеві спаленіло, як заграва, і погасло. Щось дригнуло і викільчилось у ніжну свідомість... Він рвучко повернувся на другий бік, поправив кашкета і знов дивився на берег... Там мінялось у сонці березове листя і білий квіт малин...

Буг плив повільно, ліниво, ледве було видно, що пливе... Тільки захоплена трава, лозові листки, чи пір'ячко розгублене плили корабликами і вказували напрям. Над плесом гойдались синьо-зелені жабрії. Якась відважна пташка черкнула крильцями об воду і полетіла... Вітер шелестів шуварами... і затихав у верболозі.

Чого ж риба не бере? Карасеві сьогодні треба риби...

Свобода, 2 серпня 1956

У КВІТНУ НЕДІЛЮ

Було це тоді, коли Христос стопами доторкався землі, а очі Його дивилися далеко поза обрій... Того дня Христос мандрував довго, тож був змучений і смутний. Один з учнів Його несміливо заговорив:

— Учителю, присядь на осла, відпічнеш, до міста ще далеко.

Христос мовчки прийняв його пропозицію. І знов рушили вперед.

Вся природа віддихала весною... Повітря хвилювало від пташиних співанок... Із сонних млак сонце підіймало ясний, розсміяний ранок...

Якийсь заспаний чоловік вийшов по воду до криниці і побачив здалека групу, що золотилася у промінняхх... Чоловік кинув коновки і вражено скрикнув.

— Він їде... Син Давидів! Он там їде на ослі! Збирайтеся! Він їде, ясний, могутній, величний!

Люди з лоскотом відчиняли віконниці, кричали, приспішено збігались.

— Що робити? Як привітати? — питались.

— Ломіть галузки пальми. Разом голосно вітайте, осанна, осанна, осанна, Синові Давидовому! — приказував старий книжник.

Гамір і метушня розбудили дітей. Вони також збігались. Менші — босі в сорочечках, нечесані, інші — нашвидку загортали волосся від запитливих очей.

— Що сталося? Чому дорослі побігли за місто? — питали одне одного.

— Я знаю, я знаю! Я чула, як старші говорили між собою. — Знаєте, хто їде до нас? Князь над князями, Володар всесвіту! Старші будуть Його вітати, — пояснювала сміливо Рут.

— І ми також, і ми також! — забажали хором діти.

— Нарвім квіток, у лузі цвітуть вже! — нагадала Дебора.

— Так, так, квіток! — кричали врадувані діти.

Коли розхвильована юрба входила до міста, діти бігли назустріч із квітами у руках. Сивий, з довгою бородою Йосса вимахував палицею і приказно кричав до дітей:

— Ідіть додому! Тут вас потопчуть!

Діти спинились збентежені. Рахіль виступила наперед і оправдуючись, заговорила:

— Ми тільки хотіли Йому квіток дати.

У тій хвилині Христос побачив дітей, зліз з осла і підійшов до них. Діти привітали Його хором:

— Осанна, осанна, осанна Синові Давидовому! — і кидали Йому квіти під ноги.

— Не можна було в'язати китичок, бо кінці маленькі, короткі... і ми дуже спішились, — щебетала говірлива Стелля.

Христос усміхнувся, поклав руку на її голові і сказав:

— Рости здорова, щаслива, на потіху твоїм батькам.

Захоплена юрба загула:

— Дивіться, Він благословить дітей!

— Осанна, осанна, осанна!... — лунали розкотисто голоси.

Фарисеї також підійшли до Христа.

— Ми чекаємо Тебе з розкішним бенкетом, Мудросте! Чому дозволяєш задержувати Себе малим дітям?

Очі Христа посумніли... і знов дивилися далеко за обрій... Поблідлі уста Його порушились:

— Діти прийшли до мене з чистим серцем і першими весняними квітами.

Наше Життя, квітень 1959

Нестор Ріпецький

ANNO DEI 1943

День закутий в кайдани стоїть,
дожидає жорстокого суду.
Нагло впала у свідомість мить,
наче удар.

Буде розстріл сьогодні вже знов.
Розстрiляють ізнов день весінній.
Зажуркоче відхненно кров
по камінню.

І впаде день поблідлий ниць,
подіравлений, хижо подертий.
І лічитиме проклята ніч
жертви.

Знов умер ясний день молодий,
кров'ю пишучи зимне каміння:
моя смерть — воскресіння моїй
батьківщині.

ПІСНЯ СКИТАЛЬЦІВ

І бачу я далекий, мов у мріях, край:
мов море надвечірнє, розхвильовані коноплі,
а там, за островом пшениць — вгадай?
Там до межі притулена картопля.
Дорогою вузькою між ланами,
мов човен яснокрилий, проплива
господар сам. І в перламутр хмар
його сповита мудра голова.
І жайворонок у дзвінких просторах
і птахів перельотних тихий спів.
І, наче квіт заморський мандраґори,
на небі сонце.

Сонце добрих жнив.
І що там всіх світів зрадливий ваб,
спокус чужинних дороге каміння.
О, Боже! Мрія здійснилась одна б:
ще раз дихнути вітром з України.

Час, Фюрт, 1947

МОЛИТВА СКИТАЛЬЦІВ

О, Отче Наш, що з висоти небес
на світ глядиш своїм ласкавим зором,
не замовчи, як вгору піднімесь
наш зір благання повен і покори,
Щоб в Тебе, Всемогучий, попросить
того, за чим душа і серце тужать,
чого єство людини, мов роси жажде.
Не будь, о, Отче Наш, байдужий
до наших просьб, говорених тишком,
до наших кров'ю писаних молитов!

Земля, мов бур'яном, укрилась злом,
добра і правди мало так на світі!
О, Отче Наш, йдучи в чужу далінь,
в світів незнаних простори незнані,
з собою ми нічого не взяли,
ім'я лиш Твоє святе й вогняне.

І ввечір, як згоряє трудний день,
і роси на світи падуть сріберні,
і тишина, мов тінь, на шлях паде,
обличчя ми на дальший схід повернем
і в пороху розстальних, злих дорог
клякнувши, в далеч тужний зір вп'явши,
помолимось, щоб Всемогучий Бог
нам дальше трудні дні благословив все.

О, Отче Наш! В ласкавості Своїй
не дай пропасти у гіркій чужині.
Пропащу ніч, мов мряк туман розвій,
верни нас, о, верни на Україну!
Щоб ми Тобою дарений нам хліб
у мирі добрім споживать могли ще.
Щоб української землі
ніякий душогуб уже не нищив!
Щоб після бур страшних, грізних хуртеч
добра і миру сонце засіяло...
Щоб ми відклали прабатьківський меч
і сперлися на прабатьківське рало.
І в вічній тиші пресвятих церков
із запахом живиці і кадила
могутня пісня тихих молитов

у вись, мов голуб пресвятий, зносилась.
Щоб, Отче Наш, з далеких всіх світів
зійшлись розсіяні на добре свято
і Ти нам вже на все благословив
здобути по віках державну хату.
Із заслань, із тюрем, з далеких тайґ,
з-за моря, із-за рік, з-за гір, з засвіття —
на Україну, наче в земний рай,
на крилах туги будемо летіти.

О, Отче Наш, благаємо одно,
відчаєм, болем, тугою роздерті:
коли на Україні жить нам не дано,
дозволь бодай на Україні вмерти!

Будучність Нації, Вінніпеґ, 1947

Богдан Стефанишин

СОКАЛЬ

О, незабутнє славне місто,
Що розпростерлось між горбків, —
Чи в дань тобі пеан приніс хто?
Як ні — прийми прослави спів

В піснях моїх, любов і тугу,
З-за океану гимн — привіт!
Відчуй його під рокіт Бугу,
Як дальній спомин з юних літ.

В тобі зростав я духом, тілом,
В пізнанні правди і краси,
Надхненних дум рої зоріли
Криштальним відблиском роси.

Я щастя прагнув і свободи, —
(Не любить вільний дух оков),
Ішов крізь бурі та негоди —
На захист волі все готов.

Аж сарана червона й хижа
Злетіла шумно понад Буг,
Мов смертоносна, дика хвижа
Й пішли чутки сумні навкруг,

Тоді я, місто, мій талане,
Лишив тебе, в сльозах прощав,
Світ-заочі, у даль незнану
Нерадо йшов, та вірив, знав,

Що ще вернусь до тебе знову, —
До тих каштанів, трав, топіль,
Щоб друзів бачити в розмові
Гучній, мов вітер серед піль.

За років два не всіх зустрів я...
Була знов осінь сірих днів;
Вітрець гойдав дерев верхів'ям,
А в серці жмут надій розцвів.

Недовго довелось побути.
Війна верталась знов до нас;
Щоб захищати край від скрути,
Прощав тебе я другий раз,

Моя колиско, місто рідне,
Та втретє, ще раз — як вояк.
Твоя краса не вмре, не блідне,
Тебе я бачу з-поза мряк:

Твої хати, сади пахучі,
Прямий, далекий вулиць біг, —
Дивлюсь на вас, люблю жагуче...
Згинаються коліна ніг

В поклоні вам у день погожий, —
Ген — в сонці — церква майорить,
А на фасаді став Син Божий
І місто мрій благословить.

ВЕСЕЛКА

Веселкою являйсь, хай щезнуть серця бурі!
На тебе дивлячись, забув я дні похмурі;
Не збудуся надій, хоч повно перепон —
Ти мрія вся моя, чудова з'ява — сон.

Люблю, горю святим кущем, що не згоряє
І бачу лиш тебе на світі цім безкраїм:
З дугою темних брів і шовком довгих вій,
З чолом, що з нього б'є думок безжурних рій.

Окрилені думки ти шлеш у безвість тьмяну,
А усміх уст тремтить метеликом рум'яним.
Як в зачіску вплетеш стяжки ще сріблянi —
Без цінних діядем, княгиня ти мені.

До кого ж прирівнять тебе струнку, кохану?
Без лука схожа ти на молоду Діяну,
А я, мов олень той, що набік не стрибне,
Бо наскрізь віч твоїх стріла проб'є мене.

Знайди для мене лік, любови дай крихітку
І разом у життя верстаймо шлях, лебідко,
Нехай любов моя осінніх літ горить,
Бо в вічності це лиш одна, коротка мить.

Як знала б ти любов, що скрізь іде зі мною,
Жар-птицею була б мені ти золотою...
Узри кохання квіт і серця вчуй мій зов,
Щоб хуртовина в нім не заревіла знов.

ДО МОЛОДОСТИ

Розсміяна весняним щастя задовілля,
Ти котиш гомін свій утішний в даль блакиту;
З дзвінким пеаном небу, з поривом Ахілла,
Відважно йдеш вперед в найдальший обшир світу.

О, юносте! Проходиш гордо шлях цей прощі;
Як птах, на крилах дум літаєш злотоперих,
До місць, звідкіль шлють клич мужів великих мощі,
Що силу чинів їх не скласти на папері.

Для тебе перешкод немає у нічому, —
Із чолом до гори мчить думка гостра, вперта:
Пізнати все як слід, докладно та самому,
Бо за ідей красу готова ти й померти.

До тебе неба синь всміхається гостинно
І ритмом маршевим вечірні зорі дзонять;
Ти знаєш, що тобі у кожний мент, хвилину,
Планет космічних тьма в ритмічнім крузі гонить.

Тобі в прудкім бігу, в поривнім дужім чвалі,
Мов рожі повний квіт, зростає квіт кохання.
І піддаєшся ти любови юній кралі,
Що творить щасним сном прегарні почування.

Тобі шумлять степи, ліси, поля та ниви,
Оп'янюють тебе карпатським рідним зіллям;
Не зрадиш їх ніде, бо хто ж би був щасливий
В тенетах орд лихих, ворожого довкілля?

О, юносте! Розправ високо сильні крила,
Злітай орлом понад життя бурхливим морем!
Пробийсь крізь пітьму ти — на те ж бо дана сила,
Щоб битися зі злом, із кволістю та горем!

Із збірки поезій *Шолом і квітка*
Торонто, 1984

Зенон Тарнавський

СОЛОДКЕ ВИНО І ФІНКА

Мій маленький син вчиться говорити лише перші слова. Він починає здобувати світ. Світ маленький, дитячий світ. А моя дружина кожного вечора кладе дитину до сну, проказує слова молитви. Маленької, дитячої молитви. Вона говорить:

— Ну, кажи, синку, кажи ще таке: "...І дай Бозю щастя Україні". І маленькі усточка мого синка лебедять зовсім щось невиразно, що кінчається виразним: "па Бозю". І я кожного вечора слухаю цих найперших лекцій патріотизму мого сина. Мені часом спішно. І я намагаюся уявити собі цю дитячу "Бозю", що має дати щастя теж й Україні. І я думаю, що добре було б, якби нарешті так сталося. Щоб мій син не мусів просити щастя для України, щоб у своїх маленьких молитвах міг подякувати за те щастя, що його Бог дав Україні. Мій син еміґрант, маленький, дворічний, але еміґрант — він молиться за Україну, за ту Україну, якої він ніколи не бачив і про неї він нічого не знає. Не знає, що України зовсім нема. І не знає, що Україна є, і то така велика і могутня, як смерть. Така блискуча, як сонце, що його він кожного ранку зустрічає з вікон свого бараку в таборі. Він не знає, що кожний з нас взяв найцінніший шматок України і, заховавши його глибоко в серці, поніс у далекий світ. А я, його батько, взяв два шматки: для нього і для себе. А його мати теж два взяла: для нього і для себе.

І він не знає про те, що були теж два такі, котрі взяли свою Україну з собою і хотіли її перенести крізь вогонь і воду, крізь гори і ліси, але загинули. Скорострільна куля вбила їх обидвох. Падаючи, вони передали Україну своїм товаришам. А ті знову передали її іншим... І вони несли її і несуть далі — аж до тієї межі, поза якою вже є щастя. І мій малий син не знає про те, що той перший, який упав у лютому 1945 р. називався Йосип Позичанюк. Молодий, талановитий, запальний. У бою завжди тримав у лівій руці відбезпечену ґранату... для себе і для України, а в наплечнику носив словник Грінченка, перо і чорнило. Для себе і для України. А другий називався... Ні, ні... Він мав уже інше ім'я і прізвище... Емір-Кора. Просто, два значки для переклички. Треба ж якось людину кликати. Він загинув у Великодні Свята. В Обливаний Понеділок большевики облили його струєю з автоматів.

Позичанюк, колишній комсомолець, письменник і журналіст, виріс

між большевиками. Безрадісними очима глядів навколо себе — і раптом, несподівано побачив на землі, серед пилу й болота, свою Україну — і сп'янів. Його очі загорілися. Серце стиснулося невимовним жалем. Підніс Її якнайвище, обмив Її якнайчистіше промінням свого сонця в грудях — як тільки вмів і міг. З того часу рвало його проти ворожих куль. Залишив усе і пішов. Пішов у ліс і здобув для себе фінку — молоду і прекрасну. З нею подружився і був їй вірний аж до останнього моменту.

Сірий день — хіба на Поліссі можуть бути інші, як тільки сірі дні? —щойно благословився, коли Позичанюк та його командир Мірко ще спали. Спали, були втомлені. Це необхідне кожному. А цього може й не треба. Бо коли людина втомлена і хоче спати, тоді не панує над своєю волею. В лісі, чи на болоті, чи на березі Прип'яті, все одно де, так солодко спиться! Спали теж їхні товариші. Але спали чуйно. Хто в лісі живе, живе, як звір. Чуйно. Кожний шелест будить. Десь здалека тріснула галузка, а може — це постріл з автомата? Всі звелися на ноги — і ніхто нікого не питав, що сталося. Всі раптом і одночасно зрозуміли, що вони в пастці. Це відчувалося в повітрі. Таке вже підсоння лісу. Треба було кільце перервати і вийти з нього. Негайно, зараз, вже, бо... бо смерть з большевицьких автоматів голодним вовком завиє над їх головами. Всі глянули на командира Мірка. Глянули, чекаючи наказу — готові. І в цю мить побачили в його очах не то жах, не то збентеження, якесь зніяковіння. Він не був здатний на те, щоб командувати і вивести свій відділ з оточення. Це всім було ясне. А кільце затіснювалось. Щораз то сильніше й сильніше. Незважаючи на присутність командира відділу, молодий мовчазний Сова, що був командиром іншої групи, але разом з ними передирався з Волині на Полісся, станув поруч нього і почав трохи хрипким, однак твердим голосом давати накази. Потім повернувся круто, щоб іти першим. Та в цю ж мить його плече торкнулося легко об плече когось, хто був біля нього. Командир здивовано поглянув на цю людину. Біля нього стояв Позичанюк. У нього був автомат, а в лівій руці відбезпечена ґраната —для себе, як і в командира. Пістоль і ґраната.

— Разом, — шепнув Позичанюк... І, пішли.

Тільки такі два могли іти попереду і вести людей. Плече об плече, куля біля кулі. Сіяли смерть навколо. Коли пробилися, командир мовчав, як завжди, а Позичанюк мав у руках фінку. Та воєнні трофеї слід віддавати. Такий тут закон. Але командир каже:

— Ця фінка твоя.

Вони стиснули один одному руки і стали приятелями назавжди. Назавжди, тобто до смерти одного або другого.

Скрізь по лісах знали, що Позичанюк здобув друга і фінку. Знали,

що крім словника, чорнила і пера він ще стереже молоду дружину —фінку.

Жив, боровся, мріяв, думав і писав — і загинув. Раптом, несподівано, в лютому 1945 р. в лісі біля Бібрки. Большевицький кінний загін наскочив на них несподівано. Кілька скорострільних стрічок — і Позичанюк на великій, білій плахті снігу, чорнилом своєї крови вписав свою останню поему. Поему життя й смерти молодого хлопця, що свою Україну носив у серці.

Я б хотів написати так:

А його невідомий приятель Емір-Кора жив. Жив інакше і переміг, і вийшов цілий з цієї історії. Алеж так не було. Він жив так само, і так само загинув...

Цвинтар обведений муром, а трупарня стояла пуста. Однак, на катафальковому столі можна так само добре поставити страву й горілку, як і в ресторані. І в трупарні буде так само безпечно — затишно. Тим більше, що навколо розставлено вартових і скорострільні. А в селі б'ють дзвони — "Христос Воскрес". Товариші зброї зійшлися і діляться свяченим яйцем. П'ють чарку. Співають і розказують про те, що...

"...в Італії мої останні передвоєнні свята я так чудово провів... Приїхала моя сестра — і була ще одна сеньйорита. І троє ми поїхали —розповідає Кора — з Риму в Неаполь. Біла яхта, синє море, червоне кохання, солодке вино, свінґ і брідж..."

І всі це бачать. Сидячи в трупарні, біля катафальку, заставленого стравою і горілкою. На цвинтарі, в маленькім селі, бачать чудову сеньйориту, що, мабуть, дуже любила Еміра. Бачать чудовий Неаполь, Везувій, блакитне небо, яхти й срібні меви. Одягнені в чудово скроєні фраки танцюють свінґа. Легенько тиснуть до грудей сеньйорит, що шепчуть їм: — "О міо каро"... — і примикають довгі чорні вії. Емір-Кора оповідає, товариші слухають. Нечутно за ним станули духи тих усіх, що тут, у тім цвинтарнім готелі, спали дуже коротко. Духи слухають. Слухають Еміра і живих, що оповідають про ті часи, коли в лісах був тільки птах і звір, коли люди сміялись і нудьгували, — і вмирали звичайно, просто — і нецікаво. І слухають про бійців УПА, про хорошуна, командира Еміра, який їздив майже по цілому світу і знав багато чужих мов, і був сином багатих батьків, а тепер він бійцем-повстанцем.

А в Обливаний Понеділок Емір-Кора прийшов до них. Ішов в життя, а потім між духів. Ішов виконати важке доручення, але злива куль з большевицьких автоматів закопала його в землю. А далеко в блакитній Італії, на білій яхті маленька сеньйорита тужно дивиться на Везувій і згадує й чекає. Шумить джаз, дзвенять кришталеві чарки і солодяться на устах давні поцілунки й вино.

А Емір-Кора туди більше не поїде. Його вже немає, так як немає і Позичанюка. Але їх Україна живе. Її несуть інші, несуть у своїх серцях, за неї молиться мій синок: "І дай Бозю щастя Україні", за неї моляться інші такі ж малі — покищо тільки моляться..

Дорога на Високий Замок, Торонто, Накл. В-ва "Гомін України", 1964, стор. 226-230.

Юрій Тис

ХОЛМСЬКИЙ СТОВП

Ніч огортала обрій і болота холмські губилися уже в сивих імлах. Ваготливі мряки тягнулися в далечінь, ще тільки серед безконечної рівнини темніли в'юнкою лінією верби, що прикривали тендітним галуззям півмертву Угер-річку. Заєць поскакав кудись у безціль, а втім — люди скосили траву і йому не було ні спокою, ні пристановища. Тож сильний запах вологих покосів і жаб'ячий реккіт понісся з вітром, понісся полями ген, десь у сторону міста. Там, в далях, сивів холмський Собор. Встоїть лихоліття, чи не встоїть?

Біля мене могутні темні куби звалищ, руїн холмського Столпа. На потемнілому небі рисувалися його обриси, але бліді берізки, що засіялися високо в щілинах каменів, погасли у вітряній теміні. Тендітні берізки животіли мізерно, призначені від початку на безвихідну загибель.

Цей Столп боронив вісім віків тому переправу через болота і річку Угер. Сторожив місто Холм від воєнних дій ляцького війська.

Набожно торкаюсь кам'яних брил, зціплених старовинною вапняною заправою. Одна стіна, останки двох інших. Але які могутні руїни! Які сміливі гостролуки, ковані у камені, які архітектонічні лінії вікон! Чомусь порожні і нагі вікна руїн зворушують мене найглибше. Може, вигляне крізь темний отвір постать княжого лучника і вихилить пращу, або напне тятиву лука, лучника, що чинив воєнну службу сотні років тому, а тепер за свої провини, може, або за чужі гріхи, не має спокою на тому світі. Вікна старих руїн кличуть і притягають таємничим темним нутром і кам'яним, холодним обрамуванням. Вони живуть у своїй загибелі, як жили колись, перед віками, у добі величі.

Якась мала постать виступила з теміні шляху. Вона прямує м'яким кроком, мабуть, іде з міста до котрогось з тих сіл, що розсілися вздовж шляху. При цьому ж бо шляху стоїть холмська вежа, на півмилі від міста.

Слова привітання і свобідна балачка про ніщо, — відомо, чужі люди, — створюють легеньку атмосферу чогось спільного. Дідок. У нього волинський кашкет, таких других нема на цілому світі. Ця людина цілком однотонна. Сиве волосся, сива полотнянка і сиві від дорожнього пилу ноги.

Говоримо, і він розглядає мене, осмаленого мандрами, мене і мій наплечник, що на землі.

— "Тутешній, еге ж" — каже. Глянув на темну вежу. — "Це каміння? Столп, пане, столп". — Неохоче говорить про те, пощо його і які люди будували.

— "Бог його знає, стоїть довго, від дідів і прадідів". — "А все ж?" —"Та ні, пам'ять коротка, що ж, розповідали старі люди, що москалі забирали камінь на направу шляхів; знищили столп гірше, як колись татари. Але забулося, давнина".

І холмська людина, ніби от так собі, приглядається мені. Ні цікаво, ні байдуже, не розгадаєш думок. Спокій княжить в його очах, і в цілій його дрібній постаті, що таким же самим рівномірним кроком віддалюється в глиб ночі. Це не той байдужий усьому спокій, це не спокій ситої людини, ані теж не той, що виростає із безнадійности, коли уже все пропало, і нічого не вдієш. Це спокій, нагружений динамізмом і мудрістю раси, яка усі злободенні події сприймає як момент і живе, одночасно, в минулому і в майбутньому. А втім, хто сягнув умом у цю глибінь існування, де твориться вдача народу і його доля?

— "Столп, пане, столп". Ось і все. Бо часи були такі: волинські і холмські церкви горіли, народ не знав завтрішнього дня, митрополит Денис і далі з тупою впертістю обстоював, що Волинь і Холмщина, це "рускіє люді". У Львові крики обуреного народу зловіщим відгомоном терзали душі лиходіїв, а Велетень духу города Льва і Галицької землі промовив у ті несамовиті дні: "Глядіть на душі тих, що моляться, а не на святині, в яких моляться".

Такий то був час. В повітрі нависала нерозгадність майбутнього, і Волинь і Холмщина принишкли. Люди застигли в чеканні, мовчали сповнені досвідом століть. Небо потемніло, і захисту ніхто не бачив. Бліда комета висіла в просторах, ночами неслися гомони варварських валок, багряніли заграви з-поза посохлих дерев. На забутих могилах хтось повстромлював осикові коли. Нічні птахи замовкли — кінець світу!

Але Волинь і Холмщина мовчали. Вперті, задумані, повні минулим землі. Питоменна притаманність аристократії духу, оця відданість минулому, оце світосприймання, що зв'язує сьогочасну людину у вірному з'єднанні з долею прадідів!

В очах холмських людей відбиваються глибини давніх поколінь. Людьми шмагає лиха доля, віками вросла ця чудесна земля у лихоліття — а все таки люди осталися ті самі, незмінні і незламні. Стоїть Холмщина серед хуртовин, стоять і ці останки княжого Столпа. І встоять.

Камінь під рукою покрився вологістю, ослиз. Темною синню залилося небо, зоряний намет потемнів невидними звалами хмар, і вітер

свистав нагло по гостролуких вікнах. Несамовита вежа бовваніла у небо. Вологість загусла в повітрі, і в грудях не ставало віддиху.

У таку ніч зорити в даль! Берегти Землю княжу!

"Стоіть же столп поприще от города камен" — згадав літопис холмську вежу. Були вежі княжі у Бересті, Чорторийську, Дорогичині, Камінці на Берестейщині, є ще останки другої, холмської; біля цієї останньої в місті Столпю жили люди: сідельники, золотники, сніцарі і сагайдачники, що свій товар готовили для князя, для цілої землі української, і на вивіз у землі — ляцьку, литовську і пруську.

"Князь созда столп камен висотою 17 лакоть подобен удивленію всім зрячих нань". Це про камінецьку вежу.

"Стоіть же столп, а на нім орел камен..." Це про другу, холмську, біля Столпя.

Так боронили землю наші предки за Романа Мстиславича, батька Данила — короля. Розривали повітря гомони геройських фанфар, у стрільницях стояли збройні. Спокійно жив народ, сіяв пшеницю, як від віків його предки. Тільки не надовго хвилювали ритм часу ляцькі загони. Скоро поверталося все до посвяченої звичаєм праці. І так понині: бо Холм непокірний, Холм думу свою снує, місто вічне і невгнуте.

Із могутніх укріплень княжої землі осталися нині тільки руїни стовпів і пошарпані, пощерблені мури. Але саме тому діють ці останки могутніше і глибше на українську душу. Кожний камінь, положений руками прадідів, є святинею нашої минувшини. І хай би тільки один камінь! Це так діють на нас теж надщерблені віками і обламані рештки античних скульптур — геніяльних творів людського духу.

Важка вологість насунула з болот, і місяць виплив з-поза хмар. Несамовите біле світло, без виразу і без тіней залило землю. Страшне світло прапочатків. Так виглядала, мабуть, земля в перших початках свого розвою, коли тільки ліниві гади і драпіжні праптахи могли жити у задушливій вологості, у вбивчій гарячі давніх геологічних епох планети.

Столп губився в мряці, низько шибали безшумним полетом лилики, що вилітали зі щілин вежі. Запищала сова — і понеслася в ніч. В Столпі гніздяться нині сови...

Здавалось, гомонять якісь таємничі кроки збройних предків, і простір наповняється гамором давно забутих галябардників. Снувалися якісь тіні довкруги вежі, повісма імли тяглися у невидне, вікна вглитали вологість темними нутрами.

Столп стоіть могутній і спокійний, стоіть у шерегах віків, у тривожних подихах нерозгаданої долі.

Сторожить...

(Зі збірки: Юрій Тис, *Симфонія землі*, В-во М. Денисюка, Буенос Айрес, 1951)

Дмитро Штикало

ДУМА ПРО БЕРЕЗУ КАРТУЗЬКУ

(Створено в концтаборі Береза Картузька в днях 11, 17 і 21 квітня 1935 р.)

У далекому Поліссі
За болотами, за лісом, —
У давних часах колишніх
Смирні монахи жили.
Вони давно вже повмирали —
І лиш звалища остали
На тім місці, де стояли
Мури, манастир, церкви.

Сто літ потім, по велінню
"Батюшки" — царя Росії,
Побіч монахів гробів,
Де псальми колись співали —
Там казарми збудували
І в салдати муштрували
"Його Милости" рабів...

Та змінлива в світі доля.
З домовини встала воля
І над багнами Полісся
Зійшло сонце золоте.
Гомін волі скрізь пронісся
Й від Попраду до Кавказу
Все співало ув екстазі:
"Україна хай живе!"

Та змінлива в світі доля...
І вже ляцькая неволя
Над Поліссям залягла.
І у царській казарми
Прийшли польські жандарми,
Бутна ляцька салдатня.

В ці казарми, в ці руїни,
Вивіз ґвалтом з України
Лях проклятий пишний цвіт.
І сказав: Йому зів'яти!
І змішав його з болотом,
За густим колючим дротом
Казав волі вже не ждати,
Лиш повільно умирати,
Сохнуть, в'янути, терпіть.

За колючі дроти, брами,
Запроторили, загнали
Хлопців пишних, як той цвіт,
Що не хотіли буть рабами,
Що кайдани кули, рвали
І хотіли вольні жить.

У далекому Поліссі
За болотами, за лісом,
при дорозі, при долині,
Тихе містечко лежить.
Картуз-Береза воно зветься.

Скільки ж то сердець озветься,
Як це слово в Україні
З уст чиїхбудь продзвенить!

В цій Березі, новій "славі",
Нам по приказу з Варшави
Коротать прийшлося, браття,
Молоді весняні дні.

— І поплили дні за днями,
Одностайні, олив'яні,
Від знущань, наруги й гніту
Безнадійні і сумні.

Цим народ злякать бажали
І вогнисто написали:
"Глянь, народе, пекло це!
Кажемо сміятись, — смійся!
Кажем плакать, — плач і бійся,
Бо й тебе це пекло жде!"

Не злякавсь народ мій пекла!
Бо душа його запекла
Й міцна, тверда як ґраніт!
— За густим колючим дротом,
У кривавім труді-поті
Не зів'янув пишний цвіт!

Бо в вогні душа юнацька
Ствердла, й хоч ніжна — зненацька
Показалася як сталь!
— Не руснацька й не хахлацька,
А лицарськая, козацька, —
Грізна й чиста, мов хрусталь!

У таборі, за дротами,
День за ніччю, ніч за днями,
Там все лютився над нами,
Скаженів, пінився кат.
— Бо хоч віком гнутий, дертий,
Українець волів вмерти,
як упасти перед катом
І в покорі прошептати:
— "Ти мій пан і любий брат..."

В спеку, бурю, дощ і холод
Кидав нас на шлях, у поле,
І над річку в болота.
І душив нас чорний голод...
При тяжкім кераті, возі,
По болотяній дорозі, —
Там каралася жорстоко
Україна молода!...

І над нашими спинами
Не таволга вже свистала,
Лиш в'їдалась їдко в тіло
Гнучка палка ґумова.

— Біле тіло почорніло.
І кривавим п'ятном вкрилась
Від ударів твердих, міцних,
Нам скатована спина.

Від ударів ми хитались.
Та не каялись, не впали,
Не обняли за коліна
І не плакали: "Прости!"...
Здивувались слуги підлі:
"Що таке ця Україна,
Що катовані за неї
І на смерть готові йти?!..."

Все казились, все пінились,
І у лютому безсиллі
Опускали врешті руки,
Кажучи: "Не люди це!
Та й не звірі, бо і тих би
Врешті-решт таки привчив би
Гнути шию в панську шлию
Й полюбить ярмо своє!...

І не знали ці лакеї
Що Великая Ідея
Тих, що вірують у Неї,
Підоймає аж до хмар!
І не знали ці садисти,
Що в душах юнацьких чистих
Вона храм свій воздвигнула,
Збудувала свій олтар!

І минали дні за днями,
Одностайні, олив'яні,
Від знущань, наруги й гніту
Безнадійні і тверді.
— Твердли руки, твердли душі.
Й супостата гніви злющі
Не тривогу вже будили,
Лиш їдкий, глумливий сміх.

Ми в таборах, за дротами,
Невольничими піснями,
Мов на ріках вавилонських
Не скорочували днів.
Лиш в сміху, гіркім полині,
Мов коса в лузі-долині,
Гостро й гомінко дзвеніли
Наша туга, радість, біль.

У таборі за дротами,
День за ніччю, ніч за днями,
Там все лютився над нами,
Скаженів, пінився кат.
— Каламутними ріками
Й болотнистими шляхами,
Мов розхристаний п'яниця
Нам не йшов, волікся час.

Наливалася пшениця,
Червоніла в саду вишня,
Розсміялось в полі літо,
Мов царівна польова
А за нею десь межами
Лугом, садом і лісами,
У барвистій прозолоті,
З журавлиним голосінням
Ішла осінь-удова.

Сумувала в німій тузі,
Що зів'яли цвіти в лузі,
Й над сумним спустілим полем
Простелився її плач.
Аж холодні — злі морози
В лід скували її сльози —
Й скам'яніла сумна осінь, —
Сніжнобілая зима.

Та з далекого вираю
Ясне сонце вже вертає,
А за ним у сяйвах-бризках
Йде свавільная весна.
Заквітчана, пустотлива,
Сипле цвітом, творить дива,
З розкотистим співом-сміхом
По полях, лугах, лісах.

За дротами, у таборі,
Там весною орють поле
Не лискучії плуги,
Лиш лопати! А в бороні
Не вороні ходять коні,
Бистроногі, буйногриві,
Лиш ми, — білії раби!...

Та скували нам лиш тіло!
Душа ж вперта, гордо, сміло,
Мов орел літа, ширяє
Серед рідних лісів, піль.
Під високим небом синім,
Мов той місяць в ніч зоряну,
Бистро зорить Краю горе.
України гострий біль.

І ми знали, що за нами, —
За лісами, за водами,
По містах, селах, хатинах,
Десь там плачуть, тужать, ждуть.
І ми знали, — не одні ми,
Що дорогами стрімкими
І тернистими шляхами
У далеку вийшли путь.

І нічим нам наше горе
Тут за дротами в таборі,
Де над нами, мов волами,
Все погейкують ляхи.

— Ми вже бачим душі зором:
Через балки, яри, гори,
Густим лісом, з вірним крісом,
Йдуть на герць, на бій полки!
Ми вже чуєм душі слухом:
Пронесеться рвійним згуком,
Мов воскресним дзвінким дзвоном —

"Гей, Народе! Вставай в бій!"
І замовкнуть плач і стони.
Піднімуться мільйони
І підуть у бій жорстокий
За одвічну мрію мрій!

З-поза дротів і таборів,
Із північних, зимних борів,
З-поза грубих сірих мурів
І твердих залізних ґрат, —
Впадуть звалені кордони,
З'єдиняться мільйони —
І як з добрим братом добрий
Обніметься знову брат!...

І суворі очі хмурі
Розсміються, мов по бурі
Молодий, весняний день.
— І Соборна Україна,
Від ляха вільна й москвина,
Не невольничих, а вольних
Заспіває вже пісень!

І нічим нам наше горе
Тут, за дротами, в таборі,
Де над нами, мов волами,
Все погейкують ляхи...
— Україно! Пред Тобою
Не верстовії, а вольні,
Необмежені — широкі
Століть стеляться шляхи!

Ти підеш в віків простори!
Зацілує Тебе море,
Як синів твоїх одважних
Цілувало вже нераз!
Твоє горде, сміле чоло
Заквітчають ореолом
Всезеленії Карпати
Й грізно сяючий Кавказ!

З-поза мурів, з-поза дротів,
Ми все чуйні і сторожкі,
Слухаєм як над полями
Йде весняний гулкий шум.
В буйних поривах, задумах,
В наших впертих, гордих думах,
Проганяєм у неволі
Сіру втому, нудьгу, сум.

Вірим, знаєм: Знов весною
Над "голубою Савойю"
— Сторозтерзану Вкраїну —
Пронесеться гулкий шум.
Ой, зашумлять сосни, дуби,
Засміються дзвінко кулі,
Пронесеться грімким громом
Туча боїв, гроза бур.

Гей, ще прийде час розплати!
Ой, ще будемо карати
Ми жорстоко супостата
За наруги, глум і гніт!
Одгуляєм гучні гулі —
Під свист шаблі, під сміх кулі,
Гей, в прийдешній суворі,
Полум'яні Зриву дні!

(За брошурою В-ва "Вісті", Сокаль 1941, 16 стор.)

НАРОДНІЙ ПОБУТ, ЗВИЧАЇ, НОША

Степан Смаль-Стоцький

НЕМОЛІВ

(Спомини з дитячих літ на вічну пам'ять моєму батькові)

Давно я вилетів з рідного гнізда. Вже 74-ий рік літаю по світі, аж на чужині опинився, та тим більше думки мої літають до Немолова,* до того гнізда, звідки я вилетів, до тієї могили, де спочив навіки дня 6-го березня 1932 патріярх нашого великого роду — мій батько, Йосиф.

Вже й хатини тієї там не стало. Внук Теофан, що перебрав господарство, поставив собі нову хату. І багато-багато за той час у Немолові змінилося.

Тоді, в моїх дитячих літах, було це мале сільце, яких 60 "нумерів". Я його з того часу ще найліпше пам'ятаю.

Простягнулося воно між лісами і болотами на половині дороги між Радеховом та Лопатином властиво тільки одною вулицею. До неї тулилися садки, городи, пастівники, огороджені плотами з острішком, за ними неначе сховані хати, обійстя. За хатами знов городи з яриною, картоплями та коноплями, а ззаду стоять гумна: стодоли, хліви, стайні, за ними дорога, щоб кожний господар міг дістатися на своє гумно, а за дорогою поля.

Дві вулиці лучили головну вулицю з тією дорогою: Совтиська і Смалівська. На обох кінцях села сходилися вони докупи і тут, де кінчилося село по дорозі до Хмільна, був цвинтар, за цвинтарем ще корчма, а далі вже ліс, що тягнувся аж до самого Хмільна.

На обійстя, що розложилися здовж південного боку головної вулиці, був доїзд тільки з тієї вулиці. За ними не було поля, але або громадське пасовисько, "болото", або панська хмелярня та "дворище", а далі сіножаті.

В присілках Пасіки і Мякшин було також кілька господарств.

В Немолові розсіялися такі роди: Сайкевичі, Гаврищуки, Мельничуки, Стоцькі, Тарани, Харчуни, Палійчуки, Паньчуки, Хомяки, Олексю-

---

* Люди кажуть Немолів — Немолова. То тільки урядово пишеться Немилів — Немилова, очевидячки з польська. — Прим. автора.

ки, Чорнії, Шпуки і ін. Так вони писалися урядово в документах, але звичайно ніхто їх так в селі не називав. Сайкевичів звали Совтисами, Гаврищуків Ганчарами, Мельничуків Горобцями, інших Снігурами, наш рід звали Смалями і т.д.

Десь так посередині головної вулиці з одного боку є "криниця" — це джерела, з яких витікає потічок, що далі спливається з потоком, який пливе з околиць Радехова між Середпільцями, Муканями та Немоловом аж до Стиру в Станиславчику. До тієї криниці ходили жінки з цілого села чи літо чи зима "хуста прати". Кілька кроків від криниці стояла колись школа, що до неї і я ходив. З другого боку вулиці проти криниці стоїть церква, на місці тієї старої, що в ній, малий ще хлопчина, виспівував я та вичитував "Вірую", а навіть "Апостола".

В тім невеличкім селі, в рідній хаті, в школі і церкві, між ровесниками та людьми, творився мій світ.

Мама моя померла, як мені було три роки. Вона була родом зі Середполець; її батька, а мого діда, називали там Цюцюра. Через маму посвоячилися ми з тим родом, з якого вийшли гарні люди. Мною та молодшою сестрою, Настею, опікувалися дідунь і бабуня, як мій батько оженився вдруге і інші діти мали свою рідну маму. А жив у нас ще і брат батьків, дядько Луцько, що вивчився сільського кравецтва і займався переважно цим ремеслом.

Глибоко врився в мою пам'ять образ мого діда, Андрея. Що то за розумний чоловік був! Не був письменний, але добре знав ціну письма і дуже любив письменних. Ще коли мій батько і дядько Луцько хлопцями були, прийняв до хати вандрівного дячка, щоб навчив їх читати, писати і церковного співу, бо школи тоді ще в нас не було. А як я підріс і на сволоці умів вже прочитати "Сей дом создал раб Божій, Андрей Смаль со женою своєю Теклею, рукою своєю року Божія 1854", то дід мій мав з того несказану радість.

Він проказував мені "Оченаш", бо у батька за роботою не було на те часу. І ще заки пішов я до школи, знав я добре усі молитви: і "Вірую", і "Десятеро Божого приказання", і "Помилуй мя, Боже", і відмовляв "Оченаш", як усі в хаті, щодня рано і ввечір, б'ючи й поклони в великий піст. Тільки діти відмовляли "Оченаш" уважно, стоячи перед образами та склавши руки, як до молитви, а старші займалися при тому ще і всякою роботою та нераз переривали свої молитви всякими іншими і гострими словами, покрикуючи чи на пса "Авона", чи на кури, чи на кого іншого.

З дідом ходив я бувало до ліса на гриби або на горіхи. При тому всього мене дід навчав: і як що називається, і до чого воно придатне. Назбираємо, бувало, правдивих грибів, то сушимо, силяємо їх на нитки у вінки, щоб мати до борщу. Сивульки або голубінки пражили ми на жарі, посоливши трохи; так вони добре смакували. Варені біляки гіркі,

я їх не любив, але масляки були добрі. Найчастіше ми їли підпеньки, рижки рідко коли ми подибували. Бо то штука знати, де які гриби ростуть, і їх там найти. Вони люблять під листям так якось сховатися, що їх нібито не видно. Але дідунь мали на них добре око.

В лісі збирали ми і ягоди. Їх було мало, зате чорниць багато. Нераз мене самого посилали назбирати чорниць, а тоді ми всі смачно заїдали пироги з чорницями. А як пас я бувало коні під лісом, то не тільки, що попоїв чорниць доволі, але ще і в козубенці додому приніс. Чорниці крім того ще й сушили, щоб їх і взимі мати.

В лісі все мене цікавило і я за все допитувався дідуня. Я знав, як кожне дерево називається, чи це сосна, чи граб, чи бук, чи дуб, чи черемха, яка у кожного дерева кора, яке листя, як його коріння в землі розгалужується, що таке шишка або жолудь. На краях ліса, де він стикався з сіножаттями, бували гарні берези. Липи бачив я в Пасіках при дорозі, а дідуньо казали, що бджоли їх дуже люблять, збирають мед з їх цвіту. Як вони цвіли, то коло них було дуже запашно.

З дідунем ходили ми також на Мякшин за млином рибу ловити. Перекинуть кімлю через плечі, що її самі собі вміли виплести або, як треба, поправити, дадуть мені бовта в руки, щоб і я щось ніс на плечку, отак ідемо, бувало, стежками між пастівниками та вербами, що тут на межах росли, далі через хмелярню, через лісок та сіножаті "за піском", греблею до млина, а за млином між грядками з капустою дідунь знали вже місце, де найліпше рибка ловиться, і тут починалася наша робота.

В нашій річці не було багато риби: плотиці, карасики, деколи попався линок, а в мулі, попід берегами, можна було в'юна зловити. От і все. А в петрівку або спасівку то і така рибка придалася, бо люди постили і скоромного і в рот ніхто не взяв би. Отож дідунь закинуть кімлю в воду, де самі найліпше знали, а я мусів бовтом віддалеки до кімлі рибу наганяти. Річка не глибока, то я міг там всюди бовтатися. Очка в кімлі були такі, що тільки більша рибка не могла через них переплисти і зловилася в кімлі. Як я, поштовхуючи на всі боки бовтом, дійшов уже аж до кімлі, тоді дідунь витягали кімлю та, перебравши, що зловилося, давали в торбу. Менші рибки кидали знов до води. З наловленої риби варили юшку, що всім добре смакувала.

Та звичайно поралися дідунь коло хати або на гумні. Там мали свій варстат столярський і кобильницю, всякі гиблі, долота, струги, вісняк і завсіди щось майстрували. А я коло них вертівся, заглядав, допитувався. Раз почали дідунь чисто вигибльовані дошки якось так складати докупи, що воно виглядало на скриню, якої я ще ніколи не бачив.

— Дідуню, що то за скриня буде, нащо вона?

— То, синку, як я вмру, то мене до тієї скрині зложать та на цвинтарі, знаєш, в землю поховають. То моя домовина. Я її вже тепер лагоджу, щоб ніхто не мав з тим клопоту, як прийде той час.

— А візьмете, дідуню, і мене з собою? Я хочу бути з вами.

— То, дитинко, не моя сила, то Божа воля. Старий чоловік мусить умирати, а молодий повинен жити та добрі діла творити, аж прийде і на нього той час, що його Господь Бог покличе до себе. Ми всі в руках Божих. Як Бог поможе, то я ще якийсь час житиму. То нічого не вадить, що домовина буде готова. На смерть треба завсіди пам'ятати, але доки чоловік дихає, повинен щонебудь доброго робити, щоб добру пам'ять по собі лишити. Не забувай того ніколи, синку, згадуй мої слова, а буде тобі добре на світі.

Мені вже збиралося на плач, що дідунь мене не хочуть взяти з собою, але дідунь те все так спокійно, лагідно, так якось любо говорили, що думки про життя, таке життя, як дідуневе, немов висушили ті мої слізки, що закрутилися в очах.

— Дідуню, я принесу і прочитаю вам те, що ми навчилися в школі, — бо я вже був школярем. — Добре, синку. — От я почав читати, а дідунь тішилися-тішилися, якого то вони внука мають.

Дідунь дуже любили садок. Вони його самі насадили, викохали та показували мені, як на дичках щепити зрази. Були у нас дуже гарні груші, рослі як тополі, що родили "дуньки", то знов інші, що родили "бабки". На одній груші коло комори були двоякі грушки: "бабки" та невеличкі, але дуже смачні грушечки. Були в нашім садку і яблуні і сливи і одна велика черешня і вишні, всього потрохи. Як бувало на весні все те цвіте, любо було на садок дивитися. Дідунь показували мені, як потім з цвіту зав'язки робилися, виростали в черешні, яблука, вишні, грушки, сливки, як черешні, вишні ставали червоні, як все дозрівало. Тоді я, як та вивірка, умів видряпатися і на сам вершок, щоб грушку чи яблуко дістати. Звичайно тільки ті грушки чи яблука міг я збирати, що самі нападали за ніч.

Ще одне манило мене часто в садок. Звідси через пліт бачив я у нашого сусіда кузню. Не багато наш коваль мав роботи, все ж таки деколи чути було, що кує, видно було іскри, що при тому з червоного заліза сипалися. Це мене дуже цікавило. Розпитував я у дідуня геть усе, що то як коваль робить, чому такі іскри сипляться. Дідунь розказували, але скінчили свою мову так, що як хочеш, хлопче, щось добре знати, мусиш сам своїми власними очима бачити. Піди, подивися, послухай, коваль добрий чоловік, все тобі покаже, а тоді ти мені скажеш, чого ти там навчився. Побіг я.

В садку було також кілька "пнів" бджіл, бо дідунь і "Божу муху" дуже любили. Вулії були з вижолоблених пнів під дашком, щоб не затікали. На Спаса, коли святили в церкві овочі, лежав там в мисці і свіжо підрізаний дідунем щільник меду. З вощини топили віск, а воску дідунь багато потребували і докуповувати мусіли, бо були "провізором" церковним та повинні були дбати за світло в церкві. Отож два рази до

року перед празником (на Дмитра) і перед Великоднем сходилися у нас "братчики" церковні сукати свічки восковії. Це робилося дуже урочисто, неначе б братчики відправляли якусь Службу Божу. А я до всього приглядався: і як ґноти сукали, як віск топили, як ним ґноти поливали...

От, свічки вже готові лежать рядом на столі і братчики оглядають своє діло поважно, немов уявляючи себе з свічками в руках на Великдень перед святими образами в церкві.

У нас кожна важніша робота, чи оранка, чи сівба, чи жнива, чи косовиця, все починалося і кінчалося якось урочисто. Урочистість хвилі всі відчували, чи мале, чи велике. Так перед запряженими, чи до плуга, чи до воза, кіньми тато, коли мали почати першу скибу, або коли вибиралися в дальшу дорогу, завжди робили пужалном хрест на землі. Ось стоїть мені батько ще й тепер перед очима з сівонькою, повною зерна, щоб кинути його в сиру землю: починаючи сіяти, кидає першу жменю навхрест зі словами: "Боже благослови". Ось чую його, як він із серпом чи косою в руці, починаючи жати чи косити, звернувшися до женців, чи косарів, що зайняли вже кожне свою постать, каже вголос: "Ну, Боже нам помагай і Мати Його Пречиста". Така обрядовість має безперечно свій корінь в давній традиції. Так робив дід, прадід, і ми так робимо, бо так годиться. Оце "годиться", "не годиться" грало тоді велику ролю в нашій хаті і в селі.

Друге місце по дідуневі займала в нашій хаті моя бабуня. Дуже добра для мене була, дбала, щоб мене то молочком то смаженею нагодувати, щоб я мав чисту сорочинку та штанята, хоронила мене від всякої напасти. Заступала рідну маму. Бувало рано бубонить свої молитви, а тут і кури скликає і на пса "Авона" крикне та знов далі своє "і скрадавшого при бантийськім три латі". Як я вже знав молитви з книжки, сказав я раз:

— Бабуню, та ви молитви якось перекручуєте, то не так в книжці стоїть.

— Нічого, нічого, синку, від бабуні Бог і такий оченаш прийме.

З бабунею ми деколи на грядках пололи, підливали. Були слабовитого здоров'я, часто нарікали, що їх все щось під грудьми пече, але поралися в хаті і на обійстю, особливо вліті хатня робота на них стояла.

Ледве я підхопився на ноги, заставляли мене до роботи: подай це, принеси те, пожени вівці або товар на вигін за селом до пастуха, та не бався, вертайся зараз. Далі казали гнати товар "на росу" попасти, а як я вже міг держатися на коні за гриву, вести коні рано на пашу. Як я виїздив з дому з кіньми, то тато підсадили на коня, але самому всісти була нераз велика штука. Треба було вхопитися за гриву, лівою стопою опертися об кінське коліно і викарабкатися швидко на хребет. Як був

де близько пліт, то це була легка річ. Привів коня до плота, підліз на пліт, замахнувся і вже на коні. Було, що й падав з коня, але все щасливо. Коні любили мене, бо я з ними так розмовляв, як з людиною, і ніколи їх не боявся. Так тато мене навчили. Ти, кажуть, говори до конини лагідно: "косю-косю", то вона по голосі пізнає, що ти свій, що ти її приятель. Ніколи не скрадайся, не бійся, бо конина все бачить і їй тоді здається, що ти їй щось злого вчинити хочеш. Воно так і з іншими сотвореннями. Ти бачив, як кури бабуню люблять, вони їм на приділ і на плечі вилізають, бо бабуня їх пестять, з ними все поговорять, кожне погладять. Кожне любить попеститися. І коні дуже люблять, щоб їх рукою поплескати, погладити, пошкрябати, де їх свербить, щоб їх згреблом або щіткою чесати; вони тоді й боки випинають і неначе просять: почеши ще трохи. Отак я й робив, а з лошатами я так грався, як з хлопцями, вони за мною як песики бігали.

Під вечір, коли верталася череда овець і товару в село, треба було мені бігти на вулицю, відчинити ворота та вівці залучати, щоб не зблудили куди інде.

Тоді то верталися всі з роботи, вечеряли якусь юшку, картоплі чи яку іншу страву, що її мама, вернувшися скорше з роботи, наварили. Як тільки стемніло, лягали спати, бо треба удосвіта вставати. Вліті молодші йшли спати на гумно в сіно, одні лягали в шопі, другі лізли на вишки; тільки старші спали в хаті.

А прийшла неділя або яке свято, то супроти будня святість дня носилася, так би сказати, в повітрі. Був це день Служби Божої, день відпочинку. Цього ніде так не видко, як на селі.

Вже в суботу під вечір казали мені дідунь або бабуня: А йди но, Степане, позамітай подвір'я аж ген до самих воріт, щоб було всюди чистенько, бо завтра неділя. І я був свідомий того, що вже замітаючи, роблю щось дуже важного, бо то свята неділя.

В неділю всі трохи довше вилігувалися, не зривалися удосвіта, як будного дня до роботи. Потім дідунь, тато та дядько голилися й дещо волосся і вуса підстригали. А тим часом мама нагріли багато теплої води, щоб на всіх стало, додали до того капустяного або сироватчаного квасу, щоб при миттю голови, шиї, грудей, увесь бруд ліпше відставав, наливали кожному в велику макітру і так усі милися. Нам дітям, мама або бабуня голову мили. Втершися якоюсь чистою ганчіркою з старої сорочки, вбирали всі свіже, чистеньке "шмаття", комір і чохли зв'язували стяжками або запинали спінками, в жіночих сорочках плечики були вишивані. Дідунь розчісували собі волосся рівненько на чоло, ззаду спадало воно на шию і трохи кучерявилося, тато і дядько робили розділ з лівого боку, так що чоло було більш одкрите. Взували чисто обтерті, трохи помащені чоботи, вдягалися в сіряки. Дідунь підперізувалися зложеним вдвоє, на краях вистебнованим, на яких 16 см

завширшки (були й ширші) ременем з двома пряжками або вовняним червоним поясом, що його кінці з френзлями звисали спереду аж до колін. Тато і дядько підперізувалися вузьким паском з пряжкою, а як пошили собі чемерки, тоді паска не треба було. На голову брали солом'яні капелюхи, які кожний у нас сам собі умів виплести і пошити. І я навчився плести плетінку "вчетверо" або "вшестеро", "в зубці", і "без зубців" з дудиці, яку тато або дядько мені з пшеничних стебел на полі понарізували. З моєї плетінки дядько вшили мені капелюха. От ми вже готові були до церкви.

Бабуня та мама і собі вбралися в білі сорочки, в квітчасті спідниці та запаски, вийнявши зі скрині зложені там у фалди тільки про неділю, почепили на шиї коралі з дукачами. Взявши білий чіпець, зав'язали голову квітчастою хусткою, повдягали сіряки, попідперізувалися різнобарвними крайками, що їх самі собі виткали, замість сіряків вбирали деколи катанки або бекешки. Тільки йдучи до сповіди, брали поверх хусток на голову ще білий рантух, що звисав на плечах двома кінцями аж попід коліна.

Задзвонив великий дзвін. Час іти. Але звичайно не чекали ми аж на цей знак, а йшли на цвинтар, щоб там з людьми дещо поговорити, доки пічнеться відправа. Приїхав священик. Привозили його господарі по черзі з Хмільна що другої неділі. Задзвонили в усі дзвони на Службу Божу, бо звичайно дяк сам відправив вже до того часу утреню і часи. Люди з цвинтаря кинулися роєм до церкви. Кожний приступав до тетраподу, хрестився, цілував образ та кланявся і людям на обі сторони і починав оченаш. Господарі та парубки стояли спереду, а жінки та дівчата в бабинці. Дідунь поралися за вівтарем і в захристії, обслугували священика, подавали кадильницю і самі йшли з свічкою та з кадильницею перед священиком на великий вхід та коли треба було. Ми з татом і дядьком лізли сходами на хори співати. Тато заставляли мене вже змалку співати в церкві. На хори приходив звичайно й учитель. За часів старого дяка Поплавського мало хто більше, окрім нас, співав у церкві. Але як по смерті Поплавського нарешті перебрав дяківство мій батько і всіх заохочував співати, відтоді на Службі Божій помалу усі люди, без виїмку, почали в нашій церкві співати. Такий спільний спів цілої церкви то була справді молитва "єдиними усти і єдиним серцем" і була завсіди розкіш таку відправу почути. Дзвінкі голоси дівочі, жіночі та чоловічі розділювалися на "прим" і "втур", декуди давалися чути і підбаски і все те зливалося в чудову гармонію. Мій батько мав дуже гарний високий голос і вмів людей до співу заохотити, так що і на утрені і на вечірні багато співало на криласі, а ціла церква співала все те незмінне з тих відправ, як от "Слава во вишних Богу", "Світе тихий" або "Нині отпущаєши", а як по вечірні всі припали на коліна та заспівали ще "Под твою милость", то так і здавалося, що

глибока щирість такої молитви прийнята в небі, і всім на серці легше ставало.

По Службі Божій розходився народ гуртками, весело гуторячи, додому на обід. Бо хоч мама обід зварила вже зрання, то обідати перед Службою Божою не годиться, хіба дітям давали дещо перекусити, поснідати. Бабуня накрили стіл чистим настільником, положили хліб і всі засіли до стола — в будний день сідали, де попало. Дідунь взяли хліб, зробили на нім хрест ножем та почали кожному краяти, а мама подавала на стіл в мисці страву, яку зрання наварила, а яка до тієї пори стояла в горшках за затулою в печі.

Пообідавши всмак, кожне шукало собі місця, щоб припочити. Одні йшли в садок, стелили рядно на траві десь в холодку і там простягалися, інші шукали собі іншого такого місця, щоб мухи не докучали, йшли на гумно та лягали в сіно.

Припочивши отак доволі, ще лежачи або посідавши, гуторили найбільше про те, що завтра або в цім тижні має робитися, а далі йшли на вечірню та там з людьми розмовляли про свої господарські справи, бо цвинтар був тоді місцем, де люди могли поговорити про все, що нового чувати, що їх цікавило. Звичайно, жінки мали свої справи, дівчата знов свої, а парубки теж в своїм гуртку про якісь вигадки реготалися, на дівчат позирали та з ними зачіпалися. Ми хлопці також були не від того, щоб і на цвинтарі хоч трохи якось побавитися.

Коли отак в неділю або в звичайне свято при всій урочистості якось весело було і, замість буденних турбот, вступав у душу спокій, то такі великі рокові свята, як Великдень або Зелені святки, лишилися в моїй пам'яті, хоч я їх багато не зазнав, чимось справді незабутнім, розкішним, величнім, святим. Вже те, що всі їх довго очікували, про них загодя говорили, до них приготовлялися, до сповіді йшли, додавало їм осібного чару. В кожнім сяк-так заможнішім господарстві вже загодя кололи годованого веприка, щоб на Великдень було чим поскоромитися. У нас робили це тато на подвір'ю. Заколовши, поливали окропом в великих нецьках, виривали щетину, потім ще смалили, потираючи веприка запаленими жмутами соломи на всі боки, а далі розпоровши, полокали і чистили все, що було в середині, викраювали окремо солонину, насолювали її, з кишок і посіченого м'яса начиняли, натягнувши краї кишки на каблучку, ковбаси. В такий день усі цілою хатою мусіли коло того поратися і було всім що робити. А я, розуміється, все мусів бачити, до всього приглядатися, як воно робиться. Перед самим Великоднем, якщо були молоді поросята, кололи обов'язково ще й порося, пекли його, в рильце встромили хрін і так святили.

Жінки мали перед Великодніми святками багато, або як у нас кажуть, шмат порання. Треба всю хату знадвору і в середині, сіни, обі хати, прибік і комору гарненько побілити "мастити", в середині в обох

хатах двері, вікна, а також підлогу, стіни (до вікон заввишки), лавки, мисник, столи, стільці, ліжко, сволок, цебрики, коновки добре вимити, образи з пороху пообтирати, але і надвірні двері і підлогу в сінях обмити. Все мусіло бути дуже чистеньке, бо то святки йдуть. Такого білення і миття було кілька разів до року, а все перед великими святками.

У великий четвер кінчилася власне всяка робота. Увечір ішли до церкви на страсті. Дуже вбилися в мою пам'ять одні такі страсті, бо з церкви мусіли мене, як малу дитину, вести за руку: я нічого не бачив, мав курячу сліпоту. В п'ятницю внесли діжку з комори, розчиняли на паску якось так богобійно, як ніколи, коли розчиняли на хліб. Коли розчина піднялася, як треба, тоді місили тісто, досипаючи все потрохи біленької питльованої муки.

Тим часом розклали вогонь в печі, багато дров туди накидали. Горіло дуже ясно та іскри сипались, бо дрова були сухі. Дим виходив челюстями в комин. Дрова згоріли, вже тільки жар був, а над ним легенька полумінь то сюди то туди колисалася. Тоді "ожухом" жар на всі боки порозгортали, щоб піч скрізь однаково та добре вигрілась. Я вже малим хлопцем знав, нащо то все робиться. От вже коцюбою решту жару з печі на припічок до челюстів вигорнули, хіба що лишили трохи на самих краях, от ще й помелом з соломи чистенько з середини на боки порозмітали. Внесли з комори велику лопату, більшу ніж та, якою хліб саджають в піч, посипали тоненько питльованою мукою, щоб тісто до лопати не прилипло, а легко з лопати зсунулося, зробили на лопаті рукою хрест, підставили її до стола, де вже лежало готове на паску тісто, зсунули його обережно на лопату, ще приплескали гарненько та помазали зверху вмоченим в білок пір'ячком, та зробивши ще раз рукою хрест над ним, всадили до печі. Для кожної господині була це дуже важна хвиля, що начебто рішала, яка буде її доля в тім році. З решти тіста поробили ще малі перепічки і також всадили в піч, а тоді з челюстів нагорнули жару, щоб все гарненько зарум'янилося.

Бабуня дбали, щоб у нас були ще й баби, до яких треба було багато яєць. Бабуня їх випікали в окремих горшках, що їх вінця були ширші, ніж дно.

Яєць на Великдень багато потребували, бо у нас красили з них крашанки, а тато вміли дуже гарно писати писанки. Було розтоплять воску, мачають в нього пищик,таку малесеньку бляшану рурочку, вбиту одним кінчиком в дерев'яне держальце, водять ним на шкаралупі яйця, як самі знають, а потім дають те яйце до горшка з краскою і за якийсь час робиться з того писанка, бо краска не хапається там, де наложений пищиком віск.

Нарешті прийшов той всіми очікуваний Великдень. Всі позривалися дуже раненько, повбиралися якнайкраще, звичайно в щось зовсім нове,

та чимшвидше на цвинтар, щоб не спізнитися на воскресну утреню. Приїхав священик, виходить процесія. Не дзвонять, а хлопці клепають щосили в тарахкала. Стали перед входом, двері до церкви зачинені. Що то буде? Почали правити, аж ось всі заспівали "Христос воскрес" і дзвони задзвонили. Священик підняв хрест вгору, доторкнувся дверей, двері відчинилися, а в церкві всі свічки палають, якась радість носиться над людьми, всі раді, що діждали великого свята. Приступають одне за другим до мирования і чути все тільки "Христос воскрес — Воістину воскрес!"

І знов процесія виходить, а на цвинтарі довкола церкви поприміщувалися жінки, кожна з своєю паскою то в менших то в більших нецьках. Люди співають, дзвони дзвонять-дзвонять, а священик кропить свяченою водою. Обійшли церкву, все посвятили і ще раз перед входом став священик та аж три рази каже: "Христос воскрес". І знов дзвони дзвонять та дзвонять, не перестають. І так цілий день. Це Великдень, гадаю. Нехай но, мушу і я полізти на дзвіницю, що її дідунь поставили, попробую і я дзвонити, коли всі дзвонять, подивлюся і я крізь голосники. Але тато кажуть іти додому.

Увійшли ми в хату, дідунь кажуть "Христос воскрес", ми всі відказуємо "Воістину воскрес". На столі, застеленім біленьким настільником, лежало вже свячене. Дідунь взяли паску, зробили ножем хрест і, вкраявши навхрест чотири маленькі цілушечки, почали краяти та роздавати кожному по кавалкові паски. На дерев'янім кружку лежали яйця, покраяні на куски, та всяке м'ясиво. Всі досягали, всім смакувало, а бабуня на кінці дали ще кожному й кусок баби покоштувати. Попоївши доволі, згадавши не одне, як то було на Великдень торік або й ще давніше, а як то сьогодні, посидівши трохи при такій розмові, повставали з-за стола. Я взяв кілька яєць та крашанок за пазуху, а мама кілька писанок, щоб декому дарувати, та знов на цвинтар, бо Великдень святкують усі люди разом на цвинтарі, там старе і молоде шукає розваги, забави. Посходилося ціле село, дзвони переходять з одних рук до других і дзвонять-дзвонять. Старі посідали, де було місце, під церквою, дзвіницею або попід парканом, розмовляють. Жінки знов собі окремо найшли місце. Дівчата, почіплявшися за руки, виводять кривий танець, співаючи до того пісні. Ще й нині пам'ятаю: "Чом ти, Галю, не танцюєш?" — "Їде, їде Зельман", а з одної пісні вже тільки слова: "Та вода по каменю, та вода по білому стиха йде, стиха йде". Чудові пісні здоровими, дзвінкими голосами. При тім забави. Дівчата в'ються гнучко на всі боки, коси, вбрані різними биндами, мають. А все те таке природне, ґраціозне, невимушене, веселе, розкішне. Ні! Вони не танцюють, не бавляться, а неначе якусь богослужбу відправляють. Постояли парубки та й ми хлопці коло дівчат, надивилися, налюбувалися гарним образом, та й декого зі старших скортіло потішити

ним свої очі, а далі парубки загадали й собі чимось показатися перед людьми. Ось вже їх стало багато в ряд, зчепилися кріпко руками в одну лаву, а перед лавою стоїть один та розгадує, де, розбігшися, всією силою вдарити, щоб ланцюг перервати. Розігнався та перед самою лавою спинився, він тілько здурити хотів. Розігнався ще раз, скрутив та на іншім місці вдарив. Розірвав. Тепер на його місце йде другий. Або зчепилися руками за стан один за другим. Наперед проводир. Ось вже біжать. Проводир нараз закрутив, а той в хвості вже перевернувся, за ним і другі. Регіт. Або ось кількох ставлять дзвіницю. На землі стоять три парубки, верх них вихопилося два і стали їм на плечах, а тут ще одного підсаджають, щоб він тим двом поставився на плечі. Стоять. От вже помаленьки йдуть, доки той наверху не втратить рівноваги або на знак не зіскочить, а за ним другі. А ми хлопці і собі то яйцями цокаємося, то крашанками міняємося, або в "панаса" граємося.

На другий день свят так само, тільки що в нас була ще і Служба Божа. І в церкві якось веселіше. Священик у світлих ризах, кадило в'ється пасмами вгору, крізь вікно проміння сонця грається тими пасмами, на хорах жваво співають дяки. От вже й "Ангел вопіяще благодатній, чистая Діво, радуйся, і паки реку, радуйся... Світися, світися, новий Єрусалиме..." і всі переймаються тією радістю, тим світлом, що палає з свічок, що сиплеться ще й крізь вікна і гремить із уст усіх могутнє "Христос воскрес". Щира, вдячна молитва несеться з серця кожного, що дав Бог діждати великого свята, велика ясність просвітляє душу, велика полегша розмістилася в серці.

На третій день свят або на Провідну неділю йшли процесією на цвинтар за село, щоб там на гробах пом'янути покійників, відправити парастас чи панахиду, або хоч відмовити "оченаш" за їх душу. Тут усі покоління, живі і мертві, раз у рік, в свято Воскресення найшлися разом, як одна громада, як одна родина, що хоч безперестанно обновляється, одні сходять в землю, другі родяться і виростають, на віки вічні тісно докупи належить. На селі люди так тісно зв'язані з природою, що і смерть уважають тільки природним актом, який не перериває зв'язку. Це тільки перехід в інший світ, як от вивандрування до Америки. Покійні з'являються людям часто в сні, ведуть з ними розмову, дають їм пораду, і люди вірять, що покійні справді їх відвідують, вони покійним на Різдво лишають навіть кутю і іншу страву на столі або на вікні. Смерти звичайно ніхто не лякається. Люди вірять в "жизнь безконечную".

По святах знов робота. В городі копають грядки, садять всяку ярину. З розсадника, що перед вікнами великої хати, вибрали розсаду, повезли на Мякшин, щоб там посадити капусту. Потім замість розсади в цім городчику посадили різні квітки. В полі орють, сіють, скородять, садять картоплі. За роботою і не зчуються, що ось уже Зелені святки.

Перед образами понавішували на нитках цілі шкаралупи з писанок та голубів з воску пір'ячком прикрашених, замаїли подвір'я і всю хату лепехом і шуваром, а також зеленими гіллячками ворота і стріху. Веселі, розкішні святки в буйнім розгарі весни. Звичайно йшла процесія в поле святити поля.

Прийшли знов будні, знов робота... Спершу косовиця, потім жнива, квашення огірків і капусти...

В усій роботі мусів бути порядок, на це дідунь і тато дуже уважали. Усього мене вчили: і чому граблі не можна лишати на землі зубцями догори, і чому віз треба помастити, і чому все треба на своє місце покласти: чи мазницю, чи вила, чи граблі, чи сокиру, чи що, і як по стерні ходити, щоб в ноги не колола, все, все. Ти в мене вже господар, казали тато, уважай, щоб всюди був лад. Такими словами татовими підбивалася моя статечність, хоч я і без того на свій вік споважнів та вже й забув, як гарцював бувало на патику, як на коні, по подвір'ю, або зі скалок робив цямриння, або збивав на вулиці куряву. Я вже татів господар!

Почавши від весни, все нові враження западали глибоко в мою душу, будили в ній думку. Чи в садку, де голі гіллячки покривалися листячком, розцвітали різним цвітом, що опадав, а намість нього показувалися зав'язки, з яких виростали і дозрівали черешні, вишні, яблука, грушки, сливки; чи на городі, де із скопаної і на грядках гарненько приправленої землі із маленького як макове зерно сім'ячка, увіткнутого в ямку, зроблену пальцем або посіяного рукою, за короткий час посходила і виростала всяка городина: буряки, морква, цибуля, часник, фасоля тична і лежуча, петрушка, кріпець, огірки, гарбузи, мак, капустяна розсада, кукурудза; чи в полі, де з посіяного на зораній і заскородженій ріллі зерна жита чи пшениці, ячменю чи вівса, проса, гречки, гороху чи сочевиці, чи конопель, чи з посаджених картопель сходило, виростало, цвіло, колосилося, дозрівало і збиралося всяке збіжжя; чи в лісі, де все з весною від великого дерева до найменшого зіллячка, найменшої комашки, оживало, росло, розвивалося, де солов'ї лящали і інші пташки своїм щебетом перекликалися, — геть скрізь і всюди ця безперестанна жива зміна в природі і всі її явища кидалися в очі, силували всі змисли до спостерігання, так що і в голові дитини серед того безперестанного руху в природі виринали всякі спостереження, питання, всякі чудеса, які вона рада була розуміти.

Або та таємнича синява неба. Часто, лежачи навзнак сам один під копицею, довго-довго вдивлявся я в неї. Коні спутані пасуться, головою та хвостами обганяють мухи і овади. Промовляю до гнідої чи до дереша або лисого яке слово, подивляться на мене, неначе допитуючись, що саме я їм кажу, махнуть головою та знов гризуть траву. Побіжу докучливі овади з них позганяти та, коли впилися до крови,

позгортати. І знов ляжу, вліплю очі в синяву, що мигтить надо мною, то ніби прояснюється, то знов більше посинішає. Сонце вогнем палає, припікає, жмурить мої очі. І все те тільки мріє, неначе мені сниться. І синява немов розпливається, все вище піднімається, зникає, мій зір в ній топиться. Що воно там є так високо-високо? Чому я деколи там бачу хмарки, як рідесенькі розтягнені жмути біленької вовни або клоччя, що посуваються помаленьки в якийсь бік, ще більше розтягаються то знов клочаться? Чия рука це робить? Звідки там береться така велика аж чорна хмара, що з неї ллється дощ, як з коновки? Як там аж стільки води взялося? В моїй голові виринають і снуються спостереження, враження з минулих днів, але вона ще не в силі їх з собою пов'язати, упорядкувати.

Літня пора була взагалі повна пізнання природи, повна вражень та спостережень, повна розкоші для нас дітей. Але ще й під осінь було весело, цікаво. Товар гонили ми на стерню пасти. Стерня в ноги колола. Ранки були холодніші, чимраз більше було зимно в ноги, ми частіше розкладали вогонь, грілися. Вдень тато орали, ралили, скородили, сіяли озимину, громадили та звозили отаву. Як був вже трохи більший, то я також за ралом ходив, при скородженні помагав і отаву громадив. До всякої роботи, яку я міг виконати, тато мене заставляли.

І на городі треба було все, що там було, викопати, зібрати, на своє місце дати.

Все була якась робота, як не це, то те. А як на своїм господарстві з усім упоралися, то тато йшли на панське чи орати, чи "стоси" возити, чи що, щоб трохи готового гроша роздобути.

Нарешті всі роботи в полі, на городі і на дворі скінчилися, постуденіло, небо захмарилося, частіше перепадав дощ, треба було більше держатися хати. Настала надворі погана погода. У нас тоді в селі велике болото. Хто не мусить, не виходить з хати, з подвір'я, гумна. Сірі хмари сунуть по небі, одна другу здоганяє, сонце закривають. День понурий, холодна мокрота прошибає тіло. Люди невеселі, бо все те немов давить душу.

З волі Божої прийшли приморозки, земля замерзає, кожний був рад, що минулася слотиста осінь. Падає сніг, настає зима. Що воно таке сніг? Вибіг я на двір, наставив руку, щоб наловити багато тих маленьких пушиночок, що літали в повітрі. Несу в жмені до хати, щоб дідуневі показати, аж бачу, що тільки долоня трохи мокра, а більше нічого. Я здивувався, а дідунь засміявся. Сніг, кажуть, це примерзла вода, в теплій руці топиться. Взимі треба нам більше в хаті сидіти. В хаті було тепленько, бо у нас дров було завжди подостатком, а крім того цілу хату знадвору обкладали на зиму загатою, грубою верствою соломи, бо морози у нас бували гострі. Робота скупчувалася коло хати, обійстя і на гумні. В шопі рубали дрова, кололи скалки, щоб було

ввечір чим світити на припічку. Свічки рідко коли вживали, а нафтою почали світити аж пізніше. Треба було худобі давати їсти, напоїти. В стодолі молотили, розстелюючи на току в два ряди колосками докупи снопи, змолочене віяли, підкидаючи збіжжя лопатою проти вітру, а щоб добре вітер протягав, то на те і надвірню браму стодоли відчиняли. Млинки до віяння завелися у нас аж пізніше і тоді я крутив корбою, а тато насипали на кіш, відгортали. Провіяне збіжжя чистили ще решетом, зсипали насамперед в чвертку з чубком, а з чвертки в мішки. Міряючи чверткою, тато хотіли знати, скільки кірців видає копа та скільки їм поле вродило.

В хаті найбільше чути було фуркіт веретен: пряли звичайно конопляні або рідше і льняні повісма, а також і вовну. Мене те все дуже цікавило. Бо я ще недавно бачив, як тато конопляне сім'я кидали до сирої землі, як те сім'я за якийсь час посходило, як коноплі потім росли; прийшов час, що їх мама свої, а бабуня свої — брали, в горстки в'язали, горстки під стріхою до сонця або і так на городі розставляли, аби висохли, що їх потім, вимолотивши сім'я з матірчиних горсток, мочили, що їх на терлиці тіпали, а далі прядиво мняли, на великій гребінці чесали, клоччя відділяли, в повісма складали, аж ось ті повісма, навинувши їх на кужілку, вже прядуть, виводять з них тонкі нитки, що снуються на веретені. Коли ж тих починків було вже кілька, тоді і моя робота починалася — держати веретено, як звивали нитки в клубок або в мітки на мотовилі чи на витушці, при чім значили і пасма. Мене самого дуже кортіло клубки звивати, бо тоді і я мав би юрок в руці, крізь який ішла нитка, щоб не врізувалась в руку, а я рад був знати, як то воно робиться. Як отак основа була готова, тоді несли її до ткача таки недалеко напроти нашої хати. Я і туди забігав та бачив, як він на своїм варстаті полотно ткав. Від нього приносили вже сувої полотна і ховали до скрині, бабуня своє до своєї, що стояла в великій хаті, а мама знов до своєї, що була в малій хаті, аж доки не треба було комусь чи на нову сорочку, чи на штани, а тоді починалось шиття.

А з вовною то знов було інакше. Я вже вліті бачив, як вівці стригли і при тім помагав. А тепер взимі вовну дротяними щітками чухрали, мішаючи чорну і білу так, щоб виходила сіра, бо у нас любили найбільше сіре сукно, аж потім пряли і все прилагоджували для ткача. Але рідко коли давали ткачеві вовняну основу та вовняні клубки на тканння. Звичайно основа була валова. А як і ткач з своєю роботою був готов, то треба було ще йти до млина і там в ступах, або як у нас казали, в фолюшах його бити, аж тоді робилося з того сукно на сіряки, холошні і ін. Тут вже була свіжа робота для дядька Луцька, хоч у нього взимі було завсіди досить шиття, бо він шив не тільки прості сіряки, але й чемерки до стану, що застібувалися петельками на ґудзики в два ряди. Таку більш міську моду завів дядько в нашому селі, присто-

совуючи її до грубого сукна. Шив і кожухи, і кацавайки, і камізельки з купованого сукна і все ін. Коли я ще і нині умію добре ґудзики пришити або, як що розпоролося чи роздерлося, зшити гарненько до купи, або обрубити краї, то цього навчився я ще як малий хлопчина у дядька Луцька.

Село ставало біле-білесеньке, снігу нападало чимало, морози взялися гостріші, аж скрипіло під ногами, сонце неначе в імлі, наближалися Різдвяні та Йорданські святки, почались приготування. Вибрали пшениці на кутю, бо треба її в ступі оборотати і гладити, як ячмінь на пенцак, бо кутя з оборотаної пшениці ліпша. Мама мусіли напекти багато книшів, всяких пиріжків, наставили великий горщок сушениці на узвар. На Святий Вечір зварили кутю, приправили її маком, засолодили медом, наварили пирогів з капустою, голубців з пшоном або з гречаними крупами. Тато приготовили на гумні трясянки для худоби на всі три дні свят, поробили в'язанки готові так, що тільки треба було покласти їх в ясла чи за драбину, бо в свята нічого робити не годиться; вибрали гарний, здоровий сніп жита, принесли до хати і поставили його в куті за столом під образами — це був дід. Принесли і трясянки трохи, розстелили її на чисто обмитій підлозі під столом — це дідух, та потрусили сіном і на столі під чистим настільником. Під вечір взяли в збанок свяченої води і кропило та крейду і пішли ми на гумно. Тато покропили тією водою коні і худобу в стайні і хліві, покропили і в стодолі і в шопі, а на всіх дверях крейдою зробили хрест, так само і в хлівах на обійсті коло хати. "Дай Боже усім нам щасливо ці святки опровадити і нарік діждати!" — кажуть, увійшовши в хату, а це був знак, що починається Святий Вечір. Усі відказали "Дай Боже!". Мама засвітили свічку восковую на столі, поклали книш, поставили миски з кутею, пирогами, голубцями, узваром. Усі засіли до столу, сиділи через цілу вечерю, щоб кури добре неслися та висиджували курчата, а дідунь, набравши ложкою куті, підкинули нею під стелю, щоб бджоли добре роїлися. По тім, як забагато зерен куті на стелі прилипне, ворожили, скільки буде роїв. Тепер почали ми всі кутю їсти. Кутя була дуже смачна, студена. Попоївши всього досита, заспівали коляду "Бог предвічний". Я рад був, що міг встати та на дідуху трохи перевертатися. Бабуня з мамою радилися, кому б то треба вечерю послати. А посилалося вечерю бідним та тим, що їх хотіли таким способом вшанувати. І почали лагодити миски, давали туди всього потрохи, а зверху книша. Потім то одне то друге з нас ту вечерю розносили. Дідунь з татом та дядьком Луцьком згадували, які то святки були торік і давніше та що за той час змінилося. Діти бавилися, доки їх сон не зморив, і вони там, де були, там і заснули. Нарешті і старші згадали, що треба рано встати, щоб поїхати до Хмільна на Службу Божу, і тому почали і собі

стелити, оченаші відмовляти. Бабуня попрятали стіл, але лишили там вечерю для покійників. Погасили, полягали спати.

* * *

За різними свіжими враженнями і не зчувся я, як минув шкільний рік у школі в Радехові. Я дістав німецьке свідоцтво та вернувся додому до моїх коней, коров. Я нишпорив скрізь в хаті, на гумні, в кожнім закутку, чи що за той час не змінилося, допитувався за все, а розказувати дідуневі, бабуні, татові, ровесникам мав я стільки, що страх. Моє свідоцтво взяли тато в неділю з собою, щоб показати його учителеві та панотцеві, коли по Службі Божій питиме каву в школі. І мені казали йти з собою, щоб похвалитися своїм школярем.

— Дуже добре свідоцтво має ваш Степан — каже священик, — треба подумати, щоб його далі давати до шкіл.

— Та що ви, єґомость, кажете? В Радехові нема вже вищої школи. Куди ж я з ним?

— До Львова.

— То не на мої сили.

— Подумаєм. Може до бурси на утримання його прийняли б.

— Де, де, де — тато зажурилися. Вони завсіди журливі були.

— Спробувáти треба, — тут і учитель докинув своє слово.

— А ходи но сюди, Степане, — сказав священик і почав випитувати, що я по німецьки знаю і ін. Похвалив мене, заохочував, щоб я далі так вчився, а я поцілував в руку й вийшов. Дідунь також були при тім, але нічого не говорили. Аж як я вийшов, то в хаті була ще дальша розмова і, що то таке бурса, і як можна туди дістатися. Думка була таки дати мене до шкіл.

За якийсь час привіз священик відомості про бурсу і що треба, щоб туди прийняли. Добрий голос, добре свідоцтво шкільне, свідоцтво лікарське про щеплення віспи, свідоцтво убожества. Тато знов зажурилися, але тепер вже дідунь заговорили своє важке слово і ніяк не попустили: Коли Бог дав тобі таку дитину, що має добру голову до науки, то треба все зробити, щоб Степан пішов до шкіл. Був би великий гріх та тяжкий закопати талант в землю. Тобі нічого не шкодить, що навчився письма. Хоч ти молодий, люди тебе шанують як старого. Якби Степан вивчився на священика, мав би ти велику ласку в Бога. Бог би твою працю благословив, народ мав би свого вченого порадника.

Учитель склав просьбу, тато постаралися про все потрібне. Дали просьбу на почту.

Тим часом почали мене тато на добре вчити "тропарів", "кондаків", "гласів", так що, де ми не були разом, все їх виспівували, щоб вони добре вбилися мені в голову. Десь в половині серпня ми вже знали, що нам на першу Пречисту треба бути у Львові, бо того дня по Службі Божій будуть там приймати до бурси. Тепер і дядько Луцько мав роботу, бо треба було мене якось прибрати як школяря до Львова.

Пошили мені з домашнього сукна чемерку, що запиналася тасьмами на ґудзиках в два ряди, з купованого сукна штани і камізельку. Капелюшок і чоботи купили мені тато в Радехові. Сорочки і штанята прилагодили мені бабуня. От і вся моя виправа.

А ми з татом чим раз більше виспівуєм то "Камени запечатану от Юдеї", то "Кая житейськая слава", то "Вся суєта человіческая", то "Гді єсть мирськоє пристрастіє", то затягнемо "Світе тихий" або "Єдинородний Сине"... Пам'ятаю як сьогодні: Позавтра вже перша Пречиста, завтра рано треба вже їхати до Львова, а ми оба "за хвостом" ралимо та все ще востаннє виспівуєм, аж голос в лісі лунає.

На другий день рано тато дали обрік коням в жолоб, намастили віз, вимостили ззаду і спереду сидіння, поклавши впоперек воза мішок оброку та прикривши сіном, щоб було коням на попас, а нам добре сидіти, зверха застелили все рядном. Там примістили і мій невеликий клунок з одягом, взяли хліба і дещо до хліба на дорогу, бабуня ще понадавали всяких присмаків для мене. От і коні привели тато, щоб напоїти. Збираємося. Всі хатою йдуть на гумно відпроваджати нас. Тато запрягли вже коні. Час в дорогу. Я цілую руки дідуневі, бабуні, мамі, дядькові, всі благословлять мене, бабуні котяться сльози по зморщенім лиці, а я якийсь веселий, якби їхав кудись на празник. Вже й браму відчинили, я вискочив на віз, сів, тато пужалном зробили хрест на землі перед кіньми і собі сідають. Щаслива вам дорога — кажуть всі, а шануйся, Степане, не завдай нам сорому — кличуть ще дідунь і ми рушили в дорогу.

Оттак я, маючи 9 літ, виїхав з Немолова власне назавжди.

Приїжджав я ще до рідної хати тільки на вакації, а пізніше ще, щоб тата та родину відвідати, але тоді там мали мене немов за гостя. Востаннє був я в Немолові під кінець серпня 1918 р.

Їдемо. Під'їхали доріжкою між полями до горбка, я ще раз оглянувся, кинув оком на гумно, на хату, на село. Далі їх не видко стало. Переїхали через Пасіки. То ще наше село. День гарний, веселий, але тато зажурені, все щось думають, зідхають, хіба до коней обізвуться. Вже і Радехів минаємо. Їдемо в незнану мені досі дорогу. За Холоєвом на краю стоїть корчма, там ми спинилися попасти, коні напоїти, бо вони вже добре впріли. Корчмар цікавий все знати: звідки, куди, пощо. Тато розговорилися, вже їм якось легше стало на серці, як похвалилися, що я скінчив радехівську школу, і тим в очах корчмаря виросли на незвичайну людину, коли везуть свою дитину до шкіл аж до Львова. А я був рад, що тато веселіші стали. Тим часом коні обрік з'їли, сіном закусили, відпочили і ми пустилися в дальшу дорогу, що йшла тепер лісом в холодку. Тато дістали охоту балакати. Ми їдемо, кажуть, та Господь знає, що з того буде. Ще кілька неділь тому ми нічого не знали, що сьогодні їхатимем туди, де я сам ще ніколи не був. Божа

воля. Може вона така, щоб з тебе було щось іншого ніж гречкосій. Ти перший з села в сірячині пішов до Радехова до школи. Крім тебе не було там ні одної хлопської дитини, та й ніде в околиці не чути, щоб люди давали свою дитину до шкіл. Якби нам Львів був так близько, як Радехів, то можна б те витримати і довші роки. Але до Львова далеко. Я не міг би тебе там своїми коштами удержувати, бо там певно і дорожче. Я міг би тільки помагати, якби тебе прийняли до бурси. Тож уважай добре завтра, що там тебе питатимуть. Відказуй сміло, нічого не бійся. Може матимеш щастя. Люди люблять відважних хлопців. Ти в мене добрий хлопець, міркуй, щоб тебе і другі мали за доброго хлопця, щоб ти і там сподобався. Такого Бог благословить. А як Бог поможе, то все буде добре. Я гадав, що будеш мені помічником в господарстві, а от ми їдемо в незнаний нам світ. Може ти там більше потрібний, коли така Божа воля. Дивися тільки, щоб ми ніколи сорому не зазнали. — Я слухав уважно кожного слова. Ніколи ще досі тато зо мною так не говорили. З дідунем то ми собі інакше. Але тато бувало все тільки: подай те, принеси це, піди там, роби це. А тепер зо мною так як зі старим. За цю хвилю я немов виріс у власних очах, дозрів і мені від того, що тато зо мною так лагідно, так розважно говорять, невимовно солодко в серці стало. Хоч тато були добрі, то я все таки, як звичайно, тата боявся, бо вони досі тілько гостро наказували. В тій хвилі ми приятелями стали. Я набрався сміливости з ними про все говорити.

От ми вже в Камінці. Спершу селянські хати і обійстя з городами, далі мурованi доми, костел, але найкраще то ріка Буг. Таку ріку я перший раз бачив. То не наш потічок, що пливе з криниці. Тут ми з дідунем іншої риби наловили б.

В дальшій дорозі попадалися частіше села такі, як наше, і "болота" були такі, як у нас за криницею або "за багном" і їхали ми великою греблею на болотах Жидятич і так помалу доїхали аж до села Збоїська на горбок, звідки було вже видно Високий Замок і Львів.

Примістивши віз і коні в заїзнім домі, напоївши їх і давши їм оброку і сіна, вибралися ми до міста. Йдемо, розглядаємося, все високі мурованi доми, а в них крами та крами, людей повно, не так як у нас на селі, де, буває нікого не стрінеш на вулиці. Дійшли ми до ринку. Довкола ще кращі та вищі доми, а посередині великий дім з високою вежею, а на ній з усіх боків годинник. От ми вже й у Волоській церкві. Відправляють вечірню. Ми дотиснулися до криласа й собі потрохи підспівуємо. По вечірні тато розпиталися за бурсу, де, коли будуть там нових бурсаків приймати. Ми вийшли з церкви на подвір'я. Тут показали нам бурсу.

На другий день на сам празник першої Пречистої по Службі Божій зайшли ми до бурси, бо там мали приймати нових бурсаків. За столом, накритим зеленим сукном, сиділи вже пани, коло них скраю панотець

Бажанський з скрипкою в руці. Перед столом у великій кімнаті та ще й в сусідній кімнаті повнісько людей, що так, як тато, бажали своїх хлопців примістити в бурсі. Було 7 місць вільних, а 135 подань. Викликають за порядком. Хлопці приступають перед стіл, панотець Бажанський пробує їх слух і голос, потягаючи смиком на струнах та прислухаючися добре, як хлопці до того своїм голосом достосовуються, бо найбільшу вагу при виборі нових бурсаків клали на добрий слух і голос. Викликали і мене. За скрипкою, хоч смик перескакував на різні струни, я і собі зараз виводив тони чистим голосом. Мій слух був добрий. Почалась проба, як зависоко досягає мій голос. Видко було, що панотець Бажанський був вдоволений, бо казав мені ще заспівати, що вмію. І я затягнув "Пречистая Діво, мати руського краю". Досить.

По всім встали пани з-за стола, вийшли кількома східцями до іншої кімнати, там мали пораду, а вернувшись, проголосили свою важну для цілого мого життя постанову, що я першим заступником на випадок, як яке місце протягом року опорожниться. Не прийняли мене зараз лише тому, що я з моїм свідоцтвом з тривіяльної школи в Радехові не можу бути прийнятим до гімназії, а мушу ще скінчити четверту клясу нормальної школи у Львові. Тим моя доля рішилася. Тато, порадившися з префектом бурси, записали мене до четвертої кляси нормальної школи у Львові, найшли мені станцію у шевця Нєзабітовського на Вірменській вулиці за 4 ринських місячно з тим, що харчі посилатимуть щотижня, купили книжки і прибори, дали ще на видатки 4 крейцарі, поблагословили мене і я лишився сам у Львові.

Отак виїхав я з рідного села Немолова маючи 9 літ, щоб власне більше ніколи туди не вернутися, бо небавом мене прийняли до бурси, а з бурси можна було їхати додому хіба аж на вакації.

Дев'ять літ бував я ще на вакаціях в Немолові. За той час там багато чого змінилося. За мною пішли з Немолова до шкіл ще два хлопці: Петро Шостак, син сусідки нашої, який, скінчивши педагогію, став народнім учителем, і Місько Секунда, син учителя нашого, який потім служив у війську і став канцелістом. Ми були перші піонери в поході селянських дітей до шкіл в усій нашій околиці. Пізніше було вже їх щораз більше. Особливо багато учителів вийшло з нашого села. І до сільської школи люди радо посилали діти, з яких потім зароїлося в селі капралями, фірерами, молодими людьми, що привикли в війську до дисципліни.

Коли я був у 2-ій гімназіяльній клясі, померли бабуня, а якось 2 роки пізніше поховали і дідуня. Ми з татом справили їм славні поминки, яких наше село ніколи досі не бачило. Відправляли два священики: наш о. Яцковський та о. Радкевич з Руденка. Співала вісімка бурсаків, що приїхали зі мною зі Львова: Мишуга, Манастирський, Федак, Рибчак, Олексевич, Романовський та, здається, ще Осмиловський. Це була така

подія, що про неї довго говорилося по селах, бо на поминках були свояки із сусідніх сіл. З поворотом були ми в гостях у о. Яцковського в Хмільні і там виспівували ще багато світських пісень, що люди на вулиці ставали і захоплювалися нечуваним досі хоральним співом. З піснею в устах здобували ми скрізь серце людей. Ми приїхали і вертались до Львова вже залізницею від стації Заболотці. Туди нас тато і дядько Луцько відвозили. Дорога наша йшла через Станиславчик над Стиром. Потім тато і дядько Луцько та й усі все згадували ті поминки і так заохотилися, що на вакаціях, хоч яка тяжка праця в полі і скрізь в господарстві, вечерами ми сходилися в школі в учителя Костика, що настав у Немолові учителем по смерті Константина Секунди, і вивчилися цілу Службу Божу співати з нот, які я привіз з бурси. Що то за втіха була, як ми одної неділі відспівали її в нашій церкві. Тато мали дуже гарний теноровий голос, дядько Луцько співали другим тенором, учитель Костик другим, а я першим басом. На другу неділю мусіли ми вже на бажання о. Яцковського співати Службу Божу в Хмільні, а далі і в Руденку. Священики гостили нас в своїм домі, ми сідали разом з їх ріднею до столу. Тато і дядько дуже виросли в своїх очах, бо з ними всі обходилися як з рівними. Збудилося почуття людської гідности, а з тим і бажання чимсь відзначитися. До хати справили тато тарілки, ложки, ножі, видельці, склянки. Почали в нас їсти вже не з одної миски. Мама навчилися варити і пекти м'ясо, курятину та такий добрий росіл з локшинами, що нехай всі кухарки сховаються. Вже й до пиріжків з сиром уживали про свято питльованої муки.

Наше село взагалі за той час якесь заможніше зробилося. Нові хати ставили собі люди вже вищі з більшими дверима і вікнами, з модними клямками та з ґанком. Замість хворостяних плотів з острішком або частоколів попадалася вже огорожа з тертиць. Возів на залізних осях куди більше стало. Намість старої поставили нову, значно більшу церкву. Худоба у людей краща і більше її. Ліпше годовані коні. Гарніше, чистіше, чепурніше, культурніше зробилося ціле село.

Це все наслідком того, що люди корчували панський ліс та що трохи не все село перестало пити горілку: всі належали до Братства тверезости, присягали в церкві на тверезість.

Від того часу бував я вже рідко коли в Немолові, бо з Чернівець було далеко і я, звичайно, сам удержуючи себе на університеті, мусів дбати, щоб з року на рік мати з чого жити. Тато були лихі на мене, що я по матурі не пішов, як вони собі цього дуже бажали, до духовної семінарії, а записався на філософічний факультет аж в Чернівцях. Але ставши професором і оженившися, поїхав я зараз до рідної хати показати її моїй жінці. Зійшлася тоді вся велика родина: три брати, чотири сестри, були свояки і з Середполець. Настя і Гануська вже

віддалися, мали діти, брат Іван також оженився. Щире, гарне родинне життя в моїй рідній хаті зробило і на мою вже покійну жінку, доньку декана Заревича з Рожнова, дуже миле враження. Від того часу тато майже щороку приїжджали до нас до Чернівець в гостину на довший час, бавили своїх внуків, чулися у нас дуже щасливими. Відвідувала нас тут і інша рідня. І я ще два-три рази був у Немолові у тата й у рідні, раз з моїм приятелем Коцовським на весіллі мого брата Віктора, останній раз 1918 року.

Село ще більше розрослося. Напроти нашої хати стояла вже гарна, велика школа. Молоде покоління читало правильно газети, книжечки і в розмові з парубками пізнати було ширшу освіту.

Аж прийшла війна з своїми наслідками та спричинила дальші великі зміни серед нового покоління в Немолові, які бачити мені вже не доведеться.

Здається не довгий час. Бо що то значить вік чоловіка, хоч би і мого батька, що прожив 90 літ. А які великі переміни вже за його життя, на його очах у нашому селі.

І в нашій родині все нові покоління підростали, переймали працю в свої руки: 4 сини, 4 доньки, 32 внуки, 40 правнуків, 4 праправнуки споглядали на патріярха свого роду, користуючися його великим життєвим досвідом, його духовними надбаннями, його здоровими етичними засадами. Він помер. Життя йде далі і все наново на старім пні обновляється. Воно глибоко закорінене в землі, все нові парості пускає. Живуща любов до неї, як до рідної неньки, пре все до нового чину. Всі до неї туляться, її обробляють, за неї дбають, в неї вірять, на неї надіються. Встаючи, не розгадують, що робити: кладуть хрест на себе, працюють, виконують працю, якої ненька земля від них вимагає. Мозольною працею на ній будують не лиш свою долю. Працюють для нових, все свіжих і грядучих поколінь, працюють для вічности. Навіть і ті з роду, що відстали від землі, не в силі від неї відорватися. В їхній душі не може затертися те, що вона їм там глибоко позначила в їх дитячім віці. Велика сила рідної землі. Вона тісно держить роди прикупі, з її соків, із досвіду і традиції поколінь, що переходять "от рода в род", виростає жива культура народу, його здорова природна етика, його жива релігія, увесь його світогляд, що дають йому силу устоятись віками як цілість супроти грізного наступу з усіх боків. То тільки чоловік старіється, умирає, находить в землі вічний супочинок. Але його щира праця, його багатий досвід, його буйна смілива думка марно не пропадають. Від одного десятеро переймає все те, щоб його ще розмножити. Народ на землі серед її живої природи все молодшає, росте, розвивається. Народ невмирущий.

Прага, в грудні 1932.

Скорочено з *Вістника,* Львів, 1933, кн. 2, 3, 4.

Петро Кантор

ВЕСІЛЛЯ В СЕБЕЧЕВІ

(ТЕПЕР КРАСНОСІЛЛЯ, СОКАЛЬЩИНА-БЕЛЗЧИНА) В РР. 1899-1939

Розглядаючи себечівську весільну драму, бачимо, що в ній виступає цілий ряд засобів художнього виразу, почавши від мови весілля, де вживаються здрібнілі слова, наприклад: Василенько, Гандзюненька, батенько й інші споріднені з суфіксом "еньк", які надають весільним пісням делікатности і м'якости.

Зокрема зменшувальна лексика, як — дитинонька, годинонька, стеженька і їм подібні, збагачують також весільну народню поезію. В поточній мові не вживається таких слів.

Часто у весільних піснях повторяється оклик "ой", що нераз підкреслює важність хвилі обряду:

Ой сходися, родинонько, до хати,
Бо сі буде Василенько кланяти.

В згаданих піснях нема оклику "гей", що є більш свавільний і не надається до поважного весільного обряду, хоч він також є притаманний народнім пісням.

Отож, весілля становить окремий синтетичний вид народньої творчости. В ньому є багато епітетів, які прикрашують пісню, напр.: червона (калина), зелений (барвінок), бистра (ріка), сумний (вечір), тисові (ворота), молоденька (дівчина), жовта (коса) і інші.

Виступають також паралелізми природи з тим, що діється з людиною, напр.:

За воротами, за тисовими
Зимная роса впала,
Ой там дівчина молоденькая
Красоньку розсівала.

В багатьох піснях є художні порівняння:

Ой знати, знати, що в сироти весілля,
Сирота смутна невеселая, як зимовоє зілля.

Образи природи, рослинного і тваринного світу займають у себечівській весільній поетиці також значне місце:

Ходить павонька по сіножаті,
Крилонька розпустила,
Вона думала, що росу стрісе (стрясе),
Ще гірше заросила.

Другий приклад:

Де ж ти ріс, барвіночку,
На мою головочку?
А я ріс над рікою, над бистрою водою,
Вода мі підходила, коріння холодила.

В іншій пісні, напр.:

Там на горі церковця стояла,
А з ким же ти, Гандзюненько, шлюб брала?
Ой з тобою, Василеньку, з тобою,
Як на небі місяченько з зорою.

В цих ліричних паралелізмах відбився спостережливий розум простих селян. Це прекрасна метафора, де місяцем є молодий, а зорею — молода. "Тільки народ, наділений високим мистецьким хистом, міг порівняти місяць і зорю, що з'являється на небосхилі, з молодим і його судженою".

•

В себечівській весільній драмі, як також на цілій Сокальщині-Белзчині, виступають три хори: хор дівчат, хор замужніх жінок (коровайниці, придани) і хор сватів. Хори розгортають драматичні дії весілля й інспірують його акцію. "У функціях, які хор сповняє у весільній драмі, можна відрізнити елемент епічний, драматичний; хор, що сповняє режисерську й інтермедійну функції".

Хор дівчат у першій ритуальній пісні, яку співають при плетенні "вінка", сповняє функцію епічно-драматичну:

Благословиласі Гандзюненька
В свого рідного батенька.
Чи благословиш, рідний батеньку,
Віночок зачинати?
Бог благословит, я благословлю
Віночок зачинати.

Особливим драматизмом відзначалися пісні, що їх співали молодій-сироті. До цього роду пісень належить:

Пущу галоньку на Вкраїноньку,
По свою родиноньку...
(У чужу сторононьку) (Варіянт).

При відспіванні ритуальних пісень при вінку, хор дівчат співав інтермедійні пісні, які нераз були не зв'язані з весільною драмою:

Свариласі сусідонька з мею мамунею,
Що до мене хлопці ходять єї вулицею.
Ой сусідо, сусідонько, перегородисі,
Як до мене хлопці ходять, то ти не дивисі.

В дії розплетення-скуплення коси дівочий хор також інспірує акцію дії. Крім пісень епічно-драматичних, хор також сповняє функцію режисера:

Ой летіли горобці, цір, цір, цір,
Сідай, сідай, Гандзюненько, на стільці.

Дією розплетення коси дівочий хор закінчує свою ритуальну повинність. В дальшім тягу весільної драми провідну ролю веде хор сватів.

В часі дії князь і княгиня (молодий і молода) сповняють ролю пантомімічну, пасивну. Вони виповняють тільки вказівки хору дівчат.

Хор жінок виступає в коровайницях, що співають епічно-ліричні пісні. Коровайниці вносять малий вклад у розвиток весільної драми.

Другий раз жіночий хор виступає в приданах. Початок дії приданів можна схарактеризувати як режисерсько-епічний. Напр.:

Зривай, матінко, рожу
І здіймай Матір Божу.
Дай Гандзюні у руки,
Вона йде до свекрухи.

В дії з приданками виступає також інтермедійна форма пісні:

Ой татуню, татуненьку, я ваша дитина,
Належисі мені від вас ґрунту половина.

Дещо меншу ролю в весіллі сповняє хор сватів, який доповняє весільну драму назовні. Вони, немов посли, рекомендують обидві сторони — молодого й молодої, випроваджують молоду пару до шлюбу і від шлюбу додому, беруть активну участь у дальших діях весілля.

Дія сватів починається обопільним принесенням дарунків для молодих. Наприклад:

Ой не сами ми йдемо,
Подарунки несемо.
Від пані молодої (Від пана молодого)
До пана молодого. (До пані молодої).

Отож, ця пісня, співана від дійових осіб, характеризується як пісня епічно-драматична. В часі дії "вінка" хор сватів не бере участи, але під час розплетення-скуплення коси часом доповняє хор дівчат піснею "Затрубіли ангелоньки" тоді, якщо молода — сирота. Ця пісня є незвичайно драматична.

Хор сватів часом сповняє функцію режисера у пісні:

Покропіть нас, батеньку,
Покропіть нас, рідненький,
Свяченою водою.

В епічних піснях, якими супроводжають молодих до шлюбу і від шлюбу, можна вирізнити пісню:

На горі, на горі церковця стояла...

На підставі хоч би цієї пісні можна оцінити співочу культуру як у Себечеві (Красносіллі), так і на всій Сокальщині-Белзчині, яка є типово народня, ніким не накинена, велика і самобутня.

*

Описуючи себечівське весілля, впорядник скористався допомогою наступних осіб: Маланя Кантор-Мойсак (ур. 1913 р. в Себечеві) спорядила і записала основні дії весілля; Марія Кантор-Пліхота (ур. 1899 р. в Себечеві) частинно доповнила пісні співані "на вінок"; Ольга Шимків-Пущала (ур. 1924 р. в Лещкові) — співавторка весільних жіночих строїв, частинно подала інтермедійні пісні на дівочий хор, також частинно "коруну", весільні страви і печиво; Параскевія Романів-Богун (ур. 1904 р. в Себечеві) доповнила записані тексти, подала свої зауваження до весільних обрядів; Григорій Сенишин-Музика (ур. в Безуєві) подав головні зариси "коруни"; Ганна Сенишин-Кантор (ур. в Безуєві) доповнила записи хору сватів; Микола Крут (ур. в Пивовщині 1897 р.) наніс поправки до вже списаного весілля, подав забуті ритуальні пісні, узгіднив хронологію весілля і пригадав забуті весільні звичаї; Катерина Крут (ур. в Пивовщині 1895 р.) доповнила бракуючі весільні пісні; Корнило Крут (ур. в Пивовщині 1914 р.) узгіднив, разом з братом Миколою, хронологію весілля.

Зібрання матеріялів до себечівського весілля тривало від 1972 до 1975 р. Нотні записи спорядив, з допомогою скрипки, Петро Кантор (ур. в Себечеві 1911 р.).

Всім вищеподаним особам, за співпрацю в збереженні культури свого села, складає сердечну подяку упорядник цього нарису й автор.

*

Детальний науково-музичний розбір себечівського весілля залишаю

вченим музикологам, мову драми, записану тогочасною фонетичною говіркою — мовознавцям, все інше — етнографам-фолкльористам.

Багато весільних пісень є з християнськими мотивами, що протягом століть нашарували й змінили культ богині Лади.

Драма вирізняється великим жанровим вибором весільних мелодій. Пісні, головно поділені на ритуальні, ритуально-сирітські, які є незмінні, переказувано з покоління в покоління. Їх слова і мелодія мусять відповідати даному весільному обрядові. Інші весільні пісні можна визначити як другорядні. Одні з них співаються, або й ні. Вони частково змінюють свій зміст і навіть мелодію, бо невідомі народні поети і співаки нашаровують їх зміст і мелодії.

(Пісні в моїй збірці нумеровані. Перша цифра означає її порядковий нумер, друга ж означає нумер її мелодії і жанровий розподіл. І так: *р* — ритуальна пісня; *рс* — ритуальна сирітська пісня; *в* — весільна; *вв* — весільна, яку співається "на вінок"; *вт* — весільні танці; *нв* — народня, що її можна співати поза весіллям; *вк* — весільна, на коровай).

Протягом століть життя нашого народу поставали також весільні звичаї, обряди і пісні, які напевно сягають ще прадавніх часів. Не знаємо, як відбувалися весілля і весільні обряди в сиву давнину, в дохристиянські часи. "Історичні пам'ятки зберегли для нас скупі відомості про первісні форми шлюбу у деревлян, які "умикуваху у води дівиці". У радимичів, вятичів і сіверян "схоплювання" здійснювалося за попередньою домовленістю з дівчатами. "Браци не биваху в них — пише літописець — на ігрища межю сели. Схожахуся на ігрища, на плясаніє, і на вся бісовская ігрища, і ту умикаху жени собі с нею же кто совещашеся, імеху же по две і по три жени".

Описуючи весільні звичаї у полян, літописець зазначає: "Не хожаше зять по невісту, но приводяху вечер, а завтра приношаху по ней, что вдадуче", тобто про все домовлялись родини молодих, при цьому за молоду вносилась і певна платня. З цих лаконічних згадок літописця можна зрозуміти, що у наших стародавніх предків були різні форми шлюбів — зокрема такі, як "умикання", купівля-продаж і договірна форма, що нерідко тісно переплітались. Отож, певне є, що вони відбувалися. Доказом того є також слово "ладування", яке ще заховалося в наших гірських етнічних групах, як гуцули, бойки, а передусім лемки. Оспівувана Лада — богиня сонця, любови і згоди — була тим уявленим єством, що приносило щастя в подружжі. Ладування, в малій мірі, заховалося в деяких негірських околицях (Поділля) на означення ритуальних пісень. Воно також притаманне старим колядкам, а передусім щедрівкам:

Ой Ладо, Ладо, Ладо,
Все на світі радо.

Треба зазначити, що богиня Лада була почитана всіма нашими племенами, які становили нероздільну нашу державу, а тим самим і багатостраждальна Лемківщина становила частину великого руського народу і його держави.

По прийнятті християнства поганські вірування, звичаї й обряди поволі змінювалися. Передхристиянські жерці мусіли уступити під напором нової державної релігії, а вслід за нею зроджувалися також нові весільні обряди, нові погляди на шлюб, родину і родинні відносини. Змінювався світогляд народу, розкривався і ушляхетнювався його характер, що позначилося також у весільних піснях, звичаях і обрядах.

Себечів (тепер Красносілля), Сокальського району, Львівської області, одне з тих сіл, в якому можна показати весілля в його поетичному слові, в його драматично-музичному втіленні. Такі довколишні села, як Вербіж, Русинь, Лещків і Пивовщина становлять певну цілість. Ті села перед другою світовою війною належали до одної себечівської парафії. По "територіяльних" змінах у тих селах позначився наплив гірняків-бойків, які напевно внесли щось нового в побут і звичаї села. А може ті цінності, які мають бойки, перетопляться в горнилі старих бужан, до яких належить Белзчина, а тим самим і Себечів?

*

Себечівське весілля в деяких діях — це зворушлива драма. Молодий, якого називали "князем", і молода — "княгиня" були центральними особами в дії весілля. Притаманна їм була безмежна покора. Вони не співали, не жартували і своєю особовістю старалися відзначити цю преважливу хвилину в їхнім житті.

Княгиня мала до помочі дві дружки, що невідлучно асистували їй при всіх весільних діях. Дружками були молоді дівчата. Якщо княгиня була сиротою, то перед скупленням коси, або перед самим шлюбом, вона ішла на цвинтар і там доземно кланялася перед могилою матері чи батька і з-за могил просила благословенства. Тут позначився культ батьків і ще дохристиянські вірування в силу, опіку і поміч умерлих родичів. Сироті-княгині хор сватів співав ритуальну пісню, яка відзначалася особливим драматизмом, бо звичай наказував, щоб звертатися до умерлих родичів:

Затрубіли ангелоньки у небі,
Тай збудили матіноньку у гробі.
Вставай, вставай, матіонько із гробу,
Ведуть твою дитиноньку до шлюбу.

І тут ми бачимо поетичну душу народу. В таких хвилинах веселі себечівці заливалися сльозами, старі й малі, а весілля хвилево заміню-

валося в смуток.

Саме скуплення коси має елемент сивої давнини. Молодий перший клав на приділ гроші, перший розплітав її косу. Це символізувало невідлучну приналежність даної особи до нього. Той звичай, хоч в іншій формі, нагадує нам давні часи, коли жених платив батькам чи родині за жінку.

ВЕСІЛЬНІ СТРОЇ, ЗВИЧАЇ І ФУНКЦІЇ УЧАСНИКІВ ВЕСІЛЛЯ

Стрій княгині (молодої) в день вінка

Весільний стрій княгині в день вінка був такий: спідниця ясного кольору, вишитий жупан (ґорсет, камізелька), сорочка із льняного полотна, вишивані уставки або й цілі рукави, зі збираними або вільними маншетами, довкола вишитими. До 1925 р. жінки носили викладані ковніри, т. зв. "богородиці", які сягали аж на плечі. Береги ковніра були вишивані в геометричні або рослинні взори (типові "сокальські"). Після 1925 р. молоді дівчата не носили таких ковнірів, носили їх виключно старші жінки. Шию окрашували правдиві або кольорові коралі. Запаска була із льняного полотна, вишивана і прикрашена стрічками.

Зимою княгиня вбиралася в блюзку ясного кольору. Заплетена була в дві коси, злучені разом в кокарди. Голова була прибрана міртом або розмарином, а також в стройок, з якого стяжки звисали аж до довжини спідниці. Літом княгиня була вбута в черевики з довгими холявками, а останньо в півчеревики (мешти). Зимою обов'язково в хромових чоботах (боксових) з холявами, насуваними на зап'ятки (наділ, до обцасів). По 1930-их роках носили чоботи вже ненасувані.

Стрій княгині в день шлюбу

Вона вбиралася в спідницю ясного кольору, але в іншу, як до вінка. Запаска була білого кольору, фабричного виробу, блюзка ясна, а як в камізельці (що рідко траплялося), то в сорочці гафтованій білими нитками. Взуття було таке, як в день вінка.

На голову клали стройок, тобто стяжку звисаючу аж до долу спідниці, білого кольору. Друга стяжка була ґуфрована на тлі попередньої стяжки і йшла довкола голови, а далі звисала до довжини спідниці і була теж біла. Ця подвійна стяжка називалася стройок, завширшки від 4 до 6 см.

Вінок був шитий з барвінку на зеленій стяжці, по три листки, а вшитий виглядав як пелюстки рожі. Вінок княгиня носила через ціле весілля. Він був символом доброчесности. Насамперед на голову княгині клали стройок (від чола) на гарно уложене волосся, далі клали

вінок з барвінку, а де було вільне місце, прикрашували міртом або розмарином.

Молоду вбирали дівчата-вмілиці в асисті подруг*. До найважливіших уборів голови належала коруна. Була це стяжка білого кольору, завширшки коло 15 см, завдовжки до низу спідниці. Верх коруни був уложений у формі цвіту рожі (розцвіла рожа або кокарда), а ціла вона була прикрашена міртом, розмарином або папороткою.

Коруну накладали на голову по скупленні-розплетенні коси і вона також становила символ доброчесности дівчини.

Молодий дарував коруну княгині, передаючи її через своїх сватів, з якими він ішов на скуплення-розплетення коси. Свати несли її на тарілці, накритій набіло гафтованою хустиною (серветкою).

Крім коруни, свати несли і дарували коровайці для молодої та її батьків, для рідні і весільної господині. Під коровайцями було підстелене полотно, яке називали "хусткою".

Завитки (покритки), що в селі рідко траплялися, весільного убору голови не носили. До шлюбу йшли в хустинах так, як вдови. Якщо так не було, то священик перед шлюбом зривав з голови коруну, вінок і стройок, вважаючи цю особу "негідною їх носити".

Стрій дружок

Дві дружки, які асистували княгині в день вінка, вбиралися так, як княгиня, з тим, що стройок не був білий, а рожевого або синього кольору, а коси не були злучені білою стяжкою, як у княгині. До лівої коси була вплетена стяжка блакитного, а до правої жовтого кольорів, зав'язані в кокарди та від половини коси розплетені. Такий убір голови для дружок обов'язував у день вінка і в день шлюбу. Старша дружка не відрізнялася строєм від молодшої дружки, хіба тим, що старша дружка супроводила княгиню по її правому боці.

Дружки княгині становили вищу ранґу, як свашки у князя.

Стрій свашок

Дві свашки, які належали до дружини князя, вбиралися так, як дружки в день вінка і весілля. Свашки могли навіть вбиратися шпараґусом, що становив менший розряд між міртом і розмарином. Свашки асистували молодому в день шлюбу. Роля їх у весільній драмі була пасивна. Коли, однак, одне з молодих було сиротою, то вони ходили з

---

* В 1935 р. молоду вбирали: Катерина Климчак, Ольга Мигаль, Маланка Кантор. В Лещкові вбирали: Розалія Шимків і співавтор весільних жіночих строїв Ольга Шимків-Пущала.

молодим і княгинею, враз із дружками, просити благословенства до могили, де молодий також кланявся доземно.

Стрій князя, еволюція одежі, сорочок і вишивок

Стрій князя (молодого) був селянський. Вишита сорочка, дарована княгинею, яку приносили свати молодої ще перед приходом молодого на скуплення-розплетення коси. Вигляд чоловічої сорочки на протязі 40 років змінювався. Найперше шили сорочки з викладаним ковнірцем, що починався з передрамен. Перед сорочки був вільний від викладання. Простір по обох сторонах п'ятьох ґудзиків був поздовж (прямовисно) вишиваний чорними нитками в геометричні чи рослинні взори, звані стовбці. Пазухи сорочки не були вишивані, однак "вистєгані" чорними нитками. Маншети на рукавах були вишивані на 2 см завширшки. Такі типи сорочок були вживані до 20-их років цього століття.

Другий тип сорочок був без викладаних ковнірів. Ковнір стоячий, приблизно 4 см завширшки, був вишиваний разом з пазухами і манжетами. Такі сорочки носили по 1920 році.

Третій тип сорочки, найновіший, був шитий на західньоевропейський взір, з викладаним ковніром, з подвійними маншетами, все вишиване в геометричні взори.

Свого роду еволюцію перейшли і кольори вишивок: з чорних кольорів на початку, на кольори чорно-червоні, чорно-вишневі, а опісля на жовті й сині. Домінуючим кольором чоловічих (і жіночих) сорочок надовго був колір чорний з вишневим, характеристичний для себечівських вишивок.

Вшиті кравцем штани з фабричного матеріялу (звичайно чорні), звані "прості". Останньо шили штани "до чобіт", тобто внизу звужені. Обидва типи штанів мали дві кишені і кишеньку на годинник.

Камізелька була вшита з такого ж матеріялу, як штани, з двома долішніми кишенями і одною горішньою.

Кабат був вовняний, мішаний із чорної та білої вовни. Мішанка чорно-білої вовни давала сірий колір, дуже гарний, з відтінком майже ясно-блакитного. Матеріял на кабат виробляли домашні ткачі своїм способом. В останнім часі він становив півфабрикат, бо "чухрання" і "валення" відбувалося вже в фабриці вовняних виробів дідича Журавського в Лещкові (відома на всю Польщу фабрика).

Кабат на протязі 40 років також змінював свої форми з простого крою, внизу дещо фалдованого, без ковніра, без окрас, обшитий застіжкою, запинаний на дерев'яні патички, замість ґудзиків. В таких кабатах ішли до шлюбу наші діди.

Батьки наші вже вбиралися в кабат західньоевропейського крою, але ще без вилог. Кабат запинали ґудзиками, аж під шию. Ковнірі були вже накладані оксамитом. Так парадували до шлюбу наші батьки.

Останній тип кабата, який ввійшов у моду в 1930-их рр., був дещо змодифікований, бо вже був шитий з вилогами. Ковнір наложений оксамитом, а краї цілої одежі були обшиті оксамиткою.* Вузькою оксамиткою були обшиті подвійно вилоги і надрукав'я. Ця одежа, звана сокальською курткою, славилася своїм виробом і кроєм. Кабат носили від вчасної весни, літом, осінню, а часом і зимою. Він був шитий без підшивки. Святковий і весільний кабати ні в чому не відрізнялися один від одного.

Вся чоловіча дружина молодого і молодої вбиралася так, як князь.

Зимою молодий вдягався в "серм'ягу", тобто довгий вовняний плащ, або в кожушок. Кожушки шито дещо на взір кабата, але без оксамитних прикрас. Ковнір був шитий зі шкіри чорного молодого баранця. Блам під спід — з овечих набіло виправлених шкірок. Молодий обов'язково вдягав ("нагриджувався") баранкову шапку, літом чи зимою. В останніх часах баранкову шапку влітку заступав капелюх. До шапки йому пришивали з правого боку віночок з барвінку.

Баранкову шапку молодий і чоловіча дружина молодого й молодої носили напоперек, по-козацьки.

Вінок для молодого (в промірі 5-7 см) шила княгиня і його — разом з букетом з широкою білою стяжкою, вишитою сорочкою і гафтованою хустиною — пересилала молодому через сватів під час дарування. Букет молодому споряджувала молода з дружками з мірту або розмарину, а довкола букету сплітали малий віночок. Біла стяжка до цього була в 3-4 см завширшки.

Молодий в тракті весілля здіймав шапку з голови, у відрізненні від наших етнічних гірських груп, де молодий шапки чи капелюха не знімає через ціле весілля, за вийнятком перебування в церкві.

Князь, ідучи до шлюбу зі своєю весільною дружиною, перед кожним стрічним чоловіком чи жінкою знімав у ході шапку, кланявся в пояс і просив благословенства: "Прошу благословенства". Стрічні відклонювалися в пояс, зі словами: "Нех ті Бог благословит, щастім, здоровім і довгим житєм".

ВЕСІЛЬНА ДРУЖИНА КНЯГИНІ, ЇЇ ВЕСІЛЬНІ ФУНКЦІЇ, СТРОЇ І ЗВИЧАЇ

Придани

Крім дружок, княгиня просила п'ять, сім, дев'ять, а то й тринадцять

---

* Оксамитка — оксамит завширшки у 4 см, служила до обрубляння (обкинення) країв одежі. Оксамитки завширшки до 1 см служили до прикрашування вилог і рукавів. Оксамиткою прикрашувано в останніх часах також жіночі кабати, які були шиті "до стану".

приданів, в залежності від заможности родини. Непариста число приданів було символом майбутнього достатку, що міг би скінчитися в випадку, якщо б придани були парисп.

В придани княгиня просила людей жонатих, чоловіка з жінкою. Вдовиць в придани не просили.

Придани мали обов'язок забрати ікону Ісуса Христа й Матері Божої. Крім цього забирали дві подушки, перину і скриню. Дерев'яна, помальована в узори скриня, з чотирма рухомими "качилками" під сподом, була прикрита килимом ткацької роботи. Килими, якими прикривали скриню і зав'язували постіль, місцеві ткачі виробляли з "жички" (вовняні нитки) або з "лучки" (бавовняні) в перемінні кольори: чорні, червоні, сині, жовті й зелені, в ширші і вужчі паси. Роблені на домашнім верстаті, вони були зшивані з двох "пілок" (частин), до 2-ох метрів завдовжки.

У 1930-их роках ремісннча техніка поліпшилася. Ткачі виробляли килими (красі рядна) зубчиками і фіґурами, які нагадували княжі знамена київської Руси.

В багацьких дівчат придани забирали також великі дзеркала в дубових рамах, різьблених у рослинні або геометричні взори, з українським державним гербом внизу.

В скрині містилася святкова літня й зимова одежа, з довгим кожухом і коротшим кожушком включно. Останньо кожухи прикривали фабричним матеріялом. До 1930-их років молода в посаг забирала і "серм'ягу", тобто довгий вовняний плащ, що пізніше вийшов з моди. В скрині вміщували також доморобне полотно, настільники (обруси) та навіть чисте прядиво льону, "щоб не бути на ласці у свекрухи".

Скриню придани приміщували на возі. Звичайно брало її коло 10 осіб, стогнучи немов під тягарем скрині, при тому (для жарту) казали, що в скрині є золото і тому вони не можуть її двигнути. Коли скриню всадили на віз, старший сват із дружини князя забирав "прислицю" (пряслицю) і "кружілку" з навиненим повісмом льону, сідав на скрині і пряв веретеном. Нитки, звичайно, були грубі, як пальці. Клубок ("колобок"), залишений у домі молодої, був зачеплений ниткою до скрині, в дорозі розмотувався так, що пов'язував обидва доми, і це була ознака, що ці роди єднаються в спільну родину.

В придани просили старших, поважних осіб, які знали обрядові ритуальні пісні. Вони їхали возами від молодої до молодого, ще перед приходом весільної дружини від княгині, і тоді їх називали "гостями".

Свати і їхні строї

Княгиня, крім дружок і приданів, просила молодих, нежонатих парубків на сватів. Сватів могло бути паристе число, від чотирьох угору, залежно від заможности родини. Парубки, прошені на сватів,

становили найближчу родину княгині. Були також прошені й чужі, особливо тоді, коли княгиня була членом хору чи аматорського гуртка при читальні "Просвіти".

Строї сватів нічим не відрізнялися від строю князя. Князь відрізнявся від сватів тільки тим, що мав на шапці барвінковий віночок, а букет пришивали йому на кабаті по правій стороні грудей, з широкою і довшою білою стяжкою.

Сватам молодої дружки споряджували менший букет зі шпараґусу, зі стяжкою в національні кольори, і пришивали їх на кабаті по лівій стороні.

Сватам молодого букети споряджували свашки. Свати молодого і молодої платили дружкам і свашкам за букети.

Роля сватів у весільній драмі була активна. Вони виконували ритуальні весільні пісні і творили веселий весільний настрій.

ДРУЖИНА КНЯЗЯ, ЇЇ ВЕСІЛЬНІ ФУНКЦІЇ І ЗВИЧАЇ

"Маршалка"

До найважливіших осіб у дії весілля зачислявся "маршалка". Він був майстром весільних церемоній і режисером драми. На маршалку вибирав князь молодого, часом уже жонатого чоловіка, веселого, що вмів у кожній весільній ситуації вив'язатися, ельоквентного, а передусім обізнаного з весільним порядком драми, співами і звичаями*. Стрій його був такий, як у сватів, але свашки пришивали йому до кабата більший букет і з кращого роду зелені.

Протягом усього весілля він не розставався з "маршалкою". "Маршалка" була споряджена з дерева, у формі церковної трійці, прикрашена барвінковим вінком, паперовими квітками і півнячим пір'ям, а на трьох горішніх кінцях були засилені малі дзвіночки. Коли маршалка дзвонив цим предметом, то це був знак, що весільна дружина і гості мають заховати тишину.

До нього належало стежити за правильним розвитком драми, він виголошував промови на честь молодих або уповноважував чи зголошував інших важніших осіб до цього, розпоряджався музиками, наказуючи, що мають грати і хто має танцювати. Крім запрошених гостей і дружини князя і княгині, ввечорі з'являлися парубки (дівчата звичайно під вікном), яких звали "запорожцями", бо їх місце було за порогом хати, в сінях. То було звичаєве право, яке незапрошеним гостям давало змогу також "погуляти на весіллі".

---

* В Себечеві маршалкував Степан Марчук з Рівень, званий Калина, а також Микола Крут, згадуваний попередньо.

"Запорожці" діставали також почастунок горілкою, пивом і весільною закускою. "Маршалка" для "запорожців" також визначував танці. Під його "маршалку" підлягала вся дружина молодого й молодої, а також весільні гості.

Крім "запорожців" приходили під вікно не тільки дівчата, а й старші жінки. Також підростки — дівчата і хлопці. Для них весільна господиня виносила в решеті покраяні коровайці, якими вона всіх обділяла. Таке було звичаєве право і тим ніхто не ображався.

Весільні танці зимою відбувалися в хаті, де уряджували весілля.

Староста

Старости, яких давніше називали боярами, належали до дружини князя. Староста був чоловік жонатий, звичайно з найближчої родини молодого. Разом зі своєю жінкою, яку звали "старосціна" (старостина), він репрезентував молодого.

Строєм він відрізнявся від молодого і сватів тим, що кабат у нього не був з викладаним ковніром, а запинався аж під шию так, як носили його старші господарі. Сорочка у нього була вузьковикладана і вишивана в стовбці.

Для відрізнення від інших, свашки споряджували йому букет із мірту або розмарину, але менших розмірів, з білою кокардою, вужчою, як у молодого. При шлюбі староста стояв у першій парі за молодими, а по шлюбі був свідком при списуванні акту подружжя в парафіяльній канцелярії; за весільним столом він займав зі старосціною перше місце, піднімав перший тост за щастя для молодих, з відповідною до хвилини промовою.

Старосціна

Убір старосціни був темніших кольорів, голову зав'язувала "накругло" чорною, у зеленкуваті береги, хусткою. Букет з білою стяжкою, споряджений свашкою, пришивали їй до блюзки, а взимку до кабата. Обов'язково на руці мала кошик, а в нім пляшку горілки, закуску, цукерки і всякі солодощі. Цукерками обдаровувала дівчат по скупленні коси. В церкві стояла разом зі старостою в першому ряді за молодими, щоб могла постелити "кровать" (обрус), замість клячника, під час присяги молодих.

При повороті з церкви, невесільна молодь уряджувала "рогатку", жадаючи окупу від молодого. Старосціна на цей випадок мала горілку і закуску, і тим викупляла молодих з опресії. На закінчення весілля старосціна здіймала шлюбний стрій княгині. Інколи вона пекла великий коровай, що його ділили в кінці весілля.

Дружба

На дружбу молодий кликав жонатого чоловіка з ближчої родини. Дружба брав активну участь у передвесільних пертрактаціях поміж молодими, був свідком при споряджуванні протоколу оповідей в парафіяльній канцелярії, помагав молодому порадами, а часом і позикою грошей на урядження завжди коштовного весілля.

Під час весілля він міг з гістьми сідати до столу, в часі самої гостини обслуговував гостей, частував горілкою і пивом, впроваджував між ними веселий настрій, краяв весільний коровай.

Старший сват був повірником молодого. Разом з князем ходив просити на весілля. При вході до хати говорили: "Слава Ісусу Христу", — їм хатні відказували: "Слава на віки", і зараз: "Вітайте гості". "Дякуємо", — відказували вони. Старший сват при порозі говорив: "Просимо на весілє". Йому відказували: "Веселітьсі здорові". Тоді молодий підходив до найстаршого в родині і по порядку починав кланятися. Кланявся в пояс три рази. По дворазовім уклоні говорив: "Прошу благословенства", а за третім додавав: "Просимо на весілє". Йому відказували по першім уклоні: "Най ті Бог благословит", по другім: "Най ті Бог благословит щастім, здоровім і довгим житєм"; а по третім уклоні: "Веселітсі здорові".

Старший сват безпосередньо виконував волю молодого. Також в тракті весілля приносив з комори горілку і пиво, мав контакт з весільною кухнею, доглядав, щоб не бракувало ні їдження, ні пиття, припрошував несміливих гостей, творив веселу весільну атмосферу. Сам мало коли сідав з гостями до столу.

Свати молодого й молодої носили влітку боксові (хромові) або юхтові чоботи.

Свашки і дружки й інша весільна обслуга носили літом черевики з довгими холявками: до 1925 р. носили півчеревики (мешти) влітку, а взимку чоботи з насуваними холявками на зап'ятки (у 1930-их рр. холявок вже не насували).

Господині. До заряджування весільною кухнею матері молодих просили знаних осіб, які вміли добре куховарити і пекти. Вони також належали, хоч посередньо, до весільного розряду. Свати, в час дарування коровайцями, дарували також господиням молодої і молодого. Вони були предметом дотепних пісень, особливо тоді, коли щось незадовільно наварили. Господині були святково вбрані, а волосся зав'язували хусткою "накругло".

Музики. До дружини князя належали і музики, що обслуговували весілля, як цілість. До 1920-их рр. у Себечеві були т. зв. "троїсті музики", які складалися зі скрипки, баса і цимбалів, не вчисляючи сюди бубна. По цих роках "бас" вийшов з ужитку. Музик називали: скрипністий, цимбалістий і бубністий.

Себечівський селянський ансамбль складався з двох скрипок, цимбалів і бубна, з металевою тарілкою. Перша скрипка грала мелодію, друга — терцію. Цимбали — це багатострунний інструмент, який становив акомпаньямент до скрипок. Струни на цимбалах були протягнені вздовж трапезоїдної скриньки-резонатора. По струнах ударяли двома дерев'яними паличками. Скрипка і цимбали були строєні квінтами.

До піддержування належного ритму служив бубон з металевою тарілкою. Бубон був обшитий телячою шкірою, виправленою на сирівець, без шерсти. В нього вдарялося одною паличкою в формі булавки, обшитої шкірою.

Музики грали вальси (давня назва: "шталір"), козака, чумака, коломийку, польку і мазурку. Останні два танці були заслухані (зі слуху) і не взорувалися на наших народніх піснях. Музиками в Себечеві були: "Рудий Швабів" — прізвище Михайло Бульбак, Микола Ковальчук і Павло Стецюк.

Музики грали також марші: "Гей, не дивуйтесь", "Гей, на горі, там женці жнуть", "Гей, там на горі Січ іде", "Зажурились галичанки" та інші.

В 1935 р. постала в селі духова оркестра. Зорганізував її Юліян Степанюк (Минажків). В цій оркестрі були: Гриць Демків — провідник, Гриць Крут с. Гриця, Корнило Крут, Гриць Голуб, Дмитро Лісецький, Гриць Улида, Володимир Улида і Павло Савчук. Оркестра складалася з таких інструментів: трубки "б", 2 тенори, 1 бас "ф", 1 альт "с", 1 бубон і "тарелі".

Репертуар був такий самий, як у попередній струнній оркестрі. Музиканти грали з нот. В дальшому, наслідуючи чужі зразки, їхній спосіб гри зманірувався.

Струнна музика грала зі слуху. Строїли інструменти без камертона, зі слуху. Музики були платні від 5 до 10 зл. Платив молодий.

Марія Шолуха

ІСТОРІЯ НАРОДНЬОГО СТРОЮ ПІДЛЯШШЯ

У селі Липинках, пов. Біла Підляська, жила родина Приступів, всього шість осіб: батько, мати, три доньки та один син. Настав час, коли наймолодша з дівчат, Настя, була на виданні і їй треба було приготовляти своє придане. В час приблизно 1910-их років придане складалося з особистої одежі самої молодої, рушників, настільників (сервети на стіл), покривал на ліжко та льняного полотна, яке (чим тонше, тим краще) вживалося на білизну та постіль. Молода сама приготовляла придане. Це була її особиста справа, особиста ідея підбирання кольорів і взорів та вміння приготовити прядива і виготовити саму тканину. Звичайне полотно ткалося інакше, як полотно на рушник, спідницю (фартух) чи фартушок.

Найбільше часу займало ткання "переборів", цебто тканої вишивки, специфічної для Підляшшя і Полісся. На Підляшші вишивали сорочки, вживаючи способу натягання, якщо не могли з якихсь причин виткати переборів. Вишита сорочка не була така багата, як сорочка прикрашена переборами. Цих переборів уживали для прикрашення рушника, настільника й малої сервети для прикривання хліба.

Як наймолодша з дочок, Настя мала більше вільного часу приготовити справді багате придане. Крім того, її батько не шкодував для неї грошей на нитки та прикраси строю.

Ткання переборів займало багато часу та вимагало незвичайної терпеливости, як рівно ж знання ткацької техніки. Вишивку можна будь-коли відкласти з будь-якої причини, але ткання переборів відкласти на пізніше не можна. Ткацький верстат вносили до хати під кінець зими, звичайно з початком Великого посту. Верстат займав більш як половину кімнати, тому люди старалися якнайскорше виткати все запляноване, щоб своєчасно почистити і прибрати хату до великого свята Воскресіння Христового. Настя з приємністю приготовляла придане, з особливим задоволенням виготовляла свій святковий стрій. Вона любила зокрема добирати кольори, підбирати відповідні взори, старалася, щоб її стрій був відмінний, кращий від строїв її подруг.

Чисте полотно ткали з ниток, приготованих з льону. Для переборів купували бавовняні нитки червоного, чорного і темно-синього кольору.

На спідницю, яку носили влітку, нитки також були фабричні — бавовняні. Зимову спідницю ткали з вовняних ниток свого виробу, за винятком ниток дуже делікатних відтінків, або ниток, яких уживали дуже мало.

Народній стрій не був подуманий на будень; його вдягали, як ішли до церкви, на весілля, христини та празник. Повний стрій заміжньої жінки складається з каптура, сорочки, корсетки, намиста, спідниці (фартуха — назва на Підляшші), фартушка та шкіряних шнурованих черевик.

На Підляшші у святкові дні стіл прикривали настільником (серветою), тканим із льняних ниток, прикрашеним переборами з обох боків, так що взір був з вужчого боку стола.

Маленький настільник мав перебори лише з одного боку. Вживали його для прикривання хліба на столі. Хліб уранці приносили з комори, клали на столі на лівий бік настільника, а тоді прикривали хліб так, що правий бік з переборами був зверху. Хліб лежав на столі цілий день і кожний міг собі вкраяти кусник, як був голодний, або коли задовго було чекати на обід чи вечерю, особливо дітям. Хліб під настільником не висихав і мухи не мали до нього доступу.

* *
*

Придане привезла Настя зі собою до Кривовільки, повіт Біла Підляська, як вийшла заміж за К. Шолуху. У 1915 році село Кривовільку москалі спалили, а мешканців вивезли на схід. Люди брали зі собою все, що могли навантажити на віз і що коні могли тягнути.

Настя не могла залишити свого приданого, забрала те, що могла. По війні родина Шолухів повернулася до Кривовільки. Приїхала на згарище. Зимові спідниці зі свого приданого, яке привезла назад зі собою, Настя зужила на підшивку для сукманів (зимова одежа, шита з доморобного сукна). Решта приданого збереглася в доброму стані.

Через кілька літ після війни ще носили народню ношу, а відтак дедалі менше й менше. Не ткали переборів. Хто ще мав народню ношу, переховував її в скрині. Можна ще було бачити рушники над образами чи під час свячення пасок, або як староста переводив весілля. Ще час від часу можна було бачити жінку в приношеному народньому строї, без корсетки та каптура.

Залучую знімки з цілого жіночого строю, його окремих частин та приклади застосування переборів у хатній обстановці Підляшшя. При тому висловлюю щиру подяку п-і Лесі Гелецінській, що демонструвала стрій для знімків, та її братові Юркові за професійне виконання фотографій.

Вигляд строю Підляшшя спереду і ззаду.

Каптур.

Намисто.

Каптур носили тільки заміжні жінки. Його давали шити. Стяжки не є з того самого часу, що каптур, але це не зміняє його засадничого вигляду.

Намисто — правдиві коралі; чим багатша дівчина, тим дорожче намисто.

Жалобна спідниця; основний колір — чорний.

Сорочка з білого тканого полотна, прибрана переборами.

Взори рукава, манжетика й уставки на раменах сорочки.

Взір рукава зблизька.

Різні взори манжетиків зблизька.

Корсетка (давали шити до кравця), гарно допасована до талії.

Спідниця (фартух — назва на Підляшші)
Червону спідницю вдягали на весілля, христини, празник тощо. Під час жалоби носили спідницю з домінуючим кольором чорним. Спідницю ткала й шила сама молода, облямівку давали пришивати машиною.

Фартушок — тканий з купованих вовняних ниток, кольори та взір підібрані самою молодою.
Червоний фартушок носили з червоною спідницею. Синій фартушок могли вбирати з різними спідницями.

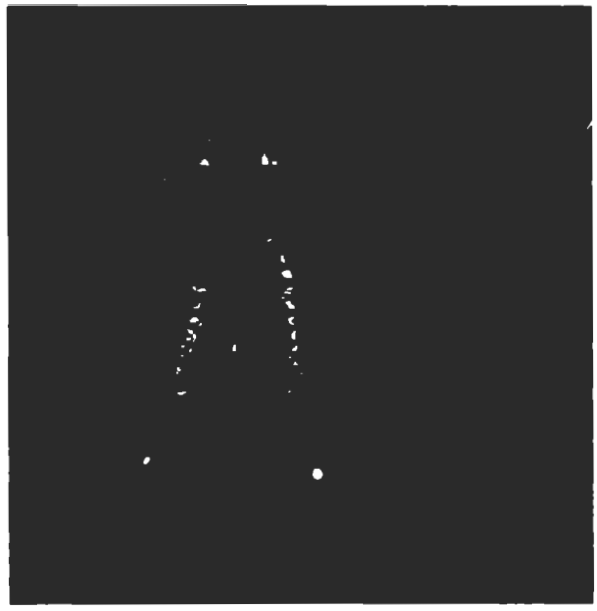

Черевики — шкіряні, шнуровані, чорні, середньої височини обцас.

Хату прикрашували рушниками. Взір рушника подібний до взорів рукава сорочки, лише ширший.

У 1947 році польська влада насильно переселила українців Підляшшя в Східню Пруссію, Помор'я і Східній Шлезьк. Виселення проведено дуже швидко. Настю і К. Шолухів (без дітей, бо вони не були вдома) депортували на Помор'я коло Щеціна. Не було часу приготовитися до вивозу. Підводами, на які могли зі собою забрати найконечніші речі, везли їх до Хотилова, а відтак залізницею до Лобезу —Щецін. Все таки Настя забрала зі собою свій народній стрій, рушник, перебори.

Життя Насті закінчилося на Помор'ї; поховали її в Лобезі. Її чоловік, К. Шолуха, 1957 року сам повертається до Кривовільки, дістає назад свою посілість, хату — господарство. Зі собою він привіз усі речі, які були дорогі його жінці Насті. У 1962 році я відвідала свого батька, К. Шолуху. Він показав мені всі мамині речі, які привіз із Помор'я. Згодом усе те, що залишилося по довгих мандрівках і несприятливих умовинах життя, я забрала зі собою до Америки.

Стрій із Підляшшя був на виставках ноші у містах Ст. Пол і Міннеаполіс. Дальша доля строю ще не є остаточно вирішена. Покищо я використовую перебори для прикрашення свого помешкання і вони нагадують мені рідний дім, маму Настю, мій рідний край.

СОКАЛЬЩИНА І БЕЛЗЧИНА

Євген Стефанишин

ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОХ ФІЛІЙ І ЧИТАЛЕНЬ Т-ВА "ПРОСВІТА" В СОКАЛЬЩИНІ

Коли три "добрі" сусіди поділилися між собою Ягайлонською Польщею, Галичина дісталася під панування Австрії. Тоді зі зміною влади для українців, що називали себе ще русинами переважно до кінця 19 ст., постала можливість свобіднішого розвитку під кожним оглядом, бо від надмірного тиску поляків, які займали майже всі пости в адміністрації краю й судівництві, можна було відкликатися до Відня і там шукати справедливости. Початково повільним темпом народ почав усвідомлювати собі цю можливість здобуття рівноправности і справедливости, бо ще був під панщиною польських панів і ще був неграмотний або малограмотний, а свідомої інтеліґенції у провідній верстві було дуже мало. Великим переломовим етапом був 1848 рік, що приніс "весну народів" і знесення панщини. Тоді український народ збудився зі сну, бо засяло сонце золоте, і почав прискореними темпами розвиватися під кожним оглядом: релігійним, освітньо-культурним, економічним і політичним, а передовсім (що найважливіше) почали розвиватися національна свідомість і патріотизм без уваги на труднощі і перешкоди зі сторони поляків, які всякими засобами і способами старалися припинити цей процес пробудження й розвитку українського народу. Тодішня провідна інтеліґенція знала, що єдиним шляхом до розвитку пробудженого народу є його освідомлення і просвічення через поборювання темноти — неграмотности і що просвічення народу є перша и наиважливіша передумова та запорука його дальшого розвитку. На "Соборі руських учених" 1848 р. Микола Соневидськии виголосив доповідь про конечність засновування читалень, подаючи при тому вказівки, як це робити. Заклик Соневидського не лишився без відгомону, бо священики основували читальні по селах, найчастіше при церковних братствах. І коли в 1868 р. засновано Т-во "Просвіта" у Львові, то читальні в краю вже були і деякі навіть гарно розвивалися. В 1868 р. "Просвіта" ще не засновувала читалень. Читальні поставали на основі тогочасних законів і нового закону про товариства з 1867 р. Вони були окремими для себе місцевими товариствами на окремих

статутах і не були зв'язані одні з одними. Згодом почали ті читальні, звані пізніше "Руська читальня", вступати в члени "Просвіти". Щоб приєднувати читальні до "Просвіти", Виділ рішив нагороджувати кожну читальню, що вступить у члени "Просвіти", своїми книжечками. На внесок члена Виділу "Просвіти" д-ра Олександра Огоновського, щоб новий Виділ старався закладати читальні для народу по селах і містечках, головний Виділ "Просвіти" в 1874 р. звернувся у своїй книжечці-читанці "Ластівка" з закликом до селян, щоб вони засновували читальні по селах та обіцював їм свої видання за половину ціни. В 1876 р. Виділ "Просвіти" постановив обдарувати своїми книжечками тільки ті читальні, що були членами "Просвіти", і придержувався цих постанов до 1891 р., коли Т-во "Просвіта" почало основувати свої власні читальні. Їм, на початок, головна управа давала свої видання на заснування бібліотеки. До того часу читальні були окремими незалежними товариствами і "Просвіта" була тільки їхньою опікункою та добродійкою, що навіть безплатно друкувала і висилала статути для тих самостійних читалень і в цей спосіб старалася взяти такі читальні під свій ідейний вплив. Таким способом "Просвіта" взяла під свою опіку новоосновані читальні: в 1882 р. — 36 читалень, в 1883 р. — 48, в 1884 р. — 132, в 1885 р. — 94. В такому більш-менш числі вступали в члени "Просвіти" новоосновані читальні аж до 1891 р., бо Загальний Збір "Просвіти" 1890 р. вирішив організувати читальні "Просвіти" на основі її нових статутів. Їх опрацював Кость Левицький на підставі одержаних анкет у цій справі. Згідно з цією постановою Головного Виділу "Просвіти" і з новими статутами читалень, читальні були першими й найважливішими клітинами "Просвіти", що підлягали опіці, наглядові та контролі Головного Виділу "Просвіти" у Львові або через її філії. Таке рішення "Просвіти" і згідна з ним дальша акція "Просвіти" були конечні, щоб запобігти переходові читалень "Просвіти" до "Общества ім. М. Качковського" і навпаки, читалень того Общества до "Просвіти", що було частим явищем до цього часу. Така акція "Просвіти" була викликана зміною статуту Общества ім. Качковського у Львові в тому часі, на підставі якої читальні й філії Общества не могли мати власного нерухомого майна і тільки Головний Виділ Общества міг цим майном розпоряджуватися. Така підступна діяльність керівників Общества ім. М. Качковського нанесла багато шкоди і матеріяльних втрат читальням не тільки в Сокальщині, але й в інших повітах Галичини. Наочним прикладом цього є справа "Народнього Дому" в Сокалі. До 1898 р. в Сокалі не було філії "Просвіти", але існувала філія "Общества ім. М. Качковського" від 1876 р. Тому українці, не маючи ще дозволу на оснування окремої організації Т-ва Будови Народнього Дому, зареєстрували (заінтабулювали) в суді закуплений дім з площею, призначений під будову Народнього Дому, тимчасово на філію Общества ім. Кач-

ковського, аж доки не буде затверджене владою окреме спеціяльне Т-во "Руський Дім Народний в Сокалі". Після зміни статуту Общества ім. Качковського його головна управа у Львові переписала на себе, як власника, і той дім, і площу ще поки влада затвердила статут "Руський Дім Народний в Сокалі". Внаслідок недбальства народовців Общество ім. Качковського у Львові переводило подібні переінтабуляції також у Бродах, Коломиї, Новім Санчі і Самборі, про що згадує "Голос з-над Буга", ч. 2 (17) з 15 січня 1937 р.

Згідно з новим статутом читалень "Просвіти", читальні мали широкі права, бо крім основної просвітянської діяльности, як читання часописів, книжок, уряджування відчитів, вечерниць та театральних вистав, вони могли мати свої крамниці, ощадностево-позичкові каси, рільничо-господарські спілки, промислові і збіжжеві шпихлірі тощо. Поширення можливости діяльности читалень "Просвіти" дещо змінило характер читалень і рівночасно мало більш притягаючу силу до засновування читалень "Просвіти". Цю економічно-господарську діяльність читалень перебрали по першій світовій війні кооперативи, каси "Райфайзенки", що пізніше включилися і співпрацювали з "Українбанками", та кружки Т-ва "Сільський Господар". Невідомо, скільки читалень до 1891 р. належало до "Просвіти", бо те число стало мінялося залежно від того, скільки самостійних читалень вступало в члени "Просвіти" або виступало з неї. Від реорганізації Т-ва "Просвіти" в 1891 р. вже маємо статистичні дані про ріст кількости читалень основаних на нових статутах. В першому 1891 р. засновано тільки 5 читалень, в наступних п'ятьох роках щорічне число новозаснованих читалень переступало сотню, бо вже засновано 109 читалень, і в 1896 р. "Просвіта" вже мала 342 читальні у своїй організаційній сітці. В наступних роках засновувано щорічно від 100 до майже 200 нових читалень. В десяті роковини реорганізації "Просвіти" 1901 р. число читалень збільшилося до 1044. Протягом другого десятиліття число читалень подвоїлося. В 1911 р. "Просвіта" вже мала 2479 своїх читалень, а в 1918 р. це число зросло до 2869. Під час першої світової війни і деякий час після її закінчення розвиток читалень був перерваний майже цілковито. Відновлення діяльности читалень відбувалося поступово. До 1923 р. 882 читальні відновили свою діяльність, до 1925 р. — 2020, до 1927 р. — 2689, а в ювілейному 1928 р. було відновлених і новозаснованих читалень 2934; отже, перевищено передвоєнний стан на 65 читалень. В наступні роки число читалень зростало далі так, що напередодні вибуху другої світової війни було їх понад 3000.

Діяльність післявоєнних читалень "Просвіти" обмежувалася переважно до освітньо-культурної праці, що йшла по лінії, наміченій Головним Виділом Матірнього Т-ва "Просвіта". Згідно з цим дорученням читальні повинні влаштовувати щороку: (1) в березні "Свято Шевченка",

а доходи з цього свята і збірки пересилати до "Просвіти" на створений в 1921 р. видавничий фонд "Учітеся, брати мої"; (2) в травні — "Свято Івана Франка", а дохід з нього був призначений на пам'ятник І. Франкові у Львові; (3) в жовтні — "Свято Книжки" і (4) в грудні — "Свято Просвіти" зі збіркою на "Дар Просвіті" (почавши від 1908 р., себто 40-літнього ювілею), що було найповажнішим джерелом фінансових приходів "Просвіти". Крім цих свят і збірок Головний Виділ намічував пляни діяльности читалень, а саме: влаштовування місцевих свят і обходів, закладання бібліотек, голосні читання преси і книжок, ведення курсів для неграмотних, творення аматорських театральних гуртків, хорів та оркестр тощо, щоб в цей спосіб виховувати свідомий і патріотичний загал народу. Докладні інформації і статистичні дані про діяльність "Просвіти" знаходимо у книжці "Нарис історії Матірнього Товариства "Просвіта" і огляд просвітних товариств у Канаді", що її видала читальня "Просвіти" у Вінніпеґу 1968 р. у столітній ювілей оснування Т-ва "Просвіта".

В Сокальщині, як і в інших повітах, віддавна існували читальні Общества ім. М. Качковського і читальні "Просвіти", основувані на старих статутах. Їхня кількість стало зростала, але часто змінялася внаслідок переходу читалень Общества Качковського до "Просвіти" або, навпаки, читалень "Просвіти" до Общества Качковського, залежно від того, який священик був у данім селі, русофіл чи народовець, або з інших місцевих причин. Такі переходи читалень від одного товариства до другого були недозволені після реформ обох товариств і змінення статутів читалень 1891 р. Відтоді число читалень "Просвіти" дедалі збільшувалося, а Общества Качковського маліло, хоча в Сокалі від 1876 р. існувала філія Общества, а філії Т-ва "Просвіта" ще довший час не було. Зі зростанням кількости читалень "Просвіти" виникла потреба заснувати філію "Просвіти" в Сокалі. Отож 17 травня 1898 р. на цегельні Ал. Ґериновича в Сокалі відбулися основні загальні збори сокальської філії "Просвіти". Львівська "Свобода" ч. 47 (стор. 373) з 1 грудня 1898 р. помістила протоколи засідань Виділу Матірнього Т-ва "Просвіта" у Львові та між ними також протокол засідання з 16 листопада 1898 р., на якому, як було подано, "прийнято до відома, що Збори Філії "Просвіти" в Сокалі відбулися 17 травня 1898 р. та що нововибраний виділ уконституувався 6 жовтня 1898 р., вибираючи о. Семена Смулку головою, д-ра Яюса заст. голови, д-ра Євг. Петрушевича секретарем, Антона Каравана касиром, а о. Омеляна Левицького контролером. Крім цього до виділу ввійшли: о. Кароль Федорович і п. Яків Семенюк".

В тому часі діяльність філії "Просвіти" охоплювала цілий сокальський повіт. Не в кожному селі була читальня "Просвіти" на нових статутах, а в більшості сіл були ще читальні Общества М. Качковського і читальні "Просвіти" на старих статутах. Звіт Т-ва "Просвіта" за 1907 р.

(стор. 103) подає, що в Сокальському повіті була 41 читальня (при тому подано стан і діяльність цих читалень), а саме в таких місцевостях: Хоробрів: членів — 105, бібліотека — 415 книжок, хор, аматорський гурток; голова — Остап Вец. Комарів: членів — 76, бібліотека — 186 книжок, крамниця, хор; голова — Антін Шурмяк. Конотопи: членів — 42, бібліотека — 240 книжок, каса, хор; голова — Тимко Ґрондзаль. Нисмичі: членів — 57, бібліотека — 435 книжок, каса, крамниця, шпихлір, хор і аматорський гурток; голова — Андрій Дмитерко. Поздимир: членів — 87, бібліотека — 96 книжок; голова — Данило Здріль. Первятичі: членів — 114, бібліотека — 140 книжок; голова — Ілько Максимич. Рожджалів: членів — 140, бібліотека — 200 книжок, крамниця, хор і аматорський гурток; голова — Стефан Лозовий. Спасів: членів — 154, бібліотека — 296 книжок, каса; голова — Тимко Яремко. Тудорковичі: членів — 40, бібліотека — 280 книжок, каса, крамниця, шпихлір; голова — Іван Бак. Угринів: членів — 94, бібліотека — 236 книжок, каса, крамниця, шпихлір; голова — о. Семен Смулка. Войславичі: членів — 60, бібліотека — 431 книжка, хор; голова — о. Кароль Федорович. Винники: членів — 40, бібліотека — 70 книжок; голова — Филип Притула. Волсвин: членів — 68, бібліотека — 125 книжок, хор; голова — Андронік Запісоцький. Клюсів: членів — 40, бібліотека — 100 книжок; голова — Василь Муж. Ниновичі: членів — 92, бібліотека — 385 книжок, каса; голова — Іван Сполітакевич. Переспа: членів — 20, бібліотека — 76 книжок; голова — Прокіп Гупало. Тишиця: членів — 58, бібліотека — 100 книжок. Волиця Комарева: членів — 79, бібліотека — 120 книжок. Крім того є ще читальні в таких місцевостях: Городище Варязьке, Шмитків, Стенятин, Свитазів, Маджарка, Осердів, Теляж, Гільче, Старгород, Жужіль, Радванці, Довжнів, Гоголів, Зубків, Кристинопіль-місто, Новий Двір, Лубів, Корків, Жабче Муроване, Савчин, Бояничі, Яструбичі і Миців.

Про діяльність самої філії "Просвіти" в Сокалі цей самий звіт Т-ва "Просвіта" (стор. 57) пише, що "ціла робота Сокальської філії оберталася навколо управильнення маєткових відносин "Народнього Дому", який закупила філія за підмогою Головного Виділу та "Народньої Торгівлі". Ці фінансові справи зайняли цілу її працю і були причиною того, що філія переходила тяжку кризу, яка проявлялася на її зборах певного рода антагонізмом між селянством та інтеліґенцією. Були зі сторони Виділу змагання оснувати селянську бібліотеку, окружну читальню в Сокалі та влаштовувати відчити і завести наукову допомогу для шкільної молоді. Однак, чи ці проєкти здійснилися, цього Головний Виділ, незважаючи на дуже оживлене листування з філіяльним виділом, не може знати, бо філія у своїх письмах та звітах доносила тільки про фінансові справи дому, а про свою просвітню діяльність у повіті не згадувала нічого. За почином членів філії відбулися театральні вистави

в Сокалі під управою артиста-маляра Василя Коцка. В останніх роках філіяльні справи настільки прояснилися, що о. митрат Василь Левицький рішився вкінці прийняти головство філії і заходитися ревно, щоб вже раз полагодити справу боргу та опісля взятися рішуче до просвітньої роботи в повіті.

Незабаром після того постала при філії господарсько-промислова комісія, зложена з 9 членів, метою якої є ведення економічної роботи в повіті. Усіх читалень Т-ва "Просвіта" в окрузі є 39, з того числа протягом останніх двох років основано вісім.

Незважаючи на всі зусилля і заходи, управі філії не вдалося перебороти фінансових труднощів, зв'язаних зі закупленням "Народнього Дому" і ці справи залишилися далі в центрі уваги й діяльности філії на протязі кількох наступних років аж до часу, коли "Народня Торгівля" перебрала на себе власництво "Народнього Дому", а філія гіпотечно забезпечила свій уділ, що його вплатила на купівлю дому, через інтабуляцію його як обтяження в судовій табулі (реєстрі). Цей уділ філії сплатила "Народня Торгівля" і за одержані гроші філія купила в 1927 р. дім біля посілости Повітового Союзу Кооператив. В цім домі містилася канцелярія філії, а потім також основана в 1932 р. читальня "Просвіти" аж до 1937 р., коли то розпочалася акція будови "Народнього Дому". Тоді той дім продано на купівлю площі під будову "Народнього Дому".

Інформації про ті початкові фінансові труднощі сокальської філії знаходимо також і в пізнішому звіті Т-ва "Просвіта" про діяльність за час від 8 червня 1908 р. до 31 грудня 1909 р., що був поданий в 1910 р. на стор. 88-89. У цьому звіті подано, що "головою філії в 1908 р. був о. Онуфрій Бурдяк, ігумен монастиря ОО. Василіян у Кристинополі, а в 1909 р. — М. Демчук, професор гімназії. Філія в двох минулих адміністраційних роках проявила дуже мало життя на просвітньо-організаційному полі. Причин належить шукати в тому, що, набувши в 1904 р. дім вартости коло 60 000 корон, кожночасний виділ був змушений усю свою діяльність зосереджувати виключно коло удержання цієї реальности в руках товариства й уреґулювання дуже прикрого, а хвилинами безвихідного, фінансового стану цієї реальности.

З важливіших подій філії належить згадати врочисте відзначення 40-літнього ювілею Товариства 11 січня 1909 р. Попереднього року філія набула на власність скіоптікон та перейняла на себе обов'язок доручати книжечки членам своєї округи. Люстрацію філії перевів 1910 р. член Головного Виділу А. Гапак. У згаданому звіті Т-ва "Просвіта" подано число читалень в повіті: 51. Отже, число читалень у звітовому часі збільшилося на 12 новоосновaних читалень, одначе не всі читальні надіслали звіти про свій фінансовий стан та діяльність. Загальний стан читалень на 31 грудня 1909 р. представлявся так:

Місцевість	Голова Читальні	Членів	Бібл. кн.	Хор	Драм. гуртки
Бояничі	Р. Жемелка	20	—	—	—
Будинин	К. Сологуб	32	76	—	—
Винники	Ф. Притула	40	70	—	—
Волсвин	Г. Лобай	65	170	1	—
Войславичі	о. К. Федорович	91	471	—	—
Гатовичі	М. Сидор	25	82	—	—
Гільче	о. М. Панасінський	70	211	1	1
Гоголів	С. Андрущак	45	107	—	—
Городище Варязьке	Т. Савка	25	370	—	—
Довжнів	о. В. Фартух	65	390	—	1
Клюсів	С. Канцірук	20	70	—	—
Комарів	А. Шурмяк	70	186	—	—
Конотопи	о. О. Чехович	43	170	—	—
Копитів	М. Мандрик	46	78	—	—
Корків	П. Цкуп	46	76	—	—
Кристинопіль	о. Е. Малицький	43	78	—	—
Лубів	М. Ткачук	44	157	—	—
Миців	Ф. Кравчук	38	78	—	—
Ниновичі	о. К. Федорович[1]	105	420	—	1
Нисмичі	І. Михальчук	55	450	1	1
Осердів	о. М. Лазоришак	51	170	—	—
Поздимир	Д. Здріль	87	96	—	—
Первятичі	О. Сохань	152	155	—	—
Прусинів	М. Ґадій	73	81	—	—
Рожджалів	І. Коваль	125	225	—	1
Спасів	М. Мельник	157	305	—	—
Стенятин	о. І. Левицький	57	190	—	—
Тишиця	о. Д. Михальчук	63	215	—	—
Тудорковичі	о. Р. Осьмак	95	351	1	—
Угринів	о. С. Смулка	85	333	1	1
Хоробрів	П. Воробець	48	115	—	—
РАЗОМ:		1984	5946	5	6

Наступні читальні не надіслали звіту: Бобятин (1910), Волиця Комарева, Жужіль, Новий Двір, Переспа, Радванці, Савчин, Старгород, Теляж, Ульвівок (1910), Шмитків, Хлопятин, Яструбичі, Переводів (1910), Лещків (1910), Опільсько (1910)."

Аналізуючи цей звіт Т-ва "Просвіта" про діяльність читалень у Сокальщині, на підставі надісланих ними звітів (31), передусім можна завважити малу кількість хорів і драматичних гуртків, бо тільки в трьох

1. о. К. Федорович був рівночасно головою читалень у двох селах своєї парафії. Ред.

селах: Гільчу, Нисмичах і Угринові були вони зорганізовані, а крім них ще тільки у двох селах — Волсвині і Тудорковичах були хори та в трьох селах — Довжневі, Ниновичах і Рожджалові були самі драматичні гуртки. Можна прийняти здогад, що подібний стан був також і в тих 20 читальнях, які не надіслали своїх звітів на час, бо і в них могли існувати хори або драматичні гуртки. Такий стан можна собі пояснити цим, що багато читалень (18) були основані протягом останніх трьох років і перебували у своїй першій організаційній стадії; а ті, що були основані давніше, не мали належної допомоги і контролі з боку управи філії, яка була переважно зайнята своїми фінансовими справами; через те слабшала співпраця філії з читальнями та вся просвітянська діяльність, як також її якість. Далі з повищих звітів читалень видно, що тих кілька передових читалень, головами яких були місцеві парохи, розвинули найширшу освітньо-культурну й економічно-господарську діяльність і їхні бібліотеки мали найбільшу кількість книжок — від понад 200 до понад 400. В роки від 1909 до вибуху першої світової війни кількість читалень постійно зростала і досягла числа 83; отже, в тому часі основано 32 нові читальні "Просвіти".

Ріст кількости читалень "Просвіти" йшов у парі з рівночасним зменшенням числа читалень Общества М. Качковського, які або цілковито ліквідувалися, або поступово заникали й ниділи так, що зараз після війни вони майже цілковито перестали існувати.[2] Перебіг воєнних подій, окупація Галичини Росією, проголошення незалежної УНР ЗУНР Листопадовим Зривом поклали край галицькому русофільству. В 1914 р., перед самою війною, була основана друга філія Т-ва "Просвіти", в Белзі, щоб наладнати тіснішу співпрацю далеко віддалених від Сокаля читалень з органами Головного Т-ва "Просвіта" через окрему філію. До нової філії входили читальні в тих місцевостях, які належали до району міського суду в Белзі.

Новостворена Белзька філія "Просвіти" не могла розвинути своєї діяльности, бо вже в перших днях війни вся Сокальщина була окупована Росією і діяльність "Просвіти" мусіла припинитися. Щойно по закінченні першої світової війни, коли наступили мирні часи і політично-економічні відносини в Галичині сяк-так унормувалися, Т-во "Просвіта" зі своїми філіями і читальнями могла відновити свою передвоєнну діяльність. Звіт про "стан філій і читалень Т-ва "Просвіта" з 30.

2. "Діло" з 1939, ч. 157, подає на підставі звіту Общества ім. Качковського за 1937 і 1938 рр., що вони мали в Сокалі Філію та 7 читалень і площу. (Чит. Качковського були в таких місцевостях: Скоморохи, Ільковичі, Стенятин, Добрачин, Теляж, Корчин і Барані Перетоки. Половина цих читалень зовсім недіяльна). Ред.

VI. 1923 р.", стор. XLVI (46) і XLVII (47), подає, що головою філії в Белзі був Теодор Ліськевич, а секретарем Омелян Васьків і що в районі філії було 27 читалень заснованих перед війною, з яких 11 читалень відновили свою діяльність. Головою філії в Сокалі був д-р Ол. Ріпецький, а секретарем Павло Мазурок; читалень перед війною було 56, а по війні відновили свою діяльність 23 читальні.

Головним завданням центрального Т-ва "Просвіта" по війні було відновити діяльність передвоєнних філій і читалень і в тій цілі Т-во видало спеціяльну книжечку: *Інструкція в справі філій і читалень "Просвіти"*, в якій були подані потрібні інформації, як закладати нові читальні, як відновляти передвоєнні філії та читальні, як вести успішну працю по філіях і читальнях. Праця в тому напрямі натрапляла на великі труднощі через перешкоди з боку адміністрації польської влади, яка старалася якнайбільше протидіяти діяльності "Просвіти". Польський уряд поділив Галичину на три воєводства — Львівське, Тернопільське і Станиславівське, внаслідок чого кожний воєвода міг видавати у своїм воєводстві окремі розпорядження, які часто могли різнитися від розпоряджень в інших воєводствах. Тому праця Матірнього Т-ва "Просвіта" у Львові була значно утруднена; те, що було дозволене в однім воєводстві, могло бути заборонене в другому і в кожному були інші процедуральні приписи. З огляду на змінене політично-адміністраційне становище в Галичині, Т-во "Просвіта" було змушене поробити деякі зміни у своєму статуті, щоб новий статут був згідний з новими польськими законами і розпорядженнями. Львівське воєводство затвердило ті зміни статуту рескриптом з 2 травня 1924 р., ч. 4883/24/1/3. Також статути філій і читалень мусіли бути відповідно змінені, бо без таких змін польська адміністрація не дозволяла ані на відновлення філій і читалень, ані на заснування нових та закривала діяльні філії і читальні з таких причин, як: 1) урядова зміна назви Галичина на "Малопольска", 2) брак опису читальняного прапору, 3) брак достаточної поруки, даної членами-основниками, 4) брак леґального потвердження існування читальні, 5) винятковий стан у Галичині, 6) статут дає читальням можливість уряджування народніх свят, 7) статут Т-ва "Просвіта" не є статутом читальні, 8) переступлення меж статутового обсягу діяльности, 9) аматорські гуртки не заслуговують на узглядднення, 10) аматорські гуртки надто часто дають представлення, 11) брак достаточної поруки, що читальня не буде надуживана для політичних цілей. Крім цих причин, поданих у циферним "стані всіх відновлених філій і читалень Т-ва "Просвіта" з днем 30 червня 1924 року", стор. XLVIII — LI (48-51) та інших самовільних мотивів, відновлення філій і читалень було утруднене і не могло скоро відбуватися. На всі 83 читальні в Сокальському повіті перед війною було відновлених в 1923 р. тільки 34, з того 11 читалень у Белзькій філії і 23 читальні в Сокальсь-

кій філії; одна читальня, що внесла подання на відновлення, ще не була затверджена владою. В 1924 р. з днем 30 червня вже було відкритих в Белзькій філії 20 читалень, а дві були закриті; в Сокальській філії відновили діяльність тільки 34 читальні. Разом у звітовому році відновило діяльність 20 читалень і було 54 діяльних читалень у повіті. В 1925 р. збільшилося число відновлених читалень до 75 діяльних читалень, отже, у звітовому році на 30 червня 1925 р. ще 21 читальня відновила свою діяльність і тільки 8 передвоєнних читалень ще не відновили своєї праці. Звіт Т-ва "Просвіта" про стан філій і читалень з 30 червня 1925 р., поміщений у календарі Т-ва "Просвіта" 1926 р. (стор. 84-86), подає, що в тому звітовому році було відновлених в Белзькій філії 26 читалень, а в Сокальській філії було діяльних 49 читалень, в тому числі — 4 нові читальні. В 1924 р. головою філії в Белзі був адвокат д-р Богдан Чайковський, а в Сокалі адвокат Олександер Ріпецький, який був перевибраний головою і в наступному році, а в Белзі 1925 р. головою став катехит о. Лука Салук. Відрадним у звітах Т-ва "Просвіта" за 1924-25 рр. є великий зріст кількости театральних гуртків і хорів в порівнянні до стану читалень перед війною. Хоч ті звіти не є повні (бо не всі відновлені філії і читальні, без уваги на численні пригадки, надіслали потрібні й точні звіти), то все таки вони дають добрий образ стану філій і читалень. В Белзькій філії з 27 читалень перед війною тільки 2 читальні мали театральні гуртки і 3 читальні мали хори, а 1924 р в 20 відновлених читальнях вже було 13 театральних гуртків і 5 хорів; отже, число театральних гуртків зросло п'ятикратно, а число хорів подвоїлося. В 1925 р. кількість читалень і діючих в них театральних гуртків та хорів не змінилася в Белзькій філії. Подібний стан був і в Сокальській філії.

На 55 читалень перед війною приблизно кожна десята читальня мала театральний гурток і було всіх гуртків 5 та кожна восьма читальня мала хор і було всіх 7. В 1924 р. кількість театральних гуртків зросла семикратно і з відновлених 34 читалень — 24 читальні мали такі гуртки, а число хорів збільшилося також відсотково, бо коли перед війною на 55 читалень було тільки 7 хорів, то в 1924 р. на 34 читальні було 9 хорів. В 1925 р. число театральних гуртків піднеслося до 27, а число хорів до 12, хоч кількість читалень не змінилася. Кількість читалень "Просвіти", театральних гуртків та хорів у Сокальському повіті по зіставленні звітів обох філій за 1924 і 1925 рр. була така: у всіх 54 відновлених читальнях — в 1924 р. було 37 театральних гуртків і 14 хорів, а в 1925 р. у 75 читальнях було 40 театральних гуртків і 17 хорів. Діяльність цих театральних гуртків та хорів не була дуже жвава, що показується в кількості влаштованих ними імпрез. І так, в 1924 р. влаштовано 224 театральні вистави (Белзька філія 52, Сокальська 172), 21 концерт (Белзька філія 3, Сокальська 18), відчитів — тільки в Сокальській філії 76. В 1925 р. влаштовано 138 вистав (Белзька філія 20, Сокальська 118), 15 кон-

цертів (Белзька філія 2, Сокальська філія 13), 75 відчитів (Белзька філія 9, Сокальська 66). Дивним є значне зменшення кількости театральних вистав і концертів в 1925 р. в порівнянні до попереднього року, бо з розвитком відновлених читалень число вистав і концертів повинно було зростати, а не меншати і зменшення їх числа означало б занепад діяльности читалень. Причини цього явища треба шукати не в читальнях, а в політиці польської адміністраційної влади. Тогочасний урядовець філії "Просвіти" в Сокалі, Петро Стефанишин, щотижня вносив до староства біля 10 прохань читалень на дозвіл урядження вистав, концертів або забав, а тодішній староста давав дозвіл тільки на 2-3 вистави чи забави і то по довших щотижневих дискусіях, переконуваннях і просьбах. Кожну таку авдієнцію староста зачинав словами: "Jeden jest Pan Bóg na świecie i jeden starosta w powiecie, to jestem ja..." (Один є Господь Бог на світі і один староста в повіті, то — я...), а потім слідували півгодинні або й довші дискусії й торги. Від рішення старости не було відклику ані іншої ради, щоб його рішення змінити; вони були остаточні. Очевидно, така політика старости знеохочувала читальні до уряджування вистав, концертів і забав, бо навіщо даремно трудитися, коли староста майже напевно не дозволить на це. Це становище змінилося на краще після того, як десь коло 1927 р. до Сокаля прийшов новий староста Сарнецький — з татарського роду, магометанин, який після смерти жінки, що була католичкою, перейшов на римо-католицизм. Він був більш ліберальний у відношенні до діяльности філії і читалень "Просвіти" і тогочасний урядовець філії в Сокалі, Нестор Майбук, не мав більших труднощів в полагоджуванні прохань читалень на уряджування різних імпрез.

В інших ділянках діяльности читалень, що не були залежні від дозволу староства, як бібліотеки і числа книжок в них та кількість членів читалень і Матірнього Т-ва "Просвіта", праця розвивалася краще. В 1924 р. було 54 читальні, в тому числі 10 недавно відновлених. 50 читалень мали свої бібліотеки, але в 1925 р. число тих бібліотек зменшилося до 47, навіть хоча кількість читалень з повіті зросла до 75. Це зменшення пояснюється тим, що три читальні закрито в тому часі, а 20 відновлених і 4 нові читальні ще не успіли зорганізувати бібліотек. В звітовому 1924 р. в читальняних бібліотеках (30 Белзької і 30 Сокальської філій) було 4368 книжок, в тому було 1198 книжок в Белзькій філії і 3170 в Сокальській. Пересічна кількість книжок на бібліотеку в Белзькій окрузі — 60 книжок, в Сокальській — 105, а пересічно в повіті — 87 книжок на читальню. В 1925 р. число книжок зросло до 5416; отже, на 1048 нових книжок у 47 читальнях, що становить ріст пересічного числа книжок на читальню до 114. В Белзькій окрузі 18 читалень мали 1600 книжок (пересічно по 89 книжок), а в Сокальській окрузі 29 читалень мали 3816 книжок, пересічно 132 книжки на читальню. Загалом,

число бібліотек і кількість в них книжок було невелике, але коли візьмемо під увагу тодішній життєвий рівень зубожілого внаслідок довгої війни населення, що нововідкриті або новоосновані читальні мусіли організувати свої бібліотеки, починаючи з нічого, то сміливо можна сказати, що читальні в Сокальщині можуть похвалитися поважними досягами в цьому ділі, здобуваючи одне з передових місць в порівнянні до 85 існуючих тоді філій "Просвіти" в Галичині.

Першим і найважливішим завданням нововідкритих і новоосновних читалень було придбати приміщення для читальні. Ті читальні, які ще перед війною мали свої власні доми, могли відновити і відновляли насамперед свою діяльність та могли звертати більше уваги на поширення своїх бібліотек. Інші читальні, менш щасливі, які не мали своїх домів, мусіли з тієї причини поборювати більше труднощів і могли присвячувати менше уваги просвітянській діяльності; а таких читалень була переважаюча більшість. В 1924 р., на 54 читальні в Сокальщині мали свої доми тільки 11 читалень (одна в Белзькій окрузі і 10 у Сокальській). Одна читальня в Белзькій окрузі будувала свій дім, а 6 читалень у повіті приготовляли будівельний матеріял на свої доми (4 в окр. Белз і 2 в окр. Сокаль). В 1925 р. цей стан небагато змінився, бо в повіті 12 читалень мали свої доми (в Белзькій окрузі збільшилося до 2, а в Сокальській число 10 не змінилося), дві читальні будували свої доми (одна в окр. Белз і одна в окр. Сокаль) і 7 читалень в Сокальській окрузі приготовляли будівельний матеріял. Всі інші читальні, які не мали своїх домів, приміщувалися в громадських і церковних домах або в приватних хатах. Порівнюючи передвоєнний стан кількости читалень в Сокальщині, коли було 83 читальні, зі станом у звітовому часі до 30 червня 1925 р., коли було 75 читалень (в тому числі 4 новоосновних), бачимо, що ще 12 передвоєнних читалень не відновили своєї діяльности, або були закриті. Отже, в пізніших 1920-их роках завданням обох філій "Просвіти" було відновити діяльність читалень там, де ще читальні не були відновлені, а там, де читальні з різних причин були закриті, робити старання, щоб адміністраційна влада дозволила на їх відкриття. Крім цього йшли старання, щоб відкривати більше нових читалень там, де їх ще не було до того часу. Філії "Просвіти" розвинули в цьому напрямі більш енерґійну працю, а їхні головні старання йшли до підготови гідного відзначення 60-літнього ювілею Матірнього Т-ва "Просвіта" і 30-літнього ювілею Сокальської філії "Просвіти" в 1928 р.

Про рідкісне свято 30-літнього ювілею філії "Просвіти" в Сокалі була досить обширна стаття в "Ділі" ч. 215, 1928 р., в якій дописувач після початкових абзаців сказав, що: "Тридцять літ ішла праця, тридцять літ боролася горстка людей, згуртована біля прапору "Просвіти", з темнотою, тридцять літ учила "Просвіта" в Сокалі національної гордости і свідомости". Автор подав опис і перебіг цього свята, на яке

прибуло багато людей незважаючи на те, що цілу ніч в суботу і в неділю вранці падав зливний дощ. Рано почали прибувати на майдан над Бугом чоти Соколів і Лугів з місцевостей, де такі ще існували, а далі кіннотники під проводом інж. Михайла Ковальського. Кіннота замикала майдан, заповнений масою учасників свята. Молебень (Службу Божу заборонив перемиський єпископ) відслужив о. В. Граб, сокальський декан, з участю 12 священиків-співслужителів при престолі. Крім цього коло 30 священиків залишалося серед народу з уваги на брак місця на платформі. Сурми заповіли початок молебня. Численний з'єднаний хор читалень "Просвіти", зі співучастю хору з Літовижа (Волинь), співав молебень, який закінчено відспіванням "Боже Великий, Єдиний" в супроводі оркестр із Підберізець і Сорік. Після молебня промовляли: голова філії д-р Богдан Чайковський, інж. Творидло від львівських центральних установ, ред. Григорій Гладкий з Луцька, сен. Олена Кисілевська, о. Татомир, пос. Володимир Кохан, пос. Іван Ліщинський і цілий ряд репрезентантів організацій та інституцій. Опісля під проводом інж. Осипа Мельниковича рушила многотисячна маса в похід. Був взірцевий порядок. На переді їхали чотири їздці в козацьких строях, зі списами. За ними маршували члени Виділу філії "Просвіти" та відпоручники центральних і місцевих товариств. Перед церквою св. ап. Петра і Павла була дефіляда перед репрезентантами філії "Просвіти" і Головного Виділу "Просвіти" у Львові. При звуках оркестри переїздила чвірками кіннота. Кожна чота мала інші строї. Так проїхало 1600 кіннотників, а за ними маршували чоловічі й жіночі чоти зі всіх сторін повіту. Піших чоловіків було яких 2000, а жінок — 2500. Участь у дефіляді взяло понад 6100 осіб. Не враховано учасників свята, що не брали участи в поході та дефіляді, а лише приглядалися. Пополудні відбувся над Бугом народній фестин, а вечером під відкритим небом відограно драму "Невольник". Присутніх глядачів було коло 15 000 осіб. Після вистави відбувся в залі "Народньої Торгівлі" комерс для представників центральних та повітових товариств і поважної кількости селянства з повіту. Після скромної вечері прослухано промови репрезентантів центральних та повітових установ. Під час свята представники польської влади поводилися коректно, не було жодних конфліктів. Свято залишило на всіх учасниках могутнє, незатерте враження. Накінець, непідписаний дописувач підкреслив, що це свято було першим дуже-дуже успішним засобом ламання Сокальського кордону. Ювілейні свята "Просвіти", як це свято, віддзеркалюють стан росту і сили просвітянського руху, показують здобуті досяги, як рівнож існуючі хиби і тим самим дають Т-ву "Просвіта" змогу пізнати пройдений шлях і намічувати пляни діяльности на майбутнє, щоб осягнути свою ціль.

Головним і найважливішим завданням Просвітньо-організаційної

Комісії Матірнього Т-ва "Просвіта" було слідкування за розвитком філій і читалень та виповнювання їх належним змістом через приучування громадськости до збірного життя та спрямовування його енергії в річище самоосвітньої і самовиховної праці шляхом поширення книжки серед населення і творення бібліотек та через затіснювання зв'язків громади з "Просвітою" шляхом поширювання членства. В тій цілі Т-во "Просвіта" випрацювало напрямні діяльности філій та читалень у своїх численних обіжниках з відповідними радами й інструкціями. Поза цим Т-во "Просвіта" переводило люстрації філій, чи навіть читалень, і часті поїздки у спеціяльних справах. Для успішної діяльности так у філіях, як і читальнях, потрібно було фахово й теоретично підготованих освітніх працівників. Тому Т-во "Просвіта" плянувало створення "Освітнього Інституту" у Львові для вишколювання освітніх працівників, одначе того пляну не вдалося перевести в життя через брак фінансів. Тимчасово, до часу оснування "Освітнього Інституту", Т-во "Просвіта" на краєвому освітньому з'їзді у Львові 28 вересня 1928 р. обговорювало справу підготови фахових освітніх робітників шляхом організування обласних з'їздів і в тій цілі поділено край на 11 областей. Звіт з діяльности Т-ва "Просвіта" за час від 1 січня 1929 до 30 червня 1930 р. (Вид. Т-ва "Просвіта" ч. 768, ст. 6-7) подав у звіті "Просвітньо-організаційної Комісії", що: "Обласні з'їзди показалися дуже пригожим чинником в підготовці і в виховуванні освітніх робітників та інструкторів, а далі в затіснюванні зв'язків поміж усіми клітинами освітньої організації. Перший такий з'їзд відбувся в Сокалі 2 грудня 1928 р. Надто широка програма З'їзду (5 рефератів) не дала вповні бажаного висліду. Та вже наступний з'їзд, що відбувся в Раві Руській дня 22 лютого 1930 р., можна уважати вдалим. Висказані на ньому думки дали почин певним напрямним дальшої організаційної і змістової праці. На ньому обговорено такі справи: 1) Проєкт закону про громадські бібліотеки, 2) самоосвітні змагання, 3) організація праці по читальнях.

Третя з черги конференція відбулася в Жовкві 29 травня 1930 р. та була присвячена виключно мистецькій ділянці. На ній обговорено успішно, між іншим, правильник для областей, який по затвердженні Головним Виділом має увійти в життя. Теоретичні міркування на згаданих з'їздах викликали потребу скликування довших, ніж одноденних освітніх нарад. Така нарада відбулася в Сільці Белзькому (повіт Сокаль) в днях від 4-7 липня 1930 р., з участю відпоручників 8 філій, поблизьких читалень, студентства, жіноцтва і селянства. Там обмірковувано питання: 1) Загальна і професійна освіта, 2) громадянське виховання. Кількаденна конференція дала змогу обговорити точно намічені питання та виказала наглядно конечну потребу фахової й теоретичної підготовки освітніх працівників. На тій нараді видвигнено думку про конечність особливих студій для просвітянських робітників, організування

для них спеціяльних курсів та частіших обласних конференцій, а далі стверджено потребу створити своєрідну науково-освітню літературу, потребу видавати присвячені освітньому питанню журнали, та відновити журнал "Народня Просвіта". Це "перші поважніші кроки в напрямі узмістовлення праці на місцях та до переходу від організаційних форм та клюбового життя по читальнях до правдивої освітньої праці". Дальше цей самий звіт Т-ва "Просвіта" подає інформації та статистичну таблицю про діяльність філій і читалень у тому напрямі в краю і згадує про відбуття в Сокалі й Радехові кількаденних курсів для бібліотекарів, режисерів та скарбників (стор. 7-9). Про відбуття окружних конференцій в Сокалі, Раві Руській і Жовкві була поміщена також в "Ділі" ч. 135 з 21 червня 1930 р. стаття "З теки освітника", в якій, крім загальних інформацій з двох перших конференцій, подано точніші інформації про конференцію в Жовкві. "Участь в цій конференції взяли філії: Жовква — о. Бараник, Рава Руська — інж. Терпалюк, С. Совик, д-р Малиняк, О. Лещукова, Угнів — інж. Целевич, Белз — о. дек. І. Ґела, П. Стефанишин, Сокаль — д-р Б. Чайковський, О. Волосянський, Камінка Струмилова — Давидович, Львів (повіт) — д-р М. Коновалець, Львів-місто — М. Дужий і д-р Б. Кудрик, Т-во "Просвіта" — І. Петрик, Любачів — проф. Михайлівський. Були також представники громадськости Жовкви, поблизьких читалень Жовківщини і двох громадян Сільця Белзького. В рефераті О. Волосянського "Мистецтво як чинник освітньої праці" обговорено докладно всі ті роди мистецтва, на які треба звернути увагу, а саме: театр, музика, національний танок, кіно, радіо, мистецькі вистави, музеї, прогульки, громадні відвідини читалень іншими читальнями тощо. Другий реферат, "Організація хорів і оркестр", виголосив д-р Б. Кудрик. Він видвигнув клич заводити по наших містечках і селах бандурні і мандолінні оркестри (т. зв. щипані або перцеві). Третій реферат, д-ра Чайковського, був присвячений організаційним справам округи. У дискусії над рефератами забирало голос до 20 осіб. Прийнято цілу низку постанов-резолюцій. Після затвердження Головним Виділом подасться їх до відома та використання. З приводу згаданої конференції слід підкреслити ще одну цікаву рису. Далося зауважити, що спільна виміна думок освітніх робітників на конференції витворює якусь особливу атмосферу, в якій родяться охота, запал і сила до творення великих діл. Висказано побажання спільних екскурсій носіїв освітніх ідей до поодиноких місцевостей на території округи, щоб на живих зв'язках вирівнювати до подробиць свої думки щодо освітньої роботи та на підставі поодиноких помічень і причинків обґрунтувати методику своєї роботи. Почате діло треба привітати якнайприхильніше. Воно зможе дати нам правдивих і так доконче потрібних ідейних освітніх робітників. З уст одного громадянина впали на конференції в Жовкві такі слова: "Освітня ідея полонила мене цілого, спільні наради

додають мені сили й віри в успіх початого діла. Відчуваю, що освітній гурт росте, побільшується..." Наприкінці слід зазначити, що ОО. Василіяни в Жовкві живо інтересуються освітньою роботою в їхньому районі і беруть у ній активну участь морально і матеріяльно. Чергова конференція мала б відбутися в одному з сіл Сокальського повіту.

"Діло" з 1930 р. ч. 157, на стор. 4-5 подає в статті "З теки освітника" про наступну обласну освітню конференцію таке: "Від 4 до 8 липня ц. р. відбулася обласна освітня конференція в Сільці Белзькому (четверта з черги) при участі відпоручників Матірнього Т-ва "Просвіта" (сен. Галущинський і Петрик) і філій: Сокаль (д-р Б. Чайковський і О. Волосянський), Белз (П. Стефанишин), Рава Руська (Совик), Жовква (о. Бараник і Пеленський), Львів-повіт (Гнатишин), Львів-місто (Дужий), Камінка Струмилова (Білик і Горбачевська), а далі Д. Штикало з Ількович, Яхимович з Тартакова, Занько з Кристинополя, Климко і Левчук з Поториці, Харко з Добротвора, І. Климів та о. Ничай із Сільця, посол Кохан, Бараник з Володимира над Бугом. Наради відбувалися на відкритому місці, під проводом сен. Галущинського, з програмою: 1) Загальна і професійна освіта (реф. сен. Галущинський), 2) громадянське виховання (реф. д-р Б. Чайковський), 3) літні з'їзди і табори освітніх працівників (реф. Волосянський). Над рефератами розвинулася жива, речова і багатозмістна дискусія, в якій взяли участь майже усі присутні. Цікава виміна думок роз'яснила не одне освітнє питання. В часі дискусії устійнено: 1) конечність фахової і теоретичної підготовки освітніх робітників, 2) доцільність освітніх з'їздів по областях, а далі доцільність краєвого освітнього з'їзду кожного року, 3) чолове місце в освітній роботі мусить зайняти справа національного виховання задля творення і сталення характерів. Не вирішено питання загальної чи професійної освіти. Та поважна частина учасників висказалася за загальною освітою, яка має виходити з питань, що тісно в'яжуться з життям і професією даного середовища. Належить підкреслити, що за загальною освітою виказалися відпоручники читалень — селяни.

В часі дискусій виринула, між іншим, також потреба відновлення освітніх теоретичних часописів ("Народня Просвіта", "Аматорський Театр" і "Бібліотечний Порадник"). Під час конференції у вечірніх годинах відвідано читальні "Просвіти" у Сільці Белзькому, у Пархачі і Городищі Василіянським. Ця кількаденна конференція є далекосяглою спробою започаткувати в першу чергу підготовку виховання фахових освітніх робітників, а далі стане вона напевно переломовою хвилею в освітній роботі взагалі. Присутні на конференції усвідомили собі на добре усі порушувані освітні питання та роз'їхалися домів з певними оформленими висновками".

Праця у філіях і по читальнях йшла серед тяжких обставин, але все ж таки були видні поважні досяги цієї праці. Труднощі й перешкоди

були передовсім з боку польської влади, яка розв'язувала читальні, часто забороняла влаштовування вистав, концертів, фестинів, забав, рефератів, а то й звичайних сходин членів. Заборонено було навіть організування курсів для неграмотних. Звіт з діяльности Т-ва "Просвіта" за час від 1 січня 1929 р. до 30 червня 1930 р. (ще перед горезвісною "пацифікацією Галичини"), на стор. 10, подає інформації про стан діяльности філії в Белзі. В тому часі головою філії був місцевий парох о. Іларіон Ґела, а секретарем Степан Чарнецький, дир. філії Повітового Союзу Кооператив у Сокалі. При філії зорганізовано: канцелярію з постійним урядовцем в особі Петра Стефанишина, студентську секцію під проводом Степана Ґели і кольпортаж книжок. Філіяльна бібліотека (спільна з кружком "Рідної Школи") мала 200 книжок. З неї користали місцеві громадяни, як рівнож і читальні. Заходами філії відсвятковано лише свято "Просвіти". Всіх читалень у районі філії було 31, з яких злюстровано 25. При читальнях було зорганізованих 26 аматорських гуртків, 12 хорів, 1 оркестра, 1 дитячий садок, 2 жіночі секції, 1 самоосвітній гурток та 2 курси для неграмотних. В тому звітовому часі уладжено 46 вистав, 8 концертів, 15 відчитів. Десять читалень мали свої власні доми, а 5 мали тільки власні площі на будову домів, 7 читалень містилося в громадських домах, 1 читальня в церковному домі, а решта читалень винаймала приміщення в приватних хатах. В тому ж часі засновано читальню в Русині, а читальня в Гільчу була закрита і не одержала відповіді від влади на її відклик (рекурс). Філія не мала власного нерухомого майна. В останньому році пожвавилася діяльність філії завдяки збільшеній участі студентства в освітній роботі.

Про діяльність Сокальської філії у згаданому звіті Т-ва "Просвіти" на стор. 30-31 маємо такі інформації: "Головою філії в тому часі був адвокат д-р Богдан Чайковський, а секретарем Марія Хрущ, урядничка П.С.К. Філія мала канцелярію у власному домі вартости 2800 ам. долярів, де постійним урядовцем був Нестор Майбук. Після Майбука постійними урядовцями були: Норберт Рибак, Євген Гриньків та Ольга Лотоцька. Діяльність філії виявлялася у секціях: просвітньо-організаційній, театральній і для поборювання неграмотности, та в комісіях: протиалькогольній, фінансовій, будівельній і музейно-архівальній. Заходом освітньо-організаційної секції влаштовано 8 районових конференцій і 6 анкет. З рамени тої ж секції було 34 поїздки в терен повіту, а з рамени Виділу філії 14 поїздок. Організаційна комісія видавала вже третій рік бюлетень, в якому подавала різні поучення, календар праці, бібліографію і короткі статті на освітні теми і до того часу видала 34 таких місячних бюлетенів. Крім цього освітньо-організаційна секція підготовила і зорганізувала два обласні з'їзди, на яких були виголошені реферати на наступні теми: 1) бібліотечна справа, 2) самоосвітня справа, 3) праця в читальнях, 4) мистецтво, як чинник виховання, 5)

організація хорів і ін. Бібліотечна комісія зорганізувала 3 наради бібліотекарів, на яких то нарадах були подавані інформації і поради для кращого й успішнішого ведення бібліотек. При філії був зорганізований театральний гурток під проводом знаного галицького артиста Василя Коссака з його дружиною, також артисткою. Крім театральних вистав театральна секція влаштувала мистецьку виставку образів Івасюка. Діяльність протиалькогольної комісії обмежилася до виголошення кількох рефератів. Музейно-архівальна комісія започаткувала збірку архівальних матеріялів і зразків народнього мистецтва. Зібрано і скаталоговано досі 407 предметів. Освітня праця в районі філії йшла живо і був наладнаний живий зв'язок з читальнями. В часі ферій студентство брало живу участь в освітній роботі. Всіх читалень було 54, а при них 35 театральних гуртків, 15 хорів, 5 самоосвітніх гуртків. Зорганізовано і переведено два курси для неграмотних, 5 курсів крою і шиття, а дальше уладжено 177 вистав, 22 концерти і 135 відчитів. У власних домах була 21 читальня, в громадських домах 16, в церковних два, а 15 читалень містилися у приватних винаймлених хатах. Філіяльна бібліотека мала 1035 книжок, а крім цього 3 мандрівні бібліотеки, в тім і театральну бібліотеку. Комітет будови "Народнього Дому" переводив збірку деклярацій на будівельний матеріял, яка дійшла до суми 6000 ам. долярів".

Такий був стан обох філій і читалень "Просвіти" в Сокальщині й короткий загальний огляд їх просвітянської діяльности на 30 червня 1930 р. Коли цей стан порівняємо зі станом діяльности "Просвіти" на день 30 червня 1925 р., себто за п'ятирічний проміжок часу, та його проаналізуємо, то дістанемо наглядний образ розвитку і рівня діяльности "Просвіти" в Сокальщині за цей період. І так, в тому часі число читалень в повіті збільшилося до 85, тобто зросло на 10 читалень (по п'ять у Белзькій і Сокальській філіях) і тим самим перевищило число читалень перед першою світовою війною, коли було тільки 83 читальні. Отже, майже в кожному селі повіту була читальня "Просвіти", крім тих сіл, в яких польська влада заборонила їхню діяльність і не дала дозволу на відновлення їх. В Белзькій філії було 31, а в Сокальській 54 читальні на день 30 червня 1930 р. Рівночасно з ростом кількости читалень зросла у пропорційно багато вищому ступені кількість аматорських театральних гуртків. В 1925 р. в повіті було їх 40, а в 1930 р. — 61. Хоча число читалень в повіті зросло тільки на 10 читалень, то число аматорських театральних гуртків зросло на 21, з того в районі Белзької філії число цих гуртків подвоїлося з 13 до 26, а в районі Сокальської філії зросло тільки на 8 нових гуртків: з 27 до 35. Подібно до росту кількости аматорських театральних гуртків по читальнях зросло також число хорів у повіті. Під час коли в 1925 р. всіх хорів було в повіті 17 (5 у Белзькому районі та 12 у Сокальському), то в 1930 р. було вже 27

хорів (12 в Белзькому і 15 в Сокальському районах); отже, число хорів збільшилося на 10 хорів, при тому число хорів у Белзькому районі більше ніж подвоїлося — з 5 хорів до 12, а в Сокальському районі число хорів зросло незначно — на 3 хорові ансамблі більше: з 12 до 15.

Ясно, з ростом кількости читалень і кількости аматорських театральних гуртків та хорів у них збільшилося також і число влаштовуваних ними вистав і концертів. В 1925 р. 40 аматорських театральних гуртків у повіті дали 138 вистав, пересічно 3½ вистав на один гурток, одначе ця пересічність є різна в обох районах філій. У Белзькому районі 13 аматорських гуртків дали тільки 20 вистав, отже, пересічно 1½ вистав, зате в Сокальському районі 27 аматорських гуртків дали 118 вистав, отже, пересічно приблизно 4½ вистав припадало на гурток. В 1930 р. 61 аматорський гурток у повіті влаштував 223 вистави, пересічно приблизно 3¾ вистав припадало на гурток; отже, пересічна кількість вистав зросла незначно і також лишилася незначно змінена пересічність в обох філіях. В Белзькому районі 26 гуртків дали 46 вистав (пересічно припадало приблизно 1¾ вистав на гурток), а в Сокальському районі 35 гуртків улаштували 177 вистав (пересічно 5 вистав на гурток). Загалом, у Сокальщині влаштовано в 1930 р. 85 вистав більше, чим 1925 р. Гірше в тому звітовому часі представляється справа з хорами і концертами в цілому повіті. В 1925 р. (стан на 30 червня) на 75 читалень тільки 17 з них мали хори (5 філія Белз і 12 філія Сокаль), що влаштували 15 концертів (2 філія Белз і 13 філія Сокаль). Справа хорів і концертів дещо поліпшилася в 1930 р. (стан на 30 червня) передовсім у Белзькім районі, коли на 31 читальню було вже 12 хорів, що дали 8 концертів. В Сокальській філії на 54 читальні в 1930 р. було 15 хорів, що влаштували 22 концерти. Загалом, у повіті влаштовано в 1930 р. 30 концертів і тим самим число влаштованих концертів подвоїлося. Така мала кількість влаштованих концертів дасться пояснити тільки браком дириґентів по читальнях, на що почали звертати більшу увагу Матірнє Т-во "Просвіта" і філії на краєвих, обласних і районових конференціях освітньо-культурних працівників. Багато краще представлялася справа відбутих відчитів, а то передусім завдяки оживленій діяльності студентства, яке активно включилося в працю читалень і стало їхніми духовними провідниками. В порівнянні кількости влаштованих концертів і відбутих відчитів була велика різниця, бо кількість відчитів перевищувала п'ятикратно кількість концертів і то як в 1925 р., так і в 1930 р.; але кількість відчитів була значно менша від кількости влаштованих театральних вистав, бо на те читальні клали більшу увагу. В 1925 р. відбулося в 75 читальнях повіту 75 відчитів, отже, пересічно 1 відчит у читальні, з того 9 в Белзькій і 66 у Сокальській філіях. В 1930 р. число відчитів подвоїлося і було їх у повіті 150, з того 15 в Белзькій і 135 в Сокальській філіях, а пересічна кількість на читальню зросла до майже

двох відчитів, коли візьмемо на увагу, що кількість читалень збільшилася до 85. Крім аматорських театральних гуртків і хорів в одній читальні філії Белз була зорганізована оркестра. По селах в повіті було більше місцевих приватних оркестр, що складалися з кількох музикантів, які грали на скрипці, трубці, клярнеті, бубні тощо, на забавах, весіллях, фестинах та інших імпрезах. Звіт Т-ва "Просвіта" за час від 1. І. 1929 р. до 30 червня 1930 р. подає крім цього також інформації про стан бібліотек, про самоосвітні гуртки, курси неграмотних, курси крою і шиття, жіночі секції, дитячі садки та про матеріяльний стан філій і читалень. Звіт тільки Сокальської філії подає крім цього деякі інші інформації за той час, а то: про стан членства філії і читалень, фінансові справи філії і читалень, про діяльність бібліотек та про влаштування різних свят.

Цифрове зіставлення стану обох філій "Просвіти" в Сокальщині:

З днем 30 червня 1925 р.				З днем 30 червня 1930 р.			
	Ф. Белз	Ф. Сокаль	Разом	Ф. Белз	Ф. Сокаль	Разом	Зріст
Читальні	26	49	75	31	54	85	10
Амат. гуртки	13	27	40	26	35	61	21
Хори	5	12	17	12	15	27	10
Театральні вистави	20	118	138	46	177	223	85
Концерти	2	13	15	8	22	30	15
Відчити	9	66	75	15	135	150	75
Оркестри	1	—	1	1	—	1	—
Книжок у філ. бібліотеках	200	1135	1335	200	1135	1335	—
Бібліотеки у читальнях	18	29	47	?	49	?	?
Книжок у чит.	3816	5416	?	7619	?	?	?
Власних домів	2	10	12	10	21	31	19

Справа бібліотек по читальнях в 1925 р. ще не була як слід наладнана, бо на 26 читалень в Белзькій філії було 18 бібліотек і в них 1600 книжок (пересічно 90 книжок на бібліотеку), а в Сокальській філії на 49 читалень було тільки 29 бібліотек і в них 3816 книжок (пересічно 132 книжки на бібліотеку). Стан бібліотек по читальнях в 1930 р. значно поліпшився, що видно зі звіту Сокальської філії, бо число бібліотек майже подвоїлось: на 54 читальні було вже 49 бібліотек, а в них 7619 книжок та 148 часописів (пересічно 152 книжки і три часописи на читальню), і було прочитаних 35 663 книжки. Не маємо даних про стан бібліотек по читальнях Белзької філії, але можемо бути певні, що і там також ця статистика підвищилася, а то завдяки оживленню і затісненню зв'язків читалень з філіями і Матірнім Т-вом "Просвіта", які налягали сильніше на справу розвитку бібліотек під час крайових, обласних і

районових з'їздів та конференцій, що показалися успішними і дали відповідні корисні наслідки. Освітньо-культурна праця проходила також у читальнях у самоосвітніх гуртках, яких було в повіті 6 (1 в Белзькій філії і 5 у Сокальській), у трьох курсах неграмотних (1 в Белзькій філії і 2 в Сокальській), у 5 курсах крою і шиття в Сокальській філії, у 3 жіночих секціях (2 в Белзькій філії і 1 в Сокальській). В Белзькій філії був один дитячий садок.

Якість діяльности читалень, а передовсім існування аматорських гуртків чи хорів залежала у великій мірі від того, чи в даній місцевості читальні мали власні народні доми, чи були це громадські доми, що мали б відповідні приміщення — більші залі зі сценами для влаштовування театральних вистав, концертів чи інших великих імпрез та зборів. Погано представлялася справа в 1925 р., коли на 75 читалень в повіті тільки 12 читалень мали свої власні доми, а то дві читальні в Белзькій філії і 10 у Сокальській. Тому то першим найважливішим завданням, що його більшість читалень мусіла виконати, була справа будови власних народніх домів, щоб можна було розвинути ширшу і всесторонню освітньо-культурну просвітянську діяльність. На протязі п'ятьох років 19 читалень побудували свої доми і в 1930 р. на 85 читалень вже 31 читальня мала свої доми, а саме: 10 в Белзькій філії і 21 в Сокальській. В 1932 р. в Сокальській філії вже 26 читалень мали свої доми. В тому часі кілька читалень мали свої площі під будову власних домів, а деякі з них навіть збирали матеріял на будівництво або вже будували свої доми. Загальна вартість майна читалень 1930 р. в Сокальській філії виносила 180 874 зл., а все майно самої філії 25 000 зл. Філія мала прибутків 9400 зл. і витрат 9228 зл. (касове с-до: 112 зл.). Читальні Сокальської філії мали приходу 27 781 зл. і розходів 24 954 зл. (касове с-до: 2827 зл.).

Треба зазначити, що повищі циферні дані не є повні й точні, бо 13 читалень не прислали до філії точних звітів про їхній стан на день 30 червня 1930 р., але все таки подані інформації дають досить докладну картину стану і діяльности філії і читалень "Просвіти". В тому звітовому часі 54 читальні Сокальського району мали 4922 членів (пересічно 91 член на читальню), в тому числі 3643 чоловіків і 1279 жінок. Число жінок по читальнях становило ¼ частину. Головне Т-во "Просвіта" доручало читальням уряджувати щорічно 4 т. зв. Просвітянські свята. В районі Сокальської філії уряджено 36 таких свят, а саме: 13 — Шевченка, 2 — Франка, 3 свята книжки і 18 — Просвіти. Прибутки з таких свят були призначені Т-вом "Просвіта" на відповідні цілі. Звіт філії "Просвіти" в Сокалі за цей час подає, що в тому часі було закрито дві читальні та засновано 5 нових читалень. Горезвісна пацифікація Галичини польським військом восени 1930 р. нанесла багато матеріяльної шкоди як читальням і кооперативам, так і іншим українським това-

риствам та установам по селах. Численні й тяжкі побої, що деколи спричинили поважні фізичні ушкодження мирним громадянам по селах, не осягнули цілі польського уряду, бо йому не вдалося скувати "душі живої і слова живого" українського народу, який в короткому часі після пацифікації заново ожив ще більш свідомий і сповнений бажання стати хазяїном у своїй хаті. Головним завданням читалень, кооператив та інших організацій по селах було направити нанесені пацифікацією пошкодження домів і внутрішнього устаткування, відновити понищені бібліотеки тощо. Це було передумовою відновлення суспільного життя. Праця над відбудовою всього знищеного під час пацифікації проходила зі збільшеним завзяттям, хоч вимагала більше жертвенности і довшого часу, щоб осягнути попередній стан. Зі звіту філії "Просвіти" в Сокалі за календарний рік 1932 видно, що передпацифікаційний стан по читальнях не тільки що був осягнений, але під деяким оглядом навіть був перевищений. Число читалень зросло на одну читальню більше (55 читалень) і збільшилася також кількість членів (5016). Кількість аматорських гуртків значно зросла — до 48, на 13 більше, чим їх було в 1930 р.; рівнож і кількість хорів збільшилася на три хори (1930 р. було 15). Відповідно до збільшення кількости аматорських гуртків і хорів зросла й кількість влаштованих ними вистав, свят і концертів. Було влаштованих 277 вистав (100 більше, як 1930 р.), виголошено 267 відчитів-рефератів, майже два рази більше, як у 1930 р. (135) і відбулося 57 інших імпрез — концертів, свят, в тому числі 12 свят Шевченка, 8 свят Франка, 7 свят книжки і 9 свят "Просвіти". Крім того були зорганізовані: одна оркестра, дві жіночі секції, 8 дитячих садків і один курс для неграмотних. В 1932 р. було 26 читалень, що мали свої доми (5 більше, як 1930 р.) а дві читальні мали площі і приготовляли матеріял для будови. Дохід читалень становив 33 856 зл., а розходу було 29 245 зл. В касах читалень остало 4611 зл. Звіт філії "Просвіти" в Сокалі за 1932 р. дає повніший образ стану читалень у районі, бо тільки одна читальня не надіслала точнішого звіту.

Не маємо статистичних даних ані звітів Т-ва "Просвіта" та його філій з пізніших і безпосередньо передвоєнних років, тому не можемо документально подати даних про діяльність філій і читалень "Просвіти" в тому часі. Загальний опис просвітянської діяльности в Сокальщині цього часу основується на власних відомостях та інформаціях автора, що інтересувався цими справами і часто бував у канцелярії філії "Просвіти" в Сокалі та помагав у її діяльності. З певністю можна ствердити, що діяльність так філій, як і читалень "Просвіти" до часу вибуху другої світової війни не заникала, але сильно розвивалася під кожним оглядом згідно з наміченими напрямними Головного Виділу Т-ва "Просвіта" і прийнятими на окружних конференціях постановами. Число читалень в Сокальщині перед другою світовою війною від 1932 р. зросло тільки

незначно. Тоді вже було 85 читалень, значить, майже в кожному селі була читальня "Просвіти", а нові читальні могли основуватися в решті менших сіл чи у присілках.[3] Кількість читалень не була стійка, бо польська влада з різнорідних безпідставних причин припиняла їх діяльність, закриваючи їх, а потім, по відкликах та апеляціях, дозволяла на відновлення їх. Доля і праця читалень у великій мірі залежала від місцевої поліції та її коменданта. Наочним прикладом і доказом цього може бути ставлення поліції до читалень в Жнятині та довколишніх селах Белзчини, про що була ґрунтовна інформація в "Ділі", ч. 135, 21 червня 1930 р. Незважаючи на різні перепони і труднощі з боку польської влади, читальні розвивали ширшу діяльність на освітньо-культурній ниві, заповняючи її дійсним просвітянським духом і змістом, що виявлялося в рості кількости театральних аматорських гуртків, хорів, влаштованих ними театральних вистав, концертів та інших імпрез. Крім того в читальнях були організовані різні курси та самоосвітні гуртки, які систематично вивчали всілякі ділянки знання з підручників, що їх видавало Т-во "Просвіта" у Львові для т. з. "Народніх Університетів"; і на цю справу Головна Управа Т-ва "Просвіта" й філії звертали велику увагу.

Перед другою світовою війною майже в кожній читальні був театральний аматорський гурток і філія "Просвіти" в Сокалі щотижня вносила до староства не менше, як 5, а в вільніших від праці на полі місяцях 10 або й більше прохань на дозвіл влаштування вистав чи концертів. Тож загальна кількість влаштованих театральних вистав і концертів у районі Сокальської філії (не враховуючи відчитів, забав та фестинів) мусіла перевищати 400 імпрез річно. Подібно також у районі Белзької філії збільшилося число влаштованих вистав і концертів. І не тільки збільшилася кількість імпрез, але й також піднявся їхній рівень завдяки старанням філій, що організували курси режисерії та характеризації, підбирали відповідний репертуар для аматорських гуртків, переводили курси диригентів, а Сокальська філія зорганізувала по-

3. "Нове Село", 1937, ч. 24, в статті "Сокальщина працює" подало такий циферний стан культурно-освітнього та економічно-господарського стану повіту: Читалень "Просвіти" 99; гуртків "Сільського Господаря" 67; Кружків "Рідної Школи" 56; гуртків "Союзу Українок" коло 40; кооператив коло 80; Райфайзенок 30; хорів 40; оркестр 4; спорт. гуртків 50; самоосвітніх коло 20; гуртків Хліборобського Вишколу Молоді 14. В 1936 р. відіграно коло 600 вистав, влаштовано біля 800 національних свят і концертів, виголошено 500 рефератів, уладжено 1000 фестинів і забав, прочитано коло 50 тисяч книжок, відбуто коло 50 сільсько-господарських курсів і коло 40 курсів кроєння та курсів куховарства. На 1937 р. зголошено 42 дитячі садки; крім цього є чинних 6 захоронок. — Ред.

вітову театральну ґардеробу і зібрала значну кількість різноманітних строїв та предметів театрального інвентаря. Ця театральна ґардероба була зорганізована на взір кооперативи, що її члени — читальні вплачували членський уділ у висоті 25 польських злотих і за випозичення строїв чи інвентаря платили мінімальну відповідну суму на амортизацію. Значна частина строїв була зібрана серед приватних осіб, а для репертуару кількох найчастіше влаштовуваних вистав були пошиті спеціяльні нові строї і зроблений відповідний інвентар. Курси режисерів та характеризації переводили Григор Сосідко, Норберт Рибак і Євген Гриньків, а курси дириґентів д-р Богдан Чайковський. Рівночасно з підвищенням рівня театральних вистав та інших імпрез витворилася між читальнями певного роду ривалізація за те, котра із читалень влаштує більше і кращих вистав. Тож на такі імпрези приходили не тільки місцеві люди, але також зі сусідніх сіл. Коли Сокаль відвідували крайові театри, тоді на їх вистави прибували актори-аматори і любителі театрального мистецтва із навколишніх сіл, щоб самі могли побачити і дечого навчитися з ділянки театру. Найкращий із сільських театральних гуртків Сокальського повіту був у селі Угринові, де було найбільше національно свідомих і освічених громадян і де була найкраща театральна заля зі сценою. Тож львівські театри, гостюючи в Сокалі, на запрошення Угринова приїжджали туди з виставами, що проходили з цілковитим успіхом у заповненій докраю залі мешканцями Угринова, сусідніх сіл Галичини і Холмщини, а головно села Павлович, які самі не мали змоги свобідно розвиватися під освітньокультурним оглядом через сильний утиск і переслідування українців польською владою. Філія "Просвіти" в Сокалі в своїх місячних обіжниках подавала пляни діяльности читалень на кожний місяць, пропаґувала основування самоосвітніх гуртків, "народніх університетів", збирання різних старих предметів музейної вартости, поширювання читальняних бібліотек та інші інструкції й інформації в справі будови Народнього Дому в Сокалі тощо. Не маємо точних звітів про працю читалень в цих ділянках, але напевно можна сказати, що в цьому відношенні праця читалень не занепадала, а навпаки — зростала з кожним роком. В районі Сокальської філії було зорганізованих 8-10 самоосвітніх гуртків в тих селах, де були більш освічені жителі із середньою чи вищою освітою, які керували їхньою працею. Читальні розширювали свої бібліотеки, поповняючи їх новими книжками, а крім цього користали з трьох мандрівних бібліотек філії й театральної бібліотеки. До канцелярії філії "Просвіти" стали напливати різні предмети музейної та архівної вартости.

До 1937 р. назбиралося в канцелярії філії вже стільки всяких речей, що не вистачало більше місця і тому філія була змушена винайняти приміщення для їхнього збереження і це стало початком існування

українського повітового "Музею ім. Андрія Чайковського". Ініціятором, а згодом головою і керівником музею був адвокат д-р Богдан Чайковський, що тілом і душею віддався справі музею, присвятивши цей музей пам'яті свого батька Андрія, відомого адвоката і письменника. Він сам (д-р Богдан Чайковський) скаталогував, посеґреґував усі зібрані предмети з допомогою зорганізованого ним гуртка інтеліґентської молоді — прихильників музею. Вони допомогли у відчищуванні та розміщуванні експонатів, а потім у відбуванні недільних дижурів і пояснюванні експонатів, коли музей був відкритий для відвідувачів. Часто в неділі літом д-р Б. Чайковський виїжджав великим драбинястим возом у заздалегідь домовлені села, де вже були зібрані всякі старі речі, а головно у церквах старі книги, ікони, церковні ризи та інші речі церковного вжитку. Багато старинних вартісних музейних предметів зібрано в Белзчині. Число зібраних і розміщених у різних секціях експонатів стало зростало так, що винаймлені в домі Українбанку три кімнати не могли всього помістити і багато предметів довелося тримати в маґазині та чекати на їхнє приміщення в новому "Народньому Домі", будівництво якого вже почалося.

Справа будови конечно потрібного "Народнього Дому" тягнулася понад 60 років. Ще перед оснуванням філії "Просвіти" в Сокалі були переведені збірки фондів на ту ціль і навіть куплено площу в центрі міста, що була тимчасово заінтабульована на філію Т-ва ім. М. Качковського до часу, коли буде затверджена австрійською владою спеціяльна корпорація "Руський Дім Народний". Але, як сказано раніше, через хитрощі москвофілів та недбальство народовців ця площа залишилася в посіданні москвофілів і була переінтабульована на Головне Т-во ім. М. Качковського у Львові 1893 р. Протягом 10 наступних літ за зібрані фонди на "Народній Дім" філія "Просвіти" в Сокалі купила готовий дім в центрі міста вартости коло 60 000 австр. корон, затягнувши борг. Сплачування боргу та вдержування дому поставило філію в тяжке, а навіть скрутне становище так, що по кількох роках цей дім перебрала на себе "Народня Торгівля", сплачуючи філії "Просвіти" її уділ в 1927 р. Цього самого року філія купила дім у сусідстві Повітового Союзу Кооператив (при головній вулиці), в якому містилася канцелярія філії, а потім також читальня "Просвіти", та мешкав там сторож дому. В 1936 р. філія "Просвіти" вирішила приступити до будови Народнього Дому і для цього був створений спеціяльний "Комітет Будови Народнього Дому в Сокалі", що мав зайнятися збиранням фондів і полагоджуванням усіх справ, зв'язаних з будівництвом дому. В 1937 р. філія "Просвіти" продала свій дім і площу, що була замала для будови Народнього Дому, та купила дім П. Бережницького з більшою і відповіднішою площею при головній вулиці, ближче церкви ап. Петра і Павла. До "Комітету Будови Народнього Дому", що його очолював

радник Микола Книш, крім голови Філії д-ра Теодора Решетила, входили ще: о. декан Степан Ничай, як представник духовенства, д-р Лев Хомінський від загалу громадськости, як рівнож представники сокальського міщанства та селянства повіту. Пляни будівництва виготовила Кооператива Інженерських Робіт (КІР) у Львові за 800 злотих і всі будівельні праці були під наглядом КІР. Кошти будови мали становити коло 500 000 зл. Мав це бути двоповерховий будинок, через цілу ширину площі, з в'їздовою брамою і головним фронтовим входом до нього і до театральної залі, що мала бути збудована на задній частині площі. У фронтовому будинку мали знайти приміщення усі українські організації, а велика театральна заля повинна була мати потрібне новочасне урядження, велику сцену з в'їздовою рампою, "западнею" тощо і мала служити рівночасно як кінотеатр. Щоб зменшити готівкові видатки будови дому, нефахові роботи (розібрання старого дерев'яного дому, очищення площі, копання підвалів та фундаментів, доставка будівельних матеріялів, як цегли, піску, вапна, цементу, залізних і дерев'яних матеріялів і тим подібне) не були враховані в кошторисі будови. Всі ці роботи виконували добровільно місцеві робітники Сокаля і поблизьких сіл, де були створені спеціяльні комітети для організування робітників і підвод. По черзі сотні робітників-добровільців і підвод виконали всі нефахові роботи, а мулярські, теслярські та інші фахові роботи виконували місцеві фахівці під наглядом фірми КІР. Зі збіркової кампанії в повіті і пожертв заокеанських еміґрантів із Сокальщини було зібрано понад 200 000 поль. злотих і ця сума вистарчала на сиру зовнішню будову дому; внутрішнє викінчення дому мало відбуватися в міру зібрання потрібних фондів. В 1938 р., по закінченні підготовчих робіт, приступлено до будування дому і допроваджено будову до першого поверху. В серпні того самого року відбулося величаве посвячення наріжного каменя і вмурування пропам'ятної грамоти з масовою участю українських громадян міста Сокаля і не тільки сусідніх, але навіть і дальших сіл повіту. Після зимової перерви будівельні роботи тривали аж до вибуху другої світової війни, коли воєнні дії унеможливили всяку працю. Будову дому доведено до висоти другого поверху по накритті першого поверху залізобетонною стелею. І так не довелося українцям Сокальщини зреалізувати довголітніх мрій і задумів мати свій величавий Народній Дім.

З вибухом другої світової війни була припинена діяльність всіх існуючих у Західній Україні товариств та організацій: вони були зліквідовані більшовицькою владою і всяка їхня діяльність заборонена. Таким чином прийшов і кінець існуванню найважнішого в Галичині Т-ва "Просвіта", враз із цілою його сіткою філій і читалень, що понад 70 літ найбільше спричинилося до національного відродження Галичини, вивело народ з темряви, просвітило його і, тим самим, дало основи для

його буйного розвитку в кожному відношенні. Завдяки Т-ву "Просвіта" виросло кілька національно свідомих і патріотичних поколінь, які спричинилися до розбудови нації в новочасному понятті не тільки в Галичині, але й поза її межами, бо світлі ідеї "Просвіти" промінювали і діставалися до українського народу усюди, де він жив, так в Україні чи поза Україною в Европі, а навіть за океаном. Ідеї не знають границь, тому ідейне зерно, кинене Т-вом "Просвіта", приймалося всюди, де була можливість для його розвитку. В теперішніх часах в Україні нема найменших можливостей для розвитку українського просвітянського зерна, але воно існує заховане в серцях українського народу і коли тільки постане така можливість, воно напевно почне розвиватися і видасть багаті плоди, що доведуть до осягнення цілі Т-ва "Просвіта" і до завершення вікових прагнень українського народу: до здобуття своєї вільної, незалежної, соборної Української Держави.

Іван Вергун

ФРАНЦУЗЬКІ ІСТОРИКИ ПРО БЕЛЗ

Першим французьким істориком, який згадує про Белз, був Блез де Віженер. У трактаті *Хроніки й аннали Польщі* з 1575 р. він пов'язує польські події з подіями на Русі. Щодо шрамів на обличчі ікони Белзької Богоматері він є тієї думки, що вони походять з часів панування Володислава II Ягайла. "Поляки, — пише він, — пограбивши Ченстоховський монастир, кілька разів пробили обличчя святої ікони. Але виконання цього мерзотного діла приписувалось чехам".

Згадує рівно ж і те, що губернатором (тобто воєводою) Белза та Холму між 1447 і 1467 р. був Павло Ясень. Описуючи татарські напади, підкреслює, що татари 1499 р. "несподівано з'явились на Волині, Русі й Польщі, де пограбували все та сплюндрували околиці Белза й Красноставу". Теж у 1502 р. татари пограбували й спалили Ряшів, Ярослав, Радом і Белз.

Серед польської делеґації до Анрі де Валюа, князя Анжу, Бурґундії та Оверні, висланої 1589 р. з повідомленням про обрання його королем Польщі (згодом Генрик I), був теж капітан Белза (не подає прізвища).[1]

П'єр Шевальє, дорадник і посланець Люї XIV до Варшави в справі набору козаків до Франції (облога Дюнкерку 1645/46 р.), у своїй *Історії війни козаків проти Польщі,* пишучи про військові подвиги Богдана Хмельницького, декілька разів згадує Белз, важливо укріплений город. По битві під Пилявцями Хмельницький вирушив походом на Львів, Белз і Замостя, що їх обороняв померанський воєвода Люї Вейгер з 1500 прусаками.

Описуючи облогу Збаражу (13.7.1649) Хмельницьким, П'єр Шевальє вичисляє, що головними вождями обложеної польської армії (15,000) були Конецьпольський, Вишневецький та белзький каштелян Фірлей.[2]

1. Blaise de Vigenère: *Les chroniques et annales de Poloigne.* Paris 1673. pp. 227, 302.

2. Pierre Chevalier: *Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne.* Paris 1663, pp. 3-4, 28.

Згадку про Белз знаходимо теж у трактаті *Причина повстання козаків проти Польщі* Лінажа де Восієна. На шляху маршу Хмельницького, пише він, були теж міста Буськ, Белз і Сокаль. В околиці Буська і Белза було багато болот і мочарів.[3]

Шевальє де Терлон у своїх *Мемуарах,* при згадці про спільний шведсько-українсько-семигородський похід проти Польщі в 1657 р., твердить, що 30-тисячна козацька армія під командуванням полк. Антона Ждановича поверталась із зайнятої ними Варшави Белзькою землею, супроводжуючи князя Ракочія з його відділами в Семигород.[4]

Про деякі деталі відносно Белза інформує нас французький історик і мандрівник Сьєр де Готвіль, який у другій половині 17-го століття прожив 25 років у польському королівстві. На 9-ій сторінці своїх *Історичних зв'язків Польщі* він пише: "Руська провінція була прилучена до Польщі королем Казиміром Великим у 1341 р. Вона складалася з трьох воєводств: львівського, холмського і белзького".

При кінці 17-го ст. Львів, столиця Чорної Руси, зараховувався у Польщі 16-им воєводством, а Белз — 22-им. "У цім останнім воєводстві було озеро, яке висихало що три роки, і вода якого зникала з великим шумом у заглиблення сусідніх гір та за деякий час знову появлялась" (Безодня під Корчунком у Цеблові — І.В.).[5]

Французький історик Рене Мартель з українським ученим І. Борщаком у спільній монографії *Ля ві де Мазепа* (Життя Мазепи) згадують про жінку белзького воєводи ген. Синявського, Єлисавету ("Мадам палятін де Белз"). Вона інформувала гетьмана Івана Мазепу про діяльність свого чоловіка, довіреного Петра І, який, за певні послуги, приобіцяв йому польський трон.[6]

Рівно ж Белз, як воєводство, був занесений на тодішні карти. На карті Сансона з 1689 р., серед "держав польського королівства", побіч Львова й Холму видніє Белз, як воєводство Чорної Руси. Також фіґурує він на карті ' Европи" з 1706 р., того самого картографа. Навіть на карті Польщі з 1714 р., що її накреслив П. Ван дер Аа, знаходиться ще Белз, як воєводське місто, побіч воєводства Руси Львова.[7]

---

3. Pierre Linage de Vauciennes: *L'origine veritable du soulèvement des Cosaques contre la Pologne.* Paris 1674, p. 158.

4. Chevalier de Terlon: *Mémoires.* Paris, t. I, 1681; t. II, 1682, p. 327.

5. Sieur de Hauteville: *Relation historique de la Pologne.* Paris 1686, pp. 9, 157, 162.

6. Elie Borschak et René Martel: *La vie de Mazeppa.* Paris 1931, pp. 72-73.

7. Kaléna Uhryn: *La notion de "Russie" dans la cartographie occidentale (XVIe-XVIIIe s.).* Préface de M. Korzan, recteur de UTHI, Paris-Munich 1975, pp. 44-45, 53, 61.

Виставка Української Книжки в Белзі 1935 р.

"Містечко Белз", яке перед другою світовою війною нараховувало 4-5 тисяч мешканців, удостоїлось, як бачимо, поруч Львова і Холму, бути записаним у французькій історіографії. Бо наш Белз з усіх давньоукраїнських князівств найдовше зберіг свій державницький характер.

Богдан Стефанишин

СОКАЛЬСЬКІ МІЩАНИ

В часах Хмельниччини сокальські міщани разом із селянами та козацькими загонами повставали проти поляків, палили або забирали їхні маєтки, мстили їм за кривди і знущання над бідним безборонним народом. Таке саме творилося в повіті Рава Руська та на Волині. Жертвами повстанських рухів були теж і панські прислужники кожної національности.

Міщани перед і по першій світовій війні в меншості втратили почуття гордости на своє походження. Багато з них женилися з польками та відчужувалися від своєї прадідівської віри й народу. В деяких родинах було так, що діти йшли за батьками: дочки ходили з матерями до костела, а сини до церкви, або навпаки, залежно від того, чи батько чи мати були польського роду. Мова в хаті була або польська, або мішанина українсько-польських слів. Такі слова, як — кислий, коли ні, сокира, пощо, зошит, книжка і ін., звучали якось дивно: "кіслий", "кіди ні", "сокіра", "піщо", "зешит", "ксьонжка" тощо. Хтось назвав сокальських міщан "кідриками" та видумав до цих слів жартівливо-іронічну причіпку в такому звучанні: "Кідрик рубав кісле молоко сокірою". Мова наша, як знаємо з історії, певний час була під сильним польським впливом. За часів о. Маркіяна Шашкевича навіть проповіді в церквах священики говорили польською мовою. Від нього — пробудителя галицької землі — почався зворот до народньої мови. Свідомість народу зростала з кожним десятиліттям, а найбільше після Листопадового Зриву галичан у 1918 р. Леґендарні Січові Стрільці та Українська Галицька Армія (УГА) повернули сокальським міщанам їхню давню національну гордість і свідомість. По містах і селах відкривалися читальні "Просвіти", братства, ремісничі товариства тощо, в яких гуртувалася молодь.

Популярні міщанські прізвища в Сокалі були такі: Багрії, Бариші, Бобрецькі, Бобровські, Боярські, Білянські, Блащуки, Бені, Вибранці, Висоцькі, Ганіткевичі, Гринюки, Грушецькі, Ґудзи, Демчуки, Дикі, Іванці, Каравани, Книші, Карпюки, Кліщі, Ковальчуки, Кохалевичі, Коцькі, Красовські (спольщені), Лихограї, Медведі, Миґасюки, Москалюки, Мочульські, Никони, Ніткевичі, Новосади, Онишки, Перетятки, Поло-

хайли, Прокопчуки, Прокоповичі, Прокулевичі, Полянчуки, Романовські (спольщені), Семенюки, Соколовські, Тимошики, Тимощуки, Томчаки, Тріски, Трохимчуки, Уласевичі, Федуновичі, Хмари, Хомицькі, Чубринські (спольщені), Яремки, Ярмоловичі.

Найбагатші з міщан були: Каравани, Книші, Іванці, Семенюки,* Демчуки, Тріски та Лихограї.

ОДЕЖА

Здавна старші сокальські міщани носили чорне одіння. У святкові дні та неділі одягалися в т. зв. "капоти", подібні до ряс священиків. Це була їх традиційна одіж із багатьома ґудзиками. Під нею носили своєрідні камізельки без клина на грудях. Вони сягали високо під шию, а білі ковніри сорочок викладали на верх тих камізельок. Краваток не носили. Мода на краватки прийшла пізно, бо аж коротко перед другою світовою війною, але й тоді старші міщани носили свою стародавню ношу і гордилися нею, бо в таку одягалися їхні діди і прадіди. "Капоти" були довгі, сягали до половини чобіт. Штани теж були чорні, як і капелюхи з досить широкими крисами. Деякі з молодших господарів одягалися весною та осінню в т. зв. "обероки"; взимку старі міщани ходили в хутрах, підшитих шкірками зайців, а на голови насували теплі баранкові шапки. Мужчини з молодшої ґенерації носили вже краватки до купованого вбрання, а часто й вишивані сорочки. До праці при господарстві вдягалися в куртки, або т. зв. "бурки". Накриттям голів були звичайно кашкети.

Старші міщанські жінки одягалися в темні або попелясті жакети та спідниці. Накриттям голови були теж чорні фабричні хустки. Взимку вбиралися так, як і чоловіки, в довгі чорні вовняні плащі, підшиті переважно шкірками кролів або зайців. У холодні дні, навесні та восени, накидали на плечі грубші вовняні хустки, притримуючи їх спереду руками на грудях. На руки вдягали темні вовняні рукавички. Їхнім взуттям були також чоботи. Молодші жінки одягалися в ясніші жакети та носили яскраві хустки. Влітку носили різнокольорові суконки нижче колін та дуже часто вбиралися у вишивані шовкові блюзки та яснішого кольору спіднички. На шиях носили намисто, а взуттям їх були мешти до ясних панчіх. По селах дівчата носили аж до другої світової війни свої національні строї. В місті вживали їх дівчата та молодші жінки при нагоді всіляких національних свят, театральних аматорських вистав тощо. Взимку дівчата в Сокалі одягалися в довші плащі, але без

* Осип Семенюк, нар. 1887 р., організатор січового та стрілецького руху в Сокальщині. Від 1914 р. при УСС. В 1918 р. повітовий комендант в Сокалі. З 1920 р. він жив в УССР, де його зліквідували більшовики десь у 1930-их роках.

хутряної підшивки. Шию прикривали вовняними шаликами, а на голови брали тепліші хустки або шалі. Ходили у вищих черевиках або й чобітках. На руках мали грубші вовняні рукавички або вкладали руки до т. зв. "зарукавків". Багато дівчат-учениць носили берети.

ВУЛИЦІ СОКАЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРІВ

Більшість міщан займалася рільництвом і жила поза центром міста. Найбільше господарських домів зі стодолами, стайнями, хлівами, шопами, і т. п. було при довгій, майже кілометровій вулиці Т. Шевченка, що мала давніше також назву Свитазівська, бо вела до села Свитазова. При вул. Шевченка було багато хат під стріхою, але після великої пожежі в другій половині 20-их років побудовано там кілька нових мурованих домів, критих цинковою бляхою. Були там також хати, криті ґонтами, "папою", а то й черепицею.

До останніх років перед другою світовою війною стояло ще в місті при головній (Львівській) вулиці п'ять хат, критих стріхою. В них були широкі печі зі стародавніми керамічними кахлями, які мали високу музейну вартість. Власниками двох таких хат були Каравани, а в інших жили: Іванці, Горбачевська та Уласевичі. Всі вони жили в найближчому сусідстві сокальської гімназії з обох сторін.

Другою такою господарською вулицею була вул. Маркіяна Шашкевича. Вона тягнулася від вул. Шевченка (понад один кілометр) до вул. Колонії, яку поляки кілька років перед упадком своєї держави назвали прізвищем одного з поблизьких дідичів: вул. Країнського; тепер називається вона вул. Українська, мабуть, від 1939 року по окупації Галичини більшовиками. Відтинок вул. Шашкевича від вул. Тартаківської до Колонії перезвали поляки на вул. "Одсєчи Вєдня", але ніхто з сокалян, крім урядових установ, не вживав такої назви. Для них вона залишилася вулицею Шашкевича.

Було ще кілька скупчень міщанських господарств у місті на т. зв. Дерешівці, Бабинці, при вул. Шляхетській, Франка (за шпиталем), при вул. О. Фредри, яка вела до жидівського цвинтаря, "Окописька", а ціле передмістя Сокаля — Забужжя мало цілком господарський вигляд. Там, крім давнього спаленого будинку колишньої гімназії (пізніше народньої школи, а за німецької окупації — церкви) не було ніяких урядових будинків тільки самі міщанські, більші чи менші, господарства при чотирьох вулицях. Дві з них поза "Забузьким мостом" тягнулися паралельно на північ. Це були вулиці: Конотіпська та Середня. Прямо на захід вела дорога до села Опільська. Від неї, недалеко перед залізничною лінією Сокаль-Володимир Волинський, скручувала вліво найдовша вул. Забужжя — Белзька. Її назвали пізніше вулицею митрата

Василя Левицького. Вона вела аж до нової польської колонії — оселі Жвірка, звідкіля було вже недалеко до сокальської залізничної станції.

СОКАЛЬСЬКІ ЦЕРКВИ

Гордістю сокальських міщан була їх величава церква св. ап. Петра і Павла, яку побудував о. митрат Василь Левицький в 1905-1909 рр. за проєктом архітекта Василя Нагірного. Стояла вона майже по середині міста, оточена з півдня та півночі трав'яними ґрунтами, а на схід від святилища довжина вільної площі доходила може й до 50 метрів. Від хідника вул. Львівської до самої церкви була віддаль щонайменше 20 м. Церква мала форму базиліки. Була вона трибанна і в три нави. По обох боках хорів були 2 закриті бані. В лівій висів дзвін, що його звали "сиґнатуркою". Головна баня була відкрита, мала 8 високих романських вікон. Церква з хрестом на середущій великій бані була в 50 метрів заввишки. Хрести на всіх банях і всю залізну огорожу перед церквою виконав німий слюсар Олександер Левицький, хата якого і верстат були на другій стороні вулиці, трохи навскіс від церкви. В нього вчилося слюсарства при кінці 20-их років двох міщанських синів: Мирон Полохайло та Василь Хомицький. Вони пізніше стали самостійними механіками. Мирон Полохайло цікавився більше шоферством, а також займався перевозом господарських продуктів до Львова та інших місцевостей з Народньої Торгівлі та з Кооперативного Союзу в Сокалі.

Крім церкви св. ап. Петра і Павла були в Сокалі ще дві інші церкви: св. о. Миколая та св. арх. Михаїла при вулицях Шляхетській і єп. Бандурського. Церква св. о. Миколая стояла на досить високому пригірку над рікою Бугом. На схід від неї була стара торговиця — ринок. Звідтіль було ближче до "Забузького моста". Церква була відгороджена з трьох сторін парканом, а тільки вид на Буг і Забужжя був відкритий. Церква св. о. Миколая — це славна пам'ятка ще з 16 століття. Вона має велику архітектурну вартість. Врочисті богослужби правилися там двічі на рік: раз зимою, а відпусти відбувалися 22 травня кожного року в день Перенесення мощів св. о. Миколая.

Церква св. Михаїла (мурована, з 18 століття) була мала. По другій стороні вулички єп. Бандурського стояла сокальська плебанія. Довжиною була вона звернена до вул. Шляхетської. Це був мурований просторий будинок. Вхід до нього був від сторони церкви св. Михаїла. На схід від плебанії було велике подвір'я. До церкви св. ап. Петра і Павла було приблизно 200 метрів. Парафія мала 300 морґів поля. Їх управляли деякі міщани, ділячися збором жнив із парохом, правдоподібно, пополовині.

Зі Сокаля вийшло кілька міщанських синів на священиків. До таких

належали: о. Антін Демчук, о. Володимир Пашковський, о. Мирон Кохалевич і о. Бобровський.

СОКАЛЬСЬКІ РЕМІСНИКИ

Ремісників серед сокальських міщан було мало. Був, здається, один бондар — прізвища вже не пригадую собі; зате мав Сокаль трьох своїх ковалів. На розі вулиць Шевченка і Шашкевича були ковалями брати Вількушинські. При вул. Колонія займався ковальством Полохайло, а на Бабинці, на розі парканяної стежки, що вела на Дерешівку, мав свою кузню Федунович.

Віддавна Сокаль славився добрими ганчарами. Таким добрим ганчарем був батько сокальського просвітянського діяча, радника Миколи Книша, Антін. Радник Микола Книш дожив до 90 років.

Кравців, крім Кохалевича з вул. Шевченка, між сокальськими міщанами не було. Син того кравця — також Мирон, був моїм ровесником і також ходив до гімназії. Щойно пізніше, декілька років перед вибухом другої світової війни, мав Сокаль ще двох своїх, але зайшлих кравців: Камінського та ще одного, прізвища якого вже не тямлю.

Шевців було більше. В околиці церкви св. о. Миколая жили два шевці: Йосиф та Іван Томчаки. На Бабинці, перед закрутом до залізничного моста, шевцював пригорблений дещо швець Тимощук. Він мав двох синів. Старший Остап був учителем, а молодший ходив зі мною до т. зв. "шкілки" (4 кляси) при чоловічій семінарії. Він, Володимир, закінчив, мабуть, тільки сім кляс. Ще один швець був на старому ринку. Це — Григорій Ніткевич, дід Володимира Ніткевича, що живе у Філядельфії. Зайшлих шевців мав Сокаль також кілька: Володимир Дінтер, біля захоронки СС. Служебниць, при вул. Шляхетській, Йосиф Дуб при вул. Львівській (Косцюшка) недалеко рогу вул. Шевченка, Дмитро Вуйцік на вул. Шашкевича, близько вул. Шевченка, та Дмитро Андрущак на т. зв. "Печигорах", де народився о. Василь Зінько ЧСВВ.

З мулярів, можна б сказати, було три: Іван Кохалевич, Іван Ніткевич і Прокопчук.

При вул. Тартаківській, близько млина Смішка, мав свою робітню добрий різьбар і столяр Яремко. Він вирізьбив для церкви св. Петра і Павла мистецький вівтар для св. Миколая. За паровим млином при торговиці був ще добрий зайшлий столяр Калиневич, а при вул. Шляхетській, близько української бурси св. о. Миколая, столярем працював Микола Долгун.

Мав Сокаль одного доброго українського пекаря. Був ним Макаруха. Він мав двох синів: Остап був знаменитий футболіст, що з-під власних воріт далеко, нераз навіть аж під ворота противника відбивав зловленого м'яча. Другий син, Володимир, був тихий і менш активний у

спорті. Всі вони мешкали недалеко від костелика св. Яна та Промислової школи при вул. Соняшній, що малим закрутом вела до Забузького моста. На тому відтинку три вулички вели під гору до старого ринку: св. Яна, св. о. Миколая та ще третя якась, назву якої я вже забув. При котрій з них жив Макаруха — тяжко сказати.

Одиноким українським годинникарем, також зайшлим, був Іван Дуб при вул. Шевченка, близько вул. Шашкевича. Робітня містилася в домі М. Вербенця. Сам Михайло Вербенець був добрим майстром від підлог-паркетів.

Дахарем, що покривав хати бляхою, був жид Ґросс. Мешкав у сусідстві слюсаря О. Левицького. Склярством, олійнями, м'ясарством і т. д. займалися переважно жиди.

В останній декаді перед другою світовою війною Сокаль значно змінився, бо місце жидів почали займати наші студенти, абсольвенти середніх шкіл і сільські хлопці, закладаючи собі в місті харчові, ґалянтерійні, шкіряні, одягові та інші крамниці. З міщан мав крамницю з одінням Орест Іванець у спілці з Рибчуком, а Роман Гринюк — шкільне приладдя, газети тощо в будинку Братства Чесної Покрови. Володимир Боярський мав свою ґалянтерію в дуже близькому сусідстві Народньої Торгівлі. Цей склеп перебрав пізніше Славко Тріска. Зенон Новосад мав залізний склеп на старім ринку, але не міг довго видержати конкуренції жидівських крамниць та скоро закрив свою крамницю.

З 1932 р. почавши, після відкриття читальні "Просвіти" в Сокалімісті, значно піднісся культурно-освітній рівень молодшого міщанства. Молодь сходилася до читальні, читала газети, випозичала книжки в бібліотеці та приставала до хору й аматорського театрального гуртка, але більшість її гуртувалася в музичнім Т-ві "Зоря", де була духова оркестра, а також відбувалися там освітні курси та навчання рідної мови. Такі курси вели: Ольга Лотоцька і мґр. Володимир Стефанишин.

Василь Сидор

НАД СОКАЛЬСЬКИМ КОРДОНОМ

Коли поглянемо на карту Галичини ще австрійського видання, побачимо круту лінію австро-російського кордону, що від Збруча — попри Збараж, Броди, Радехів, Сокаль — простягнулася ген на Сандомир і Краків. Цю лінію звемо популярно сокальським кордоном, бож Сокаль це повіт найдальше висунений на північний схід з-поміж усіх повітів колишньої австрійської монархії, а сусідує аж з трьома волинсько-холмськими повітами: Горохівським, Володимир-Волинським і Грубешівським.

Кордону на ділі сьогодні вже немає, чорно-жовті залізні стовпи усунено, австрійський "фінанс" і російський солдат вже тудою не проходжуються. Жадних зовнішніх познак на перший погляд по границі двох імперій не лишилося. Та це тільки так на перший погляд. Бо приглянувшися уважніше, різницю між галицькими повітами і Волинню доглянемо. По цей бік — села краще загосподарені, будівлі рідші, більші, густо-часто муровані, поля вихісновувані нерідко новоспровадженими сільсько-господарськими культурами. Народні доми, читальні, сходини, збори, анкети... По той бік — все це менш складне: і будови і ноша і звичаї. Суспільно-громадське життя простіше, менш зрізничковане.

Та не в тому суть речі. Справа не в зовнішньоматеріяльних виявах і не в різних політично-адміністративних відносинах і тактичних напрямних адміністрації обидвох цих земель. Суть — **в інакшому способі думання** галичанина і волиняка.

Про це обидва вони знаменито знають, прозиваючи себе взаємно ще сьогодні москалем та австріяком. Бо кордон існує ще в їхніх серцях, у їхній духовності. І це ми в нашому підході до цих справ ствердити мусимо, коли в своїх потягненнях керуємося двома критеріями: **чи добром нашим є добро цілої сліьноти І чи дивимося просто в очі дійсності,** а не втішаємося утопіями і всякими оманами. Факт, що сокальський кордон існує і **ломити його** незвичайно трудно, каже нам глибоко призадуматися, що робимо для знівечення цього кордону всі ми, а "прикордонні" (сокальчани!) зокрема, і що далі думаємо робити.

Щоб як слід здати собі справу з питання сокальського кордону і

стану, який заіснував, мусимо обняти зором всі ці землі на фоні цілої нашої історії.

Галичина (Поділля) і Волинь — багатомовні традиційні назви — зараз же зв'язують нас з нашим минулим, з нашим Галицько-Волинським князівством, державою Великого Романа та короля Данила. Тут у сторіччях XIII-ому і XIV-ому зосередилося ціле наше культурне та державне життя, коли мати руських городів, Київ, упав під напором московських та половецько-татарських орд. Галичина бо враз із Волинню стала тоді переємницею слави Золотоверхого Києва і прапор той гордо несла, поки внутрішні крамоли і зазіхання сусідів не положили їй кінця. Ці землі увійшли зразу в склад литовсько-української держави, а згодом і польської. Тут джерело їх національно-культурного закріпачення, господарського виснаження, рабського наставлення і взагалі того всього, що заключається в понятті: відсутність творення історії. Правда, після упадку східньовізантійських впливів і православ'я взагалі, Галичина з Волинню витримала велику пробу: підточування з однієї сторони татарськими набігами, з другої польською шляхетчиною, а як це все і всюди буває, з нутра "татарськими людьми", ці землі кують собі долю під двома вогнями: австрійським і російським. Пробу кількох сторіч видержали, але свою національно-етнічну окремішність окупили великими жертвами: асиміляцією інтеліґентської верхівки, заником будь-якого державотворчого почуття та защепленням у себе чужих культурних та релігійних зразків. А що ці останні елементи — попри національний — грають не останню ролю, свідчить якраз тут обговорюваний нами факт. Живе тіло, розділене на дві часті, починає жити своїми льокальними потребами. Волинь майже не чує голосу Шашкевича, по суті радше культурного, чим політичного, ані "весни народів" 1848 року. Світова війна ще більше поглибила граничну лінію, бож приходилося братові стріляти до брата. Слідів довговікової окупації, піддержуваної австро-російським штиком, не замів навіть світлий 1-ий листопад, а її наслідки показалися тривалими по сьогоднішній день.

Отже по цей бік — культурно західня і греко-католицька Галичина, по той — культурно східня, православна Волинь із Холмщиною, Підляшшям і Поліссям. По цей і по той бік сокальського кордону одна і та сама національно-етнічна маса. Пов'язана одним найважнішим елементом національним, вона змагає жити одними й тими самими культурно-релігійними прагненнями. І ми є свідками цікавого процесу в нутрі нашого національного життя в рамцях культурної (політична, господарська, освітня) та релігійної ділянок.

Одначе цей процес культурно-релігійного становлення так слабо обаполи самовиявляється і так кволо поступає, що коли ми бачимо події, які довкруги нас ідуть, події важкі у своїх наслідках, події

міжнароднього характеру з однієї сторони і конечність внутрішньосуспільного перегрупування з другої, — так ми цей процес приспішити мусимо, наші бажання до одного зводити підсилимо. Силою факту за Галичиною слово перше; конкретніше — за тими "прикордонними", які в своїй буденщині цей кордон переходять і своєю наукою, промислом, торгівлею його ломлять.

Але щоб це велике завдання виконати, треба вперед самому **бути зразком національно-культурної і релігійної зорганізованости.** Бо, щоб на когось впливати, усувати ворожі нашій духовній структурі чинники, грати панівно-надрядну ролю, треба самому перше тих духовних цінностей набратись і ними жити. Джерелом їхнього розгортання мусить стати усе наше зорганізоване життя, а т.зв. органічний сектор зокрема.

Погодимося в тому, що між приволинськими повітами Сокаль грає найпершу ролю і то на всіх ланках національно-культурного і релігійного вияву, веде перед в обговорюваній місії духовного зцілювання двох історичних полос. Цей примат держить Сокальщина завдяки — в першій мірі — своєму історичному минулому, як молодша посестра княжої Володимирщини і Белзчини. Тудою пробігали в давнину княжі полки Ростиславичів, маршували залізні когорти Великого Богдана, мобілізувалися стрілецькі бригади. Корисне географічне положення над сплавним Бугом, а над усе плодюча земля розвинули торгівлю і хліборобство.

Та порядком законів природи відомо, що до більше спроможних ставиться більші вимоги. Так річ мається й із сокальською волостю. І тут ми погодимося з другим твердженням: в Сокальщині позначується **відсутність згармонізовано-плянової праці і розмаху.** Забула, видиться, що крайовий центр навіть при добрій охоті нічого не вдіє, коли тут на місцях буде інертність і деклямація, замість плянової праці й підтримки "меншого брата".

Сильнішою дещо і більш притягаючою є ділянка економічно-господарська, а саме торгівля — так кооперативна (кредитова, споживча, молочарська), як і приватницька. Коли на недавньому курсі господарських референтів при Районових Молочарнях в Ременові приявні почули про справді великі обороти всіма майже сільсько-господарськими продуктами Повітового Союза Кооператив (мільйон шістсот тисяч), про справне функціонування Українбанку, про те, що в повіті є понад 150 українських приватних крамниць (з того понад 40 в місті) різних бранж, про виріб мила, олійню, бетонарню, будову молочарень і Народнього Дому, про млинову солідарність, — домагалися додаткових вияснень, захоплювалися і запалювалися так, що треба було охолоджувати їх аж невідрадною дійсністю в господарці філії "Сільського Господаря".

Алеж бо питання "кооперація — приватники" може ніде не таке

гостре, як тут. Згадати б тільки, що між репрезентантами обидвох ведеться неперебірлива друко-словна боротьба, викликана не так конечністю знайти спільні дороги розвитку, як радше льокальними інтересами і впливами. Бож на тлі теоретичного розумування про конечність існування кооперації і приватництва та заспокоювання ними господарського голоду населення, конфлікти не родяться. Самозрозуміло, що як кооперація, так і приватництво свій круг діяння мусять мати. І молоде село, з'єднане світоглядово, почувається ніяково супроти роздмухування деким цього питання в неналежному напрямі. Воно, вміючи вже сьогодні на того рода суспільно-громадські явища **дивитися, їх відчути й оцінити,** підходить до них з чисто практичної сторони і може тому й має найбільше правди, коли каже: кооперація для нас, приватники в місто. І та і друга мають завдання в першій мірі всіх нас організувати на кличах "свій до свого по своє для себе".

В цій організації кульгає повіт (як і цілий край) здебільша через непотрібні нераз залишки "демократичности" в нашому житті. Про це ширше говорити тут не місце, бо торкається воно цілого нашого спільнотного життя. Вистачить сказати, що сьогоднішні "загальні збори" це ніщо інше, як наші давні змодифіковані "чорні ради", коли то цілий рік "голота п'є та гуляє", а раз у рік "шапками кидає". Самозрозуміло, що коли в надзірні органи входять люди припадково вибрані (не номіновані як ці найкращі, що їх вичувають верхи, ніколи доли), то й ті нижчі завідуючі і найнижчі не будуть все на місці. Протекціонізм, кліканство, посадова дідичність, розпихання ліктями — це невідлучні вияви тієї опортуністичної системи. Вслід за тим репрезентують (повітову) кооперацію часто-густо люди асуспільницького темпераменту, що їхнє "я" нічого собою не являє, люди, девізою яких є "моя хата скраю". Коли ж і йдуть вони в народ, то балакають про все, тільки не про те, що на потребу. Оперують навіть цифрами і тоді витягають знаменні для них висновки в роді таких цвіток, як "в кооперації наша будучність". Силою факту тягнуть тудою і сільські гурти і під таким кутом виховують собі духовних кастратів, що вже подекуди виявляються і в надто однобічному симпатизуванні з приватницьким рухом.

Безперечно кооперації (усіх видів) катастрофа через це не грозить. Вона опирається на сильних плечах хлібороба, що своєю духовною поставою завжди її підтримає і вдержить. Алеж чи дає вона йому направду духовну поживу, а в його сусіда волиняка чи збуджує тугу за подібним? Багато ще тут недостач.

Подібно справа і з приватниками. Вони зовсім непотрібні там, де вже є кооперативи, хіба що заводять спеціяльну бранжу. Станова організація, крім евіденційного перегляду, не має належного контролю над цим відтинком. Доказ: у кількох місцевостях ведеться нічне розпиячування. Чи цим ми заімпонуємо волинякові і холмщакові, що воліє

явно-славно вдень попиячити? Я особисто раджу таким панам стати порядними ремісниками, от хоч би бляхарями, склярями і ін. Врешті найвищий час подумати про власний (текстильний) промисл і свої гуртівні. Бо суть справи — як сказав один військовик — не в гарматах, але у фабриках гармат.

Коли ми вже при господарсько-економічній ділянці, то не можна поминути мовчки сокальської філії "Сільського Господаря". Її аґрономічна праця це основа загального розвитку усіх родів кооперації. Відомо ж, що коли хлібороб не матиме, зглядно не відчуватиме, недостачі своїх сільсько-господарських продуктів, то й ґудзиків не купуватиме, не складатиме ощадностей і уділових вкладів, не фабрикуватиме масла. І коли філія переживатиме що 3-4 місяці внутрішні потрясення (часта зміна аґрономічних сил і брак їх), вона ні за 50 літ не зможе дати населенню того, що добула волинсько-холмська сторона (під оглядом господарським) внаслідок комасації. Пропаґувати ж комасацію це лінія найменшого опору. Уважаю, що аґрономічна робота тільки обіжниками повинна вже скінчитися. Вислати до господарських шкіл і виховати у хліборобському вишколі аванґард передовиків сільського молодняку і згодом запрягти його до праці — це наказ часу. Треба теж піднести з руїни господарство сокальського міщанства, щоб не предметом пожалування, а зразком до наслідування стало. Бо шахівниця піль густішає, а хатки по полях і загумінках ростуть, як гриби по дощі.

Більш успішною працею в Сокальщині, що впливає і на сусідні повіти, є праця наших освітніх установ: "Просвіти" і "Рідної Школи". Вона опирається в більшості на молоді, що, з природи ідеалістична, є найактивнішою частиною суспільства. Недомагання? Вони загальнокрайові: мала кількість відповідно наставлених організаторів, слабка діяльність самоосвітніх гуртків і ін. Честь і дисципліна мусить їм присвічувати. Необхідним є теж широке поставлення українознавства: історії суспільно-політичних рухів, історії України, землезнання, культури, літератури й мови. Та справа в повіті ще не розгорнена, тут і там стоїмо ще на першому щаблі праці — поборюванню анальфабетизму, тому й не дивно, що повіт ще різношерстий. Толеруємо інтернаціоналів, кокетуємо москвофілів, крізь пальці дивимося на витівки партійщини. А дальше, візьмім під увагу застрашаючий брак інтеліґенції. В році 1922 в першій клясі сокальської гімназії було 43-ох українців. Сьогодні є їх 6. І сьогодні інтеліґенція мусить творитися через самоосвіту в твердих буднях і борні за життя. Немає ж її в нас забагато. Коли б її було більше і коли б міські паничі розподілили поміж себе самоосвітні гуртки поодиноких сіл та стали їхніми опікунами і туди частіше заглядали, то й комуна не ширилася б. А так приходить хто інший... І замість щоб ми мали промінювати на Волинь, то вона комунізує нас. Може не Го-

рохівщина і Володимирщина, але Камінь-Коширщина, то так...

Хоч як це дивно, але в Сокальщині спорт взагалі не заступлений. Два чи три сокільські гнізда не можуть чейже нікого вдоволити. Ані теж те, що по селах самочинно, без жадних засад гри "б'ють хлопці бальона", а взимі їздять на "тріскаx", замість на лещетах. Колесо (ровер) найбільше тут поширене, стало поняттям не змагу, перемоги, а звичайним засобом льокомоції, як віз. Що більше, один волиняк сказав мені, що тут тому так хлопці колеса купують, бо таких дівчата люблять. Ми збайдужіли до фізичного виховання молоді, ще не розуміємо значення піднесення фізичних сил і спроможностей нації, хоч наглядно бачимо, що роблять у тому напрямі чужинці. А в Італії, Німеччині, Совєтах робиться це навіть коштом науки ("більше анальфабетів, але й більше багнетів"). Спитаймо себе, що зробили ми в Сокальщині для поширення клича **"спорт у маси"** і яку активну участь беремо в праці наших тіловиховних організацій. І чи є в повіті хоч один кваліфікований спортово-руханковий інструктор? Зате скільки у нас — не во гнів кажучи — маґістрів, целебсів, "аґрономів", кооператорів, "освітніх інструкторів", купців та інших спеців і мистців усяких бранж і видів! І це діється тоді, коли вся Европа виглядає мов один воєнний табір.

Дуже делікатною справою є відношення греко-католицького духовенства до православного і навпаки. Ні вороже, ні приятельське. Воно байдуже. Ці — замкнуті в собі, горді на свою римську приналежність, не відчувають потреби простягнути руку й обмінятися думками з тими, що витривали "при вірі православній", що ще дуже часто балакають "по руски", а думають категоріями передвоєнного царського чиновника, хоч і подекуди на домагання населення правлять Богослужбу по-українськи. Одначе духовенство, як одне так і друге, що рекрутується з молодшого покоління, починає зривати з того рода заскорузлими поглядами. На анкетах чи зборах вже можна бачити "батюшку" побіч "ксьондза". На жаль, у Сокальському повіті переважають старі, реакційні священичі елементи (може тому, що повіт багатий і надають туди "вислужених ювілятів"), що потрафлять тільки кричати з амвони: "православні то наші вороги".

Так менш-більш представлявся б наш повіт і його органічний сектор у відношенні до сусідніх. Окремою темою може бути справа наростання і посилення нових сил села і міста, що молодечим походом заливає усі ланки національного життя, групуючись на засадах всеукраїнства. "А походу тих сил — як каже Богдан Кравців — не відвернути, не зупинити! Бо життя йде, життя росте, могутніє"!

Голос (Львів), ч. 17-18, 1937.

Іларіон Калиневич

МОЇ ДНІ В СОКАЛЬСЬКІЙ СЕМІНАРІЇ

Був кінець травня 1928 року.

На залізничному перестанку Батятичі у Камінці Струмиловій затримався поїзд, що прямував через Сокаль до Ковля.

З малою валізкою в руках, я всів до вагону третьої кляси. Незвичайне почування огорнуло мою душу. Мені здавалося, що ось тепер буде рішатися моя доля, буде визначений дальший шлях мого життя. Оцей поїзд завезе мене у новий, невідомий мені світ.

Я їхав до Сокаля як "екстерніст", для складання іспиту на четвертий рік державної учительської семінарії. Покидав я камінецьку гімназію, своїх ровесників, друзів, довкілля, та йшов у незнане. Нелегкий це був досвід для молодого юнака.

Родинні обставини змінилися, мені треба було якнайскоріше закінчити студії, щоб стати "на свої власні ноги".

Поїзд рушив, а колеса почали вибивати свою механічну ритміку. Минали села: Добротвір, Стриганка, Сілець-Завонє...

Чи складу я іспит задовільно? Як поставляться до мене професори? Я ж "русин греко-католицького визнання" — згідно з офіційною польською формулою, а такому громадянинові не легко було продістатися до державної семінарії. Щоправда, був я назагал добре "підкутий", тільки та польська ортографія не завжди в мене дописувала: оте кляте "рз" (ж) і "о кресковане" (у)... Не завжди я знав, де їх правильно покласти. А це вже вистачало, щоб провалитися на іспиті. Поїзд мчав, а я мучився своїми думками, непевностями.

— Кристинополь! — вигукнув кондуктор.

Поїзд затримався, декілька осіб висіли з вагону, а за хвилину ми вже мчали далі. Тепер я знав, що до Сокаля вже недалеко. Дивився крізь вікно, хотів побачити чимшвидше перші забудування незнайомого мені міста. Але попри нас далі мигали зелені вигони, пшеничні поля, лани жита. Та ось машина почала звільняти свій біг, заскреготіли гальми, ритмічний стукіт коліс завмирав.

— Сокаль! — здорово гукнув мені над вухом кондуктор. Я в поспіху вхопив валізку і висів з поїзду разом з горсткою інших пасажирів. Люди прямували до підвод, або вітались зі своїми знайомими, що

вийшли їм назустріч. Мене ніхто не зустрічав, нікого я тут не знав. Як тільки я віддав квиток при виході, сейчас приступив до мене один із "фякерників" і запропонував їхати з ним до міста, мовляв, це далеко, пішки не зайдеш. За хвилину вже нас з десятеро сиділи на звичайному возі, що мав шумну назву "фякер". Не так то вже й далеко було до міста.

В місті я швидко знайшов малу кімнату в готелі, яку мені призначив господар з ярмулкою на голові.

Іспити мали розпочатися за кілька днів. Але вже на другий день рано я пішов до семінарії, щоб нав'язати знайомства з іншими учнями, розпитати, що саме професори вимагають і як до тих вимог достосуватися.

Директором семінарії був у той час досвідчений педагог і науковець — Амврозій де Наленч Андрохович. Він був "старорусин", але під впливом сильної української течії почав помалу змінняти свої заскорузлі погляди. Він не помагав українським семінаристам, але й не шкодив їм.

Сокальські студенти-українці прийняли мене дуже приязно і, де могли, допомагали мені порадами і скриптами.

До письмового іспиту приступило 26 учнів-екстерністів. Тільки 16 допущено до усного іспиту, а з них лише чотири склали іспит задовільно і були прийняті до семінарії. В тій чвірці щасливих "сіяло" і моє ім'я.

Я був гордий з такого успіху і почувався знаменито. Додому вертався, як герой. А щоб показати це якось назовні, я купив собі шапку, яку тоді носили сокальські семінаристи, і з нею, мов з прапором, повернувся до Камінки.

Вакації провів я над Бугом. Купався, плавав, їздив човном. Дні швидко минали. Під кінець серпня треба було вже готуватись до нової школи, нового міста, нових друзів у Сокалі.

Шкільний рік починався у вересні. Ввічливі сокальські колеґи допомогли мені знайти помешкання, чи так звану "станцію", при вул. Шляхетській, у польської родини. Тут мешкали вже й інші студенти, а саме Грицько Демчина і Василь Осташевський. Обидва вони були на п'ятому році. Про Грицька казали мені інші, що то "мудрий хлоп", бо навіть пише поезії. А Василь любив музику і провадив хор семінаристів, в якому дещо пізніше і я співав, зокрема в церкві, на Службі Божій, т. зв. "дев'ятці".

Згадані студенти прийняли мене ввічливо, але з резервою. Не знали, якого то "пташка" дістали до хати. В той час діяли на терені Сокаля таємні студентські гуртки, отже обережність і дискретність належали до загальноприйнятих правил доброї поведінки. З конспіративних мотивів було навіть вказаним, щоб українські студенти мешкали у поляків.

Ми всі три спали в одній кімнаті, також харчувалися на місці. На

стіні в нас висіли великі портрети Шевченка і Франка, а це кололо очі господарів і колеґ-поляків, які часом нас відвідували.

Наука в семінарії розпочалася Службою Божою. Ми пішли парами до церкви св. Петра і Павла, а після богослуження вернулися до кляс. Нам дали розподіл годин і ще деякі розпорядження, а відтак відпустили додому. Того дня чимало студентів пішли над Буг, поскидали взуття і бродили по воді, співаючи пісень, або жваво дискутуючи. Купатися було вже захолодно. "Правдива" наука розпочалася щойно наступного дня.

В клясі на 4-ому році було нас 44 учнів, рівно пополовині — українців і поляків. Хоч семінарія була формально утраквістична, на ділі всі предмети, крім релігії, української мови і господарювання, були подавані польською мовою.

В нашій клясі на фронтовій стіні, обабіч Христового Розп'яття, висіли портрети — Т. Шевченка і А. Міцкєвіча. Учні, за малими винятками, самочинно поділилися на дві групи. По одній стороні сиділи українці, звернені лицем до Шевченка, по другій поляки, напроти портрету Міцкєвіча. Ніхто не аранжував цього двоподілу, це був спонтанний вияв наших почувань.

Коли прийшлося обирати "війта" кляси, українці висунули свого кандидата, а поляки свого. Вислід голосування заскочив учителя — господаря кляси. Точно 22 голоси були віддані за українського кандидата і стільки ж за польського. По хвилині застанови господар кляси проф. Цвенар заявив, що коли ми не будемо спроможні самі обрати собі війта, тоді він сам буде виконувати ті обов'язки.

Минали дні, тижні, місяці. Я помалу привикав до свого оточення, втягався в науку, пізнавав краще професорів і колеґ.

Прийшла перша конференція, на яку майже всі учні неспокійно ждали. Мене "спалено" з кількох предметів. Це дуже підкопало мій авторитет. Мене покликав до себе проф. Гамерський, що був немов опікуном студентів-українців.

— Що з тобою, хлопче? — дорікнув він мені. — Викинуть тебе зі школи! При вступному іспиті ти зробив добре враження. Ми сподівалися, що будеш відмінним учнем. А до чого ти себе довів?

Мені було дуже неприємно слухати докорів учителя, якого ми всі поважали й любили. Я обіцяв поправитися. Правду кажучи, причиною тих моїх перших невдач у школі була панна Євця, синьоока бльондинка з Хлівчан. Я "закрутив" собі нею голову, витрачав багато часу на "рандки", а це відбилося від'ємно на моїх поступах у науці. Мої співмешканці також нераз перестерігали мене перед поганими наслідками такої поведінки.

Треба було таки поважніше взятися до праці над собою. Я вірив у свої сили і спроможності, знав, що можу бути добрим студентом.

Наступна конференція принесла вже помітну поправу. Мій престиж серед колеґ зріс, а мої співмешканці — Грицько і Василь — щиро раділи моїми добрими успіхами та ставились до мене з більшою повагою. Я побачив, що здобув теж більше довір'я у своїх колеґ. Незабаром мене завербували до таємного Пласту, а далі і до Юнацтва ОУН.

Ми сходилися на таємні наради, вивчали українську історію, читали журнал *Розбудова Нації* та підпільну *Сурму*. Відзначували святково такі події, як 1 листопада, 22 січня 1918 і 1919 рр. і інші. Це була виховна праця в патріотичному дусі, яка формувала наш ідеалістичний світогляд, зміцнювала любов до своєї нації, заохочувала до жертовности і навіть рисковних чинів. Нашим зв'язковим у Пласті був один з братів Стефанишинів, а провідником юнацького звена ОУН — Мирон Ганіткевич.

Культурне і громадське життя тодішнього Сокаля було на пересічному рівні. До Сокаля приїздив час до часу театр Йосипа Стадника, хор Дмитра Котка, а одного разу дав тут свій концерт теж молодий співак Василь Тисяк, який якраз закінчив свої мистецькі студії в Італії. Також сокальська "Бесіда" влаштовувала зібрання з цікавими науковими рефератами, на які радо приходили наші студенти. "Бесіда" стала місцем зустрічей і додаткових нагод "відпроваджувати когось" додому.

Місцевий жіночий семінар співпрацював з чоловічим. Ми разом влаштовували щорічні Шевченківські концерти, які апробувала цивільна влада. На одному з таких свят я деклямував поему Т. Шевченка "Неофіти", а в хорі виконував деякі сольо. В гімназії також був добрий хор, що ним керував студент Шилкевич. Там вибивався в тенорах студент Роман Граб, а в басах Євген Пизюр.

Тим часом ситуація в нашій семінарії погіршилася у відношенні до українців. Польська нагінка почала діяти. Звільнено професора української мови Хомицького. На захід перенесено нашого опікуна проф. Гамерського. На донос до поліції виключено зі школи студентів — Петра Твердохліба, з яким я сидів в одній лавці, Луку Крука і Василя Ваврука (пізнішого старшину УПА "Ватюгу"). Всі вони були "файні хлопи", українські націоналісти й підпільники. Їм нічого не доказано, а тільки названо "вивротовцями" (революціонерами) і, як таких, усунено зі школи.

Відносини між українцями й поляками в клясі стали напружені. Ми знали, що польські колеґи не довіряли нам і стежили за нами. Треба було оберігатися у розмовах і в поступуванні.

На п'ятому році навчання я мешкав уже ближче до семінарії, на т.зв. "Колонії". Моїми співмешканцями були — Микола Манькут і Панчук. На цій самій вулиці жила родина Трісків. За їхньою донею Ґенею, струнокою красунею, ми — "кавалери" завжди з захопленням стежили зі

свого вікна, коли вона верталася зі школи до хати.

Час минав, день матури наближався. Треба було присвячувати більше часу і зусиль на навчання. На ніяку допомогу від будь-кого не було надій. Ми, українські студенти, знали, що при матурі нас щадити не будуть. До того ще громом вдарила нас усіх вістка, що львівська кураторія висилає, як головуючого матуральної комісії, найгострішого інспектора Зайонца. Ходили чутки, що той пан Зайонц був колись українським Зайцем. На посту шкільного інспектора він став дуже вимагаючим, ароґантним, нетолерантним, зокрема супроти українців. На саму згадку про нього матурантам терпла шкіра. Єдина рада для нас була — вчитися і ще раз вчитися.

Прийшов день матури. За президіяльним столом комісії сидів таки той страшний пан Зайонц. Ми з тремтінням витягали аркушики паперу з запитаннями до письмового та усного іспиту. Непевність була така, як при тягненні льотерійних квитків.

Я успішно відповів на всі запитання і склав іспит з доброю оцінкою. Немов камінь з серця відпав; тепер я міг легше віддихати. Тільки жаль було колеґ, які перепали; їх було більше, як ми сподівалися.

По матурі я мав їхати до Відня, на вакації до своїх батьків, які там постійно перебували. Передо мною відкривався новий світ. Я мав їхати вже не як студент, але як учитель, який серед неприхильних обставин таки став на "свої ноги". Не легко було тоді українцеві дістати пашпорт на поїздку за кордон. Поліція і староство кривилися, робили перешкоди, переслухали декілька більш довірених їм осіб і аж тоді видали пашпорт.

А тим часом абсольвенти семінарії та ґімназії святкували свій успіх. Влаштовували забави, гуляли, пили, співали. На одну таку забаву в польському домі запрошено, на диво, також нас, українців. Там, на загальне бажання, я проспівав "Гетьмани" Лисенка. Здавалося, що в ту хвилину зникли взаємні національні упередження й підозріння, а ми — абсольвенти — усвідомили, що всі ми становимо немов один гурт "апостолів", з однією місією — йти у світ научати...

Чи так воно, чи інакше, настала для мене пора покидати Сокаль. За два роки я зжився з цим містом, мав чимало добрих друзів, з якими тяжко було розлучитися. Все це були сини сокальської землі, здебільша селянські хлопці, добрі українці, щирі друзі, на яких завжди можна було розраховувати. Покидав я й милу дівчину з Хлівчан, з якою перевів чимало гарних хвилин. Я покидав і прощав Сокаль.

Після мого від'їзду до Відня в Сокалі були переведені арештування. В учительській семінарії, як твердила поліція, викрито українську підпільну організацію, мовляв, хтось доніс про це. Я теж був обтяжений звинуваченням у приналежності до неї та раз назавжди опинився на поліційному "чорному списку": посади вчителя в Польщі я ніколи не отримав.

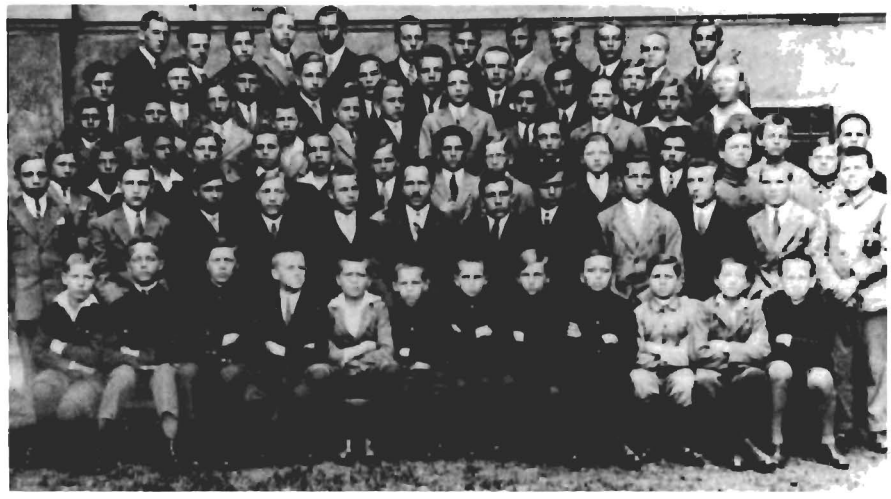

Група гімназистів гімназії в Сокалі. Посередині директор д-р С. Шах. Ліворуч від нього Іван Климів (Легенда). В останньому ряді четвертий зліва Василь Сидор (Шелест).

Змушений обставинами, я ще раз підготовився і склав гімназійну матуру. Моє дальше життя поплило іншим руслом від того, яке я собі плянував раніше. Та це вже інша історія.

Сокальські дні і ночі залишилися для мене назавжди незабутніми прекрасними спогадами моєї неспокійної юности.

Роман Книш

СПОМИНИ ГІМНАЗИСТА ПРО СОКАЛЬ І СОКАЛЬСЬКУ ГІМНАЗІЮ

Сокаль — місто Галицької Землі, 86 км на північ від столиці — города князя Льва, на границі між Галицькою і Волинською Землями (за польської окупації т. зв. "сокальський кордон") — переходило протягом своєї історії різні займанщини, переживало славу і недолю українського народу, що боровся за свободу і життя, падав нераз знеможений і знову зривався, відроджений, як Фенікс, до нової боротьби.

Характер Сокальщини ніколи не змінявся; національна свідомість, любов до рідної землі і вільної, незалежної Батьківщини характеризували мешканців Сокальської Землі!

Сокаль розкинувся на узгір'ях над рікою Бугом, що широкою смугою своїх тихих вод опоясує місто від заходу; на тому боці — широкі зелені оболоні, які восени — по дощах і зливах, і навесні — по весняних розтопах снігів і льодів, ця тиха й на вигляд спокійна ріка покривала грізними шумними хвилями повені. Тоді Буг-ріка виглядала, як море широке від міста аж до передмістя Забужжя по другому боці; а всередині, як острів, стояв облитий водами старинний кляштор ОО. Бернардинів.

Місто тонуло в зелені садів і дерев. Головна вулиця обсаджена каштанами, що буйно цвіли весною... Не було тут пишних будівель, крім високих куполів-бань церкви св. ап. Петра й Павла і будинків гімназії та чоловічої учительської семінарії; мурованні кам'яниці в ринку і довкруги чергувалися з дерев'яними, дахівкою й соломою критими хатами міщан на передмістях.

Від півночі, сходу і півдня розлогі врожайні поля хвилювали море золотої пшениці, а на зелених межах червоніли маки... Тут восени шкільна молодь розпалювала ватри, пекла бараболю, а осінні дими снувались у простори. А ще дальше, на обрії темніли ліси...

Сокаль — тихе, спокійне місто. Не було тут хмародерів, великоміського блеску, багатства. Скільки великих, пишних міст-столиць бачив я у своїй мандрівці — скитальщині по світі, але тебе, моє родинне місто, не проміняв би я за жадне інше в світі!

Сокаль — місто, в якому я провів свої молоді літа. Місто, де навчився любити свою Рідну Землю — свій народ. Місто, в святинях якого заносив до Творця щирі молитви за кращу долю країни моїх предків! Де навчився працювати... де на науці й забаві з друзями безжурно проходив час... де життя зчило мене поборювати труди й невдачі... де мої Батько й Мати охороняли мене перед небезпеками і горем... де вперше дівочі очі в серце й душу гляділи...

Серце стискалося з болю, коли я мусів тебе, рідне місто, покидати! Та здавалось тоді, що це не надовго; за кілька місяців — років, може, повернемось назад...

Та проминули десятки років, голова сріблиться, а повороту немає! Та за весь той минулий час, за всі ті літа не було дня, щоб думки з тугою не линули далеко-далеко до рідного Сокаля!

Тож шкільні Друзі мої — Сокальчани! Де тільки Ви тепер живете: на рідних землях, чи розпорошені по широкому світі... зупинімся на хвилину в нашій життєвій мандрівці і вернімось думками до своїх шкільних молодих літ! Вернімось до Сокаля — до сокальської гімназії!

Примкніть тільки очі — і, ось, Ви вже там! Вже терціян Пшевроцький дзвонить шкільним дзвінком — на перерву! Вже чуєте крики й гамір на просторих, довгих коридорах гімназійного будинку!...

Ви завернули час: сорок, п'ятдесят чи й більше літ!...

* *
*

Місто Сокаль, що нараховувало коло 15 000 мешканців і було осередком повіту за польської окупації, мало чотири середні школи:

1. Державну Гімназію — з польською мовою навчання;
2. Державну Чоловічу Учительську Семінарію — з польською мовою навчання;
3. Приватну Жіночу Учительську Семінарію — з польською мовою навчання;
4. Приватну Торговельну Школу — з польською мовою навчання.

Державна Гімназія, основана ще австрійським урядом, містилася у великому двоповерховому будинку, що його збудували в 1911 р., по західньому боці Львівської вулиці (за Польщі: вул. Косцюшка). Перед будинком був гарно вдержаний город з кущами й квітами. За будинком — велике подвір'я, де в теплі, погідні дні відбувалась руханка і різні спортові гри. Тут також збігалась молодь на перерви між шкільними годинами. В південно-західньому розі подвір'я був окремий будинок з великою руханковою залею. Там відбувались лекції руханки в зимові місяці і дощові дні. В цій же залі влаштовувано також усі шкільні імпрези, свята й забави.

Гімназія була устаткована ще австрійським урядом у всі потрібні до науки кабінети; фізичний, географічний, природничий, рисунково-малярський та всі руханкові приладдя.

На фронтовій стіні над вікнами вгорі був напис: "C. K. GIMNAZJUM — 1911" — це скорочення: cesarsko-królewskie (цісарсько-королівське). Щойно 1928 р. поляки усунули ці букви — С. К., а гімназію назвали іменем А. Мальчевського.

Директорами були: Генрик Копія — до 1925 р.; Урбан Пшиправа — 1925-1933; Роман Ратусінський — 1933 до 1939 р.

Склад учителів був у 80% польський, крім кількох українців і жидів.

Катехитами для українців були: о. Захарій Лехицький — до 1924 р.; о. Петро Голинський — до 1925 р.; о. д-р Теодор Вергун — 1926 — до війни.

Української мови вчили: д-р Степан Шах — до 1928 р. (пізніше став директором української гімназії в Перемишлі); Антін Демчук і о. д-р Т. Вергун. Крім них були ще такі українські вчителі: Константин Бутринський (німецька мова і латина); Климентій Слюзар (німецька мова); Іван Юрійчук (математика); Ераст Грицик (природа). Це не був постійний склад; з літами вчителі приходили і відходили.

Від початку до 1933 р. гімназія була чоловіча; з 1933 р. її переформували на коедукаційну. Спершу гімназія була староклясичного типу: перевага латини і греки (латина від 1-ої кляси, грека від 2-ої) над математично-природничими науками. У 1925 р. змінено її на новоклясичний тип: латина від 4-ої, грека від 5-ої кляси.

Було вісім років навчання — 8 кляс. Деякі кляси, як було забагато учнів, ділили на два відділи: "А" і "Б".

Від 1925 р. обов'язували гімназійні шапки (ґранатові роґатівки) з римськими числами кляс: від I до IV — срібні, а від V до VIII — золоті. У 1933 р. введено обов'язкові шкільні мундири (ґранатові); на лівім рукаві — щитик із числом гімназії.

Від 1933 р., по шкільній реформі польського міністерства освіти, наша гімназія стала новим типом середньої школи: 4 кляси гімназії і 2 кляси ліцею.

* *
*

Я склав вступний іспит до 1-ої кляси гімназії в 1926 р. Разом було нас у першій клясі 27 учнів. Та з того числа до матури в 1934 р. дійшло тільки двох: д-р Роман Голічек, ветеринарний лікар в Торонті, і я. Інші по дорозі розгубилися, а на їхні місця прийшли нові.

Усіх учнів у тому часі було коло 300 хлопців. По національності — 50% українців і 50% поляків. Надиво, жидів у сокальській гімназії було

дуже мало — їх можна було на пальцях почислити. Та й цих кількох не мали спеціяльних успіхів у науці — ситуація протилежна до тієї, яку спостерігаємо в Америці.

Українські учні рекрутувалися з місцевої й довколишньої інтеліґенції — сини священиків, учителів, місцевих сокальських міщан та довколишніх селян. Селяни посилали своїх синів на науку, бо землі дедалі не вистачало і годі було ділити вже й так дрібні загони на ще дрібніші. Докупити землі з парцелювання польських дворів було для українського селянства неможливо, бо окупаційна влада насилала зі заходу і з півночі Польщі польських колоністів ("мазурів"), які діставали приділи землі й господарства на дуже догідних умовах.

Другим чинником було те, що народ зрозумів, що для поправи його долі конечні є освіта і знання. Народові без освіти загрожував дедалі більший занепад національно-культурний і економічний.

Тож господарі-селяни, що мали здібних дітей, тиснули останні центи, від уст собі віднімали, щоб дати своїм дітям освіту і фах. Польський елемент у гімназії — це були діти довколишніх дідичів і польської адміністрації. Та з бігом часу національний стан учнів змінявся. Число поляків росло, а українців маліло. Коли я складав матуру 1934 р., польські учні мали над нами чисельно значну перевагу.

Вчитись у польській гімназії не приходилось легко. Читав я нещодавно в інших реґіональних збірниках про гімназії з українською мовою навчання. Читав — і завидував тим учням, що мали щастя там учитись; завидував відношення учителів до учнів, де вчителі розуміли своє — не тільки педагогічне, але й національне — завдання супроти рідних їм дітей! Там учень бачив в учителеві не тільки грізного, вимогливого професора, але й, мабуть, доброго батька, що хоче тільки його добра!

Не так було в польській гімназії! Шовіністичне ставлення учителів проявлялося тут від самого початку, передовсім в оцінках учнів. Щоб дістати кращу оцінку, як "достаточно", українець мусів направду заблестіти своїм знанням предмету. Так було в нижчих клясах від 1-ої до 4-ої. Та правдиве переслідування — політичне — починалось у вищих клясах. На денному порядку були викликування учнів до директора під час шкільних годин, де поліція їх допитувала, а нерідко брала зі собою до будинку поліції на дальші переслухання. Ревізії-обшуки по приватних помешканнях (станціях) учнів, а в школі на годинах терпкі й саркастичні завваги вчителів: "Czemu policja nie przychodzi do mnie, czy do Szajnera, czy do Ganczarskiego — a idzie do "pana" Martynowicza albo do "pana" Knysza?!"

Також оцінки праці у вищих клясах були далекі від справедливих. Були, щоправда, винятки між учителями, які таки були справедливі — як філолог Р. Ратусінський, але це були білі круки. В загальному, хоч які були добрі наші шкільні й домашні задачі, чи усні відповіді на годи-

нах у клясі, "достаточно" була переважно найвища для нас оцінка. Очевидно, також "двійками" учителі обильно обдаровували нас, українських учнів.

Але, як у фізиці — акція рівняється реакції, — так було й тут. Душа молодого юнака бунтувалась проти несправедливости, ворожого ставлення чужого заїжджого елементу і ставала сприйнятливим ґрунтом для національних закликів до опору, до участи в таємній Організації Українських Націоналістів.

ОУН вже в гімназії вчила наше юнацтво перших кроків бойового опору ворогові та насамперед ідеологічно підготовляла кадри своїх нових майбутніх бойовиків. Леґальна й нелеґальна підпільна література втискалась між латинські, грецькі чи фізичні підручники і вишколювала та формувала характер і душу української середньошкільної молоді. З сокальської гімназії виходили ідеологи й бойовики на повітові і крайові пости Організації. Згадати б хоч такі прізвища, як Дмитро Штикало, Іван Климів, Гриць Климів, Леонід Мартинович, Василь Сидор і інші.

На злість полякам, наші учні робили їм різні "збитки" і пакості. Пригадую річницю незалежности Польщі — 11 листопада 1933 р. Виготовлено тоді транспарант — карту Польщі в дерев'яних рамках на довгій жердці: на цій карті, розміром 1.5 × 2 м, товста червона лінія відтинала Вільно з литовськими землями і на тих відтятих частинах Польщі були намальовані литовські емблеми. Друга червона лінія відокремила Ґаличину і Волинь, на території яких виднів тризуб. Третя червона лінія відтинала Шлезьк і Помор'я: там були намальовані німецькі емблеми. Внизу карти був напис: "Так буде виглядати наступна річниця незалежности".

Був у Сокалі умово недорозвинений поляк, Павел, що носив на коромислах воду з криниці коло будинку гімназії людям, які йому за це щось платили. Діти дражнили його, а він з криком ганявся за ними. Того Павла два наші учні намовили, щоб він цю таблицю з мапою Польщі, яку ми зберігали в бетоновій цямрині бічної вулиці (Ружана), на другий день, коли буде йти парада з костела, виніс на головну вулицю. "За це, — казали — Павел, дістанеш багато грошей від пана старости, гарне вбрання і добре їсти й пити". І, повірте, все так склалось, як задумали. Наступного дня, десь коло 11-ої години, по відправі в костелі, парада йде головною вулицею Косцюшка, форналі на конях в уланських строях, духова оркестра грає марші, маршують школи чвірками, все начальство місцевої адміністрації, а тут із Ружаної вулиці виходить Павел з транспарантом і йде їм назустріч. Звичайно, поліціянти зараз його схопили й повели, але сталося так, як ми плянували. Бідного Павла допитували, хто йому казав це зробити, але він нічого більше не вмів аґентам сказати, як тільки те, що "один був великий, а

другий малий" і що пан староста має дати йому багато грошей... Нікого тоді не зловили, нікого не арештували — камінь у воду!

Другий випадок був не такий дуже вдалий, але грізніший. Було це в річницю конституції 3 травня 1933 р. В головній залі м. Сокаля відбувалась академія з програмою на сцені, при вщерть виповненій залі. Раптом за сценою зчинився рух — почали горіти сценічні реквізити й декорації. Та хтось це своєчасно помітив, вогонь загасили і в залі не було паніки. Щойно потім розійшлась вістка, що за сценою був вогонь. Поліція намагалася затушкувати цей випадок, але таки виявилось, що хтось бензиною обілляв декорації, запалив і сам зник безслідно, хоч як поліційні аґенти з поліційними собаками шукали за ним. Ми знали, що він по підпалі утік бічними вуличками в сторону ріки Бугу, а на воді його слід пропав!...

Третій раз це було на Зелені Свята 1933 р. Вранці люди, які почали сходитись на Службу Божу в церкві св. ап. Петра і Павла, побачили, що з головної церковної бані повіває великий синьо-жовтий прапор з написом: "Хай живе ОУН!" Спостерегли це і поляки, скоро з'явилась на місці поліція і наказала негайно зняти прапор. Але ніхто не відважився так високо вилізти, бо єдиний шлях угору і вниз — був громозвід. Покликали пожежну сторожу, але й пожежники не хотіли. Тому український прапор маяв на церкві цілу неділю. Щойно надвечір поліція спровадила якогось бляхаря з Белза чи Кристинополя, що зважився полізти вгору за прапором, за що йому напевно добре заплатили!

В річницю Крут 29 січня 1933 р. на наказ проводу ОУН всі учні — українці не пішли до школи на науку. Було слідство, але тому що акція була масова, закінчилось пополудневими карцерами і ніхто нічого не довідався, звідки прийшов наказ. Однак ця справа спонукала шовініста — директора У. Пшиправу піти передчасно на емеритуру.

Такі й подібні речі діялись тоді в Сокалі.

* *
*

Українські гімназисти мали три леґальні організації в рамках школи: Літературно-науковий Гурток; Марійська Дружина; і хор.

Літературно-науковий Гурток займався головно доповненням і поглибленням знання української літератури. Дві години на тиждень української мови (офіційно: руської) — і то тільки як додаткові та звичайно між 1-ою і 2-ою год. попол., чи 7:00 і 8:00 год. в шкільній програмі годин навчання — не могли дати учням багато знання. Опікуном Гуртка був кожночасний учитель української мови. Головами Л.Н.Г. за моїх часів були: Євген Віюра, Петро Балей, Олександер Головач, Леонід Мартинович, Євген Пизюр.

На початку шкільного року відбувались Загальні Збори, на яких вибирано голову й управу на біжучий шкільний рік. Тоді ж намічувано програму діяльности, календарець рефератів і теми для опрацювання. Кандидати — звичайно учні з вищих кляс — добровільно зголошувались виготовляти ці реферати. З дозволу директора відбувались ширші святкові сходини для вшанування спеціяльних ювілеїв з історії української літератури. Найважливішим завданням Гуртка було влаштовування Шевченківського Концерту, що відбувався звичайно в просторій руханковій залі і то не тільки для учнів гімназії, але й для широкої громади. Це була престижева справа для всіх нас, як ми зарепрезентуємо українських учнів гімназії. Тож працювали й допомагали всі — від малого першака до найстаршого абітурієнта. Декорування залі (квіти, смерекові ялинки), організування публіки, рекляма — мистецьки мальовані афіші і програмка — це були головні наші завдання.

Звичайно програма виглядала так: Заповіт (хор); святкова промова — звичайно виголошувана, не читана; виступи хору; деклямації; скрипкове сольо і сольоспіви з фортепіяновим акомпаньяментом. Простора заля була завжди вщерть виповнена публікою, що нагороджувала наших виконавців щедрими оплесками.

Тому що гімназія не мала доброго фортепіяна, кожного року учні позичали на цю імпрезу фортепіяно в моїх родичів і на руках та плечах несли його через вулицю до залі. На щастя, наша хата була на другому боці вулиці. По дорозі вони грали й співали на зупинках, коли спочивали, бо вулиця була доволі широка.

Шевченківські концерти сокальської гімназії були справою традиції і престижу. Довго ще потім відбувалися дискусії і критикування (позитивні й негативні) між самими гімназистами і нашими друзями з чоловічої і жіночої семінарій.

Але в 1933 р., коли я став дириґентом гімназійного хору і коли управа Л.Н.Г. пішла до директора за дозволом на влаштування Шевченківського Концерту, директор Пшиправа поставив нам передумову: можна влаштовувати концерт, але тільки збірний для трьох слов'янських поетів — Міцкєвіча, Пушкіна і Шевченка! На це ми не погодились і так перший раз в історії сокальської гімназії Шевченківський Концерт не відбувся. Натомість відбулися ширші святкові сходини з програмою — в малій фізичній залі і тільки для учнів гімназії, а не для публіки з міста. Це був останній шовіністичний акт директора У. Пшиправи перед його відходом на пенсію.

Опікуном Марійської Дружини був кожночасний український катехит. Це товариство, як релігійне, мало більше свободи і не підлягало такій суворій контролі шкільної влади. Щорічні Загальні Збори Марійської Дружини вибирали управу і намічували плян праці. Марійська Дружина брала активну участь у церковних врочистостях, як приймання

нових членів і співання у травні Параклисів до Пречистої Діви Марії, та в збірних концертах, що їх не тільки школи, але й старша громадськість міста, влаштовували в честь Марії (нпр. Збірна Марійська Академія 7 квітня 1935 р.).

Головами Марійської Дружини, яких я пам'ятаю, були: Богдан Стефанишин (двічі), Іван Тетєрка, Євген Петришин, Роман Книш. Тому що тут не було такої контролі, то часто до релігійних рефератів також попадались теми більш національного характеру — головно історичні, а наш катехит о. д-р Т. Вергун часто примикав очі на це "порушення правил".

Український гімназійний хор до 1933 р. був чоловічий. Диригентами були: Ярослав Кнейчук, Богдан Шилкевич, Богдан Горбачевський. У 1933 р. цей хор переформовано на мішаний. Диригентами були: Роман Книш, Микола Ничай. Ця організація давала нам перевагу над польськими учнями. Кілька разів поляки пробували організувати свій хор та хоча вони мали 100% підтримку шкільної влади, спеціяльно директора, це їм не вдавалося. Це ще один доказ, що співучим народом на українській землі є тільки українці!

До хору належали всі учні, які мали слух і голос, а такими були майже всі. Хор співав у церкві на шкільній Службі Божій о 9-ій год. ранку — кожної третьої неділі на зміну з чоловічим і жіночим семінарійними хорами. Від початку шкільного року до березня йшли приготування пісень на Шевченківський Концерт. Перед Різдвом хор співав у церкві колядки. Учні роз'їжджались на зимові вакації перед Різдвом, а верталися до школи по Новім Році (ст. стилю). Традицією було, що наш гімназійний хор збирався на Щедрий Вечір у бурсі св. о. Миколая на Шляхетській вулиці і йшов колядувати звичайно до батьків хористів, українських учителів, лікарів, адвокатів. Але шкільна влада не дозволяла нам на жадні грошові збірки на українські цілі. Тому, коли нас по домах запитували про збірковий список пожертв, або на яку ціль ми колядуємо, ми відповідали: "Ми прийшли до вас з колядою і принесли радісну вістку Рождества Божого Сина!" Один з хористів складав господарям побажання і ми хотіли йти далі, але звичайно двері широко відчинялись і нас просили до середини та радо й щиро гостили. Серед веселого настрою, розмов і співу приємно проминав цей Щедрий Вечір — "коляди традиційної, безінтересовної і милої Богу", бо коляда ця йшла зі щирого українського юнацького серця! Не на заробіток, не з комерційних міркувань, але на прославу Дитяти Ісуса!

Проби хору відбувалися звичайно кожної суботи пополудні — і це був не якийсь обов'язок, але правдива культурна розвага і приємність. Як пригадую собі, мало коли було так, щоб на пробі когось бракувало. Це була перша правдива школа плекання рідної пісні у всіх її формах: церковній, народній — побутовій, і клясичній. Тут був початок любови

до української пісні. Тож і не диво, що молодь — дівчата і хлопці — всюди, де тільки могли, — співали! Співали в церкві на прославу Бога, співали в час дозвілля, коли сходились разом по домах; зі співом на устах вирушали на прогульки: на "Валявку" чи до Поторицького лісу на конвалії... Не диво, що українська пісня славна в цілому світі, бо українська молодь її любила і плекала. Не диво, що наші церковні й громадські хори в кожній місцевості на рідних землях мали багато добрих співаків!

* *
*

Гімназійні учні в тому часі, треба сказати, добре пильнували книжку і науку; хоч і як тяжко, бувало, їм приходилось, переходили рік за роком на вищий щабель у вищу клясу — з малими винятками. Також пошанування авторитету було велике. Молодші учні нижчих кляс бачили в своїх старших товаришах з вищих кляс автóритет, гідний наслідування. Нижчий клясою учень завжди здоровив старшого учня — на вулиці здіймав перед ним шапку. Знав, що коли зайде потреба, він завжди може розраховувати на його допомогу. Любов і взаємна пошана ціхували тодішню сокальську середньошкільну молодь.

У вільний від науки час — в суботи пополудні, неділі і свята, в осінніх і зимових місяцях — учні переважно збиралися в хаті котрогось із своїх товаришів, засвоювали знання гри на ґітарі, скрипці чи фортепіяні, влаштовували шахові турніри, що були тоді дуже популярні, дехто навіть вивчав "есперанто". Одним з таких пунктів, де сходились гімназисти, була наша хата. В просторій кухні засідали ми за великим столом і забавлялися, як лиш знали. Приходили тоді до мене: Дорко Небожук, Орко Іванець, Юзько Караван, Ксаверко Уласевич (семінарист), Ізидор Вариниця, Данко Стефанишин, Ромко Голічек, Іван Смаль, Іван Полішко, Євген Пизюр, Льоньо Мартинович. Часом приходили ще й інші хлопці, але вищеназвані були майже кожного тижня в мене.

Як була відповідна погода, ми гуртками вибирались на ковзанку по замерзлій ріці Буг, чи на озері Малані. Інші брали санки і з'їжджали з горбків, головно в двох місцях: на Шляхетській вулиці коло української бурси або над Бугом коло броду, де влітку худоба переходила ріку на пасовисько. Ця траса була довша, але більш небезпечна. Часто звідтіль хлопці верталися з поламаними санками і синяками.

В теплі погідні дні весною ми збирались на прогулянки до Поторицького лісу чи на "Валявку". Безжурні розмови, сміх, гамір і пісні лунали по широких оболонях над Бугом!... Осінню ми йшли в поля пекти бараболю, очевидячки, з піснею на устах. Безжурна молодість брала верх над сірими буднями...

Гімназійні розваги, як офіційні шкільні забави, читальню з різними грами й забавами, українські учні ігнорували. Там сходилися тільки поляки. Ми творили між собою гуртки, що сходились часто, як тільки час дозволяв, і проводили разом приємно вільні години. Тут входили не тільки гімназисти, але й семінаристки й семінаристи, з якими ми завжди були в добрих стосунках. Одним із таких гуртків була т. зв. "Наша пачка не журись" — дівчата і хлопці, — де і я належав. Як пригадую, були це: Галя Романовська, дириґентка хору жіночої семінарії, Марушка Ганіткевич, Славця Свидницька, Галя Томчук, Стася Шевчук, Юзько Караван, Ксаверко Уласевич, Дорко Небожук, Ізидор Вариниця, Роман Книш. Сходились ми звичайно в неділі пополудні в хаті панства Томчуків. За чаєм і солодким співали пісень, грали на ґітарі, вчились танцювати, грали фантову льотерію, де кожний мусів свій фант викупити, презентуючи від себе чи то пісню, чи деклямацію, чи веселий анекдот. Це було "ексклюзивне" товариство; інших ми до гуртка не приймали. Разом трималися ми аж до матури.

* *
*

Години в школі проводили ми залежно від учителів: або на суворій і мозольній праці, або весело! Були вчителі, які вміли втримати учнів у карності й дисципліні навіть не погрозами чи криком, але самою своєю появою, як нпр. Г. Айзенберґ, що вчив географію. Він говорив притишеним голосом, ніколи не нервувався, але в клясі на його годинах була тиша "хоч маком сій"... Подібні були директор У. Пшиправа та Роман Ратусінський — обидва філологи (грека, латина). На їхніх лекціях ніхто не відважився голосніше дихнути. Всі вважали і вчились як могли найкраще.

Другий тип учителів це були такі, як Войцєх Словік і Юзеф Рец. Вони вчили добре, але любили часом трохи підхмелитися, а тоді починали оповідати жарти; тоді ми всі істерично реготались та чинили такий гамір, що в теплі дні, коли вікна були відчинені, наш крик було чути аж на другий кінець міста, до будинку повітового староства. А спробували б ви не сміятись із жартів "професора"! Один раз ми спробували та й більше не наважились! Було це на годині географії В. Словіка. Він вияснював нам наслідки здобуття турками Константинополя. На закінчення він сказав: "I Turcy zajęli Konstantynopol i Europa została bez korzeni! (Мав на думці перець і всі приправи, що їх привожено зі Сходу через Константинополь до Европи). Ха! Ха! Ха!"... Ми ще перед його годиною змовилися, що не будемо з його дурних жартів сміятися. І так тепер сталося. Він стоїть і сам регочеться, а ціла кляса мовчить... Через хвилину він усвідомив собі це, перестав сміятися, пішов за катедру, витягнув свій нотатник і по черзі почав викликати до

таблиці учнів і всім записувати двійки, — аж поки дзвінок не задзвонив на перерву. З тієї лекції почавши, на всі його жарти кляса реаґувала гомеричним сміхом і ревом!

На годинах Юзефа Реца (латина, грека), коли ми на його жарти реаґували — реготались, кричали і, вже втомившися, переставали, тоді він вставав з крісла, кивав рукою і казав: "Banda wyjców, jeszcze raz!" Тоді вже зчинявся такий гамір, що деколи директор вбігав переляканий і питався, що сталося!

Та улюбленими годинами для всіх були лекції німецької мови К. Бутринського. Сам він дуже мудрий, повний знання учитель (по моїм виході з гімназії він здобув докторат філософії) і доброго серця чоловік, але не вмів тримати дисципліни в клясі. Різні пакості робили йому учні: навесні приносили до кляси хрущів, пускали їх і ловили, викликуючи замішання в клясі, щоб скорше минула лекція. Припинали кожний собі великі жовті квіти молочію до вилоги піджака, а на запитання, чому це роблять, відповідали, що це "кавалерський стан". Білили лавки крейдою, перед початком лекції ламали перо і засовували в каламар на катедрі, так що професор, записуючи в шкільному деннику свою "годину", відразу робив велику "кляксу"... тоді зараз усі учні бігли на рятунок з радирками й бібулами... Під катедру, підвищення і крісло підкладали вибухові корки, за що вся кляса діставала опісля карцер від директора.

Очевидно, учитель за кожним разом картав нас, говорив нам промови, але його думки, як вченого, далеко скоріше йшли вперед, ніж його слова, а це часто творило дуже комічні фрази! Ромцьо Голічек, що дуже швидко писав, немов стенограф, записував усе почуте на лекції, а на перерві відчитував — на велику втіху кляси.

Знали ми всі слабкі сторони його вдачі. Тому, коли мала бути німецька шкільна задача, перед годиною збирали по всіх клясах і кабінетах різні картини й мапи і вішали їх на стінах, так що не було майже жадного сантиметра вільного місця. Початок лекції; перших 10 хвилин усі сиділи спокійно, вдавали, що концентруються над темою задачі, щось там ніби писали, не говорили, не оглядалися... А суворий педагог ходив по клясі, як Цербер, і пильнував! Але скоро йому це надокучило. Глянув раз... другий на стіни, де було стільки цікавих картин і вдача науковця брала верх над вдачею вимогливого педагога; він підходив до стіни і з цікавістю оглядав картини — одну за одною. Тоді учні безпечно витягали заздалегідь приготовані матеріяли — книжки і відписували, відписували, відписували... Та проф. Бутринський був добрий і вирозумілий учитель. Знав добре і розумів вдачу молоді та ніколи не мстився за пустощі й пакості, що їх ми йому чинили. Навпаки, де тільки міг, він помагав, щоб учень дістав добру оцінку, бо любив своїх збиточних молодих хлопців!

Шкільні роки переділялись вакаціями. Вакації — це було улюблене слово, до якого летіли всі думки учня під час шкільного року — спеціяльно, коли докучала йому або шкільна дисципліна, або вчителі своїми не надто добрими оцінками. Два місяці вільні від книжок, учителів, задач... Два місяці відпочинку! Учні роз'їжджались до своїх домів — гімназія пустіла, тихла... Але багато з нас, що жили в місті, залишались і проводили вакації в Сокалі, які були дуже приємні — головно завдяки ріці Буг. Не потребували ми їхати на жадні курорти, бо сама місцевість була влітку як курорт! Пам'ятаю, що вся моя рідня і багато сокальців, які працювали далеко на заході, приїжджали сюди на відпочинок.

Від ранку до вечора ми перебували на "пляжі" над рікою; вранці робили руханку, засмалювалися від сонця на гарячому піску, гралися м'ячем, плавали у ріці... Пам'ятаю, як старші учні вчили молодших плавати. Мене навчив плавати Данко Стефанишин, що був дуже добрим плавцем і побивав тоді всі місцеві рекорди в тій ділянці. Як була нагода, старші пластуни-студенти брали нас на свій човен "Стріла", що було для нас, молодих учнів, великою приємністю і честю.

Та не всі могли цілий день відпочивати і нічого не робити. Мій сусід, Юзько Караван, мусів помагати батькам на господарстві. Тож, щоб він міг разом з нами розважатися, ми спершу приходили до нього, допомагали йому виконати швидко всі його завдання (нарізати січку в стодолі, нагодувати худобу, почистити стайню), а тоді він міг піти з нами на дозвілля.

Чудова природа, чистий, як кришталь, воздух, прекрасна літня тепла погода, добре товариство — все це спричинялось до того, що вакації були направду приємні. Часто ми ходили в погідні місячні вечори за місто, над ріку й поза забузький міст, дряпались на високі горбки по правому березі ріки, сідали там і з висоти гляділи, як зачаровані, вдолину...

Безсильні й недолугі мої слова, щоб описати чар місячної ночі над Бугом! Темний копул неба, засіяного мільярдами зір, ясний великий круг місяця тихим срібним сяйвом обливав усе навкруги: і місто, і хатки Забужжя, і кляштор вдалині, і дерева, кущі і широкі оболоні, сріблив ріку в долині, що, як срібна смуга, блистіла і беззвучно несла свої тихі води ген далеко... далеко... за обрій... А на обрії небо і земля в тумані ночі зливалися водно... Довкруги тиша, як у Божім храмі... Чар надбузької літньої ночі огортав серце й душу, що клонилась перед всесильною рукою Творця такої краси!

* *
*

Ось так на праці, зайняттях і розвагах дні, тижні, місяці і літа... Числа на шкільній шапці росли — змінювались зі срібних на золоті — наближалась "матура"...

Матура — іспит зрілости — це було грізне слово, що часто зганяло сон з очей гімназиста. Це було завершення гімназійного навчання. Не парада — з шапками й тоґами, як в Америці, але тяжкий, переломовий іспит, що вирішував про дальше життя. Для молодших учнів — з другої чи третьої кляси — це був якийсь чародійний міт... Пригадую, як я, в третій клясі, раз сидів на сходах нашої хати і дивився на другий бік вулиці, де якраз кількох "восьмаків" входили до гімназійного будинку здавати матуру... Дивні почуття огортали мене тоді... Ці матуранти були для мене тоді немов якісь мітичні герої. Я не міг собі уявити, що через кілька років і я буду складати матуру!

Скласти — значило успішно закінчити гімназію і вступити в університет на дальші студії... Хто не склав матури, кар'єра для нього була закінчена! Тож до того іспиту приготовлялись ми ґрунтовно. Повторяли ще раз і ще раз матеріял, головно з вищих кляс, аж в голові щось таки затримувалось на постійно. Звичайно гімназист мусів насамперед задовільно закінчити восьму клясу, бо щойно тоді допускали його до письмових іспитів. Львівська Шкільна Кураторія кожного року іменувала голову іспитової комісії для даної гімназії — звичайно директора іншої школи, або якогось визначного педагога. Коли я складав матуральний іспит 1934 р., тоді головою комісії був д-р Ст. Пшибусь із Ряшева.

Письмові іспити складали ми впродовж кількох днів. Першого дня була задача з польської мови, або — хто здавав історію — з історії. Дальше йшли: латина, грека, математика і фізика. В руханковій залі уставлено пульти на віддалі кількох метрів один від одного, щоб абітурієнти не могли комунікуватися між собою. Голова комісії розпечатував теми задач з кураторії і давав їх учителеві даного предмету, щоб написав їх на таблиці. Призначений був час, протягом якого треба було закінчити задачу і віддати написане. Сам голова і призначені "дижурні" вчителі ходили по залі і пильнували, щоб не було жадних надужить, щоб ніхто не відписував від сусіда, не розмовляв, не користувався забороненими підручниками ("бриками") і т. ін.

Після письмових іспитів була перерва; треба було чекати кілька тижнів, аж учителі переглянуть і поправлять задачі. Тоді голова комісії клясифікував задачі, давав відповідні оцінки і пересилав їх для затвердження кураторії. Цих кілька тижнів це був дуже прикрий час для матурантів: чекання, непевність, чи все було добре написане, чи допустять до усних іспитів? Матуранти сходилися разом у той час, дискутували, розважали одні одних, як могли найкраще, і щодня бігали до гімназії дивитись, чи на таблиці оголошень є вже список.

Одного дня такий список появлявся з прізвищами й датами, коли хто має прийти до усного іспиту. Усні іспити відбувалися вранці та пополудні. Складали їх звичайно 4-5 хлопців перед одною комісією. Процедура була дуже врочиста. В конференційній залі за довгим столом, накритим зеленим сукном, збирались учителі, що іспитували. На почесному місці на підвищенні сидів голова комісії. В назначену годину терціян викликав матурантів і впускав їх у залю. Всі вставали і голова велів помолитися. Потім два кандидати залишалися в залі і вчитель даного предмету давав їм теми до короткої надуми і приготування. Решта кандидатів чекала на свою чергу в прибічній клясі або на коридорі. Звичайно іспитував учитель даного предмету, але голова комісії мав право встрявати, ставити свої запитання, чи закінчити передчасно, якщо вважав, що відповіді добрі або незадовільні.

Мене з польської мови іспитував особисто сам голова майже три чверті години; врешті він зійшов зі свого достойного місця, підійшов до мене, поклепав по плечах і з усмішкою сказав: "Będziesz pan pamiętał, żeś zdawał maturę!"

Коли я приготовлявся складати іспит з грецької мови і почав читати свій текст, я побачив на самому початку першого речення слово "плойон", якого я не розумів. Тяжко зрозуміти речення, коли бракує головного слова. Переходив наш катехит біля мене, я показав йому те слово пальцем — він подивився, заперечив головою і пішов далі... Переходив учитель математики, в якого я перед десятьма хвилинами добре відповідав, я показав і йому те слово; він подивився, покивав головою і пішов далі. Недалеко мене сидів за столом Ромцьо Голічек і приготовлявся до своєї черги. Я присунувся трохи ближче до нього і шепотом запитався. Він з місця відповів мені: "Корабель"! Відразу ціле речення набрало сенсу, а далі все пішло легко. Але треба знати, що Р. Голічек був у 8-ій клясі першун з латини і греки. Так він допоміг мені добре скласти іспит з греки.

Коли закінчено іспитування, відбувалась конференція комісії, деколи довше, деколи коротше — залежно від відповідей матурантів. Потім усіх іспитованих кликали до залі, ми ставали в ряд при дверях, а голова вставав і відчитував, хто склав матуральний іспит, а хто ні. Це була велика й важлива хвилина в житті учня гімназії. Одне слово голови комісії вирішувало напрям життєвого шляху молодого юнака! Звичайно в пополудневих комісіях, десь коло дев'ятої години вечора, збирались на вулиці перед гімназійним будинком батьки й матері, приятелі, товариші і знайомі тих, що складали матуру, і нетерпеливо очікували вислідів. Коли проголошено вислід, ще заки хлопці збігли по сходах і через город за браму на вулицю, терціян відчиняв вікно в клясі і криком проголошував: "Wszyscy zdali", або: "dwóch zdało", а люди на вулиці реаґували окликами радости — за тих, що склали іспит зрілости.

А вони незабаром ішли з рідними чи друзями гідно відсвяткувати цю велику подію! На другий день абсольвент приходив ще раз до школи подивитися, "як там?", але вже в "цивільному" вбранні, в капелюсі, з паличкою, що мало бути зовнішньою ознакою його зрілости! Відпадали всі шкільні дисципліни, абсольвент міг іти в кіно без жадного обмеження, міг з "панною" проходжуватись на "корсо", міг на вулиці ігнорувати свого нелюбого вчителя, і т. ін.

А вже найбільше, на що всі ми гімназисти чекали, — міг включитися в організоване українське життя — вписатися до Читальні "Просвіти", стати членом просвітнього хору, аматорського гуртка тощо.

* *
*

Сокальська гімназія мала славу твердої школи. Виховала значні кадри української інтеліґенції, добрих професіоналістів, що служили й служать своєму народові на рідних землях і на еміґрації. Згадати б принаймні деяких, прізвища яких пам'ятаю:

Священики: о. Ярослав Кнейчук, о. Іван Тетєрка, о. Богдан Горбачевський.

Лікарі: д-р Роман Граб, д-р Теодор Небожук, д-р Іван Смаль, д-р Степан Ничай.

Ветеринарі: д-р Роман Голічек.

Правники: мґр. Володимир Стефанишин, мґр. Євген Стефанишин, мґр. Іван Іванчук, мґр. Роман Книш, мґр. Семен Гнатюк.

Аптекарі: д-р Орест Логінський.

Інженери: інж. Роман Войтович.

Науковці: проф. д-р Євген Пизюр, Університет Ст. Люїс, Міссурі (+ 1980).

Редактори: ред. Петро Стефанишин.

Філологи: проф. Іван Стефанишин.

Прізвищ багатьох інших та їхніх професійних звань вже не пам'ятаю.

М. Климчук

ТОРГОВЕЛЬНА ШКОЛА В СОКАЛІ 1941-1944

Після того, як фронт пересунувся з Галичини й Волині на схід — в напрямі Дніпра, а гітлерівське Ґештапо арештувало провідника рев. ОУН Степана Бандеру і майже ввесь уряд прем'єр-міністра Ярослава Стецька, створений по-самостійницьки 30 червня 1941 р. у Львові, населення Сокальщини і сусідньої Волині хоч-не-хоч мусіло пристосуватися до нових тяжких умов життя. Незважаючи на ув'язнення більшої частини проводу, рев. ОУН не примирилася з "новою дійсністю", але негайно звеліла своїм членам: 1) застосувати суворіші правила підпільної конспірації; 2) збирати зброю й амуніцію в таємних маґазинах і сховищах; 3) покищо не входити в збройні сутички з німцями і радше переходити в підпілля; 4) організовувати харчі та подавати допомогу потребуючим українцям; 5) спрямовувати молодь до шкіл та на спеціяльні вишколи.

Помалу життя в місті та в повіті унормовувалося, люди збирали врожай. В серпні нашу т. зв. міліцію, а на ділі самотужки творене українське військо, що квартирувало і вишколювалося в приміщенні кол. польського суду і в'язниці на вул. Косцюшка під командою Леся Бабського, почали розпускати додому. Залишилася тільки група вибранців, що мали почесний обов'язок не покидати зброї, але навпаки — звезену з навколишніх сіл зброю переглянути, посортувати і забезпечити на майбутнє. Отож, усю добру до вжитку зброю й амуніцію відповідно "законсервовано" і складено в підземеллі будинку кол. польської тюрми. Там, у кількох келіях вийнято двері, складено цю зброю й амуніцію в належному порядку й опісля замуровано входи до келій так, що навіть спеціяліст міг обшукувати, стукати в стіну і не здогадався б, що за муром "щось є".

В короткій історії нашої вишкільної "сокальської групи" був один випадок, який наші вояки-вишкільники згодом згадували, як найприємнішу подію за всю тодішню їхню військову службу. Одного дня під час польового вишколу на площу прибули наші націоналістичні провідники, а між ними І. Климів-Леґенда та Іван Войко. Німецькі підстаршини, які проводили наш вишкіл, не знаючи, хто і що, по-військовому підходили до них і складали звіт зі своєї праці. Вони справді думали,

що це прийшли представники нашого уряду. На наше "зелене вояцтво" ця картина зробила велике враження і престиж наших провідників дуже зріс в очах вояків та громадськости.

Але незабаром ситуація змінилася на гірше. Одного дня прибув відділ німецьких військовиків з дорученням забрати від нас зброю. Яке ж було їхнє здивування, коли побачили тільки купу несправного залізяччя. На запитання — "Де ділася нова, справна зброя?" — ніхто не міг дати відповіді, не допомогли ані прохання, ані погрози. Хоч-не-хоч німці поламану зброю вивезли за місто до цегельні, склали її там і поставили варту... Опісля наш відділ розв'язано і розпущено додому. Тільки дехто з нас залишився для вартової служби.

Повернувшися додому, наші "вояки" почали передавати своє знання молоді в довколишніх місцевостях. Так готувалися нові кадри для майбутньої повстанської армії. Інші юнаки почали готуватися до шкільної науки, бо у вересні 1941 р. в Сокалі почала організуватися Торговельна Школа гімназійного типу, з українською мовою навчання. Деякі вагалися: — Записуватися вже до цієї, популярно званої, "Торговельки", чи ждати на відкриття реґулярної середньої школи — гімназії?... Я, з декількома іншими, постановив записатися до Торговельної Школи, бо ждати на гімназію нам не було глузду — ми вже були "перезрілі" для того, щоб розпочинати гімназійну науку спочатку.

До Торговельної Школи приймали юнаків з різноманітною освітою, а найбільше зголосилося таких, що були учнями кол. совєтської педагогічної школи. Вона існувала з трьома курсами навчання від початку січня 1940 до 22 червня 1941 року. Далі, записувалися також кол. учні середніх шкіл — ч. 1 і ч. 2. (Середня школа ч. 1 була в приміщенні сокальської гімназії, Середня школа ч. 2 — у приміщенні кол. Торговельної Школи, а педшкола — в приміщенні кол. учительської семінарії).

Директором нової української Торговельної Школи призначено проф. Івана Тріску, а викладачами Я. Давидовича, К. Покотила, Г. Шульгана та Є. Стефанишина. Дводенний вступний іспит відбувся у "червоній школі". Іспит проводили Я. Давидович і К. Покотило, а допомагали їм учителі Шульган і Стефанишин. Наука повинна була розпочатися 1 жовтня 1941 р. з двома групами учнів. У першій клясі були учні, які не мали відповідної для вищої кляси освіти і учні, які не хотіли протягом одного шкільного року закінчити дві кляси. До другої прийнято учнів, що мали потрібні кваліфікації і тих, що вже перед війною училися у торговельній школі. Цих останніх було дуже мало. Ця друга група чи кляса повинна була проробити цілу програму торговельного навчання протягом одного шкільного року, що мав тривати від 1 жовтня 1941 до 15 липня 1942 року. Опісля вони повинні були скласти іспит зрілости.

На третій день після вступного іспиту нас поділили на кілька "перших кляс" і кілька "других кляс", дали нам розподіл лекцій і,

покищо, розпустили додому. На 1 жовтня майже всі учні, з деякими додатковими, зголосилися до своїх кляс, дир. І. Тріска привітав нас короткою промовою і ми з нашими вчителями пішли учнівським походом до церкви св. Петра і Павла. Навчання розпочалося б негайно після богослуження, якщо б не перешкода з боку німецької влади. Дир. І. Тріска поінформував нас, що досі ще не устійнено всіх справ з німецькою владою і тому навчання розпочнеться щойно 15 жовтня. Так і сталося.

15 жовтня знову учні (майже всі!) прибули до своєї української двокласової Торговельної Школи в Сокалі. Тоді створено три відділи першої кляси (Іа, Іб і Ів) і два відділи другої кляси для вищезаавансованих учнів (ІІа і ІІб). В кожній клясі було 40 до 46 учнів. Учителями тоді були: проф. Іван Тріска — директор і викладач товарознавства; Ярослав Давидович — стенографія, рекляма і машинописання; К. Покотило — організація торгівлі і книговедення; Є. Стефанишин: торговельна кореспонденція; Роман Козира — математика і німецька мова; Григорій Шульган — географія; о. Лука Салук — релігія.

На початку року проф. Я. Давидович мав лекції фізкультури і спорту, але через декілька місяців опісля ті лекції скасовано, як "зайвий" предмет навчання. Ми називали своїх учителів — викладачів професорами, але насправді ми не знали, хто з них мав право на такий титул. Це, врешті, був звичай з австрійських і польських часів кожного учителя величати "професором", бо наші люди завжди мали пошану для освіти.

В листопаді навчання у нашій школі вже проходило досить справно, але незабаром відкрито гімназію в Сокалі і деякі наші учні негайно записалися там. Згодом настало "перетягання" учнів з одної школи в другу. Врешті мала частина учнів Торговельної Школи перейшла до гімназії, деякі учні з усіляких причин залишили школу взагалі, а тоді навчання стабілізувалося і наука проходила нормальними темпами.

Всіх учнів у Торговельній Школі було 180, всі українці — в більшості селянська молодь, українського католицького віровизнання з винятком трьох православних з Волині. Це були два хлопці та одна дівчина, що мусіли нелеґально переїжджати штучно утворений німцями кордон між Галичиною і Волинню, бо пропусків на переїзд нікому не видавали.

В лютому 1942 р. почав учити нас німецької мови один учитель — спеціяліст ґерманістики, старий кавалер — людина гарних товариських манер. Забув я його прізвище, але пригадую, що учні звали його "професор Ішь". На жаль, він не вмів передати свого знання учням і на його лекціях учні проводили час на грі у "флірт".

Під час підготовки Шевченківського Свята проф. Давидович побачив, що в нас є досить аматорів з хистом, щоб ставити якусь драму

та організувати аматорський гурток. Вибрано п'єсу і роздано ролі, але незабаром німецька шкільна влада заборонила підготовляти будь-яку театральну постановку.

У травні учительський персонал поповнився ще одним викладачем. Це був кол. хорунжий леґіону ДУН, Юрій Кней, що почав читати лекції географії так цікаво, що всі уважно слухали його. Він створив добрий хор, дириґував ним, а опісля взявся вчити нас гімнастики, включивши до тієї лекції військовий впоряд. Як військовика, учні його дуже шанували і полюбили, а він радів, що знайшов спільну мову з ними. Одного липневого дня він запропонував учням-охотникам зібратися до схід сонця над Бугом, де він проведе спеціяльні вправи, включно з плаванням. Повертались ми до школи трійками і військовим кроком та з бадьорою піснею на устах. Перед шкільним будинком радісними вигуками зустріли нас учні, які не брали участи в цих вправах. Усі ми були дуже вдоволені, але не надовго: наступного дня проголошено, що учням будь-які військові вправи і навіть гімнастика є заборонені.

Впродовж кількох місяців директор Тріска намагався якось організувати принаймні церковний хор, навіть підшукали дириґента, але вже після кількох тижнів той хор розв'язано, мовляв, з уваги на нестачу голосів. Навесні 1942 р. зроблено спробу організувати танцювальний гурток, але після кількох проб учитель танців кудись виїхав, тому і ця спроба закінчилася невдачею. Щойно з приїздом Ю. Кнея справи поліпшилися, бо, як я згадав раніше, він організував із доволі сирого голосового матеріялу добрий хор. Взагалі, проф. Ю. Кней був людина благородного характеру, жертвенний, працьовитий, щирий з учнями і тому здобув серед них велику популярність.

Тим часом дирекція нашої школи вирішила продовжити навчання до половини липня 1942 р., бо початок шкільної програми був спізнений на півтора місяця; а програму навчання треба було викінчити. Під кінець червня почались готування до кінцевих іспитів 2-ої кляси. В липні всі ми складали торговельну "матуру". Коло 60 учнів отримали цей перший диплом української Торговельної Школи в Сокалі. Два учні та одна учениця не отримали задовільних оцінок, тому їх переведено "до поправки" у відділ IIб, а наступного року вони вже успішно склали свої іспити.

Крім Торговельної Школи в Сокалі ще були Вечірні Торговельні Курси. Курсанти були різного віку в двох клясах.

Але проминули літні вакації і точно 1 вересня 1942 р. навчання у нашій школі почалося знову. Тепер були такі відділи: Ia та Iб і IIa, IIб та IIв. З учительського складу вибув мґр. Євген Стефанишин, а його місце зайняв молодий і дуже енерґійний викладач, що вчив українську мову й літературу. На жаль, його прізвища я не пам'ятаю. Новий шкільний рік розпочався і проходив нормально, навіть із певним запалом, що зростав

під впливом добрих учителів, які були фахівці у своїх ділянках. При тому вони вміли передати учням свої знання. Директор Іван Тріска зумів вивести школу на відповідний шлях і підтягнув її на належний рівень. Його лекції товарознавства, пов'язані з вивченням хемії, були завжди цікаві, тому учні залюбки слухали їх і вивчали цей предмет наполегливо.

Вмілу методику застосовував Ярослав Давидович у навчанні стенографії — предмету, що міг будь-кого з учнів відстрашити своєю сухістю. Він на ділі доказав, що його учні знатимуть стенографію і наприкінці року не зроблять того, що зробили єгипетські учні в давнину, коли мусіли завчити 10 тисяч знаків староєгипетського письма; вони вбили свого вчителя, бо так їм набрид цей тяжкий предмет... Тим часом ми з вдячністю вивчили наш предмет під наглядом проф. Давидовича, що свої лекції стенографії сполучував з інформацією з літератури, географії, історії тощо. Він, на жаль, загинув у бою під Бродами влітку 1944 р. в ранзі підстаршини.

У жовтні 1942 р. німецька влада видала наказ дирекції Торговельної Школи залишити будинок, бо, мовляв, адміністрація потребує приміщення на склад континґенту збіжжя. Директор Тріска відпустив учнів на двотижневі вакації, щоб за той час підшукати відповідне приміщення для школи. Але радість учнів з приводу несподіваних вакацій не тривала довго. Саме тоді німецька адміністрація розпочала акцію примусового вербування працездатних людей, а зокрема молоді, на роботу в Німеччині. Вже того дня, коли учні залишали свою школу, деякі з них попались у мережу такої облави.

По двох тижнях навчання відновлено, але в приміщенні будинку Сестер Служебниць (напроти дому д-ра Мацієвича). Лекції тривали від 2-ої год. пополудні до 8-ої год. вечора. Облави на "робочу силу для Німеччини" німецька адміністрація влаштовувала декілька разів, але дирекція школи якимось чином довідувалась про це заздалегідь і затримувала учнів у шкільному приміщенні доти, доки не минула біда. Тільки деякі сміливці зважувалися тайкома і в сутінках ночі прориватися додому. На щастя, ніхто з нас більше не попався в німецькі руки і нікого не поранено.

В половині грудня все збіжжя із будинку Торговельної Школи вивезено в Німеччину, тому вже можна було перевести всіх учнів до попереднього будинку. Наука тривала до самого Різдва, щоб наздігнати втрачені лекційні дні. Після святкових вакацій навчання розпочалося першого дня по Йордані і проходило більш-менш нормально. Але в половині лютого, немов грім із ясного неба, поразило нас усіх повідомлення про те, що всі учні мусять "добровільно" зголоситися на виїзд у Німеччину на працю в копальнях. На загальному зібранні школи директор І. Тріска сказав нам, що такий наказ влади справді є і що

йому звелено також їхати з нами. Там, мовляв, учні повинні б далі вчитися і, головно, засвоїти собі знання німецької мови.

Після багатьох таємних розмов і нарад між собою кожен вирішував цю справу, як вважав за відповідне. Багато учнів постановили робити все, щоб тільки не залишати своєї країни. Декілька учнів негайно покинули школу і зникли. Інші ждали завтрішнього дня і далі вчилися. В березні наказ про виїзд на роботу в Німеччині відкликано. Це повідомлення не заспокоїло нікого, бо всі передчували чи передбачали нові німецькі репресії.

Так і сталося. Одного ранку до школи прибіг наймолодший із братів Коцьких та остеріг нас: — Уважайте, бо обох моїх братів Ґештапо арештувало вчора ввечорі!...

А було це так. Ґештапівці прийшли до фризерні Яструбецького, щоб його арештувати і разом з ним забрали Тараса Коцького — працівника фризерні. Було там декілька клієнтів, а між ними брат Тараса Ярослав Коцький і Степан Яйцо зі Стенятина. Степан мав при собі "ґрипса" (підпільне повідомлення на тоненькому паперці), але якось завчасу проковтнув його. Обидва вони були 1924 р. народження. Покищо їм пощастило вирватися з німецьких рук, бо невдовзі їх уже з львівської тюрми викуплено через продажну сторожу. Степан Яйцо повернувся у Сокальщину і скривався переважно у Стенятині. Ярослав Коцький поїхав до Тернополя, де жив його дядько (вуйко) — адвокат. Через два місяці він повернувся до Сокаля. Торговельну Школу вони закінчили попереднього року. Ярослав Коцький згодом урятувався так, що зголосився до "Дивізії Галичина". Був у бою під Бродами, але доля його невідома.

Саме в квітні 1943 р. почалася кампанія за добровільне зголошення до цієї дивізії. Хто з молоді не зголоситься, того вивезуть на примусові роботи в Німеччину, — погрожували речники вербункового бюра. Що ж нам робити?... Це питання було на думці в кожного учня нашої школи та інших молодих людей поборового віку. Одні казали, що можна зголоситися до вербунку, але учнів не покличуть раніше, як за три місяці, а до того часу нам пощастить закінчити школу й отримати диплом; а що далі, тоді побачимо.

І більша частина учнів зробила так. Десь у половині травня на сокальській торговиці, що час від часу служила, як майдан для футболу (тому її звали "футбольна площа"), відбулася парада зголошених добровільців до дивізії. Добровільці з кожної школи маршували окремо — учні Гімназії, Торговельної Школи і Ремісничої Школи. Це була неділя і після польової Служби Божої виголошено декілька пропаґандивних промов, яких ніхто не слухав, бо кожен думав про свою долю. Зібрання закінчилося маршовим походом — групами, школами й селами — попри будинок староства аж до місця, де колись був пам'ят-

ник Пілсудському. Там усі розійшлися, хто куди. Добровільці мали запрошення навідатися до ресторану (зараз напроти того пам'ятникового місця) і випити гальбу-дві пива безкоштовно. Але майже ніхто не пішов туди; добровільці збойкотували цю "дурничку".

В червні повідомлено добровільців ставитися до військово-лікарського перегляду. Комісія доволі докладно проводила цей перегляд і не всіх прийняли до військової служби зі здоровних причин, інших внаслідок якихось інших мотивів. Деякі "добровільці" з Торговельної Школи не прийшли на перегляд; до них належав Василь Барчук зі Стенятина (нар. 1925 р.). Наступного дня до його помешкання прийшла поліція з пересторогою: "Або ти зголошуєшся до комісії та підписуєш військові папери, або таки зараз забираємо тебе на роботу до Німеччини". Щоб закінчити школу, він підписав заяву про вступлення до дивізії. Його доля така: після вишколу він зі своєю частиною попав у бій під Бродами, був поранений, втратив око, пішов на Сибір...

Тепер, коли поборова кампанія закінчилася, нам дали спокій і ми взялися за науку, щоб закінчити школу. До матурального іспиту прийшло 96 учнів. На пропозицію проф. Я. Давидовича виготовлено у місцевого фотографа "матуральне табльо" зі знімками наших матурантів. Перед самим іспитом директор школи, на зібранні в гімнастичній залі, поздоровив нас із закінченням реґулярної науки і похвалив за витримку в здобуванні освіти. Для відпруження він дозволяв нам роз'їхатись до своїх домів. Ми це використали на зібрання харчів, щоб можна було влаштувати останню шкільну забаву.

Про умови нашого життя в тому часі найкраще свідчить трудність, яку ми мали з підготовкою цієї скромної розваги. Навіть коли вже були харчі, не було дров, щоб щонебудь зварити чи пригріти. Можна було їх назбирати в лісі та привезти в місто, бо віз і коні знайшлися, але ліс охороняла "ліснича поліція". Якийсь хитрун з-поміж нас порадив "позичити" трохи дров із запасу школи. Сторож не робив нам перешкод, бо розумів нашу потребу, але при виїзді з двору ми напоролися на самого директора, І. Тріску. Не було іншої ради, як зголосити йому про нашу підготовку абітурієнтської зустрічі.

Я сказав йому, що "всі учні вже повернулися, кожен привіз з собою, що міг, тому після іспитів хочемо — за вашою згодою — влаштувати маленьке прийняття з забавою; ми просимо вас, пане директоре, не відмовити учням приємности і завітати до нас з дружиною, щоб ми могли подякувати вам за вашу працю й опіку над нами..."

Директор Тріска зніяковів, але поки він мовчав, я пояснив, що "нам забракло дров, з лісу не пощастило роздобути і ми були змушені позичити декілька полін зі шкільного складу". Дир. Тріска, з почуттям гумору, відповів: "О, це то я бачу... Але я ніколи не сподівався, що маю таких добрих учнів... З приємністю візьму участь у вашому прийнятті".

Наприкінці червня протягом трьох днів ми складали свої іспити і, мабуть, ніхто не перепав ні на письмових, ні на усних іспитах перед комісією.

Наша студентська вечірка пройшла успішно, а зокрема великий успіх серед учнів і вчителів мав гумористичний вірш про нашу школу, що його написала наша товаришка Катерина Бойко з Поздимира, а талановито прочитав наймолодший віком учень. У окремій розмові зі мною після виходу зі школи дир. І. Тріска ще раз торкнувся нашої вихватки з дровами: "З вас добрі шибеники, — сказав він — потрапили навіть підманути мене з дровами, але я дуже вдоволений тим, що ви всі склали кінцеві іспити... Це значить, що ви мали добрих учителів. Я хотів би, щоб ми завжди мали таких учнів, як ви..."

Відвідавши своїх батьків, я довго не загрів місця в рідній хаті. Часи були непевні, а крім того треба було, щоб хтось був у Сокалі... Мені порадили взяти працю у земельній управі, але після двох тижнів праці, я покинув це зайняття... Проходячи мимо школи, я одного разу зайшов до дир. І. Тріски і від нього дізнався, що в Торговельній Школі незабаром відкриють Торговельний Ліцей. Приймають кандидатів згідно з точними вимогами і вже дві групи склали вступні іспити.

Я вирішив теж записатися до цієї вищої торговельної школи, хоча треба було мати засвідчення про відбуту практику в торгівлі, а остання можливість складати вступний іспит була вже... наступного дня. Посвідку про практику я роздобув у наших купців, але до іспиту мусів піти таки без ніякої підготовки. Директорові, звичайно, не надто подобалася моя посвідка, але в нашу розмову втрутився інший професор; він прочитав це засвідчення і сказав: "А чому ж би ні, потрібну посвідку він приніс, то й треба дати хлопцеві можливість здобути фахову освіту..."

Так допустили мене до вступного іспиту в Торговельному Ліцеї. На письмові запитання я відповів задовільно, навіть швидше від тих, які вже розпочали були писати іспит, коли я був на розмові з директором і вчителем. Після обіду писали ми іспит з української мови і мені припала тема: "Історія мого рідного села". Кандидатів на курс було багато, тому довелося ждати на результати доволі довго. Вони були позитивні для мене. Однак учитель української мови покликав мене на приватну розмову і, впевнившися, що це я писав "Історію мого села", подер іспитові листки на дрібні кусочки і кинув у піч, де спалив їх. При тому він остеріг мене, звичайно збентеженого до нікуди: "Іспит з української мови ти склав успішно, але не забувай ніколи того, *що* і *як* ти пишеш... Якщо б хтось із влади прочитав твій рукопис, ти ніколи не складав би вже ніякого іспиту..."

Поки розпочалися лекції в ліцеї я спробував трохи допомогти своїм батькам у праці вдома. На жаль, небагато допоміг їм, бо через тиждень отримав наказ зголоситися на вишкіл у дивізії... Треба було забути про

науку і якось рятуватися...

Все ж таки навчання в ліцеї розпочалося і закінчилося, а також були перші та другі кляси Торговельної Школи; але склад учителів змінився. Проф. Я. Давидович відійшов до дивізії і потім згинув у бою під Бродами. Мусів іти на вишкіл дивізійників також дир. І. Тріска, але з уваги на його слабке здоров'я йому дозволили повернутися до цивільного життя.

Крім Торговельного Ліцею і нижчих кляс Торговельної Школи далі проводилися Вечірні Торговельні Курси. Проф. Ю. Кней, попри навчання своїх предметів, реорганізував хор, зміцнив його новими голосами і далі сам керував ним. Вже будучи в підпіллі, я одного вечора пізньою осінню проходив попри нашу школу. Скортіло мене побачити, що там робиться, бо на першому поверсі було світло. Перелізши тайкома почерез огорожу, я підійшов до будинку і почув, що це проф. Кней саме проводить пробу хору. Там співали мої товариші, друзі... Зробилось мені жаль самого себе... Яка шкода, що я не з ними... Але я швидко усвідомив, що мені треба йти геть, бо моя присутність тут могла б їх усіх виставити на небезпеку. Швидкою ходою пішов я в темряву ночі, щоб вид школи не завдавав мені більше жалю.

Торговельна Школа в Сокалі закінчилася ще останніми іспитами наприкінці червня 1944 р. Учителі прагнули не тільки навчити своїх учнів, але й також видати їм свідоцтва їхньої успішної праці. Мій спогад про цю школу — це тільки доказ того, як українська молодь під наглядом учителів прагнула здобути освіту і підвищити свої фахові кваліфікації навіть у найтяжчих умовах ворожої окупації та перед обличчям нового наїзду совєтської Росії.

Учні під час перерви, разом з о. катехитом (із Забужжя) та вчителями, 15. 6. 1942.

Учні Торговельної Школи в Сокалі. Кляса I "б", 18. 3. 1942. Внизу посередині проф. Ярослав Давидович.

Студентки: Лідія Рибачук, Маруся Ляш

Зліва, внизу: Ярослав Ґрондзаль, Ярослав Коваль, Микола Богун; стоять: Конопадський, Анна Рак, Данило Мацюк, Юлія Ґой, Івась Олійничук

о. Василь Зінько

СОКАЛЬЩИНА В БРАЗИЛІЇ

Важко воно вже нині вповні відтворити образ тих, що прибули сюди — до Бразилії — зі Сокальщини. Навіть якщо є згадка про них у посмертних вістках, то тільки мимоходом сказано: "Походив (чи походила) з Галичини". Однак спробуємо дещо сказати про сокальчан у Бразилії на основі знайдених документів.

Жужільська сестра-праведниця

Одною з найвидніших постатей Сокальщини на цім терені треба передусім вважати с. Анатолію Теклю Боднар, що народилась у Жужелі 29 березня 1884 року, а померла в Прудентополі — 16 лютого 1956 року. На думку громадськости, вона заслужила собі звання праведниці.

До Бразилії прибула вона 1911 року і трудилася тут, як сестра служебниця, до самої смерти. Головно для хворих і вбогих була вона дуже милостивою. Сьогодні до її могилки щодня приходять люди, є там завжди свіжі квіти і багато хто вистоює тут тривалий час на молитві. Можна сказати, що неукраїнці навіть частіше заходять туди, як свої люди.

Про сестру-праведницю Анатолію Теклю Боднар с. Агнета Т. Левчишин написала дві книжки: українською і португальською мовами (1974 року). Але ця друга книжка відзначається надто високим стилем португальської мови і подекуди відбігає від простоти вислову, а часто й самого арґументу.

Добре було б розпочати заходи в справі беатифікаційного процесу про цю першу провінціяльну Сестер Служебниць у Бразилії.

Місцевості поселення сокальчан

Це насамперед — Дорізонщина з українською парафією св. Йосипа. Є там численні чоловічі й жіночі покликання до духовного сану. Дорізонщину часто називають "Сокальщиною" і "Бережанщиною", бо тут є найбільше поселенців і їхніх нащадків з цих двох повітів.

Також на Жанґадщині біля Уніон да Віторія живуть сокальчани, як про це згадує *Місіонар* ч. І, 1913 року.

Щодо оселі Іваїв-Кальмону, то місцевий *Місіонар* з 1913 року (стор. 62) подає, що там поселилися наші люди з Сокальського, Брідського, Равського і Рогатинського повітів. Дивно, що в брошурці Вадима Музіля п.з. *Іваї 1908-1958* зовсім не згадано про походження іваївців. А там свого часу було 420 родин.

Ітапарці, що є на грані прудентопільського й іратівського муніципій у Парані, теж мають своїх громадян, які походять зі Сокальщини.

І по інших громадах жили поселенці зі Сокальщини, але сьогодні вже дуже важко зібрати будь-які дані про них.

Священики і монахи зі Сокальщини

Між ними перше місце займає заслужений сьогодні о. Рафаїл Лотоцький ЧСВВ, що тепер (1987 року) перебуває на спочинку в прудентопільському монастирі. Він прибув сюди 1939 року, як секретар Апостольського Візитатора Кир Івана Бучка, і залишився тут. Спершу він працював на Ірасемі, згодом у Прудентополі та на Іваях, де був учителем василіянських новиків і, врешті, протягом 17 років працював парохом у Понта Ґроссі. Походить він із Тартакова, біля Сокаля. Опісля його мати мешкала в Сокалі коло Торговиці.

Ще є священики з роду сокальчан, але які вже народилися в Бразилії, а саме:

о. Володимир Ханейко, теперішній парох Апукарани, вже довгі роки душпастирює як світський священик. Свого часу він був у Понта Ґроссі, згодом у Кастро, а сьогодні займається ще й державними шкільними справами та деякий час був естадуальним послом до паранського сейму. Написав чимало статтей португальською мовою та книжку *В обороні однієї культури* — про українських борців наших днів.

о. Доротей Зубач ЧСВВ — молодий, щойно на п'ятому році свого священства, загинув у серпні 1977 року в автобусному випадку на шляху Апукарана-Куритиба. На його честь названо цього року одну зі шкіл міста Кампо Моврон. Покійний священик народився на Іваях-Кальмоні, де живе його родина.

Брат Прокіп Петро Верета, що народився поблизу Прудентополя, на Барра Ґранді, вже довгі роки працює у Видавництві Чина св. Василія Великого в Прудентополі. Його родина походить з Горбкова біля Сокаля.

о. Флор Водоніс, як і його брат священик-францісканин Беніґній і брат Павло — марист, віцеректор Католицького університету Парани,

та його три сестри — Кляра, Франціска й Авґустина в Чині СС. Катехиток св. Анни, є з роду поселенців із Сокальщини. Їхній батько був активним громадянином Дорізонщини. Теж племінниця о. Флора Водоноса, теперішнього пароха в Ріо дас Антас-Круз Машадо, сестра Леокадія Водоніс, є головною наставницею цього згромадження. Сестри о. Флора належать до перших співзасновниць того згромадження, яке колись звалося Сестри Францісканки і засновником якого був згодом відомий у ЗСА о. Йосафат Омелян Ананевич.

Родина Хомів

Одна з найпередовіших родин у нашій, українській, Паранщині —це родина Петра і Доротеї зі Шпаків Хомів. Сьогодні живе лише голова роду, Петро (на Іратах), бо його дружина упокоїлася в Бозі 6 липня 1960 року і похована в Куритибі на цвинтарі Аґва Верде. Про предка цього роду Теодора Хому (помер 27 листопада 1936 року) написано в газеті *Праця*, ч. 1, 1937 року, що він належав до найсвідоміших людей у громаді та 25 років тому заходився створити місцеве українське товариство "Сокіл" на Малеті. Мав дев'ятеро дітей, в тому дві дочки. Син Петро став відомим ковалем і, згодом, торговельником в Іратах. В *Праці* ч. 1, 1951 року, подано, що на 74 році життя померла Анна Хома родом зі Сокальщини, напевно жінка Теодора. Сьогодні сини цієї родини займають важливі пости в громадському житті. Д-р Амбросій був естадуальним послом, а д-р Лев Хома відомий у Куритибі лікар-пневмолог. Рід Хомів походить із Варяжа.

Тут варто згадати ще таких варяжців: 1936 року помер, на 57 році життя, Іван Мазурик з Тіжуно Прето біля Прудентополя. *Місіонар* ч. 9 оцінює його як доброго католика. 1930 року, на лінії Сетембро біля Прудентополя, померла на 74 році Марія Мазурик. 1939 року на Дорізоні відійшла у вічність Теодора Марцинюк, жінка Петра. Їй було 75 років. У посмертній згадці подано, що походила з Варяжа.

Родина Войтовичів

Василь Войтович був одним із перших торговельників у Прудентополі та добре розумів ролю своїх душпастирів у житті родини і громади. Тому одного зі своїх синів ще перед першою світовою війною вислав на рідну землю, до Бучача, щоб вивчився на священика. Дві дочки посвятилися в Сестер Служебниць Богові: Марія, що померла 4 червня 1943 року і похована в Прудентополі, та Йосафата, що тепер живе в тому ж місті, в Домі Пресвятого Серця Марії, вже на спочинку. Вона

багато спричинилась до виховання молодого покоління своїм довголітнім учителюванням по різних оселях Парани.

Треба згадати, що Василь Войтович (нар. 31 грудня 1868) належав до тих ініціяторів, які писали прохання за священиком для їхньої громади. Протягом 50 років він був ревнителем Апостольства Молитви, придбав багато речей для церкви св. Йосафата, в тому і дорогий фелон св. Василія. Фундував ікону "Цар слави" на іконостасі, Євангеліє, дзвони тощо. Помер 1949 року. Ховали його три священики, а між ними — о. Іриней Вігоринський. Походив він із Городища Варязького біля Варяжа. 1938 року померла Ксеня Войтович, з роду Андрущак, із с. Нинович, Сокальщина, — сказано в *Праці*, ч. 5, 1938 року.

Родина Шульганів

Варта згадки родина Івана і Насті (з роду Шпак) Шульганів з прудентопільського присілка Рондів. Іван народився 1885 року в Корчині, Сокальщина, прибув до Бразилії 12-річним хлопцем. Настя прибула семирічною дівчинкою зі Жнятина (1888 року народження). З цієї родини є три сестри Служебниці і дві катехитки — членки світського інституту, першого між Східніми Церквами Інституту Катехиток Серця Ісусового, що його заснував у сорокових роках о. Христофор Савенко-Миськів ЧСВВ. Він походив із с. Гора, Сокальщина. Антонія і Надія Шульган стали, так би мовити, наріжними стовпами цього інституту; Надія вже вдруге займає пост головної директорки. Їхній брат Йосафат є монахом Чина ОО. Василіян на Іваях-Кальмоні.

Згадаймо і те, що о. Авґустин Діткун по матері походить із Сокальського повіту. Це василіянин, що трудиться в Сан Павльо, Бразилія.

Родина Козанів

На Іваях-Кальмоні, поблизу Прудентополя, є відома родина Козанів. Сьогодні її нащадки розійшлися по всій Паранщині. Її патріярх — Григорій Козань — народився в Костяшині, Сокальського повіту. Від 1908 року був учителем українських шкіл в Іваях-Кальмоні; помер 14 червня 1949 року. Ховав його о. Христофор Савенко-Миськів.

Додамо тут ще вістку про те, що 1936 року на Барра д'Ареї біля Прудентополя померла Катерина Козань, уродженка Лісок, Сокальського повіту. В посмертній нотатці сказано, що це була зразкова жінка, мати й католичка, але не занотовано її дівочого прізвища.

Родина Поповичів

На оселі Санта Круз біля Малету є родина Поповичів, дуже заслужена й активна в громадському житті. Її голова Максим Попович походив із Гільча і 1925 року спричинився до будівництва школи. Залишив 39 нащадків. Помер 27 листопада 1936 року, на 73 році життя.

З Гільча, Сокальського повіту, походив теж Микола Хромінський, що помер на Каєте, Парана, 1952 року, залишивши 44 нащадки.

У 1908 році прибув сюди з Гільча і поселився в прудентопільській оселі Іван Ковалик. Належав до Апостольства Молитви і проявив у ньому видну діяльність. Помер на 65 році життя, 1959 року. Залишив 11 нащадків.

Гатовичани

Між різними посмертними згадками знайшли ми теж декілька людей із Гатович. Михайло Сидор, 15 травня 1875 року народження, прибув до Бразилії 1896 року. Він визначився тим, що хоробро обороняв священиків перед різними напастями, яких у тому часі не бракувало. Помер на Іваях-Кальмоні 1954 року.

Теодор і Катерина Вавруки на Дорізонщині також походили із Гатович. Теодор помер 1936 року на 73 році життя, а Катерина — 1938 року, на 72 році життя.

1951 року поховано ще одного дорізонця, що походив із Гатович, а це — Михайла Іванчишина. До Бразилії прибув 1899 року і мав гарний характер, — пише *Місіонар* ч. 9 за 1951 рік.

Люди з Жабча Мурованого

На Ірасемі, Санта Катаріна, помер 1949 року на 85 році життя Лука Дацишин, що походив із Жабча Мурованого. Він належав до піонерів нашого релігійного життя тут і навіть чотири дочки віддав на службу Богові. Дві з них — Сестри Служебниці; одна належала до трьох перших новичок цього згромадження (1915 року) і померла в 1978 році. Два його внуки є василіянськими єромонахами: Омелян Дацишин і Дмитро Цап. Кілька внучок є Сестрами Служебницями та Катехитками. Родина ця дуже велика й поширена.

У Жаґвараїві, на півночі Парани, помер 1955 року на 70 році життя Іван Пукович, що теж походив із Жабча Мурованого. Залишив 19 нащадків.

Переводівці

Маємо також декілька родин із Переводова, Сокальського повіту. 1956 року на Іваях-Кальмоні помер Пилип Борошок, залишивши по собі 79 нащадків. На Сан Роках коло Кальмону 1978 року відійшов до Господа, на 94 році життя, ще один переводівець — Захарій Цалковський. Він залишив по собі 60 нащадків.

Згадаю також, що на поблизькій лінії Іваї-Бельтрон 1936 року спочила переводівка Татіяна Левіцька, на 68 році життя.

Безуївчани

1936 року на Сантіньо коло Кальмону помер на 83 році життя патріярх великої родини Гриць Лобаш. Прибувши до Бразилії, він спершу жив на Дорізоні, а згодом перебрався на Іваї-Кальмон. Пише наша преса, що покійного наші люди любили. Колись наші посмертні згадки були короткі і з них можна було довідатися правду.

У столиці Парани, Куритибі, спочила вічним сном 7 вересня 1928 року, на 64 році життя, одна з добрих громадянок Анна Зінько. Пише газета *Праця* (ч. 40, 1928 р.): "Визначалась як хрусталь характером, любила Церкву і нарід. Не було збірки церковної і народньої, щоб не спомогла. Ревна членка Апостольства Молитви. Оставила два сини".

Ще кілька імен

На Іваях-Кальмоні проживає родина Іванчуків, що походить із Лещкова. Іванчуки були сусідами мого батька, що жив у тому селі. Зі Жнятина походила покійна (1938 р.) Марія Кравчук (*Місіонар* ч. 5, 1938). 1936 року упокоївся в Бозі, на 87 році життя, Максим Лопатюк з Вижлова. Лопатюки — це теж визначна родина.

У Прудентополі здавна стояв мурований дім, що його власником був Яків Ґерус, сокалець. Він колись жив на Барра Вермелі, передмісті Прудентополя.

З Белза походив Антін Миськів, що помер 1967 року на 69 році життя. Він жив у Кантаґало, західня Парана.

Ітапарець з околиць Прудентополя (де є гарна дерев'яна церква Успення Пресвятої Богородиці на горі) Степан Ґайоха, походив з Винник. Помер 1958 року. Крім того, наша преса подає прізвища ще таких осіб, які вийшли зі Сокальщини:

Марта Харків, що померла на Рондах біля Прудентополя, на 70 році

життя (1935 року). На Капанемі біля Прудентополя відійшла у вічність з цього світу, на 50 році життя, Розалія Кравчук.

Сокальцями є родина Павлинів. Ще 1949 року на Іваях відійшов у вічність Григір Павлина. Він на початку 1896 року будував першу українську церкву на Ріо Кляро коло Малету, де згодом працював до 1906 року священик-вдовець, о. Нікон Роздольський. Григір Павлина переїхав на Кальмон 1908 року. Павлини є і на Ітапарі, як теж Зіньки, що походять зі Сокальщини. На Антоніні біля Прудентополя ще живе старенька Катерина з Павлинів Филимиха, вдова по Петрі, який чимало натрудився для церковного й народнього зорганізування цих околиць.

Відома куритибська фірма оптичних приладів, Оптіка Базіліо, належить сокальцеві.

У Куритибі, під час останньої світової війни і в роки після війни, жив і працював адвокатом жид зі Сокаля Ґольдберґ, мабуть Йосип на ім'я. Його мати дуже тепло згадувала Сокаль і зраділа зустріччю, коли автор цих рядків з допомогою адвоката мусів виробляти собі документи на поїздку до Риму, щоб там, у Григоріянському університеті, вивчати право в роки 1947-1949. Сокальцями були і жиди з куритибської гуртівні Веніґера.

Напевно в Бразилії було і є ще більше поселенців зі Сокальщини та їхніх нащадків, але цих даних тут вистачає, щоб відчути їхню присутність у цій країні.

СОКАЛЬСЬКІ РОЗСИПКИ

Зібрав В. Макар

ЛЕСЬ КУРБАС У СОКАЛІ

Йосип Гірняк у своїх *Споминах*, присвячених Лесеві Курбасові, згадує на стор. 55-56, про самовбивчий замах цього найбільшого корифея українського театру, в його молодих літах, коли театральна група "Української Бесіди" гостювала в Сокалі під час першої світової війни:

"...Лесь Курбас попав у складніші перипетії. Щоденний контакт на сцені, акторська щирість і глибина вияву внутрішнього переживання, потребують повсякчасного самоконтролю і самодисципліни, щоб втриматись на межі гри і дійсного життя. Сценічна молодість і моральна незайманість Леся Курбаса не вберегли його від глибоко-психологічної трагедійної колізії, яку він, за наказом своєї внутрішньої чесности й палкого темпераменту, вирішив розв'язати самогубством. Одного пізнього вечора, після вистави, Лесь Курбас, не розхарактеризувавшись доладу, вискочив на темну вулицю містечка Сокаля... Польовий ("Альоша"), стурбований незвичною поведінкою товариша, вийшов і собі назирці за ним. Не встиг він ще догледіти, у якому напрямі подався Курбас, коли почув гук револьверового вистрілу. За кількадесят кроків від театру, на слабо освітленому пішоході, лежав у калюжі крови Лесь Курбас.

Найближчим поїздом тієї ж ночі Польовий відвіз раненого товариша до лікарні у Кракові. Куля, невеликого калібру, застрягла в долішній околиці серця. Хірургія тоді ще не була на висоті сьогоднішньої і Лесь Курбас носив цю кулю у своєму тілі, як "мементо морі", до останньої хвилини свого життя".

(Себто, до хвилини, в якій совєторосійська влада знищила його на засланні в північній Росії 1934 року).

СТРАЖДАННЯ ПОЛЯКА ЗА ОУН

З книжки І. Шкварка *Проклинаю* (1947), стор. 126-127.

На спільній келії поляк, д-р Виспянський, розповідає співв'язням:

"Я поляк, а сиджу за ОУН! Не вірите? Смієтесь? Прошу послухати! Я жив і працював у Сяноці. Воєнні події застали мене в гостині у мого

брата в Сокалі. Пробиратись назад до Сянока я не спішився і вирішив вести свою лікарську практику таки в Сокалі. Одного гарного провесняного дня (1940) закликали мене до хворого, що мешкав у якомусь там селі, у пограничній смузі. Я їхав сільським возом шляхом через ліс. Знечев'я в лісі, недалеко мене, знялася густа стрілянина. Кулі, як бджілки бриніли над моєю головою. Я скочив з воза і скрився до рова. Та в тій же хвилині оточили мене енкаведисти.

— Вставай, оуновскій бандіт! Ага, поймалі тєбя сукінова сина! Ти командір тєх украінцев, што убілі двух наших і удралі... Встать! Рукі ввєрх!

Встаю, переконую, леґітимуюсь, кличу на свідка Бога і ґазду, що мене віз, молю, благаю — але во!... Ґазду нагнали, мене посадили в машину і притаскали ось сюди, до того льокалю, де вже, Богу дякувати, теж півроку бівакую і — ні бе, ні ме, ні кукуріку! Раз, єдиний раз допитували, збили чоловіка на квасне яблуко, та й тільки!... Говорити до них і кидати горохом до стіни — це все одно... Чую, що як би на глум, судилось мені, польському патріотові, вмерти... комендантом ОУН! — Шлюс!... "Нєма вєнцей ґаданя!" (Значить: "Кінець, нема про що більше розмовляти!")

"УКРАЇНСЬКИЙ ПІЄМОНТ" І СОКАЛЬ

Місто Сокаль удостоїлося згадки в двох псевдонаукових працях більшовицьких пашквільників, що воюють проти доброго імени митр. Андрея Шептицького. Поляк Едвард Прус, у книзі *Владика Сьвєнтоюрскі* (Варшава, 1985, стор. 150), подає своїм читачам таке твердження, немов справжній історичний документ:

"... В 1924 році Андрій Камінський опублікував у Львові книжечку п. з. *Галичина — Піємонтом*... Цю ідею підхопив митр. А. Шептицький і став її співтворцем та континуатором. На неї він, мабуть, покликався в розмовах з польськими державними діячами під час намагань отримати автономію принаймні на скравку Галичини — "між Перемишлем і Сокалем"."

Прус позичив це дивне твердження в "київського історика" С. Т. Даниленка, автора пашквільної книжки п. з. *Дорогою ганьби і зради* (Київ, 1970, стор. 95), де сказано:

"Дайте українським хлопам (так мав би митрополит Андрей пропонувати польським міністрам! — В.М.) принаймні окраєць землі від кордону зі Совєтським Союзом, скажімо, відтинок між Перемишлем і Сокалем... так, як про це просить вас Петрушевич. Назвемо цей окраєць 'Галицькою Народньою Республікою' і будемо мати національно-політичний чинник боротьби з червоними. Прикро сказати, але в боротьбі з

більшовиками ми не здобули бажаної перемоги значною мірою через те, що ми легковажно підійшли до того історичного питання. Пора виправити цю помилку..."

А в розмовах з українськими політиками, після свого повернення з Варшави, митрополит Андрей мав був сказати таке (пише Е. Прус, покликаючись далі на Даниленка):

"Проблема українсько-польських взаємин у новій Польщі мусить бути розв'язана з узглядненням тих помилок, які довели до Хмельниччини з усіма її гіркими наслідками..." Тому насамперед треба "вирвати Україну з-під совєтів". А та ціль вимагає, "щоб у Галичині існував Піємонт державного відродження України, — і на це Польща, в інтересах свого майбутнього, мусить погодитися..."

Обидва пашквілянти не тільки викривлюють історію, але й пробрехались у своєму намаганні заплямувати чесне ім'я митр. Андрея Шептицького, а також голови ЗОУНР Є. Петрушевича, який увесь час домагався звільнення всієї території ЗОУНР від польської окупації між Збручем і Сокалем, а не лише на якійсь абстрактній лінії між Перемишлем і Сокалем. Очевидно, митрополит Андрей добре знав, про що йдеться західнім українцям і також не міг пропонувати такої абсурдальної "республіки", що простягалась би між цими двома містами.

Процитовані уривки з двох більшовицьких видань — польського і совєтоукраїнського — ще один доказ того, як вороги намагаються не тільки придушувати, але й також осмішувати ідею української державности та її видатних носіїв.

Михайло Горбай

ВОЛИЦЯ КОМАРЕВА У МОЇХ СПОГАДАХ

Почавши з околиці Корчина на південному сході, почерез околиці Поздимира й Поториці аж до околиці Тартакова на північному сході, тягнуться окремі ліси з власними назвами і майже оточують с. Волицю Комареву в Сокальському повіті. В тому зеленому півколі замкнено не тільки це село, але й також — на відстані одного кілометра — менше с. Комарів і, далі на захід та ближче до Бугу, присілок Городелець. Зі сходу, від Рожджалова, Переспи й Зубкова, протікає річка Білий Стік, що перетинає Волицю Комареву, минає Комарів, наповняє своєю водою ставки в Городельці й Вільці Поторицькій та вливається до Бугу, якраз напроти с. Клюсова. Над обома ставками в Городельці були водяні млини, де господарі з усіх довколишніх сіл мололи збіжжя, товкли просо на пшоно, терли крупи.

Як сказано, наше село річка поділила на дві частини з окремими назвами: властиве "Село" на півночі та сільце "За рікою" на півдні. В "Селі" були: громадська канцелярія, школа, дві читальні — українська і польська, а також панський фільварок. В цій частині жили здебільша заможніші господарі, а "За рікою" — переважно бідніші, робітники-лісоруби й пастухи. Але там же, на горбочку, красувалася гарна старовинна церква Преображення Господнього, збудована з грубих соснових брусів, з трьома банями. Був там ще й прибудований вівтар, при якому влітку священик правив Службу Божу. Поблизу церкви височіла мурована дзвіниця з сімома дзвонами, серед яких найбільший мав ім'я "Михайла". Він був найголосніший і його голос досягав людського вуха за 20 чи й більше кілометрів. Дзвони дзвонили щонеділі та в кожне свято у ранніх годинах, а на Великдень вони грали весь день, розвеселяючи численну громаду людей, що збиралися на цвинтарі біля церкви, співали воскресних пісень, молодь виводила гагілки, всі весело забавлялися й гуторили. Ніколи не забуду того, як ми — малі хлопчаки — рвалися до тих менших дзвонів, а деякі з нас, як Семен К., Гаврило П., і Микола В., вигравали на них чудові мелодії. Дзвін "Михайло" своїм

могутнім голосом алярмував також усе село у випадку пожежі чи іншого нещастя.

Варто згадати, що "Михайло" мав свою небуденну історію. На початку першої світової війни 1914 р. австрійська військова влада звеліла зняти нашого "Михайла" з дзвіниці та, вивізши з села, заховати його. Однак 1922 чи 1923 року той дзвін таки віднайдено і привезено назад у село. Тоді вся наша громада влаштувала велике маніфестаційне привітання улюбленого дзвона: учасники зустрічі були вдягнені здебільшого в національні строї, на чолі процесії-походу їхав відділ вершників, т. зв. кінна бандерія. Повернення дорогого нам дзвона "Михайла" до його рідного села відбулося в супроводі о. д-ра Теодора Вергуна і сокальського декана, о. Івана Волосянського. Вони врочисто благословляли всіх зібраних людей і вітали їх з цим радісним святом. Із великого зворушення багато людей плакали щасливими сльозами.

Щороку на Йордан старші церковні брати, разом з молодшими, ішли на річку, з грубого льоду вирізували хрест, поливали його буряковим росолом і ставили його на кризі посеред молодих смерічок. В кількох місцях криги прорізували отвори, крізь які можна було посудинами черпати свячену воду. На Богоявлення дуже рано дзвін скликав людей із довколишніх сіл на Службу Божу, після якої всі йшли на водосвяття саме на річці. З трьох сіл приїжджали тоді до Волиці Комаревої люди, щоб набрати собі посвяченої води. А набравши її, всі чимдуж поспішали додому, щоб швидко покропити все господарство, і зокрема худібку, бо вірили, що хто швидше це зробить, той певніше діждеться ранніх і щедрих жнив.

До нашої парафії належали ще три села: Комарів, Зубків і Переспа, але парох жив на приходстві у Волиці Комаревій, бо тут було зареґістровано найбільше церковної землі — приблизно сто морґів. В нашому селі був дуже великий фільварок. В роки до першої світової війни і по війні польський дідич, чи радше його син Лоренс, розпродав свою двірську землю. Тільки малу частину вдалося викупити нашим селянам, бо більшість тієї землі купив поляк Кучинський: три секції орного поля і дві секції лісу. Польська державна адміністрація подбала про те, щоб на доволі великій парцелі, викроєній із двірської землі, поселити колоністів-мазурів із Польщі. Українські селяни гостро протестували проти такої земельної політики, але поліція насильно розганяла їх, побивала рушничними прикладами, арештовувала, а декількох навіть судила за т. зв. "опір владі".

У Волиці Комаревій жило досить багато поляків і з ними українці завжди мали багато клопотів. Форналями у дворі були, як правило, поляки, а на судових розправах між українцями і поляками процес вигравали завжди поляки.

Не всі жителі Волиці працювали на ріллі. Безземельні й мало-

земельні селяни працювали на різних роботах у лісі: зрубували дерева, чистили ліс, тесали "швелі", "били клепку", з осикового дерева виробляли ґонти для покривання дахів. Інші заробляли на прожиток у ґуральні, довозячи туди змерзлу картоплю чи зрощене збіжжя, з якого ґуральники гонили горілку. Ще інші працювали у двірській цегельні, але її чомусь закрито 1927-28 року. Тому що громада мала багато трав'яної землі, у Волиці процвітав випас худоби й овець: на горбках паслися вівці, а на долинах — корови й коні. Давно колись на пасовиську була також хмелярня: люди вирощували хміль, збирали й сушили його та продавали його чужинцям-покупцям; громада мала з цього значний прибуток. Волицька громада була власником ще й двох секцій лісу. Пригадую, як десь в роки 1926-27 люди рубали в громадському лісі дуби, а трачкарі таки та місці різали їх на дошки, якими вимощувано хідники вздовж вулиць, щоб не ходити по болоті.

Ще з австрійських часів була в нашому селі двомовна, "руськопольська", школа. У 1929 р. серед школярів почався рух за тим, щоб їх не називати "русинами", а тільки українцями. В акцію втягнулася вся громада і незабаром тільки деякі старші люди вперто трималися старої назви "русин".

За Австрії у Волиці Комаревій була тільки одна читальня при громадській канцелярії. Коли ж до влади в нас прийшли поляки і їхній уряд взявся поселювати на українських землях своїх колоністів, тоді при громадській канцелярії створено кооперативу "Кулко Рольніче". Українська громада, старші свідомі громадяни і молодь, зокрема студенти, кинулися із запалом до будови дому для приміщення читальні "Просвіти" і кооперативи. Я був ще юнаком, як у день врочистого відкриття нашого Народнього Дому аматорський гурток ставив на власній сцені драму "Невольник". У виставі брали участь: студент І. Іванчина, студент богослов'я І. Ничай, М. Ґресько, В. Гась, І. Ворона, Г. Покотило, Д. Чоп, С. Білянський та інші. Молодь дедалі більше організувалася, наполегливо працювала і гартувалася. Створено окремі гуртки "Рідної Школи", "Сільського Господаря" і протиалькогольного Т-ва "Відродження", а при церковній громаді — "Юне Братство". Провідними діячами тоді зокрема були: Дмитро Чоп, В. Гась і О. Василь. Кооперативну молочарню засновано 1931 р. Вона дуже успішно розвивалася і відтягала від чужинецьких купців та польської кооперативи не тільки самих українців.

На початку 1930-их років західньоукраїнську спільноту почав охоплювати новий національно-революційний рух, ОУН. Організована молодь Волиці Комаревої була тісно пов'язана з сусідніми селами і брала активну участь у всіляких протипольських акціях підпілля. Тоді до масового розгорнення революційних настроїв і діяльности дуже сильний поштовх дала геройська постава Дмитра Данилишина і Василя

Біласа перед обличчям смерти у польській тюрмі м. Львова в грудні 1932 року. Всенаціональну жалобну солідарність українців з ними тоді маніфестовано ношенням чорної опаски на рукаві або чорної "гарасівки" — стрічки при ковнірці сорочки. Навіть малі діти носили кусочки чорної стрічки на своєму вбранні. Поліція, на спілку з членами парамілітарної організації "Стшелєц", силкувалася переслідуванням залякати нашу молодь і всю громаду, але це їм не вдалося... Арештування, допитування з побоями і тюремне ув'язнювання ще більше загартовували цю молодь, привчали її до сумліннішої конспірації та плянової акції. Леґальними засобами в цій боротьбі зокрема був спорт і всілякі види фізичної культури, масові вправи й хороводи на різних національних святах, здвигах, фестинах, концертах тощо.

Під час жорстокої польської пацифікації 1930 р. арештовано у Волиці Комаревій і засуджено у Львові Василя Шмирка, Степана Чопа і Василя Покотила по п'ять років тюрми, а студента Дмитра Нестора на довічну тюрму — позаочно, бо йому пощастило втекти за кордон. Як подано в *Нарисі історії ОУН,* поліція замість Дмитра Нестора арештувала у Волиці Комаревій його сестер, Домку й Оксану, та Настю Іванчину. На судовому процесі у Львові 6 травня 1931 р., крім них, були обвинувачені: Іван Гарасим, Ем. Омелян, Петро Махиброда та Іван Іванчина.

В цьому спогаді про події з-перед півстоліття чи більше не можу не згадати свого брата Романа Горбая. Польська поліція арештувала його 13 червня 1936 р. під закидом приналежности до ОУН. Під час допитів його жорстоко катували та відбили йому нирки. У слідчій в'язниці Романові загрожувала швидка смерть. Родина, через адвокатів і лікарів, зробила всі можливі заходи, щоб за високою кавцією його звільнити на лікування. Однак ніяке лікування вже не могло привернути йому знищеного здоров'я: по шістьох тижнях тяжких страждань сердега Роман помер 17 жовтня 1936 року.

Похорон Романа Горбая у Волиці Комаревій перетворився у масову демонстрацію протесту проти нелюдяного трактування українських політичних в'язнів у польських тюрмах. До села прибули тисячі молодих українців та українок з усього Сокальського повіту. Влада стягнула до Волиці декілька сотень жандармерії й поліції. Серед великого напруження, що могло кожної хвилини довести до кривавої сутички, поховано цього вірного сина України, незламного члена ОУН. Його мученицька смерть дуже зміцнила бойову поставу молоді і всього народу в підготовці до остаточної збройної боротьби за свою незалежну українську державу.

Настав 1939 рік: вибух війни, розвал Польщі, прихід нового жорстокого окупанта зі сходу. Кордон на ріці Буг став важливим і тяжким відтинком боротьби для українського збройно-політичного підпілля і

для тисячних мас населення. Волиця Комарева, подібно як усі сусідні прикордонні села, стала важливим зв'язковим пунктом, де треба було постійно вдержувати більші чи менші групки людей, а зокрема кур'єрів ОУН, які переходили на цей чи той бік кордону, дедалі суворіше стереженого обома наїзниками. Майже щоночі летіли в небо світляні ракети, лунали постріли, падали люди... Прийшли арештування, вивози і заслання... Волиця Комарева успішно витримала цей іспит історії.

На закінчення вважаю доцільним подати прізвища найактивніших громадських працівників у Волиці Комаревій до 1939 р., щоб без шкоди для будь-кого і з користю для справи пам'ять про них збереглася в народі. Віднотовую їх за абеткою: Степан Білянський, Василь Бочик, Іван Ворона — провідний член ОУН, Петро Горбай — старшина УГА, Василь Ґерус, Василь Дідич, Семен Іванчина — учитель, Григорій Мисак, Федір Ничай — старшина УГА, Яків Оґінський, Микола Олійник, Михайло Омелян — довголітній війт, Іван Проць, Андрій Трибух, Микола Шклянка і Павло Шклянка.

Анатоль Демусь

ГАТОВИЧІ

Гатовичі, село Сокальського повіту, розташоване за біля 10 км на захід від Сокаля і 6 км на схід від Варяжа, за міжвоєнної Польщі належало до збірної громади Хоробрів. Наприкінці 19 ст. разом із фільварком воно начисляло 296 мешканців, у тому 214 греко-католиків та 82 латинники. Фільварок (власність Анелі з Поляновських Кіляновської) займав площу 293 мрґ; селянські землі нараховували 378 мрґ.

У 1939 р. в Гатовичах було 70 господарств: українських 45 та польських 25. Жили там ще три жидівські сім'ї та й управителем фільварку був жид.

В Гатовичах була невеличка дерев'яна церква, збудована ще за Австрії; її чомусь називали каплицею. Наші люди належали до парафії в с. Шмиткові, звідкіля до Гатович доїжджав священик відправляти богослужбу. За Польщі та в роки війни до 1941 р. — це був о. І. Худик. Після його смерти аж до виселення українців із Гатович 1946 р. туди доїжджав о. Панчишин. Треба згадати, що в 1936 р. поляки відібрали були українцям їхню церкву-каплицю і тоді їм довелося слухати Служби Божі в залі читальні. Після падіння Польщі 1939 р. українці привернули цю каплицю в своє посідання.

В початковій 4-клясовій школі навчальною мовою протягом першого року була польська, бо так хотіло польське населення, що мало підтримку влади; в дальших клясах наука відбувалася польською й українською мовами. Довго вчителювала там Олександра Ґрухольська, а за німецької окупації вчив українець Саверій Олесевич, що також вів хор читальні.

Читальняний дім збудували гатовчани ще за Австрії. В міжвоєнні роки головою читальні був Василь Кєба; у воєнні роки — Андрій Романюк, а секретарював Павло Сидор, що також керував аматорським театральним гуртком.

Української кооперативи в селі не було; одну приватну крамничку вів українець Лукіян Хома. Зате була польська кооператива "Кулко Рольніче". Діяла теж невеличка українська позичкова каса, а місцева молочарня належала до Районової Молочарні в Белзі.

За приналежність до ОУН польська влада угробила у в'язниці

Михайла Мигаля. В бойових лавах УПА загинули: Ярослав Сидор, Ярослав Мигаль, Теодор Кєба, Йосип Мигаль, Ярослав Вергун і Петро Чаус. У 1946 р. переважну більшість мешканців села переселено до УССР. Дехто з гатовчан живе в Польщі. Совєтська адміністрація змінила назву села на Гатівка і включила його в сільраду Перемога, цебто кол. село Опільсько.

Іван Базарко

МОЄ РІДНЕ СЕЛО — ДОВЖНІВ

Хочу дати образ мого рідного села — Довжнева, Сокальського повіту, яке сьогодні існує географічно, але його вигляд цілком інший, як був він століттями і яким ми його залишили в кінці другої світової війни.

В липні 1944 року прийшла тут совєтська — польська і російська — Червона Армія, а з нею комуністична влада. Воювали тут ще довго відділи УПА з польською партизанкою і військовими відділами. Врешті виселено все населення — залишилося тільки дев'ять родин, латинників. Частину мешканців переселено до УССР, а частину на захід Польщі, на т. зв. "зємє одзискане", звідки автохтонне німецьке населення викинули.

Щоб дати дані про село з кінця 19-го ст., загляньмо до енциклопедичних довідників з того часу і двох шематизмів греко-католицької перемиської епархії з 1879 і 1930 років.

1. *Словнік ґеоґрафічни Крулєвства Польскєґо,* — видаваний у Варшаві в роках 1880 до 1902 (вийшло разом 15 томів), — подає під гаслом **Довжнів** (в ориґіналі Длужнюв з Винниками) село Сокальського повіту, віддалене від Сокаля на 20 км на захід, від Белза на 10 км на північ, від Жнятина на 2 км на схід, лежить у досконалій Белзькій землі.

Простір: більша посілість — орної ріллі 446 морґів (австрійських), лук і городів 110, пасовиськ 62, лісу 228 морґів; менша посілість — орної землі 747 морґів, лук і городів 133, пасовиськ 14 морґів.

Людність: рим.-кат. 89, гр.-кат. 308, ізраїльтян 7. Разом 404 особи належать до рим.-кат. парафії в Жнятині. Гр.-кат. парафія належить до Варязького деканату. До тієї парафії прилучені філії в Мицові (342) і у Вижлові з 378 душами гр.-кат. обряду. Власник двора Генрик Рильський.

2. Броніслав Сокальський (*Повят Сокальскі,* Львів 1899 р.) подає: Длужнюв село, пошта Гільче, парафія лат. Жнятин, гр.-кат. на місці. Обшир разом з Винниками 6.78 кв. км, домів 97. Обшир двірський 3.45 кв. км, 21 домів.

3. *Схематизм всего клира епархії перемиської от року 1879,* що його редактором був о. д-р Юліян Никирович, подає такі дані:

Довжнів

Парафіяльна церква Воздвиження Чесного Хреста, ктитор Г. Рильський. Парох: Теодор Лисяк, роджений 1817, рукоположений 1842, жонатий.

В парафії число душ руських	308
В дочерній у Мицові число душ руських	342
В дочерній у Вижлові число душ руських	193
В дочерній у Винниках число душ руських	185
Разом:	1028

Повіт Сокаль, пошта — Белз.

4. *Шематизм перемиської епархії за рік Божий 1930* подає такі дані: Довжнів. Церква Воздвиження Чесного Хреста, збудована 1882 року, патрон Ізабеля гр. Козєбродзка. Парох о. Клим Медицький, р. 1883, рук. 1908, інстальований 1921, жонатий.

В матерній число душ	484
В дочерній у Мицові у св. Миколая (збуд. 1885)	427
В дочерній у Вижлові у св. Миколая (збуд. 1910)	250
В дочерній у Винниках — церкви нема, число душ	164
Разом:	1325

Латинників у Довжневі 70, в Мицові 20, у Вижлові 10, у Винниках 3, жидів 39.

Братство Апостольства Молитви, Читальня "Просвіти", кооперативи і молочарні у всіх селах. Школи у всіх селах. Віддаль — Сокаль 21 км, залізниця Белз 9 км, пошта Гільче.

Як бачимо із шематизмів, число українського населення за час 1879 до 1930 р. збільшилося на 297 осіб.

І на закінчення тих статистичних даних треба би подати сьогоднішній — повоєнний — стан. На підставі договору СССР (а не Української ССР!) та Польської НР з 15 лютого 1951 року про обмін ділянками державних територій в Сокальському повіті, після пересунення кордону в межах Польщі остались такі села Белзчини: Махнівок, Ворохта, Будинин, Осердів, Миців, Вижлів, Довжнів, Хохлів, Гільче, Лівче, Городище, Сулимів, Хлопятин, Переводів, Жнятин, Ліски і Костяшин. Разом 17 сіл і їх влучено до Грубешівського повіту. У всіх селах польська влада зліквідувала всі дотогочасні українські досягнення.

З минулих літ у Довжневі залишився тільки цвинтар заросли бур'янами, серед яких видніють могилки давніх мешканців села, а над ними височіють два пам'ятники: кол. парохові о. Т. Лисякові і дідичеві Г. Рильському. Минулося, лишилися тільки свідки минулого — могилки.

Повернімось до споминів про минуле життя в селі. Рівчак із

сіножатями по боках, що випливає у т. зв. "Палях" і у Винниках впадає до річки Варяжанки, ділив село на дві частини: північну і південну.

При південній частині, на найвищому горбку села, стояла церква з дзвіницею, обведена широким та грубим муром, обсаджена високими деревами (акаціями і смереками), які охороняли її від вітрів. Незабутнім спомином залишаться Великдень, Воскресна Утреня з обходом довкола церкви і свяченням пасок, а зараз з полудня голос дзвонів розходився по всіх закутках села, з яких уся дітвора перенеслася під церкву.

Церква Чесного Хреста в Довжневі.

Поза церковними мурами був церковний сад, в якому бавилася молодь, що сходилася до читальні "Просвіти", яку побудовано 1930 року, на місце старої дяківки. В читальні була велика театральна заля, громадська канцелярія, домівка Союзу Українок і кімната на проби хору й театрального гуртка. Виставки йшли звичайно осінню і зимою і тішилися великою фреквенцією не тільки довжнівців, але й мешканців сусідніх сіл. Заля все була переповнена. Сенсацією був приїзд до села з виставою, влітку 1933 року, театру Карабіневича. Заля була "набита" і багато глядачів оглядали гру через вікна.

Хором дириґували: Петро Панкович, а коли він виїхав з Довжнева, то хор перебрав Пилип Матвіїшин, який скінчив дяківську школу в Перемишлі. Старшим дяком був Петро Щетинський, який також був громадським писарем.

Недалеко від читальні стояв мурований дім, в якому містилися — молочарня, споживча кооператива й ощадностева каса Райфайзенка. На молочарській площі побудовано навесні 1914 року пам'ятник у честь М. Шашкевича.

Дещо нижче був парафіяльний дім з господарським забудованням та великий сад з городом, в якому росли сотні кущів порічок, з яких рік у рік робили вина, що були прикрасою столів парафіяльної їдальні в час святочних прийнять. Годиться тут зазначити, що о. Клим Медицький з їмостею Софією на Різдвяні та Великодні свята і на празник Чесного Хреста просили до себе на гостину всіх учнів і студентів із сіл своєї парафії. В них була дочка Надія і син Влодко. В часі тих прийнять сільська молодь, що пішла до шкіл, набирала товариської огляди і привикала до товариського життя.

Це були для нас незабутні дні, на які ми з нетерпеливістю чекали. Нехай ця згадка буде подякою незабутнім отцеві та їмості Медицьким на вічну пам'ять.

У літні вакаційні дні ходили ми на гриби, малини й ожини до недалекого лісу в селі Винниках, бо Довжнів не мав свого лісу.

З другої сторони церкви, по правому боці дороги, зачиналися двірські забудовання з великим уже старим садом, в якому стояв мурований дім, так звана кошикарня.

Власницею двора була графиня з Рильських І. Козєбродзка. Вона рідко бувала літньою порою в Довжневі, а стало мешкала в Закопанім; двором управляла родина Ґлязерів, яка добре співжила зі селом. Коли тільки графиня бувала в селі, завжди зустрічалася з парохом о. К. Медицьким.

В північній частині села був шкільний будинок з мешканням для учителя. Біля школи серед високих лип стояв пам'ятник з написом: "На пам'ятку скасування панщини 15 мая 1848 року". Рік-річно під пам'ятником відбувалися в місяці травні молебні.

В тій частині села приміщувалася на двоморґовій площі спілка вже крайового засягу під назвою "Руська Краєва Спілка для хову і продажі дробу і кріликів у Довжневі". Цю спілку засновано в 1909 році. Закуплено в Австрії штучну вигрівальню на 500 яєць. Город і сад обтягнули високою дротяною сіткою, набудували багато курників, потрібних для годівлі курей і кріликів. Спровадили расових кріликів з довгою шерстю та різні породи курей.

Ініціятором зорганізування тієї спілки, як і інших організацій, був тодішній молодий, ідейний та дуже працьовитий учитель Пантелеймон Гнатюк, який всеціло віддався громадській праці в селі. Він перебрав на себе провадження спілки. Щоб набути фахове знання, він спровадив фахову німецьку літературу й журнали. Спілка добре розвивалася і мала постійний зв'язок з чужими країнами, як Данія, Англія і, очевидно,

Учасники врочистого відкриття Школи годівлі дробу і кріликів у Довжневі

Школа годівлі дробу і кріликів у Довжневі. Сидить посередині парох о. Василь Фартух

Австрія. З тих країн часто приходили замовлення. Залишилася кореспонденція німецькою мовою.

Цю ініціятиву в економічному розвитку села належно оцінили в шкільному інспектораті в Сокалі, залишивши його директором школи з малою кількістю годин навчання і додали другого учителя, Гіларія Лобая. Мешканці Довжнева, як і сусідніх сіл, з подивом приглядалися економічним досягам молодого учителя. Вибух війни в серпні 1914 року і скорий прихід до села російського війська (Довжнів лежав у пограничній смузі — віддаль до границі була всього 10 км) перервав працю спілки й інших установ, а їхні надбання були знищені. Учителі, як і багато мужчин зі села, пішли до австрійського війська.

Ветерани УГА з Довжнева. Зліва направо — лежать: М. Чіп, М. Капустій; сидять: К. Загорода, М. Ясєйко, Багнюк, В. Лапічник, Прокіп, Підсудко, Ґайоха, Матвіїшин, В. Базарко; стоять: В. Підсудко, Т. Теслюк, А. Нагірний, Олєнишин, Олєнишин, Р. Новосад.

На початку 20-го ст. село було дуже занедбане. Його відродження почалося з приходом до села двох нових людей. В 1903 році прийшов новий священик о. Василь Фартух, народжений 1893 року. Того ж року прийшов згаданий уже вчитель Пантелеймон Гнатюк. Обидва — енерґійні та розумні люди — скоро здобули симпатії селян, вони знайшли спільну мову та почали працю над освідомленням села і поліпшенням його економічного стану. Село було розпите і по більшості сиділо в кишенях корчмарів. І тут даймо слово очевидцеві тих подій Михайлові

Чаборикові, уродженому в Довжневі 1891 року, який жив там і працював до 1927 року, бо тоді виїхав до Канади і замешкав у Віндзорі (Онтаріо). У своєму спомині він пише:

"Це було осінню 1903 року. Однієї неділі пополудні перед будинком громадської канцелярії зібралося багато людей. Того то дня мали відбутися засновуючі збори читальні "Просвіта". На дверях будинку висіла колодка. Післали когось до війта, щоб прийшов, або дав ключ відчинити двері. Вернувся післанець і сказав, що у війта двері замкнені, нема нікого вдома. З гурту почувся голос: "Сховався кацап". Війт був прихильником "Общества Качковського". За хвильку хтось приніс сокиру, кілька ударів і колодка відскочила, двері відчинили і всі увійшли до середини. Почалися збори. Хто ними проводив, не пам'ятаю. Записувалися в члени Товариства "Просвіта". Вперед старші, а пізніше молодь — хлопці і дівчата. Пам'ятаю, як мій тато проголосив моє ім'я. О, Боже, як я радів! Для 12-літнього хлопця (я родився 1891 року) це було щось нечуване бути членом якогось товариства. Від тих зборів село зовсім змінилося. Замість сходитися на вулиці чи в корчмі, більшість сходилася в читальні. Спровадили зі Львова різних цікавих книжок. Від тієї пори я з книжками не розставався. "Общество Качковського" завмерло.

Два роки пізніше зорганізували молочарську спілку, збудували мурований дім, вислали молодого хлопця Михайла Капустія до Стрия на молочарський курс, спровадили з Данії потрібні машини і прибори для відбирання сметани і роблення масла. Відбули збори з участю людей цілої парафії і почали працю. Солодке масло робили кожного ранку і в дерев'яних скриньках відсилали поїздом з Белза до Львова і Відня.

Того самого року заснували касу ощадностей і позичок (Райфайзенку). Зразу люди не вірили, казали: — Гроші то жидівська справа. Але скоро переконалися, що самі можуть господарити.

Згодом засновано кошикарську спілку. На приміщення цієї спілки і робітні дістали від місцевої дідички Козєбродзкої великий вигідний новий будинок. Засадили спеціяльну для того лозу і виробляли кошики, крісла, столики і т.п. Для прикрас помешкань мали свої вироби, як напр. рами для образів. Великою радістю для молоді,а гордістю для села, була організація руханкового товариства "Сокіл". Коло 50 хлопців і дівчат кожної неділі пополудні сходилися на майдан біля читальні і під проводом своїх упорядників робили різні вправи при співі відповідних пісень. Батьки з дідами сиділи під деревами і раділи зі своїх дорослих дітей. А коли хтось із членів "Сокола" — хлопець чи дівчина — женився, то соколи зі співом провадили їх до шлюбу. На такий парадний шлюб сходилося ціле село".

Село відроджувалося економічно і культурно. Свій спомин закінчує

М. Чаборик вибухом першої світової війни, що перервала всю культурну працю. На війну австрійський уряд покликав усіх хлопців та мужчин у числі 46 осіб. По закінченні війни з того числа 8 було убитих, 2 інваліди, 3 не вернулися, 3 попали в російський полон — між ними був і мій батько Нестор, що попав у полон під Перемишлем і загинув у Росії. На грузах австро-угорської держави, 1-го листопада 1918 року, постала українська держава, що, однак, не встоялася перед польськими військами Галлєра; за військом прийшла польська адміністрація, яка закріплювала в Сокальському повіті польську державність.

В Довжневі не стало двох провідних людей, на плечах яких спочивало відродження села: парох о. Василь Фартух перенісся в 1920 р. до села Бобятина, Сокальського повіту, а директор школи П. Гнатюк переселився з родиною до Сокаля, щоб його діти могли ходити до середніх шкіл у Сокалі, а сам доїжджав до школи в селі Опільсько. По відході о. В. Фартуха до приходу нового пароха, о. К. Медицького, завідував парафією о. Матвій Павлюк.

Коли вже устабілізувалася польська влада, громадську й економічну працю відновили місцеві громадяни зі своїм новим парохом, о. Климом Медицьким, який прийшов на парафію в 1921 році. Молочарський дім став осередком економічного й культурно-освітнього життя села. На перших повоєнних зборах читальні "Просвіти" вибрали головою Михайла Чаборика, розумного та дуже активного провідника села. Він провадив молочарню та дбав про збут масла, бо тодішня інфляція польської марки, яка йшла в мільйони, вимагала скорого продання товару, щоб отримати готівку і виплатити членам молочарні.

Завдяки ініціятиві і стараннням М. Чаборика, ОО. Василіяни в Кристинополі дали зі свого монастирського лісу в Жабчі безплатно весь матеріял на будову дому читальні "Просвіти" в Довжневі, яку й збудовано в 1930 році. При читальні діяв аматорський гурток, режисером якого був Єфрем Костинський, колишній актор театру Товариства "Бесіда" у Львові. Вистава драми Івана Франка *Украдене щастя* йшла підряд через чотири неділі при виповненій залі. Гурток з виставою п'єси *За батька* станув до конкурсу аматорських гуртків Сокальського повіту і отримав перше місце. В різдвяний час з великим успіхом ішла вистава *Вифлеємська ніч.* До громадської праці станули молоді люди, переважно господарі села. Вони перейшли життєву школу у військових формаціях австрійської та української армій в роках 1914-1920. Годиться згадати передових людей: Кость Загорода, Михайло Думка, Микита Чіп, Атанас Гайоха, Михайло Капустій. Згодом до них долучилися учні й студенти: В. Медицький, В. Нагірний, Д. Чаборик, Зоня Новосад, І. Базарко, М. Пестрак, Д. Кошалківський.

Як я згадував, зі школи відійшов дир. П. Гнатюк. На його місце прийшла учителька Г. Васьків. Вона активної участи в громадському

житті села не брала. Коли ж пішла на емеритуру, виїхала зі села до Сокаля, де була народжена.

На її місце до школи прийшов у 1934 році учитель поляк — Мацола. Він менше займався навчанням дітей, а більше польонізацією села. З давніх літ у селі жили латинники, що мали привілеї в польському дворі, але ніхто з них не говорив по-польськи, бо тієї мови в селі ніхто не вмів. Всі вони були парафіянами місцевої церкви, де виконували всі релігійні функції — хрестились, сповідались і ходили на всі богослуження. І тільки в більші свята, як Різдво і Великдень, ходили до костела в сусідньому селі Жнятині, де була латинська парафія. В Довжневі ніхто не бачив, щоб польський ксьондз Міка сповняв священичі функції. Учитель Мацола в останніх передвоєнних літах вніс у родинне життя мішаних подруж села сварні і розбрат.

Все це докорінно змінилося по розвалі Польщі у вересні 1939 р., коли кордон між Німеччиною і СССР проведено вздовж річки Солокії і Бугу. Прийшли зміни і в Довжневі. Не стало учителя Мацоли. На його місце прийшла учителька Марія Сайкевич, а на сотрудника — молодий енергійний священик Григорій Богуш. Вони очолили всю освітню і громадську працю. Дуже активізувалася вся молодь, що згодом включилася в лави УПА і Дивізії "Галичина". Докладніше описує це учасник тих подій А. Загорода, який щасливо пережив ті воєнні події і сьогодні живе у Вінніпеґу, в Канаді. Він подає, що село спалили польські вояки навесні 1946 року, а населення, яке залишилося живим, поляки вивезли або до УССР, або в західню Польщу. Загорода подає поіменний список мешканців села, які загинули: в УПА — 13 осіб, а 20 осіб були замордовані польським військом, чи партизанами. На місце українського населення прийшли польські родини зі заходу Польщі.

Війна закінчилася трагічно для Довжнева. Його не стало. Залишилася тільки стара похилена церква, що чудом збереглася як свідок минулого, бо в ній молилося автохтонне населення села — українці.

Ярослав Гура

ЖНЯТИН

Село Жнятин розташоване 23 км на захід від повітового центру, Сокаля, і 12 км на північний захід від м. Белза. На північному заході від Жнятина лежить с. Ліски, на північному сході с. Гільче, на південному сході с. Довжнів, на півдні с. Хлоп'ятин і на заході с. Переводів.

У Жнятині був фільварок, власниками якого були жиди. Посілості фільварку займали в кінці 19-го ст. 411 мрґ орної землі, 45 мрґ городів і сіножатей, 38 мрґ пасовиськ і 315 мрґ лісу. Селянських посілостей було загально 721 мрґ орної землі, 103 мрґ городів і сіножатей і 6 мрґ пасовиськ.

В 1890 р. село мало 115 домів і 641 мешканців та 7 домів і 69 мешканців на фільварку. За віровизнанням було 475 греко-католиків, 177 римо-католиків і 58 Мойсеєвої віри. За національністю жило там 620 українців і 90 поляків. Очевидно, що жидівське населення подавало себе за поляків.

Напередодні другої світової війни Жнятин нараховував 621 греко-католиків, 274 латинників, 58 Мойсеєвої віри і 6 протестантів. В селі була церква, вірні якої належали до парафії Гільче, що за три з половиною км від Жнятина. Церква належала до Варязького деканату. У Жнятині була римсько-католицька парафія, до якої належали вірні з сіл Будинина, Хлоп'ятина, Довжнева, Корчмина, Кривиці, Лісок, Мицева, Переводова, Василіва і Вижлова.

В кінці 19-го ст. в селі була одноклясова школа і позичкова каса з капіталом 395 зл.

Церкву в Жнятині побудовано в першій половині 19-го ст., але за панщини її замінено на римсько-католицький костел. Одночасно в селі утворено польську парафію, а українців приділено до парафії Гільче. Український священик доїжджав до Жнятина і правив Служби Божі в костелі, до якого українці мали право, застережене в окремому документі. Однак те право не існувало для україножера, ксьондза Міки: 14 жовтня 1923 р., в храмове свято Пресвятої Богородиці-Покрови, кс. Міка не дозволив відправляти українського богослуження в костелі, що його як церкву побудували українці та удержували своїми пожертвами, які збирав ксьондз щонеділі.

Місцеві україножери під проводом війта Стаха Яськова і кс. Міки заборонили влаштовувати на громадській площі український фестин, не дозволяли в громадському домі заснувати кооперативу, де вже раніше була крамниця. Також не хотіли відступити громадського дому для читальні "Просвіти".

Внаслідок такого невідрадного становища українці Жнятина вирішили побудувати церкву та збирали фонди на її будову, про що звітувала львівська *Свобода* з 23 жовтня 1923 року.

Після першої світової війни в селі жило не більше двадцяти польських родин. Польські шовіністи хотіли верховодити селом. Їм у цьому допомагали польська державна адміністрація, ксьондзи, вчителі, поліція, а найбільше — повітове староство.

Згодом, зі зростом українського культурного й господарсько-кооперативного життя, змінились обставини і в Жнятині на краще. Місцева кооператива проявляла жваву діяльність, а молочарська станиця належала до кращих у повіті. Відчуваючи дошкульно потребу власної домівки, українці Жнятина приступили до будови українського Народнього Дому, як повідомило львівське *Діло* в ч. 135 з 1930 р.

Богослуження в селі правив у тому часі о. Юрій Ковшевич, який доїжджав з Гільча.

Повітовий суд був у м. Белзі. Жнятин належав до збірної громади (волости) Варяж. У селі була пошта і поліційна станиця.

Перед приходом німців 1939 р. жиди покинули село і виїхали на схід за Буг. Ксьондз Міка і напевно вся поліція подались у Польщу. На початку німецької окупації фільварком управляв аґроном українець, але згодом його замінено німцем.

В рр. 1944-45 у Жнятині й околиці оперували відділи УПА, які обороняли українське населення від нападів польських банд.

В липні 1944 р. всю територію над Бугом окупувала совєтська армія. В 1945 р. на цих теренах перебрало владу польське військо. В 1946 р. більшість українського населення Жнятина виселено за Буг, до УССР, а решту поляки вивезли 1947 р. на понімецькі землі. До Жнятина переселено поляків із Білгорайщини та створено державне рільниче господарство.

Дарія Жук-Вергун

ЖУЖІЛЬ

Село лежить за 3-4 км на схід від Белза в мочаруватій долині р. Солокії, до якої з півночі вливається потік Млинівка разом з рівчаком (на півдні села). Він випливає з джерела Опусту, в якому вода не замерзала навіть при 30° морозу.

У 1890 р. Жужіль нараховував 975 осіб (180 господарств), які користувались 922 мрґ поля, 580 мрґ сіножатей і городів та 86 мрґ пасовиськ. На двір тоді припадало 414 мрґ поля, 214 мрґ сіножатей і городів та 15 мрґ пасовиськ.[1]

Десь коло 1868 р. графиня Ковнацька (1829-1913) вимурувала на цвинтарі гробівець для чоловіка Станіслава і брата Константина. На гробівці відтак поставила каплицю св. Станіслава, в якій просила себе поховати, як рівно ж о. прелата Кирила Селецького. У 1898 р. графиня передала свої маєтки братанкові Вишневському, який у 1921 р. розпарцелював їх поміж селян. Забудовання двору згоріли в 1919 р.[2]

Підприємливим господарем був Г. Ситник, який у 1905 р. збудував паровий млин. Задовжившись у жидів і селян, він виїхав до Америки, де три роки грав на скрипці по міських вулицях. Із зароблених грошей віддав людям борги, але млин дальше залишився в жидівських руках. З продажу меду (100 пнів) докупив ще 25 мрґ поля до 25 мрґ з панської парцеляції.[3]

У 1919 р. майже все село спалили поляки. Підпалену церкву вдалося врятувати. Багато людей побито, інші вимерли на тиф. З тих часів збереглась на цвинтарі біля церкви могила двох стрільців, на якій щорічно, аж до 1951 р., на Зелені Свята відправлялася панахида. А за селом, від сторони с. Ванева височіє "татарська могила" з XV століття.

У 1921 р. поселилось біля села при дорозі від Белза коло 15 родин мазурів з-під Тарнова. Влітку 1933 р. тріюмфальною брамою до села

---

1. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* (Warszawa, 1880-1902), t. I, str. 29.
2. Ірина Жук: Матеріяли передані 16.2.1981 р.
3. Ярослав Дяків: Лист з 10.3.1981 р.

в'їжджав єпископ Й. Коциловський. В 1942 р. польські партизани вбили Омеляна Васькова, тодішнього війта в Белзі. В роки 1946-47 три четвертини жителів села виселено до УССР. Тоді то згинули від ворожої руки вояки УПА Михайло Ган (Воєводів) і Дмитро Шміґельський, а Богдан Васьків пропав без вістки.

У 1946 р. у Жужелі начислювано 200 хат, 1202 особи: 1068 українців, 120 поляків, 13 жидів і один невизначений. На одного мешканця припадав один морґ поля, всього 1336 мрґ поля. За 56 літ (1890-1946) приріст населення був 227 душ, тобто чотири на рік.

У 1827 р. парохом у Жужелі був о. Мартин Лотушка (1794-1849). По смерті о. Івана Трильовського, белзького декана, він був іменований повітовим шкільним інспектором і деканом. Він теж заснував парафіяльну школу, в якій учив дяк Михайло Климів, а в 1851 році Данило Луцик. Початкова школа почала діяти в 1879 р.[4]

Церкву Воскресення Христового здвигнув о. Онуфрій Кашубинський (1803-1873) у 1871 р. По його смерті завідувачем парафії Цеблова-Жужеля (один рік) був о. Володимир Подолинський, а від 1874 р. до 1918 р. функцію пароха виконував о. прелат К. Селецький (див. *Альманах*, т. 1, стор. 451). Після нього парафією завідував його сотрудник о. Іван Ярош (помер у Східній Україні від тифу), а відтак до 1920 р. о. Зенон Каленюк (1887-1979).

Останнім парохом, від 1920 до 1947 р., був о. крил. Віктор Жук (1888-1958). За його стараннями побудовано мурований дім для СС. Служебниць та нову плебанію (1926), засновано "Апостольство Молитви" та "3-ій Чин Василія Великого". Був о. Жук рівно ж ініціятором побудови молочарні (1928), яка в 1932 р. прилучилась до районової в Белзі.

Функцію провізорів (1835-1946) виконували: Г. Васьків, Михайло Музика, Іван Боднар, Федір Дзярук, Ярослав Дяків, а братчиків — Михайло Школа (Низиків) і Г. Кучаба. В селі учителювали Яків Решетило, Антоніна Білянська, Олена Войтович, Андрій Воробій. Молочарню в селі провадили Іван Дяків і Михайло Юрґа, а в Белзі — Володимир Дяків (директор), Пилип Курило (книговод), Василь Коваль (скарбник) і Г. Наконечний (технік).

Війтами та солтисами Жужеля були: Г. Луцик, Іван Климів, Г. Войтович та Михайло Дяків (Бобиків). Війтом за німців у Белзі був Омелян Васьків до 1942 р., а волосним писарем Г. Твардовський (помер 1943 р.)

Першою настоятелькою СС. Служебниць (50) була Йосафата Гордашевська (від 27.8.1892), потім с. Северяна (Марія Мишок, 1889-1967),

4. Див. І. Жук, цитує витяги з *Шематизму*.

Праворуч: останній парох Жужеля о. Віктор Жук з дружиною; перед ними о. Михайло Вергун з дружиною Лідою. Зліва: Андрій Воробій, останній учитель перед виселенням, з дружиною Іриною з дому Васьків із Жужеля; внизу сидить Ірина Жук, замужня Матвійчина. Ззаду стоїть Дарія Жук.

яку відтак перенесено до Жовкви, а за німців до Белза, де вона в 1944-46 рр. лікувала наших упівців.

В селі було чимало монаших покликань. Василь і Володимир Школа були братами-монахами у Жовкві; сестрами в бельгійських монастирях — Дзярук, Поліха, сестри Музики в Монсі, де Ольга Музика померла 1.5.1950 р. Ірина Луцик була монахинею СС. Служебниць (померла).

Між двома світовими війнами в селі діяв "Союз Українок", зорганізований паніматкою Стефанією Жуковою (1893-1973). Потім головою була Параскевія Луцик.

Університетську освіту отримали і стали священиками: о. Павло Луцик (помер у Східній Україні), о. Іван Луцик, капіт. крил. у Станиславові, о. Микола Мокрівський, о. Г. Ткачук та о. Теодор Столяр. Високі студії теж покінчили: Г. Кичун, директор української гімназії в Станиславові, Іван і Володимир Кичуни (Шпикулянтові), братаничі дир. Г. Кичуна. Іван закінчив політехніку в Празі (інж. текстильник), а Володимир медицину, теж у Празі. Повмирали в Сан Павльо (Бразилія) — Іван на 65-ому році, а Володимир на 46-ому році життя в 1960 р.

Серед тих, що покінчили семінарі й гімназії, годиться згадати: Параскевія й Теодозія Луцик, Г. Дяків, Г. Хомяк, Михайло Сосницький, Ірина й Дарія Жук, Ірина Васьків (6 кляс), Марія Решетило, Богдан

Васьків, Василь Кичун (Глухівець), а його брат Богдан — 4-річну торговельну школу в Белзі.

Щоб піднести культурно-освітній і національний рівень села, о. Віктор Жук зорганізував при церкві бібліотеку, СС. Служебниці влаштовували вистави, а Т-во "Просвіта" фестини. Тому село до 1946 року, без уваги на 15 польських родин-колоністів, залишилось суто українським.

Тепер у селі, яке перейменовано Жужеляни, діє колгосп ім. Жовтневої революції, що експлуатує 2944 гектари орної землі, вирощуючи переважно цукрові буряки і льон.[5] Плебанію перемінено на школу, а церкву на громадський маґазин, як символ вияву матеріялістично-атеїстичної "культури".

5. *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область.* (Київ, АН УРСР, 1968), стор. 756.

Іван Вергун

КРИСТИНОПІЛЬ

Місто Кристинопіль лежить між Солокією та Бугом, 13 км на південний захід від Сокаля. Його заснував у 1692 р. Казимір "Щенсни" Потоцький, краківський воєвода й гетьман і назвав іменем померлої дружини Кристини з роду Любомирських. Рівнож, у 1695 р. він побудував костел і монастир ОО. Бернардинів, у якому похований він (1702) і його син Йосиф (1723).

27 вересня 1763 р. київський воєвода Францішек Салєзій Потоцький, родом із Кристинополя, підписав фундаційний акт для побудови монастиря та церкви для ОО. Василіян. Мурована церква св. Юрія, на місце дерев'яної, була здвигнена коштом графа Ф. С. Потоцького між 1771 і 1776 рр. На ту ціль, як і рівнож на монастир, жертвував також 20 тис. злотих о. Йосафат Висоцький, архимандрит жовківського монастиря.

Крім Кристинополя, ОО. Василіяни обслуговували ще Клюсів, Пархач, Городище. Їхнім ігуменом у 1883 році був о. Корнель Сорочинський (в ориґіналі Срочиньскі).

В аналах м. Кристинополя занотовано, що першим світським парохом міста був о. Білянський. Не маючи достатніх засобів на утримання численної родини, він накладав на мирян додаткові оплати за треби. І так на Великдень 1763 р. перед посвяченням пасок вимагав, щоб люди віддали йому четвертину з посвяченого. Люди вдались зі скаргою до графа Потоцького, який відіслав їх святити паски до найближчого василіянського монастиря, о. Білянського суспендував, а парафію прилучив до уфундованого монастиря ОО. Василіян.

Францішек Салєзій Потоцький (внук Казиміра "Щенснеґо" і син Йосифа) побудував собі теж палату, оточену чудовим парком, через який перепливала р. Солокія і за ним вливалась до Бугу. За парком чорніли на обрії кристинопільські, пархацькі й поторицькі ліси. Він теж спричинився до економічного розвитку міста: торгівля збіжжям, виріб цегли, горілки, пива. Збудував тартак і млин, т. зв. "Савків". Аж у 1884 р. прокладено біля Кристинополя залізничний шлях з Рави Руської до Сокаля.

По смерті Ф. С. Потоцького (1772) панські маєтки купив Мацєй

Стаженський. Його донька Софія відпродала посілість графові Вишневському, до якого належало в 1900 р. 232 мрґ поля, 116 мрґ сіножатей і городів, 82 мрґ пасовиськ. Селяни мали 942 мрґ поля, 602 мрґ сіножатей і городів та 72 мрґ пасовиськ.

На підставі статистики з 1900 р., у Кристинополі жило 3484 людей: 404 поляки, 364 українці, 2748 жидів і 3 неуточнені.

Додаймо, що з Василіянського Чину затверджено 90 єпископів: 12 з них іменовано київськими митрополитами, 8 холмськими єпископами і одного белзьким. У Кристинополі діяв їхній новіціят, в якому студіювали м. ін. митр. Андрей Шептицький та єпископи-ісповідники Йосафат Коциловський і Павло Ґойдич. Рівнож у Кристинополі був дім з новіціятом для СС. Служебниць, де жило біля 60 сестер і новичок, переселених із Жужеля.

Після виселення 1946 р. наших людей до УССР, у Кристинополі залишилось біля 400 душ, переважно поляків. У 1951 р. Кристинопіль остаточно прилучено до УССР та перейменовано на Червоноград (70 тис. населення), який став центром видобування бурого вугілля та розвитку пов'язаної з ним хемічної промисловости.

Кристинопільську церкву св. Юрія москалі замінили на "музей історії та атеїзму". І власне це біля неї зібрались люди 6 і 13 серпня 1978 р. співати релігійні пісні і протестувати проти її замкнення. Також звідтам надійшли вістки про "масові нещасливі випадки", здебільша молодих людей. З браку місця в Червонограді, їх поховано на кладовищах довколишніх сіл...

Ярослав Гура

ЛЕЩКІВ

Село Лещків — приблизно за 14 км на південний захід від Сокаля та 11 км на північ від Белза при шосе Белз-Варяж — постало на рівнині між двома рукавами потоку; між другим і третім рукавом — т.зв. "вилами" — був фільварок. Терен у південному напрямку переходить у долину з сіножатями, через яку тече річка без назви. Свій початок вона бере біля с. Русиня, пропливає попри Себечів та між Завишнею і Добрачином вливається в Буг. З південної сторони села й фільварку витікають 22 джерела, що біля фільварку створили ставок. З кількох джерел громада утворила криниці й місця для прачок. На річці подібно утворили три стави, висипали греблю і збудували водяний млин. З того млина залишилась тільки гребля і назва присілка Мельники.

Засновником Лещкова, можливо, був якийсь шляхтич, якому польський король надав за заслуги земельний наділ. У судових документах Белза може знайшов би його прізвище, Лєшек він чи Лещек. Очевидно, він привів зі собою службу, бо в селі було декілька старих польських родин: Демковський, Новіцький, Іґнат, Прохера, Козловський, Запала. Це однак не виключає, що там раніше жило українське населення, яке опинилося під владою королівських колонізаторів.

Лещків сусідує на сході з Себечевом-Пивовщиною, на півдні з Русинем і Вербіжем, а на півн. сході зі Шмитковом і Мошковом. За Польщі село підлягало збірній громаді Варяж. Зосередилось воно вздовж двох головних вулиць, що тягнуться з заходу на схід, та кількох малих вулиць, званих "Закутками", які проходять з півночі на південь.

Церква

До 1890 р. Лещків належав до парафії Вербіж. Церкви в селі не було аж до 1905 року. Тоді себечівці в себе збудували велику мурована церкву і приміщення для пароха, Себечів став парафією замість Вербіжа, а стару дерев'яну церкву в Себечеві продали Лещкову. На купівлю склалися чотири заможні парафіяни (Дмитро й Іван Зінько, Іван Гура і Лука Климчак); вони заплатили половину ціни, а на другу половину склалися всі інші мешканці, в тому й поляки. Після посвячення церкви

Одноклясова школа в Лещкові.

ці поляки домагалися поставити окремий вівтар для них, але українці не погодились на це. Тоді поляки збудували мурований костел на площі, подарованій Козловським. Костел цей зберігся досі: його вживають тепер як маґазин для штучних добрив.

Село спочатку було мале і не мало свого цвинтаря; померлих хоронили в Себечеві. У 1902 році померло в селі 35 осіб від чуми; їх поховали за півтора кілометра від села. Згодом добавили більше площі, обгородили її і так спорудили цвинтар.

Храмове свято в Лещкові припадало на день Положення Пояса Пресвятої Богородиці. Після богослужби й гостини для приїзжих з інших сіл влаштовувано на вигоні "празничний фестин" для молоді, а ввечері забаву в залі читальні "Просвіти". Велику місію влаштовано в селі 1934 р. Проповідали два місіонери — один зі Львова та один із Добромиля. На місійний пропам'ятний хрест дідич Р. Журовський пожертвував дуба зі свого лісу. Перемиський владика Й. Коциловський провів візитацію 1936 р.; його вітав парох о. Станислав Гарасовський в супроводі інших священиків і масової участи парафіян села й околиці.

Школа

Початкову школу заснували наприкінці 1880-их або на початку 90-их років. Зразу школа була в громадському домі, а першим учителем

працював там Скрипчук. Нову школу збудували 1894 р. Учила там до 1926 р. Марія Альбрехт. Після неї вчителювали там — Романовська, Ушинська, Котик, Щепанська і Новотарський, у рр. 1939-47 уродженець Лещкова Іван Шимків. За Австрії та спочатку за Польщі навчальною мовою була польська; українську вчили як предмет, а опісля 1922 року і той предмет скасували. Батьки домагалися 1924 р. ввести українську мову, як навчальну, але куратор Собінський не погодився. Поновні заходи у 1928 р. досягли дозволу на відновлення української мови як предмету. Після падіння Польщі навчання в школі почалося українською мовою; для 40 польських дітей відкрито школу в окремому будинку.

Культурно-освітня діяльність

Читальню "Просвіти" заснували в Лещкові 1907 р. із такою управою: Іван Зінько — голова, Іван Гура — заступник, Семен Козачок — секретар, Лука Климчак — касир. Приміщувалась ця читальня в домі голови. Після воєнної вимушеної перерви діяльність читальні відновлено 1922 р. Головою став тоді Григорій Зінько, в хаті якого було її приміщення. У 1924 р. головою обрали Семена Козачка і він переніс до свого дому і читальняну бібліотеку, яких 300 книжок.

Молодь с. Лещкова в 1940 р.

При читальні діяв аматорський театральний гурток, що ним керував спочатку Василь Шопяк, а потім поляк Іван Демковський-Бартонь. Коли він залишив працю, його місце зайняв Григорій Шимків. Все таки Демковський-Бартонь ще довгий час грав головні ролі в постановках гуртка та характеризував акторів. Перша вистава п. з. "Жидівка-вихрестка" відбулася в стодолі Івана Чавса. Найчастіше ставили комедії, як "Шалапута", "Сатана в бочці", "Як ковбаса та чарка", "Пошились у дурні", "Дай серцю волю" і інші. Драму "Невольник" ставлено не тільки в Лещкові, але й також по інших селах. Куртину й декорації для гуртка намалювали Марія Гарасовська із Себечева (тоді студентка мистецької академії в Кракові) і студент Фиґас із Пивовщини. Врешті, коли збудували кооперативний будинок, там знайшлося приміщення теж для читальні. Годиться згадати, що при читальні діяв "Кружок шахістів" під керівництвом Томи Климчака.

Кружок Т-ва "Рідна Школа" заснували в Лещкові 1934 р. Головою був Микола Браткевич, секретарем Ярослав Гура, касиром Іван Мельник. Цей гурток організував дитячі садочки й дитячі імпрези та збирав пожертви на фонд приватних українських шкіл. Дозвіл на відкриття дитячого садочка врешті виєднано у старості і батьки зголосили всіх 30 дітей до навчання й виховання, яке однак не могло розпочатися: староство свій дозвіл відкликало. Поліцаї часто навідувались до хат голови й секретаря гуртка та за щонебудь записували їм штраф, щоб знеохотити їх до української культурно-освітньої праці.

Кооперація

Кружок Т-ва "Сільський Господар" постав 1935 року під проводом: Павло Іванчук — голова, Микола Браткевич — секретар, Тома Климчак — касир. Закуплено сівалку, залізний вал і машину для поління буряків, спроваджено для своїх членів дерево й вугілля, потім імпортовано для годівлі мериноські вівці, племінні англійські свині, племінні червоні й сірі кури. Господарі взялися сіяти багато високорослого льону і фасолі. Аґрономи "Сільського Господаря" допомагали селянам своїми доповідями й порадами. Гурток передплачував газети і книжки з ділянки хліборобства.

З австрійських часів почавши, та деякий час за Польщі, в Лещкові була жидівська споживча крамниця і селяни обмірковували можливість створення своєї кооперативи. Нагодою для цього став виграний судовий процес із дідичем Р. Журовським. Він на своїй ділянці збудував цегельню, до якої доїзд був тільки дорогою через громадську власність. Громада відмовилась дати дозвіл на цей проїзд і справа опинилася в суді. У 1924 р. суд вирішив, що дідич має заплатити судові кошти (450 зл.) і дати громаді таке відшкодування, якого вона вимагатиме. Він дав їй півтора морґа землі. За ціну того відшкодування

Кооператива "Єдність" в Лещкові та її члени (1940 р.)

організовано кооперативу "Єдність", що, крім членських внесків, мала цей основний капітал. На основуючих зборах обрано таку управу: Петро Запал — голова, Михайло Дзядик — книговод, Іван Браткевич —касир, Лука Климчак — голова Надзірної Ради. Дідич Журовський також вписався в члени нашої кооперативи і вплатив два уділи.

Кооператива успішно розвивалася. 1927 року вона придбала площу, на якій збудували кооперативний дім розмірами 12 х 11 м. Будова коштувала тоді 900 амер. долярів. Допоміг у цьому Іван Дзядик з Дірборну в ЗСА: прислав лещківцям 200 дол. Офіційні контролери кооператив зчасом визнали, що наша кооператива завоювала одне з перших місць у повіті. В роки війни вона також обслуговувала мешканців села. Головували в цій кооперативі — Петро Запал, Іван Вороткевич, Микола Гура, Микола Цьона, Михайло Климчак. Касирами були: Яків Швед, Тома Зінько, Михайло Швед, Іван Сак, Іван Стасюк. Книговоди: Михайло Дзядик, Яків Швед, Григорій Шимків. Продавці: Василь Шопяк, Яків Швед, Михайло Дзядик, Григорій Шимків, Ксеня Гриньків та, найдовше, Григорій Журавель.

При кооперативі постала 1926 р. **молочарня,** якою відав Михайло Дзядик. Два роки вона приміщувалась у громадському домі, а згодом їй дали приміщення в кооперативному домі. Молочарем і книговодом працював там М. Дзядик. Постачальниками молока були теж села:

Мошків, Шмитків, Гатовичі, Бояничі та Савчин. Лещківський фільварок доставляв до молочарні 500 літрів молока щоденно. На початку 1930 р. Маслосоюз почав об'єднувати малі молочарні у районові. Тому 1935 р. молочарню в Лещкові закрили, а її майно перейняла Районова Молочарня в Белзі. В селі діяла тільки станція для доставок сметани.

Кінець війни застав Лещків у кордонах Польщі. В 1946 р. більшість мешканців переселено до УССР, а решту насильно виселено 1947 р. на понімецькі землі Польщі. Після пересунення кордону і приєднання села до УССР, туди повернулися 9 родин — колишніх переселенців — та одна родина з Польщі. У 1952 р. поляків з Лещкова переселили в Польщу, а в наступному році село почало заселюватися вигнанцями з Лемківщини й Холмщини та переселенцями з Волині. 1954 року назву села совєтська адміністрація змінила на Першотравневе.

Анна Підлісна

ЛІВЧЕ

Село Лівче віддалене приблизно 18 км на захід від колишнього повітового, а нині районового центру, м. Сокаля, 15 км від повітового суду в Белзі і 5 км від пошти у Варяжі. На півночі лежить с. Сулимів, на сході с. Городище і Варяж-село, на півдні с. Винники, а на заході с. Гільче. Вздовж північної межі села пливе річка Сулимівка, звана також Варяжанкою. Потік Млинський творить при західній стороні території села невеликий ставок. З цього ставка потік випливає далі, творячи при північній межі другий, менший ставок, з якого потік пливе далі і вливається до річки Варяжанки, лівої притоки Бугу.

Село розташувалось у північній частині своєї території. У південній залісненій частині височить Лиса гора, 265 м над рівнем моря.

У селі був фільварок, посілості якого займали 258 мрґ орної землі, 48 мрґ городів і сіножатей, 7 мрґ пасовиськ і 372 мрґ лісу. Посілості села займали загально 256 мрґ орної землі, 41 мрґ городів і сіножатей, 11 мрґ пасовиськ і 32 мрґ лісу.

В 1880 р. в селі, включно з фільварком, жило 260 мешканців, переважно греко-католицької віри. В 1939 р. Лівче мало 390 мешканців, у тому 290 українців, 60 латинників і 40 поляків.

В кінці 19-го ст. в селі був млин і позичкова каса з капіталом 201 зл.

Вірні села належали до греко-католицької і римсько-католицької парафій у Варяжі. Село входило до збірної громади (волости) Варяж.

В селі була читальня "Просвіти" і кооператива, а також корчма — власність жида Товби Маєра, власника фільварку.

Лівче мало власних добрих ремісників: шевців, кравців, ткачів, коваля та знаного в околиці годинникаря Павла Шпака.

В 1944 р. селом пройшов німецько-совєтський воєнний фронт, внаслідок чого знищено кілька господарств та поранено чотири особи. Після закінчення війни в 1945 р. село й околиці були тереном боїв між польсько-совєтськими військами і відділами УПА.

Перед самими жнивами 1946 р. велику більшість населення Лівча переселено за Буг, до УССР, після чого три чверті села знищено. Решту населення рік пізніше переселено на польські понімецькі землі. В селі

Родина Шпаків з Лівча (1939)

залишилося лише кілька родин, посвоячених з поляками. В тому часі багато молодих хлопців загинуло в лавах УПА.

Моя родина (мама, молодша сестра, бабуня — татова мати, і я) опинились у Східній Пруссії. Батька поляки арештували за співпрацю з українськими повстанцями і засудили на 15 років тюрми. Просидів він у тюрмі 11 років і був звільнений внаслідок амнестії.

Іван Вудкевич

МИЦІВ

Село Миців Сокальського повіту лежить 7 км на північ від Белза і 16 км на захід від Сокаля. Попри Миців з південної сторони йде дорога зі сходу на захід, так званий в історії "татарський шлях". При тому шляхові біля сусіднього села Осердова стоїть висока могила, а на ній висока статуя Матері Божої. З цієї могили простеляється далекий вид на захід в сторону міста Угнова, на північ у напрямі Холмщини та на південь поза місто Белз на далекі ліси. У віддалі двох кілометрів на схід від тієї могили стоять подібні дві могили на відстані 300 метрів одна від одної біля села Перемислова.

Миців не велике село — перед другою світовою війною нараховувало 92 господарства. По війні воно припало Польщі, а границею між Польщею і УССР є згаданий "татарський шлях". Мешканців Миців мав біля 500 осіб. В селі були дві родини латинників і три мішані. Крім українців і згаданих латинників, у селі жили чотири жидівські родини. Українців греко-католиків у селі жило понад 95%. В рр. 1946-47, в часі виселення польською владою українців із села, 16 свідомих родин переїхало в УССР; між ними був довголітній учитель Андрій Сайкевич з дружиною і дочкою. Поселено їх у Тернопільщині, переважно в повіті Гусятин, на місце виселених поляків.

До мешканців Мицева належало біля 300 гектарів орного поля та сіножатей. В селі був великий фільварок з одноповерховим будинком, збудованим у гарному стилі; до нього вела дорога, обсаджена гарними смереками. Власником фільварку був старий рід Голімків-Толіпків, українського походження. До нього належали три села: Миців, Перемислів і Вижлів. Всього поля та сіножатей мав фільварок до 300 гектарів. Крім цього біля села був малий ліс, званий гаєм, при якому містився новий цвинтар, а за цвинтарем — малий костел, що його місцеві люди називали "каплицею". У його підземеллі хоронено членів родини Голімків. В Перемислові фільварок мав ґуральню і дві цегельні. Оповідали старі люди, що дідич пропонував виложити дорогу крізь село цеглою зі своїх цегелень, але люди не згодилися, мовляв, як ніччю їхатимуть підводи, то своїм гуркотом будитимуть людей зі сну.

Околиця Мицева творить дуже гарну панораму. Посеред села є

простора площа, звана вигоном, а з північного боку — великий будинок, в якому приміщувалася школа з помешканням для учителя та простора громадська канцелярія. По лівому боці дороги, на підвищенні, стоїть церква, біля неї мурована дзвіниця з п'ятьма дзвонами різної величини та старий цвинтар. Церква, збудована в другій половині 19-го ст., була дочерною парафії в Довжневі, де парохом був о. К. Медицький. З двох боків церкви є шмат управної землі, званої "попівщиною". Коротко перед першою світовою війною заходами церковного брата-провізора Томи Вудкевича збудовано церковний дім, у якому примістилися читальня та кооператива з маґазином. Згодом у залі читальні мали приміщення також інші організації, як: Аматорський Гурток, Сільський Господар, Рідна Школа та Союз Українок. В потребі комітет для оборони української викладової мови відбував свої збори в місцевій школі, в якій учителював згаданий А. Сайкевич від 1919 р. аж до переселення до УССР у 1946 році.

Годиться згадати, що при кінці шкільного року в червні 1939 р., на конференції вчителів у Сокалі, шкільний інспектор звернувся до Андрія Сайкевича такими словами: "Panie Sajkiewicz, od pierwszego września pan będzie uczył wszystkiego w języku polskim". Ця погроза не здійснилася, бо вибухла війна.

В роках 1933-34 збудовано на південній стороні згаданої площі просторий мурований будинок під фірмою читальні "Просвіта", в якому примістилися всі згадані організації разом з кооперативою та молочарською станицею, яка належала до Районової Молочарні в Белзі.

Провідними діячами культурно-освітньої праці були: Іван Назар, Павло Кузьма, Микола Барабаш, Лука Козак, Лесько Милик, Петро Пасічник, Іван і Василь Зінько, Павло Назар, Василь Пилипчук, Микола Вудкевич. Цей останній, у 1914 р. після зайняття москалями Сокальщини, вибрався зі своїм кузеном до Києва та в 1917 р. вступив до новоствореного Галицько-Буковинського Комітету та згодом до формації Січових Стрільців полк. Євгена Коновальця, з яким він відбув цілу кампанію аж до польського полону в Ланьцуті. Після повернення додому він зайнявся перш усього драматичним гуртком. Сам підбирав п'єси, акторів, переписував ролі та режисерував. Такі п'єси, як "Наталка Полтавка", "Мати наймичка", "Наймичка", ставлено не тільки у своєму селі, але також і в сусідніх селах. Ролю Виборного в "Наталці Полтавці" знаменито відтворював Михайло Пилипчук, який 1926 р. переїхав до Канади і поселився у Сент Кетеринс. Ролю Наталки грала Стефанія Дуда, згодом заміжня Климчук, яка мала гарний сопрановий голос. По переїзді до Канади вона поселилася в Саскачевані на фармі. Третім еміґрантом з Мицева до Канади був Трофим Вудкевич, який кілька літ перед першою світовою війною продав своє господарство і виїхав з родиною до Саскачевану, де купив фарму.

Після першої світової війни всі покликані до війська вернулися додому здорові, за винятком Гриця Думки, який став інвалідом Української Галицької Армії. Січовий стрілець Андрій Вудкевич, брат Миколи Вудкевича, поляг у травні 1919 р. біля Куликова під час наступу армії Галлєра; він похований на цвинтарі в селі Стронятині, на північний схід від Львова.

З учнів Мицева пішли до вищих шкіл такі особи: Маруся і Наталка — дочки вчителя Андрія Сайкевича — до учительської семінарії Сестер Василіянок у Львові; Василь Рудка до гімназії ОО. Редемптористів у Збоїських біля Львова (після закінчення школи він став монахом та був висвячений на священика і тепер перебуває в Україні); Маруся Петришин ходила до торговельної школи у Львові; Євген Петришин по закінченні гімназії в Сокалі студіював теологію у Богословській Академії у Львові; його та ще одного богослова митрополит Андрей Шептицький вислав на дальші студії до Штрасбурґу у Франції. Після війни його, як священика, заслано на Сибір, звідки по відбутті 5-літньої каторги вернувся до Львова та живе як приватна особа. Іван Вудкевич по скінченні гімназії у Львові студіював теологію в Духовній Семінарії в Перемишлі до війни 1939 р. і тепер живе в Америці. Ярослав Петришин, по скінченні гімназії у Львові коротко перед другою світовою війною, виїхав до Берліну, де студіював філософію і закінчив студії докторатом із психології. Переїхавши до Америки, поселився в Чікаґо та працює професором психології в одному коледжі. Михайло Вудкевич, скінчивши працю залізничного кондуктора і ставши пенсіонером, переселився зі Львова до рідного Мицева з більшою бібліотекою, в якій були майже всі українські клясичні твори та деякі польські книжки. З цієї бібліотеки користали свідоміші односельчани, навіть після створення бібліотеки читальні "Просвіти" в селі. Все це змела воєнна завірюха другої світової війни.

Ярослав Гура

МОШКІВ

Розташоване за 10 км на захід від Сокаля, село Мошків сусідує з такими селами: з Бояничами й Гатовичами на півночі, з Савчином на сході, зі Шмитковом на півд. сході, зі Себечевом на півдні та Лещковом на заході. На західній околиці Мошкова витікає потік, що, злучившися з іншим, згодом творить річку Брід, притоку Бугу.

Наприкінці 19 ст. село мало 595 мрґ орної землі та 106 мрґ городів, сіножатей і пасовиськ. Окремий фільварок мав 391 мрґ орної землі, лісу, сіножатей і пасовиськ. У 1880 р. в селі жило 558 осіб, в тому 490 греко-католиків. У 1939 р. село нараховувало 180 господарств з таким складом населення: 595 українців, 508 поляків (у селі та на фільварку), 45 жидів і 6 німців.

Окремої церкви в Мошкові не було; греко-католики належали до парафії у Шмиткові, а римо-католики до своєї парафії у Варяжі. Парохом у Шмиткові до 1927 р. був о. Олександер Криницький, а після нього о. Іван Худик із Жабча на Белзчині. Коли ж він помер, там душпастирювали о. Микола Ревть і о. Панчишин.

Мошківський фільварок був відокремлений від села річкою та сіножатями. Палата стояла посеред добре втриманого парку, за яким простягався овочевий сад; біля ставу бупа велика квітярня. З фільварку до лісу вела дорога обсаджена липами. В лісі стояла літня палата. На початку 1930-их років на сіножатях поблизу річки утворено два ставки для годівлі коропів на продаж у Львові. Власник фільварку, граф Ян Плятер-Зиберк, походив із Литви. Ковалем у селі працював німець Ґербер; інший німець мав тут римарську майстерню.

Споживчу кооперативу "Єдність" заснували в Мошкові 1925 р. Дві приватні жидівські крамниці з того часу не окуплялися, тому їхні власники закрили їх. Великий кооперативний дім збудували мошківчани 1931 р. Там отримали приміщення читальня "Просвіти" і Молочарська станиця. При читальні діяв аматорський театральний гурток, а читальняна бібліотека мала задовільну кількість книжок, передплачувала українські газети й журнали.

Українське населення Мошкова було національно розвинене і видало ряд інтеліґентів з університетською освітою. Священики: о.

Дем'ян Гура — парох Старого Села б. Рави Руської, помер 1929 р.; о. Матей Гура, ЧСВВ який 1903 р. виїхав на місійну працю до Канади, помер 1925 р. в Едмонтоні; о. Теодор Гура душпастирював у декількох парафіях — найдовше в Торках б. Перемишля, помер 1979 р. Володимир Гура, 1910 р. народження, був арештований під час пацифікації 1930 р., а тому кураторія виключила його з сокальської гімназії. Відбув обов'язкову військову службу в польській армії та опісля (1933 р.) склав іспит зрілости у львівській Малій Духовній Семінарії. Мобілізований до совєтської армії, попав під час війни в німецький полон і помер у таборі полонених біля Відня 1943 року.

В сокальській гімназії вчилася Розалія Мигаль.

Діти родини Дишкантів також здобули вищу освіту. Степан Дишкант закінчив сокальську гімназію і, як поручник УГА, воював на українсько-польському фронті 1918-19 р. Після війни жив у Відні, там завершив правничі студії, одружився з віденкою і залишився в Австрії. Василь Дишкант, після закінчення сокальської гімназії, вивчав право у Львівському університеті, згодом працював у сокальському Українбанку і відбував практику в адвоката д-ра С. Ріпецького. За німецької окупації деякий час був заступником посадника Сокаля. Німці арештували його і заслали до концтабору в Німеччині, звідкіля він вийшов щойно 1945 р. Намагаючись з'єднатися зі своєю родиною в Сокалі, він попався в руки польсько-совєтських органів безпеки і був покараний засланням на Сибір, де провів 18 років. Повернувся до Сокаля хворий; деякий час працював завгоспом в одній місцевій школі. Помер після короткої недуги 7 квітня 1981 року, на 70-ому році життя.

В Мошкові була школа, пошта і поліційна станиця. При дорозі, що вела до с. Савчина, стояв дім захоронки для польських дітей, якою відали дві монахині.

Анатоль Демусь

НИНОВИЧІ

За Польщі село Ниновичі (приблизно за 14 км на північний захід від Сокаля) адміністраційно належало до збірної громади в Хороброві. В його сусідстві є такі села: на півн. заході — Павловичі й Нисмичі, на півн. сході — Войславичі, на сході — Хоробрів, а на півд. заході — Дубів і Корків. Наприкінці 19 ст. село мало 654 мрґ орної землі, 134 мрґ городів і сіножатей, 74 мрґ лісу і 5 мрґ пасовиськ. За Австрії тут був ще й фільварок власника двору у Войславичах. Фільварок нараховував 41 мрґ орної землі, 50 мрґ городів і сіножатей, 159 мрґ лісу і 2 мрґ пасовиськ. Крім того на його території був водний млин. Ще за Австрії на річці Варяжанці збудовано високу греблю для постачання води в той млин. Рівень води піднісся по обох боках річки і треба було збудувати на лівому боці захисну греблю; оскільки такої греблі по правому боці не було, то вода залила низький терен і створила там велике мочарище. Цей млин, збудований над проритою відногою р. Варяжанки, діяв протягом усієї війни та справний ще й досі.

У 1880 р. в Ниновичах та на фільварку жило 412 осіб, з того 380 греко-католиків. Їхня дерев'яна церква св. Юрія за Австрії належала до парафії у Войславичах, а за Польщі — у Нисмичах. Римо-католики належали до своєї парафії в Угринові. Довголітнім учителем працював у селі Володимир Полішко, що виховав там два покоління мешканців.

Читальня "Просвіти" в Ниновичах існувала вже при кінці 19 ст., бо є дані на те, що 7 і 8 січня 1899 р. театральний гурток ставив там з визначним успіхом п'єсу "Мужик аристократ". Спершу ця читальня приміщувалася в старому будинку на долішньому кінці села; в половині 1930-их років на місці того дерев'яного будинку поставлено мурований Народній Дім з вежею. Поряд з читальнею "Просвіти" там приміщувалася кооператива "Поступ", що 1927 р. мала 54 члени. Ще на початку 1930-их років напроти кооперативи була корчма з крамничкою. В міру розбудови кооперативи власники тієї корчми і крамнички припинили свою торгівлю і покинули село.

При читальні, що мала велику залю зі сценою та бібліотеку (яких 500 книжок), діяли гуртки: хорового співу, аматорського театру, танцю і дівоча група т. зв. вільних вправ. Ними керував син місцевого вчителя

Орест Полішко (1907 р. народження) — випускник учительської семінарії в Сокалі. Як українець, він не міг ніде отримати учительської посади. Режисером театрального гуртка до війни був ниновицький абсольвент богослов'я Володимир Харко (1890 р. народження), що жив при сестрі замужній у Павловичах. Під його наглядом гурток поставив ряд п'єс, у тому такі трудні, як "Великий гетьман" і "Невольник". Цю останню ставили декілька разів на відкритому місці — на сіножаті біля села, де козаки і татари могли виступати по-справжньому: на конях.

На славній Мазепинській маніфестації в Сокалі 1932 р. збірний хор Нинович, Павлович і Коркова взяв участь у величавому виступі об'єднаних хорів Сокальщини. Майже щороку в селі влаштовувано літній фестин, на якому виступали члени танцювального ансамблю та дівоча група зі своїми кольоритними ритмічними вправами.

Війтом за Польщі (опісля: солтисом) був увесь час Юрій Дмитерко, а за німецької окупації — Григорій Кней. У читальні "Просвіти" головував до 1939 р. Дмитро Харко. Діяла в селі теж Сметанкова станція, що доставляла вершки з сільських доставок молока до Районової Молочарні в Сокалі.

Мешканці Нинович відзначалися національною свідомістю. Багато з них пройшли військову службу в Українській Галицькій Армії та згодом в УПА. Геройською смертю загинув 1919 р. мешканець Нинович Микола Багнюк, що до останніх набоїв прикривав своїм кулеметом відступ своєї частини УГА. В австрійській армії під час війни загинули: Василь Конахович, Михайло Кічун, Василь Вараниця, Василь Воробець, Трохим Конахович, Павло Яремчук, Юстин Походило, Харко, Походило, Дак та Мазурок (імена цих останніх невідомі). В УПА загинули Василь Кней, Сидор Шостак і Володимир Малицький. Інші зазнали довголітнього ув'язнення в тюрмах та концтаборах Польщі, Німеччини і Росії саме за приналежність до ОУН і УПА.

В 1946 році частину українців з Нинович насильно переселено до УССР, а решту згодом вивезено на зайняті Польщею німецькі землі. Внаслідок т. зв. вирівняння кордону між УССР і Польщею 1951 року с. Ниновичі опинилося в межах УССР, де його перейменували на Добролюбівку і включили до сільради Правда, кол. Хоробрів. Сьогодні тільки частина уродженців Нинович живе в тій Добролюбівці. Мало хто з виселенців повернувся туди; вони залишилися на нових місцях поселення — у Сокалі, Червонограді, Львові та інших.

Д-р Роман Голічек

МОЄ РІДНЕ СЕЛО ОСЕРДІВ

Починаючи писати свій спомин про Осердів, пригадую землякам і читачам гарні слова відомої пісні "Родимий краю...", музика Віктора Матюка, що, як відомо, був українським священиком, піяністом-композитором, сином Надбужанської Землі: уроджений в Тудорковичах, Сокальського повіту, 1852 р., помер 1912 р. як парох Карова, недалеко Угнова.

Родимий краю, село родиме,
Вас я вітаю, місця родимі,
Зелені ниви, ліси, могили,
Щасливі з вами дні ми уплили,
Вас привітати душа бажає,
Потіхи більшої в світі немає...

Осердів — це невелике село Сокальського повіту, місце мого народження, і навіть по довгому часі — понад 70 літ — тяжко його забути. Мале воно, бо мало всього 100 хат і 500 душ населення.

Положене 5 км на північ від Белза. Через Белз проходив залізничний шлях Сокаль-Белз-Рава Руська. Здовж цього шляху тривали завзяті бої у війнах 1918-1920 рр. На північ від Угнова сокальський гостинець зв'язував околицю з Сокалем, за яких 25 км. Це була частина колишнього горезвісного історичного "Чорного шляху" татарських нападів, при якому впродовж століть виросло багато збірних могил. Побожний український люд ставив на тих могилах статуї Матері Божої або хрести. Одна така старовинна могила стоїть в Осердові до сьогодні, яких 300 м від церкви, а радше від цвинтаря, на північ при дорозі, яка вела до Хлоп'ятина. Очевидці, які недавно там були, говорили мені, що могила є, але статуї Матері Божої немає.

Старовинну церкву св. Юрія, збудовану 1625 р., на жаль спалили 1946 р. після смерти й похорону її пароха, о. Івана Голічека. Це була трибанна дерев'яна церква. Поблизу неї стояла високо на горбочку дуже стара дзвіниця, окружена старими берестовими деревами, а долом громадська дорога вела на північ до Хлоп'ятина і дальших сіл. Хлоп'ятин -— це було дочерне село парафії за 2 км від Осердова. Там була церква Зіслання Св. Духа, збудована 1863 р. Вона стоїть досі не-

Церква св. Юрія в Осердові, збудована 1625 р. Ціле село і церкву спалили польські банди в 1946 р.

Парох о. І. Голічек відправляє молебен перед хрестом в Осердові, поставленім на пам'ятку скасування панщини в 1848 р.

нарушена. (Чув я, що мали перемінити її на музей). Друга дочерна церква була в Перемислові, 3 км на схід від Осердова. Вона також була дерев'яна, збудована 1850 р. Храмове свято було там на Різдво Пресвятої Богородиці. Парохами Осердова були (в хронологічному порядку): о. Матвій Дмоховський, його помічник о. М. Пирожок, о. Мирон Лазоришак (помер 1914 р.) та о. Іван Голічек, що прибув до Осердова 1915 р. У 1918 році, враз із іншими священиками, просидів півроку в польській тюрмі у Львові. Був парохом Осердова аж до березня 1946

р., цебто до своєї смерти серед страшних тодішніх обставин. Ці події 1944-46 рр. описав надбужанський поет Богдан Стефанишин у поемі "У вирі жорстоких років" (*Визвольний Шлях,* жовтень 1986). Церкву, плебанію та майже ціле село спалила, а людей насильно виселила польська комуністична воячччина.

Парафія Осердів належала до Белзького деканату, який мав 16 парафій. Останнім деканом був (від 1934 р.) о. Іларіон Ґела, парох Белза. Парох Осердова о. М. Лазоришак мав велику сім'ю, а його наймолодший син Петро став (1928-1930) славним балетмайстром-хореографом. Згодом він виступав як П. Л. Дністровик в Англії, де мав балетну школу. Відомий ансамбль Чупляка, який успішно виступав також у ЗСА й Канаді, складається переважно з учнів Петра Лазоришака-Дністровика. Він помер кілька літ тому в Англії.

Село Осердів, хоч мале, то культурне життя в ньому розвивалося задовільно. Була там читальня "Просвіти" з гарним, невеликим власним домом, в якому містилась теж кооператива "Єдність". Читальня "Просвіти" мала гарну бібліотеку, аматорський театральний гурток. Там ставлено театральні вистави, влаштовувано концерти з приводу національних свят; був теж гарний мішаний хор під орудою Д. К. Головним мотором діяльности мешканців села був ніхто інший, а "Івась" Кравчук (інж. Іван Кравчук). Він мав великий вплив на все життя громади, та не тільки Осердова, але й далеко поза ним. Він був сином дуже заможного господаря Василя Кравчука, начальника громади (війта), свідомого українського патріота, людини чесної і характерної та всіма шанованої. Варто при тому згадати, що св. п. інж. Іван Кравчук був ініціятором видавання надбужанського реґіонального збірника.

Дуже діяльним в Осердові були "Союз Українок" і самоосвітній гурток. Кооператива "Єдність" проявляла себе задовільно, належала до Повітового Союзу Кооператив у Белзі. В Осердові діяла фабрика содової води, яка дуже добре розвивалася, а її продукти продавалися також в інших селах почерез сусідні кооперативи. Товариство "Сільський Господар" також проявляло жваву діяльність. В селі була початкова школа з українською мовою навчання. Учителем був А. Худзік, поляк, але людям він не шкодив. У 1939 р., по розвалі Польщі, учителями були українці, що, як на тогочасні обставини, старалися провадити все якнайкраще. Лекції релігії давав місцевий парох так за часів Польщі, як і по її розпаді.

З Осердова вийшов пізніший командир відділів УПА, які в цих жахливих часах охороняли наше безборонне населення, а саме — Ярослав Г. Чорнота. Маючи добрий військовий вишкіл, він вишколював вояків УПА та зводив з нашими ворогами (поляками, німцями, москалями) завзяті бої. В одному бою в лісах Карова, біля присілка Ванджін, його важко поранено. Деякий час він ховався, але врешті його викрили

Управа читальні "Просвіти" в Осердові, 1934 р. Сидять зліва направо: Григорій Рудка, о. Іван Голічек, Микола Грицай. Стоять: Марія Петришин (Колодюкова), Петро Дмитрук (Їськів), Іван Кравчук (Гаврилів) і Михайло Сокіл

і засудили. Був на Сибірі, де зустрічався зі св. пам'яті патріярхом Йосифом, і вкінці чудом, через Польщу, дістався до Канади, але тут передчасно помер внаслідок старих ран з боїв УПА. Помер він 1978 р. і похований на цвинтарі "Парк Лавн" у Торонті, в сусідстві пані Ярослави Бандери та інших вояків УПА.

Під сучасну пору село Осердів є на території теперішньої Польщі, але, як таке, фактично не існує, бо там осталися лише руїни і кілька опустілих хат. Великий став, який був посередині села, з припливом і відпливом джерельної води, з північної частини села (там була т. зв. "Бараня криниця" з дуже доброю холодною питною водою) заник, а видніє лише маленький рівчак, в якому пливе ця вода. Всі жителі колишнього села розсіяні по широкому світі. Одні подалися на схід, інші на захід на "Зємє Одзискане", а щасливіші поселилися в інших країнах світу.

Могила в честь полеглих борців, світлина якої є на 272 стор. першого тому *Надбужанщини,* осіла в землю, її майже нема. Люди, які недавно там були, відшукали гріб-могилу о. пароха Осердова Івана Голічека і дещо очистили її з бур'янів. Однак, всупереч цій невеселій дійсності, ми твердо віримо, що скорше чи пізніше Правда переможе Неправду і, як писав Т. Шевченко, "помоляться на волі невольничі діти".

Д-р Роман Голічек

ВАЖКА ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ 1946 РОКУ

(Спогад в сорокову річницю мартирології Української Католицької Церкви і народу)

Пригадується березень 1946 року — Голгофа Української Католицької Церкви, її ієрархії, священства і вірних. Горезвісний львівський собор (8-10 березня), ліквідація української Церкви та всі інші жахливі знущання над українським безборонним населенням. Здавалось, немов Люципер-Сатана випустив усі сили пекла на наш край, щоб знищити його в огні і крові. На західньо-північних окраїнах, на пограниччі Галичини й Холмщини, польські банди "господарили" тоді, безкарно мордували українців, жителів їхньої землі. Дикі напасники, "добрі сусіди", розпочали збройний наступ на безборонне українське населення. Так безкарно гуляли, аж наткнулись на збройну українську Самооборону, а далі відділи УПА, які охороняли наших людей та відплачувались за їхні напади і вбивства. Польські й німецькі банди створювали "Дантейське пекло" на наших західніх окраїнах, мордуючи людей, грабуючи їх добро і спалюючи до тла українські села.

З початком березня 1946 р., сорок років тому, поляки напали на с. Перемислів коло Белза, де вимордували чимало українських безборонних селян. А коли знемощілий вже і хворий із тих страшних болючих переживань о. Іван Голічек, парох Осердова та дочерного Перемислова, відправив масовий похорон невинних жертв польського терору, мундировані бандити на другий день оточили село, вдерлися до приходства з наміром арештувати, тобто замордувати, цього правдивого пастиря Христового, який до кінця не хотів покинути повіреного йому стада. Увійшовши до середини, зажадали нагодувати їх, погостити. Опісля ці "хоробрі офіцери", бачучи, що цей священик дуже важко хворий, лежить у ліжку, оставили його і від'їхали. Люди чули, які ці бандити говорили: "Nie było już kogo brać..." (Не було вже кого брати).

Два тижні після цього нападу, 22 березня 1946 р., о. крилошанин Іван Голічек закінчив своє страдальне життя, як дійсний ісповідник віри на 42-ому році свого священства. Населення, незважаючи на шаліючий терор, влаштувало своєму парохові величавий похорон, в

якому взяли участь 12 священиків. Декілька днів пізніше, в саму Велику П'ятницю, село Осердів, подібно, як інші українські села, було до-основно знищене, спалене, а населення брутально виселене.

В Страсний Четвер і Велику П'ятницю люди з цих багатьох сіл годинами чекали на залізничній станції містечка Белза, щоб їхати в невідоме. Тоді теж розігнали і вивозили українських сестер-монахинь зі Згромадження св. Йосифа в Цеблові на нові місця страждань. От тут, у колишньому княжому городі Белзі, звідкіля походить чудотворна ікона Божої Матері, белзька Богоматір цілком певно стояла і благословила їх в цю Велику П'ятницю і плакала, бо знала, де винуватці цього нещастя. Наче на глум, Її ікону вже давніше (1382 р.) забрали звідсіля до себе нові "почитателі" та назвали її "Чорна Мадонна".

Нехай ці рядки мого спогаду будуть китицею квіток на спільну могилу помордованих людей села Перемислова та їхнього пароха, який сповнив свою останню функцію священика — масовий похорон. Також хай будуть квіткою на могилу моєї матері і двох моїх сестер, які разом тоді переживали цю Велику П'ятницю без Плащаниці і літургічних відправ. У цьому часі, замість відправити похорон Христа, відійшов о. крилошанин Іван Голічек до останнього звіту сказати Христові Спасителеві відомі слова: — "Нині відпущаєш Раба Твого по Твоєму слові в мирі (Лука 2, 29-30), бо я — виноградар Твій — видержав на стійці до кінця".

Марія Кінах

ПАРХАЧ

Село Пархач лежить 18 км на південь від Сокаля і 6 км на південь від Кристинополя (тепер Червоноград). Воно розташувалося над річкою Ратою, правою притокою Бугу. На півночі є місто Кристинопіль, на заході с. Сілець, на півдні с. Городище Василіянське, а на сході с. Волсвин і присілок Бендюга Поторицька. Вздовж східньої межі території села пропливає Буг. Через село проходить шлях Сокаль-Львів.

В Пархачі був фільварок, загальна посілість якого мала при кінці 19-го ст. 1409 морґів, у більшості лісів. Посілості села займали загальну поверхню 2557 морґів.

У 1880 р. село разом із фільварком начисляло 1164 мешканців, у тому 54 римо-католиків.

За часів королівської Польщі с. Пархач належало до коронних посілостей Белзького староства. В 1788 р. австрійський уряд прилучив село до Мостів Великих, а в 1822 р. продав його графові Адамові Ожаровському.

В селі була дерев'яна церква св. Василія Великого, яку обслуговували ОО. Василіяни з Кристинополя. Були також народня школа і читальня "Просвіти". Церква, школа і читальня стояли трикутником на найвищому місці села, близько себе. На шкільному майдані була братська могила з високим дубовим хрестом, обведеним терновими гілками.

При читальні існував аматорський театральний гурток. До 1930-31 р. існувало також руханково-пожежне товариство "Луг". Господарсько-кооперативну ділянку розвивали кружок "Сільського Господаря" та кооператива "Сніп". У 1927 р. кооператива нараховувала 84 члени і це число з кожним роком зростало.

Дуже діяльним був місцевий "Союз Українок", який організував курси кравецтва, домашнього господарства, провадив дитячі садки тощо. У вересні 1936 р. відбувся тут заходами філії "Союзу Українок" куховарський курс, який пройшов з великим успіхом. Його вела інструкторка Філії "С. У." Наталка Буцманюк. На закінчення курсу поставлено на сцені режисероване "Пархацьке весілля". Цю виставу повторено в Сокалі, Угринові та в декількох інших селах повіту.

Родина Литвинів у Пархачі (1916). Перший по правій стороні Дмитро Литвин

Руханково-протипожежне Т-во "Луг" у Пархачі (1929)

З Пархача походив відомий революціонер-націоналіст Юліян Котик, який загинув у лавах УПА.

У шкільному році 1925/26 в селі були дві школи. Школа з українською мовою навчання мала 132 дітей та затруднювала 5 учителів, і

польська школа, в якій училось 53 дітей, що їх учили три вчителі. У 1913 р. школа була двоклясова і в ній учили три реґулярні вчителі і чотири неетатові. Директором був Іван Боярський, а вчителями Романа Боярська, Василь Петрущак, Василь Вен, Семен Войтюк і Гелена Дирдівна.

Пізніший директор школи, Семен Войтюк, був також довголітнім дириґентом церковного хору. Згодом керівництво церковного хору перебрав талановий дириґент Аполінарій Якубовський, який учився в ОО. Василіян у Крехові.

Село Пархач видало багато священиків і монахинь, як: оо. Петро Луцик, Ярослав Скрутень, Маріян Кінах, Євген Котик, Євген Пелех та інші, імен і прізвищ яких не пригадую. Два останні належали до чину ОО. Редемптористів. Монахинь було 16. В недалекому Кристинополі були монастирі Сестер Служебниць Пречистої Діви Марії і Сестер Мироносиць.

Назву села Пархач совєтська влада змінила на Межиріччя і обернула в руїну. Церкву знищено, читальню розвалено, а з могили не залишилось ні сліду — на її місці добудовано школу в вигляді букви "Т". В околиці села після війни відкрито копальні вугілля, тому село осіло майже на два метри і вода вже не висихає.

В селі Пархачі я побачила світ Божий і в ньому проживала до 1977 року.

Могила Героїв у Пархачі, висипана на початку 1930-их років

Михайло Тарасюк

З ПЕРЕВОДОВА ДО САСКАЧЕВАНУ

Село Переводів лежить 24 км на захід від повітового міста Сокаля і майже 15 км на північний захід від Белза, де був "наш" повітовий суд, поштовий уряд з телефоном і залізнична станція. Сусідні села: на півночі Ліски і далі Волинь, чи — як тоді говорили, — "російська граница", на заході Жнятин і Хлоп'ятин, на півдні Будинин, а на південному заході Василів Великий, що належав уже до повіту Рава Руська. Води з цілого обширу забирав потік Камінь і ніс їх на захід до Радкова. Сільські забудовання лежали у північній стороні обширу, а на захід від них була лісничівка Дуброва. Дещо на північ височіло узгір'я Переводів — 263 метри. Село лежало при долині і мало майже круглу форму. Через село вели дві головні дороги — одна до Белза, друга до Угнова.

Як у всіх наших селах у той час, найкращі землі й угіддя мав фільварок, який у Переводові належав до дідичів Кжижановських. Вони мали тут 500 морґів орної ріллі, 100 морґів сіножатей і городів, 52 морґи пасовиська і 190 морґів лісу. В 1880-их роках на цій "більшій власності" було всього 7 домів та жило не більше 40 осіб. А дрібні селяни-рільники, понад 680 душ у 120 хатах, мали всі разом 1029 морґів ріллі, 163 морґи левад і городів та 4 морґи пасовиська і 4 морґи лісу.

За національністю, сто літ тому, в Переводові було кругло 670 "русинів" (тобто українців — *Ред.*), 28 поляків і 13 німців (це певно у зв'язку з існуванням тут станиці жандармерії). 23-ох жидів не раховано як окрему національну групу. За даними проф. В. Кубійовича, в 1939 році було в Переводові 960 жителів, в тому українців 860, латинників 75, жидів 25.

В нашому селі була двокласова і двомовна школа. Пошта була в Гільчі. Окремої парафії в Переводові не було, хоч була тут церква св. Вмч. Параскевії, збудована в 1783 р., та каплиця Положення Чесної Ризи Пресв. Богородиці. Парафія з церквою св. Івана Хрестителя, збудованою в 1872 р., була в Лісках. Крім того була там відпустова каплиця Сострадання Пресв. Богородиці. Дочерні парафії були в Переводові і Костяшині. Першим парохом у Лісках, якого я запам'ятав,

ще перед 1914 роком, був о. Петро Ґізовський, а по війні в 1920-их роках о. Мирослав Ріпецький. Латинники мали свою парафію у Жнятині.

Земля в Переводові була дуже добра під управу, хоч трохи горбкувата. Батьки мої — Михайло і Марія з дому Сушик — зараховувалися до добрих господарів. Наш город належав до найбільших і найкращих у селі. Я змалку любив працювати на городі і на ріллі. Як вибухла війна, мені було 10 років (я народився 6 січня 1904 р.). Господарі пішли воювати, а я вже навесні 1915 року засівав ниви — не тільки наші, але й сусідів. Тяжко було з волоченням зораної ріллі. Бувало, махне кінь головою і я відразу лечу сторчака...

Під кінець 1918 р. повернулися, хоч і не всі, наші батьки і старші брати з війни, щоб боронити вже свою землю від захланних сусідів. Та недовго тривала наша українська держава. Тяжко було привикати до польського панування, але люди не закладали рук, організували своє власне життя, якого центром була читальня "Просвіти". Незабаром у селі засновано кооперативу і молочарню, що успішно розвивалися.

Управа читальні "Просвіти" в Переводові

Однак було багато речей, які нікому з українців не подобалися. Наприклад, до нашої школи наслали учителів-мазурів, також бутні польські поліцаї з багнетами на крісах щораз частіше показувалися в селі, з гордим поглядом "панів життя і смерти" місцевого населення.

Молодь у призивному віці брали до війська, звичайно до полків у Західній Польщі. І я теж відбув дворічну військову службу. Повернувшись додому, я почав учитися на дяка, трохи ходив на науку до молодого дяка в самих Лісках. За благословенням о. М. Ріпецького я перебрав від старшого дяка Миколи Сича ведення церковного хору в нашому селі. На саму Квітну неділю випала Служба Божа в Переводові, на якій наш хор виступив перший раз зі співом, а я теж уперше прочитав Апостола.

Тим часом збільшилася еміґрація наших людей за море, в пошуках кращої долі, зокрема до Канади. Наш дяк Микола Сич вирішив їхати туди та й мене до того заохотив. 20-го липня 1928 р. я вже був у Канаді. Ось так наші люди з конечности покидали свій рідний край, який дуже любили. Хоч бідно нам там жилося, але кругом були свої люди, своя українська мова. Весело було. Кожного вечора молодь сходилася до гурту, всі разом співали, гуторили, жартували, а час від часу влаштовували гуляння з музикою.

Чи добре зробили ті, що виїхали тоді до Канади? Думаю, що так, а переконали мене й інших у тому події другої світової війни на нашій землі, трагічна доля нашого Переводова та багатьох інших українських сіл Надбужанщини, з яких польська влада насильно вивезла всю українську людність.

Святкування золотого подружнього ювілею п-ва Тарасюків у 1983 р.

Тепер згадаю дещо про наше життя в Канаді. Ні мови, ні місцевих відносин після приїзду до Канади ніхто з нас ще не знав. Швидко по нашому приїзді настала тут економічна криза. Дуже тяжко було заробити на хліб щоденний. Але у всіх нас була в Бога надія на краще. А як прийшов той кращий час, треба було подумати про власне родинне життя і господарку. Судилася мені гарна і добра дружина — Текля Корпан, народжена в містечку Ростерн у Саскачевані (14.8.1917 р.), це біля 50 км на північ від Саскатуну. Наш шлюб відбувся 3 червня 1933 року в церкві св. Духа в Ростерні. (І в тій же церкві ми відсвяткували разом з численною родиною наш золотий подружній ювілей у 1983 році). Купили ми кусень землі, побудували хату, працювали згідно, дороблялися, добрий Господь поблагословив нас дітьми, а далі і внуками. На фармі мали ми й свою церкву, але 28 лютого 1963 р. у неї вдарив грім і вона згоріла до тла.

Як приїздили наші люди до Канади в 1920-1930-их роках, то мало хто поселювався в містах. Всі йшли на фарми, працювали на ріллі і поволі дороблялися майна. Щойно на старші літа почали наші "сеньйори" переселюватися до міст. Так само зробили й ми. У 1966 році ми продали землю і поселилися на постійне в Ростерні.

Це саскачеванське містечко відоме в історії поселення українців у Канаді як одне із перших скупчень нашої імміґрації до цієї країни. Про нього є згадки в англомовній *Історії українців-канадців* д-ра М. Марунчака. Між іншим, у Ростерні в 1911-1913 роках виходив український часопис *Новий Край,* що появлявся тричі в місяць, накладом до три тисячі примірників. Тут у березні 1910 року відбулося віче представників українських читалень Саскачевану, тут був теж осідок українського провінційного проводу, очоленого Осипом Меґасом. У 1914 році в Ростерні відбувся перший з'їзд українських учителів Саскачевану, а незабаром після того постала Руська Народня Кооператива. В 1923 р. українські жінки з Ростерну брали активну участь у Другому З'їзді Союзу Українок Канади.

Ще згадаю дещо про українських мешканців у Ростерні. Заки я поселився в цьому містечку Саскачевану, тут була тільки одна українська крамниця, але й вона довго не проіснувала. Тепер тут є чимало українських підприємств. Українці мають свій церковний хор при церкві св. Духа, де я є дириґентом.

Для розваги українці Ростерну зустрічаються в більярдних залях, власниками яких є наші земляки: в одному Степан Кісіль, а в другому, де є теж "бовлінґ", завідував зразу Михайло Реґуш, а тепер Ілько Кортко.

Жив і працював у нас у Ростерні Петро Воробець як головний інспектор шкіл; згодом він переїхав на працю до Саскатуну. (Про нього

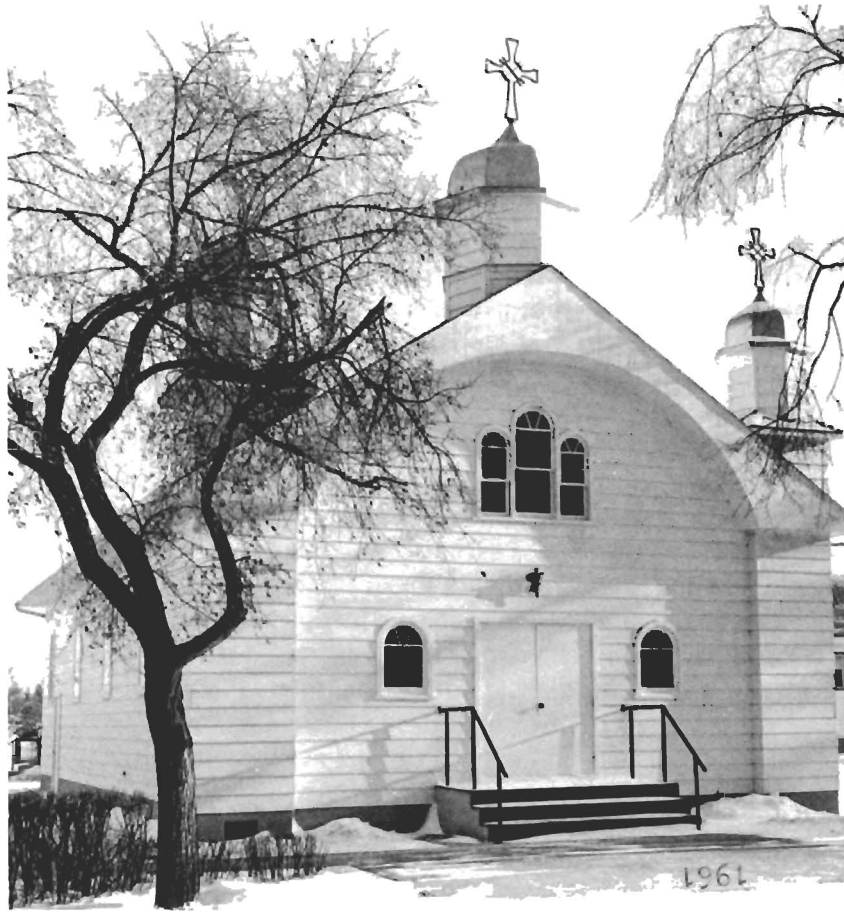

Церква св. ап. Петра і Павла в Ростерні, Саскачеван, 1960.

є згадка в першому томі збірника *Надбужанщина*). Директором школи був Володимир Ґемресій.

Нашою гордістю є голова нашої парафії Нестор Яґаніський, що є рівно ж адміністратором міського шпиталя. (Маю пам'ятковий знімок, де наш голова вручає мені грамоту з нагоди 33-ліття мого дяківства). Його заступником є Іван Осадчук, касир — Петро Блоха, члени — Микола Терновський і Мирослав Бурлак. Я сам належу до "цвинтарної" комісії.

На жаль, не маємо в Ростерні свого священика, бо взагалі є їх тут мало. Тільки один раз у місяць, часом двічі, приїздить до нас о. Любомир Рамах з парафії у Мельфорті, Саск. З болем серця мушу згадати й деякі інші невідрадні явища в житті нашої громади у Ростерні.

Перше це те, що для молодих тут немає місця для праці, отже вони майже поголовно вибралися і далі переносяться до Саскатуну. У висліді, хор і все інше мусять далі утримувати старші громадяни. Друга біда в тому, що наша молодь тут щораз частіше одружується з неукраїнцями, одні пристають до менонітів, інші до лютеранів, і так наша сила тут слабне.

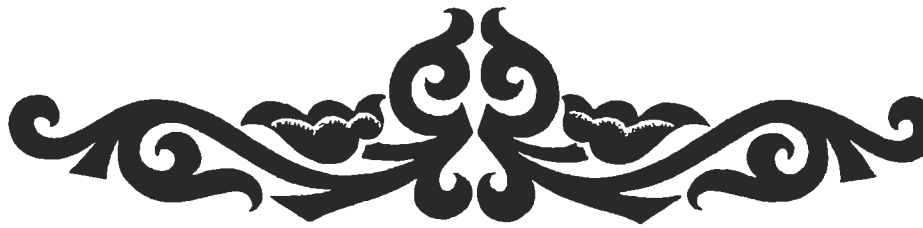

Андрій Гнатів

РОЖДЖАЛІВ

У 15-томовому виданні п. н. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Варшава, 1880-1902) подано наступні інформації про село Рожджалів:

"Рожджалів з Андріївкою — село в Сокальському повіті, віддалене 22 км на південний схід від повітового суду в Сокалі і 6 км від поштового уряду в Бишеві. На південь від нього лежить Корчин, на захід — Зубків, на північ Переспа і Бишів, на схід Ордів і Сішно (обидва в повіті Камінецькому). Через село перепливає річка Білий Стік, до якої тут же вливається потічок Млинівка. Частина села має назву "Андріївка", одна група домів — "Осикова", друга — "Лахи" (згл. "Ляхи"), третя — "Лозова". До двірського обширу належать дві корчми: "Вигода" і "Громош". В середині цілого обширу височить 223-метрове узгір'я Рожджалів. Фільварок графа Альберта Цетнера має орної землі 350 морґів, сіножатей і городів 211 мрґ, левад і городів 927 мрґ, пасовиськ 472 морґи. В 1880 році було в громаді 172 хати з 1125 мешканцями, а в дворі 12 домів і 79 жителів. За віросповіданням було 1044 греко-католики, 64 римо-католики, 83 жиди і 13 інших. За національністю: 1043 русини (тобто українці) і 161 поляк. Римсько-католицька парафія була у Виткові, греко-католицька на місці; до неї належить теж сусідній Корчин. В селі є дерев'яна церква та одноклясова етатова школа. Серед орного поля є велике окопище, а трохи далі від нього — могила, вже майже зовсім заорана..."

Стільки про Рожджалів подає польське джерело з-перед ста років.

Шематизм Української Греко-Католицької Церкви за 1930 рік подає, що церква св. Великомучениці Параскевії була побудована в 1888 році. Патроном її був Володимир Слотвінський з сусіднього Корчина. Тут треба додати, що перша церква в Рожджалові була збудована (з дерева) в другій половині 18 ст., а погоріла в 1879 році. Впродовж дальших 10 років парафія користувалася цвинтарною каплицею аж до 1888 р., коли була завершена будова мурованої церкви св. Вкм. Параскевії. Першим відомим парохом у Рожджалові був о. Карло Подолинський, а після нього о. Валеріян Ямінський. *Шематизм* за 1930 рік подає, що до 1879 р. парохом був о. Михайло Фолис, після нього о.

Олександер Трешневський, а згодом — аж до 1924 р. — о. Юліян Яремкевич. У вересні 1909 р. перемиський владика Константин Чехович урочисто посвятив цю нову церкву і відслужив у ній соборну архиєрейську Службу Божу.

Церква св. Великомучениці Параскевії в Рожджалові

До рожджалівської парафії належало недалеке село Корчин, що мало свою церкву Успіння Пресв. Богородиці, побудовану 1821 року. За даними *Шематизму* ціла парафія ("великий" Рожджалів з Корчином разом) нараховувала кругло 2500 душ греко-католиків, 60 римо-католиків і 30 жидів.

За статистикою д-ра В. Кубійовича, на день 1 вересня 1939 р. Рожджалів нараховував 1300 мешканців, у тому — 1110 українців, 160 латинників, 20 жидів і 10 інших. Корчин мав тоді 1420 мешканців, у тому 1330 українців, 40 поляків, 30 латинників і 20 жидів.

Як згадано раніше, до рожджалівської громади були постепенно зараховувані нові групи мешканців, т. зв. "загородників", які посе-

лювались в різних місцях довкола первісного села, затримуючи свої "місцеві" назви: Андріївка, Лісові, Лахи і Лозові.

На початку 20 ст. біля церкви вимуровано школу і громадський дім, де приміщувалася громадська канцелярія, а згодом читальня "Просвіти", кооператива, а також т-во "Січ", до якого горнулася ідейна молодь. В Рожджалові не мали ніякого голосу т. зв. старорусини ("кацапи") ані, згодом, соціялісти-радикали.

В час війни, 1915 року, москалі вивезли о. пароха Юліяна Яремкевича, який повернувся до села в 1918 році. По проголошенні української державности Рожджалів вислав 30 охотників до українського війська. Серед них були три старшини — майор Василь Пура (Яцковських), поручник Данило Дащаковський і чотар Володимир ("Дзюник") Великопольський, а теж кілька підстаршин; решта — рядові стрільці.

Коли Галичину зайняли поляки, одним із перших їхніх заряджень було призначення до місцевої школи двох учителів-поляків. Під кінець 1921 р. власник фільварку, вибираючись із Рожджалова, відпродав всю свою землю місцевим українцям, так що для зайдів-колоністів із заходу не дісталося нічого.

По смерті о. пароха Ю. Яремкевича в 1924 р. адміністратором був о. Володимир Матюк, а пізніше о. Олександер Трешневський. В 1931 р. прийшов новий парох, о. Григорій Кулинич, добрий душпастир і активний громадський діяч. Він, м. ін., відступив частину церковного городу під будову нового громадського дому, де знайшли вигідне приміщення всі місцеві товариства й установи, як читальня "Просвіти" з бібліотекою і великою залею зі сценою для аматорського гуртка; далі — кооператива, оліярня і молочарня. Вся ця розбудова і жвава праця тривала до вибуху війни у вересні 1939 року.

В селі діяла читальня "Просвіти", кружок "Рідної Школи", а в 1933 р. засновано т-во "Відродження", що провадило боротьбу з алькоголем і тютюном. Господарське життя було організоване в кружку "Сільського Господаря" та в кооперативі "Єдність". В 1927 році кооператива об'єднувала 100 членів, мала 22, 342 зл. торгу товарами та закупила в своїх членів і перепродала сільсько-господарських продуктів на суму 10,599 зл. Річний чистий зиск становив 878 зл.

Наїзд московських більшовиків приніс населенню нову неволю, але пожвавив теж активність українського революційного підпілля ОУН. Через Рожджалів і сусідні села переходили українські бойовики в одну і другу сторону через недалеку кордонну лінію на Бузі.

Німецьку окупацію рожджалівська громада пережила доволі щасливо, хоч, як і всі інші села, активно сприяла і співпрацювала з відділами УПА.

Сьогодні під московським ярмом Рожджалів, перезваний на Розжалів, вже не є окремою громадою, а тільки "населеним пунктом",

Хор при читальні "Просвіти" в Рожджалові

підпорядкованим (разом з подібними "пунктами" — Андріївкою, Збоїськами, Ордовом) сільраді у Забаві, Радехівського району, віддаленій від райцентру в Радехові 18 км і від залізничної станції в Стоянові 9 км.

Як подано в *Історії міст і сіл УРСР. Львівська область* (Київ, 1968), на стор. 639, населення Забави — всього 248 чоловік. Є там теж згадка, що "хор села Розжалова неоднократно брав участь в обласних оглядах художньої самодіяльности"...

Маймо надію, що на цій "художній самодіяльності" історія Рожджалова ще далеко не закінчена.

Ярослав Гура

СЕЛО РУСИНЬ

Село Русинь розташоване приблизно за 17 км на південний захід від Сокаля, 12 км на північний схід від Белза і 7 км на північ від Варяжа (тепер: Новоукраїнка). На схід від Русиня є село Лещків, на південь — села Вербіж і Цеблів, на захід — села Вижлів, Довжнів і Винники, а на північ — Варяж і Городище Варязьке.

Територія села обнижується в південному напрямку і переходить у долину-сіножаті. Від південної сторони є кілька більших і менших джерел, а посередині села є найбільше джерело, на якому побудовано громадську криницю. З тих джерел бере свій початок потік Брід, що пливе в східньому напрямку через Лещків, Пивовщину, Себечів, Боратин та біля с. Добрачина вливається в ріку Буг.

Через Русинь проходить шлях з Варяжа до Белза. Перед другою світовою війною це була шосейна дорога. Саме село лежить посередині своєї території. На південному заході видніють горби, що досягають 256 метрів н.р.м., а на північному сході — до 229 м.

В селі був фільварок, до якого в кінці 19-го ст. належало 488 морґів орної землі, 60 мрґ городів і сіножатей, 13 мрґ пасовиськ і 220 мрґ лісу. Село мало в цілому 374 мрґ орної землі, 49 мрґ городів і сіножатей, 3 мрґ пасовиськ і один морґ лісу. В 1880 р. було в селі 63 доми і 368 мешканців, а 6 домів та 45 мешканців на фільварку. За віровизнанням було 235 греко-католиків, 165 римо-католиків і 13 Мойсеєвої віри, а за національністю — 233 українці і 180 поляків. Довідники тих часів не згадують про жидівську національність, бо жиди, очевидно, подавали себе за поляків.

Фільварок, побудований по західній стороні села на горбі, до другої світової війни держала жидівська родина Маслерів. Його будинки були з червоної цегли, доставленої з цегельні в сусідньому Перемислові. На фільварку була також ґуральня. Адміністрація була в руках жидів, робітники були з села, а також спроваджені, які жили в двірських хатах, т. зв. "чвораках".

Перед другою світовою війною в селі були 82 господарства і тут жило, включаючи й фільварок, коло 400 українців, коло 150 поляків і 23 жиди.

Дерев'яна церква св. Євангелиста Луки в Русині, побудована 1878 року, належала до себечівської парафії. Кожної третьої неділі звідгіль доїжджав відправляти Служби Божі о. Станислав Гарасовський. Римокатолики належали до парафії Варяж.

Довгий час у селі була приватна жидівська крамниця. Після того, як вона згоріла, громада відкупила її площу і на ній побудувала великий український Народній Дім. В ньому містилась кооператива "Єдність", читальня "Просвіти" й молочарня. Справником кооперативи довгий час працював Іван Леськів. Головами "Просвіти" були Іван Бриль і його брат Дмитро. Молочарнею завідував Максимяк. При "Просвіті" діяв аматорський театральний гурток. До 1939 року солтисом села був Антін Петровський, а за німецької окупації — Федір Леськів. У селі була також протипожежна сторожа й одноклясова початкова школа з польською мовою навчання. Українську мову вчили тільки як предмет. Учителями були: Ольга Гапанович, Домбровська і Антон Дзяк. Останній після приходу совєтів дуже з ними братався. Його жінка була росіянка. Опісля він кудись виїхав із села.

Т-во "Сокіл" в Русині

Уродженець Русиня Микола Цьона закінчив гімназію в Збоїських коло Львова. В 1941 р. він подався з похідними групами ОУН на центральні й східні землі України і там загинув з німецьких рук.

На початку німецької окупації фільварком у Русині управляв аґроном українець, але згодом цей фільварок перейняли німці.

В Русині якийсь час не було державної початкової школи. Замість неї існували приватні курси "Рідної Школи" і там, у другій половині 1920-их років, учителював Петро Саноцький.

Ростислава Ничай-Богачевська

СІЛЕЦЬ БЕЛЗЬКИЙ

Мій спомин про Сілець Белзький дуже особистого характеру. Жила я там від весни 1921 до осени 1927 року. Приїхала як учениця 2-ої кл. гімназії. Кілька років училася приватно, а пізніше приїжджала тільки на вакації. Та однак спомини про Сілець дорогі, як тільки можуть бути спомини про юність і весну життя!

Хмарний березневий день кінчився. Ми приїхали возом дяка Тереха із залізничної станції Кристинопіль. З гостинця було видно лише кілька хат і тяжко було повірити, що Сілець просторами дорівнював Жабйому. Хоч не мав гір, розкинувся на рівнині, а однак мав дуже гарне положення. Поодинокі присілки, розділені вигонами, левадами чи розлогими нивами, обрамовані гайками, мали дивні назви: Груби, Тетерівець, Копанє, Бірок.

Перша згадка про село, кажуть, була в історичних документах 1665 року. Деякі прізвища насували здогади про татарсько-турецьке поселення: Гибрай, Наганай, Насалі, Турко, Терех, Коцвай, Маїк, Роїк, Ройко...

На десятому кілометрі від Кристинополя наш віз скрутив на бічну вулицю і ми в'їхали в осередок села. Направо — громадська управа, станиця поліції, стара школа і мешкання директора школи. Наліво — нова семиклясова школа, розлога хата Мошка, за мостом млин і тартак з власною електрівнею. Широка брама прийняла нас на розлоге обійстя приходства. Будинок осів від старости, великі скрипучі двері. Гострий запах сухих васильків — запах Сільця на ціле життя!

Вранці сонце роз'яснило світ. Все нове. Оббігаю хату з усіх сторін. Дивує величезна стодола на три токи, але нема приміщення для корів. Мала повітка тільки для коней. Збоку криниця з високим журавлем, своя вода, бо в Гребеннім возили воду з долини бочкою на двох колесах. Вздовж довгого городу ріка Рата, маленькі рибки кидаються громадами на кришки хліба. З півдня — веранда закутана старим виноградом, квітник, а там серединою яринного городу широка стежка до церкви. Весняно шумлять старі скрипучі липи. Церква невелика, дерев'яна, наліво стрімкий спад до потока, направо від вулиці нове муроване огородження і така ж дзвіниця на три дзвони. В кутку якась

хатина. Заглядаю обережно крізь незамкнені двері. Приємний запах задимленої гірської колиби. Це схоронище для нічного сторожа церкви. Щодня біля 10-ої год. вечора дід Сулим дзвонить малим дзвоном і кричить: "Чатуй!" Те наганяє страху моєму найменшому братчикові. За церковним муром дорога попри цвинтар на Заболотню, але я біжу стежечкою вдолину, до потока. Він рівненькою течією за кільканадцять метрів впадає до Рати. На Раті шумить шлюза, замикає воду, щоб гонила млин і тартак. Він гуркотить і скрипить недалеко за вигоном. Ріка тут широка і глибока. Старі вільхи і верби простягають довге гілля до чудових білих і жовтих водних лілей, наче хочуть мене ними обдарувати. Хати десь далеко за млином, або над потоком під Чорним Лісом.

Церква Різдва Пресв. Богородиці в Сільці Белзькому, збудована в 1762 р.

Там над Болотнею велика простора хата війта Климова. На Великодні ферії приїхали два його сини, учні сокальської гімназії. Найстарший, Степан, здавав матуру і готовився до Духовної Семінарії в Перемишлі. Молодший, Іван (згодом член ОУН, Леґенда), роком старший за мене. Ми йшли понад рівненьким потоком, береги якого в деяких місцях підмуровані, вода реґульована залізною шлюзою. Івась хвалився, що вся та реґуляція — це проєкт і праця його батька. Вона забезпечувала перед повінню і врятувала багато землі для села. Батько Климів мав великі пляни далі осушувати деякі частини села від неужиточних мочарів. Та вкоротці згинув трагічно при будові моста на Раті. Його ідейний розмах одідичив певно Іван і діяв на політичній площині. Війна трагічно все закінчила. Трагічно скінчилася і родина Климових. Сухоти — епідемія села — забрали Василька і Степана, студента теології. Від руки ґештапівського ката загинув у грудні 1942 р. у львівській тюрмі Іван Климів-Леґенда. Там же помер, після голодівки, його брат Гриць. З цілої родини, здається, залишилася сестра Маруся.

Весна принесла не тільки Великдень. Вона відкрила нові чари Сільця. Всюди зазеленіло, земля вкрилася новим пестрим килимом, несміливо визирали перші весняні квітки. На вигоні за рікою загомоніло стадо гусей, а хлопчаки-пастушки перекликувалися сопілками. В хаті при великім столі п. Петришин з Угнова позолочував старий кивот, чашу, відмальовував знищені ікони. На подвір'ї веселий гамір. Молоді парафіяни будують збірно приміщення для нашої "Сивулі" і "Красої".

На каштанах вилискують круглі бруньки, а сухе хабаззя під моїм вікном вкрилося жовтими зірками. Це форситія; вона так ніжно пахне, коли у Великодню суботу пізнім вечером ідемо ще раз до Божого Гробу. Біля церкви палають вогнища, а довкола них чорні тіні. То старші парафіяни, мешканці далеких присілків, будуть сидіти біля вогню і гомоніти цілу ніч. "Наче перші християни", — обвіяло мене стариною...

Віяло стариною і від весільних звичаїв, як пізнала я це пізніше. Весільні дружини молодих їхали до церкви окремо. Дружина молодої все співала сумної:

Білая березойко, чого похилилася,
Молода Ганусейко, чого зажурилася...

Після вінчання всі приходили з музиками до єґомостевої кухні на кілька танців. Молода зі своєю дружиною "зникала" і забарикадовувалася на своїм обійстю. Молодий з дружбами (їх називали сватами) мусів молоду здобувати пробоєм, підступом або викупом. Чи не залишки старинного "умикання"?

Коли говоримо про звичаї, то обжинки всюди мають свій чар. Я їх спеціяльно любила і переживала. На кінці вогневої драбини на даху був мій обсерваційний "пункт". Женці йшли звичайно з найближчого

Анна Саїв-Закала (1929)

куска поля Свинців або Мазепки. (Казали, що на Мазепці був колись козацький обоз. За моїх часів був там посередині великий кусень неужитків, повний каміння, і стара оцямрована криниця). З вершка даху я пізнавала Теклю Дубицьку, княгиню жнив. На голові у неї великий вінок з пшениці, по обох боках дружки з китицями збіжжя в руках. Співали зворушливу обжинкову пісню:

Перепілонько біла, де ж ти будеш сиділа?
Ми вже жито вижали і в копи поскладали...

При брамі зачинали:

Вийди, господарю, вийди,
Віночок викупи.

Я скоренько втікала з даху. Єґомость і їмость обдаровували женчиків. Вінок і китиці висіли в татовій канцелярії до весни. На подвір'ї довгі столи, на кухні в великих горщиках кипіли вареники. По вечері грали троїсті музики і крутився подвійний гурт танцюючих: великий круг дорослих і менший — всі сусідські діти і ми з ними. З-поміж тих дітей створився гурток. Вони приходили літом на наш город, ми разом бавилися, читали, а там відважилися на спільний виступ перед громадою. Десь при кінці серпня 1926 року ми вивели на правдивій сцені Народнього Дому під фірмою читальні "Просвіти" п'єсу М. Підгірянки "В чужім пір'ю". Був дозвіл староства в Сокалі і обов'язково поліція. На щастя не доглянули алегорії актуальної тоді теми: зміни обряду і переходу на польське. Пригадую прізвища деяких моїх "артистів": Ганя Вихор, Сковрон, Івась Коцвай, двоє Ройків, малий Медвідь.

Вистава мала великий успіх. Приїхали навіть знайомі зі Сокаля, прийшли місцеві вчителі: директор школи Пушкар, його син — старший безробітний пан Славко, Михайло Стасюк (згодом директор), приїхала навіть з Ванева Марійка Фуртак. Вона вчителювала кілька років у Сільці по нашому приїзді. Ми дуже заприязнилися з нею. Ідейна, загоріла патріотка розповідала нам, дітям, про бої в околиці під час визвольних змагань. Тоді то вона втратила нареченого. Хоч походила з мішаної родини з Белза, де було багато таких родин, була завзятою українкою. За "брак льояльности" її перенесли до малої школи у Ваневі, а на її місце прийшли дві сестри Кшижановські, теж з мішаної родини, але вже польки-шовіністки.

М. Фуртаківна дала мені збірку поезій Степана Чарнецького, яку я скоро вивчила напам'ять. Їхній романтично-патріотичний зміст став для мене склами, крізь які я тоді дивилася на світ. Вони робили тим більше враження, що деякі з них були написані в Сільці. Марійка навчила нас співати пісню його ж авторства:

Шуміли верби в поповій долині,
Скрипів в болоті довгий хлопський віз...

Я вишукувала місця, які могли інспірувати поета, коли тато посилав мене як свого господарського "референта" в різні закутки села, де були розкинені парафіяльні поля й сіножаті. Для мене було великою приємністю їхати драбинястим возом по снопи чи сіно, а потім дряпатися на навантажений віз, а особливо, коли їхав господар Іван Карпів, кол. воїн УГА, якого я все провокувала на спомини "як то було на війні". На сіножаті "Кервавиця" над рікою лежали великі стовбурі скаменілого дерева, на Пониззі і Салашах на мокляках повно татарського зілля. Ним вистелювали долівки на Зелені Свята.

Влітку богослуження відбувалися надворі. Престіл був у дерев'яній каплиці побіч церкви. Вірні ховалися в тіні старих лип, зеленими галузками обганяли мушок. Старші жінки — всі в чорному, чорні хустки

Частина церковного хору в Сільці Бвлзькому, 15. 6. 1928. Сидять в центрі: дир. школи С. Стасюк, о. парох С. Ничай, дяк М. Тверх.

на головах; чоловіки — у зґрабних сірих куртках з доморобного сукна. Дівчата пишалися різнокольоровими одягами, обов'язково з живою квіткою в руках.

На "літнього Івана" 7 липня було храмове свято. Приїздили сусідські отці: о. декан М. Гірняк з Мостів Великих, о. Пизюр з Добрачина, о. Ґоцький з Дворець, часом о. крилош. Пясецький з Реклинця. Проповідали з високої дерев'яної проповідальниці ОО. Василіяни з Кристинополя, часті гості у тата. Багато з них, скинувши військовий однострій рідної армії, вдягнули чернечу рясу і стали воїнами Христа. Ми дивилися на них як на героїв.

Літніми вечорами ми користали з безплатних концертів. З великої калабані за школою починала стара жаба сольо знану жаб'ячу пісню "кум-кума", а тоді вже не втихав хор цілої громади "а ми тому раді-раді...". Бузько дрімав у великім гнізді на нашій стодолі і тихцем грозив: "Побачите ранком". Коли жаби втихали, у приходському саду зачинав свої трелі соловейко. Ніде і ніколи більше не чула я таких пташиних пісень. Не хотілося вірити, коли оповідали, що тут був колись старенький парох, який мав досить того співу та пробував забити соліста камінцем з катапульки. Певно замах не вдався, бо кожної весни лунали в Сільці соловейкові пісні. Ми заглядали з усіх сторін, щоб побачити пташку, а стара Уліцька страшила нас лиликами: "Не бігайте, бо лилики замотаються вам у волосся". Це була велика погроза.

Не любив соловейка і п. Петришин. Він малював тепер велику ікону св. Йосафата. Її примістили над бічним престолом у новому крилі церкви з правого боку. Крізь велике вікно тієї прибудівки було видно мурована каплицю-гробівець місцевого дідича Мадейського. Він мав свою "палату" в Пархачі, певно тому там була залізнична зупинка і пошта. На старість розвівся з молодою жінкою, мешкав у новозбудованій віллі на Рочині. Скоро з'явився там новий залізничний напис зупинки: Сілець Белзький-Рочин.

Попри ту віллу я йшла раннім літом 1927 р., коли верталася зі Львова по матурі. Я хотіла зробити несподіванку, тож не просила підводи. Висіла з поїзду на Рочині і пішла навпростець левадами. Не вступала навіть, як звичайно, до затишної обителі СС.Служебниць на короткий відпочинок. Було по дощі, мочариська повні води і "паннунця" прийшла до хати боса, заболочена по коліна. На щастя батьків не було вдома. Я сушила ноги на нових сходах веранди. Довкола квітника синіла широка стяжечка ірисів. На грядочках повно квітів, що їх кожного року садили мамині руки.

Сілецькі мочари і болота причинялися чимало до епідемії туберкульози. Восени, коли починався сезон мочення конопель і льону, багато жінок переплачувало це здоров'ям, а то й життям. За веселим калатанням терлиць стелився часто тяжкий сум, далеко довший, як доріжки полотен, які білилися на зелених берегах Рати і потоків.

Побіч тих доріжок йшли ми при кінці вакацій до Дибинця на гриби, або до Чорного Лісу на ожини. Мама страшила розбійником Думанським, що нападав у тих лісах, але давала великий кусень свіжого хліба і ми робили змагання, хто принесе більше ягід. Та ніхто не був перший, бо ягоди з хлібом дуже добре смакують. Через Чорний Ліс ішли ми на прощу до Мостів Великих на свято Успення Матері Божої. Пішки, босі, як правдиві паломники. Численні підводи збивають куряву, камінці і гострий пісок колять в ноги. Терплю і зідхаю: Боже! Поможи при матурі!

З жалем їхала я до школи, та яка ж була радість приїхати до "білого" Сільця на Різдво! Вранці, оглядаючи всі зміни на обійстю, біжу на розмову до пастуха Гриця; він приїхав з нами з Гребенного. Недорозвинений фізично, але шляхетного золотого серця, був для нас, дітей, як член родини.

Гриць приготовляє дерево на опал через свята. Як "паннунця" їхали? Чого не писали так довго? Їмость щодня виглядали Матвія з пошти. Помагаю Грицеві пиляти дерево, а він розказує мені всі новини: Зелька (моя собачка) скалічила лапку, Мошко замкнув склеп, бо всі купують в кооперативі, нашій Касі (мамина помічниця) народилася дівчинка, старий дід Сулим дуже хворий, хто буде сторожити церкву? В млині скоро буде електрика, може і до нас протягнуть?

Пам'ятник на цвинтарі в Сільці Бєлзькім. Напис на пам'ятнику: Тут спочиває Закала Любов, нар. 8. VII. 1966 — пом. 9. III. 1974, і Андрійко Пінинський

Лишаю Гриця рубати дерево, відвідую Касю, біжу над ріку. Сніг присипав лавочки в городі, церква відкрита. Сестри Служебниці при помочі дівчат порядкують до свят. Зміняють скатерті на престолах, чіпають нові квіти до хоругов. Шлюза замерзла, над селом тишина, не скриплять вози. На Свят-Вечір колядники під вікном. Текля Дубицька зачинає мою улюблену сілецьку колядку: "Землю юдейську нічка вкриває"... Йорданське Водосвяття відбувалося над потоком, до Рати не було доброго доступу. Татові ноги у великих солом'яниках, дівчата

змивають личка свяченою водою, щоб були рум'яні. Вікна в хатах прикрашені хрестиками з соломи, нераз майстерної роботи. На Новий Рік члени читальні "Просвіти" ходили з гарно приготованою сценкою вертепу.

Часто приїжджали до села різні організатори, інструктори, збірщики і т. д. Всіх їх називали "делеґатами". Одним із перших таких "делеґатів" був Данило Богачевський. Він приїхав із Володимиром Звадюком збирати пожертви на будову "Народнього Дому" в Сокалі. В 1927 р. він приїхав і забрав мене як свою дружину. Так скінчився мій побут у Сільці.

Я ще принагідно відвідувала Сілець Белзький до 1930 року, коли то тато перенісся до Сокаля. В школі зайшли зміни. Прийшли два нові вчителі: Тимошек і Іватів. Марійка Прокулевич вийшла заміж за бандуриста з України, Новаківського, покинули Сілець. Іватів зорганізував гарний хор. Шостий полк уланів з Жовкви в 1930 р. спацифікував увесь актив села, знищив бібліотеку, майно "Народнього Дому" і кооперативи.

Останній раз Іван відвіз мене до Пархача; серед опустілих нив я чекала поїзду, в синяві небес курликали сумно журавлі.

Кажуть, тепер нема вже "нашого" Сільця. Зимні, залізничні рейки прорізали його серце: церкву, школу, кладовище. Копальні вугілля перерили Мазепку і Чорний Ліс.

Марія Яремко-Баран

СПАСІВ І ТОРКИ В МОЇХ СПОМИНАХ

Старенька я вже і нездужаю, але, довідавшися ще в 1981 році від п. Петра Новосада, що мої земляки з Сокальщини об'єдналися для видання великої книги про нашу Надбужанську Землю, я немов помолоділа і постановила — бодай малою мірою допомогти у цій добрій справі.

Народилася я в 1902 році в Спасові, Сокальського повіту, в багатодітній родині Михайла Яремка. До Канади приїхала в 1925 році і тепер живу в Ґілберт Плейнс у Манітобі. Багато літ проминуло з того часу, але я дещо пам'ятаю зі "Старого Краю".

Наше село Спасів вже за моїх дівочих літ пробудилося зі сну і було добрим прикладом для інших сіл. Було в селі Товариство "Січ", в якому гуртувалася молодь і середнього віку господарі, для яких слово "Україна" було святе і дороге, як і наш синьо-жовтий прапор.

Пам'ятник у Спасові на честь скасування панщини

Пам'ятаю, як у селі висипали високу могилу, на вершку поставили фіґуру, а кругом могили був викопаний рів. Всі мої брати були активними січовиками, але головну ролю в "Січі" і взагалі в селі відігравав мій брат Іван Яремко. Він був організатором і дириґентом хорів — церковного і народнього, підготовляв театральні вистави, а також фестини, що відбувалися на трикутній площі, оточеній з трьох боків лісом. Для всього населення, а зокрема для молоді, і не тільки зі Спасова, але й із інших сіл, це були дуже милі й культурно-виховні імпрези та розривки і розваги.

Не солодко жилося нашим людям за Австрії, але коли після українсько-польської війни над нами запанувала Польща, щойно тоді всі відчули, що значить неволя під чужим пануванням. Поляки душили нас терором і матеріяльно. Все більше наших людей, зразу старших, запроторювано масово до таборів інтернованих, а згодом молодих за будь-що арештували, переслідували, переслухували з жорстокими побоями, та засуджували на довгі роки тюрми, де вони тратили здоров'я, а то й життя.

Так загинув у польській тюрмі мій шваґер Іван Соляр, великий український патріот із Первятич, який вже перед війною співпрацював ревно з д-ром Євгеном Петрушевичем, коли той кандидував на посла до парляменту у Відні. Іван мав сердечного побратима зі Спасова — Леська Макарового, по прізвищу, мабуть, Іванчук; вже точно не пам'ятаю, бо в той час я була ще мала. Шваґер мій був незвичайно доброї вдачі, дуже сумлінний і відданий громадський працівник. В перших місяцях війни він брав участь в обороні твердині Перемишля перед навалою москалів. За української держави був війтом у Первятичах.

Згадаю ще про село Торки, теж Сокальського повіту. Торки мали тоді лиху славу москвофільського села, через місцевого кацапського верховода Барановського, про якого всі знали, що він отримував від "русского царя" по 20 рублів місячної "пенсії" за свою юдину роботу на користь Росії. Він м. ін. навчив збаламучену молодь декілька сценічних вистав і навіть їздив із своєю групою до Петербурга "давати представлення". Але як тільки вибухла війна в 1914 році, він відразу кудись утік, бо мали його розстріляти як московського шпигуна. Тоді то австріяки розстріляли синка місцевого дідича, Семка, який був польським шпигуном.

По війні Барановський знов появився в Торках і пробував далі вести свою ганебну роботу, але часи вже змінилися. Син місцевого пароха (здається, о. Петра Гарасимчука), студент, провадив у селі хор, підготовляв вистави та вів усяку іншу національно усвідомляючу роботу, так що та москвофільська дурійка розвіялася зовсім. Нове українське покоління виростало вже в національному дусі і поступово перебирало керму всього життя у свої надійні руки.

Іван Саламанчук

СТЕНЯТИН

До села Стенятина, що за 7.5 км на північний схід від Сокаля, належать два присілки — Роятин і Йосипівка, на відстані одного і двох кілометрів на схід. В сусідстві є такі села: Шарпанці і Лучиці на схід від Стенятина, на південь — Боб'ятин, Роляківка і Свитязів, на захід — Скоморохи, а на північ — Перетоки. Північно-східня частина стикається з районом Володимира-Волинського.

Перша письмова згадка про Стенятин походить з 1449 р. В 1880 р. в селі було 236 домів і 1211 мешканців, а в дворах 24 доми і 156 мешканців. Разом тоді в селі й присілках жило 1181 греко-католиків, 107 римо-католиків і 79 жидів. Стенятинський двір родини Жолкевичів продано 1912 р. Чотири господарі купили по 30 морґів поля, а решту продано меншими ділянками. Так перестав існувати двір у селі, залишилися його рештки на присілках Роятина і Йосипівки.

До першої світової війни в селі переважали москвофіли, хоча записка в хроніці читальні Т-ва "Просвіта" говорить про її заснування 1905 р. (Про діяльність не сказано нічого). Було теж асекураційне т-во "Дністер", представником якого був дяк Гаврило Кней. Перед війною вимуровано велику двокласову школу шестирічного навчання і громадський дім. Половину дому займала театральна заля, а в другій половині приміщувалася канцелярія громадської управи; дві задні кімнати стали згодом приміщенням кооперативи "Будучність".

Управителі школи були майже ввесь час українці: спершу Хомин, потім — найдовше — Йосип Будз зі Сокаля, що відійшов на пенсію 1928 р. По ньому короткий час вчили там Ярослав Демчук і Марія Іванець-Навроцька, уродженці Сокаля. На кінець назначено до Стенятина поляка Луку Ушинського, польонізатора, який взявся організувати "шляхту заґродову", але не мав у цьому успіху.

Немає певних даних про те, коли поставлено першу церкву й надано їй назву Церква Воздвиження Чесного Хреста. Церковну площу поширено 1900 р. і почато будову нової, муро́ваної церкви, яку закінчено 1902 р. Площу обмуровано, поставлено залізний паркан і засаджено овочевими деревами; з давніх часів залишилися три кріслаті липи. На місці старої церкви, де стояв кивот, поставлено велику фіґуру Матері

Божої та обсаджено смереками. Дзвіницю вимурували 1926 року і примістили в ній чотири дзвони; стара дзвіниця була дерев'яна, а попередні дзвони забрали москалі на початку війни. Довголітнім парохом села був о. Степан Сапрун, якого назначено на цю парафію 1902 р. Помер на 88 році життя, 1946 року. Перед тим парохом був о. Яюс.

По другому боці церковної вулиці містилося приходство: велика мурована резиденція та всі господарські забудовання, а поряд великий

Стенятин, червень 1943. Сидять у першому ряді зліва направо: О. Загорода, парох о. Степан Сапрун, учителька Елвів. Другий ряд: М. Мазурик, голова кооперативи Степан Коцюба, дир. школи Роман Елвів, Василь Коцюбяк. Стоять зліва направо: голова ОУТ Володимир Бобровський та секретар Гриць Саламанчук. По обох боках учительки дитячого садка.

овочевий сад. Стенятинська парафія була одна з більших на Сокальщині: мала 100 морґів орної землі, 30 мрґ ліса і сіножатей. До неї належали — Свитязів (церква Покрови ПБ, збудована 1884 р.) та Роляківка. Посеред села стояла фіґура т.зв. "Свободи", обведена парканом, на хресті виднів напис в пам'ять визволення з панщини 1848 р. Щороку в першому тижні травня при цій заквітчаній фіґурі правили молебен, на який виходила процесійно вся громада.

В селі був ще малий костел, гробівець родини Жолкевичів, та синагога. З наїздом москалів 1914 року проведено в Стенятині арештування. Арештовано о. Степана Сапруна, вивезено до Вятки, а на його місце прислано російського православного священика. Повернувся о. Сапрун зі заслання щойно після революції 1917 р. Крім того, вивезено директора народньої школи Йосипа Будза, господаря Скавінського і його двох синів, що були учнями середньої школи в Сокалі. По революції в Росії вони теж повернулися до рідного села.

В перших днях війни 1914 р. чотири літні стенятинці, що були в т.зв. "Ляндштурмі", заховались у полукіпках на полі, на північній стороні села, і кількома пострілами заатакували російську кінноту. Розлючені кіннотники порубали їх шаблями і залишили на полі на кілька днів. Пізніше родина, придбавши домовини, похоронила їх на цвинтарі. З відступом москалів 1916 р. деякі стенятинці вирішили залишити село і подалися на схід. Тим часом австрійці, зайнявши знову село, на донос малосвідомих осіб арештували п'ять чоловік і заслали їх до табору в Талергофі; вони повернулися, але з підірваним здоров'ям. Лінія фронту проходила західньою частиною села, тому в селі згоріло декілька будинків і згинуло троє людей.

З проголошенням Західньо-Української Народньої Республіки І листопада 1918 р. в Стенятині організується Стенятинська сотня, що ввійшла в Сокальську бриґаду і займала позиції на лінії фронту за с. Угриновом. Сотня брала участь у боях за с. Жужіль і м. Белз, а згодом у всій кампанії УГА у Східній Україні. Вісім стенятинців загинули в цих боях.

По війні почали вертатися евакуйовані "біженці" і вояки з полону, село почало заліковувати рани, завдані наїздами чужинців. У 1921 р. почали діяти споживча кооператива "Будучність" і читальня "Просвіти", що примістилися в громадському домі. Тому що там приміщувалося також Т-во ім. М. Качковського, між українцями і москвофілами виникали гострі конфлікти. Але в "Просвіті" гуртувалося більше молоді, там діяв хор і аматорський драматичний гурток, влаштовувано концерти і вистави. 1928 року молодь Стенятина брала видну участь у здвизі Т-ва "Просвіта" в Сокалі. В 1929 р. пущено в рух районову молочарню, що мала біля 15 відбірень сметани, з того чотири на Волині.

Активістами в той час у селі бути Захарій Заблоцький і Василь

Управа читальні "Просвіти" в Стенятині, 1935 р. Сидять зліва направо: член управи Василь Назар, голова Степан Томашівський, касир Степан Коцюба і містоголова Гнат Скавінський; стоять: господар читальні Василь Козачок, секретар Гриць Саламанчук, бібліотекар Василь Коцюбяк, член Михайло Папроцький.

Базар. В час виборів до варшавського сейму відбувалися віча на підтримку українського кандидата зі списка партії УНДО, Володимира Кохана.

За час польської окупації сільська управа була в руках москвофілів, які — як усюди — мали підтримку польської адміністрації. Нічого дивного, що 1930 року вони збудували свій власний дім, перенесли туди читальню ім. М. Качковського, заснували свою кооперативу і відбірню сметани. Залю в громадському домі віддано на школу. Т-во "Просвіта" мусіло вибратись з того приміщення: відділ читальні забрав бібліотеку, театральні декорації й ґардеробу. В будинку залишилася тільки кооператива "Будучність". Тому, з допомогою молодих активістів, куплено громадську площу і розпочато будову читальні й кооперативи. На Різдвяні свята 1933 р. поставлено драму "Страшна помста" у новозбудованій залі, а в червні кооператива перенеслася до власного приміщення.

На початку 1933 р. районова молочарня прийняла на працю книговода з с. Шарпанець, студента Луку Крука. Його обрали членом управи Т-ва "Просвіта" і він зайнявся культурно-освітніми справами. Завдяки йому зміцнилися аматорський і хоровий гуртки, відбувалися частіше вистави, концерти, академії, сходини членів з доповідями в новоствореному самоосвітньому гуртку. За два роки праці Л. Крука, як диригента, режисера й доповідача в читальні "Просвіти", москво-

фільське товариство перестало існувати, бо не мало молоді. Коли ж осідок молочарні перенесли до Сокаля, тоді туди переселився і Л. Крук. Він все таки часто відвідував Стенятин і помагав організаційно, де була потреба.

В Стенятині створено Т-во "Сільський Господар", Хліборобський Вишкіл та Союз Українок, влаштовано два курси — один книговедення і один куховарський для дівчат і жінок. У великій кімнаті читальні приміщено добре упорядковану бібліотеку. 22 особи належали до матірнього товариства "Просвіта" у Львові; мужем довір'я був секретар Г. Саламанчук. До Стенятина приїжджають аматорські гуртки з сусідніх сіл і теж мандрівні театри, гостював тут і хор Дмитра Котка. Перевірку ділових книг і діяльности провели представники головної "Просвіти" зі Львова — Володимир Кобів і Максим Брилинський; з філії Т-ва "Просвіта" в Сокалі — Євген Гриньків, Роман Лонкевич і Т. Шиш. Читальня передплачувала чотири часописи, два журнали, різні книжкові видання. Господарі переважно читали *Народню Справу, Нове Село* та *Батьківщину.*

Аматорський Гурток при читальні "Просвіти" в Стенятині

При кінці серпня 1937 р. до читальні зайшов поліцай Міхал Ґорлік. Аматорський гурток готував тоді виставу, тож відбувалася проба. Поліцай зробив донос до староства, мовляв, молодь вправляється на військовий зразок. Це вистачало для того, щоб староство закрило читальню: ділові книги поліція забрала. В результаті відклику до воєводства, після п'яти місяців нечинности читальню відкрито і книги повернено. Але час був втрачений.

В перших днях німецько-польської війни налетіли німецькі бомбардувальники і збомбили Стенятин саме в час молотьби моторовою молотілкою. Скинених шість бомб убили чотири особи, дві особи поранили так тяжко, що вони померли, а було теж кілька легко поранених. Згоріло вісім стоділ і одне господарство. Згоріло все до тла, бо внаслідок паніки ніхто не взявся рятувати.

Зі Стенятина вийшли такі професіонали: один священик — о. Петро Скавінський, два лікарі — д-р Степан Коцюба та д-р Андрій Пода, три вчителі — Сильвестер Скавінський, Іван Томашівський і Кней.

Під кінець вересня 1939 р. в Стенятин вступила Червона Армія. Село опинилося в прикордонній смузі, за яких 2.5 км від Бугу. Почалось ліквідування польських дворів у присілках Роятині та Йосипівці. Незабаром прибув робочий батальйон Ч.А., заквартирувався в селі і почав будувати укріплення на кордоні. Простояв майже місяць. Батальйонний політрук жид Ліпінський на початку грудня 1939 р. зорганізував комсомол. Стежі погранзастави часто проходили селом і польовими дорогами. Населенню суворо наказано зголошувати до сільради кожного невідомого відвідувача в селі. В цих тяжких умовах довелося переводити через Буг членів ОУН. А ОУН почала діяти під польською окупацією приблизно 1933 р. Її діяльність досить зручно законспірована, тому польська поліція декілька разів арештувала деяких молодих мужчин, та з браку наочних доказів звільняла.

Творення колгоспу в Стенятині почалося 1940 року, але тільки мала частина мешканців села включилася до нього. Колгосп назвали іменем Леніна. Згодом трьох заможних господарів арештували, провели показовий суд "над ворогами народу" і засудили — одного на чотири та двох на три роки заслання. Неколгоспники мусіли здавати континґент і виробляти високі норми при копанні протитанкових ровів та вивозі дерева з лісу на будову окопів.

В неділю 22 червня 1941 р., біля 3-ої години ранку, розпочався німецький наступ, а в 6-ій годині ранку німці були в нашому селі, хоч на схід від села бої ще тривали до середи. Німці негайно забрали наших людей з підводами з собою: вони доїхали аж до Рівного на Волині, де їм сконфіскували коні й вози, видали посвідки і веліли іти додому.

Німецька окупація принесла відоме лихоліття, нову боротьбу за існування. Молодь частинно пішла в підпілля й до УПА, а частинно до

Дивізії "Галичина". З новим приходом совєтської влади прийшли нові втрати, зокрема внаслідок насильної бранки на фронт, вивозів на Сибір і самооборони. Це роки, що вимагають окремої праці, а не спогаду.

Дирекція Районової Молочарні в Стенятині, 1935 р. Перший зліва — директор Степан Томашівський.

Лука Демчук

ТОРКИ

Село Торки, з присілком Свадківці, лежить за 26 км на південний схід від Сокаля і 6 км від с. Бишева, де була пошта. Оточували його села: на сході — Стоянів, на півдні — Збоїська, на півд. Заході — Бишів; трьома боками (північ, схід, південь) село прилягало до Володимирського повіту. Через Торки тече потік Спасівка, прямуючи до Фусова на Волині. Громада Торки, з колонією Збоїська, займала простір 8.42 кв. км із 131 хатою, а двірський обшир, разом з осадою Вибранівка, мав 4.13 кв. км і тільки 6 домів. Так подає Броніслав Сокальський у своїй книзі п. н. *Повят Сокальскі* (Львів, 1889 р.). В тому ж часі, за австрійської влади, в Торках була станиця жандармерії з уваги на кордон з Росією.

Щодо земельної власности, то в 1880-их роках сам двір (з 33 мешканцями) мав орної землі 368 морґів, лугів і городів — 48 мрґ, пасовиськ — 10 мрґ і лісу — 353 морґи. А населення — 620 мешканців у 116 хатах мали разом 1250 морґів орної землі, 89 мрґ лугів і городів та 8 мрґ пасовиськ.

В тому ж 1880 році було тут 540 греко-католиків, 44 римо-католики, 27 Мойсеєвої віри і 43 інших (німців-євангеликів). За національністю були записані: 608 русинів (тобто українців), 21 поляк і 25 німців. (Куди записано жидів — не подано). В той час Торки мали одноклясову школу і позичкову касу, а двір ще й ґуральню.

Українські шематизми з першої чверти 20-го століття подають такі інформації про Торки і парафію. В селі є церква Покрови Матері Божої, збудована 1812 р. та відновлена в 1926 році. До парафії належав ще Бишів зі своєю церквою Рождества Пречистої Богородиці (збудованою 1905 р.) та колонія Збоїська. На початку 1900-их років парохом був о. Яків Корчинський, що мешкав у Бишеві. З 1910 року — о. Антоній Менцінський, а з 1924 року — о. Петро Гарасимчук, який був парохом ще й після приходу більшовиків. В Торках і Бишеві до першої світової війни були читальні "Общества ім. Качковського". В Торках 1912 р. зорганізовано спілку для збуту збіжжя, а в Бишеві діяла контора збуту худоби. "Братство Тверезости" в Торках нараховувало 23 члени.

На початку 1900-их років у парафії було 1270 вірних, а в 1934 —

1668 (в тому; Торки — 925, Бишів — 720, Збоїська — 23). Латинників, що мали свій костел на колонії, було біля 800, а німецьких колоністів-євангеликів — яких 700 осіб.

За даними проф. В. Кубійовича на день 1 вересня 1939 р. в Торках було 890 мешканців, у тому 750 українців, 90 латинників, 40 жидів і 10 інших. В Бишеві — 980 мешканців, у тому 710 українців, 5 поляків, 245 латинників і 20 жидів. У Збоїських 340 мешканців, у тому 50 українців, 120 поляків (частково німецького походження), 10 латинників і 160 німців.

Переходячи до власних спогадів, хочу насамперед згадати про надмірно велике число зайдів-мазурів у Торках і найближчій околиці та їхнє вороже ставлення до українців. Це ми відчули дошкульно на наш празник 1930 року, що припадав на Св. Покрови 14 жовтня. Хоч тієї осени всюди шаліла "урядова" пацифікація, якимось дивом вона Торків не засягнула. Але нагадали нам про неї наші найближчі сусіди колоністи-мазури з недалекого сільця Жешовиці. Після празникового богослуження всі мешканці Торків, разом із гістьми весело празникували і забавлялися. Під вечір, як вже почало смеркати, хлопці дали нам знати, що до села наближається відділ карної експедиції. В селі настав переполох, гості і місцеві люди почали втікати з хат. Мій батько зберіг повний спокій і, відпроваджуючи гостей, сказав:

— З власної хати я не буду втікати. Нехай приходять і спробують мене бити. А покищо, я сам піду подивитися на них.

Я, малий, пішов з батьком. Ми побачили, як досить численний відділ на конях переїздив попри нашу церкву. Всі були озброєні, дехто з них час від часу стріляв з кріса "на пострах". Зустрічних людей запитували, де дівся солтис. Так переїхали через частину села поблизу фільварку, а тоді повернули на Фусів. Ми відразу пізнали, що це не було військо ані поліція, тільки "стшельци" з колонії Жешовіце. Вони знали, що в нас празник, тому хотіли нас залякати і зіпсувати нам святковий настрій.

Пригадую теж, як у 1934 році засновано в Торках читальню "Просвіти", що спершу приміщувалася в хаті господаря Жеребецького. Після яких двох років інший господар, будуючи собі хату, відступив половину її для вжитку читальні. Громада сама добудувала сцену і відтоді національно-культурна й освітня праця в селі проходила жвавішим темпом. Церковний хор виступав з концертами, аматорський гурток ставив одну за одною найпопулярніші українські п'єси. В тих же роках відкрито й кооперативу, яка приміщувалася спершу в приватній хаті, а згодом у старій читальні ім. Качковського, яка вже віддавна стояла пусткою.

В селі були такі установи: "Просвіта", "Сільський Господар", Кружок "Рідної Школи", "Союз Українок" та "Відродження". 13 червня 1937

року, заходами "Союзу Українок", влаштовано Свято Матері, на яке прибуло багато молоді і старших з довколишніх сіл. По Службі Божій з церкви рушив похід через село на площу, де о. Гарасимчук відправив молебень. В той час банда "кацапів" вбігла на площу та намагалася зробити бешкет, але молодь її прогнала. За якийсь час ця банда почала нападати на процесію; люди стали розбігатися, але горстка нашої молоді пішла в протинаступ та прогнала напасників,добре їх потурбувавши. Два проводирі-москвофіли дістали такого доброго прочухана, що наступного дня їх відвезли до шпиталю. З того часу москвофільський рух у Торках цілковито заник.

За "моїх" часів у Торках уже не було ґуральні, про яку згадують польські джерела за 1880 рік, тільки млин і тартак у фільварку, під зарядом спритного жида. В тартаку працювали теж наші люди. Там не тільки різали дерево на дошки, але й виробляли паркетні дощечки на експорт до Англії. Була ще в Торках олійня і цегельня, що належали до Степана Флиса.

Багато праці в культурно-освітній розвиток с. Торків вклала родина о. Петра Гарасимчука. Сам о. парох давав у читальні лекції з географії взагалі й України зокрема. Його дочка Дарія вчила молодь вільноручних вправ для виступів на Святі Матері й інших імпрезах. Згодом обидві дочки о. Петра — Галя і Дарка — відкрили в Сокалі крамницю з взуттям. Сини о. пароха — Євген і Роман — студіювали і працювали у Львові. Євген, під час різдвяних вакацій, помагав нашому дириґентові переводити коляду на місцеві культурні й церковні цілі, з двома групами колядників.

Один із торківських студентів, Северко Шуляка, закінчив у Перемишлі богословські студії і висвятився на священика. Першу Службу Божу він відправив у Торках.

Знаю, що в 1930-их роках діяла в Торках станиця ОУН, подібно як у багатьох інших селах Сокальського й Радехівського повітів, про що теж згадує Богдан Казанівський у своїй книжці споминів *Шляхом Леґенди.* В 1938 році були арештовані Іван і Петро Олійники, Василь Прихода, Павло Возняк і Гриць Покотило, яких звинувачено в приналежності до ОУН. Петра Олійника, після тримісячного слідства з тортурами, звільнили, а інших засудили на ув'язнення.

За совєтської окупації в Торках вже 1940 року створено колгосп. Головою сільради був Гриць Максимець, якому всі люди довіряли. Більшовикам він був не на руку. Одного дня того ж року машиністи, які працювали в млині й тартаку, зголосили голові сільради, що "десь пропала" бляха, призначена на покриття даху на цих будинках, щоб замінити струхлявілі ґонти. В млині було тоді дуже завізно: люди мусіли по два дні чекати черги, щоб змолоти зерно на муку. Максимець звелів не переривати праці млина, а по нову бляху вислав на другий

день підводи до Сокаля. Як тільки привезли нову бляху, того ж дня згорів і млин, і тартак. Вину за це звалили відразу на Максимця, усунули його з посту голови сільради, арештували, судили й покарали на два роки тюрми.

В день вибуху німецько-російської війни у вечірніх годинах був малий бій у Торках, але совєтські відділи швидко відступили на Волинь. 24 червня о 2-ій год. ночі хтось у селі вистрілив з кріса. Тоді німці зігнали частину мешканців під церкву і готовилися всіх розстріляти. Врятував їх о. Петро Гарасимчук, який запевнив німців, що в селі нема ні одного совєтського солдата. Вранці німці звільнили всіх закладників, зате схопили одного обстриженого, який був уже в совєтській армії на службі під Сокалем, але в час відступу москалів встиг утекти додому в Торках. Його теж врятував о. парох.

Як довідуємося з *Історії міст і сіл УРСР. Львівська область,* з 1968 р., село Торки тепер підпорядковане сільраді в Бишеві, Радехівського району, і нараховує 958 душ населення. Колгосп, зорганізований у 1948 році, є "льоно-буряко-тваринницького напрямку" і має 2300 гектарів землі. Є тут цегельня, що виробляє річно один мільйон штук цегли. На території села знайдено археологічні пам'ятки — поховання з 8-5 сторіч до нашої ери.

КАМІНЕЧЧИНА

Зенон Б. Саган

КАМІНКА СТРУМИЛОВА 1939-1944

(Спогади)

Автор цих рядків повернувся до Камінки Струмилової влітку 1939 року. Товариське життя тамтешньої інтеліґенції зосереджувалося в касині "Бесіда", приміщеному в просторих кімнатах Українського Народнього Дому. Туди заходили і кол. члени Студентської секції, всі українські лікарі, крім д-ра В. Банаха і д-ра Амброзія Целевича, та всі українські адвокати, крім д-ра Теодозія Стефановича, на ділі бойкотованого українською інтеліґенцією. Він за польської окупації бував у Москві і Ленінґраді, в його канцелярії пишався портрет К. Маркса. В "Бесіді" люди прямо не відступали від величезного радіоприймача "Телефункен", ловлячи вістки з цілого світу. В повітрі пахло війною, на яку українці чекали, сподіючися, що нова війна, байдуже хто і як її вестиме, мусить принести відновлення державности України.

Без уваги на те, що Берлін присудив Угорщині Карпатську Україну, переважна більшість камінецьких інтеліґентів і пересічних мешканців далі надіялася на те, що Великонімеччина єдина спроможна повалити московську імперію. Однак не бракувало голосів перестороги, до яких треба зарахувати передусім статтю в *Ділі* авторства, мабуть, Зенона Пеленського і прилюдний виступ у Камінці Струмиловій Атанаса Фіґоля, який закликав до недовір'я німцям, зацікавленим виключно в експлуатації українських природних багатств, а вже ніяк у добробуті українців, української культури тощо.

Кілька днів перед нападом німців на Польщу місцева польська влада арештувала кількох найактивніших українців, а серед них першого просвітянського працівника і дириґента Леопольда Ґіжевського (прізвища інших призабулися). Всіх їх вивезли до концтабору Берези Картузької.

1 вересня 1939 року над містом появилися перші розвідувальні німецькі літаки і десь здалеку були чутні сильні вибухи скинених з інших німецьких літаків бомб. Місто почало заповнятися втікачами, які покищо напливали туди від сторони Жовкви, прямуючи на південь, отже на Буськ-Золочів-Тернопіль. На другий і третій день утікачів стало вже більше, а невеликий міський парк був заповнений військом,

яке невідомо звідки взялося. Найвищий ступенем військовик, якого можна було побачити, був капітан. Вищих офіцерів зовсім не було видно.

Перша німецька бомба, скинена з літака, впала в місті на жовківську дорогу 3 вересня. Були вбиті й поранені втікачі та їхні коні. З українців не потерпів ніхто. Українці пильнували свої родини і майно, бо становище ставало дедалі небезпечніше. Місто наповнювалося всілякими втікачами, які домагалися харчів дуже настирливо, а згодом почали нападати на приватні доми і грабувати. На добавок лиха молодий польський правник Шіндлер (до речі однорукий, бо його друга рука від плеча не розвинулася ще з немовлячого віку), зорганізував боївку з польських шовіністів, вдирався з ними до хат українських міщан, змушував молодих чоловіків виходити з хати надвір, де їх розстрілювали. Молодим українським активістам прийшлося узброїтись і кілька ночей перебувати поза домом, враховуючи те, що Шіндлерова боївка не займала жінок і старших людей.

До тижня ані сліду не осталося з польської влади. Навіть польська поліція втекла в напрямі на Буськ, куди сунулася маса втікачів. Втікали вони автами, возами, роверами, а дехто пішки. Багато з них з острахом запитували: "Чи ще довго нам іти тією Україною? Чи Україна простягається аж до румунського кордону?" З хвилиною втечі польської поліції припинилися напади шіндлерівців, однак ночі були дуже небезпечні. Втікачі стали більш настирливі. Декого треба було відганяти, погрожуючи зброєю. Польські вояки малими погано зорганізованими групами теж утікали в напрямі на Буськ. Були між ними й українці з Волині та недалеких частин Галичини. Зайшовши до хати і почувши українську мову, вони зразу раділи й запитували, що їм робити. Українці давали їм якунебудь цивільну одежу і накриття голови та показували дорогу до їхніх рідних сторін.

Десь коло 9 або 10 вересня в'їхали до Камінки три німецькі військові мотоциклі. На першому сидів у причіпці чистий і виголений німецький вояк з відзнаками офіцерського аспіранта. По хвилині появилися перші німецькі стежі. Вони йшли серединою вулиці, спрямовуючи рушниці по домах. Тоді з-поза домів сипнулися на них постріли. Це стріляли польські підростки, здебільша гімназисти, під проводом учителя початкової школи. По німецькому боці були вбиті й поранені. Українська молодь негайно зорганізувала санітарну допомогу і ранених зносили до Українського Народнього Дому, а постіль і матраци збирали по домах. На цю потребу жертвували всі, навіть жиди. Німці, зайнявши місто, обшукали всі придорожні доми, де виникла перестрілка. Хтось показав німецькій військовій жандармерії Шіндлера і його негайно розстріляли.

Приблизно 18 вересня німці почали забирати своїх ранених з

тимчасового шпиталю в Українському Народньому Домі і дораджували забрати теж і поранених там цивільних людей. Німці не приховували того, що туди прийдуть червоні москалі.

Вони справді прийшли до Камінки Струмилової 24 вересня 1939 року в саме полудне. Перше вантажне совєтське авто, в доволі поганому стані, повне совєтських солдатів, затрималося напроти Народнього Дому, де роздвоюються два шляхи — один на Буськ, інший на Львів. Непрошених гостей зразу обступили молоді жиди з квітами, а одна з них подарувала їм гарно опаковану коробку солодощів. Всі жиди говорили нараз і то українською мовою. Солдати передали коробку з шоколядками молодому командирові, що стояв випрямлений в кузові автомашини. Він видобув із коробки шоколядку, розвинув її і став з цікавістю розглядати блискучу обгортку. Врешті всадив туди один палець і здивовано оглядав його, коли він перебив цю обгортку.

Автор цих рядків з групою молодих приятелів стояв при вході до Народнього Дому. Побачивши здивоване обличчя совєтського командира, як він зачудовано оглядав саме опакування, ми всі голосно зареготалися та обмінювалися саркастичними зауваженнями. Зараз після цього прибіг до нас т.зв. "залізний студент" Михайло Литвин, практично бойкотований студіюючою молоддю за його комуністичні погляди, і скороговіркою заявив: "Тепер забудьте про свій дурний бойкот і послухайте моєї поради. Негайно розійдіться і перестаньте насміхатися з більшовиків. Знайте, що хтось за вами вже слідкує і вам цього не простять..." Сказав і негайно пішов геть. Згодом Михайло Литвин був у першій групі українців, арештованих у Камінці Струмиловій. Доля його невідома, по ньому пропав усякий слід.

Та покищо, якісь "визволителі" бігали по хатах і зганяли людей на мітинґ, що мав відбутися на ринку. Людей не прийшло надто багато. Головним промовцем був тоді іменований згори перший секретар району, Сергієв. (Декілька місяців опісля він продав частину влаштувань тамтешньої електрівні, гроші присвоїв собі, був арештований і по ньому загинув усякий слід). Промовець говорив доброю українською мовою, вихваляв Сталіна, що, мовляв, післав "доблесну Червону Армію" на захід, щоб запобігти дальшому знущанню панської Польщі над українським населенням. Він дораджував слідкувати за ворогами народу, які будуть поширювати злобні брехні про те, начебто більшовики будуть переслідувати релігійне життя місцевого населення, що вони заведуть по селах колгоспи тощо. Всі покритки, що програли справу за аліменти в польських судах, можуть і повинні звернутися до "радянських" судів, а ці ними заопікуються. Молоді хлопці повинні голоситися до служби в міській міліції. Сергієв пояснив теж адміністративну систему нової влади. Всі підприємства і школи повинні відновити працю і то негайно.

Школи й підприємства дійсно почали працювати, а також всілякі

крамниці. Райпартком примістився в кол. старості, НКВД (попередник сучасного КҐБ) в будинку суду, пов'язаного з в'язницею, Народній суд початково не мав приміщення. "Визволителі" кинулися до крамниць. Вони нічого не грабували, але, маючи вступ до крамниць без черги, вони відбирали місцевим мешканцям можливість придбати потрібні речі. Купували все: біжутерію і годинники, текстильні вироби, взуття, шкіру і що попало. За все платили польськими грішми, рідше рублями. Деякі крамниці спорожніли за один день.

Перших дві ночі в моїй хаті ночувало призначених мені 10 солдатів під командою якогось миршавого політрука-десятника. Всі "бійці" були мобілізовані українські колгоспники, до речі, не першої молодости. Я запропонував їм вигідніше приміщення на нічліг, бо сіни, хоч осклені, могли помістити тільки 4 особи. Один з них хотів відповісти, однак йому перебив політрук і каліченою українською мовою заявив, що бійці мусять бути разом, їм нічого не бракує і не прийняв запропонованого чаю і закуски. Порозмовляти з ними не було ніякої нагоди.

На третій день, отже 27 вересня, до мене зайшов мундирований і при зброї енкаведист, запитався російською мовою, як мене звати і велів іти за ним. На запитання, хто і чому мене покликає, він відповів коротко: "Сам узнаєш, а тєпєр нє разґаварівай!"

Енкаведист завів мене до будинку кол. староства і звелів зайти до просторої кімнати на першому поверсі, а сам остався при дверях. За довгим столом сиділо 12 чоловіків, усі у військових одностроях, та один місцевий міщанин, швець Орґаніста, що відсидів за Польщі два з половиною років тюрми за комуністичну діяльність. На його грудях пишалася нашита червона зірка.

На першому місці був згаданий уже Сергієв, всі інші були його штабом, включно з Іваном Чорним — третім секретарем Райкому, Володимиром Шешенею — завідувачем Райвно, Губаренком — шефом НКВД, Кунавчіним — завідувачем пропаґанди та іншими.

Червоні комісари з цікавістю оглядали мене від черевик до сорочки, але очі кожного зупинилися на моїх пальцях, ще тоді прикрашених трьома обручками: пам'яткою по дідові, що помер 1884 року, заручиновою і шлюбною обручками. Провіривши моє "соцпоходження" (мій батько Степан втратив працю 1930 р. в часі ганебної пацифікації) і, встановивши, що я сам був тоді безробітний, призначили мене з першим жовтня 1939 р. директором місцевої гімназії, а покищо літробом у заплянованій районовій газеті п.н. *Ленінським Шляхом.*

Мої спроби відмовитися від посту директора гімназії нічого не помогли. В розмові на цю тему Сергієв заявив мені таке: "Якщо тобі партія і народ довірили ведення якогось діла, то тобі мусить вистачити 5% знання, 5% доброї волі і 90% нахабства. Якщо ні, ти — ворог народу".

На другий день я вже був у редакції газети, приміщеній у дотеперішній друкарні Бернштайна, якого 17-літній замітач приволік був за вухо до друкарні, щоб він показав роботу новоприйнятим робітникам.

Редакція складалася з двох осіб: партійного редактора Андрія Хведоровича Підопригори, який хвалився тим, що ще десять років до того він був неграмотним батраком. Пройшов курси і тепер він зверхник літроба, що має за собою буржуазну високу освіту, цебто мене. Підопригора пояснив мені мої обов'язки: перечитувати і поправляти надіслані чи принесені статті, самому писати про життя українців під Польщею, показувати "нове життя" і користуватися ножицями у вибиранні готового матеріялу.

Першим автором, який прийшов у редакцію зі своїм твором, була молоденька жидівка, швачка Малка Новак, яку я добре знав. Це вона колись приходила до мене по кравецьке замовлення і вітала мене: "Цілує руці, прошу пана. Чи є щось пошити?" Тепер вона з розмахом відчинила двері, голосно привітала мене: "Як ся маєте, товаришу Саган?... Надрукуйте мені мого вірша". Кинула на стіл якусь конверту і пішла. Виявилося, що це була неграмотна нісенітниця, з якої я затямив тільки рефрен: "Ми будем стріляти з наші комсомольські канони і будем захищати Західні України кордони!" Я показав це віршилище редакторові і сказав йому, що це до друку не надається. Підопригора покликав для вирішення проблеми завідувача пропаґанди Кунавчіна. Той зайшов у редакцію разом зі Сергієвом і сказав прочитати того вірша вголос. Я відчитав так, як воно було написане і почув, що мене для того й призначили літробом, щоб я такі речі виправляв, мовно і стилістично, і поміщував за підписом автора. Як я цей вірш виправив і що я зробив з "комсомольські канони" — не пам'ятаю. До речі, Кунавчін був москвич і, як сам мені пізніше заявив, вивчив українську мову в роки українізації. І справді, він володів нею бездоганно.

Другим зайшов до редакції д-р Т. Стефанович зі статтею "Вони прийшли знову". Це було вихваляння непрошених "визволителів". Я сказав статтю надрукувати, а наступного дня дістав догану від секретарів Райкому за друкування статті запеклого троцькіста.

Під кінець 1939 року, замість Підопригори, я застав у редакції іншого головного редактора, Дмитра ....., 27-літнього партійця з "безпризорних", як він сам мені заявив. Дмитро був набагатокультурніший від свого попередника, однак він терпів на недугу костей ніг і з ним було тяжко висидіти в опаленій кімнаті.

Та ось прийшов наш Свят-Вечір 1940 р. В редакції не було нікого, крім Дмитра й мене. Я робив останню коректу, а редактор чекав, поки я підпишуся, щоб зробити те саме. Було після півночі. Коли я скінчив, він заговорив:

— У вас сьогодні неабиякий празник, а ви тут. Скажіть, будь ласка, як ви колись святкували цей празник та що таке оці коляди?

Я обережно переповів зміст Різдва, різдвяні традиції України і заспівав йому кілька коляд, підкреслюючи, що в них нема ніякого сліду клясової боротьби.

Дмитро слухав, нічим не перебиваючи, хоч моя розповідь була доволі довга. Він спер голову на долоні і мовчав. Я помітив, що коли я скінчив "Нову Радість" з проханням до Христа дарувати "літа щасливії наші Неньці Україні", сльози скапували з його очей на бюрко. Врешті він зірвався з затисненими п'ястуками і став вигукувати: "Оббрехали чорти! Обманули!" Я почав заспокоювати докраю схвильованого чоловіка. Він підписав газету і кудись побіг. Більше я його не бачив. Головного редактора якийсь час заступав Кунавчін, а поки прийшов новий редактор — я вже перестав бути літробом.

Роботи в школі було аж надто багато. Попередній директор гімназії, поляк із західньої Польщі Францішек Скурський, протоколярно передав мені все майно школи, розміщеної в чотирьох будинках. Два з них, з клясними приміщеннями, були пов'язані ґалерією, прикрашеною портретами польських королів. Два інші будинки приміщували величезну спортово-гімнастичну залю і біологічно-фізичний кабінет з лябораторіями.

Мовою навчання з 1 жовтня 1939 р. була українська. Учні вчилися за польською програмою навчання з тим, що лекції релігії та історії припинено, поки з Києва чи Москви прийдуть нові програми, а особливо підручники історії.

З українських учителів я застав там українїста й маляра Йосипа Саса, фізика й математика Івана Сокола, вчителя природознавства Павла Мельника, кол. чотаря УГА Семена Кійка — учителя латини, кол. старшину УГА Дарко, що був колись русофілом і тому єдиний зі старших педагогів знав російську мову, та Олександра Гайдукевича, сина українського священика, який за Польщі вдавав поляка, а восени 1939 р. знову став українцем.

В той час уже оформився Районний відділ народньої освіти (Райвно), на чолі з партійцем Володимиром Шешенею. Він підібрав собі працівників зі старших учителів початкових шкіл, українців і поляків, досвідчених у методах навчання різних предметів.

Кілька перших днів навчання в гімназії проходило спокійно, але незабаром батьки польських дітей розворохобилися, бо їхні діти не розуміли української мови. Райвно постановив тоді відокремити тих учнів, що хотіли вчитися польською мовою. Польську середню школу примістили в кол. дівочій сімклясовій школі, а її директором назначено учителя польської літератури Ромуальда Химяковського. Жидівські учні, майже всі, остались в українській. Учнів і учениць обох сімклясових

шкіл з'єднали в одних клясах разом. Українська школа (хлоп'яча) перемінилася в українську неповносередню школу, а її директором став український патріот, старший віком місцевий учитель Петро Мудрик. Частину учнів і учениць 1-4 кляс перенесли до гімназії, а сама гімназія перемінилася в совєтську середню школу ч. 1. Рівночасно була створена в будинках кол. гімназії "Вечірня середня школа для дорослих" і я став директором ще однієї школи. Більшість учнів становили місцеві жиди, зовсім непідготовані до середньошкільного навчання.

В кол. гімназії приміщувалася ще одна школа — російськомовна — для дітей командирів 66 і 99 кавалерійських полків, що постійно були розташовані в Камінці. Їх прислали сюди прямо з Азії. Ні солдати, ні офіцери та їхні діти не знали української мови. Директором цієї школи був молодий, тоді 27-літній Костянтин Петрович Колубай, як пізніше виявилося, добрий і свідомий українець. Його 19-літня сестра була моєю ученицею в українській школі, завзята комсомолка.

Мій перший день навчання в російській школі не був удачний. В клясі я застав яких 20 хлопців і дівчат, дуже поганенько одітих. Більшість з них були фізично розвинені. Учні привітали мене гучним "Здрастуйтє!" і зразу запитались, чи Гітлер учиться "русскому язику?" На мою відповідь, що я не знаю, однак мені здається, що ні, учні заявили: "Ми впевнені, що ні, а тоді ми не будемо вчитися німецької мови". За цим словом вони добули різні гри і преспокійно почали розважатися. Не знаючи, що робити, я прямо пішов до директора. Він хвилинку подумав і сказав: "Це погано. Наш уряд має з німцями договір про дружбу. За те, що сталося, хтось мусить відповідати: або ви, як учитель, або я, як директор. Щоб вийти з халепи, зробимо відповідальними батьків".

Колубай почав телефонувати. Спершу до НКВД, опісля до Райкому, до Райвно і ще кудись. За яку годину до школи прибули батьки й матері, голова місцевого НКВД, ну й усі чолові партійці. Мені сказали переповісти все те, що сталося в клясі. Після мене говорив Колубай, закидуючи батькам ведення вдома розмов, суперечних із совєтсько-німецьким договором. Діти ці розмови слухали і тому так себе повели. Це не їхній злочин, тільки батьків. Після того я вийшов, а партійці остались з батьками.

На другий день навчання німецької мови проходило нормально, з тим, що деякі учні мали труднощі з сидінням на твердих лавках...

Життя в місті й повіті почало наладжуватися, незважаючи на те, що НКВД тихцем арештувало і вивезло кудись усіх польських суддів, родини польських офіцерів, включно з одною жидівською родиною адвоката д-ра Лінде, мабуть тому, що він був резервовим польським офіцером. З повіту вивезли всіх колоністів, тобто поляків, що набули на наших землях поля з розпарцельованих панських дібр. Непоро-

зуміння й ворогування між поляками й українцями зовсім припинилися. В неділі й церковні празники церкви були переповнені. Всі парафії були високо оподатковані, однак парохи не мали труднощів зібрати конечні податкові фонди, бо жертвенність вірних була справді надзвичайно велика.

Стало відомим, що жінки навіть високих партійців приходили нишком, звичайно вночі, до наших священиків і просили охрестити їхніх немовлят.

Життя під новою владою не було легке. Безнастанні мітинґи із заздалегідь приготованими чолобитними телеграмами "батькові трудящих" Сталіну, збори, консультації, виступи присланих аґітаторів — не припинялися. Виступали не тільки партійці, але й місцеві. Найбільше пописувалося подружжя Ан, обидвоє поляки і за Польщі — баптистські проповідники. В часі одного виступу Ан, за професією швець, висловився, що так навчав Ісус Христос, зразу поправився і сказав: "товариш Христос", та це йому не помогло. Голова зборів, Сергієв, перебив його, заявив, що Христос ніколи не існував, він — вигадка мрякобісників і їхніх помічників-експлуататорів. Це був кінець кар'єри шевця Ана. Його жінка осталася до червня 1941 р. більшовицькою діячкою і членом Народнього суду. За німців обидвоє Ани (Ahn) були першими "фольксдойчами".

Найбільше шуму робили совєтські окупанти у зв'язку з "виборами", що двічі відбулися наприкінці 1939 року. На перших виборах населення Західньої України повинно було заявитися за з'єднанням з рештою українських земель, чи за створенням окремої західньоукраїнської підсовєтської республіки. На самому початку передвиборчої аґітації мені довелося бути у Львові і стрінутися там зі секретарем обласної КП Козиревом і Нікітою Хрущовом.

Одного хмарного дня, ще далеко до ранку (точної дати не пам'ятаю), мене розбудив енкаведист. Біля хати, надворі, чекав на мене один з місцевих секретарів КП, Чорний. Мені сказали святково вдягнутися і їхати з ними. На запитання "куди?" — я отримав ляконічну відповідь: "Заїдемо, то й побачите...". Мене завезли до будинку кол. цісарського намісництва, а за польських часів — приміщення воєводства. У великій залі нарад я побачив яку сотню молодих людей з різних міст і містечок Західньої України, а між ними деяких моїх колишніх колеґ з різних університетів. Ніхто не знав, чого нас туди привезли. Це вияснив щойно секретар Облкому КП Козирев, який заявив, що — ми "представники трудової інтеліґенції Західньої України". Після довшої промови Козирев повідомив нас про те, що нас стріне дуже мила несподіванка, бо до нас промовить кращий друг великого генія Йосипа Віссаріоновича Сталіна, Микита Сергієвич Хрущов.

Хрущов появився з бічних дверей у цивільному одязі, в полтавській

сорочці й усміхнений. Партійці привітали його появу оплесками. Він говорив російсько-українським суржиком. Його виступ був довгуватий, а зміст промови чисто пропаґандивний: яке це величезне добро стрінуло і ще стріне Західню Україну після звільнення її від "пансько-польського" панування. Нас усіх чекає, начебто, блискуче майбутнє, якщо ми у "вільних" виборах заявимося за приєднанням до УРСР. На закінчення він спитав, чи хтось із нас має якісь запитання.

Я був перший, в кого було аж три запитання і всі вони торкалися майбутнього Західньої України. Точного змісту моїх запитів не пам'ятаю, однак один торкався майбутнього представництва Західньої України на самій верхівці. Чи ці майбутні представники будуть так само вибрані, як більшість присутніх, що тільки тут довідалися, кого вони репрезентують.

Хрущов не відповів на ніяке з моїх запитань. Він підійшов до мене, широко всміхнувся, потис мені руку, що зразу було зфотографоване, і заявив: "Ваші запитання це вислід буржуазного виховання. Поживете довше в умовах радянської системи, пізнаєте її краще і тоді саме життя розвіє всі ваші сумніви". Світлина Хрущова зі мною була друкована чи не у *Вільній Україні,* що виходила у Львові. Її знищила моя жінка, як тільки побачила перших німецьких солдатів у 1941 році.

Наприкінці цих дивоглядних зборів появився в занедбаному і вим'ятому одязі, з неголеним обличчям, Юра Шкрумеляк, відомий усім присутнім автор *Чоти крилатих,* і відчитав довжелезний і несмачний віршований панеґірик на честь Сталіна. Крім партійців ніхто його не оплескував. Вірш В. Сосюри "Дві рідні сестри" був набагато кращий.

Перші вибори пройшли в Камінці Струмиловій дуже спокійно, тим більше, що для галицьких українців приєднання до решти українських земель було тільки підтвердженням становища, яке створив був Акт 22 січня 1919 року, дарма що в гірших умовах.

Вибори до Верховної Ради Депутатів пройшли вже з більшим гамором. Дуже популярний у місті й повіті д-р Іван Лемішка буквально зрозумів сталінську конституцію і сам висунув свою кандидатуру на депутата. Незабаром його арештували. У місцевій тюрмі його сторожили два міліціонери: один з центральних земель України, а другий — місцевий. Д-р Лемішка після кількох днів утік разом зі своїми охоронцями.

Продовж кількох днів я був офіційним кандидатом у депутати, висунений, начебто, профспілкою працівників школи. Щоб позбутися цієї кандидатури, я зайшов був до Райкому і просто заявив, що ще бувши гімназистом, я був дуже побожний, протягом цілого року в м. Борщеві служив щодня о. шамб. Йосипові Малицькому до Служби Божої і т.п. Це була почасти правда, бо я дійсно служив до Служби Божої цілий навчальний рік 1925/26, однак не з надмірної побожности,

але тому, що ставив своєму тодішньому катехитові деякі питання, незгідні з католицькою догматикою.

Якийсь час з моєю кандидатурою було тихо, а опісля офіційним кандидатом назначено Степана Рихву, доброго, однак майже неграмотного чоловіка, раніше двірського наймита з повіту. Я був головою районної виборчої комісії і мені влаштували окрему канцелярію, прикрашену обстановкою з палати графа Бадені з Буська.

Рихва був обраний депутатом, однак нікому не діяв на шкоду і нікому теж не міг допомогти. За німців я виписав йому добре посвідчення і він пережив війну. Як мені відомо з совєтської преси, він знову був депутатом до Верховної Ради.

Українське товариське життя в місті зовсім завмерло. Не було на те часу. Старшини НКВД, нераз сам його завідувач Губаренко, часто покликали до себе молодих і вродливих дівчат. Їх змушували стати інформаторками НКВД. Багато з них підписували, як вони самі казали, "цирограф на душу" під погрозами, а за кілька днів утікали на захід. Втікали й чоловіки різного віку, однак не всім пощастило це здійснити. Під час переходу кордону згинув дуже діяльний в Камінці адвокат д-р Петро Мінко.

Життя у школах було неспокійне, постійно напружене. Число учнів побільшилося дітьми партійців-українців, як теж утікачами, здебільша жидами з заходу, що втікали перед німцями і залишилися в нашому місті. Їхні діти швидко вивчили українську мову і пристосувалися до нових умов життя. Морока була з деякими учнями зі сходу. Вони були виховані інакше і відмовлялися наслідувати поведінку західньоукраїнських колеґ. Деякі вчителі ганьбили їх за те, особливо завпед Сас. Учитель української літератури Семен Михайлишин не знав, як при читанні *Енеїди* Котляревського відповісти підсовєтським учням на їхнє запитання: що таке пекло, куди вибрався "хоробрий парубок" Еней. Учитель заявив, що колись люди вірили в таке місце, де мучилися грішники, і нарисував крейдою вогонь, куди чорти звозили людей тачками. Мені, як директорові, закинули, що я дозволяю в своїй школі навчати релігію і я мусів вияснювати справу не тільки в Райвно, але і в Райвиконкомі і в міській управі.

Через декілька днів після того, як я перебрав школу, мене покликав до себе комендант міської міліції Орґаніста і зачав довшу розмову про все і про ніщо, а вкінці став натискати, щоб я зорганізував по клясах мережу своїх інформаторів, бо, мовляв, мені ж бо конечно було знати, що діється в школі без відома вчителів. Коли я доволі різко відмовився і порадив йому, як професійному шевцеві, не вчити мене, як вести школу, Орґаніста змінив тон і став мені погрожувати. Я відповів подібно і вийшов, відмовившися подати йому руку. Внедовзі зголосилася в мене до праці офіційно назначена Райвном Валентина Іванівна Мой-

сеєнко, 22-літня харків'янка, що мала організувати в школі комсомол. Вона повинна була отримати окреме бюрко в моїй канцелярії, провіряти всі документи школи ще поки я їх підпишу, і бути присутньою при моїх розмовах з кожним відвідувачем. Деякі відвідуючі розмовляли зі мною польською, інші навіть чеською або німецькою мовами, що допроваджувало Валентину майже до гістерії. Вона знала тільки російську та українську мови.

Чимало було мороки з завпедом Й. Сасом. Його часто відвідували в клясі різні партійці. Тоді він підбігав до дверей, велів учням встати і привітати гостя гучним "Слава!". Після закінчення відвідин партійці запитували мене, як директора, чому Сас так танцює коло них, чому вітає відвідувачів "петлюрівським" привітом. Я кілька разів перестерігав старшого педагога, однак це не помагало. Врешті я отримав від наших хлопців, що ще остались служити в міліції, секретну вістку, що до трьох днів Сас буде арештований. Я негайно повідомив його і радив переїхати у Львів, а там мої приятелі дістануть йому якісь документи і пошлють його далі. Відповідь Саса була проста: "Я нічого протидержавного не зробив і мені нічого втікати". Його арештували і він пропав без вісти.

Мені доручено назначити одного з моїх учителів новим завпедом, і то до 48 годин. Я звертався до всіх українців і кожний відмовився, запитуючи мене: "Що я вам злого зробив, що ви пхаєте мене живцем у біду?" На другий день в полудне я ще не мав завпеда і тоді підійшла до мене жидівка Бруха Абрамівна Берґер, учителька математики, і заявила просто: "Я знаю, в якому ви тепер клопоті. Тепер жидів ніхто не займає. Я вчу математику, політикою ніколи не цікавилася. Я погоджуюся бути завпедом". Я її негайно призначив і повідомив про це Райвно. З нею ми заприятелювали, а за німців вона роздобула фольксдойчерські папери і зробила зі своєї старої матері глухоніму, бо її мати знала тільки "їдіш", а це могло зрадити її дійсне походження.

Морока була з учителем Гайдукевичем, який підписав згоду на донощицтво і попав був у стан своєрідної гістерії. Однак, оскільки мені відомо, більшовики не вимагали від нього ніяких доносів і він згодом заспокоївся.

Дійсним, хоч прихованим, шпигуном був місцевий міщанин, колись дуже активний в одному з церковних товариств, Ріпаловський, псевдо Равлюк.

Двічі — в 1940 і 1941 рр. — совєтська адміністрація організувала в часі нашого Різдва кількаденні курси для вчителів цілого району. Для тих, що не мали в місті приятелів і приміщення, Райвно видав доручення опорожнити кілька клясних приміщень кол. гімназії, наносити туди соломи й розстелити її на підлозі, а постіль учителі мусіли привезти з собою. В обох випадках після цього курсу в клясах розвелося стільки бліх, що їх тяжко було вигубити.

Довелося мені раз бути й членом Народнього суду, призначеним туди профспілкою працівників школи.

Кілька разів мене переслухували в НКВД. Найдовший допит тривав від 8 год. вечора до 6 год. ранку. Це було тоді, коли хтось на дверях одного зі шкільних будинків вирізав свастику. Слідчі змінялися кілька разів. Одні вели себе дуже ввічливо, інші особливо грубо. Мої вияснення, що свастику напевно викарбував уночі якийсь дітвак, слідчих не переконували. Вони підозрівали, що в школі діє якась фашистівська організація.

З прибулими з центральних земель України людьми траплялися й непередбачені переживання. Про дві такі події згадаю. Взимку 1940 року відбувалася в сусідньому селі т.зв. показова лекція учительки Полянської, польки, але жінки кол. старшини УСС-ів. На лекцію прибуло багато вчителів з міста і довколишніх сіл. Представником КПартії був кубанець Кузьменко, а я — від учительської профспілки.

Полянська погостила всіх учасників вечерею з обов'язковими горілками. Її чоловік підпив собі, приніс звідкись величезного ножа, сів за стіл і почав ним вимахувати, вигукуючи, що всіх ворогів України — зрадників і перевертнів — стріне така кара, яку колись вимірювали чужим вислужникам наші гайдамаки. Я пробував попід прикритим скатертю столом штовхнути Полянського ногою, але замість нього штовхнув Кузьменка. Він тільки усміхнувся і сказав: "Оставте, бачите, що він випивший". Представник КП посидів ще трохи, попрощався і від'їхав. Всі присутні сподівалися найгіршого, але нікого не арештовано.

В липні 1941 року, коли наші люди почали з підвалу тюрми в Камінці Струмиловій відкопувати трупів помордованих совєторосіянами наших людей, перший був труп Кузьменка, жахливо понівечений. На його грудях ще виднів маленький хрестик.

І ще один випадок, який доказував, що 20-річне правління більшовиків не змінило вдачі й переконань українця. Між 1939-1941 роками приміщувався в кількох кімнатах кол. міської управи своєрідний партійний клюб, райпарткабінет з бібліотекою і кімнатою для гри в шахи, доміно тощо. Завідувачем цього кабінету був кандидат партії, Шеремета. Його 15-річна дочка була комсомолкою і ученицею моєї школи. Ідучи зі школи, вона — в комсомольському запалі — вхопила цеглу і побила нею всі вікна в недалекій капличці, пам'ятці останньої пошести в Камінці Струмиловій ще в другій половині 19 століття. Я вигнав хуліганку зі школи і повідомив про те Райвно. Партія звеліла батькові негайно зайти до мене, вибачитись за хуліганство його доньки і просити мене прийняти її назад до школи.

Ввечері, коли я був сам у шкільній канцелярії, зайшов до мене невисокий і немолодий уже чолов'яга, одітий у військового крою однострій без ніяких відзнак. Я знав, хто це був, а мою увагу звернуло

те, що Шеремета при вході зняв шапку, чого ніколи не робили партійці.

"Прийшов я вибачитись за свою доню, дурепу", — сказав він. — "Молоде, то й дурне. Не сам же я її виховую".

Я попросив гостя сідати і ми розговорились. Він признався, що не добре опанував російську мову та що він до трьох місяців має скласти іспит з історії ВКП(б), а тим самим і з основ марксизму-ленінізму. Основним підручником до вивчення марксизму був короткий курс історії ВКП(б). Шеремета з трудом прогриз три перші розділи, а четвертого не розуміє. "Це така філософія" — говорив він, чухаючи потилицю, — "що хоч рідною мовою, по нашому, написано, нічого не розберу". Наша розмова закінчилася моєю згодою давати Шереметі лекції марксизму з такими поясненнями, "що їм до вподоби".

Впродовж кількох місяців він заходив до мене на консультації, однак робив малі поступи. Філософія була для нього конґльомератом слів і проблем, що не вміщалися в його голову. Нарешті перестав приходити. Одної ночі зайшов і з порога заявив: "Біда мені. Позвали до іспиту. Ви, наче батько, намагалися накормити мене такою стравою, що не хотіла лізти в мою губу. Дозвольте пропрощатися з вами неначе з батьком".

Шеремета тричі перехрестився, розцілувався зі мною і пішов. Більше я його не бачив. По якомусь часі щезла зі школи і його дочка.

Теодор Коновалек

БАТЯТИЧІ

Батятичі — село над притокою Бугу Батючкою, за 5 км від Камінки Струмилової. Згадується воно в документах 1406 року. Наприкінці 19 ст. його територія нараховувала 11,185 мрґ, з чого панської землі — 5615 мрґ та селянської — 5580. Всіх мешканців було: греко-католиків 2059, римо-католиків 398, жидів 136. Дві церкви належали до Жовківського деканату, а римо-католики до парафії в Камінці.

Із селом були пов'язані присілки: Товмач, Мокре, Збанів, Липники, Грушка, Здешів і Підгріда, а до того ще три фільварки. Один фільварок розпродано селянам на викуп, другий належав дідичеві Лончинському, а третій дідичеві Папарі. Йому теж належав один паровий млин, а другий був власністю жида-підприємця. Хати й господарські забудовання були переважно дерев'яні, а декілька мурованих. Більшість дахів покрита соломою, одна п'ята частина бляхою, а декілька ґонтами.

Головним зайняттям села було хліборобство. Багатих господарів, які мали по 20-40 мрґ землі, було там 40; одна четверта села — це малоземельні селяни, а 8% безземельні, які заробітничали в млинах, тартаках і в заможних господарів. Поряд з хліборобством розвинулось у селі бджільництво, а також діяли ремісничі верстати: бондарський, ковальський, шевський, кравецький, ткацький, бляхарський і будівельний. Було там 5 олійниць, 5 кузень, дві приватні молочарні і 25 пасік.

Двомовна школа, в якій учителювали українці та поляки, була 6-клясова з двома повторними роками навчання. Половина жителів села була неграмотна. Вищу освіту отримали тільки п'ять вихідців із села: С. Швед — директор школи в м. Долині, М. Шпот — священик, сотник УГА Клим, інженер І. Бадівський і його брат Михайло — керівник молочарні в Долині.

Польських колоністів поселено в Батятичах ще за Австрії (1908-09), на землі дідича Лончинського. Цей присілок назвали Липниками. Навколо нього поселилося згодом 30 українських родин. Новий адміністраційний закон 1935 р. визнав Липники окремою громадою. Там організувалася читальня "Просвіти" під головуванням Івана Марчишина. На землях Лончинського в присілку Підгріді 1925-26 рр. поселено ще 18 польських колоністів, а 1927 р. на землях Болеслава Папари десять

польських родин. Старші люди оповідали, що дід Папари був українець і навіть збудував для Батятич церкву св. Юра. А втім, Б. Папара продавав свою землю не тільки полякам, але й українцям. Місцеві поляки мали свій костел, а біля нього й кооперативу "Кулко Рольніче". У 1939 р. тут жило всього 140 польських і німецьких родин і 30 жидівських. Німці поселилися на колонії Збанів 1860 р. Жиди мали свою синагогу, три корчми і чотири крамниці; п'ять жидівських сімей займалися хліборобством.

До 1929 р. в Батятичах була тільки культурно-освітня домівка ім. Качковського, в якій гуртувалися москвофіли, що мали свою кооперативу і дві крамниці. Очолював їх Дмитро Куровець, який, повернувшися з Талергофу, став головою повітової філії "Общества ім. Качковського". Коли ж Б. Папара став війтом Батятич, Куровець був його заступником. Завдяки Папарі пацифікація 1930 р. обминула село.

У 1931 р. в Батятичах відбувся т. зв. крайовий з'їзд москвофілів, яких 1500 осіб. Їхні промовці словесно громили українців, а польська мундирована і таємна поліція охороняла їх біля могили, висипаної на пошану жертвам Талергофу. Користуючись нагодою, деякі поліцаї вдерлися до приміщення читальні "Просвіти", поламали обстановку і зірвали зі стіни тризуба, мовляв, "тут нема ніякої України". Іншим разом на Батятичі наїхав ескадрон 14 полку піхоти: для своєї розваги ці "герої" побивали безборонних хлопців, схоплювали дівчат, вдерлися на весілля в Івана Шпота, стероризували господаря і музикантів, вигнали з хати всіх мужчин та примусили жінок і дівчат танцювати з ними.

Читальню в Батятичах засновано 1929 р. за почином Івана Марчишина. Примістили її в домі В. Шпота, а згодом у громадському домі. Першим головою тієї читальні обрали А. Бадівського. Вписалось 45 членів. Українську кооперативу з 35-ма членами створили 1930 р. і примістили її тимчасово в коморі першого її справника, Івана Липки.

Парафія мала семикімнатний, мурований, бляхою покритий дім, господарські будинки, пасіку і 130 мрґ орного поля й сіножатей. До 1925 р. парохом був українець, а після нього москвофіл о. Чайковський. Врешті, 1930 р., вірні зібрали 110 підписів під просьбою до єпископа Й. Коциловського, щоб він замінив їм пароха, або дав йому помічника-українця. За кілька місяців опісля єпископ прислав сотрудника о. Плахту, що гарно проповідував, зайнявся хором і став членом кооперативи. Цього не міг стерпіти о. Чайковський і на соборчику в Мостах Великих 1931 р. обмінявся парафією з о. Артимишином зі с. Бутини. За почином нового пароха збудували на парафіяльній ділянці дім, у якому примістилася читальня "Просвіти", Кружок "Рідної Школи", Т-во "Луг" і бібліотека.

Товариство "Луг" заснували за порадою І. Марчишина для того,

щоб відтягнути молодь від Т-ва ім. Качковського, в домі якого вона —за браком інших зайнять — шукала розваги в дозвільний час. На крайовому з'їзді "Лугів" 1934 р. у Львові наш "Луг" своєю організованістю заслужив на відзначення від Головної Управи: картину "В'їзд Б. Хмельницького до Києва". До українських установ у Батятичах надходили часописи, як *Діло, Новий Час, Наш Прапор, Громадський Голос* та інші. До москвофілів — тільки *Русский Голос* та *Земля і Воля*. Помалу український дух у селі почав перемагати, що показалось на громадських виборах 1938 р., коли то обрали радних-українців утроє більше, як поляків і москвофілів разом.

Москвофільство мало свою історію в Батятичах. За московської окупації села 1914 р. священик-українець виїхав зі села на захід, а його місце зайняв справжній москаль. Під час свого відступу москалі спалили четвертину хат села. Декілька наших селян евакуювалися з армією на схід і до 1923 р. жили на Наддніпрянщині. Повернувшися звідтіль, вони організували таємні комуністичні клітини в Батятичах і в околиці. Їхнім провідником був Петро Ліґашевський. Тут постала також леґальна партія Сель-Роб, до якої вписалися переважно москвофіли. У 1928 р. та партія на спілку з партійними комуністами викликала страйк селян, які довозили дерево до тартаків у Камінці Струмиловій. В сутичці між страйкарями та поляками-страйкбрехерами, що були під охороною поліції, загинули: В. Куровець, В. Задра, Ф. Шпот і І. Кремінець. Поранених було сім осіб. Арештованих 46 страйкарів судили у Львові, де їх обороняли українські адвокати: В. Старосольський і М. Ганкевич.

На терені Батятич, крім леґальних організацій і партій, діяла також таємна Українська Військова Організація, а з 1929 р. ще й ОУН. Акція поляків за приєднання до т.зв. "шляхти заґродової" українців із прізвищами, закінченими на "-ський" та "-цький" (мовляв, вони були зукраїнщені поляки), була безуспішна: ні один українець у Батятичах не дався зловити на цю польську приманку — обіцянку полегш при купівлі землі, плаченні податків тощо.

В час Листопадового Зриву 1918 р. у селі організувалася українська жандармерія, що роззброювала австрійські та угорські відділи, які проходили селом. Згодом українська військова команда в Камінці Струмиловій встановила тут вишкільний табір для новобранців УГА. На початку облоги Львова українськими військовими групами деякий час залізнична лінія Рава Руська-Львів залишалася відкрита; сотник Клим організував у Батятичах сотню добровільців, оволодів цією лінією та захопив два польські поїзди зі зброєю і всяким постачанням, призначеним для Львова. Два тижні підводи з навколишніх сіл перевозили цю здобичу до складів зброї УГА. З тих батятичівців, які служили в УГА, не повернулися додому з війни сім хлопців.

У вересні 1939 р. москвофіли під проводом Д. Куровця вийшли

зустрічати Червону Армію зі своїми триколірними царськими прапорами. Щойно коли червоноармійці знехтували їхнім вітанням, москвофіли усвідомили свою історичну помилку. Але совєтська влада покористувалася москвофілами і сель-робами інакше: з них утворено міліцію, яку очолив П. Ліґашевський. Під час виборів "народніх депутатів" у селі розкинено летючку ОУН із закликом бойкотувати совєтські вибори. Тоді арештовано 32 особи, самих українців. Ще перед тим на слідстві в Камінці Струмиловій допитували Петра Ґлоґовського, Івана Ґлоґоша та І. Марчишина. Після слідства і перестороги про те, що про зміст допитів не вільно нікому оповідати, їх усіх випустили на волю.

Новостворена в Батятичах сільрада спершу ділила землю дідичів і заможніших селян, але вже в березні 1941 р. створила колгосп "Нове Життя", головою якого був І. Рудик. Усуспільнено 320 га землі та 20 коней, забраних у дідичів і селян. В половині 1940 р. вивезли на Сибір трьох польських "стшельців" та дві українські сім'ї, члени яких втекли за Буг. Вивезли тоді жінку і сина П. Ґлоґовського та матір і сестру Ґлоґоша.

Війна та німецька й совєтська окупації завдали Батятичам багато шкоди і втрат у людях. Про декого з односельчан маю інформації. Син о. Артимишина, Богдан, був поручником у Дивізії "Галичина", пережив війну, помер у Нью-Йорку. Іван Бадівський опинився на Заході, а його брат Михайло загинув у совєтській тюрмі ще 1939 р. Іван Стець упав у бою відділу УПА проти совєторосіян таки в рідному селі. Петро Шпот був вояком УПА на Волині, а потім зголосився до Дивізії, в якій було 6 чоловік із нашого села. Багато з тих, які були вивезені на роботи в Німеччину, еміґрували до Англії й Канади. Там, у Канаді, ще 1925 р. поселилися: Василь Марчишин з родиною, його син Григорій з жінкою і зять Василь зі своєю сім'єю.

Теодор Коновалек народився в Батятичах 1905 р. Після війни жив у Брадфорді, Англія, брав участь у житті української громади, був членом Об'єднання Надбужанців. Помер у 1985 р. та похований на кладовищі Норт Барлей. Його розповідь для цього збірника оформив д-р І. Калиневич. — *Ред.*

Григорій Мигаль

БУСЬК

В *Енциклопедії Українознавства* про Буськ є стільки: "Бузьке, місто при впадінні р. Полтви до Бугу в Надбузькій улоговині; р. ц. Львівської області, 7000 мешканців (1931). Броварня. Вперше згадане в літописі 1098 р. як Бужськ (оборонний пункт), пограничне місто Волині, в 12 в. деякий час столиця князівства. Збереглися рештки двох городищ і багато могил у лісі; там же відкопано скелетне поховання під могилою (бл. 2000 років до Хр.)". Том І, стор. 186.

Буськ ще з часів Австрії, потім за міжвоєнної Польщі, судове місто, лежить на південній окраїні повіту Камінка Струмилова (тепер Кам'янка Бузька), на пограниччі Золочівського і Брідського повітів. Це старинне, з княжих часів історичне містечко.

Дещо світла на історію Буська кинув Микола Голубець у брошурі *Бєлз, Бузьк, Звенигород.* Про Буськ є теж згадки в праці Теофіла Коструби п. з. *Бєлз і Бєлзька Звмля* (друге видання, Об'єднання Надбужанців, 1989).

Ці дані треба доповнити історичними фактами, розкиданими по різних історіях. Перша літописна згадка про Буськ з 1098 р. стосується його облоги перемиським князем Володарем Ростиславичем. Однак Буськ був центром племени бужан (раніше звалися дуліби), тому можна здогадуватися, що існував далеко раніше. Старинний Буськ поділявся на кілька частин: Старе Місто, Нове Місто і Яблонівка, розділених річками Солотвиною, Рокитною, Рудкою і Молдовою, що протікають через Буськ. До міста — на правому боці Бугу — прилягали передмістя — Ліпибоки, Довга Сторона і Воляни, а на лівому боці — т. зв. Німецький Бік і Підзамче. У 1860-их роках зв'язок з передмістями втримували насипані греблі та яких 68 мостів, містків і кладок. В час повені треба було користуватися човнами й поромами. Деякі наші письменники називали Буськ "Галицькою Венецією".

Татарські ординці, почавши з Батия (1240 р.), часто руйнували Буськ, хоч він був розташований серед річок і болот. Після падіння Галицько-Волинського Королівства Буськ остаточно опинився під владою мазовецько-белзьких князів. Маґдебурзьке право отримав від кн. Земовіта, але користь з нього мали тільки поляки. В договорі про

Городельську унію Польщі з Литвою 1413 р. сказано, що "жадний русин не має права виробляти напоїв і солоду" та не сміє бути в державній раді. Король Жигмонт I у 1510 р. велів "згідно з давнім звичаєм вибирати на радників магістрату тільки людей римсько-католицької віри".

Важливою подією в Буську було заснування папірні 1578 р., яка постачала папір для української друкарні у Львові. Повінь 1714 р. зруйнувала цю фабрику паперу, але її відновлено наприкінці 18-го ст. Місце на південному краю передмістя Ліпибоки, від села Сторонибаби, далі називають "папірня", бо там саме вона була розташована. Оскільки друкування книг було коштовне, а українці під польським правлінням були економічно експлуатовані, то вчителям братських шкіл доводилося далі переписувати книги. З них зберігся *Сборник цвітоносний,* що його переписав 1621 р. в Буську Яків Чайка, родом із с. Гаїв.

За визвольної війни гетьмана Богдана Хмельницького Буськ зазнав шкоди від татар, а 1655 р. козаки здобули його і зруйнували міські укріплення. Наприкінці 17-го ст. в околиці Буська відкрито родовище залізної руди, внаслідок чого над Бугом постали "залізні кузні".

В другій половині 19-го ст. більшість земель перейшла на власність родини Бадені. Граф Казимір Бадені, намісник Галичини і згодом прем'єр-міністер Австрії, вславився жорстоким проведенням виборів до віденського парляменту 1895 р. і до крайового сейму 1897 року: тоді військові та жандармські охоронці "демократичних" виборів убили 8 українських виборців, 29 поранили і біля 800 арештували.

Історична частина міста розташована на східньому горбку. Там був і ще залишився центр міста з прямокутним ринком, римсько-католицькою та українською католицькою церквами, синагогою, двома сімклясовими школами — хлоп'ячою і дівочою, та крамницями навколо ринку, в більшості жидівських власників. До другої світової війни в ринку було десять нежидівських крамниць: польська кооператива "Рольнік", гуртівня тютюнових продуктів (власник — Сова) та українська кооперативна складниця, що обслуговувала українські кооперативи в довколишніх селах. Ще з двадцятих років це була крамниця різнорідних товарів В. Леося, а на початку тридцятих років вона стала кооперативною гуртівнею. Директорами її були В. Леось, М. Туркевич, В. Бойко. В сусідстві кооперативи була приватна крамниця І. Вовка з радієвою технологією. Далі, на краю ринку, була крамниця мануфактури Миколи Чучмана. Він був теж власником харчової крамниці біля церкви, разом із М. Туркевичем, а потім з братом Романом. У невеличкому закутку ринкової площі відкрив крамницю взуття "Батя" М. Маланчук. По протилежному боці ринку була м'ясна крамниця братів Іваніцьких, а біля кооперативи — ресторан місцевого поляка. Всі інші були жидівські.

Друга частина горбка — це невеликий лісопарк, серед якого пишалися будинки палати графа Бадені. На третьому горбку були будинки броварні та фільваркові господарські. Навколо цього, колись замкового, горбка розляглись сіножаті шириною в деяких місцях до двох кілометрів. Поза сіножатями розтягнулися довгі на 2-3 км вулиці, при яких жили міщани. Від вулиці Довга Сторона, що виходила однією віткою до Бродів, а другою до Топорова на схід, відокремилась невеличка вулиця Солотвина, що простягалася здовж річки тієї ж назви. Далі на схід, через місток на річці, у віддалі півкілометра недалеко дороги, що йшла до села Гумниська, був присілок з десятком хат — Клинок. По другому боці дороги був окремий присілок Гаї, а там уже тільки при польових доріжках були ще поодинокі господарства.

ЦЕРКВИ

В Буську були три українські католицькі церкви, римсько-католицький костел і жидівська синагога. На передмісті Довга Сторона, за один кілометр від центру, стояла старенька дерев'яна церква св. Параскевії. При ній було приходство та господарські забудовання. Там жив парох — о. крил. Сильвестер Калиневич. У першому тижні німецько-совєтської війни якийсь танкіст кількома пострілами вибив велику діру в бані церкви, але вогонь не зайнявся. Друга церква, також дерев'яна, св. Онуфрія, була на передмісті Волянах. Стояла вона на горбку, оброслому високими деревами, так що здалеку її не було видно, над об'єднаними річками Солотвиною і Рокитною, які недалеко вливалися до Бугу. Третя церква, мурована, св. Миколая, була в центрі міста, може 200 метрів від ринку. Її фундаменти закладано ще перед першою світовою війною, а викінчено її на початку тридцятих років. За церквою, трохи внизу, була невеличка площа, де відбувались фестини. Біля церкви, на нешироκій площі, стояв окремий будинок — резиденція для сотрудника парафії. За моїх часів кожночасний катехит у школах сповняв одночасно функцію сотрудника і мешкав у цьому будинку.

Під час викінчування церкви в її підвалі приготовано крипту, в якій мали спочити тлінні останки єпископа Йосифа Боцяна (1879-1926), уродженця Буська, але війна не дозволила цього зробити.

Римо-католики мали тільки один костел, на південносхідньому склоні замкового горбка. При костелі був двоповерховий парафіяльний будинок, а за ним господарські забудовання. Зараз у сусідстві хлоп'ячої школи був менший будинок — помешкання для катехитів і сотрудників. На церковному подвір'ї, при вході, був невеличкий будинок, званий "шпиталиком", де знаходили притулок бездомні прошаки.

На схід від ринку, за яких 100 м, стояла синагога. Рабин мешкав у ринку.

ШКОЛИ

В *Історії міст і сіл УРСР. Львівська область*, стор. 124, сказано про школи в Буську таке: "Початкова школа в Буську існувала від 1793 р. В початках XX ст. вона була приміщена на передмісті "Довга Сторона", з українською мовою навчання, але вчилося в ній всього 88 школярів. Польське населення мало 4-клясову школу". В книзі *Словнік ґеоґрафічни* про ці школи сказано: "В Буську є дві школи, одна в самому місті, етатова 4-клясова, а на передмісті Довга Сторона — школа тривіяльна (звичайна, початкова) і обидві школи належать до шкільної ради в Сокалі" — стор. 480.

Д-р Іван Максимчук у праці *Нарис історії роду Петрушевичів* (Чікаґо, 1967) доволі докладно насвітлює постать одного з Петрушевичів, о. Омеляна, довголітнього пароха й декана Буська, всестороннього організатора громадського життя. Про нього, як організатора школи, яку *Словнік ґеоґрафічни* називає тривіяльною, надруковано таке: "Трьома наворотами, почавши від 1863 р., був о. О. Петрушевич обраний віцемаршалом Повітової Ради в Камінці Струмиловій і від того часу аж до 1898 р. майже безперервно сповняв уряд предсідника місцевої Шкільної Ради, яка охоплювала 6 громад і 7 шкіл. З рамени Повітової Ради був також відпоручником до Окружної Шкільної Ради в Сокалі. На цих становищах розвинув визначну діяльність у користь бузецьких міщан. Зокрема, завдяки його впливам і заходам, зорганізовано на передмісті "Довга Сторона", недалеко церкви св. Параскевії, двоклясову народню школу з українською мовою навчання, яка в останніх двох десятиліттях XIX ст. містилася в будинку, переробленому, відповідно до шкільних вимог, з уланської стайні. Останнім її директором української національности був Тома Ваньо. Коли ж з початком XX ст. шкільний будинок уже постарівся, школу перенесено до приватного дому; згодом, уже після смерти о. Омеляна (1906), міська Шкільна Рада її скасувала, тобто злучила з міською 6-клясовою школою з польською мовою навчання, в сусідстві церкви св. Миколая. Навчання української мови і греко-католицької релігії відбувалося українською мовою".

Як бачимо, вищенаведені інформації — контроверсійні. Коли ці школи з'єднано в одну, коли переведено на польську мову навчання, коли побудовано спершу будинок для хлоп'ячої, а потім для дівочої школи, коли їх роз'єднано на хлоп'ячу і дівочу — нізвідки нам сьогодні довідатися. В усякому разі сталось це ще за австрійських часів.

Хлоп'яча школа приміщувалася в будинку біля костела, при головній вулиці, що виходила на північ до Яблонівки і Грабової. Пригадую з оповідань, що за австрійських часів директором цієї школи був українець Дихдала. Після нього коротко був поляк, а при кінці двадцятих

років став директором Станіслав Луцюв, поляк місцевого походження. Він керував школою до 1939 року.

Мене назначено до цієї школи 20 жовтня 1929 р., після звільнення з армії. Перед покликанням до армії (школа резервових старшин) півроку я працював учителем у недалекому селі Острові. Працю в сімклясовій школі в Буську я дістав завдяки моїм музичним вмінням, якими я визначався ще в учительській семінарії в Сокалі. Це, звичайно, було відоме тодішньому директорові семінарії, а тепер шкільному інспекторові, Євгенові Мандичевському. Два місяці перед матурою нашої останньої кляси він залишив семінарію і перейшов до Камінки Струмилової на позицію шкільного повітового інспектора. І саме він дав мені цю посаду. Моїм основним предметом було навчання співу у вищих клясах, допомога в навчанні співу учителям нижчих кляс, консультація вчителів округи та ведення хорів. Учителями в цій школі тоді працювали: Станіслав Луцюв — директор, Галина Луцюв, Емілія Хабло, Ліза Фетер, С. Квятковська, Леонтина Білевич, Тадей Станкевич, Юзеф Шостак, Павло Корчовський і Григорій Мигаль.

Обидві школи в Буську, хлоп'яча і дівоча, мали навчальну мову польську. Української мови навчали як предмет, дві години тижнево, почавши з другої кляси. Офіційно це був "єнзик рускі". За двадцять років поверсальської Польщі міністерство освіти не опрацювало і не видало програми навчання української мови в початковій школі. Сказано нам: "Орієнтуватися на програму польської мови". У навчанні української мови користувалися підручниками, виданими ще за австрійських часів, чи перевиданими тепер з незначним усучасненням правопису.

Школа працювала шість днів у тижні. Жидівські діти не мали обов'язку приходити до школи в суботи, що не рахувалося їм відсутністю. Навчання не відбувалося в релігійні свята і за юліянським і за григоріянським календарем. Кожна кляса мала дві години релігії в тижні. Крім предметних лекцій, одна година в тижні, звичайно в суботу, була призначена на екзорту, на церковний спів та загальний хор. Польський церковний хор провадив директор Луцюв, а я український. Кожної неділі та в свята учні-християни приходили до школи, звідки під опікою дижурних учителів ішли до церкви і костела на богослуження, яке відправляли катехити. Під час Служби Божої співав церковний хор, звичайно двоголосовий.

Початково в школі було нас двоє українців — Леонтина Білевич і я. Згодом Леонтину перенесли до дівочої школи, а на її місце прийшла Г. Ґордон, яка після двох років перейшла до Камінки Струмилової. В останніх роках перед війною був лише я один українець на дві сімклясові школи.

Ввесь час у школі ми мали шкільний загальний **хор,** у склад якого

входили учні трьох останніх кляс. У мене був це хлоп'ячий триголосовий хор — перші сопрани, другі сопрани й альти. Якість хору, голосова сила і рівень виконання залежали від складу учнів у даному часі. За моїх часів тричі відвідував школу візитатор львівської Шкільної Кураторії, Жуковський, сам музика. Крім звичайних лекцій співу я мусів дати йому одногодинний концерт загального хору, при чому бував теж інспектор Є. Мандичевський.

Дівоча школа була на східніх окраїнах міста, за українською церквою св. Миколая. Будинок був двоповерховий, новіший від будинку хлоп'ячої школи.

Директоркою дівочої школи в 1929 році вже була Ядвіґа Токажевська, місцева, дочка кол. управителя дібр графа К. Бадені. Була це людина вольова, добра організаторка й адміністраторка, сама здисциплінована і таку ж пересадно гостру дисципліну заводила в школі як з ученицями, так і з учительками. Разом із учителькою природознавства завела прекрасний ботанічний експериментальний город. Знала дещо з музики, грала на фісгармонії і сама вела двоголосовий дівочий хор. Часто консультувалася зі мною. Хоч учителі обох шкіл сходилися що два місяці на практичні лекції, доповіді та їх обговорення, хоч усіх учительок я тоді знав, проте лише деякі імена мені запам'ятались: Софія Масло, Крушельницька, Ванда Пташек, Ліза Фетер, С. Квятковська, Леонтина Білевич, С. Корчовська, Бронислава Сова.

Тут варто ще згадати про **Українську Приватну Реальну Гімназію ім. Маркіяна Шашкевича,** засновану в Буську 1910 р. Культ Маркіяна Шашкевича в Галичині дуже високо піднявся після перенесення його тлінних останків 1893 року з с. Новосілок, повіт Камінка Струмилова, де він помер, до Львова на Личаківське кладовище. Наближалася сота річниця з дня його народження (1811-1911). Невеличкий ще кількісно гурток бузецької інтеліґенції, при співпраці священиків і вчителів околиці та активній піддержці свідомого міщанства, під проводом дуже енергійного священика, декана й пароха Буська о. Білевича, — заснував Комітет Приватної Гімназії. За старанням цього комітету 1910 р. в Буську відкрито Українську Приватну Реальну Гімназію.

В щоденній газеті *Діло,* ч. 150, 1911 р., є допис п. з. "Гімназіяльне свято в Буську". У ньому говориться про закінчення навчального року першої кляси цієї гімназії 1 липня 1911 року. Свято складалося з трьох частин: Служба Божа в церкві св. Параскевії, що її відправив ініціятор і опікун цієї школи, о. декан Білевич. Друга, офіційна, з промовами, співами, деклямаціями та роздачею свідоцтв "випускникам першої кляси", а було їх 60, у тому 12 дівчат ("майже всі відзначаючі"). Шкільну кімнату удекоровано "фестонами" та рисунками й малюнками учнів. На підвищенні — бюст Шевченка, а на стіні — портрет цісаря. Управитель школи (так у дописі його величали) проф. д-р Лучаківський подав

перебіг шкільного року. Спочатку школа містилася в парафіяльному будинку приходства, а потім перенесено її до винаймленого будинку через дорогу напроти церкви св. Миколая. Учителями були: оо. Зінкевич, Калиневич, Вацик, Ляхович, Пиж, Шамів.

Третя частина свята — це засідання шкільного комітету. "Поздоровну телеграму вислано митрополитові Шептицькому". Особливу увагу приділено старанням про право прилюдности, а для цього мусить бути сповнена передумова — дівчат виділити в окремі кляси. А ще важливим арґументом для цього мав бути звіт із візитації школи висланника "Учительської Громади", о. радника проф. В. Кархута. Звіт цей стверджував задовільний стан школи в усіх відношеннях.

Другий допис у *Ділі* ч. 263 того ж року, хоч він із циклю дописів "Маркіянові свята в Краю" (Буськ), то фактично звітує про відзначення Маркіянових роковин у Буську, в гімназії його імени, при нагоді інавґурації другого шкільного року.

Із встановленням совєтської адміністрації у 1939 р. система шкільництва докорінно змінилася. В Буську утворено дві окремі школи: польську неповносередню в будинку хлоп'ячої школи і українську, також початково неповносередню, в будинку дівочої школи. До польської перейшли всі учителі-поляки, крім С. Корчовської. Всі жиди — учителі й учні — перейшли до української школи, а тим самим вона стала більша. Директором тієї школи став Іван Войтович, кол. студент філософії у Львівському університеті, якого він не закінчив. Туди перейшов і я. Вчителями стали люди в більшості місцеві, які до війни взагалі не працювали, або працювали деінде. В навчальному році зорганізовано ще восьму й дев'яту кляси з учнів, які до війни вчилися в середніх школах Львова, Камінки Струмилової, Золочева. Тоді стала на працю також моя дружина Марія, якій перед війною поляки не давали праці.

Поки встановилась цивільна адміністрація, організатором шкільництва став місцевий комуніст, жид Л. Геллер, що впровадив навчання мови ідіш, але в половині шкільного року це відмінили. Завідуючим педагогією (завпедом) став Остап Назар, а коли він перейшов на позицію інспектора в РВНО, я мусів перебрати цю функцію і сповняв її до кінця навчального року 1940/41, тобто до вибуху німецько-совєтської війни.

В половині навчального року Івана Войтовича зняли з посту директора школи і перенесли на таку ж позицію в недалекому селі. Директором школи став Василь Середа, що прийшов з-під Одеси. Восени 1940 р. його перевели до іншого району, а директором став Павлущенко, випускник Дніпропетровського Педагогічного Інституту. З усіма ними я працював як завпед. Директор і завпед могли вчити

лише 12 годин, а протягом інших 12 годин мали обов'язок відвідувати лекції учителів та потім їх обговорювати.

Наша школа мала також секретаря й рахівника в одній особі, бібліотекаря та чотирьох технічних робітників.

Усі кляси, крім трьох останніх, мали паралельні відділи. Навчання відбувалося на три зміни.

Життя і праця тодішньої школи, партійно-ідеологічний тиск, зовнішні втручання (Комсомол, парткомітет, НКВД) — це окрема тема.

В 1939-1941 в Буській середній школі працювали такі вчителі: Іван Войтович, Василь Середа, Павлущенко — директори, Остап Назар, Григорій Мигаль — завпеди. Учителі: Марія Назар, Марія Мигаль, Софія Ваврик, Марія Чучман-Мала, Антоніна Монджейовська, Марія Кордуба, Марія Прихідко-Ваньо, Олекса Бай, Микола Вороновський, Г. Секлер, Л. Геллер, Ґ. Ґолдгабер, Г. Гепперт, Марія Сосюрченко, Валя Сосюрченко, Скальський, Тучапський, Давид Дранч. Лише частинно працювали: Роман Туркевич та 6 учительок, імен яких не пам'ятаю.

З приходом німців у 1941 році місто Буськ знову включено в давній повіт Камінка Струмилова. В Буську закрито середню школу, а дозволено відкрити дві сімклясові — українську і польську. Жидів виключено зовсім. Директором став знову О. Назар, а в польській школі С. Ґрабовський. В українській школі працювали: Марія Назар, Марія Мигаль, Антоніна Монджейовська, Марія Ваньо, Марія Мала, Софія Ваврик, Григорій Мигаль, Марія Кордуба.

Щоб зберегти старшу молодь перед насильним вивозом до Німеччини на фабричні та сільсько-господарські роботи, ми (тобто Допомоговий Комітет і вчителі) організували за дозволом відділу "Унтерріхт унд Віссеншафт" у Львові трирічну торговельну школу. Директором тієї школи став місцевий нотар, який мав закінчену торговельну академію у Відні. Нам пощастило теж знайти дві учительки, які саме перед війною закінчили у Львові Торговельну Школу "Рідної Школи". Загальних предметів, як мови, історія, література, — учили ми, вчителі початкової школи.

Та на цьому рятування молоді не закінчилося. Ми дізналися, що німці легко дають дозвіл на відкриття шкіл, які приготовляли б кваліфікованих робітників у їхніх плянованих колоніях. Тому й ми, маючи верстати побільшовицької МТС, організували також ремісничу школу з відділами — механічним для хлопців, а домашнього господарства для дівчат. Директором школи ми поставили М. Романова, а колишні механіки в МТС стали автоматично інструкторами. Теоретичні предмети далі були в руках учителів. А що Буськ і вся Бузеччина типічно аґрарна околиця з прекрасним чорноземом, та щоб і по цій лінії врятувати трохи молоді, ми добилися дозволу відкрити Сільсько-Господарську обов'язкову доповняльну школу. І тут хоч-не-хоч я сам мусів узятись

до організування і потім керування цією школою. Я зайнявся хлоп'ячим відділом, а Софія Ваврик дівочим. Найближчі села ми поділили на групи, з яких кожна раз у тиждень приходила на навчання. Таким чином ми зберегли кількасот осіб молоді перед насильним вивозом до Німеччини. Такі ж самі школи в тому самому часі організували наші сусіди поляки.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В МІЖВОЄННИХ РОКАХ

Мабуть ще з-перед першої світової війни в Буську існували такі організації: Читальня "Просвіти", Філія "Просвіти", Кружок "Сільський Господар", Філія "Сільського Господаря", Кружок Українського Педагогічного Т-ва "Рідна Школа", Товариство "Сокіл" та "Союз Українок".

Філія "Просвіти" приміщувалася в канцелярії адвоката д-ра Миколи Струтинського, який був її головою. Всі інші організації, крім "Рідної Школи", тулились у невеличкому будинку Читальні "Просвіти", що був напроти церкви св. Миколая. Вживали тільки третину будинку, бо дві інші кімнати були винайняті на харчову і м'ясну крамниці. Недалеко була доволі велика площа кооперативи "Народній Дім", призначена під будову великого репрезентативного народнього дому. На цій площі стояла невелика дерев'яна капличка, в якій правили Служби Божі, коли будувалася церква св. Миколая.

В повітово-судовому обсягу діяла Філія "Просвіти", що мала постійного організатора. Кілька разів у рік вона влаштовувала просвітянські наради представників читалень довколишніх сіл. У весняних місяцях влаштовувано кожного року концерт на пошану Тараса Шевченка. В цьому концерті брали участь хори читалень, а в деяких роках проведено фестивальні хорові змагання.

В окружному обсягу діяла також Філія "Сільського Господаря". Довголітнім її головою був адвокат д-р Юрій Теодор Ваньо, а інструктором-аґрономом В. Бойко з с. Вербляни. В *Ділі* ч. 264 за 1935 рік є допис про "Свято жнив-обжинок" у Буську, що ілюструє характер діяльности "Сільського Господаря".

При Філії "С. Г." постійно діяла Жіноча Секція, головою якої довгі роки була дуже активна працівниця Теофіля Калиневич, дружина директора школи в Гумниських. Жіноча Секція щороку влаштовувала курси домашнього господарства, як куховарення, консервування городини й овочів, домашня гігієна. Узимку 1942-43 р. заходами цієї секції поставлено в Буську, в залі "Сокола", велике українське традиційне весілля. Для цього була потреба, бо в тридцятих роках, у зв'язку з економічною депресією, весілля змодернізувалися, а тим самим затратили питоменні народні риси.

Слід згадати про ще одну величну подію, а саме відзначення Філією "Просвіти" в липні 1933 р. 65-річчя матірнього Т-ва "Просвіта" у Львові (1868-1933). На цю врочистість приїхало організоване селянство, багато молоді, а в тому студентів середніх та високих шкіл. Увечорі того дня в залі "Сокола" відбувся великий концерт з доповіддю о. С. Калиневича. В концерті взяли участь молоді інструменталісти і хори з найближчих сіл.

Читальня "Просвіти", не маючи більшого й вигіднішого приміщення, не могла розгорнути своєї праці як слід. Мала вона доволі велику бібліотеку, яка була відкрита для обміну книжок кожної неділі після богослуження. Раз, часом двічі, в рік драматичний аматорський гурток приготовляв деякі вистави побутового змісту. Режисерами були то Іван Войтович, то Микола Вороновський.

Головою Т-ва "Сокіл" довший час був адвокат д-р Процик, а коли він виїхав з міста, його замінив адвокат д-р Олекса Бай.

Т-во "Рідна Школа" мало свою площу (за торговицею) зі старим будинком, т. зв. бурсою. Частину будинку винаймали, а невелику залю вживали на більші сходини та на забави. В цьому будинку мешкали позамісцеві учні кол. гімназії. В пляні було побудувати там нове приміщення для потреб молоді, але війна і повоєнні несприятливі часи не дозволили реалізувати тих намірів.

Головою "Союзу Українок" в останніх роках перед війною була Марійка Лисько.

Кооперативи в довколишніх селах не мали в Буську центральної складниці, яка могла б їм бути гуртівнею. Деякі з них, ближче Камінки Струмилової, робили свої покупки в тамтешньому Повітовому Союзі Кооператив, інші, ближче Буська, просто купували в жидівських крамницях. Була пекуча потреба створити свою складницю в Буську, щоб хоч частинно стримати відплив рідного кооперативного гроша в чужі руки. На початку тридцятих років д-рові М. Струтинському, за допомогою кооперативного організатора з Камінки Струмилової, вдалося об'єднати окремі харчові крамниці М. Туркевича і В. Леося в одну і на їхній базі, з їхнім початковим капіталом, заснувати в ринку в приміщенні крамниці Леося більшу гуртівню. Обидва вони з Василем Бойком, як книговодом, стали директорами. Вона гарно й прибутково розвивалася. В 1939 р. більшовики перемінили її на т. зв. Районну торговельну базу. З приходом німців у 1941 році перемінено її в Повітовий Союз Кооператив.

До другої світової війни на передмістях було кілька українських крамничок, а це емеритованого судового урядника Заліпського — на південній віднозі Німецького Боку, крамничка Марії Пінило на Волянах, Р. Купчинського біля торговиці і крамниця мануфактури М. Чучмана.

Більших промислових підприємств не було, а тільки звичайні

ремісничі верстати з кількома робітниками, але все це кустарного формату.

Були ще в Буську два млини. Один на ропному погоні, за містом при дорозі до Красного, до деякої міри промисловий. Він перемелював більшу кількість зерна, а муку відсилав далі. Власниками були жиди. У місті, над одною відногою Бугу був водний млин. Але коли якась закордонна фірма в 1931 р. побудувала біля нього електрівню на турбінному погоні, тоді все місто електрифікували, а млин перевели на електричний струм. Німці цей млин зліквідували.

На лівому березі Полтви, що тут же вливалася до Бугу, були забудування великої броварні, сушарні хмелю та лісопильні. В усіх тих підприємствах працювало кількасот людей.

Місто Буськ своїм положенням — 28 км від Камінки Струмилової, 30 км від Золочева, 50 км від Львова, 5 км від залізничної станції Красне — мусіло стати осередком для довколишніх сіл не лише в культурному аспекті, але й політичному. Ще перед першою світовою війною посли Крайового Сейму у Львові та віденського парляменту влаштовували віча то в Буську, то в поодиноких селах Бузеччини. У щоденнику *Діло*, ч. 42, 1912 р. — на сторінці "Політична діяльність" у підрозділі "Бузеччина" — повідомляється, що посол до галицького сейму В. Сінґалевич провів у селі Ракобути велике віче, в якому взяла участь велика маса народу, бо були села: Ракобути, Купче, Козлів, Побужани, Деревляни, Яблонівка, Грабова, Стрептів та інші. За польських часів таких віч було менше, бо польська адміністрація робила різні перешкоди.

Головою окружного відділу партії УНДО був адвокат д-р Ю. Теодор Ваньо. Чи були відділи інших партій, мені не відомо, але дехто з нас знав, що існувала мережа ОУН, яка назовні нічим себе не виявляла.

Що в місті існує комуністична ячейка, про те ми здогадувалися, але ніхто не знав, що там бувають і місцеві українці. Це виявилося щойно у вересні 1939 року, коли вони разом з жидами активізувалися і створили першу міську управу. Вправді деякі з них скоро зникли з міста, довідавшися, що НКВД кривим оком дивиться на кол. членів КПЗУ, яку Комінтерн розв'язав 1938 року.

Семен Михайлишин

ВИРІВ

Село Вирів лежить 15 км на схід від повітового міста Камінка Струмилова (зараз Кам'янка Бузька). Найдавнішу згадку про село зустрічаємо в документі з 1549 р., за підписом короля Жигмонта Авґуста, де стверджується купно-продаж сіл Горпин, Вирів і Тадані між Юрієм Черніковським і Рафаїлом Хотецьким.

Згідно з описом сіл Камінецького повіту Якова Миколаєвича з 1894 р., у Вирові було 1890 р. 77 домів з населенням 548 осіб, у тому 517 українців, 20 поляків, 5 євангеликів і 6 жидів. Стан цей з невеликими змінами проіснував до приходу більшовиків у 1939 р.

Шематизм з 1935-36 року подає, що на 682 мешканців було лише 27 поляків і 5 жидів, які покинули село з розвитком місцевої кооперативи. У Вирові була дерев'яна церква, побудована 1765 р., але, як згадує очевидець Марія Ремська, 14 травня 1939 року посвячено нову церкву Преображення Господнього (Спаса), яку побудував дуже діяльний парох Вирова о. Олександер Содомора. Він рівночасно обслуговував парафію Соколів. Йому і його дружині Софії завдячує село великий поступ в культурно-освітній та суспільно-громадській ділянках.

Крім читальні "Просвіти", душею якої був о. Содомора, в Вирові діяли: Кружок "Рідної Школи", кооператива, молочарня, Кружок "Сільського Господаря", "Союз Українок" (де гуртувалося жіноцтво під проводом дружини пароха). В селі існував теж хор, що його зорганізував Лев Ґіжевський, організатор філії "Просвіти" в Камінці Струмиловій. В селі було двох пасічників.

З приходом більшовиків у 1939 р. всі ці організації перестали діяти. "Визволителі" вивезли найсвідоміших селян — солтиса Андрія Склярського і господаря Кошицького на Сибір.

За непровіреними вістками, о. Содомора залишився в Галичині і, мабуть, виконував функцію капеляна УПА.

Роман Політило

ГРАБОВА

Село Грабова розташоване серед великих лісів, мочарів і гряди, які нагадують Полісся, за 11.5 км на північ від Буська та за 19 км від Камінки Струмилової. За Польщі до села належали присілки: Будиголош, Водаї і Діброва. У селі був паровий млин, лісничівка, поліційна станиця і вузькоторова залізниця, якою возили дерево до станції в Краснім. Також перетинав село камінний шлях — "гостинець". Люди мали зайняття в лісах, на тартаку або при залізниці. На 700 душ населення було 335 греко-католиків, 341 римо-католик і 24 жиди. В селі була двокласова школа з польською мовою навчання, в якій училося 65 дітей.*

Українське населення гуртувалось біля своєї церкви Преч. Діви Марії, яку побудовано з дерева ще 1779 року. Парохом церкви був о. Микола Мриглодович, який завідував теж поблизькою парафією в Яблонівці. При церкві засновано Братство Апостольства Молитви. В Грабовій діяла також читальня "Просвіти", бібліотека і дитячий садочок. Деякі заможніші свідомі селяни посилали своїх дітей до школи в Буську, а то й до вищих шкіл у Львові. Тут належить згадати рід Політилів, що їх називали "Солтисами", які визначалися релігійністю і національною свідомістю та були активними в селі.

Друга світова війна не принесла сподіваної волі населенню Грабової. Німецька і совєтська окупації боляче відбилися на житті населення. По війні Грабову совєтські адміністратори підпорядкували центрові сільради в Яблонівці, на терені створили два колгоспи, а колись вільних людей запрягли до праці на державному полі.

Роман Політило народився у Грабовій 1902 р. У 1928 р. виїхав до Канади і поселився у Веґревіл, провінція Альберта. — *Ред.*

* За *Шематизмом Львівської Архидієцезії* з 1935 р.

Семен Михайлишин

ДЕРНІВ

Село Дернів, з присілком Майдан над потічком Кам'янка (Камінка), що впадає до Бугу, розташоване за 5 км на південь від Камінки Струмилової (Кам'янки Бузької) і 2 км від залізничної станції Сапіжанки. Перша згадка про Дернів походить з 15 століття.

З перегляду населення в *Описі повіта Камянецького* Якова Миколаєвича з 1894 р. знаємо, що в Дернові було 1890 р. 141 домів, осіб з розговірною мовою руською (українською) 796, польською 100 і німецькою 32. Наявність німецької мови можна пояснити сусідством німецької колонії Сапіжанки.

В селі жило 731 греко-католиків, 145 римо-католиків, 20 євангеликів і 32 жидів, разом 928. Стан цей з бігом часу змінився. Згідно з *Шематизмом* 1935-36 р., у Дернові було 1016 душ, з того латинників 348, жидів 15. Тепер, згідно з даними *Історії міст і сіл УРСР. Львівська область* з 1968 р., там живе 887 осіб.

З праці Я. Миколаєвича довідуємося, що на щоденну науку ходило до школи 90 дітей. Це становить найвищу кількість учнів у селі Камінецького повіту, хоч і сусідні села, як Горпин (66), Тадані (53), Нагірці (52) виказують рівень вище пересічного.

Шематизм з 1935-36 р. згадує, що в Дернові була дерев'яна церква з 1666 року — одна з найстарших у повіті.

Останнім парохом перед війною був о. Михайло Сивенький (помер у 60-их роках у Данії), а його помічником у 30-их роках — о. Теодор Любінець і саме йому в великій мірі треба приписати заслугу в будові нової церкви, яку закінчено 1936 року.

Отець М. Сивенький, свідомий українець, провадив довгу боротьбу з москвофілами так у Дернові, як і в сусідньому селі Таданях, куди доїздив що два тижні на відправу. Попередником о. Сивенького був о. Красіцький, опора русофілів, які головно в смузі між Жовквою і Бродами називали себе "русскими" і проіснували в деяких селах майже до приходу більшовиків 1939 р.

В 20-их і 30-их роках, з перемогою українства, свідомість села значно зросла. Тут часто перебував зять о. М. Сивенького, відомий член підпілля УВО-ОУН, д-р Петро Сайкевич (помер у Детройті 1985

Стара церква в Дернові

року). Зі зростом свідомости села почало розвиватися культурно-освітнє і суспільно-господарське життя. Засновано читальню "Просвіти", Кружок "Рідної Школи", кооперативу, молочарню, Кружок "Сільського Господаря". Кожного року в часі вакацій організовано дитячий садок.

Село Дернів набрало розголосу завдяки рідкісній і цінній знахідці, яка відноситься до початків українського театрального мистецтва, а саме т. зв. інтермедіям. Тут, у старинній церкві св. Микити на хорах, між різними старими книжками знайдено збірник з українськими інтермедіями кінця 17-го і початку 18-го ст. У великій мірі це заслуга д-ра Петра Сайкевича, який попав на слід цієї пам'ятки. Докладний опис збірника зладив Ярослав Гординський, видавши його друком 1930 року у Львові. Інтермедії, яких є в збірнику 9 із загального числа 41 відомих в українській літературі, це короткі сценки комічно-сатиричного характеру, які ставлено тодішньою народньою мовою поміж поодинокими діями поважних п'єс. Можливо, що були вони виставлені також у Камінці Струмиловій на ярмарку, як показує практика, подібно як дві перші українські інтермедії з 1619 р., а може з якоїсь нагоди і в Дернові, бо тодішні "мандрівні театри" і по селах такі речі ставили.

Мало відома нам доля тих жертвенних працівників села, які залишилися на рідних землях. Знаємо, що невтомний організатор "Сіль-

ського Господаря" Василь Куровський пропав після приходу совєтської влади.

Хоч недалека віддаль від Камінки Струмилової давала добру нагоду батькам посилати дітей до гімназії, то не багато селян скористали з того. Все ж таки декілька осіб з Дернова покінчили теологію та були тими муравлиними робітниками, які причинилися до розвитку як не в Дернові, то в інших селах. Сюди треба зарахувати двох братів Ковалюків, двох з роду Лончинів — у тому й батька недавно померлого в Детройті д-ра Богдана Лончини, ентузіяста патріярхального руху. Одначе найбільший вплив серед місцевого населення і сусідніх околиць мала діяльність д-ра Петра Сайкевича.

Іларіон Калиневич

ЛАНИ ПОЛЬСЬКІ

Село простягається вздовж Бугу за 3 км від Камінки Струмилової (Кам'янки Бузької). Попри Лани проходить мурований гостинець, який лучить Камінку Струмилову з Радеховом. До села належав присілок Гайок з кількома господарствами.

Населення Ланів у 1935 р. (за львівським Шематизмом) складалося з 531 українця, 65 поляків і 14 жидів. Найдавніша історична згадка в документах про Лани відноситься до 15-го ст. За старої Польщі село належало до королівських дібр, а адміністративно було в Камінецькому старостві Львівської землі. Мешканці платили податки і відробляли панщину дідичеві Люборацькому. Над Бугом був т. зв. "Ланівський млин" зі ставом, з трьома мельниками. Дві частини прибутків треба було платити старості, а три частини дідичеві.

В давніх часах Лани Польські славилися ковальськими майстрами. Коли в 1648 р. Богдан Хмельницький прибув походом на Прибужжя, ланівські ковалі виготовляли зброю для його війська.

За австрійських часів у селі процвітало громадсько-культурне життя. Під проводом свого душпастиря о. Кароля Бардина мешканці Ланів заснували читальню "Просвіти", головою якої став сам о. парох. До читальні вписалося 76 членів, а бібліотека нараховувала 410 книжок. Опісля зорганізовано ще й позичкову касу, хор та аматорський театральний гурток.

Під час першої світової війни село було у фронтовій смузі, тому місцевість була цілковито спалена і зруйнована. Довгий час люди мусіли жити в землянках, а цілі хати можна було полічити "на пальцях". Навіть церква Покров Пресв. Богородиці згоріла, а відправи аж до 30-их років, коли то здвигнено нову мурована церкву, відбувалися в примітивному дерев'яному домі, де також приміщувалася читальня "Просвіти".

Повоєнні обставини і польська окупація Галичини придушили культурне життя, яке за австрійських часів у Ланах так успішно розвивалося. Під натиском польської влади треба було шукати нових доріг і пристосовуватись до нових обставин. До села прийшов також інший парох, о. Лев Костюк, якого українське культурне життя не цікавило.

Його ставлення було радше польонофільське. Цей факт мав чималий вплив на ціле життя села.

Все ж таки, за старанням о. Михайла Цегельського, який тоді був головою філії "Просвіти" в Камінці Струмиловій, у Ланах відновлено читальню "Просвіти", доповнено бібліотеку новими книжками і засновано аматорський гурток. Головою читальні в 30-их роках був Нестор Лиско, а відтак Василь Лончина. Діяльність читальні пожвавилась, коли до села приїхав на тимчасовий побут учитель без праці Іларіон Калиневич, якого поляки не хотіли прийняти на працю вчителя. Він зорганізував хор при читальні, який виступав на різних імпрезах, що їх влаштовувала місцева читальня, або філія "Просвіти" в Камінці Струмиловій. Хор також співав у церкві на Службі Божій. В аматорському гуртку, як і в хорі, були тоді активні Михайло Калиневич, Нестор Лиско, Володимир Рудий, Сильвестер Калиневич та інші.

В той час у Ланах Польських створено споживчу кооперативу. Справником став голова читальні Василь Лончина, а продавцем у крамниці Михайло Калиневич. До села надходили львівські українські часописи, як *Народна Справа, Наш Прапор, Новий Час* і, деколи, нелеґальна *Сурма,* яку читали тільки довірені одиниці.

Населення жило теж подіями поблизького міста Камінки Струмилової, яка в той час визначалась активним українським життям.

Школа в Ланах була двокласова, польська, хоч на всіх 62 дітей українці становили поважну більшість. Учитель-поляк сміявся, коли українці з Ланів внесли петицію до Шкільної Ради, щоб змінити мову навчання на українську. Акцією збирання підписів керував Іларіон Калиневич. Він знав, що перемінити справу не вдасться, але місцевий плебісцит повинен був виявити протест і невдоволення українського населення з існуючого стану. Під тим оглядом голосування досягнуло свою ціль.*

Невідрадним явищем був факт, що селом керував солтис-поляк, хоч українського населення було більше. Байдужість і брак національної гордости наших селян були головною причиною такого стану. Ця нещаслива байдужість відбивалася і на всіх українських установах у селі, що, включно з кооперативою, існували, але ніколи не виявляли (в той час) всієї своєї життєздатности й сили.

Повернення совєтської адміністрації до Ланів після другої світової війни змінило до ґрунту цілу систему економічного і суспільно-культурного життя. Як правило, більшовики починали свої нові порядки від

* За свою діяльність у селі Іларіон Калиневич був пізніше арештований і задержаний у повітовій в'язниці. Завдяки старанням адв. Петра Мінка його не відвезено до окружної тюрми в Золочеві, але випущено на волю.

арештів. В повіті заарештовано кільканадцять осіб, між ними студентку Марусю Прасківну з Ланів. Її судили і вивезли до Казахстану за приналежність до Т-ва Викладів ім. Петра Могили в Камінці Струмиловій. По двох роках заслання вона повернулася до села, але була цілковито знеможена і вкоротці померла. Деякі більш активні українці повіту пішли в той час у підпілля, або вступили до УПА, як це зробив Михайло Калиневич, що відтак загинув на Словаччині. У воєнних завірюхах загинули також Нестор Лиско і Володимир Рудий — оба патріоти й активні українські діячі свого села.

Совєтська влада змінила назву села — з Ланів Польських на Прибужани. В Прибужанах тепер є центр сільської ради, якій підпорядковано населення сусідніх сіл: Грушки, Гайку, Зубового Моста, Ланаївки, Обидова, Руди Сілецької і Ягідні (Яґонії). Прибужани включено до колгоспу "Зоря Комунізму", що нараховує 21 137 га землі. Вирощують там зернові культури і молочно-м'ясні тварини. В селі є початкова українська школа, бібліотека та різні комуністичні організації.

Семен Михайлишин

СІЛЕЦЬ БЕНЬКІВ

Опис села Сілець Беньків взятий частинно з рукопису св. п. Тимка Демчини "Історія села Сілець Беньків", упорядкованого проф. Юліяном Редьком, зятем останнього пароха о. Івана Пелеха. До ЗСА передано рукопис 1987 року.

Т. Демчина ціле життя перебув у тій місцевості і, як свідомий громадянин, брав активну участь в культурно-освітньому та суспільно-господарському житті рідного села. Народився він в останньому десятиріччі 19-го сторіччя, а помер при кінці сімдесятих років. Від родичів чув багато про минуле села, а в своєму житті бачив різні політичні ускладнення та потрясення і тому до його зауваг можна ставитись з повним довір'ям.

Сілець Беньків розташований над Бугом у віддалі 12 км на північ від Камінки Струмилової (Кам'янки Бузької). Від чого виводиться його назва — годі з певністю сказати, а всякі здогади дають лише матеріял до різних теорій. Назва села складається з двох частин. Другу частину — Беньків — пояснювано тим, що оселя мала бути власністю родини Бенько. Це дуже правдоподібне. Важко пояснити першу частину — Сілець. Є подвійні здогади. Через село йшов шлях з Балтику, яким перевозили оселедці (селедці). Натомість більше промовляє здогад, що ліси в околиці були багаті на звірину, отже мешканці займалися ловлею сільцем.

Згідно з оповіданнями, які кружляли в селі, початки оселі сягають половини 17 ст. Це одначе незгідне з правдою, бо село згадується в історичних джерелах за 1565 рік. (*Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*, стор. 439). В люстраційних звітах за 1628 рік сказано, що в Сільці Беньковім було 23 пасічників і 12 риболовів, які платили панові данину, отже оселя існувала давніше.

Збудована 1736 р. церква на 200 осіб свідчить, що в тому часі населення Сільця і присілків зростало дуже скоро. Присілків разом з "підприсілками" було зо два тузіни. Ще недавно можна було почути жарт, що Сілець має стільки присілків, що Відень дільниць.

Центром життя залишилося головне село, де, згідно з оповіданням, під ч. 1 стояв заїзний дім на приблизно 20 возів з кіньми й обслугою.

Його побудував власник торговельного підприємства, який часто роз'їздив по різних містах. Стара церква під ч. 2 проіснувала майже 200 років. Зруйнував її вогонь австрійської артилерії 1914 р., бо з її веж російські вояки обстрілювали австрійські позиції.

Багато місця забрало б перечислювання всіх заселених пунктів. Назви деяких походять від прізвищ перших мешканців, як Браташі, або від промислу, який тут мав своє місце, наприклад Кузня, де ще сьогодні видніють два горбки жужлів. У присілку біля Браташів серед великих лісів ріс високий розлогий дуб, де, як кажуть перекази, обідала турецька орда в часі одного з походів на українські землі. Від того і назва Туркова. Інші назви походять від околиці, в якій поселилися мешканці. Це — Багнівка, де були мокляки-неужитки, Калабані — де можна було викупатися, ще інші — це Заливи чи Запотік. Хоч кільканадцятисекундне трясення землі, записане в церковних книгах, навістило околицю і змінило дещо вигляд поверхні, назви залишилися без змін.

Більшість населення творили українці; мала група поляків заселювала присілок Гавлики та Пташник. В присілку Габлинець добували глину, з якої випалювали доброякісну цеглу.

Дідо і тато Т. Демчини добре знали з оповідань предків панщизняні часи. Не були це приємні спомини. Однак тут не можна уточнити однієї лінії в поведінці. Все залежало від людяности власника маєтків, а ще більше від наглядачів, які безкарно перевиконували свої обов'язки. Ними були т. зв. отамани, роля яких увіковічнена в піснях, співаних у часі Великодня: "Ой ходили отамани, ... в печі вогонь заливали..."

Інший образок — це заряд церквою, яку передавано під опіку жидам. Від їх доброї волі залежало, чи відкриють церкву, щоб люди могли зійтися на богослуження. Про це мова в пісні: "Їде, їде Зельман, їде, їде його брат". Однак найтяжчий панщизняний утиск — це 4 дні праці для дідича за мізерну платню з додатками горілки-оковити. Для обробки власного господарства залишалося лише два дні.

Т. Демчина згадує чотирьох власників сілецького маєтку; останній це Бартминський. В багатьох випадках вони греко-католицьких свят не признавали. Розказують, що відколи в греко-католицьке свято в соняшний день грім забив пару коней, а орачеві, якого пан вислав у поле, нічого не сталося, місцеві землевласники перестали викликати людей до праці в свята.

Не зашкодить згадати про деякі події з першої світової війни 1914 року, яких Т. Демчина був свідком і учасником. Зараз після вибуху війни австрійський уряд проголосив загальну мобілізацію мужчин від 18 до 42 року життя. З жалем супроводжали своїх найдорожчих до залізничної станції жінки, батьки і діти. Місцевий парох цілу ніч сповідав новобранців. Поїзди, навантажені мобілізованими із сусідніх місцевостей, не зупинялися на станції. Коли прийшла черга на наш, жіноцтво

рішилося блькувати поїзд, поклавшися на рейки. Крик і метушня! Щойно по деякому часі вдалося залізничним службовцям перекочати очайдушне жіноцтво звільнити рейки, щоб не осирочувати дітей і родини.

Інша картина з життя самого автора споминів із фронтової лінії над Збручем під кінець війни в зимовий час: Одноманітне життя вояків в окопах продовжувалося. Голод уже добре дошкулював. Все можна було полагоджувати тільки вночі, бо вдень увесь час падали постріли. Хлопці радили собі так, що ходили вночі по воду до полонки на Збручі, з якої брали воду і вояки-противники. Доживлялися запасами городини і кукурудзи, яка добре зародила, засаджена місцевим населенням ще до приходу фронту. Кукурудзу мололи на жорнах у землянках і варили з неї кулешу.

Коли автора приділили до загальної частини, його привітали повідомленням, що він мусить піти за водою. Не помогли жадні оправдання. Наказ! Або йдеш, то будеш їсти, а як ні, то роби, що хочеш. Не було виходу. Одержавши вказівки, як туди зайти, він без зброї подався до полонки, набрав води і вже хотів вертатися, аж бачить — хтось стоїть за корчем. "Хто ти?" — він спитав. У відповідь почув: "Здраствуйте!" По короткій розмові договорились, що він наступної ночі принесе їм — "росіянам" — руму, а вони взамінку дадуть їм — "австріякам" — харчів. Так почалася вимінна торгівля, яка тривала аж до перевороту в Росії. Тут автор бачить, що гуманність заступила звірячі інстинкти нищити безпощадно людське життя.

Багато спогадів наводить Демчина зі щоденного життя. Згадує про різні події в селі й околиці. Про заручини, весілля, похід з процесією в поле, відношення молоді до старших. Описує також святкові убори поодиноких осіб. Старається насвітлити сучасні йому відносини, але робить це дуже обережно, хоч не бракує йому слів обурення на російське православ'я чи поведінку адміністрації при прийманні молоді до наукових закладів. На кожному кроці хабарництво!

В селі Сілець Беньків на протязі 19 і 20 ст. були такі парохи: о. С. Питлик, Сенчук, а від 1918 по 1954 р. о. Іван Пелех. Всі вони значно спричинилися до піднесення свідомости населення. Значний вклад у культурно-освітнє життя дав місцевий дяк, який закінчив дяківський вишкіл у Львові. Він зорганізував хор без особливих труднощів, бо в селі було багато молоді і старших з гарними голосами. Не дивниця, що підготовлена ним опера "Запорожець за Дунаєм" та інші п'єси втішалися великим успіхом серед глядачів свого села та околиці. Слід також згадати, що три питомці закінчили богословські студії і стали священиками, а поверх десяти осіб, маючи середню освіту чи університетські студії, працювали далеко поза домом.

Порівняно мало уваги присвячує Т. Демчина культурно-освітньому

та суспільно-господарському життю за часів міжвоєнної Польщі, хоча саме на той час припадає буйний розквіт по наших селах.

Звичайно перед ведуть свідомі селяни, а головно безробітні інтелігенти і вчителі, серед яких треба згадати подружжя Вертипорохів у Сільці Беньковім, Онуфрія Браташа, Ілька Сайкевича в Браташах (помер у Сибірі), Микиту Магира, Степана Батюка. Всіх їх польська адміністрація перенесла в 20-их роках спочатку на Лемківщину, а опісля в корінну Польщу, або прямо на польські землі. Деякі з них по приході німців вернулися на Лемківщину, де Степан Батюк став інспектором і організатором українського шкільництва. Між іншим, Микита Магир — це автор дитячих оповідань і віршів, поміщуваних у дитячих журналах *Світ Дитини* для молодших дітей і *Молода Україна* для старших у видавництві Михайла Таранька. Там також пробував своїх сил Онуфрій Браташ.

На той час припадає також у Сільці Беньковім, подібно як і в інших селах Галичини, розвиток наших товариств і установ. Перед, звичайно, веде читальня "Просвіти". Гарно розвиваються Кружок "Рідної Школи", кооператива, молочарня, Кружок "Сільського Господаря". Як мені відомо, в кожній із тих організацій активну участь брав Тимко Демчина.

Вкінці треба згадати, що в Сільці Беньковім, розташованім серед лісів, була ґуральня і тартак, де працювало місцеве населення. Директором був там Іван Бутківський, діяльний в українському підпіллі, яке за часів німецької окупації виявляло тут дуже велику активність.

(Деякі доповнення до опису Т. Демчини "Історія села Сілець Беньків" подав син о. Івана Пелеха, Олександер).

РАДЕХІВЩИНА

Роман Миколаєвич

МІСЦЕВОСТІ РАДЕХІВЩИНИ

Опис місцевостей Радехівщини — міст, містечок, сіл і навіть присілків — охоплює в основному роки 1920-1939. Назви місцевостей подано такі, які в тому періоді вживалися, додаючи нові назви, що їх уведено тепер. Описи укладено в абетковому порядку місцевостей приблизно за такою схемою:

Розташування місцевости, цебто віддаль від Радехова і напрям, уживаючи скорочень: півн. — північ, півд. — південь, сх. — схід, зах. — захід.

Дані про церкви, парафії, священиків, кількість парафіян — душ; про школи, кількість кляс (кл.); мова навчання, кількість дітей (діт.).

Кількість населення: м. — мешканців (або душ) і його склад віровизнаневий і національний, уживаючи скорочень: гк. — греко-католицький (східньо- або українсько-католицький) обряд; л. — латинники, цебто кол. гк., українці перетягнені польонізаційними заходами на латинський обряд (римо-католицький); еванг. — євангелицький обряд (німецький); ук. — українці; п. — поляки; н. — німці; ж. — жиди.

Кількість мешкальних домів (дом.), поверхня громади в квадратних кілометрах (кв. км) і густота населення, тобто кількість населення на квадратному кілометрі (м/кв. км). Це останнє показує приблизно, скільки землі мала громада, згл. наскільки була перенаселена.

Ці дані взяті з таких джерел:

Шематизм Львівської Архидієцезії з різних річників, головно 1832, 1913, 1924, 1935, де подано назви церков, число мешканців (душ) різних віровизнань і прізвища священиків.

Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1880-1902, 16 томів, де подані описи місцевостей, історичні й статистичні дані з 1880 і 1890 років, які є часто односторонні й пофальшовані в користь поляків.

Яків Миколаєвич, *Опис ґеоґрафічно-статистичний повіта Камянецького,* Львів 1894. Опис і статистичні дані повіту і поодиноких місцевостей з років 1880-1890.

Oesterreichische Statistik, Jahrbücher, Wien. Австрійські статистичні публікації до 1914 р.

Statystyka Polski, Warszawa. Річники і публікації польського статистичного уряду з переписів населення з років 1921 і 1931.

Volodymyr Kubijovych, *Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halychyna-Galicia) on 1.1.1939.* Wiesbaden, West Germany, Otto Harrassowitz Verlag, 1983. Статистична табелярна праця В. Кубійовича подає найбільш докладний поділ на етнічні групи.

Історія міст і сіл УРСР. Львівська область, Київ, АН УРСР, 1968. Описи і факти подані дуже тенденційно, згідно з офіційним добором і насвітленням. Відомості з того джерела в тексті позначується скороченням (ЛО).

Повищі дані подані з друкованих і в більшості чужих джерел. Для повного і точного зображення нашого життя додається описи авторів з даних місцевостей, наскільки можна було тих авторів підшукати. Вони представляють повно і докладно наше життя, побут, культурний і економічний розвиток в різних обставинах окупаційних режимів.

Towns and Villages of Radekhiw Region. Descriptions of the towns and villages of Radekhiw region are given as: statistical data of the population, churches, schools, houses. For some of the places more detailed descriptions are given by the authors, former residents.

ОПИСИ МІСЦЕВОСТЕЙ РАДЕХІВСЬКОГО ПОВІТУ

АДАМІВКА

Присілок, 24 км на півн. схід від Радехова, давніше (до першої світ. війни) в Лопатинській суд. округі, Брідського повіту.

1935 р. 41 мешкальних домів, присілок приналежний до церкви в Миколаєві 6 км на півдні, 1-клясова школа, 53 дітей.

1968 р. (по другій світовій війні) село підпорядковане сільраді в Миколаєві (ЛО, 637).

БАБИЧІ

12 км на півд. зах. від Рад., присілок Холоєва, від нього 3 км на півд. зах.

1913 р. передмістя Холоєва і приналежне до тамошньої парафії, має окрему школу 2-клясову українську, 195 дітей, в цьому 184 греко-кат., 6 латинників, 5 жидів.

1935 р. школа 4-клясова утраквістична (українсько-польська) 176 діт. (більше, як в Холоєві).

1968 р. (по другій війні) підпорядковане сільраді в Холоєві-Вузловім) (ЛО, 635).

БАГНЮКИ

30 км на півд. схід від Рад., присілок с. Туря, від нього 4 км на схід, в лісистій, багнистій околиці, приналежне до парафії Туря.

БАЖАНИ

Присілок села Туря, 22 км на півд. схід від Радехова і приналежне до парафії в Турі.

БАРИЛІВ

Село Барилів лежить 20 км на півн. сх. від Радехова, церква св. Симеона.

*832 р. 622 мешк. в цьому гр. кат. 516, лат. 72, жидів 34. На кладовищі є богослужебна каплиця Воскресення Хр. Школа 1-клясова укр.

*913 р. 1120 меш. в цьому гк. 950, лат. 70, ж. 100.

*921 р. 996 меш. воєнних втрат 1913/21 130 (12%), домів 187, власник двора —жид.

*924 р. 1045 меш. в цьому гк. 946, лат. 31, ж. 68, разом з присілком Вигода.

*931 р. 1104 меш. домів 211, поверхня громади 18 кв. км, густота 62 м/кв. км.

*935 р. 1045 меш. в цьому гк. 950, лат. 31, ж. 68.

*939 р. 1170, в цьому укр. 1060, лат. 25, пол. 15, ж. 70.

*968 р. 718 меш. є сільрада, якій підпорядковане с. Увин 4 км далі на сх. (ЛО, 635).

Священики: Іван Марніцький (1832), Омелян Тарнавський (1913), Іван Вагурський (1924), Павло Олійник (1939).

БАТИЇВ

Село Батиїв, 22 км. на сх. від Радехова, давніше (до першої світової війни) в Лопатинській суд. окрузі, Брідського повіту. Від 1950 р. нова назва: ГРУШКИ. Церква Різдва Хр. дочерна (приналежна) до парафії в Кустині, деканат Щуровичі.

*832 р. 289 душ гр. кат.

*880 р. 322 меш., в цьому гк. 311, лат. 10, ж. 11.

*913 р. 750 меш., гк. 772, школа 1-клясова.

*921 р. 419 меш., 71 мешкальних домів.

*924 р. душ гк. 360 (разом з Рудником Лядським).

*931 р. 418 меш. Поверхня громади: 4.8 кв. км, густота 88 м/кв. км.

*935 р. 296 меш., у цьому гк. 252, лат. 35, ж. 9.

*939 р. 500 меш., у цьому укр. 420, лат. 60, пол. 10, ж. 10.

По другій війні с. Батиїв-Грушки підпорядковане сільраді в Кустині.

БЕБЕХИ

Бебехи, присілок с. Ляшків, 23 км на схід від Радехова. По другій світовій війні нова назва Ляшкова є БЕРЕЗІВКА і там є осідок сільради, якій підпорядковані Бебехи.

БЕРЕЗІВКА

Нова назва с. Ляшків від 1946 р.

БУШКІВ

Бушків, присілок Станина, лежить 8 км на захід від Радехова.

ВИГОДА

Вигода, присілок села Барилів, віддалене 19 км на схід від Радехова, приналежне до парафії в Барилові. 1913 р. було там 30 душ гк. 1930 р. було 19 мешк. домів.

ВИРКИ

Хутір Вирки, 25 км на півд. схід від Радехова і 5 км на півд. від Лопатина, • уди належить до парафії, а також до тамтешньої сільради.

ВИТКІВ НОВИЙ

Містечко Новий Витків лежить 12 км на півн. зах. від Радехова. Церква

Вознесення Христового, Холоївського деканату. Власник двора: Мір, а пізніше Бадені.
1832 р. 493 душ гр. кат.
1880 р. 2014 меш. в цьому: 679 гк., 280 лат., 20 євангеликів, 1035 ж. Розговірна мова: укр. 1690, п. 303, нім. 21; домів 262, шк. 1-кл.
1890 р. 2114 м. в цьому: гк. 676, л. 344, еванг. 13, ж. 1081. Мова: укр. 585, пол. 1529 (з жидами); домів 269.
1910 р. 2157 м., гк. 912, л. 300, ж. 1100, школа 4-кл. пол., 6 учителів.
1913 р. 2312 м.
1921 р. 2176 м. домів 349. Воєнних втрат 1913/21 136 (6%).
1924 р. 1818 м., гк. 820, л. 81, ж. 917. Школа заснована 1854 р. 4-кл. пол. шк. Дітей: укр. 101, пол. 15, ж. 166.
1931 р. 2107 м., домів 379. Поверхня громади 15.7 кв. км, густота 135 м/кв. км.
1935 р. 2050 м., гк. 1030, л. 370, ж. 650.
1939 р. 2240 м. укр. 1040, л. 340, пол. 150, ж. 700.
1968 р. 1370 м. Є. сільрада, якій підпорядковані: Йосипівка, Полове.

Священики: Михайло Ганкевич (1832), Теофіль Корчинський (1910), сотрудник Петро Баран (1935).
У Новому Виткові народився оперний співак Олександер Мишуга (1853-1922) і тут похований.

ВИТКІВ СТАРИЙ

Старий Витків лежить 10 км на півн. зах. від Радехова, прилежний на сході до Нового Виткова. Церква Преображення Хр. дочерна до парафії Нового Виткова (Холоївський деканат). Церква дерев'яна з 1738 р. Присілки: Обортів і Феликсівка.
1832 р. 343 душ гк.
1880 р. 766 м., гк. 571, л. 111, євангеликів 31, ж. 53. Розговірна мова: укр. 549, пол. 211, нім. 6.
1890 р. 809 м., гк. 597, л. 130, еванг. 29, ж. 59. Розгов. мова: укр. 610, пол. 184 (з жидами), нім. 15. Домів 126.
1913 р. 822 м., гк. 675, л. 97, еванг. 36, ж. 14. Школа: 1 кл. укр., дітей укр. 73, інших 12.
1921 р. 836 м. гк. 523, домів 137.
1931 р. 897 м. домів 140, поверхня громади 10.5 кв. км, густота 86 м/кв. км.
1935 р. 897 м. гк. 710, л. 166, ж. 21.
1939 р. 950 м., укр. 760, л. 130, пол. 30, ж. 20, німців 10.

ВІЛЬКА

Вілька, або Вулька Сушенська, село 6 км на півн. від Радехова. Церква св. Михаїла дочерна до парафії в Половім (деканат Холоїв, пізніше Радехів).
1832 р. 121 душ гк.
1890 р. 360 м. гк. 142, л. 103, еванг. 100, ж. 15. Розговірна мова: укр. 146, пол. 116, нім. 98; домів 73.
1913 р. 328 м. гк. 127, л. 87, еванг. 87, ж. 27. Школа спільна з Половим.
1921 р. 339 м. у цьому гк. 150, домів 55.
1931 р. 335 м. домів 63, поверхня 5.7 кв. км. Густота 61 м/кв. км.
1935 р. 336 м., гк. 141, л. 130, еванг. 47, ж. 17. Школа 1-кл. 15 дітей.
1939 р. 360 м. укр. 140, л. 120, пол. 10, нім. 80, ж. 10.

ВОЛИЦЯ БАРИЛОВА

Село Волиця Барилова лежить 15 км на півн. схід від Радехова. Церква Різдва Преч. Діви Марії дочерна (приналежна) Синькова, Холоївський, пізніше Радехівський деканат.

1832 р. 201 душ гк.

1890 р. 627 м., гк. 530, л. 59, ж. 38, розговірна мова: укр. 426, п. 201, домів 104.

1913 р. 656 м., гк. 625, л. 10, ж. 20, з присілками Корчівка і Зелене, церква дочерна Куликова.

1921 р. 639 м., домів 109.

1924 р. 652 м. школа 1-клясова укр., дітей 115.

1931 р. 690 м. домів 111, поверхня 11.5 кв. км. Густота 60 м/кв. км.

1935 р. 668 м. гк. 611, л. 48, ж. 9. Школа 1-кл. укр., дітей 84.

Село підпорядковане тепер сільраді в Куликові 5 км на південь.

ВОЛЯ ХОЛОЇВСЬКА

Присілок Холоєва положений 17 км на півд. захід від Радехова, приналежний до парафії в Холоєві.

ВУЗЛОВЕ

Нова назва села Холоїв від 1946 р.

ГАНУНІН

Ганунін, або Ганунин, село 4 км на півд. зах. від Радехова. Німецька копонія заснована 1790 р., давніше присілок Станина (ЯМ, 98).

1880 р. 162 м., гк. 6, л. 7, еванг. 143, ж. 6, домів 20.

1890 р. 167 м. гк. 2, л. 13, еванг. 137, ж. 15. Розговірна мова: укр. 10, пол. 18, нім. 130, домів 25.

1922 р. 331 м., домів 47.

1931 р. 395 м. домів 59, поверхня 4 кв. км, густота 98 м/кв. км.

ГОРБАЧІ

Присілок чи хутір Горбачі, 26 км на півд. схід від Радехова, приналежний тепер до сільради Топорів.

ГРИЦЕВОЛЯ

Село Грицеволя лежить 26 км на півд. схід від Радехова, де була до першої світової війни Лопатинська судова округа Брідського повіту. Церква св. Симеона дочерна (приналежна) до парафії Ляшків.

1832 р. 247 душ гк.

1913 р. 1039 м., гк. 752, л. 275, ж. 42 з присілком Підмонастирок, школа 1-клясова, 98 дітей.

1921 р. 768 м., домів 141, воєнних втрат 1913/21 271 (26%).

1931 р. 804 м., домів 154, поверхня громади 20.7 кв. км, густота 39 м/кв. км.

1935 р. 1201 м., гк. 810, л. 376, ж. 15.

1939 р. 860 м., укр. 740, л. 50, пол. 60, ж. 10.

По другій війні село підпорядковане сільраді Березівка (нова назва Ляшкова).

ГРАБИНА

Грабина, присілок села Нестаничі, лежить 20 км на півд. захід від Радехова, приналежний до парафії в Нестаничах.

1913 р. гк. 92.

ГРУШКИ

Грушки, нова назва села Батиїв від 1950 р.

ГУТА ШКЛЯНА

Гута Шкляна (Скляна) 11 км на півд. схід від Радехова, хутір, який виник в середині 19 ст. на місці скляної гути. Приналежна до парафії Нивиці, а від 1924 р. до парафії Опліцько.

1939 р. 60 м., давні колоністи спольщені.

По другій війні підпорядкована сільраді Оглядів.

ГУТИСЬКО ТУРЯНСЬКЕ

Село Гутисько Турянське, 30 км на півд. сх. від Радехова, де була перед першою війною Лопатинська судова округа, Брідського повіту, давніше присілок, а в 1929 р. утворене як село з частини села Туря, приналежне до парафії Туря.

1924 р. Школа 1-клясова, укр. дітей 161.

1931 р. 1281 м, домів 228. Поверхня 19 кв. км, густота 64 м/кв. км.

1939 р. 1360 м., укр. 930, л. 410, п. 10.

По другій світовій війні вилучене з Радехівщини і прилучене до Буського району.

ДІБРОВА

Діброва, або Дуброва, 13 км на півн. схід від Радехова, присілок села Синьків, від нього 2 км на північ. Приналежний до парафії в Синькові.

1913 р. 115 м., в цьому гк. 90.

1921 р. 102 м., мешкальних домів 17.

З Дуброви походить Яків Миколаєвич (1865-1931), учитель, етнограф і дослідник Камінеччини, автор книжки "Опис ґеоґрафічно-статистичний повіта Камянецького", Львів, 1894.

ДМИТРІВ

Село Дмитрів лежить 10 км на південь від Радехова, церква Воздвиження Чесного Хреста, парафія в місці. Власник двора Ґрапік (1832).

1832 р. 659 душ гк.

1880 р. 1530 м. гк. 1338, л. 40, ж. 152.

1890 р. 1871 м. гк. 1645, л. 107, еванг. 17, ж. 102. Розговірна мова укр. 1683, пол. 171, нім. 17. Домів 341.

1913 р. 2213 м. гк. 1930, л. 152, еванг. 14, ж. 114. Школа 2-кл. Укр. дітей 321.

1921 р. 2377 м., домів 384.

1924 р. 2426 м. гк. 1787, л. 55, пол. колоністів 500, ж. 84, шк. 2-кл., дітей 298.

1931 р. 2417 м. домів 459, поверхня громади 30 кв. км, густота 81 м/кв. км.

1935 р. 2476 м. гк. 1892, л. 558, ж. 16, шкільних дітей 165.

1939 р. 2570 м. укр. 1880, л. 140, пол. 10, пол. колоністів 460, ж. 80.

1968 р. 1817 м. є сільрада, якій підпорядковане село Криве.

Священики: Атанас Рачинський (1832), Іван Боднар (1913), Юліян Дуткевич (1924), Петро Мінко (1935).

ДУБИНИ

Дубини, або Дубини Оглядівські, 8 км на півд. схід від Радехова, присілок Синькова. По другій світовій війні підпорядковані сільраді Оглядів.

ДУБОВИЦЯ

Дубовиця, 22 км на схід від Радехова, присілок Кустина, приналежний до парафії в Кустині, а тепер до тамошньої сільради.

ЗАБАВА

Присілок Сішна, Забава, положений 17 км на півн. зах. від Радехова і приналежний до парафії в Сішні.

1913 р. Школа 1-клясова, укр. дітей 49, з них гк. 37, л. 5, ж. 7.

1924 р. 140 гк.

1968 р. 248 м., центр сільради, якій підпорядковані населені пункти: Ордів 2 км на заході й інші далі на заході із кол. Сокальського повіту: Андріївка, Збоїська і Рожджалів (тепер Розжалів).

ЗАБОЛОТО

Заболото положене 22 км на південний схід від Радехова, присілок Топорова. По другій світовій війні вилучений до Буського району (разом з Топоровом).

ЗАВИДЧЕ

Село Завидче, або Завадче, положене 22 км на схід від Радехова, в давнішій Лопатинській судовій окрузі, Брідського повіту (до першої світової війни). Церква св. Михаїла (деканат в Щуровичах, пізніше в Лопатині).

1832 р. 347 душ гк. Власниця двора Павликовська.

1913 р. 1050 м., гк. 896, л. 83, ж. 71. Школа 1-кл. укр., два учителі, 205 дітей.

1921 р. 1047 м. гк. 890, домів 187. Власник двора жид.

1931 р. 1032 м., домів 201, поверхня громади 10.7 кв. км, густота 81 м/кв. км.

1935 р. 1072 м. гк. 940, л. 79, ж. 53.

1939 р. 1100 м., укр. 920, л. 110, пол. 10, ж. 60.

Священики: Ігнатій Білинський (1832), Павло Чмола (1913), Лев Кедринський (1935).

По другій світовій війні підпорядковане сільраді Миколаїв.

ЗАГАТКА

Загатка, присілок Стремільча, положена 30 км на схід від Радехова, в давніше Лопатинській судовій окрузі, Брідського повіту (перед першою світовою війною), приналежна до парафії Стремільче. По другій війні підпорядкована сільраді Сморжів.

ЗАЛІССЯ

Залісся, 17 км на південний захід від Радехова, присілок Нестаничів і приналежне до тамошньої парафії. В 1913 р. було там 98 парафіян гк.

ЗЕЛЕНА

Зелена, присілок Куликова, 19 км на схід від Радехова.

1913 р. 120 душ гк. приналежні до парафії в Куликові.

КИЙ

Кий, 20 км на захід від Радехова, присілок Нестаничів, приналежний до тамошньої парафії.

1913 р. 68 душ гк. Домів 16.

КОЛІСНИКИ

Колісники, присілок Нивиць, 15 км на півд. сх. від Радехова. Приналежне до парафії Нивиці.

КОРЧІВКА

Присілок Корчівка лежить 15 км на півн. схід від Радехова.

1913 р. 155 душ гк. приналежні до церкви у Волиці Бариловій, яка є дочерною (приналежною) до парафії Куликів.

1930 р. Мешкальних домів 20.

По другій світовій війні підпорядкована сільраді в Куликові.

КРИВЕ

Село Криве положене 6 км на південь від Радехова. Церква Різдва Преч. Діви Марії. Деканат Холоїв, пізніше Радехів.

1832 р. 560 душ гк.

1880 р. 995 м. гк. 800, л. 195, школа 1-клясова.

1890 р. 1131 м. гк. 857, л. 154, еванг. 31, ж. 89. Розговірна мова: укр. 881, пол. 242, нім. 8, домів 214.

1913 р. 1310 м. гк. 1132, л. 86, ж. 92, школа 2-кл. укр.

1921 р. 1061 м., домів 186.

1924 р. 1033 м. гк. 891, л. 106, ж. 36, шкільних дітей 113, навчання укр.

1931 р. 973 м. Домів 192, поверхня 18.5 кв. км. Густота 53 м/кв. км.

1935 р. 994 м. гк. 857, л. 109, ж. 28, школа утраквістична (укр.-поль.), дітей 95.

1939 р. 1120 м. укр. 890, л. 115, пол. 15, нім. 80, ж. 20.

Священики: Ілля Миколаєвич (1832), Йосиф Яворський (1913), Василь Пришляк (1924), Іван Набережний (1935).

По другій світовій війні село приналежне до сільради Дмитрів.

КУЛИКІВ

Село Куликів 15 км. на схід від Радехова. Церква св. Трійці, деканат Щуровичі, пізніше Радехів. Дідич Холонєвський.

1832 р. 283 душ гк.

1880 р. 453 м., головно гк.

1890 р. 500 м. гк. 473, л. 6, ж. 21. Розговірна мова: укр. 411, пол. 89; домів 96.

1913 р. 647 м., гк. 620, л. 22, ж. 5.

1921 р. 577 м., гк. 537, воєнних втрат 1913/21 р. 70 (12%), домів 103.

1931 р. 578 м., домів 110, поверхня громади 12.4 кв. км, густота 47 м/кв. км. Школа 1-клясова, 2 учителі, утраквістична, дітей 115 укр., інших 2.

1935 р. 596 м., гк. 576, л. 18, ж. 1, церква св. Луки.

1939 р. 620 м. укр. 600, л. 20.

1968 р. 700 м.

До парафії належать дочерні церкви: Волиця Барилова і Руденко Лядське. Священики: Андрій Левицький (1832), Омелян Тарнавський (1913), Онуфрій Сеньчук (1935).

По другій світовій війні осідок сільради, до якої приналежні оселі: Волиця Барилова, Корчівка, Руденко.

КУСТИНЬ

Село Кустинь, або Кустин, лежить 20 км на схід від Радехова, де була до першої війни Лопатинська судова округа, Брідський повіт. Церква Покрови Преч. Діви Марії, деканат Щуровичі, пізніше Лопатин. Власник двора Холонєвський (1832).

1832 р. 356 душ гк.

1880 р. 604 м., головно гк., до парафії долучені дочерні церкви в Руденку Руським і Батиєві з присілком Дубовиця.

1913 р. 900 м. гк. 844, школа 1-клясова, укр. дітей 119.

1921 р. 833 (воєнних втрат 67), мешкальних домів 135.
1924 р. 900 гк. з присілком Дубовиця, в приналежних дочерних громадах: душ гк. Руденко Руське 340, Руденко Лядське і Батиїв 360, разом 1600.
1931 р. 853 м. гк. 790, л. 45, ж. 18, домів 153. Поверхня громади 12 кв. км, густота 71 м/кв. км.
1939 р. 910 м. укр. 820, л. 60, пол. 10, ж. 20.
1968 р. 552 м., великі втрати під час другої світової війни.

Священики були: Петро Глинський (1832), Стефан Приплесь (1913), Іван Нагурський (1935).

По другій світовій війні осідок сільради, якій підпорядковані оселі: Батиїв (якому дано назву ГРУШКИ) і Дубовиця.

КУТИ

Селище Кути приналежне до Радехова, неначе передмістя, 3 км на схід.

КУТИ ТРОЦЬКІ

Кути Троцькі, 25 км на півд. схід від Радехова, присілок на лівому березі ріки Стиру, давніше Брідський повіт.
1913 р. 132 м. гк.
1924 р. 140 м., гк., приналежні до парафії Станиславчик.

ЛЕНЬКІВ

Леньків, 20 км на півд., схід від Радехова, присілок Топорова, по другій світовій війні вилучений з Радехівщини до Буського району.

ЛІСОВЕ

Є дві місцевості з назвою Лісове, обидві коло 24 км на південь від Радехова, неначе присілки Топорова.

ЛІСОВЕ — 4 км на схід від Топорова, де була окрема школа 1-клясова, дітей 84 (1913), а 69 (1935), приналежне до парафії в Топорові і тепер до сільради в Топорові, виділене до Буського району.

ЛІСОВЕ — 6 км на південь від Топорова. По другій світовій війні приділене до сільради Чаниж, 4 км на захід і виділене до Буського району.

ЛОПАТИН

Лопатин 18 км на півд. схід від Радехова, давніше місто, а тепер закласифіковане як селище міського типу. До 1914 р. центр Лопатинської судової округи Брідського повіту, відтак прилучений до новоствореного Радехівського повіту. Церква Успення Преч. Діви Марії, давніше Щуровицького деканату, а потім Лопатинського. Дідич Холонєвський.
1832 р. 890 душ гк.
1869 р. 2159 м., мешкальних домів 316.
1880 р. 2472 м. гк. 1200, л. 877, ж. 395.
1900 р. 3206 м., домів 503.
1910 р. 3270 м.
1913 р. 3471 м. гк. 1661, л. 1270, ж. 340, з присілками Вирки і Тритки.
1921 р. 3399 м. домів 584.
1924 р. 3546 м. гк. 1738, л. 1275, єванг. 3, ж. 530, погинули на війні 52.
1931 р. 3427 м., домів 650, поверхня громади 42 кв. км, густота 81 м/кв. км.
1935 р. 3623 м. гк. 1891, л. 1272, ж. 460.
1939 р. 3580 м. укр. 1700, л. 1210, пол. 150, нім. 20, ж. 500.

1959 р. 2900 м.
1968 р. 3200 м. Селище міського типу.

Священики: Петро Шанковський (1832), Лука Войтович (1913), Микола Дідушик (1935).

ЛЯШКІВ

Ляшків, від 1946 р. названий Березівка, лежить 23 км на схід від Радехова, давніше в Лопатинській суд. окрузі, Брідського повіту. Церква Різдва Пр. Діви Марії, Щуровицький, пізніше Лопатинський деканат. Дідич Холонєвський.
1832 р. 625 душ гк.
1890 р. 1360 м. з присілками Бебехи і Новоставці.
1913 р. 1516 м. гк. 1158, л. 335, ж. 23, разом з присілками.
1921 р. 1908 м. гк. 1158, домів 546, власник двора жид.
1931 р. 2141 м. домів 420, поверхня громади 43.5 кв. км, густота 49 м/кв. км.
1935 р. 1865 м. гк. 1528, л. 324, ж. 13. Жива парцеляційна і польонізаційна акція.
1939 р. 2480 м. укр. 1750, л. 600, пол. 100, нім. 10, ж. 20.
1968 р. 778 м. Нова назва: Березівка.

Священики: Матвій Лотоцький (1832), Михайло Громадка (1913), Осип Яворський (1935).

Осередок сільради з підпорядкованими населеними пунктами: Бебехи, Грицеволя, Новоставці, Підмонастирок.

МАЙДАН СТАРИЙ

Майдан Старий, або Старий Майдан, село 16 км на півд. схід від Радехова. Присілок: МАЙДАН НОВИЙ, 5 км на захід від Старого Майдану.
1880 р. 769 м. приналежне до парафії в Нивицях.
1890 р. 877 м. гк. 322, л. 466, ж. 89, розговірна мова: укр. 245, пол. 632, домів 129, з присілками Пустельники і Мельники.
1913 р. Є богослужебна каплиця, парафія в Нивицях, школа 1-клясова, польська, дітей укр. 38, пол. 75, ж. 6.
1921 р. 944 м., домів 164.
1931 р. 1144 м., домів 208, поверхня громади 11 кв. км, густота 103 м/кв. км.
1939 р. 1220 м. укр. 470, л. 75, пол. 660, нім. 5, ж. 10, проходить жива парцеляційна й польонізаційна акція, головно в присілку.

По другій світ. війні підпорядкований сільраді Нивиці, 3 км на схід.

МАРІЯНКА

Хутір Маріянка 25 км на півн. схід від Радехова, приналежний до парафії Миколаїв.

МЕДВЕДІ

Колонія Медведі 11 км. на схід від Радехова, присілок Немилова і приналежна до тамошньої парафії.

МЕЛЬНИКИ

Мельники, 18 км на півд. схід від Радехова, присілок Майдану Старого.

МИКОЛАЇВ

Село Миколаїв 25 км на півн. схід від Радехова, давніше, до 1914 р Лопатинська суд. округа, Брідського повіту. Церква св. Параскевії, Щуровицький деканат, пізніше Лопатинський. Дідич Холонєвський.
1832 р. 658 душ гк.
1880 р. 1630 м. з того 321 у присілку Стерківці, школа 1-клясова.

1913 р. 2202 м. гк. 1962, л. 50, ж. 190, з Адамівкою і Стерківцями.
1921 р. 1853 м. Поляглих у війні 1914/20: 40, великі знищення, домів 225.
1924 р. 1644 душ гк. разом з Адамівкою, Маріянкою і Стерківцями. Власник двора жид.
1931 р. 2162 м. домів 351, поверхня громади 33.2 кв. км, густота 65 м/кв. км.
1935 р. 1931 м. гк. 1763, л. 117, ж. 51.
1939 р. 2300 м. укр. 2120, л. 130, ж. 50.
1968 р. 1390 м.

Священики: Степан Московський (1832), Іван Каранович (1913), Йосиф Леміщук (1924), Микола Данилюк (1935).

По другій світовій війні осідок сільради, якій підпорядковані населені пункти: Адамівка, Завидче, Стерківці.

МИРІВ

Колонія Мирів 8 км на півд. захід від Радехова. Заселена німецькими колоністами з Бадену в 1786 р. Мають по 10 гектарів доброї землі (16 морґів). Були вільні господарі (панщини не робили). Вони головно євангелики, мають свою церкву і школу.

1890 р. 173 м. гк. 3, л. 2, єванг. 166, ж. 2. Розговірна мова: укр. 4, поль. 169, ця остання відомість подана за польським джерелом (*Словнік ґеоґр.*), є неточна; виходить, що всіх німців зараховано до поляків. В дійсності мабуть одна родина українська і одна жидівська, а решта німці. Домів 26.

В 1939/40 р. всіх німців переселено до Німеччини.

МОНАСТИРОК

Монастирок, нераз з додатком Оглядівський, село 13 км на півд. сх. від Радехова. Церква св. Параскевії, дочерна (приналежна) до парафії Оглядів.

1832 р. 356 душ гк.
1880 р. 555 м. гк. 543, л. 12.
1890 р. 639 м. гк. 561, л. 23, ж. 55. Мова: укр. 598, пол. 46, домів 108, разом з присілком Майдан Новий.
1921 р. 759 м., домів 136.
1931 р. 842 м., домів 150, поверхня громади: 4.7 кв. км, густота: 180 м/кв. км (дуже велика).
1939 р. 900 м., укр. 840, л. 45, п. 4, ж. 10.

По другій світовій війні підпорядковане сільраді Оглядів.

МУКАНІ

Село Мукані, або Муканє, положене 10 км на півд. схід від Радехова. Церква Введення Преч. Діви Марії дочерна (приналежна) до Середпільців.

1832 р. 274 душ гк.
1880 р. 539 м. гк. 400, л. 68.
1890 р. 564 м. гк. 401, л. 100, єванг. 4, ж. 58. Розговірна мова: укр 372, пол. 192, домів 109.
1913 р. 650 м. гк. 560, л. 50, ж. 40, школа 1-кл. укр.
1921 р. 584 м., воєнних втрат 66 (10%) домів 96, школа 1-кл. укр.
1931 р. 554 м. гк. 485, л. 47, ж. 22, домів 97, поверхня громади: 9.2 кв. км, густота 60 м/кв. км.
1939 р. 590 м. укр. 490, л. 80, ж. 20.

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Середпільці.

МЯКШИН

Мякшин, 19 км на півд. сх. від Радехова, присілок села Немилів.

НЕМИЛІВ

Немилів, або Немолів, село 12 км на схід від Радехова. Церква Воскресення Хр. дочерна (приналежна) до парафії Хмільне.

1832 р. 508 душ гк.

1880 р. 877 м. гк. 835, л. 42.

1890 р. 910 м., гк. 739, л. 95, єванг. 8, ж. 68. Мова: укр. 722, пол. 188 (з жидами), домів 152.

1913 р. 1034 м. гк. 958, л. 51, ж. 25.

1921 р. 1023 м. гк. 948, л. 45, польських колоністів 200, ж. 10. Домів 197 разом з присілками Мякшин, Собін, Медведі, Пукачів.

1931 р. 1315 м. гк. 881, л. з колоністами 426, ж. 8, домів 241, поверхня громади 26.5 кв. км, густота 60 м/кв. км.

1939 р. 1400 м. укр. 940, л. 90, п. 35, колоністів 320, н. 5, ж. 10.

1965 р. 801 м., в селі є сільрада.

З Немилова походить мовознавець Степан Смаль-Стоцький (1859-1939).

НЕСТАНИЧІ

Село Нестаничі, 13 км на півд. захід від Радехова. Церква і парафія Різдва Преч. Діви Марії, Холоївський деканат. Власник двора Коморовська.

1832 р. 472 душ гк.

1880 р. 1287 м. гк. 1128, л. 159, школа 1-кл.

1890 р. 1471 м. гк. 918, л. 317, єванг. 43, ж. 163, мова: укр. 943, пол. 488 (з жидами), нім. 50, домів 248.

1913 р. 1391 м. гк. 1051, л. 202, єванг. 86, ж. 140 з присілками Залісся, Грабина, Кий, Терезія, Рожджалів, школа 1-кл. укр.

1921 р. 1634 м., домів 280, на війні згинуло 60 осіб.

1924 р. 1545 м. гк. 1229, л. 272, ж. 44, школа 2-кл. укр. дітей 140.

1931 р. 1692 м., домів 325, поверхня громади 40.3 кв. км, густота 42 м/кв. км.

1935 р. 1753 м. гк. 1254, л. 451, ж. 54, школа 2-кл. укр. дітей 126.

1939 р. 1800 м. укр. 1240, л. 180, пол. 210, колоністів 90, нім. 30, ж. 50.

Священики: Тадей Янкевич (1832), Константин Гуляй (1913), Ярослав Муровић (1935).

О. Маркіян Шашкевич був у Нестаничах адміністратором парафії від 16 лютого 1838 до 22 квітня 1841 і тут написав вірш "Цвітка дрібная". Його друг о. Іван Вагилевич (1811-1868) жив там у роках 1846/48. Тут уродився поет і діяч Володимир Шашкевич (1839-1885).

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Павлів.

НИВИЦІ

Село Нивиці положене 17 км на півд. схід від Радехова. Церква св. Миколая. Власниця двора Замойська.

1832 р. 600 душ гк.

1880 р. 963 м. гк. 881, л. 82.

1890 р. 1165 м. гк. 1033, л. 62, єванг. 5, ж. 65, мова: укр. 1066, пол. 99, домів 160.

1913 р. 1994 м. гк. 1456, л. 500, ж. 38, з присілком Гута, Пустельники і дочерною Старий Майдан.

1921 р. 1345 м., домів 238.

1924 р. 1909 м. гк. 1434, л. 411, ж. 64 з присілками, у війні згинуло 58 осіб, школа 3-кл. укр. дітей 179.

1931 р. 1432 м., домів 253, поверхня 41.1 кв. км, густота 32 м/кв. км.
1935 р. 1570 м. гк. 1509, л. 29, єванг. 2, ж. 30, школа 3-кл. утраквістична (українсько-польська).
1939 р. 1520 м., укр. 1410, л. 65, нім. 20, ж. 25.
1968 р. 1167 м.

Священики: Адам Центелевич (1832), Іван Жеґалович (1913), Петро Казанівський (1935).

По другій світовій війні створено в Нивицях осередок сільради з підпорядкованими населеними пунктами: Пустельники, Старий Майдан, Трійця.

НОВИНИ

Новини, 24 км на півн. схід від Радехова, фільварок-присілок села Увин і приналежне до тамошньої парафії.

НОВОСТАВЦІ

Новоставці, 24 км на півд. схід від Радехова, присілок Ляшкова, давніше (до 1914 р.) в Лопатинській судовій окрузі, Брідського повіту. В 1924 р. було там 110 мешкальних домів. Село приналежне до парафії Ляшків. По другій світовій війні підпорядковане сільраді в Ляшкові, що його перейменовано на Березівці.

ОБОРОТІВ

Оборотів, або Обортів, лежить 13 км на півн. зах. від Радехова і є присілком села Витків Старий, приналежне до тамошньої парафії.
1913 р. 240 м. гк. 180, л. 48, ж. 12, школа 1-кл. укр. дітей гк. 49, л. 12, ж. 2.

По другій світовій війні підпорядковане сільраді Сішно.

ОГЛЯДІВ

Село Оглядів лежить 12 км на південь від Радехова. Церква св. Михайла і парафія, до якої приналежна дочерна церква в Монастирку Оглядівськім. Дідичка (власниця двора) Замойська (1832).
1832 р. 870 душ гк.
1880 р. 1366 м. гк. 1283, л. 149.
1890 р. 1476 м. гк. 1228, л. 149, єванг. 9, ж. 100, розговірна мова: укр. 1185, пол. 286, нім. 5, домів 229.
1913 р. Гк. 1440. На кладовищі є церковця Пр. Д.М. з чудотворною іконою.
1921 р. 1615 м. гк. 1450, домів 268.
1931 р. 1592 м. гк. 1476, л. 48, єванг. 12, ж. 56, домів 274, поверхня громади 35 кв. км, густота 43 м/кв. км. Школа 2-кл. укр.
1939 р. 1750 м. укр. 1370, л., 130, пол. 60, пол. колон. 120, нім. 10, ж. 60.
1968 р. 1247 м.

Священики: Тома Шанковський (1832), Іван Стоцький (1924), Роман Березинський (1935).

В Оглядові народився письменник Осип Турянський (1880-1933).

По другій світовій війні осідок сільради, якій підпорядковані населені пункти: Гута Скляна, Дубини, Монастирок Огляд., Опліцько.

ОПЛІЦЬКО

Село Опліцько, або Оплицьке, лежить 13 км на півд. сх. від Радехова. Церква св. Параскевії (деканат Щуровичі пізн. Лопатин). Дідичка Замойська.
1832 р. 379 душ гк.
1890 р. 890 м. гк. 684, л. 151, ж. 39, мова: укр. 693, пол. 197, домів 135.

1913 р. 948 м. гк. 786, л. 130, ж. 32, школа 1-кл. дітей 192 (146 укр.).
1921 р. 898 м. гк. 768, л. 95, ж. 35, на війні згинули 16, шк. 2-кл. укр.
1931 р. 852 м., домів 156, поверхня громади 18.9 кв. км, густота 45 м/кв. км.
1935 р. 906 м. гк. 750, л. 114, ж. 16.
1939 р. 1040 м. укр. 750, л. 130, пол. 60 давні колоністи в присілку Скляна Гута, пол. колон. 80, ж. 20.

Священики: Петро Шанковський (1832), Роман Березинський (1913), Іван Набережний (1924), Василь Прихідко (1935).

По другій світовій війні село підпорядковано сільраді Оглядів.

ОРДІВ

Село Ордів, 14 км на півн. зах. від Радехова, Церква св. Луки, дочерна до парафії Сішно, Холоївського деканату.
1832 р. 181 душ гк.
1890 р. 512 м. гк. 356, л. 101, ж. 55. Мова: укр. 327, п. 85, домів 89.
1913 р. 485 м. гк. 388, л. 69, ж. 28. Школа 1-кл. укр. дітей 85 (65 укр.).
1921 р. 492 м. гк. 359, мешк. домів 81.
1931 р. 476 м. гк. 395, л. 65, ж. 16, шк. 1-кл. укр. дітей 58, поверхня громади 7.7 кв. км, густота 62 м/кв. км.
1939 р. 500 м. укр. 390, л. 90, пол. 5, ж. 15.

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Забава.

ПАВЛІВ

Село Павлів лежить 8 км на захід від Радехова. Церква і парафія св. Петра і Павла, Холоївського деканату. Власниця двора Коморовська (1832).
1832 р. 402 душ гк.
1880 р. 1045 м. гк. 680, л. 170, школа 1-клясова.
1890 р. 1220 м. гк. 686, л. 429, єванг. 41, ж. 65. Мова: укр. 691, пол. 515, домів 223, є читальня і крамниця.
1913 р. 1363 м. гк. 897, л. 430, ж. 36, школа 2-кл. укр. дітей гк. 215.
1921 р. 1451 м. гк. 940, мешк. домів 244.
1931 р. 1607 м., домів 293, поверхня 20 кв. км, густота 62 м/кв. км.
1935 р. 1474 м. гк. 970, л. 500, інші 4, школа 3-кл. польська, дітей гк. 110.
1939 р. 1710 м. укр. 1090, л. 510, п. 15, нім. 10, ж. 5.
1968 р. 1010 м.

По другій світовій війні є сільрада, якій підпорядковано населені пункти: Нестаничі і Станин.

ПЕРАТИН

Ператин, або Пиратин, село 8 км на півн. схід від Радехова. Церква св. Юрія, дочерна в Тетевчицях.
1832 р. 459 душ гк.
1880 р. 732 м. гк. 572, л. 60. Присілок Антонин, нім. колонія на півд.
1890 р. 792 м. гк. 603, л. 81, єванг. 50, ж. 57, розгов. мова: укр. 598, пол. 138, нім. 55, домів 140.
1913 р. 1168 м. гк. 931, л. 137, єванг. 70, ж. 20, школа 2-кл. укр. дітей 15.
1924 р. 1084 м. гк. 862, л. 180, ж. 42, домів 153, шк. 2-кл. дітей 133.
1931 р. 1155 м., домів 178, поверхня громади 23.8 кв. км, густота 48 м/кв. км.
1935 р. 1180 м. гк. 933, л. 151, єван. 71, ж. 31.
1939 р. 1420 м. укр. 860, л. 260, п. 30, пол. колон. 180, нім. 20, ж. 20. Крім того на колонії Пукачів на півдні нім. 45, чехів 5.

Священики: Лука Малицький (1832), Іван Купчинський (1913-35).

По другій світовій війні село підпорядковано сільраді Синьків.

ПІДБАТИЇВ

Підбатиїв, давніше Аронівка, 24 км на сх. від Радехова, присілок Батиєва. Церква св. Миколая, приналежна до парафії Ляшків.

1935 р. 513 м. гк. 445, л. 68.

ПІДКАРАНЄ

Підкаранє, 13 км на півд. зах. від Радехова, присілок Холоєва.

ПІДМОНАСТИРОК

Підмонастирок, 28 км на півд. сх. від Радехова, давніше Лопатинська суд. округа, Брідський повіт, на лівому березі Стиру.

1921 р. 308 м., домів 57, прилучений до парафії Грицеволя.

1939 р. 340 м. укр. 110, л. 220, п. 5, ж. 5, домів 63. Поверхня 5.2 кв. км, густота 61 м/кв. км.

По другій світовій війні підпорядковане сільраді Ляшків-Березівці.

ПОЛОВЕ

Полове, село 7 км на півн. від Радехова. Церква Сош. св. Духа, Холоївський, а пізніше Радехівський деканат. Власник дібр Мір (1832).

1832 р. 430 душ гк.

1880 р. 585 м. гк. 500, л. 57, єванг. 7, ж. 21, мова: укр. 544, пол. 41, домів 92, школа 1-клясова.

1890 р. 629 м. гк. 555, л. 54, єванг. 7, ж. 13, мова: укр. 616, пол. 5, нім. 8. Домів 107, читальня, в кожній третій хаті є ткацький верстат.

1913 р. 765 м. гк. 670, л. 77, єван. 7, ж. 11, дочерна церква у Вільці Сушенській, школа 2-кл. спільна з Вількою, дітей укр. 117, лат. 27.

1921 р. 754 м. мешкальних домів 116, разом з утвореним 1927 р. присілком Тернівка.

1924 р. Душ гк. 580.

1931 р. 638 м., домів 120 (без Тернівки), поверхня 8.3 кв. км, густота 77 м/кв. км.

1935 р. 694 м. гк. 631, л. 53, єван. 10, школа 1-кл. дітей укр. 97.

1939 р. 680 м. гк. 590, л. 70, п. 10, нім. 10.

Священики: Василь Зарицький (1832), Лаврентій Дияковський (1913/24), Микита Павлосюк (1935).

Учитель в 1890-их роках Яків Миколаєвич, дослідник етнограф.

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Новий Витків.

ПОТОКИ

Потоки 24 км на сх. від Радехова, присілок Увина і приналежне до тамошньої парафії.

ПУКАЧІВ

Пукачів 8 км на схід від Радехова, присілок Ператина, колонія німецько-чеська, приналежна до парафії Немилів.

1939 р. На колонії німців 45, чехів 5.

ПУСТЕЛЬНИКИ

Присілок Пустельники, 17 км на півд. сх. від Радехова.

1832 р. 60 душ гк. Церква (дочерна) приналежна до парафії Нивиці.

1924 р. Громада приналежна до парафії Нивиці. Будується дерев'яну каплицю.

По другій світовій війні оселя підпорядкована сільраді Нивиці.

РАДЕХІВ

У 18-му ст. Радехів був селом і щойно на початку 19-го ст. великий землевласник граф Мір збудував там палату з двором. Тоді поселилися там купці і постало містечко, яке почало скоро рости. Церква св. Миколая, Холоївський деканат, згодом Радехівський. Пізніше осіли в Радехові землевласники графи Бадені.

1755 р. 545 м., домів 84.
1832 р. 944 душ гк.
1857 р. 2686 м.
1880 р. 3632 м. гк. 2420, лат. і єванг. 394, ж. 818, розговірна мова: укр. 3238, пол. з жидами 330, нім. 64.
1890 р. 4026 м. гк. 1411, л. 665, єв. 64, ж. 1889. Мова: укр. 1762, пол. 222 (з жидами), нім. 53, домів 485, 18 корчем.
1900 р. 4053 м. гк. 1583, л. 677, єв. 51, ж. 1742, школа, 115 учнів.
1910 р. 4209 м.
1913 р. 4346 м. гк. 1770, л. 760, єв. 2, ж. 1814, дві школи 7 і 6 кл.
1914 р. 4870 м., повітове місто.
1921 р. 4739 м., домів 513, воєнних втрат (1914/21) 141 (2.9%).
1924 р. Гк. 1710, разом з приналежними присілками Йосифів і Ганунін.
1931 р. 5440 м., домів 715, поверхня 34.8 кв. км, густота 148 м/кв. км.
1934 р. 5439 м. гк. 1840, л. 1354, єван. 37, ж. 2108.
1939 р. 5750 м. укр. 1930, л. 450, п. 1130, нім. 70, ж. 2170. З фільваркової колонії гр. Бадені створено пол. колонію Корчунок.
1959 р. 4900 (Укр. радянська енцикл.). Воєнних втрат (1939/59) 850 (15%).
1968 р. 5900 м., районове місто.

Священики: Петро Давидович (1932), Ізидор Давидович (1913), Євген Давидович, сотрудник (1913), д-р Володимир Пелліх (1924), Михайло Зінкевич (1934).

РАКОВИЩЕ

Раковище або Раковиська, 15 км на півд. зах. від Радехова, присілок Холоєва-Вузлового, приналежне до тамошньої парафії.

1913 р. Школа 1-кл. укр. дітей 63, л. 8, ж. 2.
1935 р. Школа, 87 дітей.

По другій світовій війні підпорядковане сільраді Холоїв-Вузлове.

РОМАНІВКА СТОЯНІВСЬКА

Романівка Стоянівська 8 км на півн. від Радехова, недалеко Стоянова, німецька колонія, заснована 1820 р.

1880 р. 112 м. гк. 3, л. 36, єванг. 64, ж. 9. Мова: укр. 1, п. 16, нім. 95.
1890 р. 94 м. гк. 8, л. 25, єв. 58, ж. 3. Мова: укр. 7, п. 32, нім. 55, домів 16.
1939 р. 120 м. укр. 10, п. 35, нім. 70, ж. 5.

РОМАНІВКА ЩУРОВИЦЬКА

Село Романівка Щуровицька, 30 км на сх. від Радехова, давніше Лопатинська судова округа, Брідський повіт, приналежне до парафії Щуровичі.

1880 р. 302 м. гк. 135, л. 150, ж. 17. Мова: укр. 109, п. 177, нім. 16, домів 43.
1921 р. 260 м. гк. 120, домів 13, багато знищених війною.
1931 р. 299 м., домів 60, поверхня 5 кв. км, густота 60 м/кв. км.
1939 р. 320 м. укр. 130, л. 120, п. 20.

По другій світовій війні підпорядкована сільраді Сморжів.

РУДЕНКО ЛЯДСЬКЕ

Руденко Лядське, село 15 км на сх. від Радехова, давніше Лопатинська судова округа, Брідського повіту. Церква св. Михаїла, дочерна до Куликова.

1832 р. 161 душ гк.

1880 р. 264 м. гк. 212, л. 22, ж. 29, мова: укр. 224, п. 11, нім. 29 (жиди), школа 1-кл. укр.

1913 р. 324 м. гк. 300, л. 10, ж. 15.

1921 р. 313 м., домів 54.

1931 р. 331 м., домів 56, поверхня 4.6 кв. км, густота 73 м/кв. км.

1935 р. 452 м. гк. 412, л. 40, школа утраквістична (укр.-польська), 70 дітей.

1939 р. 350 м. укр. 300, л. 30, п. 20.

По другій світовій війні Руденко Лядське і Руське згадується як Руденко, мабуть злучені як одно село і підпорядковане сільраді Куликів.

РУДЕНКО РУСЬКЕ

Руденко Руське, село 16 км на сх. від Радехова, давніше в судовій окрузі Лопатин, Брідський повіт.

1880 р. 209 м. гк. 157, л. 30, ж. 22. Мова: гк. і л. 187, нім. 22 (жиди), домів 38.

1921 р. 248 м., домів 47, приналежне до парафії Кустинь.

1931 р. 259 м., домів 48, поверхня 2.9 кв. км, густота 91 м/кв. км.

1939 р. 280 м., укр. 250, л. 25, ж. 5.

По другій світовій війні злучене разом з Руденком Лядським і підпорядковане сільраді Куликів.

САБАНІВКА

Сабанівка, 7 км на північ від Радехова, присілок Стоянова.

1890 р. 130 м. гк. 2, л. 11, еванг. 104, ж. 19. Мова: укр. 2, п. 24, нім. 101, домів 24. Німецька колонія, що разом зі сусідною Романівкою удержують спільну приватну школу.

1921 р. 232 м. гк. 125, приналежні до парафії в Стоянові, школа 1-кл. пол. дітей 32, укр. 28, л. 13, ж. 1. Домів 37.

1931 р. 240 м., домів 37, поверхня 2.3 кв. км, густота 105 м/кв. км.

1939 р. 260 м., укр. 130, л. 80, нім. 50.

По другій світовій війні підпорядкована сільраді Тетевчиці.

СЕРЕДПІЛЬЦІ

Середпільці, або Середопільці, село 6 км на півд. схід від Радехова. Церква Зачаття Преч. Діви Марії, парафія, деканат Холоївський, пізніше Радехівський. Власниця двора Држевіцька (1832).

1832 р. 335 душ гк.

1880 р. 744 м. гк. 603, л. 107, ж. 37. Мова: укр. 617, п. 123, нім. 4, домів 145, школа 1-кл.

1890 р. 791 м. гк. 648, л. 110, еванг. 4, ж. 29. Мова: укр. 639, п. 152, домів 136.

1913 р. 890 м. гк. 770, л. 100, ж. 10, разом з дочерною громадою Мукані.

1921 р. 841 м. на війні загинуло 25, домів 129, школа 1-кл. укр. дітей 117.

1924 р. 860 м. гк. 718, л. 118, ж. 24, школа 2-кл. дітей укр. 104, інших 13.

1931 р. 803 м., домів 159, поверхня громади 14.5 кв. км, густота 86 м/кв. км.

1935 р. 822 м. гк. 652, л. 160, ж. 10.

1939 р. 850 м. укр. 650, л. 150, п. 20.

1968 р. 623 м., осередок сільради, якій підпорядковане село Мукані.

Священики: Андрій Ломоцький (1832), Михайло Паук (1913/35), Іван Яцків сотрудник (1935).

СМОРЖІВ

Село Сморжів лежить 30 км на сх. від Радехова в давніше Лопатинській судовій окрузі, Брідського повіту. Власник двора: Озаровський (1832).

1832 р. 681 душ гк.

1913 р. 1559 м. гк. 1337, л. 151, ж. 61, шк. 1-кл., 2 учителі укр., дітей 134, укр. 124. Власник двора жид.

1921 р. 1192 м., домів 118, багато воєнних людських втрат і знищень.

1931 р. 1384 м. гк. 1334, домів 204, поверхня громади 19.1 кв. км, густота 72 м/кв. км.

1935 р. 1378 м. гк. 1277, л. 85, штундистів 35, ж. 1, школа 2-кл. утраквістична (укр.-польська), 165 дітей.

1939 р. 1470 м. укр. 1390, л. 70, ж. 10.

1968 р. 1248 м.

Священики: Степан Москалевський (1832), Онуфрій Чубатий (1913), Осип Мицак (1924-35).

В Сморжеві народився 1885 р. маляр Юліян Буцманюк.

По другій світовій війні в С. утворено сільраду, якій підпорядковано населені пункти: Загатка, Романівка, Стремільче, Щуровичі.

СИНЬКІВ

Синьків або Сеньків, село 11 км на півн. сх. від Радехова. Церква і парафія Покрови Преч. Діви Марії, деканат Холоївський, пізніше Радехівський, власник двора Демська.

1832 р. 181 душ гк.

1880 р. 582 м. гк. 413, л. 139, ж. 30. Мова: укр. 461, п. 131, домів 83, школа 1-клясова.

1890 р. 616 м. гк. 461, л. 114, еванг. 9, ж. 32. Мова: укр. 406, п. 201, нім. 9, домів 91 разом з присілком Діброва і Дубина, школа 1-клясова, укр. дітей 111, в цьому укр. 92.

1913 р. 692 м. гк. 583, л. 85, ж. 24. Власник двора жид.

1921 р. 592 м., домів 102.

1924 р. 597 м. гк. 491, л. 71, ж. 35. Школа 1-кл. укр. дітей гк. 130.

1931 р. 612 м., домів 105. Поверхня громади 15 кв. км, густота 41 м/кв. км.

1935 р. 580 м. гк. 520, л. 30, ж. 30, школа 1-кл., дітей укр. 50.

1939 р. 840 м. укр. 550, л. 50, п. 50, пол. колон. 160, ж. 30.

1968 р. 540 м.

Священики: Тадей Улицький (1832), Клявдій Сніжинський (1913), Антін Мельник (1924), Іван Остап (1935).

З Діброви, присілку Синькова, походить Яків Миколаєвич (1865-1931), краєзнавець, автор монографії *Опис ґеоґрафічно-статистичний повіта Камянецького*, Львів, 1894.

По другій світовій війні утворено сільраду, якій підпорядковано с. Ператин.

СОБИН

Собин, або Собін, 14 км на сх. від Радехова, присілок-колонія Немилова, приналежна до парафії Немилів.

СТАНИН

Станин, село 7 км на захід від Радехова, Церква Воскресення Хр. дочерна (приналежна) до Павлова.

1832 р. 426 душ гк.

1880 р. 670 м. гк. 333, л. 129, еванг. 156, ж. 52. Мова: укр. 263, п. 106, нім. 300, домів 123.
1890 р. 746 м. гк. 274, л. 132, еванг. 305, ж. 35. Мова: укр. 274, п. 167 (з жидами), нім. 305, домів 132, з присілками Мельники, Бушків, Гущак.
1913 р. 611 м. гк. 332, л. 120, еванг. 140, ж. 20. Церква дочерна Радехова, школа 1-кл. укр. дітей гк. 81.
1921 р. 727 м. гк. 367, домів 121.
1931 р. 728 м., домів 124, поверхня 17 кв. км, густота 43 м/кв. км.
1935 р. 526 м. гк. 358, л. 40, інших 130.
1939 р. 790 м. укр. 410, п. 10, нім. 240, ж. 20.

По другій світовій війні підпорядкований сільраді Павлів.

СТАРИКИ

Старики, 12 км на півд. зах. від Радехова, західнє передмістя Холоєва. Церква Різдва Пр. Діви Марії, дочерна парафії Холоїв.
1880 р. було 582 мешканців гк.

СТЕПАНІВКА

Степанівка, або Стефанівка, 16 км на схід від Радехова. Присілок, приlучений до парафії Хмільно 5 км на півд. схід. В церковному шематизмі з 1935 р. подано, що це парафія з 92 мешканцями, з того 86 парафіян гк. і нею завідує парох Хмільна. Про окрему церкву нема згадки. Школа спільна з Руденком Лядським.

СТЕРКІВЦІ

Стерківці, або Стирківці, 25 км на півн. сх. від Радехова, давніше Лопатинська судова округа, Брідського повіту.
1880 р. 321 м.
1913 р. Школа 1-кл. укр. дітей 50, гк. 47, інших 3.
1935 р. Школа 1-кл. утраквістична, дітей 53.

По другій світовій війні підпорядковане сільраді Миколаїв.

СТОЛПИН

Столпин, або Стовпин, 28 км на півд. сх. від Радехова. Церква Різдва Пр. Д. Марії, дерев'яна з 1700 року.
1880 р. 965 м. гк. 497, л. 419, еванг. 9, церквою завідує парох в Болотинові. Мова: укр. 575, п. 358, нім. 32, домів 152.
1921 р. 902 м. гк. 696, завідує парох Болотинова о. Йосиф Волинець.
1934 р. 1020 м. гк. 703, л. 305, ж. 12. Парох: о. Євстахій Скоморовський; домів 185, поверхня громади 16.9 кв. км, густота 60 м/кв. км.
1939 р. 1190 м. укр. 690, л. 350, п. 20, пол. колон. 120, ж. 10.

По другій світовій війні (1945) виділене з Радехівщини і приділене до Буського району до сільради Чаниж.

СТОЯНІВ

Містечко Стоянів, 11 км на півн. від Радехова. Церква св. Параскевії і на передмісті друга, св. Іллі. Давніше був Василіянський монастир.
1880 р. 2718 м. гк. 2054, л. 354, еванг. 25, ж. 283. Мова: укр. 2381, п. 289, нім. 46, домів 382, школа 2-клясова.
1890 р. 2912 м. гк. 1733, л. 585, ев. 54, ж. 540. Мова: укр. 1728, п. 1162, нім. 22, домів 473.
1910 р. 3162 м.

1913 р. 3698 м. гк. 2210, л. 600, єв. 80, ж. 800, разом з нім. колонією Романівка, Сабанівка і присілком Черкуватичі.
1921 р. 3357 м. гк. 1971, воєнних втрат (1913/21) 341 (9%), домів 507.
1931 р. 4176 м., домів 740, поверхня 54.5 кв. км, густота 79 м/кв. км. Власник двора жид.
1935 р. 4317 м. гк. 2491, л. 935, єв. 16, ж. 375. Школа 7-клясова.
1968 р. Сільрада, якій підпорядковано селище Шанів.

Священики: Іван Сохацький (1913), Михайло Зінкевич, сотрудник (1913), Іван Каранович (1924), Дмитро Шуль (1935).

СТРЕМІЛЬЧЕ

Стремільче, село 35 км на сх. від Радехова, давн. Лопатинська судова округа, Брідський повіт. Церква св. Миколая, деканат Щуровицький, пізніше Лопатинський. Власник двора Озаровський.
1832 р. 464 душ гк.
1880 р. 1046 м. гк. 820, л. 43, ж. 183. Мова: укр. 837, п. 32, нім. 177 (жиди), домів 188, школа 1-кл., двір розпарцельований.
1913 р. 1238 м. гк. 1005, л. 33, ж. 200, школа 1-кл. 2 учителі, укр., дітей 155, в цьому укр. 140, великі знищення воєнні, церква.
1921 р. 890 м., великі втрати людей, домів 177.
1924 р. 999 м. гк. 954, л. 20, ж. 25 (з присілком Загатка).
1931 р. 993 м., домів 199, поверхня 13.3 кв. км, густота 75 м/кв.км.
1935 р. 1207 м. гк. 1138, л. 30, ж. 39, школа 2-кл. укр. дітей 128.
1939 р. 1060 м. укр. 960, л. 60, ж. 40.

Священики: Микола Кульчицький (1832), Лука Питлик (1924), Іван Кінаш (1935).

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Сморжів.

СІШНО

Сішно, або Сушно, Сішне, село 11 км на півн. зах. від Радехова, церква св. Симеона, деканат Холоївський, пізніше Радехівський. Власник двора Лончинський.
1832 р. 814 душ гк. Прилучена дочерна церква Ордів.
1880 р. 1732 м. гк. 1009, л. 321, еванг. 322, ж. 80, мова: укр. 1281, п. 314, нім. 137, домів 288, школа.
1890 р. 1842 м. гк. 1158, л. 368, єв. 222, ж. 91, мова: укр. 1148, п. 508, нім. 186, домів 328.
1913 р. 1644 м. гк. 1225, л. 219, єв. 91, ж. 79, з присілком Забава, Ордів.
1921 р. 1798 м. гк. 1157, л. 200, домів 288 з присілками Тоболів, Забава, Ордів.
1931 р. 1791 м., домів 232, поверхня 38.3 кв.км., густота 47 м/кв.км.
1935 р. 1740 м. гк. 1050, л. 480, єв. 140, ж. 70, школа 2-кл. укр. 100 дітей.
1939 р. 1910 м. укр. 1380, л. 120, п. 10, пол. колон. 150, нім. 180, ж. 70.
1968 р. 750 м. Осідок сільради з приділеними Оборотів, Тоболів.

Священики: Мартин Прокопович (1832), Михайло Кордуба (1913-1924), Михайло Ходань, сотрудник (1913), Петро Ґорук (1935).

ТЕРЕЗІЯ

Терезія, 19 км на півд. зах. від Радехова, присілок Нестаничів. Село належить до парафії в Нестаничах

ТЕРНІВКА

Село Тернівка, 8 км на зах. від Радехова, засноване 1927 р. з польських

колоністів спроваджених зі заходу, на ґрунтах, вилучених зі села Полове.
1931 р. 147 м., домів 28, поверхня 3 кв. км, густота 48 м/кв.км.
1939 р. 160 м. укр. 10, л. 15, пол. колон. 135.

ТЕТЕВЧИЦІ

Село Тетевчиці лежить 9 км на півн. сх. від Радехова. Церква Вознесення Хр., дочерна до парафії Ператин.
1832 р. 349 душ гк.
1880 р. 882 м. 620 гк, л. 121, євранг. 30, ж. 51. Мова: укр. 634, п. 126, нім. 62, домів 147. Школа 1-клясова.
1890 р. 859 м. гк. 685, л. 115, єв. 15, ж. 44. Мова: укр. 703, пол. 116, нім. 10, домів 156.
1913 р. 1105 м. гк. 958, л. 120, єв. 12, ж. 15, школа 2-кл. укр. дітей 150, в цьому укр. 130.
1921 р. 1050 м. гк. 910, л. 140, домів 170.
1931 р. 1121 м. гк. 957, л. 141, ж. 16, домів 194, школа 2-кл. пол. дітей 98; поверхня громади 20 кв. км, густота 56 м/кв.км.
1939 р. 1190 м. укр. 970, л. 200, п. 10, ж. 10.
1968 р. 1067 м. є осідок сільради, якій приділено село Сабанівка.

ТОБОЛІВ

Тоболів, 14 км на півн. зах. від Радехова, присілок Сішна, приналежне до тамошньої парафії. 1924 р. було там 210 душ гк., 36 домів. По другій війні підпорядковане сільраді Сішно.

ТОПОРІВ

Містечко Топорів лежить 23 км на півд. сх. від Радехова. Церква і парафія св. Юрія. Церква дерев'яна з 1787 р. Філіяльна церква св. Трійці в присілку Трійця 5 км на північ. Власниця двора Йорданова.
1832 р. 960 душ гк. без прис. Трійця.
1880 р. 3493 м. гк. 1661, л,. 693, ж. 1139, мова: укр. 1947, п. 1489 (з жидами), нім. 57, домів 585, школа 2-кл. пол.
1913 р. 4430 м. гк. 2401, л. 810, ж. 1219, школа 4-кл. пол., 7 учителів, дітей 466, в цьому 199 гк.
1921 р. 3421 м. гк. 2232. Є також лат. костел і парафія. Домів 604.
1931 р. 3823 м., домів 715, поверхня 34.2 кв. км, густота 112 м/кв.км.
1935 р. 4424 м. гк. 2862, л. 832, ж. 730.
1939 р. 4070 м. укр. 2470, л. 750, п. 150, ж. 700 (в 1900 р. жидів було 1413).
1968 р. 350 м.

Священики: Йосиф Янкевич (1832), Михайло Дзерович (1913), Йосиф Цеглинський (1924), Євстахій Скоморовський (1935).

По другій світовій війні осередок сільради, до якої входять населені пункти: Горбачі, Гута, Заболото, Леньків, Лісове; Топорів вилучено з Радехівщини і прилучено до новоствореного Буського району.

ТРИТКИ

Хутір Тритки, 15 км на півд. сх. від Радехова, а 3 км на півн. від Лопатина і приналежний до тамошньої парафії. В 1924 р. була 1-кл. школа, дітей 32, гк. 12, л. 20, мова пол. По другій світовій війні прилучено до сільради Лопатин.

ТРІЙЦЯ

Село (давніше містечко) Трійця, 20 км на півд. сх. від Радехова, давніше (до першої війни) Лопатинська судова округа, Брідський повіт. Церква св.

Трійці, дерев'яна з 1770 р. дочерна (приналежна) до парафії Топорів Брідського деканату.
1832 р. 699 душ гк.
1880 р. 683 м. гк. 650, л. 5, ж. 28. Мова: укр. 653, п. 12, нім. 28, домів 109.
1913 р. 743 м. гк. 720, л. 1, ж. 22, школа 1-кл. дітей 84, укр. 82.
1921 р. 641 м., домів 116.
1924 р. Душ гк 672, окрема парафія, якою завідує парох Топорова о. Антін Цегельський.
1931 р. 721 м., домів 119, поверхня 18.8 кв. км, густота 38 м/кв.км.
1935 р. 724 м. гк. 720, л. 4.
1939 р. 770 м. укр. 765, лат. 5.

По другій війні село підпорядковано сільраді в Нивицях.

ТУРЯ

Село Туря 28 км на півд. сх. від Радехова, до першої світової війни Лопатинська судова округа, Брідського повіту, по другій війні вилучено з Радехівщини і прилучено до Буського району. Церква Кузьми і Дам'яна. Власниця двора — Йорданова.
1832 р. 1200 душ гк.
1921 р. 3096 м., домів 521, разом з Гутиським Турянським, яке виділено 1929 р. в окрему громаду.
1924 р. 2870 м. гк. 2590, л. 200, ж. 80 разом з Гутиським, Бажанами, Лісовим.
1931 р. 1896 м., домів 340, поверхня 19 кв. км, густота 99 м/кв.км.
1939 р. 2010 м. укр. 1900, л. 50, ж. 60.
1968 р. 1192 м.

Священики: Василь Якимович (1832), Іван Тимчук (1924).

По другій війні вилучено до Буського району і створено сільраду, до якої прилучено присілки: Бажани, Бачка, Гутисько Турянське, Лісове, Мамчури (Марціни), Руда Брідська.

УВИН

Село Увин 24 км на півн. сх. від Радехова. Церква Кузьми і Дам'яна, деканат Щуровичі, потім Лопатин. Власник двора Холонєвський.
1832 р. 373 душ гк.
1880 р. 721 м. гк. 606, л. 75, ж. 40. Мова: укр. 613, п. 108, домів 111, школа 1-кл. укр.
1913 р. 797 м. гк. 620, л. 90, єван. 8, ж. 74. Школа 1-кл. укр., дітей 94, укр. 90.
1921 р. 748 м., домів 114.
1924 р. 774 м. гк. 673, л. 39, єван. 11, ж. 51. Згинуло на війні 17; з присілками Потоки, Новини. Власник двора жид.
1931 р. 848 м., домів 156, поверхня 16.6 кв. км, густота 51 м/кв.км.
1935 р. 743 м. гк. 695, л. 22, ж. 26. Школа двомовна укр.-пол. дітей 57.
1939 р. 1020 м. укр. 750, л. 110, п. 20, пол. колон. 100, нім. 10, ж. 30.

Священики: Іван Марніцький (1832), Мирон Копистянський (1913), Микола Данилюк (1924), Іван Палій (1935).

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Барилів.

ФЕЛИКСІВКА

Феликсівка, 8 км на півн. зах. від Радехова, присілок Виткова Старого і приналежний до тамошньої парафії. В 1913 р. було 48 гк., домів 28.

ХМІЛЬНО

Хмільно, або Хмільне, село 15 км на півд. сх. від Радехова, давніше Лопатинська судова округа, Брідського повіту. Церква св. Миколая, деканат Щуровичі, пізніше Лопатин. До парафії приналежні дочерні церкви Немолів і Степанівка. Власник двора Холонєвський (1832).

1832 р. 528 душ гк.

1880 р. 808 м. гк. 722, л. 56, ж. 30. Школа 1-клясова.

1913 р. 1043 м. гк. 943, л. 75, єван. 5, ж. 20. Школа 1-кл., 2 учителі, дітей гк. 139, л. 11, ж. 3.

1921 р. 1051 м. гк. 970, л. 70, ж. 11, з присілками Степанівка, Грабина, Бірок; на війні згинуло 35 осіб. Домів 193.

1931 р. 1126 м., домів 201, школа 2-кл. дітей 130, в цьому 121 укр. Поверхня 21.9 кв. км, густота 52 м/кв.км.

1935 р. 1150 м. гк. 955, л. 185, єв. 3, ж. 7. Школа 2-кл. укр., дітей 114.

1939 р. 1200 м. укр. 1070, л. 120, ж. 10.

1968 р. 785 м., осередок сільради.

Священики: Василь Лозинський (1832), Микола Данилюк (1913), Іван Хавалка (1924-1935).

ХОЛОЇВ

Холоїв, від 1946 р. нова назва Вузлове, 10 км на півд. зах. від Радехова, давніше місто, потім містечко, тепер село. Церква Покрови, дерев'яна з 1724 р. і друга Різдва Преч. Діви Марії на передмісті Старики. Власник двора Мір (1832).

1832 р. 1797 душ гк., місто осідок деканату.

1880 р. 3282 м. гк. 1616, л. 99, ж. 1667.

1890 р. 3950 м. гк. 2388, л. 230, єван. 104, ж. 1278. Мова: укр. 3377 разом з жидами, пол. 481, нім. 92, домів 610.

1910 р. 4889 м., містечко.

1913 р. 5093 м. гк. 2915, л. 219, ж. 1959, Камінецький деканат. Школа 4-кл. дітей укр. 218, л. 25, ж. 128, польське навчання. З присілками Бабичі, Раковисько, які мають окремі школи.

1921 р. 4225 м., без присілків, домів 689.

1924 р. 5090 м. гк. 3098, л. 535, ж. 1457, з присілками, школа 5-клясова, дітей гк. 600, л. 29, ж. 138.

1931 р. 4493 м., без присілків, домів 773, поверхня 42.2 кв. км, густота 105 м/кв.км.

1935 р. 5052 м. гк. 3326, л. 156, ж. 1570, з присілками, школа польська, 6-кл., дітей 165.

1939 р. 4700 м. укр. 3400, л. 140, п. 330, ж. 800, без присілків.

1968 р. 1080 м. Вузлове, осідок сільради, якій підпорядковані місцевості Бабичі, Раковище, Шайноги.

Священики: Іван Морозовський (1832), Степан Петрушевич (1913), Михайло Якубів, сотрудник (1913), Мирон Коритко (1924-1935).

ЧЕРКОВАТИЧІ

Черковатичі, або Черковатиця, 13 км на півн. від Радехова, присілок Стоянова і приналежний до його парафії. В 1924 р. було там 18 домів.

ШАЙНОГИ

Шайноги, 12 км на півд. сх. від Радехова, присілок Холоєва-Вузлового, приналежний до його парафії та сільради.

ШАНІВ

Шанів, селище підпорядковане сільраді Стоянів на північ від Радехова (мабуть, нова повоєнна назва, бо давніше не згадуване).

ЩУРОВИЧІ

Щуровичі, 32 км на сх. від Радехова, давніше Лопатинська судова округа, Брідського повіту, в 16-19 ст. містечко. Церква Чесного Хреста, осідок деканату. Власник двора Холонєвський (1832).

1832 р. 581 душ гк.

1880 р. 1674 м. гк. 561, л. 346, ж. 757. Мова: укр. 606, п. 358, нім. 710 (жидів), домів 259, школа 1-кл. з укр. і пол. мовою.

1910 р. 1708 м. гк. 1404, л. 938, ж. 613, з дочерними Гриналівкою і Романівкою Щуровицькою.

1921 р. 1202 м. гк. 712, без присілків, домів 100, великі втрати у війні.

1931 р. 1576 м., домів 293, поверхня 24.9 кв. км, густота 63 м/кв.км.

1935 р. 1591 м. гк. 855, л. 486, ж. 250, школа пол. 4-кл. дітей гк. 103.

Священики: Микола Кульчицький (1832), Онуфрій Гординський (1913), Михайло Кліма (1924), Маркіян Плешкевич (1935).

По другій світовій війні село підпорядковане сільраді Сморжів.

ЮЗЕФІВ

Юзефів (Йосифів), 4 км на півн. зах. від Радехова. Німецька колонія, яка постала в 1786 р., коли уряд поселив тут на відкуплених від графа Міра ґрунтах 40 німців-євангеликів з надренської Баварії. Вони були вільні господарі (не панщизняні) і займалися головно управою ріллі, а почасти ремеслом. Євангелицький парафіяльний уряд і пастор, який завідує релігійними справами всіх сусідніх довколишніх колоній як Мирів, Ганунин, Станин, Антонин, Забава, Сапіжанка.

1880 р. 375 м. гк. 50, л. 42, еван. 283.

1890 р. 260 м. гк. 6, л. 26, ев. 316, ж. 12, мова: укр. 6, п. 3, нім. 351. Домів 53; греко-католики приналежні до парафії Радехів.

1931 р. 284 м., домів 56, поверхня 5.1 кв. км, густота 57 м/кв.км.

1939 р. 300 м. укр. 10, п. 20, нім. 270. Німців виселено до Німеччини в 1939/40 р.

Ярослав Бігун

РАДЕХІВ

В історичній аналізі міст, містечок і сіл України, а зокрема її західніх реґіонів, треба пам'ятати про те, що протягом тисячоріччя тут існували два типи міст. Перший — це міста з історичним підґрунтям, а другий — це тип зі слабкою документацією свого історичного існування. Міста першого типу, звичайно багаті на залишки твердинь чи фортець із характеристичним стилем розташування, поставали й розвивалися при воєнних чи торговельних шляхах. Вони залишили по собі пам'ятки в формі оборонних валів, замків чи характерних будівель, як ратуші, замкові церкви тощо.

Місто Радехів не має ані багатої історії, ані жадного документального закріплення дат-подій; та й до 1939 року не мало ніякої хроніки подій свого минулого. Розташоване воно на рівнинному хребті вододілу під 50°15' північної ширини і 42°16' східньої довжини. Найвищий пункт терену (268 м) лежить на північ від Радехова в ліску Копані і зветься Могила.[1] На північний схід від Радехова розташувалися села Тетевчиці, Ператин і Антонівка; на схід — Немилів; на південний схід — Середпільці; на південь — лісок Діброва і село Криве; на південний захід — Станин, а на північний захід — Юзефів.

Головний вододіл розділяє місто на північно-західню частину, з якої витікає притока Бугу — річка Білосток, та південно-східню частину, з якої річка Острівка (сьогодні: Радехівка) тече до Стиру і Дніпра, значить — належить до сточища Чорного моря.

Назву Радехова виводять від слова "радий", або від двох слів: "радий ховатися".[2] Ця друга версія, мабуть, більш переконлива, бо вона базується на усній традиції про те, що люди "радо ховалися в радехівських лісах перед нападами кочовиків". Радехівщина була

1. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1884, tom IX, str. 452. Пор. *Історія міст і сіл УРСР, Львівська область*, Київ, АН УРСР, 1968, стор. 606.

2. *Історія міст і сіл УРСР, Львівська область*, Київ, АН УРСР, 1968, стор. 606.

справді дуже багата на ліси навіть ще до другої світової війни. Це переважно смерекові й соснові ліси. В німецькому лісознавстві є термін "Лопатинська сосна" (Lopatynische Fichte), утворений від назви містечка Лопатин, що на південний схід від Радехова. В ці околиці напевно заганялися татарські загони, а частина армії гетьмана Богдана Хмельницького також переходила через Радехівщину в напрямі на Берестечко, порівняно зовсім недалеке від Радехова.

До 1493 року нема ніяких документованих подій, зв'язаних із Радеховом.[3] Щойно того року шляхтич Йоганнес Мічевський з Переспи, сьогодні Сокальського повіту, прийняв офіційне повідомлення від сокальського судового управління про те, що його підданий Андрій Кметь утік до власника Радехова Івана Ляща і що він, Мічевський, приймає за це 30 марок. В другій половині 14-го ст. на Радехів напали татари, пограбували його й цілковито зруйнували.[4] У 1649 році польський король Ян Казимір, ідучи походом у напрямі на Зборів — з Любліна через Красностав, Замостя, Сокаль і Топорів, — 26 серпня в таборі під Радеховом видав свій універсал до козаків.[5]

Як бачимо, власником Радехова був Іван Лящ, який правдоподібно володів також іншими селами Радехівщини. Одначе тяжко знайти будь-які документи, які б пояснили, чи це було тільки панщизняне селище, чи, може, там діяли маґдебурзькі закони, як і в інших тогочасних малих місцевостях.

У 18-ому ст. Радехів переходить у власність графа Мєра, який 1775 року побудував величавий костел і палац.[6] Згідно зі статистичними даними 1785 року, Радехів уже належав до австрійської імперії та нараховував 575 осіб, що жили у 84 домах.[7] Першу початкову школу в Радехові відкрито 1791 р. Напередодні знесення панщини (1848 року) володіння графа Мєра охоплювали Радехів і 10 сіл. В цілому, він мав 26 тисяч морґів землі, а селяни тільки 12 тисяч.[8] В другій половині 19-го ст. латифундія гр. Мєра — через одруження дітей — перейшла до рук графа Бадені, маршалка австрійсько-галицького сейму. Під його впливом споруджено першорядний битий шлях (т.зв. цісарський гостинець)

---

3. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwu tak zwanego Bernardyńskiego*, tom XIX, str. 412.

4. *Історія міст і сіл УРСР, Львівська область*, Київ, АН УРСР, 1968, стор. 606.

5. М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. VIII, стор. 194-195.

6. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1884, tom IX, str. 462.

7. *Історія міст і сіл УРСР, Львівська область*, Київ, АН УРСР, 1968, стор. 607.

8. *Там же.*

із Радехова до Львова та в 1900 році переведено перепис населення.[9] Тоді Радехів нараховував 4053 особи, які жили в 485 домах, а в школі навчалося 115 дітей з усіх 405.

Зміна статусу Радехова — з містечка в повітовий центр — відбулася безпосередньо перед вибухом першої світової війни 1914 року. Тоді до Радехівського повіту ввійшли — разом з містом Радеховом — два містечка і 55 сіл, із загальною кількістю населення 72 914 осіб.[10] Із суто стратегічних мотивів австрійське правління 1909 року вирішило провести залізничну лінію зі Львова через Радехів до Стоянова, за два кілометри від якого вже був російський кордон і там приміщувалася російська митна станція. Очевидно, маршалок сейму граф Бадені мав голос у вирішуванні цього питання: залізничний шлях значно влегшував транспорт сільсько-господарських продуктів з його посілостей до Львова.

За моїх часів саме місто нічим не відрізнялося від будь-якого іншого галицького містечка. На одному кінці головної вулиці, що перетинала його на південну і північну частини, в найкращій дільниці стояв великий мур[illegible]ваний костел Непорочного Зачаття П. Д. На другому кінці була дерев'яна церква св. Миколая, збудована 1918 року, і яку чомусь звали каплицею. Попередня церква, також дерев'яна, стояла

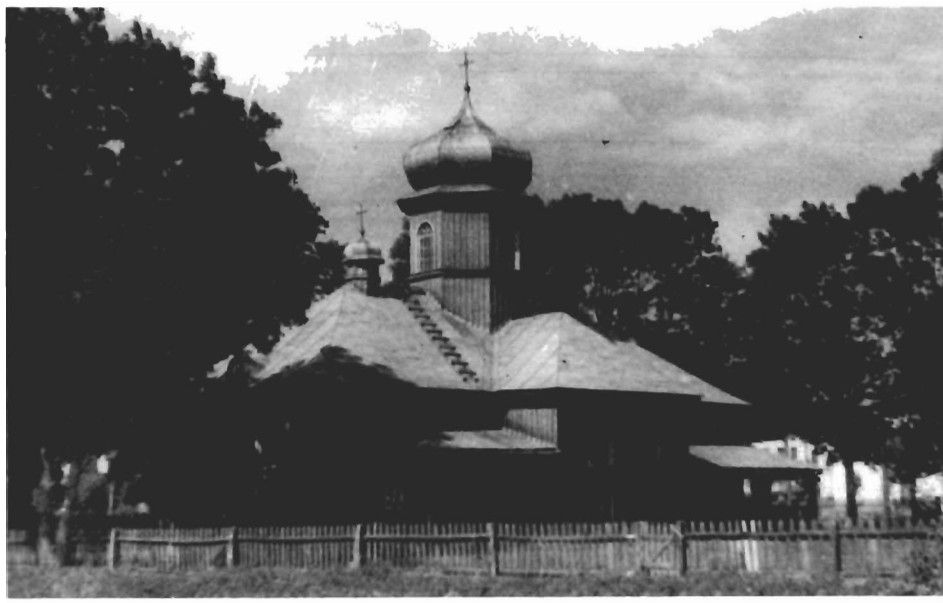

Церква св. Отця Миколая в Радехові

9. *Там же.*

10. *Szematyzm Królewstwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914*, str. 46.

там же ще з 1711 року.[11] Єпископська консисторія схвалила 1939 року готові пляни будівництва нової мурованої церкви; звезено вже навіть частину будівельного матеріялу, але вибух війни перервав усі ці заходи. Порівняно з розташуванням костела, наша церква мала невідповідне місце: її площу з трьох сторін оточували старі жидівські доми, так що в ярмаркові дні селянські вози з кіньми "паркували" прямо перед головними дверми церкви.

Як інші малі галицькі містечка, Радехів за моїх часів не мав жадних слідів історичної старовини. В центрі пишався обведений високим парканом кількадесятикімнатний палац з оранжерією, що влітку потопав у квітах. Міська управа приміщувалася в трьох кімнатах будинку в тісній вуличці. Центр міста, як звичайно, заселяли жиди, в кращих домах мешкали поляки, а українці жили на передмістях. Для характеристики росту Радехова і демографічних змін подаю табелю національних груп населення в роки 1832-1935/36. При тому перестерігаю, що всякими статистичними даними треба користуватися дуже обережно, зокрема, якщо вони походять з польських джерел. Наприклад, 1914 року вийшов *Ілюстрований провідник по Галичині* (німецькою мовою), в якому подано такий склад населення Львова: на всіх 214 тисяч мешканців мало бути там 86% поляків, 11% українців ("рутенен") і 3% німців. Жидів, яких у Львові було тоді між 40 і 50 тисяч, з легкої руки зараховано до поляків.[12]

В цій табелі терміни русин, рутенець і греко-католик замінено правильним сучасним терміном українець, бо для нашої дослідної цілі вони на ділі тотожні.

Рік	Українці	Поляки	Жиди	Інші
1832[13]	944 — —	—		
1880[14]	2372 (64.74%)	422 (11.52%)	818 (22.32%)	52 (1.42%)
1914[15]	1770 (40.72%)	760 (17.49%)	1814 (41.74%)	2 (0.05%)
1935/1936[16]	1940 (35.67%)	1354 (24.89%)	2108 (38.76%)	37 (0.68%)

Статистичні оформлення тут базуються на даних із шематизмів і їх

11. *Шематизм всего клира Грекокатолицкои Митрополичои Архіепархіи Львовскои на рок 1914*, Львов, 1913, стор. 305.

12. *Illustrierter Fuehrer durch Galizien*, Wien-Leipzig, 1914, S. 214

13. *Schematismus universi venerabilis cleri Archdiocesis Metropolitanae Greco-Catholicae Leopolensis pro anno Domini 1832*, 216.

14. *Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1884, tom IX, str. 462.

15. *Шематизм всего клира Грекокатолицкои Митрополичои Архіепархіи Львовскои на рок 1914*, стор. 305.

16. *Шематизм духовенства Львівської Архієпархії*, Львів, 1935, стор. 261.

можна вважати цілком достовірними, бо жаден священик — а він водночас був і державним урядовцем цивільного бюра евіденції населення — не зважився б "підтягати" цифри і звітувати про мертві душі. Помітні є тут зокрема дані про кількість українців у Радехові за роки 1914 і 1936. Коли в 1914 році українці становили 40.72% усіх мешканців Радехова, а поляки 17.49%, то через 22 роки опісля число поляків зросло на 7.4%, а українців — зменшилося на 5%.

Польське населення міста складалося зі службовців адміністрації (міської та повітової), учителів, колоністів, асимільованих німців і деякої кількости перевертнів-українців. Частина жидів, зокрема їхня інтеліґенція, визначували себе, як поляки. У складі радехівської міської ради бачимо такі "польські" прізвища, як Крикевич, Семенович, Кулик, Прихідко, Ердт, Бурґер, Росс і подібні інші.

Кількість мешканців Радехова сьогодні тяжко визначити, бо, напр., *УРЕ* подає, що 1959 року там жило 4900 людей, а тим часом *Історія міст і сіл УРСР* занотовує в 1963 році вже 5900 осіб.[17]

17. *Українська радянська енциклопедія*, 1963, т. 12, стор. 66. Пор. *Історія міст і сіл УРСР, Львівська область*, Київ, АН УРСР, 1968.

Центром життя українців у Радехові був Український Народній Дім, побудований у гарному українському стилі, на площі, власником якої був колись заможний міщанин Шумський. Насправді УНДім славився як найкращий будинок міста. Зате будинок польського "Сокола", розташований зараз через вулицю, своїм незугарним стилем нагадував радше типовий склад-маґазин. Радехів і Радехівщина до першої світової війни мали велику кількість "твердих русинів", до яких зараховувався і парох Радехова, о. Давидович. Він був такий "твердий", що навіть відмовився посвятити УНДім, бо це був центр українців. Довелося шукати в повіті священика — "народника", щоб посвятив цю новозбудовану твердиню української освіти і культури.

У період між двома світовими війнами це була справжня фортеця українського політичного, суспільно-громадського, культурного, економічного і спортового життя. В цьому УНДомі теж і я розпочав 1922 року свою освіту — в приватній українській школі. Незважаючи на те, що це навчання було законне (на основі офіційного дозволу шкільної кураторії ч. 7737-I), наше навчання там було дуже коротке. Польська державна адміністрація закрила цю школу. Але наші вперті батьки не послали нас до польської школи: решту шкільного року ми провели на самонавчанні по рідних хатах. Це повторилося в наступному, 1923 році.

На третій рік польська влада, маючи за собою рішення Ради Амбасадорів про включення Галичини в польську державу, зліквідувала наше таємне навчання і нас, молодь, включила в систему польського шкільництва. Цю саму тактику застосувала польська влада супроти трьох кляс українських гімназійних курсів клясичного типу. Душею і організатором тієї освітньої самооборони був учитель початкової школи й гімназійних курсів, о. парох д-р Володимир Пелліх. Після згаданої перерви в навчанні, початкову школу відновлено в 1927 році і вона перетривала до 1939 р. Приміщувалась вона таки в Українському Народньому Домі, хоча цей будинок не був заплянований згідно з потребами школи. Тому були там певні невигоди, а головно тоді, коли повітова команда поліції зайняла одну частину будинку. Треба подивляти учителів, які в дуже невідрадних обставинах і постійних фінансових клопотах зуміли втримати навчання на високому рівні. Що цей рівень був справді дуже високий, говорить інспектор польських шкіл у своєму річному звіті.

Згідно з даними Шематизму з 1935 року,[18] в шістьох клясах було 158 дітей; крім того, в польській державній школі вчилося 75 хлопців і 50 дівчат українського роду. У зв'язку з цим варто згадати тут про приватну польську коедукаційну гімназію ім. марш. Станіслава Бадені.

18. *Шематизм духовенства Львівської Архієпархії,* Львів, 1935, стор. 261.

Відкрита офіційно 1924 року в присутності куратора шкільництва Собінського, ця школа була подумана як форпост польонізаційної акції, але того завдання вона не виконала. Куратор Собінський згинув від куль бойовика ОУН, 1930 року, а школа не мала впливу на українську молодь. Учнів було небагато: в кожній клясі не більше як три українці. Рівень навчання був високий, але шовіністичний підхід учителів тільки зміцнював національні почуття учнів-українців, офіційно: русинів. Вони вчилися найкраще і виходили з тієї школи свідомими українськими патріотами, зі спогадами про несправедливе трактування їх польськими вчителями. Зі своїми колеґами-поляками вони жили приязно, але після складення матури всі їхні зв'язки з "товаришами зі шкільної лавки" переривалися, вони буквально не пізнавали один одного на вулицях міста.

В Радехові існувала Студентська Громада, хоч іматрикульованих студентів у високих школах Польщі тут було, за моєї пам'яті, не більше двох. Очевидно, в Радехівському повіті було пропорційно багато наших студентів і Студентська Громада проявляла певну діяльність, хоча це й не була надто систематична праця. Вона обмежувалася переважно вакаційним часом, коли то частіше відбувалися доповіді для учнів і громадськости, влаштовувано товариські вечори, забави-вечорниці тощо.

Курс садівничок у Радехові 1941 р. Сидять зліва направо викладачі: Іван Теребушка, Михайло Хомицький, Марія Возняк, д-р Роман Мотлюк, Мати Марія, НН, Цеся Юрків-Купчинська, Дибайло.

Центром усього леґального життя українців Радехова був Український Народній Дім, де приміщувалася Рідна Школа, Т-во "Просвіта" (відтак "Бесіда"), Т-во "Сокіл" (опісля "Луг"), Промислова Школа, Українбанк, Повітовий Союз Кооператив, Український Спортовий Союз, футбольна дружина "Буй-Тур" та інші. Всі ці організації, незважаючи на тяжкі умови життя, співпрацювали одні з одними і намагалися досягти своїх визначених благородних цілей. Тому перед другою світовою війною Радехів у кожній ділянці дотримував кроку іншим розвиненим галицьким містам.

Свою славу Радехів завдячував гурткові високоідейних діячів. Поруч уже згаданого о. д-ра В. Пелліха, в пам'яті виринає монументальна постать адвоката д-ра Ярослава Селезінки, в супроводі його дружини Неонілі — також діячки небуденного характеру. А далі, на особливу згадку заслуговують д-р Василь Возняк і його дружина Марія — незмінна голова Кружка "Рідної Школи", лікарі д-р Роман Мотлюк і д-р Володимир Ваврик, інж. Григорій Герасимович, директор ПСК Антін Маланяк, директор банку О. Гарасимяк і інші. Все це люди великого суспільно-політичного формату, жертвенні ідеалісти, що — і це найважливіше — вміли передати свої ідеї широкій громадськості в неспростаченій формі та з повноцінним змістом. Нікого з них уже немає в живих, тож нехай пам'ять про їхні досяги збережеться в нащадків Радехівщини і всього нашого народу.

Роман Чучкевич

СПОГАД ПРО "РІДНУ ШКОЛУ" В РАДЕХОВІ

Окупувавши західньоукраїнські землі в ході польсько-української війни 1918-1920 років, варшавський режим узявся пляново польонізувати українське населення Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя і Лемківщини. Це здійснювалося всілякими адміністративними засобами, а крім того, шляхом застосовування польонізаційної освітньої політики. Ганебним інструментом у здійснюванні цієї політики став "закон Ґрабського", схвалений польським сеймом 1924 року. Він мав на меті ліквідувати систему українського шкільництва. А воно, всупереч польсько-австрійській адміністрації, в останні десятиріччя володіння Австрії перед першою світовою війною доволі розвинулося завдяки ідейним учителям, священикам і суспільно-громадським діячам, при жертвенній підтримці свого суспільства.

Тепер, ставши перед обличчям польського наступу на всі ділянки організованого українського життя, українці поступово створили два фронти самооборони. Один — революційний, збройно-політичний рух (Українська Військова Організація, з 1920 року, та Організація Українських Націоналістів, з 1929 року), а другий — явний, законний сектор боротьби в рамках леґальних політичних партій, освітніх та економічних установ.

До леґальних установ, які діяли в рамках державного законодавства, належала "Рідна Школа", що організувала й вела приватні українські початкові (народні) та середні школи. Вони існували у Львові та по більших містах і містечках, а навіть у деяких селах. Українська інтеліґенція і свідоме селянство розуміли далекосяжне значення своїх шкіл і спільними силами утримували їх. В цьому допомагали їм різні товариства культурно-освітнього й економічного характеру, як Т-во "Просвіта", кооперативи і, згодом, банки. Скромні були в них грошові засоби, розвинені власними зусиллями, але вони — без ніякого суперництва — створювали базу для українського шкільництва. Її зміцнювали пожертви селян і робітників, а зокрема добровільні пожертви через колядників, які ходили з колядою на "Рідну Школу" в різдвяно-святочний час.

Цю жертвенність та організованість українських громад я бачив і в

Рогатині, Ходорові, Зборові, Радехові й Копичинцях — усюди, де тільки я працював по місцевих "Рідних Школах". У 1938 році я мусів змінити місце свого перебування: з Ходорова, де я працював управителем "Рідної Школи", мені довелося перейти на таку саму позицію в Радехові. Не думайте, що я радо покидав Ходорів. Причиною цього рішення був політичний тиск. Може не всі знають, що вчителі, а зокрема управителі чи керівники кожної "Рідної Школи" мусіли отримати підтвердження свого іменування на цей пост від польського державного інспектора. Ходорів належав тоді до Бобрецького повіту, в якому шкільним інспектором був спольонізований українець Ян Косьцєльни — кол. Іван Костельник з Тернополя. Він ненавидів українців, які працювали для свого народу.

Ще поки я став на працю в Ходорові, я працював учителем у с. Романові, повіт Бібрка. По десяти роках учителювання в школі державної освітньої системи інспекторат запропонував мені перейти на працю в школі на корінних польських землях. Я мав до вибору котрусь із трьох тамтешніх гімназій. Для цього я мав кваліфікації, бо, працюючи в Романові, я мав змогу доїжджати до Львова: спершу до Таємного українського університету (в роки 1921-1925), а після його ліквідування — до польського державного університету, в роки 1925-1931. В червні 1931 року я отримав диплом магістра філософії з правом вчити учнів середніх шкіл. Очевидно, я пробував дістати посаду в котрійсь із декількох державних гімназій з переважно українською мовою навчання. Внаслідок негативної для мене оцінки інспектора Косьцєльного, я отримав відмовну відповідь. А їхати на вигнання в корінну Польщу і вчити поляків — я не хотів. Тому я запропонував свої педагогічні знання і досвід "Рідній Школі".

Інспекторат "Рідної Школи" послав мене замінити на деякий час неприсутнього вчителя історії в гімназії, що існувала в Рогатині. Моя праця там не тривала довго, бо попередній учитель видужав і вернувся на своє місце; мене ж призначено до Ходорова. Завдяки адвокатові й сенаторові д-рові Корнилові Троянові, бобрецький інспекторат дав мені дозвіл учителювати в ходорівській "Рідній Школі".

І тоді витворилася дивна ситуація, що характеризувала долю української інтеліґенції, а головно українських учителів у міжвоєнній Польщі. В інспектораті "Рідної Школи" я був дійсним керівником школи, але в польському повітовому інспектораті я зараховувався тільки учителем, а керівником-директором була Ольга Семчишин. Вона погодилася виконувати таку ролю в ім'я добра нашої школи. По двох роках моєї праці в Ходорові бобрецький інспекторат дізнався про моє неофіціяльне директорство і заборонив мені далі вчити в ходорівській "Рідній Школі". Тому інспекторат у Львові іменував мене керівником "Рідної Школи" в Радехові, де саме було таке вільне місце.

Завдяки заходам адвоката й відомого діяча Радехівщини, д-ра Ярослава Селезінки, радехівський польський інспекторат дав свою згоду на призначену мені посаду в радехівській "Рідній Школі". Ось так я врешті міг уже офіційно працювати керівником, чи як ми тоді говорили — управителем, семиклясової української "Рідної Школи" в Радехові.

Радехівська українська громада прийняла мене зі щирою привітністю. Головою Т-ва "Рідна Школа" в місті був у той час згаданий д-р Селезінка. Радехів — місто і повіт — це була територія його діяльности, в якій без упину дотримувала йому кроку його дружина Неоніля. Вона була головою "Союзу Українок" та ввесь свій вільний час посвячувала українським справам — у місті й повіті. Д-р Селезінка був діяльний також у кооперації та в українському банку, що його провадив дир. О. Гарасимяк. Споживчу кооперативу в Радехові провадив дир. А. Маланяк. Банк і кооператива приміщувалися в тому самому будинку, що, мабуть, належав банкові. Т-во "Просвіта" мало свої читальні у всьому повіті; вони згідно співпрацювали з іншими українськими установами й організаціями, а спеціяльно з "Рідною Школою".

Головою "Просвіти" в Радехові був тоді адвокат д-р В. Возняк. Обидва вони, Возняк і Селезінка, узгоджували й координували всі українські справи — як культурно-освітні, так і економічні — в м. Радехові та в повіті. Ця їхня співпраця виходила на добро цілої української справи, а зокрема радехівської української громадськости. А вона докладала багато наполегливих зусиль до того, щоб утримати свою "Рідну Школу". Майже всі українські родини в Радехові посилали своїх дітей до "Рідної Школи" і платили призначену оплату за навчання. До тієї школи доїжджали також діти з довколишніх місцевостей, так що в нас було записаних і навчалося понад 400 дітей шкільного віку.

За час моєї праці в Радехові працювали учителями в тій школі: п-і Антонович, Ольга Новицька, Галя Мазяк, проф. Ярослав Купчинський; релігію вчив о. Михайло Зінкевич, що був також катехитом у місцевій польській гімназії. Там було багато учнів-українців, а українську мову можна було вивчати як "надобов'язковий" предмет.

Як у всіх "Рідних Школах", так і в нашій радехівській школі заробітні платні вчителів були невеликі, але вчителі були вдоволені тим, що можуть не тільки мати працю, а й навчати і виховувати українську дітвору своєю мовою та в своїй культурі. В нашій школі був гарний хор та діяв аматорський драматичний гурток, що вдало ставив зокрема дитячі "ревії". З особливим захопленням прийняли глядачі — діти, молодь і дорослі — ревію, в якій учні-актори пропаґували вироби українського промислу і гасло "свій до свого". Ця кооперативна ревія мала назву "До сонця золотого" і представляла такі вироби, як паста

Перше св. Причастя в Радехові 1937 р. В центрі: о. Михайло Зінкевич

до взуття "Елеґант", цукорки "Фортуна", папірці "Калина", молочні вироби "Маслосоюзу" і інші. Відповідні пісні були пристосовані до слів, які реклямували дану фірму. Для цього використовувано відомі народні і стрілецькі пісні.

Текст цієї ревії видано цикльостильним способом у 250 примірниках за фонди "Союзу Українок" у Радехові. Багато праці в ту постановку вклав проф. Ярослав Купчинський, зокрема вигадуючи потрібні костюми для дітей-акторів. Я "бавився в поета" й добирав відповідні слова чи куплети для окремих мелодій. Шкода, що не зберігся ні один примірник тексту цієї постановки учнів "Рідної Школи" в Радехові. Колишня учениця нашої школи, Ліда Гарасимяк (одружена з інж. Стециком) прислала мені три знімки з цієї ревії, на яких я пізнав своїх учнів і учениць. Так хочеться дізнатися щось конкретне про долю цих учнів...

Михайло Коцюбинський розпочинає свій нарис "На крилах пісні" таким запитанням: "Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині?" Думаю, що таке почування має кожний з нас, хто покинув рідний край і ніяк не може вернутися туди. Ми бачимо його таким, яким його залишили, і за яким тужимо... Радехів я покинув понад 50 років тому і бачу його все таким, як залишив. Бачу будинок, де містилася наша школа, бачу тих учнів, що виповнювали

шкільні лавки, бачу їх при науці й іграх, під час виконування своїх точок у програмі ревій — веселих, крикливих, нераз войовничих, з радісними і, деколи з якоїсь причини сумними обличчями. Також бачу обличчя їхніх батьків і матерей — на педагогічних зібраннях-зустрічах з учителями їхніх дітей.

І як сьогодні, стоять мені перед очима спільно влаштовувані — громадою і школою — національні свята, де виступав хор під орудою д-ра Селезінки та якому фортепіяновий супровід виконувала його дочка Ірина, вправна піяністка. У всіх громадських імпрезах видатну допомогу подавали пані — члени "Союзу Українок" під головуванням п-і Селезінки. Її секретаркою і помічницею була Марія Гарасимяк.

Хоча тільки два роки жив я і працював у Радехові, але досі добре пам'ятаю і приємно згадую тамтешні стосунки організованої гармонійної громади. Маючи нагоду працювати в декількох округах — у Ходорові, Рогатині, Зборові, Копичинцях, я міг оцінити схожості й різниці у взаємовідносинах між людьми цих округ. Всюди були ідейні громадяни, які стояли на чолі громадської, культурно-освітньої, економічної та політичної праці. Не всюди вдавалося досягти належного рівня гармонійної співпраці; всюди треба було багато вміння й тактовности окремих діячів для того, щоб праця розвивалася в потрібному напрямку і дала намічені наслідки. А цими прикметами відзначалося в Радехові подружжя Неонілі і Ярослава Селезінки. Тому, на знакінчення, окремо згадую їх з пошаною, як патріотів-мучеників, що впали жертвою великодержавного терору російського наїзника.

Ярослав Цвікілевич

З МОЇХ СПОГАДІВ ПРО РАДЕХІВЩИНУ

(На підставі розповіді в Едмонтоні, в липні 1963 р., списав В. Макар)

Моє рідне село Витків Новий, де я народився 18 червня 1921 року, належало за Польщі до Радехівського повіту.

Витків, між іншим, славний з того, що тут народився український співак Олександер Мишуга. Там він і похований, хоч помер десь у Норвегії. В 1935 або 1936 році у Виткові справляли йому величавий ювілей. На його могилі за Польщі ввесь час висіла синьо-жовта стрічка.

Мій брат Володимир (1922 року народження) карається десь у Маґадані. Із-за нього вивезли теж моїх батьків на Сибір 1947 р. Перебували в місцевості Кізель, а 1957 р. повернулися в рідні сторони. Мій брат Степан є тепер лісничим. Сестра живе в Кристинополі (тепер Червоноград). Її чоловік, Іван Возняківський, згинув у лісі в Нестаничах 1946 року.

З Виткова Нового походив теж Лука Луцик, 1917 року народження, дуже активний. В 1939-1941 рр. він сам яких 30 разів переводив людей через кордон. Був раз поранений в ногу. Його тоді лікував д-р Стек, колишній УСС, а за більшовиків депутат до Верховної Ради СССР. Лікував він, з нараженням себе на велику небезпеку, також інших наших підпільників і ніхто його не видав. Брат Луки, Андрій, був, і мабуть далі є, в совєтській міліції. Лука Луцик, приїхавши до Канади, був активним діячем у Судбурах, Онтаріо. Там загинув у копальні. Його дружина Ірина з трьома дітьми переїхала до Торонта й замешкала при Рокстон Рд. Померла в 1982 році.

У Виткові Новому мали ми команду відбиванки, в якій грали мої брати і я. Часто ми грали з командами сусідніх сіл, в тому й Ордова, де капітаном був Микола Свистун.

Село Миколи Свистуна, Ордів, було найактивніше в Радехівщині. Польські поліцаї не відважувалися заходити туди одинцем, бо завжди грозило їм роззброєння і побиття. В тому завжди була рука Миколи Свистуна. В 1938 р. при перестрілці з поліцією його поранили поліцаї з Виткова — Ґавелда і Батинський.

Голосні були події на св. Петра і Павла в Сокалі в 1937 р. Пригадую собі це тому, що я тоді дістав від вуйка новий ровер і вибрався до

Сокаля. Нас їхало тоді 10 роверами через Кристинопіль і там нас усіх затримала поліція, яка блькувала всі дороги до Сокаля. Багато поліцаїв були в цивільному. Я пізнав кількох з Виткова, між ними Ґілєвіча. В нашій групі, затриманій поліцією, був Лука Карплюк з Виткова. Він мав військовий документ і на його поруку нас звільнили, але наказали вертатися додому. Ми все ж таки окружними дорогами добилися до Сокаля на празник.

В 1938 р. поліція арештувала двох кузенів Кривих, обидва на ім'я Степани, з Виткова Старого. Арештували їх за розкидування летючок у зв'язку зі смертю полк. Євгена Коновальця. Також арештували тоді Петра Бронського з Виткова Старого. Вони сиділи в золочівській тюрмі. Разом з ними сидів Дмитро Купяк з Яблонівки коло Буська (тепер живе в Торонті). Зі Золочева їх вивезли потім до тюрми у Святому Хресті. Бронського вивезли згодом більшовики на Сибір. Він вирвався звідтіль із Армією Андерса і мабуть згинув на фронті в Італії.

За першої більшовицької окупації я працював як практикуючий аґроном у Бишеві, в 1941 р. За німців я два роки вчителював у Топорові, пов. Радехів.

У 1943 році в Сокалі німці розстріляли Василя Білостоцького, Миколу Никегу та Мельника — всі з Топорова — за те, що нібито вони ще 19 березня 1942 р. напали на дорозі і важко побили польського ксьондза і ще кількох визначніших поляків, коли ті їхали на свято "Юзефа".

У Виткові Новім за німців був солтисом мій дядько Володимир Карплюк. Його німці заарештували 16 липня 1943 р. за те, що не зголосив посідання револьвера, і вивезли до Авшвіцу, де він по чотирьох місяцях згинув. Його брат, Олександер Карплюк, живе в Канаді у Віндзорі, Онт.

Дуже активного за Польщі адвоката з Радехова д-ра Ярослава Селезінку і його секретаря Михайла Панасюка більшовики забрали при першім вивозі в 1939 р. Вивезли їх на Сибір, де по них і слід загинув.

В 1944 році наші повстанці спалили у Виткові польський костел, обливши його бензиною, а також знищили яких 20 поляків у Виткові, в тому й моїх колишніх шкільних товаришів. Це була відплата за те, що поляки спричинилися до загибелі наших людей, в тому числі і Степана Барана.

З села Забава німці вбили мого кревняка Ярослава Сукнацького.

З Радехівщини походить Євген Штендера — псевдо "Прірва", кол. командир УПА, 1924 року народження. Він вчився в гімназії в Радехові, а за німецької окупації в Сокалі.

Євген Крижанівський

ВИТКІВ НОВИЙ

Містечко Витків Новий лежить за 12 км на півн. захід від Радехова і 28 км на півн. схід від Камінки Струмилової. З ним сусідують такі села: на схід від нього — с. Витків Старий, на півд. сході — Станин і Полове, на півн. заході — Рожджалів і Андріївка, а на півд. заході — Радванці і Вілька Радванецька. Вздовж східньої межі містечка пливе потік Бушків, що вливається до Білого Стоку, правої притоки Бугу. Північно-західню і південно-західню частину терену займає т.зв. Чорний Ліс. Висота терену пересічно 216 м над рівень моря. Спершу містечко належало до повіту Камінка Струмилова, а згодом його включили в Радехівський повіт.

Першими власниками Виткова Нового були дідичі Міри, а після них його перейняли графи Бадені. В кінці 19 ст. панські посілості нараховували 1825 мрґ — переважно лісів. Селянам належало 374 мрґ орної землі, 427 мрґ городів і сіножатей та 37 мрґ пасовиськ. Стан населення змінявся в різні часи. У 1832 р. тут було 493 греко-католиків. У 1880 р. всіх мешканців було 2014, в тому: 976 греко-католиків, 280 римо-католиків, 20 євангеликів і 1035 жидів. У 1913 році нараховувано 2312 мешканців. За підрахунком з 1921 р. містечко мало 349 домів з 2156 мешканцями. Воєнні втрати за час війни 1914-1921 становили 136 осіб (6%). У 1939 р. жило тут 2230 осіб, а в тому: 1040 греко-католиків, 490 римо-католиків і 700 жидів. За даними 1968 року Витків Новий мав усього 1370 мешканців.

Були там дві церкви: нова мурована церква Вознесення Христового з 1910 р. і стара, дерев'яна церква, невідомо з якого часу. Душпастирювали там священики: о. Микола Ганкевич (1832), о. Теофіл Корчинський (1910) і сотрудник о. Петро Баран (1935). Латинський костел належав Чинові Авґустинів, які жили в дерев'яному монастирському будинку біля костела. Той будинок розібрали 1788 р., коли ліквідувався монастир авґустинів.

Початкову школу заснували 1854 р. Це була чотириклясова школа, що 1910 р. мала 6 учителів. В 1924 р. там навчалося 282 дітей: 101 українських, 15 польських і 166 жидівських.

Витків Новий був центром збірної громади, в якій війтував поляк, а

солтисом містечка був українець Я. Іваницький. Містечко славилося колись виробом доброякісного пива і мало для громади позичкову касу.

Дім Т-ва "Просвіта" збудували 1934 р. Головував там Я. Мишуга, брат співака Олександра Мишуги (1853-1922) та д-ра Луки Мишуги, радехівського адвоката, який після української визвольної війни виїхав до ЗСА як представник ЗУНР.

З Виткова Нового вийшли два священики — о. Романець ЧСВВ, що висвятився 1931 р. і виїхав до Риму, та о. Ванджала, який душпастирював у Станиславівській епархії. З цього ж містечка походили двоє вчителів — Л. Беднарський і Слава Вишинська. Коли вони відмовилися перейти на римо-католицизм, влада не дозволила їм учителювати в державних школах.

За першої совєтської окупації головою містечка був Євген Панасюк. Його батько повернувся був з Америки вже комуністом і всю свою сім'ю заразив цією політичною недугою. За його урядування та певно й не без його допомоги вивезено п'ять родин на Сибір, головно тих, що їх сини за Польщі каралися в тюрмах та в концтаборі Березі Картузької. Їхні господарства перейняли спільно з Є. Панасюком три жиди. Під час другого вивозу постраждали заможніші господарі. Молодь військового віку не хотіла йти в Червону Армію: хлопці втікали в ліси, намагалися перейти кордон на захід, але не всім це вдалося, бо прикордонну охорону зміцнено і збільшено контролю прикордонної смуги.

За німецької окупації головою містечка став Володимир Кармелюк, довоєнний організатор націоналістичної молоді. Згодом німці ув'язнили його за причетність у діяльності ОУН, запроторили у концтабір, де його закатували і спалили в крематорії. В самому Виткові Новому та його околиці діяли революційні клітини ОУН і відділи УПА, що завзято боролися проти німецьких та московських наїзників. Тепер містечко стало центром сільради, якій підпорядковано сільця Йосипівку і Полове.

о. Роман Набережний

КРИВЕ

На південний схід від повітового міста Радехова розляглось невеличке, але гарне, село Криве. Весь масив чепурних, потопаючих у садах та між високими ясенами хатинок, розміщений обабіч двох головних вулиць, з яких довша простягається зі сходу на захід, а друга перетинає її з півдня на північ, що, з маленькими розгалуженнями, творять хрестовидну форму. На великій площі перед схрещеннями цих вулиць пишається велична однобанна мурована церква, обведена мурованою огорожею, що також тоне серед високих смерек і лип.

Село положене в долині, серед урожайних піль, а дороги, що виходять зі села у чотирьох напрямках до сусідніх місцевостей, проходять попри малі ліси, а саме: в північному напрямі — до Радехова (5 км) попри "Діброву", на південь — до села Дмитрова (4 км) попри "Дібровку", на схід — до села Оглядова (4 км) попри "Дубину" і на захід до містечка Холоєва (9 км) — попри "Круглий ліс".

Криве лежить біля вододілу, що проходить полями на захід від села, бо маленька річка Радоставка, що тут випливає, прямує на схід і є однією з приток річки Стиру, яка впливає до Прип'яті, та через неї до Дніпра; зате річки, які випливають на захід від Кривого, впадають до Бугу.

На підставі щасливим збігом обставин доступного історичного матеріялу знаємо, що первопочатки Кривого сягають половини 17 ст. Після битви під Зборовом, 6 серпня 1649 року, гетьман Богдан Хмельницький і польський король Ян Казимір уклали договір, в якому було сказано, що "Київський Митрополит має засідати в сенаті, дозволено відновляти старі церкви й будувати нові, а церковні маєтки мають бути ненарушені...". Гетьман Б. Хмельницький зменшив кількість війська і "козаки розбрелись по всіх усюдах...". Згідно з переказом, один із старшин, козак Гречка з кількома приятелями, для безпеки поселився між лісами й болотами і так започаткував село Криве. Оселя ця в початковій фазі належала до душпастирства в Монастирку (за Оглядовом), де жили ОО. Василіяни. Дорога до Монастирка була дуже крива тому й саму оселю названо "Криве". Згідно з цим же переказом, у подібний спосіб, після битви під Берестечком козаки заснували село Хмільно — на спомин про гетьмана Богдана Хмельницького.

Коли населення в Кривім збільшилося, місцевий дідич Ксаверій Шидловський побудував мурована церкву в честь Пресвятої Тройці, а згідно з "інвентарем" (хронікою) з 1851 року — церкву "Утечі Пресвятої Діви в Єгипет"; тепер — це церква Різдва Пресвятої Богородиці (перед і під час другої світової війни). В селі оповідали, що дідич мав сина, який не поводився взірцево і наносив багато клопотів і сорому батькові, тому він, "щоб Бог навернув сина на праву дорогу", зробив обіт, що своїми коштами побудує церкву. При будові працювали охоче всі мешканці села. Коли на мурована частину закладено велику копулу, завершену меншою і хрестом, дідич захворів і уповноважив сина допильнувати, щоб обидві копули (велику і малу — "ліхтарню") покрито бляхою. Однак син, користаючи з обставин, що батько хворий і крізь вікно помешкання міг бачити тільки сам вершок церкви, звелів покрити бляхою лише т. зв. ліхтарню, а велику копулу — ґонтами; різницю коштів, мабуть, присвоїв...

Родина о. Івана і Теодозії Набережних. Ліворуч о. пароха учителька дитячого садочка Юлія Щирба. За ними діти: Ірина, Ярослав, Володимир, Роман і Євгенія.

Трудно впевнитися, які священики обслуговували парафію після збудування церкви, однак ранні джерела подають, що після 130 років від заснування став священиком внук козака Гречки — Олексій Гречанський і душпастирював на протязі 20-ти років (1785-1805), після того як цісар Йосиф (1783-1785) скасував ("...так, як багато інших...") Василіянський монастир у Монастирку. За душпастирювання священика

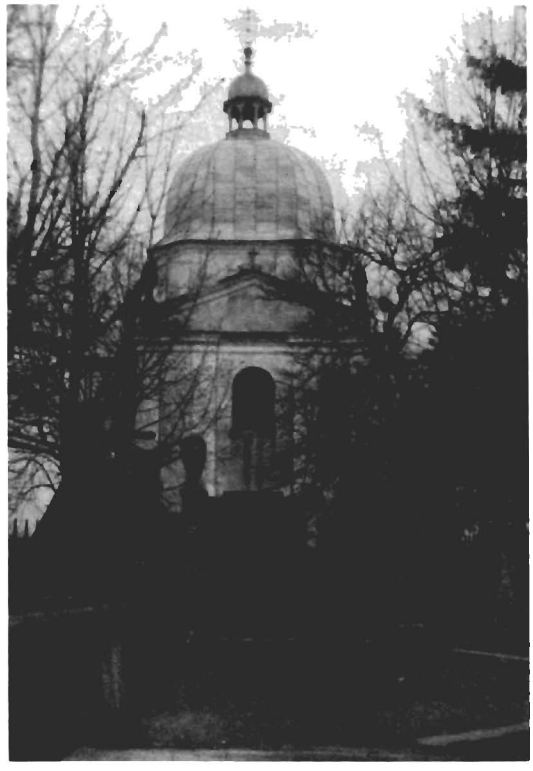

Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Кривому.

Івана Сохацького (1856-1872), з добровільних пожертв розмальовано церкву, велику копулу покрито бляхою, позолочено іконостас і престол та збудовано нову плебанію. Тоді також відлучено посаду вчителя від дяківських обов'язків і зорганізовано школу. За завідування о. Івана Мігуля відбувся в 1874 р. перший раз відпуст. Його наступник Діонізій Дияковський (1874-1889) побудував за час свого душпастирювання в Кривому господарські будинки біля плебанії, а по середині села — будинок, де примістилися крамниця і читальня ім. Михаїла Качковського. Його син Лаврентій, заки став священиком, запровадив хоровий спів.

За тиждень перед відпустом Різдва св. Івана Хрестителя 1888 р., тобто 1 липня, донька господаря Іллі Мостового, Марія, завважила, що ікона Спасителя на стіні промінює великою ясністю; позбігалися сусіди і багато інших мешканців села, "що нераз бачили цей образ", і стверджували небувалу ясність. Ця вістка рознеслася на всю околицю і навіть з далеких сторін почали напливати паломники. Тоді парох о. Дияковський з війтом Михайлом Шавалюком поїхали до Львова і просили Митрополита прислати комісію, яка прослідила б чудо. Однак вони одержали доручення перенести ікону до церкви і поставити на бічному

престолі. В 1904 році діючий парох о. Ізидор Свистун (душпастирював від 1899 р.) захворів на запалення суставів і не міг підвестися з ліжка. У тяжкому горю він почав гаряче молитися до Спасителя Ісуса, з трудом дійшов до церкви, відправив Службу Божу і так виздоровів. З вдячности він уфундував спорудження спеціяльного престола в південній наві храму, чудотворну ікону прикрасив срібною бляхою і купив срібну руку і ногу, які приміщено обабіч ікони. Це все сталося після того, як у 1901 році відреставровано церкву при грошовій допомозі зятя дідича Казиміра Шумлянського, д-ра Країнського, при співпраці комітетових Дмитра Шавалюка і Василя Козяра та "начальника громади М. Ліхвяка, дуже ревного і трудолюбивого для хвали Божої...". Тоді покрито церкву новою бляхою, вставлено нові вікна та сітковані зовнішні двері для просушування літом; для прикраси вміщено біля входової брами на цвинтарі дві камінні колони з ангелами, а на ґзимсах церкви — статуї Христа Спасителя і Пресв. Богородиці в коронах. Роботу виконали Антоній Сумик і мулярі з Олеська, а три престоли і балдахин ("під-небесне") за добровільні пожертви розмалював Сваричевський з Яричева біля Львова.

Після о. Свистуна душпастирював тут о. Д. Кордуба (1906-1911), а обслуговував Криве парох Дмитрова, о. Іван Боднар, який подбав про викопання саджавки у великому парафіяльному саді. Воду впущено з близької річки Радоставки. Від 1916 року доїздив із Дмитрова нововисвячений зять о. Боднара, о. Іван Набережний — дуже короткий час, бо душпастирські обов'язки перебрав тут новий парох, о. О. Яворський, який перебув тут до 1925 року, коли то перенісся до села Ляшкова і передав духовну опіку о. Василеві Пришлякові; він у 1927 році перенісся до Підгорець біля Золочева. На його місце спровадився з великою родиною із с. Опліцька (біля Лопатина) о. Іван Набережний, який перебув тут до свого ув'язнення більшовиками 1946 року.

Був час, що парохи Кривого обслуговували сусідні парафії з уваги на недалеку віддаль, як ось: о. Ілля Миколаєвич був адміністратором с. Нестаничі в 1835/36 р., о. Інокентій Дембіцький завідував цією ж парафією в роках 1845-47 (див. *Шашкевичіяна,* листопад 1984, ч. 10, 38-39), а о. І. Набережний, в разі потреби, уділяв духовну обслугу у Дмитрові, Оглядові — Монастирку і в Середпільцях з дочерною в Муканях. Годиться тут згадати також про о. Питлика, який душпастирював у Кривому ще перед 1914-им роком, там помер і похований на місцевому цвинтарі.

Як бачимо, все духовне життя в Кривому зосереджувалося біля церкви, школи й читальні. Як брати на увагу національний склад с. Кривого, то до 1938 року жило тут коло 250 родин, між якими було яких 10 польських і 4 жидівські родини. Селяни мали свої невеликі господарства та з великою запопадливістю обробляли свої поля, що простя-

о. Іван Набережний — каторжник.

галися на південь, захід або на північ від села, бо на схід від села були т. зв. болота. Там майже всі родини мали свої сіножаті, а тому що не було великих лісів із опаловим деревом, вони на своїх ділянках копали і сушили торф на опал.

Мешканці Кривого, незважаючи на важку працю, вміли радіти життям; вони створили чудові звичаї та при різних нагодах співали прекрасні пісні, що стали невід'ємною частиною їхнього побуту. Церковний спів стояв на високому рівні, а про це дбали кожночасні душпастирі. Між парафіянами і священиком були сердечні відносини і, в разі потреби, вони допомагали йому, бо до приходства належали лише 42 морґи поля. В час жнив радо помагали і тоді відбувалися обжинки, а ціле село гомоніло чудовими піснями. Навіть осінньою порою, вечорами, молодь збиралася на вигоні і співала пісні, що їх можна було чути аж у Дмитрові. (Між іншим, як подає крайова "Хроніка Української Католицької Церкви", на Різдво 1984 р. шкільна молодь вивісила тут синьо-жовті прапори з тризубами!).

За ініціятивою о. Івана Набережного, при активній участі Ізидора Гавришкова, Павла Лепеха і інших, у рр. 1932-33 збудовано дім "Просвіти". Ще раніше, в рр. 1923-24, в приміщенні кол. "Дяківки" відкрито кооперативу "Самопоміч" та опісля ще й молочарню. Сільські москвофіли, яких духовним опікуном був о. О. Яворський, гуртувалися в Читальні ім. Качковського, заснованій у 1920-их роках.

Різдвяні, Великодні, весільні й інші звичаї вказують на високий рівень духовного життя села, а зворот на протязі десятка років від відсталого москвофільства до високого рівня українського патріотизму вимовно свідчить про великий поступ національної свідомости.

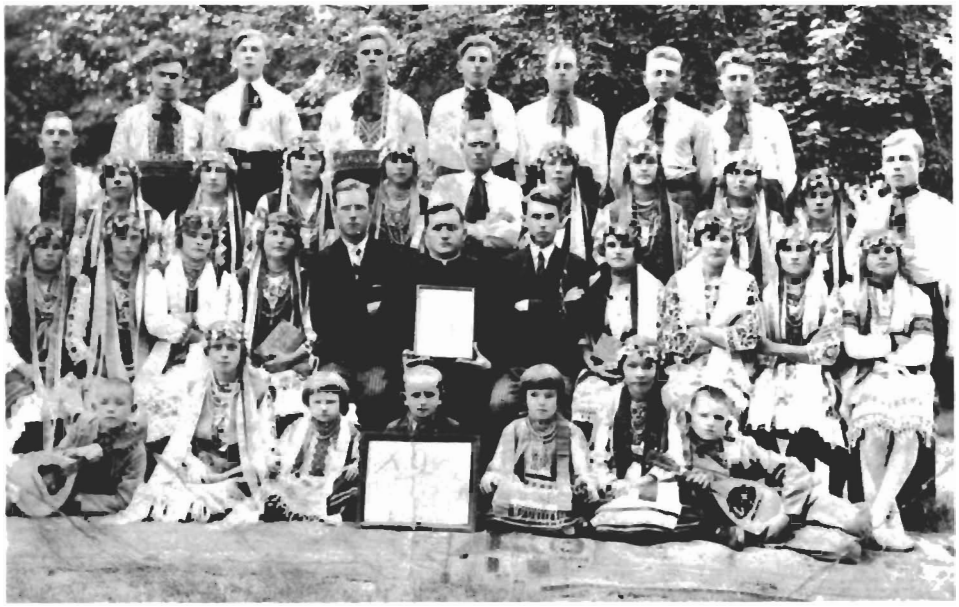

Хор парафії Різдва Пресвятої Богородиці в Кривому. Сидить в центрі о. парох Іван Набережний, ліворуч Василь Кудрик, диригент, праворуч — Петро Шавалюк. Таблицю з написом тримає маленький Роман Набережний.

Чоловічий хор при читальні "Просвіти" в Кривому.

Це відносно мале село безпосередньо перед і під час другої світової війни видало двох священиків, трьох лікарів, шістьох учителів, двох дириґентів, одного мистця-маляра й одного автора-редактора. Ось мірило його духовної продуктивности! Все це сталося за душпастирювання Ісповідника Віри світлої пам'яті о. Івана Набережного та завдяки учительській праці досвідчених педагогів Омеляна й Доміцелі Сполітакевичів. Високий рівень музично-співочої свідомости і театральної талановитости — це висліди наполегливої праці дириґентів: дяка Петра Шавалюка, обдарованого чудовим, широкого діяпазону (три скалі!) школеним голосом і талановитого Василя Кудрика, знаменитого дириґента й театрального режисера. Близькість міста Радехова, де діяла Рідна Школа з українською мовою навчання та інші — включно з гімназією (вправді польською, але з необов'язковими предметами українознавства), давала заможнішим селянам можливість забезпечити дітям вищу освіту.

Навіть у ділянці спорту Криве могло почванитися великими успіхами, бо команда копаного м'яча "Радоставка" успішно розігравала турніри при нагоді фестинів у різних місцевостях, а також постачала чільних змагунів до репрезентації міста Радехова в команді "Буй-Тур".

Село Криве справді завдячувало свій високий рівень культурного, освітнього й економічного розвитку належній душпастирській праці своїх парохів, бо церква завжди там була центром життя і діяльности його мешканців.

Нічого дивного, що село видало багатьох оборонців української державної і церковної незалежности. З-поміж них за німецької окупації арештовано і знищено Петра Лепеха, Ізидора Гавришкова, Василя Савулу, Ілька Шайногу та Павла Мостового. В боротьбі з московськими наїзниками загинули такі члени ОУН і УПА: Дмитро Кушинський, Володимир Набережний, Міська Гавришків, Андрій Гавришків, Роман Мудрик, Теодозій Мудрик, Петро Мудрик, Іван Шавала-Яцків.

Степан Сильвеструк
і Осип Судомляк

ЛОПАТИН

Лопатин — містечко, яке до другої світової війни мало коло 2500 мешканців, з того 59% були українці, 26% поляки, 13% жиди і 2% інші (чехи, німці). Містечко розташоване над річкою Острівкою, яка впливає до ріки Стир. Про Лопатин вже згадують історики від 1366 року, коли за нього йшла боротьба між Польщею і Литвою. В 1492 році остаточно він попав під владу польських князів і відтоді входив до складу Белзького князівства як волосний центр, очолений війтом, який управляв кількана дцятьма селами. Вже за Австрії був тут суд з прокуратурою, податковий уряд, поштовий уряд, поліція (збільшена станиця), яка мала владу над усіма селами, що входили у склад Лопатинської судової округи. Також була тут 4-клясова школа.

Наприкінці 16-го століття Лопатин втрачає значення волосного центру і стає звичайним містечком. Згодом Лопатин переходить з-під влади короля в повне посідання і володіння шляхти. Багато лиха мали мешканці від татарських орд та шляхетських військ. Під час нападу татар в 1629 р. Лопатин був майже цілковито знищений, бо осталося тільки 56 дворів-господарств. Ледве містечко трохи відбудувалося, то знова у 1649 році татари напали і зруйнували його, а людей забрали в ясир-полон. Якщо кому й вдалося втекти в ліси, то й ті вимерли з голоду і хвороб, бо бракувало тут чистої джерельної води та поживи.

Перед скасуванням панщини Лопатин був під володінням графа Замойського, а по скасуванні панщини був у руках Вишневецького "Байди", в замку якого заночував, вертаючись з боїв у Жовкві, гетьман Богдан Хмельницький.

Замок був дерев'яний, обведений водою і валами; його спалили орди турків і татар, які напали знову в 1663 році. З того замку є ще до нині два тунелі попід річку Острівку, які доходили до середини міста. Вони є частинно завалені, ще є вали навколо замку і осталося чимало таких багатомовних назв, як "Дзвіринець", "Лиса гора", "Жовтий брід", "Княгиня" і т. п.

На початку XIX століття австрійські власті знову відновили повітове управління, яке було підпорядковане вищому управлінню у Бродах.

Тоді ж відновлено суд з прокуратурою, податковий уряд, пошту і поліцію на цілу судову округу.

Наприкінці XIX століття кількість жителів набагато збільшилася. За даними австрійського перепису в 1869 році, Лопатин мав 316 дворів-господарств, з населенням 3206 душ.

Положення Лопатина недалеко австрійсько-російського кордону спричинило з вибухом першої світової війни дуже багато клопотів і жертв його мешканцям. Вже в перших днях війни забрано всіх чоловіків у віці 20-44 років життя до австрійської армії. Впродовж двох тижнів російські війська зайняли Лопатин. Центр містечка був спалений, чимало людей згинуло, багато дівчат і жінок знасилувано.

Лопатин переходив три рази з рук до рук, тож збідніле населення часто голодувало, бо найближчі села, як Ляшків, Грицеволя й інші, були цілком евакуйовані за Буг. Переміщені люди були приділені на працю на фільварках у польських поміщиків, які їх використовували як робочу силу, не даючи змоги навіть дітей посилати до школи. Тож не дивно, що по війні велике число нашої молоді було неграмотне і щойно в старших роках мало можливість вчитися читати й писати.

По проголошенні незалежности української держави в 1918 році чимало нашої молоді зголосилося добровільцями і пішло воювати в обороні України. Багато з них не повернулося додому, а ті, що вернулись, були такі виголоджені за дротами польських таборів полонених, що треба було багато часу, заки вони могли прийти до сил і працювати на утримання своїх родин.

В 1920 році, 13-го серпня, Лопатин зайняли більшовицькі війська з маршалом Будьонним на чолі. Польовий штаб армії, разом з марш. Будьонним, розквартирувався в Лопатині. Коли червоні спокійно собі відпочивали, вранці 15-го серпня 1920 року поляки, в числі 200-220 вояків, напали на них і цілий Лопатин опинився в польських руках. Сам Будьонний тільки в білизні втік через поля до "Юрищ". Червоноармійці укріпилися були коло Хмільна-Кустина, Очаті і Ляшкова. Побачивши малу силу польського війська, кинулися в атаку і коло год. 3-ої пополудні Лопатин знов опинився в їхніх руках. Нікого в полон не брали, а всіх схоплених розбирали до нага і вбивали та не дозволили нікого поховати впродовж двох днів. На третій день похоронено вбитих там, де лежали. Аж по році часу тіла викопано й похоронено в спільній могилі з великою парадою на новому цвинтарі.

По відході Червоної Армії прийшли польські власті, які ненавиділи українське населення, а українці ненавиділи їх і виконували тільки те, що мусіли. Все ж були й такі, що пішли відразу на співпрацю з поляками.

За даними з 1931 року, в Лопатині було 650 господарств. Крамниць було 37, в тім дві українські кооперативи, а решта належала жидам. В той час, крім тартаку, в якім працювало 70-80 людей, був ще паровий

млин з 6-8 робітниками, ґуральня "Спирт завод", де працювало 15-20 робітників, але тільки зимовою порою, і пивоварня, в якій працювало 25-30 робітників. Було ще 14-16 різних приватних, одно- чи дво-особових варстатів, як кравецькі, шевські, столярські; були дві майстерні направи сільсько-господарських машин, було також кілька будівничих, мулярів, бляхарів і т. п. Була цегельня, де робили і випалювали цеглу, а також ганчарня, де виробляли та випалювали різного роду горшки — чорні і так звані поливані, з чудовою орнаментикою, який то товар возили не тільки на ярмарки до Лопатина чи Радехова, але й до дальших міст і сіл. Була ще ганчарня і цегельня на Тритках і найбільша цегельня на Нивах, якої власником був українець Корнелюк. Ще за Австрії була "за липками" вапнярня, де з опоки випалювали вапно, яке було добре тільки для будови, а не для білення. Не було в Лопатинщині труднощів з будівельними матеріялами або опалом, бо були тут великі масиви лісів, а крім дерева були ще й торфовища, де люди різали й висушували торф, який на огрівання зимою був дуже придатний і дешевший від дров.

Як тільки прийшла польська влада в 1920 році, відновлено всі установи, які були за австрійської влади: суд з прокуратурою і в'язницею на 30-40 в'язнів, податковий уряд, пошта, а також поліція, яка на ділі володіла цілим судовим районом. Встановлено й державний контроль, який шукав за самогоном чи бакуном, що його наші господарі садили, щоб не купувати монопольного тютюну, а за це дуже карали наших селян. Парцельовано й землю поміщиків, але українським селянам купити її не було можна, хіба що хтось переносив свою метрику до римсько-католицького костела і ставав поляком і звичайно й донощиком. Фактично всю розпарцельовану землю давали зайдам-мазурам, які діставали цілі господарства, включно з худобою, колодязем і всякими вигодами, по дуже догідних цінах, а ще догідніших відсотках.

Для нашої молоді не було праці ані в державних установах, ані в школах, тому багато наших молодих учителів вислано у глиб Польщі на працю і вони там пропадали. Для тих українців, які мали середню чи й вищу освіту, також не було праці, тому багато з них ішли в торгівлю і промисл. Для селянської молоді навіть і тих виглядів не було, тож дуже багато наших свідомих хлопців і дівчат еміґрували до ЗСА, Канади, Арґентини чи Бразилії, або їхали до Франції чи Німеччини на сезонові роботи, бо іншого виходу не було. Частина їх пропадала в мішаних подружжях. Вже в роках 1934-35 багато молодих людей пішло в торгівлю-промисл. Вони опановували ринки різної бранжі і дуже добре вив'язувалися зі своїх завдань. Створили у Львові українське купецько-промислове товариство, а також свій Пром-Торговельний Банк, який досить добре розвивався. Торговельний відділ давав курси початківцям приватного купецтва, які ознайомлювалися з українськими

промисловими підприємствами у Львові, цінили їх та згодом співпрацювали, купуючи їхні вироби.

В Лопатині в 1933 році відкрито першу українську приватну крамницю, власниками якої були Степан Сильвеструк і Микола Судомляк. Крамниця була в центрі міста, досить простора і чиста, а обслуговувала майже всю околицю, де було багато українських учителів і священиків. Свідоме селянство воліло купити у свого, ніж піти до жида. В 1938 році вже було в Лопатині 5 приватних українських крамниць різної бранжі і всі вони розвивалися надзвичайно добре.

Ще до першої світової війни в Лопатині було засновано Т-во "Просвіта", а до того часу було тільки Т-во ім. Качковського, якого завзятим оборонцем був дяк Володимир Мандрика. В 1910 році створено ініціятивну групу людей, до якої ввійшли: Степан Білик, Петро Смаль, О. Кузик, П. Пашкевич, Пилип Сильвеструк і багато інших, які не тільки грішми, але й своєю працею допомогли в будові дому "Просвіти". Товариство "Просвіта" вело надзвичайно корисну працю у співдії з населенням і для його ж добра. Читальня "Просвіти" купувала книжки, випозичала їх членам, влаштовувала відчити, театральні вистави. Був і хор, хоча його дириґентом був москвофіл — дяк Володимир Мандрика. Для молоді зорганізовано Т-во "Січ". Але не довго раділа тим усім лопатинська громада, бо вибух війни приніс кінець усім товариствам і організаціям. Залю "Просвіти" забрано на військовий шпиталь, в якому було багато ранених австрійських вояків і до нього не було доступу цивільним людям.

Мішаний хор при читальні "Просвіти" в Лопатині. Рік 1927.

Зараз після війни дім відновлено, добудовано зруйновану сцену, побілено приміщення і відновлено діяльність Т-ва "Просвіта". Зорганізовано наново хор і аматорський гурток, які своєю працею задовольняли культурні потреби лопатинської громади. Вони виїздили теж на сусідні села з аматорськими виставами і концертами, а за це довколишнє населення було і вдячне і заохочене до власної самодіяльности. В тих селах все ще панував дух москвофілів, проти яких велася затяжна боротьба — тим прикріша, що і священики і вчителі в деяких селах були москвофіли.

В короткому часі засновано кооперативу "Поміч" з філією на другому кінці містечка, а також кредитову кооперативу "Будучність". Обидві установи гарно розвивалися. Люди відносилися до них з довір'ям, вкладали в них свої ощадності, в потребі позичали, а в споживчій кооперативі купували всі товари по дешевшій ціні. Головами кооператив були найбільш заслужені люди, яким громада вповні довіряла, а вони, совісно працюючи, виправдували це довір'я. Найбільш заслуженими людьми в кооперації були: Осип Мандрика і Степан Солоп, у "Просвіті" довгі роки був головою о. декан Микола Кравців, який теж очолював Надзірну Раду кооператив.

Для молоді, крім хору і аматорського гуртка, створено Т-во "Сокіл", яке приносило їй багато задоволення, так фізично, як і духовно. Тут кожночасно щось підготовлялося, зокрема до фестинів, які завжди випадали дуже гарно, бо вся молодь ставала до вільноручних вправ, на фестинах знайомилася з молоддю з інших сіл чи містечок і завзято працювала над собою. Щоправда, Т-во "Сокіл" проіснувало всього три роки, від 1926 до 1929, але й за той час багато молодих стали завзятими оборонцями української справи. Польська влада розв'язала Т-во "Сокіл" 1929 року. Коли не вдалося відновити діяльности "Сокола", то до року засновано руханкове спортове Т-во "Луг". Хоча воно спершу не було надто популярне, то з часом вся молодь до нього включилася і брала масову участь у повітових місцевих фестинах, а навіть їздила до Львова на "Луговий Здвиг", де гарно себе запрезентувала, не гірше, як бувало давніше зі здвигами "Соколів" у Львові. В 1933 році молодь з Лопатина взяла організовану участь у святі "Українська Молодь Христові".

Існувало ще в Лопатині Т-во "Сільський Господар", яке різними курсами освідомляло молодь і — головне — молодих господарів. "Сільський Господар" організував курси садівництва й огородництва, молодь обох статей брала в них участь. Наслідки тих курсів були позитивні, бо молодь навчалася модерних способів господарювання з вислідами, про які їхні батьки не могли мріяти. За те всі шанували Т-во "Сільський Господар", читали сільсько-господарську літературу, а викладачів курсів практичного знання любили. Одним з місцевих

викладачів був Микола Боднарук, який на Чехо-Словаччині закінчив навчання у садівничій школі.

Був у Лопатині і "Союз Українок", який також провадив корисну роботу, влаштовуючи курси куховарства, вишивання, крашення яєць і писання писанок, а також курс крою і шиття. "Союз Українок" заснував при Т-ві "Просвіта" дитячий садок, в якому виховувано малих дітей у національному дусі.

Не можна не згадати, що при Т-ві "Просвіта" існував ще "Народній Університет", а викладачами були запрошувані наші студенти високих шкіл. Також адвокат д-р Стефанович час від часу давав виклади на різні теми, а старші й молодь радо брали участь у тих викладах, навіть свідоміша молодь з поблизьких сіл приходила їх слухати. При Т-ві "Просвіта" організовано й інші курси, як напр. курси книговодства і товарознавства. Головним керівником був Степан Солоп. Він не тільки віддавав все своє знання молоді на тих курсах, але й будучи самоукомдириґентом, також немало свого знання й енерґії присвячував і для хору "Просвіти", і для аматорського гуртка, і для церковного хору, який співав кожної неділі на т.зв. "десятці". Велику частину свого життя він присвятив молоді, яку своїм прикладом умів провадити і за це та молодь була йому вдячна. А коли він помер у 1973 році, то з міста і з довколишніх сіл було 76 вінців на його похороні. Як кажуть очевидці, такого величавого похорону ще не було в Лопатині за часу совєтської влади.

Була в Лопатині старинна дерев'яна церква, яка простояла поверх 300 років. Її розібрано в 1925 році, викопано рови та залито цемент як підмурівку і почалася будова нової, також дерев'яної, церкви. Її закінчено і посвячено в 1927 році. Це є величава будівля, висота середньої бані з хрестом сягає 33 метри. Майстром будови був Мирон Січевський з Хмільна, коло Лопатина.

Парохом і деканом Лопатина був від закінчення війни о. Микола Кравців, відомий не тільки як добрий господар приходства, але й як ревний душпастир і управитель церкви. Він віддав багато труду на громадській ниві як голова читальні "Просвіти" та голова Надзірної Ради обидвох кооператив, споживчої "Поміч" і кредитової "Будучність". Сам добрий патріот, виховав у національному й релігійному дусі п'ятеро своїх дітей. Всі вони були переслідувані польською владою і суджені за приналежність до УВО і ОУН. Найстарший з них — поет і журналіст Богдан — був засуджений у Львові на 12 років тюрми. В 1932 році, на т.зв. Лопатинському процесі, були засуджені теж дві сестри Кравцівні: вирок Зені був три роки, а Стефи два роки. Обидві вони сиділи в Золочеві на "замку". В той час були засуджені рівно ж Роман Мандрика ("Чорноморець") і Роман Мандрика — син дяка, які дістали по шість років. Федір Головайчук із с. Ляшків, Микола Лисак і Анна Максимець

Церква Успення Пречистої Діви Марії і пам'ятник "Свободи", поставлений на згадку скасування панщини.

Ікона Матері Божої в лопатинській церкві.

зі Щурович, Федір Федоришин, Люба Данилюк, Іван Лисак і Роман Сеньчук з Миколаєва — всі отримали по два роки в'язниці і всі сиділи в Золочеві. Отець декан Микола Кравців помер у 1934 році. На похороні був тільки один син — Роман, що був на волі, і очевидно — добродійка Кравцева. Нікого більше з дітей не допустили на батьків похорон, який все таки відбувся дуже величаво. Було 8 священиків, несено 63 вінці, учасників з міста і сіл було приблизно півтори тисячі.

Отець Микола Кравців, парох Лопатина, 1878-1934

Богдан Кравців, 1904-1975

По смерті о. Кравцева прийшов о. Микола Дідуник, недавній старшина Української Галицької Армії. Він швидко з'єднав собі вірних, головно своїми високопатріотичними проповідями, а ще більше тим, що роздав парафіяльне поле на спілки, залишивши собі тільки город і садок. Він попав у конфлікт зі старостою в Радехові із-за закриття Т-ва "Просвіта", внаслідок чого Львівська Курія незабаром перенесла його до Барилова, а кілька місяців пізніше аґент польської поліції пострілом у білий день смертельно його поранив.

В 1935 році прийшов на парафію в Лопатині о. Петро Казанівський з недалекого села Нивиці. В нього було четверо дітей: Тарас, Орест, Добромир і Дарія. Всі діти були у вищих школах і всі тепер живуть в

ЗСА чи в Канаді, лиш найстарший Тарас помер 1964 року в Детройті. Отця декана з дружиною вивезено в 1946 році на Сибір за те, що не хотів перейти на православ'я. З Сибіру вернулися вони щойно в 1956 році, але вже не до Лопатина, а до давньої парафії в с. Нивиці, де мали родину. Повмирали десь коло 1978 року.

З вибухом війни у вересні 1939 року, на самий день празника, проголошено мобілізацію до армії, багато хлопців забрали і ледве половина з них вернулася вже після німецько-совєтської війни. Також забрано найкращих коней від селян, за які видано лише папірці, а банки мали їм заплатити, але по кількох днях банки вже були замкнені.

Перша колона червоноармійців прибула до Лопатина на вантажних автомашинах десь коло 20 вересня 1939 року. Перші частини поводилися коректно, хоч нерадо заходили до хат, а ще обережніше вступали в якінебудь розмови з населенням. Вони кинулися на крамниці і купували все, що тільки там було і поки було.

До Лопатинського району належало 18 довколишніх сіл, у тому два містечкового типу — Щуровичі і Топорів. Всі державні чиновники — секретарі партії, виконком, НКВД, прокуратура — мали своїх виїздових коней з фірманами і найкращі вози. Рік пізніше вони вже мали свої особові автомашини з шоферами. Однак у кооперативних крамницях далі не було не тільки мануфактури, шкіри й інших товарів, але бракувало найконечніших продуктів, як сіль, нафта, мило. Не диво, що на придорожних стовпах появилися написи: "Батьку Сталін, дай нам мила, бо вже воші мають крила"... Коли часом до кооперативи привезли дещо з мануфактури чи харчів, то черги стояли там майже звечора, щоб щойно в 8 год. рано, як відкриють крамницю, дістатися туди і купити те, що "дають". Зате секретарі Райпарткому-виконкому, НКВД і прокуратури прямо з бази Райспоживспілки забирали собі все те, що їм подобалося, веліли виписувати рахунки на місцеву кооперативу і там платили.

В міліції було кілька жидів, які своїми доносами допомагали при арештуваннях наших хлопців, що належали до українських організацій, або сиділи за Польщі в тюрмах за приналежність до ОУН. Все таки ОУН удалося впхнути до "органів" кількох своїх хлопців, які допомагали проводові організації, викриваючи наміри чи накази НКВД, спрямовані проти українців.

В часі переслухування кол. польських поліцаїв в НКВД вони не тільки видали всі документи, але ще й особисто доносили на ненависних їм українців. Так відразу розпочалися масові арешти і нашу молодь вивожено до тюрем Львова чи Золочева. Навіть лопатинська тюрма, яка мала місце на 30-40 в'язнів, тепер приміщувала коло 100 в'язнів. Окремо в підвалах НКВД каралося ще біля 30 "найнебезпечніших". Учні лопатинської 10-клясової школи, які жили в гуртожитку

біля тюрми, нераз чули й бачили, як енкаведівські опричники катували їхніх братів чи сестер; вони мріяли про день пімсти, що мусів прийти.

Впродовж короткого часу совєторосіяни створили таку густу сітку донощиків, якої в жадній іншій країні не було. Від тих сексотів НКВД знало, хто з ким, де й коли розмовляв, чим хто "дише" на совєтську владу, та про всіх членів родин, призначених на ув'язнення чи на вивіз у Сибір.

Не було іншої ради, як іти в підпілля, або втікати за Буг. Так зробив районовий провідник ОУН Роман Мандрика "Чорноморець", який, вернувшися з польської в'язниці і з Берези Картузької з підірваним здоров'ям до батьків і дружини, вибрав підпілля і перейшов кордон за Буг. (Відвідувачі з Канади мали можливість побувати в Лопатині в 70-их роках і там довідалися про те, як загинув цей український патріот.) Він з друзями переховувався в криївці біля Радехова. Один арештований підпільник під тортурами виявив ту криївку. Совєторосіяни оточили її. Щоб не здатися живим у руки ворога, він покінчив з собою. Разом з ним згинув ще один підпільник, а третій, хоч був важко поранений, таки втік, вилікувався і згодом розповів усе дружині Романа Олі, коли вона повернулася після 18-літнього заслання в Сибірі. Тіло "Чорноморця" привезено до Лопатина на подвір'я його батьків. Запитали їх, чи вони пізнають свого сина. Ті відповіли, що не знають, хто це є. Тоді опричники, прив'язавши тіло до коня, волочили його по Лопатині на пострах людям, а вночі закопали на полі, що звалося Підгір'я. По деякому часі мати відкопала тіло сина і на рядні заволочила на цвинтар, де й зложила на вічний спочинок.

Весілля Романа Мандрики-"Чорноморця" в Лопатині. 1937

Відступаючи перед німцями в червні 1941 року, совєторосіяни розстріляли 11 українських в'язнів у лопатинській тюрмі. Це були молоді хлопці у віці 25-27 років життя. Решту в'язнів випустили люди, розбивши в'язницю.

Перші німецькі частини увійшли до Лопатина вже в понеділок, 23 червня 1941 року коло 11 год. перед полуднем. Днями й ночами через Лопатин переїздили великі колони військ усіх родів і здавалося, що кінця їм не буде. З лісів коло Опліцька-Оглядова виїхало поверх 50 танків, які посунули в напрямі Радехова, але всі до одного були знищені. Маси червоноармійців попали в німецький полон. Їх пізніше голодом і холодом німці винищили, а багатьох прямо розстріляли в таборах полонених.

Новий загарбник почав заводити свій новий лад. Свідомі громадяни Лопатина обрали районовий комітет, що його головою став адвокат д-р Іван Стадник, а заступником дир. школи Михайло Олійник. Д-р Антін Жуковський був референтом здоров'я і директором лопатинського шпиталя. Степан Сильвеструк став референтом торгівлі і промислу, а інж. Володимир Гошовський секретарем комітету і референтом праці. Організовано українську міліцію в числі 80-100 людей, з якими щоденно переводжено військовий вишкіл та навчання орудувати різними родами зброї. Місцева кооперація була передана в руки Миколи Боднарука і Йосифа Судомляка. Корисна для населення праця комітету перервалася, коли на наказ крайсгауптмана з Камінки Струмилової районову управу розв'язано.

Незабаром розпочалися арешти та вивози до Німеччини. У 1943 році німці арештували Осипа Судомляка, Степана Приступляка, Степана Мотовила і Петра Колісника. Крім цього німці зробили облаву та арештували не тільки молодь, але й старших господарів. Всіх відвезли до Радехова, а звідси в товарових вагонах до Діссельдорфу в Німеччині. З Діссельдорфу погнали їх до копальні вугілля і там вони мусіли працювати по 10 годин денно. Після двох місяців їх арештовано і відставлено до Ґештапо в Аахен, де вони мучилися в підвалах три тижні. Вони впали жертвою провокатора, який намовляв їх до втечі. По довгих знущаннях їх вкинено до збірної келії, де каралося в нестерпних умовах біля 120 людей.

До дивізії "Галичина" пішло з Лопатина коло 20 хлопців. В живих залишилося 5 чи 6. Частина пішла в УПА, а решта загинула під час війни.

УПА в Лопатинщині мала багато криївок, в яких зберігалися запаси харчів і зброї, був навіть підземний шпиталь для хворих і поранених. Густі ліси охороняли їх перед щоденними боями з НКВД. Збройні відділи ОУН-УПА діяли тут до 1946 року, коли прийшов наказ частинної демобілізації. Це було в час великої блькади всього терену вели-

чезними масами військ НКВД. Московсько-енкаведівський терор перейшов усі людські межі. Схопленим повстанцям ламали руки, ноги, обрізували вуха, ніс, здирали шкіру й посипали сіллю і то все на очах зігнаного населення. Закатованих повстанців кидали в глибокі криниці, і відтак засипували, щоб ніхто не хоронив їх на цвинтарі, бо навіть могил воїнів УПА і бойовиків ОУН москвини боялися і ще бояться.

Ті колишні лопатинці, які відвідували свої околиці в 1970-их роках, розповідають, що Лопатин дуже розбудувався. Постали нові вулиці, а навіть цілі квартали нових і високих будівель. Є досить великий парк, а в ньому і пам'ятник Тараса Шевченка, як на глум, поруч пам'ятників різним совєтським "героям", які згинули в часі війни, або яких знищили українські повстанці. Після війни Лопатин знову був районовим центром, але після двох років його приділено до Бродів, а ще два роки пізніше — до Радехова.

Богдан Казанівський

НИВИЦІ

Про початки села Нивиці, Радехівського повіту, я не стрічав ніде якоїсь докладнішої згадки чи опису. Зате про свій рід чував я ще в юності розповідь старого ґазди Йосифа "Базилева". Він розказував, що під час походу війська гетьмана Б. Хмельницького на Польщу два козаки — Граб і Казан — поселилися в цій околиці; згодом вони стали зватися Грабинський і Казанівський. В Нивицях була ще одна родина Казанівських, але не споріднена з першою. Казанівських з Грабини прозивали "капусняками", а другий рід Казанівських — "божками". І був ще рід Куців, що, мабуть, виводив свою назву від північної частини села "Куці". А далі були ще такі роди: Шпури, Гереї, Шпаки, Парубочі, Мотлюки, Кріси, Фединишини, Олійники, Дубенські, Ковалі, Олесюки, Яцини, Білики, Базили та багато інших.

На схід від Нивиць був малий присілок із кількох господарств, звався Потоки. Назва походила, мабуть, від потоку, що колись там впадав до ріки, але зчасом цілком висох. На північ від Нивиць, за яких два кілометри, був трохи більший присілок Клісники: кільканадцять господарств і панський двір Кілярського, зубожілого польського дідича. Двір був занедбаний, тільки зарослі бур'яном стежечки й доріжки, різноманітні квітучі кущі та всілякі дерева вказували на те, що там колись був розкішний парк. В дворі працювали ще слуги, переважно зукраїнщені поляки. Через цей присілок проходили пільні шляхи з Бродів до Радехова і з Топорова до Лопатина.

Про Нивиці згадує Богдан Кравців у невеличкій брошурі п. з. *Вояк і людина* — біографії сл. п. Романа Шухевича-Чупринки. Кравців пише, що Р. Шухевич часто перебував у родині Казанівських.

На північ від Нивиць, за яких 8 км, розташувалось містечко Лопатин. У 1930-их роках парохом Лопатина був батько Богдана — о. декан Кравців. За яких 5 км на південь було містечко Топорів. Нивиці розкинулися над річкою Радоставкою, що мала свої джерела десь коло Буська на Розточчі та вливалася до Стиру. Південна частина Нивиць у деяких місцях (Бірок і Острів) майже досягала берега ріки, на другому боці якої розташувалося село Трійця. Дерев'яний міст сполучував обидва села. На північ від Нивиць розляглися пасовиська, сіножаті й поля, а на схід і захід — соснові та смерекові ліси.

о. Петро Казанівський, Нивиці (1921)

Дружина о. П. Казанівського Леонія з Жегаловичів

Село начисляло не більш як двісті господарств середньої величини, в пересічному по 10-12 мрґ поля. На перехресті доріг стояла глиняна фіґура — хрест поміж чотирма розлогими липами, поставлений селом на пам'ятку знесення панщини. На одному розі стояла читальня "Просвіти", на другому школа, а на третьому — громадський дім, в якому часом урядував секретар громади, а вечорами заходив туди війт. На схід від школи, в зеленому саді, стояв парафіяльний дім, де довгі роки після першої світової війни парохом був о. декан Петро Казанівський. По другій стороні вулиці стояла дерев'яна церква з трьома банями і дзвіниця, огороджені дерев'яним парканом. На дзвініці висів великий дзвін, що його 1914 р. забрали були австрійці на перетоплення металу. Одначе десь приблизно 1924 р. польський уряд повідомив, що той дзвін є на складі у Варшаві і що його можна забрати до села. Із залізничної станції в Радехові великим міцним возом у три пари коней цей дзвін перевезли до Нивиць. Того пополудня ніхто не працював у полі, село мало святковий вигляд. Всі чекали на поворот "з полону" великого дзвона. Через зірвану підлогу у дзвініці, з допомогою риштування із колесом угорі, міцні ґазди линвами підняли і прикріпили дзвін на його старе місце. Найстарший церковний куратор, після благословення, задзвонив у дзвін. Його могутній голос, говорили люди, доходив аж до Оглядова, віддаленого на 5 км.

Головна дорога в селі вела зі сходу — від цвинтаря, попри церкву, школу і читальню "Просвіти" — на захід, аж до дільниці Грабина, а далі на Топорів і Буськ. Головніша дорога проходила від фіґури-хреста на північ, в поля, до головного шляху, що сполучував Броди з Радеховом. В селі було багато садів, господарства були огороджені, а хати все побілені. Найбільшою принадою села була річка Радоставка.

У вакаційний час, влітку, до села приїжджало дедалі більше число інтеліґентів з Радехова, а також зі Львова. Пам'ятаю, що часто бували родини д-ра С. Шухевича, проф. Калиновського, Панасюків і інших; із Радехова родини д-ра Селезінки, д-ра Мотлюка, д-ра Возняка, Маланяки, Гарасимяки; зі студентів бували Я. Бігун, В. Дибайло, Е. Басюк, брати Левицькі, Сеницькі та інші.

Директором школи був Володимир Підгайний. Найстаршим у Підгайних був син Богдан, опісля доньки Стефа і Марійка. Богдан Підгайний відомий з політичного судового процесу (Варшавського) 1935-1936 рр., де був суджений Крайовий Провідник ОУН Степан Бандера і кілька членів Крайової Екзекутиви за вбивство польського міністра Пєрацького.

В о. Казанівського було четверо дітей: Петро-Тарас, Орест, Добромир і Дарія. Пам'ятаю, що на кожних зборах, чи то читальні "Просвіти", чи кооперативи — був присутній о. Петро Казанівський, а часом і директор школи В. Підгайний. Вони давали різні вказівки й поради, як

834

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Форма «А»

ВИДАЧУ НЕ ЗАЖИТЕЛЬСТВО НЕ СЛУЖИТ. ПРИ УТЕРЕ НЕ ВОЗОБНОВЛЯЕТСЯ.

2-АА

СПРАВКА № 37-03

Выдана гражданину (ке) Казанівський Денис Васильевич

1922 года рождения, уроженцу (ке) с. Кибинцы Львовской области

гражданство (подданство) СССР национальность украинец

осужденному (ой) военным трибуналом войск МВД Львовской области

28 июня 1946 г. по ст.ст. 54-10, 54-2 УК СССР

к лишению свободы на Десять лет с поражением в правах на Шесть года, имеющему (ей) в прошлом судимость Не судим

в том, что он (она) отбывал (ла) наказание в местах заключения МВД по 10 июля 1952 г. и по Сибирским лагерям Особого Назначения

С применением

Освобожден (на) 10 июля 1952 г. и следует к избранному месту жительства с. Бобрик Тлумачевского района Ивано-Франковской области

до ст. железной дороги.

Начальник лагеря (ИТК) Бытотту

Место фотографии или тиснения указательного пальца правой руки

Печать

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВЫЕ ЛАГЕРИ

Копія документу про звільнення о. П. Казанівського з московського заслання.

поглиблювати кооперативну, культурно-освітню і виховну діяльність. В Нивицях діяло Т-во "Сокіл", що нараховувало на початку 30-их років понад сто членів молоді. На всякі паради всі вони мали однострої: чорні штани, вишивані сорочки з червоними "гарасівками" (стрічками) і мазепинки та різьблені інкрустовані топірці.

Відколи я пам'ятаю, до Нивиць під час зимових і літніх вакацій приїжджав Роман Шухевич, що найбільше дружив з Богданом Підгайним та Орестом Казанівським, в якого найчастіше мешкав.

Завдяки Підгайним і Казанівським наше село було високопатріотичне. Орест Казанівський найбільше уваги присвячував молоді: провадив культурно-освітній гурток, дбав про часті сходини з відповідною програмою гутірок чи доповідей. При тому обговорювалися важливіші події з українського життя під польською окупацією. Звичайно тоді молодь і старші з великою увагою слідкували за політичними процесами, що їх польська влада вела проти запідозрених членів ОУН.

Орест відповідно коментував ці події, а для молоді це була справжня школа національно-політичних знань. Деколи на таких сходинах доповідали Стефа й Марійка Підгайні. Мене всі ці сходини дуже цікавили, я слухав уважно кожну гутірку й доповідь, але не завжди все розумів. Хотілося інколи запитати, але бракувало сміливости зробити це перед усіма іншими.

В читальні "Просвіти" часто влаштовувалися відчити й доповіді з історії України, ставлено п'єси, організовано спортові змагання. Останніми найчастіше керував Роман Шухевич, що втішався авторитетом не тільки серед своїх ровесників, але й також старших. Цікаво, що в драматичних постановках головну ролю завжди грав він, а крім того ще брав участь у скрипковому квартеті, яким керував мій кузен Гриць Казанівський — учитель. Він теж дириґував мішаним хором; деколи його зміняв дириґент Панасюк зі Львова, дружина якого чудово співала сопраном. До цієї студентської молоді доходили ще Наталка і Юрко Березинські — з Оглядова, а Кравців — з Лопатина.

Одного року влітку Роман Шухевич почав вправлятися у веслуванні на каюку, щоб незабаром відбути довшу подорож водою: по річці аж до Стиру, а потім проти течії Прип'яттю та, перевізши каюка возом до найближчої притоки Бугу, добитися Бугом до Висли і, остаточно, до Балтицького моря. Тим самим шляхом Роман повернувся до Нивиць, де всі подивляли його витривалість, сильну волю і відвагу здійснити цю далеку і тяжку подорож одинцем.

Наснажена націоналістичними ідеями молодь Радехівщини навесні 1937 року провела протиколонізаторську акцію. У зв'язку з цим у Нивицях арештовано Івана та Грицька Казанівських, Володимира Фединишина, П. Шпура й Івана Шпака. Всіх засуджено на 5 до 7 років тюрми. Годиться відмітити, що за совєтської окупації 1939-41 у Нивицях

мав свою підпільну квартиру Крайовий Провідник ОУН Іван Климів-Леґенда.

Парох Нивиць, о. Петро Казанівський, також зазнав переслідування окупантів. До Нивиць він прибув із Камінки Струмилової, де був сотрудником о. Михайла Цегельського. За державну діяльність в ЗУНР о. Казанівського деякий час в'язнили поляки. Під час т. зв. "возз'єднання" й ліквідації УКЦеркви 1946 р. о. Казанівський не підписав заяви вірности Московському патріярхові і за те, разом з дружиною, був засланий у Сибір. Пробувши там тяжких 10 років, повернувся на батьківщину та помер у Камінці Струмиловій.

Син попереднього пароха Нивиць, о. Жеґаловича (тестя о. Казанівського), учитель Тадей приїжджав на вакації до Нивиць. В місцевій школі вчителювала теж Параня Гриньків із с. Синькова Радехівського. Ця сміліва українська патріотка уміла зручно викладати учням історію Польщі так, що вони дечого навчилися теж про історію України, а передусім переймалися пошаною до своїх предків.

За другої світової війни с. Нивиці сильно постраждало. В лютому його захопили банди Ковпака, якого відділи УПА відтиснули з Карпат. Втікаючи, вони на дві доби зупинилися в Нивицях, пограбували мешканців і, користуючися якимись списками, ліквідували національно діяльних громадян. Тоді в одній стодолі вони замордували 52 особи — чоловіків і жінок, в тому числі дев'ятирічну дівчинку, яка зі своєю бабусею прийшла з с. Опліцька до Нивиць, щоб змолоти трохи проса на пшоно. Наближення відділу УПА спонукало бандитів чимшвидше опустити село, яке вони при відступі частинно спалили.

Євген Апонюк

СЕРЕДПІЛЬЦІ

Село Середпільці простяглося за 6 км на півд. схід від Радехова, над річкою Острівка. У 1939 р. там було 152 двори з 842 мешканцями. Його земельна посілість становила 8 кв. км, з чого селянам належало 40%, а 60% — дідичеві Болеславові Стецькову. Колись це був український рід, що з бігом часу спольщився. В селі жило біля 60 поляків і 6 жидів, але й поляки та жиди розмовляли по-українському.

Коли точно було засноване це село — невідомо, а перша документальна згадка про Середпільці є з 1494 року. Парафіяльна церква в селі мала назву Церкви Непорочного Зачаття Діви Марії; до неї належала дочерна церква Введення в Храм Пречистої Діви Марії в с. Муканє. Місцева школа до 1922 р. була українськомовна, а опісля там навчали тільки по-польськи.

До 1916 року парохом був о. Дмитро Йосифович. Щирий український патріот, діяльний теж поза межами свого села: був першим головою Т-ва "Просвіта" в Радехові з дня її заснування, а декілька років опісля він заснував читальню "Просвіти" в Середпільцях і очолював її до свого переїзду в іншу парафію. Разом з о. Степаном Петрушевичем, парохом с. Холоєва, він заснував у Камінці Струмиловій Українську Бурсу та розгорнув широку протиалькогольну акцію. Спонукував селян врочистою присягою зміцнити свою постанову не пити алькогольних напоїв. Таким чином наші люди стримувалися від пияцтва і вже не тратили своїх маєтків. Коли якесь мішане подружжя принесло дитину до хресту, тоді о. Йосифович хрестив її в нашому обряді і таким чином усю сім'ю приймав до нашої церкви. Польський декан обурювався на о. Йосифовича і навіть на проповіді в костелі робив йому закид, що, мовляв, "він краде польські душі".

Від 1916 до 1934 року парохом у Середпільцях був о. Михайло Паук, а по його смерті о. Іван Яцків. Він по другій світовій війні був настоятелем української церкви в Парижі і там помер. Крім вищезгаданих, парохами в Середпільцях були о. Штурмей та о. Шуст.

В читальні "Просвіти", після її засновника о. Йосифовича, головували Василь Возняк, Антін Лисак, Петро Карпів і інші. Ще перед 1914 роком діяло в селі Т-во "Сокіл", що його організував та ідейно втри-

Кружок Т-ва "Сокіл" з нагоди 25-літнього ювілею його заснування

мував Василь Костюк. Поляки під час відступу УГАрмії з Радехова арештували його, запроторили у львівську тюрму ("Бриґідки"), де він і загинув. По війні Т-во "Сокіл" відновило свою діяльність. Кілька років очолював його Микола Дяків, а опісля Теодор Брилєвський, Теодор Бартків, Полікарп Грицаюк і Нестор Кущинський.

Стараннями Василя Апонюка в 1924 р. засновано в селі споживчу кооперативу "Пчола", яка зразу приміщувалась у приватному домі. Коли ж в 1927 р. збудовано домівку читальні "Просвіти", яка до цього часу використовувала на свою працю т. зв. "дяківку", тоді читальня і кооператива перейшли до нового будинку. Головою кооперативи через довгі роки був Онисько Мельник, а книговодом ввесь час був Антін Бартків. Крамарями були Михайло Береза, Іван Щупаковський, Василь Брилєвський, Ксеня Кушинська, Василь Демчук і Анна Демчук-Лиховид — живе тепер у Ванкувері, Б.К. Василь Брилєвський (псевдо Босий) в 1941 р. був поручником в леґіоні Романа Шухевича "Нахтіґаль", а по його розв'язанні вступив у ряди УПА, де провадив вишкіл. В рейді на захід був поранений і помер на Мадярщині.

З інших організацій були в селі: "Рідна Школа", головою якої був довший час Степан Кравець; "Сільський Господар" — голова Микола Тарнавський, та "Союз Українок", де головою була добр. Олена Паук і Марія Грицаюк. Діяв теж аматорський театральний гурток, з режисерами Олексою Наконечним і Сильвестром Копачем. Мішаним хором керував Цурковський із Холоєва.

Завдяки видатній фінансовій допомозі односельчан, які поселилися

Кооператива "Пчола" в Середпільцях. Сидять зліва: Василь Костюк, Роман Пушка, Володимир Дибайло — ревізор з Радехова, Онисько Мельник — голова кооперативи, Микола Тарнавський, Володимир Стефанюк, Степан Кравець. Стоять: Степан Стефанюк, Семен Мотлюк, Ксеня Кушинська — крамарка, Антін Бартків — книговод, Петро Берева.

в Чікаґо, зорганізовано в Середпільцях духову оркестру, яка з первісного числа 17 членів зросла до 32-ох. Першим її диригентом був Володимир Дибайло з Радехова, а другим Іван Бабій з Чорткова.

У 1933 році зорганізовано в селі молочарню. Через те покращало економічне життя селян. Також і кооператива причинилась до того, бо закупила дві машини для різання торфу. Селяни різали торф, осушували болота та на них садили городину. Торфом палили, то й не потребували купувати дров, які коштували дуже дорого.

Не бракувало в Середпільцях мешканців із середньою та вищою освітою. До них належали: Петро Нестор, який закінчив студії перед першою світовою війною, а за Польщі був гімназійним учителем в Любліні; Степан Паламар та Василь Апонюк — священики (останній живе в Канаді); поляк Бендрот, капітан польського війська; Степан Ґаб та Басюк — учителі народньої школи.

Після першої світової війни закінчили вищу освіту два сини учителя Піговича; Дузьо був гімназійним учителем, а Славко доктором ветеринарії. Також сини о. Михайла Паука: Іван учителював у Львові, а Маркіян вивчав медицину. Гімназію покінчили: Оленка Паук і Семен Василишин. Григорій Сурма мав закінчений учительський семінар;

арештований Ґештапом, помер у Бриґідках у Львові 1943 року. Учителями народніх шкіл були Теодор Басюк і Василь Гнатів.

В Українській Галицькій Армії служили два старшини — Степан Ґаб, який згинув на фронті, та Василь Апонюк. Згодом за приналежність до Української Військової Організації поляки арештували і в'язнили середпільських патріотів, як Василь Апонюк, Петро Нестор, Володимир Дибайло, Дмитро Паламар і Остап Прийма. Останній виїхав до Канади, жив у Едмонтоні та здобув собі славу загальноканадського діяча на громадській та культурно-освітній ділянках життя. Помер в Едмонтоні. Згаданих в'язнів золочівської тюрми після шести місяців звільнили "з браку доказів вини". Але поліція так наполегливо слідкувала за кожним кроком Василя Апонюка, що й він еміґрував до Канади, де став священиком. Прожив 83 роки, похований у Вінніпеґу.

В квітні 1937 р. польська поліція арештувала вісім мешканців с. Середпільці та звинуватила їх у приналежності до ОУН. Після восьмимісячного слідства суд проголосив такі присуди: Василь Демчук, Євген Апонюк і Антін Гречаник — п'ять років тюрми, Ярослав Береза і Василь Тарнавський — по три роки, а Василь Войціховський — один рік. Всі засуджені на довгі терміни в'язниці вийшли на волю з вибухом війни у вересні 1939 року.

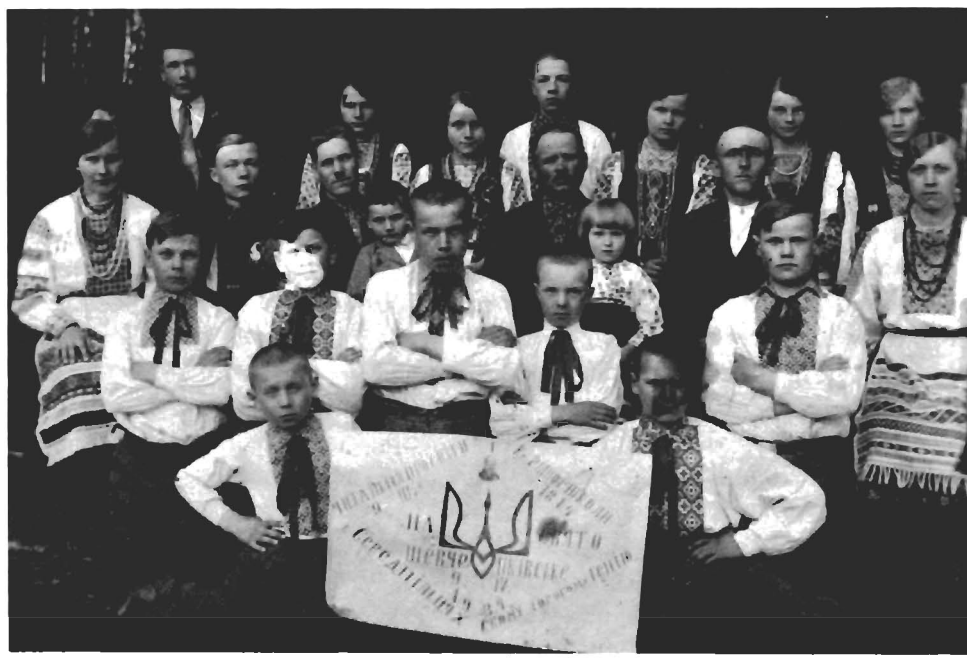

Читальня "Просвіти" і Кружок "Рідної Школи" в Середпільцях. Гурток аматорів, декляматорів та співаків, які брали участь в інсценізації "Мені тринадцятий минало..."

Яка ж була дальша доля цих засудженців? Василь Демчук під час переходу кордону 1940 р. попався до рук пограничників; деякий час сидів у Бриґідках, а потім був на Сибіру. Коли організувався Польський корпус ген. Андерса, Демчукові пощастило приєднатися до нього і через Іран та Північну Африку добитися до Італії. Після війни прибув до Канади і поселився в Едмонтоні. Антін Гречаник ще в грудні 1939 р. пробував перейти кордон на захід, але попав на засідку пограничників та пропав без вісти. Василь Войціховський помер у Радехові 1944 року. Ярослав Береза за німецької окупації працював у скарбовому бюрі в Радехові, 1944 р. зголосився до Дивізії. Врешті опинився в Англії. Василь Тарнавський 1941 р. переходив фронт, як зв'язковий, і загинув від німецької кулі. Євген Апонюк жив на еміґрації в Любліні й Варшаві, а опісля в Холмі, де мав своє підприємство. До Радехова повернувся 1941 р. і там провадив мануфактурно-ґалянтерійне підприємство. У 1944 р. через Словаччину, разом з родиною, кіньми виїхав у Німеччину, та незабаром опинився в американській окупаційній зоні Баварії. В грудні 1948 р. прибув до брата, що жив у Герфорді, Манітобська провінція Канади. Опісля переїхав до Едмонтону.

В групі ув'язнених зі мною були ще Антін Береза і Василь Процик, яких з браку доказів вини суд звільнив. Береза поселився у Вінніпеґу, а Процик в Англії. Треба згадати про дві українські родини, що їх із Середпільців у травні 1941 року совєти вивезли в Казахстан. Це — Семен і Марія Мотлюк (з синами Романом, Миколою, Євгеном і Петром) і Михайло та Ева Апонюк із сином Дам'яном. Усі вони пропали на засланні.

Різні обставини розкинули мешканців с. Середпільці по світі. Декілька родин виїхали на захід ще перед обома світовими війнами, деякі опісля. Кол. мешканців і їхніх нащадків нашого села можна знайти в Канаді, ЗСА, в Південній Америці, Англії та Австралії.

Володимир Оренчук

СТОЯНІВ

При головному шляху Львів-Горохів лежить моє родинне містечко Стоянів, що за Польщі належало до Радехівського повіту. Положене воно серед урожайних піль та сіножатей, через які пропливає річка Судилівка.

Загальний опис

В містечку своєю архітектурою звертав на себе увагу цегляний польський костел, побіч якого був парафіяльний дім. Поляків тут було мало, тому костел радше символізував польське володіння на українських землях. Римсько-католицьку парафію заснувала 1624 р. заможна родина Войтиха й Анни Кадлубіських. Поблизу костела був торговельний центр містечка. В передніх кімнатах домів приміщувалися крамниці з різноманітним товаром, а в задніх мешкали їхні власники — жиди. Всі вони говорили українською мовою, польську знали слабше. В тій дільниці була божниця та школа, т. зв. "хайдер", а за божницею лазня. Усе це називалося "містом".

В цій дільниці стояла українська церква, т. зв. "стара церква", збудована 1775 р. Службу Божу там правили тільки на Різдво і Великдень, а вечірні щонеділі. Була це чудова пам'ятка архітектури. За останнього пароха Стоянова, о. Дмитра Шуля, збудовано біля неї мурований дім для Сестер Служебниць. П'ять їх жили там кілька літ. Відтак цей дім став захоронкою, якою опікувалося Т-во "Рідна Школа" аж до совєтської окупації 1939 року.

В сусідстві старої церкви був польський народній дім, збудований коштом українських рук, системою т. зв. шарварку, та з матеріялу, забраного з українського громадського лісу. Недалеко стояв дім управи містечка, де до 1934 р. війтами були українці. В тому році видано закон про збірні громади і війтом став уперше поляк-шовініст, емеритований комісар поліції з корінної Польщі. Секретарем та помічником також були поляки.

Поруч адміністраційного будинку була двоповерхова школа, найбільший та найкращий будинок містечка. Директором школи був батько Володимира Косара, старшини Галицької Армії, згодом відомого діяча в Канаді.

Український Народній Дім, як осередок усієї політичної, громадської та культурної праці, стояв поблизу школи. Там приміщувалися: кооператива, Філія "Просвіти", "Рідна Школа", "Сільський Господар", Аматорський Гурток та каса "Райфайзенка".

Цекрва св. Іллі в Стоянові

Простора, мурована п'ятибанна українська церква була на невеликому пагорбі, при залізничному шляху. При цій же залізниці був тартак, власність жидів. Туди із стоянівських лісів, а навіть із сусідніх сіл Волині, звозили дерево для обробки на будівельний матеріял. Був у Стоянові і парово-газовий млин, що його вибудував 1920 р. Дмитро Ткачик, заможний, чесний та розумний господар.

У віддалі 2 км від містечка був панський двір — Шанів, який до 1848 р. належав дідичці Ольшевській. Після того він переходив з рук до рук, аж остаточно 1925 р. опинився в руках одного жида, що жив у Львові, а маєтком управляв Цанґ. Колись у дворі була ґуральня, де працювало багато селян. За нового власника вона була зовсім нечинна.

Дещо з історії Стоянова

Назва походить від першого поселенця, що ним був Стоян; звідти "двір Стоянова", або просто Стоянів. Народній переказ виводить назву від події з часу татарських нападів. Мешканці села схоронилися до монастиря і гаряче молились. Татари село обминули. Оцілілі мешканці, в присвяту св. Янові, побудували сто каплиць. Звідси й Стоянів.

Акта ґродзкє і земскє з 1501 р. згадують вже про мешканців Стоянова, які, переїжджаючи через королівську митну заставу в Буську, не хотіли платити мита чужій владі. Королівський документ з 1519 р. згадує про передання маєтків воєводі з Тенчина. Найважливішим документом є привілей кор. Жигмонта Авґуста з 1547 р., що Стоянову надав маґдебурзьке право. Там є докладний опис міста, його земельної площі, населення, віри, церков, костелів, привілеїв та повинностей. Ось деякі дані:

Стоянів, розташований за 40 км від Камінки Струмилової та 12 км від Радехова, мав орної землі 4273 мрґ, 1834 мрґ сіножатей, 24 мрґ пасовиськ та 2894 мрґ лісу. В 1880 р. було там 382 доми з 2716 мешканцями. З того: 2054 греко-кат., 354 римо-кат., 283 жидів, 25 інших. За національністю 2381 русинів (тобто українців), 289 поляків, 46 німців. В містечку були дві церкви та василіянський монастир, який в 1744 р. прилучено до деревлянського. В 1720 р. ігуменом монастиря був о. Натанаїл Малевич, учасник Замойського синоду. На підставі маґдебурзького права, Стоянів був звільнений від влади февдалів, мав повну самоуправу та забезпечений вільний розвиток міських станів.

Є значні різниці між числом греко-католиків, яких ідентифіковано як русинів, та римо-католиків, до яких зачислювано поляків та німців. Число русинів було на 327 більше від греко-католиків, а поляків на 135 душ менше ніж римо-католиків. Значить, що частина римо-католиків уважала себе русинами (за Польщі українцями), чого й твердо трималась.

Василіянський монастир існував коло 60 років, мав свою школу, звідки виходили монахи, світські священики та вчителі. Освіта мусіла бути на високому рівні, бо сам факт участи ігумена о. Н. Малевича в Замойському синоді доказує, що він серед духовенства втішався повагою, був людиною непересічного розуму і наукового стажу.

Маґдебурзьке право Стоянова з бігом часу було знехтуване паном та польською адміністрацією. На міщан накладено різні повинності — грошові та у формі шарварків, що посилило ненависть до панів. Вона яскраво виявилась під час переможного походу Богдана Хмельницького на Польщу 1648 р. Мешканці Стоянова повстали й розгромили маєток Сєкаровського в Гоголеві. Це їх дорого коштувало. Після битви під Берестечком 1651 р. польські війська Стоянів спалили та половину

його населення повбивали. На міщан накладено панщину — шість днів на тиждень праці на фільварку. Міщани стали кріпаками, а місто селом.

Нові часи

Першу початкову школу в Стоянові відкрито 1850 р. Вона була українська, але більшість учителів становили поляки. Перша світова війна нанесла Стоянову багато шкоди, бо село стало тереном боїв австрійсько-російських армій і було частинно спалене. Священика о. Сохацького, на фальшивий донос, австрійці повісили, 30 селян відправили до Талергофу, 30 родин втекли на схід з російськими військами. Це започаткувало гострий поділ мешканців на два табори, менший москвофільський та більший український, який відіграв значну ролю під час короткотривалої незалежности Галичини після 1 листопада 1918 р. Тоді громаду очолив Степан Оренчук, зформовано українську поліцію, школу передано українським учителям, як також проведено мобілізацію молоді до української армії.

Та це довго не тривало. Польська армія Галлєра принесла свої порядки, які впали великим тягарем на населення. Їй на зміну в 1920 р. більшовики принесли до Стоянова марксо-ленінський "лад", після якого стоянівці залишилися пограбовані з усього живого інвентаря. І знов

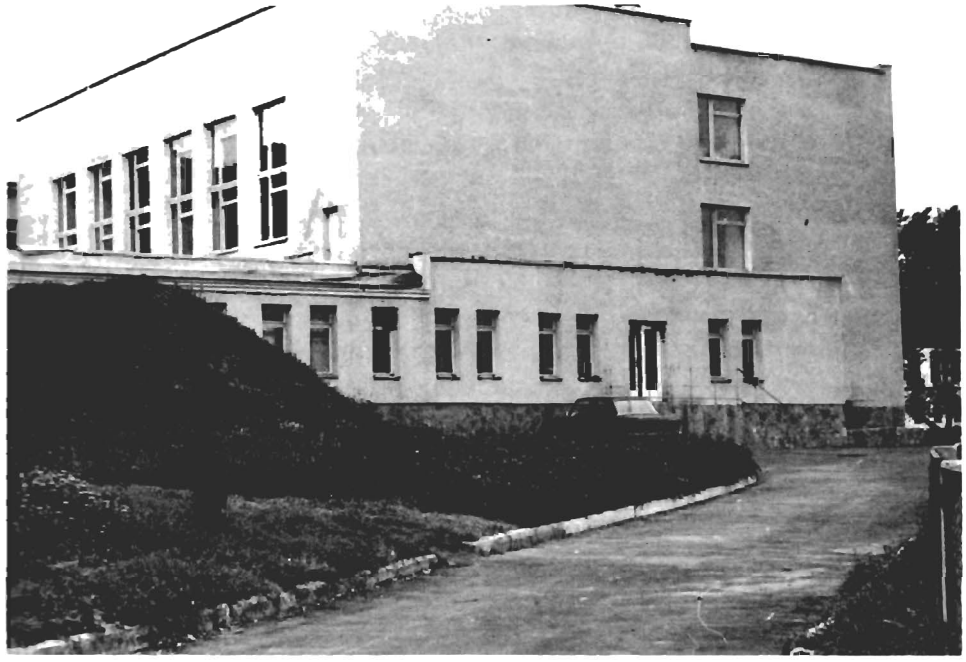

Середня школа в Стоянові. Праве крило — плавальний басейн

прийшла польська окупація, з арештами українців. Багатьох розстріляли за підозру в співпраці з більшовиками, а активістів Листопадового Зриву запроторили до концтаборів. Чого не вспіли пограбувати більшовики, те докінчували реквізиціями поляки.

Закріпившись, польська влада почала наступ на українців. Школа була першою жертвою. До 1924 р. викладовою мовою в ній була українська мова. Її скасували, залишаючи тільки як предмет. Увесь учительський склад був польський, а директором прийшов спольщений німець Брененштуль, який втримував польонізаційну політику свого попередника.

Учнями в школі були переважно українські діти, далі жиди і поляки; останніх було найменше. Їхньою розговірною мовою була українська мова, нею розмовляли теж їхні діти. Цей стан змінився після насадження 1922 р. на розпарцельовані двори Вітріна і Валя мазурів із корінної Польщі. Тоді постали їхні колонії Мазярня та Грициха, де їм збудували чотириклясову школу.

Очевидно, наука в польській школі не давала українським дітям знання української історії чи географії. Таке вони набували в "Самоосвітньому Гуртку" при Т-ві "Рідної Школи", який зорганізував я з Володимиром Лобаєм.

Стоянів від 1934 року став збірною громадою. Туди належали села: Тетевчиці, Романівка, Сабанівка та присілки Мазярня, Грициха, Шанова і Черковатиця. Головою громади був поляк. Солтисом самого містечка Стоянова теж був поляк, Цурик, що польської мови не знав, був одружений з українкою, одні їхні діти ходили до церкви, а інші до костела. Згодом солтисом вибрано українця Степана Сенчину і він був ним до 1939 р. Його одинокий син згинув як вояк УПА.

Населення і громадська праця

Поляки, які від віків жили в Стоянові, були поголовно пов'язані з українцями подружніми зв'язками, через те жили таким самим життям, як українці, вдома говорили українською мовою та різнились тільки релігією. З польською окупацією такий стан змінився. Ксьондз Вінцковський почав відвідувати мішані подружжя та їх "національно просвіщати". Також посталі мазурські колонії зміцнили їхню польськість. Зорганізувалась парамілітарна організація "Стшельци" та польський народній дім. Не всі поляки йшли за намовою ксьондза, а деякі, як напр. родина Шиґельських, переходили на греко-католицизм.

Другою меншиною, більшою від польської, були жиди. Їх було в 1930 р. поверх 1000. Тоді ж греко-католиків було 2419, 935 латинників та 16 євангеликів. Жиди, за малими винятками, були небагаті, дрібні

крамарі та ремісники. Мали свою божницю, школу "хайдер", де вчив кантор-учитель Шльома Ціґман, та лазню. Нею користувалися два дні в тижні наперемін з жидами й українці. Свої підприємства, чи торгівлю з населенням вели українською мовою. З приходом німців їх стрінула трагічна доля.

Українці жили в Стоянові споконвіку і ввесь час були більшістю, без уваги на поселювання чужого елементу. Перепис населення з 1900 року подає 3185 усіх мешканців, а з 1901 — аж 4176. По другій світовій війні жиди та поляки зовсім зникли, а на їхнє місце з'явилися росіяни: коло 120 осіб, в більшості робітничо-адміністраційний елемент торфобрикетного та фрезерного заводу, побудованого 1961 р. для забезпечення повіту тепловою енерґією.

Добрим священиком у Стоянові до першої світової війни був о. Сохацький. Після нього парохом став о. Іван Каранович, один з найкращих священиків галицького села. Своєю поведінкою супроти парафіян він

Іконостас у церкві св. Іллі в Стоянові

здобув собі велику пошану. Він придбав для парафії професійного дириґента, який зорганізував прекрасний хор не тільки для церкви, але й для світських імпрез. З польським ксьондзом, ні з комендантом поліції ніколи не приставав. Помер при кінці двадцятих років. По його смерті на короткий час діючим парохом був його сотрудник о. Володимир Кармазин, а пізніше о. Дмитро Березовський. В 1933 р. митроп. Шептицький призначив парохом о. Дмитра Шуля, який пробув у Стоянові до 1944 року.

Церква в Стоянові, збудована за Австрії, була найкращою в повіті, мала чудовий різьблений іконостас. Щойно в 1935 р. її розмалював церковною поліхромією в українсько-візантійському стилі мистець-маляр Павло Ковжун. Кошти малювання стоянівської церкви покрила заможна бездітна глибоковіруюча жінка Анастазія Писарчук-Климова. Як на ті часи, ці кошти були дуже високі: поверх 20 тисяч злотих, що дорівнювало вартості 25 мрґ урожайного поля. По закінченні робіт відбулось величаве посвячення з участю єп. І. Бучка.

Громадська, культурна й національно-виховна праця зосереджувалася в Народньому Домі, що його збудовано коштами всіх мешканців. В цьому мурованому домі примістились читальня "Просвіти", кооператива "Надія", "Рідна Школа", "Сільський Господар", Аматорський та Самоосвітній Гуртки. Всі вони діяли до 1939 року.

Націоналістичний рух у Стоянові оформився і зактивізувався на переломі 30-их років, головно завдяки праці Богдана Кравцева. Жваву

Дитячий садок у Стоянові. Посередині учителька Євгенія Новицька та опікун садка лікар Ярослав Карпевич

діяльність на тому терені провадив також провідний член ОУН Іван Климів-Леґенда.

Воєнна хуртовина здесяткувала Стоянів. В 1943-44 рр. німці зліквідували жидівське населення. Пережили це лихоліття лише дві особи: лікар Менкес і торгівець збіжжям Флехнер. Їх урятувала людська доброта наших селян, які протягом двох років переховували їх, ризикуючи своїм власним життям.

Друга совєтська окупація почалася розстрілом 85 мешканців. 107 інших згинуло на німецько-більшовицькому фронті. Багатьох мешканців вивезено на Сибір, а чимало згинуло в лавах УПА та в бою дивізії "Галичина" під Бродами. Не минули стоянівців і німецькі концентраційні табори, де перебували такі особи: Тиміш Мельник, Федір Луцишин і його сестра Марія, Марія Оренчук, Іван Лутчин та Володимир Оренчук.

Петро Твердохліб

СЕЛО СУШНО (СІШНО)

У першому томі збірника *Надбужанщина* це село названо Сішно. Самі сушенці, як і ціла околиця, так його називають, бо Сушно мабуть звучало для них по-польському. Про цю назву немає ніяких переказів, але, коли взяти під увагу похідні слова, як сушити, сушня, сушениця, а тим більше назву мешканців села — сушенці, то я вважаю, що правильна назва села є Сушно.*

На схід від села простягається широка й довга рівнина, що підноситься на схід яких 5 км і кінчається на обрію довгим піднесеним валом. Він простягається з півночі на південь; його найвищий пункт посередині обрію своєю формою здалека нагадує могилу. Так і називають в Сішні те урочище Тетевецькою могилою, від назви с. Тетевчиці, що лежить по другому боці. Через цей вал проходить головний вододіл Европи. На тому великому просторі нема ні одної деревини. Буває, що в час таяння снігів, чи по великій нагальній зливі, з цієї довгої, широкої та похилої на захід рівнини вода спливає численними струмками. Один такий струмок вливається у вулицю, що починається від стоянівської дороги, і бистро пливе, заливаючи цілу дорогу аж до міждоріжжя, а тут звертає на південь, на витківську дорогу й розливається на громадському пасовиську, що називається "Запастівні". А звідтіль — до потоку, що має тут свої джерела, та поволі спливає до Білого Стоку.

Посередині села є вигін — роздоріжжя, де перехрещуються два шляхи: один з Радехова через Сішно-Рожджалів до Сокаля, а другий — зі Стоянова через Сішно-Витків до Кристинополя. Попри ті дороги і два відгалуження від них виділено 280 двоморґових городів і на них улаштувалось село.

З дороги до Виткова, зараз же від роздоріжжя по лівому боці тягнеться маленька вуличка з кількома господарствами. Одне з них займає коваль зі своєю кузнею. А долом простягається велике громадське пасовисько "Запастівні". Тут саме є джерела потоку, куди на

---

* Згідно з довідником проф. В. Кубійовича *Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939* з 1983 р., назва цього села є Сішно -- *Ред.*

Йордан народ приходить з хоругвами і священиком святити воду. Хлопці в день перед Йорданом прикрашували ті джерела льодовими хрестами, фарбуючи їх ясними рожевими й зеленими кольорами. На тих Запастівнях була теж простора спортова площа, де влаштовувано змагання й фестивалі. Далі, обабіч витківської дороги, розташувався фільварок родини Розтворовських.

При знесенні панщини з панських лісів виділено частку лісу для громади і для парафії. Село було заможне, бо люди були працьовиті. Бідних було небагато і то переважно поляки, що прибули колись із панською службою. В 1907 р. жили тут 43 німецькі родини. Сусідство німців, у яких управа ріллі стояла високо, додатньо впливало на спосіб господарювання наших селян. Однак німці в українському селі не почувалися добре. В школі не було німецької мови і їхні діти, граючись з українськими дітьми, говорили по-українському. Вони стали продавати свої посілості і переноситись до німецьких колоній. Залишилися тільки дві католицькі родини, які ходили до польського костела у Виткові і згодом спольщилися.

Господарства були чисто втримані, відгороджені від дороги плотами, в'їзди закриті брамами або воротами, а входи фіртками. Вздовж доріг були рови, а між ровом і плотом — стежка викладена дерев'яними дошками. Був також гарний звичай перед неділею почистити дорогу перед своєю хатою. Доми були дерев'яні, криті стріхою або бляхою, обов'язково побілені перед Великоднем. Перед хатою завжди був невеликий городець для квітів і більший — для городини. Є тут одна мурована хата, що її збудував у 1880-их роках Августин Іщук. Хата, як на село, надзвичайно велика: просторий коридор від ґанку й чотири великі кімнати та комора, а під нею чималий підвал. Стіни високі й дуже товсті, так що спеки ніколи їх не перегрівали. Спереду від дороги — прекрасний ґанок. Дім до сьогодні без жадних ушкоджень, красується своїм стилем.

При західньому краю роздоріжжя стоїть, огороджений металевим плотом, пам'ятник знесення панщини: металевий хрест гарної конструкції на кам'яному фундаменті. В тридцятих роках він був ще в доброму стані і напис на ньому був чіткий.

Південний берег роздоріжжя підноситься на один метр. Тут на великій ділянці в системі городів красується своїм стилем чудова трибанна дерев'яна церква св. Симеона Стовпника, збудована з грубих брусів під кінець 18 ст.

В другій половині 19 ст. обняв парафію о. Михайло Кордуба. Він старався розбудити своїх парафіян до суспільного життя, зацікавити їх громадськими та культурно-освітніми справами, піднести національну свідомість. Церква потребувала ремонту, дзвіниця валилася. За ініціятивою пароха вірні радо і щиро взялися за діло. Бані покрито

цинковою бляхою, а підшиття ґонтами. У церкві споруджено новий прикрашений різьбою іконостас з іконами мистецької вартости, що й дотепер душевно підносить мирян у молитві. Збудували мурована високу дзвіницю й завісили могутні гармонійні дзвони. Те велике досягнення під проводом пароха надхнуло громаду великою пошаною і повним довір'ям до нього, тож радо відгукнулась і на його заклик заснувати читальню "Просвіти". Головою обрано о. Кордубу, а на приміщення громадська управа відступила одну кімнату у своєму будинку, який стояв на горбку при плоті церкви. Коли членство зросло, стало затісно і о. Кордуба порадив громаді будувати на роздоріжжі напроти церкви великий будинок, критий бляхою. В правій половині будинку містилась би громадська управа, а в лівій була б читальня "Просвіти". Громада, маючи свій ліс, погодилася і збудувала запроєктований будинок; читальня "Просвіти" отримала власне відповідне приміщення. Кількість членів збільшилася, постав аматорський гурток, завелася бібліотека. Старий громадський будинок перероблено на громадський шпихлір.

У пробудженій до життя громаді появилася нова ідея: школа в них лиш одноклясова і приміщується у низькому старому будинку. Уповноважений повітовою шкільною радою, о. Кордуба продав стару школу і громада побудувала новий, критий бляхою будинок, в якому були дві просторі кляси з високими вікнами й новим устаткуванням, а також вигідне помешкання для управителя школи. Ним був у той час Семен Олійник, а вчителькою — його дружина, полька. Було в них два сини, яких мати старалася спольщити, але по її смерті вони стали патріотами-українцями. Молодший син, Степан, згинув як український націоналіст.

Подібно як у Львові, 1 листопада 1918 р. мали відбутися акції перебрання влади по всіх повітових містах Галичини. Отець Кордуба отримав відозву до народу в цій справі, а його син Євген розповсюдив її по довколишніх селах. Вранці 1 листопада стежки й дороги вкрились святково вдягнутим народом, що поспішав до Радехова. Бойовики роззброїли жандармерію і перейняли залізничну станцію. Переповнене народом місто скріпило становище Делеґації, яка, перейнявши владу від австрійського старости, проголосила самостійність Західньо-Української Народньої Республіки. Національно дозрілі галичани-русини через ніч стали патріотами-українцями. Села давали охотників, а старшини, що найшлися випадково в Радехові, творили з них відділи й висилали на фронт. В селі учителька-полька зорганізувала Допомоговий Жіночий Комітет, який переводив збірку білизни й рушників для української армії. На терені Сішна не було жадних боїв. У травні 1919 року пройшов через село відділ армії ген. Й. Галлєра і відтоді закріпилася польська влада. Не знаю, скільки охотників дало Сішно; в пам'яті залишились Петро Микитюк, який поляг, Іван Головчук та

Микола Савчук (Касєвичів), які, перебувши долю й недолю Галицької Армії, повернулися додому.

Після війни нова польська адміністрація завзялася зупинити національно-освітній розвиток села. Тільки з великим трудом одержано дозвіл на відкриття читальні "Просвіти", що її знову очолив о. Кордуба. За ініціятивою Осипа Курила постав аматорський гурток під такою управою: голова — Осип Курило, режисер — Теодор Пастух, касир — Петро Семисюк. Головні проби переводив дуже здібний режисер і характеризатор Іван Головчук. Він ще за Австрії закінчив гімназію, а тепер, не маючи грошей на студії, жив удома, радо працював з молоддю і підніс цю ділянку діяльности досить високо. Талановитий музика Карасінський, знаючи ноти й гру на скрипці та й маючи замітний тенор, зорганізував мішаний хор. Кожного року він приготовляв Шевченківську й Франківську академії, а то й давав концерти з інших нагод. Це скріплювало у молоді національні почуття і любов до рідної пісні, за що громада шанувала свого здібного дириґента.

До того часу в селі всі говорили українською мовою. 1923 р. поляки забрали своїх дітей з нашої школи до своєї одноклясової польської, організованої в малому будинку коло костела. З того часу поляки стали демонстративно зазначувати свою польськість і так почав зростати антаґонізм.

У старому громадському будинку зліквідовано шпихлір, а приміщено новоорганізовану споживчу кооперативу. Справником був М. Савчук, а постійним книговодом Андрій Іщук. В іншій кімнаті влаштовано відділ молочарні радехівського Маслосоюзу.

У 1923 р. приїхав з Києва Роман Іщук з дружиною Надією, дочкою Наталею та тещею Любов'ю Шульгин. Москалі, відступаючи з Галичини, вивезли його як заложника. Хоч перебували тут тимчасово, вони завели лекції, на яких було дев'ять учасників: сім з них є вчителями, а один інженер-аґроном. Роман Іщук працював кооператором у радехівському Союзі Кооператив, а в Сішні заснував Щадничо-Кредитову Спілку. Завдяки йому Спілка закупила трієра й три сівалки. Досвід показався блискучий; багатші господарі й собі покупили такі машини. Спілка подвоїла кількість своїх членів і вже більше ніхто не сіяв руками.

Гурток "Сільського Господаря" під проводом інструкторів з Радехова високо підніс управу землі. Вони очистили поля від бур'янів. Знали, які добрива потребує місцевий ґрунт і спроваджували їх вагонами на свою зупинку Сішно. Завели однорідну пшеницю у всьому селі і продавали її по вищій ціні, навантажуючи вагони на цій же зупинці.

Союз Українок мав спеціяльні курси, кожного літа провадив дитячий садок, брав участь у культурному житті громади.

Аматорський гурток далі був найдіяльніший, молодь любила виступати на сцені; серед аматорів вирізнявся Андрій Іщук.

В читальні збільшувалася бібліотека, приходили газети — *Діло, Новий Час, Неділя, Нове Село* та *Народна Справа*. Святами та неділями сходилися люди читати, погуторити. Доповіді на різні теми виголошували: Іван Головчук, Петро Баран і Петро Гнатків із Забави. Багато селян мали й свої газети, переважно *Народну Справу*, але був зрідка і *Громадський Голос*.

У всій цій діяльності порадником був завжди о. Михайло Кордуба. В його сім'ї було п'ятеро дітей. Найстарший Мирон — історик, студіював у Віденському, а згодом у Львівському університеті, де був учнем М. Грушевського. Учитель гімназій, а від 1925 до 1939 р. професор Варшавського університету, дійсний член НТШ (з 1903 р.), автор праць з історії, історіографії та історичної географії України.

Дочка Михайлина одружилася з о. Петром Гарухом. Молодші — Маруся й Уляна приготовляли дитячі сценки з нагоди Шевченківських роковин, св. Миколая й інших. Марія вийшла заміж за адвоката д-ра Василя Возняка з Ордова, а Уляна за адвоката д-ра Осипа Галущака з Тетевчиць. Другий син, Євген, після кількох кляс в Академічній Гімназії залишив школу через свої труднощі у вимові. Він багато читав, цікавився громадськими й суспільними справами. За польської окупації він був увесь час у підпіллі. Раз був арештований і кілька місяців просидів у золочівській тюрмі, але з браку доказів на приналежність до ОУН його звільнили.

На старші літа о. Кордубі 1922 р. консисторія прислала молодого помічника, о. Ходаня. Він був дуже добрим священиком, говорив прекрасні проповіді, основуючи їх на прикладах із життя. По смерті й похороні о. Михайла Кордуби о. Ходань виїхав до Радехова, а парафію в Сішні перейняв зять о. Кордуби, о. Петро Гарух. Відносини між приходством і селом потеплішали, попри повагу й пошану взялась привітність і щиросердечність. В о. Гаруха було четверо дітей. Найстарший Петро був уже одружений з Євгенією із Зелених. Вони обоє були вчителями в с. Труханові на Бойківщині. Мелася була студенткою і, працюючи в підпіллі, привозила зі Львова літературу, яку Євген Кордуба доручав у районі згідно з призначенням. Юрко і Михась приїхали молодими хлопцями і тут виростали, товаришуючи з сільськими ровесниками.

Іван Головчук одружився з Настунею Баран, закінчив одночасно зі своїм шваґром Романом Бараном студії фізики й математики на Львівському університеті. Петро Баран закінчив теологію, Осип Баран — учительську семінарію в Сокалі, а за німецької окупації студіював аґрономію в Дублянах. Барани — це мої кузени, наші мами з Іщуків. Це одинока родина з наших багатирів, яка за впливами нашого дядька,

Романа Іщука, гідно використала своє багатство. Їхній наймолодший син Мирон вже в повоєнних часах закінчив педагогічну школу і є директором десятирічки в Радехові.

В 1928 році згоріли скирти дідича Розтворовського. За це суджено Доська Олійника. Немає певних, чи ще хтось був суджений, ані відомостей про вирок. В липні 1930 р. відбувалась ганебна польська пацифікація. Кожного дня ми виходили на луг над річкою під с. Полове, щоб на випадок наїзду на Сішно можна було втекти до Полового, яке не передбачало пацифікації. І того разу був Петро Баран зі мною, але щось на біду потягло його додому. Жовніри в селі зігнали людей під читальню, побили Петра і Романа Баранів, але найтяжче — З. Головчука. В читальні знищили бібліотеку та порозбивали всі образи, зробили страшну руїну.

Іванові Головчукові не вдалося дістати праці по своїй спеціяльності, тому був учителем "Рідної Школи" в Радехові.

Тим часом підросли й молодші сини о. Гаруха. Михась суспільними справами займався менше, зате посвятився театральним студіям. Мав успіхи і коли б не був упав жертвою заслання, яке відбув разом із своїм старшим братом Петром, міг би був заблиснути на сцені.

Юрко із захопленням включився в життя села — став побратимом сільської молоді. Виїздив зі своїм аматорським гуртком з виставою до Стоянова. Водночас студіював право і мав надію бути оборонцем національних месників, як два адвокати в родині та д-р Семен Шевчук з Ордова. Однак з приходом більшовиків був арештований. Коли прийшли німці, одна жінка з родини впізнала Юрія між помордованими в'язнями в Бриґідках у Львові. Це була велика втрата для села.

Сішно й Ордів, з'єднані в одній парафії, були дуже близькі у відношеннях родинних, культурно-освітніх, а ще більше в національно-революційних. Тож коли наші хлопці й дівчата, вертаючись зі Свята Матері в Стоянові в 1938 р., перемаршували з'єднано вулицею від стоянівської дороги аж до читальні, співаючи протипольські пісні, наші поляки заслонювали вікна, щоб не бачити і не попасти на список свідків. Поліція арештувала майже всіх тих учасників маршу, але, не маючи свідків, звільнила їх.

Були два цікаві випадки в мішаних подружжях Лоханських і Самборських, де батьки були поляки, а матері — українки. Коли повмирали батьки, їхні діти виростали разом з українськими дітьми, ходили до нашої церкви та, підрісши, стали брати участь в українському суспільному житті. Жадні поради й пересторога місцевих поляків не помагали. Тоді вмішалась у справу поліція, але також без успіху. Нарешті їх арештували і, навертаючи на віру батьків, страшно їх побили. Матері взяли синів до лікаря і, дістявши свідоцтво сильного побиття, подали справу до суду. Щоб не допустити до скандалу, староста

доручив поліції полагодити справу з матерями. Поліція перепросила матерей і запевнила їх, що ніколи вже не будуть їхніх синів переслідувати, просила відкликати справу в суді, на що матері вкінці погодилися. Хлопці — Йосиф Лоханський та Іван Самборський — були взірцевими громадянами, щиро відданими українським справам. І. Самборський, перебувши все щасливо, тепер живе в Торонті.

З приходом совєтів вибрано сільраду з проводом: голова — Василь Фурманець, чоловік розумний, але, маючи слабкий зір, не міг читати; навчився тільки підписуватися. Заступник голови (не знаю прізвища) походив із Павлова, був раніше польовим на фільварку. Секретар — Степан Паламар — злодійкуватий.

Спочатку арештовано Семена Барана, Карасінського, Луця Олеськова й Доська Олійника. По кількох тижнях випустили всіх, крім Олійника. Він працював у групі в'язнів, що будували нову тюрму напроти Народнього Дому, і якось ухитрився втекти у ліс. За те вивезли до Казахстану його родину, яка по війні вернулась додому.

Призначених на вивіз людей звозили з цілого повіту й замикали у стайнях Бадені, де була і група сушенців. Про дату транспорту дізналась мережа ОУН і відділи УПА захопили Радехів та звільнили людей.

Ще в березні 1941 р. політрук приніс голові сільради В. Фурманцеві до підпису список 24 осіб, призначених на вивіз. Фурманець, вислухавши список, заявив, що він тих людей дуже добре знає, вони не є здібні на жадний злочин і тієї листи не підписав. Політрук звільнив його з головства і назначив іншого заступником. Але й той відмовився підписати список, виправдуючись, що він із Павлова і тих людей не знає. І так справа зависла аж до вибуху війни.

По війні в рядах УПА залишились 14 вояків зі Сішна. Три з них полягли в боях із відділами НКВД в лісах за Тоболовом 1946 р.

За німецької окупації солтисами були Левко Куцяба, а відтак Степан Семисюк. Іван Головчук дістав працю в сокальській гімназії, де навчав фізику й математику. Учні його дуже любили, бо він без підручника викладав лекцію і на кожне запитання завжди мав готову відповідь. Добре говорив німецькою мовою. Один ґештапівець образився на нього за необачне слово і за кілька днів учні, довідавшися про загрозу арешту, зуміли попередити його і врятувати. Декілька днів він переховувався у знайомих, а тоді виїхав аж до Оглядова, де його шваґер о. П. Баран був парохом. Там перебув цілу зиму, а навесні влаштувався на працю у Головному Допомоговому Комітеті у Львові.

По Різдві 1944 р. о. Гарух отримав сотрудника о. Тараса Дурбака, що приїхав з дружиною Асею (з дому Банах), яка була учителькою в Яблонівці Буського району. Навесні помер о. Петро Гарух і парафію перейняв о. Т. Дурбак, але в липні цього ж року виїхав із Сішна. Після

того коротко душпастирювали о. Михайло Мельник і о. Петро Баран, який згодом перейняв парафію в Оглядові, а по війні був багато років парохом у Винниках біля Львова, де й помер 1986 р.

В загальному село Сішно видало таких інтеліґентів: Учителі — Степан Баран, Панько Костюк, Семен Кукурудза, Іван Шебець, Осип Баран, Михайлина Слюсарчук, Володимир Слюсарчук, Марія Головчук, Павлина Бузікевич, Слава Скопик-Баран, Мирон Баран; Роман Іщук, Київський університет, учив географію і геологію; Іван Головчук — Львівський університет, математика й фізика; Роман Баран — Львівський університет, математика й фізика; Петро Баран — Богословська Академія у Львові; Петро Твердохліб — Львівський університет, аґроном; Роман Салагуб — Богословська Академія у Львові.

Олег Безіменний

У ЗАКУТКУ НАД СТИРОМ

(Щуровичі, Сморжів, Завидче)

Частина Надбужанщини, про яку хочу згадати в цьому спогаді, приміщена, немов у закутині, на межі Радехівського і Брідського повітів з південної сторони, та Волині на півночі. Панівною рікою є там не Буг, а Стир.

Про Щуровичі я згадую як про село, що належало "за моїх часів" до Радехівщини. У *Словнику географічному Королівства Польського* з-перед ста років записано, що Щуровичі — це містечко Брідського повіту. На північ від нього є село Сморжів, а на захід — Завидче.

За статистикою д-ра В. Кубійовича, стан населення згаданих сіл на день 1 вересня 1939 р. був такий:

Всіх мешканців	українців	поляків	латинників	жидів
Щуровичі: 1680	960	250	450	120
Сморжів: 1460	1390	—	70	10

Про Завидче немає даних.

З дитячих літ пам'ятаю, що́ яких 6 км на північ від Сморжева, вже на Волині, простяглися поля побоєвища часів гетьмана Богдана Хмельницького, з замітними пам'ятками з 1651 року. Місто Берестечко лежить за 13 км від Сморжева, а за ним є монастир Пляшева, де зібрано кості полеглого козацтва і повсталих селян, які потопилися в довколишніх багнах. В музеї при монастирі зберігається теж чимало різної зброї та інших пам'яток, віднайдених на полях і в болотах. До того монастиря ішли і з нашого села люди на прощу.

Про ці три села пишу те, що бачив і що затямив з часу мого перебування там.

Село **Щуровичі** розляглося над самим Стиром. Населення — переважно українське, хоч було й трохи "латинників" та кілька жидівських родин. Розговірна мова в селі — українська. Була тут гарна церква, маленький дерев'яний костел та 4-клясова школа. Перед другою світовою війною вибудували тут великий мурований костел, який тепер замінено на збіжжевий маґазин. Парохом у селі був о. Маріян Плешкевич — молодий, з дружиною і двома синами. Мав гарний голос і

зорганізував хор у Щуровичах і в Сморжеві. Високоідейний і працьовитий, розвинув дуже успішну культурну і національно-виховну працю в читальні "Просвіти". З його численних вихованців згадаю наразі двоє: Миколу Лисака, який коротко перед вибухом війни згинув з рук польської поліції, та Ганну Михальчук, замордовану пізніше ґештапівськими опричниками.

Село **Сморжів,** теж над Стиром, за 3 км від Щурович, перед війною мало кругло 460 господарств. За австрійських часів були тут три фільварки і великий паровий млин, що працював на експорт. По першій світовій війні власники фільварків не повернулися до села, отже всю їхню землю розкупили місцеві селяни. Земля тут добра — чорнозем. У той час війтом був Микола Литвин, людина розумна і спритна; це головно завдяки йому до села не допущено польських колоністів. В 1940 році московські загарбники вивезли його з родиною на Сибір, де він помер. За першої світової війни у цій смузі цілих два роки стояв фронт, тому все населення Сморжева було евакуйоване; в селі залишилися тільки два господарства. Але зараз по війні село відбудувалося та ще й придбало пофільваркову землю.

В 1921 р. прибув до села о. Йосиф Мицак з дружиною і чотирьома дітьми (донька і три сини) і був там парохом до 1944 року. Це був дуже добрий громадський діяч-організатор — головував і в читальні "Просвіти" і в кооперативі. Село мало тоді 6-клясову школу. Жили в селі лише дві польські та п'ять мішаних родин. Зразу село було поділене на дві групи: українців і москвофілів, але завдяки наполегливій праці о. Мицака українська національна стихія швидко взяла верх.

Село **Завидче** віддалене від Сморжева на 6 км. Була там гарна церква, читальня "Просвіти", кооператива та 4-клясова школа. Парох о. Лев Кедринський тісно співпрацював з громадою. Село було справді дуже культурне, національно свідоме і патріотичне. Як у всіх інших селах 1930-их років, найсвідоміша молодь була вже зорганізована в Організації Українських Націоналістів (ОУН) і щораз більше активізувалася в політично-революційному напрямі. В половині 1930-их років проведено у всій Галичині, отже і в Радехівщині, ряд революційних виступів, як шкільна, протиалькогольна і взагалі протимонопольна акції, страйки, а зокрема теж уведено звичай сипання високих, як козацькі кургани, символічних могил на прославу Героїв України. Одної ночі на полях Завидча теж висипали таку могилу, на якій маяв синьо-жовтий прапор на високій щоглі. Поліція перевела численні арешти й переслухання та частину в'язнів відставила до тюрми в Золочеві. Між арештованими активістами були м. ін.: Іван Війтович, Іван Сохацький, Йосиф Додик, Ярослав Маціборський. З них — Іван Війтович, разом із Володимиром Білостоцьким із с. Руденка та Миколою Лисаком із Щурович, згинув у горіючій стодолі в часі облави польської поліції на

присілку Степанівка в серпні 1939 року. Незабаром після того вся його родина, в тому батько та Іванові брати, згинули в кігтях московського НКВД. Це було за першої совєтської окупації, яка розвіяла ілюзії щодо СССР у багатьох збаламучених людей.

Панічна втеча московських окупантів перед німцями в червні 1941 року принесла нові надії для українського народу на краще. Проголошення Акту відновлення української державности у Львові 30 червня 1941 року викликало всюди радість і ентузіязм. Величаве Свято Державности відбулося тоді і в Радехові. Після того відновилася акція сипання могил Героям України. Та знову прийшов жорстокий удар нових окупантів-німців і тоді залишився єдиний шлях оборони і рятунку: організована збройна боротьба на два фронти за відбудову Української Самостійної Соборної Держави. Перед у цій боротьбі вела ОУН, а від 1942 року ще й Українська Повстанська Армія.

З німцями був великий бій відділів УПА біля мосту на Стирі. Німці обстріляли село з літака, а згодом чимало людей арештували і вивезли в Німеччину. З них дехто тепер живе в Америці.

Ще завзятіші і страшніші були бої УПА проти совєторосіян від 1944 до 1952 року. Відділи УПА, переважно в силі сотень, опанували всі ліси між Стиром і Бугом, зокрема біля с. Грицеволя, та успішно обороняли всі наші села від нападів лютого ворога. В 1944-1945 рр. більшовики не мали відваги показатися в ті околиці ніччю, бо тоді тут була справжня Україна. Але ворожа навала все таки прибирала на силі і стосувала все більш жорстокі й безоглядні методи нищення народу.

В березні 1945 р. відділи НКВД провели великі арештування в Сморжеві. Наші повстанці з лісів розпочали бій з ворогами, щоб рятувати арештованих. У завзятій перестрілці загинуло чимало ворогів, але й по стороні УПА були втрати. Найзавзятіше бився повстанець Ковальський, але і його досягнула ворожа куля і він згинув у горіючій хаті. Після бою енкаведівський старшина звелів витягнути обгоріле тіло із спаленої хати і покласти край дороги: протягом трьох днів зганяли до Сморжева людей звідусіль, щоб "пізнавали бандита". Врешті тіло героя Ковальського пощастило поховати на цвинтарі у Сморжеві.

Арештованих українців зі Сморжева більшовики повезли до Лопатина, але зараз таки на ескорту напали наші повстанці з Завидецького лісу і знову розгорівся завзятий бій, що тривав від ранку до 3-ої год. пополудні. В міжчасі арештовані, пов'язані і сковані, лежали безрадно на полі. Енкаведисти, бачучи свою програну, вистріляли майже всіх полонених. Тим часом над'їхали ворожі танки, тому повстанці мусіли відступити до лісу. Між замордованими були: Василь Новосад, Анна Дідик, Іван Літовінський, Стародуб і багато інших. Їх усіх похоронили у спільній могилі, в ямі, що залишилася від давнішого розриву бомби.

В ті роки із згаданих трьох сіл пропало багато наших хлопців,

переважно 1927 року народження, які ще не були мобілізовані на фронт. Майже всі вони пішли в повстанці і в більшості поклали свої голови в боротьбі за волю України. Подаю лиш кілька прізвищ: Михайло Литвин, Дмитро Хміль, Любомир Волкович, Петро Мацяк, Василь Вовняр.

На початку 1946 р. совєтські війська розпочали найбільші до того часу облави на всі села й ліси. Це було по Йордані, всюди лежали сніги. За слідами в снігу ворог відкрив чимало криївок, тому багато повстанців загинули або попали в полон. По всіх селах були розташовані карні ґарнізони, скритися між населенням стало дедалі важче. Число повстанців у цих околицях помітно змаліло, однак організаційні зв'язки втримувалися і організована боротьба тривала аж до 1952 року. Тоді окупант провів ще більш масові арешти і вивози населення. Мене в тих сторонах у той час уже не було.

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

О. Волинець

СТОЛИЦЯ КОРОЛЯ ДАНИЛА*

Серед багатьох слов'янських племен, що займали величезні простори у Східній Європі, білі хорвати, дуліби, бужани, а пізніше волиняни заселювали західні землі. З тих племен бужани, як про те свідчить сама їхня назва, розселилися вздовж Бугу, від його джерел на півдні аж до Дорогичина і Більська на півночі.

Бужан згадує баварський історик IX в. та інформує, що володіли вони 231 городом.

З бігом часу багато міст і селищ бужан зникло, а навіть самі їхні назви затерлися у пам'яті. Чимало однак перетривало до XIII-XIV вв. і про ці міста згадують різні літописи. Особливо про багато таких міст і селищ згадує Волинський або т. зв. Іпатієвський літопис. У літописі говориться про Городок, Сутейськ (тепер село Сонсядка), Грабовець, Червень, Угруськ, Берестя, Дорогичин, Холм та інші.

Про Холм, що в другій половині XIII в. став столицею Волинсько-Галицької держави, у Волинському літописі за 1259 рік говориться, що волинсько-галицький князь Данило, полюючи на пустирях на північ від р. Угерки, побачив на горбі гарну місцевість, вкриту лісом. Зацікавившись нею, він запитав, як вона зветься. Йому відповіли: "Холм". Князеві подобалася ця околиця і він вирішив збудувати тут город. Спочатку побудував тільки маленький городок, а пізніше збудував велике місто, оточив його стінами та валами.

Згадку про заложення Холму, розуміється, слід трактувати як середньовічну леґенду, яких на старій Русі та в Західній Європі було багато.

Для заложення великого селища, а властиво оборонного міста, саме в цьому місці мусіли бути глибші й поважніші мотиви.

Розміщений над річкою Угеркою, яка впадає до Бугу, укріплений город Холм мав забезпечувати дуже важливий для Волинсько-Галицької держави торговельний водяний шлях з півдня на північ. Крім цього,

---

* Цей нарис п. з. "Столиця князя Данила", появився у варшавському місячнику *Наша Культура*, ч. 7 /51/, 1962.

заложення сильного городу мало на меті перенесення сюди княжої столиці з Волині і таким чином забезпечення її від несподіваних татарських нападів. На заході й північному заході, недалеко від Холму починалися польські землі Мазовії, з князями якої Романовичі були не тільки у приязних відносинах, а й у родинних зв'язках.

З уваги на важливість водяного шляху Прип'яттю з Києва аж до середнього Бугу, ще до заложення Холму тут побудовано міста в Угруську, Гущі, Кодені й Київці. Від цих міст на захід вела торговельна дорога до Любліна, а на північ через Дорогичин і Більськ — до Вісли і Балтицького моря.

Про цей торговельний шлях свідчать не тільки старі городища, а серед них важлива торговельна факторія руських князів, Дорогичин, але й часті принагідні знахідки, як наприклад, так зв. "дорогичинські пльомби", середньовічні монети.

Як подає літопис, ще перед збудуванням Холму, в Угруську була єпископія і, очевидно, адміністративний, а може і митний, центр над середнім Бугом. Ще й тепер видно тут над самим Бугом розмите городище, а коло нього місцевість, що зветься Стовп. З цієї місцевости, як і з-під м. Коденя походять цікаві знахідки старих мечів з X-XI вв.

Будуючи город Холм, а навколо нього місто, князь Данило подбав про розвиток і забезпечення у цьому місті промислів і торгівлі, заохочуючи майстрів, ремісників і митців до оселювання.

Літопис дуже образно змальовує це масове переселення, коли то з далекого зруйнованого татарами Києва втікають до Холму і його околиць сідельники, лучники, майстрі, що робили сагайдаки, ковалі по залізу і сріблу. Удень і вночі, пише літописець, йшли вони до Холму так, що город і околиця заповнилися дворами і селами.

У самому Холмі король Данило побудував прекрасну й гарну церкву Івана Золотоустого. Стропи цієї церкви спиралися на чотирьох арках, підтримуваних колонами, поставленими на вирізьблених камінних головах. Вівтарні вікна були прикрашені римськими вітражами, а купол засіяний золотими зірками. Двері були виложені білим — галицьким і зеленим — холмським камінням та оздоблені різьбою і золотом. З далекого Києва (можливо, водяним шляхом через Прип'ять) були привезені дзвони та образи, що уціліли по татарах у церквах.

Прикрасою і гордістю города була висока оборонна вежа ("стовп"), з якої можна було оборонятися з усіх чотирьох сторін. Вежа ця, як пише літописець, була збудована з каменя і дерева та так побілена, що ясніла здалека на усі сторони. Тут же споруджено глибокий, на 35 саженів, колодязь — "Студинець". Крім цих споруд, король Данило збудував великі й гарні княжі палаци і покрив їх міцною бляхою, а навколо палат посадив великий сад. У віддалі "поприща" (коло 700

метрів) від городу Данило поставив кам'яний "Стовп" — вежу з вирізьбленим кам'яним орлом.

У 1259 р. пожежа, що вибухла з вини якоїсь, як каже літописець, "проклятої баби", знищила город і місто. Пожежа була така велика, що заграву, а навіть вогонь можна було бачити далеко в околицях. Замість гасити пожежу, люди, припускаючи, що татари напали на Холм, розбіглися по лісах.

Після пожежі король Данило почав знову відбудовувати свій улюблений Холм. У наступному 1260 р. він збудував велику церкву Богородиці, яку оздобив образами, різьбленою з каменя великою чашею і різьбленими з чорного дерева фігурами.

У тому ж році татарський ватажок Бурундай обложив Холм. Він знищив стару столицю Володимир і навіть наказав розкопати всі укріплення городу, але Холм йому не вдалося взяти ані силою, ані хитрістю.

Не маючи успіху під Холмом, татарська орда посунула до Любліна і Завихосту, і, перейшовши Вислу, почала нищити польські землі.

По важких трудах керування державою у надзвичайно несприятливих умовах і частих татарських нападах у 1264 р. король Данило тяжко занедужав і помер. Тіло його поховано у Холмі в церкві Богородиці, де знайшли свій спочинок його сини Шварно і Лев.

У 1377 р. Холм був взятий польськими військами. Місто почало втрачати своє політичне значення. Занепадало холмське боярство і убожіли холмські майстрі та купці.

У місті залишається тільки осередок церковної влади — єпископія.

Згодом з Холму залишились тільки руїни. Їх описав у XVII ст. єп. Яків Суша. На протязі 43 літ він досліджував старі руїни собору, веж і стін. Знаючи добре передмістя Підгір'я "Спас", він відкрив і описав городище між "стовпенськими та верешинськими полями". Спостереження Суші і його описи руїн старого Холму заслуговують і тепер на найбільшу увагу.

Від часу досліджень Суші проминуло багато літ, на протязі яких ніхто більш не цікавився старим Холмом. Тільки один з останніх єпископів Седлецький був збирачем документів, які збереглися до 1933 р. у його родинній місцевості під Олеськом на Волині.

Перед першою світовою війною почали тут вестися невеликі розкопки, результатом яких, на жаль, були тільки статті, випадково друковані в газетах.

У 1910 р. архітектор П. Покришкін почав досліджувати головним чином стовпинську і білавинську вежі. Розпочав він також розкопки на "Високій гірці", результатом яких було відкриття валів старого городища (XIII в.), а на самому городищі видобуто з землі багато обтесаного каміння, решткки романських колон та фундаменти Данилової вежі.

При розкопках видобуто тридцять пудів сплаву міді й олова, здеформованого вогнем. Найбільш цікавими пам'ятками, які свідчать про існування на тому місці селища чи городу ще в X-XI віці, була знайдена тут кераміка, людські кістки і рештки зброї з тої доби...

Король Данило Романович. (Рисунок Ю. Панькевича).

О. Волинець

ЧЕРВЕНСЬКИЙ ГОРОД СУТЕЙСЬК

XXII-ий том археологічного річника Варшавського університету *Сьвятовід* присвячено надзвичайно цікавій для нас монографії д-р С. Варжаловської п. з. "Город червенський Сутейськ на польсько-руському пограниччі".

Ця праця мусить зацікавити кожного українця, який вивчає історію своєї батьківщини і взаємовідносини Руси з Польщею. Це двостороннє заінтересування книжкою спричиниться до кращого зрозуміння і зближення двох сусідніх слов'янських народів. Монографія С. Варжаловської заслуговує на вирізнення, як одна з найкращих і найсумлінніших наукових праць польських археологів. Ілюстрації, карти, перекрої, систематичний уклад матеріялу і сумлінна історична аналіза збільшують якість праці.

С. Варжаловська розпочала археологічні досліди на городищі неіснуючого тепер давнього міста Сутейська ще в 1936 році і продовжувала їх від 1946 року. Розкопки були настільки цікаві, що відвідали їх археолог В. Арціховський із СССР і чеський професор І. Філліп.

Город Сутейськ, як подає авторка, згадується 1076 р. в "Поученії" князя Володимира Мономаха, який укладав мир з Польщею. Д-р Варжаловська на підставі археологічного матеріялу відносить закладення Сутейська на кінець X-го ст. і припускає, що в 981 році, коли князь Володимир Великий зайняв Червень, то й Сутейськ був у числі городів, над якими він встановив владу. В 1097 році Сутейськ, як подає літопис, належав до Володимирського князя Давида Ігоревича, що зрадницьки осліпив Теребовельського князя Василька Ростиславича.

Город Сутейськ від непам'ятних часів боронив т. зв. "Ворті", де 1266 р. воював князь Шварно, братанок князя Василька Романовича. Як припускає авторка, Сутейськ був знищений остаточно татарами в XIII-ому ст. Серед місцевого населення залишилась навіть леґенда про "Татарський рів".

Під час розкопів знайдено цікаві археологічні матеріяли: меч, бойові сокири, стріли, стремена, ножі, писанку київського типу і врешті олов'яні печатки князя Давида. Ілюстрації цих печаток авторка подає у своїй книжці.

Після знищення городища ця оселя сходить поступово на положення села, яке в 1430 році називалося Сонтяжка. Досі заховалося під валами городища урочище "Ринок". Тепер на тому місці знаходиться село Сонсядка в Замойському повіті, Люблінського воєводства.

Наша Культура, ч. 8, грудень 1958

ХОЛМСЬКИЙ СОБОР

Найбільшою і найціннішою святинею православного українського народу Холмщини і Підляшшя з прастарих часів був і є холмський катедральний собор.

Будову цього собору відносять до доби київського князя Володимира. Уніятський єпископ Яків Суша з XVII ст. у своїй праці п. з. *Фенікс* каже, що на одному з мармурових стовпів, який знаходився у вівтарі собору, був висічений напис грецькою мовою "1001". Той напис дехто вважає датою будови собору. Виходило б, що холмський собор побудував великий князь київський Володимир через 13 літ після охрещення киян і проголошення християнства панівною вірою на Україні-Русі. Ще до того, 981 року, на Холмщину й Галичину прийшов князь Володимир і прилучив їх до Київської держави. Ці землі в ту добу називалися "Червенськими городами". Тут він знайшов уже християн в такій кількості, що вони вже мали свойого єпископа. Він титулувався єпископом "Червенським" і мешкав у столичному місті Червені, яке зараховувалося до найпрастаріших городів нашої землі. Про те свідчить топографія місцевости, де знаходяться вали — німі свідки будови того міста, а саме: низина і болотиста околиця.

В добу князювання Володимира будова укріплених городів переноситься з болотистих низин на узгір'я. Ми бачимо, що князь Володимир на місці Червеня, яке втратило в цю добу політичне значення, будує місто Володимир і відбудовує зруйноване місто Холм. З міста Червеня переносить він єпископську катедру до свого нового міста Володимира, а в Холмі будує катедральний собор. Катедральні собори, як знаємо, будувалися тільки там, де були єпископи, а єпископи призначувалися туди, де була паства у великій кількості. Отже, князь Володимир, знайшовши на Холмщині вистачаючу кількість віруючих, побудував для них собор і прикликав єпископа. Ніконівський літопис під 1072 р. говорить про участь холмського єпископа Йоана в числі інших єпископів на урочистості перенесення мощів св. братів Бориса і Гліба з старої церкви до нової у Вишгороді на Київщині.

В добу князювання нащадків князя Володимира поляки на чолі зі своїм королем Болеславом Хоробрим знову напали на холмські землі і сплюндрували їх. Під час такого нападу Холм був зруйнований дощенту. Згорів і собор, який називався Пречистинський (1074 р.). Можна

сміливо припустити, що в зруйнованому і спаленому Холмі не мав змоги жити тогочасний єпископ; він змушений був покинути своє катедральне місто і переїхати до іншого політичного центру. Таким центром у той час було місто Угровеськ. До нього і була, напевно, перенесена тимчасово єпископська катедра.

В 1235 р. галицький князь Данило Романович відбудував Холм, туди переніс свою столицю з Галича, побудував Собор Пречистої та, між 1235-1240 рр., переніс єпископську катедру з Угровеська до Холму. Цей собор він прикрасив багатьома гарними будівлями і збагатив творами мистецтва, привезеними з Києва та Західньої Європи. Холмським єпископом був у тому часі Іван, що займав теж визначне становище в державній адміністрації, як близький дорадник короля Данила.

У 1255 р. була в Холмі велика пожежа. Описуючи, як король Данило відбудовував Холм після цієї пожежі, літописець згадує про відбудову церкви Богородиці та прикрашення її "пречудними іконами". Між цими іконами знаходилася Холмська Божа Мати, найбільша святість українського населення Холмщини й Підляшшя. Прикраси на цій іконі — зразки візантійської емалі — спеціялісти відносять до XI-XII ст. Пізніша леґендарна традиція, записана в XVII ст. холмським греко-католицьким єпископом Яковом Сушею, приписувала разом із заснуванням холмського собору й перенесення Холмської Мадонни з Києва до Холму київському князеві Володимирові Великому.

З інших будівель часів Галицько-Волинської держави збереглися в околицях Холму руїни мурованих веж у селах Білавина і Столпє. Згаданий у літописі дуже глибокий колодязь на горі біля катедри, викопаний з наказу короля Данила, зберігся до сьогодні. Цей колодязь мав велике значення під час ворожої облоги королівського замку на холмській катедральній горі. Ця гора була дуже сильною твердинею, а Холм —єдиним українським містом, яке переможно витримало облогу монголів, присланих ханом Батиєм.

В 1596 р. на соборі в Бересті холмський єпископ Збіруйський прийняв унію з Римом. Від того часу холмський собор був до 1875 р. греко-католицьким.

За цей час місто Холм декілька разів горіло, кілька разів було зруйноване ворогами, але єпископська катедра вже нікуди не переносилася. Зате холмський собор кільканадцять разів ремонтувався і перебудовувався, але фундаменти його і частина стін залишились прастарі. Свідчать про це кладка стін і хемічний склад цементу, цегла і камінь. Цемент і спосіб кладки фундаментів собору і стін мають один і той же характер, як і в баштах на Білавині і в Столпї. Все це переконує нас у тому, що будова холмського катедрального Пречистинського собору відноситься до прастарих архітектур на українських землях.

Під час перебудов від 1596 до 1875 р. собор прийняв вигляд більш західній.

У 1640 р. собор був перебудований за холмського єпископа Методія Терлецького, а пізніше за єпископа Филипа Володковича 1735 р. Єпископ Максиміліян Рилло писав про це так: "Володкович наказав збурити старий собор, який, як говорять, був дуже гарний". Цей же уніятський єп. Рилло на свій лад перебудовував холмський собор. Під час цієї перебудови ще більше наближено собор до типу костелів. Опісля уніятський єпископ Йосиф Левицький також перебудовував катедральний холмський собор.

Ґравюра города Холму з XVII ст. докладена до праці холмського єпископа Якова Суші п. н. *Фенікс,* свідчить про те, що сучасний катедральний собор по своїй зовнішній формі нічим не відрізняється від собору XVII століття. На ньому стільки ж бань, стільки ж вікон і дверей, і коли в сучасну пору бані собору змінені, то вони одержали таку форму в результаті ремонту по приєднанні уніятів до православ'я. Крім цього, ґравюра XVII ст. нічим не різниться від ґравюри, поміщеної в холмському місяцеслові, на якому відбито холмський катедральний собор в такому вигляді, який він мав 1867 р., тобто до приєднання уніятів. Виходить, що катедральний Пречистинський собор у Холмі 1867 р. мав такий самий вигляд і величінь, що і в XVII ст.

Про старину холмського катедрального собору свідчать і його стіни, про які ще в XVII ст. холмський єпископ Яків Суша писав, що вони мов би вилиті з олова. Коли ж після 1875 р. виконувалася внутрішня й зовнішня перебудова собору, то його стіни обложено одним шаром цегли тому, що тинкування не приставало до них з уваги на їхню надзвичайну старовину.

В 1802 р. пожар знищив собор, який відбудовано щойно 1827 року. В 1874 р. розпочався капітальний ремонт собору, а в 1878 р. в ньому вже відправлялася богослужба.

Унія 1596 р. не змінила ні східнього церковного обряду, ні українського національного обличчя Холмської епархії. Проте українське населення Холмщини не відразу приймало унію, а на основі Зборівського договору 1649 р. між Польщею й Козацькою державою Богдана Хмельницького, холмська катедра була навіть на короткий час (1649-1652) повернена православним.

Намагаючись денаціоналізувати українців Холмщини, поляки пішли значно далі від керівників унії, бо намагалися накинути українцям римокатолицизм. Таким чином національна боротьба приймала тут релігійні форми. Тому холмська катедра, з якою так тісно в'яжеться боротьба православних і греко-католицьких українців з поляками, стала для місцевих українців не лише релігійною, але й національною святістю.

По першій світовій війні поляки використали свої політичні успіхи

для того, щоб відібрати від українців холмський собор і обернути його в польський римсько-католицький костел, усупереч сімсотлітній традиції. В тому часі вони зруйнували в ньому іконостас і знищили артистичні малювання, переробили верхні частини бань, знявши з них восьмираменні хрести та поставивши на їхньому місці латинські хрести.

(Щойно після падіння Польщі 1939 р. тимчасово виправлено цю велику кривду, бо 19 квітня 1940 р. — згідно з домаганнями української громадськости — німецька окупаційна влада передала українцям їхній старовинний холмський собор.)

Не менш цікава з археологічно-історичного боку Холмська гора, на якій стоїть ця чудова і велетенська православно-українська пам'ятка. Гора ця перерізана підземними ходами, які провадять до різних печер і катакомб, де спочивають тлінні останки князів, єпископів, священиків, ченців і черниць, бояр і інших православних людей.

В підземеллях холмської катедри поховані такі українські володарі: великий войовник і будівничий могутньої української держави король Данило (1264), його син Роман (1260) — чоловік Ґертруди Бабенберґ (в 1252-53 рр. володар Австрії), другий син короля Данила — князь Шварно (1268), зять і спадкоємець литовського короля Мендовга, братанич короля Данила — волинський князь Володимир Василькович, Семен Юрієвич та ін. Там теж поховані холмські єпископи.

Ці підземелля являють собою дуже цікаві й цінні пам'ятки великої історичної ваги. Вся земля на Холмській горі напоєна кров'ю наших предків і оповита спогадами славного минулого — для всіх українців дорога і свята...

Скорочено за виданням: *Холм* (Серія "Минуле і сучасне"), ч. 5, Українське Видавництво, Краків, 1940.

З документів часу

В ОБОРОНУ ПРАВ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ

Нижче подаємо уривок з промови д-ра Костя Левицького в австрійському парляменті у Відні, 19 липня 1918 року:

"... Незважаючи на важку невдяку австрійської політики, ми завсіди вірно стояли при династії й австрійській державі.

А тепер прийшли мирові переговори в Бересті. Ці переговори викликали живе заінтересування поміж українцями в Австрії. Ми чули, що міністер закордонних справ ґраф Чернін заінтересувався польськими меншинами на Україні. Ми чули також, що має статися з нашими українськими областями в Австро-Угорщині. А що діється з Берестейським договором? Підписаний в дні 9 лютого 1918 р. договір у Бересті, цей первенець між договорами, що мають принести людству гаряче очікуваний світовий мир, постановив, що колишня російська губернія Холмська аж до лінії Тарногород, Білгорай, Красностав, Пугачів, Радинь, Межиріч і Сарнаки, має прийти до Української Народньої Республіки, при чому означено, що остаточне устійнення будучої границі переведе мішана комісія, до котрої мають належати також польські делеґати.

Цісарське німецьке правительство перевело постанови Берестейського договору в найкоротшому часі. Договір німці ратифікували; частини краю Холмського і сусіднього Підляшшя, що були під німецькою адміністрацією, віддали під українську адміністрацію; на поворот — свого часу евакуйованого росіянами — українського населення призволили без перепон і по змозі підпомагали; українські військові частини заквартирувалися в краю; українські часописи виходять, українські школи засновуються, одним словом, Німеччина виявила себе солідним і чесним контраґентом.

Зовсім інше лице показує політика австрійського правительства. В Холмщині діється таке, що в 20-му столітті, в правовій державі, навіть серед здичіння світової війни, нечуване.

Берестейського договору, хоча вже минуло п'ять місяців, Австро-Угорщина ще не ратифікувала. З високих відповідальних і невідповідальних місць безнастанно запевнюється польських політиків, що взагалі не прийде до ратифікації цього договору.

Польське правительство у Варшаві розпорядило, певно не без призволу австрійського правительства, перевести вибори до варшавської Державної Ради в частинах Холмського краю, окупованих Австро-Угорщиною, котрі тепер державно-правно належать до Української Народньої Республіки. Без всякої участи страшно тероризованого українського населення, горстка поляків вибрала трьох делеґатів, — делеґатів з державно-українського краю, до польського державного сейму, при тому Варшавське правительство заснувало навіть окружний суд у Замості, на державно-українській території, за призволом австрійського правительства!

Адміністрація полудневої частини Холмщини і досі в руках австро-угорської армії і щоб віддати цю територію, по думці договору, Українській Республіці, — про це не думає австрійське правительство. Та як український губернатор для Холмщини, Скоропис-Йолтуховський, явився на австрійсько-угорському окупаційному терені, щоб там дати допомогу пригнетеному українському населенню, так як це було його урядовим обов'язком, то ц. і к. окупаційна влада негайно його ув'язнила та по кількох днях в'язнення видалила з краю!

Австрійсько-угорська адміністрація Холмщини поклала своїм завданням — останні сліди українського характеру цього краю винищити, щоб край зовсім спольонізувати. В цілій адміністрації Холмщини нема ані одного австрійського українця, старшини або урядовця, а всі місця обсаджено елементами ворожими українцям. Остале в краю українське населення безмірно тероризоване так, що ніхто не сміє по-українськи говорити і писати. В краю нема ні одної української народньої школи і не вільно такої засновувати. Українських часописів не можна видавати, ані з Галичини їх не допускають. Майно українських хліборобів, евакуйованих до Росії, роздають польським сусідам, або колонізують спровадженими польськими колоністами з Польщі і з Західньої Галичини...

Та вкінці є ще і релігійна справа. Українці Холмщини проливали кров під російським пануванням десятками років за свою греко-католицьку віру. Та тепер, коли вони, свого часу примушувані до православ'я, хочуть повернутися до унії своїх батьків, здержує їх ц. і к. адміністрація всякими примусовими засобами. Наших священиків не допускає, незважаючи на всякі старання, військового духовника, що охрестив дитину в нашому обряді, негайно перенесли; греко-католики мусять, так як колись під російським пануванням, жити і вмирати без церковного хресту, вінчання і похорону, або заспокоювати свої релігійні потреби в римо-католицьких священиків — наскрізь шаліючих польонізаторів, що правдоподібно є метою ц. і к. адміністрації.

А кожного доброго австрійського патріота мусить найтяжче обурювати, коли він бачить, як ц. і к. адміністрація тільки над тим працює,

щоб цій монархії на північному сході створити нові супротивності. Те поступування ц. і к. адміністрації в Холмщині є добре знане в Києві і спричинює злу кров на цілій Україні та може цю молоду державу відразу завернути на такі шляхи, що можуть спричинити великі труднощі у приязному співжитті, яке є в інтересі обох держав.

Тим більше мусить поступування центрального правительства та ц. і к. адміністрації в Холмщині в найвищому ступні безпокоїти нас, австрійських українців. Гноблення наших братів у Холмщині не може нас не обходити. Все наше громадянство є озлоблене в найвищому ступні тими нечуваними відносинами, як інтеліґенція, так і все селянство, що того самого в найближчій будучності бояться у себе. Поступування ц. і к. адміністрації в Холмі дає нам доказ, що ц. і к. правительство взагалі не думає придержуватися постанов Берестейського договору. Та ми не можемо інакше поступити, як правительство діймаючо остерегти перед такими зловіщими і честь Австрії понижаючими кроками. А щоб на найближчий час забезпечити собі прихильність поляків, думає ц. і к. правительство забрати українцям їхню Альзасію і Льотаринґію та прилучити до польської держави. Така політика є по лінії правдивого австрійського притягання, але вона криє в собі великі небезпеки в дальшій будуччині.

Тому ми поставили такі наглі запити:

1. Чи відомо ц. к. правительству, що ц. і к. правительство думає ратифікувати Берестейський договір та в цілості виконати його постанови?*

2. Чи відомо ц. к. правительству, що ц. і к. адміністрація Холмщини гнобить безмірним способом тамошнє українське населення національно і релігійно та протизаконним способом попирає його польонізацію?

3. Що думає ц. і к. правительство робити, щоб тимчасова влада Холмщини перейшла по договорі в руки української держави?

На ці наші наглі запити не отримали ми досі ніякої відповіді від пана президента міністрів, та ми дуже просимо і жадаємо, щоб ми в цій справі безумовно одержали ясну відповідь.

Розважаючи сучасні політичні відносини, дозволив собі у цій дебаті посол Дашинський сказати: "Я позволю собі також про українців говорити..." І цей польський соціял-демократ дозволив собі насмішливо сказати такі слова: "Тепер вийшла нова мода і ця мода зветься Україна". — А я питаю вас, панове, чи це є поважне трактування справи? Коли польська держава конституується в хосен польської нації, то це добре і в порядку, а як конституується українська держава, то ось як трактують

* Ц. к. правительство — цісарсько-королівський уряд Австрії. Ц. і к. правительство — цісарський і королівський уряд Австро-Угорщини.

справу поляки: польський соціял-демократ насміється... Як поляки бажають собі вольностей і хочуть їх мати, то повинні не забувати, що вони мусять також шанувати вольності інших націй. Бо як вони не знають пошанівку для свобідних змагань інших націй, то вони негідні мати свою власну державу!

А далі поставився цей польський соціял-демократ на котурни єзуїтського проповідника і кличе до нас: "Тридцять мільйонів православних рільників не можуть стати підпорою католицької австрійської держави. А преціньконспірується з українцями..." Це каже польський соціял-демократ, що православна віра нашого українського населення на Україні є перепоною, щоб Австрія взагалі узнавала українську державу і з тією державою підписувала договори, а опісля каже пан Дашинський: "Не вірте, ви українці, австрійському правительству, не вірте Австрії, бо це правительство є банкротом..." З одного боку каже: Ти, Австріє, не можеш переговорювати з Україною, ніщо говорити, бо це не варте заходу! А з другого боку каже до нас: Не говоріть з Австрією, бо це банкрот! — Чи це логічне або чесне?...

Ми жадаємо тут в Австрії того, що нам належиться по праву і справедливості!

Джерело: Д-р Кость Левицький: *Великий Зрив* (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів, Видавнича кооператива "Червона Калина", 1931.

(Вибрав В. Макар)

Тит Геврик

ЩЕ ОДНЕ СВІДЧЕННЯ

Подаємо уривок із наукової довідки сучасного спеціяліста в архітектурі та містобудівництві п.н. "Дерев'яна архітектура України: Вивчення, зберігання і консервація", поміщеної в місячнику *Сучасність* ч. 18 (318), жовтень 1987 р.

... Опубліковано багато детальних праць про пам'ятки дерев'яної архітектури Галичини. Натомість мало написано про малі і нескладні зрубові церкви Холмщини і Підляшшя. До першої світової війни, коли ці землі були в складі царської Росії, урядові чинники робили спроби перебудувати багато зі старих церков, щоб вони в їхніх очах набули "православного вигляду", забуваючи, що чимало з цих характеристично українських церков було побудовано ще до унії з Римом.

Після першої світової війни Підляшшя і Холмщина опинилися в складі Польської республіки. Відколи 1927 р. в Польщі встановився тоталітарний режим, багато зусиль було прикладено до польонізації українського населення Підляшшя і Холмщини. В 1938 році, з явною підтримкою Ватикану і Папи Пія XI, незважаючи на протест грекокатолицького митрополита Андрея Шептицького, поляки дійшли до того, що почали ліквідувати Українську Православну Церкву на Холмщині і Підляшші, а фактично руйнувати і нищити будови церков... Нищили і муровані будівлі 12-го століття і прості дерев'яні рублені церкви. Протягом лише двох місяців, у травні-червні 1938 р., знищили яких 167 українських православних церков. Завдяки маленькій брошурці архітекта Леоніда Маслова, збереглися шкіци декількох з цих знищених рублених церков роботи Арсена Річинського. Серед знищених була церква Преображення в селі Сичині з 16 століття, яка була однією з найдавніших будов традиційної конструкції, характеристичної для описуваного району. Архаїчний дах цієї нескладної будівлі викладено з соломи. За даними Маслова, в містечку Тишиці, коло Холму, було три рублені церкви. Одну з них розібрано за розпорядженням російської адміністрації ще перед першою світовою війною, а дві знищили польські активісти за підтримкою польської поліції: церкву св. Миколая з кінця 16 століття (?) і церкву Богородиці, збудовану перед 1641 роком.

Як свідчать недавні польські публікації, кілька рублених церков цього району пережили бурхливі події 20-го сторіччя. Наприклад, у недавно виданому в Польщі списку історичних пам'яток є три українські рублені церкви 18-го століття, що збереглися в Холмському повіті, дві з них перетворено в римсько-католицькі костели, а третя стоїть порожня і невживана...

З ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Леонід Маслов: *Дерев'яні церкви Холмщини та Підляшшя* (Краків), Українське Видавництво, 1941, стор. 7.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. VIII, ks. 5: *Powiat Chełmski*, str. 28-29, 42, 57-58.

Анатоль Демусь

РУЙНУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ НА ХОЛМЩИНІ

Імперіялістична політика Польщі щодо підлеглого їй українського народу віддавна стриміла до його повної асиміляції. Коли королівська Польща задовольнялась лише асиміляцією аристократичної української верхівки, панщизняним поневоленням народу і користуванням його матеріяльним добром, то версальська Польща постановила асимілювати в цілому ту частину українського народу, що опинилась у її державних кордонах.

В другій половині 20-их і на початку 30-их років акція насильного навертання українського православного населення в межах польської держави відбувалася "леґально" або півлеґальним способом. До 1927 р. українське населення в Польщі мало в сеймі і сенаті своїх представників, які в випадках, коли польська асиміляційна політика переходила "леґальні" межі, старалися своїми інтервенціями й інтерпеляціями перешкоджати тому.

Після розв'язання сейму 1927 р. Холмщина втратила своє національне представництво. Нова виборча ординація була зладжена так, що вже неможливо було вибрати послів українського роду.

Основна сила українського народу, що опинилася під пануванням червоної московсько-більшовицької імперії, почала переживати в 30-их роках посилене апокаліптичне переслідування з колективізацією, штучним голодом, ліквідацією селянської кляси ("розкуркулення") й української національної культури з фізичним винищуванням її видніших представників, що на практиці означало ламання хребта українській нації.

Шовіністичний польський уряд, живучи між двома тоталітарними великодержавами — Німеччиною і Совєтським Союзом, намагався й собі дотримувати імперіялістичного "моцарствового" кроку і виробив плян знищення українського народу в межах своєї держави, в першу чергу на Холмщині і на Підляшші. Згідно з такою ґеноцидною політикою польського уряду в першій мірі супроти українців і білорусів, кол. польський амбасадор у Берліні Роман Кроль у своїй книжці *Завваги про польську політику,* виданій у 1939 р., писав:

"Червона Русь і польська частина Волині мусять стати цілковито польськими. Маємо до того повне право тому, що ми підписали про це угоду з українським народом і ця угода стверджує, що Україна є на схід від наших кордонів... Білоруси повинні розплинутися в польському морі, як одна із галузей нашого народу і ніщо не стоїть тому на перешкоді. Але це треба робити швидко, щоб у випадку якоїсь зміни цей елемент не був чужим у наших кордонах. Жиди не повинні і не можуть бути поляками. Для полагодження жидівського питання є тільки один шлях: їхній виїзд з Польщі і то не протягом довшого часу..."

За порадою д-ра Ґеббельса, гітлерівського міністра пропаґанди, створити для українців "чудовий виховний засіб", польський уряд утворив жахливий концентраційний табір у Березі Картузькій на Поліссі, ерез який — поряд з іншими національностями — пройшли тисячі українців і який поглинув не одну українську жертву.

Врешті, 13 вересня 1934 р. польський міністер закордонних справ полк. Юзеф Бек на пленумі Ліґи Націй у Женеві відмовився від усіх своїх міжнародніх зобов'язань Польщі в справі охорони національних меншин, яких Польща і так не додержувалася. Цей виклик Польщі Лізі Націй мотивується тихою згодою Німеччини на таку польську політику щодо національних меншин.

Імперіялістичну настанову польського уряду яскраво висловив тодішній міністер освіти і віровизнань Зиндрам-Косцялковський під час візити в нього, 1936 р., українських послів з Волині з "ББ" (Безпартійний Бльок співпраці з урядом), які прибули, щоб з'ясувати стан українського шкільництва на Волині. Міністер заявив послам:

"Я не буду дискутувати про Волинь, як про українську землю... Це ні до чого не доведе і ми тут з вами спільної мови не знайдемо. Не заперечую, що на Волині є етнічна маса, яку ви називаєте українцями. Зрештою, я лише з куртуазійних мотивів вживаю термін "українець", замість "русин". Але зрозумійте, панове, що це є польський край і для нього єдиний шлях — це повна асиміляція. І ви, мої панове, замість того, щоб допомогти урядові, роз'ятрюєте справи, які вже мохом поросли. Прошу, не вважайте мене українофобом. Я не є ворог української нації. Але ця нація живе поза кордонами польської держави. Я не відмовляю населенню права говорити тою мовою, якою воно хоче. але державна мова є польська і лиш тією мовою може відбуватися наука в школах".

Таке було ставлення тодішнього уряду Польщі до Волині. У таких умовах Холмщина і Підляшшя, які вважались поляками *корінною* польською територією, не мали найменших можливостей обстоювати свої права.

Навіть за таких невідрадних обставин ніхто не міг і подумати, що в християнській католицькій Польщі незабаром прийде до широкозакроє-

ного пляну руйнування православних церков. Ось що про ті ганебні факти дуже несміливо пише польський історик О. Галєцький у збірці своїх праць п. з. *Польща*:

"В останніх роках перед війною нормальні взаємовідносини поміж Православною Церквою і державою були порушені тому, що було відібрано певну кількість церковних будинків, які в час російської окупації належали до католиків римського чи уніятського обрядів. *Хоч це було під правним оглядом виправдане,* то все ж таки такі крайні заходи, в ході яких застосовано військову силу, були в різкій суперечності з традицією і практикою релігійної толеранції в Польщі".

Оце називається "об'єктивністю" польського історика щодо відомих історичних фактів.

А тепер постараємось кинути трохи світла на факти, як прийшло до того рішення руйнувати православні храми, в першу чергу українські, та на взаємини Православної Церкви з польською державою, починаючи Берестейською унією з 1596 р.

За унією з Римсько-католицькою Церквою пішла тоді більшість українського й білоруського єпископату. Не будемо розглядати тут питання, чому так сталося, бо це не є мета цього нашого нарису. За тих часів церква була підпорядкована категорично владі єпископату, який не питав волі народу і низового духовенства, а рядив нею виключно по своїй волі. Коли майже весь український і білоруський єпископат підпорядкувався юрисдикції Римського папи, то він уважав, що тим самим вся Православна Церква, включно з її майном, в Україні та Білорусії також підпорядкувалася Римові.

Після упадку королівської Польщі більшість українських земель, включно з Холмщиною і Підляшшям, попали під російську окупацію. Російська царська влада зліквідувала унію і все населення з церквами і їхніми маєтками включено до Православної Церкви знову. Ватикан уважав, що Росія загарбала його церкви, каплиці й церковні землі. Уважаючи їх своєю власністю, а не маючи своєї екзекутивної сили, щоб відібрати їх від Православної Церкви, Ватикан постановив продати їх польській державі.

Договір між Ватиканом і Польщею відносно продажу підписано 20 червня 1938 р., а польський сейм ратифікував його 8 липня 1938 р. Уряд Польщі заплатив Ватиканові два мільйони п'ятсот тисяч злотих і, крім того, передав Ватиканові частину церковних земель — 12 тисяч гектарів.

Д-р Степан Баран, кол. посол до польського сейму, в статті "Після закінчення сесії", надрукованій у львівському *Ділі* 21 липня 1938 р. подає, що після упадку Польщі в кінці 18-ого ст. царська Росія, забравши українські землі, заплатила Ватиканові відшкодування за кол. уніятські церкви і церковні маєтки.

Таким чином Ватикан безправно продав їх удруге, цим разом Польщі.

Після постання поверсальської Польщі, польський уряд старався відділити Православну Церкву в Польщі від Московської патріярхії. Польський посол у Москві переговорював у цій справі з заступником патріярха, митрополитом Крутіцьким (патріярх Тихон був тоді вже заарештований), але з переговорів нічого не вийшло через відмову митрополита. Також більшість православних єпископів у Польщі була проти автокефалії Православної Церкви в межах Польської держави. Польський уряд, не даючи за програну, почав на власну руку шукати способів, як увести автокефалію. Він знайшов людину, яка погодилась очолити автокефальну Православну Церкву в Польщі. Був це втікач з СССР, архимандрит Ґеорґій Ярошевич, який перебував тоді в Римі в товаристві князя Жевахова, кол. оберпрокурора Синоду. На запрошення польського уряду Ярошевич приїхав до Почаєва на Волині, де його висвячено в єпископи й призначено митрополитом Варшавським і всієї Польщі.

Тоді польський уряд звернувся у справі автокефалії до Вселенського патріярха в Константинополі. Після викупу, що його заплатив польський уряд, патріярх томосом з 13 листопада 1924 р. визнав автокефалію Православної Церкви в Польщі. Москвофільське православне духовенство було проти автокефалії. Один з його представників, архимандрит Смарагд (Латиш-Латишенко) 8 лютого 1923 р. виконав атентат на митрополита Ґеорґія.

Убивника позбавлено сану архимандрита і розстрижено з монашого чину. Згодом він був засуджений на довголітню тюрму і вийшов з неї аж 1939 року під час війни. У 1940 він перейшов на совєтську сторону і дальша його доля нам невідома.

Також американські православні церкви чинили опір встановленню автокефалії Православної Церкви в Польщі. Натомість українці в межах польської держави не мали жадних причин протиставитись автокефалії.

Томос Царгородського патріярха з 1924 р. був оснований на відновленні Київської православної митрополії на західніх українських землях під Польщею. Ця митрополія, як відомо, була ліквідована заходами московської патріярхії і царського уряду перед Царгородським патріярхом 1686 року коштом 120 соболевих шкірок і 200 червінців.

Які наміри мав митрополит Ґеорґій, обстоюючи постулят автокефальности Православної Церкви в Польщі, невідомо. Через свою передчасну трагічну смерть він не міг їх виявити. Дехто вважав його українцем.

Наслідником Ґеорґія на Варшавському митрополичому престолі став архиєпископ Діонісій Валеденський. Він, як кол. ректор Холмської

духовної семінарії, був добре ознайомлений з проблемами Холмщини і Підляшшя.

Холмську дієцезію прилучено до Варшавської; архиєпископ Діонісій одержав титул архиєпископа Варшавського і Холмського та митрополита всієї Польщі.

Митрополит Діонісій не був настільки рішучою людиною, щоб в обороні очолюваної ним церкви зайняти рішучу позицію. Правління його позначене ваганням між тиском польських урядових чинників у напрямку польонізації Православної Церкви та вимогами вірних, яких репрезентували в сеймі українські посли. Переговори в цій справі між митрополитом і українськими послами позначувались конфліктами. Наприклад, митрополит Діонісій видав був розпорядок про запровадження в церковному житті нового календаря, що викликало негодування проти нього всієї пастви. Проти такого рішення гостро запротестували українські посли, наслідком чого митрополит змушений був той розпорядок відкликати.

Президент Польщі І. Мосьціцький видав 1930 р. декрет у справі скликання собору Православної Церкви для впорядкування засадничих справ, у тому й правного становища церкви в державі. Але того декрету не введено в життя через незацікавленість так державної влади, як і єпископату Православної Церкви.

Своїм угодовством митрополит Діонісій не міг догодити полякам і настроював проти себе вірних. Поляки на його місце готували свого вибранця, який би їм вповні підпорядкувався. Таким вибранцем став ієромонах Гермоген Кивачук. Що собою являв той тип, свідчить факт, що в 1940 р., коротко перед висвяченням проф. Івана Огієнка (Іларіона) на архиєпископа Холмського і Підляського, він прилюдно заявив, що "якщо українці хочуть знищити проф. Огієнка, то нехай висувають його кандидатуру на єпископа. Але єпископом проф. Огієнко не буде, незалежно від того, як би цього українці собі бажали". Уявляємо, що, при умовах дальшого існування поверсальської Польщі, міг би накоїти для Православної Церкви в Польщі той ренеґат. У 1966 р. проф. П. Ковалів у журналі *Віра і Культура* розкрив зміст тих погроз — правдоподібний донос до німців на проф. Огієнка про його нібито жидівське походження.

Після висвячення проф. Огієнка, Гермоген виїхав до Берліну, а після війни був єпископом Російської Православної Церкви.

Намагання уряду Польщі й Римсько-католицької Церкви підмінувати Православну Церкву шляхом запровадження т. зв. "урядової унії" потерпіли крах. Тому поляки вхопилися за другий, більш радикальний спосіб — руйнування церков.

Нищення православних церков розпочалося зразу після постання польської держави в 1918 р., а навіть і перед тим. Наприклад, у с. Хоро-

щинка, пов. Біла на Підляшші, невідомі злочинці спалили церкву зараз після підписання Берестейського мирового договору між Німеччиною і Українською Народньою Республікою в лютому 1918 року.

Ще в 1929 р. українські посли до Варшавського сейму Хруцький і Васильчук інтервенували в міністра освіти й віровизнань Червінського. Уже до того часу на Холмщині й Підляшші знищено 51 святиню, в тому і церкву Св. Покрови в рідному селі автора цього нарису, в Павловичах, побудовану 1595 року. Акція руйнування православних церков дуже посилилась у 1938 р. На протязі трьох місяців — травня, липня й серпня — зруйновано 167 церков.

До повного образу тодішніх подій бракує історичних документів. Невідомо, наприклад, за чиєю ініціятивою провадилась та ганебна, компромітуюча поляків, акція. Але немає сумніву, що така думка зродилася серед найвищих кіл державної верхівки.

Багато православних храмів з часів унії, тобто з-перед 1875 р., були ревіндиковані польською владою. Більшість церковних земель передано в користування Римсько-католицькій Церкві. Деякі з ревіндикованих церков не були використані за браком католицького населення в місцевостях, де вони знаходились. Вони стояли безчинно закриті й запечатані до 1938 року і тоді їх зруйновано. Але велике число зруйнованих церков не мало ніякого відношення до унії з-перед 1875 р. і не могло вважатись за "власність Католицької Церкви".

Більші церковні маєтки — переважно монастирі — передано міністерству лісів і державних маєтків. Ліси залишались при міністерстві, а землю розпарцельовано між польськими осадниками. Католицька Церква не визнала того урядового акту і домагалася повернення тих земель і лісів їй. Суперечка між урядом і Католицькою Церквою тривала аж до часу продажу тих маєтків Ватиканові 1938 р. Ратифікація продажу сеймом збіглась із першими вістками про руйнування православних церков.

Тому що зруйновані церкви у 1938 р. в більшості ніколи не були уніятськими і не могли підходити до поняття "по-унійних дібр", акт зруйнування їх не мав жадної правної підстави. Це було звичайне грубе насильство державної адміністрації, серед якої домінували звірячошовіністичні настрої і які перенеслися на широкі кола польської громадськости, в першу чергу супроти українців. Наприклад, церкву в селі Загорово, пов. Біла на Підляшші, побудували самі парафіяни на свої кошти і частинно з допомогою деяких меценатів купців-росіян у 1911 р. Церкву побудовано на землі, що її подарував війт. Церкву в місті Білій Підляській побудовано також на кошти парафіян міста і довколишніх сіл у 1920 р. Дозвіл на будову дав воєвода в Любліні. У Білгорайському повіті зруйновано церкви, побудовані за поверсальської Польщі в селах Біщі, Горішніх Липинах, Замху, Княжполі, Обші і Хмільнику. У містечку

Крилові, Грубешівського повіту, зруйновано мурована церкву, побудовану перед першою світовою війною російським мільйонером Пасхаловим. В цілому, на Холмщині і Підляшші знищено 16 церков, побудованих уже за поверсальської Польщі. Разом знищено, перемінено на римсько-католицькі костели, або перероблено на школи 98 православних церков, побудованих ще перед Берестейською унією 1596 р., або після скасування унії в 1875 році. Ревіндикація їх, залеґалізована договором між Ватиканом і польським урядом 20 червня 1938 р., ні в якій мірі не мала правних основ. Між зруйнованими святинями були старинні пам'ятки, як напр., церква в місті Щебрешині, побудована 1184 р., церква в Білій Підляській, побудована в 1582 р., церква в Замості (Замосць), побудована 1589 р., і багато інших.

Одночасно із руйнуванням церков польська влада закрила і деякі цвинтарі, щоб примусити українців в разі похоронів іти до римсько-католицьких ксьондзів. Але той акт був скоро відкликаний внаслідок протестів української еміґрації та повідомлень у закордонній пресі.

Положення Православної Церкви в королівській Польщі було куди краще, як за Польщі поверсальської. За першої, коли й появлялися надужиття супроти неї з боку влади чи Римсько-католицької Церкви, тоді знаходились навіть впливові поляки, які виступали в її обороні. До того були ще й православні маґнати і шляхта. До того стану немало спричинювався й факт існування українського козацтва, яке нераз змагалось успішно з Польщею, а одним з головних його кличів було: "За віру православну"! Найчастіше спірні справи вирішували спільні комісії обох сторін. Становище Православної Церкви у поверсальській Польщі було катастрофальне. Не було сильного фактора, який заставив би польську владу числитися з ним, ні один впливовий поляк не підніс голосу в обороні православних. Польський уряд не допустив навіть сеймової комісії на місця доконаних злочинів та ще й сконфіскував соборне послання православного єпископату в цій справі.

Українська акція в обороні православних церков проводилась у Польщі і за кордоном, головно в Америці й Канаді.

20 вересня 1938 р. канадсько-українська делеґація зложила візиту канадському урядові в Оттаві. Цю візиту попередила 18 вересня 1938 р. велика українська маніфестація у Вінніпеґу.

18 вересня 1938 р. відбулася велика українська маніфестація в Нью Йорку.

Тому що протестаційне послання Собору Єпископів Православної Церкви в Польщі було польською цензурою сконфісковане, текст послання вислано до православних держав, а 1 серпня 1938 р. секретар Священного Синоду д-р Рощицький вручив меморандум президентові польської держави, І. Мосьціцькому, маршалові Ридз-Сьміґлому і прем'єрові ген. Славой-Складковському.

Ще в кінці червня 1938 р. прибула до Варшави українська делеґація, очолена сен. І. Пастернаком, на інтервенцію в міністра освіти й віровизнань. Міністер відмовився прийняти її, а урядовець міністерства порадив делеґатам словами: "Єхаць додому, шкода лез"! ("Краще їхати додому, шкода сліз").

Про руйнування православних церков появилося за кордоном декілька публікацій, зокрема одна французькою мовою: "Польські переслідування в Україні". До уряду надійшли деякі протести з-за кордону. Навіть совєтська амбасада у Варшаві протестувала проти закриття деяких православних цвинтарів.

На інтерпеляцію посла д-ра С. Барана прийшла досить спізнена, бо аж у травні 1939 р., відповідь від прем'єра ген. Феліціяна Славой-Складковського, начебто в прихильному тоні, але тяжко сказати, скільки в ній було щирого наміру прослідити цю ганебну справу.

Запротестував також митрополит Української Греко-католицької Церкви Андрей Шептицький, але його протест, на думку багатьох, був висловлений туманно, коли йшлось про співвідповідальність Ватикану й особисто папи Пія XI за цю справу. Євген Пастернак так насвітлює цю справу в своїй книжці *Нарис історії Холмщини і Підляшшя*:

"Після пастирського листа митрополита Шептицького, в якому він заперечив вину Католицької Церкви в злочині руйнування церков, перекидаючи її на масонів, польська преса з місця опротестувала це твердження митрополита, підносячи, що справа руйнування церков була наперед узгіднена з папою Пієм XI. Ватикан зі своєї сторони ніколи не заперечив, ані не підтвердив цих повідомлень польської преси.

Майбутніх дослідників нашої історії чекає завдання прослідити, наскільки твердження митрополита про участь масонів у плянованому злочині є виправдане. Митрополит, висуваючи це твердження, не дає на його попертя ніяких доказів. Можна думати, що Шептицький мав на увазі ватиканські масонські кола, але він не міг сказати про ту справу більше, аніж те, що він сказав у своєму посланні".

Співвідповідальність Ватикану за ці злочинні заходи польських шовіністів є очевидна. Уже сам факт повторного продажу православних церков і їхніх маєтків польській державі говорить за це. Нонсенсом є думати сьогодні, що ватиканські кола, включно з тодішнім папою, не були в курсі справи, що діялось тоді в Польщі. Тоді, коли один за одним падали православні храми з рук польських злочинців, папа Пій XI висловився до групи польських паломників у Римі ось як: "Польща спеціяльно повинна бути горда зі свого відвічного, почесного титулу оборонця християнства на сході".

Сам папа, маючи великі аспірації щодо сходу Европи, був необізнаний з дійсними обставинами і часто робив помилкові потягнення. Те,

що він тоді сказав польським паломникам у Римі, свідчить про те, що він або не знав, що каже, або висловив ці свої слова, повні цинізму, свідомо. Факт, що акція руйнування церков не стрінулася з протестом з боку Ватикану, свідчить про те друге. Коли він помер 10 лютого 1939 р., то один з католицьких істориків написав:

"Він (папа) був замішаний інколи в дуже контроверсійних справах. З таким темпераментом, як у нього, можна було дуже легко впасти в упрощення усіх проблем і робити тактичні помилки, спеціяльно, якщо хтось думає, що він може йти за власною ініціятивою й сумлінням. Коли розпочався неспокійний період війни і коли його неелястична правдомовність могла спричинити катастрофальні наслідки, Бог покликав його до себе, звільняючи таким чином місце для наслідника, що було вимогою часу".

У травні 1939 р. несподівано помер ініціятор і організатор т. зв. "урядової унії" та один із спричинників злочину над православними українцями, підляський римсько-католицький єпископ Пшездзєцький. Через декілька місяців його слідом пішла і поверсальська Польща, впавши під ударами свого недавнього союзника, гітлерівської Німеччини.

Руйнування православних церков владою Польщі — майже безпрецедентне в історії людства. До акції руйнування церков мобілізувалося, крім поліції і війська, всяке вуличне шумовиння і польський скомунізований елемент. Ці суспільні збоченці здебільша виконували своє злочинне завдання в п'яному стані (на кошт держави), профануючи в найжахливіший спосіб святі місця, хрести, хоругви, святі ікони й церковне приладдя та вигукуючи брудні богохульні слова на Ісуса, Богоматір, янголів і святих угодників. Влада народу, який претенсійно називав себе "передмур'ям християнства", поступила в тому випадку гірше найгірших доцьогочасних руїнників. Багато Божих храмів, які на протязі довгих віків перебули час королівської Польщі, навали турків і татар, окупації москалів, шведів, французів, австрійців, і навалу червоно-більшовицьку, і які все це перебули, впали від руки "демократичної" католицької Польщі.

На масовому вічі на руїнах церкви в моєму рідному селі Павловичах, що відбулося шість днів після зруйнування церкви в серпні 1929 р., посол до Варшавського сейму Володимир Кохан, у присутності польської поліції, висловився на адресу польської влади приблизно так:

"Ця церква, руїну якої ми бачимо ось тут, пережила за свій довгий вік різні лихі часи. Бачила вона владу королівської Польщі, навали турків і татар, бачила шведів, москалів, французів, австрійців, але ніхто до її руйнування не приклав своїх рук. Приклала своєї руки щойно влада сьогоднішньої християнської, католицької Польщі, тої Польщі,

яка до зануди називає себе "пшедмужем хшесьціяньства" (передмур'ям християнства)".

"А тепер, шановні громадяни, скажіть, чи може довго встоятися ця держава, яка, починаючи від міністра, а кінчаючи останнім поліціянтом і вуличним п'яницею, є суцільним кублом бандитизму? Очевидно, що ні..."

За той його сміливий виступ він згодом на розпорядження президії сейму був арештований, суджений і відсидів якийсь час у тюрмі.

Той страшний злочин, що його довершила поверсальська Польща, лежатиме чорною плямою довічно на польському народі і буде згадуватись у нескінченій майбутності, як один із найгірших періодів, що його довелось пережити цій вітці українського народу — на Холмщині.

Ол. Надбужанець

СПОМИН ІЗ ТЯЖКИХ ПЕРЕЖИВАНЬ УКРАЇНЦІВ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ, 1938-1939

Після смерти Пілсудського прийшла для українців Холмщини, Волині і Підляшшя несподіванка. Польські пани, т. зв. "дзєдзіце", почали парцелювати свої землі, на які наїжджали з корінної Польщі поляки і поселялись на них побіч наших сіл, що переважно були мішані. Одначе в цьому випадку, принаймні в моїй околиці, українці становили більшість. Українці не польонізувалися, але навпаки — поляки говорили українською мовою, польські дівчата вишивали, зглядно відшивали від українських дівчат сорочки, запаски й інші речі, а старші господарі на Різдвяні чи Великодні свята взаємно себе відвідували. Траплялися і мішані подружжя. Однак у таких випадках вони послуговувались мовою українською, ходили до православної церкви і рідко коли траплялося, щоб таке мішане подружжя спольщувалося.

Нових польських колоністів, які почали поселюватись на розпарцельованих панських землях, місцеве українське населення називало "мазурами". Щойно тепер вони почали польонізувати православних українців, а поляків, що там жили довгі літа і які були майже українізовані, почали вони врозумляти, яка різниця є між українським "хохлом" і "шляхетним католицьким поляком".

Із приходом нових людей, польських колоністів, яким наділювано розпарцельовані панські землі, виникло занепокоєння серед автохтонного українського населення, що почало різно реаґувати на такі, небувалі досі, події. Одні були тієї думки, що поляки з густо населених околиць шукають собі більших просторів; знову інші здогадувалися, що це робота польського уряду з метою збудити приспаний націоналізм і шовінізм місцевих поляків, які почали українізуватися. Були й такі, що не перечили цим поглядам і додавали свою думку, мовляв, коли ці зайшлі "мазури" почнуть місцевим полякам набивати голови польським патріотизмом і шовінізмом, то тим самим викопуватимуть прірву між ними й українським населенням і порушать баланс дотеперішнього зразкового співжиття між ними. Не довго українцям

Грубешівщини прийшлося чекати на наслідки поселення мазурів. Вони (мазури) почали засновувати свої гуртки, т. зв. "Кулка Млодзєжи", до яких почали притягати й місцеву польську молодь. В короткому часі вся ця молодь опинилась у тих гуртках та почала говорити польською мовою. Вона почала відокремлюватись від молоді української, а згодом перестала й дружити з нею. Також і старші поляки здебільша відчужувалися від українців, перестали запрошувати їх до себе на Великодні й Різдвяні свята і приходити до них. Так тяглося до кінця 1938 р. В кінці згаданого року польський уряд провів брутальну протиукраїнську акцію — почав руйнувати православні церкви. І то не лише на Грубешівщині, але й по всій Холмщині, на Підляшші та Волині. Цією ганебною справою дістали розпорядження зайнятись війти "ґмін" (волостей), себто найнижчого щабля польської державної адміністрації. Війти оголошували серед зайшлих колоністів-мазурів, що вони шукають охотників до нищення українських православних церков за винагороду по п'ять злотих кожному охотникові. Охотників зголошувалось більше, чим було потрібно. Частину тих охотників становили й місцеві хлопці-поляки, з якими українці колись жили дружньо і які навіть не знали добре польської мови.

Тому що охотників було далеко більше, чим було потрібно до того ганебного діла, частину відправляли назад додому. Вони, обурені, що їм не пощастило заробити п'ятку, вертаючись додому, розказували про це українцям. Затривожені такими вістками українці почали стерегти свої оселі, бо ніхто точно не знав, коли новітні варвари прийдуть нищити їхні святощі. Треба зазначити, що в демографічному відношенні українці мали велику перевагу над поляками. Майже в кожному селі була церква, тоді як один польський "костьол" припадав на 4-5 сіл. Багато українських православних церков поляки відібрали й переробили на "костьоли". Так було відібрано гарну, мурована церкву в селі Сагринь, бо вона їм підходила. В Сагрині містився центр ґміни, але досі не було костьола. Так зробили і з деякими іншими церквами. Котрі церкви їм не підходили, такі призначено було зруйнувати. Плян руйнування православних церков проведено консеквентно, незважаючи на сльози й благання старих, жінок і дітей. Коли церква була мурована, під неї підкладали динаміт і зривали; коли дерев'яна — підрізувано її головні стовпи, опісля закидувано шнури, а п'яні охотники тягнули їх доти, доки дана церква не впала. Українське православне населення старалось боронити святиню, клячало навколо церкви, молилось, благало бандитів, щоб пощадили храм, побудований їхніми предками. Польських бандитів така постава населення доводила до ярої люті. Вони не зважали на моління, просьби й сльози вірних церкви, в брутальний спосіб перекидали їх через огорожу на вулицю, били й зневажали.

Українське населення села М'ягкого на Грубешівщині надіялося, що поляки не будуть чіпати їхньої церкви. Але її також зруйновано.

Так на Холмщині було знищено 64 церкви.

Хочу тут описати один випадок, що свідчить про "християнську любов" ніби "супер-католицької" Польщі та її духовенства. Це діялось у селі Наброж, на Грубешівщині. Не пригадую собі точної дати, але це сталося у травні, в четвер. Поліція ґумовими палицями почала зганяти українців із сусідніх сіл до Наброжа, де був католицький костел, щоб "вихрестити" їх на римо-католиків. Гнали їх, як худобу, з сіл: Пасіка, Моложів і Тучапи. Дехто з гнаних українців успів дещо поїсти вдома, а дехто їв дорогою, думаючи, що їм польський ксьондз не уділить "святої комунії", після якої вони мали б стати вже римо-католиками. Але це не помогло, бо коли підходили до "комунії" і заявляли, що вони вже їли сьогодні, ксьондз відповідав: "То ніц нє шкодзі. Пан Буґ добри і вшистко пшебачи". Нарід, приймаючи цю "комунію", гірко плакав, що зворушувало навіть деяких поляків. Наприклад, одна полька вголос сказала: "Боже, що вони роблять з цими людьми... Невже надходить кінець світу?". Один українець, що стояв біля неї, відповів їй спершу польською мовою: "Конєц сьвята бендзє чи нє бендзє, алє..." і докінчив українською: "...але кінець Польщі прийде і то скоро!".

Після того ксьондз, вийшовши на амвону, почав свою проповідь такими словами: "Браця і сьостри! Ви бачили, з якою радістю та зі сльозами в очах той люд приймав нашу святу польську комунію. Від сьогодні ви всі стали поляками... Ваша віра є правдива римсько-католицька і ніхто вже вам не скаже, що ви — русини. Амінь!" (Звичайно, ксьондз говорив це польською мовою; я подаю переклад.) Ось як виглядало "добровільне" хрещення, зглядно перехрещення православних українців на римо-католиків "поляків".

Отак українці з діда-прадіда, "прийнявши" цю "правдиву" римсько-католицьку віру, верталися додому і гірко плакали з жалю, наруги й душевного болю.

Мешканці села Пасіки вирішили опісля піти й висповідатися у церкві в нашому селі з недобровільного гріха прийняття римсько-католицької віри. Але, коли йшли попри ліс нашого дідича, один поляк з нашого села, Владислав Казюк, вимазавши обличчя сажею, щоб його не впізнали, засів з дрюком у кущах і, коли люди надійшли, він вискочив та почав дрючком розбивати людям голови. Опісля чотири вози, наповнені півтрупами, були відправлені до шпиталю в Грубешеві. Старих, жінок і дітей, що не могли втекти, він бив без розбору. Хоч він вимазав себе сажею, алеж таки люди його пізнали. Цей поляк живе тепер в Австралії, в місті Аделайда. Це діялось перед нашими Великодніми святами.

На самі Великодні свята прийшла черга й на українців нашого села,

М'якого. Війт прислав нашому священикові листа, в якому зажадав, щоб він на Великдень відправляв Службу Божу польською мовою. Війт погрозив: якщо священик не виконає його зарядження, то буде арештований і відправлений у тюрму. Але наш старенький панотець Кусьмій відмовився зрадити своїх вірних і Службу Божу відправляв по-українськи. На Службу Божу прийшли молоді поляки і, не знімаючи шапок з голів, почали ліктями штовхати людей вправо і вліво, промощуючи собі дорогу ближче до іконостасу, щоб почути, якою мовою буде відправляти отець Кусьмій. Я їх ніколи перед тим не бачив у нашому селі. Вони то входили, то виходили з церкви, робили замішання та перешкоджали священикові відправляти. Коли народ молився і співав "Христос воскрес!", тоді польська банда зносила коли й лопати, готуючись до бійки. Цю бійку заплянувала й організувала поліція. Урядові кола добре знали, що українське населення щиро прив'язане до своєї віри, церкви і свого священика та що воно готове дати відсіч напасникам. Тому й створили боївку, щоб ножами, лопатами й киями промостити собі дорогу в церкві поміж людьми і там арештувати священика.

Після закінчення Служби Божої священик витяг з кишені листа від війта і сказав до людей: "Я одержав листа від війта, в якому він вимагає, щоб я відправляв Службу Божу польською мовою. Але я не зламав вірности своїй рідній мові, якою розмовляли й молились наші предки і не зрадив вас, хоч знаю, що мене чекає арешт і тюрма за це. Не зламайте і ви її, тримайтеся кріпко своєї мови й віри Христової, а милосердний Бог буде з вами. Поляки — продовжував священик — знущаються над нами невинними. Знущаються вже перед своєю смертю. Польща стоїть на солом'яних ногах і в короткому часі ці ноги вгнуться і впаде вся Польща. Моліться, дорогі брати і сестри, щоб милосердний Бог прискорив той час. Я не забуду вас, буду молитися за вас усюди, де б мене доля не закинула".

Перед дверми церкви стояли службово, з багнетами на крісах, два поліцiянти — Заремба і Варшава.

Настрій був пригноблюючий. Дівчата не виводили гагілок. Люди стояли з похиленими головами, зі сльозами в очах, з ненавистю до тих поляків у темно-синіх поліційних мундирах, що стояли біля дверей і ждали, коли тільки вийде священик, щоб його арештувати. Біля церкви стояло коло сорок поляків. Один з них, Бронек Казюк, брат того бандита, що бив людей з села Пасіки, підскочив до одного молодого 18-літнього хлопця і каже: "Василю, давай поборемось!". Прізвище цього хлопця було Василевський. Він відповів полякові: "Бронек, ти що?... Здурів?... У новому вбранні боротися?..." Бронек, який уже відбув військову службу, вхопив Василя, підніс до калюжі і вкинув у болото. Заболочений Василь виліз із калюжі і сказав Бронекові: "Дивися, що ти з мене зробив? Ти знаєш, як тяжко я працював на це вбрання!" Обидва

вони походили з бідних родин і працювали в дідича на фільварку. Бронек підскочив до Василя і крикнув: "Цо, нє подоба ці сєн, к... твоя маць!" і кулаком вдарив Василя по носі. Кров потекла з носа. Василь промовив: "Бронек, а то за що?" й побіг додому поскаржитися братам. На це й чекали поляки. Плян уже був започаткований — прибіжить брат і почнеться бійка. Середущого брата не було тоді вдома, лише найстарший брат Роман, який був жонатий і в якого було двоє дітей. Роман прибіг неозброєний, не маючи наміру битись, підійшов до Бронека й питає: "За що ти побив Василя?" В цій хвилині підскочив здоровенний бандит Бацила і тричі всадив Романові ножа у плечі. Романові кров пішла з уст і він упав. Тоді наша молодь кинулась на бандитів, але, не озброєні, вони падали один по одному на землю, порізані ножами, порубані лопатами, з порозбиваними головами. Поліціянти радісно підсміхалися на вид того, як то їхня банда "перевиконує" свій плян.

Я мав тоді 16 років. Коли я побачив цю масакру, я сів на землю і трясся з переляку. Жах бере й тепер, коли згадаю все це. Найгірші хіба звірі не могли б так знівечити людей, як це зробили польські бандити. Навколо нісся крик і плач жінок, молодих дівчат, плач дітей. Прибігла Романова дружина і почала голосити: "Що ти кому злого зробив, що тебе так знівечено? Люди добрі, давайте скоро вози, бо всі поспливають кров'ю, поки довеземо їх до лікаря!".

Коли священик вийшов з церкви, поліціянт Заремба хотів йому на руки надіти кайданки. В цей момент на поліціянтів кинулися жінки, стаючи в обороні священика, не даючи його закувати в кайдани. На поміч надбігло ще більше поліціянтів, які почали брутально відпихати жінок. Панотця таки закували і скоро відправили на найближчу поліційну станицю. Його передавали від постерунку до постерунку аж до окружної поліційної команди. Але точно не відомо — доставили його туди, чи десь зліквідували. Люди згодом розшукували його по урядових установах, розшукували в лісі, але ніде сліду панотця Кусьмія не віднайшли.

Про ці події скоро довідався блаженніший митрополит Андрей Шептицький. Хоч він не був православний, алеж серце його боліло за своїм народом. Він інтервенував у римського папи і просив, щоб той вплинув на польський уряд з метою припинити такі негідні християнам-католикам вчинки.

Так поляки поводились понад два місяці. Перед жнивами вони вже пронюхали, що пахне порохом і почали покидати свої господарства й утікати. Восени вибухла війна.

Записав і зредаґував Мирослав Котис.

А. Холмський

ТЕРОР ПОЛЬСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ХОЛМЩИНІ І ПІДЛЯШШІ

Українське населення Холмщини і Підляшшя в роки 1942-44 під німецькою окупацією пережило страшний терор зі сторони польського шовіністичного підпілля, включно до палення осель і масових убивств. Польська пропаґанда оправдувала ці злочинні акти, як відплатну акцію за терор супроти польського населення на Волині зі сторони Української Повстанської Армії. Це оправдування абсолютно не було обґрунтоване, бо, якщо УПА переводила деякі збройні акції супроти поляків на Волині, то вони приходили як реакція на співпрацю поляків з німецькою окупаційною владою, бо саме поляки на спілку з німцями тероризували українське населення Волині. Терор польської національної партизанки проти українського населення на Холмщині й Підляшші *попередив* відплатні акції УПА на Волині. Він був наче продовженням горезвісної акції "кракусів" напередодні другої світової війни. Польська партизанка, замість скерувати свою зброю проти окупанта Польщі, німців, звернула її проти безборонного українського населення. В цьому відкрито помагала їм піднімецька польська адміністрація й допоміжна поліція, в численних випадках нацьковуючи на українців німецькі окупаційні органи влади. Той кривавий, жорстокий терор треба розцінювати не інакше, як засліплену реакцію польських шовіністів на деякі початкові успіхи українців Холмщини й Підляшшя на церковно-релігійній і суспільно-громадській ділянках.

Співпраця поляків з німецькою окупаційною владою проти українців почалася зараз після вибуху німецько-совєтської війни, а особливо після проголошення у Львові Акту відновлення української державности 30 червня 1941 р. Польська місцева адміністрація, в спілці з польською допоміжною поліцією, почала фабрикувати списки українців, буцімто запідозрених у комунізмі, часто виставляючи фальшиві "дані" з-перед війни і охоплюючи ними найкращий український елемент, або звинувачуючи їх у переховуванні совєтських воєнно-полонених, яким інколи вдавалось утекти з таборів для воєнно-полонених, розташованих на території Холмщини й Підляшшя. Застосовувано найгірші методи провокації, доносів і наклепів, а в першій половині 1942 р.

застосовано безпосередній фізичний терор та нищення осель і майна українців.

Виникнення польського збройного підпілля було в першій мірі наслідком недолугости німецької окупаційної влади не лише в Польщі, але й скрізь на окупованих німцями землях.

Перші партизанські відділи постали з військово-полонених совєтської армії, яких понад півмільйона перебувало по таборах поблизу Білої Підляської і Холму. Табори були під голим небом, обведені колючими дротами і призначені для винищування полонених. Умови в них були жахливі: голод і пошесті косили щоденно тисячі людей. Багатьом сміливішим удавалося втекти з них, скориставшися обставиною, що там була не надто сильна охорона, зложена із запасних частин ("Ляндштурм"). Утікачі блукали по лісах меншими чи більшими групами, випрошуючи в населення харчі або здобуваючи їх силою.

Осінню 1941 р. німецька окупаційна влада зарядила очищувальні акції та почала воєнні операції проти утікачів, кол. полонених, які переховувались по лісах. Акцію проводили відділи т. зв. "Шуцполіцай" (Шупо). Ця акція дала поштовх до організованого опору партизан — кол. полонених, які переховувались малими групами по лісах і почали тепер організуватись у більші відділи, нападати на села, грабувати і палити їх. Частини Шупо не могли приборкати ці перші партизанські відділи і в багатьох випадках боялись іти в ліси. Були випадки, що Шупо, боячись іти прочісувати ліси, але прагнучи перед вищою владою рятувати свою репутацію, вдавалися до нікчемних, злочинних заходів супроти цивільного населення. Так, у селі Ганна, Володавського повіту, відділ Шупо, замість іти в ліс проти партизанів, вдався до дешевого "геройського подвигу": скликали громадські збори мешканців села, вибрали з-поміж них групу чоловіків, зодягнули їх у кожухи вовною наверх, зфотографували й опісля розстріляли їх неначе "полонених партизан".

На одному засіданні в Бельведері люблінський губернатор Цернер звітував про дії проти партизан ось як:

"Умови безпеки в Люблінському дистрикті значно покращали після акції, проведеної в Холмі. Схоплено різні банди і здобуто досвід у поборюванні їх. На жаль, під час акції трапилося, що схоплено, неначе бандитів, лісових робітників, поляків і українців. Цих вісімнадцять робітників розстріляно".

Москві дуже скоро вдалося цей партизанський рух на Холмщині й Підляшші підпорядкувати своїй контролі та настановити своїх командирів і політруків, яких перевезено літаками й скинено на парашутах.

Організування більшовицької партизанки й німецької акції проти неї керівниками Шупо стало поштовхом до виникнення на Холмщині й Підляшші польської національної партизанки.

Взимку 1942 р. німці вирішили виселити українське й польське населення з Люблінського і Замойського повітів, приблизно сто десять тисяч осіб, і на їхнє місце поселити "фольксдойчів". Про цю справу доповідав державний секретар Крюґер на засіданні кабінету Генеральної Губернії в Кракові 4 серпня 1942 р. ось як:

"Райхсфюрер Гімлер має замір, згідно з найближчим пляном, поселити в повітах Люблін і Замостя 10 000 селянських родин фольксдойчів, а саме: 1200 родин босняцьких німців, 1000 родин басарабських німців, 200 родин сербських німців, 2000 родин ленінградських німців, 4000 родин балтійських німців, 500 родин волинських німців — разом коло 10 000 родин, 50 до 60 тисяч осіб".

Особистий лікар Гімлера, д-р Керстен, подає у своїх спогадах, що Гімлер плянував переселити у східню Польщу вісім з половиною мільйонів голляндців. Люблін мав стати осередком нової голляндської колонії. Співробітник Гімлера д-р Брандт навіть опрацював плян того переселення, але, за порадою д-ра Керстена, Гімлер відклав той плян, а опісля вже не міг реалізувати його.

Багато поляків, які були призначені на виселення, пішли в польську партизанку, але (як ми вже зазначили вище) польський революційний актив, замість обернути свою зброю проти займанця, обернув її проти мирного, безборонного українського населення і за два роки зумів знищити десятки українських осель та вимордувати тисячі українців, в тому старих, жінок і дітей.

Оправдування того страшного терору, як "відплатну акцію" за терор над поляками на Волині зі сторони УПА, зовсім недоречне. Причиною його була не так жадоба відплати, як радше страх перед українським національним відродженням на Холмщині й Підляшші, страх, що ці землі при більш сприятливих для українства умовах могли б відірватися від Польщі й прилучитися до свого природного материка — України. Той терор своїм корінням сягав тих часів, коли руйновано українські православні храми ще напередодні другої світової війни та проведено терористичні акції "кракусів" проти українського населення. Зоологічна ненависть великої частини польського населення супроти українців була зумовлена лише параноїчним страхом перед втратою Холмщини і Підляшшя.

Німецька окупаційна влада навіть не намагалася вжити заходів для припинення того терору. В багатьох випадках німці грали підступну дволичну ролю, нацьковуючи одну сторону проти другої за засадою всіх займанців — "діли і пануй".

Нижче подаємо список місцевостей, знищених польською партизанкою, та факти цього страхітливого терору озброєних по зуби польських шовіністів і садистів над українським населенням; а далі — довгий, на жаль, неповний список помордованих українців.

ЗНИЩЕНІ СЕЛА ГРУБЕШІВСЬКОГО ПОВІТУ

Загалом у роки 1943-1944 знищено в Грубешівському повіті 52 села і вимордовано коло 4000 українського населення. Знищено такі села:

1.	село	Моложів	волость	М'ягке	26. 5. 1943
2.	"	Стрільці	"	"	26. 5. 1943
3.	"	Тугані	"	"	26. 5. 1943
4.	"	Мірче	"	"	26. 5. 1943
5.	"	Молодятичі	"	Молодятичі	27. 10. 1943
6.	"	Малків	"	Крилів	9. 2. 1944
7.	"	Пригоріле	"	"	8. 3. 1944
8.	"	М'ягке	"	М'ягке	9. 3. 1944
9.	"	Турковичі	"	"	10. 3. 1944
10.	"	Сагринь	"	"	10. 3. 1944
11.	"	Риплин	"	Телятин	10. 3. 1944
12.	"	Теребин	"	Вербковичі	10. 3. 1944
13.	"	Стріжівець	"	"	10. 3. 1944
14.	"	Маличі	"	"	10. 3. 1944
15.	"	Ласків	"	Крилів	10. 3. 1944
16.	"	Шиховичі	"	"	10. 3. 1944
17.	"	Андріївка	"	М'ягке	11. 3. 1944
18.	"	Модринець	"	"	11. 3. 1944
19.	"	Модринь	"	"	14. 3. 1944
20.	"	Масловичі	"	Міняни	19. 3. 1944
21.	"	Міняни	"	"	19. 3. 1944
22.	"	Козодави	"	"	19. 3. 1944
23.	"	Тихобіж	"	"	19. 3. 1944
24.	"	Сліпче	"	"	19. 3. 1944
25.	"	Космів	"	Крилів	19. 3. 1944
26.	"	Модринець	"	М'ягке	19. 3. 1944
27.	"	Жабче	"	Потуржин	19. 3. 1944
28.	"	Ощів	"	Долобичів	19. 3. 1944
29.	"	Хорощичі	"	"	19. 3. 1944
30.	"	Береcть	"	Молодятичі	21. 3. 1944
31.	"	Верещин	"	Потуржин	21. 3. 1944
32.	"	Витків	"	"	21. 3. 1944
33.	"	Смолигів	"	"	22. 3. 1944
34.	"	Старе Село	"	Крилів	22. 3. 1944
35.	"	Ліски	"	Варяж	22. 3. 1944
36.	"	Костяшин	"	"	22. 3. 1944
37.	"	Василів Великий	"	Тарношин	22. 3. 1944
38.	"	Губинок	"	"	22. 3. 1944
39.	"	Річиця	"	"	22. 3. 1944
40.	"	Тучапи	"	М'ягке	22. 3. 1944

41.	"	Потуржин	"	Потуржин	2. 4. 1944
42.	"	Василів	"	"	2. 4. 1944
43.	"	Радостів	"	"	2. 4. 1944
44.	"	Новосілки	"	"	2. 4. 1944
45.	"	Телятин	"	Телятин	7. 4. 1944
46.	"	Жуличі	"	"	7. 4. 1944
47.	"	Вишнів	"	Потуржин	7. 4. 1944
48.	"	Кадлубиська	"	Долобичів	7. 4. 1944
49.	"	Крилів	"	Крилів	8. 4. 1944
50.	"	Буськ	"	Білополе	19. 5. 1944
51.	"	Заборці	"	Молодятичі	19. 5. 1944
52.	"	Переспа	"	Кітличі	22. 5. 1944

Ці дані взято із спільного звернення Митрополичої Ради в Холмі, Холмсько-Підляської Духовної Консисторії, Повітового Союзу Українських Кооператив "Пробоєм" у Грубешеві, Холмської Духовної Семінарії та Української Державної Гімназії в Холмі п. н. "Спиніть безумство", з датою 15 травня 1944 р.

За той час на Холмщині, а найбільше в Грубешівському і Замойському повітах, замордовано: одного голову Українського Допомогового Комітету, одного адвоката, 12 священиків, 10 дяків, 11 аґрономів, 15 народніх учителів, 14 війтів і заступників, 14 волосних урядовців, понад 30 солтисів та коло ста українських культурно-освітніх і кооперативних службовців. На Підляшші замордовано кол. сенатора і голову УДК в Білій, І. Пастернака, чотирьох народніх учителів, трьох кооперативних працівників і 36 інших визначних громадян. Крім того, убито тисячі рядових селян без попередження чи ультимату з боку польських бандитів і руїнників.

Холмсько-Підляська Духовна Консисторія, у звіті перед своїм митрополитом Іларіоном з 4 січня 1944 р., подала, що на загальне число 150 сільських священиків майже всі зазнали матеріяльних втрат. Серед пошкоджених було багато таких, на яких доконано кількакратні терористичні напади. Були й такі, що на них нападали кількадесят разів. Наприклад, на о. Веремчука в с. Голешові, Більського пов. на Підляшші, впродовж кількох місяців доконано п'ять нападів. На прот. І. Антонюка в с. Сухава, Холмського пов., доконано десять нападів, а на о. Ф. Мінкевича в с. Гороститі, Володавського пов., виконано 14 нападів. На прот. А. Деревецького в Отрочі, Янівського пов., доконано аж 25 нападів, при чому п'ять разів його побили, а три рази бандити стріляли в нього, але не поцілили.

Багато священиків зазнали матеріяльних шкід, зневаг і побиття: о. І. Олійник з дружиною в с. Замх, Білгорайського пов.; прот. Павло Швайка з дружиною в с. Снятичах, Замойського пов.; о. М. Зимовець у Бончі, Красноставського пов.; о. Л. Глицький з сином-дияконом у Ждан-

ному, Красноставського пов.; о. А. Каньовський з дяком Павлючаком у Довгій, Радинського пов.; прот. О. Якута в с. Кульно, Білгорайського пов.; о. А. Попудняк в с. Хмільок, Білгорайського пов., і багато інших.

На о. Олександра Кадія в с. Липини, Білгорайського повіту, виконано два напади: 29 червня і 2 вересня 1943 р.

Про перший напад він звітував Консисторії:

"29 червня ц. р. бандити напали на мене у віддалі 200-250 метрів від моєї хати, побили мене моєю власною палицею до півсмерти й непритомности, стріляли в мене, потім пограбували хату, а документи знищили".

Про другий напад Консисторія одержала таку вістку:

"2 вересня 1943 р. о год. 6-ій вечора протоєрей молився в церкві, де мав замір і заночувати. В цей час бандити, виломавши двері, увірвалися до церкви, кинулися на священика і почали його немилосердно бити, а врешті виволікли на двір і далі його катували аж до непритомности. На прохання о. Кадія дарувати йому життя, бандити вигукували по-польськи: "Україне будуєш, шляк би цєбє трафіл, бендзєми з тобон лєлє розмавялі!" Коли о. Кадій (до речі, москвофіл з переконання) втратив притомність і лежав на землі півмертвий, бандити прив'язали його до свого воза і тягнули його по землі в глибокі ліси. А в лісі замордували його. Після того місцева людність бачила тіло замордованого панотця в лісі з повикручуваними руками й ногами та виколеними очима. Рівночасно бандити до решти ограбували й родину замордованого".

На о. О. Марцинкевича в Шевні, Замойського пов., доконано три напади. Під час першого нападу в березні 1943 р. його попередили: "Якнайпрендзей забєрай сєн зтонд, бо як пршийдзєми другі раз, то бендзє тобє зьлє!" Під час другого нападу до його помешкання стріляли крізь вікна. Цей священик був змушений залишити Шевню і вибратися в інше місце. Але 13 вересня 1943 р., коли він по справі приїхав до Шевні, виконано напад знову і його вбито.

Про напад на о. Павла Швайку в м. Грабівці, Грубешівського пов., так донесено епархіяльній владі:

"Напасники увійшли до помешкання протоєрея Павла Швайки й почали його та його дружину катувати. Населення, що поховалося, чуло стогони нещасних жертв. Плач, що перетворювався в рев, продовжувався біля години. Чути було кілька пострілів, після чого все стихло. Це свідчило про закінчення життя обох офір. Тіла замордованих були змасакровані. Дружина о. Швайки майже вся була поколена ножами, руки й ноги в неї були поломані, живіт порізаний. Нещасна жінка вмерла від упливу крови, а не від смертельної рани. На тілі протоєрея Швайки, крім ран від гострої й тупої зброї, були рани від пострілів".

21 січня 1944 р. польська банда напала на помешкання прот. А.

Киселя, настоятеля парафії у Війславичах, Грубешівського повіту, і тяжко поранила його. В тяжкому стані його доставлено до шпиталю в Холмі, де він перебув кілька місяців.

10 березня 1944 р. під час погрому с. Ласкова, Грубешівського пов., загинув молодий священик Лев Коробчук. Разом з ним замордовано в криївці 20 мешканців села. Бандити спершу повикручували йому руки, опісля застрілили і відрубали голову, а тіло порізали на кусні. Це був третій напад на нього. Перший відбувся 13 жовтня 1943 р. в с. Мірче, Грубешівського пов. Тоді бандити здемолювали мешкання і пограбили. Другий напад відбувся 21 жовтня 1943 р. Обидва рази священик уратувався тільки тому, що не ночував удома.

2 квітня 1944 р. під час нападу на село Новосілки, Грубешівського пов., замордовано о. Миколу Гольця разом з дев'ятьма парафіянами. Напасники всіх змасакрували. Священикові відрізали бороду, язика і вуха... опісля відрубали голову, а тіло покололи багнетами.

10 квітня 1944 р. під час нападу на с. Сліпче, Грубешівського пов., бандити вбили о. О. Гуторевича, його 18-літню дочку Реґіну і дочку раніше замордованого о. І. Панчука, Євгенію (22 роки), яка гостювала в домі о. Гуторевича.

10 квітня 1944 р. в с. Чортівець, Замойського пов., замордовано о. Петра Огризка. Бандити забрали його з церкви таки в ризах, знущалися над ним, а опісля вбили і тіло спалили.

26 травня 1944 р. в с. Переспа, Замойського пов., задушено о. Олекс. Бобера, його дружину і сина.

6 травня 1943 р. в с. Наброж, Замойського пов., польські бандити вбили о. Сергія Захарчука. Спершу сильно його побили прикладами крісів, знищили його церкву, що містилася в хаті, та опісля убили його пострілом у голову.

Вранці 31 травня 1944 р. в м. Біла Підляська озброєна банда напала на дім декана більського деканату прот. Петра Дикого. Вбито двох українських інтеліґентів, які саме тоді були в хаті декана: учителя Ігоря Козицького та Миколу Луцевича. Дружину декана ранено в руку, а сам декан уникнув смерти втечею.

У багатьох випадках насильно забирали священиків і дяків до лісу і там їх знищували. Ось так польські бандити розправилися 1 серпня 1943 р. з о. Йосипом Кроткевичем із с. Майдан Сопоцький, Замойського пов., в квітні цього ж року з дяком Іваном Остапчуком з с. Довга, Радинського пов., в серпні з дяком Дмитром Левицьким у с. Липини, Білгорайського пов., а в листопаді з дяком Лаврентієм Серединським із с. Отроч, Янівського повіту.

9 вересня 1943 р. в Лащові, Замойського пов., замордовано дяка Андрія Мицика, а 27 жовтня в с. Молодятичі, Грубешівського пов., вбито дяка Семена Ярошевича. Напад був виконаний на дім місцевого

настоятеля. Священик уникнув смерти тільки тому, що він не був тоді вдома. Озлоблені польські напасники, не знайшовши священика, вбили згаданого старенького дяка і троє дітей війта волости Молодятичі. Дев'ятимісячну дитину один з бандитів узяв за ноги і вбив, ударивши її головою об підлогу, а двоє дітей в віці між 2-5 років убив у ліжку прикладом рушниці.

3 вересня 1943 р. в самому Холмі на залізничній станції тяжко побито священиків Володимира Кошового й Анатолія Боднаря, а 8 вересня прот. Пилипа Середу. 12 вересня зневажено на вулиці Холму о. Йосипа Кундеуса та побито о. Олександра Білецького.

23 лютого 1944 р. на залізничній станції у Холмі зневажено єпископа Уманського Ігоря, евакуйованого до Холму з Уманя. Про той випадок єпископ Ігор написав до митрополита Іларіона:

"Евакуйований з Уманя, я ввечорі 23 лютого 1943 р. о год. 9:30 прибув потягом до Холму згідно з маршрутом. Не встиг я увійти на станцію, як почув вереск, перемішаний з брудною лайкою. Мандруючи з Уманя вже півтора місяця, я наслухався усього, а тому не звернув уваги на цей вереск. Знайшовши вільний куток, я зупинився там зі своїми співдорожніми й почав обсервувати, що діялось у залі. (До міста нам усім виходити було заборонено). Високий молодий чоловік одягнений у кожух, вдаючи з себе п'яного, походжав по залі й викрикував московську лайку на адресу "попів", виспівував пародії різних пісень, переплітаних непристойними словами. Час від часу підходив до буфету, щось там пив і заїдав у товаристві молодих хлопців. Підходили туди особи в поліційних одностроях і про щось таємно радились. Нагло підходить до мене добродій у кожусі в товаристві кількох хлопців і починає лаяти мене брудною лайкою, називаючи атаманом бандитів. Пробував вирвати від мене посох з рук, приговорюючи: "Дай мі тен ляскен, я ці розвалєн ґловен!" На всі ці вигуки товариство цього "героя" вибухало реготом і лайкою. Все це продовжувалось до другої години ранку. Я мовчав і не відповідав ані слова. Аж ось дивимося — шепочуться з поліціянтом біля буфету і, повертаючись, підходять до мене п'ять осіб, а один з них тримає в руках темну міцну пляшку. Але в цей час підскочили німецькі вояки і відігнали польських "героїв". Тоді один із них, той в кожусі, ліг на лаві і притаївся, ніби спить, а решта пішла до буфету й почала пити з поліціянтом, вороже поглядаючи на мене. Для уникнення повторення попереднього інциденту, я пішов до другої залі для німців, куди мене чемно пустив жандарм. Там я перебув до ранку..."

"Повідомляю про цю подію і не можу промовчати того, що, перебуваючи на місійній праці на українських землях серед людей, що вихована в безвір'ї, я за два роки не бачив і не чув ніде, щоб так ганебно поводилися там з духовенством, як це довелося мені бачити й пережити від 'християнської' польської людности".

Настоятель парафії села Малкова, Грубешівського повіту, звітував про напад польської банди 8 лютого 1944 р.:

"8. 2. 1944 р. о год. 12 ночі в селі Малкові була запалена бандитами малківська православна церква, а також і село. Церковні речі і книжки згоріли, мешканці села Малкова вбиті, а хто зістався живий, то втікав з Малкова до інших сіл..."

Про напад на с. Шиховичі, Грубешівського пов., звітував настоятель парафії:

"10. 3. 1944 р. о год. 2:30 бандитами було спалене село Шиховичі, а разом усі церковні будинки, шафи з книжками, документами й церковними речами. Вбито коло 200 людей і всі вони валяються на згарищах до сьогодні (звіт писаний 14 березня 1944 р.). Ходив я з людьми з Космова до Шихович поховати вбитих, але бандити не дають, кожного разу стріляють. Вчора я ще раз ходив до Шихович і бачив, що трупів почали їсти свині, які ходять голодні на згарищах. Багато людей з Шихович перейшли Буг..."

Настоятель парафії села Сагринь, Грубешівського повіту, звітував про напад на село Сагринь:

"10. 3. 1944 р. о год. 4-ій рано напала на Сагринь велика польська банда в силі біля 500 людей і, обступивши село довкола, з віддалі 200 метрів запальними кулями запалила ціле село. Село боронилось півгодини, одначе, коли настав у селі вогонь, зробилось велике замішання й оборона мусіла відступити, бо мала всього 60 крісів, а бандити 50 скорострілів, крім того яких 450 крісів. Банда запалила також церкву й парафіяльні будинки. Парафія мала понад 300 господарств. З того згоріло 280. Родовитих сагриняків уже поховано 202, а населених в Сагринь біля 300. Крім того, до Сагриня заїздили задля безпеки люди з Пасіки, Теребіня, Модриня, Майдану, так що кожної ночі Сагринь був виповнений людьми з інших сел. Загально в Сагрині загинуло 600-800 людей. Деякі закопані там, де вони впали, і то крадькома, щоб поляки не вбили ще й тих, що ховають, як це зробили в М'ягкім, де на другий день повбивали тих, що вернулись до села. Поляки поприїздили до Сагриня зі своїми жінками, дочками й синами та возами. Грабували все й вивозили до лісу, а потім по два рази жінки їхні вертались до Тишовець за Сагринським добром. Мужі і сини грабували й на полях виловлювали недобитків і вбивали, а жінки награбоване майно вивозили трійками, захопивши сагринські коні. 15. 3. 1944 р. я бачив ще не поховану 80-літню жінку, якій голодна свиня виїдала вже лице. Бачив вісім трупів, задушених димом в ямі-сховищі, яких навмисно запалено соломою в ямі й подушено..."

"Під час цього нападу замордовано дружину і дитину о. Василя Ляшенка. Дружину задушено й прострелено голову, а дитину (4 роки) найдено вбитою з переломаною рукою..."

12-літня Зіна І., мешканка с. Пасіки, Грубешівського пов., розповіла про напад на Сагринь ось що:

"З дня 9 на 10 березня ц. р. ціла моя родина й я всю ніч не спали. Побачили рано, як польська банда напала на село Сагринь і стріляла запальними кулями. Моя мама Ольга, сестра Ліда, тітка Марія Лащ і я втікали на станцію місцевої поліції. По дорозі на станцію мене ранили в обі ноги. Мама взяла мене на руки й занесла на станцію. На станції було багато людей. За якийсь час прийшли бандити й почали бити в двері й кричати, де поліція. Поліції на станції не було. Бандити забрали з хлівів на станції свині й поїхали. Друга група бандитів підійшла на станцію і кричала, щоб їм відкрити двері. Лякали, що будуть підкладати міни під станцію. Люди почали втікати на горище хати, тоді бандити почали стріляти по горищі. Стріляли розривними кулями. Кулі розривали дахівку й видно було бандитам, скільки людей є нагорі. Вирубали двері внизу і вдерлись нагору та повбивали всіх мужчин. Вбиваючи, проклинали. Жінок і дітей зігнали наділ, а нагорі запалили вогонь. Питали жінок про "кенкарти" й котра показала, вбивали на місці. Без "кенкарт" виганяли надвір. Питали, де є поліційний схрон. Я була поранена в ноги й мені було важко ходити, але мене били сильно револьвером по голові так, що мусіла йти. Водили мене по інших подвір'ях і казали показувати, але я не показувала, бо не знала, де є сховище. Тоді бандити взяли п'ять жінок і також казали показувати сховище. З тих жінок дві вбили, прізвищ їх я не знаю, а решту привели на подвір'я, де нас було більше. Тоді ж убили мою маму і сестру Ліду. Коли мама впала, за нею впала й моя тітка. Бандити думали, що вони вбили й мою тітку, але вона навіть не була ранена. Після того прийшли до мене. Один з них стрілив мені в голову і я впала. Бандит ще раз стрілив у мене і на цей раз попав у руку. Я лежала, не рухаючись. Бандити думали, що я вбита, і відійшли. Моя сестра Ліда була ранена тільки в руку. Вона встала і хотіла втікати і в цю хвилину підійшов бандит і стрілив їй у голову і сестра сконала. На подвір'ї, де мене ранили, пролежала я цілу добу. Над вечір на другий день я підповзла на своє згарище і там пролежала також цілу добу. На третій день віднайшла мене моя сестра. Забрали мене й завезли до шпиталю у Грубешеві".

У витягу з протоколу УДК в Грубешеві так записано про напад банди на с. Модринь, волости М'ягке, Грубешівського повіту:

"11 березня 1944 р. коло год. 10 польська банда напала на колонію Модринь, волости М'ягке. Банда окружила всю колонію і стала палити хати і вбивати людей. Люди, що були в схоронищах, чули добре, як бандити співали "Єще Польска нє зґінела" і кричали "Нєх жиє Польска, біць і ржнонць українцуф!" Чули, як знущалися над панною Рачок, вигнали її з хати, топтали ногами, били прикладами. Водили її довгий час,

били, копали, а потім чути було, як стріляли. Іванну Рачок забили поміж будинками, там вона й згоріла".

10 березня 1944 р. вдосвіта польська банда в силі більше двохсот осіб напала на с. Шиховичі, Грубешівського повіту. Рано прибув до сусіднього села Ласкова післанець з Шихович і повідомив, що поляки палять село і вбивають мешканців. Українська самооборона з Ласкова в силі 20 осіб вирушила на поміч до Шихович. У лісі наткнулась на польську банду і після перестрілки члени самооборони відступили перед переважаючими силами ворога. Коло 10 год. ранку польська банда напала і на село Ласків. Бандити були озброєні в рушниці й скорострільні. Вони підпалили село і почали вбивати людей. Зловлених мешканців страшно мучили перед розстрілом — обрізували кінцівки тіла. Згинуло понад 200 мешканців Ласкова, в тому і священик Лев Коробчук. Бандити здебільш походили з тої самої околиці, а ними командував Бжусь із колонії Ласків.

За десять днів поляки пригнали деяких українців зі с. Смолигова і наказали позакопувати трупи людей. Опісля тих смолигівців повели до лісу і там їх постріляли.

21 березня 1944 р. о год. 7 рано польська банда напала на село Берестя, вол. Молодятичі, багато людей убила, а село спалила.

26 березня подібний напад відбувся на село Модринь.

Мешканець с. Новосілки, вол. Потуржин, так зізнав в УДК в Грубешеві:

"2 квітня 1944 р. о 8-ій год. польська банда в числі коло 50-60 людей окружила село Новосілки, волости Потуржин, і почала стріляти. В селі ходили бандити від хати до хати й запалювали. Хто з людей показався, того вбивали. Бандити ходили по сховищах, вишукували людей і вбивали їх. Під час палення польські бандити поступали в такий спосіб: підпалювали будинок і чекали, поки будинок охопить полум'я. При цьому способі палення багато людей згоріло живцем, кілька осіб тяжко попарених. Коли банда вступила в село Новосілки, перше зловили 9 осіб, в тому священика Миколу Гольця й усіх замасакрували. Село спалено зовсім. На двісті нумерів лишилось 9 будинків. Забитих і попарених є понад 120 осіб".

Декан Крилівського деканату про трагічну смерть о. М. Гольця звітував так:

"В доповненні до попередніх моїх повідомлень спішу донести про подробиці трагічної смерти о. Миколи Гольця. Після нападу польської банди на с. Ласків, де згинув мученицькою смертю о. Лев Коробчук, о. Голець, бажаючи відвернути нещастя від вірних і взагалі села, став накликати громадян до згоди й співпраці без різниці віри й народности і в тій цілі скликав декілька зібрань, 14. 3. в Новосілках і довколишніх селах, на які їздив разом з римо-католицьким ксьондзом з Новосілок.

де спільно закликав до згоди. Довіряючи щирості поляків, які впевнювали його, що йому, а також мирному населенню, яке спокійно веде своє життя, нічого не грозить, він до останньої хвилини свого життя виконував свої душпастирські обов'язки, а в день смерти йшов до церкви, щоб обмолитвити дитину і по дорозі був схоплений бандитами-поляками й відведений невідомо куди. Римо-католицький ксьондз і управляючий фільварком, які разом з о. Гольцем робили зібрання, вже наперед покинули Новосілки. Поляки впевняли, що о. Гольцеві нічого не грозить і що його теж відвели в безпечне місце. Та через три тижні, коли поляки, які спалили село й убили 130 православних, залишили село, знайдено тіло в страшний спосіб замученого отця в ямі на колонії Новосілки, разом з 11 парафіянами, недалеко села на господарстві поляка Ковальського, а тіло однієї жінки в хліві солтиса Уляновського на колонії, зарите в гною. Отцю Гольцю відрізано бороду, язика й вуха і взагалі страшно покалічено. Подібно замучено й 11 парафіян".

Старий священик-холмщанин, настоятель парафії в селі Крупе, Красноставського повіту, так описав польський терор у цьому селі:

"Немає в людській мові слів і відповідних висловів, щоб ними можна було докладно і достоменно віддати всі ті незлічимі види й роди моральних і фізичних мук, катування, каліцтва, мордування, убивства поодиноких людей і цілих родин, які мали місце в К. від січня аж до травня цього року.

Найз'їдливіші, найвразливіші, найогидніші, мерзосвітні образи і наруги над усім, що є найсвятішого, найдорожчого і наймилішого для душі і серця православної людини; для батька, для матері, для дітей —найогидніший садизм у знущаннях, ґвалтах, битві, каліченні, забийствах старих і малих, чоловіків і жінок, хлопців і дівчат, злодійське грабування й якесь дике плюндрування всього і всілякого рухомого й нерухомого майна вдень і вночі, господарів заможних і найбідніших, удовиць і сиріт — все це перекотилося через наше село з кінця в кінець, не минуло ані однієї хати, ні одного хліва, клуні, жодної комори, жодного найменшого православного кутка. Взимі люди на ніч виходили в поле, закопувалися в сніг і так ночували з малими дітьми. Як потепліло і земля відтанула, люди, як кроти, зарилися в землю, по цілих днях і ночах безвихідно сиділи в ямах-схоронищах. Але й це не помагало: кати натрапляли на слід і висліджували людей, знаходили їх у сніговії, виганяли з ям і схоронищ. Почали люди світ-за-очі з села втікати. Чоловіки кидали жінок, батьки — дітей, діти — родичів. І це не радило: за втікача-батька приймав муки син, за сина — батько, мати, за чоловіка — жінка. За що так терпіли люди? Кати кидали різні гасла: "Давай бронь! Давай войскове жечи! Плаць контрибуціє! Помста за полякуф, виржнєнтих за Буґєм! За тшиманє лончносьці з пшецівпольскємі орґанізаціямі..."! Взагалі, кидали гасла, які їм слина на язик при-

несла, волокли в ліс, де розпинали, вішали на деревах, гнали в ріку Вепр і живцем топили як котят, прив'язуючи камінь на шию... Нарешті... від пальмової католицької неділі почало з цього апокаліптичного мішка вилазити шило: "Свєнтоваць разем з намі! Свєнтоваць паскен в косцєлє! Пшейсьць на вярен католіцкон! 15. 5. остатні термін!" — і всіх наших людей гурмою погнали до костела.

Втекло з Крупської парафії	30 родин;
Побиті і покалічені — майже всі;	
Здемольовано хат	20;
Пограбовано майно — у всіх;	
Застрілено людей	20;
Замордовано на смерть колами, ножами	3;
Зарізано пилою	2;
Загнано нарешті до костела	450.

Залишилися при вірі православній кільканадцять старих жінок і чоловіків".

23 травня 1944 р. в с. Віторож, Радинського пов., польська боївка вбила трьох найкращих парафіян місцевої православної громади. Їх побили в лісі і закопали недалеко дороги. Імена жертв: Миколай Артесюк — 40 років, Миколай Приходський — 47 років і Антін Боровик — 49 років. Після доконаного злочину поляки пустили чутку, начебто помордовані пішли в більшовицьку партизанку, чим хотіли стягнути репресії зі сторони німців на польські родини. Але люди скоро віднайшли тіла побитих і злочин виявився.

5 квітня 1944 р. о год. 3-ій попол. польська банда напала на центр волости Ганськ і спалила приміщення волосної управи, пошту та всі будинки Антона Матеюка. У вогонь палаючої пошти вкинено живцем трьох селян: солтиса колонії Ганськ Василя Боровського, Павла Кота і Дмитра Конюха.

З Рейовецької парафії Холмського пов. одержано таке повідомлення:

"В Рейовецькій парафії парафіяльне життя завмерло. Родини вбитих живуть то в Холмі, то в інших місцевостях. Приїхати до Рейовця священикові неможливо, бо кругом тільки поляки, які рахують за святе діло вбити українця".

В серпні 1942 р., за провокацією польського підпілля, Ґештапо розстріляло в с. Моратин, Томашівського пов., 13 чоловіків, як "комуністів". Акт розстрілу доконано в присутності членів родин приречених на смерть і всієї громади села. Імена розстріляних: Михальчишин Адам, Коза Петро, Макора Зіновій, Коза Роман, Михальчишин Семен, Наконечний Владислав, Панчинка Констянтин, Рижак Антін, Войтович Василь, Бочкай Антін, Наконечний Гриць і Баранський Петро. Імени і прізвища тринадцятого не вдалося встановити.

В 1943 р. (не пригадую собі точної дати), польські бандити в поїзді, під час подорожі з Холму додому, смертельно побили молодого уродженця с. Павлович, Грубешівського пов., 18-літнього Миколу Балія, курсанта поліційної школи. Раненого скинули з вагону під колеса поїзду, що розчавив його тіло.

Як бачимо, тільки в одному Грубешівському повіті знищено 52 українські села і замордовано коло чотири тисячі українців. На всіх землях Холмщини і Підляшшя це число жертв і спалених осель загально далеко більше. За такого роду розправу з мирним українським населенням тільки тому, що воно дістало деякі шанси відбудовувати своє національно-громадське життя, знищене раніше владою польської держави, поляки не можуть знайти оправдання. Той безприкладний терор треба трактувати, як інстинктивний відрух шовіністично настроєного пересічного обивателя-поляка супроти українців та інших національних меншин — ставлення, засвоєне ще в межах поверсальської польської держави.

Для збиття польського оправдування, що, мовляв, той терор був відруховою реакцією на терор супроти поляків на Волині зі сторони УПА, можна подати безліч фактів, де українці в порівнянні до поляків були справжніми джентльменами. УПА ніколи без попередження не вдавалась до збройних заходів. Для прикладу наведу один факт з 1943 р. в с. Павловичах, Грубешівського повіту, після нападу і спалення недалеких сіл Ощева, Жабча і Хорощич, Грубешівського повіту.

У Павловичах та навколишніх селах половина мужчин на зміну вартувала щоночі перед можливими нападами польських боївок.

Однієї ночі до села в'їхала кінна патруля куреня УПА, що його командування УПА перекинуло на Холмщину в допомогу Холмській Самообороні. Командир патрулі спитав групу вартівників, що вони роблять такою великою групою. Одержавши відповідь, він спитав, чи є в селі поляки. Коли довідався, що є кілька родин, він сказав, щоб усі поляки до двадцять чотирьох годин вибралися з села геть, бо, коли прийде сюди відділ УПА і застане будь-якого поляка, то знищить його на місці.

Між вартівниками був один поляк, Юлько Комендацький, і він чув це. На другий день він з родиною покинув село разом з іншими жителями поляками.

Отак у переважній більшості випадків попереджали поляків вояки УПА.

Поляки не проминають ні однієї нагоди, щоб не демонструвати фактів німецького панування над ними після другого й третього розбору Польщі в кінці 18-го століття. Мотив того німецького над ними панування, при зміненій, пригожій для них політичній коньюнктурі, послужив їм для відібрання від німців після другої світової війни колиш-

ніх слов'янських земель аж по Одру і Нісу, які на протязі сотень років були заселені переважною більшістю німців, або знімчених слов'ян. До речі, німці, на відміну від поляків, не проводили такої винародовлюючої політики супроти поляків, як згодом поляки супроти українців та інших національних меншин. Німці не нищили польських храмів, ні осель, не проводили такої колоніяльної політики, не здирали з населення останньої сорочки непосильними податками, не даючи в рекомпенсату нічого. Німці взірцево загосподарили зайняті польські території і піднесли цивілізаційно-культурний рівень тамтешнього населення. Натомість поляки не лише економічно ожебрачували українське неселення, але й також відмовляли йому можливостей розвитку свого національного й духовно-релігійного життя, надіючись таким нікчемним способом приневолити українське населення ополячуватись. За ціну духовно й матеріяльно спавперизованого українського етносу поляки хотіли дешевим способом збагатити свою національну біологічну субстанцію. Побачивши, що під німецькою окупацією українське національне життя на Холмщині й Підляшші до певної міри відроджується, польські шовіністи зі звірячою ненавистю почали садистські акції супроти українського населення аж до масового виселення їх в 1946-1947 рр.

Численні заклики польських римсько-католицьких ксьондзів до українського населення, щоб воно масою переходило на католицизм і ополячувалось (бо, мовляв, таким чином воно уникне терору з боку польського підпілля), яскраво характеризують причину виникнення того страшного терору.

Тому в майбутньому за ніяких умов ми не можемо погодитися на сьогоднішній кордон між Україною і Польщею. Наше мінімальне погодження може базуватися лише на етнографічному принципі з-перед другої світової війни. А коли б ми застосували той принцип, що його вжили поляки супроти німців, тоді західні кордони України треба було б пересунути до лінії Висли, включаючи до України міста Люблін і Ряшів. На це ми маємо куди більше історичне право, як поляки мали щодо східньонімецьких земель.

СПИСОК ЖЕРТВ ПОЛЬСЬКОГО ТЕРОРУ НА ХОЛМЩИНІ І ПІДЛЯШШІ В РР. 1942-1943

Цей список невинних українських жертв польського шовіністичного терору далеко неповний; він становить тільки частину ширшої документації, що її опрацьовували співробітники Грубешівського Українського Допомогового Комітету. Інж. І. Фур, кол. член Грубешівського УДК, пише в 1-ому томі *Надбужанщини* (стор. 730):

"Число замордованих українців тяжко було встановити. Статистикою, яку виготовив голова УДК в Грубешеві, Африкан Хрущ, охоплено 1385 осіб, але загальне число далеко вище і доходить до 2500 осіб. Спочатку УДК вів дуже докладну статистику замордованих осіб у поодиноких селах Грубешівського повіту з точними прізвищами і віком жертв. Ця статистика охопила тільки 835 осіб, в тому замордованих жінок було 446, мужчин 389, дітей до 14-ого року життя 139, від 15 до 50 років життя 431 особа і понад 50 років життя 265 осіб. Дальшу статистику вести в тих умовах було вже неможливо. Тому реєстровано тільки загальне число замордованих осіб, а під кінець навіть і ця статистична праця була унеможливлена, бо часто вже не було кому зголосити дані до УДК".

Даних за роки 1941-1942 не маємо, тому тільки нагадуємо, що вбивства українців на Холмщині почалися вже з лютого 1941 року. В 1-ому томі *Надбужанщини* (стор. 9) віднотовано, що 25 лютого 1941 р. громадськість Холму та околиці, з участю учнів українських шкіл, маніфестаційно хоронила учителя Михайла Остапяка, якого вбила польська боївка за те, що він навчав дітвору української мови та історії свого народу.

Повіт **Грубешів** 202
Повіт **Холм** 55
Повіт **Біла Підляська** 16
Повіт **Замостя** 50
Повіт **Білгорай-Тарногород** 29
Повіт **Красностав** 2
Повіт **Радинь** 1
Повіт **Люблін** 23

Разом 378

ПОВІТ ГРУБЕШІВ

1. Д-р Микола Струтинський	голова УДК в Грубешеві	згинув	19. 3.1943
2. Полк. Яків Войнаровський	референт УДК в Грубешеві	згинув	1. 3.1943
3. Тимофій Стахурський	підреферент УДК в Грубешеві	згинув	29. 1.1943
4. Михайло Новосад	муж довір'я УДК в Грубешеві	згинув	20. 3.1943
5. Йосиф Рупа	муж довір'я УДК в Старім Селі	згинув	7. 2.1943
6. Петро Тимчук	муж довір'я УДК в Липовці	згинув	30. 7.1943
7. Іван Шаварський	муж довір'я УДК в Мягкім	згинув	30. 7.1943
8. Трохим Костюк	муж довір'я УДК в Которові	згинув	2. 4.1942
9. Павло Лагода	муж довір'я УДК в Маличах	згинув	23. 6.1942
10. Володимир Захарів	муж довір'я УДК в Маличах	згинув	30. 9.1942
11. Захар Грицюк	муж довір'я УДК в Куличах	згинув	29. 5.1942
12. Гнат Залуський	муж довір'я УДК в Телятині	згинув	19. 8.1942
13. Адам Микитюк	муж довір'я УДК в Стрільцях	згинув	29. 1.1942
14. Микола Бігунець	муж довір'я УДК в Броніславці	згинув	2. 9.1942
15. Іван Ковальчук	муж довір'я УДК в Мірчі	згинув	28. 9.1942
16. Дмитро Ковальський	муж довір'я УДК в Мірчі	згинув	28. 9.1942
17. Дмитро Курашко	муж довір'я УДК в Малкові	згинув	27.10.1943
18. Михайло Сенишин	учитель в Мірчі	згинув	8. 9.1943
19. Марія Сенишин	дружина в Мірчі	згинула	8. 9.1943
20. Сергій Меленець	учитель в Посадові	згинув	28. 9.1943
21. Еміліян Музичук	учитель в Василеві	згинув	16. 9.1943
22. Василь Ортинецький	учитель в Богутичах	згинув	27.10.1943
23. о. Сергій Захарчук	учитель в Наброжі	згинув	6. 5.1943
24. о. Іван Панчук	учитель в Теребіні	згинув	черв. 1943
25. Євграф Ярош	війт в Молодятичах	згинув	27. 7.1943
26. Сотн. Франц Борис	війт в Потуржині	згинув	28. 2.1943
28. Мґр. Мирон Михович	війт в Уханях	згинув	30. 1.1943
28. Михайло Приступа	війт в Вербковичах	згинув	31. 5.1943
29. Омелян Васьків	війт в Белзі	згинув	2.10.1943
30. Павло Низькошапка	війт в Грабівці	згинув	2. 9.1943
31. о. Павло Швайка	священик в Грабівці	згинув	28.10.1943
32. Кость Шелепіна	солтис в Пасіках	згинув	30. 3.1943
33. Йосиф Кісіль	солтис в Жуличах	згинув	29. 5.1943
34. Андрій Міщанюк	солтис в Бересті	згинув	20. 7.1943
35. Володимир Сенюк	солтис в Грабівці	згинув	28.10.1943
36. Мирон Кравчук	солтис в Пригорілім	згинув	2. 9.1943

37.	Василь Юськів	комендант поліції	в Мінянах	згинув	19. 9.1943
38.	Нікіфор Іванчук	комендант поліції	в Телятині	згинув	27. 5.1943
39.	Микола Олійник	поліцист	в Мінянах	згинув	19. 9.1943
40.	Йосиф Метюк	поліцист	в Телятині	згинув	27. 5.1943
41.	Антін Арабчук	поліцист	в Потуржині	згинув	28. 2.1943
42.	Володимир Сивак	поліцист	в Грабівці	згинув	2. 9.1943
43.	Евгеній Прокіп	поліцист	в Пулавах	згинув	20. 9.1943
44.	Леонтій Козловський	поліцист	в Грабівці	згинув	23.10.1943
45.	Степан Тріль	начальник станції	в Стаях	згинув	29.10.1943
46.	Мирослав Пшепюрський	урядовець волости	в Крилові	згинув	11.10.1943
47.	Василь Нагірний	урядовець волости	в Вербковичах	згинув	23. 6.1943
48.	Ірина Бардига	урядовець волости	в Крилові	згинула	21. 8.1943
49.	Володимир Домський	урядовець волости	в Молодятичах	згинув	27.10.1943
50.	Іван Макар	організатор молочарень	в Новосілках	згинув	серп. 1943
51.	Олекса Бойко	організатор молочарень	в Модрині	згинув	19. 8.1943
52.	Настя Ковальчук	крамарка	в Молодятичах	згинула	27.10.1943
53.	Іриней Качоровський	посесор млина	в Жуличах	згинув	30. 9.1943
54.	Іван Вуйцік	гаєвий	в Теребіні	згинув	20. 8.1943
55.	Володимир Давидовський	посесор млина	в Бересті	згинув	19. 3.1943
56.	Віра Кравчук	учителька	в Гдемені	згинула	29. 8.1943
57.	Степанія Бискаль	жінка урядовця	в Крилові	згинула	11.10.1943
58.	Іван Богун	селянин	в Терешанах	згинув	21. 3.1943
59.	Володимир Богун	селянин	в Терешанах	згинув	21. 3.1943
60.	Степан Була	селянин	в Гостиннім	згинув	7. 8.1942
61.	Лука Боярчук	селянин	в Пасіках	згинув	30. 3.1943
62.	Антін Боярчук	селянин	в Пасіках	згинув	30. 3.1943
63.	Осип Боярчук	селянин	в Пасіках	згинув	30. 3.1943
64.	Антонина Боярчук	селянка	в Пасіках	згинула	30. 3.1943
65.	Марія Боярчук	селянка	в Пасіках	згинула	30. 3.1943
66.	Володимир Войтович	селянин	в Турковичах	згинув	6. 2.1943
67.	Софія Шелепіна	селянка	в Пасіках	згинула	30. 3.1943
68.	Евгенія Шелепіна	селянка	в Пасіках	згинула	30. 3.1943
69.	Осил Дмитрук	селянин	в Моложеві	згинув	6. 5.1943
70.	Адам Чорноба	селянин	в Моложеві	згинув	6. 5.1943
71.	Степан Мазур	селянин	в Моложеві	згинув	6. 5.1943
72.	Марія Кузьмович	селянка	в Моложеві	згинула	6. 5.1943
73.	Марія Галка	селянка	в Моложеві	згинула	6. 5.1943
74.	Осил Галка (дитина)	селянин	в Моложеві	згинув	6. 5.1943
75.	Марія Новосад	селянка	в Моложеві	згинула	6. 5.1943
76.	Антонина Мікталь	селянка	в Моложеві	згинула	6. 5.1943
77.	Петро Борис	селянин	в Ласкові	згинув	10. 9.1943
78.	Ілля Панас	селянин	в Жуличах	згинув	29. 5.1943
79.	Василь Панас	селянин	в Жуличах	згинув	29. 5.1943
80.	Іван Панас	селянин	в Жуличах	згинув	29. 5.1943
81.	Михайло Сидір	селянин	в Старім Селі	згинув	10. 9.1943
82.	Евгенія Сидір	селянка	в Старім Селі	згинула	10. 9.1943
83.	Михайло Антонюк	селянин	в Старім Селі	згинув	10. 9.1943
84.	Іван Кухарський	селянин	в Пісочку	згинув	10. 9.1943
85.	Микола Долина	селянин	в Пісочку	згинув	10. 9.1943
86.	Микола Бігунець	селянин	в Броніславці	згинув	2. 9.1943
87.	Володимир Бігунець	селянин	в Броніславці	згинув	2. 9.1943

88. Олександер Шабас	селянин в Броніславці	згинув	2. 9.1943
89. Павло Грицай	селянин в Новосілках	згинув	28. 5.1943
90. Станислав Ващук	селянин в Глиниських	згинув	20. 6.1943
91. Ілля Люпа	селянин в Стулнику	згинув	10. 9.1943
92. Микола Люпа	селянин в Стулнику	згинув	10. 9.1943
93. Андрій Блязло	селянин в Глиниських	згинув	30. 5.1943
94. Антін Бриль	селянин в Стрільцях	згинув	30. 1.1943
95. Осип Ковальчук	селянин в Стрільцях	згинув	30. 1.1943
96. Василь Лукащук	селянин в Стрільцях	згинув	6. 2.1943
97. Олекса Лукащук	селянин в Стрільцях	згинув	6. 2.1943
98. Надія Бойкевич	селянка в Стрільцях	згинула	26. 5.1943
99. Микола Бжезіцький	селянин в Стрільцях	згинув	26. 5.1943
100. Степан Головерса	селянин в Стрільцях	згинув	26. 5.1943
101. Михайло Мисюра	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
102. Пелягія Головерса	селянка в Зверковичах	згинула	31. 5.1943
103. Стелан Ющак	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
104. Роман Несторук	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
105. Іван Чемерис	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
106. Антін Бриль	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
107. Юрій Семяшко	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
108. Віктор Яницький	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
109. Адам Бриль	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
110. Григорій Коцюбинський	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
111. Степан Барилюк	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
112. Марія Струцюк	селянка в Зверковичах	згинула	31. 5.1943
113. Степан Кальчевський	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
114. Ілля Пекарук	селянин в Зверковичах	згинув	31. 5.1943
115. Марія Струцюк	селянка в Зверковичах	згинула	31. 5.1943
116. Іван Бонь	селянин в Тересині	згинув	3. 3.1943
117. Серафим Войцєх	селянин в Теремці	згинув	24. 3.1943
118. Михайло Завада	селянин в Ратиборовичах	згинув	25. 3.1943
119. Микола Магдальчук	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
120. Антін Михалевський	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
121. Петро Нечипор	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
122. Антін Семяшко	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
123. Павло Зубик	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
124. Марія Абрам	селянка в Масловичах	згинула	12.12.1943
125. Іван Цейко	селянин в Мінянах	згинув	8.10.1943
126. Анна Цейко	селянка в Мінянах	згинув	8.10.1943
127. Марія Потура	селянка в Мінянах	згинула	8.10.1943
128. Петро Лич	селянин в Мінянах	згинув	8.10.1943
129. Пилип Грелюк	селянин в Мінянах	згинув	19. 9.1943
130. Настя Ковальська	селянка в Мінянах	згинула	28. 9.1943
131. Антін Рись	селянин в Маличах	згинув	30. 9.1943
132. Антін Кальницький	селянин в Маличах	згинув	30. 9.1943
133. Антін Кулик	селянин в Маличах	згинув	30. 9.1943
134. Іван Мачинський	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
135. Петро Бакун	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
136. Марія Русин	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
137. Текля Куціра	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
138. Гриць Боровський	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943

139. Катерина Боровська	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
140. Іван Боровський (дитина)	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
141. Марія Кутас	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
142. Микола Кутас	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
143. Анна Кутас	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
144. Осип Бучкай	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
145. Параскевія Байда	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
146. Марія Байда	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
147. Олександер Кусий	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
148. Анастазія Куса	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
149. Іван Кліш	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
150. Захар Пилишук	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
151. Степан Бучкай	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
152. Олена Малиха	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
153. Н. Білик	селянин/селянка в Мірчі	згинув	22.10.1943
154. Данило Цюх	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
155. Марія Цюх	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
156. Дмитро Жук	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
157. Анна Куціра	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
158. Іван Грицик	селянин в Мірчі	згинув	22.10.1943
159. Анна Власюк	селянка в Мірчі	згинула	22.10.1943
160. Іван Малимон	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
161. Гриць Мельничук	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
162. Софія Мельничук	селянка в Пасіках	згинула	1.10.1943
163. Олекса Мельничук	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
164. Павло Іванович	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
165. Павло Величко	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
166. Олена Музичка	селянка в Пасіках	згинула	1.10.1943
167. Володимир Смак	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
168. Микола Куля	селянин в Пасіках	згинув	1.10.1943
169. Евгенія Каліницька (дитина)	селянка в Пасіках	згинула	1.10.1943
170. Нечипір Байкевич	селянин в Стрільцях	згинув	верес. 1943
171. Андрій Гармата	селянин в Стрільцях	згинув	верес. 1943
172. Петро Цєсьля	селянин в Стрільцях	згинув	26. 5.1943
173. Анатолій Яцинюк	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
174. Андрій Кардаш	селянин в Голубім	згинув	9. 9.1943
175. Гриць Дмитрук	селянин в Добромиричах	згинув	29. 8.1943
176. Пилип Підгайний	селянин в Потуржині	згинув	2. 2.1943
177. Надія Дудзик	селянка в Моложеві	згинула	6. 5.1943
178. Іванна Кузьмович	селянка в Моложеві	згинула	6. 6.1943
179. Нестор Байкевич	селянин в Стрільцях	згинув	26. 5.1943
180. Павло Зубик	селянин в Туганях	згинув	26. 5.1943
181. Михайло Подоляк	селянин в Бересті	згинув	4. 6.1943
182. Петро Чорнота	селянин в Бересті	згинув	лип. 1943
183. Степан Козак	селянин в Пісочнім	згинув	25. 7.1943
184. Іван Козак	селянин в Пісочнім	згинув	25. 7.1943
184. Н. Козак	селянин/селянка в Пісочнім	згинув	25. 7.1943
186. Серафим Борис	селянин в Більці	згинув	3. 8.1943
187. Антін Довган	селянин в Добромиричах	згинув	29. 8.1943
188. Антін Кулик	селянин в Маличах	згинув	30. 9.1943
189. Іван Світлюк	селянин в Ласкові	згинув	12.10.1943

190. Іван Наконечний	селянин	в Ласкові	згинув	12.10.1943
191. Текля Кідіба	селянка	в Молодятичах	згинула	27.10.1943
192. Зенон Кідіба (дитина)	селянин	в Молодятичах	згинув	27.10.1943
193. Мирослава Кідіба (дитина)	селянка	в Молодятичах	згинула	27.10.1943
194. Хведір Міщук	селянин	в Молодятичах	згинув	27.10.1943
195. Олена Міщук	селянка	в Молодятичах	згинула	27.10.1943
196. Олег Міщук (дитина)	селянин	в Молодятичах	згинув	27.10.1943
197. Єлисавета Ковальчук	селянка	в Молодятичах	згинула	27.10.1943
198. Осип Пусий	селянин	в Молодятичах	згинув	27.10.1943
199. Олександра Ковальська	селянка	в Молодятичах	згинула	27.10.1943
200. Єрмоген Шнайдер (дитина)	селянин	в Молодятичах	згинув	27.10.1943
201. Марія Мардинал	селянка	в Вишкові	згинула	27.10.1943
202. Гриць Грицуняк	селянин	в Зубовичах	згинув	3. 2.1943

ПОВІТ ХОЛМ

1. Дмитро Скубій	референт С.О.УДК	в Холмі	згинув	15.10.1943
2. Микола Назарук	муж довір'я УДК	в Волі Верещинській	згинув	3. 6.1943
3. Гриць Войтюк	муж довір'я УДК	в Вириках	згинув	4. 8.1943
4. Лев Рибчинський	муж довір'я УДК	в Голі, гром. Волосковоля	згинув	23. 7.1943
5. Михайло Рибчинський	муж довір'я УДК	в Голі, гром. Волосковоля	згинув	23. 7.1943
6. Богдан Панчишин	працівник Делегат. аґроном	в Ганську	згинув	26. 2.1943
7. Степан Бульбяк	гром. Кривоверба аґроном	в Ганську	згинув	21. 1.1943
8. Н. Кульгавюк	гром. Кривоверба аґроном	в Волі Верещинській	згинув	16. 8.1943
9. Григорій Погорецький	учитель	в Сільці, гром. Раколупи	згинув	18. 9.1943
10. Іван Міщук	директор Союзу	в Володаві	згинув	24.10.1943
11. Дмитро Степанюк	війт	в Вербиці, гром. Ольхівець	згинув	29.10.1943
12. Михайло Бринкевич	солтис	в Коденці, гром. Кривоверба	згинув	27. 9.1943
13. Степан Ядчук	солтис	в Замолодичах, гром. Волосковоля	згинув	21. 3.1943
14. Дмитро Зарчук	солтис	в Міхельсдорфі	згинув	23. 5.1943
15. Павло Кінах	заступник солтиса	в Міхельсдорфі	згинув	23. 5.1943
16. Іван Бринько	солтис	в Гороститі, гром. Кривоверба	згинув	10. 9.1943
17. Олександер Струк	солтис	в Любичині	згинув	10. 9.1943
18. Михайло Кузьмич	солтис	в Тарнові, гром. Ольхівець	згинув	19. 3.1943

19. Михайло Злувчук	солтис	в Краснім, гром. Павлів	згинув	14. 9.1943
20. Хома Корнелюк	солтис	в Ловишеві, гром. Воля Верещинська	згинув	10. 2.1943
21. Іван Кошелюк	поліцист	в Загайках, гром. Кривоверба	згинув	30. 5.1943
22. Гаврило Роделюк	поліцист	в Загайках, гром. Кривоверба	згинув	30. 5.1943
23. Павло Кощук	поліцист	в Загайках, гром. Кривоверба	згинув	30. 5.1943
24. Олександер Прадюк	секретар волости	в Волосковолі	згинув	30. 5.1943
25. Теодор Юрчук	урядовець волости	в Павлові	згинув	9. 9.1943
26. Гнат Вовченко	урядовець волости	в Реївці	згинув	26. 6.1943
27. Павло Пліщук	скарбник	в Витичному, гром. Воля Верещинська	згинув	31. 8.1943
28. Евфрозинія Данилюк	учителька	в Любичині	згинула	28. 2.1943
29. Ілля Абрамюк	урядовець	в Хмелеві, гром. Дубова Колода	згинув	3.10.1943
30. Петро Левчук	крамар	в Жулині, гром. Павлів	згинув	2. 9.1943
31. Сильвестер Пойман	секретар	в Любичині, гром. Кривоверба	згинув	17. 5.1943
32. Юрій Томкевич	кульчикатор	у Волі Угруській	згинув	28. 5.1943
33. Микола Лахтюк	кульчикатор	у Волі Угруській	згинув	28. 5.1943
34. Степан Гарасимюк	селянин	в Пахоллі, гром. Кривоверба	згинув	2. 2.1943
35. Агафія Гарасимюк	селянка	в Пахоллі, гром. Кривоверба	згинула	2. 2.1943
36. Павло Гарасимюк	селянин	в Пахоллі, гром. Кривоверба	згинув	2. 2.1943
37. Михайло Гарасимюк	селянин	в Пахоллі, гром. Кривоверба	згинув	2. 2.1943
38. Михайло Дубовий	селянин	в Пахоллі, гром. Кривоверба	згинув	2. 2.1943
39. Іван Кульганюк	селянин	в Великополлі Кривоверба	згинув	23. 5.1943
40. Іван Марчук	селянин	в Коденці Кривоверба	згинув	3. 3.1943
41. Василь Стелчук	селянин	в Готівці, гром. Кривички	згинув	2.10.1943
42. Петро Ткач	селянин	в Реївці, гром. Раколупи	згинув	23. 7.1943
43. Антін Васильчук	селянин	в Лещанах Раколупи	згинув	23. 7.1943
44. Микола Васильчук	селянин	в Лещанах Раколупи	згинув	23. 7.1943
45. Н. Саць	селянин	в Бусівці, гром. Ольхівці	згинув	4. 4.1943

46. Михайло Ковальчук	селянин	в Сільці, гром. Раколули	згинув	18. 9.1943
47. Павло Крих	селянин	в Кобилім, гром. Реївець	згинув	верес. 1943
48. Іван Крих	селянин	в Кобилім, гром. Реївець	згинув	верес. 1943
49. Михайло Скубій	селянин	в Тарнові, гром. Ольхівець	згинув	22. 4.1943
50. Олександер Малеша	селянин	в Кривоволі, гром. Реївець	згинув	15.10.1943
51. Йосиф Войтович	селянин	в Дедивовичах, гром. Реївець	згинув	23.10.1943
52. Олександер Левчук	селянин	в Стайні, гром. Реївець	згинув	22.10.1943
53. Н. Цибульська	селянка	в Волі Угруській, гром. Собібор	згинула	2. 6.1943
54. Василь Сачко	селянин	в Волі Угруській, гром. Собібор	згинув	18. 9.1943
55. Йосиф Будюк	селянин	в Мацошині, гром. Собібор	згинув	4.10.1943

ПОВІТ БІЛА ПІДЛЯСЬКА

1. Володимир Коляда		в Носові, гром. Витулин	згинув	11. 7.1943
2. Дмитро Дмитрук	учитель	в Головнім, гром. Ополля	згинув	24. 8.1942
3. Іван Пастернак	учитель	в Хорощинці, гром. Піщаць	згинув	20. 5.1943
4. Нестор Кутжеба	поліцист	в Загорові, гром. Піщаць	згинув	1. 2.1943
5. Амброзій Сверида	поліцист	в Межиліссі, гром. Тучна	згинув	6.12.1943
6. Михайло Миськів	поліцист	в Голешові, гром. Славатичі	згинув	6.12.1943
7. Василь Краль	поліцист	в Межиліссі, гром. Тучна	згинув	6.12.1943
8. Володимир Филипюк	купець	в Янові Підляському	згинув	1. 4.1943
9. Н. Малещук	селянин	в Іванівці, гром. Славатичі	згинув	лютий 1943
10. Володимир Антонюк	селянин	в Носові, гром. Витулин	згинув	1. 4.1943
11. Евстахій Дмитрук	селянин	в Луківці	згинув	27. 6.1943
12. Іван Романюк	селянин	в Носові, гром. Витулин	згинув	11. 7.1943
13. Надія Близна Адамюк	селянка	в Бублі Гранній, гром. Витулин	згинула	11. 8.1943
14. Іван Адамюк	селянин	в Бублі Гранній, гром. Витулин	згинув	11. 8.1943

15. Василь Сідор	селянин	в Лішні, гром. Заболоття	згинув	жов. 1943
16. Іван Сідор	селянин	в Лішні, гром. Заболоття	згинув	жов. 1943

ПОВІТ ЗАМОСТЯ

1. Осип Трофимович	працівник Делеґатури	в Тишівцях	згинув	22. 9.1943
2. Павло Панасюк	муж довір'я УДК	в Хорниках, гром. Лащів	згинув	3. 9.1943
3. Павло Божко	муж довір'я УДК	в Поледові	згинув	14. 5.1943
4. Володимир Грасюк	муж довір'я УДК	в Проваллі, гром. Тишівці	згинув	18. 5.1943
5. Іван Сосенко	директор ПУК	в Томашеві Любл. гром. Тишівці	згинув	3. 9.1943
6. Мирослав Гнил	директор ПУК	в Томашеві Любл. гром. Тишівці	згинув	24. 8.1943
7. Олександер Бречко	директор ПУК	в Томашеві Любл. гром. Тишівці	згинув	11. 8.1943
8. Степан Конопа	керівник складниці ССУК	в Лащеві	згинув	7. 3.1943
9. Климентій Трусь	лікар	в Поледові, гром. Лащів	згинув	17. 6.1943
10. Іван Чубатий	учитель	в Кунках, гром. Пасіки	згинув	17. 6.1943
11. Сергій Захарчук	священик	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	7. 5.1943
12. Мирон Декон	священик	в Жукові, гром. Плазів	згинув	28. 7.1943
13. Йосиф Кроткевич	священик	в Майдані Сопоцькому	згинув	2. 8.1943
14. Олексій Марцінкевич		в Суховолі	згинув	14. 9.1943
15. Степан Запюський	війт	в Майдані Сопоцькому	згинув	27. 7.1943
16. Федір Бондарук	війт	в Тишівцях	згинув	21. 5.1943
17. Володимир Долинка	війт	в Майдані Сопоцькому	згинув	12. 6.1943
18. Н. Марчук	війт	в Лащеві	згинув	21. 7.1943
19. Евген Пантета	солтис	в Підгайцях, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
20. Дамян Квасний	солтис	в Вакієві	згинув	26. 8.1943
21. Ігнатій Будзай	аґроном	в Лащеві	згинув	29.10.1943
22. Василь Глинський	поліцист	в Раханях, гром. Рахані	згинув	27. 5.1943
23. Тодір Гвоздяк	працівник волости	в Стенятині, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
24. Василь Дзірба	працівник ОСУК	в Стенятині, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943

25. Михайло Скіра	працівник ОСУК	в Стенятині, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
26. Іван Скіра	працівник ОСУК	в Стенятині, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
27. Евген Мудрик	працівник ОСУК	в Стенятині, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
28. Евген Хімчак	працівник ОСУК	в Лащеві	згинув	26. 7.1943
29. Сергій Бречко	працівник ОСУК	в Томашеві Любл.	згинув	3. 9.1943
30. Григорій Зеленко	працівник ОСУК	в Томашеві Любл.	згинув	3. 9.1943
31. Кирило Бурачок	працівник молочарні	в Підгайцях	згинув	30. 5.1943
32. Н. Сенкало	селянин	в Городиславичах, гром. Рахинів	згинув	9. 2.1943
33. Параска Дзірба	селянка	в Стенятині, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
34. Іван Грицик	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
35. Іван Грицик (син)	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
36. Федір Грицик	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
37. Анна Грицик	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
38. Анна Грицик (дочка)	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
39. Микола Рупа	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
40. Тетяна Рупа	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
41. Софія Смик	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
42. Софія Барасимюк	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
43. Володимир Музичка	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
44. Катря Музичка	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
45. Йосиф Музичка	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
46. Володимир Войтик	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
47. Данило Поліщук	селянин	в Наброжі, гром. Лащів	згинув	30. 5.1943
48. Марія Поліщук	селянка	в Наброжі, гром. Лащів	згинула	30. 5.1943
49. Сергій Магомета	селянин	в Тишівцях, гром. Лащів	згинув	24. 9.1943
50. Василь Пузняк	селянин	в Майдані Сопоцькому	згинув	21. 2.1943

ПОВІТ ТАРНОГОРОД

1. Іван Рабуда	муж довір'я УДК	в Рожанці, гром. Воля Рожанецька	згинув	
2. Микола Фека	муж довір'я УДК	в Буковині, гром. Біща	згинув	
3. Микола Заня	муж довір'я УДК	в Буковині. гром. Біща	згинув	
4. Антін Шаваля	учитель	в Кільні, гром. Кільно	згинув	серп. 1942
5. Теодор Когут	учитель	в Рожанці гром. Рожанець	згинув	18. 3.1942
6. Іван Боднар	учитель	в Корхові, гром. Корхів	згинув	18. 3.1943
7. Іван Шурба	війт	в Рожанці, гром. Рожанець	згинув	серп. 1942
8. Віктор Каліш	війт	в Обші, гром. Обша	згинув	5. 1.1943
9. Олександер Кадій	священик	в Липинах, гром. Потік Горішній	згинув	2. 9.1943
10. Микола Жолопа	соптис	в Крешеві Доліш., гром. Крешів	згинув	1. 4.1943
11. Мирон Полюрівський	поліцист	в Цевкові, гром. Цевків	згинув	серп. 1942
12. Роман Томашівський	поліцист	в Обші, гром. Обша	згинув	5. 1.1943
13. Микола Наконечний	поліцист	в Теплицях, гром. Теплиці	згинув	5. 1.1943
14. Василь Голіней	поліцист	в Олександрові, гром. Олександрів	згинув	5. 1.1943
15. Дмитро Кіт	працівник Союзу Кооператив	в Замху, гром. Бабичі	згинув	5. 1.1943
16. Олекса Абрагамович	поліцист	в Олександрові, гром. Олександрів	згинув	5. 1.1943
17. Михайло Ощиров	поліцист	в Олександрові, гром. Олександрів	згинув	5. 1.1943
18. Дмитро Левицький	селянин	в Липинах Долішніх, гром. Потік Горішн.	згинув	5. 1.1943
19. Андрій Мостовський	селянин	в Кільні, гром. Потік Горішн.	згинув	трав. 1943
20. Микола Макара	селянин	в Завадці, гром. Потік Горішн.	згинув	трав. 1943
21. Степан Пержило	селянин	в Дикові Старому, гром. Потік Горішн.	згинув	квіт. 1943

22. Дмитро Шишка	селянин	в Улазові, гром. Диків Старий	згинув	квіт. 1943
23. Іван Купталь	селянин	в Мячині	згинув	серп. 1943
24. Іван Вавришук	селянин	в Букові, гром. Біща	згинув	серп. 1943
25. Йосиф Антонов	селянин	в Букові, гром. Біща	згинув	серп. 1943
26. Василь Твердохліб	селянин	в Букові, гром. Біща	згинув	серп. 1943
27. Григорій Недозірний	селянин	в Букові, гром. Біща	згинув	серп. 1943
28. Йосиф Дашник	селянин	в Букові, гром. Біща	згинув	серп. 1943
29. Віра Левчук	селянка	в Букові, гром. Біща	згинула	серп. 1943

ПОВІТ КРАСНОСТАВ

1. Осип Жарницький	війт	в Жуківці	згинув	19. 7.1943
2. Григорій Гуц	член контингентової комісії	в Ольштині	згинув	24. 8.1943

ПОВІТ РАДИНЬ

1. Василь Захарчук	війт	в Містці, гром. Містка	згинув	2. 3.1943

ПОВІТ ЛЮБЛІН

1. Остап Бурка	лікар	в Любартові	згинув	20. 8.1943
2. Степан Малєша	священик	в Дратові	згинув	серп. 1942
3. Володимир Коновал	секретар волос.	в Дубовій Колоді	згинув	2.10.1943
4. Ольга Малєша	дочка священика	в Дратові	згинула	серп. 1942
5. Микола Бакун	селянин	в Дратові	згинув	серп. 1942
6. Володимир Савич	селянин	в Дратові	згинув	серп. 1942
7. Теодор Палейчук	селянин	в Дратові	згинув	серп. 1942
8. Антін Сачева	селянин	в Людвині	згинув	серп. 1942
9. Іван Яртих	селянин	в Людвині	згинув	серп. 1942
10. Матвій Плотніков	селянин	в Людвині	згинув	серп. 1942
11. Микола Недзєлко	селянин	в Каволі	згинув	серп. 1942
12. Матвій Сачук	селянин	в Каволі	згинув	серп. 1942
13. Володимир Максимюк	селянин	в Каволі	згинув	лип. 1942
14. Антін Руцяк	селянин	в Каволі	згинув	лип. 1942
15. Гнат Яртих	селянин	в Каволі	згинув	квіт. 1942
16. Володимир Руцяк	селянин	в Каволі	згинув	черв. 1942
17. Олександер Яртих	селянин	в Каволі	згинув	черв. 1942
18. Марія Борис	селянка	в Каволі	згинула	черв. 1942
19. Ніна Борис	селянка	в Каволі	згинула	черв. 1942
20. Теодор Борис	селянин	в Каволі	згинув	черв. 1942
21. Андрій Пега	селянин	в Дубовій Колоді	згинув	23. 9.1943
22. Андрій Борисюк	селянин	в Дубовій Колоді	згинув	23. 9.1943
23. Ярослав Ткачик	учитель	в Людвині	згинув	13. 2.1943

ІЗ СТРАХІТЬ ХОЛМЩИНИ

Святотатства у православних церквах — Стіл з образу Матері Божої — Викидання покійників із гробів — Висаджування церков у повітря — Середньовічні способи — Єдиний спосіб оборони для нас — це відозва до культурного світу.

Інтерпеляція українських послів у справі пересвячування на костели православних церков на Холмщині

Від самого початку окупації українських земель Польщею її уряд і польська громадськість розпочали супроти нашого народу винищуючу політику. В тій цілі всі польські уряди насаджували на наших землях польських колоністів, нищили українське шкільництво, відкриваючи натомість польські школи, і поставили поза законом (бо не давали горожанських прав) українську інтеліґенцію. Вкінці вони застосовували характеристичні для середньовіччя методи, бо переслідували віру предків нашого народу.

В самій тільки Холмщині з 287 церков, що були там перед першою світовою війною, тепер є тільки 48 чинних церков, які кожної хвилини можуть бути відібрані рішенням уряду; решту — 239 церков — частинно "пересвячено" на костели, а в більшості замкнено в святотатський спосіб, віддаючи їх на руйнування та повільне нищення. Церковні землі й парафіяльні будинки віддано польським колоністам.

Найбільше світла на політику Польщі супроти Православної Церкви кидають самі способи й обставини, серед яких відбувалося відбирання церков і пересвячування їх на костели. Роблено це з ужиттям сили; стверджено не один раз, що внутрішнє урядження церков нищено і ломано; з предметами православної богослужби поступали по-святотатськи: на образах святим виколювано очі, відрубувано ноги святим апостолам і самому Ісусові Христові зі словами: "А тепер скачи в Росію"; з ікони Матері Божої зроблено стіл для обіду; святі чаші забирано для приватного вжитку, церковними ризами вистелювано сіни й підлоги в помешканнях або шито з них щоденну одіж; з цвинтарів при забраних церквах викидано покійників (у селах: Посадів, Ольша, Дуб, Спас, Новий Двір, Бусно, Пнівно, Вистичі, Тишівці, Переспа, Монятичі). Що більше, динамітом висаджувано в повітря цілі церкви (6

випадків на Віленщині), деколи роблено це в час найбільших православних свят, як то було в Холмі, де у Велику Суботу 1921 р. висаджено в повітря церкву св. Кирила і Методія, слов'янських апостолів.

Можна було припускати, що внаслідок домагань Українського Клюбу (послів у сеймі — Ред.) церковна справа поправиться. 8 лютого 1924 р. сейм прийняв пропозицію Українського Клюбу, щоб уряд протягом двох місяців опрацював загальний закон відносно всіх відібраних церков; але сейм відкинув другу пропозицію, яка домагалася, щоб покищо, до часу ухвалення загального закону, здержати пересвячування церков у поодиноких випадках. Користаючи з того, уряд в останніх роках, замість внести до сейму загальний законопроєкт, уплянував пересвячення тепер замкнених церков на костели. Приступлено вже до виконання цього пляну. 8 травня, в день ім'янин президента держави, силою пересвячено відвічну православну святиню, а заразом культурно-історичну пам'ятку українського народу, церкву св. Спаса в селі Спас, коло Стовпя, що постало за часів короля Данила на Холмщині. Зроблено це з допомогою поліції, стягненої для того "історичного" акту польського уряду в числі 300 людей, запроваджуючи для того фактичний воєнний стан. За кілька днів, усупереч обіцянці президента міністрів В. Ґрабського, що пересвячення церкви в Спасі буде останнє, пересвячено на костел православну церкву в с. Стижниці, Красноставського повіту, і знову із застосуванням терору й насильства над населенням, що своїми грудьми обороняло свою церкву. Людей тратували кіньми і били крісами; жінок за волосся відтягали від церкви і цілі жмутки волосся лишалися в руках поліціянтів. Вкінці, 25 травня проведено пересвячення церкви в с. Убродовичах, Грубешівського повіту. Представникам того села і послам Українського Клюбу президент міністрів В. Ґрабський обіцяв, що здержить той акт, але місцева влада зробила спробу в бою пересвятити церкву. Дійшло до кривавої бійки, внаслідок якої поранено коло 50 людей, з того 10 важко.

Характеристичне, що всі останні акти пересвячення церков зроблено без згоди на те митрополита Православної Церкви в Польщі. Для нас, в умовах життя в польській державі, немає іншого способу оборони, як відозва до громадської думки цілого культурного світу. Нехай бачить світ, як поступають з нашим народом у державі, яку створено в цілі т.зв. успокоєння Східньої Европи. Проти актів насильства зі сторони польської держави заявляємо якнайбільш категоричний протест.

Новий Час, Львів, ч. 41, 1924.

Інж. Іван Фур

УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ НА ХОЛМЩИНІ ЗА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ, 1939-1944

Вже в перших тижнях після упадку польської держави 1939 року під ударом німецької армії українці Холмщини, автохтони тієї землі, почали жваво розвивати й організувати громадське, релігійно-церковне, культурне й господарське життя. Ревіндиковано церкви, які польський уряд брутально і безправно в 1938 році нищив, забирав і перемінював на польські костели. Далі, організовано українські школи, освітні товариства, господарсько-кооперативне життя та Допомогові Комітети, які репрезентували й обороняли українців і українські справи перед німецькою окупаційною владою.

Найбільш динамічний розвиток у той час проявила українська кооперація всіх видів і ступенів. У повітових містах організовано Повітові Союзи Кооператив, які свою діяльність розширювали на всі села повіту. При Повітових Союзах творено організаційні відділи, що допомагали селянам організувати кооперативи в своїх місцевостях, вчили селян, як їх вести, та контролювали їхню діяльність.

Велику допомогу в кооперативній ділянці дали галицькі кооператори, які після окупації Галичини Червоною Армією перейшли на захід за річки Буг, Солокію і Сян на українські землі Холмщини, Підляшшя, Засяння і Лемківщини в межах т.зв. Генеральної Губернії.

Кооперація знайшла тут дуже пригожий ґрунт. В багатьох селах на початковому етапі члени управи кооперативи працювали кілька місяців даром, щоб лише підтримати корисну для населення установу і її належно розбудувати. Кооперативи не лиш доставляли потрібні товари і вели торгівлю, але також учили своїх членів солідарности, згоди і взаємної співпраці та подавання один одному допомоги.

За згодою окупаційної влади постав у Кракові Український Центральний Комітет (УЦК), на чолі з проф. д-ром Володимиром Кубійовичем, завданням якого було організувати освітнє й суспільно-громадське життя українського населення і заступати його потреби перед владою. В повітах цю роботу виконували Українські Допомогові Комітети (УДК), які були підпорядковані УЦК у Кракові.

При УЦК створився Осередок Організації Кооператив (ООК), що вів

широку акцію і допомагав господарським референтам при УДК організувати нові кооперативи на цьому терені. Від січня 1940 року працювала в Кракові торговельна централя — Українська Господарська Акційна Спілка (УГАС).

В Ярославі організовано Український Кооперативний Банк, фінансову централю для кооперації, а відділи цього Банку були в Кракові і Любліні. По довгих домаганнях Господарського Відділу при УЦК, що ним керував інж. А. Міляннч, вдалося 27 червня 1940 року виклопотати дозвіл на окремі від польських Ревізійні Відділи для української кооперації: в Кракові — для Лемківщини і Засяння (цей відділ очолив дир. І. Фостаківський), та в Любліні — для Холмщини і Підляшшя під проводом д-ра Євгена Храпливого, а пізніше дир. М. Мельничука. 10 серпня 1940 року створено Патронат Української Кооперації під проводом інж. Юліяна Павликовського. Осередок Організації Кооператив перетворено на Кооперативну Секцію, що наглядала за українською кооперацією, заступала її інтереси перед владою, організувала кооперативно-освітні вишколи, координувала діяльність кооператив з іншими громадськими, головно сільсько-господарськими, установами.

На Холмщині й Підляшші в 1940 році працювали такі кооперативи:

1)	Повітові Союзи Кооператив	6
2)	Сільські купівельно-збутові кооперативи	516
3)	Молочарські кооперативи	24
4)	Кредитові кооперативи	34
5)	Міські споживчі кооперативи	6
	Разом	586

Центральна Сільсько-Господарська Установа при уряді генерал-губернатора розділювала харчові товари для населення в містах і встановляла континґент сільсько-господарських продуктів, що їх поодинокі села мали здати державі, окупантам. Континґент збирали Окружні Кооперативи (Крайсґеноссеншафт), створені з польських повітових кооператив; вели їх поляки під наглядом німецьких комісарів. Українські Повітові Союзи були також включені в акцію збирати і заготовляти від селян континґенти сільсько-господарських продуктів і свою працю рапортувати Окружним Кооперативам (Крайсґеноссеншафтам).

Українській кооперації майже ввесь час приходилося вести часто явну, а переважно приховану боротьбу з німецькою окупаційною владою, обороняючи українське населення, його права та інтереси кооператив, громад чи поодиноких громадян. Був це воєнний час, коли обов'язували суворі воєнні закони і треба було діяти надзвичайно обережно, щоб не попасти у халепу, паралізуючи захланні й нищівні для українського села розпорядки окупаційної влади.

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ "ПРОБОЄМ" У ГРУБЕШЕВІ

В Грубешівському повіті кооперативне життя було зорганізоване в двох кооперативних союзах. В південній частині повіту, на галицькому терені, діяв Повітовий Союз Кооператив у Белзі — колишня філія ПСК в Сокалі. В північній частині, у повітовому місті Грубешеві дуже успішно працював ПСК "Пробоєм", який організували 15 листопада 1939 року галицькі кооператори, що опинилися по цей бік річки Солокії. Це були: Африкан Хрущ, Іван Фур, Костянтин Лисько, Михайло Караман і Степан Бриндзей.

Перша Надзірна Рада складалася з таких кооператорів: д-р Осип Галущак — голова, о. Григорій Метюк — заступник голови, Осип Теребус — секретар, Іван Фітяк, Микола Никифорук і Петро Панасюк — члени. Дирекція: Африкан Хрущ — головний і торговельний директор, Іван Фур — відповідальний за заготівлю сільсько-господарських продуктів, Костянтин Лисько — організаційний. Заступники директорів: Степан Бриндзей і Андрій Затхей.

Організаційна праця спочатку йшла дуже пиняво, бо умови, в яких довелося її починати, були ненормальні, бракувало маґазинів, фондів і, головне, фахово вишколених працівників. Однак праця посувалася вперед. Кооперативи, які в 1933 році насильно злучено з польськими кооперативними централями, виповідають там членство та вступають у члени "Пробоєм"; організуються нові кооперативи; відбуваються збори, на яких усувають тих членів управи, що їх самовільно насаджувала польська поліція і адміністрація. Село, незважаючи на ненормальні обставини, почало завзято виправляти заподіяну йому шкоду й організувати своє господарсько-кооперативне життя згідно зі своїми вимогами і потребами. "Пробоєм" здобуває щораз більше довір'я та вже на протязі першого року діяльности досягає понад 15 мільйонів зл. обороту, а власні фонди нараховують понад 200 тисяч зл.

На день 31 грудня 1941 року "Пробоєм" об'єднував 119 правних членів-кооператив і 1446 фізичних — селян, які, відставляючи континґент збіжжя, ставали членами Союзу. З-поміж цих 119 кооператив було 43 новозорганізованих, 27 давніх (членів РСУК, що їх у 1933 році насильно було включено до польських кооперативних централь) і 49 кооператив, які постали після 1933 року і тому відразу мусіли належати до тих централь.

Із зібраних статистичних і рахункових даних від 102-ох низових кооператив, членів "Пробоєм", які діяли в десятьох громадах, відомо, що на день 31 грудня 1940 року вони об'єднували 17,670 самостійних господарств, в тому 11,480 українських і 6190 інших. Такий великий наплив членства і скооперування українського села на протязі одного року можна пояснити тим, що по розвалі польської держави українське

населення знайшло пригожий ґрунт для виявлення себе в рідних установах, чого не вільно було йому робити раніше, та усунення приватної (головно жидівської) торгівлі, яка спеціяльно на Холмщині втішалася догідними умовами.

В діловому 1940 році торги товарами і сільсько-господарськими продуктами в цих кооперативах становили:

Торги товарами	3,141,598.16 зл.
Торги сільсько-господарськими продуктами	541,961.05 зл.
Разом	3,683,559.21 зл.

Пересічні торги на одну кооперативу виносили:

Товарами	30,799.90 зл.
Сільсько-господарськими продуктами	5,313.30 зл.
Разом	36,113.20 зл.

Коли взяти на увагу умови, серед яких приходилося працювати (труднощі в одержуванні товарів і державні обмеження, на основі яких кооперативам вільно було закуповувати тільки деякі сільсько-господарські продукти), то все таки пересічні торги є вповні вдоволяючі.

Низові кооперативи працювали у великій мірі власними фондами, що було дуже відрадним явищем. З кінцем ділового 1940 року в 102-ох кооперативах вони були такі:

Власні фонди	429,362.47 зл., або	75%
Чужі фонди	141,561.33 зл., або	25%
Разом	570,923.80 зл., або	100%

що дає пересічно на одну кооперативу:

Власних фондів	4,209.43 зл., або	75%
Чужих фондів	1,387.85 зл., або	25%
Разом	5,597.28 зл., або	100%

На 102 кооперативи 45 мали власні доми, решта кооператив приготувалася будувати свої доми, маючи закуплені площі, або й дерево. На культурно-освітню працю, виховання молоді, сільсько-господарські курси для старших кооперативи виплатили в діловому році 1940 23,693.00 зл.

З допомогою кооператорам приходили нові кадри молоді, вишколювані на кооперативно-господарських курсах, влаштовуваних "Пробоєм", виховувані в куренях молоді та в українських торговельних школах. Ми вірили, що Холмщина, хоча гноблена і баламучена століттями, залишиться вірною українським національним і державницьким ідеалам.

В травні 1940 року німецька адміністрація організувала в Грубешеві Окружну Кооперативу (Крайсґеноссеншафт), комісарем якої був німець Венк. Цю кооперативу створено з польської повітової кооперативи "Плуґ", яка стояла вже перед банкрутством. Дирекція і службовики в ній були поляки, які вели там польську шовіністичну роботу та часто

шкодили ПСК "Пробоєм" і українським кооперативам. В Любліні створено Централю (Центральштеллє) під наглядом комісара Больда. Ця установа також не завжди ставилася прихильно до наших кооператив і наших потреб.

Влітку 1940 року німецька адміністрація скликала в Грубешеві господарську нараду, на якій Африкан Хрущ, як представник ПСК "Пробоєм", виступив одверто проти такої політики і проти польського примату в повіті. За цей сміливий виступ представники німецькогітлерівської влади зажадали його уступлення з посту начального директора ПСК "Пробоєм" і він мусів залишити цей пост в лютому 1941 року. На його місце прийшов Павло Іванів, старий кооператор, колишній директор ПСК в Рудках. При кінці грудня 1941 р. залишив Союз також дир. Костянтин Лисько, перейшовши до Українського Ревізійного Відділу в Любліні на пост ревізора, а на його місце в Дирекції Надзірна Рада покликала Антона Богуна, місцевого холмщака, уродженця с. Тріщан Грубешівського повіту (його батька і брата замордувала польська боївка вночі 22 березня 1943 року).

В липні 1943 року відійшов з Дирекції, на власне бажання, дир. Іван Фур, а його місце, згідно з ухвалою Надзірної Ради, зайняв Роман Кочержук. Загальні Збори ПСК "Пробоєм" весною 1941 року вибрали господаря зі сусіднього села Богородиці, Петра Панасюка, головою Надзірної Ради і він очолював її протягом двох ділових років. У 1943 році на Загальних Зборах головою обрано місцевого вчителя і громадського діяча Холмщини, Теодозія Гарасимюка.

ПСК "Пробоєм" мав такі відділи: 1) організаційний, 2) торговельний, 3) відділ закупівлі сільсько-господарських продуктів, 4) яєчний маґазин, 5) млин "Імперіял", 6) фабрику содової води, 7) закупівлю клоччя і льону та мотузярню (шлеї, посторонки, шнури і линви), 8) оліярню.

Маґазини збіжжя та склади для континґентів були, крім Грубешева, ще в таких селах: Турковичі, Вербковичі, Уханє, Мянчин і Молодятичі. Всіх службовиків "Пробоєм" було понад 100 осіб. Поодинокі відділи очолювали: організаційно-ревізійний — мґр. Степан Мокрій, яєчний маґазин — Іван Гаврилів, млин "Імперіял" провадив Роман Кочержук, закупівлю клоччя і мотузярню — Ярослав Петрик, бухгальтерію — Ірина Кашубинська, а після неї — Володимир Клебан, секретаріят — Степан Дєдик. Касою відав місцевий старший громадянин дуже солідно і взірцево (прізвище призабулось). В більшості службовцями були вже місцеві хлопці і дівчата, вишколені на курсах, які організував Союз. Вони дбайливо виконували свою працю і стали надійними корисними працівниками в дальшій розбудові української кооперації на Холмщині.

Обороти ПСК "Пробоєм" за час від 8 грудня 1939 до 31 грудня 1940 року становили разом 15,068,178 зл., з того торги поодиноких відділів були:

Торговельний	1,568,588 зл.
Закупівля сільсько-господарських продуктів	2,577,336 зл.
Клоччя і мотузярня	63,518 зл.
Фабрика содової води	25,765 зл.
Разом	4,235,207 зл.

Для свого транспорту ПСК "Пробоєм" удержував дві пари коней, одне вантажне і два особові авта.

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ У ХОЛМІ

Вже в перших днях після приходу до Холму німецької влади місцеві громадяни, за допомогою галицьких кооператорів, почали організувати культурно-освітнє й кооперативне життя. Кооперативний рух незабаром набрав великого розмаху. В другій половині листопада 1939 року в

Працівники Холмського Кооперативного Союзу, 1940-1944

Холмі організовано ПСК і вже 9 грудня того року він розпочав свою торговельну працю. Першу половину 1940 року присвячено на інтенсивну організаційну працю в повіті, головно в тих селах, в яких культурна і господарська праця за польської окупації була заборонена.

Союз уже в короткому часі об'єднав 96 членів — низових ко-

оператив, з того 43 новоорганізованих. Багато з них — колишні члени РСУК, а деякі вже організовані після 1933 року, члени польських союзів, що всі тепер перейшли до свого українського Союзу Кооператив. Торги Союзу за час від 9 грудня 1939 року до 30 червня 1940 року становили 4,573,144.33 зл., а власні фонди в тому часі — 189,522.63 зл.

ПСК не став "Крайсґеноссеншафтом", але його влучено в систему збирання континґентів від селян: збіжжя, картоплі, яєць і інших продуктів. Закупівлю продуктів ПСК мав рапортувати місцевому "Крайсґеноссеншафтові", що виготовляв загальне зіставлення зібраних континґентів у повіті та пересилав німецькій окупаційній владі.

Дирекцію ПСК в Холмі очолював дир. Іван Лютий.

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ У ТОМАШЕВІ

Томашів, колись повітове місто, тепер належить до повіту Замостя. Перед війною місто нараховувало 12 тисяч населення, в більшості жидівського. Під час війни було частинно спалене і тепер має характер прикордонного міста. За міжвоєнної Польщі українське організоване життя було дуже утруднене, тому працю треба було розпочинати від самих основ.

Декілька кооператорів з Галичини взялися тут організувати ПСК, хоча праця не була легка — бракувало фондів, фахових працівників, маґазинів. Основуючі загальні збори ПСК проведено 31 грудня 1939 року. Кооператори з довколишніх сіл поставилися до ПСК прихильно, вплатили уділи, в члени вписалося 88 низових кооператив, у тому 30 новозаснованих. Дирекція, яка провадила всі ділянки Союзу, складалася з таких кооператорів: Микола Харханіс, Теодор Качалуба, Іван Винник і Ярослав Ґнип.

ПСК відав такими відділами: торговельним і збіжжевим у Томашеві, торговельним у Замостю і збіжжевим у Лащеві. В цілому було 38 працівників. Торги за діловий 1940 рік становили 2,106,430.54 зл., власні фонди — 130,000 зл.

ПСК зорганізував кооперативно-освітній курс для молоді повіту, який тривав від 1 до 31 грудня 1940 року. Курс вислухали і закінчили 44 курсанти.

Завданням української кооперації є вчити своїх членів взаємопошани, співпраці, помагати один одному, вчити раціональної господарки, кращої управи й використовування землі, санітарних мешкальних умов, гігієни тіла і здорового харчування. В тій цілі ПСК поширював часопис *Сільський Господар,* що виходив у Ярославі, та заохочував своїх членів читати його.

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ У БІЛІЙ ПІДЛЯСЬКІЙ

Загальні Збори ПСК в Білій Підляській відбулися 14 грудня 1940 року за участю понад 300 селян-кооператорів, в залі Городського Суду. Це вперше після десяти років українське слово залунало грімко й відважно у цьому будинку, який досі був тільки пострахом для українського населення.

Збори прийняли статут, вибрали керівні органи, Надзірну Раду і Дирекцію. На зборах панував піднесений настрій, велась ділова дискусія; всі присутні раділи і бажали Союзові великих успіхів, а представник однієї низової кооперативи так і сказав: "Хай росте і цвіте українська кооперація на Підляшші на добро народові". До Дирекції ввійшли: Шуган — торговельний, Лазар — організаційний, Крицький — відповідальний за яйчарство, Володимир Фрайт — господарський референт. Союз об'єднував 67 кооператив-членів. Торги за час від 21 грудня 1939 року до 15 червня 1940 року досягли 429,192.18 зл.

16 травня 1940 року відбулася в Білій Підляській повітова кооперативна нарада за участю 90 представників кооператив із повіту. Нараду відкрив дир. Шуган. Головою наради обрано д-ра Тимоша Олесіюка з Вишнич, голову Надзірної Ради у Володаві. Він привітав нараду від імени ПСК і всіх кооператив Володавщини. Звітували з діяльности ПСК всі члени Дирекції, говорили про успіхи і перешкоди в праці Союзу. Після звітів відбулася ділова дискусія. Всі представники поодиноких сіл висловлювалися за розбудову ПСК та організування кооператив у тих селах, де їх ще немає.

Учасники наради обміркували не лише кооперативні справи, але й також потреби українського шкільництва. Бракувало українських учителів, в багатьох селах не було українських шкіл.

КРАЙОВА ПАСІЧНА КООПЕРАТИВА "РІЙ" У ХОЛМІ

Кооператива "Рій", яка в роки поміж двома світовими війнами дуже успішно діяла у Львові, відновила свою діяльність у Холмі. Організатором цієї кооперативи був інж. Михайло Боровський, фахівець-пасічник, що довгі роки очолював дирекцію кооперативи "Рій" у Львові. Членами дирекції холмської кооперативи, яка мала свій відділ у Грубешеві, були інж. Володимир Лучкань і дир. Степан Купчик.

Кооператива "Рій" вела крамницю з усяким пасічничим, господарським і садівничим приладдям та насінням, виробляла вулики, вощину і приладдя, потрібне в пасічничій господарці. В канцелярії кооперативи працювало 5 службовців, а в майстерні — 7. У Грубешеві працювали три службовці. В цілому, кооператива об'єднувала 1958 членів-пасічників у шістьох повітах: Холм, Володава, Біла Підляська,

Кооперативний З'їзд Володавшини у 1940 р. Четвертий зліва — Остап Більчук; далі — Мирослав Баслядинський, інж. Петро Костів, інж. аґр. Іван Шпаківський, мґр. Леонтій Крушельницький. Сидять: інж. Євген Храпливий, НН, НН, дир. Юліян Шепарович, а далі стоять: Василь Щербій, Надя Божик, Катя ?, Іван Калиняк.

Грубешів, Белз і Томашів. Найкращим щодо пасічництва був Грубешівський повіт. У 1940 році кооператива зібрала 35,000 кґ меду. В тому ж році перебрано від фольксдойчів, які виїжджали, 700 пнів пасіки і передано їх місцевим пасічникам. Крім того, кооператива "Рій" орендує великий город і сад, вирощує городину й овочі та продає їх у власній крамниці. В городі працювало 5 робітників.

Дирекція кооперативи організувала і вела пасічничі курси, виховувала молодих пасічників, контролювала гігієну і здоров'я пасіки, вчила господарювати в пасіці так, щоб вона була корисною і давала багатий медозбір.

МОЛОЧАРСЬКИЙ СОЮЗ "МАСЛОСОЮЗ" У ХОЛМІ

Основуючі збори Молочарського Союзу відбулися 26 червня 1940 року; він мав стати молочарською централею для молочарень Холмщини і Підляшшя. Свою працю "Маслосоюз" (МС) почав з двома молочарнями: Белз і Берестя. Молочарні радо прийняли свою — українську — централю і тому 31 липня 1941 року членство в МС зросло до 18 молочарень, а чотири інші були в стадії оформлювання.

Одначе дирекції Молочарського Союзу не вдалося стати всесторонньою централею для українських районових молочарень, бо німецька влада передала ці повноваження польській установі "Звйонзек Млєчарскі". Тому МС своєю господарсько-організаційною працею намагався зміцнити морально своїх членів, бути їхнім оборонцем і провідником у дальшій розбудові. Більші молочарні обсаджено добрими фахівцями і пороблено заходи, щоб провід РМ передати у якнайкращі руки.

МС урухомив у Холмі молочарню для закупівлі і продажу повного молока та відділ молочарського приладдя. Такий відділ відкрито також у Грубешеві. В Грубешівському повіті було 14 молочарень, з того 6 українських і 8 польських. Українські молочарні були в Белзі, Добрачині, Угринові, Модрині, Бересті і Діяконові. Грубешівські молочарні виробили в діловому році 1940 понад 600,000 кґ масла. Всі молочарні були об'єднані в "Мелькерайфербанді" Люблінського дистрикту. Організаційний і технічний нагляд над ними мали інспектори Іван Кузем-ський і Михайло Караман (українці), з осідком у Грубешеві, які свою працю виконували з доручення "Мелькерайфербанду" і йому підлягали. В Холмі для молочарень повіту інспектором був Константин Кобрин, а в Володаві — Михайло Чайківський. Всіх молочарень на Холмщині і Підляшші було 24. Українські інспектори дбали про українське село й оберігали його громадські інтереси.

Окупаційна німецька влада накладала на поодиноких господарів молочні "континґенти", які становили денно: одна корова — 1 літра

молока, дві корови — 3 літри, три корови — 6 літрів, 4 — 10 літрів, 5 —15 літрів молока. Хто мав більше, як п'ять корів, той від кожної мав здати по три літри молока. Коли корова була тільна, або хвора, то господар мусів отримати від ветеринаря посвідку і старатися про звільнення від "континґенту".

З'ЇЗД ДЕЛЕҐАТІВ МОЛОЧАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В ЯРОСЛАВІ

Щоб якнайкраще наладнати організаційну і господарську ділянки в українській кооперації, українські центральні установи скликали спільні наради, на яких доповідали провідні кооператори, знавці даних ділянок. Така нарада представників молочарської кооперації відбулася 17 серпня 1940 року в Ярославі, за участю 47 осіб з цілої Генеральної Губернії.

Нараду відкрив інж. Михайло Хроновят, а вели інж. Андрій Палій і дир. Андрій Мудрик; вони обидва виголосили доповіді, які стали підставою для дискусії і обговорення. Після узгіднення думок прийнято наступні постанови: 1) збільшити продукцію молока, 2) забезпечити поодинокі господарства пашею, 3) зберегти молочні корови, 4) оформити молочарні правно й організаційно, 5) скріпити молочарні власними фондами, 6) повернути всіх колишніх молочарських фахівців до праці в кооперативному молочарстві, 7) змагати до одноцілости праці в цілому українському кооперативному молочарстві.

Віра у власні сили, праця для піднесення господарсько-економічного та культурно-освітнього життя українського народу на Холмській і Підляській землі було одним з найважливіших завдань передових кооператорів, які в той час там працювали.

УКРАЇНСЬКИЙ ВІДДІЛ РЕВІЗІЙНОГО СОЮЗУ В ЛЮБЛІНІ

Після довгих клопотань удалося виєднати дозвіл на окремий відділ Українського Ревізійного Союзу для українських кооператив Холмщини і Підляшшя. Відділ приміщувався в обширнім домі при вул. Остланд 4/II в Любліні. Директором відділу був д-р Євген Храпливий, а секретаркою С. Юркевич. По якомусь часі цей відділ перейняв дир. М. Мельничук.

Ревізорами для всіх видів української кооперації були: мґр. Василь Захарчук, мґр. Костянтин Лисько, Дам'ян Захарченко, Володимир Чубатий, інж. Петро Саєнчук, інж. Роман Віханський, Олександер Ладвищенко, Іван Столяр, Андронік Гладкий та дир. Михайло Мельничук.

Відділ не лише контролював поодинокі кооперативи, але також

проводив організаційну працю, вчив членів управи книговедення, відбував кооперативні наради, давав точні інструкції членам управи, як в кооперативах господарювати, щоб вони були корисні для своїх членів і всієї громади.

Заходами відділу, проводу української кооперації і УЦК вдалося виєднати в генерал-губернатора рішення, що з 1 серпня 1940 року введено українську мову в судах тих округ, де живуть українці. Відділ Ревізійного Союзу часто домагався у влади рівного трактування українських кооператив з польськими і представники РСУК часто в тих справах виїжджали на місця, щоб там їх полагоджувати.

З кінцем 1940 року відділ об'єднував 455 кооператив, у тому 6 ПСК, 408 сільської закупівлі і збуту, 12 молочарень, 28 кредитових і один Маслосоюз. В кредитовій кооперації було три Українбанки: в Холмі, Белзі і Чесанові. Ті кооперативи в той час поділялися на такі повіти: Біла Підляська — 46, Білгорай — 10, Холм-Володава — 176, Грубешів-Белз — 153, Томашів-Замостя — 64, Люблін-Радинь-Янів — 6; разом 455. Під кінець 1941 року число кооператив, членів відділу Ревізійного Союзу, зросло до 600 одиниць. Патроном української кооперації був інж. Юліян Павликовський.

Для обслуги кооператив Холмщини і Підляшшя торговельна централа — Українська Господарська Акційна Спілка (УГАС) — відкрила в Любліні в жовтні 1940 року свій відділ, що його вів дир. Іван Поритко. Там успішно працював теж відділ Українбанку, заснованого в Ярославі, який обслуговував кредитову кооперацію Холмщини і Підляшшя. Свою працю розпочав цей відділ 20 вересня 1940 року і вже в першому діловому році його обороти досягли 4,581,119.00 зл.

УКРАЇНБАНК У ХОЛМІ

Завдяки свідомим громадянам на чолі зі суддею Рочняком і Васильчуком, ще в 1927 році організовано в Холмі Українбанк, яким опікувався РСУК у Львові. Центробанк і Земельно-Гіпотечний Банк у Львові давали Українбанкові у Холмі позички. В 1931 році Українбанк мав 250 членів і уділовий капітал 11,072 зл. Банк перетривав усі лиха до розвалу польської держави. В 1940 році Українбанк нараховував 154 члени з оборотовим капіталом 42,200.99 зл. Щоб посилити працю і зацікавити Українбанком широкі кола громадськости, скликано 27 жовтня 1940 року нараду, на якій виголошено дві доповіді. Інж. Антін Романенко доповідав на тему "Господарське життя Холмщини та роля кредитової кооперації", а Сергій Наїдко говорив про "Потребу організації та відповідного вивінування інших родів кооперації". В доповідях і дискусії наголошено потребу кредитової кооперації, всіх видів тор-

говельних і промислових кооператив як для селянства, так і для приватного купецтва і ремісництва.

Українбанк у Холмі започаткував і точно 28 жовтня організував у кожному селі "День ощадности". Тоді відбувалися сходини членів кооператив і всієї громади, на яких читано доповідь, що її виготовив д-р Євген Храпливий і яку розсилав селам у повіті ПСК в Холмі. Тема доповіді: "Ощадність — шлях до сили і добробуту народу". Кооператори збирали дрібні ощадності від громадян села, навіть від дітей, і зібрані ощадності приміщували в місцевих кредитових кооперативах, або в Українбанку в Холмі.

СІЛЬСЬКО-КООПЕРАТИВНІ І ОСВІТНІ КУРСИ

Повітовий Союз Кооператив і УДК в Холмі спільно організували в зимовому сезоні 1940/41 Мандрівний Курс у 34 селах за участю навколишніх сіл. В курсах брала участь головно молодь, але не бракувало й старших громадян. На курсах, що відбувалися кожного дня в кількох місцевостях, викладали 15 прелеґентів — аґрономи, кооператори, правники і культурно-освітні працівники. Прелеґенти стало були в русі, переїжджали з однієї до другої місцевости.

Курс вислухали		1088 жінок, 3128 чоловіків
ПСК "Пробоєм" в Грубешеві		22 жінки, 28 чоловіків
Черничин, повіт Грубешів		14 жінок, 21 чоловік
ПСК Володава		4 жінки, 33 чоловіки
ПСК Томашів		— жінок, 44 чоловіки
	Разом	1128 жінок, 3254 чоловіки.

Кооперативні провідники Холмщини й Підляшшя були свідомі того, що господарську, кооперативну й освітню працю на їхніх теренах можуть провадити тільки вишколені працівники, тому велику увагу вони присвячували тій ділянці. З курсів користала найбільше молодь, яка вже практичною працею доповняла свою теоретичну підготовку. Багато з них стали добрими працівниками у різних ділянках.

КООПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ НАРАДИ

Свідомі й жертвенні провідники української кооперації, які перейшли з Галичини на західньоукраїнські землі, що опинилися під німецькою окупацією, з місця включилися в громадську та, особливо, кооперативно-господарську працю. При УЦК в Кракові постав Господарський Відділ, Кооперативна Секція, в Ярославі Товариство "Сільський Господар", на чолі яких стають визначні фахівці: кооператори,

інженери, аґрономи, господарники і культурно-громадські працівники.

Вже в перших місяцях після розвалу польської держави відбуваються крайові й обласні наради представників ПСК, низових кооператив усіх видів і культурно-освітніх працівників, які обговорюють найконечніші потреби села та схвалюють відповідні напрямні й постанови.

В лютому 1940 року скликано до Кракова Кооперативний З'їзд, в якому взяли участь також представники кооперативного руху з Холмщини і Підляшшя. Зі звітів тих представників виходило, що на згаданому терені в той час працювало: 6 ПСК, 516 низових кооператив для закупу і збуту, 34 молочарських, 34 кредитових і 6 міських.

Для торговельної обслуги ПСК організовано в Кракові торговельну централю — Українську Господарську Акційну Спілку (УГАС), яка господарила переважно кооперативним капіталом ПСК і низових кооператив. Дирекція УГАС пробувала правно оформити в уряді Спілку, як торговельну централю для українських кооператив, але такого дозволу не дістала. Влада лише її толерувала, як окрему спілку. Вже в 1943 році УГАС мала 98% кооперативного капіталу, торги з кооперативами становили 89.29%, а з приватними купцями — 10.71%.

Другий Кооперативний З'їзд відбувся в Ярославі 13 і 14 липня 1940 року, куди запрошено представників української кооперації з цілої Генеральної Губернії. Наради відкрив інж. Михайло Хроновят, а проводив ними інж. Юліян Павликовський. Довгу доповідь виголосив організаційний референт УЦК, в якій точно з'ясував напрямні господарської і кооперативної праці на українських теренах під німецькою окупацією, порушуючи також культурно-освітню діяльність.

Про кредитову кооперацію говорив дир. Степан Кузик, а доповідь про Українську Господарську Акційну Спілку виголосив дир. І. Кузів. Від відділу Українського Ревізійного Союзу в Любліні промовляв д-р Євген Храпливий, від молочарської кооперації — інж. Михайло Хроновят, а від Товариства "Сільський Господар" — дир. Леонід Бачинський. Звіти з діяльности ПСК і низових кооператив склали директори тих Союзів. Дискусія і виміна думок була ділова, фахова і внесла багато нових і цінних порад. Схвалено напрямні для дальшої праці і розбудови українського села:

1) Кооперативна Секція при Господарському Рефераті УЦК залишається надалі, а провід у ній перебирає інж. Юліян Павликовський. Українські Відділи Ревізійного Союзу в Кракові і Любліні повинні тісно співпрацювати з Кооперативною Секцією.

2) Журнал *Сільський Господар* в Ярославі з 1 серпня 1940 року буде господарсько-кооперативним часописом та органом обох українських відділів Ревізійного Союзу — Краків і Люблін.

3) ПСК виготовлять програми постійного допливу кооперативних

Працівники УДК та кооперації у Володаві. Великдень 1941. Стоять зліва направо: НН, Сорока, Осип Бендзяр, Кость Звіринський, Оля Базильків, Василь Щебрій, Мирослав Баслядинський, Мирослав Харкевич, НН. Сидять зліва направо: Дмитро Перешлюґа, мґр. Іван Мачіха, мґр. Олег Залізняк (Голояд), Лідія Вахнянин, Дарія Придаткевич, ? Придаткевич, Ковальчук, між Перешлюґою і Мачіхою сидить Заборовець.

працівників та будуть організувати молодь повіту і її вишколювати.

4) Дбати про належний національний стан наших сіл і міст. Помагати робітникам, ремісникам і купцям.

5) Союзи будуть дбати про належну кількість дітей у новозаснованих українських школах, професійних і загальноосвітніх. Для бідних дітей подбати про грошові стипендії.

6) УГАС у Кракові є торговельною централею для всього господарського життя на українських землях Генеральної Губернії. Торговельні, кооперативні та приватні купці покривають всі свої торговельні запотребування тільки в УГАС-і.

7) Кооперативи обслуговують усе населення даної місцевости без різниці щодо національности і членства. Членів вирізнювати виплатою товарових зворотів.

8) Українбанк у Ярославі є організаційною і капіталовою централею української кредитової кооперації.

9) Кооперативний З'їзд признає, що "Сільський Господар" у Ярославі є керівним чинником у сільсько-господарському житті, на українських землях у Генеральній Губернії.

10) Українська кооперація подбає про фінансування сільсько-господарської праці.

11) "Сільський Господар" підготовить і переведе по всіх повітах День Обжинок та получить цей день з сільсько-господарською виставкою даного району.

Як бачимо, українська кооперація у свою програму праці включала всебічний розвиток українського села.

ГОСПОДАРСЬКО-КООПЕРАТИВНИЙ З'ЇЗД У ХОЛМІ

11 серпня 1940 року відбувся в Холмі перший з'їзд українських аґрономів, на який прибуло 30 осіб, що працювали в кооперації, сільському господарстві, державних чи самоурядових установах Холмщини і Підляшшя. З'їздом проводив Мирон Луцький. Після доповідей і дискусії з'їзд виніс такі постанови:

1) Схвалено співпрацю української кооперації і сільського господарства для розбудови українського села.

2) Аґрономи, що працюють поза українськими землями, повинні негайно вернутися до праці на рідні землі.

3) Такий заклик зроблено також до ветеринарних лікарів.

4) Ухвалено організувати Вишкіл Хліборобської Молоді.

5) З'їзд прийняв до відома та підтвердив постанови другого Кооперативного З'їзду в Ярославі, що відбувся 13 і 14 липня 1940 року.

Мануфактура й обува ПСК у Володаві. Стоять зліва направо: п-і Придаткевич, Ковальчук, Заборовець, НН.

Немає можливости належно і точно насвітлити всю спілчанську працю на Холмщині й Підляшші (бракує передусім матеріялів) в умовах німецької окупації, воєнних законів, зарозумілости німецької адміністрації та ворожого ставлення місцевого польського населення, що дуже утруднювало культурно-освітню і господарсько-кооперативну

працю українському населенню. Незважаючи на всі труднощі, перешкоди і несприятливі обставини, наш народ не здавався, не падав духом, а творив власні моральні й матеріяльні вартості. Моральні надбання тяжко унагляднити, показати їх числами, але вони залишилися в народі, як невмируща сила національної свідомости і сильного бажання бути господарем на своїй прадідівській землі. Матеріяльні вартості бачимо з такого зіставлення: Повітові Союзи Кооператив на Холмщині і Підляшші лише за перший організаційний рік своєї праці зуміли зібрати:

1) ПСК "Пробоєм" Грубешів	торги за 1940 р.	4,235,207 зл.
2) ПСК Холм	торги за 1940 р.	4,573,144 зл.
3) ПСК Томашів	торги за 1940 р.	2,106,431 зл.
4) ПСК Володава	торги за 1940 р.	1,510,422 зл.
5) ПСК Біла Підляська	торги за 1940 р.	858,384 зл.
	Разом	13,283,588 зл.

Не маємо даних про торги ПСК в Белзі, ані про торги низової кооперації.

Українська кооперація фінансувала культурно-освітню працю української громади, допомагала українським школам, дбала про молодь, давала стипендії бідним дітям, своїми фондами піддержувала бурси, українські видавництва й українську культуру та в цілому зробила дуже важливу й корисну роботу для українського народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Витанович, Ілля. *Історія українського кооперативного руху.* Нью-Йорк, Т-во Української Кооперації, 1964.

2. Качор, Андрій. *Мужі ідеї і праці: Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці "Маслосоюзу".* Вінніпеґ, Вид. "Братства Маслосоюзників" у Канаді та ЗСА, 1974.

3. *Краківські Вісті,* р. 1940, ч. 1, 60, 84, 113.

4. *Сільський Господар,* р. 1940, ч. 1, 3-5; р. 1941, ч. 2-4, 7, 9. (Автори статтей: Євген Храпливий, Ілля Витанович, Михайло Дяченко, Іван Фур і редакційні статті).

5. Храпливий, Євген. *Господарство Холмщини і Підляшшя.* Краків, Українське Вид-во, 1944.

Михайло Бойко

МОЯ ЗУСТРІЧ З ГРУБЕШІВЩИНОЮ

(Спогади інж. Михайла Бойка зредаґував на основі його власних записок Іван Хома)

Совєтсько-німецьку демаркаційну лінію я з групою односельчан перейшов у напрямі на Холмщину в половині жовтня 1939 року. В Грубешеві ми зайшли до приміщення Допомогового Комітету в шкільному будинку, на подвір'ї якого було багато селянських возів. З деякими людьми, що сиділи на возах, ми познайомились і довідались, що вони приїхали за вчителями. Тоді вже було багато втікачів з Галичини й Волині, тож треба було чекати на свою чергу. Врешті нас прийняли службовці, що реєстрували всіх прибулих. Прийняв нас тоді о. благочинний (декан) Григорій Метюк, який після війни став митрополитом Української Греко-Православної Церкви в Канаді.

Перший з нас зареєструвався Юрій Федорів, студент богословії. Його призначили учителювати в недалекому від Грубешева селі. При своїй реєстрації я подав, що до війни був студентом львівської Академії Заграничної Торгівлі. Благочинний запропонував мені зайняття учителя. Я попросив послати мене в село, де було б якнайбільше дітей шкільного віку, неважливо як далеко від Грубешева. Благочинний назначив мене учителем у Сагрині, волость М'ягке. Петро Фецинець, Василь Заліський та Іван Хименець — усі, що прийшли разом зі мною, — рішилися також поїхати до Сагриня, за яких 22 км від Грубешева.

В залі були селяни й зі Сагриня. Вони дуже зраділи і зараз же зайнялись нами. Отець благочинний доручив мені обов'язки директора школи, бо там покищо вчителював дяк Важовський. Селяни погостили нас у ресторані, а потім возом у дві пари коней ми подались до Сагриня.

Дорога була розмокла і дуже болотниста, так що місцями й дві пари коней не могли тягнути воза. З трудом по півночі добились ми до села. Господар, що нас віз (а мешкав він на хуторі, не в самому селі), завів нас до себе. Там очікувало нас багато мешканців Сагриня. Зі щирою українською гостинністю вони нас прийняли та погостили. За столами, заставленими всякими стравами, на розмовах провели ми час

майже до ранку. При цій нагоді я виголосив до присутніх коротке слово заклику до співпраці — як у шкільних, так і в суспільно-господарських справах. По гостині мене забрав до себе місцевий фельчер Зелінський.

Відпочивши кілька годин, того ж таки дня я пішов до школи. З трьох шкільних кімнат дві вже були зайняті шкільними дітьми. В більшій були учні молодшого віку, а в меншій старшого. З одної кляси до другої був перехід через двері. Привітавшися з дяковчителем Важовським, якому представив мене голова Шкільного Комітету, перебрав я клясу дітей молодшого віку. Важовському, на його бажання, я залишив опіку над старшими дітьми.

Перший день мого вчителювання проминув на розмові з учнями. Я подав їм свій короткий життєпис. Вони поодиноко говорили про себе, а всі разом про своє навчання в школі перед війною. Учили їх лише польською мовою. Українською говорити було заборонено, навіть на вулиці не вільно було поздоровлятись по-українському.

Навчання я почав наступного дня. Шкільних книжок не було. Учні мали тільки зшитки та олівці. В клясі була таблиця і крейда, які заступали книжки. Не будучи професійним учителем, мені треба було обдумати, як і що вчити, щоб дати учням якнайбільше знання. Прийшов я до переконання, що їх треба навчити якнайбільше українських пісень, а попри це вчити писати і читати. Першою піснею, яку я навчив учнів співати, була "У горах Карпатах хотів би я жить". При тому пояснив я дітям, що сам походжу з Підкарпаття і описав їм Карпати. Учні, почувши мелодію, майже всі крикнули, що така пісня є в польській мові. Я відповів їм, що поляки вкрали від нас мелодію, а слова дещо перемінили. Того ж таки дня учні навчилися співати цю пісню, а по науці, йдучи додому, голосно співали її, так що люди виходили аж на дорогу, щоб послухати. А було це в другій половині жовтня 1939 року.

Зближалася річниця Листопадового зриву. Я вирішив підготовити дітей до відсвяткування того чину. Навчив їх співати "Гей у лузі червона калина", "Чуєш, брате мій", "Ще не вмерла Україна", "Як з Бережан до кадри", "Верховино, світку ти наш", "Гей там на горі Січ іде", як рівно ж кілька деклямацій. Свято 1 листопада відбулося дуже врочисто. Обі кляси й сіни школи були заповнені, багато людей, не вміщаючись у школі, з увагою слухали концерт знадвору крізь відкриті вікна. У вступному слові я коротко насвітлив час визвольних змагань 1918 р., а закінчив інформацією про боротьбу Карпатської України 1938/39 років. По тому концерті щире відношення мешканців Сагриня до мене ще більше зміцнилося. Шкільний рік закінчив я в червні 1940 року.

Сагринь був заселений майже самими українцями, за винятком учителів польської школи, поліції та війта Шнайдеровича. Поляки мешкали на колоніях, по північному боці села. Село належало до

збірної волости М'ягке, але урядові будинки були в Сагрині, близько церкви. Напроти школи була споживча кооператива у винаймленій кімнаті в одного господаря. Кооператива була членом польського союзу кооператив "Сполем". Членами управи були українці. Я теж вписався в члени тієї кооперативи. При кінці січня 1940 року на річних зборах мене вибрали головою Надзірної Ради. На спільному засіданні управи і Надзірної Ради кооперативи вирішено підписати членську заяву до Повітового Союзу Кооператив "Пробоєм" у Грубешеві. Згодом відбулись надзвичайні Загальні Збори, на яких вирішено змінити статут і вступити в члени Ревізійного Союзу Українських Кооператив (РСУК).

Ще в другій половині листопада 1939 р. мав я дуже неприємну справу. Комендант польської поліції в Сагрині, Варшава, прискаржив мене в грубешівському Ґештапо як комуніста. Мене арештували та повезли до тюрми в Грубешеві. Селяни повідомили про це Допомоговий Комітет у Грубешеві, але заходи про моє звільнення були безуспішні. Тоді жінки зорганізовано пішли на станицю поліції, зв'язали коменданта Варшаву, посадили на сани і повезли до Грубешева до Ляндвірта. Три жінки пішли до його бюра з вимогою звільнення мене з тюрми, а інші пішли повідомити про це управу УДК. Зараз таки голова УДК д-р М. Струтинський та о. Г. Метюк з деякими службовцями пішли до Ляндвірта і також домагались мого звільнення. Усі вийшли на подвір'я, де жінки сторожили зв'язаного коменданта Варшаву. Це виглядало досить комічно. Згадаю, що секретаркою Ляндвірта була полька і це вона давала фальшиві свідчення про українців. Та тут їй не вдалося, бо все це сталося несподівано. Ляндвірт доручив Ґештапо звільнити мене і привести до нього. Побитого в тюрмі, з синцями на обличчі, службовці Ґештапо привезли мене туди. У висліді мене звільнено, а комендант Варшава дістав догану. При цій події мав я нагоду познайомитись зі шкільним референтом (Шульратом) — німцем, який поставився до мене ввічливо. Я подав йому докладні інформації про життя і працю в Сагрині.

Була тоді в Сагрині суперечка між українською та польською школами за шкільні будинки. Поляки хотіли забрати будинок, де була українська школа. Шульрат порадив мені подати кількість дітей у шкільному віці, окремо українців і поляків. Тому що мені було тяжко скласти список польських дітей, він дав мені листа зі своїм підписом до війта Шнайдеровича, щоб цей дозволив мені переглянути реєстр населення Сагриня. Війт хоч-не-хоч мусів погодитися на те і до тижня я склав вимагані списки. Шульрат затвердив на власність для української громади той будинок, де була українська школа. При цій нагоді попросив я Шульрата про передачу українцям церкви, яку передвоєнний польський уряд забрав у православних. Шульрат звернувся в тій справі до Ляндвірта, цей продиктував секретарці листа до війта Шнай-

колись власність православних ченців. Польська адміністрація все це відібрала і передала польським монахиням. І знову прийшлось мені клопотатися про повернення тих маєтків їхнім дійсним власникам. З проханням у цій справі звернувся я до Шульрата і за його допомогою православні одержали половину будинків та церкви. В одному з тих будинків примістилась українська школа, в якій директором став Володимир Ладвищенко.

Виплачуючи місячні платні в Турковичах, М'ягкім та Модрині, я познайомився з управами місцевих кооператив і згодом, за моїми заходами, кооперативи в цих місцевостях вписалися в члени ПСК "Пробоєм" в Грубешеві, замінюючи статут "Сполем" на статут РСУК. В березні 1940 року на річних Загальних Зборах ПСК в Грубешеві я вже був одним із делеґатів кооперативи в Сагрині. Збори відбувалися в будинку "Пробоєм". Члени дирекції — Африкан Хрущ, Костянтин Лисько, Іван Фур та голова Надзірної Ради о. Г. Метюк — подали докладний звіт з праці в попередньому році, який виказав поважний зріст Союзу так щодо фінансів, як і щодо членства (понад 50 кооператив). Обороти порівняно зі "Сполем" були також багато більші. В дискусії над звітами деякі делеґати почали необґрунтовану критику дирекції, вимагаючи усунення її. Була це не річева критика, а радше групова боротьба за впливи на організаційне життя в Грубешівщині. Тоді я забрав слово і в рішучій формі відкинув неслушні закиди, закликав критиків, яких я особисто знав, до співпраці з дирекцією, вказуючи на згубні наслідки непотрібної боротьби за впливи. Мій виступ успокоїв їх. Дирекцію Загальні Збори вибрали в попередньому складі з додатком представництва від кооператив. Після зборів Надзірна Рада і дирекція відбули спільне засідання, на яке запросили й мене. Голова засідання о. Г. Метюк подякував мені за слово на зборах, а по відчитанні та схваленні протоколу з останнього засідання Надзірної Ради начальний директор А. Хрущ запропонував мені працю в організаційному відділі Союзу, бо знав, що я, попри учительювання, займався також організаційно-кооперативними справами. Я відповів, що до кінця шкільного року учительювання в Сагрині не покину, а рішення, де я міг би бути кориснішим у праці, віддаю в руки благочинного, як шкільного референта УДК, бо це він призначив мене туди на учительську працю.

Згадаю ще, що в 1939 році, коли кооператива в Сагрині тіснилася в приватній хаті, я піддав думку побудувати свій кооперативний дім на громадській площі, яка була напроти. Громада відпустила кооперативі цю площу і внедовзі там виріс простірний трикімнатний будинок. Вже в червні 1940 року там приміщено крамницю і канцелярію кооперативи, а третю кімнату уживали на склад товарів.

В травні, чи на початку червня 1940 р., заповів візитацію монастиря і парафії в Турковичах архиєпископ Іларіон Огієнко. Директор школи

деровича, щоб він відібрав церковні ключі від римсько-католицького пароха та передав церкву і ключі українській православній громаді. Шнайдерович зробив це і передав ключі мені.

Та хоч церква була вже в руках православних, то старенький священик, якого висвятили з дяка, побоявся правити в ній. Мусів я знову їхати до Ляндвірта по окреме повноваження для священика. У тій справі також допоміг мені Шульрат. При цій нагоді я звернувся з проханням, щоб поляки повернули також резиденцію та церковні ґрунти православній громаді. По деякому часі одержав я з Ляндвіртшафту листа, яким він наказав повернути українцям усі ґрунти та половину приходського будинку й інших парафіяльних будинків. Резиденція була досить велика — мала 6 кімнат. Три забрав римсько-католицький парох, а три відступив для православного. Тепер польський священик одержав кухню і дві спальні, а український велику вітальню, кімнату на канцелярію та одну спальню, куди він зразу й перенісся, при чому вітальню віддав на потреби школи. Відтоді богослужби правив уже в церкві, що була велика, мурована. А й Сагринь був досить великим селом.

Кімнату в резиденції використав я на проби хору та аматорського гуртка, які часто тривали до півночі. Це спонукало польського пароха покинути резиденцію. Він перейшов жити на колонію між поляків, де в винаймленій хаті правив їм св. Літургію.

Тому що сагринська парафія належала до великих парафій Грубешівщини й вимагала кращої душпастирської обслуги, я звернувся до благочинного Метюка, щоб він назначив для Сагриня священика з вищою освітою. Отець Метюк відповів, що вже має кілька подань на цю парафію, але хотів би дати туди свого шваґра. Він має священичу освіту, але клопіт у тому, що він російської національности. Тоді я запитав, чи він володіє українською мовою і чи буде віддано працювати для українців у церкві та в суспільно-громадських установах. На це я дістав позитивну відповідь, і так шваґер о. Метюка одержав парафію в Сагрині, а рівночасно став катехитом у школі.

Тим часом Важовський покинув учителювання і став дякувати. На його місце УДК призначив двох учителів — Олександра Ладвищенка і Теодозія Вербівського. Ладвищенко, втікач із Східньої України, перед війною працював в Окружному Союзі Кооператив у Сокалі. Вербівський студіював богословію в Перемишлі.

В початках праця вчителів була безплатна, вони були на удержанні села. Щойно десь у квітні 1940 р. німецький інспекторат почав платити і тоді Шульрат доручив мені функцію виплат учителям у волості М'ягке. Я поділив волость на чотири округи — Модринь, М'ягке, Турковичі і Сагринь — і кожної першої неділі місяця вчителі з'їжджалися до назначеного села, де я виплачував їм платню.

В Турковичах були великі монастирські забудування та церква,

зорганізував комітет відвідин, до якого запросив і мене, а це тому, що за моїми стараннями будинки монастиря та церкву відібрано від поляків і передано українській православній громаді. В день відвідин архиєпископ відслужив св. Літургію, відтак відбувся бенкет, на якому головну доповідь виголосив сам владика. Господар бенкету, В. Ладвищенко, попросив мене до слова. Склавши привіт, я коротко з'ясував, як дійшло до передачі монастиря українським православним. Візитація архиєпископа Іларіона була великим підйомом для довколишніх сіл.

Під кінець грудня 1939 р. прибув до Сагриня чоловік моєї молодшої сестри, Микола Ґавдяк. Він був членом підпілля і мав зв'язки з іншими членами, які часто відвідували його в Сагрині. Працював він тут у проводі аматорського гуртка і часто влаштовував вечорі гумору, які втішалися великою популярністю. Та не довго він був у Сагрині, бо вже в березні 1940 р., мабуть з наказу організації, вернувся в окуповані рідні сторони. Вкоротці по його відході написав до мене з Німеччини мій стрий Олекса Бойко, якого німці вивезли були туди на роботу. В листі стрий просив, щоб я якось допоміг йому вирватися з тих примусових робіт. Довгі роки перед війною він був членом управи районової молочарні в моєму рідному селі Саджаві і там навчився технічного виробу масла.

В Грубешеві інспекторами молочарень на Грубешівщину, від імени німецького староства (Крайсгауптманшафту), були Іван Куземський і Михайло Караман. Я з ними познайомився, представив їм справу мого стрия і вони написали офіційного листа до бюра праці в Німеччині, щоб звільнити Олексу Бойка і спрямувати його до Грубешева, бо, як технік виробу масла, він конче тут потрібний. Це письмо передали Ляндвіртові. Він його підтвердив і переслав куди слід. За кілька тижнів стрий Олекса вже був у Грубешеві, звідки І. Куземський призначив його до молочарні в Модрині, недалеко від Сагриня. З праці в тій молочарні він був дуже задоволений.

Шкільний рік 1939/40 добігав до кінця і я підготовляв зі шкільною дітворою концерт. Десь у травні одержав я листа від о. Г. Метюка, який повідомляв мене, що на спільній нараді з директором ПСК "Пробоєм" А. Хрущем і головою УДК д-ром М. Струтинським він погодився, щоб я прейшов на працю до Союзу в Грубешеві, а управління школи доручає учителеві Т. Вербівському. Вже з початком липня став я працювати в організаційному відділі ПСК "Пробоєм", де вже раніше працював мій однойменник Василь Бойко. Познайомившися з ним, я розповів йому про свій перехід через демаркаційну лінію і про те, що останню ніч перед переходом я ночував у його родини в Боянці. Він радо запросив мене мешкати з ним.

Моє ім'я в багатьох селах було відоме як учителя в Сагрині та як організатора зміни статутів кооператив, а й не менше з мого арешту.

Знали його також і в польському союзі кооператив "Сполем". І коли я, на доручення Степана Мокрія, начальника організаційного відділу "Пробоєм", приїжджав до кооперативи якогось села, то деякі члени-поляки телефонували до "Сполем" і повідомляли, що приїхав Бойко з "Пробоєм". Тоді негайно з'являвся автом інспектор зі "Сполем", який старався не допустити дану кооперативу до приступлення в члени ПСК "Пробоєм", а особливо не допустити до зміни статуту.

Директором організаційного відділу "Пробоєм" був тоді Костянтин Лисько. Йому на зміну прийшов із ПСК в Холмі Іванів і за його директорства мені довелось складати іспити на інспектора кооператив з книговедення, переводження провірки діловодства кооператив та ведення загальних зборів. З Івановом я часто їздив до кооператив різних сіл. Мій остаточний іспит на інспектора відбувся на загальних зборах у Вербковичах, досить великому селі, що було збірною волостю. Бував я в ньому ще за мого учителювання в Сагрині. Поза кількома родинами православних українців було воно ніби римсько-католицьке село. Одначе це були кол. уніяти, українці, які через тиск польської влади змінили обряд, але в сумлінні далі зоставались українцями. Дійсними поляками римо-католиками були тільки колоністи. Тих, хто змінив обряд, було коло 3/4 мешканців села.

Книговодом кооперативи був українець римо-католик. З ним я познайомився і по кількох моїх відвідинах села він скликав спільне засідання Надзірної Ради і управи кооперативи, на яке попросив мене, як представника "Пробоєм", хоч я ще ним не був. Членами Надзірної Ради і управи були українці-католики, один православний та два поляки. Перед засіданням я відвідав усіх українців. Наради тривали досить довго, а як прийшло голосування над зміною статуту, то всі без винятку проголосували за зміною і таки на тому ж засіданні внесли подання до ПСК "Пробоєм" (яке я мав з собою) про прийняття в члени. Подання підписали усі члени і голова та секретар Надзірної Ради. Тепер ішлося тільки про зміну статуту, яку проведено щойно тоді, як я став працівником "Пробоєм". Після моїх кількакратних відвідин с. Вербкович остаточно я домігся ухвали Надзірної Ради та управи кооперативи про скликання надзвичайних Загальних Зборів для схвалення зміни статуту. На ці збори приїхав я в товаристві дир. Іванова. Збори почались з двогодинним опізненням, бо якраз тієї неділі солтис Вербкович зігнав багато чоловіків на станцію для вантаження соломи для війська. Їхня присутність на зборах була конечна, щоб поляки не перемогли. Приїхав на ці збори також інспектор "Сполем" і домагався відкриття зборів у назначеній годині. Управі довелося маневрувати так довго, поки на збори не прийшли ті, що нагружували солому. Як тільки вони з'явилися на залі, голова відкрив збори.

Третьою точкою нарад була зміна статуту. Голова управи подав до

відома, що на спільному засіданні з Надзірною Радою ухвалено змінити статут, приймаючи статут РСУК. Слово забрав інспектор ПСК "Сполем" і твердив, що рішення цих зборів не можуть бути важні, бо й самі збори неважні через двогодинне спізнення. Тоді надано голос мені і я сказав, що мені прикро, що інспектор не знає свого статуту, де нічого не кажеться про спізнення зборів, тільки про те, що їх не можна відкрити раніше, як були заповіджені. Звертаючись до членів, я порадив їм, що в обставинах, в яких тепер живемо, зміна статуту з господарського боку буде корисніша для членів кооперативи. Навів такий приклад: Хоч ПСК "Пробоєм" порівняно зі "Сполем" є багато молодшою надбудовою кооператив, то щодо обслуговування своїх членів та доставок товарів першої потреби є далеко кращий. Мій виступ схвилював інспектора "Сполем", він залишив збори й від'їхав до Грубешева. Збори схвалили зміну статуту. Директор Іванів, як учасник зборів, на засіданні дирекції ПСК "Пробоєм" склав звіт з їх перебігу, при чому ствердив, що я заслуговую на найкращу оцінку з іспиту організаційного знання та справности. Так я став повноцінним люстратором-ревізором кооператив. Вкоротці по відході дир. Іванова його місце зайняв інж. Богдан Білинський, відомий мені з Городенки ще з 1931 р.

Хоч тяжка, але приємна була праця в ПСК "Пробоєм". Об'їжджаючи села, де кооперативи не були ще членами "Пробоєм", заїхав я до Старого Села ("Стара Вєсь"). Зайшов до кооперативи і там від крамаря довідався, що в селі є всього сім православних родин, а решта римо-католики, кол. уніяти. Церкву, яка була уніятська, поляки замінили на костел. Крамар — син кол. уніята. За його допомогою я познайомився з членами управи кооперативи, які признались, що їхні батьки дійсно кол. уніяти. На моє прохання скликано засідання управи, на якому я представив користі з членства в "Пробоєм" і дав членську заяву приступлення в члени, яку присутні зразу ж підписали. Згодом, на спільному засіданні членів Надзірної Ради й управи в моїй присутності, вирішено відбути надзвичайні Загальні Збори для зміни статуту. На тих зборах я був представником від "Пробоєм". Членами кооперативи в Старому Селі були: сім родин православних українців, кілька польських, а інші це українці римо-католики, кол. уніяти. Вони знали, що я греко-католик, тобто також уніят, тому відносились до мене дуже прихильно. Коли я на зборах відчитав та пояснив статут РСУК і закликав, щоб члени прийняли цей статут в цілості, між поляками почув я голоси невдоволення. Тоді забрав слово один кол. уніят, звернувся до мене з проханням, щоб я допоміг дістати для села на парафію греко-католицького священика і як це зроблю, то вони всі будуть голосувати за статутом РСУК. Я відповів, що зроблю все, що в моїх силах, щоб виконати їхню просьбу. Моя відповідь задоволила

бесідника і він поставив внесок на прийняття статуту РСУК, який збори схвалили одноголосно.

Персональний склад ПСК "Пробоєм" у Грубешеві в 1941 році був такий: Африкан Хрущ — начальний директор, Іван Фур та Богдан Білинський — члени дирекції, о. благочинний Григорій Метюк — голова Надзірної Ради. Організаційний відділ очолював дир. Б. Білинський; працівниками були: Степан Мокрій, Василь Бойко і Михайло Бойко, а під кінець — Семен Чичула, Володимир Мантика і Вох. ПСК тісно співпрацював з грубешівським УДК, який був зорганізований ще в 1939 р. як Повітовий Український Комітет з головою д-ром Осипом Колодницьким. Згодом його перейменовано на Український Допомоговий Комітет (УДК), який підлягав Українському Центральному Комітетові (УЦК) в Кракові. Склад УДК в Грубешеві був такий: Микола Багранівський — голова, д-р Осип Галущак — заступник голови, інж. Олекса Теребус — секретар, мґр. Володимир Оренчук — помічник секретаря, Микола Самохваленко — відповідальний за шкільництво, о. благочинний Григорій Метюк — церковні справи і допомога в шкільництві, Петро Кислий — мешканеві справи, О. Іванина — перекладач на німецьку мову, Іван Фур — скарбник, Сильвестер Мілянський — харчівня, та Осипа Дубенська — друкарка. Цей склад УДК був перед моїм переходом на працю до "Пробоєм". Пізніше головою став д-р Микола Струтинський.

Ріст ПСК в Грубешеві був надзвичайний, бо ще до вибуху німецько-совєтської війни 22 червня 1941 р. мав коло ста членів — кооператив зі статутом РСУК. Я працював там до кінця червня 1941 року. Вже на початку липня пішки й різними засобами комунікації — через Угринів, Раву Руську, Львів, Станиславів — добився я до Богородчан, до своїх рідних околиць. Станиславів та Богородчани були вже тоді окуповані мадярами. Довго я там не задержувався і вже при кінці липня вернувся до Грубешева, щоб працювати далі.

Під час моєї відсутности в Грубешеві, саме коли я вже вертався назад, польська боївка, яка тоді ґрасувала в Грубешівщині, замордувала мого стрия Олексу. З її руки згинули в самому Грубешеві д-р Микола Струтинський, голова УДК, та мґр. Михайло Павлюк — посадник Грубешева, уродженець Угринова Сокальського повіту. На похорон стрия я не вспів прибути. По дорозі до Грубешева я поступив до Сагриня. Зійшлось тоді до господаря, де я мав ночувати, багато сагринян. Ми перевели ніч на розмовах. Вони радили, щоб я вже не їздив по селах, бо може мене стрінути доля мого стрия. Це були мої останні відвідини в Сагрині, бо вкоротці Василь Бойко і я покинули Грубешів і перейшли на іншу працю — він до ПСК в Камінці Струмиловій, а я до ПСК у Жовкві.

Д-р Василь Гирак

ТОМАШІВЩИНА В РОКИ 1939-1943

1. МІСТО ТОМАШІВ

При кінці жовтня 1939 р. я тайкома перейшов совєтсько-німецьку демаркаційну лінію і з малими пригодами продістався до Чесанова. Думав я їхати до Кракова, де ще до війни я закінчив два роки правничих студій у Краківському університеті. Але в Чесанові мені відрадили поїздку до Кракова, бо на відновлення університету не було надії, зате більші можливості на зайняття були в Грубешеві, де сильно бракувало працівників, головно вчителів. В групі кількох осіб я військовим вантажним автом доїхав до Томашева; на подібний випадковий транспорт до Грубешева треба було ждати і не відомо було, коли така нагода трапиться. Тоді мені й на думку не прийшло, що в Томашеві я залишуся на довший час.

Місто Томашів, майже цілковито спольщене, розташувалося на західньому пограниччі українських земель, при головному шляху Львів-Рава Руська-Замостя-Люблін. Від своїх початків це місто належало до польської держави. Заснував його 1590 р. польський коронний канцлер і полководець Ян Замойський, на землях села Рогізна, і назвав це містечко іменем свого сина Томаша. Наступники Яна Замойського наділювали це містечко різними привілеями, тому Томашів швидко зайняв видне місце серед довколишніх містечок, як центр рільничого і лісового промислу. Ці привілеї, що визначили межі міської громади, податкові зобов'язання міщан супроти ординації Замойських, костела і православної церкви, підтвердив король Жигмонт III 1621 р., коли він поблизу Томашева збирав свої війська в похід проти турків. Також гетьман Богдан Хмельницький перебув декілька днів у селі Панькові, близько Томашева, де переформовував свої полки і плянував дальший похід на Замостя. В 1667 р. Томашів став повітовим містом і таким залишився аж до 1940 р. Від самих початків населення Томашева було мішане, з великою перевагою жидів.

На загал населення	римо-кат.	православних	жидів
1860 р. 3587	915	503	2117
1890 р. 7277	2053	986	4238
1931 р. 10400	3962	680	5646

Отже, в той самий час, коли польське і жидівське населення постійно зростало, українське відсотково маліло — від прибл. 14% у 1860 р. до 6% у 1931 р. Цей неприродний спад можна пояснити тільки наслідком вікової польонізаційної політики польської адміністрації, що в боротьбі за українські душі силою гнала православних українців до польського костела або перевиховувала їх на православних поляків. Процес насильної польонізації найяскравіше проявився в рр. 1937-38, коли польська адміністрація руками самовільних банд т. зв. кракусів, з явною піддержкою державної поліції, збезчещувала й руйнувала православні церкви і варварськими методами навертала православних українців на поляків-католиків. Щойно вибух війни вкоротив їхню сваволю.

Зараз після війни в 1939 р. через Томашів, віддалений всього 6-7 км від Белзця, куди йшов німецько-совєтський кордон, перейшли тисячі втікачів з Галичини, переважно молоді люди, члени або прихильники ОУН. Багато з них залишились там на довший час. Між ними були: д-р Данило Богачевський, адвокат з Рави Руської, його брати — Іван та інж. Еміліян, Мирон Дутко, інж. Михайло Ковальський, д-р Іван Козак, адвокат з Угнова. А з молодших: Василь Гирак, Михайло Грицина, Микола Дужий,[1] Микола Дутка,[2] Остап Линда,[3] Богдан Осідач, Володимир Осідач, Іван Пшоняк, Дмитро Сворак, Іван Сосенко, Юліян Фірман. З галичан, які до війни працювали в Томашеві і там залишились, були: учитель Степан Ніткевич і суддя Бородайкевич. Вони щойно пізніше включилися в діяльність української громади.

Місцеве населення, ще під враженням польського державного терору, при чому мало свідоме, до галичан не мало повного довір'я і часто ототожнювало їх з носіями зненавидженого тут католицизму. Багато непевности й хаосу внесла теж совєтська репатріяційна комісія з осідком у Томашеві, що заохочувала населення покидати рідні землі і переноситися до УССР, де, мовляв, є добробут і воля. Кружляли тоді дикі вістки, що туди за Буг будуть переселювати всіх українців, включно із втікачами з Галичини.

В таких умовах творився в Томашеві Комітет. Спершу були це радше наради громадян-утікачів, в яких ролю голови виконував д-р

---

1. Микола Дужий, 1902-1955, секретар Матірного Т-ва "Просвіта" у Львові, член проводу ОУН, один з організаторів УГВР, на засланні в рр. 1946-1955, помер у Львові.

2. Микола Дутка (Остап), командир УПА, провідник ОУН перемиської округи. Впав у бою в грудні 1944 р.

3. Остап Линда (сотник Ярема), старшина Леґіону, курінний комендант і викладач старшинської школи УПА. Загинув у боях в лісах б. Красної, р-н Калуш, в листопаді 1944 р.

Данило Богачевський. Формально Комітет постав щойно в листопаді і його очолив о. Микола Малюжинський, місцевий парох і декан. Із уведенням нового адміністративного поділу Генеральної Губернії в квітні 1940 р. Томашівський повіт став частиною Замостя, а Томашівський Комітет делеґатурою Комітету в Замості. Головою делеґатури далі був о. Малюжинський, а після його перенесення до Холму, тимчасово — Василь Пенцак, а відтак о. Матвійчук, наступник о. Малюжинського. Крім названих, в склад Комітету входили ще: Іван Пшоняк — секретар, Володимир Гафткович, Мирон Дутко, Микола Дужий, інж. Михайло Ковальський.

Великими труднощами в праці Комітету було наладнання зв'язків з громадами в повіті. Не багато міг помогти о. Малюжинський, бо він також утікач із Волині, не був ознайомлений з місцевими умовинами. За списком церковних діячів у повіті, що його виготовив о. диякон Тис, ми розробили плян і малими групами (по 2-3) відбували мандрівки по селах з метою підшукати мужів довір'я і встановити зв'язки. Мені припав маршрут Томашів-Лащів-Тишівці.

Десь до тижня ми зібрали потрібні інформації і розпочали працю. В той час ще не було преси, не діяла пошта, не було транспорту, а тому праця комітетів була здана на власну ініціятиву. Виміна думок була тільки через особисті контакти і то тільки зі сусідніми комітетами: в Грубешеві, а головно в Чесанові, де з великим успіхом вели працю Омелян Грабець, Василь Бородач, Теодор Чубатий, д-р Григор Шиманський і інші. Зв'язок із Центральним Комітетом у Кракові встановлено щойно в грудні. Від Комітету їздили в цій справі до Кракова д-р Д. Богачевський і мґр. М. Дужий. На з'їзді представників комітетів, що відбувся в Кракові в квітні 1940 р., Томашів репрезентував голова о. Малюжинський. За словами В. Кубійовича, його виступ на з'їзді був один з найкращих.

Комітет приміщувався при вул. Костельній, засідання часто відбувалися також у бюрах Повітового Союзу Кооператив при вул. Львівській. В початковому періоді Комітет присвятив найбільше уваги шкільництву. Обсадити шкільні позиції не було тяжко. Кандидатів на вчителів знайшлось багато, хоч більшість із них не мала професійних кваліфікацій. Учителями певний час були маґістри прав, як Іван Базарко, Михайло Копинський, Зіновій Тершаковець,[4] Завада, Зацерковний, абсольвенти львівської Богословської Академії (пригадую собі двох), та більшість становили молоді аматори вчительської професії зі се-

4. Зіновій Тершаковець (Федір), провідний командир УПА-Захід, крайовий провідник ОУН Львівського краю, впав у бою з більшовиками 4 листопада 1948 року.

редньою закінченою або й незакінченою освітою. Для них пізніше зорганізовано учительські курси. З місцевих молодих свідомих учителів пригадую собі тільки Леоніда Лапінського і Віктора Кроткевича. Пізніше, вже в 1940 р., стали прибувати наші вчителі, що до війни працювали в Західній Польщі. Німецькі Ортскомандантури в більшості давали дозвіл на введення українських шкіл, хоч не рідкі були випадки ворожого ставлення під впливом польських учителів, солтисів і секретарок.

На шкільного інспектора Комітет запропонував Мирона Дутка, старшого вже учителя з Яворівщини.

Найбільшою проблемою у шкільній ділянці був брак підручників і програм навчання, при чому діти не знали українського письма і слабо володіли мовою. Прогалину цю заповняло по змозі Українське Видавництво в Кракові, видаючи вже 1939 р. буквар, а в 1940 р. — читанки. Дальшим недомаганням була нестача фінансів на ведення шкіл, а тому вчителі працювали безплатно, часто лише за харчі. В таких невідрадних умовах ідейно наснажений учитель, маючи моральну піддержку жертвенних селян-батьків, закладав підвалини під українське шкільництво та попри шкільні зайняття вів курси українознавства, засновував кооперативи, хори; словом — розбуджував національну свідомість холмщаків. Такий стан тривав до літа 1940 р., коли оформлено адміністрацію Генеральної Губернії, школи удержавлено, а вчителям признано платні. Шкільним інспектором іменовано Петра Кривоносюка, досвідченого педагога, що до війни вчителював десь у Західній Польщі. До Замостя прибув тоді також шульрат Роде, німець, який за Польщі був учителем, здається, на Волині. Володів добре українською мовою, а до українців, як на тодішні умови, ставився досить прихильно.

Школу в Томашеві почав організувати в парафіяльному домі старший вже учитель Хміль з Равщини, але по короткому часі дальше ведення передав голова Комітету, о. Малюжинський, мені (перед правом я закінчив студії в краківській Державній Педагогії та одержав учительський диплом). Ортскомандантура віддала для школи досить обширний будинок при вул. Замойській, в якому можна було примістити 3-4 шкільні кляси. Шкільного примусу тоді не було, а до школи зголосилось на початок прибл. 40 дітей. Між ними були теж діти з Галичини, Волині й Холмщини, а тому їхній попередній вишкіл і знання мови були різні і поділ на кляси не все міг іти впарі з віком. Ми зааніажували другу силу, Марійку Михаліху (пізніше заміжня Линда), а відтак третю, вчительку зі Західньої Польщі. В червні 1940 р. при школі влаштовано курси для провідниць дитячих садків з участю 15 дівчат. Курси вели: В. Гирак, І. Пшоняк, п-ні Гафткович, Леся Гафткович (згодом заміжня Крупа).

Попри шкільні зайняття я вів адміністрацію комітетської харчівні.

Вже в перших повоєнних місяцях створено в Томашеві крамницю-кооперативу, що стала зав'язком Повітового Союзу Кооператив, який засновано в грудні 1939 р. Почин до цього дали свідомі, з довголітньою практикою, громади галицьких сіл Чесанівщини і Угнівщини, які після війни включено до Томашівського повіту. Начальним директором ПСК став Іван Богачевський, торговельним Володимир Гафткович, організаційним Іван Гнип. До Надзірної Ради ввійшли д-р Данило Богачевський, о. М. Малюжинський і інші.

Німецьке командування віддало для ПСК будинок при вул. Львівській, що був знищений війною і вимагав великих поправок. Німецький підстаршина Праґер, котрий відповідав за наладнання економіки в повіті, ставився до ПСК з явним упередженням. Він волів співпрацювати з польською кооперацією "Сполем", яка мала зорганізовану передвоєнну сітку і добрі зв'язки з німцями. Не легкою проблемою був брак продуктів для заспокоєння найконечніших потреб населення — нормальне явище повоєнних часів. На адресу ПСК появились тоді навіть саркастичні пісні, як ось: "Союзе наш нещасливий, як же у тебе там пусто, соли нема, нафти нема, лиш директорів там густо" (на мелодію "Верховино, світку ти наш").

Обов'язково треба тут згадати Володимира Гафтковича, до війни інспектора Т-ва "Просвіта" у Львові, непоправного оптиміста, що навіть у безвиглядних ситуаціях не тратив надії і все знаходив дороги, щоб дістати, напр., сіль безпосередньо з копальні в Бохні, чи мило з фабрики в Любліні. Йому, покійному вже, належиться велике признання за ідейну працю в розбудові нашої кооперації в Томашівщині. З приєднанням Томашівського повіту до Замостя ПСК залишився дальше в Томашеві, а в Замості мав лише малу філію.

В управі ПСК прийшли зміни. Після резиґнації дир. Івана Богачевського функції начального директора сповняв Гафткович, пізніше Іван Хархаліс, а далі — Іван Винник.

Томашівський ПСК розбудував мережу кооператив по цілому повіті, де було українське населення і вже в половині 1940 р. став поважною господарською установою та водночас зміцнив віру холмщаків у власні сили.

З Томашевом тісно пов'язані початки Української Допоміжної Поліції на Холмщині. Ініціятива вийшла від д-ра Івана Козака, адвоката з Угнова, кол. сотника польової жандармерії УГА. Першим його досягом було виєднання дозволу від німецької влади в Томашеві і створення відділу допоміжної поліції в силі 12 осіб. Наслідком його дальших старань німецька влада Люблінського дистрикту дала згоду творити Українську Допоміжну Поліцію на території з переважно українським населенням. Комендантом на цей дистрикт став 1 травня 1940 р. сот. І. Козак, а повітовими комендантами на повіти Грубешів, Білгорай і Білу

Підляську — поручники М. Ковальський і Дмитро Мачай. Німці не довіряли нашій поліції, не давали потрібного виряду, навіть зброю треба було роздобувати власним промислом. Вишкільний курс для поліцистів почався 1 липня в с. Річиці, з участю 40 осіб. Зміну поліційної служби прийняло наше населення з особливою радістю, бо в уніформі поліциста бачило тепер вже не екзекутора польського безправ'я, але оборонця його прав і сторожа правопорядку. Інакше прийняло цю зміну польське населення. В липні 1940 р. поміщик Ковальський з Волі Обшанської замордував нашого поліциста Лисяка зі станиці Обша, Білгорайського повіту, а змасакроване тіло затопив у поблизькому ставку. У похороні в Обші взяла участь поліційна школа з Річиці, німецька жандармерія і тисячні маси селян з Томашівщини, Чесанівщини, Білгорайщини. Після похорону відбувся демонстраційний похід до Волі Обшанської, де в розшуках за вбивником дійшло до певних інцидентів. На зажалення поляків з перебільшеною оцінкою заподіяної шкоди німці доручили сот. Козакові провести слідство. Вислід слідства він передав німецькій жандармерії певний, що дальших доходжень не буде. Тоді поляки, з тихою піддержкою майора польської поліції Вальтера (заступник Козака) склала інші заяви до команди німецької жандармерії, наслідком чого арештовано 19 учасників похорону, а відтак ще й сот. Козака і пор. Ковальського. З браку будь-яких доказів обох звільнено ще перед судовою розправою, але для заспокоєння поляків їх звільнено зі служби. З вибухом німецько-совєтської війни німці регабілітували обох, а д-р Козак став комендантом поліційної школи у Львові, в ранзі майора. Єдиним старшиною Української Допоміжної Поліції на Люблінський дистрикт, з осідком у Замості, залишився пор. Дмитро Мачай, але, як він сам твердив, його компетенції були дуже обмежені.

Вже під кінець 1939 р. успіхи нашої праці в Томашівщині були виразно помітні; бачило їх місцеве населення, набирало довір'я до галичан, злагіднювались релігійні різниці. В осінніх місяцях зорганізовано при школі в Томашеві курси українознавства, що їх вели В. Гирак і І. Пшоняк. Поволі розбуджувалася національна свідомість холмщаків, вони стали включатися в актив суспільно-громадського життя. З молоддю відбувались принагідні сходини з доповідями, зорганізовано хор (диригентами були: Юрій Богдан, пізніше Михайло Вербовецький).

Крім виступів на місцевих імпрезах, хор роз'їжджав з концертами по селах, де піснею і словом підносив на дусі збайдужілих і заляканих холмщаків. По більших селах влаштовувано також районові здвиги молоді, які мали великий вплив на національне відродження.

Молодь Томашівщини, вже об'єднана і зорганізована, взяла участь у двох великих маніфестаціях. Велика група молоді з Томашева відбула

подорож до Холму на свято повернення православним українцям Собору на горі короля Данила 19 травня 1940 р. Через місяць, 16 червня, влаштовано величаве Свято Молоді в селі Чермно, де залишилися ще рештки мурів княжого города. Учасниками цього здвигу були переважно курсанти вишкільного табору, що відбувався в селі Турковичах під керівництвом д-ра Петра Мірчука. З Томашева і повіту прибула велика група під проводом референта молоді І. Пшоняка. Пригадую святковий апель. Високо на щоглі повівав національний прапор, а внизу з грудей маси молодих учасників грімко лунали слова "Ще не вмерла...". "Ми живем, ми будем!" — казав один із доповідачів. Ці події зміцнили на дусі всіх приявних і залишили незабутні переживання назавжди.

Осередком культурного і товариського життя в Томашеві стала комітетська домівка-харчівня при вул. Костельній. Це був центр нашого життя у всіх ділянках, осередок, де зупинялось багато молодого активу, ідеалістів, готових на працю і посвяту. Томашів відвідували провідні діячі національного руху, як: Роман Шухевич, Омелян Грабець,[5] Олена Жарська, Михайло Палідович, Василь Турковський і ін. Всі вони служили добрими порадами, загрівали нас до праці й витривалости, цінили нашу роботу.

Вже 1 листопада 1939 р. святково відзначено річницю Листопадового Зриву. На врочистий апель зібралося несподівано багато молоді. Мабуть перший раз в історії Томашева відбулось тут Листопадове Свято, перший раз залунали слова національного гимну. Пізніше відзначувано роковини Крут, Базару і ін.

Тут варто згадати Свят-Вечір у парафіяльній залі при православній церкві (там відбувалися усі наші більші імпрези), що мав дійсно соборницький характер, з великою участю православних і католиків. Знаменні патріотичні доповіді о. Малюжинського та І. Пшоняка піднесли на дусі присутніх і закликали до спільної праці, бо всі ми одна громада — члени одного й того самого народу.

В травні, в річницю смерти полк. Є. Коновальця, відслужено панахиду в православній церкві, відбуто святкові сходини в домі православної парафії. Афішки про жалібну академію були вивішені в домівці Комітету і в будинку ПСК. Перечулений директор Союзу, Іван Богачевський, подаючи благу причину, що це зроблено без його дозволу, зірвав афішу, а коли ще почав ширити наклепи на ОУН, то дійшло до непорозумінь і конфліктів, які довели до його резиґнації. Полагодженням конфлікту зайнявся представник УЦК інж. О. Бойдуник

5. Омелян Грабець (полк. Батько), командир УПА-Південь, згинув у бою з фронтовими частинами НКВД на Вінниччині 10 червня 1944 р.

Молодь Томашева, 1940 р. Перший справа — автор спогаду В. Гирак.

Село Невірків. Автор спогаду (посередині) зі своїми співробітниками.

Православна церква в Томашеві. Перед панахидою за Є. Коновальця (травень 1940 р.)

Перша жертва польського терору — учитель Чубатий (перший зліва)

і по короткому часі праця ввійшла знов на правильну дорогу. Це був єдиний, хоч і дуже непотрібний, випадок розходжень у взірцевій співпраці томашівської громади.

В червні 1940 р. інспектор Кривоносюк зі Замостя перевів візитацію нашої школи. Працею в школі був задоволений, не щадив слів похвали і бажав дальших успіхів. На моє велике здивування, за кілька днів опісля я дістав доручення негайно переїхати з Томашева до с. Невіркова. Я довідався пізніше, що інспектор ночував у кол. директора ПСК і там дізнався про його резиґнацію, до якої я мав певне відношення. Делеґація батьків, з домаганням залишити мене на місці, не мала успіху і я був змушений покинути Томашів. Керівництво школи

перебрав Василь Пенцак, до війни директор "Рідної Школи" і член дирекції Повітового Союзу Кооператив у Копичинцях. Він перейняв також адміністрацію комітетської харчівні, якою я управляв від перших днів мого побуту в Томашеві.

2. НЕВІРКІВ І ЧЕСНИКИ

Село Невірків розташоване на південь від головного шляху і залізничної лінії Замостя-Грубешів. До станції Мянчин всього 3-4 км, а до Замостя — 17 км. Сусідні села: від заходу — Колонія Невірків і с. Чесники, а від півдня — Снятичі і Снятицька Воля (Волиця).

В Невіркові я вперше побачив типове мішане польсько-українське село: українців понад 50 родин, а поляків удвоє більше. В селі була дерев'яна церковця з 1889 р., яку 1939 р. перероблено на костел. В цьому "костелі" відслужено два чи три богослуження і на цьому скінчилося: ніхто цим Божим домом не користується.

Як у довколишніх селах, так і в Невіркові до дня падіння Польщі проходила кампанія насильної польонізації, в якій то акції вславився місцевий землевласник зі своєю службою — найманцями, у співдії з поляками-вчителями і державною поліцією. Хоч дідич покинув село і подався на схід разом з недобитками польської армії, його слуги разом з польськими сільськими активістами далі керували селом. Наші невірківці страждали від цього, але не здавались. За прикладом інших сіл восени 1939 року тут відкрито українську школу.

Учителем став Михайло Саєнчук, заможний і взірцевий господар на присілку Майдан, кол. випускник російського учительського семінара з-перед 1914 р.; він ніколи не учителював. Під натиском громади він взявся за справу, бо нікого іншого там не було. Зайнятий господарськими справами, він часто не приходив у школу, а поточного року з весни школа була зовсім нечинна. Я прибув до Невіркова 1 вересня 1940 р. і мене там прийняли зі щирою радістю. Швидко підшукали мені помешкання, подбали про харчування, раділи, що в школі почнуться нормальні зайняття для дітей. Незабаром мені вдалося віднайти свідоміших громадян, які виявилися жертвенними співробітниками в громадській праці. А то: Сергій Бучко, Подлевський, Жеребець, Іван Бучко, Моклиця, Сташкевич, Тома Литвинчук і інші.

Шкільний будинок у Невіркові, як на той час досить новочасний, мав тільки дві клясні кімнати. Одну займала українська школа, а другу — польська. В селі, як і за Польщі, далі вчили три поляки і вони мусіли піднаймати додаткові приміщення. До шкільної округи Невірків належала ще Колонія Невірків з майже виключно українським населенням. Дітвора горнулась до рідної школи, а до кляси приходили також діти вже

позашкільного віку, бо хотіли навчитися читати й писати рідною мовою.

Несподівано наприкінці вересня службовці Ґештапо забрали мене прямо зі шкільної залі, під час науки, у зв'язку зі справою Волі Обшанської. Цей випадок спричинив у селі збентеження, а з польського середовища ще й донос до інспекторату, про "усунення портрету Гітлера зі шкільної залі". Інспектор Кривоносюк задержав цей донос у себе і щойно після двох років приватно поінформував мене про це. На його доручення учитель із Чесник Лука Лис, за моєї неприсутности, вів шкільні зайняття в пообідніх годинах. Я повернувся до Невіркова наприкінці січня 1941 року і відтоді знову почалися нормальні лекції в школі та різні заходи в селі.

На початку лютого при школі організовано курси українознавства. Численна участь молоді в цих курсах створювала добру нагоду безпосередньо познайомитися з громадою і плянувати культурно-освітню працю. Так у Невіркові постало Українське Освітнє Товариство, що придбало бібліотеку і при якому засновано хор. В березні влаштовано Шевченківський Концерт за участю гостей із Комітету в Замості. На концерт ми запросили нового адміністратора фільварку, мабуть познанського німця, бо хотіли зазделегідь ізолювати його від польських впливів. Та це нам не вдалося досягти: концерт він похвалив, дякував за запрошення на цю культурну імпрезу, але вдруге ми зустріли його, як він верхи об'їжджав село і нагайкою заганяв кого попало на роботу до свого фільварку.

В Невіркові ще перед війною була добре розвинена кооператива "Сполем". Після ліквідування німцями жидівської крамниці, ця польська кооператива стала єдиною торговельною установою в селі. Її монопольну позицію використала складена тільки з поляків управа, яка по одержанні приділу товарів розпродувала їх часто вечорами при закритих фронтових дверях тільки "для своїх". Українці були цілковито позбавлені обслуги; скарги не допомагали, бо й скаржитися не було кому. Та й це лихо вийшло на добро людям: зродилася думка організувати власну кооперативу. Скоро знайшлися прихильники, а то й ентузіясти цієї справи. На загальних засновуючих зборах, з участю дир. ПСК з Томашева Івана Гнипа, вписалося в члени понад 50 родин. Практично — все село, бо поза кооперативою залишилися три або чотири родини.

Це була наймолодша українська кооператива в повіті, тому ПСК опікувався нею з найбільшою увагою. Вже по кількох тижнях молода кооператива виправдала своє існування: обслуговування членів-покупців було ввічливе й розпорядливе і незабаром вона стала поважним конкурентом кооперативи "Сполем", що тепер була цілковито польською. До нашої приходили за покупками люди з інших сіл, а навіть

деякі поляки — уділовці кооперативи "Сполем". Це був великий досяг нашої громади, іспит зрілости і віри у власні сили. Всі працювали жертвенно, ніхто за працю в кооперативі не вимагав винагороди.

Вже в 1940 році німці вимагали доставок сільсько-господарських продуктів. На кожну місцевість накладено континґент, а сільські комітети розподіляли його на окремі господарства. В Невіркові комітетовими були самі поляки, тому й розподіл континґентових тягарів був нерівномірний, кривдячий для українських селян. Невдоволені доставками збіжжя Кітлицької волости німці скликали до волосної громади в Кітличах усіх членів сільських комітетів. Там, без причини, німець побив по обличчі поляка-вчителя, члена континґентового комітету з Невіркова. Наслідком цього введено зміни в складі того комітету: солтис виключив того вчителя і деяких інших членів, а на їхнє місце покликав трьох українців. Нам тоді пощастило внести деякі поправки в розкладі континґенту з користю для покривджених наших селян.

В червні 1941 року, напередодні німецько-совєтської війни, в нашому селі заквартирувала німецька військова частина. Її комендант цікавився справами села і, зокрема, стосунками між українцями й поляками. Його присутність та зацікавлення ми використали в день вибуху війни, коли ця частина залишала село: ми попросили коменданта передати в посідання громади нашу давню церкву, яку тимчасово зайняла для своїх потреб ця військова частина. Нам знову пощастило. Ми отримали ключі від церкви і супровідне письмо про офіційну передачу українцям Невіркова церкви на їхню власність.

Протягом тижня церкву відновлено, впорядковано, відчищено, уставлено провізоричний іконостас і в найближчу неділю — 29 червня 1941 року — в Невіркові відбулося велике свято. Першу Службу Божу в поверненій церкві правив замостенський декан (мабуть, о. Шиманський), в сослуженні пароха Чесник о. Воробія (церква в Невіркові була дочерною парафії Чесники) і священик з Горишева Польського. На це велике свято до Невіркова прибули сотні вірних із довколишніх сіл. Це була справді небуденна маніфестація національно-духовного піднесення, найрадісніший день для невірківців у тих воєнних часах.

Після червня 1941 р. багато вчителів-галичан залишили свої пости і переїхали з Холмщини в Галичину. В сусідніх Чесниках вибуло двоє вчителів і з 1 вересня мене перевели на працю туди. Це мав бути для мене аванс: більше село, більша школа і більше відповідальности. Моє місце зайняв Теодор Костусяк з Чесник, що закінчив освіту ще перед 1914 р., без практики, зі слабим знанням мови. Такі ж кваліфікації мала вчителька, приділена до моєї школи в Чесниках. Що ж? Інших не було.

В Чесниках не прийняли мене прихильно, навіть делеґація під

проводом о. Воробія була в шкільному інспектораті проти мене. Корінь лиха сягав до Невіркова. Тамтешні парафіяни не любили його довоєнної поведінки, як також не хотіли йому простити, що й тепер занедбав навчання релігії у школі. Одержавши церкву, вони носилися з думкою старатись про іншого священика й усамостійнитися. Не без причини думав о. Воробій, що я мав деякий вплив на формування громадської думки в цій справі. Отець Арсеній Воробій — білорус, вигідний опортуніст. За Польщі вживав польської мови в церкві й поза церквою. Після війни переставився на українську, якою володів задовільно. Громадськими справами не цікавився.

Тим часом деканом у Замості назначено о. Дмитра Костя, свідомого українця, що закінчив теологію, здається, у Львові, одружився і став православним священиком. За його посередництвом удалося прорідити загущену о. Воробієм атмосферу в селі і почати нормальну працю. Десь до місяця змінилося неприхильне до мене ставлення, я дістав вигідне приміщення в домі Томащуків, де колись жив польський учитель. Зі мною добре співпрацювали солтис Бучко (брат Сергія з Невіркова), писар Микола Леуш, а з ними теж інші.

Чесники — село з українським населенням, яких 12 км на схід від Замостя. Члени 4-ох чи 5-ох польських родин, старші віком, ніколи не виявляли більшої активности і не мали впливу на місцеві громадські справи. В селі вдержалась церква, діяла кооператива і молочарня, все у власних руках і тому населення не страждало від польських шикан, як це було в Невіркові. Тому і післявоєнні зміни прийнято тут спокійніше, без більшого ентузіязму. Без перешкод започатковано українську школу, без труднощів проведено зміни в церкві.

Перед війною до школи були включені діти з польської колонії Божидар і тому в чисто українському селі були по половині українські і польські діти. Шкільного будинку не було, навчання відбувалось у найманих приватних домах. Перед війною була мова про будову спільної школи для обох сіл у Божидарі. За Польщі працювали три учителі, тепер — два в українській школі й один для дітей з Божидару (але в Чесниках).

В Чесниках я застав добре зорганізовану школу, а рівень навчання при двох учительських силах значно вищий, як у Невіркові. Особливо звертали на себе увагу знанням і здібностями деякі учні вищих кляс. Я працював з ними додатково в пополудневих годинах і приготовляв до вступних іспитів у 7-клясову школу, які відбувалися з кінцем шкільного року для цілого повіту в Томашеві. Дітям пощастило, іспити склали з добрими успіхами, а свідоцтва дали їм можливість продовжувати навчання в середніх школах. Вдалося переконати батьків і з Чесник вислано в 1943 р. до вчительського семінара в Грубешеві чотирьох кандидатів (директором став там інсп. Кривоносюк), до торговельної

школи одного і до гімназії в Холмі трьох. Це було, здається, єдине село, що вислало так багато учнів до середніх шкіл. На них ми покладали великі надії.

Вже в другій половині 1941 р. духовне піднесення холмщаків почало швидко спадати. Немало клопотів спричинили наказані континґенти сільсько-господарських продуктів. По селах роз'їжджали німецькі карні експедиції, реквірували останки збіжжя, забирали худобу, при цьому часто побивали безборонне населення.

В той час проведено також перші арештування українських "комуністів", за списками, виготовленими польською поліцією. Арештували тоді самих провідних наших діячів з Невіркова (Іван Бучко, мол.), Снятич і Снятицької Волі. Старання Українського Допомогового Комітету в Замості (головами були: д-р Роман Перфецький, потім д-р Богдан Карпевич) не помогли, арештовані опинилися в концентраційних таборах і там усі, мабуть, погинули.

Від 1942 р. до Чесник стали заглядати партизани. Спершу були це поодинокі особи, або малі групи, по два чи три втікачі з таборів полонених червоноармійців, які приходили в село за харчами. Люди помагали їм, хоч у великій тайні, бо за якунебудь поміч грозила кара смерти. Для легшого самозбереження вони потворили більші відділи, а коли совєти скинули з парашутів зброю і командирів, постали реґулярні совєтські партизанські відділи. Ночами з лісів робили вони напади, тероризували селян і забирали все, що попало під руку (напр., з батюшки Воробія стягнули останні чоботи). Німці стали очищувати терени щойно тоді, коли партизани виросли в силу і загрожували їм самим. Але й тоді не йшли стрічати партизан у лісі, лише відбували експедиції по селах, де знаходили "винних" і там же з ними розправлялися.

Пізньою весною 1943 р. прибули до Чесник чотири жандарми і звеліли солтисові зібрати село на нараду. Німці питали про партизан, де вони, коли були в селі, що забрали, куди пішли тощо, та погрожували карами за співпрацю. Врешті вибрали 6 чи 7 молодших мужчин, запровадили за солтисову стодолу і наказали втікати на поле. За ними посипались постріли. Ніхто не міг вгадати, чи це стріляли тільки на страх, чи може в метушні не могли поцілити. Живими залишились усі, тільки один 18-літній хлопець збожеволів. Приблизно через місяць пізніше відбулася подібна "нарада" в с. Горишів Польський, але там вже поцілили свої жертви і залишили за собою кілька трупів наших людей. "Німці йдуть" — викрикували тоді по селах діти, коли хотіли когось налякати. Страх не покидав села. Страх перед німцями і страх перед польськими і совєтськими бандами від заходу до сходу сонця.

Здійснюючи свої пляни походу на схід, німці постановили виселити населення частини Замойського повіту і поселити там родини фольксс-

дойчів. Переселення розпочалося в 1942 р. На Чесники й Невірків прийшла черга в осінніх місяцях 1943 р. Вночі о 3-4 год. село окружили відділи Зондердінсту, а відділи поліції (СД) розбудили мешканців і дали наказ пакувати речі і приготовлятися до виїзду. На коротко в селі запанувала гробова тиша, з поодиноких хат стали доходити плачі, а з ними і молитва, і прокльони. Забирати зі собою можна було тільки те, що змістилося на віз, а на возі місця небагато. Вистарчало на харчі на дорогу, постіль і одежу, та й старих людей і малих дітей треба було там посадити. Своє майно, рідну хату, живий і мертвий інвентар, дорібок цілого свого життя прийшлося залишити. Не забуду ніколи прощання. Старша вже жінка, мати мого господаря Томащука, зняла зі стіни ікону Богоматері, зросила її гіркими сльозами, притулила до серця і так з нею сіла на віз, вибираючись у незнану дорогу.

Надворі стало ясніти, коли довга валка залишала рідне село і прямувала на шосе до Мянчина, а звідтам на схід до Грубешева. Останні ще погляди звертались до Чесник, до рідних стріх і ланів та прощались з ними назавжди. На другий день така сама доля стрінула Невірків. До Чесник, де була понад тисяча жителів, спроваджено 18 німецьких родин, які господарили по-своєму, починаючи від буренння і палення господарських забудовань.

На Грубешівщині наших переселенців розміщено малими групами на місцях виселених польських родин, які перевезено до Західньої Польщі, звідки виселено фольксдойчів.

Ще за мого перебування в Томашеві почали діяти польські боївки, що звернули свою ненависть проти українців і стали винищувати передусім активних, провідних працівників. Навесні 1940 р. був напад на працівників ПСК, які верталися з Лащева до праці союзною вантажкою. На щастя, засідку в лісі зауважено, працівники розбіглися по лісі і тільки один був легко поранений. Приблизно в тому самому часі в селі б. Томашева боївка забрала силою з хати учителя Івана (?) Чубатого і щойно по кількох місяцях його змасакроване тіло знайшли пастухи у свіжій могилі під лісом. Дальшими жертвами польського терору на Томашівщині були Гнип, Сосенки, о. Кнейчук, о. Кроткевич, о. Марцинкевич, о. Матвійчук.

Іван Гнип, директор ПСК, перенісся в 1941 р. до Львова. До Томашева прибув ще на кілька днів ліквідувати мешкання і т.п. Його вбили у вечірніх годинах на вулиці напроти Ляндратури, яку безперервно стерегла німецька жандармерія.

Отець Ярослав Кнейчук, греко-кат. парох с. Белзець, визначний громадський діяч, співпрацівник Комітету. Жив разом зі сестрою Галиною. Обоїх замордували в 1943 р.

Іван і Раїса Сосенки. Сосенко стеріг себе, не ночував у себе в хаті, лише на зміну з друзями по різних хатах. Вночі посипались постріли

через вікно і тільки одному з його друзів удалося в паніці сховатися під ліжком. Сосенко та інші (прізвищ не пригадую) загинули. Раїса Сосенко перебувала у своїх батьків у Лащеві. На неї, як мені переповідали, напали вночі, вирвали з рук немовля, кинули на підлогу й розбили голову, а Раїсу мучили, різали груди, кололи очі, доки в жахливих муках не віддала душі Богові.

Отець Йосип Кроткевич, парох села Майдан Сопоцький, прочуваючи небезпеку, став мешкати з родиною в Томашеві, до парафії доїжджав. Критичного дня, 1 серпня 1943 р., задержався в селі довше полагоджувати парафіяльні справи. Для певности заночував на хорах у церкві. Вночі бандити обстріляли замок церковних дверей, забрали о. Кроткевича і ніхто вже не побачив його ні живим, ні мертвим.

Отець Матвійчук, томашівський декан після о. Малюжинського і голова делеґатури УДК, замордований у Томашеві.

Отець Олексій Марцинкевич, парох с. Шевня б. Замостя, активний і свідомий працівник, замордований на першому році священства 13 вересня 1943 р. після попередніх двох погроз, нападів і пострілів.

Згадую тут тільки тих, з якими доводилось мені працювати і з якими я вдержував ближчі особисті зв'язки.

В часі переселення доводилось мені побувати дуже часто в УДК в Замості, де довший час перебував тоді представник УЦК в Любліні, д-р Лонгин Голейко. Він намовляв мене перенестись до Любліна, де було опорожнене місце в школі. Я послухав його, тим більше що моє село перестало існувати, а самі селяни радили мені шукати іншого місця. "Учителю, — казали вони, — тут не чекає нічого доброго ні нас, ні вас".

В Любліні, крім керівництва школи, мені повірили референтури господарську і суспільної опіки при УДК (головою УДК був тоді о. Яків Костецький, секретарем — Степан Максимюк). Через якийсь час я повнив також функції господарського референта Представництва УЦК.

До обох установ, УДК і УЦК, надходили сумні і з кожним днем сумніші новини. Польські партизани робили збройні напади на села і міста, грабили їх, в нелюдський спосіб мучили і вбивали чоловіків, жінок і дітей. Прийшли теж невеселі вісті від моїх переселенців із Невіркова і Чесник. Їх проганяли, мордували, палили в замкнених хатах. Живими залишилось небагато.

В полум'ях вогню гинули тисячі нєвинних безборонних людей, а розпаношений польський терор викорінював український елемент з його прадідівських земель, з Холмщини — улюбленої землі короля Данила.

Михайло Костючук

НА ЗРУЙНОВАНОМУ ПІДЛЯШШІ

(Села: **Києвець, Заканалє, Великі Воскреници**)

На початку 1983 року прочитав я в *Українському Голосі* Звернення Центрального Комітету Об'єднання Надбужанців, в тому і до земляків Холмщини і Підляшшя, з закликом — з'єднати свої сили, щоб опрацювати і видати друком одну або й дві книги про ці загарбані поляками наші рідні землі та про їхнє корінне населення, нащадків славних бужан.

Я — один із тих підляшан, моє рідне село — Ки .вець у повіті Біла Підляська. Моя дружина Софія, з дому Чежик, з села Малі Горошки, ґміни Головчиці, Константинівського повіту. Хочемо причинитися по змозі до здійснення цього важливого починy Об'єднання Надбужанців, як фінансово, так і деякими інформаціями.*

Приїхав я до Канади 1930 року. А в 1976 році поїхав відвідати своє рідне село Києвець. Коли я залишав село 40 років тому, то жило тоді в ньому кругло 200 українських господарів і лиш 5 поляків. В 1976 році в селі було вже тільки 5 українських господарів, а решта — поляки. 50 літ тому була в селі дуже велика мурована українська православна церква; тепер її нема. Її знищили польські жовніри з наказу варшавського уряду, місцеві поляки її розібрали і на тому ж місці побудували свою школу. Посеред села був великий православний цвинтар. Тепер там нема православних хрестів, все знищене.

Це зробили ті фальшиві "християни", які нині мають лице прозивати наших борців "бандитами" за те, що вони посміли виступити до боротьби за свою рідну прадідівську землю проти захланних сусідів.

Ілюстрацією некультурности і нехристиянської поведінки польських наїзників може послужити факт, свідком якого була моя дружина. Коли українське весілля їхало з села Калилова до Носова через мішане

---

* П-во М. і С. Костючуки склали на вид. фонд збірника *Надбужанщина* 200 дол. — *Рвд.*

село Витулин, групка польських витулинських жінок викрикувала з глумом і злобою: "Ґдзє єдзєцє? До рабіна?!"

В 1946 році польська банда напала вночі на наше село Києвець. Моєму 68-літньому батькові звеліли роздягнутися, вивели його за стодолу, наказали клякнути і молитися. Тоді почали стріляти з машинового кріса понад його головою, а коли батько впав, копали його в ребра і куди попало. Після того важкого побиття батько відлежав понад 6 тижнів, заки прийшов трохи до сил. А таких невинних жертв польського дикунства було чимало.

Вже в 1947 році прийшло друге насильство. З наказу польської комуністичної влади вивезено насильно все українське населення з Києвця (та й з інших сіл) на "відзискані землі" до Пруссії. Це було одне велике насильство і знущання над безборонними людьми. Нещасних заганяли у вагони немов худобу, підганяючи слабших ударами прикладів. В Києвці було тоді 95% православних українських селян. Всі вони мусіли залишити свої поля й сіножаті нескошеними і незжатими, та й увесь господарський реманент, керати, молотілки тощо. З собою могли взяти лише дещо з харчів і трохи збіжжя, як хто мав, з минулого року.

В Пруссії порозселювали наших людей далеко одних від других. Орного поля тут не було, тільки сіножаті й облоги, серед гористої околиці. Писав тоді мені до Канади батько, що зміг тільки накосити трохи сіна для коня й однієї корови. А з чого мали жити селяни з родинами — цим влада не турбувалася.

Декілька років пізніше вісім селян-українців, а з ними і мій батько, вибралися з Пруссії у свої рідні сторони. Їхнім бажанням було дістатися на свою рідну землю і до своїх сіл, щоб бодай спробувати продати комусь свій рільничий інвентар, або дістати заплату за залишеного при вивозі коня чи корову. Але в Білій Підляській польська міліція всіх їх затримала і посадила в тюрму. Потримавши їх повних дві доби під замком, без хліба й води, на третій день польський урядовець заставив їх підписати заяву, що ніхто з них більше сюди не повернеться. Після того їм дозволено повернутися назад до Пруссії.

А мій батько з моєю мачухою, прибувши до Києвця, зробив контракт з одним місцевим поляком, щоб той утримував їх до смерти, а тоді щоб поховав їх на місцевому православному цвинтарі. (Жінка того поляка була посвоячена з моєю мачухою). І так, за змогу прожити ще пару літ і скласти кості в рідному селі батько записав на польського зайду все своє господарство. І це не був відокремлений випадок. Отак самі українці-автохтони були приневолені вирікатися "добровільно" своєї найбільшої цінности — батьківщини. А чимало й зовсім ополячувалися.

Батько мій помер самотній у рідному Києвці 1956 року. Його молодший син, мій брат Дмитро, будучи в польському війську, попав у

німецький полон 1939 року. По війні дістався до Англії, звідкіля я спровадив його до Давфину, Ман., у Канаді.

Коли поляки зруйнували в Києвці нашу велику мурована (ще перед 1914 роком) церкву, люди збудували другу, меншу, дерев'яну. Але й вона була сіллю в оці поляків. Вони і її розібрали, частину матеріялу розкрали, а решту пустили за водою вниз по річці Крна. Це було злопам'ятного 1938 року. Щойно в 1983 році залишки наших людей у Києвці знову поставили невелику капличку на місцевому цвинтарі.

Відвідуючи з дружиною наші рідні сторони 1976 р., ми зайшли теж на український цвинтар с. Заканалє біля Константинова, де були поховані всі члени роду з діда й прадіда по батькові, в тому й мої дві стестрички і братік. Бракувало тільки моєї дорогої мами, яку, разом з дітьми, москалі вивезли буцьми 1915 р. в глибину Росії і там вона померла; похована в м. Златоуст, Уфімської губернії. Знайшли ми ще на тому цвинтарі одного з предків моєї жінки, хоч на похилому пам'ятнику без хреста тільки з трудом відчитали виритий у камені напис: ДАНИЕЛ ЧЕЖИКЬ — 10 декабря 1914 г. Кам'яна плита запалася глибоко в землю, так що для зроблення знімка треба було з трудом підтягнути її трохи вгору.

Цей дуже старовинний цвинтар дощенту зруйнований, всі хрести збезчещені, зірвані, понищені поляками. Ті "хрещені" варвари зробили поблизу цвинтаря ринок-торговище, а наш колишній цвинтар замінили на смітник... Просимо й заохочуємо земляків, які може колись поїдуть туди як туристи, хай відвідають ту околицю — там на горбку, біля півтора кілометра від м. Константинова, побачать знищений і зганьблений поляками український православний цвинтар села Заканалє...

Були ми ще й на цвинтарі села Великі Воскрениці, у віддалі 6.5 км від Білої Підляської, де колись була українська православна церква, тепер перемінена на костел. (Як подано у *Словніку ґеоґрафічним* з 1890-их років, у цьому селі була дерев'яна православна церква, збудована 1697 р. заходами Кароля С. Радзівіла; в 1855 р. була відновлена. В той час у селі були 32 доми і 219 мешканців. — *Ред.*). Також і на цьому цвинтарі понищено всі православні хрести. Моя жінка хотіла віднайти там могилу свого батька, але православного хреста вже там не було. Виглядало так, що в ту могилу вже вспіли затягнути якогось поляка, бо на пам'ятнику було вирите якесь польське ім'я і прізвище.

В тяжкому настрої повертались ми до Канади, що стала нам другою батьківщиною. Нашу рідну землю загарбали люті вороги, які зневажають нас, українців, на кожному кроці, доки ми ще живі, але і померлим не дають спокою.

В роки 1939-1943 в Києвці була українська народня школа, церква і при ній бібліотека. В 1941 і 1942 рр. діяли дитячі садки. Учителем у школі

Залишок українського пам'ятника на зруйнованому поляками православному цвинтарі в Заканалі на Підляшші — 1976 р.

до вибуху німецько-московської війни був Ярослав Мудрий, псевд. Окулярник. Був учасником похідних груп революційної ОУН на Центральні українські землі та обласним провідником Полтавщини. Розстріляний німцями при кінці серпня 1942 року. — *Ред.*

Б. Ольхівський

НА ПІВНІЧНИХ МЕЖАХ

(Невигадані оповідання)

Приїхавши з Холму на Володавщину, гостюю в знайомих господарів. Кремезні й здорові, блакитноокі та попелястоволосі, вони вже самим виглядом своїм нагадують, що й ми маємо свою Північ. Справді ж бо — про Східню й Західню Україну чуємо раз-у-раз, про Південну вряди-годи, про Північну — найрідше. Україна в'яжеться в уяві з степом неозорим, — але повірте, дорогий читачу, що й темні бори нашої Півночі теж, як і степ, широкі-безкраї...

Коли мандрує людина довго темним бором, між тісними колонадами височезних угору, в небо, тужно вп'ятих сосон, в урочистій півтемряві, у сторожкій, прочуттям незнаного сповненій, тиші, зрідка тільки перерваній дзвінким пошумом гілок — тоді дивний настрій охоплює душу. Опадає на дно душі все буденне й дрібне; давні спомини набувають скляної прозорости. Вслухайтеся тоді в лісову тишу, і вам здасться, що вона починає грати спершу тихим, ледве чутним, а потім голоснішим урочистим хоралом.

Люди, що народилися й зросли в лісах, мають душу лісову, заворожену, інакшу від "польової". Це люди, що звикли слухати тишу...

* * *

Господиня порається: перебирає у мальованій, заліззям міцно окутій, скрині свої скарби жіночі, старосвітські. Рушники червоно хрещаті, спідниці з важкої вовни — лопотючі, у сотні дрібних бриж складані — розкриваються, неначе віяло, обшиті навкруги багатьома рядами вузьких зелених шовкових стяжок. Не крамне воно, не тендітне — у посаг переходить від бабуні до доньки, від доньки до онуки. Як тут утриматись від спокуси — вдягнутись по-старосвітському, як колись вдягалися у Вириках, у Кривовербі, Голі, Коденці, у селах великих, багатолюдних, неспокійних і співучих. Простяглися ці села довгими сірими шнурами, втулені поміж пошум соснових лісів, поміж спокій попелясто-сірих ланів. Це земля така там: "попелюха" зветься по-підляському. Не така родюча, як ота чорна боровина під Грубешевом, але й краща за оті піски мертві, що на них села підляські надбужні,

коло Угруська, важко бідують. Родила попелюха хліба, Богу дякувати, доволі — люди з голоду не хиріли. Росли, як молоді дуби лісові, виростали міцні, сіроокі, блакитноокі, попелястоволосі — люди нашої Півночі.

Мандруєте Підляшшям: земля попеляста — то рівна як стіл, то ледве помітно надимається широкогрудими пагорбами. Соснові ліси замикають обрій. Коли придивитеся до смуги лісів на обрії, бачите, що їхня темна, насичена зелень неоднакова: мигтить нюансами шляхетної емалі. А луки знов яснозелені, мокрі — на всьому підляському краєвиді лежить ранішня вогка акварельна прозорість. Це українська Нордика...

Господар розповідає з захопленням, що то за село таке надзвичайне — Коденець, як шумувало це село за польських часів, виходу шукаючи... Дехто готовий був порятунку зі Сходу чекати, але був у Коденці один паруб'яга розумний і заповзятий, що дуже проти цього повставав і багатьох на свій бік прихилив.

А потім почув, що земля горить у нього під ногами — дуже вже поліція польська почала на нього насідати. Темної ночі стукнув у вікно до парубка-друга: "Здоров бувай, друже, а я мандрую у далекий край!" Чули про нього потому: був на Закарпатті, а як прогуло Закарпаття — знов слід загинув. Марно жде вістки старий батько — де син пробуває. Може поліг, а може блукає далекими світами, шукаючи такої правди, що як повернувся б до свого села, то всі люди, повні сумнівів селянських-лісових, водноголос сказали б: "Оце то все правда!"... І ще не знайшов...

— "А коралі у нас отак-о носили колись: не навколо шиї, а від плеча до плеча начіпляли", — показує господиня.

...Духмяним медом гречаним — згуслим липневим сонячним промінням пахтить — аж дух забиває холмський жовтий, як мед, тютюн. Придивляючись, як тато кришить його ножем, діти — троє маленьких дівчаток льняноволосих, яснооких, кумедно, як пташенята, задерши голови вгору, співають тонесенькими голосами пісню про люльку, що "змолоду курилась, з полиці впала та й розбилась". Слова пісні знайомі: дівчатка співають, як на ярмарку "дівчина хустку брала, люльку сторгувала"...

"За люльочку копійочку,
За тютюн три гроші —
Кури, кури, мій миленький,
Чорнявий, хороший!"

При цих словах особлива ніжність бренить у дитячих голосах, аж заздрість бере до тих, кого зватимуть вони колись своїми миленькими й хорошими. Проте, правічний гумор український пробивається й крізь дівочу ніжність... Співаючи далі, як парубок-недотепа, повертаючись із

ярмарку, налякався гуски на дорозі, заплутався в гарбузинні та й наробив шкоди у городі, дівчатка не можуть витримати й розбризкують по світлиці безжурний сміх.

Знайома пісня українська, тільки мелодія змінилася тут — на північних лісових гранях і дивно якось підстрибує вгору тон на передостанньому складі кожного рядка пісні.

Господарям пісня нагадала щось своє, близьке, хоч і давно проминуле — задумалися...

— Стара це пісня тутешня, — каже господар. — Дід жінчин дуже її співати любив. Твердий калакут був, уніят "упорствующий". Царська влада виселила була його з Холмщини, аж після революції повернувся. Але й українець був завзятущий. Будеш мати дітей — не наважуйся до чужої школи посилати — жінці моїй казав. По-своєму нехай вчаться, по-народньому...

— Чи ж справді й такі калакути бували? — дивуюся. — Тож вони до польщини більше тягли!

— Правда цьому, але жінчин дід був Васька Ткача приятель. Як почне було про Ткача розповідати, то цілий вечір розповідає — не спиниш...

— А хто ж такий був той Васько Ткач?

— Як, а хіба ж ви *Збірки* не читали? Це ж поет був український...

Зі щирим засоромленням мушу признатись, що про всіляких поетів українських чув, а про Ткача не чув ще до цього часу нічого. Трохи здивована моїм неуцтвом, господиня з самісінького споду кованої скрині, з-під усіх скарбів жіночих витягає чималу сірозелену книжчину. Таки так: "Васько Ткачь. Збирка". Проти факту не встоїш...

Читаю дивні дива і очам віри не йму. Правду казав Шекспір: "Багато є такого, друже мій Горацію, що і не снилось нашим мудрецям". Ось послухайте:

Під кінець минулого сторіччя проживав у містечку Славатичах на Підляшші звичайний собі народній учитель.

З селянської вийшов родини: кість від кости і кров від крови місцевого люду. Вчився, як усі за тих часів, азбуки церковної й світської, закону Божого, трохи граматики й аритметики, а передусім напам'ять багатьох віршів. Спершу легких: "Вєтєр, вєтер ти маґуч, ти ґаняєш стада туч"..., "Румяной фарбою накрился васток"..., а потому й тяжчих: Жуковського, Лєрмонтова, Пушкіна. Віршів не жалували тодішні вчителі своїм учням. В ритмі співучому віршів вливали в їхні голови "правільний язик", монотонною деклямацією московських віршів присипляли, вколисували те, що дрімало на дні душі учнів: міцне, але неоформлене, пережите, але неназване, відчуте, але невисловлене, — "неправильне", "просте", "мужицьке", "хахлацьке", уваги освіченої людини, на думку вчителів, ні трохи не варте.

Вчився віршів і Васько Ткач, вколисувався розміряним ритмом. Але оте на дні душі — темне й придушене — спокою не давало. У міцній голові молодого вчителя, остриженій, мабуть, за тогочасною народньовчительською і псаломщицькою модою, "під йожика", важилися сумніви селянські-лісові, думка думку побивала; тріщали міцні обручі, що в них забила-закула цю голову непокірливу московська школа з її "уроками" вивченими напам'ять від дошки до дошки, з її правдами простими й незрушно непомильними (бо про інші ніхто не чув, не казав).

(До речі: тоді вже років більш ніж триста проминуло від того часу, як шляхтич Василь Тяпинський продав свою маєтність убогу, щоб придбати друкарню та розповсюджувати з неї пристрасний заклик не забувати, а вчитися свого "природженного язика". Бож вже до того декотрі дійшли, що й письма свого стидаються! А втім, Ткач про Тяпинського анічогісько не знав.

Гуркотом підземних засипаних і притоптаних сил, прозвістям прийдешніх вибухів прогримів голос Шевченка. І цей грім не дійшов до Ткача. У бібліотеці Славатицької народньої школи не було *Кобзаря*...)

Самотужки, власними стежками йдучи, дійшов помалу Васько Ткач до того самого висновку, що й колись у XVI ст. Тяпинський: не шануючи прирожденної мови, тратять люди й розум прирожденний.

Вчити в школах писати книжки "по-просту"? З "простої" мови всі глузували. Ткач не боявся, що глузуватимуть з нього. Походив з багатьох поколінь тих підляшан, що, попід самими ляхами, під самими мазурами живучи, стоїчно трималися свого, всупереч усім глузуванням панків, прошепанків, полупанків та сусідів — мазурських хлопів. Ці підляшани навчилися зі своєю рідною гордістю носити свій селянський доморобний "сукман". Та й хто тут був плебеєм, а хто аристократом? По геть усій Холмщині та Підляшші рясно розсіяні старі городи княжі. Від прастарого Червеня почавши, через Грубешів, Ухані, Кумово, Холм, Стовпє, Угруськ, Володаву, аж до Воїня, містечка геть на півночі, аж до Берестя — все колишні городи, з літописів відомі, обсаджені колись дружинниками й держателями. Куди ж вони подівалися? Чи без нащаду повигибали, чи всі попольщилися — задля достатків і лакомства? Якби так справді було, то чому ж тоді так багато на Підляшші та Холмщині селян з прізвищами "Боярчук" і "Боярський"? Чиї вони нащадки? На Підляшші збереглися навіть цілі села боярські.

"Бояри (по-народньому "боярі" — з наголосом на останньому складі), — читаємо в записках Ткача, — це селяни кількох сіл у внутрішній частині Володавського повіту: Грабівка, Вирики, Капленоси, Волоськоволя і ще декілька менших сіл.

Про село Грабівку кажуть сусіди: "Там живуть боярі". "Оженився з боярівною, боярське весілля" — кажуть, коли хтось візьме дівчину з

такого села і — певне — в жилах рідко котрої підляської селянської родини не пливе кров якоїсь боярівни.

Вибирати колись мусіли бояри — або уряди й маєтки, або честь і вірність. І було тоді так, як буває тоді, коли збіжжя віють, коли полова летить угору, а зерно важуче й повноцінне вниз опадає. Все, що продажне було, без пуття й честі, відвіялося від українства, по урядах, дворах і фільварках засіло, а справжня вірність і відвага лицарська, справжня честь боярська у землю до часу вкопалася; потративши помалу "гонори" й маєтки, на село пішла, під солом'яну стріху.

Ні, не боявся Ткач, що глузуватимуть з нього. Але для своєї ідеї хотів здобути міцні докази.

На дозвіллі твердою ходою міряв порожню шкільну клясу. У кутку стояла дерев'яна рахівниця з великими дерев'яними колодками на дротах для цілих чисел, меншими — для дробів. На розвішаних по стінах, звичайним сільським сірим полотном підліплених, мапах голубіли казкові далекі океани...

— Це все не штука по-нашому розповісти — і аритметику, і географію. Але з літературою як? З хрестоматією?

— "Література, — казав колись "преподаватель" у "второкласній" школі для вчителів, — це основа виховання. Вона ушляхетнює і розум, і серце. Літературна освіта творить інтеліґентну людину"...

Воно правда, — думав Ткач, — але як же його бути? Поскладати хрестоматії з народніх оповідань, з пісень весняних підляських про князя Нейментура, що про нього вже ніхто й не пам'ятає, хто він такий був? Замало буде цього: скажуть, що все це темнота, що не доросла наша мова до того, щоб писати нею так, як писали Жуковський, Лєрмонтов, Пушкін.

Портрети "клясиків" російської літератури допитливо дивилися зі стін на Ткача. У кутках їхніх уст причаїпася глузлива посмішка: така сама, яку ховав пан інспектор, коли Ткач, пояснюючи щонебудь учням, проривався "простонароднім" словом.

А в душі Ткачевій назрівав бунт. "А ось і втну, ось побачите!" — погрожував портретам.

Пригадав собі, як за дитячих років, вивчаючи напам'ять російські вірші, співаючи їх монотонно, він виривався іноді з-під їхнього співучого ритму і починав думати: що воно значить, оте, що в тих віршах написане? Не було іншого способу, як слово по слові перекладати.

Тоді майнула думка: ось буде доказ найкращий! Кажуть, що груба й бідна наша мова, що не можна нею писати так, як писали Лєрмонтов і Пушкін. Як написати щось від себе: скажуть — погане, далеко до Пушкіна. А якби так перекласти Пушкіна й інших клясиків, то тоді вже й комар носа не підточить. Тоді з'являться такі Гоголі, що по-нашому будуть писати, а не по-московському, з'являться свої клясики.

Знаю, дорогий читачу, що дивно вбогим і далеким анахронізмом видадуться ці думки провінціяльного вчителя з кінця минулого сторіччя. На ваш погляд, тільки у глушині лісових нетрів могли виринати такі думки.

Коли так думаєте, то довідайтеся, що —

...крізь олив'яно-сірий петербурзький туман, уздовж холодної чавунної Неви простував низенький, кремезний, русявий державний радник. Туман був пронизливо-вогкий і холодний, але радник розстібнув поли шинелі, показуючи форемний віцмундир і ордена на шиї. Радник був червоний і гарячий. Він стискав кулаки, а крізь зціплені зуби виривалися й лякали зустрічних петербуржців незрозумілі для них згадки про якогось "лисого дідька" і ще більше загадкову "ковіньку в зуби".

Перехожі не знали і не повинні були знати, що державний радник Олександер Гнатович Лотоцький був у столиці імперії таємним амбасадором таємної, катакомбної київської Старої Громади, дружнього товариства привдягнених у довгополі професорські сюртуки — чеснотливих вестальок вже мало-що не згашеного святого вогню українства.

Радник повертався від цензора, схвильований і розлючений до краю. Цензор виявив крем'яну твердість: "чин" державного радника і орден на шиї не справили на нього враження. З кишені шинелі радника стирчав згорнутий в рурку зшиток з українськими перекладами Пушкіна. Це були переклади не Ткача, а відомих тодішніх українських поетів. Але спонукою до цих перекладів були ті самі мотиви. Цензор зрозумів "небезпечність" цих мотивів.

Державний радник, повертаючись додому і викидаючи з себе помірковано непристойну лайку, не думав про Ткача, бо його не знав. А Ткач не знав про державного радника.

З таким самим упертим завзяттям, з яким його предки корчували підляські ліси під вузькі гони попелястосірих нивок, засів Ткач за переклади. Так постала надрукована у Варшаві *Збірка*.

Ткач поперекладав і короткі вірші, і довгі поеми північноукраїнською підляською говіркою. Немає в його перекладах ніяких слідів впливу літературної української мови, нема слідів стилістичного впливу Шевченка.

Правопис *Збірки* вказує на те, що Ткач начебто не бачив навіть тих "рижкою" друкованих халтурних видань, що їх масово випускали для українського села спритні московські книгарі: ні завалящого пісенника, ні збірки придуркуватих малоросійських анекдотів. А водночас, у передмові до *Збірки,* скільки було віри у майбутній розквіт українського слова, у майбутніх "Гоголів, що писатимуть по-своєму!" А в кінці книжки стаття про гори Підляшшя: архаїчні, немов з грамот нашого середньо-

віччя живцем повибирані слова й граматичні форми, описані дбайливо та любовно.

* * *

Влився колись і Ткач до загального річища. Переглядаючи холмський часопис із бурхливих часів першої російської революції, виловлюючи з нього згадки про український рух на Холмщині ("Просвіти" у Грубешеві і Сільцях проіснували недовго — їх замкнули; шкільний інспектор прийшов на панахиду по Шевченку — знялася велика буча в чиновничих колах...), знайшов я коротку згадку про те, що Ткач мав великі неприємності від свого начальства за листування з українськими письменниками та громадськими діячами.

Ткач зробився тоді вже начебто нормальним провінціяльним журналістом. Він прийняв псевдонім "Вік", немов би хотів показати, що приєднується до біжучих течій свого часу, свого віку. А цей вік вірив у Державну Думу, у перемогу ліберальних течій, у конституцію. Але Ткач увійшов до свого віку дивними шляхами і назавжди залишився якийсь інакший. Начальство перекидало його з одної школи до другої, а кожне нове село на Холмщині було для Ткача немов нововідкритою Америкою. Зі здивуванням описував він у своїх дописах до холмської *Нової Бесіди,* як на південній Холмщині селянин оре на такій стрімкій вапнистій горі, на яку підляський кінь боявся б навіть подивитись.

І в кожному новому селі цікавили його земля і люди. Ткач щиро тішився, коли знаходив у селі людей гарних, дужих і здорових."А чому то ви всі такі мальовано хороші?" — радісно питав він сільську молодь біля Потурина на Томашівщині. — "Бо в нас батьки й матері були такії", — відказали йому. Роздумуючи над цією відповіддю, доходив Ткач до своєрідного расизму. "Справді, — писав він, — краса цього народу залежить від родової спадщинности... Їхній рід не приймав чужорідної примішки і чистий родовий тип зберігся до цього часу". Етнографічними дослідами (понад сотню народніх пісень надрукував у часописі *Живая Старина*) Ткач намагався встановити, в котрих селах живуть найстарші роди Холмщини й Підляшшя, а в котрих трохи пізніші гості, на його думку, з Київщини і навіть з Полтавщини.

Уважно придивлявся він до моральних підвалин селянського життя: чи дружньо й приязно живуть люди в селі, чи міцно додержуються предківських традицій. З рідного села, Підляшшя, Холмщини поширилася його любов на ввесь український народ, а справа українська не була для нього абстрактною формулою: це була справа землі, яку орали й засівали його діди, справа конкретних живих людей — одного великого Роду.

А коли Ткач заїхав одного разу до села Чермна на Грубешівщині і побачив високі вали на зеленій рівнині, щось дивне здригнулося в його душі. Нових знайомих Ткачевих — українських письменників і діячів

цікавили справи народньої освіти, популярної літератури. Цим звик цікавитись і Ткач. З погляду цих інтересів було не дуже важливе, що на червенські вали входили колись великий Володимир і мудрий Ярослав, що предки Ткачеві скородили, може, не тільки землю — попелюху, але й ворожі ребра. Проте Ткач чомусь увесь загорівся, видряпавшись на червенські вали, а розпитавши місцевих людей про всякі знаходи й перекази, докладно описав усю місцевість. Стаття Ткачева стала у великій пригоді при розкопах у Чермні 1940 р.

* * *

Час вже кінчати нитку спогадів і думок. Потяг, сумно й важко зідхаючи, помалу розганяється, вирушивши з Холму до Реївця. Сонце заходить червоно, криваво, на обрії, на сповитій вже у темні сутінки холмській горі, червоно-золотим тризубим знаком загорівся Собор.

Здавалося часто, що тиша смерти лягла над землею. Але так тільки здавалося; у глибинах борсалося придушене життя. В землі невидиме насіння тліло, щоб прорости й процвісти.

Вгрузлі у землю Ткачі терпеливо мережали плетиво самітних думок, нікому невідомі літописці, ходячи за плугом, обдумували нечитані хроніки загублених по лісах історій. Прислухаючись до відгомону затоплених дзвонів, нетерпляче ворушилися у тісних камінних саркофагах дружинники в гостроверхих шоломах.

А коли нависли над землею такі чорні хмари, яких ще ніколи не було, коли б'ють із них раз-у-раз сліпучі блискавки, коли люди з жахом дивляться на вибух історичних стихій, коли піт і кров захляпують їм очі, то це найпевніший знак, що незабаром сонце встане над землею ясне, немов вимите з куряви млявих буднів.

Наші Дні, Львів, ч. 8, 1943.

СПОГАДИ МИХАЙЛА ПАНАСА

Причинок до історії українського культурного життя на Холмщині перед першою світовою війною

Холмщина — це регіон, в якому дуже пізно почалися замітні прояви національного пробудження українського населення. Процес "повернення до православ'я" українського населення Холмщини й Підляшшя, яке тоді належало до Греко-католицької Церкви, започаткований царською російською адміністрацією в 1860-их роках, пожвавив тільки через брутальність своїх форм польонізацію цього населення. Після 1875 р., коли остаточно "з'єднано" уніятів Холмщини й Підляшшя з царським православ'ям, всі українці цієї території, офіційно названі "росіянами" або "малоросіянами", стали числитися як православні. Зустрілося це з гострим спротивом населення, яке, прив'язане до свого обряду і в великій частині спольонізоване, не хотіло бути ні православним, ні "російським". Виразно проявилося це в 1905 р., коли проголошено указ про релігійну толеранцію. Указ цей очевидно не дозволяв реактивувати Греко-католицьку Церкву, але дозволив свобідно переходити до Римсько-католицького Костела, з якої то можливости скористало найменше 80 тисяч (як подають тодішні урядові статистики), а може навіть і 150 тисяч колишніх уніятів. Цей перехід до римо-католицизму був уже властиво завершенням процесу польонізації великої частини українців Холмщини й Південного Підляшшя.

Водночас початок XX ст. це період, в якому починає зароджуватися процес холмсько-підляських русинів, які починають прилучатися до культурно-національного руху українців Російської імперії і Галичини. Вже в 1905 р. виходить в Грубешеві перший нумер українського часопису *Буг*. Був він однак швидко сконфіскований адміністрацією — великоросійський шовінізм і не думав погоджуватися на жадні прояви української національної активности на Забужжі.

Однак Холмщина була передусім ареною боротьби чорносотенщини з поляками, через що виявилася позірна збіжність інтересів кіл, які правили тодішньою Росією, і українців, які мусіли боротися проти поступаючої польонізації населення. І хоч ціллю діянь державної адміністрації на Холмщині й Підляшші була русифікація місцевого населення, то однак допускалося видавання літературних творів пи-

саних українською мовою, трактованою очевидно як "малорусскій" діялект російської мови, а навіть вживання її в церковному житті. Всі ці обмежені можливості праці над національним освідомленням холмського і підляського селянства з успіхом були використані місцевою інтеліґенцією. Доказом цього є бурхливий розвиток культурної і політичної діяльности українців Холмщини і Підляшшя в 1920-их роках.

Одним з таких свідомих своєї національности українців, які діяли на Холмщині в початках цього століття, був і Михайло Панас, син селянина з Топільчі в Замостському (Замійському) повіті. В 1907 р. скінчив він Холмську учительську семінарію, а пізніше, до початків першої світової війни, учителював у сільських школах свого реґіону, де старався вести з місцевою молоддю освідомлюючу працю.

Після вибуху війни взятий був до російської армії і, як полонений, потрапив до табору в Дунасердагелях на Угорщині. В таборі цьому, в роках 1915-1918, діяв український гурток, складений в значній частині з учителів народніх шкіл, який вів культурно-освітню працю серед загалу полонених. Михайло Панас був його секретарем.

В жовтні 1917 р. цей гурток видав рукописний часопис названий *Під гомін волі* — в двох примірниках, на 78 сторінок канцелярійного паперу. В тому ж часописі поміщені були і спогади Михайла Панаса, під заголовком "В десяту річницю". В споминах цих описав він свою дорогу до визнання себе як українця, хоч виводився з села цілковито вже споляченого, і свою вчительську працю, в якій намагався подібним йому молодим холмщанам защіпити прив'язання до свого рідного коріння та почуття єдности з цілим українським народом.

Не можна було б однак скінчити цього короткого вступу, не зробивши однієї завваги. Отже, хоч спогади ці писані вже рівно 70 років тому, то показані в них питання актуальні й до сьогодні, а зокрема для підляшуків. Бо чи ж так трудно знайти ще на Підляшші село, де люди для свого відокремлення від інших націй називають себе "руський" чи навіть "православний"? Від часу, коли жив і працював Михайло Панас, минуло вже більше як 70 років, а завдання, перед якими стає сьогодні українська інтеліґенція на етнографічних землях, такі ж самі, як і тоді.

Юрій Гаврилюк, 1987 р.

В ДЕСЯТУ РІЧНИЦЮ

29-го жовтня цього (1917) року минає десять літ від того часу, як я, скінчивши Холмську учительську семінарію 19-літнім хлопцем, був назначений начальником учебної дирекції на посаду учителя в першу клясу крешівської 2-клясової школи в Білгорайському повіті.

Вступив я на посаду як свідомий українець, бачивши очима такі українські періодичні видання: *Літературно-Науковий Вістник, Раду,* буковинський *Промінь,* напівукраїнську ярижну газету *Братская Беседа,* орган "Народно-просвітительного Общества Холмской Руси", редаґовану головою згаданого "Общества" Михайлом Петровичем Кобрином, учителем Холмської духовної семінарії, що походив з Холмщини. З красної літератури прочитав я в семінарії *Енеїду* Котляревського і *Кобзар* Шевченка.

Семінарію скінчило нас 36 чоловік, в більшості українців з Холмщини, а саме: Адамчук Лука, з села Жданного, Красноставського повіту на Холмщині; Бажак Роман, з села Свірщова Холмського повіту; Внук Пилип, з села Жмудь, Холмського повіту; Вип'яг Йосип, з міста Любліна; Геровський Семен, син диякона, з села Горишева Польського, Грубешівського повіту; Голуб Василь, з Ґродненської губернії; Дидишко Микола, з Мєнської губернії, білорус; Дяченко Костянтин, з Чернігівської губернії, Новозубківського повіту; Жук Михайло, з міста Тишівці, Томашівського повіту на Холмщині; Затичиць Кирило, з Ґродненської губернії; Климюк Іван, з села Серебрища, Холмського повіту, Кобрин Павло, небіж Михайла Кобрина, з села Стужиці, Красноставського повіту; Ковальський Лука, з села Мірча, Грубешівського повіту на Холмщині; Любич-Козицький Хведір, з Волинської губернії; Кравчук Михайло, теж з Волині, Новоград-Волинського повіту; Кресняков Леонтій, син акцизного урядника, з містечка Тишовець; Кулачок Дометій, з Волинської губернії; Лішик Володимир, син акцизного урядника, з містечка Тарногороду, Білгорайського повіту; Лопало Михайло, син семінарійного сторожа, з міста Холму; Лопатнюк Хведір, з Підляшшя, Сідлецької губернії; Майданюк Андрій, також із Підляшшя; Макрець Олексій, з містечка Тарногороду, Білгорайського повіту на Холмщині; Мархева Антін, з села Бончи, Красноставського повіту на Холмщині; Олещук Іван, з села Верховини, Красноставського повіту; Онуфрієв Володимир, син якогось урядника, з Варшави; Панченко Василь, син акцизного урядника, з міста Нешави, Варшавської губернії; Патай Микола, з села Жерники, Томашівського повіту на Холмщині; Похоронько Хведір, здається з Поділля; Проліско Мирон, з Ґродненської губернії; Пташко Олексій, з містечка Тишівці, Томашівського повіту на Холмщині; Сенькевич Валеріян, з Мєнської губернії, білорус; Степанюк Лука, з села Чулчиць, Холмського повіту; Уласевич Павло, з Мєнської губернії, білорус; Хилевський Леонтій, з міста Любліна; Шевчук Антін, з села Жмудь, Холмського повіту; і я, Михайло Панас, син селянина, з села Топільча, Замійського повіту на Холмщині.

Виключаючи білорусів, двох варшав'яків і двох любліняків, всі останні зросли в селянській українській атмосфері, куди зачисляю всіх холмщан. Отже всі холмщани походили з таких місцевостей, про які

говорили в нас, що там "тверда Русь". Про мою ж місцевість можна сказати словами холмсько-підляського поета Васька Ткача, що там "повгасло наше руське діло".

І так я вродився в селі Топільча, звіринецької громади, Замійського повіту. В звіринецькій громаді тільки в селі Кособудах балакають по-українськи. Про моє село бають старі люди, що воно засноване вихрестом Тополевичем. Коли і як заснувалось село — я не чув про це ніяких переказів. Тільки в місцевій церкві збереглося Євангеліє і образ Успенія, подаровані митрополитом Петром Могилою. Загальною мовою села і парафії є нині польська мова, в якій зісталося ще багато суто українських слів. Українську мову чув я тільки від одного селянина Ющака, що пристав до нас з села Кособуди, як також чув тільки одну українську пісню місцевого походження. Як етнографічний пам'ятник, наведу її тут в цілості:

Через річейку, через болото,
Подай ручейку, моє золото!
Подай ручейку, подай другую,
Скажи мі правду, кого ти любиш?
— Ручки не подам, бо душу згублю,
Правди не скажу, кого я люблю.
Ой, знаю, знаю, кого кохаю,
Тілько не знаю, з ким жити маю.

Як приспівка до цієї пісеньки ідуть далі слова, на мелодію "І шумить і гуде":

Ані я, ані ти
Не умієм робити.
Купим собі візочок,
Будем возить пісочок.
А на тім пісочку
Посіємо бурачку.
Бурак, бурак, бураки,
Наші хлопці дураки!
А на тім пісочку
Гарбузи, гарбузи,
Наші хлопці лобузи!
А на тім пісочку
Посіємо огурци.
Огурци, огурци,
Наші хлопці молодци!

Старі люди оповідають, що ще за їхнього дитинства лунала в усій громаді виключно українська мова. Мати моя знала ще деякі українські

приказки і пісні. Згадую колискову пісню, що співала мені мати, перейнявши її від моєї няньки Касі (з села Олександрова):

Маленька дитина по гриби ходила
В зеленій діброві дрожейку зблудила.

За моєї пам'яті більшість мешканців села була вже римсько-католицької віри, але всі з глибоким пієтизмом відносилися до місцевої святині — ікони Богородиці, котру почитали всі за чудотворну, що мала нібито з'явитися на копиці сіна. До 1875 р. більшість населення була уніятами. Після ж скасування унії багато людей прийняли позірно православіє, щоб при першій нагоді покинути рідну колись церкву. За мого рідного батька скажу, що він, хоч майже не знає ні одного українського вислову, є тієї думки, що ходити до польського костела, куди не ходив його батько, є ганьба, бо кості його батька поховані на рідному цвинтарі при рідній церкві, де й він біля батька гадає зложити колись свої кості.

З усього виходить, що з мене міг бути тільки поляк православного віросповідання.

По скінченні в 1900 році громадської одноклясової школи в с. Туринці, я вступив 12-літнім до двоклясової школи в місті Щебрешині до гарного вчителя Володимира Доппельберга, котрий у вільну годину викладав нам історію Червоної Руси-Холмщини і вчив співати українських пісень. Зачав я відтоді помічати українські слова в мові людей. Від цього ж вчителя брати принесли біографію Тараса Шевченка в московській мові. Заповітною мрією для братів зродилася думка дістати за всяку ціну книгу *Кобзар.* Ось яким я був, вступивши до Холмської учительської семінарії в серпні 1904 року.

Я сподівався побачити свідомих українців у тих, хто походив з несполячених місцевостей української Холмщини, але дуже розчарувався.

До вибуху революції (1905) я таки не бачив ніяких українських видань. З вибухом революції з'явилися видання Української Революційної Партії, як от *Дядько Дмитро.* Але революційні видання не сприяли розвиткові в мене національної самосвідомости. Українцем я став тільки в 1907 році, кінчаючи Холмську учительську семінарію.

Для мого національного освідомлення з семінарських товаришів найбільш причинилися чернігівець Дяченко, холмщани Жук і Пташко і волиняк Козицький та Кравчук Михайло. Від Дяченка дістав я *Енеїду* і збірник *На вічну пам'ять Котляревському.* Від Жука дістав я *Дядька Дмитра* і *Гайдамаків* Шевченка. Від Олексія Пташка дістав я *Громадську Думку, Літературно-Науковий Вістник, Промінь,* в якім дописував з Волині учитель Сергій Козицький, а з Холмщини Антін Лютницький, що видав у Львові книгу *Русини-українці на Холмщині й*

Підляшшю. Обидва вони багато потерпіли за українську ідею, побувавши в арештах.

Найбільше освідомив мене волиняк Хведір Любич-Козицький, що навчав мене правильно читати українські книги, писані загальноприйнятим тепер Кулішевим правописом. З них прочитав я перше повне видання Шевченкового *Кобзаря*, що вийшло в 1907 р. Тоді я виписав *Кобзаря* на ім'я мого брата, що учителював у селі Суховолі, Замійського повіту. Довідавшись про вихід Євангелія в українській мові, я зараз же купив його в холмській крамниці православного братства, яке торгувало бібліями, іконами, молитовниками і хрестами, видаючи також *Богогласники* і щорічно *Холмський народний календар* (російською мовою — Ю.Г.).

З видань холмських письменників я побачив у нашого семінарського інспектора Балковського другу *Збірку* Васька Ткача, з першою ж *Збіркою* цього письменника я зазнайомився вже будучи на учительській посаді, знайшовши її в шкільній бібліотеці.

На посаді учителя крешівської 2-клясової школи я вибув від 29 жовтня 1907 року до 14 вересня 1909 року. Діти, що ходили до мене, балакали по-польськи, бо в крешівській громаді тільки одне село балакає по-українськи ("гадат по-руски"). Належить воно до кільненської парафії, в більшій частині положеної в Гірно-Потіцькій майже чисто українській громаді (волості), де я, після двох років учителювання в містечку Крешові, одержав 14 вересня 1909 р. посаду в липинській сільській одноклясовій школі.

Законовчителем в трьох міністерських і трьох церковних школах крешівської громади був священик Петро Куркевич, вповні свідомий патріот, котрого цікавила найбільше історія рідної Холмщини. Це спонукувало його читати історичні книги Аркаса і Грушевського, як також і виписувати київську щоденну газету *Раду*, де була видрукувана його патріотична промова, виголошена на відпусті (храмовому святі) в містечку Тарногороді, до якої він висилав свої дописи, малюючи в них стан українського народу на Холмщині.

На коляду 1907 і 1908 року ми влаштовували в школі на власний кошт ялинку. Закрашували її в українську барву, співали українських пісень і деклямували байки Васька Ткача і Леоніда Глібова, з яких останні знайшлися в бібліотеці мого старшого колеґи, учителя 2-ої кляси Івана Луквянця. Він походив з містечка Тарногороду, центра Білгорайської Руси, де освідомлюючу працю вели старший учитель Павло Дуда зі своїм сином студентом Олександром, в чім допомагали їм священики Адам Черлюнчакевич, відтак Володимир Віжанський.

Велику національну працю треба тоді було вести в крешівській парафії, де всі парафіяни балакали по-польськи.

Освідомлення нераз і треба вести хоч би й польською мовою, коли

через спеціяльні умовини нею говорить більшість або й вся громада. Тому священик Петро Куркевич виголошував польські казання виключно в своїй крешівській парафії, на храмових же святах виголошував тільки одні українські проповіді.

Не те було в школі, над якою висів важкий Дамоклів меч. Більш інтенсивну національно-освідомлюючу працю я, як учитель, міг вести тільки там, де діти балакали незабутою і незакиненою ще ними рідною українською мовою. На такім пригожім для моєї праці ґрунті я опинився, коли мене 14 вересня 1909 р. було переведено в село Липини, де чув я від батьків і від їхніх дітей українську мову, силкуючись вивчити її з газет, журналів, книг і з народніх уст.

Книжечками, з яких я вчився прадідівської мови (бо від діда я чув польську мову) були перша й друга *Збірка* віршованих перекладів згадуваного вже вище Васька Ткача *Завѣты родной старины,* в якій більша пайка українських віршів належить також його перу, далі *Кобзар* і декляматор *Розвага.* З періодичних видань передплачував я *Братскую Бесѣду, Рідний Край, Село* і *Слово.*

Першою українською книгою, котру я задумав виписати собі вже на посаді учителя, була книжка знаного українського діяча Василя Доманицького, про яку я довідався з холмського тижневого часопису *Братская Бесѣда.* За цею книжкою (*Товариські крамниці*) я звернувся на адресу книгарні "Киевская Старина" (журнал *Киевская Старина* доводилось мені бачити в фундаментальній семінарській бібліотеці, до якої доступ нам, семінаристам, був заборонений, хоч в цьому журналі були всякі статті про Холмщину). З цього факту видно, які діячі вербувалися в холмських наукових закладах. Не дивно тому, що з холмських "заведень" виходили і яничари свого народу, члени "Союза русского народа", що його відділи засновували по всім усюдам Холмщини. Хоч книжки *Товариські крамниці* не знайшлося в той час на складі книгарні, зате одержав я безплатно український каталог, по якому я зачав виписувати книги, бо в своїм повітовім городі я міг знайти тільки такі ярижні книжечки, як *Бабуся з того світа, В кого серце щире, той в нещастях гине, Наталка Полтавка, Сіра кобила, Справедлива жінка* і *Рецепт на дверях.*

Першим українським часописом, який я зачав виписувати і передплачував до вибуху війни (1914) був *Рідний Край,* редаґований письменницею Оленою Пчілкою з щомісячним додатком дитячого часопису *Молода Україна.* Перший раз побачив я часопис *Рідний Край* в директора крешівської комори (таможні), Миколи Черлюнчакевича, сина відомого діяльного священика з тарногородської парафії, що багато витерпів за свої українські переконання, зійшовши в могилу в бурхливому 1905 році, щиро оплакуваний всією своєю великою парафією, що завдяки його батьківській печатливості і вмілому так-

товному поводженню, вдержалася при своїй православній вірі і рідній мові, в котрій він їх вчив все своє многострадальне і многотрудне життя. З його вдовою Марією Черлюнчакевич я зазнайомився в 1908 році; багато цікавого вона оповідала про життя свого чоловіка, його витривалість в боротьбі зі всякими темними духами і мужність в терпінні.

Зі своїми українськими переконаннями перейшов я на учительську посаду з містечка Крешова, де був хоч малий гурток урядників-українців, але людність балакала по-польськи, в село Липини, де зустрів неприхильно мій прихід священик Іван Турянський (москвофіл) родом з Дрогобича. Крім попа також і (мої) батько і брати відносилися до мене неприхильно за виписування українських книг і часописів, бо це було хлопське і за це не одному довелося перетерпіти.

Але я видержав таки при своєму: балакав все і всюди виключно по-українськи, виписував всілякі українські видання, записував українські народні пісні (чим займаюся між іншим і тепер у полоні), збирав жертви на пам'ятник великому генієві України Тарасові Шевченкові. В 1913 році перебирався в парафію Дубенка, Грубешівського повіту, крешівський священик Петро Куркевич, полишаючи видані головою грубешівської "Просвіти" Костянтином Лоським брошури *Про холеру*. Я їх всіх позабирав і роздарував моїм шкільникам. Крім цього в день 100-літнього ювілею народження Тараса Шевченка виписав я багато дешевеньких копійчичних книжок від Петербурзького українського видавництва "Нашим Діткам".

Найбільше улюбленою і найбільше читаною книжечкою були *Гайдамаки* Шевченка. Не менше любленими були також *Завѣты родной старины* з українськими віршами, котрі я разом з *Богогласником* виписував з холмської крамниці братства і *Збірка* віршів Васька Ткача і його *Очерки Холмщины и Подляшья.*

Ось імена членів тої невеликої громади, котрі скінчили школу перед моїм від'їздом, і на яких я поклав найбільше впливу і праці для їх освідомлення: Бздира Іван, католик, мешканець села Липини Гірні; Волошин Микола, православний, мешканець села Липини Гірні; Левицький Дмитро, православний, Липини Долішні; Міль Іван, Липини Долішні; Пліхта Степан, католик, Липини Гірні; Ренкас Юрій, православний, Липини Долішні; Сокальський Антін, православний, Липини Долішні; Шимчук Надія, православна, донька корчемного об'їздчика.

Всіх їх я бачив перед моїм від'їздом до війська, крім Івана Моля, що перед Великоднем виїхав на роботу "до Прус", щоб тяжко заробляти хліб насущний, бо вдома недостатки, — декому не вистарчає не тільки до Великодня, а навіть до великого посту. Цей ученик не забував за мене, пишучи листи з далекої чужини, питаючи поради, чи не можна виписати з Холму тижневої газети *Холмська Русь.*

Привіт вам, мої духовні діти! Привіт і вам, матері, українки, котрі вчили своїх дітей любити рідну мову і не кидати рідних звичаїв, що зберегли в своїх головах рідні українські пісні, котрі, як дорогоцінні перли, зберігає, видаючи книжку за книжкою з великою пильністю Етнографічний відділ Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, на чолі якого стоїть д-р Володимир Гнатюк.

Михайло Панас, 1917 р.

Надія Бжеська

МОЛОДІ

(Спогад)

...1939 рік. Осінь. В Кракові велике скупчення людей, які тільки що залишили рідний край, куди, по програній поляків, вступили москалі. Під німецькою окупацією в Ґебітскомісаріяті залишилася невеличка смужка українських земель. І враз упали слова: На Холмщину! Всі, хто лиш може, нехай голоситься на виїзд, бо там треба негайно обсадити в першу чергу школи та всі ділянки громадського, економічного, культурного й церковного життя.

На другий день, під вечір, вже стояла група учителів на двірці, кожний з бохонцем хліба і скляночкою картопляного "меду", готові до від'їзду. Їх можна було безпомилково пізнати навіть не питаючись у всіх: "легенький" одяг (на щастя, Бог дав теплу осінь), а як була в кого "запасна сорочка" на зміну і цілі або бодай добре обдротовані черевики, — то це вже було надзвичайно добре забезпечення. Всі вони горіли бажанням жити й працювати для України. Ніхто не думав, що буде їсти і як буде жити, — ці питання взагалі були відсутні. Я навіть не пам'ятаю, щоб хтось нарікав, що голодний. Всі були такі щасливі, що їдуть для праці на українській землі, всі прагнули працювати для України і бажали лиш одного, щоб зуміли якнайбільше дати своєму народові.

Група складалася з близько 200 осіб. Ніхто не знав, як довго буде тривати подорож, бо це був перший пущений потяг і сам його кондуктор не знав, як далеко і як довго він буде їхати. Не пригадую, скільки днів ми їхали, — може 3-4, бо потяг часто зупинявся перед спаленим мостом і тоді треба було переходити через річку по повалених деревах і шукати іншого потягу, що міг нас завезти до наступного моста чи до якоїсь іншої перепони. В цій першій групі їхала переважно молодь, яка щойно вийшла з в'язниць, звільнена своїми людьми чи німцями. Це були патріоти, які за свою любов до України були замкнені ляхами за ґрати, де вони терпіли нераз нелюдські муки, знущання: люди незрадливі, незломні, нескорені... По дорозі вони ще співали в'язничних пісень, чи колядок, розповідали про недавні події — страшні, криваві... Ось, пригадую, молоденький хлопчина розповідає, як в'язні вибігли з

в'язниці і раптом опинилися в перехресній перестрілці між поляками і німцями. Розпечені боєм німці, побачивши молодих хлопців в "пасяках", тобто у в'язничних одягах, взялися розстрілювати наших хлопців, не слухаючи жадних вияснень. На щастя надбіг старшина і, зрозумівши, в чім справа, припинив цю криваву масакру... Тут же в транспорті, в цій учительській групі, зустрілось молоде подружжя (прізвища не пригадую), якого доля була незавидна. Як тільки молоді по шлюбі приїхали до хати на весілля і зійшли з воза, негайно підскочили до них польські поліцаї і забрали обоїх до в'язниці, де вони перебули 4 роки, і лише декілька разів їм пощастило "перестукатися" у в'язниці. То все. Всі раділи їхнім щастям, а те, що вони зустрілися в дорозі на Холмщину для праці, вказувало, що єднала їх в першу чергу велика любов до батьківщини. І всі милувалися ними, раділи ними і "прощали" їм, коли зникали десь на зупинках.

Це ж їхала "сіль землі, це сила молода", за словами Лесі Українки, ті, яких мав на думці В. Симоненко, коли писав:

Коли крізь розпач випнуться надії
І загудуть на вітрі степовім,
Я тоді Твоїм ім'ям радію
І сумую іменем Твоїм.

Це так, бо більшість з них уже давно не живе. Полягли на різних стійках, куди їх поставив обов'язок і любов до Батьківщини. Це не фраза і не пусті слова. Це була не єдина група, яка їхала на рідні землі, їх було багато і всі вони були позначені одним: віддати всі свої сили, свій хист, а в разі потреби і життя Батьківщині. То був час, коли закохані питали одне одного: "Скажи, чи ти зі мною поруч пройдеш безтрепетно по схрещених мечах?"

По кількаденній дорозі ми приїхали нарешті до Холму. Недалечко залізниці були покинуті польськими урядовцями порожні хатини. Там розташувалася група. Організація допомоги подорожуючим внаслідок воєнних дій давала кожному раз денно хохлю якоїсь зупи. Надвечір селяни з поблизьких сіл привезли соломи і всі ми вигідно відпочили по тяжкій подорожі. А вже за день, селяни, повідомлені про приїзд українських учителів, поприїздили до міста, щоб забрати до своєї школи "свого" учителя чи учительку. Я не пригадую випадку, щоб якесь українське село не вигнало учителя поляка (хоч не раз він і дуже просив і обіцяв учити дітей по-українськи і клявся, що він був добрим учителем довгий час — ніхто його не хотів, всі бажали мати свого вчителя-українця).

Як же село зустрічало того так жаданого вчителя, розповім про себе і мою товаришку Славку.

Славка походила з Долини. Її брат був літуном перед світовою війною і загинув у літунській катастрофі. Батько з горя помер і їх

ховали разом. Славка в той час була у в'язниці за приналежність до ОУН. І хоч як вона просила і благала, її не пустили на похорон батька і брата. Війна застала її в польському концентраційному таборі — Березі Картузькій. Вийшовши на волю, вона відразу включилася в групу учителів. Один з товаришів попросив мене і її заступити його в школі, бо він ще мав справи до полагодження в Галичині. Прийшли ми з нею в село, віддалене кілька кілометрів від Холму. Зайшли до сільського старости. Він і люди, які прийшли познайомитись зі своїми учителями, дуже зраділи нами. Господиня зараз зарізала півника, наварила вареників, борщу і ще чогось. На ніч добра господиня поставила ще одну миску з варениками, медом, сметаною "на всякий випадок", ану ж учителькам захочеться вночі їсти. Бідна Славонька після в'язниць, Березі Картузької і тяжкої голодної дороги до Холму, поївши зі смаком десятки пирогів, малощо не вмерла з переїдження і ми її ледве відходили гарячими окладами. Але ця згадка, що нас зустрічали як найрідніших дітей на своїй землі, гріє мене ще й сьогодні.

На першому учительському з'їзді постановлено:

Тому що Холмщина, борючись під прапором Православної Церкви, боролась разом із цим і за своє національне існування, учителі, незалежно від свого віровизнання, обов'язані були ходити з дітьми до місцевої православної церкви і всіма способами її підтримувати.

В першу ж неділю група учителів, після збірки і спільної молитви на майдані, пішла з учнями до православної церкви (тоді ще собор короля Данила був у польських руках) і тоді вперше задзвеніли молоді голоси в молитві "Боже, вислухай благання... люд у кайданах, край у руїні... дай Україні силу і славу, волю і власть".

Українське життя на Холмщині закипіло і нараз зацвіло буйним цвітом, стараючись наздігнати втрачене. Вкоротці собор короля Данила був повернений українцям. Поляки страшенно лютували, що мусять віддати святиню її законним господарям і в ніч перед її відданням повідкривали старі склепи, де віками спочивали наші достойники, повідкривали домовини і повикидали, на глум, їхні останки. Те саме зробили вони і на православному цвинтарі. Розкопані могили, повикидані і порозбивані труни... Пам'ятаю: в тій групі, що оглядала те страшне польське дикунство, був 4-літній хлопчик Юрко. Хтось звернув увагу на малого хлопчика і сказав: "Послухайте, що говорить ця дитина". Юрчик зі стисненими кулачками, шепотів лише одне слово: "Помщусь, помщусь!"

Холмщина за часів Польщі пережила страшне лихоліття. Великий є список спалених і знищених українських православних церков. Місця, на яких вони стояли, часто заорювали і засипали гноєм, за тихою згодою польської поліції. Українські селяни не могли виїздити одинцем на поле, бо польські колоністи нападали на них, нищили насіння,

упряж, калічили коней і людей. Насильно переганяли на католицизм. Ось про один такий "добровільний перехід" розказували люди в Горишеві Польськім:

Поліція зібрала людей з Горишева Польського (не знаю, чому те село так називалось, бо в ньому дуже мало жило поляків) до "ремізи", де страшно били чоловіків на очах дітей, матерів і жінок, одливали водою три рази, а потім силою погнали всіх до церкви, яку вже перед тим зробили католицьким костелом, хоч ще жили люди, які сплачували борг за церкву. Замкнувши всіх українців, яких їм вдалося тоді половити, "добровільно" перевели всіх на польський католицизм. І тільки дивуватися треба, як ті "християни" годили це зі своїм християнським сумлінням і якому Богові вони вірили і якому служили?

Були й такі випадки, як мені оповідали люди з села Телятина, Томашівського повіту, що їм поляки заборонили відправи в православній церкві і вимагали переходу на католицизм. По нараді люди прийшли до рішення звернутися до митрополита Шептицького і підпорядкуватися українській Греко-католицькій Церкві. Якщо ми маємо бути католиками, то хай ми підлягаємо своїй українській ієрархії, — так вирішило село. Але тому що полякам зовсім не залежало на католицизмі як такому, а лишень на підпорядкуванні церковного, релігійного і національного життя полякам, — то вони втрутились в цю справу і заборонили зв'язок з митрополитом Шептицьким.

Треба тут згадати, що у відповідь на нищення церков на Холмщині покійний митрополит Шептицький складав протести; також був проголошений одноденний піст для всіх віруючих. Парафіяни с. Телятина попросили свого старенького пароха, щоб він не від'їздив зі села, бо його присутність зміцнить їх у їхній боротьбі за віру і національне обличчя, на що той погодився і відправляв Служби Божі потайки по хатах. Тим часом до с. Телятина був присланий священик поляк "визнаня православнеґо" і польська влада наказала українському священикові здати церкву і від'їхати. Зійшлись парафіяни Телятина й довколишніх сіл, почали прощатись зі своїм священиком, який мусів передати ключі від церкви полякові "визнаня православнеґо", Рабіновічу. Цей, взявши ключі від церкви, звернувся до парафіян зі словами: "В імє ойца, сина і духа сьвєнтеґо", на що селяни зареаґували в той спосіб, що збили його з ніг і були б його вбили, якби не старенький український настоятель, який не хотів, щоб на село впала відповідальність і страшна пімста поляків. Ускочивши в церкву, "православний поляк" тільки засичав "то нє людзє, то ґади!"... І 30 молодих хлопців і чоловіків — цвіт села — на другий день помандрували до Берези Картузької за списком, що його подав цей "православний поляк". Чи можна дивуватися, що дехто не витримав і цілі села переходили на польську мову і віру, яку ненавиділи цілою душею? По упадку Польщі

всі повернулись до своєї віри і мови. Чи можна дивуватися, що холмщаки, маючи польське пекло в себе, повірили московській аґітації, "що в нас усього багато і добре живеться"? А що Холмщина під час світової війни 1914-1917 рр. була виселена частинно в Україну і бачила там заможне життя, то тим легше люди повірили, "що тепер ще краще" і цілими селами виїздили в окуповану москалями Україну. Замкнули їх у Володимирі в церкві, де повимирали їм діти і взагалі всі слабші фізично. Чоловіки, об'їхавши Україну в пошуках праці, побачили свою помилку, що попали "з вогню в полум'я", — повернулися навесні назад на Холмщину без майна, без дітей, а багато загинуло при переході границі. Десь у жовтні 1939 року, почувши про страшні масові арешти, катування по в'язницях, вивози на Сибір, я перейшла кордон, щоб нав'язати контакт з людьми, які мусіли рятуватися від москалів втечею. Вернулась я вже перед самим Різдвом на Холмщину з групою, серед якої був і покійний о. А. Кирилюк, пізніше розстріляний німцями в Рівному як закладник великої групи українських в'язнів.

Повернувшись, я розпочала працю в с. Горишеві Польському, де вже працювали студент політехніки Я. Чипак та старшина армії УНР Павло Білинський. Платні не було, інспектор шкільний з'явився лишень при кінці шкільного року. Дітей було багато, не було підручників ані допоміжних матеріялів. Давали ми собі раду як могли, як уважали за краще. Особисто я, щоб збагатити мову школярів, дуже часто влаштовувала дитячі вистави, бо під час проб юні аматори дуже скоро вивчали виставу напам'ять, а від дітей навчалися батьки, родичі, знайомі...

Після шкільних годин приходили діти, які вже покінчили школу, але не вміли ні читати ні писати по-українськи, і просили їх того навчити; далі приходив церковний хор, відбувалися наради управи села, церкви і т. д. Школу замикано коло 12-ої чи 1-ої год. ночі.

Діти, йдучи до школи, приносили їжу учителям. Школу опалювали дровами, які час від часу збирали по селі. Люди складали на сани, хто що міг. Наші люди (треба сказати) є надзвичайно чесні і справедливі, отже вони вважали, що треба учителям оплатити їхню працю. Час від часу батьківський комітет збирав для учителів збіжжя, яке опісля продавали і розділяли поміж учителів, хоч самі учителі ані не просили про це, ані навіть про те не натякали. Відношення було тепле і дружнє. Величезною радістю було, коли вдалося відвоювати у поляків церкву. Діти взагалі уважали, що в "нас тепер настала Україна" і тоді ж з'явився віршик, що його надрукував Б. Гошовський:

Я маленький холмщак,
український козак.
Україну люблю здавна,
віра моя православна.

На жаль, не довго так було, а тепер, як пригадаю, в яке пекло вони попали, — та ще польське, — то серце кров'ю обливається.

Часто згадую сусіднє село Ситно, де учителював Славко Липовий — молодий, вродливий хлопець, щирий патріот і вроджений диригент. Пригадую цього галицького красеня з синіми очима, який, маючи коло 19 років, мав за собою кілька років в'язниці, як він прийшов у час весняної розталі цілий заболочений, бо пройшов по страшному болоті 50 кілометрів, де переписав партитуру до опери "Катерина" і щасливий ніс її в Ситно. Працюючи в школі і провадячи сільський хор, він зі своїм хором одержав у Замості другу повітову нагороду, співаючи твори Бортнянського, Леонтовича, Кошиця і т. д. Село його любило як найріднішого сина, вдягнуло його і молилося за нього. В селі люди не тільки заговорили по-українськи, але й заспівали по-українськи. Я пригадую, як на запрошення ми вибралися на закінчення шкільного року в Ситні, де діти виступили з багатющою і гарно виконаною програмою. То була весна, вікна були відкриті і майже з кожного вікна лився український спів. Десь по рокові Славка заарештувало Ґештапо за приналежність до ОУН і розстріляло. Тоді ж загинуло багато нашої свідомої своєї мети молоді...

В 1940-41 шкільному році Шкільна Рада стягнула українських вчителів, розкиданих по Польщі і обсадила ними школи на Холмщині. Також уреґулювалась справа з платнею і були видрукувані шкільні українські підручники й посібники. Шкільництво в сто відсотках було опановане українцями і перейшло на нормальну працю.

А молодь з перших груп, метою яких було обсадити школи, — виконавши це завдання, відійшла на інші становища, перебрала інші обов'язки; велика частина поповнила ряди УПА і в більшості загинула в боротьбі, бо розуміла своє завдання і свій обов'язок лиш так:

Є тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок,
є тисяча ланів, але один лиш мій...

Юрій Гаврилюк

ЗАБУТИЙ РЕҐІОН

Підляшшя, а зокрема його північна, розміщена вище Бугу частина, як реґіон, де живе українське населення, досі маловідомий іншим групам українців у ПНР. Зумовлене це передусім дотеперішнім етапом розвитку національної свідомости на цій території та її периферійним положенням відносно центрів української культури. Згадане населення, майже повністю селянське, без власної інтеліґенції, не "вспіло" за процесами формування нації, що особливо динамічно проходили на зламі XIX і XX століть.

У цей період зродилася жива дискусія над об'єктивним окресленням національної приналежности руської етнічної групи, яка заселювала Підляшшя над Бугом і Нарвою. Участь у цій дискусії взяли вчені — історики, мовознавці, етнографи різних національностей: української, білоруської, польської і російської. Микола Янчук — історик, етнограф, фолкльорист і літературознавець, що походить з підляського села Корниці біля Лосиць (кол. Константинівський повіт), писав у 80-их роках XIX ст., що "руська частина сільського населення кількох повітів Седлецької губернії (Більського, Константинівського, Володавського, Радзинського, Соколовського) повинна бути зарахована до малоруського племени, що підтверджують історичні, а особливо лінґвістичні дані". Подібної думки дотримувався польський історик Олександер Яблонський, який, обговорюючи національні проблеми колишнього Підляського воєводства, стверджував: "Myliłby się wielce, ktoby rozumiał, iż w obrębie Podlasia, województwa podlaskiego znajdowali się Rusini — tylko jednego narodowego odłamu t.j. Małorusini. Tymczasem stosuje się to tylko do ziemi Drohickiej wyłącznie, bo co do Bielskiej — tam ludność małoruska przekroczywszy rzekę Narew sięga zaledwie prawego dopływu onej Supraśli... Mowa (małoruska) Rusi Podlaskiej trzyma środek między Polesian pińskich z Brześcian, nie ma jednak akcentu wołyńskiego, który się u tamtych przebija. Jednym słowem mowa ta we wszystkich gwarach stanowi odłam — mniejszy iż najbardziej oddalony — narzecza polskiego, małoruskiego — wybitnie przeto różniący się od mowy chełmskiej czy wołyńskiej."

Цю думку обстоювали і російські вчені цього періоду. В роботі

"Белоруссы", надрукованій 1904 р. у Вільні, професор Карський визначив етнічну межу між білоруським і українським населенням.

"Держась указаных (мовних — Ю.Г.) приципов, южную границу белоруссов проведем следующим образом: рекою Нарвом, по бельскому уезду Гродненской губ. — до Беловежской пущи и дальше по р. Нарев она прорезывает последную до м. Шеремова, а отсюда идет на восток-севере г. Пружань к р. Яселде до Картуз-Березы".

Така мовна границя підтвердилась додатково результатами досліджень, які були друковані у 1915 р. Московською Діялектною комісією. Вищенаведені тези найшли віддзеркалення в результатах перепису населення, проведеного царською адміністрацією. В Більському повіті Ґродненської губернії виявив він 36.8% українського населення (окресленого, звичайно, як "малоруське"), крім цього — білорусів 3.6%. Так само відсоток українського населення в Більському повіті підраховує д-р А. Крисінський, який користувався даними перепису населення з 1921 р. Очевидно, розміщення населення було нерівномірне. В західній частині рішуче переважали поляки, українці зосереджувалися передусім у східній частині Більського повіту, де вони становили біля 70% усього населення. У Дорогичинському повіті українці були більшістю на всій його території — біля 54 тисяч відносно до 10 тисяч поляків, і 0,5 тисяч білорусів. Оце становище збереглося до сьогодні і тепер маємо до діла з ґмінами, в яких (наприклад, Орля, Нарев, Церковні Дубичі) переважає українське населення.

Треба однак відзначити, що вживане мною окреслення цього населення як українського, в ньому самому — зокрема на північних і західніх окраїнах української мовної території — мало поширене. Загально окреслюється воно як "руське", а в багатьох випадках, піддаючись польським впливам, ототожнюється з польською нацією, зберігає релігійну відокремленість. Часто також зустрічаємось тут із білоруською національною свідомістю.

Позначений вище процес має свою причину передусім у віддаленні від більших українських культурних осередків і відсутності тут свідомої інтеліґенції, що вже згадано у вступі цієї статті. Мета цього матеріялу — представити читачеві складну проблематику сучасного реґіону Північного Підляшшя і тому слід звернутися до історії, яка для народу є тим, що пам'ять для людини, і завдяки якій можна зрозуміти сучасність. Багато вже пояснює сама назва реґіону, яка в найстаршому варіянті звучить: "Подляше", у місцевій говірці "Пудляше". Виникла вона ще в час Великого Литовського Князівства (вперше у литовських джерелах, писаних по-руськи, зустрічаємо її у 1495 і 1513, а в польських джерелах у 1517 р. для позначення земель, які були в сусідстві поляків, тобто "під ляхами").

Перші східньослов'янські поселення на Підляшші відбуваються в

шостому столітті нашої ери. На північному березі Бугу, в околицях теперішнього Дорогичина і Мельника, почали виникати перші селища. Спираючись на археологічні дослідження, можемо назвати їх мешканців північними волинянами, яких *Повість минулих літ* називає бужанами.

Від X століття населення посилилось унаслідок прибуття з півдня уздовж берега Бугу, волинян, а навіть (хоч малою мірою) піддніпрянців і дреговичів. Тут також зіткнулося воно з мазовшанами, територія поселення яких сягала Дорогичина. У писаних джерелах територія Підляшшя згадується наприкінці X ст. Під датою 983 Нестор у *Повісті минулих літ* записує похід Володимира Святославича, київського князя, проти ятвягів, які загрожували північно-західнім землям Руси. Похід цей закріпив владу київського князівства над цією країною. За часів володіння Володимира Великого і Ярослава Мудрого починається історія багатьох підляських місцевостей — Дорогичина, Більська, Мельника, Браньська, які здійснювали ролю укріплених оборонних пунктів, стежили за внутрішнім спокоєм та бужанським торговельним шляхом. Саме завдяки цьому шляхові, який поєднував південну Русь з Польщею і Західньою Европою, міг розвиватися Дорогичин. Свідчать про це численні (біля 3 тис.) торговельні печатки переважно руські, але й західньоевропейські.

Деякі зі заснованих тоді городів стали центрами адміністративних округів, які саме відокремлювалися. Зараховуємо до них Дорогичин з округом між Лівцем і Нурцем та Більськ з територією, що охоплювала верхні притоки Нарви. Важливим є розвиток поселення у XIII ст. Тоді саме посилюються напади ятвягів, які відчутно зменшили кількість населення Більської землі і повністю в сьогоднішній Біловезькій пущі. Боротьба з ятвягами велася з допомогою сусіднього Мазовша.

З цим пов'язане виникнення в польських істориків 15 і 16 ст. леґенди про Дорогичин, як столицю ятвягів, яка й досі, хоч не підтримана доказами, живе серед мешканців надбужанського міста. В періоді роздрібнення Руси Підляшшя часто належало до різних князівств. Після смерти Ярослава Мудрого (1054 р.) разом з Волинню отримав цю землю князь Ігор, а в 1057 р. його брат Ізяслав приєднав її до свого Києва. У склад Волинського князівства Підляшшя входить знову біля 1166 року, а 1321 р. завойовує його Литва.

Польща, яку цікавили землі Галицько-Волинської держави, збройно суперничала за них з Литвою. Закінчилося це розподілом земель, згідно з договором з 1366 р. Договір підтвердив приналежність Підляшшя до земель литовського князя Кейстута. Пізніше (від 1520 р.) було воно частиною Підляського воєводства, яке після реформи адміністрації з 1566 р., складалося з земель: Більської, Дорогичинської та Мельницької, а конституцією Люблінського сейму з дня 5.III.1569 р. увійшло в склад польської держави. У цей час (XV-XVI ст.) встановились

етнічні відносини Підляшшя. Після посилених поселень мазовецької шляхти (кінець XIV — початок XV ст.), східня границя якого сягала лінії Дорогичин-Браньськ-Сураж, основним за національністю елементом на території між Бугом а Нарвою були, все таки, руські селяни. Поселенці, значною мірою, походили з околиць Берестя й Кам'янця, тобто не з обговорюваної тут території. Пізніший період не приніс важливіших змін у розміщенні українського населення, яке й досі живе у Білостоцькому воєводстві, що спирається на Буг і державний кордон, сягаючи річки Нарви. Це водночас найбільш на північ висунений реґіон заселений українськими людьми.

Двовіковий успішний розвиток Підляського воєводства був раптово припинений шведським "потопом" і наїздом трансильванського князя Ракоція. Цей період приніс великі знищення, спричинені війною та епідеміями. Втрати в населенні сягали 50% у містах і 30% у селах. Найбільших руйнувань зазнали королівські міста: Мельник, Нарва, Більськ, Дорогичин, Браньськ, які після Північної війни втратили навіть міські права. Пізніше прийшов розподіл Польщі з 1795 р. Підляшшя, згідно з Тильжицьким договором з 1807 р., стало частиною Росії, від 1842 р. у складі Ґродненської губернії й таким перетривало до 1915 року.

Простір між Бугом і Нарвою відносно багатий пам'ятками історії чи архітектури і приваблює мовознавців та етнографів, яких цікавлять підляські говірки. У XIX ст. з'явилися перші їх записи роблені та публікувані польськими, українськими і російськими фолкльористами й етнографами. Характеристиці цих говорів хай послужить наведена нижче цитата з писань українського діялектолога Костя Михальчука, який зіткнувся з Підляшшям у 70-их роках XIX ст. Написав він, що "з усієї території південноруського племени не зустрінемо тепер ні одного кутка, в якому панувало б таке вавилонське змішання всіх наріч і говорів, яке маємо саме на цій території. Без перебільшення сказати можна, що там майже кожне село поражає дослідника якимись неочікуваними особливостями мови".

Крім різноманітности, характерною рисою цих говорів є їхня архаїчність. У північних і західніх частинах українськомовної території до сьогодні збереглось старослов'янське "і", яке в інших українських діялектах ствердніло (ходіті — укр. ходити), дифтонги й монофтонги, які перейшли в т.зв. нове українське "і" (куонь, кунь — кінь; вуон, вун — він). Це, звичайно, не всі особливі риси цих діялектів, які саме ними вельми цікаві дослідникам, чого доказом може бути виданий у 1980 р. (ПАН) перший том *Атласу східнослов'янських говорів Білосточчини,* що його зустріли прихильні відгуки польських і закордонних вчених.

* * *

Годиться відзначити, що прояви української суспільно-культурної діяльности у довоєнний і післявоєнний період були на Підляшші малопомітні. Спричинене це нестачею свідомих і діючих у цьому напрямку груп населення, а головне — інтеліґенції. Існуючі нечисленні осередки не були спроможні зіграти більшу ролю. Треба згадати села Гайнівку і Кліщелі. В останньому діяв український художній колектив, що продовжував свою роботу й після війни. По 1956 р. тут засновано гурток УСКТ, а в 60-их роках велося навчання української мови.

На зламі 60-их і 70-их рр. діяльність ця практично припинилася. Щойно 1981 рік приніс пробудження шкільної та студентської молоді, яка своєю культурною роботою здобула зрозуміння і прихильність тієї частини людей, яка з нею зустрілася. Молодь влаштовує весняні студентські мандрівки "Підляшшя" й літні — "Карпати", а також вогнища, концерти, авторські вечори тощо.

Помітно посилилась також художня, особливо літературна творчість, про що свідчить все частіша присутність на сторінках *Нашого Слова* віршів і статтей, автори яких походять з Підляшшя. Підляська молодь бере також участь у всьому, що діється в українському молодечому русі в Польщі.

Зустрічі — часопис студентів національних меншостей,
Варшава, ч. 2 (6), 1984.

НАДБУЖАНСЬКІ ДІЯЧІ

Анатоль Демусь

ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ (ГРИГОРІЙ МЕТЮК) (1898-1985)

До найвидатніших уродженців Холмщини в найновіших часах належить безумовно митрополит Андрей. В мирі Григорій Метюк народився 3 січня 1898 р. в с. Теребінь, Грубешівського повіту на Холмщині. Закінчив духовну семінарію у Вільні і богословський факультет у Варшавському університеті, де одержав науковий ступінь маґістра богословії. На священика висвятив його митрополит Діонісій 14 вересня 1924 р. Виконував душпастирську працю на Холмщині, був членом і головою Консисторії та професором і ректором Духовної Семінарії в Холмі.

До Канади прибув у 1948 році. Тут закінчив спеціяльний курс англійської мови для осіб з високою освітою. Був настоятелем Собору Покрови Божої Матері в Вінніпеґу, членом Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді, членом і секретарем її Президії, заступником голови Президії, професором Колеґії св. Андрея в Вінніпеґу, продеканом богословського факультету і секретарем професорської ради. Деканом тоді був митрополит Іларіон (д-р Іван Огієнко).

Від 1 вересня 1958 р. до 5 травня 1959 р. був настоятелем Собору св. Івана Хрестителя в Едмонтоні та адміністратором західньої Епархії УГПЦ в Канаді.

Надзвичайний Собор УГПЦ 4 липня 1959 р. обирає протопресвітера мґр-а Григорія Метюка кандидатом на єпископа, а 5 липня того ж року відбулась його хіротонія, що її довершили митрополит Іларіон і єпископ Михаїл.

1963 року Собор Єпископів нагородив його саном архиєпископа, а 1975 р. обрав його митрополитом УГПЦ в Канаді.

Митрополит Андрей — визначний богослов, знавець канонів Православної Церкви та історик Української Православної Церкви — є автором кількох наукових праць. За його архипастирську, наукову й громадську працю Колеґія св. Андрея нагородила його почесним докторатом богословії; Комітет Українців Канади — Шевченківською

медалею; Уряд Української Народньої Республіки в екзилі — Воєнним Хрестом у 60-річчя відродження Українських Збройних Сил; Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук — почесним докторатом. Крім того одержав медалю століття Канади і почесні грамоти від багатьох культурно-освітніх установ.

Помер митрополит Андрей після тяжкої недуги 2 січня 1985 року в Вінніпеґу.

КОСТЬ ЛОСЬКИЙ
(1874-1933)

Одну з передових роль в українському національному відродженні Холмщини відіграв Кость Лоський, юрист по професії. Відомий він як громадський і політичний діяч, науковець, письменник і публіцист. Як піонер українського національного життя на Холмщині, він був засновником Т-ва "Просвіта" в Грубешеві, що почало діяти 1905 року. Тоді то він був і співзасновником часопису *Буг,* що його згодом закрила московська реакційна адміністрація. Займався також видаванням книжок.

У державному адміністраційному житті він займав пост губернського комісара Холмської губернії, а опісля — помічника губернського комісара Галичини.

В українському політично-державному житті займав різні видні пости: був членом Української Центральної Ради, директором департаменту внутрішніх справ при Генеральному Секретаріяті, згодом працював у міністерстві закордонних справ; в роки 1918-19 був послом до Фінляндії, а потім — до Швеції і Норвегії.

На еміґрацію виїхав 1920 р. і віддався передусім науковій праці. Був професором римського права в Українському Вільному Університеті та дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка. З 1896 р. був співробітником *Исторического Вестника* в Петербурзі.

Видніші його праці: *Украинский вопрос, Россия и Антанта* (1918 р.; цю працю написав під псевдонімом Вишевич), *Нарис римської історії* (1919), *Короткий нарис грецької історії* (1921), *Історичні джерела римського права* (1921) та ін. Він же автор збірки фейлетонів і статтей *Від великого до смішного* (1919). Перекладав на українську мову А. Чехова і Г. Гайне та писав популярні нариси.

Помер у Празі 1933 року.

Д-Р ТИМІШ ОЛЕСІЮК
(1895-1978)

Д-р Тиміш Олесіюк належить до тих нечисленних суспільно-політичних діячів, які своєю діяльністю здобули собі видне місце в українському суспільному й політичному житті.

Він народився в місцевості Доброліска на Підляшші 21 лютого 1895 р. Студіював на університетах Варшави, Ростова, Харкова і Праги. Докторат медицини здобув у Празькому університеті.

В роки 1917-18 був членом Української Центральної Ради та її холмсько-підляської фракції. Опісля служив в Армії УНР, а згодом був назначений помічником комісара освіти для північнозахідніх українських земель. В роки 1919-20 був членом української дипломатичної місії в Варшаві як секретар та брав участь у переговорах з урядами Польщі, Кубані і Донського Козацтва та з російським політичним комітетом. Брав активну участь в українських громадських і студентських організаціях Варшави, Харкова і Праги. Був головою Федерації Українських Студентів-Еміґрантів у Польщі в 1920-22 рр. і членом-засновником Центрального Союзу Українського Студентства в Празі 1923 р. В роки 1945-47 був членом екзильного уряду УНР, членом-засновником Українського Національно-Державного Союзу (УНДС) і членом його управи в 1949-52 рр. Був теж членом ОбВУА в Льос Анджелес, Каліфорнія.

Як науковець, був членом Українського Наукового Інституту в Варшаві в 30-их роках, Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) в ЗСА та Української Вільної Академії Наук (УВАН) у ЗСА.

Як професійний лікар, працював на Підляшші в роках 1932-44, в Нью-Йорку 1949-51, в стейті Техас 1951-63. Належав до Американської Медичної Асоціяції та Українського Лікарського Товариства Півн. Америки (УЛТПА). Він — автор п'ятьох наукових книжок і численних статтей в українській пресі.

Д-р Тиміш Олесіюк помер у Льос Анджелес 11 вересня 1978 року і похований 16 вересня 1978 р. на українському православному цвинтарі у Савт Бавнд Бруку, Нью Джерзі.

СОТНИК ЮРІЙ ЛУКАЩУК
(1900-1966)

До видатніших діячів Холмщини з часу другої світової війни належить покійний уже нині сот. Юрій Лукащук, на долю якого припала збройна оборона українського населення Холмщини перед терорис-

тичними діями польської, а також совєтської партизанки в 1942-44 роках.

Сот. Ю. Лукащук народився 8 січня 1900 р. в родині Василя і Анни Лукащуків у селі Стрільці на Грубешівщині. Там він і скінчив вищу початкову школу. У 1915 р., під час евакуації московськими військами населення Холмщини перед німцями, він з родиною переїжджає на Катеринославщину. Там деякий час працював у маєтку Родзянка (голова останньої російської Державної Думи). Незабаром пішов добровольцем до російської армії. В час військової служби він учиться далі та екстерном складає іспит зрілости. Після революції в Росії, він, уже як старшина, приїжджає до батьків у Катеринослав. За гетьмана Павла Скоропадського служив у державній варті.

В 1919 році служив у північній групі Армії УНР. Його висилають на Холмщину для набору вояків до армії, але туди він прибув запізно, бо поляки вже окупували Холмщину. Щоб себе рятувати перед переслідуванням і арештом, він, за допомогою одного священика, зменшує собі вік на два роки і йде на короткий вишкіл до польської армії.

Після вишколу працює на господарстві, а скінчивши асекураційні курси, стає асекураційним аґентом на Грубешівщину. В 1925 р. одружується і займається господарством.

Від 1928 до 1937 р. сот. Лукащук працював як лісничий у маєтках графа Замойського. В 1938 р. перейшов на працю до англійської фірми експлуатації лісів.

За німецької окупації він був спочатку війтом Білопільської волости на Грубешівщині, але, на донос поляків, його арештувало Ґештапо. Врятувала його петиція, яку в його обороні підписали понад три тисячі осіб; після півроку тюрми його випущено на волю.

Коли на Грубешівщині почала організуватися Самооборона для охорони українського населення перед терористичними акціями підпільної польської Армії Крайової, сот. Лукащук увійшов у її командний склад — спершу як заступник коменданта, полк. Якова Гальчевського-Войнаровського, а після трагічної смерти його та голови УДК в Грубешеві д-ра Миколи Струтинського (вони впали жертвою польських терористів) очолює Самооборону, що була суто військовою формацією.

22 червня 1943 р. на сот. Лукащука поляки виконали невдалий замах. Згодом польські терористи замордували в с. Стрільцях його батька, брата і сестру.

6 червня 1944 р. Самооборона під командуванням сот. Ю. Лукащука і відділ УПА командира Юрченка розбили в бою під Радостовом на Томашівщині великий відділ АК; поляки втратили понад 400 вбитими. Після того бою АК відтягнула свої відділи з Холмщини, залишаючи там лише малі терористичні боївки, які згодом були винищені.

Сотник Юрій Лукащук

16 липня 1944 р. відбулося врочисте посвячення прапору Самооборони, що його провів архиєп. Іларіон.

В січні 1945 р. Самооборону приєднано до дивізії "Галичина". Сот. Ю. Лукащук відходить з Самообороною, а його родина іншими шляхами дістається на еміґрацію.

До ЗСА сот. Лукащук з родиною прибув у 1950 році. Працюючи над забезпеченням сім'ї, він водночас присвячує багато часу для загальноукраїнської справи, а зокрема для рідної Холмщини. Належав до ґрона тих, що взялись писати історію Холмщини.

Помер сот. Юрій Лукащук 20 листопада 1966 р. після важкої недуги і похований на українському православному цвинтарі в Савт Бавнд Бруку, стейт Нью Джерзі.

ОЛЕКСАНДЕР КАРПИНСЬКИЙ
(1869-1929)

Видатний громадський і політичний діяч Олександер Карпинський народився 1869 р. в місті Білій на Підляшші. За професією юрист, він за царату був суддею в Чернігові. Коли Українська Центральна Рада актом 22 січня 1918 р. проголосила самостійність Української Народньої Республіки, він у 1918 р. займав пост заступника міністра внутрішніх справ у кабінеті В. Винниченка. За гетьманської влади був членом ради міністерства закордонних справ. У 1918-1920 рр. був дорадником дипломатичної місії УНР у Варшаві.

Після визвольної війни 1918-1921 рр. жив у Рівному на Волині, де вів свою адвокатську канцелярію, а також очолював місцеве Т-во "Просвіта".

На виборах у Польщі 1922 р. був обраний послом до сенату з Волині. Це становище займав він до 1928 р. Був також головою Українського Сенатського Клюбу.

Помер Олександер Карпинський 1929 р. у Рівному.

СЕРГІЙ ХРУЦЬКИЙ
(1882-?)

Видатний політичний, громадський і церковний діяч Холмщини Сергій Хруцький народився 12 червня 1882 р. в с. Кмічині, Холмського повіту. З професії учитель середніх шкіл, довгі роки вчителював у гімназії. В роки 1922-1935 був послом до польського сейму з поліської виборчої округи. В сеймі він очолював Український Клюб і був віцепрезидентом Освітньої Комісії. В 1925 р. почав співпрацювати з Українським Національно-Демократичним Об'єднанням (УНДО) і ввійшов у склад його Центрального Комітету.

С. Хруцький обороняв принцип автономії західньоукраїнських земель, які після Ризького договору включено в Польську державу. Автономію західніх земель України під Польщею, конкретніше — Галичини, визнала Рада Амбасадорів у 1923 р., але польський уряд це своє зобов'язання брутально зламав. Гостро виступав С. Хруцький також проти переслідування українців у Польщі і спроб насильної їх польонізації та проти конфіскації й руйнування православних церков на Холмщині й Підляшші. Був палким прихильником українізації зрусифікованої Православної Церкви на Волині, Поліссі, Підляшші й Холмщині і в 1927 р. став членом Українського Церковного Комітету.

Після зайняття західньоукраїнських земель більшовиками в 1939 р. його разом з родиною арештували органи НКВД і заслали в концентраційний табір у Казахстані. Про його дальшу долю досі нічого не відомо.

Тадеуш і Вітольд Жепецькі в довіднику *Сейм і сенат 1922-1927* подають дату народження Сергія Хруцького рік 1887, титул професора і місце перебування с. Антонівку, повіт Томашів.

ЄВГЕН ПАСТЕРНАК
(1907-1980)

До групи передових наших діячів, уродженців Підляшшя, належить інж. Євген Пастернак. Народився він 24 січня 1907 р. на Підляшші.

Інж. Євген Пастернак

Батько його, Іван, був учителем, а згодом сенатором польського сенату. Українську гімназію скінчив у Рівному на Волині та опісля студіював на Політехніці в Ґданську, яку закінчив у 1937 р.

Перед війною працював у Кооперативі Інженерських Робіт у Львові, а під час війни — в промислово-будівельній спілці Те-Бе-Га, що її заснували українські інженери в Любліні. Згодом він став головним директором Союзу Українських Кооператив на Підляшші і головою Українського Допомогового Комітету в Білій Підляській. Деякий час був ув'язнений німцями. В Білій він познайомився з працівницею суспільної опіки, Євгенією, та одружився з нею.

Після війни подружжя Пастернаки деякий час жило у Франкфурті над Майном, Зах. Німеччина, звідки 1948 р. переїхали вони на сталий побут у Канаду і поселилися в Торонті. В Канаді Є. Пастернак працював інженером у будівельних фірмах, а від 1956 до 1972 р. в Департаменті Публічних Робіт провінції Онтаріо. Він був співзасновником Товариства Українських Інженерів у Канаді, кількакратним його головою і членом головної управи.

Професійно співробітничав з *Технічними Вістями,* а на суспільно-громадські теми дописував до *Свободи, Українського Голосу, Нового Шляху, Тризуба* й ін.

Написав велику наукову працю *Нарис історії Холмщини і Підляшшя*, що вийшла 1969 р. У 1980 р. видав працю *Україна під большевиками*.

В Торонті Є. Пастернак був співзасновником та будівничим Пансіону імени Івана Франка. Помер несподівано 22 листопада 1980 р.; похований на цвинтарі Парк Лавн у Торонті.

ІВАН КАНДИБА
(1930-)

Відомий український правозахисник Іван О. Кандиба народився 7 липня 1930 року в с. Стульно, Володавського повіту, на південному Підляшші. В 1953 р. він закінчив правничі студії у Львівському університеті і працював в органах юстиції міста Львова та Львівської області. Разом із відомим правозахисником юристом Левком Лук'яненком він створив Українську Робітничо-Селянську Спілку, яка, на основі совєтської конституції, проєктувала вихід України з СССР. Заарештований за те і засуджений 20 травня 1961 року на 15 років ув'язнення, відбував покарання в концентраційних таборах Мордовії, Явасу й Уралу та в горезвісній Володимирській тюрмі. Відбувши повний термін покарання, був звільнений у січні 1976 р. і повернувся до Львова. Йому не дозволили жити у Львові і звеліли мешкати в селі Пустомитах, районовому центрі Львівської області. Тут працював він спочатку на ремонті електро-побутових приладів, а опісля кочегаром. Перебував під постійним адміністративним наглядом.

Іван Кандиба — один із членів-засновників Української Гельсінкської Групи, яка мала за завдання наглядати за тим, чи Совєтський Союз виконує постанови Гельсінкської Конференції. У зв'язку з тим слідчі органи допитували його в справі його листування з політичними в'язнями. В серпні 1978 р. в пустомитівській районовій газеті *Ленінський Прапор* надрукували проти нього наклепницьку статтю "Крізь скла чорних окулярів", спрепаровану, очевидно, органами КҐБ. Того ж місяця поліційні органи повідомили його про закінчення над ним адміністративного нагляду і що йому не вільно жити ні в Києві, ні в обласних центрах України. В кінці того ж року йому запропоновано виступити з членства УГГ. Він рішуче відмовився, наслідком чого на нього знову накладено адміністративний нагляд на 6 місяців.

В березні 1979 р. над І. Кандибою закінчився адміністративний нагляд і він виїхав до Києва відвідати своїх знайомих. 2 квітня його затримало КҐБ і допитувало в справі правозахисника, поета й письменника Олеся Бердника, а 3 квітня його насильно вивезено з Києва до Пустомит і знову встановлено адміністративний нагляд — на дальших 6 місяців.

Іван Кандиба

Ще влітку 1977 р. І. Кандиба відбув поїздку до Москви, Таруси, Києва і Чернігова. Був свідком на суді над головою УГГ письменником Миколою Руденком і Олексою Тихим. Представники каральних органів постійно натискали на нього, щоб покаявся, але завжди стрічалися з рішучою відмовою з його сторони. Робив безуспішні заходи, щоб виїхати з СССР і був співавтором численних меморандумів УГГ, що появились на протязі 1976-77 років.

В роки 1978-1981 Іван Кандиба жив під постійним поліційним наглядом, в нього вилучувано й конфісковано листи, пропоновано написати заяву, що він не знає тих чужинців, які старалися вирвати його з СССР. Робили поліційний тиск і на його брата, щоб намовляв його покаятися. За його постійні відмови кількакратно встановляли над ним адміністративний нагляд і звільнили з праці кочегара.

В червні 1979 р. йому відмовили права на виїзд із СССР.

В жовтні 1980 р. над ним дев'ятий раз відновлено адміністративний нагляд на 6 місяців.

В березні 1981 р. І. Кандибу заарештували за приналежність до УГГ, а в липні того ж року засудили на 10 років концтабору і 5 років заслання. На основі амнестії звільнений 9 вересня 1988 р. Покарання відбував у таборі ч. 35-1 у Пермській області.

На Заході вийшла книжка Івана Кандиби в перекладі на англійську мову *Russian Unlawfulness in Ukraine, the Life of a Martyr.*

Іларіон Калиневич

ВИЗНАЧНІ ДІЯЧІ КАМІНКО-СТРУМИЛІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

ЄПИСКОП ЙОСИФ БОЦЯН

Луцький єпископ, львівський єпископ-помічник, ректор Духовної Семінарії у Львові, архипресвітер Львівської Капітули, видатний знавець історії Церкви та її східнього обряду, співробітник богословських журналів, о. д-р Йосиф Боцян народився 10 березня 1879 р. в Буську, в убогій міщанській родині. Середню школу закінчив у Золочеві, богословські студії розпочав 1897 р. у Львові та завершив їх в Інсбруку. Докторат здобув у Відні 1909 року. Крім богослов'я вивчав теж історію, літературу й філологію. Напередодні першої світової війни став ректором Духовної Семінарії у Львові.

У 1914 році москалі арештували його разом з митр. Андреєм Шептицьким і повезли етапом на Сибір. Ще в Києві митр. Андрей потайки висвятив його 23 вересня 1914 р. на єпископа з призначенням очолити Луцьку епархію. Коли ж 1915 р. єп. Йосиф Боцян повернувся до Львова, його там знову ув'язнили і заслали в Сибір, де він перебував до 1917 року. Але й польська окупаційна влада не дозволила йому виконувати єпископські обов'язки в Луцьку, з яким то рішенням погодився і Ватикан. Прибитий подіями, з надірваним здоров'ям і не завжди у сприятливих умовах, єп. Йосиф жив то у Львові, то в с. Підбірцях. В 1925 р. митрополит іменував його львівським єпископом-помічником та, згодом, декілька місяців перед смертю, ще й архипресвітером Львівської Капітули. Важка недуга легенів і нирок перемогла його і 21 листопада 1926 р. він помер у Львові, де й поховано його.

Важливіші праці єп. Йосифа Боцяна:

1. *De modificationibus in Textu Slavico Liturgiae Sancti Ioannis Chrysostomi opus Rutheneos Subintroductis.*

2. Переклад на українську мову *Наслідування Христа* Томи Кемпійського.

3. Пояснення до 60 пастирських листів митр. А. Шептицького, в журналі *Богословія* 1926 року.

Д-Р ЛЬОНГИН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

Доктор юридичних наук, публіцист, політичний діяч, посол австрійського парляменту, член Української Головної Ради у Львові і Першої Конституанти Західньо-Української Народньої Республіки, міністер ЗУНР та редактор часописів: *Діло, Українське Слово* і *Свобода* у Львові та *Америка* у Філядельфії, співробітник львівського *Літературно-Наукового Вісника.*

Народився 29 серпня 1875 р. в Камінці Струмиловій як найстарший син о. Михайла Цегельського. Гімназію та студії права закінчив у Львові. Належав до чільних провідників української академічної молоді, був співредактором місячника *Молода Україна,* що боровся за культурну й політичну незалежність українців. Написав розвідку *Русь-Україна і Московщина,* яка сильно вплинула на розвиток української політичної думки в Галичині. На виборах 1911 р. Льонгин Цегельський здобув посольський мандат до Віденського парляменту, а 1913 р. ще й до австрійсько-галицького сейму у Львові, де завзято обороняв права українського населення проти надуживань польської адміністрації. Разом із д-ром С. Бараном 1914 року їздив до Румунії, Болгарії і Туреччини, щоб прихилити уряди цих держав до української справи. По розпаді Австро-Угорщини став членом Української Конституанти 1918 р. та особисто взяв участь у проголошенні акту створення Західньо-Української Народньої Республіки у Львові. В уряді ЗУНР він працював міністром внутрішніх справ, а опісля — закордонних справ. За його заходами й участю проголошено 22 січня 1919 р. акт злуки всіх українських земель у єдиній Українській Народній Республіці. В уряді УНР був заступником міністра закордонних справ.

У 1920 році президент ЗУНР Є. Петрушевич послав його до ЗСА, щоб там організувати фінансову допомогу на оборону західньоукраїнських земель. З тієї поїздки д-р Цегельський вже ніколи не повернувся до рідного краю. Нераз жив у злиднях та пригнобленні внаслідок невдачі визвольної війни. Щойно 1943 р. став редактором щоденної газети *Америка* і таким чином стабілізував своє еміґрантське життя. Він значно причинився до створення Українського Конґресового Комітету Америки. Свої спогади про події, пов'язані з Листопадовим Зривом 1918 р., описав у книзі п.з. *Від леґенди до правди.* Помер 13 грудня 1950 року таки на посту головного редактора *Америки.*

Д-Р ІЛАРІОН СВЄНЦІЦЬКИЙ

Філолог, мистецтвознавець, етнограф і музейний спеціяліст, д-р Іларіон Свєнціцький народився 7 квітня 1876 р. в родині учителя в

Буську. Закінчивши свої студії у Львівському університеті, завершив їх у Петербурзі та Відні. Хоч походив із москвофільської родини, він перейшов еволюцію національного мислення і працював для української науки. В 1913 році був іменований доцентом слов'янської філології у Львівському університеті. Опісля митр. А. Шептицький покликав його на організатора й кустоса Українського Національного Музею у Львові, що з того часу гарно розвинувся і став центром мистецьких студій та етнографії.

До 1930 р. І. Свєнціцький читав лекції археології та мистецтва у Богословській Академії. Після того, як Львів окупували совєтські війська восени 1939 р., він залишився на своєму посту як директор музею, перейменованого на Львівський Державний Музей Українського Мистецтва. Свої численні наукові праці д-р І. Свєнціцький друкував у різних наукових журналах українською, польською, німецькою і французькою мовами. З його праць більш відомі є: *Розвиток українського мистецтва в Західній Україні, Ікони Галицької України XV-XVII віків, Шевченко в світлі критики і дійсности.* Помер у Львові 18 вересня 1956 року.

Д-Р РОМАН ПЕТРУШЕВИЧ

Син о. Омеляна і Савини з Коцюбів, рідний брат президента ЗУНР Євгена, Роман Петрушевич народився 15 червня 1872 р. в Буську. Закінчивши у Відні військово-старшинську школу, став харчовим інтендантом. Юридичні студії закінчив 1900 р. докторатом і отримав посаду судді Повітового Суду в Камінці Струмиловій. У 1915 році в боях під Перемишлем попався в російський полон і до революції жив у Сибіру. Повернувшися з полону, за ЗУНР, він працював комісаром Української Держави в Камінці Струмиловій. Разом з о. Михайлом Цегельським і д-ром Теодором Яцевим він був організуючою силою міста і повіту Камінка Струмилова.

За Польщі деякий час жив нелеґально. Згодом відкрив свою адвокатську канцелярію в Камінці, а коли його поновлено в судочинстві, тоді став начальником окружного суду в Вадовицях. У 1940 році прибув до Камінки Струмилової на відвідини рідних і там попався в руки НКВД. З того часу нічого не відомо про його долю. Його двох синів і дружину вивезено в Казахстан, звідкіля тільки одному — Юркові — пощастило вернутися до Вадовиць, де він теж був суддею. Але дружина д-ра Романа Петрушевича і син Степан таки й померли в Казахстані.

Д-Р ПЕТРО САЙКЕВИЧ

Лікар, громадський і політичний діяч, Петро Сайкевич народився 24 липня 1898 р. в Сенькові, на Радехівщині. Під час війни 1916 р. був

мобілізований до австрійської армії та на воєнній службі досяг ступеня лейтенанта і, поряд із цим, склав іспит зрілости. Взяв активну участь у Листопадовому Зриві і включився в новостворену Українську Галицьку Армію. Визначився в славному Чортківському наступі УГА, а згодом був старшиною в Дійовій Армії УНР.

Після визвольної війни повернувся в рідні сторони і разом із Романом Паньковим, Омеляном Сливкою і Юрком Яцевим організував у Камінці Струмиловій студентське і громадське життя. У 1924 р. виїхав до Праги вивчати медицину. Поряд з цим був членом Крайової Команди УВО і визначався як підприємливий сумлінний організатор підпілля. Коли з наказу Головної Команди переходив польський кордон нелеґально, тоді попався в руки польської поліції, після чого його засудили на довгі роки тюрми, що їх відбував у львівських Бриґідках, у Дрогобичі, Вронках і Равічі; не минула його і лиховісна Береза Картузька.

У 1931 році одружився з Надією, дочкою пароха с. Дернова, о. М. Сивенького. Саме в дернівській церкві Петро Сайкевич відкрив стару й важливу пам'ятку української літератури — *Інтермедії.* Врешті закінчив медичні студії в Ґрацу 1934 р. і деякий час мав свою лікарську канцелярію в Камінці Струмиловій.

Після падіння Польщі виїхав на еміґрацію, спершу до Німеччини, а потім до Данії, де працював лікарем у шпиталі в Копенгаґені. До Канади прибув він 1948 року, поселився у Віндзорі та негайно включився в українське громадське життя, ставши активним членом декількох організацій. Помер 23 грудня 1985 р. і похований на віндзорському українському кладовищі.

Д-Р ЄВГЕН ВЕРТИПОРОХ

Науковець-хемік, дійсний член НТШ, професор УТГІ й УНРРА університету, дійсний член Канадського Хемічного Інституту (CIC), президент Головної Ради НТШ, — Євген Вертипорох народився 17 квітня 1878 р. в Ляшках Королівських, пов. Перемишляни, де його батько був керівником початкової школи, а мати — вчителькою. За їхню ідейну працю для українського суспільства, яка не сподобалася австрійсько-польській адміністрації, Вертипорохів перенесено в 1908 р. до Сільця Бенькова, пов. Камінка Струмилова. Все таки Євген отримав середню освіту у львівській Академічній Гімназії. Під час війни 1916 р. його мобілізували до австрійського війська; закінчивши з успіхом старшинську школу на Горішнім Шлезьку, працював перекладачем в австрійській армії. Після розпаду Австро-Угорщини він негайно зголосився до кадри в Камінці Струмиловій, де комендантом був чотар

Михайло Саляк, а адьютантом чотар Юліян Рабій. В ході воєнних дій Євгена приділено до 5-ої (Сокальської) Бриґади, як коменданта саперної сотні. Ця бриґада діяла на відтинку Сокаль-Камінка Струмилова-Буськ. Під час польського наступу 1919 р. саперна сотня під командуванням Є. Вертипороха знищила залізничні мости в Сокалі, Кристинополі й Камінці Струмиловій та цим влегшила відступ загроженим українським частинам. У всіх важливіших діях УГА він брав активну участь, а в тому і в поході українських армій на Київ. У 1920 році Євген Вертипорох попав у польський полон. Щойно після звільнення з полону він міг розпочати студії хемії в Ґданську (тоді: Данціґ), бо у Львові він не мав права вступу до вищих шкіл.

Отримавши диплом 1926 року та докторат з хемії 1929 р., д-р Євген Вертипорох став працювати в Данціґу науковим асистентом у тамтешньому університеті, та водночас активізувався в українській студентській громаді.

Після свого повернення в Галичину став асистентом-викладачем у Львівській Політехніці та займав різні професійні пости у хемічно-фармацевтичних фірмах. Після закінчення війни жив у Мюнхені та працював викладачем Університету УНРРА. До Канади виїхав 1948 року і поселився в Торонті. Через рік опісля ініціював заснування Канадського Відділу НТШ та був обраний першим його головою. Коли ж д-р Роман Смаль-Стоцький помер, д-ра Є. Вертипороха обрали президентом Головної Ради НТШ. Комітет Українців Канади відзначив його 1968 р. Шевченківською медалею. УВАН у Канаді вшанувала його наукові заслуги наданням йому свого почесного членства.

Жив проф. Є. Вертипорох з праці в хемічній фірмі "Шателворт" у Торонті. Помер 12 січня 1973 року, залишивши по собі біля 30 наукових праць українською, англійською, німецькою і польською мовами.

Д-Р ПЕТРО МІНКО

Адвокат і громадський діяч Петро Мінко народився 1897 року в священичій родині. Іспит зрілости склав в Академічній Гімназії у Львові, опісля закінчив Військову Академію у Вінер Нойштадт (Австрія), де отримав диплом. Юридичні студії відбув у Парижі, завершивши їх ступенем доктора. У 1918 році брав активну участь у Листопадовому Зриві в самому Львові. Визначився як передовий громадський і політичний діяч Камінки Струмилової та її повіту. Загинув трагічно під час переходу через совєтський кордон на р. Буг біля Кристинополя наприкінці 1939 року. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Д-Р ІВАН ЛЕМІШКА

Лікар-філянтроп, громадський і політичний діяч, Іван Лемішка народився 21 травня 1896 р. у Стрептові, пов. Камінка Струмилова, і там отримав початкову освіту, а іспит зрілости склав у камінецькій гімназії. З 1918 року був вояком УГА, а опісля учасником Першого Зимового Походу Армії УНР. Повернувшися додому, він незабаром приєднався до таємної Української Військової Організації. За свою діяльність був ув'язнений поляками. Медичні студії закінчив у Празі, де водночас брав активну участь у праці студентської молоді.

В 1930 році відкрив свою лікарську практику в Камінці Струмиловій і визначився як добрий лікар і відповідальний громадський діяч. Був головою Повітового Т-ва "Рідна Школа", ініціятором та опікуном виховних дитячих садочків. Своєю діяльністю він здобув собі славу зокрема як опікун молоді. Нічого дивного, що був теж членом Головної Управи Т-ва "Рідна Школа" у Львові.

Воєнні дії 1939 року примусили його покинути рідне місто і податись на захід. Якийсь час він жив у Сяноці й Кракові, а згодом став лікарем Першої Дивізії УНА. До Канади приїхав 1950 року і поселився в Бонді, провінція Саскачеван. Там він включився в громадське життя, так у системі Комітету Українців Канади, як і Централі Українців Католиків Саскачевану. Помер 20 лютого 1967 року в Саскатуні. Похоронений на цвинтарі Вудлавн.

ЕМАНУЇЛ ПРИТУЛА

Заслужений суспільно-громадський діяч повіту Камінка Струмилова Емануїл Притула народився 2 лютого 1908 р. в с. Тадані. Свою увагу він головно зосереджував на господарській і кооперативній ділянках життя. Був довголітнім директором районової молочарні в Камінці та видатним членом товариств — "Рідна Школа" і "Сільський Господар" та Читальні "Просвіти" в своїй місцевості. Мав особливо добрі успіхи як організатор сільської молоді. Коли в Таданях зорганізовано 1927 р. Т-во "Сокіл", тоді Е. Притулу обрали начальником цього спортово-виховного об'єднання молоді. Як це звичайно бувало в випадку майже всіх діяльних українців, Е. Притулі також довелося зазнати ув'язнення за польської та німецької окупації України.

У 1944 році він з дружиною поїхав на захід і врешті 1949 р. поселився в Балтиморі, ЗСА. Там протягом 30 років був секретарем Українського Народнього Союзу, а далі — Об'єднання Українців Америки "Самопоміч". Це він заснував кредитову кооперативу "Самопоміч" у Балтиморі та багато років керував цією установою. Помер у тому ж місті 1983 року.

Семен Романів

НЕЗАБУТНІЙ ПАРОХ СЕБЕЧЕВА

Парох с. Себечева о. Станислав Гарасовський — це нащадок священичої родини з т.зв. холмщаків. Його дід о. Михайло був віцеректором греко-католицької Духовної Семінарії в Холмі. Його батько о. Теофіл був парохом с. Чулчиць біля Грубешева. Обидвох їх висвячено в Соборі "на гірці" в Холмі, де колись стояв замок короля Данила. Їхнє життя тісно пов'язане з долею Холмщини.

Після першого розбору Польщі 1772 р. територію Галичини зайняла Австрія, а інші українські землі до того часу окуповані Польщею — Волинь, Підляшшя і Холмщину — забрала Росія. Перед тим поляки намагались латинізувати українців, а тепер росіяни взялися таки силою повертати їх на московське православ'я. Арештовано священиків та холмського єпископа і вивезено в Росію, а далі заборонено всякі церковні відправи в т.зв. нез'єдинених церквах. Тоді велика група уніятського духовенства переїхала до Галичини під австрійське правління і там залишилася по різних парафіях. Батько о. Станислава отримав парафію в с. Коровиці, Любачівського повіту, де душпастирював до своєї смерти 50 років пізніше. Саме в Коровиці народився Станислав Гарасовський.

Гімназію він закінчив у Ярославі, а богословію в Перемишлі, де був висвячений на священика 1908 р. єп. Чеховичем. Спершу о. Станислав був сотрудником у Старому Самборі, а опісля парохом с. Баличі б. Перемишля. Звідтіль 1921 р. він прибув до Себечева, парафії Белзького деканату.

Високий, стрункий, чорне волосся стрижене "на щітку", поважний, але до кожного привітний, а в товаристві навіть жартівливий, своєю душпастирською і громадською працею він негайно визначився серед тогочасних священиків. Кожну Службу Божу, співану його прекрасним теноровим голосом у супроводі хору, парафіяни могли слухати справді в молитовному настрої. Щоб підвищити рівень хорового співу в селі, о. парох запросив на деякий час визначного дириґента львівського хору "Сурми", проф. Омеляна Плешкевича, а потім ще інших професійних дириґентів. Ними вишколений хор врешті отримав постійного дириґента й професійного дяка, інваліда УГА, Атанаса Саґанського. Під його

о. Станислав Гарасовський, парох Себечева

керівництвом себечівський хор придбав собі славу першого хору в Сокальщині.

Попри шкільне навчання дітвори у Себечеві та в сусідніх дочерних селах — у Вербіжі, Русині та Лещкові, — о. Гарасовський додатково щонеділі після вечірні проводив катехизацію дітей. Водночас він вибирав хлопців з кращими голосами і вчив їх дяківства, щоб таким чином на майбутнє підготувати співаків і дяків для правильного літургічного співу в дочерних церквах.

Незабаром після приїзду о. Гарасовського до Себечева церковний комітет вирішив розмалювати нашу мурована церкву, що її 1904 р. збудували на місці старої дерев'яної. Цю велику роботу виконав маляр, кол. полк. Армії УНР, Б. Палій-Неїло, разом з кількома своїми помічниками. А вони показалися теж добрими знавцями сцени і, за спонукою о. пароха, організували при читальні "Просвіти" аматорський театральний гурток. Першою їхньою постановкою була оперета І. Котляревського "Наталка Полтавка". Проби відбувалися на приходстві

Чоловічий хор у Себечеві

Народній Дім у Себечеві

при фортепіяновому акомпаньяменті пані добродійки Наталії Гарасовської. Далі в репертуар цього гуртка, що почав привертати увагу навколишніх сіл, введено такі п'єси: "Назар Стодоля", "Мартин Боруля", "Мати-наймичка", "Ой, не ходи Грицю" (з "Вечерницями" Ніщинського), "Казка старого млина" і інші. Талановито виконували свої ролі Марія Кантор, Анна Кантор, Ксеня Мартинова, Марія Башук та її сестри Ольга й Катерина, Ксеня Климчак, Катерина Климчак, Марія Струк, Стефанія Палка та її сестра Марія, які виступали в головних ролях постановок, чи вибивалися в хорі. В чоловічих ролях і голосах, та взагалі культурно-освітній праці, вибивалися Василь Сенишин, Іван Манькут, Кость Мигаль, Гриць Лагода, Степан Кантор і його брати Ілля й Микола та інші. Диригентами хорів у різний час були: учитель Пліхота, який не був зі Себечева, та уродженці села — Павло Бас, Григорій Мигаль, Василь Ваврук, Петро Манькут, Петро Кантор, Павло Бриль. Аматорський гурток і хор відбували свої поїздки до сусідніх сіл і міст — Сокаля, Белза і Кристинополя. Гурток себечівських студентів, а серед них і діти о. Гарасовського, дружньо співпрацювали з активістами села.

При тому о. парох розумів духа часу і проявляв ініціятиву на кожній ділянці. За його участю постали в селі дві кооперативи — "Народній Дім" та "Ощадність", "Кружок Рідної Школи" і Т-во "Відродження". Нічого дивного, що на Себечів звернулася увага української громадськости повіту, а й також польської влади. "Пацифікація" українських сіл восени 1930 р. не минула Себечева. Польське вояцтво знищило читальню "Просвіти" та її бібліотеку разом з обстановкою, обидві кооперативи, в якій чого не пограбили, то змішали все з землею. На цвинтарі списами збивали напис на стрілецькій могилі, присвяченій "Борцям за волю України". Селян-активістів ловили і побивали до нестями; деяким довелося провести кілька тижнів у сокальському шпиталі. Не пощадили й о. пароха: його на приходстві брутально допитували і словесно зневажали. Багату бібліотеку о. Гарасовського, метрикальні книги і фортепіяно знищили і пошкодили підлогу хати, шукаючи там неіснуючих нелеґальних видань. Через тиждень таких страждань і журби за долю своєї сім'ї та всієї парафії о. парох посивів, як голуб. Наїзд пацифікаторів знищив десятирічну його працю і всього села.

Та воно помалу відродилося. Почавши з 1931 року, о. парох установив щорічне відзначування роковин "Першого листопада" врочистою Службою Божою та величавим концертом у читальняній залі, куди сходилися люди навіть з довколишніх сіл. У 1933 р. Себечів і села його парафії святково продемонстрували свою єдність зі здвигом "Українська молодь Христові", що відбувався тоді у Львові. На той здвиг їздила окрема делеґація молоді з Себечева. Для кращого виховання дітей в національно-релігійному дусі о. парох спровадив до

села Сестер Чину св. Йосифа; вони в приміщенні будинку старої "дяківки" розпочали навчання "передшкілля".

В роки 1920-1930 багато молодих людей пішли вчитися в сокальській гімназії та, згодом, навчалися у вищих школах. Зі Себечева вийшли в світ кільканадцять учителів початкових шкіл та п'ять священиків, а саме: о. Микола Топоровський, о. Ярослав Скопляк, о. Михайло Климчак (поселився в Канаді), о. Іван Шпак та о. Семен Крут, що до кінця свого життя залишився вірний своїй Церкві та своєму народові, працюючи як священик підпільно. Помер у вересні 1982 р. в Кристинополі, але поховали його в Себечеві за участю поверх тисячі вірних.

Свято Стрілецьких Могил у Себечеві 1928 р.

Жіноцтво Себечева, завдяки пані Наталії Гарасовській, також розвинуло жваву діяльність. В селі відбувалися різні практичні курси, зокрема куховарства, шиття, хатнього господарства тощо. Діяв "Кружок Союзу Українок", а читальня "Просвіти" передплачувала жіночі журнали *Жіноча Доля* та *Жінка.* Нічого дивного, що до так всебічно розвиненого села Себечева завітав одного разу славний хор Дмитра Котка зі Львова, що звичайно виступав тільки по містах. Бували в нас зі своїми постановками п'єс теж мандрівні українські театри. Увагу громадськости до Себечева привернув о. С. Гарасовський теж своїми проповідями: його часто запрошували з духовним словом до себе інші місцевості, а

василіянське видавництво в Жовкві видало його проповіді в двох томах 1938 р.

З розвалом Польщі наше село спершу окупували совєти, але по двох тижнях воно опинилося під німецькою окупацією. До кінця 1939 р. і майже цілий 1940 рік до Себечева прибували численні втікачі, що рятувалися втечею від більшовицького режиму. Нераз цілі родини ночували в хатах себечівських громадян. Але й німецький окупант не був кращий, тому в ході війни наше ставлення до нього дедалі загострювалося.

Душпастирство в окупаційних умовах та при українській самооборонній боротьбі проти обох наїзників було дедалі тяжчим обов'язком для нашого о. пароха, який глибоко переживав усі трагедії своїх парафіян і народу. Він тяжко захворів і тільки швидка допомога лікаря Савки, якого привезли наші повстанці, врятувала йому життя. І зараз після цього о. парохові довелося хоронити двох повстанців із Себечева, які полягли від польських куль.

Як прокотився фронт на захід, село опинилося на польсько-совєтському пограниччі. Частину себечівців переселили на схід, частину вивезли в глибину Польщі. Одного дня кінна банда польського ватажка Мухи вдерлася на приходство і звеліла о. парохові збиратися в невідому подорож. В той час наших священиків запроторювано в зловісний концтабір Явожно. Завдяки розважності пані добродійки Наталії пощастило їм уникнути тієї самої долі. Вона переконала Муху, що їй конечно треба випекти хліба на дорогу; той погодився відкласти виїзд на декілька годин. Коли ж банда тимчасово подалась із села на іншу акцію, Гарасовські швидко вклали найконечніші речі на підводу і виїхали з Себечева, щоб уже ніколи туди не повертатися.

Поїхали вони через Люблін і Холм аж до Познаня. В Польщі о. Гарасовський дедалі більше занепадав на здоров'ї, довго хворів та помер таки в Познані. Похований там на цвинтарі в дільниці Віняри. Після смерти чоловіка пані Наталія виїхала до своїх дітей у ЗСА, що, переживши воєнні лиха, опинилися в Чікаґо. Там вона й померла 8 жовтня 1978 року.

Степанія Цегельська

ОТЕЦЬ ІВАН КАШУБИНСЬКИЙ

Парох с. Угринова Сокальського повіту і Варязький декан, о. Іван Кашубинський народився 27 серпня 1884 року в с. Пикуличах біля Перемишля. Матуру середньої школи склав у перемиській державній гімназії, філософію вивчав у Львівському університеті, а богослов'я закінчив 1910 р. в перемиській Духовній Семінарії. Одружився з Ольгою, дочкою Михайлини з Миколаєвичів і о. крилошанина Семена Смулки, пароха Угринова. Висвячений єпископом Константином Чеховичем 20 серпня 1910 року, став сотрудником о. митрата Василя Левицького в Сокалі, де негайно включився в місцеве громадське життя.

У 1912 році о. Іван став помічником недужого пароха с. Угринова — свого тестя о. Смулки; по його смерті спершу завідував цією парафією, а 1914 року перейняв її вже як парох. Під його вмілим та енергійним проводом Угринів став зразком для всіх довколишніх сіл. Був він не тільки добрим душпастирем, проповідником і промовцем, але теж і невтомним громадським діячем, який свою енергію і силу присвятив справі розвитку економічного й культурного життя мешканців Угринова і всієї Сокальщини.

За ввесь час свого перебування в Угринові (до 1944 року) о. Іван Кашубинський був головою Читальні "Просвіта", Т-ва "Сільський Господар", Надзірної Ради Споживчої Кооперативи "Зоря", Позичково-Щадничої Каси "Райфайзенка" і Районової Молочарні — спершу в Угринові, а потім у Сокалі. Був він теж членом-засновником Повітового Союзу Кооператив 1922 р. в Сокалі (з двома філіями — в Белзі й Радехові), довгі роки очолював Надзірну Раду, а відтак був також членом Надзірної Ради Центросоюзу у Львові та довголітнім головою Контрольної Комісії "Сільського Господаря" в Сокалі. Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) мало намір висунути його як кандидата на посла до варшавського сейму, але єпископ Йосафат Коциловський не дав на це своєї згоди.

Під проводом о. Івана угринівська громада збудувала мурований поверховий Народній Дім, в якому була велика театральна заля з бальконом і приміщувалися такі установи: Т-во "Просвіта", Союз Українок, Спортове Т-во "Сокіл" і кооператива "Зоря". Крім того, збудовано

просторе приходство, але війна не дозволила викінчити його.

Як ентузіяст театрального мистецтва, о. Іван режисерував аматорські драматичні постановки, особисто гримував акторів, малював деякі частини декорацій, проєктував і деколи виконував костюми для акторів. Багато уваги він приділяв духовному і фізичному вихованню молоді. Разом зі своїм шваґром Омеляном Смулкою і своїм сином Романом він заснував Т-во "Сокіл", був головою Контрольної Комісії цього товариства, брав участь у спортових гутірках, а під час легкоатлетичних змагань чи спортових гор суддював і заохочував молодих до фізичних вправ. Сам о. Іван був ще з юнацьких років фізкультурником і, як учень сьомої та восьмої кляс гімназії, часто на лекціях виручав учителя "руханки".

Годиться нагадати й те, що о. І. Кашубинський брав активну участь у визвольній війні України та, зокрема, в проголошенні влади Західньо-Української Народньої Республіки в Сокалі й Угринові. Протягом шестимісячних боїв з поляками на фронті Угринів-Белз він був дорадником української цивільної та військової влади. В травні 1919 року, після захоплення Угринова частинами польської армії ген. Галлєра, о. Іван відступив разом з частинами УГА на схід, за Збруч. В Кам'янці Подільському він працював у міністерстві ЗОУНР. Повернувшися 1920 року до Сокаля, де перебувала його сім'я, він опинився в польській в'язниці — на передмісті Львова Замарстинові. Звільнений, прибув до Угринова на приходство, яке дощенту ограбили польські вояки, та ще цілий рік мусів щодня зголошуватися на поліційну станицю, розташовану досить далеко від його дому.

Не минула Угринова польська пацифікація 1930 року. Польські улани, щоправда, не потурбували о. Івана фізично, але він глибоко переживав різні зневаги й упокорення. Тоді понад 30 уланських коней стояли в стайнях приходства, а улани плюндрували й нищили надбання з тількищо закінчених жнив.

Всупереч усім перешкодам з боку польської адміністрації, о. Іван безупинно працював для своєї Церкви й народу. Наприклад, староство не дозволило поставити пам'ятника полеглим на війні угринівцям — ані на ринку, ані на цвинтарі, ані біля церкви. Тоді вмуровано в церкві таблицю зі списком полеглих у двох колонах: 42 прізвища з війни 1914-1918, і 42 прізвища з війни 1918-1920. Польський суд, позаочним присудом 1939 р., покарав о. пароха грошовою карою в сумі 200 зл. або 10 днями тюрми. Війна не дозволила полякам виконати цей присуд.

Іменований 1931 року деканом Варязького деканату, о. Іван Кашубинський сумлінно виконував численні духовні обов'язки — візитував парафії і школи, де українські діти навчалися релігії, полагоджував різні громадські конфлікти тощо. Живучи в сусідстві Холмщини, він був справжнім екуменістом і з деякими православними священиками та

національно свідомими холмщаками був у дружніх відносинах. Ще за першої світової війни, на прохання холмщаків, він похоронив православного священика, бо в околиці тоді не було іншого: всі батюшки виїхали на схід з відступаючою російською армією. Повідомляючи перемиського єпископа про це, о. Іван пояснив своє рішення: "...моя совість так мені наказувала зробити". В роки 1939-1940 о. Іван примістив у своєму деканаті декількох священиків — утікачів з-під совєтської влади.

У всіх таких і подібних починах він мав цілковиту підтримку своєї дружини Ольги, також глибоко релігійної та патріотичної громадської діячки.

Ранньою весною 1944 року о. Іван захворів на серце і мусів виїхати до брата в Ярославі, щоб мати спокій і також могти частіше доїжджати залізницею до Львова на лікування. Пересунення фронтової лінії вже не дозволило йому повернутися до Угринова. Перебувши страхіття війни з різними упокореннями в перехідному таборі для робітників у Штрасгофі, він врешті опинився у таборі для переміщених осіб у Реґенсбурзі, Баварія. Там він помагав у душпастирській праці і своїми глибоко релігійними проповідями й патріотичними промовами завжди захоплював і зворушував вірних.

Незважаючи на зайнятість душпастирськими обов'язками в угринівській парафії та громадською діяльністю в Сокальському повіті, о. Іван Кашубинський не занедбував своєї родини, був добрим і дбайливим батьком. Своїм трьом дітям він дав змогу здобути відповідну освіту, хоч і яка тяжка тоді була економічна криза. Найстарший син Роман — спортовець, виховник молоді та член ОУН, загинув за українську справу як старшина ДУН (Дружини Українських Націоналістів), восени 1942 року.* Дві доньки — Ірина та Степанія (заміжня Цегельська) — були суспільно-громадськими діячками ще в Україні і в переселенчих таборах; тепер вони найбільш діяльні в Союзі Українок Америки, а також є членами Головної Управи Об'єднання Надбужанців.

Життєвий шлях о. Івана Кашубинського закінчився в Нью-Йорку 19 грудня 1949 року, в самий день св. Миколая — патрона угринівської парафії, якій він вірно служив 33 роки. Прощаючи його від Сокальської Землі, д-р Степан Ріпецький на цвинтарі Святої Кальварії сказав до жалібної громади такі знаменні слова: "Відійшов у вічність великий муж, який у 1930-их роках був найбільшим авторитетом Сокальщини".

---

* Див. Є. Стахів, "Роман Кашубинський". *Надбужанщина*, т. I, стор. 856-859. — Ред.

Д-р Василь Гирак

ПРОТОІЄРЕЙ МИКОЛА МАЛЮЖИНСЬКИЙ

Серед українських діячів, які працювали над національним і релігійним відродженням Томашівщини, на першому місці видніє постать о. протоієрея Миколи Малюжинського — ревного священика і щирого патріота.

Народився він у священичій родині в Любарі на Волині. Батька й матір розстріляли більшовики. Осиротілому й хворому на тиф 16-річному юнакові пощастило втекти з в'язничної лікарні та в невідрадних умовах далі пробиватися крізь життя. Все таки, він закінчив Духовну семінарію в Крем'янці та згодом, вже як священик, поглиблював богословські знання студіями у Варшавському університеті, де й отримав ступінь маґістра богослов'я.

Обдарований з природи талантом живого й писаного слова, співробітничав з журналом *Церква і Нарід*, написав багато статтей і звітувальних дописів на церковно-релігійні теми. Як настоятель парафії в містечку Тилявка-Ланівці і декан у Крем'янецькому повіті на польсько-совєтському прикордонні, він перший зустрівся з незаконною акцією Корпусу Пограничної Охорони (КОП) — насильним навертанням православних українців на польський римо-католицизм. Першою жертвою тієї акції впало село Гриньки саме в деканаті о. протоієрея Малюжинського. Незабаром прийшла черга на Ланівці та інші парафії. Коли о. Малюжинський протестував проти такого насильства і виступав на оборону переслідуваних, тоді волинський воєвода Гавке-Новак домігся переведення його з Крем'янеччини в інший повіт. Короткий час до вибуху війни він душпастирював у с. Кримному на Ковельщині. Після окупування Волині совєтськими військами, переїхав на Холмщину, де став парохом Томашева і деканом Томашівського повіту.

Перевантажений нелегкими в той час церковними обов'язками, він все таки очолив Український Комітет і надавав напрям його праці. Своїм тактовним підходом до громадських і віровизнаневих справ він значною мірою злагіднював стосунки між галичанами і холмщаками, а в проповідях постійно закликав вірних і всю громадськість до спільної праці на кожній ділянці життя. З подібною метою він відбував часті поїздки до Холму, де назрівала справа відновлення Української Право-

Томашів, 1940 р. Сидять зліва направо: І. Сосенко, М. Вербовецький, В. Гафткович, о. М. Малюжинський, д-р І. Козак, о. Мокрицький, І. Пшоняк, О. Линда

славної Церкви. Як один із промоторів новоствореної Української Церковної Ради та її Генеральний вікарій, він унапрямлював її діяльність. Незабаром переїхав на постійне перебування в Холмі, а після створення Холмської епархії, яку очолив архиєпископ Іларіон, він став членом Холмської Консисторії.

Цілковите відродження Української Православної Церкви та взагалі релігійного життя він вбачав тільки у відродженій вільній українській державі; в своєму серці він плекав ідею вільної самостійної України і вірив у її здійснення. У своєму мисленні та діянні о. протоієрей М. Малюжинський був співзвучний державницькій концепції рев. ОУН: він втримував зв'язки з тією організацією і став одним зі засновників краківського Українського Національного Комітету, що в червні 1941 р. вирішив відновити суверенну українську державу при першій нагоді.

Архиєпископ Іларіон уміло організував і розбудовував новоствореному епархію УПЦ, вводив українську мову в богослуження і в церковну адміністрацію, обсадив парафії національно свідомими українськими священиками, серед яких багато було недавніх утікачів з Буковини. В цій діяльності о. протоієрей Малюжинський служив цінним словом поради і розпорядливими чинами душпастирської праці.

Після звільнення Волині від совєтсько-московської окупації він повернувся з Холмщини на Волинь, де була велика потреба на душпастирів і церковних керівників. З питомою собі енергією, він включається в працю тієї епархії: став членом адміністратури Української Автокефальної Церкви (УАПЦ) та одним із найближчих співробітників

митрополита Полікарпа. Належав зокрема до Комісії перекладів богослужебних книг і викладав догматичне богослов'я на курсах при Луцькій Катедрі.

Національно-церковну й душпастирську працю о. протоієрея Миколи Малюжинського перервала окупаційна влада: в ніч із 15 на 16 липня 1943 року німці арештували його і перевезли до тюрми в Рівному. Там, після тяжких допитів і тортур, гітлерівсько-німецькі органи безпеки розстріляли його — разом із 32-ма іншими заложниками — 15 жовтня 1943 року.

Роман Кухар

ОТЕЦЬ ВІКТОР МАТЮК — ДУШПАСТИР І КОМПОЗИТОР

(1852-1912)

Отець Віктор Матюк, автор улюблених хорових композицій "Крилець, крилець, соколе, дай", "Чом так скрито син сусіда" і багатьох інших популярних творів, зокрема сольових співів на високий голос, "Родимий краю" та, особливо, "Веснівки" ("Цвітка дрібная молила неньку, весну раненьку") до слів Маркіяна Шашкевича, народився 18 лютого (дехто подає 14 лютого) 1852 р. в селі Тудорковичах, Сокальського повіту (тепер Федорівці), в сім'ї місцевого дяка. Батько збудив у нього любов до співу й музики взагалі. Вже на другому році свого життя маленький Віктор утратив матір і його вихованням зайнялася бабуня Варвара. Часто брала вона свого внука з собою на принагідні весілля й вечорниці з музикою, що було дальшим причинком до музичного вподобання обдарованого хлопчини. Під час навчання в Сокалі Віктор прислухався до співу народніх пісень, пізнав їх багато, починаючи деякі з них гармонізувати на мішаний хор. Загальну освіту кінчав В. Матюк у львівській та перемиській гімназіях, та згодом вступив у Духовну семінарію у Львові. Ще з дитинства співав у церковному хорі, а в гімназії та в семінарії був хоровим диригентом. Проживаючи у Ставропігійській бурсі, почав теж вивчати основи музичної теорії і гармонії у композитора й диригента відомого тоді хору Ставропігії, Порфірія Бажанського (1836-1920), збирача фолкльору й автора церковних та світських хорових творів і музичних п'єс, тоді т. зв. "простонародніх опер", як "Довбуш", "Біла циганка", "Олеся", "Марійка, татарська бранка". П. Бажанський — музичний практик і теоретик, автор книжок *Руcько-народня музикальна гармонія,* виданих у Львові в 1900 р.,[1] дав молодому студентові Вікторові міцні основи музичної освіти. Відомі тоді композитори — Михайло Вербицький, Іван Лаврівський, частково й Ізидор Воробкевич — мали значний вплив на його майбутню

1. *Нариси з історії української музики,* част. 1, Київ, "Мистецтво", 1964, стор. 264.

композиторську творчість. Із М. Вербицьким познайомився Матюк ще в 1869 р. Особисте знайомство з Іваном Франком мало теж значення в його музичній праці, скерованій у напрямку культурного розвитку загалу. Хорова культура в Україні, а зокрема в Галичині, ставала важливою ланкою у загальній освіті народу, в якому традиції співу сягали сивої давнини. В той час хорова практика в народі стояла вже на високому рівні. В хорах тоді набували вправи наділені гарними голосами юні таланти, що ставали пізніш оперними співаками, вчителями музики й музичними діячами. І так, напр., зі славного Ставропігійського хору вийшли такі артисти оперних сцен, як Олександер Мишуга, або ж Ю. Закржевський, В. Волошко, Й. Мельницький.[2] Ще з ранніх років, починаючи з 1865 р., як студент Духовної семінарії, Віктор Матюк вивчав техніку хорового виконання в Івана Лаврівського, В. Кобринського, О. Сінкевича й Шушковського, будучи членом львівських співочих гуртків. В майбутньому, о. Віктор Матюк зуміє поєднати своє покликання священика з музичною діяльністю й вимогливою в час і посвяту композиторською творчістю. При кожній нагоді збирав він зразки народньої музики, склавши декілька збірників обробок українських, зокрема старогалицьких, пісень для чоловічого хору. Тоді упорядкував і видав *Руський співаник для народніх шкіл* (у 4-ох частинах), а в 1882 р. доповнив його *Малим катехизмом музики,* коротким посібником музичної грамоти. Був теж видавцем і співредактором хорового збірника *Боян* в 1886 р., що включав твори М. Вербицького, І. Лаврівського, І. Воробкевича та його власні. В. Матюкові теж належить музично-теоретична праця *Короткий нарис науки гармонії і композиції,* де приведено багато зразків із творів нашого класика Дмитра Бортнянського.

Отець Віктор Матюк був головно композитором у галузі вокальної музики. Найвідоміші його гармонізації народніх пісень та хорові твори, як кантата "До весни" для мішаного хору з оркестрою, "До руської пісні", "Під осінь", "Болеслав Кривоустий під Галичем" на текст М. Шашкевича, а теж музика до "Гамалії" Т. Шевченка, для хору з басовим сольом "Заповіт" Т. Шевченка, чи музика до драми І. Франка "Три князі на один престіл". Серед більших його музичних творів — як супровід до п'єс, що включали хорові й сольові партії, а теж інструментальні частини для досить великого складу оркестри, слід назвати "Капрал Тимко", "Інвалід", "Нещасна любов". У свої музично-драматичні праці вводив Матюк інтонації побутового романсу та народніх пісень.

Чи не найбільшої популярности зазнала серед українських співаків-солістів його чарівна сольова перлина "Веснівка", що її включали у свій

2. Ярослав Михальчишин: "Композитор Віктор Матюк", *Наше Слово,* Варшава, 9 жовтня 1983.

постійний концертовий репертуар наші мистці оперної сцени — Олександер Мишуга, Соломія Крушельницька, Модест Менцінський. Її написав наш талановитий композитор ще під час науки в гімназії. В цій пісні прекрасно поєднано дух твору Маркіяна Шашкевича з музичним супроводом Віктора Матюка подібної виразности і драматизму.

А кому не відома дуже популярна серед хорових гуртків нашої співучої молоді упродовж більш як сторіччя його ідиллічно-настроєва пісня "Крилець", що так мальовничо зображує словом і мелодійною гармонією красу нашої батьківщини:

Крилець, крилець, соколе, дай,
Полину, злечу в рідний край,
Де рідна хата, наче в віночку,
Сади вишневі, гаї, горбочки,
Стрия цвітучі береги,
Ліси, діброви, гай, луги,
А верхи гір сягають зір.

Ще в 1906 р. написав Віктор Матюк і видав *Короткий начерк з гармонії і композиції,* проте вже з того часу замовк наш композитор аж до своєї смерти, що наступила передчасно, на 60-му році його життя, 8 квітня 1912 р. в Карові, надбужанському селі, де він довгі роки в місцевій церкві сповняв якнайсумлінніше свої обов'язки пароха. Довго згадувала громада свого улюбленого й незвичайного душпастиря, що вмів поєднати службу Богові зі службою рідному народові — своєю вірною духовною опікою, виховно-освітнім проводом і великим талантом музичного творця.

Володимир Орвнчук

ОТЕЦЬ Д-Р ВОЛОДИМИР ПЕЛЛІХ

З о. д-ром Володимиром Пелліхом я познайомився в Студентському Домі у Львові, коли він приїхав відвідати свого одинокого сина Андрія, студента правничого факультету Львівського університету. Андрій, мій ровесник і однокурсник, представив мене своєму батькові як найближчого сусіда, маючи на увазі близьку віддаль Стоянова від Радехова. Огрядну, середнього віку постать, з яснобілою церою лиця (це ярко впадало в очі), з блакитно-сірими очима, з дуже скромними залишками молодечої ясноволосої чуприни, гладко причесаної і майже незамітної, прикрашував бездоганно пошитий костюм. Груба сиґара в устах під час розмови то пригасала, то знову заповнювала димом невеликий кімнатний простір. Його мову можна окреслити музичним терміном "стакатто". Уже цей зовнішній вигляд відрізняв його від всіх інших пан-отців. Але й прикметами свого характеру він виділявся серед загалу духовенства.

В його духовній індивідуальності зосередилися два покликання: духовника і громадсько-політичного діяча. Як священик, він віддався апостольській місійній праці, ширив Боже слово, але цю місію прищеплювання християнської моралі він розглядав як одну галузь у праці для свого народу. Крім громадянина-християнина, вірного рідній церкві, він старався виплекати новий зразок громадянина-патріота, відданого своїй батьківщині. Саме про цей дуалізм праці цього визначного громадянина я хочу розповісти, користуючись пресовими звітами того часу.

Володимир Пелліх народився 17 жовтня 1886 р. в Лисовичах, повіт Долина, в родині Василя і Юлії Креховецької. В 1909-1911 рр. студіював у Львівському, а відтак у Віденському університетах, осягнувши 1913 р. ступінь доктора філософічних наук. Як студент, належав до народовецького руху молоді та брав дуже активну участь у студентському житті. В тому часі велася завзята боротьба з поляками за український університет. Часті демонстрації з палкими промовами, вуличні сутички з польською поліцією деколи кінчалися кривавими побоями і навіть смертю.

В 1911 р. він одружився з Ніною Прухницькою, а тоді прийняв

священичі свячення. Митрополит призначив його парохом церкви св. Варвари у Відні, де він протягом п'яти років співпрацював з українськими послами австрійського парляменту. Це був час формування Українських Січових Стрільців і назрівання визвольної боротьби. Тоді у Відні студіювало 166 українських студентів, для яких він був духовним опікуном та найближчим приятелем. В 1917 р. став капеляном для українських вояків австрійської армії на італійському фронті. По розпаді австрійської монархії 1918 р. він переїхав на рідні землі. Митрополит найменував його парохом Радехова й деканом повіту. Тут починається новий період душпастирської, культурно-освітньої та політичної діяльности о. Пелліха, що триває понад двадцять років — до вибуху другої світової війни.

В тяжких умовах польської окупації після визвольної війни о. Пелліх намагається відбудувати церковно-громадське життя. Його найбільшою журбою було виховання й освіта дорастаючої молоді. Тому він організує приватні гімназійні курси з наміром у сприятливіших обставинах перетворити їх на повну середню школу. Приміщує їх у старому парафіяльному домі, де навчають дітей три випускники Львівського університету, а він сам — релігії. Незважаючи на труднощі — брак гуртожитку для учнів, відповідних фондів і всесторонньої піддержки громадян, курси проіснували три роки і самоліквідувалися з уваги на змінені умови.

Ця невдача не знеохотила його до дальшої праці над освітою молоді. В порозумінні з кваліфікованими майстрами міста він організує нову промислову школу і приміщує її в будинку Народнього Дому. Віддані майстрами їхні власні машини й технічне знаряддя та докуплені нові, під наглядом учительського складу, ґарантували фаховий вишкіл молоді. Школа проіснувала до 1939 р. До другого, ще більшого осягу о. Пелліха і його однодумців у шкільництві треба зарахувати сімклясову Рідну Школу ім. Шевченка, яка теж проіснувала до 1939 р.

З неменшим запалом, любов'ю й енерґією о. Пелліх посвятився освіті народніх мас повіту. Над відновленням діяльности кожної читальні зокрема треба було важко працювати. Народня непоступливість, впертість і тиск проломлювали шовінізм старости і він повільно поновлював дозволи для поодиноких читалень. Тягар цієї праці перебрав на себе сам о. Пелліх. Він бо від 1918 до 1932 р. був постійним незамінним головою "Просвіти" в Радехові. Неоднократно староста знову розв'язував законом дозволені читальні, покликуючись на "державну безпеку", і старання про відновлення завдавало голові непотрібних турбот і додаткової праці. В якій утяжливо-гнітючій атмосфері польської окупації доводилось працювати о. Пелліхові й усім культурним діячам повіту — наведу документ часу, який заразом послужить яскравим віддзеркаленням тодішнього непевного стану всіх читалень повіту.

21 травня 1926 р. староста Слонський розв'язав читальню "Просвіти" в Тетевчицях, узасаднюючи своє рішення такими арґументами: "На підставі проведеного слідства староство ствердило, що Виділ читальні "Просвіти" в Тетевчицях не відповідає умовам свого правного існування, тому що провадить діяльність, яка суперечить діяльності, окресленій статутом, особливо відноситься ворожо до польської державности і народности — і так, у травні 1923 р. повішений в залі читальні портрет президента Речіпосполитої Польської був тодішньою молоддю зумисне і в демонстративний спосіб знищений і викинений на вулицю. Минулого тижня (себто в травні 1926 р.) читальня повісила портрет Т. Шевченка, з написом вгорі, великими буквами: "Борітеся, поборете!" — яке то гасло не може бути інакше зрозуміле народом, що при кожній нагоді сходиться до читальні, як лишень гасло, що закликає до боротьби з польським народом. Внаслідок цього я розв'язую читальню "Просвіти" в Тетевчицях". (*Діло,* 1926, ч. 161).

Правне обоснування т. зв. протидержавних "злочинів", що зумовили розв'язання читальні є дивовижне, комічне й не оперте на ніяких законах. "Кобзар" в Галичині не був заборонений, отже цитати з Шевченкових поезій не могли бути протидержавними і не були законною підставою для ліквідації культурно-освітнього товариства.

Крім жвавої довголітньої та надзвичайно утяжливої праці над скріпленням народньої освіти і поборювання, здавалось би, непереможних бюрократичних гальм, о. Пелліх посвятився також політичній справі. Як член найбільшої тоді леґальної партії, Українського Національно-Демократичного Об'єднання, він з невтомною наполегливістю боровся за виконання Польщею її міжнародніх і конституційних зобов'язань супроти українського народу. Програма партії основувалася на ідеології державности, соборности й антикомунізму. З вдячности за ревну працю народ вибрав його в 1927 р. послом до Варшавського сейму зі списка цієї партії.

Забезпечившись посольським імунітетом, о. Пелліх нав'язав безпосередній діялог з населенням. Влаштовував політичні віча, передвиборчі повітові наради, партійні конференції — не тільки в містах і селах Радехівського повіту, але й теж у Бродах, Камінці Струмиловій і Перемишлянах. Темою його палких промов були найболючіші національні справи: руйнування українських шкіл, ліквідація культурно-освітніх і руханково-спортових організацій, нищення й недоручування законної української преси, масові ув'язнювання патріотичної молоді, фальшування національних і самоуправних виборів, насаджування колоністів. Він закликав до національної самооборони, до активної участи в самоуправній, повітовій парляментарній системі та до протиколонізаційних заходів. Віча були многолюдні, але часто бурхливі, бо "стшельци" намагалися перешкодити нарадам, які часто кінчалися фізичним

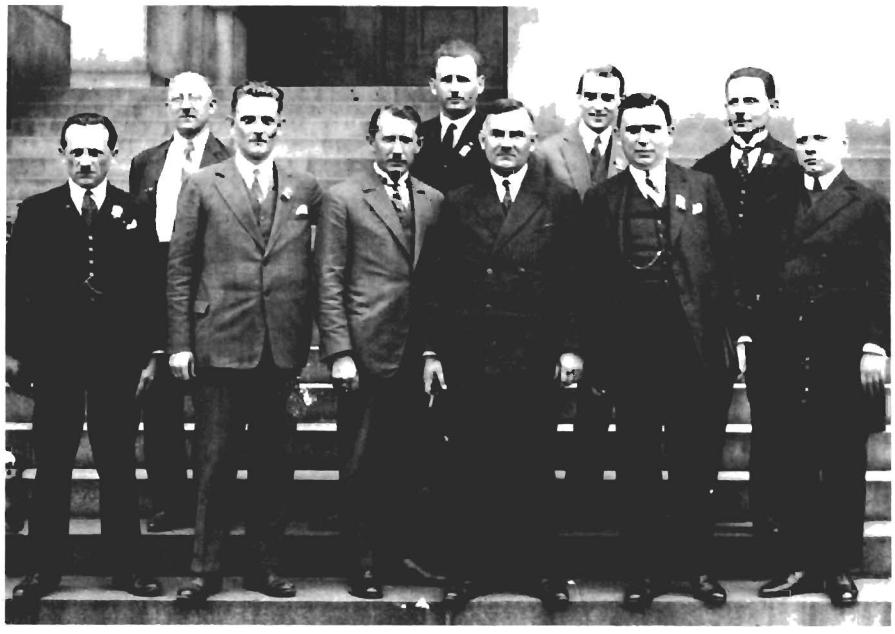

Знімок з нагоди зустрічі Української Парлямєнтської Репрезентації (послів і сенаторів варшавського парляменту) з українськими закордонними діячами, перед будинком берлінського парляменту, в якому — в половині 1928 року — відбувалася чергова Конференція Міжпарляментського Союзу. Зліва вправо: пос. Антін Максимович, проф. Зенон Кузеля, пос. Дмитро Паліїв, полк. Євген Коновалець, пос. Олександер Вислоцький, пос. Степан Кузик, інж. Дмитро Андрієвський, пос. д-р Іван Блажкевич, сен. Остап Луцький і пос. о. д-р Володимир Пелліх

потурбуванням напасників. Вічеві промови бесідників поглиблювали й спотужнювали національну свідомість народу. Про одні з них учасник віча написав таке:

"Зазначити належить надзвичайну увагу, з якою присутні селяни прислухувалися промовам. У залі, призначеній на 400 осіб, мусіло знайти приміщення поверх 700. Ті, що не могли дістатися до залі, прислухувалися крізь відкриті вікна й двері. Хоч віче було призначене головно для самого Холоєва, прибули на нього також селяни з Полоничної, Нестанич, Незнанова, Бабич, Дмитрова й Павлова. Було теж трьох священиків, хоч це була неділя. Отець Пелліх промовляв спокійно і річево. Предсідник віча звертався кілька разів до "стшельців", щоб

вони не свистали й не перебивали. Віче не було розв'язане, але доведене до кінця. Провокації робили тільки спеціяльно на той день змобілізовані "стшельци", які вигукували й виспівували сороміцькі пісні навіть перед церквою, через що було обурення в цілому селі. Відспіванням "Ще не вмерла" закінчено віче".

З великою запопадливістю старости трьох повітів і їхні комісари поліції намагалися за всяку ціну не тільки обмежити й прикоротити діяльність о. Пелліха, але й фізично ізолювати його від народніх мас. Зробити це можна було б тільки шляхом судового процесу. Для цього потрібні були переконливі, неопрокидані докази протидержавної праці і щойно на підставі їх можна було б засудити його на довгореченцевий час покарання.

Протягом чотирьох літ старости висилали на кожне віче своїх заступників, комісари поліції — своїх довірених постерункових, а коменданти поліційних станиць — своїх аґентів. Усі вони уважно прислухувалися до змісту промов о. Пелліха, виготовляли протоколи з віч та доставляли відповідним органам. Накопичені за чотири роки доноси стали основним актом обвинувачення в протидержавній діяльності о. Пелліха. Його арештували і відіслали до тюрми в Золочеві. З уваги на особу обвинуваченого, як визначного національного політичного діяча і члена парляменту та широкозакроєну діяльність у трьох повітах, судову розправу перенесено до Львова. Вона відбулася 17 травня 1932 р. і тривала три дні.

Маючи докладні звіти з судової розправи, поміщені в *Ділі* чч. 108-111 1932 р., я можу передати атмосферу процесу й зміст непереконливого акту обвинувачення, позбавленого речевої правничої фразеології, що узасаднювала б вину підсудного. Основою акту обвинувачення були вирвані поодинокі фрази з промов, які передали старостинські й поліційні аґенти, присутні на вічах. Ось вони:

"Українці ніколи не зречуться своїх змагань злучитися із сорокмільйоновим пнем. Польський уряд поділив громадян на дві кляси, зфальшував сеймові і громадські вибори, конфіскує українські часописи, змагає до того, щоб українське село зовсім зубожіло та нищить українське шкільництво. В Польщі для українців є тільки тюрми й суди; уряд хоче наложити на українські кооперативи свої нечисті руки. Уряд безправно розв'язує українські школи, "Соколи" і "Луги". Ти, селянине, і ти, селянко, прожени Ляха з української землі та визначи йому кордони... Коли віче розв'язано, тоді обвинувачений почав співати "Не пора, не пора", а відтак "Ще не вмерла Україна". А що обвинувачений закликав вічевиків, аби вони взяли собі слова промовця до серця, то тим він поповнив злочин супроти публічного спокою на підставі параґрафу 65 карного кодексу".

До акту обвинувачення був залучений берлінський знімок, на якому

були, крім обвинуваченого, деякі посли з УНДО та полк. Є. Коновалець. Прокуратор Мостовський доказував, що обвинувачений їздив до Берліну до Коновальця по інструкції, як має вести в краю "підпільну акцію".

Лава присяжних суддів потвердила вину обвинуваченого і Трибунал засудив о. Пелліха на шість місяців в'язниці.

У своєму родинному житті о. Пелліх пережив два трагічні удари, які, напевно, на деякий час захитали його духовну рівновагу. В молодому віці він втратив дружину. В 1936 р. помер від соняшного удару в Югославії його одинокий син Андрій, проживши тільки 22 роки. Андрій перервав правничі студії у Львові і виїхав до Югославії на медичні студії. В часі ферій проводив час у гроні своїх найближчих друзів на побережжі Адріятицького моря і тут через свою молодечу легкодушність упав жертвою жари полум'яного сонця.

Отець д-р Володимир Пелліх з дружиною і сином

З вибухом другої світової війни і з новим совєтським поневоленням Західньої України о. Пелліх переселюється на Захід. Протягом трьох років часто зміняє місце замешкання на теренах, окупованих німцями, і щойно в 1942 р. осідає у Франкфурті. Тут в індустрії працювала велика кількість нашої молоді, якою він дбайливо опікується. Змагається з великими труднощами, щоб вижити. Місто є під постійним бомбардуванням, що ширить руїну й сіє зневіру. В 1947 р. поселюється в ЗСА, в парафії Кентон, а відтак Лорейн, стейт Огайо. В новій українсько-американській спільноті, що виросла у відмінному духовно-політичному підсонні, витворився новий рід громадського діяча, що з ідеалістичних спонук працював для популяризації визвольної боротьби поневоленої батьківщини, але основою цієї праці були відмінні істотні критерії, що випливали зі своєрідних вимог, потреб і прагнень саме цієї спільноти і вони не були співзвучні зі засобами боротьби на батьківщині. Отець В. Пелліх виплекав свій власний стиль політичної роботи, що виріс і зформувався з під'яремного стану народу, не зумів уже достосуватися до вкорінених і вироблених форм громадської праці нового суспільного середовища, і тому обмежився до душпастирської та виховної праці.

Кардинал М. Любачівський, як сотрудник при церкві св. Петра і Павла в Клівленді, став найближчим сусідом і приятелем о. Пелліха та протягом 22 років співпрацював з ним. У своїй статті "Мої спогади про св. п. о. д-ра Володимира Пелліха" (дата й місце публікації не подані), кардинал описує свої спостереження з душпастирської та виховної праці о. Пелліха:

"Сл. п. о. д-р Володимир Пелліх був дуже рухливою, повною життя людиною... Своїми палкими проповідями й промовами захоплював слухачів та заохочував їх до вірности Українській Католицькій Церкві, а заразом до оборони й самопосвятної служби для української справи... Завдяки його жертвенній праці в парафії у Лорейн, Огайо, число якої з 35 родин зросло до 190, вона в короткому часі підноситься духовно і матеріяльно. За нього відновлено парафіяльну церкву, розмалювання якої в нашому українському стилі він доручив мистцеві С. Гординському. Побудовано парафіяльний дім для священика... Побіч парафіяльного дому закуплено площу на будову дому для шкільної дітвори, введено українську суботню школу для дітей, а при ній засновано взірцевий відділ "Пласту"... Сл. п. о. Володимир був дуже запальної вдачі, говорив дуже скоро і на свій спосіб дуже переконливо. Якраз із-за того запального характеру мав деколи клопоти з парафіянами, які не все годилися з його ідеями і проєктами, бо вони мали свої проєкти і не дуже бажали собі, щоб отець зі "старого краю" повчав їх про релігійне та суспільне життя в Америці. Ми нераз потішали його й радили не перейматися тими труднощами і спротивами деяких парафіян, бо клопоти з парафіянами є по всіх парафіях. Люди тут трохи

доробилися і вважають, що ніхто вже не може їх нічого навчити. Їм не імпонували його досяги, студії, чи великий досвід у суспільній праці, що його набув на рідних землях серед різних перешкод, а то й переслідувань з боку польських державних чинників...

Крім щирого жертвенного душпастирювання покійний був також відданим працівником. Зі своїх скромних прибутків пожертвував 850 дол. на Фонд Катедри Українознавства, а крім того заохочував до пожертв своїх парафіян у Кентоні, так що вони зложили на ФКУ 8447 дол...".

Відійшовши на пенсію, о. Пелліх замешкав у старечому домі на "Вознесінні" у Філядельфії. Перед виїздом до Риму кардинал Любачівський відвідав його і про цю останню зустріч ось так написав:

"Важко мені було його пізнати, бо він з людини, повної життя й енергії, стався немічним стариком, який потребував постійної опіки й піддержки. Та нема що дивуватися, бож йому вже було 93 роки життя. На щастя, таку опіку й піддержку він знайшов у пані Аліни Олексин, яка була його господинею ще в Кентоні. У Філядельфії вона вже стала його доглядальницею, медсестрою, а то й постійним терпеливим ангелом-хоронителем на його останні роки перед смертю..."

Отець д-р Володимир Пелліх, незламний борець за свободу свого народу і взірцевий душпастир, помер 28 грудня 1981 р., проживши 95 років.

Іван Хома

ОТЕЦЬ ОСИП ПШЕПЮРСЬКИЙ І ЙОГО РОДИНА

За моєї пам'яті село Хоробрів, Сокальського району, мало кількох парохів: о. Еміліян Трешневський — декан, о. Михайло Жеплинський та о. Осип Пшепюрський. Отці Трешневський та Пшепюрський душпастирювали в Хороброві найдовше, останній з 1927 до 1946 року. Свій спогад присвячую о. Пшепюрському та його родині.

По майже дворічній відсутності пароха, під час якої душпастирські обов'язки сповняли отці Кипріян Стецишин та Олійник, єп. Йосафат Коциловський призначив парохом Хороброва о. Осипа Пшепюрського. Парафіяни не були вдоволені цим рішенням, а навіть вислали делеґацію до єпископа з проханням дати їм на пароха когось іншого, а не "ксьондза з польським прізвищем", а дехто казав просто "поляка". Владика відхилив це прохання. До того ще й патрон парафії, дідич Вінценти Крушевський, з двох кандидатів — о. Олійника та о. Пшепюрського — вибрав останнього.

Отець Пшепюрський перейняв парафію в 1927 р. і переїхав до Хороброва з родиною — добродійкою Іриною та чотирма дітьми: Мирославом, Всеволодом, Юрком та Іванкою.

Початково відносини між о. парохом та парафіянами були доволі напружені, доходило й до конфліктних ситуацій, а все оте із-за його "польського" прізвища. Але згодом, коли в селі стало відоме те, що о. Пшепюрський був капеляном в УГА і брав активну участь в наших визвольних змаганнях, був у боях проти поляків, у вирі неодної жорстокої баталії, яка поважно надшарпала його здоров'я, тоді відносини між парохом та парафіянами почали змінятися.

До тієї зміни у великій мірі причинилася добродійка Ірина. Хоч фізично слабкої кондиції, одначе духовно дуже стійка, скромна, терпелива, зрівноважена, вибачлива, а над усе любляча та дбайлива опікунка і виховниця своїх дітей. Поряд з вихованням дітей та численними справами в нагляді над домашнім господарством, якого, до речі, не любила, вона знаходила час на працю для піднесення суспільно-громадського та побутового життя жіноцтва в селі. Брала жваву участь у діяльності місцевого відділу Союзу Українок. Поширила знання жінок щодо кількости та різнородности городових культур з практичним використанням їх у здоровому харчуванні. Давала багато порад для

піднесення гігієни та здоровного стану селян. Саме ці прикмети щирої душі добродійки Пшепюрської створили потрібну атмосферу для цілковитої ліквідації непорозумінь між парафіянами і парохом, до якого згодом зродилась глибока пошана та любов.

Передвісником такої зміни стала наступна подія в житті села. Хоробрівські студенти, за почином Івана Костюка, заплянували поставити на сцені читальні оперу Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм". Добродійка Пшепюрська в цій постанові виконала ключеве завдання. Маючи закінчену консерваторію з кляси фортепіяну, прийняла на себе трудне зобов'язання навчити виконавців роль опери всі музичні партії. Праця над реалізацією цього сміливого задуму почалася з початком весни 1929 р. Студенти, яких у Хороброві було на той час понад 40, з ентузіязмом працювали над виконанням цього пляну. Майже кожного вечора сходились на приходстві, де при фортепіяні добродійка Пшепюрська розучувала індивідуальні та збірні пісні з "Запорожця" з надзвичайною дбайливістю. Водночас у домівці читальні на сцені відбувалися проби опери. У висліді такої інтенсивної роботи в серпні 1929 р. відбулась прем'єра опери з надзвичайним, як на сільські відносини, успіхом. Добродійка Пшепюрська своєю грою на фортепіяні дала знаменитий акомпаньямент до всіх пісень. Великий та тяжкий фортепіян перенесли студенти прямо на руках з приходства до читальні і потім назад на приходство.

З того часу наступило зближення парафіян до пароха; вони наглядно переконались, що його "польське" прізвище не було показником якоїсь його прихильности до польської влади. Навпаки, він часто був у конфлікті з владою за метрикальні справи. Також з дідичем, патроном парафії, не був у приязних, хоч коректних, відносинах. Але восени 1930 р., коли галицькі села навістила злощасна польська пацифікація, о. Пшепюрський звернувся до дідича Крушевського з просьбою, щоб він не дозволив польським уланам увійти до Хороброва. Таким чином о. парох охоронив село від пацифікації і цим благородним учинком прихилив цілковито село до себе.

Особливо ми, хоробрівські студенти, були частими гостями на приходстві. Радо сходились на різні розваги, чи то поспівати при акомпаньяменті добродійки Ірини, чи забавитись грою в тарока або преферанса, та провести час на цікавій гутірці, в якій о. парох був центральною особою.

Отець Пшепюрський не обмежувався тільки душпастирською працею, але теж живо цікавився громадсько-культурним життям села. Мав особливо видатний вплив на працю місцевої кооперативи, багато помагав кооперативним діловодам у їхній праці, зокрема під час ревізорських контроль кооперативи.

В час приїзду до Хороброва подружжя Пшепюрських їхні діти були

ще малі. Найстаршому синові Миросеві було тоді всього вісім років, а найменшій Іванці (Асі) несповна три. Життєві обставини та контакт із сільськими дітьми мусів священичих дітей зблизити до них. Це зближення прийшло доволі скоро. А коли сини — Миросьо, Всеволод (Дико) і Юрко — попідростали та почали вчитися в сокальській гімназії, тоді ми, старші студенти, стали вважати їх своїми молодшими колеґами і ставитись до них з певним респектом. Ася все ще тоді була дитиною. Це була половина тридцятих років.

Воєнні роки спричинили великі зміни в родині Пшепюрських. Як скінчилася польсько-німецька війна, тоді найстарший син, Миросьо, зайнявся культурно-освітньою працею на Холмщині, а з вибухом німецько-московської війни 1941 р. він пішов з похідними групами на центральноукраїнські землі. Після повернення почав знову працювати на Холмщині — у містечку Крилові, яких 20 км від Хороброва, тож часто навідувався до батьківського дому. Але 11 жовтня 1943 року, вертаючись до Крилова разом з іншими колеґами, на полях між Угриновом і Пісочним попав у засідку польської боївки. Йому єдиному доля присудила вирок смерти. Згинув від ворожої кулі, зрошуючи своєю гарячою кров'ю український чорнозем.

Смерть Мирося завдала його батькам таку болючу рану, з якої вони ніколи не вилікувались. Важкий біль їхніх сердець помножився з хвилиною, як обидва молодші сини, Дико і Юрко, зголосилися добровільцями до 1-ої ДГ. Пішли слідами батька "визволяти, боронити Рідний Край". Подружжя Пшепюрських осталось тепер тільки з єдиною наймолодшою донею Іванною (Асею).

* * *

Свої особисті спогади про Хоробрів та його душпастиря доповнюю біографічними нотатками про о. Пшепюрського і його дружину Ірину на основі даних, отриманих від їхньої доньки Іванни, що живе в Англії.

Отець Осип Пшепюрський народився у Яворові, на Львівщині, 1885 року. Там отримав початкову й середню освіту, а богословські студії закінчив у Перемишлі 1909 року. Одружився з Іриною Маренін. Як духовна особа, був звільнений від військової служби в австрійській армії, але після Листопадового Зриву 1918 р. зголосився добровільцем та був капеляном в УГА.

Повернувшися із визвольних змагань, молодий священик почав "мандрівку" по різних парафіях: був парохом Белзця, Любичі Королівської і Крупця, Томашівського повіту. Це були бідні парафії, на яких священикові з чотирма дітьми годі було вижити. Щойно в 1927 р. о. Пшепюрський дістав назначення від владики Йосафата Коциловського на пароха Хороброва, Сокальського повіту, де він душпастирював до кінця війни. В 1945 році поляки арештували його разом із 30-ма іншими хоробрівцями й запроторили до тюрми в Грубешеві. Там у ганебний

спосіб знущалися над ним, побивали і з насміхами викрикували: "Хцялесь, хамє, України, сьпєвай 'Ще не вмерла Україна'!" Через два місяці звільнили його і фізично виснажений о. Пшепюрський ледве доволікся до Хороброва.

В 1946 році поляки почали виселювати наших людей з теренів лівобережного Бугу до УССР. Не оминула ця акція й Хороброва. Тільки щасливим збігом обставин о. Пшепюрський з дружиною і донькою врятувалися від переселення, поселюючися в Ульгівку коло Угнова. Та ненадовго, бо влітку 1947 р. під час другого виселення решток населення, що оминуло виїзду до УССР, були насильно вивезені на Східні Пруси в Ольштинське воєводство, де о. Пшепюрський, зразу скриваючи своє священиче звання, почав працювати касиром у ґміні і щойно тоді дістав помешкання. Але в почутті своїх священичих обов'язків, одного дня пішов до латинського священика і розповів, хто він є. (В той час переселенці були розгублені, родини навмисне розділювані і часто батьки не знали, де їхні діти, свояки чи односельчани). Після того, під претекстом покупок для родини, взяв відпустку з праці і поїхав до Ольштина, де дістав місце сотрудника в латинському костелі в Ґіжицьку. Наші люди, знаючи про це, заходили до костела за духовними потребами. Згодом о. Пшепюрський створив їм греко-католицьку станицю, їздив туди помагати сповідати у наші свята. Нелегке було життя Пшепюрських на переселенні. Переболіли втрату двох синів (Мирося і Юрка, який згинув під Бродами), але журба за Іванну і Всеволода ніколи їх не покидала: вони, арештовані й суджені за справи, пов'язані з українським підпіллям, відбували довголітнє покарання на далекій Колимі. Про їхні жорстокі присуди і дальшу долю батьки не знали нічого аж до 1954 року. В результаті виміни чужоземних в'язнів між СССР і Польщею, 1955 р. повернулася донька після майже восьми літ, а в 1956 році син — після дев'яти літ. Але батька вже не застали в живих. Стомлений життям, яке не пошкодувало йому болючих ударів, помер на серцевий припадок 10 липня 1955 року в Ґіжицьку, Ольштинського воєводства.

Ірина Пшепюрська походила з роду Мареніних, народилася 14 січня 1893 року в Яворові. Початкову й середню освіту отримала в родинному місті та згодом вивчала музику і гру на фортепіяні у львівському Музичному Інституті ім. М. Лисенка. Заміж вийшла, мабуть 1916 року, за богослова Осипа Пшепюрського та ділила з ним долю й недолю аж до його смерти. Перебування і праця в хоробрівській парафії — це, здається, найсвітліші роки її життя. Але й там, поряд з вихованням дітей і суспільно-громадською працею, довелось їй пережити лихоліття другої світової війни. Після виселення з рідної землі 1947 р., деякий час учителювала в Срокові, біля Кентшина в Польщі,

опісля працювала керівником громадської бібліотеки аж до смерти 18 березня 1965 року.

Незвичайно прихильні слова для добродійки І. Пшепюрської, як бібліотекаря, навіяні теплотою та щирою пошаною і любов'ю до неї, знаходимо в варшавському *Нашому Слові* з 21 січня 1962 р. Автор Ю. К., відвідавши бібліотеку, поруч із її знімком, подає свої враження з цієї зустрічі та проведеного інтерв'ю:

"Погано, коли бібліотекар стає статистиком. Він же повинен бути навпаки — гуманістом, як ось громадянка Ірина Пшепюрська зі Срокова, пов. Кентшин. Шнурочок дітвори й старших перед її столом не припиняється. Бувають дні, що перед ним пройде й 150 осіб. Кожний виносить звідтіля книжку, яка, хто зна, може допоможе не одне зрозуміти, допоможе жити... Хвилина перерви. Пані Пшепюрська однак не сідає в кріслі. Вона мусить покласти на місце повернені книжки, навести порядок. — Працюю тут вже 8 років, — відповідає на наше питання. — Маю всього 240 українських книжок (польських було в цей час коло 15,000). Читачі їх це в основному шкільна молодь. Приходить їх сюди 37. З дорослих читає 19 осіб, на жаль серед них лише один рільник.

— В повітовій бібліотеці говорили нам, що ви маєте найкращі успіхи в поширюванні книжок. Як ви цього добились?

— З бібліотеки в Срокові користає дійсно багато читачів — майже 600. Завдячую це хіба тому, що знаю дуже добре всіх мешканців, знаю їхні щоденні справи, зацікавлення. Велика частина читачів — мої учні. Тому я можу без помилки вибрати кожному книжку, яка його захопить... Найбільша радість для мене тоді, коли мені вдасться намовити когось до читання і він стає постійним відвідувачем мого "царства книжок"...

Надзвичайно похвально про працю пані Ірини Пшепюрської як бібліотекаря висловлюється і польська преса в Кентшині. Ось кінцевий уривок нотатки про цю працю з 1963 року:

"Великою любов'ю в житті Ірини Пшепюрської є діти й молодь. Їм ця старенька учителька присвячує найбільше дбайливости. Друга справа, якій вона присвячує спеціяльну увагу, це українські читачі (Сроково значною мірою заселене українцями)".

Із середньовеликої родини подружжя Пшепюрських в живих залишилось двоє — Іванна (Ася) та Всеволод. Після відбуття довголітнього покарання вони повернулися в околиці, де жила їхня мама. Однак не довелось їм жити разом. Ася працювала інструктором у повітовій і міській бібліотеці, а по смерті мами виїхала до Англії. Всеволод працював у тому самому воєводстві спершу в державному рільничо-господарському підприємстві, а згодом у рільничо-споживчій та бджолярсько-городничій кооперативі. Водночас він заочно студіював у вищій сільсько-господарській школі, яку закінчив ступенем магістра. Був керівником науково-дидактичної майстерні.

Іван Вергун

ОТЕЦЬ ПРЕЛАТ КИРИЛО СЕЛЕЦЬКИЙ

Церковно-громадський діяч, письменник і праведник

Українська Католицька Церква в Західній Україні видала багато ревних священиків, які безкорисливо працювали й працюють для добра своєї Церкви і народу. Все ж таки, зразком для них може бути о. прелат Кирило Селецький (1835-1918), який з посвятою трудився на Христовій і народній нивах, писав повчаючі книжки для народу і був прототипом праведника-святця. І не дивно, отже, що Собор українських єпископів у Львові 1941 року подав теж о. Кирила як кандидата до беатифікаційного процесу.[1]

1.

Існують здогади, що прапрадіди о. Селецького походили з князівського роду Корчаків (V-VII ст.), тобто білих хорватів, з Білгороду. Заорд Корчак (по-старослов'янськи "чаша") був у V ст. заприязнений із Аттилею, який вислав його в дипломатичних, а теж воєнних цілях до Італії. Відтак, у VII ст. одна вітка роду Корчаків перейшла на службу київських князів, друга була споріднена почерез маму Лєшка Чорного, Ґрифіну Русце з Корчаків, з польськими князями. Інші вітки Корчаків поселелися в Італії (Неаполі, Венеції) під назвою Карафи. Один із них (з неаполітанської вітки) був папою під іменем Павла IV (1555-1559), а його небіж — кардиналом. З осілої у Венеції вітки, яка змінила прізвище на Донатус, Франс був вибраний венецьким князем.

Більш правдоподібне те, що князі й бояри Сілецькі походили з Волині, де вони користувалися удільними князівствами. З провірених джерел відомо, що прадід о. Кирила Селецького проживав у Обертині, замок якого спалено під час повстання Б. Хмельницького. Його син

1. *Правила Епархіяльного Собору*, 1941 р., до декрету про "Почитання Святих", стор. 112. (Серед тих пропозицій знаходяться теж холмські селяни, які були переслідувані за віру Христову).

Іван Сєлецкий (напис на цвинтарнім хресті) переселився до Глушкова, 3 км від Городенки, двір якого згорів під час першої світової війни. Потім сини Івана Сєлецкого переселилися до Городенки та Чернівців, а дочки залишились у Глушкові. Останньо існували роди Сілецьких-Селецьких у Станиславівщині з кличками Джурджі й Саси. З роду Сілецьких-Джурджів, мабуть, походив теж о. прелат Кирило Селецький.[2]

Отець Кирило Селецький народився 29 квітня 1835 року в с. Підбуж біля Самбора, в сім'ї учителя Селецького з Джурджів, який походив із шляхетського роду. Середню освіту здобув у Самборі. По закінченні теології та висвяченні (1860 р.) єпископом Константином Чеховичем, два роки працював катехитом у самбірській гімназії, а відтак один рік сотрудником у Старій Солі, Біличі Горішнім (1863-1865) та Милкові до 1869 року, де повдовів і жив зі сестрою на 4 роки старшою, яка йому провадила дім. Він мав дві доні: Оленку й Марту. Оленка померла в Олешицях у домі графині Потоцької, а Марта вийшла заміж за о. Лаврівського.

Згодом о. Кирила перенесено на сотрудника до Любавії (1870), Вороблика Королівського (до 1872), до Яворова на капеляна СС. Василіянок (1873) та до Корення (1874). Лише в 1874 році, після 14 років скитання, іменовано його парохом Цеблова-Жужеля у Белзчині, де він найбільше проявив свою діяльність на Христовій і народній ниві. У великий піст 19 квітня 1918 р., виснажений працею, о. прелат захворів на запалення легенів у цеблівському монастирі СС. Йосифіток. З великим зусиллям ще висповідав Сестер і відправив Службу Божу. 28 квітня 1918 р., о год. 15-ій, душа о. прелата перенеслась у небесні світи, маючи на своїм активі 58 літ різнорідної творчої праці. Похоронні обряди почалися 30 квітня, в супроводі о. декана Ковальського з Ванева, 20-ох священиків та численного народу. Від цеблівців надгробне слово виголосив Іван Климів. Похоронено о. прелата на жужільськім кладовищі, в капличці поруч графині Ковнацької, фундаторки.[3]

Будучи сотрудником у Милкові (1865-1869), о. Кирило заприязнився з графом Станиславом Потоцьким з Олешиць. Його дружина Анна, з роду Дзялинських з Риманова, в своєму *Денники* на стор. 175 вписала: "Члени консисторії Греко-католицької Церкви мали тоді москвофільські концепції. Отець Селецький дався їм у знаки своїми переконаннями. Оприлюднив їхній тенденційний схизматицький катехизис... Одним словом, наставив вороже проти себе каноніків, які його безперестанно

2. Відомості про родовід Сілецьких-Селецьких подані на підставі листа (13.5.1981) д-ра Юліяна Сілецького з Лорейн, Огайо, ЗСА.

3. На підставі матеріялів бл. п. інж. Іллі Матвійчини (1908-1978).

переслідували на протязі 15-20 років, не даючи йому парафії, а перекидаючи з одного кінця Галичини на другий в характері адміністратора та сотрудника. Була це людина небувалого гарту душі, витривалости і праці!"[4]

2.

Отець Селецький,[5] будучи парохом Цеблова-Жужеля, заснував ув обох селах захоронки (дитячі садки). Це були перші церковні захоронки в Галичині (1893). Теж у Жужелі заснував монаший чин СС.Служебниць (1892), а в Цеблові 10 січня 1911 р. Згромадження СС. Йосифіток, для яких збудував мурований дім (1912). Під впливом о. Кирила постриглись у ченці Василь Богун (Рурів) та Михайло Петришин (Шиґедів). Крім того, отець парох ще знаходив час на прощі. Два рази їздив до Італії, раз до Святої Землі та Ґетшвальду в Західній Пруссії, де в 1877 році з'явилась Мати Божа чотирьом жінкам. Їдучи до Ґетшвальду, разом з о.

Церква в Цеблові. Зліва позаду — монастир СС. Йосифіток

4. Anna Potocka: *Mój Pamiętnik*. Nakładem rodziny. Drukarnia W. L. Anczyca i S-ki, Kraków, 1925, str. 175: "...Był to człowiek niepowszechnego hartu duszy, wytrwałości i pracy".

5. Парафіяни вимовляли його прізвище Сілецький, але в метриках він підписувався Селецький.

Шустою з Підляшшя, відправив богослуження в унійнім обряді в домі матері графині Потоцької у Познані.[6]

До помочі в своїй душпастирській праці, починаючи з 1897 року, о. Селецький мав таких сотрудників: 1. о. Михайла Лициняка (1897-1898), 2. о. Олександра Ґоцького (1900-1902), 3. о. Василя Крайчика (1903-1905), та о. Зенона Каленюка (1917-1918). Цей останній священик (1887-1979) по смерті о. Селецького завідував парафією Жужіль-Цеблів до 27 січня 1920 р. Між іншим, о. З. Каленюк, якого вірні катакомбної УКЦеркви в Україні титулували "уповноваженим Блаженнішого Кир Йосифа", похований на цвинтарі в с. Верхнє-Синьовидне (Стрийщина), проживши 92 роки.[7]

Рівно ж о. прелат у 1892 р. їздив до Велеграду (Моравія). Свої враження з подорожі описав у *Душпастирі* того самого року.

"Бо як тіло без духа мертве, так і віра без діл — мертва" (Яків 2,26) — сентенція, яка дала поштовх о. Кирилові до дальшої праці на народній ниві. У цій діяльності він вміло пристосовував Христові принципи, несучи матеріяльну й моральну поміч найменшому братові в Христі. У своїй парафії старався створити економічну базу під кличем "свій до свого", щоб народній гріш не відходив до кишень чужих визискувачів.

Щоб краще працювати для свого народу, в 1881 р. вписується в члени "Просвіти", "Бджільничо-садівничого Товариства", громадських і шкільних рад, в яких був теж головою, та "Центрального комітету аґрономічного товариства". До 1885 р. існувало в Цеблові "Общество ім. Качковського" з 4 членами; його о. Кирило замінив "Просвітою", до якої вписалось 31 господарів. Спільно з цеблівським учителем Ґерусом заснував "Братство Тверезости", до якого вписалось багато господарів: у Цеблові 311, в Жужелі 451. Побудував теж о. Селецький громадські шпихлірі, як засіб протиставлення переднівкам. У 1885 р. заснував у Цеблові громадську крамницю, а в Жужелі церковну касу Райфайзенку (1907) і Т-во "Сокіл". У 1913 р. за його ініціятивою побудовано в Цеблові мурована молочарню, а в Жужелі засновано гурток "Сільського Господаря".

Помимо надмірної душпастирської і громадської праці, о. Кирило поміщував ще в газетах популярні розвідки, видавав журнали, писав книжки. Свої дописи і статті поміщував у *Душпастирі, Місійній Книжечці* та *Посланнику.* В 1000-річчя слов'янських апостолів Кирила і Методія видав місячник п.з. *Кирило і Методій.* Також перекладав із

6. А. Потоцька, *там же,* стор. 231.

7. Див. "Нові жертви російського терору", *Шлях Перемоги,* ч. 21, з 21.5.1980 року.

Вправи дівчат у Цеблові

чужих мов, як наприклад, *Ради і пересторогu для дівчат* А. Штольна.[8]

З-поміж різноманітної публіцистичної діяльности треба вичислити хоч деякі книжки та журнали, як наприклад:

1. *Своя Хата,* накладом графині Дзялинської у Познані в 1851 р.
2. *Катехизис для дітей греко-католицького обряду,* Львів, 1869 (3000 примірників).
3. *Книга мудрости, або життя чесного чоловіка, яке воно після законів Божих і людських повинно бути,* Львів, 1874 (5000 прим.).
4. *Відкриття Америки,* Львів, 1885 (2000 прим.).
5. *Праведний Йов,* Львів, 1886 (2000 прим.).
6. *Життя св. Йоана Золотоустого,* Львів, 1889.
7. *Св. Кирило і Методій,* Ярослав, 1886 (місячник, який з браку фондів перестав появлятись).
8. *Отець Іван Боско — його життя і діла,* Перемишль, 1900.
9. *Золота Книжечка,* Львів, 1904.
10. "До історії оснування новіціяту СС. Служебниць в Жужелі" (розвідка, що появилась в *Руслані* та *Богословському Вістнику* 1902 р.).
11. "Хроніка села Жужеля", *Богословський Вістник,* т. 3, 1902.

8. Відомості взяті з листа п-і Ірини Жук-Матвійчини з Любліну, 11.9.1981.

12. "Коротка історія оснування СС. Служебниць", див. *Архирейські Вісті* з 1895.[9]

Його письменницьку діяльність прекрасно схарактеризувала графиня Анна Потоцька: "Отець Селецький мав чудесний письменницький талант. Писав по-руськи для народу, подібно як Анчич по-польськи. Його оповідання були пестрі, дотепні, зрозумілі для простих людей, а для освічених цікаві".[10] Дальше графиня бідкається, що з браку засобів його оповідання і розвідки перестали появлятися, бо люди не підтримували їх, а байдужі двори не пренумерували їх для сіл, ані навіть для двірської служби.

4.

Про о. Кирила Селецького-святця згадує 9 разів о. Йосиф Схрейверс у своїй книжці *Подиву гідна історія с. Варвари.*[11] Отець Схрейверс, що деякий час був директором і візитатором Чину СС. Йосифіток у Цеблові, пише, що настоятелька Софія хотіла позбутись с. Варвари, відсилаючи її додому під претекстом доповнення виправи. Але о. прелат такому рішенню спротивився і придбав для с. Варвари потрібну виправу.

На четвертий день своєї хвороби, вислухавши Службу Божу, яку відправив о. декан Ковальський у монастирській каплиці, о. прелат прикликав с. Варвару і сказав: "Якщо я вмираю, Бог не вмирає, а ти залишишся в законі помимо всіх суперечностей і перешкод".[12] Його передрікання сповнилось! На сторінках 49-50 згаданої книжки о. Схрейверс пише: "Багацько дівчат, бажаючи посвятитись монашому життю, були завербовані о. парохом Жужеля-Цеблова, поважним старцем прелатом Кирилом Селецьким, який залишив у своїй парафії і поміж сестрами репутацію правдивої святости". В 1896 р. о. К. Селецький побудував у Жужелі капличку в честь Матері Божої в подяку за тверезість села, а для СС. Служебниць опрацював монаші правила. Своїм праведним життям він служив конструктивним прикладом для своїх парафіян. Далі о. Й. Схрейверс твердить, що після смерти о.

---

9. З матеріялів зібраних інж. І. Матвійчиною.

10. A. Potocka: *Mój Pamiętnik*, str. 175; "Ks. Sielecki miał przedziwny talent pisarski; zupełnie podobnie pisał po rusku, jak Anczyc po polsku. Opowiadanie barwne, dowcipne, dla najprostszych zrozumiałe, a dla oświeconych zajmujące było".

11. Joseph Schrijvers, CSSR: L'histoire merveilleuse de Soeur Varvara. Bibliotheca Alfonsiana, Louvain, 1949, pp. 16, 34, 50, 52, 53, 66, etc.

12. *Ibidem*, p. 65: "Si je meurs, Dieu ne meurt pas, et toi, tu restera dans le monastère, nonobstant toutes contrariétés".

Кирила сестра Варвара почула знайомий їй надприродний голос: "Не плач! Як доказ, що о. прелат є святим і що ти залишишся в монастирі аж до смерти, сестри візьмуть сінник із твого ліжка і дадуть на катафальок під тіло о. прелата".[13] І так дійсно сталося.

Щодо письменницької діяльности, то редакція *Посланника* ч. 10 висловилась про о. Кирила, що він дійсно був "нашим народнім писателем". Видаючи журнал *Св. Кирило і Методій*, о. К. Селецький був теж відомий серед інших слов'янських народів Австрії.

Після своєї першої зустрічі з о. прелатом, о. Василь Навроцький занотував, що він робив враження "симпатичного й неструдженого працівника, був скромною людиною, пояснюючи йому, як зродилась в нього думка заснувати Згромадження СС. Служебниць".[14] Немає сумніву, о. прелат Селецький взявся за це діло з посвятою, віддаючи на ту ціль свій скромний "гріш і маєток". "Маєтку я не мав ніколи, а те, що маю, се я жертвував Служебницям", — сказав він на зборах Т-ва св. Апостола Павла.[15] Чи ж можна більше сумніватися у безкорисливій праці для ближнього, тобто у святості о. прелата?

Найкраще і найоб'єктивніше схарактеризував о. К. Селецького перемиський єпископ бл. п. Йосафат Коциловський. У пастирському листі з 26 квітня 1943 року владика підкреслює:

"Це священик Богом даний нашій провінції. Людина ангельської доброти, простенька, покірна, любить все добре й поширює його всюди, де може, без огляду на труднощі. Усіх ближніх, а передусім своїх парафіян, любить, як свою власну душу; працьовитий, сумлінний, скромний, убогий, здержливий, витривалий, готовий на все, чого вимагала від нього Божа воля й Божа слава. Одним словом, це праведник, муж Божого духу, що дається нам як взірець християнського праведного святого життя".

В наступних рядках свого послання єпископ признає, що "Найвизначнішою його чеснотою — після любови Бога, є любов свого народу, цього між нашими ближніми найбільшого, найпершого нашого ближнього. Ця його любов була, однак, так сильно й так всебічно на Бозі основана, така чиста, така безкорислива, а така природна, що на неї, як на неземну перлу, мусіло зглянути й пресв. Серце нашого Спасителя...".[16]

---

13. *Ibidem*, pp. 65, 66.
14. З матеріялів п-і Ірини Жук-Матвійчини з Любліну. Лист з 11.9.1981.
15. *Душпастир*, ч. 16, 1892.
16. Пастирський лист преосв. єп. Йосафата до всеч. духовенства з нагоди 25-ліття смерти бл. п. прелата Кирила Селецького. Перемишль, 26 квітня 1943 р. (Владика Йосафат помер, як ісповідник Христової віри, в Києві 1947 р. Похований у Львові на Личакові).

Перечислюючи заслуги о. Кирила для Церкви й народу, кир Йосафат спростовує, що не о. Ломницький ЧСВВ заснував Згромадження СС. Служебниць в Жужелі, як офіційно це подає *Схематизм-Статистика*, а о. К. Селецький. Рівно ж *Правила* цього Згромадження уклав о. К. Селецький 6 травня 1892 р., а не о. Арсеній Лозинський ЧСВВ як це подано в *Статистиці*.

Обурюється також владика щодо другого нонсенсу *Статистики*, де фіґурує: "26. — Сестри св. Йосифа. — Цеблів, почта Белз, Епархія Перемиська. — Основані через Й. Е. Преосвященного Йосафата Кочиловського, Єпископа Перемиського". Наводячи поправку фактами, кир Йосафат дивується, "чому це там таке подано?". А трохи дальше він спростовує:

"Прийміть, дорогі Отці, покищо хоч Ви до відома, що це подання мене в *Статистиці* як основника Згромадження Сестер св. Йосифа, не відповідає правді. Ця неправда є великою кривдою пам'яті о. Кирила Селецького, якому вже перше відмовлено у *Статистиці* заслугу основника СС. Служебниць... Я, отже, не був і не є основником Згромадження Сестер св. Йосифа Обручника в Цеблові".

Діяльність о. прелата К. Селецького можна зсинтезувати як ревного священика, суспільно-громадського діяча, ерудита, письменника та святця. За цю многогранну працю для української Церкви та народу іменовано його на схилі віку крилошанином, а відтак прелатом.

Чи ж не заслуговує цей святець, який стільки труду віддав українській Церкві і народові (58 літ), на беатифікаційний процес? З його монастирських фундацій, які тепер поширились по всьому світі, вийшло чимало відданих і святих монахинь, які теж запопадливо працювали й працюють для Христа і розп'ятої України. Для прикладу, хоч би: сестра Варвара (Катерина Шапка), зі Згромадження Сестер Йосифіток, та с. Северяна (Марія Мишок) зі Згромадження СС. Служебниць.

---

17. Сестра Варвара (1896-1942), генеральна настоятелька (1925-1942) СС. Йосифіток. Сестра Северяна (1889-1967) за німецької окупації настоятелька СС. Служебниць у Белзі. В 1946 р. була вивезена до УССР, а звідтам на Сибір, померла.

Юрій Цегельський

О. Д-Р ІГНАТІЙ-КЛИМЕНТІЙ ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

Отець д-р Ігнатій-Климентій Цегельський, 1886-1970

Мова тут про наймолодшого з синів о. Михайла й Анізії з Дзеровичів Цегельських, що народився в Камінці Струмиловій (сьогодні: Кам'янка Бузька) 13 грудня 1886 року. Перше ім'я — Ігнатій — йому надано для виявлення пошани попередньому парохові Камінки, о. Ігнатієві Моравецькому, до якого о. Михайло Цегельський ставився з великою пошаною. Друге ім'я — Климентій — надано йому в зв'язку з тогочасною підготовкою до відзначення, у 1888 році, 900-річчя хрещення Руси-України; а ця подія тісно пов'язана з постаттю св. Климентія-папи, який був скитського роду.

Мама Анізія звичайно кликала свого улюбленця пестливо Іґнаньо, а ровесники звали його просто Гнатом. Дехто жартома чи навіть іронічно виводив це ім'я від св. Ігнатія Льойолі, начебто з нього вийде великий "єзуїт". В розумінні тодішньої патріотичної громадськости, а зокрема духівництва, це слово було одною з найгірших образ чи зневаг, бо воно асоціювалося з запроданством польській шовіністичній конґреґації Отців Єзуїтів. У випадку о. Ігнатія-Климентія Цегельського такий здогад був безпідставний. Хоча він усе своє життя був послідовним визнавцем єдности Вселенської Церкви, підпорядкованої Римові, то все таки до єзуїтів він ставився неґативно і мав з ними чимало конфліктів.

Початкову школу Ігнатій закінчив у Камінці Струмиловій та опісля вписався до державної реальної гімназії у Львові, де наука тривала тільки сім років. Він мав намір вивчати інженерію, але з невідомих спонук змінив свою думку і заявив усім своє рішення стати священиком, і то ще й висвятитися в целібаті.

Заява про целібат була, на тодішні часи, дуже незвичайна. Таких випадків до того часу майже не бувало. Навіть церковні власті, з митрополитом Андреєм Шептицьким на чолі, сприйняли заяву молодого Ігнатія зі стриманістю, що згодом виправдалася. І цю зміну на краще треба завдячувати саме польським єзуїтам, які завжди ставилися зі скрайнім презирством до українського духовенства, як "недосвідченого й примітивного".

По закінченні реальної гімназії 1904 року, Ігнатій вчився ще один рік приватно, вивчаючи зокрема латину і греку, та навесні 1905 року склав доповняючий іспит зрілости. Восени того самого року він записався на студії теології у Львові, які закінчив 1909 року. Опісля митр. Шептицький відрядив його до єзуїтської колеґії Канізіянеум при університеті в Інсбруку для вищих теологічних студій, які повинні були звершитися докторатом.

Ще як студент Духовної Семінарії, Ігнатій під час літніх вакацій об'їжджав різні парафії та брав участь в урочистих богослуженнях як диякон. В тому ж характері, з доручення митрополита, він брав участь у Велеградських з'їздах, що мали на меті розвинути "унійний діялог" для поєднання Церков Сходу й Заходу. В ті справи завжди встрявали польські єзуїти, вважаючи "поширювання католицизму на Сході" своїм монополем та, що більше, ідентифікуючи цю "місію" з польонізуванням населення українських, білоруських і литовських земель.

На Велеградських з'їздах, що відбулися в 1907 і 1909 роках, польські єзуїти звернули пильнішу увагу на диякона Ігнатія Цегельського, що неприємно заскочив їх видвигненням питання прав помісности української Церкви, точніше — Києво-Галицької митрополії, підкреслюючи патріярші права митрополитів нашої Церкви, таких, як у минулому були

ними Петро Могила і Веньямин Рутський.

Генералом світової конґреґації єзуїтів був тоді поляк, граф і кардинал Лєдуховський. Він узяв диякона Ігнатія "на око" і подбав про те, щоб його докторська дисертація в Канізіянеум (на тему "Єдність і черговість Нагорної проповіді") була відкинена без жадних вияснень, хоч кандидат був завжди відзначаючим студентом. Такий єзуїтський вибрик викликав велике збентеження в українській спільноті, а зокрема серед нашої ієрархії, та обурення в митр. Андрея. Д-р Льонгин Цегельський, як посол віденського парляменту, зробив демарш у міністра освіти і віровизнань. Заносилося на інтерпеляцію в парляменті. Справу врешті поладнано якимось компромісом, але згадана дисертація о. Ігнатія таки не побачила денного світла. Діялося все це в 1912 році.

Після цієї невдачі, спричиненої справжніми єзуїтами, Ігнатій Цегельський змінив свою думку щодо целібату. 12 грудня 1912 року він одружився в Чернівцях з Ольгою-Іриною Левинською, а вже 29 грудня митр. Андрей у Святоюрському Соборі рукоположив його у священичий сан. (Ольга Левинська народилася в Чернівцях 15 червня 1892 року, а померла у Львові 10 жовтня 1965 року. Була вона професійною піяністкою і також знаменитою акторкою в аматорських виставах). По висвяченні митрополит відрядив о. Ігнатія до Стрия на сотрудника пароха; у вересні 1913 року його найменовано катехитом.

Влітку 1914 року вибухла перша світова війна. Тоді стала актуальною справа Українського Леґіону, якою зайнялася Бойова Управа, очолена д-ром Кирилом Трильовським у Львові. У Стрию взяв цю справу в руки д-р Євген Олесницький, що теж був послом до віденського парляменту. Він створив місцевий комітет для опіки над 25 тис. добровільців, які прибули до Стрия, щоб вступити до Українського Леґіону. На голову цього комітету д-р Олесницький покликав о. Ігнатія Цегельського.

Польські шовіністи в місцевій австрійській комендантурі всіляко саботували справу нашого леґіону. Міська управа відмовилася прохарчовувати прибулі тисячі українських добровільців, мовляв, ті "цивілі" не підлягають міській опіці. Тим часом головне австрійське командування вже іменувало комендантом Леґіону проф. Михайла Галущинського. Стрийські австріяки польського роду легко упростили собі справу: впродовж трьох днів вони "мобілізували" яких три батальйони добровільців, а всіх інших просто нагнали додому. Це був саботаж на велику скалю, бо неприйняті до війська тисячі українських добровільців незабаром опинилися під владою москалів, а частину з них перехопили мадярські жандарми і насильно включили їх до гонведських полків. Згодом винуватців того скандалу поставлено під воєнний суд.

Всі ці й інші справи докладно списав у своєму щоденнику о. Ігнатій, а дещо з матеріялів про цю саботажну дію продісталося до

української преси у Відні. Тим часом московська навала охопила всю Галичину. Комітет у Стрию розв'язався, а о. Ігнатій з сім'єю і багатьма співгромадянами та добровільцями евакуювались на Угорщину. Ще перед тим зі Стрия виїхав д-р Є. Олесницький до Відня, де він у 1917 році помер від розриву серця. Опинившися в Будапешті з дружиною та однорічним синком Артемієм, о. Ігнатій вирішив зголоситися до армії на військового капеляна.

Це були тяжкі початки Українського Леґіону, що мав назву Українські Січові Стрільці. Дуже давався відчути брак вишколених старшин. Зимою 1914-15 недошколених і недозброєних стрільців австрійська команда висилала малими патрулями поза ворожу лінію, де вони — на диво — дуже добре вив'язувалися зі своїх небезпечних завдань. Ствердивши це, те саме командування — на інтервенцію Бойової Управи — почало приділювати до леґіону дедалі більше фахових старшин. Серед них були такі, як сотник Володимир Старосольський і поручник Дмитро Вітовський. Коли ж по додатковому вишколі та з кращим озброєнням УСС-и здобули від москалів важливий пункт — гору Маківку (29. 4. — 3. 5. 1915), під якою раніше заламався навіть славетний німецько-австрійський полк Майкефера, тоді ставлення головного австрійського командування до української військової частини змінилося на краще.

В затяжних боях УСС-ів брала участь в першій бойовій лінії теж чота українських дівчат-воїнів. Деякі з них зокрема відзначилися в цих боях і отримали високі військові відзнаки. А серед тих, які впали в боях, була теж Галя Процик з Камінки Струмилової. З того часу в Камінці, щороку на Зелені Свята о. шамбелян Михайло Цегельський, в асисті інших душпастирів, правив панахиду за душі полеглих українських воїнів, згадуючи зокрема поіменно сл. п. Галю Процик (вона була тета студентки Стефи Процик — члена місцевої Студентської Секції).

На початковому етапі історії Леґіону УСС о. Ігнатій мимоволі попав у конфлікт з д-ром Кирилом Трильовським. На постоях і вишколах стрільців у Мезетеребеші чи в Кермеші на Закарпатті д-р Трильовський спостеріг, що стрільці не дуже прихильно ставляться до нього, як голови Бойової Управи УСС. Зате о. Ігнатій втішався щирою любов'ю і пошаною стрільців, які пам'ятали його віддану опіку над ними протягом перших днів вербунку в Стрию. Згадка про це була теж у стрілецькому журналі *Самохотник.* Голова Бойової Управи чомусь уважав це провиною о. Ігнатія. Тому, коли він висловив свій намір вступити в Леґіон УСС як військовий капелян, д-р Трильовський грубо відповів, що в Леґіоні йому попів не треба.

Але іменування капелянів належало до юрисдикції окремого управління польового єпископства. Тому о. Ігнатій оформив себе як "фельдкурат" щойно після приїзду до Будапешту і вже як військовий

капелян повернувся до Відня. По зайнятті Галичини москалями восени 1914 р. львівська митрополія була відтята від Відня, а її справи перейняв на себе віденський архиєпископ Теодор Інніцер. Він не тільки затвердив о. Ігнатія Цегельського на посту фельдкурата, але й дав йому доручення завершити свої богословські студії у Віденському університеті. Маючи за собою вже два іспити-риґорози, складені в Інсбруку, о. Ігнатій склав третій риґороз і 9 липня 1915 р. захистив нову докторську дисертацію в колеґії Авґустіянум, на тему апостола Юди-Тадея.

До того часу о. Ігнатій офіціяльно був помічником Івана Каляти, капеляна для греко-католицьких військовиків у Відні. Маючи докторський диплом і підвищення до ранґи капітана, він виїхав до Будапешту вже як декан усіх греко-католицьких капелянів на Угорщині. На цьому посту він перебув до розвалу Австро-Угорщини в жовтні 1918 року. Після укладення Берестейського договору між Центральними Державами та Українською Народньою Республікою, Німеччина й Австро-Угорщина послали свої армії на українські землі над Дніпром; в числі останніх були також мадярські частини. Це створило можливість для о. Цегельського офіційно бувати в Києві. З тих поїздок він привіз три цінні ікони св. Ольги, емальовані на золотій ґравірованій блясі. Це були мистецькі твори виробництва монахів Печерської Лаври в Києві. Одна з цих ікон була призначена для дружини о. Ігнатія, пані Ольги, друга — для дружини його брата Льонгина, також Ольги, а третя — для малої ще тоді Олюні, доні його третього брата — Романа. Дві з цих ікон забрали більшовики під час обшуку помешкань у Львові, а третя залишилася в посіданні Ольги Цегельської — внучки Ольги, дружини д-ра Льонгина Цегельського.

По визволенні Львова українцями та проголошенні Західньо-Української Народньої Республіки, в листопаді 1918 року, о. Ігнатій виїхав з Будапешту до Стрия, де вже мешкала його дружина Ольга зі сином і двома дочками. В Стрию вже було наладнане нормальне життя. На доручення повітового шкільного інспектора о. д-р Ігнатій взяв на себе обов'язки катехита. Але незабаром знову поїхав до Будапешту в дипломатичній місії від уряду ЗУНР, членом якої був теж судовий радник зі Львова, капітан резерви, Теодор Рожанковський.

В травні-червні 1919 року західньоукраїнську територію окупувала Польща з допомогою армії ген. Галлєра, озброєної Францією. Тоді то в с. Завадові біля Стрия стрийські поляки — леґіонери Першої Бриґади Ю. Пілсудського по-звірськи замордували о. Остапа Нижанківського. Внаслідок воєнних дій навчання в школах м. Стрия перервалося, тому о. Ігнатій, на доручення церковної влади, став адміністратором парафії в Завадові та перенісся туди з родиною. Восени 1919 року для Завадова призначено нового пароха, а о. Ігнатій повернувся на катехитуру в

Стрию. У 1920 році його переведено на таку ж працю в Городку Ягайлонському, де парохом був його шваґер о. Володимир Лиско, що також походив із Камінки Струмилової.

В Городку працював о. Ігнатій етатовим катехитом аж до 1929 року. Його суспільно-громадська діяльність не подобалася польським поліційно-адміністраційним органам, які подбали про те, що його "дисциплінарним порядком" переведено на працю катехита у Львові. Там він навчав релігії в нижчих клясах української Академічної Гімназії та в одній сусідній польській школі, де було велике число учнів греко-католиків. У Львові він пробув два роки і в тому часі ректор Богословської Академії о. д-р Йосиф Сліпий запросив його читати лекції морального богослов'я. Ця додаткова праця не була платною, але й не суперечила його обов'язкам катехита в державних школах.

Свавільне переведення о. Ігнатія з Городка до Львова було порушенням конкордату між Польщею та Апостольською столицею, а зокрема перекресленням прав, ґарантованих для ієрархії Греко-католицької Церкви. Тому о. Ігнатій Цегельський вніс до суду протест, в чому він мав підтримку митрополита Андрея. Але справу о. Ігнатій програв, його взагалі звільнили з посади і відібрали йому право навчання релігії навіть у приватних школах. Тоді митрополит доручив йому адмініструвати парафією в Мшані поблизу Городка, де о. Ігнатій міг далі брати участь у суспільно-громадській і навіть політичній роботі. Врешті Львівська кураторія мусіла відкликати свою заборону і, "винятково", дозволила йому вчити релігії в школах Мшани.

В Мшані о. д-р Ігнатій Цегельський пробув від половини 1930 до осени 1931 року. Саме тоді диктаторський уряд Польщі проводив ганебну "пацифікацію" Галичини, що завдала багато терпінь і лиха українському населенню, але й принесла самій Польщі велику неславу в світі. Пацифікація в Мшані мала трагікомічний характер. Більшість населення Мшани становили, ще з часів Австрії, т.зв. москвофіли; жило там також багато поляків. І цим, і тим слово "українець" було осоружне. Москвофіли звали себе тільки русинами. Випадково, комендантом карального польського військового загону, складеного переважно з уродженців Познанщини, був професійний офіцер, капітан з Познаня. Письмовий наказ йому, як і всім іншим виконавцям пацифікації, говорив про покарання "русінуф" — русинів. Як службіст, капітан суворо дотримувався букви наказу і його вояки потурбували тільки русинів-москвофілів, хоча вони запевняли його про свою льояльність супроти Польщі. Особливо кріпко "взолили" познаняки війтові Мшани, що був "кацапом" і хрунем-польонофілом та гордо звав себе "пожондни русін". Йому так "випростували" хребта, що на другий день довелось відвезти його до шпиталю у Львові. Коли місцеві поляки нацьковували капітана проти свідомих українців, він гостро відповідав їм усім, що має виразний

наказ провчити тільки "русінуф".

Справа пацифікації в Мшані стала голосною у всій Польщі. Капітана-службіста поставлено перед військовий суд. Адвокати використали "букву закону" і суд визнав його невинним. Все таки його звільнено з війська. Ось як українська Мшана була принаймні частинно врятована від гіркої біди. Крім того, пацифікація дала ще той добрий наслідок, що кацапський дурман до решти вивітрів з голів останніх "покірних" русинів. Вони мали в Мшані свою сильну читальню ім. Качковського. Тепер — на своїх річних зборах — вони попросили о. Ігнатія стати її головою. Незабаром після цього та читальня приєдналася до матірнього Т-ва "Просвіта".

Навесні 1931 року о. д-ра Ігнатія Цегельського завізвали до Найвищого Суду в Варшаві на особисте переслухання в справі згаданого раніше незаконного переведення його, як катехита, з Городка до Львова. Всупереч усім передбачуванням, о. Ігнатій у Варшаві виграв справу: його перевели на посаду катехита в Городку та ще й повернули йому значну суму грошей, як відшкодування за судові витрати. Тож у вересні 1931 року він знову виконував свої обов'язки катехита в Городку і перебув на цій посаді до 1935 року, незважаючи на часті "непорозуміння" з місцевою польською адміністрацією. Нарешті, Львівська шкільна кураторія запропонувала йому передчасну емеритуру, на що о. Ігнатій погодився.

Ще того самого року він переїхав до Камінки Струмилової, де став працювати сотрудником пароха — свого батька о. шамбеляна Михайла Цегельського. З Камінки він далі доїжджав до Львова читати лекції в Богословській Академії. У 1937 році митрополит Андрей доручив йому опорожнену парафію в Любіні Великій біля Львова. Це йому удогіднило поїздки до Львова, де він далі читав лекції богословам. Вибух другої світової війни застав його таки в Любіні, де йому згодом довелось зустрічати ще й нових окупантів.

5 квітня 1944 року помер о. шамбелян Михайло Цегельський — відомий довголітній парох Камінки, у віці 97 років. До кінця свого життя був він активний і добре вив'язувався зі своїх душпастирських обов'язків. Його син, Ігнатій-Климентій, що протягом кількох років був його сотрудником, став тепер парохом та ще й деканом Камінки Струмилової.

Під час боїв між німцями і наступаючими частинами совєтської армії влітку 1944 року парафіяльний будинок збомблено і він цілковито згорів. Там згоріли всі парафіяльні книги, архівні документи, в тому цінні грамоти й королівські декрети, бібліотека, портрети, картини тощо. Все це, мабуть, можна було врятувати, якби всі ці скарби своєчасно перенесено в глибокий двоповерховий льох із дуже сильним мурованим склепінням, де від століть переховувано всілякі цінні речі

на випадок війни... На жаль, цього своєчасно не зроблено.

Весною 1945 року совєтські органи безпеки арештували о. Ігнатія і вивезли на Сибір. Його дружина Ольга переїхала у Львів. Десять літ пізніше, вже за ери Хрущова, о. Ігнатій, як і багато інших в'язнів, був звільнений зі заслання і повернувся до Львова. Там він зумів оформитися на працю прибиральника й нічного сторожа в музеї; на цій "посаді" він дослужив до емеритури. Водночас він приватно виконував різні священичі обов'язки, листувався з членами роду Цегельських в краю і за кордоном та зібрав чимало цінних матеріялів до "Саґи роду Цегельських", що їх згодом доповнив та упорядкував його син — Артемій Цегельський.

Ще перед вибухом другої світової війни о. Ігнатій був активним членом різних товариств та організацій, а зокрема видну діяльність проводив у протиалькогольному Т-ві "Відродження". Як член його управи, він брав участь у Міжнародньому антиалькогольному конґресі у Варшаві 1936 року. По парафіях закладав теж кооперативи, опікувався Марійськими Дружинами, був співзасновником (і членом управи) Богословського Наукового Товариства. Писав статті до журналу *Нива*, та був автором багатьох статтей на протиалькогольні теми. З нагоди 50-річчя побудови міської церкви Рождества Пречистої Діви Марії 1932 року о. Ігнатій написав 75-сторінкову книжечку п.з. *Дещо про церкви і чудотворну ікону в Камінці Струмиловій;* надруковану накладом 1000 примірників у львівській друкарні "Бібльос" книжечку розкупили читачі ще перед ювілейним святом.

У 1962 році о. д-р Ігнатій-Климентій Цегельський відзначив 50-річчя свого священства. Тоді він отримав, таємним шляхом, з Риму папську грамоту з ґратуляціми, признанням і благословенням, а також і повноваження полагоджувати різні справи в нашій катакомбній Церкві. Помер у Львові 8 червня 1970 року.

Зі "Саґи роду Цегельських" вибрав В. Макар

Р. Володимир

ІВАН КЛИМІВ-ЛЕҐЕНДА ГЕРОЙ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ УКРАЇНИ

1. ЛЬВІВ ПІСЛЯ 30 ЧЕРВНЯ 1941

Показне оживлення знаменувало український Львів ще від славного дня проголошення відновлення державної незалежности 30 червня 1941 р. Духовне піднесення, а то й торжественний настрій, разом з відчуттям національної гідности, позначувались на обличчях рідних жителів міста, вперше від непам'ятних часів, особливо коли йдеться про молоде покоління.

Представники совєтської окупаційної влади покинули вже, на п'ятах Червоної Армії в панічному відступі, землі Західньої України після того, як злочинні більшовицькі опричники з НКВД залишали скрізь по всій занапащеній країні криваві сліди свого диявольського терору серед нашого населення. Місто Львів прощало теж у масових похоронних походах багатотисячні жертви варварської московської системи знищення — тепер, з черги, безвинних в'язнів переповнених міських тюрем.

У крутежі воєнних подій, за перекотом німецьких полчищ на схід, услід за одушевленою зустріччю з українським Леґіоном під проводом командира Романа Шухевича — перед обличчям спалахів національної трагедії і тріюмфу, приходив знову Лева-город до устійненого порядку. З ініціятиви української Команди міста при вул. Лозінського і під керуванням нашої міської управи в ратуші Ринку, стали відносини налагоджуватись.

Почали по-давньому діяти засоби постачання, медичні й санітарні центри, транспортні мережі, численні фабричні споруди міста, електростанція, газівня й газопроводи, система водопроводів і каналізації, довіз харчів тощо. Б'ючка великого міста віднаходила вчасно свій привичний такт.

2. У ГОЛОВНІЙ СТАНИЦІ ОУН ПРИ ВУЛ. РУСЬКІЙ

Політичним осередком, що давав поштовх складній турбіні місце-

вого життя, нагляд над її справними порухами, стеження за кожним, навіть найнезначнішим, внутрішнім тертям, будь-якими неполадками, зразу ефективно встряваючи в дію суспільного організму, що більше —розгортаючи в цілу ширінь на місцях і геть у суміжні, а то й віддалені терени країни розмах розбудженого генія національної творчости й державного будівництва, була Головна Станиця ОУН при вул. Руській, у колишньому будинку "Дністра".

Прийнявши сюди недавно й аґенди Тимчасового Державного Правління, що урядувало до того часу в будинку при вул. Смольки, в узголів'ї Єзуїтського городу, Організація забезпечила прямий зв'язок з українським Урядом на чолі з його прем'єром Ярославом Стецьком, створюючи і собі й Державному Правлінню достатнє місце й потрібні умови для ведення праці й політично-суспільної дії, як і центральне розташування в місті.

Бурлить наснажене життя з ранку до пізнього вечора в перших тижнях липня 1941 р. на головному постої ОУН при вул. Руській. Триповерхова кам'яниця, на кожному поверсі, по всіх своїх приміщеннях, позначена неймовірною активністю — по бюрових кімнатах, конференційних залях, кабінетах, навіть уздовж коридорів і по присінках тієї масивної будівлі велике оживлення, метушня. Зосередженої дії того напруження й на такому обмеженому просторовому відтинку певно ніде в цілому місті, ані в краю не бувало. Проте не дивно, тут бо вдаряв головний живчик національно-політичного руху цього неповторного часу державного ставання на рідних землях. Організувалась кожночасна робота на різних дійових стійках у середині міста й поза містом, розроблювано далекосяглі пляни політичного, військового й культурно-економічного значення в державному житті, проходили ідеологічні і практичні курси, зокрема в ділянці військової підготови, організаційних активістів для молоді ОУН, розв'язувано питання місцевої Служби Безпеки, інформовано крайових представників Організації, подавано відповіді й забирано активне становище до постійних розвідувань, пересправ та потреб з-поміж місцевої й позамісцевої рідної спільноти, а то й інтервенцій з боку чужинецького, головно німецького, подекуди й польського.

Провідним членам Організації тут повні руки роботи — обсада довіреними людьми важливих постів у місті, звітування про актуальну ситуацію та приймання звітів з теренів, заквартировування позамісцевих представників організаційної мережі, видавання документів усім у потребі, ладнання прохарчування персоналу й гостей, постійний обмін інструкціями й інформаціями. Відрадно було бачити подорожніх громадян з найдальших закутків країни в оживленому приході й відході, як і приплив молоді з міста й сіл, готової до дії на поклик влади.

3. ЗУСТРІЧ ІЗ КРАЙОВИМ ПРОВІДНИКОМ ОУН В ДІЇ

Найбільш примітною особою в колективі молодих, вельми активних працівників Крайового Осередку ОУН при Руській був юний на вигляд, стрункий мужчина біля тридцяти років життя, середнього росту, міцної будови тіла, смаглявий, темноволосий, з зачіскою на бік, із проникливими, палаючими як емеральдовий самоцвіт очима. Гарне, трохи бліде обличчя з широким лобом, випнутою вперед долішньою щелепою й затиснутими вустами, надавали тій енерґійній постаті в чорному, щільно прилеглому костюмі, вигляду вольової, завзятої людини. Привична, тверда постава, рухлива поведінка, опанована мова і звучний металічний голос значно зміцняли це враження прихованої сили цієї замітної особи. Одвертий, сміливий погляд вузьких очей, авторитетність виступу, рішучість і впевненість знаменували незвичну й серед того оточення бойових, одчайдушних членів Організації, керівну людину, звиклу до всякчасної дії, відповідальности й командування. Це ж бо не хтонебудь, а Крайовий Провідник Екзекутиви ОУН, Іван Климів-Леґенда. Він же кількакратний і довгореченцевий в'язень польських тюрем та карного табору в Березі Картузькій, член підпілля ОУН з великим досвідом революційної боротьби між двома світовими війнами, бойовик обдарований всесторонніми особистими здібностями й великим організаційним хистом. Довкола нього, наче біля магнету, купчаться люди різного віку й функцій.

Тут чекають виструнчені вістуни його негайних розпорядків, там, добившись до нього, йдуть зразу у якесь відрядження інші з його людей, в один проміжок часу він устійнює списки добровільців у Похідні Групи, згодом дискутує з виднішими членами Проводу заплянований організаційну теренову дію, перегодя переводить курс освідомної національної праці в воєнному запіллі на Осередніх землях, то знову виголошує запальну відозву до молоді ОУН — здебільшого похопливих до вимаршу "на далеку Україну", а то спішить на конференцію Державного Правління, в якому, побіч голови уряду — Ярослава Стецька, президента Української Національної Ради Костя Левицького та провідних суспільних діячів, теж і він приймає дуже активну участь.

Спостерігаючи його поведінку з молоддю, замітна його уважливість до неї, вирозумілість. Відоме його дружнє відношення, зокрема до молодших і юнаків, для яких був старшим братом. До себе завжди ставив тверді вимоги, супроти інших виявляв багато зрозуміння. Хоч палко завзивав у ряди Похідних Груп — на фронт освідомної, організаційної й політично-визвольної кампанії на Осередніх і Східніх землях України, — проте, в силу свого посту він не мобілізував, не приневолював нікого туди, а залишав вибір і рішення за охотниками. Його надхненний приклад особистої участи в кожній акції поривав сотні й тисячі юнаків перед тим, десятки зголошуються зразу й у цю ж мить.

Крім заклику до політичної активности, заохочує провідник молодь до студій, особливо державних наук, взагалі безустанної, сумлінної праці над собою. Йому належить аксіома — лікарями й техніками можуть бути у нас на службі й чужинці, зате державниками мусять бути тільки рідні, віддані справі, люди.

З його доповідей і дружніх розмов видно чітко, що він, як провідник, — гуманна, освічена й толерантна людина, з широкими поглядами. Лише в питанні національної державности України, тим-то й у відношенні до ворогів української державности, Климів-Леґенда завжди безкомпромісний. Знають і про його ставлення до націонал-соціялістичних німецьких "юберменшів", що не сприяють українським державницьким змаганням. "З Гітлеровою німотою будемо ще битися", — відомі вже й тепер його прогнози майбутнього розвитку подій. Безстрашний провідник Крайової Екзекутиви ОУН очолював смертельно-небезпечні, проте стратегічно важливі, дії Організації в найбільш загрозливий і критичний час для всього національного життя в Західній Україні під першою московсько-совєтською займанщиною в 1939-41 рр. Добре знати, що ця незламна людина й тепер при кермі національних інтересів.

4. ЮНІСТЬ КЛИМОВА-ЛЕҐЕНДИ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

Короткий перелік життєвих зупинок полум'яного борця за волю й незалежність українського народу, визначного революційного стратега ОУН, сл. п. Івана Климова-Леґенди, вкаже проглядно на неповторність і виняткове значення того пристрасного революціонера-практика, що горів і променів навкруг національно-визвольною ідеєю, наприкінці впавши на полі слави в боротьбі за здобуття вільної, соборної, незалежної української держави. Почнемо з особистих свідчень про життя й революційну діяльність Івана Климова-Леґенди, що їх сумлінно зібрав і впорядкував у своїй праці п. з. *Бойові Друзі* видатний член ОУН, відомий редактор і публіцист, Володимир Макар.

Іван Климів народився 1909 р. в заможній селянській родині в Белзькому Сільці, Сокальського повіту. Батько його був національно свідомою людиною й війтом у своєму селі. Загинув коло 1930 р. в нещасливому випадку при будові надрічного мосту. Мати Івана померла від туберкульози ще до упадку Польщі в 1939 р. В родині Климових було шестеро дітей, чотири сини і дві доньки. Найстарший син Степан (нар. 1904 р.), студент теології в Перемишлі, помер 1927 р. Молодший син Василь (нар. 1912 р.), учень п'ятої кляси Сокальської гімназії, помер в 1929 р., а сестра Ганна (нар. 1906 р.) теж покинула світ, зараз

же перед другою світовою війною.[1] Брат Івана, Гриць (нар. 1913 р.), помер у львівських Бриґідках 1-го жовтня 1938 р. внаслідок виснажливої 21-денної голодівки в липні того року.[2]

З великої сім'ї Климових залишилися при житті Іван та його сестра Марія. Позначене трагедією буття родини мало безсумнівно вплив на кристалізацію стоїчного характеру Івана, гартуючи його важкими випробуваннями долі у шляхетний моноліт, на подобу криці. Ще юнаком Сокальської гімназії стає він дисциплінованим членом молоді ОУН і з того часу безупинно перебуває в підпільній боротьбі на різних організаційних постах, від рядових до все більш відповідальних і небезпечніших.

В 1930 р., під час відомої пацифікації українського населення польською владою, поліція спіймала політичного активіста Івана Климова і, побивши його до непритомности, вкинула до сільської криниці, звідки він якимось чудом урятувався.[3] Невдовзі вже видно його, разом з братом Грицем, серед найновіших провідних членів ОУН на Сокальщині.[4] Услід за посиленою діяльністю підпілля ОУН, стрічає його люта нагінка з боку польської поліції. 11 лютого 1932 р. Львівський суд засудив Івана Климова на шість місяців ув'язнення за протипольську промову.[5] Зразу після відбуття покарання, арештовано його знову 27 травня в Сокальщині.[6] 28 грудня 1933 р. засуджено Климова у Львові на п'ятнадцятимісячне ув'язнення за приналежність до ОУН і кольпортаж нелеґальної літератури в Сокальщині, а теж на Волині.[7] Діяльність Климова в тому періоді охоплювала теж вербування нового членства ОУН, зокрема на Радехівщині, про що засвідчує прийнятий до Організації влітку 1933 р. Богдан Казанівський, автор нарису *Шляхом Леґенди*.[8]

Від серпня 1935 р. до січня 1936 р. довелось Іванові Климову каратись у горезвісному концентраційному таборі в Березі Картузькій[9],

---

1. Володимир Макар: *Бойові Друзі*, т. 1, Торонто, Гомін України, 1980, стор. 22.

2. *Новий Час*, Львів, ч. 210, 1938.

3. Богдан Казанівський: *Шляхом Леґенди*, Лондон, Укр. Вид. Спілка, 1975, стор. 224.

4. Володимир Макар: "Його воїни". *Євген Коновалець та його доба*, Мюнхен, Фундація ім. Є. Коновальця, 1974, стор. 555.

5. Петро Мірчук: *Нарис історії ОУН*, т. 1, Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, Українське Видавництво, 1968, стор. 288.

6. *Там же*, стор. 289.

7. *Там же*, стор. 420.

8. Богдан Казанівський: *Там же*, стор. 19.

9. П. Мірчук: *Там же*, стор. 432.

разом з братом Грицем, що опинився там між першими українськими в'язнями. Нелюдські умови цього ганебного "місця відокремлення" не зламали волі до чину й дальшої підпільної діяльности Климова. Чергове позбавлення волі застало його на видатному становищі Провідника Екзекутиви ОУН Сокальської области.[10] Після виходу з Берези Картузької провідник Климів зразу ж кинувся у вир організаційної праці, відбудовуючи попоровану мережу ОУН в Сокальщині, об'їжджаючи в тій цілі область і суміжні землі (Холмщину, Підляшшя, західні частини Волині й Полісся), в добу т. зв. "ламання Сокальського кордону", себто прориву націоналістичної діяльности поза Галичину, ширення впливів ОУН на північ звідтіль, довожування туди української преси всупереч забороні польської влади. В рр. 1936-37, у своїй вихідній базі на терені Рави Руської, організує Іван Климів, відомий теж під прибраними прізвищами Мармаша, Куліби, Леґенди (теж під ім'ям Євгена), вишкільні курси ОУН для холмщан і підляшан, що згуртували понад 70 курсантів з-поміж чоловічої й жіночої молоді. Курсами на цьому терені керували брати Іван і Гриць Климови.[11] Після непослабної підпільної діяльности, попеременно — з коротшими й довшими проміжками ув'язнення протягом останніх семи років у житті Климова, наступає великий злам у активній його праці, а саме: в Луцькому процесі проти 42 українських студентів в серпні 1937 р., засудила його польська влада на десять років тюремного ув'язнення, яке Климів відбував головно в тюрмі на заході Польщі, в Равічу, що була відома зі свого гострого в'язничного режиму.[12]

Період чергового позбавлення волі Івана Климова в рр. 1937-39, крім обмеження його діяльности, був ще трагічний смертю його брата, видатного члена ОУН, Гриця, у львівських Бриґідках, під час проголошеної 15 червня 1938 р. голодівки українських в'язнів у польських тюрмах[13], як протесту проти нелюдського трактування політичних в'язнів поліційною владою. В тому часі згинув теж під час голодової протестної акції, проведеної в Равічу, інший член ОУН — Володимир Нидза.

Проте й у тюрмі в Равічу, в організаційному розумінні, Іван Климів бездіяльним не був. Він бо своїм мужнім, оптимістичним прикладом постійно впливав на піднесення бойової моралі своїх співв'язнів, а надто, з його ініціятиви, відбувались історично-світоглядові курси й

10. Михайло Коржан: "Фраґмент діяльности ОУН на північних землях Зах. України", *Є. Коновалець та його доба*, стор. 541.

11. *Там же*, стор. 546.

12. П. Мірчук: *Там же*, стор. 456.

13. В. Макар: *Там же*, стор. 560.

дискусії по в'язничних камерах. З попереднього тюремного досвіду Іван Климів знав способи втримування зв'язку між українськими в'язнями так у середині тюрми, як і з зовнішнім світом. З його інформацій, отриманих методою міжкамерного вистукування під час Великоднього посту 1939 р., довідались наші в'язні про декларацію готовности польської комуністичної організації боронити Польщу перед можливим нападом гітлерівської Німеччини[14]; або ж із поширеного Климовим "ґрипсу" під кінець серпня 1939 р. в'язні дізналися про близький вибух німецько-польської війни наступного вересня.[15]

Саме з уваги на можливість тієї війни, вже весною 1939 р. перетранспортовано частину українських в'язнів, між ними й Івана Климова, з Равіча до Сєдлець біля Варшави.[16] Звідси нарешті він вирвався на волю і, перебравши провід над групою співв'язнів, покинув польські землі.

Довгим маршем, через Берестя і Володимир Волинський, зударяючись на шляху з різними перешкодами з боку совєтських фронтових відділів і місцевих комуністичних груп чужинців, Іван Климів залишив по дорозі перемаршу додому друзів долі, що розходились по місцях своїх осідків, і сам прямував через Сокаль і Кристинопіль до рідного Сільця.[17]

5. НА ПОСТУ КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА ОУН У ПІДСОВЄТСЬКІЙ ЗАЙМАНЩИНІ

Свій провідницький хист, второпність і безстрашність, а передусім організаційні здібності керівника революційної боротьби найкраще виявив сл. п. Іван Климів-Леґенда в найлютіший час жорстокого, кривавого московсько-більшовицького засилля на землях Західньої України в період першої совєторосійської окупації в 1939-41 рр. На найвідповідальнішому посту Крайового Провідника Екзекутиви ОУН, діючи організаційно кожного дня дослівно між життям і смертю, Климів-Леґенда зреволюціонізував патріотичну молодь свого краю проти московсько-совєтської тиранії та приготовив урожайний ґрунт для визвольної боротьби українського народу в військових формаціях

14. Б. Казанівський: *Там же,* стор. 67.

15. Б. Казанівський: *Там же,* стор. 62.

16. Микола Климишин: *В поході до волі,* т. 1, Торонто, Ліґа Визволення України, 1975, стор. 223.

17. Б. К.: *Там же,* стор. 88-95.

ДУН-у, Похідних Груп, УПА і Першої Дивізії УНА, під час другої світової війни. Крім того, Климів організував оживлений зв'язок між краєм і його західніми теренами, окупованими Німеччиною, переходячи й сам неодноразово кордон.

Роз'їжджаючи теренами ЗУЗ, здебільша в супроводі своїх найближчих організаційних співробітників, як от Володимира Лобая-Вугляра чи Івана Шевчука, що часто доводився кур'єром для нього, Климів мав безпосередній зв'язок із членством ОУН, був завжди в середині дії й надавав їй поштовху й розмаху. Своїм особистим прикладом характерности й повної посвяти національно-визвольній ідеї, Климів поривав і запалював до чинности своїх послідовників, які в суворій організаційній дисципліні гартувались на твердих, стійких бойовиків проти московсько-більшовицького маразму і захисників національних ідеалів на місцях праці, по середніх і вищих школах, де більшовицькі політруки намагались переробити свідомих свого роду й цілей українців на рабів своєї імперіяльно-колонізаційної системи або збройно в підпіллі. Климів особливо звертав увагу на ідейно-бойову духовність молоді ОУН, що зуміла б устоятися й перемогти в інтелектуально-буттєвому зударі з матеріялістичним світоглядом московського марксизму. Під його проводом членство ОУН ставало в тій хижій добі варварської грубої сили й ідолопоклонства апостолами й мучениками своєї національної правди й хоробрими національними воїнами за волю й незалежність свого народу.

Яке небезпечне було кожноденне існування самого провідника в ті страхітливі роки московського молоха й енкаведівського терору — масових арештувань, безрозбірних переслідувань кожного підозрілого, постійних допитів, зокрема студентів по високих школах, плянових термінових вивозів, засилок українського населення — вказує одна із сутичок Климова-Леґенди з аґентами НКВД влітку 1940 р. у Львові, на схрещенні вулиць Коперніка й Оссолінських, в якому супутник провідника, Володимир Лобай, в його ж і своїй обороні застрілив більшовицьких напасників.[18]

Одним із важливих здобутків організаційної й політично-розвідувальної праці Климова-Леґенди під більшовицькою займанщиною було виготовлення плянів розташування совєтських військ, органів влади й НКВД, а зокрема воєнних укріплень, напр., коло Тернополя, вздовж "лінії Сталіна" (Проскурів-Вінниця), чи поблизу Одеси. Климів теж мобілізував організаційні бойові сили для визволення в'язнів з

18. Свідчення Івана Шевчука й Володимира Лобая (Б. К.: *Там же*, стор. 227. В. М.: *Там же*, стор. 56).

більшовицьких катівень і як резерву для військових з'єднань на випадок передбачуваної невдовзі німецько-совєтської війни. Стратегічні пляну-вання й дії провідника Климова-Леґенди повністю виправдалися в хаосі совєтського зудару з німецькою армією й під час вандальського відвороту совєтських окупаційних органів з теренів ЗУЗ.

6. ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ: КЛИМІВ-ЛЕҐЕНДА — ДЕРЖАВНИК, РЕВОЛЮЦІОНЕР І САМОСТІЙНИК

Найповніше задокументований останній період бурхливої націо-нально-революційної діяльности Івана Климова-Леґенди в таких публі-каціях, як *30 червня 1941*, Ярослава Стецька, *В поході до волі*, т. 1, Миколи Климишина, *Шляхом Леґенди* Богдана Казанівського та *Бойові Друзі*, т. І, Володимира Макара.

Тут можливо привести лише головніші зупинки його напруженого бойового побуту націоналіста-революціонера з посилань авторів, що сперті на особистих або достовірних свідченнях інших учасників бо-ротьби за національне визволення України 1940-их років.

В половині червня 1941 р. опинились Іван Климів і Володимир Лобай в організаційних цілях на Волині, недалеко Луцька.[19] Наперед-одні вибуху німецько-совєтської війни оперував Крайовий провідник ОУН, "одчайдушний Євген Климів-Леґенда" (як про нього відзивається один з авторів) зі своїми бойовими частинами в Золочівщині.[20]

Услід за воєнним ударом двох імперій, проголошено до україн-ського народу заклик від імени революційних збройних сил за підписом Леґенди до боротьби за державність України.[21] Подібні відозви Край-ового провідника у справі української армії, трохи згодом з виразними протинімецькими наголосами, появились у швидкому чергуванні.[22] Підпільна мережа ОУН, завдяки ініціятиві й енергії Климова, була в дії ще до приходу українського Леґіону "Нахтіґаль" і німецької армії до Львова.[23] В той час бойові відділи ОУН нападали на енкаведівські частини у їхньому відступі, причиняючись до звільнення в'язнів з більшовицьких тюрем, зокрема у Львові при вул. Лонцького, Замарс-тинівській та Казимірівській. На стінах міста видніли заклики ОУН такого змісту: "Україна для українців"! "Хай живе Суверенна, Соборна

19. Б. К.: *Там же*, стор. 224.

20. Ярослав Стецько: *30 червня 1941*. Політична Бібліотека Ліґи Визво-лення України, Лондон, 1967, стор. 448.

21. *Там же*, стор. 448.

22. *Там же*, стор. 134.

23. *Там же*, стор. 179.

Українська Держава!"[24] "Творення революційно-збройних сил — перша потреба хвилини!"

В день проголошення відновлення державности України, 30 червня 1941 р., Тимчасове Правління вислало провідникові Євгенові Леґенді (Ів. Климову) доручення прибути до Львова.[25] Та ще коротко до того він саме пробивався з-під Золочева в напрямку Львова, при чому знайшовся з Володимиром Лобаєм у критичному становищі біля Жовтанець, на шляху Камінка Струмилова-Львів, про що пише Богдан Казанівський у своїх спогадах.[26] Після прибуття до Львова, Климів (український державник і глибоко релігійна людина водночас) негайно склав свій синівський поклін князеві нашої Церкви — митрополитові Андреєві Шептицькому і пов'язався зразу з Головою Тимчасового Правління, Ярославом Стецьком, склавши йому звіт і готовість збройно підтримати Державний Акт 30 червня.[27] Ось як його характеризує з цього періоду Голова Правління: "Леґендарний уже тоді Євген Леґенда, проклямації якого, чудесні формою і змістом, про творення армії, підписані як Головнокомандуючим Збройних Сил, мали в собі справді щось з епохи Хмельничан; одним із них у нашій добі я його уважав і уважаю".[28] Іван Шевчук, близький друг Івана Климова, Ярослава Старуха-Стяга та Володимира Лобая-Вугляра, дає таку оцінку свого провідника: "Це був новітній Іван Богун в нашій історії."[29]

Іван Климів-Леґенда був природною, національно-органічною, в особистих зносинах сердечною людиною. Бувши типовим сином свого народу, все, що хвилювало народ, зворушувало і його. Сумлінний у житті і праці, чесний, дружній з людьми, обережний з незнайомцями, незвичайно вимогливий до себе, твердий у виконанні обов'язків і добродушний за умов дозвілля, він розділяв традиційні українські вартості — мав глибоку віру в Бога, завжди трудився й молився, плекав дух побратимства, змагав душею й тілом, щоб здобути волю своєму народові. Був тим справжнім новітнім лицарем без страху й догани. Мав пошану до авторитету й вимагав її від інших. Національні обов'язки ставив завжди вище особистих, волів життя і смерть у боротьбі за свободу, аніж безпечне існування під ярмом.

У практиці буденного життя Климів-Леґенда був реалістом — людиною здорового розуму. Із правила, він керувався вольовими

24. *Там же,* стор. 179.

25. *Там же,* стор. 181.

26. Б. К.: *Там же,* стор. 225-227.

27. Я. Стецько: *Там же,* стор. 195.

28. *Там же,* стор. 240-241.

29. Іван Шевчук, "Із спогадів про Івана Климова і Ярослава Старуха" (у книжці В. М. *Бойові Друзі*), стор. 157.

поштовхами, які контролював свідомо розумовими засновками. Глибоко в душі залишився емоційно-романтичною індивідуальністю.

А ось прикметні погляди цього провідника на злободенні теми — вимоги часу до молоді в ОУН, деякі суспільні питання, природу ворожих Україні державних систем:

— "На студії, — звик був говорити, — буде час після війни, тепер пора боротись!"

Завжди дораджував, з потреби конспірації, притримуватись засади — нічого не записувати, все запам'ятовувати!

Про московську чи німецьку тоталітарні державні системи висловлювався афористично: — Без уваги на шкуру імперіялізмів, червона чи руда — один ворог і сатана!

Коли його питали, який суспільний лад мав би бути встановлений у майбутній вільній українській державі, відповідав коротко: — Український! Або ж відзивався словами Шевченка: "В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!" А щоб не склалося враження спрощування проблеми, додавав: — Тепер не час на зайві дискусії, коли мова крови й заліза вирішує... У своїй вільній державі український народ вирішить форму свого правління й суспільного ладу. Відомо бо — голос народу це голос Божий!

В розпалі дій державного будівництва, про що була мова спочатку, 5 липня 1941 р. Тимчасове Правління призначило Івана Климова-Легенду, за його дотеперішні революційні здобутки, організаційні досягнення і стратегічний геній, міністром політичної координації державного уряду, в той же час звільняючи його, для очолення даного ресорту, з посту Крайового провідника ОУН.

Тим часом Гітлер ще раз (після подій у Карпатській Україні в 1939 р.) виявив свої імперіялістичні цілі, де не було місця для вільної української держави, власнопідметности українського народу. Вслід за його запереченням українських визвольних прагнень, з наказу німецького фюрера почались арешти членів Проводу ОУН[30] (Степана Бандеру арештували ще 5 липня у Кракові, Ярослава Стецька, Романа Ільницького й інших 11 липня у Львові, після чого проходили масові арешти, особливо 15 вересня 1941 р., членів ОУН) і послідовна нагінка на весь український самостійницький рух.

Іван Климів, ще далеко до терористичних акцій Ґештапо супроти українського визвольного руху й усього нашого населення, пропонував збройний опір німецькому пануванню в Україні.[31] Тільки ж у тому часі не було ще в Україні тієї зорганізованої сили, що змогла б, як згодом

30. Я. Стецько: *Там же*, стор. 265-266.

31. *Там же*, стор. 259.

УПА, боротись сама і потягнути весь народ до боротьби на обох фронтах — протимосковському і протинімецькому, за державну незалежність України.

Оберігшись від арештування в ґештапівській акції проти Проводу ОУН, Климів-Леґенда діяв далі невгомонно зі становища підпільного уряду України й Організації, спочатку ще леґально, а після масових арештувань 15 вересня членства ОУН, з підпілля. На засіданні Сеньйорів Української Крайової Репрезентації у Львові 24 липня Климів звітував про організаційну роботу, проведену за більшовицького панування в Західній і Східній Україні (в Житомирі, Січеславі, Києві, Харкові і т. д.).[32] Для парляментарної діяльности (Рада Сеньйорів перетворилась на Українську Національну Раду)[33] Климову-Леґенді не стало більше часу, ні спроможности, бо організаційні обов'язки штовхали його до дальших дій на Осередніх і Східніх землях України.

7. ОСТАННЯ ФАЗА ЖИТТЯ Й БОРОТЬБИ КЛИМОВА — НА СТІЙЦІ ДО ЗАГИНУ

Про останню фазу революційної діяльности Климова, головно на Східних теренах України, звітує Микола Климишин у своїй праці "В поході до волі". І тут Климів став леґендою вільного одчайдушного духу нескореної батьківщини. Започаткувавши організаційну мережу у Зв'ягелі[34] на Волині, Климів невдовзі з'являється на дальших активних постах, спочатку в Житомирі;[35] далі видно його за керуванням курсу для кандидатів Окружного Проводу ОУН в Бердичеві,[36] часто співпрацює з провідним членом ОУН, Дмитром Маївським-Тарасом (Косарем), тоді наступає організаційна поїздка з Миколою Климишином з Рівного до Луцька[37] на Волині і знову, разом з М. Климишином, до Житомира, тим разом, щоб провірити обставини вбивства членів ОУНм, Сеника і Сціборського,[38] довершеного аґентурою НКВД.

Пізнавши добре, при нагоді спільних організаційних роз'їздів по Україні в 1941 р., Климова-Леґенду, його супутник — один з найвизначніших членів ОУН і Провідник Північної Похідної Групи ОУН, Микола Климишин, ось як характеризує його:

32. *Там же*, стор. 287.
33. *Там же*, стор. 292.
34. М. Климишин: *Там же*, стор. 131.
35. *Там же*, стор. 344-345.
36. *Там же*, стор. 348.
37. *Там же*, стор. 349.
38. *Там же*, стор. 406.

"Леґенда потребував часто з'їздити далеко від головного шляху. Він мав незвичайну пам'ять. Усі адреси, клички і прізвища знав напам'ять. В терені орієнтувався, як би там ціле життя провів".[39] У дальшій характеристиці Леґенди Климишин вказує на те, що Климів-Леґенда дуже добре почувався у своїй праці, а виконував її під більшовицькою окупацією серед важких поліційних умов, щохвилини рискуючи своїм життям. На його думку, Климів-Леґенда один з найідейніших членів ОУН, що згинув серед найлютіших тортур.[40]

Не мав Климів-Леґенда насправді особистого життя. Все його буття було пов'язане з долею його поневоленої нації. Про нього можна справедливо сказати, що "українська справа була його нареченою". А все ж таки зустрінув і він свою подругу життя, панну Галину Чуйко, родом зі Східньої України, й одружився з нею пізнім літом або восени 1942 р.[41] Проте короткотривале було подружнє щастя Івана й Галини, знов застукала доля й вирвала Климова з родинного гнізда на його організаційні стежі.

В Україні на той час незвичайно загострилась інспірована Організацією протинімецька боротьба і Ґештапо намагалося за всяку ціну зліквідувати революційний Провід ОУН у Львові,[42] зокрема Климова-Леґенду. В розпалі діяльности, день-у-день перед обличчям смерти, нарешті вибила година долі для безсмертного лицаря революційної України, сл. п. Івана Климова-Леґенди. Про дату його арештування і смерти під тортурами є дві версії. Богдан Казанівський покликається на свідків, які мали бачити, як Климова арештували ґештапівці 5 грудня 1942 р. й завели його до централі Ґештапо на вул. Пелчинській. У книжці Володимира Макара *Бойові Друзі* подано, що допити Вірзінґа і його ґештапівських посіпак закінчилися смертю Івана Климова-Леґенди 4 грудня 1942 р.[43]

Про цю подію й закатування на смерть героя національної революції й мученика, Івана Климова-Леґенди, розповідає очевидець, член ОУН, декоратор Львівського Оперного Театру, Федь Луцишин, ось що:

Під час переслухання в ґештапівській катівні при вул. Пелчинській у Львові Іван Климів весь час тримався мужньо, як людині того міцного характеру пристало. Останніми його словами мали бути: "Я вже вам сказав, що називаюсь Климів-Леґенда і нічого більше не скажу. Ви, бандити, окупували Україну і грабуєте її — тому з вами говорити не

39. *Там же*, стор. 348.
40. *Там же*, стор. 397.
41. В. Макар: *Бойові Друзі* стор. 115.
42. *Там же*, стор. 97.
43. *Там же*, стор. 98.

буду".[44] Після перекладу його речення на німецьку мову, накинулись на нього, як та тічня лютих вовків, ґештапівські посіпаки, між ними теж ганебної пам'яті кат Віллі Вірзінґ, і закатували його на смерть.

Сл. п. Іван Климів-Леґенда

Так згинув у молодому віці 33-ох років життя, наснаженого ще з гімназійної лавки боротьбою за визволення українського народу з неволі, син своєї вужчої батьківщини — Надбужанської Землі, один з найкращих і найвірніших синів України, сл. п. Іван Климів-Леґенда. Він без сумніву увійде одним із перших у Національний Пантеон безсмертних героїв вільної й незалежної української держави.

44. Б. К.: *Там же*, стор. 282.

Орися Чайковська-Лончина

Д-Р БОГДАН ЧАЙКОВСЬКИЙ

Написати для реґіонального збірника спомин про свого батька — нелегка справа, бо тут місце головно на історію громадської діяльности, а не на особисті спогади дочки, яка в своєму серці заховала ідеальний образ улюбленого батька. Постараюся, однак, виконати це завдання якомога найкраще.

Мій батько народився 29 лютого 1888 року в Бережанах, як другий син письменника Андрія Чайковського та Наталії Гладилович. До початкової школи ходив у Бережанах, там теж почав учитися в гімназії, але опісля перейшов до української гімназії в Перемишлі, де й склав матуру 1906 року. Опісля студіював право в Кракові (мешкав там у проф. Богдана Лепкого) та закінчив докторатом у Львові. Напередодні першої світової війни одружився з Юлією Пасікою. Зголосився як доброволець до Українських Січових Стрільців, але не попав поміж 2000 вибранців та вернувся до Самбора. Під час московської окупації перейшов тяжкий тиф, а опісля переїхав до Станиславова, де за української влади був редактором *Вістника державних законів ЗУНР.*

Після війни опинився в Коломиї та мав намір провадити адвокатську канцелярію разом зі своїм батьком, але із-за тяжких післявоєнних матеріяльних умов треба було шукати іншого місця і тому перенісся до Підбужжя, Дрогобицького повіту, а звідтіль до Белза. Белз, однак, мав багнисту околицю і наймолодша доня захворіла на малярію. Лікарі заявили батькам, що вони мусять перенестися в іншу місцевість, якщо хочуть, щоб дитина жила. І так 1925 року мої батьки з трьома дітьми (Миросею, Романом і Орисею) та бабусею (Пасікою) переїхали до Сокаля.

В Сокалі батько провадив адвокатську канцелярію аж до приходу совєторосіян у 1939 році. Однак правничі справи не абсорбували всього зацікавлення мого батька. Сьогодні, з часової віддалі та на основі досвіду з американського способу життя, мені самій тяжко повірити, скільки всіляких побічних завдань та зайнять мав мій батько; проте ніколи в нас не відчувалося якогось неймовірного поспіху, нервовости, напруги. Життя плило тихо і спокійно.

В першій мірі мій батько старався про піднесення культурного

рівня і національної свідомости українців Сокальського повіту. Як довголітній голова Т-ва "Просвіта", чимало часу, уваги та труду присвятив на те, щоб по селах закладати читальні та бібліотеки. Будучи з природи музикальним, дириґував хорами. У 1932 році брав дуже активну участь у величавому Святі Мазепи, яке відбулося над Бугом, на оболоннях. Похід учасників, який розпочинався біля Забузького моста і тягнувся здовж головної вулиці аж до Колонії, а потім вулицею Шашкевича, — був такий довгий, що чоловий відділ вершників у козацьких одягах попереду походу замкнув коло, так що не всі учасники могли взяти участь у поході. Злучені хори, якими дириґував мій батько, мали опісля дуже успішний виступ. Пам'ятаю, що співали "Засяло сонце золоте". Розказували, що староста, який дав дозвіл на це свято, не уявляючи собі такого великого успіху, був із-за того перенесений владою зі Сокаля на іншу позицію.

Просвітянська праця розвивалася в цілому повіті. Як тільки дороги були придатні для подорожі, мій батько виїжджав майже кожної неділі кудись на село — взимку саньми, а весною та літом — возом. Хіба осінні сльоти, або весняні розтопи, здержували його від таких поїздок. Свідомість по селах зростала, люди горнулися до читалень, а також організували українські кооперативи. Пригадую, як дуже був не тільки поширений, але й практикований клич: "Свій до свого — по своє!"

В 1935 році польська поліція двічі провела обшук у нашому домі й канцелярії. Шукали за списками жертводавців на ОУН, бо чомусь підозрівали, що такі збірки переводилися через читальні "Просвіти".*

Перший трус зробили дуже раненько (чи не біля 4-ої години) і на тому скінчилося, але другим разом так склалося, що батько поїхав був до Коломиї, бо мій дідо Андрій важко захворів на рака. І саме тоді, за його неприсутности, раненько в травневу неділю, знову прийшли до нас поліцаї, обшукали хату, а опісля звеліли запровадити себе до канцелярії. Там усі документи й папери витягали, переглядали та... кидали на підлогу! За кілька днів повертався мій батько з Коломиї вечірнім поїздом. При виході зі станції приступили до нього два таємні поліцаї і заявили: "Пан єст арештовани!"... Якби не те, що мій брат Роман вийшов татові назустріч і бачив це, ми навіть не знали б, що з ним сталося... Перетримали батька на поліційній станиці цілу ніч і щойно десь коло полудня перевели до суду, переслухали й відвели до в'язниці. Ціле щастя, що справа попала до судді-жида (на жаль, не пам'ятаю прізвища — чи не Ґрубер?), який після двох тижнів уневажнив судову справу. Але тих два тижні були дуже денервуючі, бо дідо був

* ОУН у Сокальщині, та й ніде інде, ніколи не переводила своїх збірок за допомогою читалень чи інших товариств, хоча дехто такі твердження висовував. — Ред.

уже при смерті. На щастя, 22 травня, в день "теплого" св. Миколи (відпусту в нашій найстаршій церкві) батько вернувся додому, а дідо помер щойно 2 червня. Разом з моїм батьком була арештована секретарка "Просвіти" Ольга Лотоцька, пізніше — Решетило.

На Загальних Зборах 1937 р. головою Філії "Просвіти" обрано о. Степана Ничая, а мій батько зайнявся скромним архівом Філії Т-ва "Просвіта", що був приміщений у будинку Українського Кооперативного Банку, м. ін. саме там, де батько мав колись канцелярію, але після перенесення суду на вул. Шляхетську, він також перемістив туди свою канцелярію.

Від 1936 року до війни, отже на протязі трьох років, цей малий архів виріс до розмірів гарного реґіонального музею "Сокальщина", а ці дві кімнати були рішуче замалі на всі експонати, які батько вспів зібрати з цілого повіту, знову ж влаштовуючи поїздки по селах. Час від часу тато брав і мене зі собою, а я дуже гордилася тим, що їду з ним "в музейних справах".

З батькової адвокатської практики я мушу згадати про одну маркантну справу, яка показує його гуманність і безкорисливість.

Напевно багато сокальчан пам'ятає "варятку" Яцівну, колишню вчительку сокальської гімназії, яка жила в своїй родинній віллі при вул. Шашкевича. В ранніх 30-их роках ми мешкали в її сусідстві. Пам'ятаю, як деколи вона, з розкуйовдженим волоссям, сідала біля вікна та несамовито вигукувала, а сусідські діти ще більше її роздражнювали. Але іншим разом у неї можна було купити смачні овочі чи городину, бо вона взірцево управляла город і мала чудовий сад. Тим вона, мабуть, удержувалась.

Одного зимового ранку сусід закликав нашу служницю Параску, щоб вона подивилася (він сам не мав відваги), хто це лежить під її брамою. А це бідна Яцівна, яка вже десять днів не мала що їсти, вийшла по воду та знеможена впала біля фіртки. Наша Параска запровадила нещасну до її дому, зараз прибігла до хати, мама зладила сніданок і так ми врятували Яцівну від голодової смерти. Батько зголосив цей випадок у суді. Незабаром начальник суду покликав його і просив, щоб батько став її куратором, мовляв, це в сусідстві, отже вигідно було за нею наглядати. По довгих переконуваннях батько погодився. Займатися нею не було легко, бо вона була дуже горда і треба було уживати всіляких штучок, щоб спонукати її щонебудь прийняти. Але, раз узявши на себе обов'язок, батько докладав усіх зусиль, щоб знайти конкретну розв'язку.

Виявилося, що вона, будучи учителькою сокальської гімназії, пробувала покінчити життя самогубством внаслідок нещасливої любови. Її врятували, але це захитало її душевну рівновагу і тому вона перестала вчити, ніколи не діставши офіційного звільнення з праці. Вчителі спершу

складалися кожного місяця і посилали їй дещо грошей, неначе пенсію, але згодом якось занехали цю практику. Мій батько використав цей юридичний недогляд та розпочав процес, що тягнувся роками. Аж десь біля 1937 року Найвищий Суд у Варшаві вирішив, що держава має виплатити їй усі заборгованості. Отже, одного дня Яцівна стала великою багачкою. Тепер — нова турбота: треба забезпечити їй якнайвигідніше життя. Батько знайшов для неї гарну приватну санаторію у Львові, але як її намовити до подорожі? Скільки штучок треба було знову уживати! Вкінці батькові пощастило з великими труднощами завезти Яцівну до Львова і примістити в санаторії.

За всі свої турботи батько не одержав ніякої винагороди, а навпаки, після повороту зі Львова начальник суду заявив, що батько не може бути куратором Яцівни із-за греко-католицького віровизнання. На його місце він іменував сокальського бурмістра...

Прийшов 1939 рік, війна і совєторосійська окупація, усталення кордону на Бузі. Треба було зробити рішення: переноситися за Буг, чи залишатися на місці? Одного дня приїхали селяни з-поза Бугу і просили батька переїхати до них. Він відмовився тому, що не хотів ламати слова, яке дав радникові Книшеві, а саме, що ми спровадимося до його хати та заопікуємося його жінкою, бо він сам вирішив тікати разом зі сином. До тижня, однак, змінив думку і домовився з якимись жидами з Варяжа про обмін хатами. Це нас усіх поставило в тяжку ситуацію: нас назвали "ворогами народу" за те, що пішли на руку в переведенні трансакції. На протязі двох тижнів ми три рази перепроваджувалися. Очевидно, що в тому часі ще можна було переходити кордон в обидва боки, але батько вирішив, що не годиться всім виїжджати і залишати народ. Подруге, жаль було залишати музей на поталу долі. Думав, що вдасться його зберегти...

Спочатку дістав дуже гарне приміщення на музей при вул. Шашкевича та став його директором, проте дуже швидко зрозумів, що зробив велику помилку, залишаючись у Сокалі. Одного дня якийсь тип прийшов до батька та запровадив до НКВД, де йому запропонували "службу". Ця "візита" затягнулася до пізньої ночі. Я пам'ятаю, як ранком побачила батька з такою страшною розпукою в очах, що мені аж лячно стало! Батько до них ніколи не вернувся, хотів з нами тікати через кордон (в тому часі вже було тяжко), але плян не вдався, не знати, чому.

Від осени мій батько дуже терпів на ішіяс, а десь ранньою весною вже було так погано, що д-р Пелех, наш добрий приятель, забрав його до лікарні. В тому часі почалися вивози і ми, правдоподібно, були б ділили долю Хомінських і Цапяків, бо до нас знову прийшов якийсь чоловік і питався за батьком; його неприсутність мабуть нас урятувала.

Згодом почали видавати пашпорти. Ми чули, що вже багато людей

їх отримали, а ми ні. Аж одного червневого дня покликали нас до НКВД і видали пашпорти, а в них "11 пункт постановлєнія...", що означало: до десятьох днів виїхати з прикордонної смуги, не вільно жити в обласному місті тощо. Треба було покидати Сокаль, але добрі люди допомогли. До батька зголосився селянин Мороз (імени не пам'ятаю) з Рожджалова, запропонував чотири вози, забрав до себе, відступив кімнату, а речі дозволив скласти в стодолі.

Сокаль покинули ми 2 липня 1940 року. Мама, сестра Мирося і я залишилися в Рожджалові, а батько поїхав до Львова, щоб десь в околиці міста знайти якусь працю і пристановище. Але це не було легко. Навіть як праця була і її обіцяли батькові, то з хвилиною, коли побачили пашпорт, місця не було... Вкінці батько зустрів кол. сокальчанина Возняка, управителя школи в Збоїських під Львовом. Він прийняв на вчителя математики брата Романа, що, як студент університету у Львові, дістав звичайний пашпорт. Роман отримав хату (вітром підшиту, без електрики) для себе, а нам дозволили прописатися, як мешканцям. Згодом батько дістав працю наукового співробітника Українського Етнографічного Музею при вул. Чарнецького у Львові, бо там директором був Філярет Колесса, та й уся адміністрація була ще в наших руках.

Перед виїздом зі Сокаля треба було в музеї "Сокальщина" дещо заховати, головно матеріяли з Визвольних Змагань. Батько замурував це (з допомогою сторожа) в якійсь комірці. Щойно за німців я говорила з мґр. Звадюком, який теж працював у музеї, і від нього довідалася, що наступник батька — директор музею, енкаведист, якось попав на це сховище і з того часу все викрикував: "Де той націоналіст Чайковський, я його мушу знайти!" Можна здогадуватися, що це завдяки йому (він сам вернувся з відпустки на Криму через Львів 21 червня і привіз зі собою список людей, яких мали арештувати, але в Сокалі вже на це було запізно) увечорі 26 червня 1941 року заїхала автомашина, вдерлося до хати шістьох енкаведистів і до батька: "Віддавай зброю!" Ніякої зброї в нас не було, отже за те, що батько "не хотів віддати", звеліли збиратися.

І забрали батька... А через шість днів опісля Роман знайшов його серед трупів у тюрмі на вул. Лонцького. Пізнав його вже лише по вбранні, поясі та сандалах!

Похоронений батько на Личаківському цвинтарі (якраз 2 липня), а вдячні сокальчани, за ініціятивою дир. В. Кохана, згодом допомогли нам вибудувати родинний гробівець. Там також похована моя мати, яка померла на засланні в Чіті 19 березня 1950 року, але Миросі вдалося перевезти її домовину до Львова. Мирося перебула 10 літ на засланні, а про Романа нема ніякої вістки від 1952 року. Мені одинокій пощастило переїхати у вільний світ.

Володимир Орвнчук

Д-Р ЯРОСЛАВ СЕЛЕЗІНКА

Завдяки своїй багатосторонній і тривалій діяльності на культурно-освітній, рідношкільно-виховній, кооперативно-господарській та політичній ділянках життя Радехова й Радехівщини, д-р Ярослав Селезінка був найбільш відомим і шанованим діячем серед громадськости свого повіту. Але, на жаль, навіть радехівці в тридцятих роках уже мало знали про його діяльність в час державницького періоду — спершу як старшини Української Галицької Армії, а потім як міністра в уряді президента ЗУНР, д-ра Євгена Петрушевича.

За цю свою діяльність він 1924 року навіть станув перед незаконним польським судом, про який то процес звітувала щоденна львівська газета *Діло* (чч. 177, 209-213, 1924 року). Справа була в тому, що д-р Ярослав Селезінка в складі уряду Є. Петрушевича вийшов на еміґрацію до Відня після того, як у листопаді 1919 року заламався український фронт під тиском московської та польської армій. Діючи з Відня, уряд західньої области УНР розвинув широку дипломатичну акцію з метою вплинути на західні великодержави і видобути від них визнання суверенности принаймні для ЗУНРеспубліки.

Тим часом на території Галичини виник революційно-підпільний рух, що всілякими методами і засобами ставив опір польському окупантові. Цю визвольну боротьбу вела Українська Військова Організація, що її заснували кол. старшини армій УНРеспубліки з метою підтримати дипломатичні заходи українських представників і доказати, що український народ не погоджується з насильним польським володінням на його землях.

Екзильний уряд Є. Петрушевича підтримував ці прагнення свого народу окремими закликами. В першому зверненні "до українців Галицької Землі" з нагоди трирічча самостійности ЗУНР, 1 листопада 1921 року, уряд "завзивав до опору проти польської влади, щоб чимскорше усунути її з українських земель, в потребі навіть при помочі чинного бунту". Відозву підписали члени уряду і члени Української Національної Ради, в тому числі також Ярослав Селезінка.

В другій відозві, з 10 вересня 1922 року, підписаній тими самими діячами, "взивається населення до бойкоту конскрипції (військової

бранки — ВО) і виборів, до чинного виступу проти тих українців, що при виборах до польського сейму і сенату хотіли би кандидувати або голосувати, і взагалі взивається до такої акції, котра зробила би польське панування в Східній Галичині неможливим".

В проміжку часу між появою першого і другого заклику трапилися в Галичині численні акти терору, саботажу і вбивств. Горіли польські фільварки, знищувалися державні засоби зв'язку, бойкотовано вибори тощо. Жертвами особистого терору були не тільки поляки, але й також деякі українці, що пішли на співпрацю з польською окупацією.

Якою мірою звернення екзильного уряду Є. Петрушевича вплинули на розвиток революційної акції галицьких патріотів та чи взагалі будь-які акти терору були пов'язані з цими закликами, польський уряд того не доказав, а польські суди навіть не обмірковували тієї справи. Для окупаційної влади вистачало вказувати на те, що закордонні звернення появилися в тому часі, коли революційно-визвольна стихія охопила ввесь край і руйнувала крихкі основи новоствореної польської держави. Слабкість цього арґументу показалася на процесі проти Я. Селезінки, кол. міністра в уряді Є. Петрушевича. До 1923 року Я. Селезінка жив і працював у Відні. Коли ж рішенням Ради Амбасадорів 14 березня 1923 року територію Галичини (ЗОУНР) передано під володіння Польщі, з її зобов'язанням надати українцям широку автономію, тоді він вирішив повернутися на рідну землю. Дипломатична діяльність після тієї дати була вже безвиглядна. Він поселився в м. Стрию і, згідно з вимогою польського закону, зголосив свою присутність польському слідчому судді у Львові. На підставі стежних листів, той суддя звелів негайно ув'язнити його.

Карне слідство проти Я. Селезінки ведено сім місяців та, врешті, звинувачено його за всі т.зв. злочинні дії, проведені в Галичині між 1919 і 1923 роками. На підставі карного кодексу Польщі (параграфи 58, 59 і 87), йому загрожувала смертна кара. Судова розправа почалася 18 вересня 1924 року перед лавою присяжних; головував на процесі суддя Анґельський, а звинувачував прокуратор Ґіртлєр, відомий з попередніх політичних процесів проти українців. Оборонцями були: д-р В. Бачинський, д-р М. Глушкевич і д-р В. Старосольський.

Прокуратор твердив, начебто "підсудний з іншими співучасниками в останніх роках, починаючи з грудня 1919 року в Польщі та поза її кордонами, як член Української Національної Ради, також творив боївки, цебто змовницькі організації, та взивав українське населення до ворожих активних виступів — за допомогою зорганізованих українських боївок — проти польської держави, органів її влади і теж проти частини її населення. Врешті, як провідник та інспіратор, він підбурював і змагав до викликання небезпеки для держави ззовні та до заворушень і громадянської війни в нутрі держави".

Д-р Ярослав Селезінка

Неоніля Селезінка

В центрі: Неоніля Селезінка; зліва — донька Ольга (зам. Гаєцька); справа — донька Ірина (зам. Чума)

Далі в обвинуваченні сказано, що він чинив це разом з іншими співучасниками такої діяльности "восени 1922 року, серед небувалого політичного й національного розсварення певного відламу української суспільности і серед безоглядного терору, веденого членами того відламу, як боївкарями, проти одиниць, які стояли на ґрунті польської державности у Східній Малопольщі (цебто: в Галичині — ВО), отже, серед особливо небезпечних обставин. У підписаній ним відозві, зверненій до галицького населення і ширеній у формі друкованого листка по Львові й інших місцевостях Східньої Малопольщі, назвав їх (далі — прізвища окремих осіб)... зрадниками і Юдами українського народу, що були схильні взяти участь у виборах до сейму, називаючи ці особи зрадниками, яким не вільно оглядати Божого сонця... Вів протипольську акцію в краю і за кордоном, відповідає за всі акти саботажів у Східній Малопольщі за останні роки, допустивсь діяльности, якою спричинив небезпеку для життя, здоров'я і тіла осіб, смерть... Цими вчинками провинився злочином головної зради, публічного насильства, наслідком злобного діяння посеред особливо небезпечних обставин..."

Прокуратор, зневажливо і глумливо, назвав членів уряду ЗУНР і членів УНРади "самозванцями". В своєму заключному слові він вимагав найвищого виміру засуду — кари смерти для підсудного.

Після цього довжелезного акту обвинувачення (цитованого тут уривками з часопису *Діло*), підсудний Ярослав Селезінка, зі свого боку, подав найконечніші дані зі своєї біографії. Народився він у Янчині, повіт Перемишляни, є адвокатським кандидатом, одружений та перед своїм ув'язненням жив у Стрию. Відтак він виголосив самооборонну промову такого змісту:

"Обвинувачений не почувається до вини. Акт обвинувачення закидає мені, що я був членом самозванчого уряду, підбурював галицьке населення до повстання проти польського уряду й польської держави. Це — неправда. Від листопада 1918 р. до березня 1923 р. я був військовиком ЗУНР. Я був покликаний до війська наказом і тільки виконував свої обов'язки. Спершу я був шефом інтендантури 2-го корпусу Галицької Армії, а за кордоном — начальником військової канцелярії. Національна Рада була парляментом і я, як військова людина, не міг туди належати. Під час переходу за Збруч Галицької Армії, УНРада дня 9. 6. 1919 р. передала свої права диктаторові Є. Петрушевичеві. Президент Петрушевич не був у Відні ніким зв'язаний і не мав ніякого органу, перед яким мав би відповідати. Акт обвинувачення закидає мені, що я був членом самозванчого уряду. Це — неправда. Польща признавала УНРаду і її уряд, переговорювала з урядом ЗУНР, заключила перемир'я з ним і взагалі трактувала його як правосильний уряд.

Також під час свого перебування у Відні президент Петрушевич не

був самозванцем. Українська Міжпартійна Рада, в якій були представники цілого політично зорганізованого українського громадянства Східньої Галичини, заявляла нераз, що єдино уповажненим представником Східньої Галичини є президент Петрушевич, як голова УНРади. Але й чужі держави також признавали Національну Раду ЗУНР. Адже скрізь були акредитовані посольства ЗУНР, які мали, м. ін., консулярні права і видавали пашпорти, на які всі держави давали свої візи. Представники ЗУНР були також у Ліквідаційній Комісії у Відні, яка трактувала поділ маєтку кол. Австро-Угорської Монархії. Такий стан речей тривав аж до березня 1923 р. УНРада ніколи не виступала проти Польської Республіки, як такої, а заступала лише інтереси Східньої Галичини, яка тимчасово була віддана під військову адміністрацію Польщі. Такий мандат був даний Польщі у зв'язку з тодішнім становищем Европи, щоб Польща могла створити собі кращу військову базу у війні з більшовиками. Акція президента Петрушевича полягала головно на акції на міжнародній арені, а внутрішніх крайових справ Східньої Галичини майже не торкалася. Таку акцію ніхто не може вважати злочинною, бо й Польща за ввесь час перебування під чужими державами вела пропаґанду на міжнародній арені. Акт обвинувачення представляє українців як інертну, політично безграмотну несвідому масу, над якою лише якийсь гурток політиканів робив експерименти. Тим часом діялося навпаки: і УНР, і президент Петрушевич керувалися волею свого народу, який на протязі останніх літ виявив перед цілим світом своє незломне рішення самостійного життя і заперечувати це, значить заперечувати історичні факти, відомі кожній дитині. Згідно з актом обвинувачення, треба судити не обвинуваченого й не президента Петрушевича, а цілий народ, — а нема й не було та не може бути такого суду, який судив би народ за його визвольницькі змагання.

Відозви президента Петрушевича не мали на цілі викликати в Галичині саботажні акції. Одна відозва була видана з нагоди третьої річниці самостійности Східньої Галичини й ніякого підбурювання там не було, а була висловлена лише надія, що провізорія, заведена на Галицькій Землі державами Антанти, минеться і що Галичина відзискає волю.

Друга відозва видана в зв'язку з розписанням на терені Східньої Галичини виборів до польського сейму. Ті вибори були незаконні, бо Польська Республіка ще тоді не мала ніякого права творити законодавче тіло на території Східньої Галичини. Проти цього акту польського уряду през. Петрушевич протестував на міжнародньому форумі. У самій відозві нема ніякого поклику до саботажів. Там кличеться лише до абстиненції при виборах. Зрадникам, які зломили б народню солідарність, грозиться карою, але не карою фізичної смерти, а карою погорди нації. Після рішення Ради Амбасадорів, не почуваючи себе до

ніякої вини, я вирішив вернутися до краю".

В цій своїй мериторичній промові Я. Селезінка відкинув злочини, що їх йому приписав акт польської прокуратури, доказав леґітимність державних органів ЗУНР і добився того, що згірдливо-іронічне твердження про " самозванство" вже не повторилося в наступних виступах прокуратора. Свою позицію в уряді през. Петрушевича Я. Селезінка зумисне та цілеспрямовано понизив і обмежив до посту начальника військової канцелярії. Думаю, що це була тільки докладно продумана гра в самообороні, запропонована самими адвокатами-оборонцями, щоб відкрити підсудному шлях до волі. Таким чином, ввесь судовий процес був, радше, спектаклем — відлунням визвольної боротьби, на якому головну ролю відіграв саме обвинувачений, Ярослав Селезінка.

Після довгої наради трибунал засудив невинного Я. Селезінку на два роки тяжкої тюрми, "загострюваної щочвертьроку твердим ложем". Засуджений не прийняв цього судового вироку; його оборонці внесли відклик до вищої інстанції. Врешті, 22 вересня 1924 року, Палата Радних звільнила його від вини й кари. За порукою 500 злотих, він — по семимісячному слідчому ув'язненню — врешті вийшов на волю.

Склавши адвокатський іспит у Львівській Адвокатській Палаті, д-р Ярослав Селезінка відкрив адвокатську канцелярію в Радехові, де він насправді був першим українцем-адвокатом. До того часу в місті працювали три адвокати — два жиди і один поляк. Завдяки своїм професійним умінням і високій національній свідомості населення повіту, д-р Селезінка не відчував конкуренційної присутности чужонаціональних юристів на терені своєї праці.

Завдяки своїй багатогранній, постійній ідейній праці на громадській і політичній ділянках життя, він став найпопулярнішим діячем у Радехівському повіті. Шанували його свої та чужі люди. Вперше я познайомився з ним 1934 року. Вище середнього росту, міцної фізичної будови, огрядний, з гладко причесаним волоссям,у зразково пошитому вбранні, завжди з приязною усмішкою на устах він вітав ввічливо кожного — селянина й інтеліґента, своїх і чужинців. Виховав, разом зі своєю дружиною Неонілею, дві дочки — Ірину, одружену з д-ром Володимиром Чумою, та Ольгу, одружену з Романом Гаєцьким. Жив у добробуті та з почуттям вдоволення, що працює для свого народу на рідній землі, на якій закінчив би своє життя природною смертю в похилому віці. Але міжнародньо-політичні зміни докорінно зруйнували основи національно-політичного і суспільного життя в Галичині і вкоротили йому життя.

Коли восени 1939 року д-р Я. Селезінка станув перед обличчям дилеми — вдруге покидати рідний край, чи залишатися на місці? — він вирішив залишитися в Радехові, бо його вірна подруга і співробітниця на українській національній ниві хворіла і потребувала постійної лі-

карської опіки. Але вже вночі з 3 на 4 жовтня 1939 року органи НКВД (сьогодні: КҐБ) ув'язнили його і вивезли в Москву. Родина втратила зв'язок з ув'язненим батьком, незважаючи на всі спроби відшукати його слід. Вістку про його долю знайдено аж 1965 року в спогадах польського автора, Ґустава Герлінґ-Ґрудзінського, який пройшов пекло совєторосійських тюрем і концтабору. Ось уривки з його книги п.з. *Інший світ* (Париж, 1965), які стосуються теж нашого громадсько-політичного діяча, д-ра Я. Селезінки:

"Тепле архангельське літо, тисячі комарів, що влітають крізь маленький отвір — т.зв. вікно; рої блошиць на причах — все це посилювало в нас почуття нереального й кошмарного жаху...

Кожної ночі викликували двох або трьох в'язнів до НКВД. Верталися, звичайно над ранком, побиті й пригноблені. Змушувано їх до фіктивних зізнань і підписання готових протоколів...

22 червня (1941 року) вночі я не міг заснути. Прича здавалась мені теплішою, ніж звичайно. Я не переставав думати про зміни, які може принести проголошення війни. Келія, до якої мене вкинули, величиною 3 х 5 м, мала поверхові причі. Малі вікна з грубими залізними ґратами, були ззовні забиті дошками. В маленькому отворі над дверми звисала жарівка. Я сам однісінький... За годину відчинилися двері і увійшли п'ять нових в'язнів. "За що?" — спитав я їх. "Для залякання", — відповіли вони. Над ранком у келії були вже 22 в'язні... Біля мене лежав українець Селезінка (в оригіналі: Сєлєдзьонка), адвокат з Польщі. В тому часі почалися судові досліджування. Викликували з келії по два. Засуджені вже не поверталися до нашої келії, але до тієї, що напроти нашої. Коридор в ізоляторі був дуже вузький, тому ми могли порозуміватися крізь маленький отвір, над яким висіла жарівка. З протилежного боку долітали постійні вигуки-повідомлення про смертні вироки. Після декількох днів у нашій келії залишилися тільки п'ять: один совєтський генерал, Ґросфельд, один студент, адвокат Селезінка і я. Одної ночі забрали теж їх. Я зостався одніський. Одначе над ранком вони вернулися до келії, повні нових надій. "Нашу справу відкладено, маємо перед собою ще крихітку життя", — говорили вони. Через тиждень опісля розбудила нас опівночі незвичайна метушня на коридорі. Відчинилися двері келії смерти і нашим сусідам напроти наказано виходити. Тих, які ставили опір, виволікали силою. Я чув плач і крики. По кількох хвилинах залунали на в'язничному подвір'ї окремі постріли і крики. Чи ви можете уявити собі, що діялося в мені? В мене серце перестало битися і я відчув у мозку кожну вену окремо. По кількох днях забрали з келії моїх чотирьох товаришів. Тим разом вони не повернулися. Я знову залишився однісінький..."

Архангельськ над Білим морем був останнім місцем, де перебував в'язень Ярослав Селезінка; до тамтешнього концлагера перевезли його

з вибухом війни 22 червня 1941 року, разом з групою 22 в'язнів та посадили в ізоляторі смерти. Точної дати розстрілу не можна визначити. З розповіді співв'язня Герлінґ-Ґрудзінського можна зробити висновок, що це сталося в першій половині липня. Автор пише, що по їхньому прибутті до келії — "нас протягом двох тижнів не брали на нічні переслухування". А в іншому місці додає: "Декілька днів ми відпочивали", цебто протягом яких 16 днів в'язнів не тортурували. В останній групі чотирьох в'язнів виведено на розстріл також д-ра Ярослава Селезінку.

Тлінні останки воїна української визвольної війни — державного діяча й члена уряду вільної України, найпопулярнішого громадянина й провідника Радехівщини — спочивають в невідомій збірній могилі подібних йому волелюбних людей на півночі Росії. Пам'ять про нього не затреться в майбутніх поколіннях українців ніколи.

ПРОФ. Д-Р ІВАН ОЛЕКСИШИН

Іван Олексишин народився 1 вересня 1901 року в Хреневі, повіт Камінка Струмилова. Початкову школу пройшов у родинному селі та в Дідилові. Середню освіту завершив іспитом зрілости в українській гімназії м. Тернополя 1924 року, після повернення з Української Галицької Армії. Вищі студії в ділянці географії та геології, як головних предметів, і природничих наук, як побічного предмету, закінчив у Львівському університеті 1929 року. Докторат філософії, в ділянках геології та мінералогії, отримав з Університету Леопольда Франца в Інсбруку 1947 року.

Після університетських студій у Львові він учителював у середніх школах — в Другій польській державній гімназії, в приватній українській гімназії УПТ-ва "Рідна Школа" та у вечірній Фахово-Доповняючій Школі для ремісників у Львові. 1936 року львівська Шкільна Кураторія покликала його на вчителя Філії Української Державної Гімназії з українською мовою навчання у Львові. Поряд із педагогічною працею д-р Іван Олексишин не занедбував суто наукової роботи в Геологічному Інституті Львівського університету і в Природничому Музеї Наукового Товариства ім. Шевченка.

У 1939 році, за совєтської окупації, його іменували керівником Географічно-Природничого Відділу Інституту вдосконалення вчителів при Обласному відділі народньої освіти у Львові та продеканом Географічно-Природничого Відділу Львівського університету ім. І. Франка. Згодом, 1940 р., він став на працю в Геологічному Відділі філії Академії Наук УРСР у Львові.

В липні 1941 р. німецька влада припинила навчання у Львівському університеті та діяльність згаданої філії Академії Наук (до 1939 р. це було НТШ). Коли ж у 1942 р. розпочато навчання в деяких відділах львівської Політехніки, д-ра Олексишина покликали викладати геологію в Будівельному й Лісовому відділах тієї школи.

Зі Львова він з родиною виїхав у липні 1944 р. до Ґрацу в Австрії, де став надзвичайним професором геології тамтешнього університету. Але міська управа Ґрацу не погодилась видати йому дозвіл на працю в університеті, тому він переїхав до Леобену і там отримав ту саму позицію в Гірничій Високій Технічній Школі. З Леобену він переселився до Зальцбурґу, де восени 1945 р. в таборі для переміщених осіб

Проф. Іван Олексишин

зорганізовано Приватну Українську Реальну Гімназію; там він учителював до свого виїзду в серпні 1949 р. до ЗСА.

Впродовж трьох років йому довелося працювати на фабриці у Філядельфії і щойно навесні 1953 р. запропонували йому дослідну працю в Департаменті Бактеріології Медичного Коледжа ім. Джефферзона, де він пробув до кінця серпня 1955 року. Ввесь вільний свій час проф. Олексишин присвячував своїм дослідам у ділянці геології. Після того, як у *Записках Пенсильвенської Академії Наук* появилися три його наукові праці — результат цих його досліджень, йому запропонували позицію звичайного професора геології в Бостонському університеті, з 1-им березня 1963 року. Вийшовши на пенсію 1967 р., він викладав фізичну й історичну геологію в Ратґерському університеті, Нью-Брансвік, Н.Дж.

Професор д-р Іван Олексишин був дійсним членом НТШ, УВАН та багатьох американських наукових установ, як напр. Пенсильвенської Академії Наук, Геологічного Т-ва Америки, Бостонського Геологічного Т-ва і ін. Він написав поверх 20 праць із геології, що друкувалися в українських, польських, німецьких та американських журналах. Першою його більшою працею була студія п. з. *Міоцен Поділля* англійською мовою — опис розміщення міоценських відкладів на просторі Поділля.

Проф. І. Олексишин брав активну участь в загальноукраїнському суспільно-громадському житті. В роках 1918-1920, як хорунжий УГА, він був учасником української визвольної війни. Під час університетських студій організував на Теребовельщині читальні Т-ва "Просвіта" і спортові товариства "Луг". Був співзасновником Українського Краєзнавчого Музею в Тернополі, а вчителюючи у Львові, керував Українською Бурсою ім. митроп. А. Шептицького. На еміґрації в Західній Європі був секретарем Управи Т-ва "Рідна Школа" в Австрії та головою

Громадського Комітету Допомоги Українським Воєнним Інвалідам. У ЗСА був співзасновником Об'єднання кол. Вояків Українських Армій та вчителем Школи Українознавства у Філядельфії. В Бостоні був культурно-освітнім референтом і головою Відділу УККА та інспектором шкіл українознавства. По переході на пенсію, повернувшися до Філядельфії, він включився в тамтешнє громадське життя. Був членом Головної Управи ОВУА, членом Контрольної Комісії Осередку Праці НТШ, інспектором шкіл українознавства, культурно-освітнім і шкільним референтом при Відділі УККА в Філядельфії та два роки очолював Відділ Об'єднання Українців в Америці "Самопоміч". Принагідно писав статті до української преси.

Помер 19 грудня 1987 року в Філядельфії; похований на цвинтарі св. Марії.

ПЕТРО БАЛЕЙ

Петро Балей, син Нестора й Марії з Саянів, народився 29 січня 1912 р. в с. Ощеві, Грубешівського повіту. Іспит зрілости в сокальській польськомовній гімназії склав 1932 року. Через рік опісля вписався на правничо-економічний факультет Люблінського університету. Влітку 1934 року був арештований і засланий до концтабору в Березі Картузькій, звідкіля вийшов на волю в січні 1935 р. Відбуваючи безплатну практику в сокальському Повітовому Союзі Кооператив, утримувався з приватних лекцій та, згодом, закінчивши курс кооперативного організатора й ревізора кооперативного діловодства, працював в організаційному відділі Союзу в Сокальщині, Радехівщині, Горохівщині та Белзчині.

При тому не покидав університетських студій: маґістерську працю написав та іспит склав у червні 1939 року. За порадою проф. Генрика Дембінського вписався на семінар торговельного права в Люблінському університеті з наміром здобути докторат із кооперативного права й історії кооперативного руху. Війна перебила ці пляни. В 1940 році Петро Балей відбув однорічну практику судового конципієнта в Белзі.

У вересні 1941 р. німці ув'язнили його в тюрмі Монтелюпіх у Кракові та по десятьох місяцях слідства вивезли до Авшвіцу. Після війни опинився з родиною в Мюнхені, де працював до 1948 р. у видавництві тижневика *Українська Трибуна*, як директор редакційних справ. До червня 1949 р. був комендантом табору переміщених осіб у Реґенсбурзі, звідки переселився до Каліфорнії в липні того ж року. Заробляючи на прожиток фізичною працею, вивчав основи цивільної інженерії аж до 1954 р. Працював пляновиком проєктів, згодом відкрив власне бюро земельного плянування та інженерних робіт, а врешті в роки 1977-85 очолював мешканево-будівельну корпорацію.

Статті, есеї, дописи, твори мистецької прози й переклади з англійської мови появлялися в часописах — *Українська Трибуна, Свобода, Америка, Українські Вісті* — та в журналах — *Арка, Сучасність, Визвольний Шлях, Нові Дні* та *The Ukrainian Review*.

Окремими книжками вийшли: *Альбом політв'язня* (під псевдонімом Паладій Осинка, видання заходами В. Оренчука, з перекладом текстів англійською мовою проф. Льва Шанковського); *Пан* — збірка оповідань

і повістей, В-во "Слово", Реґенсбурґ 1947. Доповнену новими творами цю збірку перевидало В-во "Свобода" 1986 р. Наукова праця — критика марксизму п.з. *Обезвласнене суспільство* — вийшла заходами Українського Культурного Осередку в Льос Анджелес 1981 р. і англійською мовою *Expropriated Society, Marxism: Utopia in Theory and Terror in Practice* (The Christopher Publishing House, Inc., 1987).

Петро Балей

У. Л.

МИСТЕЦЬ МАРІЯ ГАРАСОВСЬКА-ДАЧИШИН

Марія Гарасовська-Дачишин народилася в Старому Самборі у священичій родині. Батько, який залюбки ходив з нею в поле, навчив її бачити красу у природі, від матері навчилася любити музику і вже з раннього дитинства любила співати.

В школі її вчителями рисунків були Осип Курилас, Марія Моравчевська і Роберт Лісовський. Вчилася теж гри на фортепіяні. Тільки згодом її зацікавлення зосередились на образотворчому мистецтві.

Малярка згадує, що в молодечі роки вплив на неї мала дружба з Галиною Дудко, дочкою письменника Федора Дудка. У їхньому домі мала можливість зустрічати мистців, поетів, письменників і музик із східніх і західніх земель України. Свою першу малярську касету одержала від маляра Юрія Магалевського (абсольвента Петербурзької Академії Мистецтв).

Після матуральних іспитів, які склала у львівській гімназії, приготовлялася до вступного іспиту до Академії Мистецтв у Кракові. Повезла туди свої малюнки, але щоб доповнити свою вмілість особливо в ділянці анатомічного рисунку, записалася до школи проф. Мегофера, де навчав її проф. Ґоттліб. Успішно склала конкурсовий іспит і була прийнята на Загальний Відділ Академії Мистецтв у Кракові. Викладали там такі мистці, як Яроцький, Філіпкевич, Сіхульський. Впродовж двох років училася різьби у Ксаверія Дунковського. На третьому році її в групі 20 студентів вислано до Відня. Повернувшися, спеціялізувалася в малярстві у проф. Фридерика Павшта (великого антифемініста), де одержала з відзначенням абсолюторію. Рівночасно закінчила Педагогічний Відділ Ягайлонського університету, опісля теж Інститут Реклями в Катовицях. До другої світової війни навчала рисунків і техніки реклями в торговельній гімназії у Тчеві б. Данціґу. На початку війни працювала як декоратор мандрівного театру "Ґраніт", з яким їздила по Холмщині. В той час одружилася з інж. Юрієм Дачишином, довголітнім в'язнем польських тюрем. Переїхавши до Львова, навчала рисунків у торговельній школі. В 1942-44 рр. проживала в Кракові, а після війни опинилася з родиною в Ашафенбурґу. Тут у 1946-48 рр. зорганізувала і

вела Образотворчу Студію, де вчили теж проф. Січинський, М. Островерха, Л. Морозова, д-р Білів, Бобинський та інші.

Переїхавши до ЗСА, Дачишини оселилися в Чікаґо, де й досі проживають.

Марія Гарасовська-Дачишин, 1979

Малярка залюбки подорожує і пейзаж став домінуючим жанром у її творчості, хоч не менше цікавлять її портрети, квіти, композиції тощо. Після перших поїздок з польовою шталюґою до Висконсину Марія Гарасовська-Дачишин робила і робить часті малярські екскурсії. Перелічимо тільки головні місця, які відвідала: Союзівка — Кергонксон, Гантер, Кольорадо (на запрошення співачки Євгенії Винниченко-Мозгової), Лемківщина, Юґославія, Італія (точніше Рим і Помпеї). Зі своїх поїздок у місцевості, де перебувала інколи впродовж двох місяців, привозить звичайно 35-50 олійних картин та рисунків.

Кольоровий фільм про Юґославію заманив її поїхати до Заґребу. Затримавшись там, виїздила малювати на терени Хорватії, Боснії, Чорногори, Сербії, Воєводини та на побережжя Адріятику в Словенії. У тих мандрівках зустрічала теж наших людей, з якими нав'язала знайомства та кореспонденцію.

Двічі, на запрошення Блаженнішого Патріярха Йосифа, їздила до Риму. Користаючи з перебування в Італії, їздила малювати по закутинах Риму, але теж поза Вічне місто. Італійська Академія Мистецтв високо оцінила її твори та нагородила її золотою медалею. Інформації про Марію Гарасовську-Дачишин можна знайти не тільки в *Енциклопедії Українознавства* та в книзі *Ukrainians in North America,* але теж у численних американських та світових біографічних довідниках. Як згадано, крім пейзажів, Марія Гарасовська-Дачишин цікавиться іншими

"Мати Соборної України" — графіка М. Гарасовської-Дачишин

жанрами. Відомі є її квіти, портрети, композиції, ікони тощо. Працює не тільки олійними фарбами, але й іншими засобами. Виконує праці, потрібні громаді: портрети діячів і відомих осіб, декорації сцен, графічні оформлення книжок та ілюстрації, програми тощо. Давніше Пласт, та недавно церква в Гантері видали її поштові картки.

Від початків своєї мистецької кар'єри Марія Гарасовська-Дачишин брала участь у збірних виставках та влаштовувала самостійні: в Україні, Польщі, Німеччині, Америці й Канаді. Її твори можна знайти у приватних збірках любителів мистецтва та в музеях Львова, Кракова і Риму.

"Дубок на освелі" (олія)

Численні рецензії в українській і чужомовній пресі стверджують високий рівень її творчости. Аналіза й характеристика творчости Марії Гарасовської-Дачишин виходить поза рамки цієї статті. Можна тільки підкреслити, що динамічний темперамент, характеристичний для особи мисткині, відбивається в її творчості, як у широкому вахлярі тематики, жанрів та техніки, так і в кольористиці та сміливих мазках пензля чи олівця.

Анатоль Демусь

ЯРОСЛАВ ГУРА

Один із провідних членів Об'єднання Надбужанців, покійний уже нині, Ярослав Гура народився 20 травня 1909 року в Лещкові (тепер: Першотравневе) на Сокальщині. Був він третім сином середньозаможних господарів Івана і Марії з дому Білик. Початкову школу кінчав у рідному селі та готувався до навчання в середній школі, бо батько мріяв про те, щоб синові Ярославові дати вищу освіту. Але 1920 року батько помер. Мати Ярослава виконала волю його батька і послала його на науку в сокальській гімназії.

Звідтіль він переїхав до Львова і вчився в Українській Академічній Гімназії. Закінчивши її успішно, хотів вивчати аґрономію. Одначе родинні обставини примусили його повернутися додому. Вдома працював над національно-культурним відродженням села: зорганізував Кружок "Рідна Школа", працював також у "Просвіті".

1935 р. подався на практику до "Збірної Громади" в недалекому містечку Варяжі, але після її закінчення, як українець, не дістав праці. В 1936 році був на практиці в фабриці сукна Р. Журовського в Лещкові, а 1938 року записався на однорічний курс у яворівській Торговельній Школі. Того ж року померла його мати. Своє навчання Ярослав закінчив за допомогою свого брата Миколи. В 1939 році врешті знайшов працю в Кооперативі "Вовна" у Львові: його призначили на роботу до Повітового Союзу Кооператив у Чорткові.

Після розвалу Польщі і приходу більшовиків на західні українські землі 1939 року Ярослав Гура опинився в Холмі. Там коротко вчителював, але, занедужавши, вернувся додому.

Навесні 1941 року, в дорозі поїздом до Варшави, попав на німецьку облаву: разом з багатьма подорожніми його вивезли на примусову роботу в Німеччині. Там він працював у господаря. За недозволені відвідини рідні в Берліні його арештували: відсидів три місяці в тюрмах Берліну і Галле.

В серпні 1945 року, через Ерфурт і Нортгавзен, з великими труднощами і пригодами продістався в американську зону, до табору переміщених осіб у Мангаймі. Там він працював у американській військовій адміністрації.

Ярослав Гура, 1909-1985

На північноамериканський континент переселився 1957 року. Жив у Бріджпорті, Конектікат, і зразу ж активізувався в місцевій українській католицькій громаді. Був теж активним членом Українського Народнього та Українського Братського Союзів, а зокрема в Українському Народньому Домі. Протягом 25 років працював секретарем "Пластприяту". Водночас був членом місцевого Відділу УККА та довголітнім його секретарем. У 1961 році громада обрала його представником і збірщиком Фонду Катедри Українознавства, що діє при Гарвардському Університеті. Особисто він став меценатом того фонду, пожертвувавши на його цілі 12 тисяч долярів. Треба ще згадати, що він був також членом Організації Оборони Лемківщини та секретарем її місцевого відділу.

В Об'єднанні Надбужанців пок. Ярослав Гура був діяльним членом від самих початків, а на першому з'їзді його обрали до складу Центрального Комітету, де він зайняв пост головного касира. Помер несподівано від серцевого припадку 22 липня 1985 року, недалеко м. Щеціна в Польщі, куди поїхав відвідати рідних. Там його й поховали.

Олена Дзядик-Іванець

РОДИНА ДЗЯДИКІВ

Мій покійний батько, Петро Дзядик, учителював спочатку в с. Гоголеві на Сокальщині. Це була його перша вчительська праця. Крім того батько з запалом і любов'ю присвячувався також громадській праці в селі. Після учительської семінарії він ще закінчив курс садівництва, ремісництва і сільського господарства і свої знання старався передати селянам. З його ініціятиви в селі почало розвиватися садівництво. Також провадив ремісничий курс і працював у культурній ділянці: заснував і вів аматорський театральний гурток та часто давав селянам повчальні доповіді. Театральні вистави відбувалися в шкільній залі.

В моїй пам'яті залишився на все життя спомин про сумну родинну подію, яку глибоко пережила вся наша родина. Це був день, коли батька мобілізували до австрійського війська і він залишав стривожену й заплакану маму і нас, четверо дітей: Якова-Богдана, мене, Ярославу (замужня Капустій) і Євгена. По розвалі Австрії батько вернувся щасливо з італійського фронту. Та не довго він втішався любою родиною —національний обов'язок покликав його і він включився до Української Галицької Армії. Був комендантом Кристинополя та згодом — Сокаля.

Після визвольної війни батька перенесено на вчительську посаду до с. Горбкова на Сокальщині. Незважаючи на труднощі з боку польської влади, батько зорганізував там аматорський драматичний гурток. Проби відбувалися по хатах, а вистави в шкільній залі. Після першої постановки "Назар Стодоля" молодь захопилася театральним мистецтвом і приєдналася до культурно-виховної праці. З прибутків із вистав і при активній допомозі громади побудовано дім, в якому знайшли приміщення читальня, кооператива і громадська управа. Ця культурно-виховна праця ще більш пожвавилася, коли до неї включилися мої брати. Євген мав особливо гарний голос і тоді там почали вивчати й ставити складніші п'єси, як напр. "Про що тирса шелестіла" і інші.

Старший брат Яків-Богдан, по закінченні гімназії в Сокалі, студіював у Львові медицину та опісля спеціялізувався в хірургії. Як лікар, спочатку працював у Любові на Помор'ї, а згодом вернувся до Сокаля, де став директором лікарні.

Д-р Яків-Богдан Дзядик

Молодший брат Євген, після закінчення восьмої кляси гімназії і складення письмового іспиту, був покликаний перед польську військову комісію. Там за вживання української мови його арештували. Він був станичним ОУН у Горбкові. Поліція підозрівала його в приналежності до ОУН, але, не маючи доказів, за кожним арештом випускала його на волю. Після складення іспиту зрілости, він незабаром захворів на тиф і помер 15 червня 1935 року. Це була перша і найбільша трагедія в нашій родині. В день похорону брата ввесь Горбків був у жалобі. Похорон відбувся величаво, з участю зорганізованої молоді та мешканців села. Сумне, потрясаюче враження залишилося від того похорону: перед лікарню в Сокалі заїхав віз, укритий килимами, запряжений у четверо сивих коней, щоб забрати тіло брата. Молодь у вишиваних сорочках, при співі горбківського хору, відпроваджувала свого улюбленого друга на вічний спочинок.

Брат Яків-Богдан, як директор лікарні в Сокалі, мав важке і небезпечне життя, бо помагав Українській Повстанській Армії ліками та переховував у лікарні хворих і поранених упівців. Одного разу німці хотіли забрати назад до тюрми заарештованого і вже підлікованого вояка УПА, але мій брат, ризикуючи своїм життям, допоміг воякам УПА

Похорон Євгена Дзядика (Сокаль 1935 р.)

викрасти його. Коли німці не хотіли забезпечити лікарню харчами, брат організував харчову допомогу з довколишніх сіл.

З наближенням німецько-совєтського фронту в 1944 р. брат позвільнював із лікарні підлікованих пацієнтів і вся наша родина виїхала до Німеччини. Брат був добрим хірургом і працював у шпиталі в Маркредвіц, а після приходу американців перейняв керівництво міської лікарні у Вундзілю. Важка праця підірвала його здоров'я і він помер від розриву серця 9 червня 1971 року. Останньою волею брата було, щоб його поховали в вишиваній сорочці, та щоб похоронні відправи, крім місцевого латинського священика, відправив український парох Вундзіля. Над могилою прощав покійного брата посадник міста, який, між іншим, сказав, що "це була людина з золотими руками і золотим серцем". Отець Ердені прощав брата українською мовою і відправив панахиду. Це перший раз на тому німецькому цвинтарі лунали сумні похоронні українські пісні.

Микола Мартинюк

МИХАЙЛО ДЯЧЕНКО — МАРКО БОЄСЛАВ

Про Михайла Дяченка, автора поезій у міжвоєнних роках, та про Марка Боєслава — поета революційно-визвольного руху в роки 1942-1949 — маємо скупі біографічні дані, хоча це одна й та сама особа. Народився він у с. Боднарові біля Станиславова 1911 року і там отримав початкову освіту. У станиславівській гімназії, яку розпочав 1921 року, він був однокласником Миколи і Степана Климишиних, Володимира Макара, Василя Надраґи й інших, які вже не живуть. Михайло був круглий сирота; ним опікувалися дві його сестри в Боднарові та старший брат, що жив тоді в Чехо-Словаччині. Закінчивши гімназію, Михайло далі жив у Боднарові, де при читальні "Просвіти" заснував протиалькогольний гурток "Відродження" та організував культурно-освітнє життя села. В рр. 1935-36 закінчив однорічну Господарсько-садівничу Школу в Миловані, Товмацького повіту.

Писати вірші почав у гімназії, але вперше друком появилися його поезії та нариси щойно 1932 р. в журналі *Відродження*. Головна тема цих віршів — боротьба з алькоголем і нікотиною. У 1936 р. вийшла перша збірка його поезій *Іскри;* того самого року надруковано його сценічну картину пропаґандивного характеру п. з. *Земля плаче*. Через два роки опісля появилася збірка поезій *Юні дні.*

В націоналістичний рух (ОУН) М. Дяченко включився 1930 року. Декілька разів був арештований польською поліцією; останній раз — у 1939 році — зі станиславівської в'язниці звільнило його падіння Польщі. За першої совєтської окупації Галичини М. Дяченко жив на Підляшші та учителював у с. Брус. Поряд із навчанням у школі, він організував вечірні курси для дорослих, яких учив української мови й літератури, культури й історії України. На початку 1941 р. перейшов на працю до Повітового Союзу Кооператив у Володаві. Він був одружений з українкою — уродженкою Підляшшя.

Буденні зайняття не зупинили його творчої праці. Писав статті до щоденної газети *Краківські Вісті* та нові поезії. Саме в січні 1941 р. у В-ві "Пробоєм" у Празі вийшла в світ третя збірка його поезій — *Вони прийдуть.*

В час відновленої української державности 1941 р. Михайло Дя-

Михайло Дяченко — Марко Боєслав

ченко працював спершу в відділі інформації, а згодом перейшов на працю в редакції *Українського Слова*, що його редаґував у Станиславові проф. Іван Ставничий. Німецька окупаційна влада закрила той часопис на 37-ому випуску, навесні 1942 року. В Українському Допомоговому Комітеті станиславівської округи він очолював Секцію молодих письменників і поетів.

Коли Михайло Дяченко опинився в лавах УПА — того докладно не знаємо; правдоподібно восени 1942 року включився в організаційну підготовку військових відділів рев. ОУН. У підпільному журналі *Чорний Ліс* (видання Станиславівського тактичного відтинка УПА Чорний Ліс), що появлявся в рр. 1947-50, Дяченко був одним із найвизначніших співробітників, а може навіть головним редактором. Там він підписував свої твори псевдонімом **Марко Боєслав.** У передмові до збірки його віршів *Непокірні слова* (1951) читаємо:

"Вірші Марка Боєслава — це бойові кличі вщерть сповненого серця українського революціонера ненавистю, жагою помсти ворогам за зруйновані рідні міста і села, сплюндровані степи й левади, за замучених і катованих братів і сестер по тюрмах, підвалах і концтаборах СССР... Мистецька недовершеність поезій Боєслава довершується майже фактажним зображенням усього того жаху, що його чинить російсько-большевицький окупант на Україні, і всієї тієї безприкладної героїчної збройно-революційної боротьби, що її веде Українська Повстанська Армія, а в її лавах і автор даної збірки — поет Марко Боєслав".

Правдиве прізвище Марка Боєслава стало відоме щойно зі звіту

старшого вістуна УПА "Комара", надрукованого в *Літописі УПА*, т. 18, 1989. В тому звіті з датою 20 червня 1948 року він записав:

"По відправі з'єдналися курені: "Чорного" і "Чорноти". До них дійшли самітні сотні й чоти (сотня "Павла", боївки "Березенка" й "Морозенка"). У відправі брав участь крайовий провідник "Гомін" (підписувався Марко Боєслав, із с. Боднарова; ще живе). Спільно відсвятковано "Свято Моря".[1]

Та відправа була в червні 1947 року. Не знаємо, коли загинув Марко Боєслав — провідник Карпатського краю, але в журналі *Чорний Ліс* знаходимо його поезію, написану в листопаді 1949 року.

В підпільних виданнях 1946-49 рр. — друкованих і циклостильних — вийшли такі збірки поезій Марка Боєслава: *Непокірні слова* (її передруковано 1951 р. в Мюнхені), *В хоробру путь, Вітчизна кличе, Протест, Із днів боротьби, Хай слава луна.* Він пробував своїх сил також у драмі, як ось *Сталь без іржі* (6 дій, 10 відслон), надрукованій 1947 р. в "друкарні С. Петлюри у Станиславові". У 1949 році написав оповідання з колгоспного життя п. з. "У колгоспних путах", яке збереглося в машинописі.[2] Багато його статтей і поезій поміщені в різних підпільних періодичних та одноразових виданнях.

Варто ще згадати, що збірка поезій *Непокірні слова* появилася 1960 р., в перекладі Сильвестра Татуха, італійською мовою п.з. Vergogna a te, vile generazione (Torino, Studi e ricerche editrice), 129 стор., з післямовою, примітками та ілюстраціями.

---

1. *Літопис УПА*, т. 18, В-во "Літопис УПА", Торонто, 1989.

2. *Слово і зброя.* Антологія української поезії присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942-1967. Упорядник і автор біографічних даних Леонід Полтава. Торонто, 1968, стор. 357.

АДОЛЬФ КАРПЮК

Філателіст і видатний діяч Українського Фотографічного Товариства в Краю та на еміґрації Адольф Карпюк народився 1 січня 1892 року в Сокалі. Там він отримав початкову освіту і диплом учителя з учительського семінара. За Австрії, до вибуху першої світової війни, він учителював у Золочівському повіті.

За польської окупації Західньої України він працював у фірмі "Кіно-Фото" у Львові, як конструктор, але жив у нестатках; працювати учителем йому не дозволено. За совєтської окупації був службовцем у Львівському університеті, а за німецької — службовцем у персональному відділі Народньої Торгівлі у Львові. Поселившися в ЗСА після другої світової війни, Адольф Карпюк жив із заробітків, на які дозволяв йому його вік.

Але нелегкі матеріяльно-побутові умови життя не відштовхнули його від культурно-громадської діяльности. Замилування до музики, зацікавлення філателією та знання фотографічного діла втягнули його в організоване українське життя. Він зокрема активізувався у копі українських фотографів, бо ще у Львові був членом Українського Фотографічного Товариства (УФТо). Це товариство розгорнуло тоді жваву діяльність і якоюсь мірою дотримувало кроку подібним европейським професійним об'єднанням. Вже тоді, у Львові, він взявся опрацьовувати альбом, який утривалив би на мистецьких фотознімках всю красу нашої Батьківщини. Війна перешкодила йому здійснити цей його намір.

Нічого дивного, що на еміґрації Адольф Карпюк став одним із засновників Українського Фотографічного Товариства в Нью-Йорку, яке своєю назвою і діяльністю відновило традиції львівського УФТо. В управі відновленого УФТо А. Карпюк займав різні пости — зокрема голови, то знову секретаря. У 1971 році товариство, вшановуючи його ідейну працю, найменувало його своїм почесним членом. Але й тоді він не пішов у відставку; брав активну участь у праці УФТо, укладав новий "Альбом про Батьківщину", зробив матеріяли до хроніки товариства.

Адольф Карпюк, чи не єдиний з-поміж українців, ґрунтовно вивчав розвиток української фотографії і написав конспект її історії; ця праця ще чекає на свого видавця. Інші його пляни і поточну діяльність перервала несподівана смерть 18 серпня 1973 року. Похований на українському цвинтарі в Савт Бавнд Бруку.

Адольф Карпюк, 1892-1973. Фото з 1925 р.

Сокаль 1916 р. На вул. Шляхетській "вічний" поліцай Свєнціцький витарабанює оголошення магістрату. По правій стороні "урльопник" з австрійської армії.
(Фото А. Карпюка)

Сокаль 1936 р. Сліпці-лірники перед церквою Св. Ап. Петра і Павла.
(Фото А. Карпюка)

Ірина Кашубинська

ОЛЬГА КАШУБИНСЬКА

Як п'ята дитина в сім'ї Михайлини з Миколаєвичів і о. Семена Смулки, Ольга народилася 17 липня 1892 року в Угринові. За винятком років навчання в перемиському Інституті для Дівчат і дворічного перебування в Сокалі, вона ввесь час жила таки в Угринові. Її прадід по матері, о. Сарніцький, парох с. Боратина, походив із Холмщини. Коли царсько-російський уряд насильно приєднував холмщаків католицького віровизнання до Російської Православної Церкви, тоді до Галичини переселилися теж кузени, отці Мусієвичі. Згодом, щороку на кордоні відбувалася родинна зустріч свояків, відокремлених окупантами. З Холмщини, до вибуху першої світової війни, на цю зустріч приїжджали Хруцькі, Потії та Михаловські.

Світогляд Ольги формувався не тільки патріотичним вихованням у домах батьків і діда, але також і цими обставинами: восьмирічною дитиною вона пережила згадану "сецесію" і до кінця свого життя співала коляду з того часу. Навчання і перебування в Інституті зміцнило її патріотичні переконання й почування: з русинки (як це тоді звали себе офіційно наші предки) вона стає свідомою історії та прав свого народу українкою. Коли поляк-поштар, ще за Австрії, не хотів прийняти її листа, адресованого українською мовою, Ольга пише протест до цісаря у Відні та в цей спосіб відвойовує своє громадянське право.

У 1910 році одружилася з Іваном Кашубинським, який незабаром після цього отримав духовні свячення і став сотрудником о. Левицького в Сокалі. Як громадська активістка, Ольга Кашубинська приймає пост касира в управі новозаснованого Товариства "Жіноча Громада" в Сокалі. Разом з п. Антоніною, дружиною проф. Кордуби, займається збіркою грошових пожертв на внутрішнє влаштування новозбудованої хлоп'ячої бурси св. Миколая. Навіть після переїзду до Угринова, де о. Іван почав працювати помічником пароха, вона втримує активний зв'язок зі сокальською "Жіночою Громадою".

У 1919 році судьба приводить її знову до Сокаля, де після тяжкої операції залишається сама з маленькими дітьми, бо о. Іван з Українською Галицькою Армією відступив на схід, аж за Збруч. Як жінці державного діяча Української Народньої Республіки, їй загрожувало

інтернування в лиховісному польському концтаборі в Домбю. Тільки гідний рішучий протест чесних польських жінок у Сокалі оберіг її від цього нещастя. Тим часом польські вояки з армії ген. Галлєра, захопивши Угринів, пограбували приходство цілковито: забрали зерновий врожай, худобу, запаси харчів, килими, накриття ліжок і все інше, знищили велику бібліотеку. Коли Ольга Кашубинська, як власниця, протестувала проти цього грабування, офіцери заявили їй, що це, мовляв, урядова конфіската. Добрі люди позичили зерна на засів і не дозволили їй загинути з дітьми. Опісля, коли Американська Допомогова Організація доставила в цей повіт харчову допомогу потерпілим від війни, польська адміністрація не дозволила дати їй та її дітям належну їм допомогу, бо... її чоловік є в УГА, а крім того, поліції відомо, що вона — Ольга Кашубинська — зі своїми "панянками" підготовляє роззброєння польської залоги. Ольга відповіла на це іронічно, що їй справді "жалко бідної Польщі, яка мусить боятися пані Кашубинської та українських "панянок".

Незважаючи на родинні клопоти і всі труднощі, що їх створювали польські окупанти (часті ревізії й пошукування за її чоловіком), вона знаходила час і силу, разом з іншими українськими дівчками, подавати допомогу полоненим і пораненим воїнам УГА. Повернувшися до Угринова, вже з о. Іваном, вона наполегливо працює над відбудовою знищеного приходства й господарства, а далі — над відродженням економічного й культурного життя всієї громади. Як член управи Філії Союзу Українок у Сокалі, вона засновує й очолює Кружок СУ в Угринові, який під її головуванням швидко висувається на перше місце в повіті. Подібні гуртки СУ вона ініціює в інших селах, що сусідували з Угриновом. Крім того, вона працює у всіх інших організаціях, де головно дбає про релігійно-культурне виховання дітей і дівчат. Щороку організує вакаційні садочки, дитячі виставки, вишкільні курси, навчає молодь співати релігійних і національних пісень, а зокрема намагається витворити в громаді й суспільстві рух до зберігання народньої ноші та звичаїв.

У своїх прилюдних виступах завжди говорить ясно, безпосередньо й практично, а в потребі — сміливо, як наприклад, під час акції протесту проти введення в початкових школах навчання польською мовою. Своєю рішучістю вона одного разу запобігла провокативним заходам сокальської поліції, що мали на меті зірвати довірочну нараду жінок. Під час горезвісної польської пацифікації 1930 року Ольга Кашубинська достойно протиставилася нахабним офіцерам польської кінноти, що всіляко зневажали мешканців села і провокативно поводилися на приходстві, яке вони матеріяльно руйнували.

Дім о. пароха Угринова, під дбайливим наглядом пані Ольги Кашубинської, завжди був гостинно відкритий для студентської молоді,

зокрема для студентів з Угринова, які тут знаходили поряд з гостинністю і щире слово поради. Ввесь час вона була порадницею для жінок села, і то не лише в справах поліпшення домашнього господарства, але також і в їхніх особистих проблемах. У селянок вона мала велике довір'я і втішалася їхньою любов'ю та пошаною.

Ольга і о. Іван Кашубинські

Дуже багато уваги, енергії й часу вона присвячувала вихованню дітей та їхньому матеріяльному забезпеченню; адже парафія не була багата, а витрати великі, то й треба було господарювати дуже раціонально, щоб пов'язати кінці з кінцями домашнього бюджету. У вихованні вона була вимоглива: ми — її діти — мусіли вивчити всю хатню роботу ще змалку та допомагати їй у культурно-освітній праці в селі. Після наших матуральних іспитів вона заявила нам, дочкам: — Якщо хочете йти на вищі студії, то насамперед навчіться шити... Це практичне знання нам у житті дуже пригодилося.

Тяжко сьогодні описати чи відтворити її переживання після втрати сина Романа.* В цьому горю допомогла їй щира віра; вона не нарікала і приймала цей удар долі, як Божу волю, з якою треба нам погодитися. Після свого переселення до ЗСА вона пережила і тяжку недугу і смерть

* Див. Є. Стахів, "Роман Кашубинський". *Надбужанщина*, т. I, стор. 856-859. — Ред.

свого чоловіка, о. Івана. Внуки "створили" для неї нове зайняття; вона щиро допомагала виховувати їх. Як в Європі, так і в Америці вона була активним членом Жіночої Громади, Союзу Українок, Марійської Дружини, а в Клівленді ще й Апостольства Молитви. Коли захворіла на недугу рака, переносила її терпеливо, тільки тяжко було їй тоді, як півроку не могла ходити в церкву. Померла 27 березня 1967 року в Пармі, Огайо, і там її могила.

Лідія Лугова

ІВАН І ВОЛОДИМИР КИЧУНИ

Зі села Жужеля Сокальського повіту походили два рідні брати Кичуни: Іван, інженер текстильної промисловости, і Володимир — лікар. Це були сини рідної сестри о. Теодора Столяра, батька авторки цих рядків.

Іван був активним учасником збройної боротьби за українську державу в формації Січових Стрільців та з українською армією перейшов усю визвольну кампанію, в тому щасливо пережив епідемію тифу, яка скосила тисячі українських вояків 1919 року. Коли він повернувся додому, то вже не застав своїх батьків у живих — вони померли в час епідемії. Іван виїхав у Чехо-Словаччину і в Празі закінчив інженерні студії. Там же одружився з німкою і обоє еміґрували до Бразилії. Іван працював увесь час головним інженером у фірмі Матерацо — одній з найбільших текстильних фабрик у Сан Павльо. Як першорядного фахівця текстильної промисловости, його офіційно посилали до Нью-Йорку й Чікаґо для обміну досвідом своєї професійної праці з американськими спеціялістами в цій самій галузі знання й техніки. Помер нагло 1960 року від серцевого припадку в Сан Павльо.

Володимир був лікарем. Свої медичні студії він закінчив у Німеччині завдяки постійній підтримці свого брата Івана. Деякий час працював у шпиталі в Кельні, а згодом переселився також у Бразилію. Жив у свого брата в Сан Павльо і готувався до нострифікації лікарського диплому. На жаль, помер теж від серцевого припадку, три місяці після похорону свого брата Івана. Помер самітний, без родини.

Незабаром померла від рака легенів також дружина Івана Кичуна. Увесь дорібок братів Кичунів забрала служниця, яка працювала при них 20 років.

ВАСИЛЬ МЕЛЬНИЧУК

Учасник Листопадового Зриву 1918 року і сотник Української Галицької Армії, Василь Мельничук народився в Корчині на Сокальщині 25 жовтня 1892 року. Під час облоги Перемишля в першій світовій війні він зумів таємним проходом пройти фронтову лінію в запілля російської армії та, згодом, повернутися з цінними вістками й спостереженнями до своєї військової частини.

В історичну ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. він узяв активну участь у роззброюванні австрійських військових відділів у Белзі. Опісля воював у боях за Львів. В цьому воєнному часі він одружився з Анастазією Стефанишин. Та незабаром він зі своєю частиною УГА відступив за Збруч і в численних боях з переважаючими силами червоних і білих наїзників пройшов усі етапи української визвольної війни. За свої бойові подвиги Василь Мельничук отримав багато різних відзначень, а серед них і Залізний Хрест Заслуги.

Після визвольної війни він не міг повернутися в рідне село, бо польська поліція пильно шукала за ним. Тому під прибраним прізвищем Макаренка він продістався до Бельгії, куди щойно 1929 року спровадив свою дружину Анастазію. В Бельгії Василь Мельничук став активним членом невеличкої тоді української громади, зосереджуючи свою енерґію головно на поборюванні комуністів. Поляки кількакратно домагалися видачі його, але безуспішно.

Після другої світової війни він поселився в Монтреалі, де негайно приєднався до організованої канадсько-української громадськости. Між іншим, був довголітнім дійовим членом Церковного Комітету парафії св. Михаїла на Ібервіль та зразковим збирачем національних внесків Монтреальського Відділу Комітету Українців Канади. Останніх десять років, після смерти дружини, деякий час він жив при родині Стефанишинів у Філядельфії, ЗСА, потім — самітно в своїй хаті та, кілька місяців перед смертю, в домі для старих у Монтреалі. Помер 24 лютого 1977 року, залишаючи по собі пам'ять сумлінного громадянина своєї спільноти і войовника за Українську Самостійну Соборну Державу.

Іван П. Костюк

ІВАННА МИГАЛЬ

Іванна Мигаль — оперна солістка, що передчасно згасла 1983 року в Торонті, Канада, — народилася у Львові 6 липня 1937 року, але її дитячі роки минули в Буську, повіт Камінка Струмилова, де її батько Григорій і мати Марія учителювали. Вона змалку виростала в музичній атмосфері. Батько — студент львівської Музичної Консерваторії, скрипаль і кол. диригент хорів Учительської Семінарії в Сокалі — кожного дня годинами грав на скрипці. Мати, укладаючи доню до сну, часто співала їй колискові пісні. Її улюбленою піснею була народня пісня в обробці В. Барвінського "Ой ходить сон коло вікон". Слухаючи співу матері, Іванка легко переймала мотиви пісень. Мелодії вона інтонувала дуже точно, на третьому році життя вже знала багато пісень.

Влітку 1940 і 1941 рр. Іванка вже була солісткою в дитячому хорі садочка Сестер Служебниць. Черниці відкрили в неї гарний голос, розвинену любов до співу і трактували її, як "професійну" молоду співачку. Згодом, 1944 року, опинившися з батьками в Німеччині, вона закінчила в таборі переміщених осіб у Ляндсгуті початкову школу, а далі пройшла ще й три кляси гімназії. У 1949 році родина Мигалів виїхала з Німеччини в Канаду — спершу до Едмонтону, а потім до Тандер Бей, провінція Онтаріо.

Саме тут почала вона систематично вивчати музику в місцевій музичній школі. Після двох років навчання вона бере приватні лекції фортепіяна і співу в відомої канадської піяністки М. Оулд. Крім того вона співала в церковному і шкільному хорах, а згодом виконувала сольові партії в жіночому й мішаному хорах при Т-ві "Просвіта", якими керував її батько.

За порадою своєї вчительки, Іванка 1957 року вписується до Королівської Музичної Консерваторії в Торонті і вивчає сольоспів. З черги, вона перейшла до Оперної школи Торонтського університету і вивчає сольоспів у клясі д-ра Ернесто Вінчі. Цей курс вона закінчила з відзначенням.

Будучи студенткою Музичної Консерваторії, Іванка співала у славному тоді хорі "Леслі Бел Кваєр", а також у церковному хорі УКЦеркви св. о. Миколая під орудою проф. І. Ковалева. В тому ж часі вона

співала спершу в хорі, а потім і в менших ролях постановок Канадської Опери.

Після закінчення своїх музичних студій у Торонтському університеті Іванна Мигаль, протягом кількох літніх сезонів, співала в опереті Джілберта і Салівана "Мікадо" на сцені театру в Стратфорді, Онтаріо. На рекомендацію дириґента Торонтської Симфонічної Оркестри Волтера Саскінда, Іванку прийняли на навчання в Літній Музичній Школі в Аспен, стейт Колорадо у ЗСА. Її вчителями були: Дженні Турель (спів), д-р Елмер Надь і Маделін Молгод (гра на сцені). Містечко Аспен, розташоване на південний захід від м. Денверу, славиться своїми щорічними літніми музичними фестивалями за участю мистців світової слави.

На цих фестивалях в роки 1956-1976 Іванна Мигаль виконувала ролі в операх Стравінського, Россіні, Моцарта і Р. Штравса. В листопаді 1957 року вона вступає до Студії Опери Метрополітен у Нью-Йорку, щоб розвинути і вдосконалити свій голос, розширити свої теоретичні знання і набрати свободи рухів на сцені. Там вона виконувала чільні ролі в давніх і новочасних операх. Зі Студією Опери Метрополітену Іванна об'їхала більші міста ЗСА й Канади, а зокрема побувала в університетах. В тому часі вона отримала стипендію з Фонду Люкреції Борі.

Успіхи в Студії Метрополітену не зовсім вдовольняли нашу співачку, бо вона прагнула стати повноцінною солісткою в самому Метрополітені. В січні 1970 року її мрія здійснилася. З багатьох ролі, виконуваних у репертуарі цієї славної американської опери, тут згадаю лиш останню оперу — "Ведмідь" Вільяма Волтона, під орудою дириґента Віктора Фелдбріля, — в якій вона виконувала головну ролю. Мільйони любителів оперного мистецтва бачили й слухали виконання цієї опери, переданої на телевізійній мережі на самий Новий Рік 1975 року. Наша співачка стояла тоді на самому вершку своєї мистецької кар'єри; як співачці світового рівня, їй пропонують ролі в оперних постановках і виступи на концертах із симфонічними оркестрами.

Крім постійних виступів у Нью-Йоркській опері, Іванна Мигаль виконувала сольові партії на концертах, в операх і фестивалях у Ньюпорті, Роуд Айленд. Після закінчення курсу в Музичній Консерваторії, її виступи з симфонічними оркестрами в Канаді та в ЗСА були численні й успішні. Співала вона з шістнадцятьма симфонічними й філармонійними оркестрами, виконуючи твори композиторів світової слави — від Гендля до Роджерса і Гаммерштайна, західньоевропейськими та слов'янськими мовами. З дириґентів назву тільки більш відомих у тому часі: Леопольд Стоковський, Ганс Вернер, Волтер Саскінд та Мануел Суарез (в її родинному місті — Тандер Бей).

Інформативне резюме її виступів, що його вона сама уклала для

любителів оперного співу, точніше передає — в англійському оригіналі — видатніші виступи Іванки Мигаль поза Оперою Метрополітену та її Студією:

Engagements outside the Metropolitan Opera and the Studio

— Soloist in Handel's MESSIAH with the *Baltimore Symphony* conducted by Brian Priestman.

— Soloist with the *Detroit Symphony* in Hans Werner Henze's symphonic poem "Ariosi" conducted by the composer. (North American premiere)

— Role of Feodor in BORIS GODUNOV (in Russian) with the *Miami Philharmonic* conducted by Alain Lombard.

— Soloist in Kodaly's TE DEUM with The American Youth Performs Orchestra conducted by Leopold Stokowski (Carnegie Hall and Washington's Constitution Hall).

— Soloist in Handel's MESSIAH with the *St. Louis Symphony* conducted by Walter Susskind.

— Soloist with the *Miami Philharmonic* in Mendelssohn's Midsummer Night's Dream conducted by Alain Lombard.

— Performed the last act of CARMEN with six different conductors for the Dimitri Metropolous conductors' competition at Carnegie Hall.

— Role of Nicklauss in Offenbach's TALES OF HOFFMAN at the Hartt College of Music, Hartford, Conn. under the direction of Dr. Elemer Nagy.

— Soloist in Mozart's MASS IN C MINOR conducted by John Grady.

— Mahler's LIEDER EINES FAHRENDEN GESELLEN with the St. Catharines Symphony, Canada, conducted by Milton Barnes.

— Role of Countess in the musical SONG OF NORWAY at the Sharon Playhouse, Sharon, Conn.

— Soloist with the *Miami Beach Symphony* in an all Rogers and Hammerstein concert conducted by Barnett Breeskin.

— Soloist in Prokofieff's cantata ALEXANDER NEVSKY (in Russian) with the *Detroit Symphony* conducted by Sixten Ehrling at the Western Michigan University, while the Symphony was in residence there. As part of the schedule, I conducted a master class for voice majors, specializing in Russian repertoire.

Всі її виступи зустрілися з прихильною критикою музичних рецензентів англомовної преси Канади й ЗСА, які вирізняли красу її голосу, високоякісність виконання арій та, зокрема, чар усієї її постаті на сцені, з якостями "зірки Метрополітену".

Важливо підкреслити ще й те, що успіхи на чужомовній сцені не притьмарили її національних почуттів. І як студентка Королівської Музичної Консерваторії в Торонті, і, згодом, як співачка в опері Метрополітен у Нью-Йорку, Іванна Мигаль радо виступала також на українських сценах з нагоди важливих національних свят: у Тандер Бей,

Іванна Мигаль, 1937-1983

Торонті, Вінніпеґу, в Нью-Йорку, Чікаґо та Клівленді, де спонзорами її виступів були Комітет Українців Канади та Український Конґресовий Комітет Америки.

Моя розповідь про Іванну Мигаль не була б завершена, якщо б не згадав я про її речиталі в радіо. Під час своїх студій у Торонті вона час від часу виступала в місцевих радіопрограмах разом зі своєю подругою Роксоляною Росляк, з фортепіяновим супроводом Стефи Жовнір-Клос. Ще перед своїм виїздом до Нью-Йорку Іванна щороку мала декілька півгодинних та одногодинних речиталів на радіомережі Канадської Радіокорпорації СБС.

На жаль, її мистецький літ угору перервала тяжка недуга рака і вона після довгої боротьби з нею померла в Торонті 18 вересня 1983 року. Торонтська громадськість провела її в останню подорож до м. Тандер Бей, де 24 вересня — при здвизі тамтешньої засмученої громади — поховали її на цвинтарі св. Патрикія; там раніше спочила її мати.

Передбачаючи свою розлуку з цим світом, Іванна Мигаль здобулась на додаткове зусилля і в 1978 році награла свою першу (і, на жаль, останню) платівку "Українських пісень". Мистецьку палітурку для платівки оформила художниця Гарасимчук. Це в більшості твори українських клясиків у супроводі оркестри, фортепіяна, бандури, дівочого і чоловічого хорів. Ця платівка, цей щирий подарунок талановитої солістки, залишається цінною пам'яткою для народу, з якого вона вийшла.

Роман Миколаєвич

ЯКІВ МИКОЛАЄВИЧ (1865-1931)

Педагог, етнограф і автор статистичного опису Радехівщини Яків Миколаєвич народився 9 грудня 1865 р. в Дуброві — присілку с. Синькова, Радехівського повіту. Його батько Михайло і мати Мотрона з Лотоцьких — заможні господарі — одного сина залишили на своєму господарстві, три доньки видали заміж з відповідним приданим, а трьох інших синів послали до Львова вчитися; таким чином вони запобігли роздрібненню своєї земельної власности. Найстарший з цих трьох синів, Яків, закінчив учительський семінар, другий — Адам, після закінчення університетських студій, став гімназійним учителем, а третій, Андрій, вивчав техніку.

Свою учительську працю розпочав Яків Миколаєвич, як 19-річний юнак, в селі Полове, б. Радехова. Саме в той час тількищо введено обов'язкове навчання дітвори по селах нашого краю, школи не мали відповідного устаткування, а вчительська платня була низька. З перших років його праці є відомий такий випадок. До Полового прибув одного року інспектор, щоб перевірити рівень навчання в місцевій школі. Після закінчення інспекції інспектор запропонував учителеві піти на прохід в той весняний погідний вечір та обмінятися думками про шкільні справи. Учитель відмовився від проходу ввечорі, бо страждав від "курячої сліпоти" і ввечорі ніколи нікуди не виходив. Інспектор розпорядився тоді негайно закрити школу, дав учителеві відпустку і порадив йому поїхати в гори на Бойківщину для потрібного відпочинку й лікування. Як згодом виявилося, куряча сліпота була наслідком того, що вчитель мешкав у місцевого мельника і щодня їв тільки кашу, що спричинило нестачу потрібних вітамін.

Яків Миколаєвич був енергійною людиною, високо цінив науку і знання, ввесь час намагався пізнати свою околицю, повіт і інші реґіони свого краю, його історію і географію. Дбав про знання німецької мови не тільки тому, що вона була офіційною мовою австрійської держави, але головно тому, що вона відкривала громадянинові вікно в світ. Він купував і спроваджував різні німецькі книжки й журнали, вивчав їх та інших заохочував до поширювання своїх знань.

Яків Миколаєвич, 1865-1931

Свої знання застосовував на практиці, даючи розсудливі поради селянам, як їм треба застосовувати успішніші методи господарювання. Поборював куріння і пияцтво, пояснював селянам, що корчма й горілка — це найбільше нещастя в житті нашого народу, бо створюють умови для визиску.

Яків Миколаєвич, живучи близько з народом, залюбки списував народні пісні, перекази, приповідки, загадки тощо. Його збірка народніх загадок появилася друком в *Етнографічному Збірнику НТШ* у Львові 1898 року (т. 5, стор. 219-223).

П'ять років раніше польський маґнат В. Дідушицький проголосив конкурс на опрацювання географічно-історичного опису Камінецького повіту, до якого тоді належала й Радехівщина. Яків Миколаєвич зголосився до цього конкурсу та опрацював і видав у Львові 1895 р., *Опис ґеоґрафічно-статистичний повіта Камянецького.* Праця була написана українською (офіційно тоді: руською) мовою і це вже було новістю в нашій науковій публіцистиці. Для конкурсного жюрі це була прикра несподіванка, бо всі інші автори, як звичайно, написали свої праці польською мовою.

Другою несподіванкою для них було те, що автор Яків Миколаєвич, на підставі офіційної статистики, показав надмірне обтяжування селян податками в той час, коли польські дідичі мали всілякі полегші й привілеї. Це була перша того роду монографія українською мовою, то

й не дивно, що її появу тільки відмічено згадкою без присудження її авторові грошової нагороди.

Згодом Яків Миколаєвич деякий час учителював у Жовкві, а коли він склав кваліфікаційні іспити, тоді його назначено викладачем в Учительському семінарі в Тернополі. З цим містом пов'язується дальше його життя. В 1903 році він одружився з Анною Чумак, з давнього роду тернопільських міщан, але пов'язання родинними зв'язками з міщанами не перетворило його в міщанина. Він залишився типовим сином села, який власною працею здобув собі відповідну суспільну позицію і став жити в місті. В його підході до життя проявлялися прикмети селянина — працьовитість і прямолінійність, та переконання, що земля і природа вимагають від людини певного вкладу наполегливої праці, бо інакше людина не матиме з них ніякої користи.

В діяльності місцевих громадських, освітніх та економічних товариств Яків Миколаєвич брав активну участь: майже щотижня виїжджав на довколишні села з доповідями і практичними порадами для членів читалень, кооператив, ощадних кас тощо. На початку першої світової війни, вже 1914 року, Тернопіль опинився під російською окупацією, що протягнулася майже на три роки. В домі Миколаєвичів одна кімната стала квартирою російських старшин. Між ними були деякі свідомі українці, які цікавилися різними аспектами життя в Галичині, а головно українськими нецензурованими книжками. Вони користувалися книжками з бібліотеки господарів, влаштовували збірні читання в гурті своїх довірених товаришів. Ось так одиниці з двох віток єдиного народу пізнавали одні одних і перетворювалися у свідомих цієї єдности українців-соборників.

Після революційних змін у російській великодержаві 1917 року на наддніпрянській Україні був відчутний брак учителів. На запрошення української влади в Києві, туди виїхала певна кількість галицьких громадян — переважно учителів, щоб там допомогти в організуванні курсів української мови та українських шкіл. Поїхав туди також Яків Миколаєвич.

За правління ЗОУНР 1918-19 рр. Яків Миколаєвич, поряд із навчанням у школі, виконував обов'язки члена управи міста Тернополя. Окупувавши Тернопіль, поляки арештували його і разом із багатьма іншими українськими діячами вивезли до концентраційного табору в Стшалкові. Там він пробув декілька місяців.

В Якова й Анни Миколаєвичів було троє дітей і всі вони отримали високу освіту з професійними званнями: син Роман став гімназійним учителем, одна донька — Марія — лікаркою-дентисткою, а друга — Ірина — піяністкою та учителькою музики. Помер Яків Миколаєвич 3 листопада 1931 року.

Зенон Б. Саган

РОМАН ПЕКАРСЬКИЙ

Педагог, кооператор і громадський діяч Роман Пекарський народився 2 лютого 1866 року в с. Павлові, Радехівського повіту. Його предки — шляхтичі — прибули до Галичини зі Заходу, одружувалися з місцевими українками і поступово самі включалися в життя українського суспільства. Після початкової школи Роман учився у львівській гімназії клясичного типу, але в четвертій клясі натрапив на непереможну трудність — грецьку мову. Тому батько вирішив послати його до Учительської Семінарії, там же, у Львові. Закінчивши успішно цю школу вчительським дипломом, Роман Пекарський учителював спершу в Радехівському повіті. Звідтіль, десь під кінець 19-го ст., його перевели на вчительську посаду в с. Таданях (повіт Камінка Струмилова — сьогодні Кам'янка Бузька), де збереглися традиції давньоукраїнської державности, а навіть сліди руїн старого замку.

Саме тоді, коли прибув туди Роман Пекарський, у Таданях почалася боротьба між т.зв. москвофілами, з їхньою орієнтацією на Росію, та українцями патріотичного народовецького напрямку. Крім того, село вело затяжні судові процеси з місцевим великим землевласником Бартманським за "сервітути", стежки для переходів через двірську власність і за спірні кусники землі. Учитель Р. Пекарський станув по стороні селян і допоміг їм врешті виграти судову справу, вже на початку польської окупації Західньої України.

Одружився Роман Пекарський, вже як управитель таданської школи, 1910 року з Марією Медвідь — також учителькою, родом зі Сокальщини, але римсько-католицького обряду. З цього подружжя народилися дві дочки: Марта — заміжня Саган, і Марія — заміжня Пашковська. Обидві вони були хрещені в українській церкві й виховалися в українському дусі; після другої світової війни вони поселилися в ЗСА.

Після понад 30-річного вчителювання Роман Пекарський 1926 року пішов у відставку, переселився до Камінки Струмилової, де його дочки вчилися в тамтешній гімназії, і ввесь свій час та енергію присвятив українському кооперативному рухові та діяльності Т-ва "Сільський Господар". Це не було нічого дивного в його житті, бо за української

самостійної державности 1918-1919 він організував українську адміністрацію в своєму повіті і за це був згодом арештований польською окупаційною владою. До його звільнення з ув'язнення спричинилися поляки-вчителі, які на суді свідчили, що він за української влади в потребі допомагав їм.

В переконанні, що "Сільський Господар" — це один із засобів економічного розвитку українського села, Роман Пекарський не жалів ні часу, ні сил, ані власних коштів та через це товариство допомагав селянам обох повітів підвищити якість їхнього садівництва і птахівництва. Тому теж нічого дивного, що місцеві кооператори обрали його директором кооперативи "Буг" і теж "Задаткової Каси", які приміщувалися в Українському Народньому Домі, що був власністю повітового Т-ва "Просвіта".

Другу світову війну Роман Пекарський пережив у Камінці Струмиловій і відмовився виїжджати з дочками й зятями на Захід. Прощаючись з ними раз назавжди, він сказав: "Ваш перший обов'язок зберегти і виховати моїх унуків для України. Я своє вже віджив, відпрацював і волію вмерти на рідній землі". Він помер 2 лютого 1957 року.

Володимир Ласовський

НЕСТОР РІПЕЦЬКИЙ

Постать Нестора Ріпецького вже від хлоп'ячих років синтезує в собі якості покоління, що жагуче кидалося у вир культурних і політичних процесів, які вже від порогів 20-го ст. перетворювали дошками забитий світ малої провінції у кипучий котел культурного розмашного зростання, економічної емансипації, політичної боротьби з польським окупантом у її найяскравіших виявах.

Покоління сучасників Нестора Ріпецького на галицько-волинських землях чи не найкраще і не найгідніше подиву в історії тих земель. Воно, це покоління, вгризалося часом упроголодь у науку в середніх і високих школах, свідоме вартости освіти; воно розбудовувало підпільні бастіони для розправи зі знахабнілим Заґлобою; воно зачитувалося літературою — своєю і чужою, а втім формувало свій власний філософічний, естетичний і політичний світогляд; воно з року на рік росло, дозрівало в прийдешніх вояків УПА, безстрашних лицарів, що то зброєю і кров'ю записували в історію свої горді імена.

В лавах цього покоління був саме і Нестор Ріпецький.

Почав він проявляти себе як автор ще на гімназійній лавці і почав з лірики. Ну, віршики то чи не всі закохані гімназисти пишуть, римуючи кота з плотом, а серце з перцем. Але Нестор Ріпецький саме в тому віці, коли однолітки переходять отой поетичний кір, шістнадцятилітнім юнаком випускає свою першу збірку поезій і в ній ми з зачудуванням читаємо таке:

Висока башта із полинялим дзигаром
У синє небо пристрастю вп'ялася списа.
А сонце на сніду мідяність бляхи жарить
і опари з-над Бугу піднялися.
Під муром, вітром і дощами зжертим,
хвилює повіддю у люті Буг зелений —
стоїш на древнім цоколі опертий
і чуєш: десь далеко шум на Бористені.
І бачиш через пролистя зелене,
як табори знялися гордо з Подніпров'я,
щоб у засклеплені, безрухі вени

наллять черленої з стальних пугарів крови.
... Тут шкірились до війська чорні дула з мурів,
що баштами вп'ялися в просинь неба,
коли з землі далекої, зо степу
прийшли у маршах звитяжні і горді орди.
Коли понад грізну, тверду правицю Хмеля
гриміли гучно ковані гармати.

Невже ж це писав 16-літній хлопець?... Галицька критика зразу ж звертає увагу на появу таланту і *Кучеряві Дні* дістають високу оцінку. Небагато місця в першій збірці займає любовна лірика. Її тут майже немає. Зате вже з перших творів молодого, аж надто молодого, поета починає зразу звучати немов приглушена вальторня внутрішнього кипіння патріотичного патосу, що дальше і дальше, коли прискорено зрітиме талант поета, наливатиметься все більш металом, вбиратиме в себе бойове звучання фанфар.

Незміряність доріг спорошених
і спечених од шквару,
що ними вдаль котились, їдучи
по славу колісниці,
коли у прозолоть ясних світанків
лунко вдарив
літаврів сталедзвонний голос —
запалом стягнувши лиця.

Все глибше і глибше вникають у поетичні засоби елементи змагу, боротьби, віри в перемогу української правди, вирисовуються у творчих візіях образи маршуючих колон бойовиків, розгорнутих бойових прапорів, визвольного чину, вінчаного тріюмфом безстрашного лицарства і врешті визволення батьківщини.

Кипуча діяльність Нестора Ріпецького не обмежується самим римуванням. Не всі думки, мрії, бажання вкладаються у віршовану метрику. Він наперемінку поетичний стилос міняє на журналістичний і так вступає на шлях публіциста, що ним у майбутньому буде йти без упину, навіть зрадивши поетичну музу, яка обіцювала йому лаври непересічного поета.

На 16-ому році життя Нестор Ріпецький уже редактор друкованого журнала середньошкільників м. Станиславова, перебираючи його редакцію від засновника й першого редактора, Петра Рогатинського. Назву журнала змінює на *Світ перед нами* і в ньому друкує свої поезії. Рівночасно його поезії появляються в журналі *Дажбог,* видаваному Є. Ю. Пеленським. 1936 р. появляється перша книжка його поезій *Кучеряві Дні*, яка зустрічає прихильні рецензії критиків *Діла* і *Назустрічі.* Відтоді Н. Ріпецький — постійний співробітник літературного журнала *На-*

зустріч і *Наш Світ* у Луцьку (ред. В. Островський) та інших газет і журналів.

При кінці 1930-их років він стає начальним редактором Видавництва "Дніпро" в Станиславові, де вийшла його драма *Україна в крові*.

В 1937 р. виходить друга книжка його поезій *Шлях Піліґрима*, у видавництві ред. О. Боднаровича "Смолоскипи", з прекрасною віньєткою мистця Святослава Гординського.

В 1939 р. появилася третя книжка його поезій *Тривога* — ніби передвісник бурі. На жаль, ні один примірник цієї книжки не зберігся на еміґрації.

Тим часом Нестор Ріпецький поступив в Академію Політичних Наук у Варшаві і почав співпрацю в журналі *Ми*. Тоді ж, маючи всього 19 років, він був іменований секретарем Міністерства Культури екзильного уряду УНР, яку то функцію сповняв аж до вибуху другої світової війни. В тому самому часі міністер культури і тодішній віцепрем'єр Уряду УНР, проф. д-р Роман Смаль-Стоцький, відрядив Нестора Ріпецького до японської амбасади у Варшаві в характері неофіційного представника уряду. Там він співпрацював із молодим японським поетом Річчіо Умеда, в якого вивчає японську мову і вчить японського поета — української. Там же й тоді ж починається праця над переспівами з новітньої японської лірики, які щойно через два роки опісля вийдуть окремим циклостильним виданням.

Надто вже невсидливий був у Нестора Ріпецького темперамент, надто багато прагнеться йому в тому ж самому часі зробити речей для батьківщини, щоб поринати в поетичну контемпляцію зовсім. Ось чому, коли в час другої світової війни розсунулися грозові хмари над рідним Сокалем, і після втечі московського окупанта була змога організувати національне життя по вподобі патріотичного активу, він розбудовує місцевий аматорський театр, складає симфонічну оркестру, поповнює акторський склад професіоналами, хором та балетом і таким чином створює зразковий оперно-драматичний театр, під керуванням таких майстрів, як сл. п. Г. Сосідко, Є. Гриньків, Д. Шевченко й інші. Ось чому він забезпечує Сокальську волость видавництвом періодиків, книжок; ось чому всюди його повно, де лиш робиться творча робота для розбудови культури; ось чому без нього не робиться в тому часі нічого, що служить закріплюванню духовного стану посідання на рідній землі. Ось чому в Сокалі, за його ініціятивою, почав виходити щоденник *Українські Вісті* (за редакцією Івана Базарка), який, хоч через три місяці буде закритий німецькою владою, за цей короткий час здобув собі читача не тільки в Сокальщині, але й на Волині та в довколишніх повітах.

Тому в 1941 р. Нестор Ріпецький уже не тільки співредактор того часопису, а й мистецький референт Повітового Українського Комітету

в Сокалі, який розвинув таку кипучу діяльність, що про неї можна б писати окрему довідку. Але зловіща петля подій затіснюється. В січні 1943 р. Ґештапо арештує Н. Ріпецького. Тільки завдяки невтомним заходам його дружини і ще таких осіб, як д-р Кость Паньківський та інші, — тяжко хворого Нестора випускають із тюрми, "щоб помер на волі..."

Але вмирати йому аж ніяк не хочеться. Українське підпілля того часу (1944 р.) приготовляло створення Української Головної Визвольної Ради і плянувало зв'язки зі зовнішнім — альянтським світом. Тоді Нестора Ріпецького іменують членом Закордонного Реферату ОУН і УПА та висилають на Захід. Вислід другої світової війни закидає його в табори скитальців. Там одним із перших творів про славетну УПА є саме твір Н. Ріпецького *Галя*.

Здається, що посередньою ланкою між поезією і публіцистикою Нестора Ріпецького тепер стає прозова творчість. Поява в еміґраційній літературі збірки його оповідань *Р 33* рішуче особлива, коли взяти до уваги її тематику і формальне вирішування цієї тематики. За малим винятком — ціла ця книжка присвячена боротьбі УПА. Чи швидко знайдеться у нашій літературі апологет леґендарного упівського лицарства, що так пристрасно, так поетично й так правдиво передав би картини геройства, посвяти, братерства на полі бою, безмірної любови до святої рідної землиці, що за неї надлюдські труди, рани, мучеництво, а врешті смерть не є надто велика ціна?

Для характеристики його твору наведу короткі висловлювання рецензентів із різних часописів про цю книжку.

"...Всі твори Нестора Ріпецького овіяні бадьорістю, безстрашністю, твердою, незламною вірою в те, що Україна мусить стати вільною... Вічна активність знаменна для оповідань автора". (Меланія Нижанківська, *Українська Думка*, Лондон, Англія).

"...Якась велика міць є в усіх творах Нестора Ріпецького. Панує в них правдивий, глибоко вкорінений у душу український патріотизм". (*Гомін України*, Торонто, Канада).

"...У цій збірці оповідань *Р 33* ми бачимо багатосюжетні новелі, есеї та ориґінальні оповідання. Прекрасні образи повстанських рейдів, з великою ерудицією знавця описи твердих постатей, які знають, чого хочуть, панорамні ситуації та, в першій мірі, героїчної духовности нашої доби, духовности, якої тепер так мало торкаються письменники". (М. Бажанський, *Наша Мета*, Торонто, Канада).

Нестор Ріпецький в основному поет, тому в своїх оповіданнях, що відзначаються легкою розповідною і діялогізованою формою, він послуговується гарним стилем, що викликує героїчні, бойові й рівночасно чуттєві настрої. Дивно тільки, що мало хто з рецензентів і критиків виявив у автора *Р 33* таку характерну рису в групі оповідань, як саме

Нестор Ріпецький, 1919-1974

пісенність подачі сюжету. Деякі з оповідань, коли їм таку назву надати, нагадують неначе тексти до дум, наче словоспів, що вимагає в голосному читанні співучої подачі з мелодійно забарвленим фразуванням. А втім, і текстуально чимало там власне співу. Співає зброя націлена на ворога, співають кулі, співають збіжжя на полях і співають повстанські бійці маршуючи; співають вони автоматами і співають, коли їм у вічі заглянула лицарська смерть.

На закінчення декілька думок про переспіви з японської поезії. Тих, що ознайомлені з традиційними формами японської лірики, як я уже встиг переконатися з розмов на тему перевиданої книжки, дещо бентежить повна несхожість переспівів із відомими **гаїку.** Хтось навіть поквапно висловив думку, що ті переспіви наснажені романтизмом галицьких молодомузців, що вже зовсім чи частково знівечує специфічний клімат японського ліризму з усіма його стилістичними питоменностями. Безумовно, прямого відношення стилю **гаїку** до переспівів Нестора Ріпецькго ледве чи дошукаємось. Проте не можна забувати, що тут маємо до діла з переспівами сучасної японської поезії, яка, либонь, від **гаїку** запозичила мало, а напевно більше від европейської лірики. Але не перестає ця лірика бути виразним виявом японщини, що її з відчуттям віддав Н. Ріпецький. Це стає очевидним для всіх тих, що з японським світом познайомлені на підставі пластичного мистецтва, фільмів чи таки перекладів із сучасної японської літератури. А щодо впливу на ці переспіви галицького романтизму, то це вже не таке лихо,

коли ці впливи й є. А коли вони є, то хіба як засіб формування настрою чи образу українському читачеві. Але, наскільки далека манера формування власної лірики Н. Ріпецького від манери передачі японської лірики, достатньо виявляє порівняння двох віршів: одного — характерного саме для нашого поета — із його збірки *Шлях Пілігрима,* і другого — характерного для збірки його переспівів.

Не живете, а тільки так,
заниділі у мріях цкливих
спиваєте росу світань,
згадки плекаєте про зриви,
про чвал історії і слави,
про шум давніх, давніх століть
і в посмішках тупих лукавих
слова куєте в сталь і мідь...

А тепер переспів з японської:

Від граду прудкіший,
а легший від пуху,
серце проніже
незгаданий смуток.
Над морем безкраїм,
що скелі полоще,
птах дивний співає...
Може це ти —
найдорожча?

На тому й закінчу свою розповідь про поета-мрійника і людину чину та посвяти. До нього можна застосувати колись зачуту фразу: "Він жив у своєму часі, а його час жив у ньому..."

Скорочено на основі доповіді, виголошеної 12 грудня 1969 р. на Літературному Вечорі АДУК у Літературно-Мистецькому Клюбі в Нью-Йорку. — *Рвд.*

Ірина Кашубинська

СОФІЯ ХОМІНСЬКА

Народилася 16 лютого 1898 р. в Белзці пов. Золочів, як наймолодша (шоста) дитина о. Володимира й Антоніни з Вітошинських Підсонських. В 1923 році, 9-го вересня одружилася з д-ром Левом Хомінським, відомим адвокатом і громадським діячем. Спершу вони жили в Камінці Струмиловій, де Софія вписалася до Союзу Українок і 1928 р. була секретаркою Філії. Переїхавши до Сокаля, стає в 1931 р. головою Філії СУ і на тому посту працює до вибуху війни.

Була вона незвичайною особою: зрівноважена, послідовна та розпорядлива в громадській праці, товариська, щира, з легким гумором у щоденному житті, доступна для молодшого жіноцтва — студенток і селянок. Знаючи їхнє життя й потреби з частих поїздок на села, в тому напрямі розвивала працю Союзу Українок. Вдержувала тісні зв'язки зі сусідніми філіями — Радехів, Белз, Угнів і Камінка Струмилова. Гідно репрезентувала СУ на імпрезах міста й повіту. За головства Софії Хомінської праця Союзу Українок на Сокальщині досягнула зеніту. Вона вміла промовляти прямо до душі селянок, заохочуючи до зорганізованої праці для піднесення духовної і матеріяльної культури села. Уміло вела працю, співдіючи з Повітовим Союзом Кооператив, Філією Т-ва "Сільський Господар" і Т-вом "Просвіта", з корисними наслідками для сільського населення.

Мала добре чутливе серце, потішала й допомагала кожному в потребі. Скільки то хворих вона відвідувала, а як була потреба особливої дієти, то й харчі передавала до шпиталю, розташованого за кілька хат від її дому. А скільки звільнених зі шпиталю пацієнтів перечікувало в її домі, навіть по кілька днів, на підводу. Була шанована і люблена всіма.

З вибухом війни селяни приїхали возами, щоб перевезти родину Хомінських за Буг. Але д-р Лев не погодився, бо казав, що не можна залишати людей без проводу. Вночі з 9-го на 10-го лютого 1940 р. НКВД заарештувало його і слід за ним пропав. Вночі з 23-го на 24-го квітня того ж року вивезли Софію Хомінську до Казахстану разом зі синами — 14-літнім Ігорем і 10-літнім Романом, та сестрою чоловіка Галею. Там у жахливих умовах жила вона в землянці та милями ходила

Софія Хомінська

до колгоспу на працю; зимою відкидала гори снігу, щоб їхньої землянки не присипало зовсім. Землянка мала діри і затікало, а коли хотіли самі направити, то адміністрація не дозволяла, мовляв, приїхали сюди, щоб "страждати, а не відпочивати". За опал служили верблюжі кізяки і в землянці було так холодно, що намочена білизна замерзала. Допомагала їм дечим послуга Уляна, яка залишилася на помешканні в Сокалі. Софія тяжко переживала втрату чоловіка, а потім — під час воєнної завірюхи — старшого сина Ігоря.

В травні 1946 року зі сином Романом і Галею Хомінською (тоді вже емеритованою учителькою) продісталася до Польщі. Працювала книговодом у Мнішках коло Ґрифіна, а в 1955 році по серцевій недузі перейшла на інвалідську ренту і перенеслася до Бжеґу біля Вроцлава, де жила зі сином інженером-лісником і невісткою фармацевткою. Там я відвідала її два рази. Вона втішилася, але про минуле було тяжко і

боляче говорити. Підупала дуже. В час відвідин, записуючи адресу, задержала олівець у руці і стала обертати його пальцями "вітрячком", як це робила завжди, керуючи нарадою чи зборами Філії СУ. На мене боляче війнуло спомином, який залишився у мене назавжди.

20-го березня 1981 року закінчилося земне життя тієї чесної, працьовитої, ідейної діячки — одної з багатьох жінок України, дружин і матерей-страдниць. Хто згадає і зчислить всі ті невинні жертви неволі, між якими була і Софія Хомінська.

Хай тих кілька слів будуть замість квітів на далеку від рідної землі могилу в Польщі.

Ірина Кашубинська

МАРІЯ ХРУЩ

Марія зі Смулків Хрущ народилася 29 серпня 1897 р., як сьома дитина у патріотичній родині о. крилошанина Симеона і Михайлини з Миколаєвичів Смулків, в Угринові, пов. Сокаль. В Угринові закінчила народню, а в Сокалі сімклясову школу і почала науку в Учительській Семінарії. З вибухом першої світової війни 1914 р. опинилася у Відні, де відбула торговельний курс і брала участь у житті української громади, головно допомагаючи воякам, які опинилися в столиці Австрії. Після відступу московської армії повертається до Сокаля і закінчує семінарію. Коли постала Українська Західня Республіка, бере активну участь у житті громади, працює в судівництві. Багато часу присвячує опіці пораненими, а з приходом польської влади — полоненими українськими вояками. По війні коротко працює в українському Інституті для Дівчат у Перемишлі, де складає гімназійний іспит зрілости. Працю учительки знайшла в Ульвівку, недалеко Сокаля, і далі бере участь у його суспільному й культурному житті. Маючи талант і гарний голос — альт, виступає в оперетках "Перехитрили", "Бабський бунт", у драмах "Жидівка вихрестка", "Украдене щастя" тощо. Не жаліє труду, три місяці доїжджає вечорами до Угринова (9 км), щоб акомпаньювати в опереті "Запорожець за Дунаєм". Звільнена з праці інспектором-поляком разом з іншими вчительками-українками 1924 р. за організування панахиди за спокій душі бл. п. Ольги Басараб, замученої в польській тюрмі, дістає працю книговода у Повітовому Союзі Кооператив у Сокалі. На тому посту залишається до 1939 року. За взірцеве книговодство неодноразово дістає признання своїх і державних інспекторів.

В 1927 році виходить заміж за Африкана Хруща, який після закриття Українського Таємного Університету записується на студії філософії у Львівському університеті. Марія допомагає йому закінчити ці студії, а також дворічну вищу торговельну школу.

Попри свою фахову працю Марія Хрущ бере живу участь у громадському житті Сокаля і повіту. Найбільше часу віддає Союзові Українок (головство, секретарство і касирство Філії) й кооперації. Виїжджає з дорповідями і на загальні збори по селах. Довгі роки була касирем Т-ва Охорони Воєнних Могил, Т-ва "Бесіда", Української

Захоронки, Бурси св. Миколая та активним членом інших організацій. Входила до комітетів імпрез, на яких часто виголошувала промови чи деклямації та захоплювала слухачів. Була відома в Сокальщині як "наша пані Хрущева", а для студентів як "тітка Марійка". Не мала дітей і всі для неї були близькі і дорогі. Семен Байдович так пише у посмертній згадці: "Ніяка повітова чи місцева імпреза в Сокалі не могла відбутися без її участи і поради..."

Марія Хрущ

Виснажена працею, захворіла 1935/36 р., але після року лікування повернулася до праці та всіх попередніх зайнять. У липні 1939 року перестала працювати в Союзі Кооператив і мала переїхати при кінці вересня на постійне до Львова, бо її чоловік став ревізором РСУК. Друга світова війна перекреслила ці пляни. Доля кинула її з чоловіком на Холмщину до Грубешева, де пережила тяжкі, тривожні й небезпечні для життя дії польської боївки. З наближенням совєтської армії подається на захід. На еміґрації жила в Ширлінґу коло Реґенсбурґу, бо чоловік, знаючи підступність комуністів, боявся дарового хліба в таборах, де великі скупчення мешканців влегшували репатріяційним комісіям "добровільні" вивози. Працює тяжко, збираючи лісові ягоди і гриби, вироби з яких вимінює в таборовиків. Годує з чоловіком кролики на м'ясо і шкірки, які помагає виправляти. В час ліквідації табору в Реґенсбурзі і перенесенні до Ульму чоловік стає посадником.

Рік після поселення в Нью-Йорку, внаслідок короткої тяжкої недуги, помер її чоловік. Втрату переживала дуже боляче, але хоч замкнулася перед світом у своєму горю, уважала своїм обов'язком належати до СУА, відділ 64 і виконувати всі обов'язки, крім участи в сходинах та імпрезах. Після короткої недуги серця померла під час праці в горах 26 липня 1958 року. Похована коло мужа на цвинтарі Вудлавн, секція Рододендрон, Бронкс, Нью-Йорк.

Нехай ця згадка буде китицею квітів всіх люблячій Тітці Марійці, взірцевій патріотці, всеціло відданій українському народові й Церкві.

Йоганна Михайленко

РІД МАҐЕРІВ У КАНАДІ

В історії українських поселенців-піонерів у Канаді рід Маґерів є одним із світліших зразків життєздатности й повноцінности українських "синів землі", як їх назвав у своїй повісті Ілля Кириляк. Засновник роду Маґерів у цій країні, Прокіп Маґера, народився 1874 року в с. Копитові, Сокальського повіту, в родині Корнила і Йоганни з роду Іванчуків. До Канади з України еміґрував на 28 році свого життя і через два роки опісля, 1904 року, одружився тут з Катериною Войтків.

Родина Прокопа і Катерини Маґерів (1920)

До твердих умов життя в Канаді Прокіп Маґера був загартований ще з рідного села. Талановитий і пильний у науці, він у монастирському семінарі в Тартакові біля Сокаля закінчив дяківську школу і придбав добре знання музики й дириґентури, а крім того він сам мав гарний

голос. Додатково вивчив городництво і столярство, що дуже йому пригодилося на новому місці, в Канаді.

Поселившися в Едмонтоні, пров. Альберта, Прокіп до 1911 року заробляв на утримання родини столярством і житлобудівництвом. Згодом він перенісся з родиною на фарму, в околиці містечка Федори, яких 48 км на північ від Едмонтону. Там він швидко вибився на передове місце в громаді фармерів, будуючи їм доми й господарські приміщення, а в потребі виготовляв і домовини для померлих співгромадян.

Широко очитаний та обдарований організаторськими здібностями, Прокіп Маґера, спільно з іншими поселенцями, швидко добився значних успіхів у праці на користь цілої громади, будуючи першу школу і перший у тій околиці Народній Дім. Під його проводом у Федорі й околиці розвинулося зразкове культурно-освітнє життя, з концертами й аматорськими виставами, з бібліотекою і голосним читанням у ній, з доповідями та дискусіями на різні теми тощо. Як талановитий дириґент, співак і промовець, Прокіп Маґера вів перед у тій праці. На жаль, у тій місцевості довгий час не було священика ані церкви. Люди самі влаштовували релігійні сходини й відправи, самі й хоронили своїх померлих; а все це під проводом Прокопа — досвідченого дяка і знавця церковних співів.

Очевидно, вся культурно-освітня праця в громаді проводилася одночасно з важкою працею при обробці землі, яку насамперед треба було перетворити у продуктивні ниви. Як і всі інші фармери-піонери, Прокіп і Катерина корчували ліс, розорювали цілину, перші клаптики очищеної землі засівали зерном, розводили городину, плекали овочеві дерева й вирощували сад. Врешті їхня творча праця перейшла поза межі їхнього "гоумстеду" і найближчої околиці. Помалу почали там поставати українські церкви, народні доми, перші українські організації. Коли ж у 1919 році засновувано Інститут ім. Грушевського (тепер св. Івана), тоді між першими ініціяторами й членами-засновниками цієї установи були, очевидно, Прокіп і Катерина Маґери. Прокопа обрано теж членом дирекції Інституту.

Господь Бог благословив їхнє життя і працю. Вони перші з-поміж українських фармерів у тій околиці дали всім своїм (п'ятьом) дітям вищу освіту, одночасно вщеплюючи їм національну свідомість і патріотизм, любов і пошану до землі своїх батьків — України. Сьогодні, найстарший їхній син Федір працює учителем-аґрономом; донька Ольга (одружена Фіхоль) є вчителькою і майстром керамічного мистецтва; Корнило працював раніше вчителем, а тепер він адвокат; Петро закінчив курс аґрономії та з великим успіхом господарює на фармах своїх батьків в околиці Федори; наймолодша донька Йоганна (заміжня Михайленко) спершу була вчителькою у середній школі, а тепер є лектором в Альбертському університеті. Всі вони мають свої родини.

Їхні діти, внуки Прокопа й Катерини, також здобули високу професійну освіту і займають відповідальні пости в суспільно-громадському житті Канади.

Прокіп і Катерина Маґери, родом з Копитова, пов. Сокаль

Помер Прокіп Маґера на 61-ому році свого трудолюбивого життя. В Канаді він залишив по собі великий квітучий рід. В його рідному селі Копитові, на далекій Надбужанщині в Україні, живе його численна рідня. Там збереглася теж ще одна цікава спадщина Прокопа Маґери. Ще малим хлопцем він помагав своєму батькові насаджувати ряд каштанів довкола хати і всього двору. Сьогодні ці пишні, широко розрослі й розгалужені великі дерева становлять справжню окрасу Копитова. А крім того, в малій копитівській церковці збереглися два мистецькі твори вмілих Прокопових рук: невеличкий кивот і тетрапод, що їх він сам змайстрував, вирізьбив і розмалював принадними красками.

Ось так, із ранніх днів юности до кінця свого життя, Прокіп Маґера всі свої сили і вміння віддавав на збільшення слави Божої і на користь своїм людям.

Степан Пастернак

НАЩАДОК НАДБУЖАНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Прізвище ГОРЕЦЬКИЙ було донедавна, мабуть, зовсім невідоме українській спільноті в Канаді, як також і пересічному канадцеві. І не диво. Цього прізвища не було ані в біографічних словниках, ані в жадній енциклопедії. А що вже й говорити про біографію нашого героя.

Однак це прізвище — Charles George Horetzky — можна знайти в різних працях, пов'язаних із розшуками за трасою для проведення залізничного шляху через гори до Британської Колюмбії компанією СіПіаР.

Одну з найновіших вісток про Карла Горецького знаходимо у довідці українського професіоналіста-бібліотекаря мґр-а Андрія Григоровича, що була поміщена в тижневику *Гомін України* з 21 березня 1984 р. п. з. "Українці в Торонті", з нагоди відзначування 150-річчя цього міста. Читаємо:

"Хоч невідомо, хто був першим українцем у Торонті, все ж таки можна вказати на Карла Горецького у 1870-их роках як на першого "торонтонця", рід якого походив з України. Сам Карло Горецький народився у Шотляндії, куди його батько прибув з України. У 1872 р. він був фотографом при експедиції Сендфорда Флемінґа, яка шукала для фірми "Кенедієн Пасифік" відповідних шляхів для будови залізниці крізь Скелясті гори. Хата, в якій жив Горецький, ще зберігається на вул. Бедфорд Роуд ч. 88, на північ від вул. Блюр у Торонті".

Перші відомості про Горецького подав проф. Олександер Роїк у своїй (ще досі неопублікованій) доповіді, виголошеній на "Другій конференції слов'ян Канади" в Оттаві в 1967 році. Проф. Роїк вложив багато праці у розшуки даних про Горецького. Власне на підставі його доповіді написали свої праці про Горецького Ендрю Биррел, Йоанна Ґжеськовяк-Матейко, Анджей Володковіч та ін.

Удокументовані дані про особу Карла Горецького дуже скупі. Автор П'єр Бертон, у своїй праці: The National Dream — The Great Railway 1871-1881, описує Карла Горецького непривабливими красками, вживаючи таких прикметників, як "темний", "неотесаний", "злобний" і т. п. Дещо краще висловлюється про К. Горецького Ендрю Биррел, у довідці

п. н. Fortunes of a Misfit ("Пригоди невдахи") в журналі *Alberta Historical Review* Vol. 19, No. 1, Winter, 1971, та в журналі *Canadian Photography,* March 1974, у статті 100 Years Ago: Horetzky, The First CPR Photographer.

Хто ж це був той Горецький?

Чарлз Джордж Горецький був — за окресленням Ендрю Бирреля (Andrew Birrel) — "українського роду, народжений у Шотляндії" ("Ukrainian by descent and Scottish by birth"). Батько Карла був українського походження, а мати шотляндка. Дід Карла, Діонисій Горецький, пережив увесь свій вік на українській етнографічній території, відомій у ті часи під назвою Червона Русь. Батько Карла Горецького, Фелікс, народився на Грубешівщині, приблизно 1799 р.

Фелікс Горецький, маючи велике замилування до музики, виїхав був до Відня на студії гри — головно на ґітарі. По закінченні студій давав концерти в Парижі, Берліні, Лондоні й Едінбурзі. Там, у Шотляндії, він одружився з Софією Робертон і там таки 1838 р. народився їм син — Чарлз Джордж Горецький.

Непосидющий юнак, Карло-Юрко, маючи всього 14 літ, виїхав до Австралії шукати щастя в копальнях золота. Не знайшовши того щастя, вернувся назад у Шотляндію і став на працю в підприємстві Гадсон Бей. У 1858 р. фірма вислала підприємливого 20-літнього молодця в Канаду, до міста Форт Вільяму — сьогодні: Тандербей, Онтаріо.

У фірмі Гадсон Бей Карло Горецький виконував спочатку працю бюрового робітника нижчого щабля, але, завдяки своїй наполегливості, він за деякий час добився позиції головного книговода. Одночасно він включився в місцевий аматорський гурток фотографів, вивчив цей фах і сам став професійним фотографом.

На початку 1871 р. канадський уряд приступив до реалізації великого пляну побудови залізничної лінії через Скелясті гори аж до Британської Колюмбії. На становище головного інженера компанії СіПіаР (Канадська Тихоокеанська Залізниця) назначено Сендфорда Флемінґа. Завдання було — прослідити й встановити найкращий терен для проведення задуманої траси.

Розглядаючись за потрібними йому людьми різних фахів і професій, Сендфорд Флемінґ наткнувся й на Карла Горецького і — не без труднощів — прийняв його на працю в характері фотографа й землеміра. Значить, Горецький не прогайнував років, пережитих у Форт Вільямі.

Група інженерів і робітників, до якої належав К. Горецький, мала завдання докладно прослідити частину країни на захід від Форт Ґері, на трасі двох найбільш можливих проїздів через Скелясті гори до Британської Колюмбії. Одним з найбільш підприємливих інженерів у групі був наш К. Горецький. Зустрічаючись часто і розмовляючи з місцевим індіянським населенням, він перший довідався про існування широкої

щілини-прогалини в горах, кудою було б найдоцільніше провести залізну дорогу. Горецький особисто перевірив цю можливість, опрацював та передав Флемінґові готовий докладний звіт-проєкт.

Але тут вийшла несподівана і неприємна справа. Амбітний і неприхильно до Горецького настроєний Сендфорд Флемінґ мав уже свій власний вироблений плян, до того ще й недолюблював здогадного суперника з дивовижним прізвищем. Флемінґ звільнив Горецького з праці.

Маючи більше вільного часу, Карло Горецький написав тоді книжку п. з. Canada on the Pacific, яка побачила світ у 1874 р. В ній Горецький описав свої мандри і дослідні праці в експедиції Сендфорда Флемінґа. Автором і його працею поцікавився впливовий Александер Меккензі, завдяки якому Карло Горецький у тому ж році був призначений на пост дослідного інженера у Британській Колюмбії.

Як перед тим, так і тепер довелось Горецькому переживати і переборювати багато труднощів, як від природи, так і від своїх зверхників. Хоч праця Горецького дорівнювала, чи навіть перевищувала досягнення професійних інженерів, його зверхники, неприхильно до нього настроєні, легковажили, а то й відкидали його рапорти і проєкти, мовляв, "ти не маєш інженерського диплому". Тому й платня його була помітно нижча норми.

Наслідок такої дискримінації швидко вийшов на яв. Кошти реалізації непродуманих як слід планів Флемінґа і його найближчих дорадників далеко перевищили визначені межі. Покликана для розслідження цієї справи Королівська Комісія ствердила, що колосально надмірні витрати були наслідком легковаження й відкинення Флемінґом фахових доречних порад-проєктів Карла Горецького. Син надбужанця, хоч пізно, отримав належну сатисфакцію.

Ще більше признання отримав Карло Горецький за свою фахову працю фотографа. Фотознімки, що він їх виконав під час своїх дослідних експедицій, є прямо унікальні. Більшість їх знаходиться в Публічних Архівах Канади, головним директором яких є Ендрю Биррел, автор двох згаданих праць про Карла Горецького.

SUMMARY

The term **Nadbuzhanshchyna** refers to the westernmost region of Ukraine, located in the basin of the Buh River, which is a tributary of the Vistula. It comprises five sub-regions with their administrative and cultural centers: Sokal' (with Belz), Kaminka Strumylova and Radekhiv on the right bank of the Buh, Kholm (with Hrubeshiv) and Bila Pidlias'ka on its left bank. In spite of their apparent diversity these lands have retained their integral unity throughout the ages since 350 A.D. Their indigenous Ukrainian population, although of two different religious denominations (Ukrainian Catholic on the right bank and Ukrainian Orthodox on the left bank), shared equally in the development of the ancient Ukrainian state and in the vicissitudes of the struggle against various foreign invaders.

In February 1945 the Yalta accord of the Allied Great Powers rubber-stamped an earlier agreement between the USSR and the Polish communist National Liberation Committee (Sept. 9, 1944) demarcating the Polish-Soviet border along the rivers Buh and Sian and providing for a voluntary exchange of population between Poland and Soviet Ukraine. Since few Ukrainians were eager to leave their ancestral lands west of the Buh, in 1946-1947 the Polish regime forcibly removed them from their homes and resettled them mostly on those territories recently acquired from Germany.

One of the goals of the Buh River Region Association is to preserve the cultural, religious, economic and political heritage of these people through the publication of documents, scholarly research papers, local histories and memoirs by former residents of the western sub-region.

The first volume of this collective project, published in 1986, covers three periods: from ancient times to the restoration of the sovereign Ukrainian National Republic in 1918, the inter-war period of Polish occupation, and the World War II period from 1939 to 1945. As the editor-in-chief of the collection, Mykola Martyniuk, points out in his introduction to the present volume, the first volume of *Nadbuzhanshchyna* has earned the praise of reviewers and the general public eager for well-documented regional histories, especially of the much-disputed Ukrainian lands west of the Buh and Sian rivers. There is an urgent need to publish yet a third volume of materials on the Buh River region.

Chapter One of this second volume provides additional information of general interest on geology, prehistory, history, demography and spiritual

life of the region. However, the stress here is on the history of individual towns and villages. Thus, Prof. Ivan Oleksyshyn has contributed "A Survey of the Geological Structure of the Northwestern and Adjacent Territories of the Ukrainian Ethnographic Lands." In his article, Volodymyr Renner attempts to solve the mystery of the exodus of the Hurri tribe from the Buh region to the Middle East early in the second millennium B.C. Some Hurris, however, remained in their place of origin and were integrated into the substratum of ancient Ukraine. Even today, in the Buh region and other parts of Ukraine there are families bearing the name Hura. One of them, Iaroslav Hura, was a contributor to this collection.

Some answers to specific questions about the growth of the population in this region between 1880 and 1940 are provided by Vasyl' Hamuliak in his analysis of the statistical data on the age composition and population growth in the Sokal' sub-region. During a 60-year period, its population doubled, in spite of a high mortality rate among children and death due to wars and repressions. This, in turn, triggered land shortages and forced many people to emigrate to Canada, the United States and Brazil.

Some specific religious and cultural issues are dealt with in five articles in this chapter. Two excerpts from a treatise *Uniia* (The Union), by Bishop Ipatii Potii, a native of Pidliashshia, illustrate his contribution to the religious literature of 16th-century Ukraine. This erudite writer and homilist eventually became the Metropolitan of the Ukrainian Church which united with Rome. The achievements of a priest-scholar, the Rev. Vasyl' Chernets'kyi, in the fields of history and geography, are examined by Ivan Krypiakevych, who includes a bibliography of Rev. Chernets'kyi's 109 publications. The story of the Black Madonna icon and its removal from the Ukrainian church in Belz to the Polish town of Czestochowa by Prince Wladyslaw of Opole in 1382 is retold here in detail by Ievhen Stefanyshyn. From his analysis of a 16th-century *Irmologion* (Book of Chants), the composer Zinovii Lys'ko concludes that Ukrainian church music of this period was a century ahead in development to that of Muscovy, and compared favourably with contemporary church music in Western Europe. Mykola Martyniuk has prepared an annotated bibliography of 35 Ukrainian periodicals published in Nadbuzhanshchyna during 1907-1944.

Two articles on the modern history of the region complete the first chapter. A report by the former Secretary of State for the Interior, Dr. Lonhyn Tsehel's'kyi, on his inspection tour of the right bank Buh region, offers the reader an insight into the first months of existence of the restored Ukrainian National Republic in 1918. Key events in the life and struggle for the self-preservation of Ukrainians in communist Poland during the period of 1946-1976 are discussed by Zenon Karpatiuk. After two years of not too successful attempts at forcing the Ukrainians out of their homes west of the Buh and Sian rivers and resettling them in the Soviet Union (1945-1946), the

Polish government forcibly uprooted the remaining Ukrainians from their lands in 1947 and dispersed them throughout the western provinces of Poland. These Ukrainians succeeded in surviving and preserving their ethnocultural and religious identity, and with some relaxation of governmental policies toward them, they gradually became a more visible minority.

During both world wars, and for several years after World War II, the Buh region witnessed the heroic struggle of Ukrainian patriots against Nazi Germany, Soviet Russia and communist Poland. Articles dealing with this subject are contained in **Chapter Two** of this volume. Dr. Ilarion Kalynevych describes the bloodless coup in Kaminka Strumylova on November 1, 1918, which secured the whole county for the Ukrainian National Republic. Semen Romaniv presents a personal overview of events between 1919 and 1944, which led to the creation and rapid evolution of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), whose goal was the restoration of an independent Ukrainian state. Ivan Kravchuk bridges these events with his report on the "Variazh Incident". In the summer of 1936, OUN activists in the Sokal'-Belz districts successfully thwarted the attempts of the communists to subvert the population by propagandistic and violent means. Dmytro Kupiak-Vesliar describes OUN activities in the Kaminka Strymylova subregion between 1939 and 1941. While still in the underground, he heard a radio news report from L'viv stating that on June 30, 1941, the Ukrainian National Assembly, under the leadership of Iaroslav Stets'ko, proclaimed a sovereign Ukrainian state. Thus Hitler's plans to subdue Ukraine without resistance were thwarted. Volodymyr Makar, a veteran of the Ukrainian liberation movement, recounts his role in the proclamation of the Act of Independence at a mass rally in Sokal'. From this political act soon developed the military resistance of the OUN and the UPA (Ukrainian Insurgent Army) to both Nazi Germany and Soviet Russia in Ukraine.

The struggle of UPA detachments against Soviet NKVD troops, who were blockading the forests on the right bank of the Buh River during the winter of 1945, is the topic of another article by Dmytro Kupiak-Vesliar. The same author reconstructs the most successful retaliatory action of OUN and UPA units against the Soviet garrison in Radekhiv; in addition to eliminating the NKVD troops, these units freed close to 200 prisoners about to be deported to Siberia.

A chronicle of military operations by the Ukrainian insurgents against both Nazi Germans and Soviet Russians on the territory of the Buh River region was compiled for this volume by Volodymyr Makar. Selected from a general report of the UPA-West on the liberation struggle in Ukraine from 1942 to 1950, each account includes only the most necessary details: date and place of the operation, name of the Ukrainian unit involved, the enemy, and the outcome of the encounter. This chronicle covers the period from January 20, 1944, to April 4, 1949.

In two brief, yet dramatic, narratives, I. Khorobrivs'ka retraces her journey as a Soviet prisoner from the west bank of the Buh River across the entire territory of the Soviet Union to the infamous concentration camp at Magadan. Despite the inhuman conditions during the transit and later in the camp, Khorobrivs'ka lost neither hope nor faith in mankind, for among the 700 Ukrainian women prisoners incarcerated on charges of cooperating with the UPA, there were many whose moral courage helped her to survive her lengthy ordeal.

The resistance of the OUN and UPA in the northwestern sub-region of Pidliashshia is analyzed by Ivan Chub, a participant in the defence of his native land against the Soviets and communist Poles during 1944-1948.

The Buh River region has produced a number of creative writers, some of whose works are excerpted in **Chapter Three**. In poetry: Mykhailo Diachenko-Marko Boieslav, Bohdan Kravtsiv, Marta Kalytovs'ka, Nestor Ripets'kyi, Bohdan Stefanyshyn, and Dmytro Shtykalo; in prose: Petro Balei, O. Dans'kyi (Danylo Chaikovs'kyi), Zinoviia Kravtsiv, Stepan Mechnyk, Iuliian Opil's'kyi, Ol'ha Reshetylo, Zenon Tarnavs'kyi, and Iurii Tys; in drama: Myroslava Lasovs'ka-Kruk; in satire: Pan'ko Nezabud'ko (Anatol' Demus'). Of these, three authors — P. Balei, D. Chaikovs'kyi, and D. Shtykalo — were survivors of Polish and German concentration camps.

Chapter Four is devoted to aspects of the Ukrainian way of life, regional customs, and women's attire. In his autobiographical essay, the eminent philologist, Dr. Stepan Smal'-Stots'kyi, offers an epic description of his native village at the turn of the century. He describes in detail how the villagers preserved their spiritual heritage amid the changing economic and educational conditions in the region. Petro Kantor of Sebechiv (Sokal'-Belz sub-region), depicts in meticulous detail the entire artistic drama of a traditional Ukrainian wedding, its customs originating in the pre-Christian era in Ukraine.

From the sub-region of Pidliashshia originates a pictorial story of Ukrainian women's attire typical of the most northern corner of the Buh River region. Mariia Sholukha's narrative is illustrated by a set of colour photos of her mother's festive costume which survived the forcible relocation of her parents from their home to Western Poland and, years later, the return to their native land. Ever the faithful daughter, M. Sholukha brought this attire to the United States, where it was exhibited at many cultural events.

Chapter Five contains a wide variety of informative articles and notes on the socio-cultural, educational, and economic development of the Sokal'-Belz sub-region. Ievhen Stefanyshyn traces the origins and growth of the popular educational society *Prosvita* and its role in raising the level of cultural life in Ukrainian towns and villages. Some comments on Belz by several French historians of the 16th century are collected in the article by

Ivan Verhun. Bohdan Stefanyshyn presents a vivid description of the Ukrainian urban dwellers of Sokal' who preserved their customs, religion, dress, language and cultural institutions in spite of foreign domination. He lists the Ukrainian families who lived in Sokal' for many generations and the family names of those craftsmen and tradesmen who had businesses in the city before World War II.

An anomalous feature of the Sokal' county during the period of 1919-1939 was an administrative *cordon sanitaire* that ran along the former Austro-Russian border. It was intended by the Polish authorities to prevent the Ukrainians of the Sokal'-Belz area from influencing politically the Ukrainians of the province of Volyn'. In his article, reprinted from a pre-war (1937) paper, Vasyl' Sydor urges his compatriots to look for more effective ways to counteract these measures. A native of Spasiv near Sokal', Sydor was one of the first organizers of the OUN military units fighting against German rule in Volyn'. Eventually, he became the commander of the UPA-West. He perished in a battle with Soviet Internal Security troops in 1949.

Details of the conditions and the atmosphere in the Polish-Ukrainian Teaching Seminary of Sokal' in the 1930's are recounted by Dr. Ilarion Kalynevych. Roman Knysh reminisces on his high school days in the state high school of Sokal', which he attended in the years 1926-1934. M. Klymchuk reports on the founding in 1941 of the first Ukrainian business school in Sokal'. A report by Rev. Vasyl' Zin'ko on the Ukrainian settlers in Brazil indicates that a large number of them came from the Sokal'-Belz sub-region.

The chapter closes with the narratives of several authors who discuss aspects of life in twenty villages in the Sokal'-Belz sub-region. A Canada-Ukraine connection is established in the reminiscences of two pioneer immigrants to Western Canada: Mykhailo Tarasiuk of Perevodiv and Mariia Iaremko-Baran of Spasiv.

Chapter Six contains valuable documentation on the Kaminka Strumylova sub-region. Zenon B. Sahan vividly recounts the social life and the political climate in the city of Kaminka Strymylova under Polish rule and during the first Soviet occupation of 1939-1941. Hryhorii Myhal' describes Bus'k, one of the oldest towns of Ukraine, and its evolution into an important socio-cultural center in the 1930's. Five larger villages of the county are discussed by other authors, who provide many historical details, as well as information on local civic leaders.

Chapter Seven, on the Radekhiv sub-region, is greatly enhanced by the inclusion of Dr. Roman Mykolaievych's article "Localities of Radekhivshchyna." The author provides detailed information on the population, parishes, administration, land area, schools, language and number of pupils according to their denomination for the period from 1860 to 1939. Iaroslav Bihun follows the growth of Radekhiv from its humble beginnings in 1490 to its evolution into a leading center for Ukrainian economic, cultural and pol-

itical activities. Roman Chuchkevych, a teacher and cultural activist, reports on the development of a Ukrainian private school system in Radekhiv. The rise and decline of Stoianiv — from a city to a village and its revival despite the oppressive Polish regime, is aptly sketched by Volodymyr Orenchuk, a survivor of Nazi German concentration camps. Brief histories and descriptions of several outstanding localities, strengthened by personal recollections of their authors, give credence to the claim that Radekhiv was by far one of the best-organized counties of Western Ukraine.

Chapter Eight contains articles and documentation on two sub-regions west and north of the Buh River, i.e. Kholmshchyna (with Hrubeshiv) and Pidliashshia (with Bila Pidlias'ka). O. Volynets' examines the history of the ancient city of Kholm and explains how it developed from a modest settlement into the capital of the Galician-Volynian Kingdom, under the rule of King Danylo (1205-1264). In another note, the same author traces the origins of the ancient town of Suteis'k, first mentioned in historic documents in 1076. Both articles complement the factual history of the Kholm Cathedral built on the site of the original church, which was erected by Volodymyr the Great, Prince of Kyiv, in 1001. After the invading Poles burned down both the church and the town, King Danylo built a magnificent new cathedral. In the restored Polish Republic of 1918, the Roman Catholic Church expropriated the cathedral and stripped it of its Ukrainian Eastern Church features.

From this time onward, the confrontation between the Polish state administration and the indigenous Ukrainian population of the Kholmshchyna and Pidliashshia sub-regions rapidly escalated. In his interpellation at the session of the Vienna parliament in July of 1918, Kost' Levyts'kyi explained that the Austrian occupation army, in contravention of the Treaty of Brest-Litovsk, favoured the Polish annexation of Kholmshchyna and refused to turn the administration over to the civilian representative of the Ukrainian National Republic. Another document, an appeal to world opinion ciruculated in 1924 by a group of Ukrainian representatives in the Polish *Sejm*, condemns the forcible and illegal reconsecration of Orthodox churches by the Roman Catholic Church in Kholmshchyna. Of the 287 Ukrainian Orthodox churches in the region, 239 were already "reconsecrated" or closed prior to being destroyed.

Chapter Eight includes the reminiscences of two authors, Anatol' Demus' and O. Nadbuzhanets', who, in 1938, personally witnessed a similar destruction of Ukrainian churches in both regions. Here they sketch a grim picture of the violent expropriations of Ukrainian Orthodox Church possessions — churches, cemeteries, parish buildings and land. The action was conducted by local Polish authorities in accordance with a treaty signed between Warsaw and the Vatican; the latter virtually sold these Orthodox (and several Ukrainian Catholic) churches to the Polish Republic.

The destruction of the Ukrainian religious presence in the region, with

the concomitant annihilation of Ukrainian civilians, reached its tragic climax during the war-years of 1941-1944. Political and international background information to the factual description of this organized Polish terror is sketched by A. Kholms'kyi, a native of the region. His data is supported by an open letter of Ukrainian church and lay leaders which was circulated in May, 1943. This letter was a request for help from the Polish public to halt the madness. By then, however, 52 villages had been sacked or razed and close to four thousand Ukrainian civilians had been killed by marauding bands of Polish insurgents. Chapter Eight contains a partial list prepared by the Hrubeshiv Ukrainian Relief Committee, recording the name, profession, place of work, and the date of violent deaths of 376 persons in eight counties of the region. Among the victims were Ukrainian priests, teachers, doctors, relief and cooperative workers, village reeves, peasant community leaders, women and children. All the authors writing on the tragic chapter of Polish-Ukrainian relations in the territory west of the Buh River stress the fact that these terrorist outrages were committed with the connivance of the occupying German authorities.

Despite the wartime conditions and oppression by both the Germans and the Polish underground, the Ukrainians of the Kholmshchyna-Pidliashshia sub-regions were successful in developing their own cultural institutions, cooperatives and primary schools, previously denied to them by the inter-war Polish Republic. According to Nadiia Bzhes'ka, this remarkable achievement was due partly to the influx of young people from the right bank Buh districts, who provided the initial momentum in the spontaneous self-reliance movement of the local population. These young enthusiasts worked diligently in both the economic and educational sectors of reconstruction.

Three authors who participated in this process (Ivan Fur, Mykhailo Boiko and Dr. Vasyl' Hyrak) report in some detail on the initial organizational difficulties and positive results of these efforts. Dr. V. Hyrak, a former teacher and organizer of local cooperatives in the Tomashiv district, explains to what degree the reawakened Ukrainian cultural, religious and economic life irked the local Polish administration. There were numerous attempts to denounce Ukrainian activists to the German authorities. The author himself fell victim to false denunciations, and was imprisoned by the Gestapo in Tomashiv. He was later released, but other local Ukrainians who were not so fortunate perished in the concentration camps.

In his reminiscences, Mykhailo Panas comments on the role of literature in the process of the Ukrainian religious and social reawakening. A native of the Kholm district and a graduate of the Teaching Seminary (still under Tsarist Russian rule), he managed to integrate himself into the all-Ukrainian mainstream, after becoming acquainted with the literary works of a local poet, Vas'ko Tkach. Some linguistic and historic issues of Northern

Pidliashshia in communist Poland are discussed by Iurii Havryliuk in his article entitled "The Forgotten Region."

Biographies of several outstanding leaders and activists in the Buh River region are contained in **Chapter Nine**. This material complements the substance of the general chapter and the specific chapters dealing with the sub-regions in this volume. The biographical notes on the leaders of Kholmshchyna and Pidliashshia are grouped in one segment prepared by Anatol' Demus'. A similar series of notes was collated by Dr. Ilarion Kalynevych for the sub-region of Kaminka Strumylova. Altogether, over forty profiles of the most unforgettable men and women of the Buh River region have been presented in the final chapter of this volume.

Among them are intellectuals, political and church leaders, parish priests and teachers, cultural and social workers, economists and administrators, soldiers and freedom fighters. Of the last, Ivan Klymiv-Legenda, the first organizer of the Ukrainian nationalist resistance to the Nazi Germans in 1941, who was murdered by the Gestapo in a L'viv prison in 1942, is portrayed by R. Volodymyr. In his article, Mykola Martyniuk establishes the identity of Mykhailo Diachenko, a poet who wrote most of his works in the Ukrainian underground under the pen-name of Marko Boieslav, while heading one of the regional networks of the OUN and UPA in their struggle against the invading Soviet Russians until his death in battle in 1949.

Equal to that self-sacrifice, although perhaps less spectacular, was the unselfish devotion to the cause of a free Christian Ukraine which was demonstrated by the region's spiritual leaders, Orthodox and Catholic alike. Bishop Iosyf Botsian, Protopresbyter Mykola Maliuzhyns'kyi, the parish priests Oleksander Kadii, Pavlo Shvaika, Ivan Holichek, Ivan Naberezhnyi and many others suffered cruel persecution, deportation and even death at the hands of various foreign oppressors.

The *Nadbuzhanshchyna* collection is intended to safeguard the memory of their deeds for future generations of Ukrainians.

ІМЕННИЙ ПОКАЗНИК

Адамчук Лука 736
Альбрехт Марія 426
Ананевич Йосафат Омелян, о. 392
Андрущак Дмитро 351
Андрущак С. 323
Антонюк І., прот. 656
Апонюк Василь, о. 594-596
Апонюк Євген 593, 596-597
Апонюк Михайло 597
Артесюк Миколай 664
Артимишин, о. 499
Артимишин Богдан 501

Бабій Іван 595
Бабський Лесь 380
Багнюк Микола 438
Багранівський Микола 706
Бадівський А. 499
Бадівський Іван 498, 501
Бадівський Михайло 498, 501
Бажак Роман 736
Бажанський М. 881
Бажанський Порфірій, о. 285, 784
Базар Василь 474
Базарко Іван 42-43, 117, 407, 414, 709, 880
Базилевич П. 38
Бай Олекса 509, 511
Байдович Семен 888
Бак Іван 321
Балей Нестор 846
Балей Петро (пс. Паладій Осинка) 201, 370, 846
Балій М. 92
Балій Микола 665
Банах В. 485
Бандера Степан 102-105, 117, 120, 145, 380, 589, 826
Бандера Ярослава 442
Барабаш Микола 433
Барабаш Ярослав 125
Баран Мирон 613
Баран Настуня (Головчук) 610
Баран Осип 610, 613
Баран Петро, о. 566, 610-613
Баран Роман 610-611, 613
Баран Семен 612
Баран Степан 43, 565, 613, 639, 644, 767
Бараник, о. 331-332
Баранський Петро 664
Барвінський В. 869
Бардин Кароль, о. 518
Баричко В. 40
Бартків Антін 594
Бартків Теодор 594
Барчук Василь 386
Бас Павло 775
Басараб Ольга 887
Басюк Е. 589
Басюк Теодор 596
Батюк Степан 524
Бачинський В. 836
Бачинський Євген 100
Бачинський Леонід 694
Бачинський Степан, о. 69
Башук Марія 775
Башук Петро 118, 120
Беднарський Л. 567
Безіменний Олег 614
Бенедикт Роман 175
Бербека Василь 132
Берґер Бруха Абрамівна 495
Бердник Олесь 764
Бережницький П. 341
Береза Антін 597
Береза Михайло 594
Береза Ярослав 596-597
Березинська Наталія 591
Березинський Юрко 591
Березовський Дмитро, о. 604
Бжеська Надія 743
Бздира Іван 741
Бігун Ярослав 551, 589
Білас Василь 403
Білевич, о. 507
Білевич Леонтина 506-507
Біленький Ярослав 38
Білецький Олександер, о. 659
Білик Денис 40
Білик Марія (Гура) 852
Білик Степан 578
Білинський Богдан 705-706
Білинський Павло 747
Білостоцький Василь 565
Білостоцький Володимир 615
Білянська Антоніна 419
Білянський, о. 422
Білянський Степан 402, 404
Блащук Богдан 110
Блащук М. 120
Блоха Петро 452
Бобер Олександер, о. 658
Боберський Б. 93
Бобровський, о. 351
Богачевський Данило 468, 708-709, 711

Богачевський Іван 711, 713
Богдан Юрій 712
Богун Антін 685
Богун Василь (Рурів) 802
Богун Мирон 116-117, 123
Богуш Григорій, о. 415
Боднар Анатолій 659
Боднар Іван 419
Боднар Іван, о. 571
Боднар Текля (с. Анатолія) 390
Боднарович О. 880
Боднарук Микола 580, 585
Божинський Василь 170
Божинський Дмитро 170
Бойдуник О. 713
Бойко Василь 503, 510-511, 703, 706
Бойко Катерина 387
Бойко Михайло 175, 698, 706
Бойко Олекса 703, 706
Бойчук Гриць 128
Бойчук І. 92
Боровик Антін 664
Боровський Василь 664
Боровський Михайло 688
Бородайко К. 120
Бородач Василь 709
Борошок Пилип 395
Бортнянський Дмитро 785
Борщак І. 345
Боцян Йосиф, єп. 504, 766
Бочик Василь 404
Бочкай Антін 664
Боярська Романа 447
Боярський Володимир 352
Боярський Григорій 86, 92-93
Боярський Іван 447
Браташ Онуфрій 524
Браткевич Іван 428
Браткевич Микола 427
Брилєвський Василь 594
Брилєвський Теодор 594
Брилинський Максим 475
Бриль Дмитро 459
Бриль Іван 459
Бриль Мирон 123
Бриль Павло 775
Бриль Тадей 124
Бриндзей Степан 683
Бронський Петро 565
Бубела Петро 98
Будз Йосип 471, 473
Бузікевич Павлина 613
Бульбак Михайло 302
Бурдяк Онуфрій, о. 322
Бурлак Мирослав 452
Бутківський Іван 524
Бутринський Константин 367, 375
Буцманюк Наталка 445
Бучко Іван 715, 719
Бучко Іван, єп. 391, 604
Бучко Сергій 715
Ваврик Володимир 558
Ваврик Софія 509-510
Ваврук Василь 117, 120, 128, 362, 775
Ваврук Теодор 394
Валеденський Діонісій, архиєп. 640-641
Ванджала, о. 567
Ваньо Тома 505
Ваньо Юрій Теодор 510, 512
Ваньо Ярослав 141
Вараниця Василь 438
Вариниця Ізидор 372, 374
Варжаловська С. 625
Василевський Василь 650-651
Василевський Роман 651
Василишин Семен 595
Василь О. 402
Василько Романович, кн. 625
Василько Ростиславич, кн. 625
Васильчук П. 42
Васьків Богдан 419, 421
Васьків Г. 414, 419
Васьків Ірина 420
Васьків Омелян 325, 419
Васьківський В. 92
Вахнянин А. 48
Вацик, о. 508
Великопольський Володимир 456
Вен Василь 447
Венгринович Тирс 92
Венжин Іван 55
Верба А. 92
Вербенець Михайло 352
Вербицький Михайло 784-785
Вербівський Теодозій 702-703
Вербовецький Михайло 712
Вербовий Мирослав 92-93
Вергун Іван 344, 422, 800
Вергун Теодор, о. 367, 372, 401
Вергун Ярослав 406
Веремчук, о. 656
Верета Петро (брат Прокіп) 391
Вертипорох Євген 769-770
Вертипорох Іван 100, 524
Вец Остап 321
Винник Іван 687, 711
Виниченко В. 761
Винниченко-Мозгова Євгенія 849
Вип'яг Йосип 736
Висоцький Йосафат, о. 422
Вихор Ганя 464
Вишинська Слава 567
Вігоринський Іриней, о. 393
Віжанський Володимир 739
Віженер Блез де 344
Війтович Іван 615
Вітовський Дмитро 75, 82, 98, 811
Вітошинська Антоніна (Підсонська) 884
Віханський Роман 691
Віюра Євген 111, 116-117, 370
Владислав Опольський, кн. 54-55, 57-58
Внук Пилип 736

Вовк Василь 171, 175
Вовк І. 503
Вовк Микола 171
Вовк Олекса 132
Вовк Тарас 132, 175
Вовк Федір 132
Вовняр Василь 617
Водоніс Леокадія 392
Водоніс Флор, о. 391-392
Возняк Василь 558, 561, 593, 610
Возняк Марія 558
Возняк Павло 480
Возняківський Іван 564
Войтків Катерина (Маґера) 889
Войтович Василь 392-393, 664
Войтович Г. 419
Войтович Іван 508-509, 511
Войтович Ксеня 393
Войтович Олена 419
Войтович Роман 379
Войтюк Семен 447
Войціховський Василь 596-597
Волинець О. 621, 625
Волкович Любомир 617
Володар Ростиславич, кн. 502
Володимир Василькович, кн. 630
Володимир Великий, кн. 56, 60, 625, 627-628, 733, 751
Володимир Мономах, кн. 625
Володимир Р. 816
Володкович Филип, єп. 629
Волосянський Іван, о. 401
Волосянський О. 331-332
Волошин Микола 741
Волошко В. 785
Воробець Василь 438
Воробець П. 323
Воробець Петро 451
Воробій Андрій 419
Воробій Арсеній, о. 717-719
Воробкевич Ізидор 784-785
Ворона Іван 402, 404
Вороновський Микола 509, 511
Вороткевич Іван 428
Восієн Лінаж де 345
Врецьона Г. 48
Вронський Петро 132
Вудкевич Андрій 434
Вудкевич Іван 432, 434
Вудкевич Микола 433-434
Вудкевич Михайло 434
Вудкевич Тома 433
Вудкевич Трофим 433
Вуйцік Дмитро 351
Вуллі Леонард 25

Гаврилів Іван 685
Гаврилюк Юрій 735, 749
Гавришків Андрій 574
Гавришків Ізидор 572, 574
Гавришків Міська 574
Гаєцький Роман 840
Гайдукевич Олександкр 490
Гайоха Атанас 414
Галамай Степан 132
Галан Р. 92
Галийький Д. 92
Галущак Осип 610, 683, 706
Галущинський Михайло 332, 810
Гальчевський-Войнаровський Яків 760
Гамерський, проф. 361-362
Гамуляк Василь 30
Ган Михайло (Воєводів) 419
Ганіткевич Марушка 374
Ганіткевич Мирон 362
Ганкевич М. 500
Ганкевич Микола, о. 566
Ганкевич Степан, о. 69
Гапак А. 322
Гапанович Ольга 459
Гарасим Іван 403
Гарасимчук Павло 141
Гарасимчук Панько 141
Гарасимчук Петро, о. 470, 478, 480-481
Гарасимюк Теодозій 685
Гарасимяк Ліда (Стецик) 562
Гарасимяк Марія 563
Гарасимяк О. 558, 561
Гарасовська Наталія 775-777
Гврасовська Марія (Дачишин) 427, 848-851
Гарасовський Михайло, о. 772
Гарасовський Станислав, о. 122, 425, 459, 772-773, 775-777
Гарасовський Теофіл, о. 772
Гарух Петро, о. 772
Гась В. 402
Гафткович Володимир 709, 711
Гафткович Леся (Крупа) 710
Гащина Іван 100
Геврик Тит 635
Гелецінська Леся 304
Герасимович Григорій 558
Герлінґ-Ґрудзінський Ґустав 841-842
Геровський Семен 736
Гирак Василь 707-708, 710, 712, 781
Гірний Степан 136
Гірняк Йосип 397
Гірняк М., о. 465
Гладилович Наталія (Чайковська) 830
Гладкий Андронік 691
Гладкий Григорій 329
Глицький Л., о. 656
Глібів Леонід 739
Глушкевич М. 836
Гнатів Андрій 454
Гнатів Василь 596
Гнатків Петро 610
Гнатюк Володимир 742
Гнатюк Пантелеймон 410, 412, 414
Гнатюк Семен 379
Гнип Іван 711, 716, 720
Гоза Андрій, о. 194

Голейко Лонгин 721
Голець Микола, о. 658, 662-663
Голинська М. 92
Голинський Петро, о. 367
Голічек Іван, о. 439-440, 442-444
Голічек Роман 367, 373, 375, 377, 379, 439, 443
Головайчук Федір 580
Головач Олександер 370
Головчук З. 611
Головчук Іван 608-612
Головчук Марія 613
Голуб Василь 736
Голуб Гриць 302
Голубець Микола 502
Горбай Михайло 400
Горбай Петро 404
Горбай Роман 403
Горбач М. 169
Горбач Олекса 132
Горбачевський Богдан, о. 372, 379
Гордашевська Йосафата 419
Гординський Святослав 793, 880
Гординський Ярослав 516
Горецький Діонисій 893
Горецький Карло 892-894
Горецький Фелікс 893
Готвіль Сієр де 345
Гошовський Адріян 86
Гошовський Б. 747
Гошовський Володимир 585
Граб Володимир, о. 194, 329
Граб Роман 123, 362, 379
Грабець Омелян 709, 713
Гречаник Антін 596-597
Гречанський Олексій, о. 569
Григорович Андрій 892
Гринюк Роман 352
Гриньків Євген 333, 340, 475, 880
Гриньків Ксеня 428
Гриньків Параня 592
Грицаюк Марія 594
Грицаюк Полікарп 594
Грицик Ераст 367
Грицина Михайло 708
Грицков'ян Н. 92
Грушевський М. 610, 739
Гудемчук Я. 92-93
Гулак-Артемовський С. 796
Гулявий І. 92
Гуль В. 42
Гупало Прокіп 321
Гура Володимир 436
Гура Дем'ян, о. 436
Гура Іван 424, 426, 852
Гура Матей, о. 436
Гура Микола 428, 852
Гура Теодор, о. 436
Гура Ярослав 416, 424, 427, 435, 458, 852-853
Гуторевич О., о. 658

Ґаб Степан 595-596
Ґавдяк Микола 703
Ґадій М. 323
Ґайоха Степан 395
Ґаук Степан, о. 125
Ґела Іларіон, о. 331, 333, 441
Ґела Степан 333
Ґемресій Володимир 452
Ґерус Василь 404
Ґерус Яків 395
Ґец Лев 64, 85
Ґіжевський Лев 513
Ґіжевський Петро, о. 449
Ґлоґовський Петро, о. 501
Ґлоґош Іван 501
Ґлодзінський Осип 100
Ґнип Ярослав 687
Ґойдич Павло, єп. 423
Ґоцький Олександер, о. 465, 803
Ґресько М. 402
Ґрондзаль Тимко 321
Ґрунтас Іван 128
Ґрухольська Олександра 405

Давид Ігоревич, кн. 625
Давидович, о. 556
Давидович Ярослав 381-382, 384, 386, 388
Даниленко С. Т. 398-399
Данилишин Дмитро 402
Данило Романович, кор. 354, 621-623, 628, 630, 680, 713, 721, 745, 772
Данилюк Люба 582
Данський О. (Данило Чайковський) 203
Дацишин Лука 394
Дацишин Омелян 394
Дачишин Юрій 848
Дащаковський Данило 456
Дембіцькій Інокентій, о. 571
Демків Гриць 302
Демковський-Бартонь Іван 427
Демусь Анатоль 405, 437, 637, 757, 852
Демчина Грицько 360
Демчина Тимко 521-524
Демчук Антін 351, 367
Демчук Василь 594, 596-597
Демчук Лука 478
Демчук М. 322
Демчук С. 92
Демчук Ярослав 471
Демчук-Лиховид Анна 594
Денисенко Володимир 91
Деревецький А., прот. 656
Децикевич Іван, о. 69
Дєдик Степан 685
Джулинський Лев, о. 48
Джуринка К. 92
Дзендровський Ярослав 132
Дзядик Євген 854-856
Дзядик Іван 428
Дзядик Михайло 428

Дзядик Петро 854
Дзядик Яків-Богдан 854-856
Дзядик-Іванець Олена 854
Дзярук Федір 419
Дибайло Володимир 589, 595-596
Дикий Петро, прот. 658
Дидишко Микола 736
Дирдівна Гелена 447
Дишкант Василь 122, 436
Дишкант Степан 436
Дияковський Діонізій, о. 570
Дідик Анна 616
Дідич Василь 404
Дідуник Микола, о. 582
Дінтер Володимир 351
Діткун Авґустин, о. 393
Дмитерко Андрій 321
Дмоховський Матвій, о. 440
Додик Йосиф 615
Долайчук Ілько 132
Долгун Микола 351
Доманик Терентій, о. 65
Доманицький Василь 740
Донський Михайло 87
Доппельберг Володимир 738
Дороцький Богдан 117
Драган (з Тудоркович) 76-77
Дроздовський Микола, о. 69
Дуб Іван 352
Дуб Йосиф 351
Дубенська Осипа 706
Дубицька Текля 463, 467
Дубський Гриць 114
Дуда Михайло 89
Дуда Павло 739
Дуда Стефанія (Климчук) 433
Дудко Галина 848
Дудко Федір 848
Дужий Микола 331, 708-709
Думка Гриць 434
Думка Михайло 414
Дурбак Тарас, о. 612
Дутка Микола 708
Дутко Мирон 708-710
Дяків Володимир 419
Дяків Г. 420
Дяків Іван 419
Дяків Микола 594
Дяків Михайло (Бобиків) 419
Дяків Ярослав 419
Дяченко Костянтин 736
Дяченко Михайло (Марко Боєслав) 212, 857-859
Дячишин Андрій 117

Жарська Олена 120, 126-128, 713
Жданович Антін 345
Жеґалович, о. 592
Жемелка Р. 323
Жеплинський Михайло, о. 795
Жовнір-Клос Стефа 872
Жук Віктор, о. 419, 421
Жук Ірина 420
Жук Михайло 736
Жук Стефанія 420
Жук-Вергун Дарія 418, 420
Жуковський Антін 585
Журавель Григорій 428

Заблоцький Захарій 473
Заброварний С. 92
Заворотюк Дмитро 123
Загинач Василь 132
Загорола А. 415
Загорола Кость 414
Задра В. 500
Закржевський Ю. 785
Заліський Василь 698
Занько Богдан 116-117
Запал Петро 428
Запісоцький Андронік 321
Заревич, о. 287
Затичиць Кирило 736
Затхей Андрій 683
Захарченко Дам'ян 691
Захарчук Василь 691
Захарчук Сергій, о. 658
Збіруйський Д., єп. 628
Звадюк Володиимр 468, 834
Здріль Данило 321, 323
Зимовець М., о. 656
Зінич І. 92
Зінкевич Михайло, о. 508, 561
Зінько Анна 395
Зінько Василь, о. 351, 390, 433
Зінько Григорій 426
Зінько Дмитро 110, 424
Зінько Іван 424, 426, 433
Златокудр І. 92-93
Зубач Доротей, о. 391

Івнець Орест 352, 373
Іванець-Навроцька Марія 471
Іванина О. 706
Іваницький Я. 567
Іванів Павло 685, 704-705
Іванів Профір 175
Іванів С. 169
Іванчина Іван 402-403
Іванчина Настя 403
Іванчина Семен 404
Іванчишин Михайло 394
Іванчук Іван 118, 379
Іванчук Лесько (Макарів) 470
Іванчук Павло 427
Ігнатієнко В. 38, 42
Ігнатюк І. 92
Ігор, єп. Уманський 659
Іларіон, митр. (Огієнко) 55, 61, 641, 656, 659, 701, 757, 782
Ільницький Роман 826

Іщук Августин 607
Іщук Андрій 609-610
Іщук Роман 609, 611, 613

Йосифович Дмитро, о. 593

Кадій Олександер, о. 657
Казанівський Богдан 113, 480, 587, 820, 824-825, 828
Казанівсткий Гриць 591
Казанівський Орест 589, 591
Казанівський Петро, о. 99-100, 582, 589, 592
Каленюк Зенон, о. 419, 803
Калиневич Іларіон 97, 359, 518-519, 766
Калиневич Михайло 519-520
Калиневич Сильвестер, о. 130, 504, 508, 511
Калиневич Теофіля 510
Калитовська Марта 217
Калята Іван, о. 812
Кандиба Іван 764-765
Кантор Анна 775
Кантор Марія 775
Кантор Микола 291, 775
Кантор Петро 288, 291, 775
Кантор Степан 775
Кантор-Мойсак Маланя 291
Кантор-Пліхота Марія 291
Канцірук С. 323
Каньовський А., о. 657
Капій Осип 130
Капій Федір 130
Капустій Михайло 413-414
Караван Антін 320
Караван Осип 373-374, 376
Караман Михайло 683, 690, 703
Каранович Іван, о. 603
Кармазин Володимир, о. 604
Кармелюк Володиимр 567
Карпатюк Зенон 86
Карпевич Богдан 719
Карпинський Олександер 761-762
Карпів Іван 464
Карпів Петро 593
Карплюк Володимир 565
Карплюк Лука 565
Карплюк Олександер 565
Карпюк Адольф 860-862
Кархут В. 508
Качалуба Теодор 687
Кашубинська Ірина 685, 780, 863, 884, 997
Кашубинська Ольга 778, 780, 863-865
Кашубинський Іван, о. 778-780, 863-866
Кашубинський Онуфрій, о. 419
Кашубинський Роман 779-780, 865
Кащак Теодор 175
Квапель 97-99
Кедринський Лев, о. 615
Кєба Василь 405
Кєба Теодор 406
Кивачук Гермоген, ієромонах 641
Кирилюк А., о. 747
Киріяк Ілля 889
Кисель А., прот. 658
Кисілевська Олена 329
Кислий Петро 706
Кичун Богдан (Глухівець) 421
Кичук Василь (Глухівець) 421
Кичун Володимир 420, 867
Кичун Г. 420
Кичун Іван 420, 867
Кійко Семен 490
Кінах Марія 445
Кінах Маріян, о. 447
Кісіль Степан 451
Кіт Міхайло 41
Кіт Павло 664
Кічун Михайло 438
Клебан Володимир 685
Климишин Микола 102-103, 824, 827-828, 857
Климишин Степан 857
Климів Гриць 118, 369, 462, 820-821
Климів Іван 419
Климів Іван (Леґенда) 11-117, 136-139, 332, 369, 380, 462, 592, 605, 801, 816, 818-829
Климів Михайло 419
Климчак Катерина 295, 775
Климчак Ксеня 775
Климчак Лука 424, 426, 428
Климчак Михайло 117, 428
Климчак Михаль 121
Климчак Михайло, о. 776
Климчак Тома 427
Климчук М. 380
Климюк іван 736
Кметь Андрій 552
Кней Василь 438
Кней Гаврило 471
Кней Юрій 383, 388
Кнейчук Ярослав 372, 379, 720,
Книш Антін 351
Книш Микола 342, 351, 833
Книш Роман 365, 372, 374, 379
Кнудзен, археолог 25
Кобів Володимир 475
Кобрин Константин 690
Кобрин Михайло Петрович 736
Кобрин Павло 736
Кобринський В. 785
Ковалик Володимир 141
Ковалик Євген 131
Ковалик Іван 394
Ковалик Степан 171
Ковалів І. 869
Ковалів П. 641
Коваль Василь 419
Коваль І. 323
Ковальський, о. 801, 805

Ковальський, упіст 616
Ковальський Лука 736
Ковальський Маріян 56
Ковальський Михайло 329, 708-709, 712
Ковальчук Микола 302
Ковжун Павло 604
Ковшевич Іван, о. 69
Ковшевич Юрій, о. 417
Коза Петро 664
Коза Роман 664
Козак Іван 708, 711-712
Козак Лука 433
Козак С. 92
Козань Григорій 393
Козань Катерина 393
Козачок Семен 426
Козєбродзка Ізабеля 408, 410, 413
Козира Роман 382
Козицький Ігор 658
Козицький Сергій 738
Козяр Василь 571
Кокорудз І. 48
Кокуревич, нотар 78, 80, 82
Колесса Філярет 834
Колісник Петро 585
Колодницький Осип 706
Колубай Костянтин Петрович 491
Конахович Трохим 438
Коновалек Теодор 498, 501
Коновалець Євген 108, 139, 433, 565, 713, 792
Коновалець М. 331
Конюх Дмитро 664
Копач Сильвестер 594
Копинський Михайло 709
Копія Генрик 367
Кордуба Антоніна 863
Кордуба Д., о. 571
Кордуба Євген 610
Кордуба Марія 509
Кордуба Михайло, о. 607-610
Кордюк Богдан 117
Коробчук Лев, о. 658, 662
Короляк Осип 130-131
Король Петро 133, 135, 137-139
Королько Микола 92
Корпан Текля (Тарасюк) 451
Кортко Ілько 451
Корчинський Теофір, о. 566
Корчинський Яків, о. 478
Косар Володимир 599
Косаревич Омелян 98-99
Косса В. 41
Костецький Яків, о. 721
Костинський Єфрем 414
Коструба Теофіл, о. 502
Костусяк Теодор 717
Костюк Василь 594
Костюк Іван П. 796, 869
Костюк Лев, о. 518
Костюк Панько 613
Костючук Михайло 722
Кость Дмитро, о. 718
Котик Євген, о. 447
Котик Юліян 446
Котис Мирослав 651
Котко Дмитро 362, 475, 776
Котляревський І. 494, 736, 773
Кохалевич Іван 351
Кохалевич Мирон, о. 351
Кохан Володимир 109-110, 117, 329, 474, 645, 834
Коцвай Івась 464
Коциловський Йосафат, єп. 419, 423, 499, 778, 795, 797, 806-807
Коцюба Степан 476
Коцюбинський Михайло 562
Коцький Тарас 385
Коцький Ярослав 385
Кочержук Роман 685
Кошалківський Д. 414
Кошовий Володимир, о. 659
Кравець Степан 594
Кравс М. 102
Кравців Богдан 219, 358, 587, 604, 580
Кравців Зіновія 117, 222, 580
Кравців Микола, о. 579-580, 582, 587
Кравчук Василь 441
Кравчук Іван 116, 120, 125, 128, 441
Кравчук М. 91
Кравчук Марія 395
Кравчук Михайло 736, 738
Кравчук Розалія 396
Кравчук Ф. 323
Крайчик Василь, о. 803
Краціцькій, о. 515
Кремінець І. 500
Кресняков Леонтій 736
Креховецька Юлія (Пелліх) 787
Кривий Степан 565
Кривоносюк Петро 710, 714, 716, 718
Крижанівський Євген 566
Крилач Ю. 92
Криницький Олександер, о. 435
Крипякевич Іван 47
Кроткевич Віктор 710
Кроткевич Йосип, о. 658, 721
Крук Лука 362, 474-475
Крут Гриць (с. Гриця) 302
Крут Катерина 291
Крут Корнило 291, 302
Крут Микола 291
Крут Семен, о. 776
Крушельницька Соломія 786
Кубійович Володимир 161, 448, 455, 479, 614, 681, 709
Кудрик Б. 331
Кудрик Василь 574
Кужіль Степан 141
Куземський Іван 690, 703
Кузик І. 92
Кузик О. 578
Кузик Степан 694
Кузів І. 694

Кузьма Павло 433
Кукурудза Семен 613
Кулачок Дометій 736
Кулинич Григорій, о. 456
Кундеус Йосип, о. 659
Купчик Степан 688
Купчинський Р. 511
Купчинський Ярослав 561-562
Купяк Дмитро (Весляр) 129-130, 132, 169, 176, 565
Купяк Михайло 130-132, 135
Купяк Михайло (син Миколи) 130, 132, 135, 141, 169
Купяк Михайло (син Михайла) 141
Купяк Ольга 132
Курбас Лесь 397
Курилас Осип 848
Курило Осип 609
Курило Пилип 419
Курилович, проф. 48
Куркевич Петро, о. 739-741
Куровець В. 500
Куровець Дмитро 499-500
Куровський Василь 517
Кутинський Михайло 88
Кусьмій, о. 650-651
Кухар Роман 784
Куцяба Левко 612
Кучаба Г. 419
Кушинська Ксеня 594
Кушинський Дмитро 574
Кушіль Микола 130, 175
Кущинський Нестор 594

Лаврівський Іван 784-785
Лагода Гриць 775
Ладвищенко Володимир 701, 703
Ладвищенко Олександер 691, 702
Ладиш Б. 91
Лазоришак Мирон, о. 440-441
Лазоришак Петро 441
Лапінський Леонід 710
Лапський О. 92
Ласка Ярослав 132
Ласовська-Крук Мирослава 225
Ласовський Володимир 878
Лахтюк Петро 90
Лащ Марія 661
Левинська Ольга-Ірина (Цегельська) 810
Левицький Василь, о. 322, 350, 778, 863
Левицький Дмитро 658, 741
Левицький І., о. 123
Левицький Йосиф, єп. 629
Левицький Кость 318, 631, 818
Левицький Олександер 350, 352
Левицький Омелян, о. 320
Левіцька Татіяна 395
Левчишин Т. (с. Агнета) 390
Лемик Микола 110
Лемішка Іван 493, 771
Леось В. 503, 511
Лепех Павло 572
Лепех Петро 574
Лепкий Богдан 830
Лесів М. 92
Леськів Іван 459
Леськів Федір 459
Леуш Микола 718
Лехицький Захарій, о. 367
Лещукова О. 331
Линда Остап 708
Липка Іван 499
Липовий Славко 748
Лис Лука 716
Лисак Антін 593
Лисак Іван 582
Лисак Микола 580, 615
Лиско Володимир, о. 813
Лиско Нестор 519-520
Лисовець Василь 132
Лисяк Теодор, о. 408
Лисько Зіновій 64
Лисько Костянтин 683, 685, 691, 701, 704
Лисько Марійка 511
Литвин Микола 615
Литвин Михайло 487, 617
Литвин Ярослав 134
Литвинчук Тома 715
Лициняк Михайло, о. 803
Лівицький А. 108
Ліґашевський Петро 500-501
Лісецький Дмитро 302
Лісовець Семен 97, 100
Лісовський Роберт 848
Ліськевич Теодор 325
Літовінський Іван 616
Ліхвяк М. 571
Лішик Володимир 736
Ліщинський Іван 329
Лобай Володимир (Вугляр) 602, 823-825
Лобай Гіларій 323, 412
Лобаш Гриць 395
Логінський Орест 379
Лозинський Арсеній, о. 807
Лозовий Стефан 321
Лонкевич Роман 475
Лончина Богдан 517
Лончина Василь 519
Лопало Михайло 736
Лопатнюк Хведір 736
Лопатюк Максим 395
Лоський Костянтин 741, 758
Лотоцька Мотрона (Миколаєвич) 873
Лотоцька Ольга 333, 352, 832
див. теж Решетило Ольга
Лотоцький Олександер Гнатович 731
Лотоцький Рафаїл, о. 391
Лотушка Мартин, о. 419
Лоханський Йосиф 612
Лугова Лідія 867
Лужницький Григор 57
Лукащук Юрій 759-761
Луквянець Іван 739

Лук'яненко Левко 764
Лутчин Іван 605
Луцевич Микола 658
Луцик Г. 419
Луцик Данило 419
Луцик Іван, о. 420
Луцик Ірина 420
Луцик Лука 564
Луцик Павло, о. 420
Луцик Параскевія 420
Луцик Петро, о. 447
Луцик Теодозія 420
Луцишин Марія 605
Луцишин Федір 605, 828
Луцький Мирон 696
Луцьків Кость 128
Лучкань Володимир 688
Лучкевич Іван, о. 69
Любачівський М., кард. 793-794
Любич-Козицький Хведір 736, 739
Любінець Теодор, о. 515
Лютий Іван 687
Лютницький Антін 738
Ляхович, о. 508
Ляшенко Василь, о. 660
Лящ Іван 552

Магалевський Юрій 848
Магир Микита 524
Маґера Корнило 889
Маґера Прокіп 889-891
Маєр Едвард 28
Мазепа Іван 345
Мазурик Іван 392
Мазурик Марія 392
Мазурок Павло 325
Мазяк Галя 561
Маївський Дмитро 827
Майбук Нестор 327, 333
Майданюк Андрій 736
Майстренко Г. 92
Макар Василь 118, 120
Макар Володимир 101, 115, 120, 193, 397, 564, 634, 815, 819, 824, 828, 957
Макар Гриць 130
Макаруха Володимир 351
Макаруха Остап 351
Маківка Степан 39, 41
Макора Зіновій 664
Макрець Олексій 736
Максимець Анна 580
Максимець Гриць 480-481
Максимич Ілько 321
Максимчук Іван 505
Максимюк Степан 721
Макух Іван 73
Макух Степан 86
Маланчук М. 503
Маланяк Антін 558, 561
Малевич Натанаїл, о. 600
Малиновський Микола 136, 139
Малиняк, д-р 331
Малицький Володимир 438
Малицький Е., о. 323
Малицький Йосип, о. 493
Малюжинський Микола, о. 709-711, 713, 721, 781-783
Малюца Іван 117
Мандичевський Євген 506-507
Мандрик 122
Мандрик М. 323
Мандрика Володимир 578
Мандрика Осип 579
Мандрика Роман (син дяка) 580
Мандрика Роман (Чорноморець) 135, 580, 584
Мантика Володимир 706
Манькут Іван 775
Манькут Микола 362
Манькут Петро 117, 775
Марищук Т. 86
Маркевич Дозьо 175
Маркштайн, д-р 98-99
Мартель Рене 345
Мартинова Ксеня 775
Мартинович Леонід 369-370, 373
Мартинюк М. 169
Мартинюк Микола 6, 38, 857
Марунчак Михайло 451
Мархева Антін 736
Марцинкевич Олексій, о. 657, 721
Марцинюк Теодора 392
Марчишин Василь 501
Марчишин Іван 498-499, 501
Масиник Ілля 117
Маслов Леонід 635
Матвієйко Мирон 131
Матвіїшин Пилип 409
Матвій Юлія 198
Матвійчук, о. 709, 721
Матвіяс Володимир 109
Матеюк Антін 664
Матчук Іван 159
Матюк Віктор, о. 439, 784-786
Матюк Володимир, о. 456
Махиброда Петро 403
Маціборський Ярослав 615
Мацігановська Ая 91
Мацієвич, д-р 384
Мацюк Ярослав 141
Мацяк Петро 617
Мачай Дмитро 712
Меґас Осип 451
Медвідь Марія (Пекарська) 876
Медицький Влодко 414
Медицький Клим, о. 408, 410, 414, 433
Мельник Андрій 120
Мельник Іван 427
Мельник М. 323
Мельник Михайло, о. 613
Мельник Онисько 594
Мельник Павло 490
Мельник Тиміш 605

Мельникович Осип 329
Мельницький Й. 785
Мельничук Василь 868
Мельничук Михайло 108-109, 682, 691
Ментух А. 92
Менцінський Антоній, о. 478
Менцінський Модест 786
Метюк Григорій, о. (митроп. Андрей) 683, 698, 700-703, 706, 757-758
Мечник Степан 230
Мигаль Григорій 502, 506, 509, 775, 869
Мигаль Іванна 869-872
Мигаль Йосип 406
Мигаль Кость 109, 775
Мигаль Марія 509, 869
Мигаль Михайло 406
Мигаль Павло 117-118, 120-121
Мигаль Розалія 436
Мигаль Ярослав 406
Мизюк, д-р 121
Микитюк Петро 608
Миколаєвич Ілля, о. 571
Миколаєвич Михайлина (Смулка) 863, 887
Миколаєвич Михайло 873
Миколаєвич Роман 527, 873, 875
Миколаєвич Яків 513, 515, 527, 873-875
Миколайчук Мартин, о. 101
Милик Лесько 433
Мисак Григорій 404
Миськів Антін 395
Михайленко Йоганна 889-890
Михайлишин Семен 494, 513, 515, 521
Михайлівський, проф. 331
Михаліха Марійка (Линда) 710
Михальчишин Адам 664
Михальчишин Семен 664
Михальчук Ганна 615
Михальчук Д., о. 323
Михальчук І. 323
Михальчук Кость 752
Мицак Йосиф, о. 615
Мицик Андрій 658
Мишок Марія (с. Северяна) 419, 807
Мишуга Лука 567
Мишуга Олександер 285, 564, 567, 785
Мишуга Я. 567
Мігуль Іван, о. 570
Міляннч Атанас 682
Мілянський Сильвестер 706
Міль Іван 741
Мінкевич Ф., о. 656
Мінко Петро 494, 770
Міньківський Олександер 90
Мірчук Петро 713
Міціло Е. 40
Міцкєвіч Адам 112, 361, 371
Мічевський Йоганнес 552
Могила Петро, митроп. 737, 810
Мойсеєнко Валентина Іванівна 494
Мокрівський Микола, о. 420
Мокрій Степан 685, 704, 706
Моравецький Ігнатій, о. 808
Морачевська Марія 848
Моргало Гаврило 128
Мороз 132
Морозова Л. 849
Мостовий Ілля 570
Мостовий Павло 574
Мотлюк Роман 558
Мотлюк Семен 597
Мотовило Степан 585
Мриглодович Микола, о. 514
Мудрий Ярослав 725
Мудрик Андрій 691
Мудрик Петро 491, 574
Мудрик Роман 574
Мудрик Теодозій 574
Муж Василь 321
Музика Михайло 419
Музика Ольга 420
Музіль Вадим 391
Мулькевич Осип 100

Набережний Володимир 574
Набережний Іван, о. 571-573
Набережний Роман, о. 568
Навроцький Василь, о. 806
Нагірний Василь 350, 414
Надбужанець О. 647
Надрага Василь 857
Назар Іван 433
Назар Марія 509
Назар Остап 508-509
Назар Павло 433
Назаревич Володимир 97-98, 100
Назарук В. 92
Наїдко Сергій 692
Наконечний Владислав 664
Наконечний Гриць 419, 664
Наконечний Олекса 594
Небожук Теодор 373-374, 379
Незабудько Панько (Анатоль Демусь) 233
Нестор Дмитро 403
Нестор Домка 403
Нестор Оксана 403
Нестор Петро 595-596
Нидза Володимир 821
Нижанківська Меланія 881
Нижанківський Остап, о. 812
Никега Микола 565
Никирович Юліян, о. 408
Никифорук Микола 683
Ничай І. 402
Ничай Микола 372
Ничай Степан, д-р 379
Ничай Степан, о. 104, 113, 332, 342, 832
Ничай Федір 404
Ничай-Богачевська Ростислава 460
Нікончук Петро 132
Ніткевич Володимир 351
Ніткевич Григорій 351
Ніткевич Іван 351

Ніткевич Степан 708
Новак Малка 489
Новицька Ольга 561
Новосад Василь 616
Новосад Зенон 352
Новосад Зоня 414
Новосад Петро 469

Огоновський Олександер 318
Огризко Петро, о. 658
Огінський Яків 404
Олексин Аліна 794
Олексишин Іван 9, 843-844
Олесевич Саверій 405
Олесіюк Тиміш 688, 759
Олесницький Євген 810-811
Олеськів Луць 612
Олещук Іван 736
Олійник Досько 611-612
Олійник, о. 795
Олійник І., о. 656
Олійник Іван 480
Олійник Микола 404
Олійник Михайло 585
Олійник Петро 480
Олійник Семен 608
Ольхівський Б. 726
Омелян Ем. 403
Омелян Михайло 404
Онишкевич Тарас (Галайда) 182
Онуфрієв Володимир 736
Опільський Юліян 237
Оренчук Володимир 598, 605, 787, 835, 846
Оренчук Марія 605
Оренчук Степан 601
Осадчук Іван 452
Осідач Богдан 708
Осідач Володимир 708
Остапчук Іван 658
Остапчук Яцко 77
Остапяк Михайло 667
Осташевський Василь 360
Островерха М. 849
Островський В. 880
Острозький, кн. 45
Осьмак Р., о. 323

Павликовський Юліян 682, 692, 694
Павлина Григір 396
Павлічук М. 40
Павлюк Матвій, о. 414
Павлюк Михайло 706
Паламар Дмитро 596
Паламар Степан, о. 595
Палідович Михайло 713
Паліїв Дмитро 98, 109, 117
Палій Андрій 691
Палій-Неїло Б. 773
Палка Стефанія 775
Панас Михайло 734-736, 742
Панасінський М., о. 323
Панасюк Євген 567
Панасюк Михайло 565
Панасюк Петро 683, 685
Панкович Петро 409
Панченко Василь 736
Панчинка Констянтин 664
Панчишин, о. 405, 435
Панчук 362
Панчук І., о. 658
Паньків В. 92
Паньків Роман 769
Паньківський Кость 881
Папара Болеслав 498-499
Парисевич Григорій, о. 69
Парубочий Євген 132, 135, 170-171
Пасіка Юлія (Чайковська) 830
Пасічник Петро 433
Пастернак Євген 644, 762-764
Пастернак Іван 644, 656, 763
Пастернак Степан 892
Пастух Теодор 609
Патай Михола 736
Паук Михайло, о. 593-595
Паук Олена 594
Пашкевич Іван 97, 99-100
Пашкевич П. 578
Пашковський Володимир, о. 351
Пекарська Марія (Пашковська) 876
Пекарська Марта (Саган) 876
Пекарський Роман 876-877
Пеленський Є. Ю. 879
Пеленський Зенон 485
Пелех, д-р 833
Пелех Євген, о. 447
Пелех Іван, о. 521, 523-524
Пелех Олександер 524
Пелліх Андрій 787, 792
Пелліх Володимир, о. 556, 558, 787-794
Пенцак Василь 709, 715
Перфецький Роман 719
Пестрак М. 414
Петик О. 92
Петлюра Симон 106, 108
Петрик І. 331-332
Петрик Ярослав 685
Петриченко 118
Петришин Василь 136
Петришин Євген 372, 434
Петришин Маруся 434
Петришин Михайло (Шеґедів) 802
Петришин Ярослав 434
Петровський Антін 459
Петрушевич Євген, 72, 76, 108, 320, 399, 470, 767-768, 835-836, 838-840
Петрушевич Омелян, о. 505, 768
Петрушевич Роман 72, 99-100, 768
Петрушевич Степан, о. 74, 593
Петрущак Василь 447
Пецух Г. 92
Пибл Арно 26

Пиж, о. 508
Пизюр, о. 465
Пизюр Євген 362, 370, 373, 379
Пилипчук Василь 433
Пилипчук Михайло 433
Пирожок М., о. 440
Писарчук-Климова Анастазія 604
Питлик С., о. 523, 571
Підгайний Володимир 589
Підгайний Богдан 589, 591
Підгірянка М. 464
Підлісна Анна 430
Підопригора Андрій Хведорович 489
Підсонський Володимир, о. 884
Пінило Марія 511
Плахта, о. 499
Плешкевич Маріян, о. 614
Плешкевич Омелян 614, 772
Пліхота, учит. 775
Площанський Венедикт 47-48
Поґоновський Єжи 112
Пода Андрій 476
Подолинський Володимир, о. 419
Подолинський Карло, о. 454
Покотило Василь 403
Покотило Г. 402
Покотило Гриць 480
Покотило К. 381-382
Полікарп, митроп. 783
Політило Роман 514
Поліха Микола 121
Полішко Володимир 437
Полішко Іван 373
Полішко Орест 438
Полонська-Василенко Н. 56
Полохайло Мирон 350
Полянський Ярослав 90, 92
Поплавський, дяк 273
Попович Максим 394
Попудняк А., о. 657
Поритко Іван 692
Потій Іпатій, єп. 44-45
Потоцька Анна, граф. 801, 803, 805
Потоцький Францішек Салєзій 422
Походило Юстин 438
Похоронько Хведір 736
Поцілуйко Василь 171
Поцілуйко Демко 175
Поцілуйко М. 169
Прасківна Маруся 520
Прийма Остап 596
Приступа Настя (Шолуха) 303, 313
Приступляк Степан 585
Притула Емануїл 771
Притула Филип 321, 323
Прихідко Олекса 132
Прихідко-Ваньо Марія 509
Прихода Василь 480
Приходський Миколай 664
Пришляк Василь, о. 571
Пришляк Гриць 130-131
Прокопів, чотар 98
Прокулевич Марійка 468
Проліско Мирон 736
Процик, д-р 511
Процик Василь 597
Процик Галя 811
Процик Стефа 811
Проць Іван 404
Прус Едвард 398-399
Прухницька Ніна (Пелліх) 787
Пташко Олексій 736, 738
Пташник Теодор 132
Пукович Іван 394
Пура Василь (Яцковських) 456
Пчілка Олена 740
Пшепюрська Іванна (Ася) 795, 797-799
Пшепюрська Ірина 795-799
Пшепюрський Всеволод 795, 797-799
Пшепюрський Мирослав 795, 797-798
Пшепюрський Осип, о. 795-798
Пшепюрський Юрій 795, 797-798
Пшибусь Ст. 377
Пшиправа Урбан 367, 370-371, 374
Пшоняк Іван 708-710, 712-713
Пясецький, о. 465

Рабій Юліян 97-100, 770
Радкевич, о. 285
Рамах Любомир, о. 452
Ратусінський Роман 367-368, 374
Рахманний Роман 5
Рачинський Іван 40
Рачок Іванна 661-662
Ревть Микола, о. 435
Реґуш Михайло 451
Редько Юліян 521
Рейт І. 92
Ремська Марія 513
Ренкас Юрій 741
Реннер Володимир 25
Решетило Марія 420
Решетило Ольга 244
див. теж Лотоцька Ольга
Решетило Теодор 342
Решетило Яків 419
Рибак Норберт 333, 340
Рижак Антін 664
Рилло Максиміліян, єп. 629
Рильський Генрик 407-408
Ринковський Іван 159
Рихва Степан 494
Ріпецький Мирослав, о. 449-450
Ріпецький Нестор 42-43, 118, 123, 247, 878-883
Ріпецький Олександер 325-326
Ріпецький Степан 105, 109, 436, 780
Річинський Арсен 635
Робертон Софія (Горецька) 893
Рогатинський Петро 879
Рожанковський Теодор 812
Рожейовський Симеон, о. 69

Роздольський Нікон, о. 396
Роїк Олександер 892
Роман, кн. 354
Романенко Антін 692
Романець, о. 567
Романишин Василь 175
Романів М. 509
Романів Семен 108, 111, 113, 116-118, 772
Романів-Богун Параскевія 291
Романовська Галя 374
Романюк Андрій 405
Романюк Василь 175
Романюк Володимир 175
Романюк Микола 132, 175
Росляк Роксоляна 872
Рочняк Олександер 43
Руденко Микола 765
Рудий Володимир 520
Рудик І. 501
Рудка Василь 434
Рутковський Б. 58
Рутковський Ян 58
Рутський Веньямин, митроп. 810

Сабатович Матей, о. 69
Саванюк М. 92
Савенко-Миськів Христофор, о. 393
Савицький Е. 48
Савка, д-р 121
Савка Т. 323
Савкова Анна 170
Савойка Роман 99
Савула Василь 574
Савчук Микола (Касєвичів) 609
Савчук Павло 302
Саган Зенон Б. 485, 786
Саґанський Атанас 772
Саєнчук Петро 691, 715
Сайкевич Андрій 432-434
Сайкевич Ілько 524
Сайкевич Марія 415
Сайкевич Петро 515-517, 768-769
Салагуб Роман 613
Саламанчук Г. 475
Саламанчук Іван 471
Салдах Семен 128
Салук Лука, о. 326, 382
Саляк Михайло 97, 100, 770
Самборський Іван 612
Самотюк Іван 111, 116
Самохваленко Є. 92-93
Самохваленко Микола 706
Самсонович Я. 17
Саноцький Петро 110-112, 116-117, 459
Сапрун Степан, о. 472-473
Сарніцький, о. 863
Сас Йосип 490, 495
Саян Марія (Балей) 846
Свєнціцький Іларіон 767-768
Свидницька Слава 374
Свидницький Володмир 118
Свистун Ізидор, о. 571
Свистун Микола 134, 564
Сворак Дмитро 708
Секунда Константин 286
Секунда Міську 285
Селезінка Ірина (Чума) 840
Селезінка Неоніля 558, 561, 563, 840
Селезінка Ольга (Гаєцька) 840
Селезінка Ярослав 108, 558, 561, 563, 565, *589, 835-838, 840-842*
Селецький Кирило, о. 418-419, 800-803, 805-807
Селецький (Сєлецкий) Іван 801
Сембратович Сильвестер, кард. 47
Семен Юрієвич, кн. 630
Семенів Олекса 132
Семенюк Осип 348
Семенюк Яків 320
Семисюк Петро 609
Семисюк Степан 612
Семчишин Ольга 560
Семчук Іван 170
Семчук Микола 170
Сеник О. 827
Сенишин Василь 775
Сенишин-Кантор Ганна 291
Сенишин-Музика Григорій 291
Сенчина Степан 602
Сенчук, о. 523
Сенькевич Валеріян 736
Сеньчук Роман 582
Сербин Ярослав 120
Середа Василь 508-509
Середа Пилип, прот. 659
Серединський Лаврентій 658
Середницький Антін 92
Сивенький Михайло, о. 515, 769
Сивіцький Микола 86, 92
Сидор Василь 114, 117-118, 353, 369
Сидор М. 323
Сидор Михайло 394
Сидор Павло 405
Сидор Ярослав 406
Сильвеструк Пилип 578
Сильвеструк Степан 575, 578, 585
Симоненко В. 744
Ситник Г. 418
Сич Микола 450
Сінґалевич В. 512
Сінкевич О. 785
Січевський Мирон 580
Січинський В. 849
Скавінський Петро, о. 476
Скавінський Сильвестер 476
Склепкович Климентій, о. 69
Склярський Андрій 513
Скопик-Баран Слава 613
Скопляк Ярослав, о. 117, 776
Скоропадський Павло 760
Скоропис-Йолтуховський 632
Скрипник М. 152

Скрипчук, учит. 426
Скрутень Ярослав, о. 447
Сливка Омелян 769
Сліпий Йосиф, патр. 442, 813, 849
Словік Войцєх 374
Слюзар Климентій 367
Слюсарчук Володимир 613
Слюсарчук Михайлина 613
Смаль Андрей 268
Смаль Іван 373, 379
Смаль Петро 578
Смаль-Стоцький Йосиф 267
Смаль-Стоцький Луцько 268, 280-282, 286
Смаль-Стоцький Роман 770, 880
Смаль-Стоцький Степан 267
Смаль-Стоцький Теофан 267
Смерек М. 92
Смулка Іван 128
Смулка Омелян 779
Смулка Семен, о. 320-321, 323, 778, 863, 887
Снилик Денис 100
Собашек Гілярій 131, 133
Совик С. 331-332
Содомора Олександер, о. 513
Сокальський Антін 741
Сокальський Броніслав 407, 478
Сокіл Іван 490
Сологуб К. 323
Солоп Степан 579-580
Соляр Іван 470
Соневидський Микола 317
Сорочинський Корнель, о. 422
Сосенко Іван 708, 720-721
Сосенко Раїса 720-721
Сосідко Григор 340, 880
Сосницький Михайло 420
Сосюра Володимир 493
Сосюрченко Валя 509
Сосюрченко Марія 509
Сохань О. 323
Сохацький Іван 615
Сохацький Іван, о. 570, 601, 603
Список жертв польського терору на Холмщині і Підляшші в рр. 1942-1943 668-678
Сполітакевич Доміцеля 574
Сполітакевич Іван 321
Сполітакевич Омелян 574
Ставничий Іван 858
Стадник Іван 585
Стадник Йосип 362
Старосольський Володимир, 500, 811, 836
Старосольський Михайло 40
Старух Ярослав (Стяг) 825
Стасюк Михайло 464
Стек, д-р 564
Степанюк Лука 736
Степанюк Юліян (Минажків) 302
Стефанишин Анастазія (Мельничук) 868
Стефанишин Богдан 250, 347, 372-373, 376, 441
Стефанишин Володимир 352, 379
Стефанишин Євген 54, 317, 381-383
Стефанишин Іван 379
Стефанишин Петро 39, 327, 331-333, 379
Стефанів, полк. 82
Стефанівський Петро 118
Стефанович Теодозій 485, 489
Стецишин Кипріян, о. 795
Стецюк Павло 302
Стець Іван 501
Стецько Ярослав 102, 104-105, 380, 817-818, 824-826
Столяр Іван 691
Столяр Теодор, о. 420, 867
Струк Марія 775
Струтинський Маріян М. 131
Струтинський Микола 122, 510-511, 700, 703, 706, 760
Судомляк Йосиф 585
Судомляк Микола 578
Судомляк Осип 575, 585
Сукнацький Ярослав 565
Сумик Антоній 571
Сурма Григорій 595
Суша Яків, єп. 623, 627-629
Схрейверс Йосиф, о. 805
Сціборський М. 827
Сьвєрчевський К. 159

Табачник Ольга 91
Таранько Михайло 524
Тарасенко М. 92
Тарасюк Михайло 448
Тарнавський Василь 596-597
Танавський Зенон 253
Тарнавський Микола 594
Тарнавський Симон, о. 69
Татомир, о. 329
Татух Сильвестер 859
Твардовський Г. 419
Твердохліб Петро 362, 606, 613
Творидло, інж. 329
Темницький Володимир 77
Теребус Осип 683
Терлецький Методій, єп. 629
Терлон Шевальє де 345
Терновський Микола 452
Терпалюк, інж. 331
Тершаковець Зіновій 709
Тетєрка Іван, о. 372, 379
Тимощук Володимир 351
Тимощук Остап 351
Тис Юрій 257
Тисяк Василь 362
Тихий Олекса 765
Ткач Васько 728-733, 737, 739-741
Ткачик Дмитро 599
Ткачук Г., о. 420
Ткачук М. 323
Токарський Микола 132
Томашівський Іван 476

Томчак Євген 39
Томчак Іван 351
Томчак Йосиф 351
Томчук Галя 374
Томчук Павло 41
Топоровський Василь (Бобів) 123
Толоровський Микола, о. 776
Трешневський Еміліян, о. 795
Трешневський Олександер, о. 455-456
Трибух Андрій 404
Трильовський Іван, о. 69, 419
Трильовський Кирило 810-811
Тріска Ґеня 362
Тріска Іван 381-384, 386-388
Тріска Славко 352
Трохимюк Адам 153
Троян Корнило 560
Трухан М. 92
Туркевич М. 503, 511
Туркевич Роман 509
Турковський Василь 713
Турянський Іван, о. 741
Тяпинський Василь 729

Українка Леся 744
Уласевич Ксаверко 373-374
Уласевич Павло 736
Улида Володимир 302
Улида Гриць 302
Умеда Річчіо 880
Ушинський Лука 471

Фалькенштайн А. 26
Фартух Василь, о. 323, 412, 414
Федак 285
Фединишин Володимир 136-137, 591
Федитник Михайло 75-76
Федоришин Федір 582
Федорів Юрій 698
Федорович Кароль, о. 320-321, 323
Фецинець Петро 698
Фиґас, студ. 427
Фіґоль Атанас 485
Фірман Юліян 708
Фітяк Іван 683
Флемінґ Сендфорд 892-894
Флис Степан 480
Фолис Михайло, о. 454
Фостаківський І. 682
Фрайт Володимир 688
Франко Іван 112, 125, 320, 337-338, 361, 414, 785
Фур Іван 667, 681, 683, 685, 701, 706
Фурманець Василь 612
Фуртак Марійка 464

Хабло Емілія 506
Ханейко Володимир, о. 391
Харків Марта 395
Харко Володимир 438
Харко Павло 119
Хархаліс Микола 687, 711
Хвильовий М. 152
Хилевський Леонтій 736
Хименець Іван 698
Хмельницький Богдан 54, 63, 344-345, 503, 518, 552, 568, 575, 587, 600, 614, 629, 707, 800
Хміль Дмитро 617
Ходань, о. 610
Холмський А. 652
Хома Амбросій 392
Хома Анна 392
Хома Іван 698, 795
Хома Лев 392
Хома Лукіян 405
Хома Петро 392
Хома Теодор 392
Хомицький, проф. 362
Хомицький Василь 350
Хомінська Галя 884-885
Хомінська Софія 884-886
Хомінський Лев 342, 884
Хомяк Г. 420
Хоробрівська І. 194, 196
Хотецький Рафаїл 513
Храпливий Євген 682, 691, 693-694
Хріль Федір 160
Хромінський Микола 394
Хроновят Михайло 691, 694
Хруцький Сергій 642, 762
Хрущ Африкан 667, 683, 685, 701, 703, 706, 887
Хрущ Марія 333, 887
Худик Іван, о. 405, 435

Цалковський Захарій 395
Цап Дмитро 394
Цвікілевич Володимир 564
Цвікілевич Степан 564
Цвікілевич Ярослав 564
Цегельська Ольга 812, 815
Цегельський Артемій 811, 815
Цегельська Степанія 778, 780
Цегельський Ігнатій-Климентій, о. 808-814
Цегельський Льонгин 70, 767, 810, 812
Цегельський Михайло, о. 72, 99-100, 519, 592, 767-768, 808, 811, 814
Цегельський Юрій 808
Целевич, інж. 331
Целевич Амброзій 485
Цимбрила Р. 92-93
Цинкаловський А. 92
Цкуп П. 323
Цьвікула Теодозій 116-117
Цьона Микола 428, 459

Чаборик Д. 414
Чаборик Михайло 413-414

Чавс Іван 427
Чайка Яків 503
Чайківський Михайло 690
Чайковська-Лончина Орися 830
Чайковський, о. 499
Чайковський Андрій 341, 830-831
Чайковський Богдан 103, 326, 329, 331-333, 340-341, 830
Чайковський Данило 117
Чарнецький Степан 333, 464
Чаус Петро 406
Черевко Володимир 97, 100
Черлюнчакевич Адам, о. 739
Черлюнчакевич Марія 741
Черлюнчакевич Микола 740
Чернецький Василь, о. 47-49
Черніковський Юрій 513
Чехович Константин, єп. 455, 772, 778, 801
Чехович О., о. 323
Чипак Я. 747
Чичула Семен 706
Чіп Микита 414
Чоп Дмитро 402
Чоп Степан 403
Чорний Іван 488
Чуб Іван 143
Чубатий Володимир 691
Чубатий Іван 720
Чубатий Теодор 709
Чуйко Катерина (Климів) 828
Чума Володимир 840
Чумак Анна (Миколаєвич) 875
Чучкевич Роман 559
Чучман Богдан 169
Чучман Євген 175
Чучман Микола 141, 503, 511
Чучман Маріян 175
Чучман-Мала Марія 509

Шавала-Яцків Іван 574
Шавалюк Дмитро 571
Шавалюк Михайло 570
Шавалюк Петро 574
Шайнога Ілько 574
Шамів, о. 508
Шамрик Андрій 159
Шанковський Лев 846
Шанковський Тома, о. 69
Шапка Катерина (с. Варвара) 805-807
Шах Степан 111, 367
Шашкевич Маркіян, о. 347, 354, 410, 507, 784-786
Швайка Павло, о. 656-657
Швед С. 498
Швед Яків 428
Шебець Іван 613
Шевальє П'єр 344
Шевченко Д. 880
Шевченко Тарас 337-338, 361-362, 371, 442, 510, 586, 729, 731-732, 736, 738-739, 741, 785, 789, 826
Шевчук Антін 736
Шевчук Іван 823, 825
Шевчук Семен 611
Шевчук Стася 374
Шелюк І. 92
Шепарович Юрій 97, 99
Шептицький Андрей, митроп. 104, 398-399, 423, 434, 508, 604, 635, 644, 651, 746, 766, 768, 809-810, 813-814, 825
Шеремета Петро 130, 135, 141
Шешеня Володимир 488, 490
Шидловський Ксаверій 569
Шилкевич Богдан 372
Шиманський, о. 717
Шиманський Григор 709
Шимків Григорій 427-428
Шимків Іван 426
Шимків-Пущала Ольга 291
Шимчук Надія 741
Шиш Теодор 118, 475
Шклянка Микола 404
Шклянка Павло 404
Школа Василь 420
Школа Володимир 420
Школа Михайло (Низиків) 419
Шкрумеляк Юра 493
Шмирко Василь 403
Шміґельський Дмитро 419
Шолуха Марія 303
Шолуха К. 304, 313
Шопяк Василь 427-428
Шостак Петро 285
Шостак Сидор 438
Шпак Іван 591
Шпак Іван, о. 776
Шпак Павло 430
Шпирка Михайло 136
Шпот В. 499
Шпот Іван 499
Шпот М., о. 498
Шпот Петро 501
Шпот Ф. 500
Шпур П. 591
Штендера Дмитро 132
Штендера Євген (Прірва) 565
Штикало Дмитро 111-112, 260, 332, 369
Штурмей, о. 593
Шуляка Северко, о. 480
Шуль Дмитро, о. 598, 604
Шульган Антонія 393
Шульган Григорій 381-382
Шульган Іван 393
Шульган Йосафат 393
Шульган Надія 393
Шульгин Любов 609
Шурмяк Антін 321, 323
Шуст, о. 593
Шуста, о. 803
Шухевич Роман (Тарас Чупринка) 102, 587, 591, 594, 713, 816

Шухевич С. 589

Щербак П. 41
Щетинський Петро 409
Щипавка П. 92
Щирба Микола 86, 92-93
Щудло Петро 104
Щупаковський Іван 594
Щуцька Марія 91

Юрґа Михайло 419
Юрійчук Іван 367
Юркевич С. 691

Яворський О., о. 571-572
Яґаніський Нестор 452
Яйцо Степан 385
Якубовський Аполінарій 447
Якута О., прот. 657
Ямінський Валеріян, о. 454
Янчук Микола 749
Яремкевич Юліян, о. 455-456
Яремко Іван 470
Яремко Михайло 469
Яремко Тимко 321
Яремко-Баран Марія 469
Яремчук Павло 438
Ярослав Мудрий, кн. 60, 733, 751
Ярош Іван, о. 419
Ярошевич Ґеорґій, архимандрит 640
Ярошевич Семен 658
Ясень Павло 344
Яструбецький 385
Яхимович Осип, о. 111, 116
Яців Теодор 100, 768
Яців Юрко 769
Яцків Іван, о. 593
Яцковський о. 285-286
Яюс, о. 320, 472

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗНИК

Авшвіц 846
Андріївка 137, 454, 457, 566
Антонівка 551, 762
Ашафенбург 848

Бабичі 790
Базар 172
Баличі 772
Балтимор 771
Бані Мазурські 85, 90
Банівка 186
Барані Перетоки 184-185
Барилів 191-192, 582
Бартошиці 88
Батурин 172
Батючка, р. 498
Батятичі 20, 359, 498-501
Безбруди 132
Безуїв 291
Белз 22, 38-39, 48, 54, 56-58, 70, 77, 108, 114-115, 117, 119-121, 123, 125-127, 182, 186-188, 324-326, 328, 331-333, 335-336, 344-346, 370, 395, 405, 407-408, 413, 416-421, 424, 429-430, 432-433, 439, 441, 444, 448, 458, 464, 473, 683, 689, 692, 697, 775, 778-779, 807, 830, 846, 868, 884
Белзець 708, 720, 797, 884
Бендюга Поторицька 445
Бердичів 827
Бережани 20, 830
Береза Картузька 485, 567, 584, 638, 745-746, 769, 818, 820-821, 846
Берестечко 63, 552, 568, 600, 614
Берестовець 12
Берестя 38, 41, 44, 194, 621, 628, 631, 690, 729, 752, 822
Берестя, с. 662
Берлін 103, 105, 119, 434, 485, 641, 852, 893
Бишів 190, 193, 454, 478-479, 481, 565
Біла Підляська 38, 42, 143, 161, 165, 303, 642-643, 653, 656, 658, 688, 697, 723-724, 761, 763
Білавина 628
Білограй 631
Білий Бір 89
Білий Стік (Білосток), р. 400, 454, 551, 566, 606
Білич Горішній 801
Ділка 143
Білополе 143
Білосток 132, 140
Більськ 621-622, 751
Біща 642
Бобровник 90
Боб'ятин 191, 193, 323, 471
Богородиця 685
Богородчани 706
Богуслав 10
Боднарів 857, 859
Божидар 718
Боложинів 171, 174
Бонча 656, 736
Боратин 183, 458, 863
Бориничі 48
Борщів 493
Бостон 845
Бояничі 321, 323, 429, 435
Боянка 703
Браньськ 751-752
Браташі 524
Брід, р. 435, 458
Бріджпорт (Кон.) 853
Броди 21, 319, 353, 384-386, 388, 504, 515, 586-587, 589, 789, 798
Брус 857
Буг, р. 9, 17, 62-64, 75, 85, 101-102, 114-115, 118-119, 139, 143, 146, 148, 151, 155, 170-177, 183-184, 186, 284, 329, 350, 355, 360-361, 365, 370, 373, 376, 383, 400, 403, 415, 417, 422, 424, 430, 435, 445, 456, 458, 476, 498, 501-504, 512, 515, 518, 521, 551, 566, 568, 576, 584, 614, 616, 621, 660, 681, 708, 749, 751-752, 770, 831, 833, 884
Будапешт 811-812
Будиголош 514
Будинин 323, 408, 416, 448
Бусно 679
Буськ (Бузьк) 64, 120, 130-133, 141, 175, 180, 345, 485-487, 494, 502-512, 514, 565, 587, 589, 600, 766, 768, 770, 869
Бутини 50, 499
Бучач 20, 392
Бушків, р. 566

Вадовиці 768
Ванджін 441
Ванів 418, 464, 801
Ванкувер (Б.К.) 594
Варшава 55, 86-87, 90-91, 93, 117, 158, 345, 399, 407, 454, 587, 597, 632, 644, 731, 736, 759, 761, 814-815, 833, 852, 880

Варяж (Новоукраїнка) 49, 119, 121, 125-127, 186, 188, 392-393, 405, 417, 424, 430, 458-459, 833, 852
Варяжанка, р. 127, 409, 430, 437
Василів 416
Василів Великий 448
Великі Воскрениці 722, 724
Великі Очі 80
Венеція 800
Вепр, р. 9, 664
Вербиця 49
Вербіж 293, 424, 458, 773
Вербковичі 685, 704
Вербляни 133, 138, 171, 174, 510
Верещин 186
Верхнє Синьовидне 803
Верховина 147, 736
Верчани 125
Вибранівка 478
Вигалів 159
Вижлів 187, 395, 408, 416, 432, 458
Винники 71, 108, 321, 323, 395, 407-410, 430, 458
Вирики 150, 726, 729
Вирів 513
Висла, р. 622-623, 666
Вислобоки 48
Вислочок Малий 47
Вистичі 679
Витків 132, 178, 454, 606-607
Витків Новий 14, 564-567
Витків Старий 565-566
Витулин 723
Вишгород 627
Вишенька 22
Вишничі 688
Вишнів 189
Відень 363, 413, 436, 470, 509, 521, 766, 768, 788, 811-812, 835-836, 838-839, 848, 863, 887, 893
Війславичі 658
Вілька Поторицька 400
Вілька Радванецька 566
Вільно 44, 54, 369, 750, 757
Віндзор (Онт.) 413, 565, 769
Вінниця 823
Вінніпеґ 110, 116, 320, 415, 596-597, 643, 757-758, 872
Віторож 166, 664
Водаї 514
Воїнь 729
Войславичі 69, 321, 323, 437
Волиця Барилова 191
Волиця Комарева 191, 193, 321, 323, 400-404
Володава 143, 147-148, 150-151, 153-155, 160-161, 163, 688, 690, 693, 697, 729, 857
Володимир Волинський 14, 17, 56, 114, 349, 471, 623, 747, 822
Волоськоволя 163, 729
Волсвин 177, 321, 323-324, 445
Воля Обшанська 712, 716
Воля Радванецька 184-185
Воляни 64, 130
Воркута 86
Вороблик Королівський 801
Ворохта 408
Вронки 769
Вроцлав 86, 90

Габлинець 522
Гавлики 522
Гаї 21, 503
Гайнівка 753
Гайок 518, 520
Галич 628
Ганачевська 184
Ганна 151, 653
Ганськ 664
Гатовичі (Гатівка) 323, 394, 405-406, 429, 435
Гільче 321, 323-324, 333, 394, 407-408, 416-417, 430, 448
Глинсько 21, 69
Глушків 801
Глухів 183
Гоголів 178, 192, 321, 323, 600, 854
Голешів 148, 153, 160, 163, 165, 189, 656
Голоскове 11
Голя 158-159, 168, 726
Гонятичі 184
Гонятички 184
Гора 393
Горбків 22, 122, 192, 391, 854-855
Горинь, р. 11-12, 14, 20
Горишів Польський 717, 719, 736, 746-747
Горки 159
Горлиці 87
Городелець 400
Городенка 705, 801
Городище 177, 408, 422, 430
Городище Варязьке 321, 323, 393, 458
Городище Василіянське 49, 322, 445
Городники 154
Городок 22, 621, 813-814
Горостита 656
Горохів 12, 598
Горпин 175, 513, 515
Грабівець 657
Грабівка 148, 159, 729
Грабова 180, 505, 512, 514
Грабовець 621
Гребенне 460, 466
Гриньки 781
Грицеволя 576, 616
Грубешів 39, 115, 122, 187-189, 649, 656, 661, 667, 683-685, 688, 690, 693, 697-698, 700-701, 703, 705-707, 715, 718, 720, 726, 728, 732, 734, 758, 797, 888
Грушка 520
Грушки 190
Гряди 192

Гумниська 130-131, 175, 504, 510
Гута Бабинська 183
Гута Рожанецька 49
Гучва 187
Гуща 622

Ґданськ 90-91, 763, 770
Ґіжицьк 798
Ґрац 769, 843
Ґурів Ілавецький 89

Данці 160
Двірці 49, 69, 465
Деревляни 64, 512
Деревня 49
Дернів 515-517, 769
Детройт 515, 583
Діброва 189, 514
Дідилів 843
Дірборн (ЗСА) 428
Діяконів 690
Дмитрів 192, 568, 571-572, 790
Дніпро, р. 10, 380, 551, 568, 812
Дніпропетровськ 22
Дністер, р. 10, 12, 14-15, 23
Добрачин 48, 424, 458, 465, 490
Добринка 153
Доброліска 759
Добромиль 49, 425
Добротвір 69, 178, 190, 332, 359
Довга 657-658
Довгобороди 146
Довжнів 321, 323-324, 407-410, 412-416, 433, 458
Долина 498, 744
Долобичів 186
Домбє 864
Дорогичин 621-622, 751-752
Дрогобич 132, 741, 769
Дуб 679
Дубенка 741
Дубецько 116
Дубів 437
Дубляни 610
Дуброва 873
Дунай, р. 15
Дюнкерк 344

Едінбурґ 893
Едмонтон (Альберта) 436, 564, 596-597, 757, 869, 890

Єрусалим 56, 58, 60

Жабче Муроване 321, 394, 414, 435
Жарки 183
Жвірка 350
Жданне 656, 736
Желези 136
Желехів 69, 139
Желехів Великий 140-141
Жерники 736
Жешовиці 479
Жещинка 151
Жидятичі 48, 284
Житомир 22, 102, 827
Жмудь 736
Жнятин 339, 393, 395, 407-408, 415-417, 448-449
Жовква 21, 40, 49, 117, 120, 330-332, 420, 468, 485, 515, 575, 706, 777, 875
Жовтанці 49, 825
Жовті Води 172
Жуків (Жукеляни) 321, 323, 390, 418-419, 423, 473, 801-803, 805, 807, 867
Жупанів 125

Забава 457, 565
Заболоття 40, 153, 158
Забужжя 63, 120, 186, 349-350, 365, 376
Завадів 812
Завадка 188
Завидче 191, 614-615
Завихост 623
Завишня 49, 114, 424
Загорово 642
Заґреб 117, 849
Задвір'я 17, 71
Заканалє 722, 724-725
Закопане 410
Залізці 21
Залісся 191
Зальцбурґ (Австрія) 843
Замолодиче 150, 153, 155, 159, 162
Замостя 17, 54, 189, 344, 552, 632, 643, 687, 707, 709-712, 714-716, 718-719, 721, 748
Замх 642, 656
Збанів 498-499
Збараж 21, 353
Збоїська 284, 434, 457, 459, 478-479, 834
Зборів 49, 552, 560, 563, 568
Збруч, р. 21, 77, 113, 353, 399, 523, 779, 863, 868
Зелене Устя 18
Зіболки 48
Зіньки 159
Золота Липа, р. 18, 20
Золочів 21, 49, 82, 132, 485, 508, 512, 571, 580, 582-583, 615, 825, 884
Зубків 191, 321, 400-401, 454
Зубовий Міст 520

Івачів Горішній 21
Ільковичі 332
Інсбрук 766, 809, 812, 843

Йосипівка 471, 476, 567

Калилів 722
Калинка 153, 155
Кальників 90
Камінка Струмилова (Кам'янка Бузька) 20, 40, 42, 49, 69-72, 80, 97-100, 117, 120, 134-135, 139, 175, 178, 184-186, 284, 331, 359-360, 485-487, 491, 493-494, 496, 498, 500-502, 505-509, 511-521, 566, 585, 592, 600, 706, 767-771, 789, 808-809, 811, 813-814, 825, 876-877, 884
Камінь, р. 448
Кам'янець Подільський 40, 752, 779
Капленоси 153, 155, 729
Карів 439, 441, 786
Кароліна 162
Каташино 62
Катовиці 91, 848
Кентшин 91
Київець 622, 722-724
Київ 58, 60-61, 76, 88, 90, 120, 195, 354, 433, 490, 622, 628, 633, 751, 764-766, 770, 812, 827, 875
Кізлів 17
Кітличі 717
Клівленд 793, 866, 872
Клісники 587
Кліщелі 92, 753
Клюсів 321, 323, 400, 422
Кмічин 762
Княжпіль 642
Кобрин 14
Ковель 113, 359
Коденець 146, 159, 726-727
Кодень 622
Кодня 172
Козли 165
Козлів 69, 512
Коломия 319, 830
Команча 123
Комарів 183, 321, 323, 400-401
Комарівка 165
Конкольовніца 166
Конотопи 172, 321, 323
Константинів 724
Константинополь 56, 58, 60, 640
Конюхи 184
Копенгаґен 769
Копитів (Біпьщина) 151
Копитів (Сокальщина) 323, 889, 891
Копичинці 560, 563, 715
Коренне 801
Корець 11
Корків 321, 323, 437
Корниця 749
Коровиця 772
Королівка 148, 159
Коропець, р. 18
Корчин 178, 183, 393, 400, 454-455, 868
Корчмин 416
Космів 660
Кособуди 737
Костяшин 393, 408, 448
Кошалін 91
Кошелів 48
Кошиці 47, 49
Краків 43, 59, 70, 85, 91, 114-116, 121, 123, 194, 353, 397, 654, 681-682, 693-695, 706-707, 709-710, 743, 771, 826, 830, 846, 848, 850
Краковець 49
Красівка 153, 155
Красне 132, 512, 514
Красностав 344, 552, 631
Крем'янець 77, 781
Крехів 49, 447
Крешів 739, 741
Криве 551, 568-574
Кривиця 416
Кривоверба 147, 150, 159, 163, 726
Кривовілька 158, 163, 304, 313
Крилів 187, 643, 797
Кримне 781
Криниця 49
Кристинопіль (Червоноград) 19, 48-49, 75, 119-121, 128, 178, 183, 186, 321-323, 332, 359, 370, 414, 422-423, 445, 447, 460, 465,564-565, 606, 770, 775-776, 822, 854
Кропивники 150
Крупе 663
Крупець 49, 797
Крути 172
Крутилів 21
Ксаверівка 191
Кудерявці 136
Кузавка 154
Кукизів 69
Куликів 434
Кульно 657
Кумово 729
Купче 64, 130, 512
Кустин 576
Куткір 17

Лаврів 49
Ланаївка 520
Лани Польські (Прибужани) 518-520
Ланьцут 433
Ласків 658, 662
Лащів 183, 658, 687, 709, 720-721
Лежайськ 49
Ленінград 61, 485
Леобен (Австрія) 834
Лещатів 190-191
Лещків (Першотравневе) 291, 293, 395, 424-429, 435, 458, 852
Линів 163
Липини 657, 740-741
Липини Горішні 642, 741
Липини Долішні 741
Липинки 303
Липники 498
Лисовичі 787

Лівець, р. 751
Лівче 408, 430-431
Ліґниця 89
Лімно 47
Ліси 90
Ліски 121, 125, 150, 169, 173, 187, 393, 408, 416, 448, 450
Літовиж 329
Лішна 158
Лобез 313
Ломази 165
Лондон (Англія) 881, 893
Лолатин 117, 184, 190-191, 267, 571, 575-580, 582-587, 591, 616
Лосиці 749
Лубів 321, 323
Луцьк 329, 766, 824, 827, 880
Лучиці 101, 190, 192, 471
Лущац 187
Любавія 801
Любар 781
Любачів 49, 70, 78, 80, 82, 99, 331
Любень 154, 159
Любича Княжа 49
Любича Королівська 797
Любінь Велика 814
Люблін 70, 77, 91, 119, 146, 148, 163, 165, 189, 552, 595, 597, 622-623, 642, 654, 666, 682, 685, 691-192, 694, 707, 711, 721, 736, 763, 777
Ляндсгут 869
Лянерівка 130
Ляцьк 163
Ляшки Королівські 769
Ляшків 191, 571, 576, 580
Львів 12, 15, 39, 49, 56, 58-59, 70-71, 75-77, 80, 82, 97-98, 101, 103-104, 106, 109-112, 114-117, 121, 123, 127, 129-130, 133, 140, 169, 178, 187-188, 282-286, 317-320, 325, 329-331, 339, 341, 344-346, 350, 380, 403, 413-414, 424, 434-435, 438, 440, 445, 459, 466, 475, 487, 492-493, 495, 500, 503, 506-509, 511-512, 514, 516, 523, 553-554, 559-560, 570-571, 577-580, 583, 589, 596, 598-599, 608, 610-612, 616, 652, 688, 692, 707, 711-712, 718, 720, 738, 742, 763-764, 766-768, 770-771, 775-776, 778-780, 784, 787, 791-792, 800, 809-810, 812-816, 820, 823-827, 830, 833-834, 836, 843-844, 850, 852, 854, 860, 868-869, 873-874, 876, 888
Льос Анджелес (Каліф.) 759

Маґадан 196, 198, 564
Маґерів 49
Маджарка 321
Мазярня 180, 602
Майдан 21, 515, 660, 715
Майдан Сопоцький 658, 721
Маличі 184
Малі Горошки 722
Малків 660
Мангайм 852
Матяшівка 163
Махнівок 408
Мачошин 49, 69
Меджибіж 21
Межилісся 149, 153, 163
Межирів 21
Межиріч 631
Мельник 751-752
Мельники 121, 424
Мельфорт (Саск.) 452
Миколаїв 190-191, 582
Милків 801
Миловане 857
Милятин Старий 136, 141
Мисцова 49
Миців 183, 321, 323, 407-408, 416, 432-434
Міннеаполіс 313
Мірче 658, 736
Міхалки 153
Млинівка, р. 418, 454
Могилів 11-12
Модринь 660-662, 690, 701-703
Мокротин 21
Молдова, р. 502
Молодятичі 658-659, 662, 685
Моложів 649
Монастир Брідський 182
Монастирок 21, 568-569, 571
Монтреал 868
Монятичі 679
Моратин 664
Москва 87, 110, 119, 157, 169, 195, 485, 490, 765, 841
Мости 69, 163
Мости Великі 49, 106, 127, 445, 465-466, 499
Мошків 424, 429, 435-436
Мукані (Муканє) 268, 571, 593
Мукачів 49
Мшана 813-814
Мюнхен 770, 846, 859
М'ягке 649-650, 660-661, 701-702
Мякшин 267, 269, 277
Мянчин 685, 715, 720

Наброж 649, 658
Нагірці 175, 515
Нагорінка 20
Нарва, р. 749, 751-752
Нарев 750
Наріль 49
Настасів 125
Невірків 714-718, 720-721
Незвиська 18-19
Незнанів 141, 188, 190, 790
Немилів (Немолів) 188, 267-268, 283, 285-287, 551
Нестаничі 191, 564, 571, 790

Нешава 736
Нивиці 137, 182, 191, 582-583, 587-592
Ниновичі (Добролюбівка) 321, 323-324, 393, 437-438
Нисмичі 117, 321, 323-324, 437
Ніса, р. 666
Нічлава, р. 15
Нове Село 48, 186
Новий Двір 321, 323, 679
Новий Санч 47, 319
Новосілки 136, 507
Новосілки (пов. Грубешів) 658, 662
Носів 722
Нурець, р. 751
Нуще 21
Нью Брансвік (Н. Дж.) 844
Нью-Йорк 58, 93, 501, 643, 759, 780, 860, 867, 870-872, 888

Обертин 800
Обидів 520
Обша 642, 712
Овруч 22
Оглядів 69, 568, 571, 585, 589, 591, 612-613
Одеса 76, 508, 823
Одра, р. 85, 666
Окуниці 152
Олесько 14, 17, 571, 623
Олешичі 78
Ольша 679
Ольштин 91
Оліьсько 323, 349, 406
Опліцько 571, 585, 592
Ополє 56
Ордів 137, 454, 457, 564, 610-611
Орел 195
Орля 750
Осердів 116, 321, 408, 432, 439-444
Острів 49, 182
Острівка (Радехівка), р. 551, 575, 593
Остромзьк 62
Отроч 656, 658
Оттава 643, 892
Очать 576
Ощів 665, 846

Павлів 612, 790, 876
Павловичі 437, 642, 645, 665
Паньків 707
Париж 593, 770, 893
Парма (Огайо) 866
Пархач (Межиріччя) 17, 48, 332, 422, 445-447, 466, 468
Парчів 143, 148-149
Пасіка 649-650, 660-661
Пасіки 267, 269, 283
Пацлав 49
Ператин 182, 192, 551
Первятичі 191-192, 321, 323, 470
Переводів 121, 323, 395, 408, 416, 448-450
Перемислів 432, 440, 443-444
Перемишляни 17, 19, 789
Перемишль 47, 49, 56, 70, 80, 90-92, 111, 194, 367, 399, 409, 414, 434, 436, 462, 470, 702, 768, 772, 778, 787, 830, 868, 887
Пересоловичі 187
Переспа (пов. Замостя) 658, 679
Переспа (пов. Сокаль) 321, 323, 400-401, 454
Перетоки 471
Пешиволя 159
Пивовщина 291, 293, 424, 427, 458
Пикуличі 778
Пилявці 172, 344
Підберізці 329
Підбірці 766
Підбуж 801
Підбужжя 830
Підгірці 571
Підгріда 498
Підзамче 64, 80
Підкамінь 21
Підліски Малі 48-49
Пісочне 797
Піщаць 165
Плазів 49
Плугів 21
Пнівно 679
Побужани 64, 68, 130, 139, 141, 170, 180, 512
Поздимир 321, 323, 387, 400
Познань 56, 777, 803, 813
Полове 566-567, 611, 873
Полонична 134, 137, 790
Полтва, р. 502, 512
Поляна 21
Полянка 125, 127
Порицьк 118
Посадів 183, 679
Потилич 21, 117
Потоки 587
Поторица 111, 118, 183, 332, 400
Потуржин (Потурин) 662, 732
Почаїв 640
Прага 40, 420, 758-759, 769, 771, 857, 867
Прип'ять, р. 11, 20, 23, 568, 622
Пристань 49
Проскурів 823
Прудентополіс 390-393, 395
Прусинів 323
Прут, р. 21
Пряшів 47, 48
Пташник 522
Пугачів 631
Пустомити 764

Рава Руська 15, 17, 21, 49, 70, 77-78, 80, 82. 99, 120, 330-332, 347, 422, 436, 439, 448, 500, 706-708

Равіч 769, 821-822
Радванці 177, 182, 184, 191-192, 321, 323, 566
Радехів 70-71, 74-75, 120, 176-181, 184-185, 187, 189-193, 267-268, 282-285, 331, 353, 457, 518, 551-563, 565-566, 568, 574, 577, 582, 584-587, 589, 593-595, 597, 600, 606, 608, 610-612, 616, 778, 787-788, 835, 840, 873, 884
Радехівщина — список місцевостей 527-550
Радзинь 161, 631
Радків 448
Радом 344
Радоставка, р. 568, 571, 587, 589
Радостів 760
Ракобовти (Ракобути) 64, 139, 169-170, 189, 512
Рата, р. 138, 445, 460-461, 466-467
Регенсбург 780, 846, 888
Рейовець 664, 733
Реклинець 465
Ременів 48, 355
Рим 58, 60, 396, 644-645, 794, 815, 849-850
Риманів 803
Рівне 12, 476, 747, 762, 783, 827
Річиця 712
Рогатин 560, 563
Рогізно 707
Рожджалів 137-138, 321, 323-324, 400, 454-457, 566, 606, 834
Рожнів 287
Розвадівка 153-154, 189
Рокитна 175
Рокитна, р. 502, 504
Рокитне 11
Роляківка 471, 473
Романів 560
Романівка 602
Ростерн (Саск.) 451-452
Ростов 759
Роятин 471, 476
Руда Сілецька 100, 520
Руденко 188, 285-286, 615
Рудка, р. 502
Рудки 22, 685
Рудно 165
Русинь 116, 293, 333, 424, 458-459, 773
Ряшів 47, 91, 344, 377, 666

Сабанівка 602
Савчин 321, 323, 429, 435-436
Сагринь 648, 660, 698-704, 706
Саджава 703
Салаші 49
Самбір 123, 319, 801, 830
Сан Павльо 393, 420, 867
Сандомир 353
Сапіжанка 97, 515
Сарнаки 631
Сасів 49
Саскатун (Саск.) 451, 453, 771
Свадківці 478
Свидник 90
Свитязів (Свитазів) 193, 321, 471, 473
Свірщів 736
Себечів (Красносілля) 69, 109, 111, 113, 115, 117, 119-121, 123, 288, 291, 293, 301-302, 424-425, 427, 435, 458, 772-777
Сент Кетеринс (Онт.) 433
Сеньків (Синьків) 592, 768, 873
Серебрище 736
Середпільці 268, 286, 551, 571, 593, 595-597
Серет, р. 15
Сєдльці 822
Синява 70
Ситно 748
Сичин 635
Сідлець 161
Сілець Белзький 47-49, 111, 113, 330-332, 445, 460-468, 819, 822
Сілець Беньків 100, 186, 188, 191, 521, 523-524, 769
Січеслав 827
Сішно (Сушно) 191, 454, 606, 608-612
Скала 77
Скварява 21
Сколє 70
Скоморохи 471
Славатичі 146-147, 728
Славута 21
Сліпче 658
Случ, р. 20
Смолигів 662
Смолява 62
Сморжів 191-192, 614-616
Смотрич, р. 21
Снятицька Воля 715, 719
Снятичі 656, 715, 719
Сокаль 22, 38-43, 48-49, 55, 62-63, 75-77, 101-103, 105, 109-110, 112-115, 117-122, 127, 178, 186, 190-192, 318, 320-322, 324, 327-328, 330-333, 335-342, 345, 347-353, 355, 359-360, 362-363, 365-366, 369-370, 376, 380-382, 385, 387-388, 391, 396-399, 405, 407-408, 412, 415-416, 422, 424, 430, 432-439, 445, 448, 454, 458, 464, 468, 471, 473, 475, 478, 480-481, 505, 564-565, 606, 610, 683, 702, 770, 775, 778-779, 784-785, 822, 830-831, 833-834, 854-855, 860, 863-864, 869, 880-881, 884-885, 887-889
Соколів 161, 513
Соколя 137
Солокія, р. 119, 138, 415, 418, 422, 681, 683
Солотвина, р. 502, 504
Сороки 329
Сорохів 78-80
Сосновиця 159, 162-163
Спас 679-680

Спасів 118, 191-193, 321, 323, 469-470
Спасівка, р. 478
Список знищених сіл Грубешівського повіту 655-656
Список місцевостей Радехівщини *див.* Радехівщина — список місцевостей
Сроків 798-799
Ст. Пол 313
Ставчани 17
Ста
Станиславів 49, 420, 706, 830, 857-858, 879-880
Станиславчик 268, 286
Стара Сіль 801
Старгород 321, 323
Старе Село 436, 705
Старий Самбір 772, 848
Старокостянтинів 11
Стенятин 183, 321, 323, 385-386, 471-476
Степанівка (Стефанівка) 21, 616
Стижниця 680
Стир, р. 9, 20, 268, 286, 551, 568, 575, 587, 614-616
Стовп (Столпє) 622, 628, 729
Сторонибаби 503
Стохід, р. 20
Стоянів 191-192, 457, 478, 553, 598-606, 611, 787
Стремільче 188
Стрептів 136, 139, 512, 771
Стриганка 359
Стрий 15, 125, 413, 810-813, 836, 838
Стрипа, р. 20
Стрільці 760
Стронятин 47-48, 434
Студениця, р. 14
Стужиця 736
Стульно 764
Судбури (Онт.) 564
Судилівка, р. 598
Сулимів 121, 408, 430
Сураж 752
Сутейськ (Сонсядка) 621, 625
Сухава 144, 656
Суховоля 739
Сян, р. 70, 78-80, 681
Сянік 87, 91, 397-398, 771

Тадані 140, 513, 515, 771, 876
Талергоф 473, 499, 601
Тандер Бей (Онт.) 869, 871-872, 893
Тарнавка 47
Тарнів 115, 418
Тарногород 631, 736, 739
Тартаків 49, 101, 110-111, 191-193, 332, 391, 400, 889
Теляж 321, 323
Телятин 746
Теребінь 182, 660, 757
Тернава, р. 14
Тернопіль 21, 40, 75, 385, 485, 560, 823, 843-844, 875
Тетевчиці 139, 551, 602, 606, 610, 789
Тилявка-Ланівці 781
Тишиця 178, 184-185, 321, 323, 635
Тишівці 679, 709, 736
Тоболів 612
Томашів 70, 77, 687, 693, 697, 707-709, 711-716, 718, 720-721, 781
Топільча 735-737
Топорів 132, 182, 190, 504, 552, 565, 583, 587, 589
Торки 137, 192, 470, 478-481
Торки (б. Перемишля) 436
Торонто 109, 123, 367, 442, 564-565, 612, 763-764, 770, 869, 871-872
Торчин 17
Тритки 577
Трійця 182, 587
Тріщани 685
Труханів 610
Тудорковичі (Федорівка) 77, 109, 183, 321, 323-324, 439, 784
Туринка 47, 49, 69, 738
Турка 182
Турковичі 120, 685, 701-702, 713
Турно 151, 159, 162
Тучапи 649
Тучна 149
Тшебятів 90

Убині 136, 142, 175
Убродовичі 680
Увин 190
Угерка, р. 621
Угнів 49, 120, 188, 331, 432, 439, 448, 708, 711, 798, 884
Угрин 159
Угринів 321, 323-324, 340, 437, 445, 473, 690, 706, 778-780, 797, 863-865, 887
Угруськ (Угровеськ) 621-622, 628, 727, 729
Ужгород 47, 49, 129
Ульвівок 323, 887
Ульгівок 798
Умань 659
Устилуг 17
Уханє 685, 729

Фільядельфія 58, 767, 794, 844-845, 868
Франкфурт над Майном 763, 793
Фусів 478-479

Харків 195, 759, 827
Хвійна 21
Хворостита 146, 159
Хлівчани 361, 363
Хлоп'ятин 323, 408, 416, 439, 448
Хмільник 642

Хмільно 267, 273, 281, 286, 568, 576, 580
Хмільок 657
Ходорів 560, 563
Холм 38-43, 56, 143, 150, 189, 344-346, 597, 621-623, 627-629, 633, 635, 653, 656, 659, 604-665, 667, 680, 686, 688-689, 692-693, 696-697, 709, 713, 719, 726, 729, 733, 736, 741, 744-745, 772, 777, 781-782, 852
Холоїв 70, 74-75, 190, 568, 593-594, 790
Хоробрів 111, 189, 321, 323, 405, 437-438, 795-797
Хорощинка 641
Хорощичі 665
Хотилів 313
Хохлів 408
Хренів 843

Цеблів 123, 127, 345, 419, 444, 458, 801-803, 805, 807
Цеклинська Воля 47
Церковні Дубичі 750

Ченстохова 54-59, 61-62
Червень 621, 625, 627, 729
Черемош, р. 15
Черковатиця 602
Чермно 713, 732-733
Черничин 187, 693
Чернівці 286-287, 801, 810
Чернігів 761, 765
Чесанів 70, 692, 707, 709
Чесники 715, 717-721
Чікаго 434, 595, 777, 849, 867, 872
Чортівець 658
Чортків 595, 852

Чулчиці 736, 772
Чучмани Гумниські 175

Шайноги 192
Шарпанці 191, 193, 471
Шевня 657, 721
Шепетівка 11, 21
Шиховичі 660, 662
Шишаки 49
Шмитків 189, 321, 323, 405, 424, 429, 435
Штрасбург (Франція) 434

Щасники 163
Щебрешин 643, 738
Щецін 88, 90-91, 313, 853
Щуровичі 190-191, 582-583, 614-615

Юзефів 551

Яблонівка 130-132, 141, 170, 175, 180, 505, 512, 514, 565, 612
Явожно 85
Яворів 39, 49, 797-798, 801
Ягідня (Яґонія) 520
Язениця 187, 190-191
Ялтушків 11
Ямпіль 10
Янівка 160, 163
Янчин 838
Ярослав 49, 70, 78-80, 344, 682, 687, 691-696, 772, 780
Ясенів 21
Ясло 47, 49
Ясна Ґура (Ясна Гора) 55-58, 61
Яструбичі 109, 177, 184, 189, 191, 193, 321, 323

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ

Голова: інж. Семен Романів; заступники голови: Ірина Іваницька, мґр. Надія Хмара-Олійник, о. крил. Іван Ващук.

Генеральний секретар: мґр. Семен Михайлишин, Антін Доманчук.

Фінансова референтура: Микола Ничай — фін. реф.; мґр. Орест Менцінський — касир; Надія Котик-Кух — фін. реф.; мґр. Іван Базарко — касир; Анна Небожук — касир (Канада).

Редакційна колеґія: мґр. Микола Мартинюк — голова, ред. Анатоль Демусь, мґр. Надія Хмара-Олійник — літературний редактор, д-р Іларіон Калиневич, інж. Іван Кравчук, ред. Володимир Макар, д-р Володимир Оренчук, інж. Іван Хома.

Інформаційна референтура: ред. Анатоль Демусь, інж. Ірина Кашубинська, мґр. Надія Хмара-Олійник, інж. Володимир Романюк.

Імпрезова референтура: Ольга Гаєцька, Люба Сілецька, Ольга Салук.

Контрольна Комісія: інж. Ярослав Бігун, Надія Кравчук, о. крил. Роман Набережний, мґр. Омелян Басюк, Стефанія Цегельська.

Семен Романів

Ірина Іваницька

о. Іван Ващук

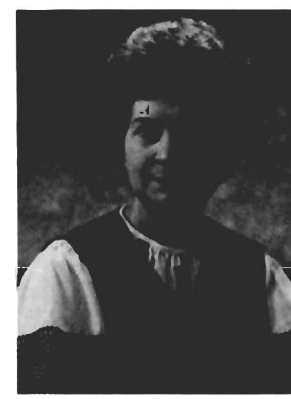

Надія Хмара-Олійник

Іван Базарко, 1910-1989.

Люба Сілвцька

Іван Хома

Володимир Макар

Ірина Кашубинська

Іларіон Калинввич

Микола Мартинюк,

Надія Кравчук

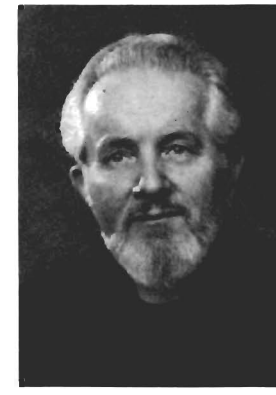

о. Роман Набережний

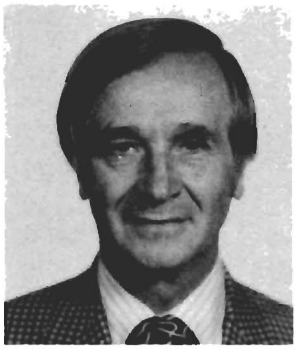

Омелян Басюк

Надія Котик-Кух, — 1987.

Іван Кравчук, 1908-1986.

Анатоль Демусь

Стефанія Цегельська

Ярослав Бігун

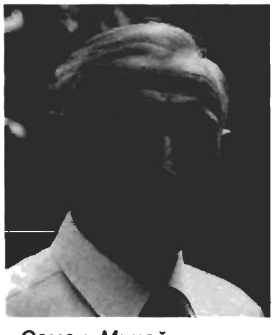

Семен Михайлишин, 1910-1988

Володимир Оренчук

Антін Доманчук

Учасники Конференції Центрального Комітету Об'єднання Надбужанців, Чікаґо, 1983 р.

Члени Центрального Комітету Об'єднання Надбужанців на 2-му З'їзді ОН, Союзівка, 1986 р.

Учасники 2-го З'їзду Об'єднання Надбужанців, Союзівка, 1986 р.

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАННЯ ЗБІРНИКА НАДБУЖАНЩИНИ

ДМИТРО КУПЯК
Фундатор — 1000 дол.

Дмитро Купяк народився 6 листопада 1918 р. в сім'ї незаможних селян — Юрія і Анни з роду Здражель, у с. Яблонівка, повіт Камінка Струмилова. Початкову школу закінчив у рідному селі та з 1937 р. працював у Філії Повітового Союзу Кооператив у м. Буську. Арештований польською поліцією за демонстрацію в Буську 12 листопада 1938 р. з приводу Карпатської України, був засуджений Окружним судом у Золочеві на три роки тюрми. Влітку 1939 р. його вивезли до тюрми в Білостоку, разом зі старшим братом Михайлом, якого засудили на два роки ув'язнення.

За першої окупації Західньої України більшовиками 1939-41 рр. Дмитро працював у Райбазі м. Буська. Уникнувши ув'язнення під час масових арештів наприкінці квітня 1940 р., перейшов у цілковите підпілля та був організаційним референтом ОУН на повіт Камінка

Струмилова, вживаючи псевдонім "Славко Весляр". 22 травня 1941 р. НКВД вивезло всю його родину на Сибір.

За німецької окупації Дмитро Купяк став працювати в Українському Допомоговому Комітеті Камінки Струмилової, не покидаючи своїх підпільних обов'язків оргреферента мережі рев. ОУН у повіті. Коли ж 15 вересня 1941 р. німецькі окупанти провели масові арештування членів рев. ОУН по всій Україні, він на декілька місяців заховався у глибоке підпілля. Щойно на початку 1942 року він поселився у Львові, закінчив спершу бухгалтерський курс, а опісля ще й однорічну Торговельну Школу (на вул. Курковій у Львові). Водночас він виконував різні доручення Крайового Проводу рев. ОУН. Між іншим, влітку 1943 р. брав активну участь у підготовці та в успішному переведенні пляну визволення Групою СБ двох провідних членів ОУН — Ярослава Старуха-"Стяга" і Дмитра Грицая-"Перебийноса" з львівської тюрми при вул. Лонцького. Після цього успішного чину йому довелося перейти в цілковите підпілля.

Зимою 1944 р., на доручення Крайового Проводу рев. ОУН, він організував бойову групу та очолював її до жовтня 1945 року. Ця група звела низку боїв проти відділів НКВД і також узяла активну участь у визвольній акції на районний центр у Радехові. Протягом усіх цих боїв він був двічі поранений. Восени 1945 р. перейшов совєтсько-польський кордон та весною 1946 р. переїхав до Великобританії, а в 1948 році переселився на постійне перебування в Канаді.

Одружившися 1953 р., розпочав власне підприємство в Едмонтоні, пров. Альберта, але вже через два роки опісля переїхав до Торонта, де розвинув власне підприємство-гостинницю та вів її з успіхом до 1976 року. Під час передвиборчої кампанії 1972 р. здобув номінацію і був кандидатом Прогресивно-Консервативної Партії з округи Лейкшор на федеральних виборах.

За його безкомпромісну визвольну боротьбу на рідних землях та рішучу антикомуністичну діяльність у Канаді, Москва — з 1964 р. почавши, вимагає від канадського уряду видати його, щоб могти судити його за т.зв. "зраду Батьківщини", цебто Совєтського Союзу. Як відомо, Москва всіх українських патріотів — революціонерів і мирних оборонців української справи — плямує "зрадниками".

МИХАЙЛО І БЛ. П. АННА ЗАКАЛИ
Меценати — 700 дол.

Михайло Закала (нар. 30 березня 1904 р.) та Анна Закала з роду Саїв (нар. 15 грудня 1911 р.) побралися 9 серпня 1930 р. в рідному селі Сілець Бельзький, Сокальського повіту. Працюючи на своєму середньовеликому господарстві повних 14 років, вони виховали четверо дітей — Ксеню, Катрусю, Олю та Богдана. Разом вони ділили долю й недолю свого народу під різними ворожими окупаціями, разом брали участь у культурно-освітньому житті своєї громади.

Коли ж у серпні 1944 р. совєтські окупанти проголосили мобілізацію всіх чоловіків до 45 життя, тоді Михайло — згідно з наказом Проводу ОУН і всього збройного підпілля — разом з багатьма українцями бойкотував той ворожий призов. На жаль, в одній із масових облав він попався в руки внутрішніх військ НКВД і разом з іншими "мобілізованими" опинився в першій фронтовій лінії. В одному з боїв німці взяли його в полон і протримали до кінця війни. Як фаховий кравець, Михайло знайшов працю в робочому батальйоні американської окупаційної армії та жив у м. Еслінґені. На початку січня 1948 р., разом з групою кравців та інших робітників, виїхав з Німеччини до Канади і вже 20 січня розпочав працювати в одній кравецькій робітні в Торонті. На тій праці він перебув до 1965 р., коли відійшов на пенсію. Тим часом у дещо злагіднених умовах імігрpreції в Канаду з СССР, він подбав про дозвіл на приїзд дружини і дітей. Щойно 1970 р. Анна приїхала до Торонта (син Богдан у 1982 р.), де вона прожила ще 15 років зі своїм чоловіком.

Анна Закала (Ганя) відзначалася скромною вдачею, але була при тому активна в громаді та сміливa в скрутних умовах окупації. Належала до Т-ва "Просвіта" та 1936 р. стала заступником голови відділу Союзу Українок у Сільці. Належала до церковного Сестрицтва в парафії та на Службі Божій тримала хоругву. Як уся молодь Сільця й околиці, вона виховувалася під ідейним впливом братів Климових, а зокрема Івана

(пізніше відомого провідника КП ОУН — Леґенди). В роки 1937-1939 вона зазнала переслідування і допитів польської поліції, а в ще тяжчі роки війни і повоєнної совєтської окупації вона сумлінно виконувала небезпечні обов'язки зв'язкової для українського збройного підпілля. Бойовики ОУН і вояки УПА звичайно приходили в Сілець через присілок Насалі, що був найближче до лісу. Їх групами по 10 чи навіть 20 осіб доводилось приміщувати на таємних квартирах і в криївках, подбати про харчі та лікарську чи першу медичну допомогу для них. Коли ж згодом совєтська адміністрація розбудувала свою систему нагляду і мережі сексотів, тоді дедалі частіше до хати Закалів несподівано впадали енкаведисти з криком: "Де бандерівці?... Де чоловік?" Прошукуючи хату, вони зривали підлогу і шукали за криївкою. Декілька разів арештували Анну, тримали в льоху по півтори доби без їжі, погрожували тортурами і смертю, пробували довідатися від неї про повстанців. Вона боронилася тим, що має забагато клопоту з прокормленням власних чотирьох дітей та з господарством і їй врешті дали спокій. Очевидно, в околиці Сільця траплялися криваві сутички повстанців з відділами військ НКВД. І так, на присілку Груби під час облави 1946 р. енкаведисти заскочили в одній хаті двох вояків УПА, які, обороняючись, вбили двох ворогів і, відстрілюючись, урятувалися втечею. Всю сім'ю господарів тієї хати негайно вивезено у невідомому напрямі. На Сибірі загинули теж двоє осіб з роду Анни: її бабуня і тітка. В таких трудних умовах війни і повоєнного лихоліття Анна тяжко переживала розлуку з чоловіком Михайлом. Після свого приїзду в Канаду 1970 р. вона негайно вписалася до Ліґи Українських Католицьких Жінок при церкві св. Миколая. Померла несподівано 2 лютого 1986 року.

МИКОЛА І ЗЕНЯ МАРТИНЮК
Меценати — 500 дол.

Сидять зліва направо: Микола, Зеня, дочка Люба; стоять: син Лев, дочка Неля і зять Марко.

СПИСОК ПОЖЕРТВ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД ЗБІРНИКА "НАДБУЖАНЩИНА", що вплинули до кінця червня 1989 р.

ФУНДАТОРИ:		
Вудкевич Іван	Клівленд, Огайо	1,700.-
Галібей Люба, мґр.	Денвил, Н.Дж.	1,110.-
Ґерус Мирон	Торонто, Онт.	1,000.-
Демусь Анатоль	Спокане, Ваш.	1,353.48
Кравчук Іван і Надя	Джерзі Сіті, Н.Дж.	1,080.-
Купяк Дмитро	Міссісаґа, Онт.	1,050.-
Небожук Теодор, д-р і Анна	Торонто, Онт.	1,375.-
Смаль Іван, д-р	Воррен, Миш.	1,112.-
Шолуха Марія, мґр.	Міннеаполіс, Мінн.	1,638.-
МЕЦЕНАТИ:		
Базарко Іван, мґр. і Наталія	Ню Йорк, Н.Й.	537.-
Голічек Роман, д-р	Іслінґтон, Онт.	500.-
Демчук Лука	Англія	567.05
Закала Михайло	Торонто, Онт.	690.-
Кух Надя, мґр. і Володимир	Денвил, Н.Дж.	640.-
Литвин Дмитро	Фльорида	550.-
Мартинюк Микола, мґр і Зеня	Блюмінґтон, Інд.	500.-
Ничай Микола	Джексон Гайтс, Н.Й.	570.-
Олійник-Хмара Надя, мґр.		705.-
Притоцька-Менцінська Іванка	Чікаґо, Ілл.	510.-
Цегельська Стефанія і Роман	Фльорида	619.-
ЖЕРТВОДАВЦІ:		
Англія, збіркова листа		274.-
Андрейко п-і	Торонто, Онт.	50.-
Антонів Володимир	Монтреаль, Квебек	170.-
Антонюк Мирослав	Монтреаль, Квебек	100.-
Багнюк Василь	Едмонтон, Альберта	100.-
Балей Петро, мґр.	Кенйон Кантрі, Кал.	247.-
Баран Марія	Ґільберт Пл. Ман.	45.-
Бартків О.	Англія	5.73
Бачинська Ярослава	Монтреаль, Квебек	175.-
Береська К.	Англія	8.37
Бігун Ярослав, інж.	Мейпелвуд, Н.Дж.	150.-
Біда Михайло, проф.	Чікаґо, Ілл.	100.-
Білецький Павло і Софія	Льос Анджелес, Кал.	110.-
Білецький Петро	Індіянаполіс, Інд.	100.-
Білик Михайло	Монтреаль, Квебек	125.-
Білінська Марія	Англія	102.-
Білоцерковичч-Фішер Марія	Чікаґо, Ілл.	100.-
Білянський Роман	Монтреаль, Квебек	199.-
Блага Стефанія	Філядельфія, Па.	100.-

Бобин І.Д.	Саскатун, Саск.	50.-
Богачевський М.	Карлай, Англія	63.50
Бозюк Іван	Карлай, Англія	14.11
Бойко Василь	Чікаґо, Ілл.	100.-
Бойко Іван	Торонто, Онт. (УБА)	170.-
Бойко Іван	Оквил, Онт.	110.-
Бородайко-Менцінська Леся і К.	Чікаґо, Ілл.	45.-
Брездень Стефанія і Зенон	Воррен, Миш.	180.-
Булка Іван і Ольга	Монтреаль, Квебек	330.-
Бульчак Софія	Торонто, Онт.	142.-
Бурбело Григорій М., д-р	Вестерлі, Р.І.	100.-
Вавринчук Іван	Едмонтон, Альта.	100.-
Варник Евген	Едмонтон, Альта.	25.-
Василечко Олександра	Монтреаль, Квебек	160.-
Ващишин Іван, д-р і Галя	Австралія	200.-
Ващук Василь	Монтреаль, Квебек	125.-
Ведмедик Іван	Міделбурґ, Огайо	100.-
Величко Володимир і Володимира	Ютика, Н.Й.	110.-
Вербівська-Левцун Марія	Торонто, Онт.	120.-
Вергун Іван, інж.	Франція	229.-
Возняк Катераина	Монтреаль, Квебек	100.-
Волос Стелан	Едмонтон, Алта.	105.-
Воробій Павло	Ст. Пол, Мінн.	125.-
Вусатий Василь	Монтреаль, Квебек	100.-
Гаврилюк Григорій	Англія	32.59
Гаєцька Ольга	Бронкс, Н.Й.	210.-
Галій Іван	Лівінґстон, Н.Дж.	120.-
Гарасовська-Дачишин Марія	Чікаґо, Ілл.	80.-
Гарасовська-Заяць Галя і Роман	Чікаґо, Ілл.	106.75
Гарасовський Андрій, інж.	Чікаґо, Ілл.	125.-
Гладюк І.	Англія	14.11
Гнатюк Анна	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Гуменюк Мирон	Англія	8.56
Ґела Степан, інж.	Торонто, Онт.	250.-
Ґлух Тереса	Гартфорд, Конн.	145.-
Дацків Богдан і М.	Воррен, Миш.	110.-
Демчук Василь	Едмонтон, Альта	150.-
Демчук Петро	Воррен, Миш.	140.-
Демчук Теодор	Едмонтон, Альта.	105.-
Демчук Ярослав	Англія	117.71
Дмитерко, Романа, мґр.	Чікаґо, Ілл.	100.-
Дмитровський Іван і Анна	Вінніпеґ, Ман.	100.-
Довбак Ірена	Чікаґо, Ілл.	50.-
Доманчук Антін	Монтреаль, Квебек	392.-
Дорош Микола і Марія	Саскатун, Саск.	136.-
Дубик М.	Англія	69.51
Думанчук Василь	Чікаґо, Ілл.	100.-
Думка Василь	Торонто, Онт.	115.-
Жарський Едвард, д-р	Фльорида	5.-
Жеребецький Ростислав		200.-
Захарій Ольга і Володимир	Воррен, Миш.	150.-
Зінько Роман	Арґентіна	100.-
Іванець Олена	Воррен, Миш.	175.-
Іваницький Михайло й Ірена	Воррен, Миш.	195.-
Іванів В.	Англія	7.50

Іванович Марта і Володимир	Миш.	130.-
Іванчук Катерина і Методій	Воррен, Миш.	265.-
Казанівський Богдан і Олена	Філядельфія, па.	120.-
Казанівський Добромир і Стефа	Ніяґра, Флос. Онт.	100.-
Казанівський Орест	Чікаґо, Ілл.	20.-
Капустинська М.	Англія	13.37
Капустій Ярослава	Гемтрамк, Миш.	200.-
Карлінський Йосиф	Воррен, Миш.	145.-
Каспрук Григорій	Англія	128.25
Кашубинська Ірина	Парма, Огайо	315.-
Квашинський Зенон	Черчвіл, Па.	100.-
Кеменів Лариса і Олег	Торонто, Онт.	210.-
К.В.	Огайо	100.-
Климчук Михайло	Англія	177.90
Климчук Петро	Монтреаль, Квебек	195.-
Козьолковська Евгенія	Австралія	226.40
Колісник Михайло і Катря	Тандер Бей, Онт.	170.-
Комітет О.Н.	Англія	41.95
Комітет О.Н.	Льос Анджелес, Кал.	40.-
Комітет О.Н.	Філядельфія, Па.	71.45
Комітет О.Н.	Фльорида	365.-
Коновалек Теодор	Англія	50.43
Коссак Анна	Австралія	50.-
Костюк Іван	Монтреаль, Квебек	160.-
Костюкк Павло	Англія	14.40
Костючук Михайло	Давфин, ман.	250.-
Котик Евген, д-р і Володимира	Джерзи Сіті, Н.Дж.	430.-
Кохан Іван, д-р	Оксфорд, Огайо	220.-
Коцько Василь	Англія	195.50
Кравців Роман	Філядельфія, Па.	120.-
Кравчук М.	Англія	7.30
Кравчук Аєрс Наталія	Арлінґтон, Вірджінія	100.-
Крижанівський Евген	Гемтрамк, Миш.	160.-
Кристоф С.	Англія	33.40
Крохмалюк Л. д-р і Стефа	Торонто, Онт.	275.-
Крохмаль Яким	Ошава, Онт.	125.-
Крупник Іван	Чікаґо, Ілл.	20.-
Кулицька Марія	Монтреаль, Квебек	410.-
Курило Теодор	Торонто, Онт.	130.-
Куць Василь	Бріт. Колюмбія	105.-
Лагола Іван	Едмонтон, Альта.	80.-
Ласовська-Крук Мирослава	Карльтон, Миш.	402.-
Л.Ш.	Торонто, Онт.	100.-
Лехнюк Ольга	Чікаґо, Ілл.	50.-
Лесів Олександер	Вернон, Бріт. Кол.	195.-
Лиховод Анна	Ванкувер, Бріт. Кол.	70.-
Лобай Роман і Іванна	Торонто, Онт.	225.-
Лоґінський Любомир, інж.	Торонто, Онт.	160.-
Лоґінський Орест, мґр.	Блюмфілд Гіл, Миш.	50.-
Локоть Володимир і Савина	Торонто, Онт.	100.-
Лукащук Ольга	Аппер Седл Рівер, Н.Дж.	170.-
Луцик Петро	Миш.	145.-
Макар Володимир	Торонто, Онт.	235.-
Малишко Михайло	Монтреаль, Квебек	260.-
Мартинюк Володимир і Ольга	Чікаґо, Ілл.	200.-
Мартинюк Леся	Чікаґо, Ілл.	100.-

Мартинюк Роман і Наталія	Чікаґо, Ілл.	120.-
Мартинюк Ярослав	Чікаґо, Ілл.	100.-
Маркусь Дарія	Чікаґо, Ілл.	100.-
Мащак Іванна	Англія	184.15
Мигаль Григорій	Тандер Бей, Онт.	125.-
Михайлишин Семен і Софія	Балтимор, Мериленд	302.-
Мідзян Степан	Англія	35.02
Міляшук-Гайдуковська Ольга	Франція	202.60
Міщук Чеслав	Австралія	100.-
Мороз Йосиф	Монтреаль, Квебек	180.-
Москалюк Григорій	Філядельфія, Па.	20.-
Москалюк Мирон і Галина	Торонто, Онт.	30.-
Мостович Орест	Нюарк, Н.Дж.	100.-
Мудрик Степан	Німеччина	84.16
Музика Василь	Чікаґо, Ілл.	100.-
Мулька Нестор	Англія	37.20
М.Я.	Німеччина	20.-
Неділя Володимир	Мек Довел, Саск.	233.35
Ніткевич Володимир	Філядельфія, Па.	133.-
Новосад Петро	Саскатун, Саск.	227.25
О.М.	Англія	5.30
Оренчук Володимир, д-р	Санвейл, Кал.	102.-
Осаківський Петро	Монтреаль, Квебек	200.-
Очабрук О.	Англія	8.76
Павлюк Григорій	Англія	59.90
Паламарчук Микола і Теодозія	Гемтрамк, Миш.	135.-
Палка Іван	Торонто, онт.	15.-
о. Панчук Мирон	Чікаґо, Ілл.	50.-
Парфенюк Борис	Монтреаль, Квебек	225.-
Пасіка І.	Англія	60.70
Пашковська Ірина	Чікаґо, Ілл.	72.-
Пашковська Ольга	Чікаґо, Ілл.	50.-
"Певність", український банк	Чікаґо, Ілл.	100.-
Петренко Галина	Ельдруд, Н.Й.	110.-
Підлісний М.	Англія	8.20
Підлісний П.	Англія	8.01
Плешкевич Омелян	Чікаґо, Ілл.	205.-
Пліхота Евген і Марія	Дітройт, Миш.	175.-
Покиньборода Роман і Марія	Монтреаль, Квебек	390.-
Політило Роман	Веґревіл, Альта.	275.-
Поліщук Андрій і Люба	Саскатун, Саск.	116.-
Прийма Анна	Едмонтон, Альта.	50.-
Притоцька Іванна	Чікаґо, Ілл.	100.-
Притула Анна	Балтімор, Мериленд	100.-
Прихідко Іван	Англія	17.05
Прихідна Анна	Монтреаль, Квебек	150.-
Процик Володимир, д-р	Чікаґо, Ілл.	100.-
Ракобовчук Юрій	Монтреаль, Квебек	235.-
Романюк Володимир і Зіновія	Монтерей Парк, Кал.	410.-
Савчук Валентина д-р і Степан	Дітройт, Миш.	145.-
Савчук Роман	Англія	158.87
Саламанчук Іван	Ріджайна, Саск.	150.-
"Самопоміч", Кред. Кооператива	Ню Йорк, Н.Й.	200.-
"Самопоміч" Кред. Кооператива	Чікаґо, Ілл.	200.-
Сантар Іван	Англія	31.61
Свистун Михайло	Едмонтон, Альта.	200.-

Семенчук Василь	Англія	8.56
Семенюк П.	Лондон, Онт.	190.-
Сенюк Григорій	Торонто, Онт.	70.-
Сеньчук Михайло	Едмонтон, Альта.	100.-
Сербин Ярослав	Торонто, Онт.	100.-
Сильвеструк Софія і Ст.	Фльорида	115.-
Синицький Максим	Альден, Па.	50.-
Сірий Михайло	Миш.	80.-
Слезь С.	Англія	5.32
Свобода Марія	Монтреаль, Квебек	100.-
Слобода Г.	Англія	5.32
Слюсарчук Лука	Торонто, Онт.	350.-
Слюз Степан	Англія	8.56
Смаль Емілія	Ст. Катеринс, Онт.	110.-
Стадник Іван	Чікаґо, Ілл.	20.-
Стадник Степан	Чікаґо, Ілл.	200.-
Станчак Ольга	Бостон, Масс.	25.-
Стасюк Микола	Чікаґо, Ілл.	200.-
Степан Іван	Карлай, Англія	14.11
Стефанишин Евген	Філядельфія, Па.	200.-
Стефанишин Марія і Софія	Філядельфія, Па.	381.-
Стефанюк Роман	Монтреаль, Квебек	250.-
Стефанюк Ярослав і Ірина	Монтреаль, Квебек	200.-
Стецишин Володимир	Чікаґо, Ілл.	200.-
Стечишин, Савелія, д-р	Саскатун, Саск.	120.-
Стояловський Володимир і О.	Дітройт, Миш.	335.-
Судомляк Осип	Монтреаль, Квебек	375.-
Тарасюк Михайло і Текля	Ростерн, Саск.	200.-
Твердохліб Петро	Рочестер, Н.Й.	110.-
Тимчишин Іван	Едмонтон, Альта.	105.-
Ткачук Мирослав	Едмонтон, Альта.	55.-
Тоґан Андрій	Лейк Ґенева, Віск.	200.-
Томащук Меланія	Монтреаль, Квебек	150.-
Трешньовський Роман, інж. і О.	Ен Арбор, Миш.	210.-
Тріска Антін	Англія	11.46
Турченюк Тарас	Монтреаль, Квебек	150.-
Турчин Марія	Чікаґо, Ілл.	100.-
Тхір Василь, інж. і Олена	Ґросс Айл, Миш.	315.-
Укр. Товариський Клюб	Карлай, Англія	141.-
Урбан Олена	Едмонтон, Альта.	55.-
Устименко Іван і Марія	Дітройт, Миш.	160.-
Фатериґа Л.Я.	Англія	6.82
Федак Ксеня і Ростиспав	Дітройт, Миш.	110.-
Федчиняк А.	Англія	7.50
Фіськевич Юпіян	Торонто, Онт.	200.-
Футяк Павлина і Іван	Воррен, Миш.	125.-
Химка Іван Павло, д-р	Едмонтон, альта.	120.-
Хомляк Григорій	Миш.	180.-
Чубатий Тарас і Стефанія	Австралія	250.30
Шиповська Текля	Ст. Катеринс, Онт.	203.-
Шморгай М.	Англія	7.50
Юркевич Марія	Торонто, Онт.	130.-
Якимець Михайлина	Монтреаль, Квебек	230.-
Ясейко Григорій	Озон Парк, Н.Й.	400.-
Ясінський Юрій	Льос Анджелес, Кал.	150.-

Пожертви "Не-надбужанців":

по 160.00 дол.	Фриз Юліян, інж.
по 115.00 дол.	Ільницький Микола і Розалія
по 100.00 дол.	Величковський Константин, Кікта Степан
по 25.00 дол.	Голик П., Когут Іван і Іванна, Стебельська Ст.
по 20.00 дол.	Аксюк Таня, Арвін Люся, Байлак Роман, о. Кармазин Володимир, Ментлєр Надіне, Сороківський Н.
по 15.00 дол.	Голинська І., Головід Богдан, Ґула С., Качмарська І., Кушнір Роман, Меронюк А.
по 11.00 дол.	Сокальський О.
по 10.00 дол.	Бабяк М., Венґрин П., Віртюк Степан, Галяженко Леонтина і Григорій, Гординський Роман, Гучек В., Добрянський М., Друль С. З., Сірко С., Смаль О., Собків Петро і Володимир, Соколовський В., Стона А., Шонт Микола, Драґан О., Савчак С., Василик Т.

Микола Ничай
фін. реф. Центр. Комітету О.Н.

ЗМІСТ

Микола Мартинюк. Передмова 5

ЗАГАЛЬНОНАДБУЖАНСЬКА ТЕМАТИКА

Д-р Іван Олексишин. Нарис геологічної будови північно-західніх і суміжних просторів українських етнографічних земель 9
Володимир Реннер. Хто такі гури? 25
Василь Гамуляк. Населення Надбужанщини у світлі статистики 30
Микола Мартинюк. Українська преса Надбужанщини, 1907-1944 38
Унія Іпатія Потія 44
Іван Крипякевич. Отець Василь Чернецький і його історично-краєзнавчі праці 47
Євген Стефанишин. Українська чудотворна ікона Божої Матері в Ченстохові 54
Зіновій Лисько. З-під пилу сторіч 64
Надбужанські душпастирі 69
Льонгин Цегельський. Спомини про Надбужанщину, 1918-1919 70
Звнон Карпатюк. Українці в сучасній Польщі 83

РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА

Іларіон Калиневич. Листопадовий Зрив у Камінці Струмиловій 97
Володимир Макар. На шляху до держави 101
Семен Романів. Революційна Сокальщина в моїх спогадах 108
Іван Кравчук. Варязький інцидент 1936 року 125
Дмитро Купяк-Весляр. Діяльність ОУН у Камінеччині 1939-1941 129
Іван Чуб. На українському Підляшші 1944-1948 143
Дмитро Купяк-Весляр. Зимова блькада Надбужанщини військами НКВД в 1945 році 169
Дмитро Купяк-Весляр. Відплатні акції УПА в Радехові 1945 року 176
З хроніки дій УПА і збройного підпілля в Надбужанщині 182
І. Хоробрівська. В Совєтський Союз 194
І. Хоробрівська. Магадан: етап — 1949 196

З ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТИ НАДБУЖАНЦІВ

Петро Балей. Облога 201
О. Данський (Данило Чайковський). Майкові друзі 203
Михайло Дяченко (Марко Боєслав). Вибрані вірші 212
Марта Калитовська. Вибране 217
Богдан Кравців. З колядою 219
Зіновія Кравців. Жанна Д'Арк 222
Мирослава Ласовська-Крук. Володимир Великий (уривок) 225
Степан Мечник. Неділя на чужині. Безсонні ночі 230
Панько Невабудько (Анатоль Демусь). Вибране 233

Юліян Опільський. Анна 237
Ольга Рєшетило. У квітну неділю. Над Бугом 244
Нестор Ріпецький. Вибране 247
Богдан Стефанишин. Вибране 250
Зенон Тарнавський. Солодке вино і фінка 253
Юрій Тис. Холмський Столп 257
Дмитро Штикало. Дума про Березу Картузьку 260

НАРОДНІЙ ПОБУТ, ЗВИЧАЇ, НОША

Степан Смаль-Стоцький. Немолів 267
Петро Кантор. Весілля в Себечеві 288
Марія Шолуха. Історія народнього строю Підляшшя 303

СОКАЛЬЩИНА І БЕЛЗЧИНА

Євген Стефанишин. Діяльність двох філій і читалень Т-ва "Просвіта" в Сокальщині 317
Іван Вергун. Французькі історики про Белз 344
Богдан Стефанишин. Сокальські міщани 347
Василь Сидор. Над сокальським кордоном 353
Іларіон Калиневич. Мої дні в сокальській семінарії 359
Роман Кнеш. Спомини гімназиста про Сокаль і сокальську гімназію 365
М. Климчук. Торговельна Школа в Сокалі 1941-1944 380
о. Василь Зінько. Сокальщина в Бразилії 390
Сокальські розсипки 397
Михайло Горбай. Волиця Комарева у моїх спогадах 400
Анатоль Демусь. Гатовичі 405
Іван Базарко. Моє рідне село — Довжнів 407
Ярослав Гура. Жнятин 416
Дарія Жук-Вергун. Жужіль 418
Іван Вергун. Кристинопіль 422
Ярослава Гура. Лещків 424
Анна Підлісна. Лівче 430
Іван Вудкевич. Миців 432
Ярослав Гура. Мошків 435
Анатоль Демусь. Ниновичі 437
Д-р Роман Голічек. Моє рідне село Осердів 439
Д-р Роман Голічек. Важка Велика П'ятниця 1946 року 443
Марія Кінах. Пархач 445
Михайло Панасюк. З Переводова до Саскачевану 448
Андрій Гнатів. Рожджалів 454
Ярослав Гура. Село Русинь 458
Ростислава Ничай-Богачевська. Сілець Белзький 460
Марія Яремко-Баран. Спасів і Торки в моїх споминах 469
Іван Саламанчук. Стенятин 471
Лука Демчук. Торки 478

КАМІНЕЧЧИНА

Зенон Б. Саган. Камінка Струмилова, 1933-1944 485
Теодор Коновалек. Батятичі 498
Григорій Мигаль. Буськ 502

Семен Михайлишин. Вирів 513
Роман Політило. Грабова 514
Семен Михайлишин. Дернів 515
Іларіон Калиневич. Лани Польські 518
Семен Михайлишин. Сілець Беньків 521

РАДЕХІВЩИНА

Роман Миколаєвич. Місцевості Радехівщини 527
Ярослав Бігун. Радехів 551
Роман Чучкевич. Спогад про "Рідну Школу" в Радехові 559
Ярослав Цвікілевич. З моїх спогадів про Радехівщину 564
Євген Кризанівський. Витків Новий 566
о. Роман Набережний. Криве 568
Степан Сильвеструк і Осип Судомляк. Лопатин 575
Богдан Казанівський. Нивиці 587
Євген Апонюк. Середпільці 593
Володимир Оренчук. Стоянів 598
Петро Твердохліб. Село Сушно (Сішно) 606
Олег Безіменний. У закутку над Стиром 614

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

О. Волинець. Столиця короля Данила 621
О. Волинець. Червенський город Сутейськ 625
Холмський Собор 627
В оборону прав Холмщини і Підляшшя 631
Тит Геврик. Ще одне свідчення 635
Анатоль Демусь. Руйнування православних церков на Холмщині 637
О. Надбужанець. Спомин із тяжких переживань українців під польською окупацією, 1938-1939 647
А. Холмський. Терор польського підпілля на Холмщині і Підляшші 652
Список жертв польського терору на Холмщині і Підляшші в рр. 1942-1943 667
Із страхіть Холмщини 679
Іван Фур. Українська кооперація на Холмщині за німецької окупації, 1939-1944 681
Михайло Бойко. Моя зустріч з Грубешівщиною 698
Д-р Василь Гирак. Томашівщина в роки 1939-1943
1. Місто Томашів 707
2. Невірків і Чесники 715
Михайло Костючук. На зруйнованому Підляшші 722
Б. Ольхівський. На північних межах 726
Спогади Михайла Панаса 734
Надія Бжеська. Молоді 743
Юрій Гаврилюк. Забутий регіон 749

НАДБУЖАНСЬКІ ДІЯЧІ

Анатоль Демусь. Визначні діячі Холмщини і Підляшшя 757
Іларіон Калиневич. Визначні діячі Камінко-Струмилівської землі 766
Семен Романів. Незабутній парох Себечева 772
Степанія Цегельська. Отець Іван Кашубинський 778

Д-р Василь Гирак. Протоієрей Микола Малюжинський 781
Роман Кухар. Отець Віктор Матюк — душпастир і композитор (1852-1912) 784
Володимир Орвнчук. Отець д-р Володимир Пелліх 787
Іван Хома. Отець Осип Пшепюрський і його родина 795
Іван Вергун. Отець прелат Кирило Селецький 800
Юрій Цегельський. О. д-р Ігнатій-Климентій Цегельський 808
Р. Володимир. Іван Климів-Леґенда, герой революційної України 816
Орися Чайковська-Лончина. Д-р Богдан Чайковський 830
Володимир Орвнчук. Д-р Ярослав Селезінка 835
Проф. д-р Іван Олексишин 843
Петро Балей 846
У.Л. Мистець Марія Гарасовська-Дачишин 848
Анатоль Дємусь. Ярослав Гура 852
Олена Дзядик-Іванець. Родина Дзядиків 854
Микола Мартинюк. Михайло Дяченко — Марко Боєслав 857
Адольф Карпюк 860
Ірина Кашубинська. Ольга Кашубинська 863
Лідія Лугова. Іван і Володимир Кичуни 867
Василь Мельничук 868
Іван П. Костюк. Іванна Мигаль 869
Роман Миколаєвич. Яків Миколаєвич (1865-1931) 873
Звнон Б. Саган. Роман Пекарський 876
Володимир Ласовський. Нестор Ріпецький 878
Ірина Кашубинська. Софія Хомінська 884
Ірина Кашубинська. Марія Хрущ 887
Йоганна Михайленко. Рід Маґерів у Канаді 889
Стеван Пастернак. Нащадок Надбужанської Землі 892
Summary 895
Іменний показник 903
Географічний показник 920
Центральний Комітет Об'єднання Надбужанців 929
Пожертви на видання збірника Надбужанщини 935